T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI (ESKİ TÜRK EDEBİYATI)
ANABİLİM DALI

AŞK MESNEVİLERİNDE KADIN

YUSUF U ZÜLEYHA VE HUSREV Ü ŞİRİN MESNEVİLERİ

Doktora Tezi

Ülkü Çetinkaya

Ankara-2008

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI (ESKİ TÜRK EDEBİYATI)
ANABİLİM DALI

AŞK MESNEVİLERİNDE KADIN

YUSUF U ZÜLEYHA VE HUSREV Ü ŞİRİN MESNEVİLERİ

Doktora Tezi

Ülkü Çetinkaya

Tez Danışmanı

Prof.Dr.İsmail Ünver

Ankara-2008

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI (ESKİ TÜRK EDEBİYATI)
ANABİLİM DALI

AŞK MESNEVİLERİNDE KADIN

YUSUF U ZÜLEYHA VE HUSREV Ü ŞİRİN MESNEVİLERİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İsmail Ünver

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
Prof.Dr. İsmail Ünver	.....
Prof.Dr. F. Tulga Ocak	.....
Doç.Dr. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz	.....
Prof.Dr. Ali Fuat Bilkan	.....
Prof.Dr. İsmail Hakkı Aksoyak	.....

Tez Sınavı Tarihi: 03.07.2008

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.

(10/07/2008)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

Ülkü Çetinkaya

İmzası

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ / 16

KISALTMALAR / 20

GİRİŞ / 26

I.BÖLÜM: KADINLARIN FİZİKSEL ÖZELLİKLERİ / 41

I.I. GÜZELLİK VE ÇİRKİNLİK / 41

I. I. 1. GÜZEL KADINLAR / 44

I. I. 1. 1. Züleyha / 44

I. I. 1. 2. Şirin / 66

I. I. 1. 3. Cariyeler / 87

I. I. 1. 4. Dayeler / 93

I. I. 1. 5. Bâzıga / 93

I. I. 1. 6. Meryem / 95

I. I. 1. 7. Şeker / 96

I. I. 2. ÇİRKİN KADINLAR / 99

I. II. GİYİM-KUŞAM / 103

I. II. 1. GİYSİLERDE KULLANILAN KUMAŞ ÇEŞİTLERİ / 104

I. II. 1. 1. Dîbâ / 104

I. II. 1. 2. Harîr / 105

I. II. 1. 3. Benek Altunlu / 105

I. II. 1. 4. Zer-beft / 106

I. II. 1. 5. Kasab / 107

I. II. 1. 6. Şal / 107

I. II. 2. GÜNLÜK GİYSİLER / 108

I. II. 2. 1. Vücuda Giyilenler / 108

I. II. 2. 1. 1. Ton (Don) / 108

I. II. 2. 1. 2. Kabâ / 109

I. II. 2. 1. 3. Libâs / Câme / 110

I. II. 2. 1. 4. Hulle / 112

I. II. 2. 1. 5. Pirehen / 113
I. II. 2. 1. 6. Ridâ / Çâr / 114

I. II. 2. 2. Başa Giyilenler / 115
I. II. 2. 2. 1. Mıkna / 115
I. II. 2. 2. 2. Üsküf / 116
I. II. 2. 2. 3. Külah / 116
I. II. 2. 2. 4. Börk / 117
I. II. 2. 2. 5. Meyzer / 118

I. II. 2. 3. Yüz Örtüleri / 119
I. II. 2. 3. 1. Yaşmak / 119
I. II. 2. 3. 2. Nikâb/ Burka / 119
I. II. 2. 3. 3. Çenber / 121

I. II. 2. 4. Ayağa Giyilenler / 121
I. II. 2. 4. 1. Başmak / 121
I. II. 2. 4. 2. Nalın / 122
I. II. 2. 4. 3. Mûze / 122
I. II. 2. 4. 4. Ser-mûze / 123

I. II. 3. GELİN GİYSİLERİ / 123
I. II. 3. 1. Hulle / 123
I. II. 3. 2. Hil'at / 124
I. II. 3. 3. Duvak / 124

I. II. 4. YAS GİYSİLERİ / 126
I. II. 4. 1. Mavi Renkli Elbise / 126
I. II. 4. 2. Siyah Renkli Elbise / 127

I. III. SÜSLENME / 128

I. III. 1. MAKYAJ (KOZMETİK) MALZEMELERİ / 129
I. III. 1. 1. Kına / Hınâ (Hınnâ) / Hızâb / 130
I. III. 1. 2. Vesme / 133
I. III. 1. 3. Sürme / Kuhl / 135
I. III. 1. 4. Nîl / 136

I. III. 1. 5. Gül-gûne / Gâze / Kızılca / 138
I. III. 1. 6. Sefîdâc / İsfîdâc / 139
I. III. 1. 7. Zerrin Varak / 140
I. III. 1. 8. Altın Suyu / 140
I. III. 1. 9. Yapma Ben (Hâl-i Ârızî) / 141
I. III. 1. 10. Gül-âb / 142
I. III. 1. 11. Müşg / Nâfe / 144
I. III. 1. 12. Anber / 145
I. III. 1. 13. Ud / 147
I. III. 1. 14. Gâliye-müşg / 147

I. III. 2. TAKILAR (MÜCEVHERLER) VE AKSESUARLAR / 148

I. III. 2. 1. TAKILAR (MÜCEVHERLER) / 148
I. III. 2. 1. 1. Gûşvâr / Gûşvâre / 148
I. III. 2. 1. 2. Bilezik / Sivâr / Yâre / 150
I. III. 2. 1. 3. Yüzük / Hâtem / 152
I. III. 2. 1. 4. Tavk / 154
I. III. 2. 1. 5. Halhal / 154
I. III. 2. 1. 6. İnci / Dürr / Lü'lü' / 156
I. III. 2. 1. 7. Heykel / Hamâil / Hırz / 159
I. III. 2. 1. 8. Halka / 161

I. III. 2. 2. AKSESUARLAR / 161
I. III. 2. 2. 1. Tâc / 161
I. III. 2. 2. 2. Kemer / 164
I. III. 2. 2. 3. Hançer / 165
I. III. 2. 2. 4. Yün/Tuğ / 166
I. III. 2. 2. 5. Çiçek / 167

II. BÖLÜM: KADINLARIN PSİKOLOJİK ÖZELLİKLERİ / 168

II. I. YUSUF U ZÜLEYHA MESNEVİLERİNDEKİ KADINLARIN PSİKOLOJİK ÖZELLİKLERİ / 168

II. I. 1. ZÜLEYHA'NIN PSİKOLOJİK ÖZELLİKLERİ / 168

II. I. 1. 1. GENEL KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ / 168

II. I. 1. 1. 1. Sade-dillilik /Aşkı Tanımama / 168

II. I. 1. 1. 2. İffetlilik / 169

II. I. 1. 1. 3. Rind-meşreplik / 173

II. I. 1. 1. 4. Nazeninlik / 173

II. I. 1. 1. 5. Tatlı Dillilik / 175

II. I. 1. 1. 6. Hünerlilik / 175

II. I. 1. 1. 7. Alçak Gönüllülük / 176

II. I. 1. 2. AŞK PSİKOLOJİSİ / 176

II. I. 1. 2. 1. AŞKIN BAŞLANGICI / 176

II. I. 1. 2. 2. AŞKIN ETKİLERİ VE BELİRTİLERİ / 188

II. I. 1. 2. 2. 1. İçe Kapanma / Aşkı Gizleme / 189

II. I. 1. 2. 2. 2. Yalnızlık / İnsanlardan Uzaklaşma / 193

II. I. 1. 2. 2. 3. Gözyaşı Dökme / 195

II. I. 1. 2. 2. 4. Ah / 197

II. I. 1. 2. 2. 5. Feryat Figan / 199

II. I. 1. 2. 2. 6. Yemeden İçmeden Kesilme / 200

II. I. 1. 2. 2. 7. Zayıflama / 201

II. I. 1. 2. 2. 8. Rengin Sararıp Solması / 203

II. I. 1. 2. 2. 9. Uykusuzluk / 205

II. I. 1. 2. 2. 10. Hasta Düşme / 208

II. I. 1. 2. 2. 11. Gönül Yangını / 212

II. I. 1. 2. 2. 12. Belin Bükülmesi / 215

II. I. 1. 2. 2. 13. Gam Çekmek / 216

II. I. 1. 2. 2. 14. Huzursuzluk / Sabır ve Kararı Yitirme / 217

II. I. 1. 2. 2. 15. Perişanlık / 219

II. I. 1. 2. 2. 16. Her Şeyde Sevgiliyi Görme / 220
II. I. 1. 2. 2. 17. Sevgilinin Hayaliyle Konuşma / 222
II. I. 1. 2. 2. 18. Talihten Şikâyet Etme / 227
II. I. 1. 2. 2. 19. İnsan Dışı Varlıklarla Konuşma / 230
II. I. 1. 2. 2. 20. Cünun / 239
II. I. 1. 2. 2. 21. Ayıplanmaktan Utanmama / 251
II. I. 1. 2. 2. 22. Aşk Derdinden Hoşnutluk / 253
II. I. 1. 2. 2. 23. Sevgiliden Başka Her Şeyden Vazgeçme / 255
II. I. 1. 2. 2. 24. Sevdiğine Kul Köle Olma / 262
II. I. 1. 2. 2. 25. Kıskançlık / 264
II. I. 1. 2. 2. 26. Sevgilinin Yaşadığı Bazı Hâllerin Âşığa Malum Olması / 268
II. I. 1. 2. 2. 27. Sadakat / 274
II. I. 1. 2. 2. 28. İyi Huylar Kazanma / 279

II. I. 1. 2. 3. SEVGİLİYLE İLK GÖRÜŞME / 281

II. I. 1. 2. 4. AŞK İÇİN ÇEKİLEN MİHNETLER / 288
II. I. 1. 2. 4. 1. Hayal Kırıklığı / 288
II. I. 1. 2. 4. 2. Dile Düşme / 295
II. I. 1. 2. 4. 3. Aileye Aşkını Kabul Ettirmek İçin Mücadele Etme/303
II. I. 1. 2. 4. 4. Zincire Vurulma / 311
II. I. 1. 2. 4. 5. İstenmeyen Evliliğe Sabır Gösterme / 313
II. I. 1. 2. 4. 6. Yusuf'un Satın Alınması İçin Mücadele Etme / 319
II. I. 1. 2. 4. 7. Naz ve Niyaz / 325
II. I. 1. 2. 4. 8. Vuslat İçin Hile Yapma / 351
II. I. 1. 2. 4. 9. Ayrılık Acısı Çekme / 356
II. I. 1. 2. 4. 10. Pişmanlık / 370
II. I. 1. 2. 4. 11. Maddi ve Manevi Yoksulluk / 373
II. I. 1. 2. 4. 12. Din Değişikliği / 382
II. I. 1. 2. 4. 13. İntihar Girişimleri / 389
II. I. 1. 2. 4. 14. Ölüm / 393

II. I. 1. 2. 5. EROTİKA / 400

II. I. 1. 2. 5. 1. Züleyha ile Aziz Arasındaki Erotik İlişkiler / 402

II. I. 1. 2. 5. 2. Züleyha ile Yusuf Arasındaki Erotik İlişkiler / 405

II. I. 1. 2. 6. VUSLAT / 418

II. I. 1. 2. 7. AŞKIN BOYUT DEĞİŞTİRMESİ / 433

II. I. 2. YARDIMCI KADIN KAHRAMANLARIN PSİKOLOJİK ÖZELLİKLERİ / 438

II. I. 2. 1. ZÜLEYHA'NIN DAYESİ / 438

II. I. 2. 1. 1. Müşfiklik / Dert Ortaklığı / 438

II. I. 2. 1. 2. Koruyuculuk / Kurtarıcılık / 444

II. I. 2. 1. 3. Aracılık / 453

II. I. 2. 1. 4. Büyücülük / Hilekârlık / 459

II. I. 2. 2. YUSUF'UN DAYESİ / 463

II. I. 2. 2. 1. Evladından Ayrı Düşürülen Anne / 463

II. I. 2. 2. 2. Hilekârlık / 465

II. I. 2. 3. ZÜLEYHA'NIN CARİYELERİ / 468

II. I. 2. 3. 1. Nazeninlik / 468

II. I. 2. 3. 2. İffetlilik / 468

II. I. 2. 3. 3. Baştan Çıkarıcılık / 469

II. I. 2. 3. 4. Din Değişikliği / 473

II. I. 2. 4. ZÜLEYHA'NIN ANNESİ / 475

II. I. 2. 4. 1. Korumacılık / Dert Ortaklığı / 475

II. I. 2. 5. MISIRLI KADINLAR / 477

II. I. 2. 5. 1. Dedikoduculuk / 477

II. I. 2. 5. 2. Âşıklık / 481

II. I. 2. 5. 3. Aracılık / 487

II. I. 2. 5. 4. Hilekârlık / Fitnecilik / 490

II. I. 2. 6. YUSUF'UN ANNESİ / 496

II. I. 2. 6. 1. Hamile Kadın / 496

II. I. 2. 7. YUSUF'UN HALASI: ÎNÂS / 499

II. I. 2. 7. 1. Hilekârlık / 499

II. I. 2. 7. 2. Kovculuk / 505

II. I. 2. 7. 3. Müşfiklik / 505

II. I. 2. 8. YUSUF'UN KIZKARDEŞİ / 506

II. I. 2. 8. 1. Kovculuk / 506

II. I. 2. 8. 2. Kardeş Sevgisi / 506

II. I. 2. 9. BÂZIGA / 508

II. I. 2. 9. 1. Mağrurluk / 508

II. I. 2. 9. 2. Âşıklık / 509

II. I. 2. 10. YAKUB'UN ANNESİ / 514

II. I. 2. 10. 1. Hilekârlık / 514

II. I. 2. 11. YUSUF'U SATIN ALMAYA TALİP OLAN KOCAKARI

II. I. 2. 11. 1. Âşıklık / 516

II. II. HUSREV Ü ŞİRİN (FERHAD U ŞİRİN) MESNEVİLERİNDEKİ KADINLARIN PSİKOLOJİK ÖZELLİKLERİ / 519

II. II. 1. ŞİRİN'İN PSİKOLOJİK ÖZELLİKLERİ / 519

II. II. 1. 1. GENEL KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ / 519

II. II. 1. 1. 1. İyi Ahlaklılık / 519

II. II. 1. 1. 2. Tatlı Dillilik / 519

II. II. 1. 1. 3. Nazeninlik / 521

II. II. 1. 1. 4. İffetlilik / Namusluluk / 523

II. II. 1. 1. 5. Hayırseverlik / 529

II. II. 1. 1. 6. Vefakârlık / 530

II. II. 1. 2. AŞK PSİKOLOJİSİ / 535

II. II. 1. 2. 1. AŞKIN BAŞLANGICI / 535

II. II. 1. 2. 2. AŞKIN ETKİLERİ VE BELİRTİLERİ / 547

II. II. 1. 2. 2. 1. Hayranlık / Huzursuzluk / Sabır ve Kararı Yitirme / 548

II. II. 1. 2. 2. 2. Aşkı Gizleme / 554

II. II. 1. 2. 2. 3. Gözyaşı Dökme / 559
II. II. 1. 2. 2. 4. Feryat Figan / 561
II. II. 1. 2. 2. 5. Gönül Yangını / Dağ / 561
II. II. 1. 2. 2. 6. Ah / 562
II. II. 1. 2. 2. 7. Uykusuzluk / 563
II. II. 1. 2. 2. 8. Yemeden İçmeden Kesilme / 564
II. II. 1. 2. 2. 9. Rengin Sararıp Solması / 564
II. II. 1. 2. 2. 10. Zayıflama / 564
II. II. 1. 2. 2. 11. Belin Bükülmesi / 564
II. II. 1. 2. 2. 12. Hasta Düşme / 565
II. II. 1. 2. 2. 13. Kendinden Geçme / 566
II. II. 1. 2. 2. 14. Ayıplanmaktan Utanmama / 568
II. II. 1. 2. 2. 15. Aklın Baştan Gitmesi / 569
II. II. 1. 2. 2. 16. Sevgiliden Başka Her Şeyden Vazgeçme / 569
II. II. 1. 2. 2. 17. Sadakat / 572
II. II. 1. 2. 2. 18. Sevdiğine Sitem / 576
II. II. 1. 2. 2. 19. Naz ve Niyaz / 580

II. II. 1. 2. 3. SEVGİLİYLE İLK GÖRÜŞME / 600

II. II. 1. 2. 4. AŞK İÇİN ÇEKİLEN MİHNETLER / 610
II. II. 1. 2. 4. 1. Çaresizlik / 610
II. II. 1. 2. 4. 2. Şirin'in Uzun ve Tehlikeli Medayin Yolculuğuna Çıkması / 612
II. II. 1. 2. 4. 3. Şirin'in Medayin'e Giderken Yolda Husrev ile Karşılaşması ve İki Sevgilinin Birbirlerini Tanımadıkları İçin Yollarının Ayrılması / 618
II. II. 1. 2. 4. 4. Hayal Kırıklığı / 621
II. II. 1. 2. 4. 5. Şirin'in Medayin'de Husrev'in Kasrında Hastalanması ve Dağda Bir Kasır Yaptırıp Oraya Yerleşmesi / 623
II. II. 1. 2. 4. 6. Pişmanlık ve Ayrılık Acısı / 627
II. II. 1. 2. 4. 7. Şirin'in Hükümdarlığı Bırakıp Medayin'e Yerleşmesi (Terk-i Diyar) / 638
II. II. 1. 2. 4. 8. Yalnızlık / 639
II. II. 1. 2. 4. 9. Dile Düşme / 643
II. II. 1. 2. 4. 10. Şirin'in Ferhad'ın Ölümüne Yas Tutması / 644

II. II. 1. 2. 4. 11. Şirin'in Husrev ile Evlenmeyi Kabul Etmek Zorunda Kalması / 646

II. II. 1. 2. 4. 12. Şirin'in Ferhad'ın Ölümüne Dayanamayıp Ölmesi / 648

II. II. 1. 2. 4. 13. Şirin'in Husrev'in Ölümüne Dayanamayıp İntihar Etmesi / 650

II. II. 1. 2. 5. EROTİKA / 653

II. II. 1. 2. 6. VUSLAT / 665

II. II. 2. YARDIMCI KADIN KAHRAMANLARIN PSİKOLOJİK ÖZELLİKLERİ / 669

II. II. 2. 1. MEHİN BANU / 669

II. II. 2. 1. 1. Akıllılık / Bilgelik / 669

II. II. 2. 1. 2. Faziletli / Kahraman / 669

II. II. 2. 1. 3. Müşfiklik / 670

II. II. 2. 1. 4. Kadercilik / 675

II. II. 2. 1. 5. Dindarlık / 676

II. II. 2. 1. 6. Konukseverlik / 677

II. II. 2. 1. 7. Rind-meşreplik / 679

II. II. 2. 1. 8. Zevk Sahibi / 680

II. II. 2. 1. 9. Korumacılık / 681

II. II. 2. 1. 10. Olgunluk/Anlayışlılık / 686

II. II. 2. 2. ŞİRİN'İN CARİYELERİ / 696

II. II. 2. 2. 1. İffetlilik / 696

II. II. 2. 2. 2. Koruyuculuk / 697

II. II. 2. 2. 3. Dert Ortaklığı / 699

II. II. 2. 3. HUSREV'İN CARİYELERİ / 700

II. II. 2. 3. 1. Kıskançlık / 700

II. II. 2. 3. 2. Hilekârlık / 701

II. II. 2. 3. 3. Konukseverlik / 702

II. II. 2. 4. ŞİRİN'İN DAYESİ / 704

II. II. 2. 3. 1. Dert Ortaklığı / 704

II. II. 2. 5. MERYEM / 706

II. II. 2. 5. 1. Kıskançlık / 706

II. II. 2. 6. ŞEKER / 710

II. II. 2. 6. 1. İffetlilik / 710

II. II. 2. 7. KOCAKARI(LAR) / 714

II. II. 2. 7. 1. Hilekârlık / 714

III. BÖLÜM: KADINLARIN SOSYAL ÖZELLİKLERİ / 723

III. I. SOSYAL KİMLİK VE ROLLERİ / 723

III. I. 1. ZÜLEYHA / 723

III. I. 1. 1. Magrip Hükümdarının Kızı / 723

III. I. 1. 2. Mısır Azizinin Karısı / 724

III. I. 1. 3. Yusuf'un Karısı / 725

III. I. 1. 4. Anne / 726

III. I. 2. ŞİRİN / 727

III. I. 2. 1. Ermen Melikesinin Yeğeni / Kızı ve Veliahdı / 727

III. I. 2. 2. Ermen Hükümdarı / 730

III. I. 2. 3. Husrev'in Son Karısı / 731

III. I. 3. MEHİN BANU / 732

III. I. 3. 1. Ermen Melikesi / 732

III. I. 3. 2. Şirin'in Halası/Teyzesi/Annesi / 734

III. I. 4. MERYEM / 734

III. I. 4. 1. Rum Kayserinin Kızı / 734

III. I. 4. 2. Husrev'in İlk Karısı / 734

III. I. 5. ŞEKER / 736

III. I. 5. 1. Isfahanlı Bir Güzel / 736

III. I. 5. 2. Husrev'in İkinci Karısı / 737

III. I. 6. BAZIGA / 737

III. I. 6. 1. Ad Kavmine Mensup Bir Hükümdar Kızı / 737

III. I. 7. DAYELER / 738

III. I. 8. CARİYELER / 746

III. II. AİLE İÇİ İLİŞKİLERİ / 754

III. II. 1. ZÜLEYHA / 754

III. II. 1. 1. Anne ve Baba ile İlişkiler / 754

III. II. 1. 2. Daye ile İlişkiler / 759

III. II. 1. 3. Karı Koca İlişkileri / 759

III. II. 1. 4. Gelin Kayınpeder İlişkileri / 763

III. II. 2. ŞİRİN / 765

III. II. 2. 1. Mehin Banu ile İlişkiler / 765

III. III. SOSYO-EKONOMİK DURUMLARI / 765

III. III. 1. ZÜLEYHA / 765

III. III. 2. ŞİRİN / 771

III. IV. SOSYAL YAŞAMLARI / 773

III. IV. 1 Kır Gezintileri / 774

III. IV. 2 İşret Meclislerinde Eğlenceler / 779

III. IV. 3. Av Partileri / 784

III. IV. 4. Çeşitli Oyunlar / 790

III. V. DİN / 794

III. VI. EVLİLİK / 800

III. VI. 1. Kız İsteme / 804

III. VI. 2. Nişan / 816

III. VI. 3. Nikâh ve Düğün / 827

III. VI. 4. Kıza Verilen Çeyizler (Cihaz) / 837

III. VI. 5. Boşanma / 845

III. VII. ÇEŞİTLİ GELENEK VE İNANIŞLAR / 846

III. VII. 1. Doğum ve Doğum Şenlikleri / 846

III. VII. 2. Adak Adama / 849

III. VII. 3. Hastalıktan Kurtulmak İçin Kutsal Yerleri Ziyaret Etme / 850

III. VII. 4. Saçı Saçma / 852

III. VII. 5. Karşılama ve Ziyafet / 857

III. VII. 6. Yas / 865

III. VII. 7. Olağanüstü Güçler(Peri, Dev, Cin)e İnanma / 886

III. VII. 8. Nazara ve Dil Değmesine İnanma / 887

III. VII. 9. Büyüye İnanma / 889

III. VII. 10. Nazar, Dil Değmesi, Büyü ve Olağanüstü Güçlerin Etkisinden Korunmaya Yönelik Uygulamalar / 890

III. VII. 10. 1. Sipend ve Ud Yakma / 890

III. VII. 10. 2. Boyna Zeban-bend Asma / 892

III. VII. 10. 3. Yüze Nîl (Çivit) Çekme / 893

III. VII. 10. 4. Rüyaya İnanma / 894

III. VIII. KADIN AHLAKINA İLİŞKİN DEĞERLER: İFFET VE NAMUS / 895

III. IX. KADINA DAİR BAKIŞ AÇILARI / 911

III. IX. 1. Mesnevi Şairlerinin Kadına Bakış Açıları / 911

III. IX. 2. Mesnevilerdeki Erkek Kahramanların Kadına Bakış Açıları / 921

III. IX. 3. Mesnevilerdeki Kadın Kahramanların Kadına Bakış Açıları / 928

SONUÇ / 932

KAYNAKÇA / 941

ÖZET / 957

SUMMARY / 959

ÖN SÖZ

Divan edebiyatının önemli manzum ürünlerinden olan mesnevilerden, sanat yönü ön planda olan, okuyucunun edebî zevkine hitap eden, ana çizgisi aşk ve macera olan mesneviler bir grup teşkil eder. Tez çalışmasında bu türden mesnevilerden, kahramanlarından biri erkek diğeri kadın olan Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin (Ferhad u Şirin) mesnevileri incelenmiştir.

Genel çizgisi bu şekilde belirlenerek çalışmaya dahil edilen, şairi bilinen ve elde bulunan Yûsuf u Züleyhâ ve Husrev ü Şîrîn (Ferhâd u Şîrîn) mesnevileri şunlardır: Ali, *Kıssa-i Yusuf* (XIII.yy.); Şeyyad Hamza, *Yusuf u Zeliha* (XIII. yy.); Haliloğlu Ali , *Yusuf u Zeliha* (XIV. yy.); Sûlî Fakih, *Yusuf u Zeliha* (XIV. yy.); Erzurumlu Darîr, *Kıssa-i Yusuf* (XIV. yy.); Nahîfî, *Yusuf u Zeliha* (?), Hamdullah Hamdî, *Yusuf u Züleyha* (XV. yy.); Kemal Paşazade, *Yusuf u Zeliha* (XVI. yy.); Taşlıcalı Yahya, *Yusuf u Zeliha* (XVI. yy.); Akşehirli Gubarî Abdurrahman, *Yusuf u Züleyha* (XVI. yy.); Şerifî, *Yusuf u Zeliha* (XVI. yy.); Ahmed Mürşidî (Ahmedî), *Yusuf u Züleyha* (XVIII. yy.); Kutb, *Husrev ü Şirin* (XIV. yy.); Fahrî, *Husrev ü Şirin* (XIV. yy.); Şeyhî, *Husrev ü Şirin* (XV. yy.); Nevâî, *Ferhad u Şirin* (XV. yy.); Ahmed-i Rıdvan, *Husrev ü Şirin* (XV. yy.); Âhî Hasan, *Husrev ü Şirin* (XVI. yy.); Lamiî, *Ferhad ile Şirin* (XVI. yy.); Hâmidî-zâde Celilî, *Husrev ü Şirin* (XVI. yy.); Âzerî, *Husrev ü Şirin* (XVI. yy.).

Bu eserlerden Ali'nin *Kıssa-i Yusuf*'u ile Haliloğlu Ali'nin *Yusuf u Zeliha*'sı dörtlüklerle ve hece vezniyle yazılmıştır. Bu eserler mesnevi nazım biçimiyle yazılmış eserler olmamakla birlikte, manzum hikâye karakteri taşımaları itibariyle çalışmaya dâhil edilmişlerdir.

Sözü edilen bu mesneviler üzerinde gerek tenkitli metin gerekse inceleme ve aynı konuda yazılanlar arasında karşılaştırma tarzında pek çok çalışma yapılmış ancak doğrudan kadının ele alındığı bir çalışma yapılmamıştır.

Kadının ön plâna çıktığı bu mesnevileri incelemekten amaç, kadın kahramanların fizikî tasviri, psikolojisi, sosyal durumları ile ilgili özelliklerinin tespit edilerek Eski Türk Edebiyatında kadının, başka bir deyişle kadın sevgili tipinin bu eserlerde yer alış biçimiyle değerlendirilmesidir.

Dolayısıyla yapılan bu tez çalışması söz konusu mesnevilerde kadın tipinin belirlenmesi, başka bir deyişle divan şiirinde kadın sevgilinin fiziksel, psikolojik ve sosyal özelliklerinin bilimsel olarak incelenmesi açısından önemlidir. Bu inceleme esnasında söz konusu mesneviler arasında kadın sevgilinin farklı ve benzer yönlerinin görülmesi ve divan edebiyatının diğer manzum ürünlerindeki kadın arasındaki farklılık ve benzerliklerin ortaya konması bakımından da bu çalışma önem taşımaktadır.

Tez çalışmasına, kaynak tarama aşamasında değerlendirilen kaynaklardan elde edilen bilgiler ışığında, genel çizgisi belirlenmiş olan mesnevilerin neler olduğunun tespitiyle başlanmıştır. Daha sonra, çalışmaya dâhil edilmesine karar verilen mesneviler okunup gerekli bilgiler fişlenmiştir. Söz konusu eserlerin okunup bilgilerin fişlenmesi tamamlandıktan sonra elde edilen malzeme, öncelikle bilgi taraması sırasında esas alınan, kadınların fiziksel, psikolojik ve sosyal özellikleri ile ilgili olmak üzere üç bölümde tasnif edilmiştir. Daha sonra her bölümün malzemesi kendi içinde tasnif edilerek değerlendirilmiştir. Ayrıca bölümler arasında birbiriyle ilişkili görülen konularla ilgili olarak sayfa numaraları gösterilmek suretiyle göndermelerde bulunulmuştur.

Tezin “Giriş” başlığı altında “Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin Mesnevilerine Genel Bakış” ve “Divan Edebiyatında Kadına Genel Bakış” konularına değinilmiştir.

“Kadınların Fiziksel Özellikleri” başlıklı “Birinci Bölüm”de bu özellikler “Güzellik ve Çirkinlik”, “Giyim-Kuşam” ve “Süslenme” başlıkları altında ele alınmıştır.

“Güzellik ve Çirkinlik” başlığı altında mesnevilerde esas ve yardımcı kadın kahramanlar olmak üzere bütün kadınların dış görünüş tasvirleri güzel ve çirkin oluşları itibariyle değerlendirilmiştir.

“Giyim-Kuşam” başlığı altında da kadın kahramanların giysilerinde kullanılan kumaş çeşitleri, günlük giysileri, gelin giysileri ve yas giysileri hakkında bilgiler verilmiştir.

“Süslenme” başlığı altında ise kadınların kullandıkları makyaj (süslenme) malzemeleri takı ve aksesuarlarının neler olduğu üzerinde durulmuştur.

“Kadınların Psikolojik Özellikleri” başlıklı “İkinci Bölüm” fiziksel özelliklerin ele alındığı “Birinci Bölüm”den farklı olarak “Yusuf u Züleyha Mesnevilerindeki Kadınların Psikolojik Özellikleri” ve “Husrev ü Şirin (Ferhad u Şirin) Mesnevilerindeki Kadınların Psikolojik Özellikleri” başlıkları altında ayrı ayrı düzenlenmiştir. Bu düzenlemede hem taramalar sonucu elde edilen malzemenin geniş yer tutması, hem de mesnevilerin esas kadın kahramanlarından birinin âşık (Züleyha) diğerinin maşuka (Şirin) karakterlerinde oluşu etkili olmuştur. Elbette her iki kadın kahramanın psikolojik özelliklerinde benzerlikler de vardır. Ancak gerek benzerlikler gerekse farklılıklar her iki kahramana göre, konuların kendi içinde değerlendirilmiştir.

Mesnevilerin esas kahramanlarının psikolojik özellikleri “Genel Kişilik Özellikleri” ve “Aşk Psikolojisi” olmak üzere iki ana başlık altında ele alınmıştır.

Mesnevilerde esas kahramanlardan başka, hikâyenin kurgusu içinde görevleri belli bir yerde başlayıp biten ya da zaman zaman ortaya çıkan yardımcı kadın kahramanların psikolojik özellikleri de ayrıca ele alınmıştır.

Züleyha ve Şirin’in aşk psikolojisi değerlendirilirken bu kahramanların nasıl âşık oldukları (erkek kahramanı rüyada görerek, erkek kahramanın resmini görerek veya methini duyarak vb.) “Aşkın Başlangıcı” başlığı altında ele alınmıştır.

Aşkın aşka düşen kadın kahramanlar üzerindeki psikolojik ve dolayısıyla fiziksel etkileri “Aşkın Etkileri” başlığı altında değerlendirilmiştir.

Kadın kahramanların âşık oldukları erkek kahramanlarla ilk kez nerede ve nasıl karşılaştıklarına, karşılaştıklarında yaşadıkları duygu, düşünce ve davranışlara “Sevgiliyle İlk Görüşme” başlığı altında yer verilmiştir.

“Aşk İçin Çekilen Mihnetler” başlığı altında da aşk macerasının başlangıcından sonuna kadar yaşanan sıkıntılar, kavuşmayı engelleyen durumlar, bu durumlarla mücadeleler ve bu güç koşullar karşısında kadın kahramanların ruh hâlleri ele alınmıştır.

Kadın kahramanların sevgilileri ile gerek evlilik öncesi gerekse evlilik sonrası yaşadıkları erotik yakınlaşma ve ilişkiler “Erotika” başlığı altında değerlendirilmiştir.

Her iki grup mesnevide de kadın kahramanlar âşık oldukları erkek kahramanlarla evlenerek birbirlerine kavuşurlar. Bu kavuşma “Vuslat” başlığı altında

değerlendirilmiştir. Yusuf u Züleyha mesnevilerinde Yusuf ile evlendikten sonra Yusuf'un aşkından (aşk-ı mecazî) Allah aşkına (aşk-ı hakikî) yönelen Züleyha'nın aşkının boyut değiştirmesi ile ilgili değerlendirmelere "Aşkın Boyut Değiştirmesi" başlığı altında yer verilmiştir.

"Kadınların Sosyal Özellikleri" başlıklı "Üçüncü Bölüm"de ise mesnevilerde adı geçen bütün kadın kahramanların sosyal kimlik ve rolleri, aile içi ilişkileri, sosyo-ekonomik durumları, sosyal yaşamları, dinleri, evlilikleri, çeşitli gelenek ve inanışları, kadın ahlakına ilişkin değerler olan iffet ve namus ile mesnevi şairlerinin, mesnevilerdeki erkek ve kadın kahramanların kadına dair bakış açılarına yer verilmiştir.

Değerlendirilen mesnevilerden yapılan metin alıntılarında Eski Anadolu Türkçesi'nin imla özelliklerine bağlı kalınmıştır. Metinlerin çevriyazısında Prof. Dr. İsmail Ünver'in çevriyazıda yazım birliği üzerine önerileri ölçüt olarak alınmıştır. Böylece yararlanılan yayımlanmış mesnevi metinleri ile yayımlanmamış lisansüstü tezlerdeki imlâ ikiliği tek bir kuralda birleştirilerek ortadan kaldırılmıştır.

Bugüne kadar çift kahramanlı aşk mesnevileri üzerinde Türkoloji alanında benimsenen yöntemlerle çeşitli açılardan yapılan çalışmalardan biri olmakla birlikte, bu mesnevilerden Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin mesnevileri üzerinde doğrudan kadın konusunun ele alındığı ilk çalışma olan tez çalışmamızın, konuyla ilgilenenlere gereken faydayı sağlayacağını umuyoruz.

Bu konuda çalışmama izin veren ve çalışmamın sonuna kadar her türlü destek, yardım ve kılavuzluğunu esirgemeyen tez danışmanım, kıymetli hocam Sayın Prof. Dr. İsmail Ünver'e ve her ne zaman kendilerinin yardımına ihtiyaç duysam bilgi ve önerilerini sonuna kadar benimle paylaşan saygıdeğer hocalarım Sayın Prof. Dr. Hasan Özdemir'e, Sayın Prof. Dr. F. Tulga Ocak'a ve Sayın Doç. Dr. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca her zamanki yardım ve desteklerini tez çalışmam sırasında da eksik etmeyen değerli arkadaşlarım Ar.Gör. Dr. Ramazan Bardakçı ve Ar.Gör. Dr. Furkan Öztürk'e teşekkür ederim.

Ülkü Çetinkaya

Ankara 2008

KISALTMALAR

Genel Kısaltmalar

bk.	: Bakınız
bs.	: Baskı, basım
C	: Cilt
hzl.	: Hazırlayan
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
Ktp.	: Kütüphanesi
M	: Metin (yararlanılan veya alıntı yapılan)
MEB	**:** Millî Eğitim Bakanlığı
öl.	**:** ölüm tarihi
s.	: Sayfa
TDAY	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TY	: Türkçe Yazmalar
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
yk.	: yaprak

Bibliyografik Kısaltmalar

Aḥmedī, YZ I :Piroğlu, Zehra, *Ahmed Mürşidî'nin Yûsuf u Züleyhâ Mesnevîsi I. Bölüm*, Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Konya, 1993.

Aḥmedī, YZ II :Berkaltay, Emine, *Ahmed Mürşidî'nin Yûsuf u Züleyhâ Mesnevîsi II. Bölüm*, Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Konya, 1993.

ʿAlī, KY :Cin, Ali, *Ali Kıssa-i Yusuf (İnceleme-Metin-Dizin)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2005.

Āẕerī, HŞ :Āẕerī İbrāhīm Çelebī, *Ḫusrev ü Şīrīn*, Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, Török, O.427.

Burhan : Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı*, Hazırlayanlar: Prof. Dr. Mürsel Öztürk, Dr. Derya Örs, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Celīlī, HŞ :Kazan, Şevkiye, *Hamidîzâde Celilî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Husrev ü Şirin Mesnevisi (İnceleme-Tenkitli Metin),* Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 1997.

Çetin : Çetin, Nurullah, *Roman Çözümleme Yöntemi*, Ankara, 2003.

Ḍarīr, KY :Karahan, Dr. Leyla, *Erzurumlu Darîr Kıssa-i Yûsuf,* , Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

DEH :Levend, Agâh Sırrı, "*Divan Edebiyatında Hikâye*", TDAY-Belleten 1967, Ankara,1968.

Devellioğlu :Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* 11. bs., Ankara, 1993.

Divan Edebiyatı : Levend, Agâh Sırrı, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar,* 4. baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1984.

Doğramacı : Doğramacı, Prof. Dr. Emel, *Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1989.

Faḫrī, HŞ :Flemming, Barbara, *Fahris Husrev u Şirin*, *Eine Türkische Dichtung von 1367*, Wiesbaden, 1974.

Gazzâlî : Gazzâlî, Ahmed, *Aşkın Halleri (Sevânihu'l-Uşşâk)*, Türkçesi: Turan Koç, M. Çetinkaya, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Ġubārī, KY :Aktaş, Hasan, *Abdurrahman Gubârî-Yûsuf u Züleyhâ (İnceleme- Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2006.

Günay (a) : Günay, Prof. Dr. Umay, "*İslâmî Dönemde Türk Toplumunda Kadının Yeri ve Önemi*", Millî Folklor, Yıl: 12 (Yaz 2000), Sayı: 46, s. 4-9.

Günay (b) : Günay, Prof. Dr. Umay, *Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993.

Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ :Deniz, Rasim, *Haliloğlu Ali'nin Yusuf ve Zeliha Kıssası*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 1998.

Ḥamdī, YZ :Öztürk, Zehra, *Ḥamdu'llāh Ḥamdī'nin Yūsuf ve Zelīḫā Mesnevisi,* 2C., Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Harvard, 2001.

Ḥamza, YZ :Yıldız, Doç.Dr. Osman, *Şeyyād Ḥamza-Yūsuf u Zelīḫā (Destān-ı Yūsuf)*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2008.

İA :*İslâm Ansiklopedisi*, MEB. Yayınları, 13 C. İstanbul, 1940-1986.

Kamus :(Mütercim) Aḥmed ʿĀṣım, *El-Oḳyānūsü'l- Basīṭ fī-Tercemeti'l- Ḳāmūsi'l- Muḥīṭ*, III C., İstanbul, 1268.

Kemāl, YZ :Demirel, Mustafa, *Kemāl Paşa-zāde (Şemse'd-dīn Aḥmed bin Süleymān) Yūsuf u Zelīḫā,* Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Harvard, 2004.

Koçu :Koçu, Reşat Ekrem, *Türk Giyim-Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,* Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara, 1967.

KT :Şemse'd-dīn Sāmī, *Ḳāmūs-ı Türkī*, Der-saʿādet, 1317.

Ḳuṭb, HŞ :Hacıeminoğlu, Prof. Dr. M. Necmettin, *Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Kutlar : Kutlar, Yard.Doç.Dr. Fatma S., "*Cinselliğin Estetik Anlatımı (Husrev ü Şirin, Hümâ vü Hümâyûn, Cemşîd ü Hurşîd)*", Kebikeç, Sayı: 13, 2002.

Lāmiʿī, FŞ :Esir, Hasan Ali, *Lâmi'î Ferhâd ile Şîrîn (İnceleme-Metin-İndeks)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1998.

Muʿīn :Muʿīn, Muḥammed, *Ferheng-i Fārsī*, 6 C. , Tahran, 1364.

Nevā'ī, FŞ :Alpay-Tekin, Doç. Dr. Gönül, *Ali Şir Nevâyî Ferhâd ü Şîrîn (İnceleme-Metin)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

Onay :Onay, Ahmet Talât, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Hazırlayan: Doç. Dr. Cemâl Kurnaz, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.

Pakalın :Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3C., Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993.

Remzî :Hüseyin Remzî (Altınbilek), *Luġat-i Remzî*, II C.,İstanbul, 1305.

Rıḍvān, HŞ :Tavukçu, Orhan Kemal *Ahmed Rıdvan Husrev ü Şirin (İnceleme-Metin),* Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2000.

Ṣūlī Faḳīh, YZ :Köktekin, Kazım, *Süle Fakih'in Yusuf ve Zeliha'sı İnceleme-Metin-Dizin*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1994.

Şentürk :Şentürk, Ahmet Atillâ, XVI. Asra *Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler,* Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2002.

Şerīfī, YZ :Kültüral, Dr. Zuhal, *Şerîfî, Yûsuf u Zelîhâ*, İstanbul, 1999.

Şeyḫī, HŞ :Timurtaş, Prof. Dr, Faruk K., *Şeyhî ve Husrev ü Şîrin'i-İnceleme-Metin*, İstanbul, 1980.

Şükun :Şükûn, Ziya, *Farsça-Türkçe Lûgat Gencinei Güftar (Ferhengi Ziya)*, III C., Millî Eğitim Basımevi İstanbul, 1984.

TDVİA :*Türkiye Diyanet Vakfi İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul, 1988-

TS : *Türkçe Sözlük*, 10. baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.

Ünver : Ünver, Doç.Dr. İsmail, *"Mesnevî",* Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), Temmuz-Ağustos-Eylül 1986.

Yaḥyā, YZ :Çavuşoğlu, Dr. Mehmed, *Yahyâ Bey Yûsuf ve Zelîhâ (Tenkidli Basım),* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979.

GİRİŞ

A. YUSUF U ZÜLEYHA VE HUSREV Ü ŞİRİN MESNEVİLERİNE GENEL BAKIŞ

İlk örnekleri Arap edebiyatında görülen ancak edebiyat terimi olarak ilk kez İran edebiyatında kullanılan mesnevî nazım şekli, Türk edebiyatına İran edebiyatından geçmiştir. Türk edebiyatında XI.-XIX. yüzyıllar arasında bu nazım şekliyle konuları birbirinden farklı sayısız eserler yazılmıştır.

Edebiyatımızda mesnevîler "konunun işlendiği bölüm (âğâz-ı dâstân, âğâz-ı kıssa, âğâz-ı kitâb...)"de ele alınıp anlatılan konulara göre tasnif edilmişlerdir. Mesnevîlerin yazılış amaçlarına göre yapılan bu tasniflere bakıldığında sanat yönü ön plânda olan, okuyucunun edebî zevkine hitap eden, ana çizgisi aşk ve macera olan mesnevîler bir grup teşkil ettiği görülür.[1]

Bunlar arasında, kahramanların yaşadığı aşk beşerî (mecâzî) aşk iken daha sonra ilahî aşka dönüşen eserlerin yanı sıra, söz konusu aşk tamamen beşerî olduğu hâlde iki âşığın kavuşmasını tasavvufî mecazlarla örten mesnevîler de vardır.[2] Tez çalışmasında bu türden mesnevîlerden, kahramanlarından biri erkek diğeri kadın olan toplam 11 Yusuf u Züleyha, 7 Husrev ü Şirin ve 2 Ferhad u Şirin mesnevisi incelenmiştir.

Mesnevîler eski edebiyatımızın ürünleri arasında önemli bir yer teşkil etmektedirler. Bu eserlerden yukarıda sözü edilen çift kahramanlı aşk mesnevîleri Doğu edebiyatlarında, özellikle İran ve Türk edebiyatında, okundukları dönemlerde işlevleri bakımından "hikâye" ve "roman"ın yerini tutmakla birlikte bu günkü "hikâye" ve "roman" tanımının dışında kalırlar.[3]

Ancak bu eserleri bazı araştırmacılar işlevleri bakımından hikâye ve romanın yerini tutmaları itibariyle hikâye, roman veya manzum roman olarak nitelendirmektedirler.[4]

---

[1] Ünver, s. 441.
[2] Ünver, s. 441.
[3] Ünver, s. 450.
[4] bk. DEH., s.71-117.; Dizdaroğlu, Hikmet, "*Eski Edebiyatımızın Bir Aşk Hikâyesi ",* Türk Dili, C. XIII, Sayı: 148, Ocak 1964, s. 209-212.; Türinay, Necmettin, "*Klasik Hikâyenin Merhalesi: Hüsn ü*

Bu eserlerin konuları genellikle orijinal değildir. Aynı konuda ve hatta aynı adla pek çok şair eser yazmıştır. Doğu edebiyatlarında ortak olarak işlenen bu konular, tercüme ve nazire yoluyla Türk edebiyatına girmiş ve değerli eserler ortaya konmuştur. Bu eserlerde işlenen konuların çoğu kez orijinal olmamasına ve aynı adla birden çok şair tarafından yazılmış olmalarına karşın şairler orijinalliği, olayları anlatırken yaptıkları bazı ekleme ve çıkarmalarla sağlamak istemişlerdir. Böylece bu eserler vücuda geldiği toplumun gerçeklerini, değerlerini ve değer yargılarını yansıtmaktan da uzak kalmamışlardır. Nitekim aşk mesnevilerini manzum romanlarımız olarak nitelendiren Hüseyin Ayan bu konuda "İslâm medeniyeti sahasında kaleme alınan hikâyelerimiz asıl kaynağını nereden alırsa alsın, Türk damgasını taşır. Ama bu medeniyetin müşterek malı olmasını engellemez. Bu itibarla 'tercüme, nazîre, taklîd' gibi ifadeler, eserin değerini düşüremez. Çünkü tercüme, nazîre veya taklîd denen hikâyelerin içinde şâirin görüp geçirdiği, yaşadığı olaylar da yer alır. Bunlar hikâyelerimizin en orijinal taraflarıdır." demektedir.[5] Aynı şekilde Necmettin Halil Onan da "Müslüman İranlılarla Müslüman Türklerin İslâmî kültür beraberliğinden doğan aynı sanat telakkilerine sahip olmaları edebî mahsulleri arasında da bir benzerlik yaratıyordu. Fakat bir edebî eser, ifadesiyle hüviyet kazandığı ve bilhassa şiir her şeyden önce bir söyleyiş sanatı olduğu için, konu aynı olsa bile, iki eserin ayrı dillerde, o dillerin zevk ve dehasına göre söylenişleri onlara müstakil ve orijinal birer mahiyet verdirmeğe yol açar" demektedir.[6]

Aşk mesnevilerinde konular esas karakterini muhafaza etmekle birlikte farklılıklar şairlerin aşk anlayışı ve aşkı anlatış biçimlerinden kaynaklanır. Nitekim Yusuf u Züleyha mesnevilerinde bu hikâyenin hem bir aşk hikâyesi hem de bir peygamberin hayat hikâyesi olmasından dolayı, özellikle bu konuda mesnevi yazan XIII. ve XIV. yüzyıl şairlerinin, eserlerinde hikâyenin daha çok dinî yönüne ağırlık

---

Aşk", Şeyh Galib Kitabı, İstanbul, 1995, s. 87-122.; Türinay, Necmettin, "*Klasik Hikaye, Lirik Aşk Romanları ve Şeyh Galib*", Türk Edebiyatı, S. 273, 1996, s. 22-24.; Hacıeminoğlu, Necmettin, "*Bizim Romanlarımız ve Husrev ü Şirin*", Hisar, Sayı: 1, Ocak 1964, s. 21-22.Aktaş, Doç. Dr. Şerif, "*Roman Olarak Hüsn ü Aşk*", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, sayı: 27, Aralık 1983, s. 94-108.; Kaplan, Mehmet, *"Destan, Mesnevi, Roman*", Hisar, Temmuz 1975, s. 3-6.; Ayan, Hüseyin, "*Mesneviler Manzum Romanlarımız Olabilir mi?",* Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Uluslararası Kongresi 7-9 Nisan 1999-Bildiriler, Konya, 2000, s. 69-71.

[5] Ayan, Hüseyin, "*Mesneviler Manzum Romanlarımız Olabilir mi?",* Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Uluslararası Kongresi 7-9 Nisan 1999-Bildiriler, Konya, 2000, s. 71.

[6] Onan, Necmettin Halil, *Fuzûlî Leylâ ile Mecnûn*, İstanbul, 1955, s. III.

verdikleri dikkati çeker. Öte yandan XV. ve XVI. yüzyıllarda yazılmış Yusuf u Züleyha mesnevilerinde ise aşkın etraflıca işlendiği görülür.

Kurgu olarak Batı edebiyatındaki roman türünden önceki anlatı türlerinden olan romanslara ve Türk sözlü geleneğindeki halk hikâyelerine benzeyen[7] çift kahramanlı aşk mesnevilerinde kurgunun ana hatları şöyledir: Kahramanların doğumu ve yetişmeleri, kahramanların âşık olması, sevgililerin ayrı düşmesi, kavuşmayı engelleyen durumlarla mücadeleler, bu mücadeleler sırasında birbirlerine sadakatlerini koruyan sevgililerin kavuşmaları.

Böyle bir kurgu içinde aşkın anlatıldığı bu eserlerde aşk, sıradan bir aşk değildir. Gerek hikâyenin kahramanları gerekse işlenen aşk teması idealize edilerek olağanüstü bir düzeye ulaştırılmıştır. Aşkın âşık üzerindeki bütün tezahürleri abartılı biçimde gözler önüne serilirken, sevgililer aşklarının hiçbir engel ve güçlük karşısında yenilmeyeceğini, aşkın kendileri için en büyük değer olduğunu kanıtlamak isterler. Bütün bu süreç içinde sevgiliye bağlılık (sadakat) en önemli erdemdir. Aşkta karşılarına çıkan engelleri aşan sevgililer sonunda birbirlerine kavuşarak sadakatlerinin ödülünü almış olurlar. Sonu ölümle biten hikâyelerde de aşk uğruna canını vermiş olanlar, sadakatlerini sonuna kadar sürdürmekle sevgilerinin yüceliğini kanıtlamış olurlar.

A. Sırrı Levend, konunun bir araç, hüner göstermenin amaç, şaşkınlık uyandırmanın esas olduğunu belirttiği bu mesnevilerde yer ve zaman kaydı bulunmadığını, konuda birlik aranmadığını, bölümlerin olayların gelişimi içinde birbirine eklenmiş parçalar gibi olduğunu, tabiat tasvirlerinin gerçeğe uygun olmadığını, kahramanlarla tiplerde ve kahramanların davranışlarında doğallık bulunmadığını, olayların gelişimini izlerken nasıl ve niçin gibi soruların cevabının bulunmadığını söyler. Bütün bunlar genel olarak hikâyelerin karakterini gösterir.[8]

En eski dinî hikâyelerden biri olan ve Arap, İran ve Türk edebiyatlarında birçok şair tarafından ele alınıp işlenen Yusuf u Züleyha hikâyesinde, Yusuf peygamberin hayatı ve Mısır Azizi Kutayfer (Kıtfir, Potifar)'in karısı Züleyha ile arasında geçen aşk macerası anlatılır. Yusuf u Züleyha hikâyesinin ilk kaynağı

---

[7] Moran, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 24.;Çetin, s. 31-32.
[8] DEH, s.74-75.

Tevrat'tır.[9] Kur'an'da "ahsenü'l-kasas (kıssaların en güzeli)" olarak nitelendirilen bu hikâye Yusuf suresinde geçmektedir.[10] İslam kültürünün hâkim olduğu toplumlarda Tevrat ve Kur'an kaynaklı[11] bu hikâye müfessirler tarafından bazı ilaveler yapıldıktan sonra birçok İran ve Türk şairi tarafından manzum hikâye konusu olarak ele alınmış ve Yusuf u Züleyha ya da Kıssa-i Yusuf adı altında mesneviler yazılmıştır.[12]

İran edebiyatında ilk manzum Yusuf u Züleyha hikâyesinin Firdevsî-i Tûsî (941?-1020) tarafından yazıldığı bildirilmekle birlikte bu eserin Firdevsî'ye ait olmadığı görüşü de vardır.[13]

Türk şairlerinin çoğu İran şairi Molla Câmî (öl.1492)'nin eserinden etkilenmişlerdir. Hikâyenin bir peygamberin hayatını anlatması dolayısıyla esas olarak bir değişiklik yapılmasına imkân olmadığı için, bu konuyu ele alan şairler eserlerinde hikâyenin Kur'an'daki şekline bağlı kalmakla birlikte, tefsirlerdeki ve kısas-ı enbiyalardaki rivayetlerden de faydalanmışlardır. Aynı zamanda her şair kendi duyuş ve görüşlerini de eserine yansıtmıştır.

Türk edebiyatında ilk manzum Yusuf u Züleyha hikâyesini Kur'an ve tefsirlerden yararlanarak XIII. yüzyıl şairlerinden Ali yazmıştır.[14] Ali'nin *Kıssa-i Yusuf* adlı bu eseri dörtlüklerle ve hece vezniyle H. 630/ M.1233'te yazılmıştır. XIV. yüzyıldan sonra Yusuf u Züleyha yazan şairlerin hemen hepsi Molla Camî'den etkilenmişlerdir. İran edebiyatının XV. yüzyılda yaşamış büyük şairi Molla Camî'nin bu kıssayı ilk kez kendisinin yazdığını belirtmesine karşılık, kendisinden önce yukarıda değinildiği gibi İran edebiyatında Firdevsî, Türk edebiyatında da Şeyyad

---

[9] bk.Tevrat (Tekvin) 39/7.
[10] bk. Kur'ân-ı Kerim 12. Sure (Yusuf Suresi).
[11] Tevrat'ta ve Kur'ân-ı Kerim'de Yusuf Kıssası hakkında bk. Tahbaszâde (Hayyampur), Abdürresul, *Türk ve İran Edebiyatlarında Yusuf ve Züleyha Mesnevisi*, Doktora Tezi, T. 209, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1945, s. 1-8; Settârî, Celâl, *Züleyha'nın Aşk Derdi*, Çeviren: Mehmet Kanar, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998, s. 19-29, 47-51; Furat, Ahmet Suphi, "*Yûsuf*", İA., C. 13, s. 441-442; Dilçin, Dehri, *Şeyyad Hamza Yûsuf ve Zelihâ*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1946, s. 207-208.
[12] Tahbaszâde (Hayyampur), Abdürresul, *Türk ve İran Edebiyatlarında Yusuf ve Züleyha Mesnevisi*, Doktora Tezi, T. 209, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1945, s. 1.
[13] Kavcar, Cahit, "*Hamdullah Hamdî'nin Yusuf u Züleyha'sı*", TDAY-Belleten 1968, 2. bs., Ankara, 1989, s. 158.
[14] Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1928, s. 276.

Hamza, Sûlî Fakîh ve Erzurumlu Darîr tarafından üç ayrı eser yazılmıştır.[15]Türk edebiyatında XIV. yüzyıldan sonra bu hikâye çok ilgi görmüş ve üslup, âhenk ve konuyu işleyiş bakımından öncekilere göre çok başarılı Yusuf u Züleyha mesnevileri yazılmıştır. XIV. yüzyıldan önce ve sonra yazılmış eserlerin edebî değeri ile ilgili olarak İ. Hikmet Ertaylan şunları söyler: "[…] ondördüncü asır sonları ile onbeşinci asır başlarında yazılmış pek çok Yusuf u Züleyha'lar vardır Bunlardan bir çoğunun da Câmî'den faydalanmış oldukları, bu yüzden Tevrat'tan ve Kur'an'dan faydalanan ve tamamıyla dinî bir heyecanla ve dinî bir telkin maksadıyla kıssadan hisse çıkarmak gayeleriyle yazılmış olan ilk varyantlarla bu sonrakiler arasında mevzuu kavrayışta, hâdiselerin safhalarının tertibinde, eda tarzının tatbikinde, hâsılı mevzuu işleyişte gösterilen kudret, kabiliyet ve sanat bakımlarından, kıyas edilemez derecelerde farklar bulunduğu görülmektedir. Evvelkiler üslûba, selikaya hatta nazım kaidelerine pek de kıymet vermedikleri hâlde, sonrakilerin vücuda getirdikleri eserler 'edebiyat' mefhumu bakımından mükemmel sayılan örnekler teşkil etmekte, hele Ak Şemseddin oğlu Hamdullah'ın Yusuf ve Züleyha'sı nevinin şaheseri telâkki edilmektedir."[16] Ertaylan'ın da belirttiği gibi XV. yüzyılın mesnevi şairi Hamdullah Hamdî'nin *Yusuf u Züleyha*'sı onun en başarılı, Türk edebiyatının en değerli ve en çok tanınmış mesnevisi olarak kabul edilmiştir.[17] XVI. yüzyılda Taşlıcalı Yahya ve Kemal Paşazade tarafından yazılan *Yusuf u Züleyha* mesnevileri de Türk edebiyatının bu konuda yazılmış diğer değerli mesnevilerindendir.

Doğu edebiyatlarının en tanınmış hikâyelerinden bir diğeri olan Husrev ü Şirin konusu ilk olarak İran şairlerinden Firdevsî-i Tûsî (941?-1020) tarafından *Şeh-nâme*'de işlenmiştir. Firdevsî *Şeh-nâme*'de bu hikâyeyi Sasani hükümdarı Husrev-i Perviz'in hayat hikâyesi içinde bir epizot olarak işlemiştir.[18] Hikâyeyi edebî gayeyle

---

[15] Ertaylan, İ. Hikmet, "*Türk Dilinde Yazılan İlk Yusuf ve Zeliha*", TDED, C. 3, sayı:1-2, İstanbul, 1948, s. 211-212.; Kavcar, Cahit, "*Hamdullah Hamdî'nin Yusuf u Züleyha'sı*", TDAY-Belleten 1968, 2. bs., Ankara, 1989, s. 158.

[16] Ertaylan, İ. Hikmet, "*Türk Dilinde Yazılan İlk Yusuf ve Zeliha*", TDED, C. 3, sayı:1-2, İstanbul, 1948, s. 211-213.

[17] Köprülü, M. Fuad, "*Ḥamdî*", İA, C. V/1, MEB Yayınları, s. 185.; Levend, Agâh Sırrı, "*Hamdî'nin Yusuf u Züleyha'sı",* TDAY-Belleten 1968, 2. bs., Ankara, 1989, s. 173.; Kavcar, Cahit, "*Hamdullah Hamdî'nin Yusuf u Züleyha'sı*", TDAY-Belleten 1968, 2. bs., Ankara, 1989, s. 160.; Tolasa, Harun, "*15. YY. Türk Edebiyatı Anadolu Sahası Mesnevîleri*", Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, S.1, 1982, s. 7.

[18] bk. Alpay-Tekin, Doç. Dr. Gönül, *Ali Şir Nevâyî Ferhâd ü Şîrîn (İnceleme-Metin)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 16.

ilk ele alan şair ise Hakîm Senâî (öl: 1150'den az önce)'dir.[19] Daha sonra Nizâmî-i Gencevî (1141-1203) yarattığı büyük bir eserle hikâyeye ölmezlik vasfını kazandırmıştır.[20] Nizâmî'den sonra pek çok İran şairi bu konuda eser yazmışlardır.[21]

Hikâyenin konusu, Sâsâni hükümdarlarından Husrev-i Perviz'in hayatına ve aşk maceralarına dayanmaktadır. Tarihî kaynaklarda Husrev'in çok zengin ve ihtişamlı bir hükümdar olduğu kaydedilirken, Şirin'in tarihî şahsiyeti konusunda birbirinden farklı rivayetler söz konusudur. Bu rivayete göre Şirin Ermen hükümdarı Mehin Banu'nun kardeşinin kızıdır. Bir rivayete göre İran büyüklerinden birinin hizmetinde cariyedir. Başka bir rivayete göre de Romalı Hıristiyan bir kızdır.[22] İran ve Türk edebiyatlarında yazılmış Husrev ü Şirin ve Ferhad u Şirin mesnevilerinde Şirin, Ermen hükümdarı Mehin Banu'nun kardeşinin kızı olarak gösterilir. Hikâyenin en önemli üçüncü kahramanı Ferhad'ın gerçek ve tarihî şahsiyeti hakkında kesin bilgi yoktur. Ferhad tarihlerde rivayet edildiği üzere su yolları yapmakta usta bir mühendistir ve Şirin'in aşkıyla dağları delen büyük bir âşıktır.[23] Dolayısıyla Husrev ü Şirin mesnevilerinde hikâyenin asıl erkek kahramanı olan Husrev'in rakibidir. Ferhad u Şirin mesnevilerinde ise hikâyenin asıl erkek kahramanı Ferhad olup, Husrev Ferhad'ın rakibidir. Buna göre Husrev ü Şirin ve Ferhad u Şirin mesnevilerinin konusu Husrev, Şirin ve Şirin'in diğer âşığı Ferhad arasındaki iki aşk etrafında gelişen ve efsaneleşen olaylardan oluşmaktadır. Hikâye öncelikle aşk macerasını anlatmakla birlikte siyasî olaylara ve mücadelelere de temas ederek Husrev'in hayatını ve maceralarını bütünüyle ortaya koymaktadır.

Husrev ü Şirin hikâyesi Türk edebiyatına Nizâmî yoluyla geçmiştir. Türk edebiyatında ilk defa Husrev ü Şirin yazan şair, Altınordu sahasında yetişmiş olan

---

[19] Tansel, Fevziye Abdullah, "*Ferhad ile Şirin*", İA., C. 4, s. 565.
[20] Timurtaş, Prof. Dr., Faruk K., *Şeyhî'nin Husrev ü Şîrin'i-İnceleme-Metin*, İstanbul, 1963, s. 43.
[21] İran edebiyatında bu hikâyeyi yazan şairler için bk. Timurtaş, Prof. Dr., Faruk K., *İran Edebiyatında Husrev ü Şirin ve Ferhad u Şirin Yazan Şairler,* Şarkiyat Mecmuası IV, İstanbul, 1961, s. 73-86.
[22] Timurtaş, Faruk Kadri, "*Türk Edebiyatında Husrev ü Şirin ve Ferhâd u Şirin Hikâyesi*", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. IX, 1959, s. 65-68.; Alpay-Tekin, Doç. Dr. Gönül, *Ali Şir Nevâyî Ferhâd ü Şîrîn (İnceleme-Metin)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 5-7.; Timurtaş, Prof. Dr., Faruk K., *Şeyhî'nin Husrev ü Şîrin'i-İnceleme-Metin*, İstanbul, 1963, s. 39-41.
[23] Timurtaş, Faruk Kadri, "*Türk Edebiyatında Husrev ü Şirin ve Ferhâd u Şirin Hikâyesi*", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. IX, 1959, s. 68.; Alpay-Tekin, Doç. Dr. Gönül, *Ali Şir Nevâyî Ferhâd ü Şîrîn (İnceleme-Metin)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 8.; Timurtaş, Prof. Dr, Faruk K., *Şeyhî ve Husrev ü Şîrin'i-İnceleme-Metin*, İstanbul, 1963, s. 41-42.

Kutb'dur. Nizâmî'den tercüme edilerek Kıpçak Türkçesi ile yazılan bu eserle edebiyatımıza giren hikâye, Anadolu'da Şeyhî ve Türkistan'da Nevâî'nin kalemleriyle en güzel örneklerini bulmuştur.[24]Faruk Kadri Timurtaş Türk edebiyatında toplam 21 şairin bu konuda eser yazdığını bildirir. [25]

[24] Timurtaş, Prof. Dr., Faruk K., *Şeyhî'nin Husrev ü Şîrin'i-İnceleme-Metin*, İstanbul, 1963, s. 43-44.
[25] Türk edebiyatında Husrev ü Şirin yazan şairler ve eserleri hakkında geniş bilgi için bk. Timurtaş, Faruk Kadri, "*Türk Edebiyatında Husrev ü Şirin ve Ferhâd u Şirin Hikâyesi*", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. IX, 1959, s. 70-80.; Timurtaş, Faruk Kadri, "*Husrev ü Şîrin ve Ferhâd u Şîrin Yazan Şairlerimiz*", Türk Dili, sayı: 10, 1952, s. 15-21.

B. DİVAN EDEBİYATINDA KADINA GENEL BAKIŞ

A. Sırrı Levend Divan edebiyatında kadın mefhumunun, 1. Kadının cemiyetteki mevkii bakımından, 2. Kadına ait tahassüs bakımından olmak üzere iki noktadan tetkike lâyık olduğunu belirtir.[26]

Buradan hareketle Türk toplumunda kadın hayatının gelişimine bakıldığında, yüzyıllar boyunca Türk kadınının toplumsal ve ailevî durumunun büyük değişmelere maruz kaldığı görülür. Bu değişmelerin sebebi bir yandan toplumsal, siyasal ve dinsel faktörlerin değişim ve gelişimi, öte yandan yabancı kültürlerin etkisidir.

Türk kadını Türk toplumunun geçirdiği medeniyet ve kültür değişimi süreçlerine göre edebiyatta genel olarak üç dönemde değerlendirilmiştir[27]:

1. İslâmiyet'ten önce ve göçebelik devrinde: Bu devirde kadın devrinin erkek tipine yaklaşır. Onun gibi ata biner, ok atar, kılıç kullanır. Hatta düşmanla savaşır.

2. Yerleşik uygarlık ve İslam kültürü çevresine katıldıktan sonra: Bu dönemde kadın erkekten daha pasiftir. Kadın kahramanlık niteliklerini kaybederek bir aşk ve haz konusu olur.

3. Batı uygarlığının etkisi altına girdikten sonra: Bu dönemde kadının sosyo-ekonomik ve kültürel hakları savunulur. Böylece tekrar erkekle eşit bir düzeye gelmesi sağlanır.

Burada tez çalışmasının sınırları göz önüne alınarak kadının yukarıda sözü edilen ilk iki dönem içindeki yeri ve önemi üzerinde durulacaktır. Kadının İslamiyet'ten önce ve göçebelik devrindeki yeri ve önemi konusunun, İslam kültürünün etkisine girildikten sonra, kadının hayatın içindeki ve dolayısıyla edebiyattaki yeri ve öneminin hangi noktaya geldiğinin, nasıl bir değişime uğradığının görülmesi bakımından burada değinilmesi uygun görülmüştür.

"Osmanlı devletinin büyük bir imparatorluk hâlini alıncaya kadar olan devrinde, cemiyetin her tabakasında kadın hakkındaki telakkîler birbirinden

---

[26] Divan Edebiyatı, s. 581.
[27] Doğramacı, s. 1.; Kaplan, Mehmet, *"Dede Korkut Kitabında Kadın",* Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I, İstanbul, 1976, s. 41.

farksızdı. Bu telakkîler, kadının erkek nazarında itibarlı bir mevkie sahip olduğu fikrinde toplanıyordu."[28]

"En eski kaynaklara göre, Küçük Asya'nın, Orta Asya'nın ve Doğu Avrupa'nın geniş topraklarına yayılmış olan Türk boylarının toplumsal örgütlenmesi, kadına avantajlı bir durum sağlayan, dikkate değer derecede faal bir rol atfeden bir takım ilkeleri içermekteydi. Ana ve eş olarak kadın, erkeklerle eşit surette aileden sorumlu idiler. Çarşafsız olarak kadınlar halk toplantılarında hazır bulunuyor ve erkeklerle birlikte çeşitli faaliyetlere katılıyorlardı. Hatta onların yanında harpte savaşıyorlardı. Kadınlar erkeklerden daha fazla hukukî haklara sahiplerdi."[29] Bunun en açık örneği Dede Korkut hikâyelerinde görülür. Dede Korkut hikâyelerinde kadında aranan meziyetler annelik, kahramanlık, sadakat ve misafirperverliktir. Erkeğin kutsal bir sevgiyle bağlandığı üç yoldaşı vardır: Atı, kılıcı ve kadını. Ayrıca kadın bir haz ve aşk konusu değildir. Kendisi de erkeğe karşı bir âşık tavrı takınmaz. Kadın veya erkeğin aşkı hayatî bir mesele hâline getirdiği görülmez. Büyük ve romantik aşklar yerine samimi karı koca sevgileri görülür. Bunun nedeni de din ve sosyal baskının olmadığı ve sürekli bir hareket hâlinin hâkim olduğu göçebe yaşam tarzıdır.[30]

Eski Türklerde kadının toplumsal rolü ve değeri çok önemli iken, İslamiyet'in kabulüyle yaşanan medeniyet ve kültür değişimi ile tesir ve nüfuzuna maruz kaldıkları ataerkil aile hayatı ve çeşitli ülkelere yapılan fetihler sebebiyle yabancı milletlerle ilişkiler, kadının toplumdaki yeri ve önemini büsbütün değiştirmiştir. Kadın giderek doğal ve müşterek hayattan soyutlanarak evde ve kafes arkasında mahsur bırakılmıştır. Özellikle İstanbul'un fethiyle Bizans saltanatına tevarüs

---

[28] Sümer, Dr. Faruk, "*Osmanlılarda Kadın ve Aile Hayatı*", Resimli Tarih Mecmuası, Sayı: 67, Temmuz 1955, s. 3934.

[29] Chmielowska, Danuta, "*Nâbî, Vehbî ve Vâsıf'ın Eserlerinde Türk Kadını*", Çeviren: Mübahat Türker Küyel, Erdem Dergisi, C. 9, Aydın Sayılı Özel Sayısı II (Sayı: 26), Eylül 1996, s. 518. İslamiyetten önceki Türklerde kadın hakkında bilgi için ayrıca bk. İzgi, Dr. Özkan, "*İslâmiyetten Önceki Türklerde Kadın*", Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi, yıl: XI, XII, XIII, XIV, Ankara, 1973-1975, s. 145-160; Ülkütaşır, M. Şakir, "*Türk Toplumunda Kadının Yeri*", Hayat Tarih Mecmuası, Yıl: 3, C. I, Sayı: 4, 1 Mayıs 1967, s. 46-49.; Çandarlıoğlu, Gülçin, "*Türk Toplumunda Kadın*", Hayat Tarih Mecmuası, C. I, sayı: 4, Mayıs 1966, s. 21-28.; Altındal, Meral, *Osmanlıda Kadın*, İstanbul, 1994, s. 9-12.

[30] Kaplan, Mehmet, *"Dede Korkut Kitabında Kadın",* Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I, İstanbul, 1976, s. 41.; Cunbur, Müjgan, "*Dede Korkut Oğuznamelerinde Kadın*", Türk Yurdu, 50 (11) Şubat 1960, s. 53-54.; Özmen, Murat, "*Dede Korkut Hikayelerinde Kadın ve Aile İçi İlişkileri*", Ilgaz, Yıl: 6, Sayı: 67, Nisan 1967, s. 17-18.Altındal, Meral, *Osmanlıda Kadın*, İstanbul, 1994, s. 11.

ettikten sonra kadının cemiyetteki mevkii tamamen silinmiştir.[31] Çünkü İran ve Bizans saraylarının harem yaşamının Osmanlı sarayına girmesi, sarayın XV. yüzyılda Fatih Sultan Mehmet'in emriyle haremlik ve selamlık olarak bölünmesine neden olmuştur. Vezir ve beyler de bu sistemi konaklarına getirmişlerdir. Bu şekilde harem ve poligami (çok eşlilik) istisnaî şartlar altında ve belli bir sınıf içinde de olsa yayılmaya başlamıştır. Böylece özellikle şehirlerdeki Türk kadını yaşamını haremin gizliliği içinde geçirmeye başlamıştır.[32] Kadının bu kapalı ve yabancı gözlerden uzak yaşamının gerekçesini Câhız şöyle ifade etmiştir. "Evleri çevreleyen yüksek duvarlar, sağlam kapılar, sık perdeler, hadım edilmiş özel hizmetçiler, süt analar, kadın hizmetçi ve dadılar edinmek sırf kadınları korumak ve onlardaki güzellik ve haz nimetini muhafaza için yapılır."[33]

İslam dini kadın ve erkeğe insan olarak aynı değeri verdiği hâlde, bazı müçtehit ve fakihlerin İslamî nasları yanlış tefsirleri ve bu tefsirlerin yanlış uygulanmaları sonucunda Müslüman kadının toplumdaki değeri sarsılmıştır.[34] Öte yandan İslâmiyetin kabulünden sonra girdiğimiz Arap ve Fars kültür dairesinden gelen Arap, Fars ve Hint gelenekleri de kadına bakıştaki olumsuz gelişmeleri etkileyen en önemli nedenlerindendir.[35] Örneğin İran millî dini Zerdüştîliğe göre kadın her türlü pisliğin, kötülüğün ve fenalığın sembolüdür. Zerdüşt dininde kötülüğü simgeleyen tanrıların hepsi kadındır. İslamiyeti Türklerden önce kabul eden İranlılar, eski dinlerinden kalan inançlarıyla Osmanlı inanışını da etkilemiştir.[36] "Geleneksel Hint anlayışında evlilik erkeklere fizikî ihtiyaçlarını gidermek için tavsiye edilir. Aşkın ve kadınla paylaşılacak düşünce ve duyguların erkeğin kişiliğine olumsuz etki yapacağı görüşü yaygındır. Arap-Fars anlayışı da kadını erkeğin denetlemesi gereken tehlikeli bir varlık olarak kabul eder."[37]

---

[31] Divan Edebiyatı, s. 581.
[32] Doğramacı, s. 5.; Ülken, Hilmi Ziya, "*Türkiye'de Kadın Hayatının Tekâmülü* ", Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Aylık Konferanslar 1953-1964, Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Yayınları, Ankara, 1967, s. 121.
[33] Câhız, "*Aşk ve Kadınlar Hakkında Risale*", İbn Sînâ vd., *Aşk Risaleleri*, Tercüme: M. Fatih Birgül, Sır Yayıncılık, İstanbul, 2000.
[34] Cunbur, Müjgan, "*Fuzuli'nin Eserlerinde Kadın*", Türk Kadını, 2 (16) Eylül 1967, s. 6. İslam dininin kadına bakışı konusunda bk. Üçok, Bahriye, "*İslâmiyette Kadın*", Türk Kadını, 4(40), Eylül 1969, s. 8-10.
[35] Günay (a), s. 4.
[36] Doğramacı, s. 4.; Altındal, Meral, *Osmanlıda Kadın*, İstanbul, 1994, s. 9.
[37] Günay (a), s. 7.

Bütün bu nedenlerledir ki Dede Korkut hikâyelerinde müstesna ve kutsal bir yeri olan kadının İslâm kültürü etkisi altına girildikten sonraki edebî ürünlerde bu değerini kaybettiği, âdeta kötülük sembolü olarak sunulduğu görülür. Bu anlayış daha XI. yüzyılda Yusuf Has Hacip tarafından yazılan *Kutadgu Bilig* gibi İslamî edebiyatın ilk ürünlerinde bile görülmeye başlar. *Kutadgu Bilig*'de Yusuf Has Hacip "Sana son sözüm: Kız doğmazsa, doğarsa da yaşamazsa daha iyi olur. Dişileri dışarı çıkarma, yemede içmede birlikte bulunma, evden dışarı çıkarırsan doğru yoldan ayrılırlar. Dişide vefa yoktur. Gözü baksa bile gönlü başka tarafta olur. Kadın yüzünden nice erkeklerin nesli kesildi, niceleri toprak oldu. Nice asiller toprağa gömüldü" demiştir.[38]

Kutadgu Bilig gibi, Türklerin İslamiyeti kabulünden sonra yazılmış ilk edebî eserlerde kadının Dede Korkut hikâyelerinde anlatılan toplumsal değer ve öneminin sarsılmaya başladığı görülmekle birlikte, XV. yüzyıla kadarki dönemde yazılmış eserlerde kadının eski itibarlı konumunu tamamen yitirmediği görülür. Örneğin büyük şair Mevlana'nın, eserlerinde kadını gerçek değer ve saygınlığı ile ele aldığını *Mesnevî*'nin birinci cildinde ve *Fihi Ma-fih*'te görmek mümkündür. [39]

İslam kültürü etkisinde gelişen bir dönemin edebiyatı olan Divan edebiyatında özellikle XV. ve XV. yüzyıldan sonraki yüzyıllarda yazılmış edebî ürünlerde kadın hemen daima kötü imajla yer alır. A. Sırrı Levend bu konuda "Hiçbir vesika kadının bu hakîr mevkiini edebî vesikalar kadar ifade ve tesbit edemez." demektedir. Nitekim başta divanlar ve mesneviler olmak üzere pek çok edebî eserde kadının şeytan, kaşık düşmanı, baykuş, akrep ve yılana benzetildiği görülür. Kadın için saçı uzun aklı kısa, nâkısatü'l-akl (aklı eksik), ahmak, yalancı, süs ve zevk düşkünü, vefasız, güvenilmez, sadakatsiz, hain, kurnaz, aldatıcı, hilekâr, fettan vb. gibi daha pek çok olumsuz sıfatın yaygın olarak kullanıldığı görülür. Hemen her divan ve mesnevide örneklerine rastlanabilecek bu bakış açılarına dair örnekler, tezin üçüncü bölümünde "Kadına Dair Bakış Açıları" başlığı altında değerlendirdiğimiz mesnevilerden elde edilen örneklerle gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Ayrıca A. Sırrı Levend'in *Divan Edebiyatı* adlı eserinde de kadına dair bu olumsuz bakış

[38] Günay (a), s. 7.;Doğramacı, s. 7-8.; Altındal, Meral, *Osmanlıda Kadın*, İstanbul, 1994, s. 12.
[39] Cunbur, Dr. Müjgan, "*Mevlâna ve Kadınlık*", Türk Kadını, 1 (7), Aralık 1966, s. 6-8.

açılarına, çeşitli şairlerin şiirlerinden alınan beyitler örnek gösterilerek değinilmiştir.[40]

Bütün bunlardan başka XIII. yüzyıldan XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar yaklaşık altı yüzyıllık divan edebiyatı geleneği içinde kadın şairlerin sayısının erkek şairlerin sayısıyla kıyaslanamayacak kadar az oluşu Osmanlı edebiyatında kadınlara düşen pay hakkında fikir vericidir.[41] Kadın şairler tezkire yazarlarınca da edebiyatın aslî üyeleri olarak görülmemiş, bir alt grup olarak değerlendirilmişler, hatta kadın taifesinden olmaları onların ayıbı olarak gösterilmiş, "nakısatü'l akl zümresinden" olduklarına dair ifadeler kullanılmış[42] bu da onların edebiyat içinde yer edinmelerine izin vermemiştir. Zaten kadın şairlerin "söyledikleri şiir, kısmen Mihrî hariç tutulursa, bir kadın kalbinde mevcut bulunabilecek duyguların ifadesi olmaktan ziyade dönem edebiyatının klişeleşmiş mazmunlarıyla terennüm edilen bir erkek kalbinin yansımalarını verir. Rağbet ettikleri şiir türünün daha ziyade gazeller, en çok da nazireler olduğu düşünülürse, bu dönemde kadın şairlerin, erkek duyarlığı etrafında klişeleşen bir edebiyatın ağırlığı altında varlık gösteremedikleri fark edilir."[43] Bunun nedenini Nazan Bekiroğlu şöyle açıklar: "Kadının en önemli meziyetinin 'kendisinden bahsettirmemek' olduğunun kabul gördüğü toplumsal psikoloji içinde, şiir biçiminde olsun kendisinden söz etmek, duygularını, aşklarını, acılarını, ümitlerini, kısacası manevi cazibesini sergilemek, yani kendisinden

---

[40] Divan Edebiyatı, s. 581-586. Ayrıca divan şiirinde kadına dair olumsuz görüşler için bk. Tezcan, Nuran, "*Lâmi'î'nin Bazı Eserlerinde Kadın Tipleri ve Kadınla İlgili Düşünceler*", Journal of Turkish Studies, Barbara Flemming Armağanı II, Volume 26, s. 281-310.; Chmielowska, Danuta, "*Nâbî, Vehbî ve Vâsıf'ın Eserlerinde Türk Kadını*", Çeviren: Mübahat Türker Küyel, Erdem Dergisi, C. 9, Aydın Sayılı Özel Sayısı II (Sayı: 26), Eylül 1996, s. 505-583.

[41] Divan edebiyatında kadın şairler, eserleri ve şairlikleri konusunda bk. Toska, Zehra, "*Divan Şiirinde Kadın Şairlerin Sesi*", Türk Edebiyatı Tarihi, C. 2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 670-680.; Toska, Zehra, "*Kadın Edebiyatına Dair*", Sanat Dünyamız, 63, 1996, s. 45-59.; Bekiroğlu, Nazan, "*Osmanlıda Kadın Şairler* ", Osmanlı, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 802-812.; Sılay, Kemal, "*Erkeğin Ağzından Söylenen Gazel: Osmanlı Kadın Şairleri ve Ataerkilliğin Gücü*", Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları, Çeviren: Necmiye Alpay, Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 188-203.

[42] Kınalızade'nin Zeynep Hatun ve Mihri Hatun ile ilgili verdiği bilgiler arasında bu ifadeler açıkça görülür. bk. Kutluk, Dr. İbrahim, *Kınalı-zade Hasan Çelebi Tezkiretü'ş-şuarâ*, C.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989. s. 435, C. II, s. 934-935.

[43] Bekiroğlu, Nazan, "*Osmanlıda Kadın Şairler* ", Osmanlı, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 803.

bahsedilmesine izin vermiş olmak kadın şair için sakınılması gereken bir durumdur. Bir başka deyişle manevî cazibe de en az maddî cazibe kadar setri gerektirir."[44]

Buraya kadar toplumdaki yeri ve önemini edebîyata yansıyış biçimiyle de değerlendirdiğimiz kadının, kendine özgü vasıfları ve aşk içindeki yeri ile ilgili bilgiler de divan edebiyatında mevcuttur.

Bilindiği gibi aşk divan şiirinin en önemli konularından biri olmuştur. Ancak kadını toplum yaşayışından uzaklaştıran ortaçağ Türk-İslam dünyası, edebiyatında da kadını ve kadın sevgisini küçümsemiştir. Bunun sonucu olarak kadına karşı duyulan sevginin anlatılmasından kaçınılmıştır. Nitekim Râsih, Nev'îzâde Atayî ve Enderunlu Fazıl'ın aşağıdaki beyitleri[45] bu anlayışın göstergelerinden sadece birkaçıdır:

Dil virüp ʿavrete meftūn olma
Ḳaysveş göz göre mecnūn olma — Nev'î-zade Atayî

Mübtelā-yı zen olmasun kimse
ʿAḳlına reh-zen olmasun kimse — Râsih

ʿAvrete meyl iden olur mecnūn
ʿĀḳil olur mı hīç aña meftūn — Râsih

Rasih ve Atayî kadına âşık olmanın akılsızlık olduğunu söylerken, Fazıl bir şair olarak kadınlardan söz eden şiirler yazmasının kendisine utanç vereceğini, bu yüzden onların *Divan*'ına giremeyeceğini söyler. Burada şairin kadınlardan fahişe olarak söz etmesi de dikkat çekicidir:

Şāʿirüz şeyn virür şānumuza
Giremez fāḥişe dīvānumuza — Enderunlu Fâzıl

Kendisinde güzellik ve aşk ilhamını barındıran kadının, insanlığın her döneminde sanatçıya verdiği duygu ve ilham göz önüne alındığında divan şiirinde kadına dair duygulanmaların, kadın aşkının hiçbir şekilde dile getirilmediğini söylemek yersiz olur. Pek çok şairin divanı incelendiğinde yukarıda sözünü ettiğimiz toplumsal değer yargılarının sonucu olan olumsuz bakış açılarından ayrı olarak kadın

[44] Bekiroğlu, Nazan, "*Osmanlıda Kadın Şairler* ", Osmanlı, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 810.
[45] Bu örnek beyitler Divan Edebiyatı, s. 585-586'dan alınmıştır.

aşkını da dile getirdikleri görülür.[46] Ancak divan şiiri ne erkeğe âşık ne de kadına maşuk rolü vermiştir. Şairlerce anlatılan sevgilinin hepsinin kadın ya da erkek olduğunu söylemek bu şiirin düşünce sistemiyle örtüşmez. Çünkü divan şiirinde sevgili (maşuk), tasavvufun aşk ve güzellik anlayışının etkisiyle çok defa erkek kimliğinde veya cinsiyeti belirsiz biçimde anlatılır. Güzel bir kadınla güzel bir gencin aynı şekilde tasvir edilmeleri sevgilinin cinsiyetini belirsizleştirir. Bu durum şairlerin mutasavvıf olup olmamalarıyla ilgili değil, geleneğin bir özelliğidir. Dolayısıyla yukarıda da değinildiği gibi kadın şairlerin yazdıkları şiirlere bakıldığında da aynı durum söz konusudur. Kadın şairin erkek sevgiliyi, erkek şairin ise kadın sevgiliyi anlatması beklenirken, divan şiiri geleneğinin çerçevesi belirlenmiş şiir anlayışı, kadın şairlerin sevgiliyi kendi cinsiyetleriyle bağdaşır biçimde anlatmalarını engellemiştir. Kadın kimliğinin şiirdeki belirsizliği ile ilgili olarak Atilla Şentürk'ün "Kadın nasıl o dönemin sosyal hayatında kafes arkasında, harem dairesinde, gözlerden uzak tutulmaya çalışılan bir varlıksa şiirde de gizli olması gerekli bir konumda bulunduruluyordu"[47] şeklindeki tespiti, bu durumun sosyolojik izahı olarak görülüyor. Ancak şu bir gerçektir ki şiirde anlatılan sevgili ister kadın ister erkek olsun, ancak kadına özgü fiziksel özelliklerle tasvir edilir ve sevgilinin güzelliği idealleştirilir. Bu durum divan şiirinde, özellikle aşkın en güzel ifade edildiği şiir türü olan gazellerde genellikle böyle olduğu gibi mesnevilerde de böyledir.

Mesnevilerde güzelliği tasvir edilen kişinin erkek ya da kadın olduğu tasvir öncesinde belirtilmesine karşılık, erkek kahramanların da kadınlar gibi tasvir edildiği görülür. Kısacası insan güzelliğinin tasvir edildiği kaside, gazel ve mesnevilerde bu tasvir kadına özgü özelliklerle ve idealleştirilerek yapılır. Güzelliğin işlevi erkeğin aklının başından giderek aşka düşmesine sebep olmasıdır. Yine kadına ait özelliklerin vaka gereği mesnevilerde çeşitli hayat sahneleri içinde çok yönlü olarak anlatıldığı görülür.

---

[46] bk. Kaplan, Mehmet, "*Divan Şiirinde Kadın Aşkı Yok mudur?*", Osmanlı-Divan Şiiri Üzerine Metinler, Hazırlayan: Mehmet Kalpaklı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 263-264. Yazar bu yazıda divan şiirinde kadın aşkının varlığını Fuzulî'nin bir gazeli ile örneklendirerek anlatmıştır. Divan şiirinin en büyük şairlerinden olan Fuzulî'nin eserlerinde kadın ile ilgili olarak ayrıca bk. Cunbur, Müjgan, "*Fuzûlî'nin Eserlerinde Kadın*", Türk Kadını, 2 (16) Eylül 1967, s. 6-9.;Yener, Cemil, "*Fuzûlî'de Kadın*", Türk Dili, C. 31, Sayı: 285, Haziran 1975, s. 417-422.

[47] Şentürk, Ahmet Atillâ, "*Osmanlı Şiirinde "Aşk"a Dair*", Doğu Batı, yıl:7, sayı: 26 (Şubat, Mart, Nisan 2004), s. 63.

Aşkın konu edildiği gazellerde mesnevilerde olduğu gibi aşk, aşk acıları, ayrılık, sevgiliye duyulan özlemin yanı sıra sevgiliyle buluşma ve sevişmeden de söz edilmiştir. Ancak çift kahramanlı aşk mesnevilerinde, aşkın içinde barındırdığı ve sebep olduğu her türlü duygu, düşünce ve davranış biçimlerinin gerek âşık gerekse maşuk rollerinde olmak üzere kadınca nasıl yaşandığını etraflıca görmek daha mümkündür. Burada şunu da hemen belirtmek gerekir ki aşk mesnevilerinde hikâyelerin karakteri gereği şairler tarafından kahramanların ince ruh tahlilleri yapılmaz. Psikolojik tasvirlerde ruh hâllerinin aksettirilmesi yerine bir takım davranışlar mübalağalı ifadelerle anlatılır. Fakat aşkı yaşayan kişinin cinsiyetinin kadın olduğu bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla çift kahramanlı aşk mesnevilerinde görülen kadın aşkı cinsiyeti belirsiz sevgilinin anlatıldığı gazellerden bu bakımdan ayrılır.

Bütün bu değerlendirmelerden sonra yaşamdan yansımaların kaçınılmaz olduğu edebî eserlere bakıldığında, Osmanlı toplumunun en gizemli ve sınırlı unsuru olan kadınların daima ikinci derecede, erkeğin hayatı içinde veya yanında oynadığı role veya erkeğin onlara verdiği değere göre yer bulduğu görülür.

Bireylerin cinsiyetinin belirli bir toplumda ne ölçüde bir ayrıcalık öğesi olduğu insan türünün doğasından değil, o toplumun kültür ve tarih özelliklerinden ileri gelmektedir. Bu nedenle "belirli bir toplumdaki kadın ve erkek rolleri arasındaki farklılıkların ve ilgili ayrıntıları o toplumda var olan değer yargıları ve kültür özelliklerinden kaynaklandığı"[48] gerçeği kadının divan edebiyatına yansıyışını da açıklayacaktır.

[48] İlbars, Zafer, "*Türkiye'de Geleneksel Kadın Rolü*", III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, C.4, Ankara, 1987, s. 183.

I. BÖLÜM
KADINLARIN FİZİKSEL ÖZELLİKLERİ

I.I. GÜZELLİK VE ÇİRKİNLİK

Güzellik kavramı ile insan arasında daima varlığı bilinen ilişki, insanın güzel olana karşı hoşlanma ve haz duyguları ile kendini gösteren doğal eğilimidir. Bu nedenledir ki bütün sanat eserlerinde sanatçı güzeli yaratmak istemiştir.

Güzel sanatların esas gayesi olan güzellik, edebiyatta da aynı ölçüde önemlidir. Şair veya yazar daima duygu, düşünce ve hayallerini en güzel şekilde ifade etme çabasında olmuştur. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki güzellik, zamana ve kişiye göre değişen öznel (subjektif) bir kavramdır. Bu nedenle edebiyat sanatçısının edebî zevki, güzellik anlayışı ve sanat gücünün yanı sıra dönemin güzellik anlayışı bu gayenin gerçekleşmesinde önemli olmuştur.

Divan edebiyatı geleneğinde şiirin şekil ve muhteva yönü, değişmeyen ve dışına çıkılamayan belirli kurallara bağlıdır. Şairler de bu edebî geleneğin klasikleşen kurallarına bağlı kalmak suretiyle eserler vermişlerdir. Dolayısıyla divan şairinin tasvir ettiği insan güzelliği de bu geleneğin ölçüleri içerisinde ifadesini bulmuştur.

Divan şiirinde insan güzelliğinin bütün ayrıntılarıyla anlatıldığı tip, sevgili tipidir. Sevgili hemen bütün şairlerce aynı fiziksel özelliklerle anlatıldığından, güzelliği idealleştirilmiş tek ve değişmez bir tiptir. Sevgilinin bütün uzuvları şekli, özellikleri ve âşıkta yarattığı etkileri bakımından çeşitli benzetmelik (müşebbehün-bih)lerle en güzel olarak tasvir edilir. Bu bakımdan divan şairi klasik bir ressama benzetilir. Klasik bir ressam nasıl tek bir modelle yetinmeyip, çizeceği portrenin en güzel göze, en güzel yüze sahip, soyut bir güzel olmasını isterse divan şairi de şiirinde tasvir ettiği güzelin, bütün yönleriyle en güzel olmasını ister.[49] Divan şairinin güzel kadını tasvir eden her manzumesinde çizmek istediği kadın tipi hakkında Ahmet Atillâ Şentürk de şunları söyler: "…en güzel ve en mükemmel olup, herkesi ve her şeyi kendine hayran bırakan bir insandır. Herhangi bir şiirde mesela gözleri güzel olup da dudakları pek mütenasip olmayan yarım bir güzele rastlamamız mümkün değildir. Hâl böyle olunca ortaya, güzelliğiyle âşıkları ve insanları hayran bıraktığı gibi; uzuvlarının her biriyle de ilgili hususlarda şöhret bulmuş nesneleri

[49] Divan Edebiyatı, s. 490.

kıskandıran mükemmel bir kadın tipi ortaya çıkmaktadır."[50] Dolayısıyla teşbih, istiare ve mecaz gibi edebî sanatlar, şairin böyle bir güzeli tasvir ederken sıkça başvurduğu hazır araçlar olmuştur.

İdealleştirilmiş, soyut bir güzelliğe büründürülen sevgilinin cinsiyetinin kadın veya erkek olmasının bir önemi yoktur. Sevgili kimi zaman kadın, kimi zaman tasavvufun aşk ve güzellik anlayışının etkisiyle erkek, kimi zaman da cinsiyeti belirsiz bir kimlikle karşımıza çıkar. Esas olan, cinsiyeti ne olursa olsun sevgilinin kalıplaşmış benzetmeliklerle, aynı şekilde, mükemmel bir güzel olarak tasvir edilmesidir. Ancak sevgiliye atfedilen bu güzelliğin, daha çok kadına özgü özelliklerle anlatıldığı görülür. Bu nedenle çoğu zaman kadın ve erkek güzelliği, tasvirlerde birbirinden ayırt edilemez.

Divan şiirinde kadına ve kadın güzelliğine dair özellikler, başta gazeller ve kasidelerin nesib ve tegazzül bölümlerinde olmak üzere mesnevilerde de vakanın gerektirdiği şekilde görülür. Özellikle çift kahramanlı aşk mesnevilerinde, çoğu kez sevgili rolündeki kadın kahraman başta olmak üzere diğer rollerdeki kadın kahramanların güzelliğinin anlatıldığı beyitler geniş yer tutmaktadır. Mesnevilerde tasvir edilen güzel kadın tipi de tıpkı divan şiirinin diğer nazım şekilleriyle yazılmış örneklerinde görülen, çoğu kez gül yanaklı, la'l dudaklı, hilal kaşlı, nergis gözlü, sünbül saçlı, ince belli, servi boylu olarak tasvir edilen ideal güzelden farklı değildir.[51] Ancak mesnevilerde kadın yalnızca sevgili rolünde değil, vakanın icabı olarak farklı rollerde de görüldüğünden, kadının fiziksel tasviri buna göre çeşitlilik göstermektedir.[52] Kimi zaman yaş dönemlerine göre, kimi zaman uyurken, gül bahçesinde gezerken, ata binerken, ava giderken, gelin olurken, vb. hayat

---

[50] Şentürk, s. 281-282.

[51] Divan şiirinde güzellik ve güzel hakkında bilgi veren ve güzelin güzellik unsurlarının benzetmelikleriyle birlikte ayrı ayrı değerlendirildiği belli başlı kaynaklar şunlardır: Rami, Şerafeddin, *Enisü'l-Uşşak (Klasik Doğu Edebiyatlarında Sevgiliyle İlgili Mazmunlar)*, Çevirenler: Yrd. Doç. Dr. Turgut Karabey, Yrd. Doç. Dr. Numan Külekçi, Dr. Habib İdris, Ankara, 1994.; Surūrī, *Baḥrü'l-Maʿārif*, İÜ Ktp. TY. 1857.; Erünsal, İsmail E., "*Mu'îdî'nin Miftâhu't-Teşbîh'i*", Osmanlı Araştırmaları, C. VII-VIII, 1988, s. 215-272.; Tarlan, Prof. Dr. Ali Nihat, *Şeyhî Dîvanı'nı Tetkik*, 4. bs., Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.; Divan Edebiyatı, s. 490-508 ; Çavuşoğlu, Prof. Dr. Mehmed, *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*, İstanbul, 1971.; Tolasa, Dr. Harun, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, 2. bs., Akçağ Yayınları, Ankara, 2001.; Kurnaz, Prof. Dr. Cemal, *Hayalî Bey Divanı'nın Tahlili*, MEB Yayınları, İstanbul, 1996.; Sefercioğlu, Yrd. Doç. Dr. M. Nejat, *Nev'î Divanı'nın Tahlili*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.; Dilçin, Dr. Cem, "*Divan Şiirinde Gazel*" Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, s. 78-247; Şentürk, s. 265-312.

[52] Şentürk, s. 263.

sahnelerindeki görüntüleriyle tasvir edilmiştir. Hatta bu eserlerde yalnızca güzel kadınlar değil, zaman zaman çirkin kadınlar da tasvir edilmiştir. Tüm bu tasvirlerde dikkati çeken husus, güzelin çok güzel, çirkinin çok çirkin olarak anlatılmış olmasıdır.

Mesnevilerde kadın kahramanların fizikî özellikleri farklı anlatıcı tipleri tarafından tasvir edilirler. Bu tasvirler çoğunlukla şairin kendisi (yazar anlatıcı, gözlemci anlatıcı, üçüncü kişi anlatıcı)[53] tarafından yapıldığı gibi kimi zaman hikâyedeki başka kahramanlar tarafından veya kahramanın kendi ağzından (kahraman anlatıcı, özne anlatıcı, birinci kişi anlatıcı)[54] yapılmaktadır.

Divan şiirinde sevgili rolündeki kadının mübalağalı biçimde tasvir edilen güzelliğinin en önemli işlevi, âşığın aşka düşmesine sebep olmasıdır. Çift kahramanlı aşk mesnevilerinde de âşık rolündeki erkek, sevgili rolündeki kadının muhteşem güzelliğini ya görerek ya da başkalarından duyarak âşık olur. Bu mesnevilerde son derece güzel olarak tasvir edilen kadın kahramanın ya da kahramanların güzelliğinin ünü her tarafa yayılmış, duyanlar hemen âşık olmuşlardır. Nitekim güzel kadını hiç görmemiş olmalarına rağmen, yalnızca onun güzelliğinin övgüsünü duyup âşık olan pek çok erkek, evlilik talebiyle kız babalarına elçiler göndermişlerdir. Dolayısıyla bu hikâyelerde bir erkeğin bir kadına âşık olmasında ve eş seçiminde kadının güzel olması son derece önemlidir. Güzelliğin aşktaki önemi hakkında şair Gubârî'nin şu beyitleri dikkate değerdir:

Ḥüsne baḳar hemīşe ʿayn-ı ʿaşḳ
Ḥüsn iledür hemīşe zeyn-i ʿaşḳ

Ne ḳadar olsa ḥüsn ḳuvvetde
Ḥālet-i ʿaşḳ olur meziyyetde

Artduġınca cemāl ü ḥüsn-i nigār
ʿĀşıḳuñ ʿaşḳın arturur ey yār (Ġubārī, YZ., s. 173)

Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin mesnevilerinde hikâyelerin esas kahramanları olan Züleyha ve Şirin'le birlikte cariyeler, dayeler, Bâzıga, Meryem ve Şeker adlı diğer kahramanlar güzel kadınlar olarak karşımıza çıkar. Bu mesnevilerde

[53] Çetin, s. 126.
[54] Çetin, s. 133.

son derece çirkin olarak tasvir edilen kadın tipleri ise kocakarılardır. Kocakarıların hikâye içindeki rolleri kötülük, hilekârlık olduğundan dış görünüşleri de çok çirkin olarak tasvir edilmiştir. Dolayısıyla bu tasvirlerde kocakarıların ruh hâlleri ile dış görünüşleri arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Âdeta ruhlarındaki kötülük yüzlerine yansımış olarak tasvir edilmişlerdir.

I. I. 1. GÜZEL KADINLAR

I. I. 1. 1. Züleyha

Züleyha, Yusuf u Züleyha mesnevilerinde Yusuf'un âşığı olup, hikâyenin esas kadın kahramanıdır. Mesnevilerde Züleyha ile ilgili bölüme gelindiğinde onun kim olduğundan kısaca söz edildikten sonra hemen güzelliğinin tasvirine geçilir. Bu tasvirlere kimi zaman kısaca kimi zaman da uzun uzadıya yer verilmiştir.

Züleyha'nın güzelliği, Türk edebiyatında yazılmış ilk Yusuf u Züleyha hikâyesi olarak bilinen XIII. yüzyıl şairi Ali'nin eseriyle aynı yüzyıl şairlerinden Haliloğlu Ali'nin eserinde hemen hemen aynı ifadelerle, son derece sınırlı bir şekilde tasvir edilmiştir. Doğrudan doğruya şairlerin ağzından yapılan bu tasvirlerde Züleyha'nın yalnızca yüz güzelliği üzerinde durulmuş ve Züleyha güzelliğiyle cennet kızına benzetilmiştir:

Ḳulaḳ dutup diñleñiz uşbu sözi
Ol Züleyḫā melik-zāde Ṭaymus ḳızı
Ṭolunay tek balḳur idi anıñ yüzi
Uçmaḫ içre ḥūr-ı ʿīne beñzer imdi (ʿAlī, KY., s. 279)

Key diñle işbu sözi
Zeliḫā Ṭaymus ḳızı
Güneşe beñzer yüzi
Uçmaḳ ḳızı ṣıfatlu (Ḫaliloğlu ʿAlī, YZ., s. 184)

Züleyha'nın güzelliği XIV. yüzyıl şairlerinden Suli Fakih'in eserinde ise diğer iki esere göre daha ayrıntılı olarak tasvir edilmiştir:

Ol zamānda bir laṭīf ḳız varıdı[55]
Şāh-ı Ṭaymus idi atası adı

Gök içinde yoġıdı hīç bektaşı
Meger uçmaḳda ḥūrī olur eşi

[55] laṭīf ḳız: laṭīfe M.

Gözleri hem nergis-i mestānidi
Nicelere fitne-i destānidi

ʿĀrızı kāfūr zülfi müşg idi[56]
Laʿl ü yāḳūt leblerinden ḫuşk idi[57]

Ger şeker ṭuṭaġı ṭadın biledi
Kāsid oluban behādan ḳaladı

Ey niçeler görmege müştāḳidi
Ol devirde ḫūblıḳ içre kānidi

Serv ü çenār u ṣanavber boyına
ʿĀşıkidi hem ferişte ḫūyına (Ṣūlī [58] Faḳīh, YZ., s. 152)

XV. yüzyılın mesnevi şairi Hamdullah Hamdî'nin en başarılı, Türk edebiyatının en değerli ve en çok tanınmış mesnevisi olan *Yusuf u Züleyha*'sında Züleyha, hem yüzündeki hem de tüm bedenindeki güzellik unsurlarının ayrı ayrı tavsifiyle baştan ayağa ideal bir güzel kadın tipi olarak karşımıza çıkar:

Gerçi ḥüsni beyāna ṣıġmaz idi
Nitekim ʿaşḳı cāna ṣıġmaz idi

Līk bir ḥarf işit kitābından
Diyeyin ẕerre āftābından

Ḳāmeti serv-i bāġ-ı raḥmet idi
Berg ü bārı ṣafā vü leẕẕet idi

Āb-ı luṭf ile buldı çünki nemā
Ḫilʿat olmış idi leṭāfet aña

Dām-ı ʿaḳl idi farḳınuñ mūyı
Farḳ olınmazdı müşgden būyı
[...]
İki deycūr tār-ı zülfeyni
Leyl içinde nehār mā-beyni

Alnını levḥ-i nūr idüp Allāh
Sebaḳ-ı ḥüsn alurdı andan māh

---

[56] müşg: misk M.
[57] Laʿl ü yāḳūt leblerinden ḫuşk idi: Laʿl-i yāḳūt lebinden hem ḫuşk idi M.
[58] Şairin unvanı durumundaki bu kelime, alıntı yapılan tezde "Süle" olarak okunmuş olmakla birlikte, burada İsmail Ünver'in "*Ṣulı, Ṣuli, Ṣula, Ṣule, Süle ve Süli Fakih Rivayetleri Üzerine"*, Türkoloji Dergisi, C. XIV, S. 1, Ankara, 2001, s.15-20 adlı makalesinde doğruluğuna işaret ettiği "Ṣūlī" kelimesi kullanılmıştır.

Ḳaşı ol ṣafḥa-i sürūr üzre
Nūndur ṣan yazıldı nūr üzre

Nūnı altında ʿaynı ṣād miṣāl
İkisinden görindi naṣṣ-ı cemāl

Gözleri ehl-i mekrüñ āllüsidür
Ay yüzinüñ güneş zevāllüsidür

Lāle ḫaddinde ḫāli ʿanberveş
Gūyiyā gülsitānda ṭıfl-ı Ḥabeş

Elif-i bīnī ṣıfr-ı noḳṭa-i ḫāl[59]
Cemʿ olup bir iken on oldı cemāl

ʿĀrızı cennete nümūneyidi
Gülleri anda gūne gūneyidi

Deheni ṣıġmadı anuñ süḫana
Bir süḫan ṣıġmaz iken ol dehene

Ne dinile lebi zülālinden
Ṣulanurken dehen ḫayālinden

Gülse luṭf ile laʿl-i ḫandānı
ʿUḳde-i dil açardı dendānı

Zenaḫın itdi Ḥaḳ şekerden sīb
Ḥüsni ʿīdine virdi zīnet ü zīb

Sükkerī sīb iken zenaḫdānı
Çāh-ı āsīb oldı zindānı

Niçe dil cān virürdi ol sībe[60]
Düşer idi o çāh-ı āsībe

Ġabġabı kim muʿallaḳ āb idi
Ṣanki ter şīşede gül-āb idi

Boynı olmışdı zülf ile mestūr
Birisi kāfir ü biri kāfūr

Gün gibi ṭoġdı çün o sīmīn ber
Bildi eksüklügin ḳul oldı ḳamer

[59] elif-i bīnī: elf-i bini M.
[60] dil: dil-i M.

Bir gümiş levḥ idi o sīne hemān
Ol gümiş levḥe naḳş-bend-i cihān

İki naḳş eylemiş turunca gibi
Bir gül üstinde iki ġonca gibi

İki sāʿid iki sebīke-i sīm
Umar andan zekāt dürr-i yetīm

Ḥüsni iʿcāzına anuñ bürhān
Yedi beyżāsı kāfī idi hemān

Kefi ʿuşşāḳa rāḥatül-ervāḥ
Barmaġı dil kilīdine miftāḥ

Ḥüsnin ol dil-berüñ kim ide ʿıyān
Ki beyānında ʿāciz idi beyān[61]

İlle andan yazılsa bir barmaḳ
Ḳaleme bu ḳadar gelür ancaḳ

Ki anuñ barmaġın gören ādem
Oldı dīvāne refʿ olındı ḳalem
[...]
Eyle ḫūb idi bili kim anı
Ḳılca ḳalurdı görenüñ cānı

Seyr iden ol hümāyı ṭāḳından
Bir kebūter ṣanurdı sāḳından

ʿĀlem-i ḥüsn aña musaḫḫar idi
Mihr ile māh kenīz ü çāker idi (Ḥamdī, YZ., s. 74-75)

Hamdî Züleyha'nın yedi yaşını doldurduktan sonra yüzünün ayın ondördü gibi güzelleştiğini, güzelliğinin ününün her tarafa yayıldığını ve herkesi hayran bıraktığını; boyunun uzadığını ve artık uzayan boyuna lalasının yetişemediğini söyleyerek yaşı büyüdükçe değişen ve gelişen fizikî görünüşü hakkında bilgi verir:

Yidi yaşını çün tamām sürdi
Yüzi ayınuñ oldı ondördi

Yidi iḳlīmi ṭutdı ġulġulesi
ʿĀlemi bende itdi silsilesi

[61] beyānında: benānında M.

Serv gibi yüceldi bālāsı
Boyını görmez oldı lālāsı[62] (Ḥamdī, YZ., s. 74)

Kemal Paşazade, diğer mesnevilerden farklı olarak eserinde Züleyha bahsine geldiğinde, onun güzelliğini doğduğu andan itibaren anlatmaya başlar:

Şebistānında şāhuñ ṭoġdı bir māh
Ṭulūʿ itdi şeref burcında nā-gāh

Meh-i nev perdeden keşf itdi dīdār
Ṣadefden çıḳdı gūyā dürr-i şehvār (Kemāl, YZ., s. 44)

Züleyha doğduğunda babasına bir haberci gönderirler. Bu kişi Züleyha'nın güzelliğini babasına şöyle anlatır:

Saña Ḥaḳ virdi bir maḥbūbe duḫter
Ne duḫter devletüñ burcında aḫter

Kirām-ı gevher-i deryā-yı şāhī
Çerāġ-ı rūşen-i nūr-ı İlāhī

Cinān gülzārınuñ zībā tezervi
Saʿādet bāġınuñ āzāde servi (Kemāl, YZ., s. 45)

Züleyha'nın çocukluktan genç kızlığa adım atıncaya kadar farklı yaş dönemlerindeki fizikî özellikleri ise şöyle anlatılmıştır:

Beşiginde yatur ol ġonca-i ter
Ṣadef ḳarnında gūyā dürr ü gevher

Ulalup nāz ile ol şāh-zāde
Olur günden güne ḥüsni ziyāde

Olup günden güne baḫtı hümāyūn
Meh-i nev gibi ḥüsni rūzı efzūn

Bugün bilmezdi yüzin dün görenler
İverdi görmege her gün görenler

İricek biş yaşına ol perī-çihr
Başına and içerdi māh ile mihr

Yidi yaşında oldı ġayret-i ḫūr
Yüzinden baḫş ururdı ʿāleme nūr

[62] görmez: göremez M.

Çün irdi on yaşına ol perī-zād
Boyına bende oldı serv-i āzād

Çün on dördine irdi ol meh-i bedr
Yüzi ʿīd oldı zülfi leyle-i ḳadr

Görenler ḥüsninüñ meftūnı oldı
Cihān Leylāları Mecnūnı oldı

Melāḥat gülsitānınuñ teẕervi
Leṭāfet bāġınuñ āzāde servi

Muṣavver cevher-i cān nūr-ı dīde
Degül ṣan āb u gilden āferīde (Kemāl, YZ., s. 45)

Kemal Paşazade yukarıdaki örneklerde Züleyha'nın doğduğunda ne kadar güzel bir çocuk olduğundan ve genç kız oluncaya kadar büyüdükçe nasıl güzelleştiğinden söz ettikten sonra, onun güzelliğinin anlatmakla bitmeyeceğini, anlattıklarının sadece Züleyha'nın güzelliğinden örnekler olduğunu söyleyerek "Ṣıfat-ı Ḥüsn-i Zelīḫā" başlığı altında Züleyha'nın güzelliğini tekrar tasvir eder:

Göñül murġına būy-ı dām-ı müşgīn
Ki bend olmış aña biñ cān-ı miskīn

Degüldi müşg ammā müşge beñzer
Kim ola müşgle anı farḳ eyler

İdüp diḳḳatle şāne mū-şikāfī
Ki ḳıl ḳıl şerḥ ḳılmış anı kāfī

Ara yirinde nāzük farḳ bulmış
Ki būy-ı müşg anuñla farḳ olmış

Bu farḳ ile çü nāfe buldı fürḳat
Dü-nīm itdi yüregin tīġ-ı ḥasret

Vaṭan terk itdi çıḳdı başın aldı
Ḫoten'de āhūyı ṣaḥrāya ṣaldı

Boyı tāze- nihāl-i bāġ-ı raḥmet
Yiri ser-çeşme-i āb-ı leṭāfet

Nihāl-i tāze vü naḫl-i ser-efrāz
Ki bergi şīve olmış mīvesi nāz

Cemāli bāġ-ı cennetden nümūne
Açılmış tāze güller gūne gūne

İrem bāġında müşgīn ḫūşe zülfi
Yaraşmış ṭurresiyle ḳoşa zülfi
[…]
Ṣaçı ṭāvūs-ı ḳudsīdür ki gökden
Cemāli muṣḥafın indürdi rūşen

Felek ders-i cemāl itmege telḳīn
Cebīninden düzetmiş levḥ-i sīmīn

Ḳaşı yayı ki ṭāḳ-ı ser-nigūndur
Cebīni nūrınuñ üstinde nūndur

Çeker başın çün ol ebrū-yı ser-keş
Hilāl eksüklügin bilüp eger baş

Ḳılur daʿvā-yı ḫüsni ḳaşı taḫrīr
İder ay alnı ol daʿvāyı tenvīr

Getürmiş naṣṣ anı iṣbāta üstād
Ki çekmiş nūn u yazmış altına ṣād

Ulaşdurmaġa nūna aġzı mīmin
Elif resminde çekmiş medd-i sīmīn

Ki bu cān milketinüñ şehr-yārı
Ol iḳlīm-i ḫüs[ü]nüñ nāmdārı

Bu sīmīn meddile ṣıfrı dehānuñ
Birin on itmiş āṣūb-ı cihānuñ

Sinān-ı Gīv ol müjgān-ı ḫūn-rīz
Kemān-ı Rüstem ebrū-yı dil-āvīz

Beyāż-ı ḫaddi levḥ-i nāme-i ḫüsn
Sevād-ı zülfi ḫarf-i ḫāme-i ḫüsn

Hümā-yı ḫüsne zülfi āşiyāndur
İçinde beyżalar gūşındaki dür

Ḳaşı ṭāḳında ruḫsārı virür nūr
Yanar miḥrābda ṣan şemʿ-i kāfūr

Uzanmış ṭāḳ-ı ebrū tā-ser-i dūş
Çekinmiş ṭāḳ-ı ġabġab tā bināgūş

Gözinüñ ġamzesinden Türk ü Tāzī
Görür her laḥẓada bir türktāzī

ʿİẕārı āb u zülfi ucı ḳullāb
Ser-i ḳullābın itmiş āba pertāb

Ne māhī bil ki māhı eylemiş ṣayd
Ki ḳılmış ruḫların ḳullābına ḳayd

Yüzi üstinde ḫāl-i müşg-rengi
Virür gülşende gül ṣan ṭıfl-ı Zengī

Ṣorar iseñ dehānıla lebinden
Bu nār-ı āldür ol çeşm-i sūzen

Dile didüm dehānı sırrın aña
Didi yoḳ añmazam söz ṣıġmaz aña

Lebinden ġonca beñzer rāz almış
Sözin bitürmiş ü dem-beste ḳalmış

Leb-i laʿli ider nāzük ḫayāli
Şafaḳdan gösterür şekl-i hilāli

Lebinden alınur aġzı nişānı
Şarāb açar belī rāz-ı nihānı

Dehānı gūyiyā dürc-i güherdür
Ki olmış laʿl ü gevherden içi pür

Ḫaṭādur aña teşbīh itme dürri
K'anuñ her biridür bir necm-i dürrī

Ḳamer hem-şöhresidür kevkebinüñ
Şeker hem-şīresi şīrīn lebinüñ

Şeker-sīb olmış ol sīmīn zenaḫdān
Şeker- ḫurmādur ol laʿl-i dür-efşān

Zenaḫdānı öñinde çāh-ı zemzem
Ṣızup ol çehden inmiş ḳaṭre-i nem

Dirilmiş bir araya ġabġab olmış
Bu çāh anuñla zīb ü zeyn bulmış

Dile ḳalmaz ḳarār u tāb anda
Ki hem çāh ola hem gird-āb anda
[…]

Yaḳup bezm-i ruḫında şemʿ-i kāfūr
Yaḳasın boynı ḳılmış maṭlaʿ-ı nūr

Yavuz göz bulmasun diyü aña yol
İdinmiş zülfini boynına meftūl
[…]
Ber ü dūşı ter ü tāze semenden
Ṣafāsı ṭaşra urur pīrehenden

Beyāż-ı sīnesidür taḫte-i ʿāc
Ya ṣāfī ṣu durur kim ola mevvāc

İki pistānı iki ġonca-i ter
Ki olmış tāze gül bergi aña ber

Yaḫod iki ḥabāb-ı ʿayn-ı kāfūr
K'anuñ vaṣfındadur "nūrun ʿalā-nūr"

Meger tārāc ḳılmış tāc u dīhīm
Ki ṭolmış sāʿidinden yeñleri sīm

Yeñi olmış leṭāfet cūybārı
K'anuñla tāze ol servüñ kenārı

İçinde sāʿidi bir sīm māhī
Ki ṣudan baş çıḳarur gāh gāhī

Meger yazmaġa ḥüsni defterinden
İdinmişdi ḳalem barmaḳlarından

Ḳıluban ḫun-ı ʿuşşāḳı mürekkeb
Yazar cevr ü cefā dersin müretteb

Muḥannā elleri ol ḳana yunmış
Ayası pençe-i mercāna dönmiş

Geçer her dırnaġına bir ḫayāli
Ki bedr üstinde ʿarż eyler hilāli

Meger cemʿ itmege iki cihānı
Arada berzaḫ olmışdur miyānı

Görenler anı ḳalmışlardı ḥayrān
Ki iki ʿālemi cemʿ itdi bir ān

Gören dirdi ucasıyla miyānın
Aşılmış bir ḳıl ile kūh-ı sīmīn

Ne sīmīn sāġar olur nāfe yā Rab
Ki olmış āb-ı luṭf ile leb-ā-leb

Şikem çün taḫte-i ḳāḳum daḫı nerm
Ne çekmiş zaḥmet ü ne görmiş āzerm

Anuñ ardındaġı ol kūh-ı sīmīn
Kerem alnı gibi alnında yoḳ çīn

Şu deñlü nerm idi kim degse ger müşt
Ḫamīr-i ter gibi batardı engüşt

Ser-i zānūsı k'anuñ çeşm-i bed-dūr
Gül-i tāze degül gül-deste-i nūr
[…]
Meger āyīne almış ʿaks andan
Ki olmış nūrıyıla yüzi rūşen
[…]
İki sāḳı ṣanasın sīm-gūndur
Binā-yı ḥüsn içün sīmīn sütūndur
[…]
Bu ḥüsn ile o mihr-i āsmān-gīr
Ṭoġar aya ya ṭoġ ya ṭoġaram dir (Kemāl, YZ., s. 46-48)

Züleyha'nın güzelliğinin genel olarak doğrudan şair tarafında tasvir edildiği bu örnekler dışında benzer tasvirlere Darîr, Nahîfî, Yahya ve Ahmedî'nin eserlerinde de görmek mümkündür.[63]

Gubârî'de Züleyha'nın güzelliği şair tarafından değil Züleyha'nın kendi ağzından anlatılır:

Başlar üzreydi gül gibi yirüm
Deyre naḳş olmış idi taṣvīrüm

Ṣīt-i ḥüsnüm cihānı dutmışdı
Ne cihān mülk-i cānı dutmışdı

Mübtelā idi ḥüsnüme ʿālem
Cān virürlerdi görmege bir dem

Ben de ḥüsnüme mübtelā idüm
Başdan ayaġa pür-belā idüm
[…]
Ḫulḳ u ḥüsn ile bī-naẓīr idüm
Duḫter-i ḫūb-ı dil-peẕīr idüm

[63] bk. Ḍarīr, KY., s. 160; Naḥīfī, YZ., s. 859; Yaḥyā, YZ., s. 52-53; Aḥmedī, YZ. I, s. 38.

Ṣalınurdum çemende serv gibi
Tīz-reftār idüm teẕerv gibi (Ġubārī, YZ., s. 118-119)

Mesnevi şairleri eserlerinde yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere Züleyha'dan söz etmeye başladıkları sırada hemen onun genel olarak güzelliğini tasvir ederek nasıl bir kadın olduğunu gözler önüne sermeye çalışmışlardır. Bu genel tasvirin dışında Züleyha'nın kusursuz güzelliği hayatın çeşitli sahneleri içindeki görünüşüyle de sunulmuştur.

Yatağında gül bahçesindeki gonca gibi yatmakta olan Züleyha'nın uykuya dalan gözleri taze bir nergisin solmasına benzetilirken, yastığı üzerine yayılan saçları sünbül demetine, vücudu da yatak üzerine dökülmüş gül harmanına benzetilmiştir:

Yaturdı cāme-ḫˇābında Zelīḫa
Gülistān sebzesinde ġoncaāsā

Ṭolup nergislerine sürme-i ḫˇāb
Ḳalur sīr-āb nergis gibi bī-tāb

Olup bālīni üzre deste sünbül
Dökilmiş bister üzre ḫırmen-i gül (Kemāl, YZ., s. 51)

Züleyha'yı uyuyan bir güzel olarak Hamdî de Kemal Paşazade'nin tasvirine benzer şekilde tasvir etmiştir:

Nergisin cām-ı ḫˇāb mest itmiş
Sünbülin ġonca pür-şikest itmiş

Nice ġonca ḥarīrden bālīn
Rengde gül ḳoḫuda nāfe-i Çīn

Döşegin cismi itdi ḫırmen-i gül
Yaṣduġın zülfi ravżа-i sünbül (Ḥamdī, YZ., s. 77)

Yahya Züleyha'yı beyaz ve siyah atının üzerinde şöyle tasvir eder:

Gün olurdı ki aḳ ata binerdi
Seḥāb üstinde ḫurşīde dönerdi

Siyāh olurdı gāh anuñ semendi
Semendinüñ meh idi sīne-bendi

Ḳara ata n'ola binse o meh-rū
Olur zīrā çerāġ altı ḳarañu (Yaḥyā, YZ., s. 53)

Züleyha o kadar güzeldir ki onun güzelliği Magrib ülkesinden başka ülkelerde de ün salmıştır. Züleyha'nın güzelliğinin ününü duyan yedi iklim padişahları onunla evlenebilmek için babasına elçiler göndermişlerdir. Erkeğin eş seçiminde kadının iffetli olmasının yanı sıra güzel olması en önemli husustur. Güzellik bu bakımdan mesnevilerde özellikle aşk hikâyelerinin kadın kahramanları için en çok tasvir edilen konu olmuştur:

Meger irmişdi zülf-i yāre nesīm
K'oldı ḫoş-būy anuñla heft iklīm

Anuñ içün yedi ilüñ şāhı
İlçi ṣalup diledi ol māhı

Ḥüsni meşhūr olup Züleyḫā'nuñ
Maṭlabı olmış idi her ḫānuñ

Tolmadın daḫi ḥüsni ayı tamām
Ṭolmış idi cihāna ol ḫoş nām

Cümle server serinde sevdāsı
Cümle bezmüñ ṣafāsı ġavġāsı (Ḥamdī, YZ., s. 88)

Cemāli āyeti dillerde ez-ber
Her aġızda lebi ẕikri mükerrer

Cemāli çavı ṭutmışdı cihānı
Cihāna ṭolmışıdı dāsitānı

Ṣaçından ʿāleme ṭolmışdı āşūb
Ki çevgānına olmış mihr ü meh ṭūb

Kitāb-ı ḥüsni evrāḳı açılmış
Cihāna raḥmet āṣārı ṣaçılmış

Günisi odı ʿanbersā ṣaçınuñ
Ḳurıtmış tende ḳanın müşg-i Çīn'üñ

Dişi vaṣfın iderken cevherīler
Ṣadefden gūş urmış lüʾlüʾ-i ter

Kimi baġrını reşk elmāsı delmiş[64]
Kimi ḥıḳd u ḥased baḥrine ṭalmış

[64] Kimi: Kiminüñ M.

Ṣabā zülfi ḳoḫusın her diyāra
İletmiş Hind ü Çīn ü Zengbār'a

Lebiy'çün ḳand-bāra berkidüp yüz
Dimiş çün telḫ ü şīrīn bir niçe söz

Ḥayā baḥrine şekker bī-ḫod olmış
Ġażabdan laʿl bir pāre od olmış

Yaraşmış ruḫları mışrında şāme[65]
Ṣaçı sevdāsı düşmiş Rūm u Şām'a

İrişmiş her meşāmme būy andan
Pür olmış fitne şehr ü kūy andan

Meṣel olmışdı dehre şöhre-i şehr
Ġamından her yire irmiş idi behr

Göñüller zülfinüñ meftūnı olmış
Niçe Leylā anuñ Mecnūn'ı olmış

Ḳamu serverlere sevdāsı düşmiş
Cihān bāzārına ġavġāsı düşmiş

Cemāl-i mihri çün germ itdi bāzār
İşiden şāhlar oldı ḫarīdār

Cihān sulṭānlarınuñ her birisi
Bu māhuñ olmışıdı müşterīsi

Gelürdi ilçiler her gün ulayu
Dil ü cāndan bu cānānı dileyü (Kemāl, YZ., s. 79-80)

Züleyha'nın güzelliği hikâye içinde yeri geldikçe diğer kahramanların ağzından da anlatılır. Nitekim Züleyha'nın babası Züleyha ile evlenmesi için Mısır azizi Kutayfer'e[66] yazdığı mektupta kızının güzelliğini şöyle anlatır:

Bir günüm var sipihr-i behcetde
Ṭaʿn ider aya ḥüsn-i ṣūretde

Bir güneşdür ki görmez anı gün eş[67]
Mihriyile gezüp cihānı güneş

[65] şāme: şāma M.
[66] Kimi mesnevilerde Mısır azizi, kimi mesnevilerde de Mısır şahı olduğu bildirilen ve Züleyha'nın Yusuf sanarak evlendiği bu kişinin adı bazı mesnevilerde Kutayfer bazılarında da Kıtfir olarak geçmektedir.
[67] gün eş: güneş M.

Ne güneş bel hezār-dīde sipihr
Ne anı gördi ne anuñ gibi mihr

Cismi ṣāfī ṣadefde gevherden
Ẕātı eşref şerefde aḫterden

Ṣorsañ āyīneye cemālinden
Ḫaberi yoḳ meger miṣālinden

Ger aransa aña naẓīr ü cemāl
Meger āyīnesinde ola miṣāl (Ḥamdī, YZ., s. 91)

Züleyha Mısır azizi Kutayfer'le evli olduğu hâlde Yusuf'un aşkıyla yanmaktadır. Tek arzusu ona kavuşabilmektir. Yusuf ise Züleyha'ya karşı sürekli istigna sergiler. Dayesi Züleyha'ya, onun gibi bir güzelin dünyada bulunmadığını, güzel yüzünü Yusuf'a gösterirse Yusuf'un hemen âşık olacağını söyler. Burada Züleyha'nın ne kadar güzel bir kadın olduğu dayesinin ağzından şöyle anlatılır:

Ṭaya eydür yüzüñi göster aña
ʿĀşıḳ olsun cān u göñülden saña

Sencileyin bir nigārīn-i zamān
Ḳanda var dünyāda ey cān-ı cihān

Ay görse yüzüñi olur ḫacil[68]
Ḥüsnüñe ḥayrān ḳalur ey ḫūb-şekil (Ḍarīr, KY., s. 182-183)

Bunun üzerine Züleyha, yedi haneli muhteşem bir köşk yaptırır ve Yusuf'u oraya davet eder. Züleyha'nın güzelliği karşısında Yusuf hayran kalır. Hatta evli olmasaydı kendisine eş olabileceğini aklından geçirir. Yusuf'un gönlünün Züleyha'ya meyletmesi Allah'ın emriyle Cebrail tarafından engellenir. Çünkü o bir peygamberdir. Ancak burada kadın güzelliğinin peygamber de olsa bir erkeği nasıl baştan çıkardığı ve aşkın başlangıcında ne kadar önemli olduğu görülmektedir:

Ol nigārīn bir yaña ḳıldı naẓar
Ol Züleyḫā yüzini gördi meger

Bir naẓar ḳıldı Züleyḫā yüzine
Ḳaldı ḥayrān fikr ḳıldı özine

[68] Bu mısra'ın vezni bozuk.

Geçdi öginden anuñ ki bu nigār[69]
Ger degülmise ʿAzīz'e cüft ü yār

Lāyıḳ idi kim baña ola ḥelāl
Uşbu endīşe aña ḳıldı vebāl (Ḍarīr, KY., s. 184-185)

Züleyha kendi güzelliğinin farkındadır. Bu konuda tevazu göstermez. Yusuf'la gizlice buluştuğu köşkte, aşkına karşılık vermesi için Yusuf'a yalvarırken kendi güzelliğini şöyle anlatır:

Ḳo ser-keşliği ey serv-i ḫırāmān
Göñül gülzārını gel eyle seyrān

Açup nergislerüñ ey serv-i raʿnā
Cemālüm lālezārın ḳıl temāşā

Benüm gibi perī-ruḫ ins ü cānda
Ne gördüñ ne görisersin cihānda

Ṭutup gözlük yirine mihr ü māhı
Yüzüme pīr-i çarḫ eyler nigāhı

Gülistānda eger bende ger āzād
Boyumuñ bendesidür serv ü şimşād

Güneş ruḫsārumuñ tābı meh-i bedr
Ṣaçum zünnārınuñ tārı şeb-i ḳadr

Öñümde gün yire sürer cebīni
Meh-i nev ḫırmenümüñ ḫūşe-çīni

Yüzüm cennet gülinüñ gülşenidür
Lebüm dārū-yı cānuñ maḫzenidür

Hilāl ebrūlarum oldı felek-ḳadr
Miyānı ġurre-i ʿīd ü şeb-i Ḳadr

Ṣaçum zencīrine dīvāne ʿālem
Cemālüm şemʿine pervāne ʿālem

Gözümdür sāḳī-yi peymāne-i ḫüsn
Dirilür ḫırmenümde dāne-i ḫüsn

Giriftār olmaġa cān-ı ġarībān
Zenaḫdānum olupdur çāh-ı mihmān

[69] öginden: öñinden M.

Ḫadeng-i ġamzeme cānlar nişānlar
Ḳaşum yayına gelmez tozca cānlar

Gözümden mest durur eyle perhīz
Ki ṭutar ġamzelerden ḫançer-i tīz

Güler yüzüm ḳoḳulmaduḳ gül-i ter
Açılmaduḳ dehānum ṭolu sāġar

Henūz düşdi lebüm ḫurmāsına beñ
Bilürdüñ nice şīrīndür diş ursañ

Lebüm şīrīnligi ile yayıldı
Niçe Ḫusrevleri Ferhād ḳıldı (Kemāl, YZ., s. 167-168)

Züleyha Kutayfer'le evlenirken Mısır'a gelin geldiğinde güzelliği şöyle tasvir edilir:

Ḥarīr kiydi tāc urundı taḫta aġdı
Köñli açılıp ḫāṭırı rūşen oldı
Hemān-dem on törtünçi ṭolunay ṭoġdı
Beñzi nūrı köşki ruşen ḳılur imdi (ʿAlī, KY., s. 287)

Bezendi ḥulleyile ḥūr gibi
Cihānı ḳıldı rūşen nūr gibi

Ṭuvaġ altına alup gül yüzini
Büridi ġonca gibi kendüzini

Ṭutar yüzine lāle gül nihāli
Şafaḳ içre ḳalur ḳaşı hilāli

Meger kim tāb virmiş al yañaġı
Ki olmış lāleveş laʿlīn ṭudaġı (Kemāl, YZ., s. 94)

Bürindi lāle gibi al ṭuvaġı
Niḳāb altında ḳaldı ḥüsni bāġı

Ṭuvaġ altında ol ẕāt-ı muṭahhar
Şafaḳda mihr-i ʿālem-tāba beñzer (Yaḥyā, YZ., s.75)

Züleyha gelin olduğunda onu karşılayan düğün alayı, üzerine saçılar saçar. Saçılan mücevherler onun güneşe benzeyen yüzünde yıldızlara, gül üzerindeki yağmur damlalarına benzetilirken; saçılar içindeki güzel yüzü yağmur yağarken doğan güneşe benzetilmiştir:

Niṣār oldı yine dürr ü cevāhir
Güneş yüzinde seyyāre oldı ẓāhir

Niṣār içinde ol ḫurşīd-i tābān
Güneşdür ṣanki bārān içre raḫşān

Ṣaçılduḳda yüzine dürr ü gevher
Gül üzre ḳatre-i bārāna beñzer (Kemāl, YZ., s. 95)

Yusuf ile Züleyha'nın aşk hikâyesi boyunca Züleyha'nın güzelliği yeri geldikçe anlatılmıştır. Fakat hikâyenin sonlarına doğru onun yaşlı hâli de tasvir edilmiştir. Züleyha'nın yaşlılık tasviri "Çirkin Kadınlar" başlığı altında değerlendirilen kocakarı tasvirlerinden farklı olduğu için bu bölümde değinilmiştir. Hikâye boyunca son derece güzel olarak tasvir edilen Züleyha'nın yaşlı hâlinin tasviri onun çirkinleştiğini göstermek için değil, yaşadığı aşkın elemlerinin güzelliği üzerinde yarattığı değişimi ve aşkının uzun yıllar sürdüğünü vurgulamak için yapılmış olmalıdır. Çirkin kadın tasviri en güzel şekliyle kötü kocakarı tiplerinde görülmektedir.

Züleyha yıllar boyunca Yusuf'un aşkının elemleriyle yaşamıştır. Sonunda yaşadığı sıkıntılar yüzünden iyice yaşlanmış, ağlamaktan gözleri kör olmuş, saçları ağarmış, yüzü kırışmış ve yüzünün rengi solmuş, beli bükülmüş, kısacası tüm güzelliğini yitirmiştir:

Niçe yıllar Zelḫā üstinden geçer
Zelḫā'nuñ ḥüsni daḫı ḳalmaz geçer

Ḳalmadı yüzinde hīç ḳan eṣeri
N'eylesün çün ʿaşḳla yandı cigeri[70]

Ṣol ḳadar aġlar gözi görmez olur
Key ḳarur kim ayaġa ṭurmaz olur[71]

Bir aġaç eline aldı ṭayanur
Ḫalḳ içinde yürüyüben dilenür (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 299)

Ṣeyb baṣdı ḳadem ṣebāb üzre
Yaġdı kāfūr müşg-i nāb üzre

[70] cigeri: cānı M.
[71] ayaġa ṭurmaz: ayaġı dirmez M.

Sünbül-i zāġ-gūnı būm oldı[72]
Semeni sīm ü rengi mūm oldı

Tīr-i taḳdīr uçurdı zāġın anuñ
Būm-ı meyşūm yıḳdı bāġın anuñ

Eşk ile nergisi semen oldı
Ḥüsni evrāḳı pür-şiken oldı

Şehr-i Çīn oldı gerçi rūyı anuñ
İlle ḳalmadı müşg būyı anuñ

Meger irdi ecel yilinden eṣer
Oldı ḥüsni bināsı zīr ü zeber

Cāmiʿ-i ḥüsni ol dem oldı ḫarāb
Ki imām üzre düşdi ol miḥrāb

Felek itdi nihāl-i ḳaddini çeng
Ṭutmaġiçün enīnine āheng (Ḥamdī, YZ., s.165)

Kemal Paşazade Züleyha'nın yaşlanıp güzelliğini kaybetmesini güzelliğinin hazan mevsimine ermesi olarak tasvir etmiştir:

Zelīḫā'nuñ daḫı gitdi bahārı
Güli ṣavuldı ṣoldı lālezārı

Cemāli bāġınuñ irdi ḫazānı
Degişdi żaʿf erāna erġavānı

Elinden çıḳdı çün naḳd-i cüvānī
Ayaġın aldı żaʿf-ı nā-tüvānī

Oluban tīr-i ḳaddi dāsveş ḫam
Ṣınup ḳaşı kemānı oldı derhem

Çü biçdi ḥāṣıl-ı ʿömrini eflāk
Vücūdınuñ ögütdi dānesin pāk

Dönerken āsiyāb-ı çarḫ-ı gerdūn
Ṣaçıldı nā-gehānī üstine un

Gice göz yumdı gündüz gözin açdı
Dirüp müşg uvaġın kāfūr ṣaçdı

[72] Sünbül-i zāġ-gūnı: Sünbüli zāġ güni M.

Ḥabeş mülkini ṭutdı leşker-i Rūm
Uçuban zāġ ḳondı yirine būm

İşitmedi cüvān u görmedi pīr
Ki būm-ı şūm ala zāġdan yir

Ḫarāb olmışdı ḥüsni gülsitānı
Anuñ'çün oldı būmuñ āşiyānı

Kemān idüp boyın gözi yaşın tār
Ḳażā oḳların atar çarḫ-ı ġaddār

Uçurdı zāġın anuñ tīr-i taḳdīr
İdindi būm bāġ-ı ḥüsnini yir

Ḳadīd olmışıdı çün ḳadd-i servi
Uçup gitmişdi üstinden tezervi

Bozıldı gitdi ne ḫāli ne ḫaddi
Şebīh olmışdı ḫalḫāline ḳaddi
[…]
Nice yudı bu dehrüñ cāme-şūyı
Ki aġardı ḳır iken ṣaçı mūyı

ʿAceb bāzī idi vü ṭurfe nīreng
Benefşe zülfi oldı yāsemen-reng

Meger kim bāġbān-ı dehr-i ġaddār
Benefşe yirin itdi yāsemenzār

İçinden işledükce baġrı başı
Şu deñlü aḳdı gözden ḳanlu yaşı

Ki yudı sürme gibi göz ḳarasın
Sefīdāc oldı ol sürme ṣanasın

Yiri nergislerüñ oldı semenzār
Dökilmeyüp ḳalan kirpükleri ḫār

Yıḳılmışdı imām üstine miḥrāb
Ḫarāb itmişdi bünyādın meger āb (Kemāl, YZ., s. 235-236)

Züleyha öyle yaşlanmıştır ki Yusuf onu bu hâlde gördüğünde tanıyamaz:

Zelīḫā'yı güc ile bildi Yūsuf
Esīrine şefāʿat ḳıldı Yūsuf

Didi ḳanı o günler ey Zelīḫā
Yüzüñ mihr idi alnuñ māh-ı ġarrā

Hümā-yı ḫüsnüñi devrān uçurmış
Seni saḳf-ı saʿādetden düşürmiş

Firāḳum āteşine yana yana
Żaʿīf itmiş seni devr-i zamāne (Yaḥyā, YZ., s. 158)

Züleyha'nın yaşlanınca değişen görüntüsü diğer mesnevilerde de benzer ifadelerle tasvir edilmiştir.[73]

Yusuf u Züleyha mesnevilerinde Züleyha'nın yaşlandıktan sonra Allah'ın kudretiyle yeniden gençleştiği ve eskisinden daha güzel bir kadın olduğu anlatılır.

Züleyha yıllar boyu Yusuf'un aşkıyla yaşamış, tek arzusu bu aşkın vuslatı olmuştur. Yıllar süren karşılıksız aşkın elemleriyle yaşlanmış, ağlamaktan gözleri kör olmuş, tüm güzelliğini yitirmiştir. Gençliğini ve güzelliğini yitirmiş olmasına rağmen Yusuf'a duyduğu aşk hiç eksilmemiş, büsbütün artmıştır. Tek arzusu Yusuf'a eş olabilmek olan Züleyha, evlenmeden önce Yusuf'a layık bir güzelliğe sahip olmak ister. Onun bu isteği Allah'ın kudretiyle gerçek olur. Ancak Züleyha'nın yeniden gençliğine ve güzelliğine kavuşma süreci mesnevi şairleri tarafından farklı şekillerde anlatılmıştır.

Züleyha'nın yaşlılık günlerinde Yusuf Mısır'a aziz olmuştur. Yıllarca Yusuf'u hiç göremeyen Züleyha bu süre içinde Müslüman olmuştur. Bir gün Yusuf'un yoluna çıkar ve ona duyduğu aşkı tekrar dile getirir. Ancak o sırada Züleyha çok yaşlanmış olduğu için Yusuf onu tanıyamaz. Züleyha kendisini Yusuf'a hatırlatır ve Yusuf'un elindeki kamçıyı ahının ateşiyle yakarak aşkını ispatlar. Bu sırada Züleyha ile evlenmesi için Yusuf'a vahiy gelir. Züleyha ise Yusuf'a layık bir güzelliğe kavuşmak için Allah'a dua eder. Duası kabul olan Züleyha, Cebrail'in kanatlarıyla sıvazlaması sonucu gençliğine ve güzelliğine yeniden kavuşur. Züleyha sadık bir âşık olduğu için Allah'ın lutfuyla eskisinden daha güzel bir kadın olmuştur. Yıllarca aşkına karşılık vermeyen Yusuf onun bu güzelliğine âşık olur.[74] Darîr ve Şerifî'nin eserlerinde Züleyha'nın gençleşip güzelliğine yeniden kavuşması için Allah'a Züleyha kendisi değil Yusuf dua eder. Bu süreçlerden sonra gençleşip güzelleşen Züleyha'nın yeni hâlini Sûlî Fakîh şöyle tasvir eder:

---

[73] bk.ʿAlī, KY., s. 389; Ḥamza, YZ., s. 265-266; Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 228; Ḍarīr, KY., s. 303; Naḥīfī, YZ., s. Naḥīfī, YZ., s. 915; Şerīfī, YZ., s. 28; Aḥmedī, YZ. II, s. 28.
[74] bk. ʿAlī, KY., s. 392; Ḥamza, YZ., s. 268; Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 229; Ḍarīr, KY., s. 309-310; Şerīfī, YZ., s. 29; Naḥīfī, YZ., s. 915; Aḥmedī, YZ. II, s. 33-35.

Cebreʾīl ḳanadı Zelḫā yüzine
Degürür kim nūr irişür gözine

Çünki Cebreʾīl ḳanadı ṭoḳınur
Zelḫā'nuñ görmez gözi yine görür

Ol yañaḳlar kim ṣaru olmışıdı
Ol teni kim ḳapḳara olmışıdı

Baḳdı Zelḫā kendüyi gördi ʿıyān
Yüzi daḫı ṣanasın māh-ı tābān

Gitdi ol ḳarılıġı daḫı anuñ
Sen işitgil ḳudretini Tañrınuñ

On iki yaşında ḳız oġlan olur
Yüzine baḳan kişi ḥayrān olur

Gül yañaḳlar ṣafraya dönmişidi[75]
Teni kim ḳaraya boyanmışıdı[76]

Gitdi anlar geldi ḥüsni yirine
Virdi Çalap yine nūr her birine

Yine açıldı yañaġı gülleri
Ẓāhir oldı arada bülbülleri[77]

Ne diyem ḫūblıġını anuñ saña
Yūsuf anı göricek ḳaldı ṭaña (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 333-334)

Hamdî, Kemal Paşazade ve Yahya'nın eserlerinde ise bu süreç yukarıda değinilen eserlerden farklı olmak üzere birbirine benzer şekilde anlatılmıştır. Züleyha Yusuf'un yoluna çıkıp sesini duyurmaya çalışınca Yusuf, adamlarına onu alıp sarayına getirmelerini söyler. Saraya getirilen Züleyha Yusuf'a aşkını ve bu aşk yüzünden yaşadığı sıkıntıları bir bir anlatır. Fakat Yusuf Züleyha'yı tanıyamaz. Züleyha kendini tanıtınca da şaşkına döner. Ona merhamet edip ne istediğini sorar. Züleyha yeniden gençleşip güzelleşmek istediğini söyleyince Yusuf Allah'a dua eder. Yusuf'un duası kabul olunca Züleyha yeniden gençleşir ve güzelleşir.

Hamdî ve Kemal Paşazade aşağıdaki beyitlerde Züleyha'nın yeniden kavuştuğu güzelliğini şöyle tasvir ederler:

---

[75] yañaḳlar: yañaḳlar kim M.
[76] Teni: Şol teni M.
[77] Ẓāhir oldı arada bülbülleri: Ḳaşları daḫı hilāle beñzedi M.

Tā Züleyḫā yine cüvān oldı
Ruḫları tāze gülsitān oldı

Ḳıldı Ḥaḳ mürde ḥüsnini zinde
Oldı pejmürde rūyı ferḫunde

Müşg-i Tātār oldı kāfūrı
Buldı nergisleri yine nūrı

Bī-ḫam oldı nihāl-i bālāsı
Key revāc oldı ḥüsni kālāsı

Ġuṣṣadan pīr-i bī-fer olmış idi
Ḥāli ġāyet mükedder olmış idi

Oldı ḳırḳında pīr iken bī-fer
On sekiz yaşda tāze ter duḫter

Ḥaḳ anuñ eyle itdi ḥüsnini ḫūb
Oldı evvelkiden daḫı maḥbūb (Ḥamdī, YZ., s. 170)

Ḳabūl itdi duʿāsın Ḥaḳ Taʿālā
Gül-i ter gibi açıldı Zelīḫā

Boyı servi yine oldı ser-efrāz
Yine girdi gözine sürme-i nāz

Yigitlik gülsitānı tāze oldı
Cemāl-i ḥüsni bī-endāze oldı

Ṭulūʿ itdi seḥer gitdi şeb-i tār
Ṣatup kāfūr aldı müşg-i Tātār

Şikenci nuḳre-i ḫāmuñ açıldı[78]
Yine ṭāvūs-ı ḥüsni cilve ḳıldı

Cemāl-i ḥüsni evvelden yig oldı
Feraḥ oldı yitügin çünki buldı (Kemāl, YZ., s. 241)

Züleyha'nın yeniden gençleşip güzelleştikten sonraki görüntüsünü, Yahya da Hamdî ve Kemal Paşazade'nin tasvirlerine benzer şekilde tasvir etmiştir.[79]

[78] ḫāmuñ: ḫāmūn M.
[79] bk.Yaḥyā, YZ., s. 159.

I. I. 1. 2. Şirin

Husrev ü Şirin mesnevilerinde Husrev'in sevgilisi olan Şirin'in güzelliği ilk olarak Husrev'in nedimi Şavur[80] tarafından anlatılır. Şavur daha önce Şirin'in memleketi olan Ermen diyarını görmüş ve onun güzelliğinin methini duymuştur. Bir gün Husrev'le birlikte sohbet ederlerken Ermen melikesi Mehin Banu'dan ve onun güzel yeğeni Şirin'den söz eder. Şirin'in güzelliğini uzun uzun över:

Cemālinden güneş düşmiş zevāle
Kemāli bedri döndürmiş hilāle

Gice zülfi sevādınuñ nedīmi
Seḥer ḥüsni şuʿāʿınuñ nesīmi

Lebi laʿli ḥayātı ḳaṭresinden
Güneş yüzi şuʿāʿı ẕerresinden

Yire ṭamsa ölüye cān baġışlar
Göge irse meh-i tābān baġışlar

Ṣaçından sünbülüñ boynında biñ baġ
Lebinden lālenüñ baġrında yüz dāġ

Çü ḥüsni ḫ̬ānını ʿarż ide dehre
Kuru ḳurṣ oḳıyalar māh u mihre

Ṣaçı şeb-rev k'etek girmiş çirāġa
Yüzi meşʿal ki düşmiş çeng-i zāġa

Beñi baydaḳları sürmezdin öñ at
Felek saṭrancınuñ şāhın ḳılur māt

Ruḫ̬ınuñ luʿb u ālin kim ḳıla şerḥ
Ki virür ay u güne at u ruḫ̬ ṭarḥ

Çü yazmış zülf ü ḫ̬āli noḳṭa-i cīm
Cemāle laʿli düzmiş ḥalḳa-i mīm

Bu cīm ü mīmle ol ruḫ̬lar āli
Ne naḳş itmiş cemālinde kemāli

Vefā bigi bilinüñ yoḫ̬ nişānı
Ṣafā bigi lebinüñ ṭar zamānı

[80] Bu kişinin adı kimi mesnevilerde Şapur olarak geçer.

Ser-i mū dirsem aġzına yarar ol
Ki zīrā söyleyicek ḳıl yarar ol

Ṭolaşup ince fikre vehm çün berḳ
Ṣaçı ḳılın bilinden idemez farḳ

Diyeydüm kūh-ı billūrīn çeker ḳıl
Velī ḳılmış direk iki gümiş mīl

Ḫilāf-ı rāstī ol ḳadd-i şimşād
Cihānı bende ḳılmış serv-i āzād

Gözi siḥr ile gözlerden döker dür
Direr ol dürden ider laʿlini pür

Anuñ'çün söyledügince mükerrer
Şeker lebden dökilür dürr ü gevher

Ḫadeng-i ġamze ebrū-yı kemān-keş
Cihān-küşdür biri vü biri cān-keş

Okur cādū gözi zülfine efsūn
Ki ola cānlar ol meftūle meftūn

Anuñ'çün siḥr ögretmiş gözine
Ki baġlana yavuz gözler yüzine

Bedaḫşān reşk-i laʿlinüñ nigīni
Bozar naḳḳāş-ı Çīni ḳaşı çīni

İşiden ol leb ü dendān sözinden
Bıraġur laʿl ü lüʾlüʾyi gözinden

Geyik gözlerden ol ṭıfl-ı ḳabā-pūş
Virür biñ şīr-i merde ḫˇāb-ı ḫargūş

Ṣaçınuñ çīni müşginden ṭutup bū
Yaḳar baġrın Ḫoten'de her dem āhū

Elinde on ḳalem ṭutmış müretteb
Ki ḫūn-ı ḫalḳ ola ḫāke mürekkeb

Ṣanavber boyı sīmīn būyı nesrīn
Şekerden dadı şīrīn adı Şīrīn (Şeyḫī, HŞ., s. 38-39)

İki gīsūları ṣan Leyletü'l-Ḳadr
Cemāli Leyletü'l-Ḳadr içre ṣan bedr

Ṣaçına ḥalḳa ḥalḳa tāb virmiş
Kemend-i zülfine ḳullāb virmiş

Cebīni maṭlaʿ-ı ümmīde beñzer
Beyāż-ı ṣafḥa-i ḫurşīde beñzer

Cemāli cāmiʿ inde ṭāḳ-ı müşgīn
İki ebrūlarıdur ʿanber-āgīn

Ruḫām altında ṭāḳ-ı lāceverdī
Muʿanber ṭıyni müşg-ālūd gerdi

Götürmege o ṭāḳ-ı ʿanberīni
Sütūn-ı sīm ḳonmış idi bīnī

Meger ṭūmār-ı sīmīn-i füsūndur
Ki taʿvīẕ-i dil-i ehl-i cünūndur

Gözi cāẕūsı pür-nīreng olmış
Zihī Hindū ki şūḫ u şeng olmış

İki Türkī kemān-keş tīr-efgen
İki āhūdur ammā şīr-efgen

Yüzinüñ şermsārıdur gül-i bāġ
Ruḫınuñ dāġdārı lāle-i rāġ

Semenler sünbüle peyveste olmış
Gül-i ter yāsemenle deste olmış

Ruḫ-ı gül-nārı şevḳından ṭarabnāk
Girībānın çeküp gül eylemiş çāk

Lebi ḳand ü nebātuñ çeşmesidür
Dehānı āb-ı ḥayvān eşmesidür

Leb-ā-leb cāmdur laʿli şeker-nūş
Dehānı ḥoḳḳa-i yāḳūt dür-pūş

Dehānı şehd-i şīr-ālūde gūyā
Lebidür şekkerīn pālūde gūyā

Dehānı gelse güftāra mükerrer
Lebi iki hilāl eyler muṣavver

ʿAceb kim ẕerre burc-ı aḫter olmış
ʿAceb kim ḳaṭre dürc-i gevher olmış

Lebidür selsebīl-i bāġ-ı rıḍvān
Ki olur selsebīlüñ sīni dendān[81]

Ṣanasın gerdenidür şemʿ-i kāfūr
Yüzi ol şemʿ üzre şuʿle-i nūr

Ya ḫod ṭūmār idi efsūn-demīde
Ki olur heykel-i cān-ı remīde

Ṣanasın sīm-i sāde sīnesi var
Muṣaffā levḥden āyīnesi var

Meger kim sūre-i Şems ez-ber itmiş
Duʿā-yı nūr ḥırzın zīver itmiş

Virür engüşt-i bāġ-ı ḥüsne revnaḳ
Ṣanasın ġonca-i gülzār-ı zanbaḳ

Ser-i nāḫunlarıdur funduḳ-ı ter
ʿAceb kʼolmış semenler funduḳ-āver

Nihāl-i gül bigi ol ḳadd-i bālā
Olur bāġ-ı cemāle gülşen-ārā

Dir idüm serv eger serv olsa gül-bār
Okurdum şāḫ-ı gül gül ḳılsa güftār

Kenāra gelmese nʼola miyānı
Vefā bigi belürmez çün nişānı

İki sīmīn sütūn üstinde üstād
Ṣan iki kūh-ı billūr itdi ābād

İki cām-ı cihān-bīndür sütūde
Ki zeyn olmış iki sīmīn ʿamūda (Celīlī, HŞ, s. 127-129)

Şirin'in Şavur tarafından Husrev'e anlatılan güzellik tasviri, burada örnek gösterilen Şeyhî ve Celilî'nin mesnevileri dışındaki mesnevilerde de benzer şekilde yapılmıştır.[82]

Şirin'in güzelliğini Şavur'dan duyan Husrev Şirin'e âşık olur. Şavur'u Şirin'e âşık olduğunu bildirmek üzere Ermen'e gönderir. Şavur rahip kılığına girerek

[81] sīni: sīn-i M.
[82] bk. Ḳuṭb, HŞ., s. 206-207; Faḫrī, HŞ., s. 275-276; Rıḍvān, HŞ. s. 254-255; Āẕerī, HŞ., yk. 20b-21a.

Şirin'in karşısına çıkar. Şirin'le ilk karşılaştıkları sırada Şirin'in Şavur'u hayrete düşüren güzelliğini şair şöyle tasvir eder:

Gümişden ḳubbe bigi ṭurdı der-ḥāl
Bıraḳdı vādīye āvāz-ı ḫalḫāl

Ḫırāmān servini itdi revāne
Ki cāna ḳūt idi ḳuvvet revāne

Sekerdi ṣanasın kebk-i derīdür
Ṣaçardı laʿl ü billūra deri dür

ʿAceb bend idi gīsūlar teninde
Özi bilinde vü cān gerdeninde

Ṣanasın āftāb-ı yek-süvāre
Kemend atmışdı billūrīn ḥiṣāre

Niḳāb ucın götürmiş ay yüzinden
Ne ay gün görse gider kendüzinden (Şeyḫī, HŞ., s. 50)

Şirin'in güzelliği karşısında şaşkına dönen Şavur o anda aklından şu düşünceleri geçirir:

Çü Şāvūr ol yüze ḳıldı gözin tuş
Yaḳın oldı yıḳıla ola bī-hūş

Girü cemʿ eyledi ʿaḳlın ol üstād
Duʿālar ḳılup eydür āferīn bād

Zihī ferr ü cemāl ü manẓar-ı nūr
Bu ḥüsne yoḳ sekiz cennetde bir ḥūr

Bu ay ise n'içündür yir yüzinde
Gün ise nişe dür döker sözinde

Perī ise niçün gözden ṭulunmaz
Ferişteyse niçün gökde bulunmaz (Şeyḫī, HŞ., s. 50)

Âzerî'nin eserinde Mehin Banu ve Şirin bahsine gelindiğinde Şirin'in güzelliği diğer eserlerden farklı olarak önce şairin ağzından anlatılır. Daha sonra diğer eserlerde olduğu gibi Şavur Husrev'e anlatır:

Gül gibi yañaġı al u rengīn
Şekker deheni vü adı Şīrīn

Ṭūbī gibi ḳaddi ḫūb-reftār
Ṭūṭī gibi laʿli şehd-güftār

Ḫoş-būy ṣaçı miṣāl-i sünbül
Rengīn yañaġı nitekim gül

Sünbül ṣaçı reşk-i nāfe-i Çīn
Gül gibi yañaġı ḫūb u rengīn

Gīsūları müşgden muṭarrā
Āyīne idi ruḫı mücellā

Reftāra geleydi serv mānend
Reftāra iderdi serv sevgend

Naḫl-i ḳadin eylese ḫırāmān
Gördükde olurdı serv ḫayrān

Gülzār- ṣıfat gülerdi rūyı
Ezhār gibi gelürdi būyı

Mevzūn mevzūn yürürdi ol māh[83]
Bir nāzla kim tebārek-Allāh

Raʿnā raʿnā ḳılurdı reftār[84]
Şīrīn şīrīn iderdi güftār

Mānendini ne zamāne görmiş
Miṣlin ne felek daḫı getürmiş

Başındaġı zülf-i ʿanber-ālūd
Şemʿ-i ruḫına meṣābe-i dūd

Ṭūṭī-i şeker-şiken zebānı
Olmış aña āşiyān dehānı

Dendānı gibi dür-i güzīde
Görmez felek-i hezār-dīde (Āẕerī, HŞ., yk. 12a-12b)

Şirin kendi güzelliğini tasvir ettiği aşağıdaki beyitlerde, her uzvunu ilgili bir nesne ile mukayese etmekte ve uzuvlarının benzerlik ilişkisi içinde olduğu nesnelere üstünlüğünü ifade ederek kendisini övmektedir. A. Atilla Şentürk bu üslubun

[83] Bu mısra'ın vezni bozuk.
[84] Bu beytin vezni bozuk.

mesnevilerde özellikle güzelin kendi güzelliğini övdüğü zamanlarda yaygın olduğuna işaret eder.[85] Bu ifade tarzıyla güzelin güzellikteki derecesi vurgulanmıştır:

Reyāḥine ḳoḳumdandur ṭarāvet
Bala şīrīnligümdendür ḥalāvet

Güneş baḫtumda bir pervāne oldı
Yüzüm gördi ḳamer dīvāne oldı

ʿAḳīḳüm laʿlüñ urur başına seng
Ḳomadı gül yüzüm yüz gülde bir reng

Delim gez gözlere ben virmişem nūr
Tātārdan itmişem göz darlıġın dūr

Çü aya müşgümi zencīr iderven
Delim arslanları naḫcīr iderven (Faḫrī, HŞ., s. 447)

Şirin cariyelerle gül bahçesinde dolaşırken onun güzelliği oradaki diğer varlıklarla karşılaştırılır. Gül bahçesine girdiğinde Şirin'in güzelliğini gören gül, menekşe, reyhan, servi ve şimşad âdeta acze düşerler. Çünkü Şirin en güzeldir:

Ḫırāmān yürüdi ṣaḥn-ı çemende
Ġazāl-ı Çīn bigi mülk-i Ḫoten'de

Çü gül bigi güle gülzāra girdi
Ḫacāletden ḳaçup gül ḫāra girdi

Ne bustāna ki ḳaddi gölge atdı
Yüce serv oldı vü şimşād bitdi

Ne sebze kim ṣaçı müşgi ṣaçıldı
Benefşe ḳoḳdı vü reyḥān açıldı

Ne yire kim ruḫından düşdi pertev
Bitürdi seng-i ḫāra gül-bün-i nev

Ṣu yazup naḳşını āyīnesine
Ḳuçar idi urup ayına sīne

Ḫırāmān ḳāmeti servin çü gördi
Aġaçlar ḫıdmet içün örü ṭurdı

Ayaġ üzre ṭurup serv ile şimşād
Ḳuluñuz dir eger bende ger āzād (Şeyḫī, HŞ., s. 44)

[85] Şentürk, s. 277.

Şirin Medayin'e Husrev'i görmeye giderken yolda toz toprak içinde kalmıştır. Bu nedenle konakladığı sırada gördüğü bir pınarda yıkanmaya karar verir. Şirin'in hurinin Kevser suyuna yönelişi gibi pınara doğru yürümesi, nazlı bir eda ile elbiselerini çıkarıp mavi bir peştamalle suya girişi ve suda saçlarını tarayarak yıkanışı son derece canlı bir şekilde tasvir edilmiştir. Şirin o kadar güzeldir ki onun güzelliği âdeta suya bulaşmıştır:

Yüridi çeşmeye ol çeşme-i nūr
Nitekim ḥavż-ı kevṯerden yaña ḥūr

K'ola suda gül-i ter bigi rüste
Gül-āb ile ḳıla billūrı şüste

Ṣoyılur bigi ebr az az ḳamerden
Şeşer bendi ḳabā ile kemerden

Çü ʿuryān oldı ol cism-i münevver
Ṣanasın cān yüzin açdı muṣavver

Ṭutup bir meyzer-i nīlī miyāna
Suya girdi vü od urdı cihāna

Anuñ'çün nīl ider rengin ḥicābuñ
Ki nīlīdür ḥicābı āftābuñ

Ḳomasa taḫt-ı sīme lāciverdī
Atardı çarḫ-ı kuḥlī tāc-ı zerdi

Ṣanasın ābnūsa urnadı ʿāc
Veyāḫod nīle ġarḳ idi sefīdāc

Çün ol ṣāfī güher girdi bu suya
Ṣanasın girdi rūşen gün busuya

Zihī su kim ġamından gözi yaşdur
Bu nūr-ı çeşmenüñ k'adı güneşdür

Yüz aġardup çü buldı şāh-ı meh-rū
Yir üzre gök dirilse ṭañ mıdur su

Tenini yur iken ol çeşme-i nūr
ʿAceb bu k'ider idi çeşmeyi nūr

Suya kim ṣaçı ṣaçmış dām-ı şesti
Degül māhi meh idi zīr-desti

Gül-āb ile ter idüp müşg-i ḫuşkı
Ḳılur keffāret-i kāfūr müşgi

Su köynürdi nitekim ḳalb-i maḥrūr
Teni içürmiş idi ḳurṣ-ı kāfūr

Yunurken şekkerinden ḳaṭre-i āb
Ṣuya ṭammış u itmiş cümle cüllāb (Şeyḫī, HŞ., s. 62-63)

Şirin'in pınarda yıkandığı sıradaki güzelliğini Ahmed-i Rıdvan da Şeyhî'nin ifadelerine benzer şekilde tasvir eder:

Yüzi māhın ḳılup mihre muḳābil
Bu ḥavż üzre ṣalındı serv-i māyil

Naẓar ḳılduḳda ḥavża ol gül-i ter
Gül-āb oldı ṣuyı ḥavżuñ çü kevs̱er

Ḳabāsından çıḳup nāz ile meh-rū
Kemer-bendini çözdi ol miyān-mū

Miyānına ṭutup bir nīlī meyzer
Bıraḳdı çeşmenüñ ābına āẕer

Anuñ'çün nīl-gūn itdi ḥicābın
Ki ṣaḳladı naẓardan āftābın

Ḥicāb itmese sīme lāceverdi
Yire düşerdi çarḫuñ tāc-ı zerdi

Niḳāb eyledi ʿāca ābnūsın
Kebūd itdi sefīdācuñ lubūsın

Libāsından ṣoyındı ol semen-ten
Dür-i nā-süfteveş çıḳdı ṣadefden

Ṣuya girdi yunur ol çeşme-i nūr
Ḥaḳīḳatde bu nūr ol çeşmeyi yur

Çü āb içre görindi verd-i aḥmer
Ṣarardı ġuṣṣadan nīlūfer-i ter

Çü ṣāfidi teni ṣudan nigāruñ
Ṣuyın ḳılmışdı ṣāfī ol bıñaruñ[86]

[86] bıñaruñ: bekāruñ M.

Şekerveş çün ṣuya düşmişdi Şīrīn
Dehānın çeşmenüñ ḳılmışdı şīrīn

Ḳarışmışdı ṣuya ol rāh-ı bī-ġışş
Gören dirdi ne ḫoş āb içre āteş

Çü yunmışdı ṣuda ol cism-i verdi
Ḳomamışdı ten-i pākinde gerdi (Rıḍvān, HŞ. s. 293-294)

Şirin'in pınarda yıkanırken suyun içindeki güzelliği Şeyhî ve Rıdvan'da olduğu gibi Fahrî ve Celilî'nin eserlerinde de anlatılmıştır.[87]

Şirin gözlerden uzak bir şekilde yıkanırken oraya Husrev gelir. Husrev düşmanlarının hilesi sonucu babasının hışmına uğramış ve babasından korktuğu için Medayin'den bir süre uzaklaşmaya karar vermiştir. Şavur vasıtasıyla Şirin'den haber bekleyen Husrev, bu olay üzerine Ermen'e doğru yola çıkar. Bu yolculuk sırasında tesadüfen Şirin'le karşılaşır. Fakat pınarda yıkanırken gördüğü güzel kadının, güzelliğinin medhini duyup âşık olduğu Şirin olduğunu bilmez. Husrev bu güzelliğe hayran kalmıştır. Şirin'in Husrev'i hayran bırakan güzelliği Husrev'in gözünden şöyle anlatılır:

Gelürek arḳun arḳun gördi nā-gāh
Ṣu içinde tecellī ḳıldı bir māh

Nice meh k'āfitāb-ı ʿālem-efrūz
İrişse sāyesine ola bī-sūz

Ṣu içinden cihāna berḳ urur nūr
Ṣu anı ol cihānı nūr ile yur

Güle ṣaçmış benefşe dāne dāne
Urur sünbüllere dendān-ı şāne

Teni gencīne ḳılmış ṣu içini
Bu gence tārmār itmiş ṣaçını

Girü ḳılmış eli ol mārı der-pīç
Ki yaʿnī siḥrdür üşenmeñüz hīç

Bināgūşın görüp itdügine cūş
Ṣuyı zülfinden itmiş ḥalḳa-der-gūş

[87] bk. Faḫrī, HŞ., s. 285 ; Celīlī, HŞ, s. 163-164.

Çü āşuftedür ü şūrīde-tedbīr
Degül ḥalḳa ki ḳılmış bend ü zencīr

Ṣaçılduḳca teni billūrına āb
Ṣan ider perde dürden nūr-ı meh-tāb (Şeyḫī, HŞ., s. 65-66)

Burada Husrev'in kendisini seyrettiğini gören Şirin utanarak titremeye başlar. Saçlarıyla yüzünü ve vücudunu örterek sudan çıkar ve oradan uzaklaşır. Şirin'in bu görüntüsünü Şeyhî ve Celilî şöyle anlatır:

Semen-ber ol naẓardan ġāfil idi
Ki sünbül nergisine ḥā'il idi

Çü gitdi gün yüzinden ebr-i müşgīn
Gözin açdı vü gördi şāhı Şīrīn

Hümā gördi biner perr-i ʿuḳāba
Direk olmış durur serv āftāba

Bu şerm ü ḫavf ile ol çeşme-i āb
Şu resme ditredi kim ṣuda meh-tāb

Ol ay bulmadı bundan ġayrı çāre
Ki gīsūlardan idindi sitāre

Büridi ṣaçlarını ol naẓarda
Giceyi gündüze eyledi perde (Şeyḫī, HŞ., s. 66)

Ḥayādan ditreyüp ol ebr-i ümmīd
Olur lerzān ṣanasın ṣuda ḫurşīd

Güli pinhān ider müşg-i ter ile
Bürür kāfūr-ı levḥi ʿanber ile

Bulup furṣat ṣudan çıḳdı perīveş
Gözi gönli olup pür-āb u āteş (Celīlī, HŞ, s. 164-165)

Şirin'in pınarda yıkanma sahnesi Âzerî'nin eserinde yoktur. Şirin Medayin'e yakın bir yerde yorgun bir hâlde konakladığı sırada tesadüfen Husrev'le karşılaşır. Diğer mesnevilerde bu karşılaşma Şirin pınarda yıkanırken gerçekleşir.

Şirin'in güzelliğinin tasvir edildiği başka bir sahne Husrev'le evlendiklerinde zifaf odasında Husrev'in karşısına çıktığı sahnedir. Şirin burada gelinlik giymiş ve süslenmiş bir güzel kadın olarak değil, o andaki doğal güzelliği ile tasvir edilmiştir:

Götürüp perdeyi keşf itdi dīdār
Ṭulūʿ itdi ḥicābından ḳamervār

Ḳamer n'olur güneş nūrına muḥtāc
Ayaġı tozı ayuñ farḳına tāc

Diyeydüm serv serv olsa ḳabā-pūş
Oḳurdum gül gül olsa şekkerīn-nūş

Büte beñzerdi büt ʿayyār imişse
Diyeydüm ʿömr ʿömr er yār imişse

Yolına cān virür cennet nesīmi
İşigin yaṣdanur devlet nedīmi

Zülāli ḳaṭresi biñ cān degirdi
Ġubārı çeşme-i ḥayvān degirdi

Gözi tīr atar u laʿli ṭutar seng
Ḫadeng ü seng ile ider yaʿnī ḫod ceng

Cemāli āyetin nūr eylemiş Ḥaḳ
Ki urmaya ḳalem ḥarfine barmaḳ

Ḳılur odını ḫaddi lālenüñ tīz
Gül ol ḫaddüñ ḥayāsından ʿaraḳ-rīz

Ṣaçı ay u güneşüñ sāye-bānı
Dili āb-ı ḥayātuñ tercemānı

Ṣabā her dem diler tozına destūr
Ki firdevse fer iltür ḥūrīye nūr

Yüzi ṣan tāze güldür terliginden
Ṣuyı cān şerbeti şekkerliginden

Nitekim mey göñülden gerd alıcı
Müferriḥ bigi cāndan derd alıcı

Ṣan uçmaḳdan gelür ṭāvūs-ı raʿnā
Degül ṭāvūs māh-ı serv-i bālā Şeyḫī, HŞ., s. 249

Düğün gecesinin sabahında Husrev'in yanında yatmakta olan Şirin'in güzelliği Husrev'in gözünden şöyle tasvir edilir:

Birazdan k'ire āṣār-ı seḥergāh
Güneş bigi götürdi baş şehen-şāh

Cihān maḳṣūdını yanında gördi
Dü ʿālem ẕevḳini cānında gördi

İrişmiş bigi Ḫıżr'a āb-ı ḥayvān
Ulaşmış bigi cism-i mürdeye cān

Bıraḳmış boynını müşgīn kemende
Bilini baġlamış billūr bende

Gül-i ter şāḫ-ı sīmīn-serve māʾil[88]
Semenler yāsemen üzre ḥamāʾil

Ḫumārına irişmiş sāġar-ı mül
Kenārına dökilmiş ḫırmen-i gül

Ṭoḳınmış nār-ı sīmīn sīnesine
Güher ṭolmış yatur gencīnesine (Şeyḫī, HŞ., s. 249)

Ferhad u Şirin mesnevilerinde hikâyenin seyri Husrev ü Şirin mesnevilerindekinden farklı olduğu için Şirin'in güzelliğinin tasviri de buna göre farklılık gösterir. Şirin yine son derec güzel bir kadın olarak tasvir edilir. Ancak onun güzelliğini tasvir eden kişiler ve tasvirin yapıldığı sahneler farklıdır.

Ferhad u Şirin mesnevilerinde Şirin'in âşığı olan kişi Çin hakanının oğlu Ferhad'dır. Ferhad bir gün babasının hazineleri arasında yer alan tılsımlı bir ayna bulur. Bu ayna İskender-i Rumî'nin aynasıdır. Aynanın arkasında tılsımı çözen kişinin, ileride başına gelecek olayları göreceği ve bu tılsımı çözmek için Yunan ülkesindeki hakim Sokrat'ı bulması gerektiği yazılıdır. Ferhad uzun maceralardan sonra aynanın tılsımını çözer. Aynaya baktığında güzel bir yeşillik yer, yanında büyük bir dağ ve dağı kazmakta olan kişileri görür. Aynı zamanda orada kendi timsali de vardır. Birdenbire oraya at üzerinde güzel bir kızın geldiğini görür. Ferhad'ın aynadaki timsali bu kızı görünce düşüp bayılır. Aynada bunları gören Ferhad kıza yakından bakınca tıpkı timsali gibi kendini kaybedip yere yıkılır. Ferhad'ı güzelliğiyle kendinden geçiren kız Şirin'dir. Şirin'in Ferhad'ın aynada gördüğü güzelliği şöyle tasvir edilir:

Ruḫ-ı gül-gūnı mihre ṭarḥ idüp at
Ḳılur bir beydaḳ ile şehleri māt

[88] şāḫ-ı sīmīn-serve: şāh-ı sīmīn serve M.

Ṣaçı ṭuġrası olmış ḥüsne menşūr
Yazılmış alnına "*nūrun ʿalā nūr*"[89]

Bu levḥa ol perīşān ṭurre-çīni
Müdāḫil naḳşdur Rūmī vü Çīnī

Budur var ise ḥüsn iline meydān
Ki her bir gūşede pür gūy u çevgān

Ḳaşı nūndur cebīni altında peydā
Ya levḥ-i ruḫları üzre iki rā

Kemāndur müşg tozlu ḳabżası sīm
Hilāl-i ḥüsndür olmış iki nīm

Çeküp iʿrāb içün müşgīn iki med
İder dil ṭıflına taʿlīm-i ebced

İki çeşmi iki cellād-ı ḫūn-rīz
Cihān ḳaṣdına çekmiş ḫancer-i tīz

İki nergis durur nāz uyḫusında
Yaturlar mest olup yaz uyḫusında

Gören kirpüklerin ṣaf ṣaf ber-ā-ber
Ṣanur olmış muḳābil iki leşker

Meger ḳafir gözidür nev-müselmān
Ṭutarlar her yañadan tīġ-ı ʿuryān

İki zülfi iki zünnāra beñzer
Ya muġlardur ṭaparlar nāra beñzer

Ya ʿAbbāsī ʿalemlerdür çözilmiş
Ya Dāvūdī zırıhlardur düzilmiş

Ya ejderdür ṣaçar aġzından āteş
Semenderdür ya āteş içre dem-keş

Ruḫıdur pertev-i nūr-ı İlāhī
Ki idrāk eylemez gözler kemāhī

Saʿādet ṣubḥıdur miṣbāḥ-ı ḥaḳdur
Leṭāfet bāġıdur gülden ṭabaḳdur

[89] "*nūrun ʿalā nūr*": Nur üstüne nurdur.

Güneşdür kim fürūġı ʿālem-efrūz
Ya bir bī-dūd āteşdür cihān-sūz

Ol āteş içre yaḳmış ḫāli micmer
Ki ola meclis-i ḥüsni muʿaṭṭar

Ḫaṭā didüm ruḫı mirʾāt-ı cāndur
Sevād-ı çeşm-i ḫalḳ anda ʿıyāndur

Ya müşgīn noḳṭadur gerdūn yüzinde
Ya encüm ʿuḳdesidür gün yüzinde

Bināgūşından uġurlar seḥer nūr
ʿİẕārından olur gün yüzi mesrūr

Münebbih bir elifdür burnı zībā[90]
Ol iki ṣıfr ucında çeşmek-i hā

Yüz olmış bir iken ḥüsni anuñla
Ol iki çeşm-i cānı rūşen añla

Eger ṣıfr-ı dehānın idesin żam
Biñ ol deñlü görürsin ḥüsnini hem

Meger kim elf-i maʿnīdür o bīnī
Ḳomış mīzāna rūy-ı nāzenīni

Ya engüşt-i Muḥammed'dür muḥaḳḳaḳ
Ki itmiş ḳurṣa-i bedri iki şaḳ

Ya elmāsı çekilmiş tīġdur kim
Ruḫı elmāsını ḳılmış iki nīm

Lebi cān dürcidür kim içi pürdür
Leb-ā-leb şehd ü ḳand u gevher ü dür

Ya şeb-nemle pür olmış ġoncadur ol
Niçe vaṣf eylesem yüz oncadur ol

Dehānı noḳṭadur var ise mevhūm
Ya ḫāl-i ḥüsnidür sürḫ ile merḳūm

Egerçi bī-nişāndur ol muʿammā
Çıḳar feth olsa līkin yüz biñ esmā

[90] Münebbih: Münebbet M.

Dili ḫancer durur yalıñ güherden
Ya yāḳūtī cevārişdür şekerden

Tekellümde bu şehd ü sükker-āmīz
Tebessümde o dürr ü gevher-āvīz

Gelüp gül gibi ol laʿl-i Bedaḫşān
Şafaḳdan gösterür berḳ-i dıraḫşān

Zenaḫdānı ki Bābil'den nişāndur
Göñül murġına sīmīn āşiyāndur

Ya zemzem çāhıdur yā cübb-i Kenʿān
Ya diller Yūsuf'iyçün oldı zindān

Muṭavvaḳ ġabġabı k'olmış mürevvaḳ
Ṣanasın bir içim ṣudur muʿallaḳ

Gümiş boynı durur ṣan ʿarş pāyı
Kim olmış kürsī-i levḥ-i Ḫuẕāyī

Boyı cān gülşeninüñ tāze servi
Ṣaçı dil bāġınuñ raʿnā teẕervi

Ḫarem naḫli gibi servi ser-efrāz
Yimişi şīve bergi ʿişve vü nāz

Anuñ bālā degül adı belādur
Diyār-ı ḥüsne ḫaṭṭ-ı istivādur

Cihān içinde yā cān ṣūretidür
Ya cān içinde īmān ṣūretidür

Ḳıyāmetdür hele ḳāmet degüldür
Aña kimdür diyen āfet degüldür

İki bāzūları billūra beñzer
Ḫaṭāsın boynuma ṣal nūra beñzer

Ḫarīr içre iki deste semendür
Nihāl-i gül ya şāḫ-ı nesterendür

Nihāl-i nārvendür yaza irmiş
Ucında on ḳalem var tāze irmiş

Ḳalemler ucları rengīn çiçekler
Zihī ṣunʿ-ı Ḫuẕā Allāhu ekber

Bili cān gerdenidür kim çeker bār
Dil ü cān ol ḫayālüñ dengi her bār

İki ʿālem miyānında yaḳīn bil
Miṣāl-i ʿālem-i berzaḫdur ol bil

Görenler niçe anı olmasun deng
Cihānı bir ḳıl ile itmiş āveng

Ser-ā-tā-pā teni cāndur muṣavver
Gül ü müşg ü şeker birle muḫammer

Muḳaşşer levze beñzer nāzük ü ter
Leṭāfetden muṣaffā gibi ditrer

Beden ṣanmañ mücessem nūrdur pāk[91]
Temāşāsına döymez çeşm-i idrāk (Lāmiʿī, FŞ., s. 259-261)

Nevâî Şirin'in aynadaki güzelliğini daha kısa ve öz bir şekilde tasvir etmiştir.[92]

Ferhad aynada gördüğü güzel kadına âşık olur. Aşkın etkisiyle hasta düşer. Hekimler Ferhad'ın bir adaya götürülmesini tavsiye ederler. Bu yolculuk sırasında yaşanan uzun ve tehlikeli maceralar sonunda Yemen'e gitmekte olan bir tüccar gemisi tarafından kurtarılan Ferhad bu gemide Şapur adlı bir nakkaşla arkadaş olur. Aynada gördüklerini ve âşık olduğunu Şapur'a anlatır. Şapur Ferhad'ın gördüğü o yerin Ermen olduğunu söyler ve birlikte Ermen'e giderler. Ermen'de Ferhad'ın tıpkı aynada gördüğü gibi dağ başında dağı kazmak için çalışan insanları görürler. Onlara ne yaptıklarını sorunca, hükümdar Mehin Banu'nun yeğeni Şirin için su kanalı açmaya çalıştıklarını söylerler. Bu konuşmalar sırasında bu kişiler Şirin'in güzelliği ile ilgili rivayetleri şöyle anlatırlar:

Ḫamīri nūrdan olmış sirişte
Meger ḥūrīdür ol cān yā firişte

Yüzini görmemişdür Ādemī-zād
Meger bir niçe gül-ruḫ serv-i āzād

Anuñ vaṣfı deminden behremüz yoḳ
Adın añmaġa daḫi zehremüz yoḳ

[91] mücessem: mücessed M.
[92] bk. Nevāʾī, FŞ., s. 247.

Ṣaçın ẓulmet ruḫın dirler güneşdür
Hilāl ebrūsı alnı māhveşdür

Gözi maḫmūr ḫˇāb-ālūdelıḳdan
Lebi mey-gūn şarāb-ālūdelıḳdan

Revān-perver yüzinüñ tāze verdi
Ki ḥayvān çeşmesidür āb-ḫordı

Eger ide ṣalīb-i zülfin iẓhār
Ḳuşanur zāhid-i ṣad-sāle zünnār

Urınsa serv-āyīn kec-külāhı
Ḳılur ol gün şikest iḳlīl-i māhı

Dehānı ġoncadür kirpükleri ḫār
ʿİẓārı genc ü pür-ḫam ṭurrası mār

Semen-ber yāsemen-ten serv-ḳāmet
Otursa fitne vü ṭursa ḳıyāmet (Lāmiʿī, FŞ., s. 282)

Ferhad Şirin'in kasrına su getirmek için dağı kazmakta olan bu kişilere yardım eder. Onların üç yılda bitiremediği işi Ferhad bir günde bitirir. Mehin Banu bu haberi duyunca Şirin'e bildirir. Şirin Ferhad'ı merak eder ve görmek için birlikte yola çıkarlar. Atına binip hızla yol alan Şirin'in güzelliğini Nevâî şöyle tasvir eder:

Perīveş dīv-zādın sürdi çün tīz
Gül üzre ṣarṣar oldı şeb-nem-engīz

Yitişdi raḫş üze ol nevʿ çālāk
Ki gerdūn tevsenide mihr-i eflāk

Tüşüp her yan müselsel zülfi bendi
Bolurġa ḫāre-efgenler kemendi

Kemend olmay ki ikki şām-ı deycūr
Arada farḳ itip bir ḫaṭṭ-ı kāfūr

Bolup miʿcerde ol müşg-i siyeh-tāb
Ḳara şāmī ki yapḳay anı meh-tāb

Yüzi eṭrāfıda dürr ü leʾālī
Ḳuyaş devride aḫterler miṣāli

Ni dür kim sigritip bu çarḫ-ı gerdān
Ḳuyaşnıñ çeşmesidin ḳaṭre her yan

İki ḳaşı hilāli fitne-engīz
Yazılġan köp ol ay başıda ḫūn-rīz

Müdām eylerge ḳan tökmek kiñeşi
Bolup ikkisiniñ peyveste başı

Bu ḫūn-rīz ittifāḳıġa ḳılıp cehd
Yüzidin muṣḥaf açıp ḳılġalı ʿahd

Közi İslām ilige tapıban dest
Yatıp muṣḥaf yüzide kāfir-i mest

Bolup ṣıḥḥat alurda gāh rencūr
Bolup geh ʿaynı ösrüklükde maḫmūr

Közi bī-ḥāl ḫˇāb-ālūdlıġdın
Lebi mey-gūn şarāb-ālūdlıġdın

Ni ikki ʿanberāsā zülf veh veh
Ni ikki cān-fezā leb Allāh Allāh

Şeker dik leb velī yoḳ tuz kem anda
Tuzī kim ḳand ʿālem ʿālem anda

Bu yañlıġ ḳand ile tuz kimse bilmey
Kim ol ḥayvān ṣuyı içre izilmey

Sevād-ı ḫāli uġrılıḳḳa mānend
Kilip kündüz küni iltür üçün ḳand

Alıp şīrīnlıḳ ammā ʿavd iter dem
Ayaġları bolup şekkerde muḥkem

Uġurlarda tuz u şekker nihānī
Şeker ṭutmış vü yā tuz ṭutmış anı

İñi gülzārıda köp reng ile bū
Lebi ʿaynü'l-ḥayātıdın içip ṣu

Revān-perver yüziniñ tāze verdi
Ki Ḥayvān çeşmesidur āb-ḫordı

Aġız üstide burnı ṭurfe timṣāl
Ṭutup yanıda menzil Hinduvī ḫāl

Ḳoyup ol Hindū-yı tācir-ṣıfātı
Şeker tengide Hindūstān nebātı

Nebāt-ı Hind yoḳ kim ġonca-i gül
Ḳılıp dīvāne ʿaḳl-ı külni bi’l-kül

Kümiş dik reng-i nesrīnfāmı anıñ
Kümişdin ġonca dik endāmı anıñ

Bolup her kirpigi bir nevk-i ḫāme
Ḳarartıp ʿālem ehli rūzgārın

Ḳadi āzāde cennet sūseni dik
Yüzi gül līk yüz gül ḫırmeni dik

Ḥarāret āteşīn laʿlidin aşıp
Hem ol gül ḫırmeniġa ot ṭutaşıp

Şerer ḳılġaç ol otdın meyl-i eflāk
Ḳuyaş baştın ayaġın örteben pāk

Ẕeḳan devride andaḳ ḫaṭṭ-ı mevhūm
Ki ḳılġay anı sālim ẕevḳ maʿlūm

Niçük kim mihr yanıda hilālī
Körünür yā körünmesdin ḫayāli

Bu devrī kim anı taṣvīr itip vehm
Aġızını noḳṭası taḳdīr itip vehm

Ḳulaḳta dürr-i nāb u gevheri hem
Ḳamer devride Zühre Müşterī hem

Ḳad u ʿārıż bile şimşād-ı gülfām
Ni şimşād u ni gül serv-i gül-endām

Ḳadı rūḥ āfeti çābüklük içre
Bili cān rişte si nāzüklük içre

Boy u cismin di alman ḳuçḳu yañlıġ
Perī dik çüstluḳtın uçḳu yañlıġ

Lebidin cān ṭamıp bisyār bisyār
Sözidin şehd aḳıp ḫarvār ḫarvār

Tenidin ṭamıp u aḳıp leṭāfet
Yüzidin aḳıp u ṭamıp melāḥat

Boyıda ḫullelerdin rūḥ alıp ḳūt
Velī elvānıdın yüz ʿaḳl mebhūt

Ḳılıp kirpik oḳıdın tīr-i bārān
Niçük kim ṭaġ ara ebr-i baḥārān

Lebiniñ her sözi yüz cānġa āfet
Ṣaçı her tārı miñ īmānġa āfet

Bu yañlıġ ḳātilāsā kilse közge
Yoḳ iş āh urmaḳ u ölmekdin özge (Nevāʾī, FŞ., s. 292-295)

Ferhad u Şirin mesnevilerinde Magrip hükümdarı olan Husrev, öldükten sonra tacını ve tahtını bırakacağı bir çocuk ister. Bunun için güzel, soylu ve kendine layık bir kızla evlenmek istemektedir. Bu isteğini ülkenin ileri gelenlerine bildirir. Bu kişiler Husrev'in istediği gibi bir kız olarak Şirin'i tavsiye ederler ve Şirin'in güzelliğinden övgüyle söz ederler:

Ki şimdi ḥüsnile ʿālemde meşhūr
Olupdur ravżа-i Ermen'de bir ḥūr

Ne ḥūrī ḳaddi ṭūbī ḳadri eflāk
Sözi gibi özi gevherleyin pāk

Güneşdür gökden olmış yire nāzil
Melekdür eylemiş Bābil'de menzil

Ruḫından nūra ġarḳ ol ḫıṭṭa-i pāk
Güneşden nitekim bu merkez-i ḫāk

Çekildükde ruḫında ḥüsn ḫᵛānı
Ḳonılmış baḫş-ı ġāyibdür dehānı

Lebin nūşīn-revān u ḳaşların ṭāḳ
Ṣaçın zencīr-i ʿadl itmiş o Ḫallāk

Yüzinden şemʿ-i mihr ü meşʿal-i māh
Cihān-efrūzdur şām u seḥergāh

Ḥisābda ḥisbeti var āftāba
Nesebde nisbeti Efrāsiyāb'a

Ṣaçı sünbül yañaġı verd-i nesrīn
Lebi şekker sözi şehd adı Şīrīn

Ḳaşı fikri ḫam itmişdür hilāli
Günüñ mihr-i ruḫındandur zevāli

Cemālinden perī āşufte-dildür
Görüp cennet ruḫın ḥūrī ḫacildür

Ṣalīb-i zülfin itmiş ḫalḳa iẓhār
Ki olmış ḳavm-i Ermen ehl-i zünnār

Ne tenhā ḳavm-i Ermen Çīn ü Bābil
Olupdur zülfinüñ āşuftesi bil

Ṭutaldan kāyinātı ḥüsni çavı
Cihān içinde ol cāndur müsāvī (Lāmiʿī, FŞ. s. 322-323)

Şirin'in bu tasviri benzer ifadelerle Nevâî'nin eserinde de yer almaktadır.[93]

Husrev Şirin'i başka kişilere de sorup soruşturur. Aynı şekilde Şirin'in son derece güzel bir kız olduğundan söz ederler. Husrev'in böylece hiçbir tereddüdü kalmaz ve Şirin'e âşık olur. Burada aşkta ve evlilikte güzelliğin önemi ortaya çıkmaktadır. Husrev'in Şirin'i sorduğu kişiler onun güzelliğini şöyle anlatırlar:

Ḳamusı didiler ey şāh-ı devrān
Bugün ḥüsn ile oldur māh-ı devrān

Ẓemīn ṭurup dönelden çarḫ u aḫter
Kimesne görmedi ol resme duḫter

Ne duḫter aḫter-i burc-ı saʿādet
Ne aḫter gevher-i dürc-i siyādet

Ḳaşından münkesirdür ṭāḳ-ı Kisrī
Dudaġından ḫacildür ḳand-ı Mıṣrī

Naẓīri yoḳ durur āfāḳ içinde
Ferīdü'l-ḥüsndür nüh-ṭāḳ içinde

O ḥūrīdür İrem bāġıdur Ermen
Güzeller anda ʿişret bunda ḫırmen (Lāmiʿī, FŞ. s. 324)

I. I. 1. 3. Cariyeler

Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin mesnevilerinde asıl kahramanların maiyyetinde bulunan cariye kızlar da en az hikâyelerin esas kahramanları olan Züleyha ve Şirin kadar genç ve güzel kızlardır. Cariyelerin tasvirinde en dikkati çeken husus onların güzelliğinin baştan çıkarıcılığı ve bakire olmalarıdır.

Züleyha'nın her an beraberinde bulunan, ona arkadaşlık ve hizmet eden cariyelerini Hamdî, Kemal Paşazade ve Yahya şöyle tasvir ederler:

---

[93] Nevāʾī, FŞ., s. 336-337.

Her biri bir perī-ṣıfat ḳız idi
Biri biñ cāna ṣanma kim ḳız idi

Kimisi sözde pür-melāḥat idi
Kimisi gözde ʿayn-ı āfet idi

Kimi bir dāne ile cān avlar
Bir ḳıl ile kimi cihān avlar

Her biri bir nihāl-i tāzeyidi
Hevesi cevre meyli nāzeyidi (Ḥamdī, YZ., s. 76)

Bile yanınca ol zībā güzeller
Ne görmiş gözler ü ne degmiş eller

Ter ü tāze ḳamu maḥbūb u merġūb
Seḥer vaḳtinde berg-i gül gibi ḫūb

Ḳamu beste-deḫān u nār-pistān
Sözi şīrīn yüzi gül gibi ḫandān

Aḳar ṣudan ṭuru vü pāk idiler
Her işde yil gibi çālāk idiler

Gül-i ter gibi cümle nāzenīn-ten
Nihāl-i serv gibi pāk-dāmen (Kemāl, YZ., s. 49)

Yanınca bir niçe hem-zād u hem-ser
Melek-sīmā vü ḥūrīveş perīler

Kamusı pāk-dāmen çün firişte
Ṣanasın nūrdan olmış sirişte (Kemāl, YZ., s. 97)

Yanınca cāriye bī-ḥadd ü pāyān
Leṭāfetde miṣāl-i Āb-ı Ḥayvān

Perī-peykerleri ḳıldı perestār
Sehī-ḳāmetlere oldı hevādār

Kimi sāzende vü kimi ḫoş-āvāz
İderdi ol kebūterlerle pervāz (Yaḥyā, YZ., s. 53)

Züleyha cariyelerinin güzelliğini şöyle anlatır:

Sever idüm güzelleri ġāyet
Ḥüsnile bī-bedelleri ġāyet

Pür idi meclisüm güzellerle
Mülk-i ḥüsn içre bī-bedellerle

Var idi iki yüz perestārum
Her biri ḫıdmetümde dildārum

Ne ḳadar varsa güzel ḳızlar
Kimisi bedr ü kimi yıldızlar

Her biri meclisümde zīver idi
Her biri bir dil-rübā vü dil-ber idi (Ġubārī, YZ., s. 119)

Züleyha Mısır Azizi ile evlenirken babası ona çeyiz (cihaz) olarak son derece güzel cariyeler verir. Bu cariyelerin güzelliği şöyle tasvir edilmiştir:

Kenīz bī-ḥadd ü bī-nihāye kenīz
Cümlesi māh-rūy-ı mihr-engīz

Cümle pistānı ġunc u ġonca-dehān
Sīb-ġabġab nihāl-i serv-i revān

Kimi aṣnām-ı Rūmī kimi Ḫıṭā
Cümlesinüñ cemāli ḳıble-nümā

Her biri bir perī-ṣıfat dil-ber
Altun üsküflü ḳur kemerlü ḳamer

Baġlamış ʿanberīn külāleleri
Yile virmiş gül ile lāleleri (Ḥamdī, YZ., s. 93)

Perī-peyker ḳamerveş biñ kenīzek
Perī gibi her işde cüst ü zīrek

ʿUṭārid-fıṭrat u Zühre-cebīnler
Melāḥat kişverinde nāzenīnler

Düzinmiş ü ḳuşanmış her birisi
Ḳamer gün ruḫlarınuñ müşterīsi

Güline sünbülin ḳılmış perīşān
Aşılmış bir ḳılında biñ dil ü cān (Kemāl, YZ., s. 85)

Züleyha Aziz'le evlendikten sonra Aziz'in sarayında Züleyha'ya hem hizmet hem de arkadaşlık eden cariyelerin güzelliği ise şöyle tasvir edilir:

Sarāyınuñ içi ṭolu cevārī
Cinān ḳaṣrıydı gūyā pür-ḥavārī

Kenīzekler dil-āşūb u dil-ārā
Kimi gül-çihre vü kimi semensā

Nihāl-i serv tek ḫıdmetde ḳāyim
Ayaġ üzre ṭururlarıdı dāyim

Perī-rūlar ḳaṣab-pūş u kemer-bend
Ser-ā-pā ḫūb u şīrīn çün ney-i ḳand

Kimi lāle-ʿiẕār u kimi gülfām
Siyeh-çerde kimi çün ʿanber-i ḫām (Kemāl, YZ., s. 97)

Züleyha Yusuf'u baştan çıkarmaları için Yusuf'un yanına cariyelerini gönderir. Bu cariyelerin baştan çıkarıcı güzelliği şöyle tasvir edilir:

Yüz güzel yüzli fitne gözli kenīz
Cümle dūşize ḳand sözli kenīz
[…]
Ḥulle-i nāzile o cāriyeler
ʿĀriyetden bahāda ʿāriyeler
[...]
Yūsuf'a ḳarşu ṭurdılar ṣaf ṣaf
Ṭoldı ṣaf ṣaff u serv-i bāġ-ı şeref
[...]
Bunlaruñ fikri mekr ü destānlar
Yüzde büt dīnde büt-perestānlar (Ḥamdī, YZ., s. 127-129)

Bile yüz serv-ḳad zībā kenīzek
Özi ḫoş sözi dil-keş yüzi gökçek

Ḳamu nārenc-ġabġab nār-pistān
Yüzi nūrı ḳılur nārı gülistān

Daḫı gözgülerini ṭutmamış pās
Daḫı gevherlerin delmemiş elmās
Ḥavārī gibi ol zībā cevārī
Bezerler bāġ için çün māh-ı cārī

Gül-i ter gibi açılup ḳatında
Ṭururlar serv gibi ḫıdmetinde (Kemāl, YZ., s. 142)

Yusuf u Züleyha mesnevilerinin bazılarında adı geçen ve kendi güzelliğiyle mağrur bir melik kızı olan Bâzıga'nın da tıpkı Züleyha ve Şirin gibi daima beraberinde cariye kızlar bulunur. Bâzıga güzelliğinin namını duyduğu Yusuf'u görmeye giderken beraberindeki cariyelerin güzelliği şöyle anlatılır:

Bile uydurdı biñ cemīle kenīz
Her biri fitne-sāz u mihr-engiz
[...]
Cümle dūşīze tāze duḫterler
Bedeni burca beñzer aḫterler

Naḳş-ı ḥüsn ile ṭurfe ṭurfe nigār
Her biri bir ṭureyfi üzre süvār
[...]
Her biri bir melāḥatüñ kānı
Yüzi gül ḥullesi gülistānī (Ḥamdī, YZ., s. 110)

Husrev ü Şirin mesnevilerinde Şirin'in maiyetindeki cariyelerin tasviri de Yusuf u Züleyha mesnevilerindekilerden farklı değildir. Hepsi genç, eşsiz güzellikte ve güzellikleriyle herkesi kendilerine hayran bırakan kızlardır.

Aşağıdaki parçalar Şirin'in cariyelerinin çeşitli şairler tarafından yapılmış güzellik tasvirlerine örnektir:

Ni körklüg ḳız kim ol iller ara bar
Ḳamuġ Şīrīn tapuġında bolurlar

Naẓīri yoḳ alarnıñ körk içinde
Alar tig bolmaġay Çīn ü Māçīn'de

Muḫālif yoḳ ḳamuġı rāst birge
Tüzerler çenk yañlıġ yirge yirge

Ḫırāmlap tigme biri çın hümāy tig
Ġalaṭ aydın yürirler ṭolun ay tig

Tamām ḳaddi alarnıñ serv-i āzād
Ḫırāmlarlar biri birindin üstād

Ṭolup beste aġızlar ḳand u şekker
ʿAceb kim ança şīrīn bolsa Ḳevṣer

Eger uçtmaḥda ḥūrī ise meşhūr
Ol il uçtmaḥ irür ol fitneler ḥūr (Ḳuṭb, HŞ., s. 207-208)

Ulular ḳızlarıydı ḳapusında
Dururlar yetmiş güzel ṭapusında[94]

Göñül aldayıcı ḳamusı cāndur
Kamusı gül-ruḫ u şīrīn-zebāndur

[94] Bu mısra'ın vezni bozuk.

Ḳamusı şād olup yirler içerler
Ṭolu ay bigi menziller geçerler

Gehī ay ḫirmenine müşg ṣaçarlar
Gehī gül ḫirmeninde ṣu içerler

Güzellikde ḳamunuñ eşleri yoḳ
Yimek içmekden artuḳ işleri yoḳ

Baḳışda ʿālemüñ cānın dökerler
Felekde ılduzuñ gözin dikerler (Faḫrī, HŞ., s.276)

Ulular u muʿayyenler ḳızından
Üründü eyleyüp birin yüzinden

Tapusında olur üç yüz ḳız oġlan
Virürseñ ḳız degül birine biñ cān

Ḳamusı ḫūbı vü maḥbūbı cānuñ
Dil-ārāmı vü ārāmı cihānuñ

Alurlar nūr u fer gündüz yüzinden
Ḳaparlar sürmeyi ılduz gözinden

Yüzinde yoḫ ḳamunuñ bend ü burḳaʿ
Ne perde aña k'ola nūra maṭlaʿ

Dimeyem āb u ḫāki nūrlardur
Behişt ol mülk anlar ḥūrlardur

Semen-sīmā gül-endām erġavān-ḫad
Ṣanem-şekl ü semen-ber ḫizrān-ḳad (Şeyḫī, HŞ., s. 39-40)

Bilesince olur üç yüz ḳamerveş
Ki burḳaʿ alsa ṣalur cāna āteş

Ḳamusı mihr-ṭalʿat meh-liḳālar
Ḳamusı ʿömr bigi bī-vefālar

Ḳamu ġonca-dehenler serv-ḳadler
Ḳamu nesrīn-bedenler lāle-ḫadler

Güher bigi ḳamu pākīze ḳızlar
Dür-i nā-süfteveş dūşīze ḳızlar (Celīlī, HŞ., s. 129)

Alurlar mihr ü mehden ḥüsn ile bāc
Çü aḫter çarḫ-ı ḥüsne dürretü't-tāc

[…]
Düzüp zülf ü zenaḫdan gūy u çevgān
Girüp gösterseler meydāna cevlān

Ḳılurlar mihr ü meh ṭopın şikeste
İderler raḫş-ı çarḫı dest-beste (Lāmiʿī, FŞ., s. 290)

I. I. 1. 4. Dayeler

Züleyha doğduğunda onun için seçilen dayeler genç, çevik, sütü çok, her bakımdan eksiksiz kadınlardır:

Bulurlar dāyeler k'aṣlı ola pāk
Ṭutup ḳapmaḳda ġāyet cüst ü çālāk

Yüzi ṣulu vü ḫoş ḫūlu südi çoḳ
Gereklüsi yirinde eksügi yoḳ (Kemāl, YZ., s. 45)

Kemal Paşazade'nin eserindeki bu tasvir dışında diğer mesnevilerde dayelerin dış görünüşüne ve güzelliklerine dair tasvirlere rastlanmaz. Dayeler mesnevilerde esas kahramanlara süt analık yapma, onları büyütüp besleme, eğitme, dertlerine çare arama vb. görevlerini yerine getiren kişiler olduklarından daha çok psikolojik tasvirlerine yer verilmiştir.

I. I. 1. 5. Bâzıga

Bâzıga Mısır'da güzelliğiyle meşhur, Ad kavmine mensup bir melik kızıdır. Kendi güzelliğiyle mağrur olan bu kız bir gün Yusuf'un güzelliğinin övgüsünü duyar ve ona âşık olur. Yusuf satılmak üzere mezada çıkarıldığı sırada Yusuf'u görmeye gider. Bâzıga oraya vardığında herkesin Yusuf'u hayranlıkla seyrettiğini, kendi güzelliğine kimsenin dönüp bakmadığını görür. Ancak Yusuf'un güzelliği karşısında kendisi de şaşkına dönmüştür. Yusuf'a yaklaşır ve bu güzelliği ona kimin verdiğini sorar. Yusuf bu güzelliği kendisine Allah'ın bahşettiğini söyler ve Allah'ın varlığını ve birliğini, onun âlemlerin Rabbi olduğunu anlatır. Bunları duyan Bâzıga Müslüman olur ve Yusuf'a duyduğu mecazî aşk hakikî aşka dönüşür. Hikâyede Yusuf'un güzelliğinin Allah'ın varlığına ve kudretine delil olduğunu anlatmak için böyle bir kadın tipine yer verilmiştir. Güzellikte üstünlük iddiasıyla Yusuf'un karşısına çıkan bu kadının güzelliği şöyle tasvir edilmiştir:

Var idi Mıṣr içinde bir duḫter
Nice duḫter cemāl ile aḫter

[...]
Māh-rū dil-ber idi Zühre-cebīn
Şöhreti ṭolmış idi rūy-ı zemīn

Nāmı ʿālemde Bāzıġa meşhūr
İbnet-i ḥażret-i Melik Ṭābūr

Yoġ idi ʿaṣr içinde mānendi
Mıṣr'a ṭolmışdı leẕẕet-i ḳandı

Leb-i şīrīni olsa şekker-ḫand
Ẕevḳden şīşe içre ḳaynaya ḳand

Nīl-i ʿaşḳuñ ṣaçı nehengiyidi
Ġamzesi fitneler ḫadengiyidi

İrelü Çīn'e būy-ı gīsūsı
Müşg-efşān olupdur āhūsı

Düre deryā idi cevāhire kān
Mālı bī-ḥadd cemāli bī-pāyān

Niçe şehler anuñ esīriyidi
Ol cemāl ehlinüñ emīriyidi

Bunca māl ü cemāl ü istiġnā
Eyle virmişdi aña ʿizz ü ġınā

Ki felek secde itse ol melege
Ḥüsni baş egmez idi bir felege (Ḥamdī, YZ., s. 109)

Bâzıga'nın güzelliğini Kemal Paşazade şöyle tasvir eder:

Diyār-ı Mıṣr'da var idi bir ḳız
Felek miṣlin getürmemişdi hergiz

Doġurmamış naẓīrin māder-i dehr
Yüzi ayına vālih kūçe vü şehr

Güher ḫādim olupdur dişlerine
Ḳul olmış serv ḳaddi ʿarʿarına

Dürük yüzlü degülmişseydi ġonca
Lebine beñzeyeydi olduġınca

Benefşe öykinem zülfine ṣandı
Eliyle yüz ḳarasını ḳazandı

Olup hem-şīre gül şekker lebine[95]
Ḳamer hem-şīreyidi ġabġabına

Lebi ẕikr olduġı yirde muḳarrer
Şeker añılsa söz olur mükerrer

Lebinden laʿlüñ olmışdur yiri seng
Dehānından şeker ḳalmışdı dil-teng

Lebinüñ dadını şekkerden almış
Nebātuñ barmaġı dendānda ḳalmış

Cemāli gün gibi illerde meşhūr
Ṣıfātı ḥüsninüñ dillerde meẕkūr

İrem bāġı cemāli adıyıdı
Bināsı ḥüsninüñ Şeddādīyidi

Atası ḳomış aña Bāzıġa ad
Yazılmaz yazuġa itdügi bī-dād

Melek nice yaza anuñ günāhın
Ḳalur ḥayrān göricek yüzi māhın

Yüzine ḫāli virmiş zīnet ü zeyn
Ki olmış cān gözine ḳurretü'l-ʿayn (Kemāl, YZ., s. 121)

Bâzıga Hamdî ve Kemal Paşazade'nin eserleri dışında Yahya'nın eserinde yer alır. Bâzıga'nın güzelliği Yahya'da da bu iki eserdekine benzer ifadelerle anlatılmıştır.[96] Değerlendirilen diğer Yusuf u Züleyha mesnevilerinde Bâzıga hikâyesine yer verilmemiştir.

I. I. 1. 6. Meryem

Meryem Husrev ü Şirin mesnevilerinde adı geçen Rum kayserinin kızı ve Husrev'in ilk karısıdır. Kutb ve Rıdvan'ın eserlerinde Meryem'in kimliğine ve güzelliğine dair bilgiler yoktur. Bu eserlerde Husrev'in ilk karısı olarak görülür. Âzerî'de Meryem'den hiç söz edilmemiştir. Meryem'in güzelliği hakkındaki bilgiler Fahrî, Şeyhî ve Celilî'nin eserlerinde yer almaktadır.

Nigārīn rūh-ı ḥüsnüñ gögi ayı
Saçı Hindī vü ṭuluñı Ḫıṭāyī

[95] gül şekker: gül-şekker M.
[96] bk.Yaḥyā, YZ., s. 81.

Yüzine ḳarşu yüz ḳomış yire Rūm
Yañaġı şeb-çirāġ ol resme kim mūm

Lebi mercāna yüz biñ ṭaʿne urmış
Saçı cān yolına yüz aġı ḳurmış

Dem-i ʿĪsā olup sözinde peydā
Ki hem Meryem'den olmışdur Mesīḥā (Faḫrī, HŞ., s. 357)

Var idi ḳayṣerüñ bir ḳızı meh-rū
Ki mihrinden ṣarardur idi mehrū

Semen-sīmā idi vü erġavān-ḫad
Ḥarīr-endām idi vü ḫīzrān-ḳad

Ṣaçı ẓulmet ṭudaġı āb-ı ḥayvān
Adı Meryem virür ʿĪsā bigi cān (Şeyḫī, HŞ., s. 134)

Meger virmişdi bir ḳız Ḳayṣere Ḥaḳ
Gül-i ruḫsārı bāġ-ı ḥüsne revnaḳ

Boyı beñzer nihāl-i cūybāra
Cemāli tāze gül-berg-i bahāra

Leb ü dendāndan ol serv-i gül-endām
Ḳarışdurmış ṣanasın ḳand u bādām

Degül dürr ü güher kim ol yegāne
Ṣaçupdur miʿceri dāmına dāne

Leb-i ʿĪsī-i cān-baḫş adı Meryem
Cemāli ṣan bahār-ı bāg-ı ḫurrem

İki ebrūsı arasındaki ḫāl
Ṣan ol şeh-bāzdur açmış per ü bāl (Celīlī, HŞ, s. 189-190)

I. I. 1. 7. Şeker

Şeker Husrev ü Şirin mesnevilerinde güzelliği ile ünlü Isfahanlı bir kadındır. Hikâye içinde Husrev'in kısa süreli gönül ilişkisi yaşadığı bir kadın olarak yer alır.

Husrev ilk karısı Meryem öldükten sonra Şirin'e geri döner. Fakat Şirin nikâhsız Husrev'le asla bir araya gelmemek konusunda kararlılık sergiler. Tüm yalvarışlarına rağmen Şirin'in haddi aşan nazlanmalarından bıkan Husrev gönül ilişkisi yaşayacağı başka bir güzel aramaya başlar.

Bir gün çeşitli memleketlerin hükümdarları Husrev'i ziyarete geldikleri sırada Husrev, kendisine uygun bir güzelin nerede bulunacağını sorar. Herkes bir fikir verir. Konuklardan biri Isfahan'da Şeker adlı bir güzelden söz eder. Şeker'in güzelliği bu kişi tarafından şöyle tasvir edilir:

Biri didi ki lāyıḳ şāha dil-ber
Sipāhān'da bilürven adı Şeker

Şeker andan görür yüz dürlü bī-dād
Ḫūzistān'a ḳılur efġān u feryād

Ṭudaġında anuñ yüz gülmegi var
Ṭudaġında şeker ḳuldur degül yār

Çemen ḳaftānı servinden olup ṭar
Semen oldı görüben gümişin zār

Niḳābın alsa yil ü açsa māhı
Ḳuyudan ḳıldı Yūsuf yüz āhı[97] (Faḫrī, HŞ., s. 431)

Rıdvan'ın eserinde Husrev'e Şeker'in güzelliğini şöyle anlatılır:

Biri ṭurdı yirinden didi ey şāh
Bu devr içre ṭoġupdur yirde bir māh

Naẓīrini felek görmiş degüldür
Meh-i gerdūn aña irmiş degüldür

Anuñ vaṣfında ḳāṣırdur lisānum
Yanar şerḥ eylesem ḥadden zebānum (Rıḍvān, HŞ. s. 415)

Şeker Şeyhî'nin eserinde Meryem'in cariyelerindendir. Meryem bu cariyeyi çok sevmiş ancak Husrev'e hiç göstermemiştir. Meryem Husrev'in Şirin'e olan aşkını bildiği için kendisi öldükten sonra Husrev'in Şirin'e döneceğini düşünerek, cariyelerden birine, ölümünden sonra Şeker'i Husrev'in karşısına çıkarmasını vasiyet eder. Meryem öldükten sonra Şirin'e tekrar dönmek isteyen Husrev, Şirin tarafından reddedilince üzülür. Onu üzgün gören cariye Meryem'in vasiyetini gerçekleştirmek üzere Husrev'e Şeker'den söz eder. Cariyenin ağzından Şeker şöyle tasvir edilir:

Ḳatuñda var durur bir māh-peyker
Ne meh kim āftāb olmaz ber-ā-ber

[97] ḳıldı: ḳayladı M.

Gice gün yüzini ʿarż itse ol māh
Görenler ol düni ṣana seher-gāh

V'eger gündüz niḳāb açsa yüzinden
Ṣarardup yüz gide gün kendüzinden

Züleyḫāvār gösterse zenaḫdān
Hezārān Yūsuf'a cāh ola zindān

Güler laʿleyni yāḳūta ṣafādan[98]
Çözer sünbülleri müşgi Ḫıṭā'dan

Ruḫındandur gülüñ her ḫırḳası ḫār
Lebinden oldı vaḳti ġoncanuñ ṭar

Çemende servi seyr itse ḫırāmān
Ṣanavber deng ü ʿarʿar ḳala ḥayrān

Semendür cismi ṣan sīmīnliginden
Şeker ḳonmış adı şīrīnliginden

Ne şekker gül ḳulıdur ḫandesinüñ
Şeker daḫı biridür bendesinüñ
[…]
Ki miṣli yoḳ durur taḫtü'l-felekde
Degül ins ü perī ḥūr u melekde (Şeyḫī, HŞ., s.199)

Bunun üzerine Husrev Şeker'le tanışmak için bir meclis kurdurur. Şeker Husrev'in karşısına çıktığı anda görenleri hayran bırakan güzelliği şöyle tasvir edilmiştir:

Hemān-dem girdi bir ṭāvūs-peyker
Ki cevlān urıcaḳ döker perī per

Ṣaçınuñ çīni ʿanber ṣaça ṣaça
Ruḫınuñ ferri güller aça aça

Girih açduḳca zülfinüñ kemendi
Göñül boynına berk olurdı bendi

Ḳıya baḳsa gözinüñ ġamzesine
Ṭutamazdı felek cellādı sīne

Götürmişdi güẕer ṣan servi ayı
Veyā seyr itdürür Ṭūbā hümāyı

[98] laʿleyni: laʿlīni M.

Gül ü şekker velī cüllāb elinde
Muṣavver āteş illā āb elinde

Yükindi şāh ileyinde ḳodı baş
Görenler didiler taḥsīn ü şābāş (Şeyḫī, HŞ., s.200)

I. I. 2. ÇİRKİN KADINLAR

Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin mesnevilerde tasvir edilen çirkin kadınlar kocakarılar (ʿacūze, pīre-zen)dır. Bu kadınlar genel olarak saçları ağarmış, yüzü buruşmuş, beli bükülmüş ve dişleri dökülmüş, zayıf cüsseli olarak tasvir edilirler. Husrev ü Şirin mesnevilerinde görüleceği üzere kocakarı tipleri hikâye içinde kötü rol oynayan kadın tipleridir. Bundan dolayı şairler eserlerinde kocakarı tiplerine, kötü karakter tahlilleriyle uyumlu bir fizik tasviri ile yer vermişlerdir.

Yusuf u Züleyha mesnevilerinde görülen kocakarı tipi Yusuf'un güzelliğine âşık olup onu bir kelep iple satın almaya giden yaşlı ve yoksul bir kadındır. Onun hikâyedeki rolü kötülük olmadığı için Husrev ü Şirin mesnevilerindeki kocakarı tasvirlerinden farklı olmak üzere, çirkinliği yaşlılığın doğal sonucu olarak tasvir edilmiştir.

Değerlendirilen mesnevilerin bazılarında bu kadından söz edilmesine karşılık dış görünüş tasvirine yalnızca Yahya'nın *Yusuf u Zeliha* mesnevisinde yer verilmiştir:

Ṣoḳuldı bir ḳarı ortaya nā-gāh
ʿAṣāsına ṭayanup eyledi āh

Ḳarımış ḳurımış dönmiş ḳadīde
ʿAdem dalı gibi ḳaddi ḫamīde

Dehānında dişinüñ dürri düşmiş
Ṣadef ḳabı gibi yüzi buruşmış

Buruşmış yüzi arturmış enīni
Getürmiş Rūm'a gūyā ehl-i Çīn'i

Sütūn olmasa cismine ʿaṣāsı
Yıḳılurdı vücūdınuñ bināsı

İrişmiş maġribe şems-i ḥayātı
Gözini baġlamış ḫˇāb-ı memātı

Ṣorarsañ yaşını heftāda yitmiş
Zamāne ḳāmeti yayın ḫam itmiş

Eli ditrer şuʿāʿ-ı şems mānend
Viṣāl-i yāra ammā ārzūmend (Yaḥyā, YZ., s. 80)

Husrev ü Şirin ve Ferhad u Şirin mesnevilerinde iki ayrı rolde kocakarı tipi vardır. Bunlardan ilki, Husrev'in Şirin'e âşık olan Ferhad'a Şirin'in öldüğünü haber vermesi için görevlendirdiği kocakarıdır. Şairler bu kadın tipini saçları dökülmüş, yüzü kapkara ve buruşmuş, gök gözlü, ağzı çarpık ve kuyu gibi, burnu tabuta benzer, beli bükülmüş, zayıf, görenleri ürkütücü ve korkutucu derecede çok çirkin olarak tasvir etmişlerdir.

Bu kocakarının çirkin görünüşü Şeyhî, Rıdvan, Celilî ve Lamiî tarafından şöyle tasvir edilmiştir:

Bulurlar bir ʿacūze ehl-i telbīs
Ki mekri andan ögrenürdi iblīs

Ḳatı göñli ḳara şeyṭān ḳarısı
Ḳurımış süñük üstinde derisi

Eli tesbīḥli vü başında meyzer
Velīkin ġūl bigi şerre reh-ber

Hemīşe yüzi ekşi sözi acı
Dilinden ḫayr gelmemiş keleci

Pes ol kerkesleyin gök gözlü ḳarı
Ḳara ḳarġalayın şer sözlü ḳarı (Şeyḫī, HŞ., s.183-184)

Meger var idi bir cādū ʿacūze
Ki çoġ eskitmişidi kefş u mūze

Kerīhidi be-ġāyet zişt-çihre
Boyanurdı görenler anı zehre

Görenüñ ḳorḳudan ödi ṣıdardı
Teninden cānı ürkerdi giderdi

Gözinüñ şīşesi pür-semm-i ḳātil
Ṭoluyidi içi zehr-i helāhil

Gözi ṭokınduġı ḳalmazdı diri
Yüzini görenüñ gūridi yiri

Başı ṭazlaḳ ṣaçı dökilmişidi
Bili ṣarṣaḳ iki bükilmişidi (Rıḍvān, HŞ. s. 391)

Celilî bu kocakarıyı daha ayrıntılı ve canlı bir şekilde tasvir etmiştir:

Bulurlar bir ʿacūze dehr bigi
Gözi bir şīşe-i pür-zehr bigi

Leb-i gūr üzre tābūt-ı muʿallaḳ
Lebi üstinde ol bīnīdür el-ḥaḳ

Dehān-ı çāki dehlīz-i ʿademdür
İki leb ṣan der-i endūh u ġamdur

Ser-i bīnīde aġzı çāk ü nā-pāk
Ecel pāyında ṣan bir kefşdür çāk

Cebīni taḫteden bir köhne dīvār
Ḳaşı dīvār üstinde siyeh mār

İki pistānı ṣan muşt-ı yek-engüşt
Ecel dīvārıdur ol muşta hem-püşt

Yüzi ḳara kedū-yı zift bigi
Gözi gök şīşe-i pür-neft bigi

Dehān içre zebānı itse güftār
Ḳımıldar gūr içinde ṣan ser-i mār (Celīlī, HŞ., s. 226-227)

Lamiî bu kadının adının Hacı Ana olduğunu belirtir:

Cihān-kirdār u zāl-i sāl-ḫorde
Teni şer işde zinde göñli mürde
[…]
Yüzinüñ çīni naḳş-ı ḫaṭṭ-ı telbīs
Sözinden ders alur biñ dīv ü iblīs

Ḫuyūṭ-ı mekr ü dem naḳş-ı cebīni
Pür olmış ʿuḳde-i siḥr-āstīni

Ẓebānı çeşm-i siḥr-āmūz-ı Mārūt
Dehānı gūr-ı kende burnı tābūt

Gören bādām-ı çeşmin ḥücre içre
Çürük ḳozdur döner dir ḥufre içre
[…]
Gözinüñ sürmesidür nīl-i mātem
Ḳınası ellerinüñ ḫūn-ı ʿālem

Yürür ẕikr-i Ḥaḳ ile yana yana
Elinde sübḥa adı Ḥācı Ana (Lāmiʿī, FŞ., s. 383-384)

Yukarıda gösterilen tasvir örneklerine benzer tasvirler Nevâî ve Âzerî'nin mesnevilerinde de görülür.[99] Kutb'da bu kadının yalnızca kötü bir kadın olduğundan söz edilmiş, fizikî tasvirine yer verilmemiştir.

Husrev ü Şirin mesnevilerinden Şeyhî ve Rıdvan'ın eserlerinde, başka bir kocakarı tasviri de Husrev'le Şirin'in düğün gecesi sahnesinde görülür. O gece Husrev Şirin'in tembihine uymayıp sarhoş gelince, Şirin zifaf odasına çirkin bir kocakarı göndererek Husrev'e latife yapar. Bu kocakarı Şirin'in ninesidir. Şirin bu kocakarıyı Husrev'in yanına göndermekle onun güzeli çirkinden ayırt edip edemeyeceğini, dolayısıyla ne kadar sarhoş olduğunu sınamak istemiştir. Şeyhî bu kocakarıyı şöyle tasvir eder:

Ḳatında bir ḳarı vardı burışmış
Atasınuñ ebāsına irişmiş

İki emcek boşalmış meşke beñzer
Ṭudaḳları küf almış keşke beñzer

Dizinden güç gözinden nūr gitmiş
Yüzinden fer sözinden sūr gitmiş

Aġaç yayı bigi arḳası baġrı
Acı ḳavun bigi pür-zehr ṣaġrı

Yüzinde beñleridür ṣan ḳara mīḫ
Dişi yirinde ḳalmış saru zırnīḫ

Kesüp aġız idinmiş yiñliginden
Ne aġız ṭar deredür giñliginden

Açuḳ ḳalmış gözi kirpük dökilmiş
Belālar başına yük yük dökilmiş

Biraz ḳarıyı ṭaḳup zīver ü zer
Viribir şāha ol māh-ı füsūnger (Şeyḫī, HŞ., s. 248)

Bu kocakarının Rıdvan'ın eserindeki tasviri ise şöyledir:

Nigāruñ var idi bir pīr ebesi
Ki virmişdi anasına dedesi

[99] Nevāʾī, FŞ., s. 437-438; Āẕerī, HŞ., yk. 45b-46a.

Yüzi gözi egilmiş hem burışmış
Biribirine ṣarmaşmış ḳırışmış

Bozulmış aġzı dendānı dökilmiş
Boşanmış bendi aʿżāsı sökilmiş

Bicikleri ṣoġulmış çün ḳuru ḫīk
Teninde gerdeni ṣan mūy-ı bārīk

Yüzinde bir burun ḳalmış sövelür
Avurtlarına yil gitmiş ḳovalur

Yirik aġzı ten-i nā-pāki kende
Vücūd-ı köhnesi olmış çü jende

Ṭuṭaḳları açuḳ aġzı bulaşuḳ
Eli ṭutmaz ayaḳları ṭolaşuḳ (Rıḍvān, HŞ. s. 501-502)

Husrev çok sarhoş olmasına rağmen karşısına çıkan bu kadını görünce şaşırır. Güzel Şirin'in böyle karşısına çıkmayacağını düşünür. Kendi kendine söylenmeye başlar. Husrev'in bu sözlerinden de kocakarının ne kadar çirkin olduğu anlaşılıyor:

Görindükde şehüñ gözine ḳarı
Ṣanasın urdılar gözine ḳarı

Didi bu māh mı yā ejdehādur
Dirīġā ḳarġa mı yāḫod hümādur

Ne ṭāvūs oḳıyam dilküye beñzer
Degül gülşen ḳara ilküye beñzer (Şeyḫī, HŞ., s. 248)

Didi Şīrīn degül bu telḫ zehr-āb
Ḳanı ebr-i siyeh-gūn ḳanda meh-tāb

İrem ṭāvūsını virdüm mi zāġa
Degişdüm mi hümā ḳuşın kelāġa

Boyanmışken dimāġ-ı cān ʿabīre
Neden düşdi yolum ḳaṭrān u ḳīre (Rıḍvān, HŞ. s.501-502)

I. II. GİYİM KUŞAM

Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin mesnevilerindeki kadın kahramanların giyim kuşamına dair bilgiler, özellikle XIII. ve XIV. yüzyıllarda yazılmış mesnevilerde yok denecek kadar azdır. Çoğu zaman yalnızca elbisenin kumaşının

cinsinden söz edilmiştir. Daha sonraki yüzyıllarda yazılmış mesnevilerde de çok defa durum aynıdır. Adı geçen giysi adları da câme, libâs, kabâ gibi genel adlandırmalardan ibarettir. Kadınların dış görünüş tasvirlerinde giysiler genel olarak ya yalnızca kumaşının adıyla ya da kumaşın rengiyle tasvir edilmiştir. Giysinin bütün özellikleri ayrıntılı olarak tasvir edilmemiştir.

Kadın kahramanların giysilerinde kullanılan kumaş türleri genellikle dîbâ, atlas, zer-beft gibi değerli kumaşlardır. Değerli kumaşlar kadın kahramanlar evlenirken kendilerine verilen cihaz içinde önemli bir yer teşkil ederler. Geline babası ve kocası tarafından cihaz olarak değerli kumaş ve giysiler verilir. Bunlar at, deve veya katır yükü Rum, Mısır, Şam ipekleri, atlas ve eksundur. (bk. s. 837 Kıza Verilen Çeyizler)

I. II. 1. GİYSİLERDE KULLANILAN KUMAŞ ÇEŞİTLERİ

I. II. 1. 1.Dîbâ

"Dîbâ" Farsça bir kelime olup renkli, çiçek motifleriyle süslü, kıymetli bir ipek kumaşın adıdır.[100] Reşat Ekrem Koçu dîbâ ile ilgili şu bilgileri verir: "Fransızların 'Brocard' adını verdikleri çiçek nakışları dokunmuş lüks bir ipek kumaşın adı, ki bazen türlü renklerdeki çiçeklerin ipekleri arasına altın teller de atılırdı. Pek güzelleri hem memleketimizde dokunmuş, hem de doğuda İran'dan ve batıda Fransa ile İtalya'dan idhal edilmiştir"[101] M. Zeki Pakalın ise "bir tür kalın canfese de dîbâ" adı verildiğini bildirirken, "heft renk, Acem dîbası, Frengî ağır telli ve nakışlı mor dîbâ, Venedik heft-renk turfanda nakışlı dîbâsı, Venedik'in sair heft renk sade telli dîbâsı, Frengî nakışlı telli dîbâ, İslâmbol'un telli al dîbâsı" olmak üzere çeşitli türlerinden söz eder.[102].

Züleyha gelin olduğunda gelinliği dîbâ ve zer-beft kumaştandır:

Büt-i sīmīn geyer zer-beft ü *dībā*
Ṣaçı boynında ʿanberden çelīpā (Kemāl, YZ., s.88)

[100] KT, s. 637; Devellioğlu, s. 184.
[101] Koçu, s. 89.
[102] Pakalın, C.I, s. 449.

Züleyha Yusuf'la gizlice buluşacağı köşke süslenerek ve rengârenk elbiseler giyerek gider. Onun dîbâ kumaştan yapılmış elbisesinin parlaklığı, güneşe benzeyen yüzünün ışıltısına ışıltı katmıştır:

Mihr-i Maġrib'deki żiyā-yı bedīd
Oldı *dībā* şuʿāʿıyla mezīd (Ḥamdī, YZ., s. 135)

Kemal Paşazade de Züleyha'nın bu buluşmaya dîbâ kumaştan bir elbise giyerek gittiğini ifade ediyor:

Görindi câme-i *dībā* içinde
Ṣanasın naḳş-ı Çīn *dībā* içinde (Kemāl, YZ., s.160)

Şeyhî, Şirin'in çevresindeki cariyelerden bazılarının zer-beft bazılarının dîbâ kumaştan yapılmış elbiseler giydiklerini bildiriyor:

Düzenmiş her biri bir renge zībā
Kimi zer-beft geymiş kimi *dībā* (Şeyḫī, HŞ., s.44)

I. II. 1. 2. Harîr

Arapça bir kelime olan "harîr" ipek demektir.[103] *Ferheng-i Farsî*'[104]de "Perniyan, perend, ibrişim, ibrişimden yapılmış elbise" olarak tanımlanan bu kelimenin ipekli bir kumaş adı olduğu anlaşılmaktadır. Aynı sözlükte[105] "perniyan" "işlemeli ipek kumaş", "perend" ise "işlemesiz, sade ipek kumaş" olarak tanımlandığına göre harîr, işlemeli ve işlemesiz olmak üzere iki türlüdür.

Şirin Medayin yolculuğu sırasında bir pınarda yıkanırken suya girmeden önce beline mavi bir ipek (harîr) peştamal bağlamıştır:

Ḥarīr-i nīl-gūn baġladı bile
Ṣuya girdi urdı od [eli] ile[106] (Faḫrī, HŞ., s. 285)

I. II. 1. 3. Benek Altunlu

"Benek" Farsça bir kelime olup, atlas zemin üzerine sırma işlemeli bir kumaş türünün adıdır.[107]Divan şiirindeki örneklerde bu kumaşın adı "altunlu benek", "altun

[103] KT, s. 546.
[104] Muʿīn, C. I, s. 1352.
[105] Muʿīn, C. I, s. 756,758.
[106] Bu mısra'ın vezni bozuktur.
[107] Devellioğlu, s. 84.

beneklü" ve "altun benek" biçimlerinde görülüyor.[108] *Burhan-ı Katı*'da "Bir gûne atlas zemin üzerine zer-beft çiçekli bir ziba kumaş adıdır"[109] şeklinde tanımlanan bu kumaş üzerinde çiçek motifleri olduğu belirtilmekle birlikte, Yahya'nın aşağıdaki beytinden bu motiflerin panter (leopar, pars), kaplan gibi hayvanların postu üzerindeki motiflere benzediği anlaşılmaktadır.

Yahya Züleyha'nın güzelliğini tasvir ederken Züleyha'yı kaza Kaf'ının zirvesindeki pantere benzeterek altınlı benek kumaştan elbiseler giyse yakışacağını söyler.

*Benek altunlu*lar geyse sezādur
Peleng-i ḳulle-i Ḳāf-ı ḳażādur (Yaḥyā, YZ., s. 53)

Tahsin Öz yukarıda sözü edilen hayvan postlarındaki şekillerden esinlenilmiş "kaplan çizgisi" ve "leopart beneği" adı verilen motifler hakkında şu bilgileri veriyor: "(…)biri yanyana iki kıvrık çizgiden ve diğeri üç yuvarlaktan mürekkep bulunan bu motifleri, kumaşlarımızda XV. yüzyıldan başlayarak hemen her asırda değişik şekillerde buluyoruz.(…) Bugün bilhassa tezhip sanatkarları kaplan postundan alınmış olan bu ufkî iki kıvrık çizgiye bulut, ve leopart postundan alınan üç yuvarlak beneğe de iğne perdahı demektedirler."[110]

I. II. 1. 4. Zer-beft

Farsça'da "zer-baft"ve "zer-bafte" biçimleri de olan "zer-beft", altın tellerle dokunmuş bir tür kumaş adıdır. İran'da ve özellikle Isfahan'da dokunanları gayet makbuldür.[111]

Züleyha gelin olduğunda gelinliği dîbâ ve zer-beft kumaştandır.

Büt-i sīmīn geyer *zer-beft* ü dībā
Ṣaçı boynında ʿanberden çelīpā (Kemāl, YZ., s.88)

Şirin'in cariyelerinin bazılarının elbisesi de zer-beft kumaştandır:

Düzenmiş her biri bir renge zībā
Kimi *zer-beft* geymiş kimi dībā (Şeyḫī, HŞ., s.44)

---

[108] Kuloğlu, Nazan, "*XVI. Yüzyıl Divan Şiirinde Kadın Giyimleri*", Tarih ve Toplum, sayı: 149, Mayıs 1996, s. 28.
[109] Burhan, s. 66.
[110] Öz, Tahsin, *Türk Kumaş ve Kadifeleri*, C.II, İstanbul, 1951, s. 84.
[111] Pakalın, C. III, s. 653.

I. II. 1. 5. Kasab

"Kasab" Arapça bir kelime olup, dokumacılıkta "ince dokunmuş keten" [112] kumaşa verilen addır. *Ferheng-i Farsî*'de [113] "Yumuşak ince ketenden veya ipekten dokunmuş zarif bir kumaş türü" olduğu belirtiliyor.

Kemal Paşazade Züleyha'ya hizmet eden cariyeleri tasvir ederken "kasab" kumaştan yapılmış kıyafetler giydiklerini belirtiyor:

Perī-rūlar *ḳaṣab*-pūş u kemer-bend
Ser-ā-pā ḫūb u şīrīn çün ney-i ḳand (Kemāl, YZ., s.97)

Aşağıdaki beyitlerde Nevaî ve Lamiî de "şimşād-ı ḳaṣab-pūş" ve "serv-i ḳaṣab-pūş" ifadeleriyle Şirin'den söz etmektedirler. Bu ifadelerden Şirin'in "kasab" kumaştan elbiseler giydiği anlaşılmaktadır:

Sömürdi eyle şimşād-ı ḳaṣab-pūş
Ki mundın aldı anıñ içkeni hūş (Nevāʾī, FŞ., s. 331-332)

Cüvān-ı nev-ḫaṭ u serv-i ḳaṣab-pūş
Zebānı ney-şekerveş şerbeti nūş (Lāmiʿī, FŞ., s. 366)

I. II. 1. 6. Şal

Farsça bir kelime olan şal, "En güzelleri İran'da ve Hindistan'da dokunmuş esvablık, omuz ve boyun için atkılık, kuşaklık ve sarıklık kıymetli bir yünlü kumaşın adıdır. […] Keşmir keçisi denilen bir cins keçinin çok makbul yünü ile dokunmuş ve çubuklar arasında resmedilmiş çiçek motifleri ile ve bilhassa badem şekilli motifleri ile kendine mahsus güzellikde bir yünlü kumaşdır. İpek karışdırılarak dokunmuşları da vardır."[114]

Husrev tarafından para karşılığı tutulan ve Şirin'in öldüğünü söyleyerek Ferhad'ın ölümüne neden olan hilekâr kocakarının giyim kuşamı tasvir edilirken, sırtında şal kumaştan yapılmış kat kat eski elbiseler olduğu belirtiliyor:

Geyer egnine ḳat ḳat köhne *şāl*
Ḳurar zerḳ ile mekr ü dām u āli (Lāmiʿī, FŞ., s. 384)

---

[112] Devellioğlu, s. 492.
[113] Muʿīn, s. 2680.
[114] Koçu, s. 212

I. II. 2. GÜNLÜK GİYSİLER

I. II. 2. 1. Vücuda Giyilenler

I. II. 2. 1. 1. Ton (Don)

"Ton (Don)" Türkçe bir kelime olup, genel olarak elbise anlamındadır.[115] Fakat bu kelimenin aynı zamanda "Vücudu belden aşağı topuklara kadar örten, ve bacaklar için iki paçası bulunan ve ten üstüne giyilen bir iç çamaşırı; tasrih ile 'iç donu' ayrıca 'tuman'" anlamında kullanıldığı da görülmektedir.[116]

Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin mesnevilerinde rastlanan örneklerin tamamında "ton"un "iç çamaşırı" anlamında değil, "genel olarak elbise", "üste giyilen giysinin genel adı" anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Züleyha özel olarak yaptırdığı köşkte Yusuf'la buluşacağı zaman mücevherlerle süslü elbiseler giyerek cennetteki tavus kuşuna benzemiştir:

Zelhā anda cevherī *ṭon*lar alur
Ṣanki bir ṭāvūsdur uçmaḳda yürür (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 205)

Husrev ü Şirin mesnevilerinde Şeker'den usanıp kendisine geri dönen Husrev'e evinin kapılarını kapatan Şirin, Husrev'le evinin damından konuşur. Bu sırada Husrev'in yalvarışlarına binbir nazla karşılık verirken, onu büyülercesine kıymetli taşlarla süslenmiş elbiseler içindedir. Şirin'in bu sırada giydiği giysiler ton olarak ifade edilmiştir:

Bıraḳdı öñine bir *ṭon* muraṣṣaʿ
Ṣarındı mıḳnaʿa māh-ı muḳannaʿ (Faḫrī, HŞ., s. 442)

Şirin Ferhad'ı görmek için Bisütun dağına giderken dîbâ kumaştan bir elbise giymiştir:

Yine ol dil-rübā vü ḫūb u zībā
Ṭolu laʿl üsküfi vü *ṭon* dībā (Faḫrī, HŞ., s. 417)

Şirin Husrev öldüğünde cenaze töreni yapılırken âdeta bir gelin gibi giyinmiştir. Üstünde kırmızı bir elbise vardır:

Sarınıp bir sarıġ ḥulle başınġa
Kidip al *ṭon* çiçek tig tün taşınġa (Ḳuṭb, HŞ., s.448)

---

[115] KT, s. 911.
[116] Koçu, s. 93.

Burada Şirin'in giydiği kırmızı elbise geleneksel olarak giyilen siyah veya mavi renklerdeki yas elbiseleri gibi törensel bir giysi değildir. Şirin Husrev'in mezarı başında ölmeyi tasarladığı için onun yanına gelin gibi gitmek istemiş ve kırmızı bir elbise giymiştir.

Husrev Ferhad'a Şirin'in öldüğünü söyleyerek onun Şirin'den vazgeçmesini sağlamak için hilekâr bir kocakarı tutar. Bu kadın Ferhad'ın yanına giderken kara elbiseler giymiştir:

Ḳara *ṭon*larını egnine aldı
Ḳara tesbīḥini eline aldı (Rıḍvān, HŞ. s. 392)

Lamiî aynı kocakarının yün bir elbise giydiğini söyler:

Ḳılup ḫurmā aġacından ʿaṣāsın
İdüp yüñden *ṭon*ın ḳıldan ridāsın (Lāmiʿī, FŞ., s. 384)

I. II. 2. 1. 2. Kabâ

Arapça bir kelime olan kabâ, geniş bir üst giysisi olup, "En basit tarifi ile önü daima açık duran, kapanmayan kaftanın adıdır.".[117]

Hamdî Züleyha'nın fiziksel tasvirini yaparken onun altın işlemeli kabâ giydiğini belirtiyor:

Serv-i ser-keş *ḳabā*sı zer-keş idi
İçi ṣāde ṭaşı münaḳḳaş idi (Ḥamdī, YZ., s. 75)

Kemal Paşazade'nin aşağıdaki beyitlerinde de Züleyha'nın Yusuf'un karşısına çıkmadan önce süslenirken kabâ giydiği görülmektedir:

Büt-i zerrīn-*ḳabā* sīmīn bināgūş
Gül-i nāzük-beden serv-i ḳabā-pūş (Kemāl, YZ., s.159)

Geyüp rengīn *ḳabā*lar tāze vü ter
Buḫūr itdi özine ʿūd u ʿanber (Kemāl, YZ., s.160

Geyüp zer-keş *ḳabā* ol serv-i ser-keş
İçin sāde ḳılur ṭaşın münaḳḳaş (Kemāl, YZ., s.160)

Züleyha'nın cariyeleri de kaba giymiştir:

Geyinmişler *ḳabā*lar ḫūb u gül-reng
Çü ġonca nāzük ü çün ney-şeker teng (Kemāl, YZ., s.85)

[117] Koçu, s. 136.

Şirin'in pınarda yıkanma sahnesinden alınan aşağıdaki beyitlerde, o sırada Şirin'in üzerinde rengârenk kabâ bulunduğu anlaşılıyor:

Çıḳardı bir bir egninden libāsın
Gül-i ter bigi gūnā-gūn ḳabāsın

Ḳabā ardınca pīrāhen çıḳardı
Semenden ṣan gül-i nesrīn çıḳardı (Celīlī, HŞ., s. 158)

Şirin ava çıkarken baştan aşağı erkek kıyafetleri giyer. Üzerinde Türklerin giydiği türden kabâ vardır:

Eren resmince geyürdi giyesi
Müretteb pehlevānī her libāsı

Ḳabā-yı Türkī tāc-ı Gürcüvānī
Kemān-ı Çāçī vü tīr-i Keyānī (Şeyḫī, HŞ., s. 57)

I. II. 2. 1. 3. Libâs / Câme

Arapça bir kelime olan libâs ile Farsça'daki karşılığı olan câme, "giyilecek şey, elbise, esvap, çamaşır" anlamındadır.[118] "Istılah olarak yenleri bol ve rahat ev kıyafeti hakkında kullanılan bir tabirdir."[119]

Şairler aşağıdaki örneklerde bu kelimelerle yaptıkları giyim kuşam tasvirlerinde özel bir giysi adından değil, genel olarak üste giyilen giysilerden söz etmek istemişlerdir.

Yahya aşağıdaki beyitlerde Züleyha'nın elbisesinin düğmesinin güneşe benzediğini ve her gün ayrı bir elbise ile güneş gibi parladığını ifade etmektedir:

Tenezzül eyleyüp ḫurşīd-i ḫāver
*Libās*ına olurdı tügme-i zer
[…]
Geyerdi gün başına bir *libās*ı
Şuʿāʿ-ı şemse beñzerdi żiyāsı (Yaḥyā, YZ., s. 53)

Başka bir beyitte de Züleyha'nın giymiş olduğu altın işlemeli elbisenin parlaklığıyla yüzünün parlaklığının bir araya gelip güzelliğinin bir kat daha arttığını söyler:

---

[118] KT, s. 466, 1226; Muʿīn, C. I, s. 1208, C. III, s. 3556; Koçu, s. 49.
[119] Pakalın, C.I, s. 255.

Şuʿāʾ-ı *câme*-i zer nūr-ı ruḫsār
Bir iken iki oldı ḥüsn-i dildār (Yaḥyā, YZ., s. 126)

Züleyha'nın sabah kalktığında nasıl giyinip süslendiğinin anlatıldığı bölümde, dîbâ kumaştan bir elbise giydiği belirtiliyor:

Görindi *câme*-i dībā içinde
Ṣanasın naḳş-ı Çīn dībā içinde (Kemāl, YZ., s.160)

Hamdî, Züleyha'nın Yusuf'la görüşmeye giderken çeşitli renklerde kat kat elbiseler giydiğini söyler:

Ġonceveş ol ṣanavber-i mevzūn
Geydi ḳat ḳat *libās*-ı gūn-ā-gūn (Ḥamdī, YZ., s. 135)

Yahya ise bu görüşme sırasında Züleyha'yı kat kat kızıl renkli elbiseler içinde âdeta başdan ayağa kana boyanmış gibi tasvir eder:

Ḳızıllar geydi ġonca gibi ḳat ḳat
Boyınca ḳana girmişdi ol āfet (Yaḥyā, YZ., s. 126)

Babası Züleyha evlenirken ona cihaz (çeyiz) olarak mücevherlerle süslenmiş altın işlemeli kumaşlardan oluşan elbiseler vermiştir. Hamdî bu elbiselerin güneş motifleriyle işlenmiş (şemseli) olduklarını ve parlak düğmeleri olduğunu ayrıca belirtmiştir. Çünkü eski giyim kuşam tarzında düğme kendi işlevinin yanı sıra elbiseye değer katan süsler arasında yer almıştır. R. Ekrem Koçu bu konuda şunları söyler: "Tarihimizde servet ve kudreti temsil eden kimselerin altın tel ve ipek nakışlı en ağır, en kıymetli kumaşlardan kesilmiş esvaplarındaki düğmeler, o esvapların maddî kıymetini yükselten elmaslardan, yâkutlardan, zümrüdlerden yapılmışdı.[…] Akik, fîrûze, yeşim gibi kıymetli taşlar ve mercan da düğme olmuşlardır; bunlara altın ve gümüşü de eklemek lâzımdır."[120]

Virdi hem câmeler dü ṣad mefreş
Cevher ile münaḳḳaş u zer-keş

Şemsesi şems-i burc-ı ʿizzet idi
Dügmesi şeb-çerāġ-ı devlet idi (Ḥamdī, YZ., s. 94)

Şirin Medayin'e Husrev'i görmeye gitmek üzere yola çıkacağı sırada padişahlara yakışır bir şekilde giyinmiştir. Elbisesi baştan aşağı kırmızı renkli değerli taşlarla süslüdür:

[120] Koçu, s. 98.

Ḳamu tertībini düzdi şehāne
*Libās*ını geyindi ḫusrevāne
[…]
*Libās*ıyıdı başdan ayaġa laʿl
Geyürmişdi semendine ẕeheb naʿl (Rıḍvān, HŞ. s. 285)

Şirin ava çıkarken adet üzere erkek kılığına bürünür. Bütün giysileri pehlivanlara özgüdür:

Bu imiş içlerinde resm ü ʿādet
Binicek ṣayda ol ehl-i saʿādet

Eren resmince geyürdi giyesi
Müretteb pehlevānī her *libās*ı (Şeyḫī, HŞ., s. 57)

Hamdî Züleyha'ya babasının cihaz olarak verdiği cariyeleri, rengârenk elbiseler içinde tasvir etmiştir:

Her birinüñ *libās*ı reng-ā-reng
Gül ü ġonca miṣāli tāze vü teng (Ḥamdī, YZ., s. 93)

I. II. 2. 1. 4. Hulle

Arapça bir kelime olan "hulle", belden aşağı ve belden yukarı olmak üzere iki parçadan oluşan giysinin adıdır.[121] Kimi kaynaklarda cennette giyilecek elbiseye de "hulle" adı verildiği bildirilmektedir.[122] *Lugat-i Remzi*'de ise "Kumaştan ve aher sevbden ibaret ridâ ve izârın mecmuuna veya içi astarlı elbiseye veyahut biniş nev'inden bir resm-i mahsûsta olan libâsa denilir" şeklinde tanımlanmıştır.[123]

Kutb, Şirin'in Husrev'in cenaze töreninde başına sarı bir hulle sardığını ifade ediyor. Burada ifade edilen hullenin, ridâ gibi başa bürünüp bele kadar örtülen örtü olduğu anlaşılmaktadır:

Sarınıp bir sarıġ *ḥulle* başınġa
Kidip al ṭon çiçek tig tün taşınġa (Ḳuṭb, HŞ., s.448)

Hamdî Züleyha'nın Aziz'in ölümünden sonra iyice yoksullaştığı için kıymetli kumaşlardan yapılmış, süslü giysileri giyemez olduğunu ifade eder:

Ẕiver-i *ḥulle* gitdi dūşından
Güher-i ḥīle iki gūşından (Ḥamdī, YZ., s. 165)

---

[121] Pakalın, C. I, s. 854; Devellioğlu, s. 380.
[122] KT, s. 558; Devellioğlu, s. 380.
[123] Remzî, C. I, s. 458.

Nevâî Şirin'in giydiği elbiselerden ruhun gıda aldığını ve bu elbiselerin renklerinin yüzlerce aklı şaşkına çevirdiğini belirtir:

Boyıda *ḥulle*lerdin rūḥ alıp ḳūt
Velī elvānıdın yüz ʿaḳl mebhūt (Nevāʿī, FŞ., s. 295)

Şirin Ferhad'ın su kanalı açma işini tamamladığını öğrendiğinde onu görmeye giderken yeşil renkli bir elbise giymiştir. Elbisenin yakası sırma ile işlenmiştir. Şirin bu kıyafetiyle gökten aniden inmiş bir melek gibi tasvir edilmiştir:

Ser-ā-ser serv gibi geydi aḫḍar
Ki ṭāvūs-ı cinān olur hümā-fer

Diküp zer-dūz ṣırmayla yaḳasın
Dimiş ʿāşıḳlaruñ oda yaḳasın

Gören bu *ḥulle*-i sebz içre anı
Melekdür dir felekden indi ānī (Lāmiʿī, FŞ., s. 289)

Züleyha'nın cariyeleri cennet kızlarının giydiği hulle gibi elbiseler giymişlerdir:

Her birinüñ libāsı *ḥulle*-i ḥūr
Kemer ü tācı ḥasret-i faġfūr (Ḥamdī, YZ., s. 93)

Bâzıga'nın cariyeleri ise gül bahçesi gibi (rengârenk) hulle giymişlerdir:

Her biri bir melāḥatüñ kānı
Yüzi gül *ḥulle*si gülistānī (Ḥamdī, YZ., s. 110)

Züleyha'nın evlenirken giydiği gelin elbisesi de bazı örneklerde "hulle" olarak geçmektedir. Gelinlik anlamındaki hulle için bk. s. 123 Gelin Giysileri.

I. II. 2. 1. 5. Pirehen

Farsça'da "pirehen" ve "pirahen" biçimlerinde geçen bu kelimenin Türkçe'deki karşılığı "gömlek"tir. Reşat Ekrem gömlek hakkında şu bilgileri veriyor: "Gömlek denilegelir, doğrusu gönlektir; gön deri, ten demektir. Gönlek çıplak tene giyilen şey demektir.[…] Kadın gömlekleri ayak bileklerine kadar uzun olur, ama aslında bu çamaşır bedenin üst kısmını örter."[124]

[124] Koçu, s. 125.

Züleyha köşkünde Yusuf'la buluşacağı zaman beyaz tenine beyaz bir gömlek giymiştir. Hamdî Züleyha'nın beyaz teni üzerindeki beyaz gömleği beyaz gül üzerindeki yasemine ve saf, tatlı suya benzetmiştir:

Nūra nūrānī geydi *pīreheni*
Pīrehen itdi aḳ güle semeni

Pīrehen çünki yāsemīn oldı
Ġonce ceyb ü gül āstīn oldı

Ol ten üzre bu *pīrehen* miṣāl[125]
Aḳ gül üzre laṭīf pāk-i zülāl[126] (Ḥamdī, YZ., s. 135)

Kemal Paşazade'nin aşağıdaki beytinde Züleyha'nın yaseminden daha güzel ve parlak olan beyaz teninin parlaklığının giydiği gömlekten dışarı yansıdığı anlatılmaktadır:

Ber ü dūşı ter ü tāze semenden
Ṣafāsı ṭaşra urur pīrehenden (Kemāl, YZ., s. 47)

Pınarda yıkanmak için suya gireceği sırada soyunan Şirin'i tasvir eden Celilî, üstündeki rengârenk elbiseleri ve bu elbiselerin altına giydiği gömleği çıkarışını şöyle anlatır:

Çıḳardı bir bir egninden libāsın
Gül-i ter bigi gūnā-gūn ḳabāsın

Ḳabā ardınca pīrāhen çıḳardı
Semenden ṣan gül-i nesrīn çıḳardı (Celīlī, HŞ., s. 158)

I. II. 2. 1. 6. Ridâ / Çâr

Arapça bir kelime olan rida, "Belden yukarı örtülen örtü"[127], "Bazı dervişlerin şal gibi omuzlarına attıkları ve ihtiyaca göre seccade ve yorgan gibi de kullandıkları yün kumaş"[128] olarak tanımlanmaktadır. *Derviş Çeyizi* [129] adlı eserde de rida ile ilgili olarak "(…) bilinen bir örtüdür ki başa ve belden yukarıya bürünülür. Çar, yani çadır, çarşaf, şal fûte çeşidinden dervişin hırka ve abâsına denir ki bu, 'izâr' karşılığıdır." denilmektedir.

---

[125] miṣāl: timṣāl M.
[126] pāk-i zülāl: pāk zülāl M.
[127] Devellioğlu, s. 893
[128] KT, s. 661.
[129] Atasoy, Nurhan, *Deviş Çeyizi (Türkiye'de Tarikat Giyim Kuşam Tarihi*), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2005, s. 239.

Lamiî Şirin'in öldüğünü söylemek için Ferhad'ın yanına giden kötü kocakarıyı hurma ağacından asası, yün elbisesi ve kıldan ridası ile bir derviş gibi tasvir etmiştir. Çünkü bu kadın hilesini gerçekleştirebilmek için Ferhad'a dinine bağlı, zamanını ibadet etmekle geçiren bir kadın gibi görünerek yaklaşır:

Ḳılup ḫurmā aġacından ʿaṣāsın
İdüp yüñden ṭonın ḳıldan *ridā*sın (Lāmiʿī, FŞ., s. 384)

Aşağıdaki beyitte de bu kadının üstüne rida gibi yamalı bir örtü (çâr-ı murakka) bürüdüğü belirtiliyor:

Bürür üstine bir *çār*-ı muraḳḳaʿ
Yüzinde burḳaʿ u başında mıḳnaʿ (Lāmiʿī, FŞ., s. 384)

I. II. 2. 2. Başa Giyilenler

I. II. 2. 2. 1. Mıkna

Arapça bir kelime olan mıkna, "baş örtüsü" demektir.[130]

Şirin Şeker'den usanıp kendisine geri dönen Husrev'in yalvarışlarına nazla karşılık verir. Kasrının kapılarını Husrev'e kapatır. Kendisi Husrev'i baştan çıkarırcasına süslenip dama çıkar. Kendini Husrev'e oradan gösterir. Bu sırada Şirin'in süslü elbiseler giydiği ve başına mıkna örttüğü ifade edilmektedir:

Bıraḳdı öñine bir ṭon muraṣṣaʿ
Ṣarındı *mıḳna*ʿa māh-ı muḳannaʿ (Faḫrī, HŞ., s. 442)

Husrev'in cenaze töreninde tabutun ardından yürüyen Şirin'in başında yeşil bir mıkna vardır:

Ḳamer gibi yaşıl *mıḳna*ʿ ṣarınmış
Güneş gibi ḳızıl burḳaʿ bürinmiş (Faḫrī, HŞ., s. 480)

Lamiî'nin aşağıdaki beyitlerinde Ferhad'ın ölümüne neden olan hilekâr kocakarının başında mıkna olduğu görülmektedir:

Bürinür *mıḳna*ʿın çün şām-ı deycūr
Ḳara ḳayġuya batdı rūz-ı pür-nūr
[…]
Bürür üstine bir çār-ı muraḳḳaʿ
Yüzinde burḳaʿ u başında *mıḳna*ʿ (Lāmiʿī, FŞ., s. 384)

[130] Remzî, C. II, s. 655 ;Devellioğlu, s. 641.

I. II. 2. 2. 2. Üsküf

"Yeniçeri börkünün sırma işlemeli çeşidi"[131] olarak bilinen üsküf hakkında M. Zeki Pakalın "Eski başlıklardan birinin adıdır. Arapça 'kûfiye', Rumca 'ksufos'dan geldiği söylenir. Boru şeklinde ve bir endazeden fazla uzunlukta olup başa giyilince yarısı arkaya sarkan Yeniçeri 'börk'ünün kenarının sırmalısı idi. Birinci Murat zamanında ihdas olunmuş ve kendisinden sonraki padişahlar tarafından tâc-ı sultânî ittihaz olunmuştur.[…] Fatih zamanına kadar devam eden üsküf onun vaktinde daha süslü ve sırmalı bir şekle konulup Kapıkulu piyadesiyle bunların zabitlerine tahsis edilmiştir" diyor.[132] *Kâmûs-ı Türkî*'de üsküfün yeniçeri başlığı olduğundan söz edilmemiş ve şu bilgiler verilmiştir: "Tepesi devrik ve ucu püsküllü takye ki ekseriya Akdeniz adalılar giyerler. Kırmızı yünden örme olup fesin esasıdır."[133]

Hamdî'nin Züleyha'nın cariyelerini tasvir ettiği aşağıdaki beyitte üsküf, "sırma işlemeli yeniçeri börkü" tarifine uygundur. Her biri peri gibi güzel cariyelerin başlarında altın işlemeli üsküf vardır:

Her biri bir perī-ṣıfat dil-ber
Altun *üsküf*lü ḳur kemerlü ḳamer (Ḥamdī, YZ., s. 93)

Şirin Ferhad'ı görmek için Bisütun dağına giderken başına la'l taşları ile süslü üsküf giymiştir:

Yine ol dil-rübā vü ḫūb u zībā
Ṭolu laʿl üsküfi vü ṭonı dībā (Faḫrī, HŞ., s. 417)

I. II. 2. 2. 3. Külah

Farsça bir kelime olan "külah", "[Eskiden] giyilen, ucu sivri veya yüksek başlık" [134] anlamındadır. Reşat Ekrem Koçu "külah"ın "Türlü çeşitleri ile yüzyıllar boyunca yalnız erkekler ve asker ile her tabakadan halk tarafından giyilmiş bir serpuş" olduğunu ve "dikişsiz, bir tek parça keçeden" yapıldığını bildirir.[135]

---

[131] Koçu, s. 236.
[132] Pakalın, C. III, s. 560-561.
[133] KT, s. 206.
[134] Devellioğlu, s. 533.
[135] Koçu, s. 162.

Yukarıda Reşat Ekrem'in külahın yalnız erkekler tarafından giyildiğini bildirmesine karşılık aşağıdaki örneklerde kadınların da külah giydikleri görülmektedir.

Züleyha Yusuf'la buluşmak için süslenirken başına külah giymiştir. Şair Züleyha'nın güzelliğinden emin olmanın gururuyla külahının ucunu eğdiğini belirtiyor:

Ġurūr-ı ḥüsn ile egdi külāhı
Güneşe ẕerre dimez māha māhī (Kemāl, YZ., s. 161)

Lamiî aşağıdaki beyitlerde Şirin'in, külahının ucunu aşağı doğru sarkıtmak suretiyle eğri giydiğini belirtiyor:

Urınsa serv-āyīn kec *külāh*ı
Ḳılur ol gün şikest iḳlīl-i māhı (Lāmiʿī, FŞ., s. 282)

Maḳāmın ḳalb-i ʿAḳreb itdi māhuñ
Hilāl-āyīn ṣıdı ṭarfın *külāh*uñ (Lāmiʿī, FŞ., s. 289)

Şirin ava çıkarken erkek kıyafetleri giyer. Bu sırada başında külah vardır:

Ṣaçını börk içine bağlamış berk
*Külāh*na cihānı eylemiş terk (Şeyḫī, HŞ., s. 57)

Şirin gibi beraberindeki cariyeler de ava çıkarken başlarına külah giymişlerdir:

Ḳamu Türkāne geymişler ḳabāyı
Güni ḳoyup *külāh*a börke ayı (Şeyḫī, HŞ., s. 57)

Hamdî Züleyha'nın cariyelerini tasvir ederken başlarına la'l renkli (kırmızı) külah giymiş olanları laleye benzetmiştir:

Kimi laʿlīn-*külāh* lāle gibi
Kimi zerrīn-kemer piyāle gibi (Ḥamdī, YZ., s. 93)

I. II. 2. 2. 4. Börk

Sözlükte "Yuvarlak ve kürksüz baş kabı, kalpak" [136] olarak tanımlanan börk hakkında Pakalın şu bigileri veriyor: "Yeniçerilerin kullandıkları başlığın adıydı. Beyaz çuhadan veya keçeden yapılırdı. Alt taraftı şerit şeklinde sırma ile işlenir, ön tarafına sarı tenekeden bir kaşıklık ilave olunurdu.(…) Börk Osmanlı kıyafetinin ilk

[136] KT, s. 309.

tanzimi sırasında ve Orhan zamanında keçe külahlara verilmiş bir isimdir. Daha sonraları bilâistisna bütün Müslümanların börk giymesi usul ittihaz olunmuştur. Yeniçeri ocağının ilgasını mütaakıp fesin resmî serpuş ittihazına kadar müslümanların başlarına giydikleri hep börktü." [137]

Aşağıdaki beyitlerde Şirin'in ava çıkarken başına börk giymiş olduğu görülmektedir:

Ṣaçını *börk* içine baġlamış berk
Külāhına cihānı eylemiş terk (Şeyḫī, HŞ., s. 57)

Ḳomış başına bir Türkāne börki
Ki yaġma ide görki Rūm u Türki (Şeyḫī, HŞ., s. 101)

Ava çıkarken Şirin'e eşlik eden cariyeler de başlarına börk giymişlerdir:

Ḳamu Türkāne geymişler ḳabāyı
Güni ḳoyup külāha *börk*e ayı (Şeyḫī, HŞ., s. 57)

I. II. 2. 2. 5. Meyzer

Arapça aslı "mi'zer" biçiminde olan "meyzer", Farsça "püşt-mâl" ve "fûta" kelimeleri ile aynı anlamdadır. Püşt-mâl (peştamal) ise, "bele bağlanan ve vücudun belden aşağı kısmını örten bez" [138] demektir. Fakat kadınların sokağa çıkarken başlarıyla birlikte gövdelerini örttükleri örtüye de peştamal denmektedir.[139]

Şeyhî, hilekâr kocakarı tasvirinde bu kadının başında meyzer olduğunu belirtir.

Eli tesbīḥli vü başında *meyzer*
Velīkin ġūl bigi şerre reh-ber (Şeyḫī, HŞ., s. 183)

"Meyzer", aşağıdaki beyitlerde de "bele bağlanan ve vücudun belden aşağı kısmını örten örtü" anlamındadır. Şirin pınarda yıkanmak için suya girerken beline mavi bir meyzer bağlamıştır:

Ṭutup bir *meyzer*-i nīlī miyāna
Suya girdi vü od urdı cihāna (Şeyḫī, HŞ., s. 62)

Miyānına ṭutup bir nīlī *meyzer*
Bıraḳdı çeşmenüñ ābına āẕer (Rıḍvān, HŞ., s. 293)

[137] Pakalın, C. I, s. 243.
[138] Koçu, s. 191.
[139] Koçu, s. 191.

Beline nīl-gūn *meyzer* ṭutındı
Gül-i ter bigi nīlūfer ṭutındı (Celīlī, HŞ., s. 159)

I. II. 2. 3.Yüz Örtüleri

I. II. 2. 3. 1. Yaşmak

Yaşmak, "İslam kadınlarının sokakta ferace giydikleri vakit yüzlerine tutundukları ince beyaz dülbendden örtü ki biri yukarıdan ve biri aşağıdan gelerek gözlerin önünde bir aralık bırakan iki parçadan ibarettir." [140]

Aşağıdaki beyitte Züleyha'nın Mısırlı kadınları evine davet ettiğinde onların karşısına çıkınca yüzündeki yaşmağı kaldırışı tasvir edilmektedir:

İdinüp māh-ı nevden başmaġını
Yuḳaru ḳor güneşden *yaşmaġ*ını (Kemāl, YZ., s.188)

I. II. 2. 3. 2. Nikâb/ Burka

Arapça bir kelime olan nikâb, "yüz örtüsü" demektir. Peçe, burka, yaşmak, lisam, hicab kelimeleri ile eş anlamlıdır.[141] Reşat Ekrem Koçu nikâb hakkında şu bilgileri veriyor: "Bilhassa siyah ve beyaz, yarı şeffaf kumaşlardan yapılırdı; nikâbın hemen ardındaki gözler önünü ve etrafını gereği gibi görür; uzakdan bakan gözler ise nikâb ardındaki yüzü seçemez tanıyamazdı. Yüzün tümünü örtdüğü için nikâb karşılığı olarak yaşmağı da kaydetmek doğru olmaz, zîrâ yaşmak gözleri açıkda bırakırdı, nikâbın tam Türkçe karşılığı peçedir" [142]

Koçu, nikâb ile aynı anlama gelen burka ile ilgili olarak da şunları söyler: "Peçenin Arapçası; eski metinlerimizde peçe karşılığı olarak çok rastlanır." [143]

Züleyha, iyice yaşlanıp yoksullaştığı zamanlarda daha önce kullandığı altın işlemeli burkayı artık kullanamaz olmuştur. Yüzünde burka örtülü değildir:

Boynı boş heykel-i muraṣṣaʿ dan
Yüz açuḳ zer-nigār *burḳaʿ*dan (Ḥamdī, YZ., s. 165)

Şirin Şavur ile ilk karşılaştığında, onunla konuşurken yüzünü nikâb ile örterek gizlemiştir:

---

[140] Koçu, s. 240.
[141] KT, s. 1467.; Devellioğlu, s. 836.
[142] Koçu, s. 181-182.
[143] Koçu, s. 46.

Niḳāb ile yaşurdı āftābın
Götürdi söz cemālinüñ niḳābın (Şeyḫī, HŞ., s. 51)

Husrev, Şirin'in kapısına gelip ona yalvarırken Şirin sürekli nazlanır, kapıyı açmaz. O sırada Şirin'in yüzü burka ile örtülüdür. Husrev hiç olmazsa yüzündeki burkayı açmasını ister:

Bıraḳ *burḳaʿ* yüzüñden alnuñı aç
Ne ḥācet güneşe burḳaʿ vü yā tāc (Faḫrī, HŞ., s. 450)

Şirin Husrev'le bir araya gelip önce çevgan oynayıp sonra avlandıkları bir gün, güzelliğini başkalarının görmemesi için yüzüne nikâb örtmüştür. Şair Şirin'in nikâbı, güzelliğinin ateşinin cihanı yakmaması için örttüğünü belirterek hüsn-i ta'lil sanatı yapmıştır:

Cihānı yaḳmamaġa ḥüsni tābı
Büridi āftābına *niḳāb*ı (Şeyḫī, HŞ., s. 101)

Husrev'in cenaze töreninde tabutun ardından yürüyen Şirin yüzünü kızıl bir burka ile örtmüştür. Şirin o gün yas giysileri değil gelin giysileri giymiştir. Gelinlerin duvak rengi kırmızı olduğundan Şirin de yüzünü kırmızı bir burka ile örtmüştür:

Ḳamer gibi yaşıl mıḳnaʿ ṣarınmış
Güneş gibi ḳızıl *burḳaʿ* bürinmiş (Faḫrī, HŞ., s. 480)

Şirin Ferhad ile ilk kez karşılaştığında Şirin'in sesini duyan Ferhad adetâ sarhoş olur. Bu sırada Şirin'in yüzü peçe ile örtülüdür. Ferhad Şirin'e kendisini oraya getiren güzel olup olmadığını sorar. Ardından öyle bir ah çeker ki bu ahın rüzgârı Şirin'in peçesini uçurur. Böylece Şirin'in yüzünü gören Ferhad onun aynada gördüğü kız olduğunu anlar ve bayılıp yere düşer:

Anıñ dik āh ṭūfānın çıḳardı
Ki mehveşniñ *niḳāb*ı yilge bardı (Nevāʾī, FŞ., s. 298)

Hemān-dem irişüp ṭūfānı āhuñ
*Niḳāb*ını yile virdi o māhuñ (Lāmiʿī, FŞ., s. 293)

Şirin Ferhad'ın kendisi için yaptığı su kanalını görmeye gittiğinde yüzünde nikâb örtülüdür. Şair onun nikâb altında gizlenmiş güneşe benzeyen yüzünü, bulutun arkasına gizlenen aya benzetir:

Yüzi mihri *niḳāb* altında pinhān
Nitekim meh seḥāb altında pinhān (Lāmiʿī, FŞ., s. 303)

Şirin'in cariyeleri yabancıların gözünden korunmak için yüzlerine nikâb örtmüşlerdir:

Kitermezler *niḳāb* il körmesin tip
Yaman közlüg baḳıp zaḫm urmasın tip (Ḳuṭb, HŞ., s. 208)

Celilî Şirin'in cariyelerinin yüzlerinde burka olduğunu, eğer burkayı kaldırırlarsa güzellikleriyle görenin canını yakacaklarını söyler:

Bilesince olur üç yüz ḳamerveş
Ki burḳaʿ alsa şalur cāna āteş (Celīlī, HŞ., s. 129)

Hilekâr kocakarı Ferhad'ın yanına, üstüne yamalı bir örtü, yüzüne burka ve başına mıkna örterek gider:

Bürür üstine bir çār-ı muraḳḳaʿ
Yüzinde *burḳaʿ* u başında mıḳnaʿ (Lāmiʿī, FŞ., s. 384)

I. II. 2. 3. 3. Çenber

Çenber Farsça bir kelime olup, "Boyun veya alına bağlanan yemeni"[144]ye denir. "Eskiden 'destimal' ve 'çevre' denilen zamanımızın mendiline nisbetle çok büyük değirmi (dört köşe, kare) şeklinde olup yazma nakışlarla süslenirdi." [145]

Züleyha yedi haneli köşkte Yusuf'a vuslat için yalvarışlarına karşılık bulamayınca onun tacizlerinden kaçan Yusuf'un ardından kovalarken kocası Kutayfer'e yakalanırlar. Züleyha Yusuf'un namusuna göz diktiğini söyler. Küçük bir bebeğin şahitliği ile Züleyha'nın Yusuf'a iftira ettiği ortaya çıkınca Züleyha utancından çenberiyle yüzünü örter

Anda Zelḫā gey utanur ol söze
Kim ḥayādan *çenber*i örtdi yüze (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 224)

I. II. 2. 4. Ayağa Giyilenler

I. II. 2. 4. 1. Başmak

"Eski bir ayakkabı adı; yüzyıllar boyunca halk, asker, kadın, erkek ve çocuklar tarafından giyilmiştir. Yemeni biçiminde idi, üstü açık ve ön kısmı

[144] KT, s. 516
[145] Koçu, s. 70.

parmakları tamamen örterdi, yemenide ise parmak aralıklarının bitimi görünebilir.(…) Başmak'ın burnu küt, yuvarlak, arka kısmı da sert idi. (…) Kadın başmağının erkek başmağından farkı küçüklüğü ile taban astarı idi, kadın başmağına taban astarı olarak sahtiyan yerine bir atlas parçası konurdu. Başmağın dış tabanı da yemeni gibi düz olup içinden gayet kısa bir ökçe konurdu." [146]

Züleyha Mısırlı kadınlara verdiği davette ayağına hilale benzer bir başmak giymiştir:

İdinüp māh-ı nevden *başmağ*ını
Yuḳaru ḳor güneşden yaşmağını (Kemāl, YZ., s.188)

I. II. 2. 4. 2. Nalın

Nalın, Arapça "na'leyn" kelimesinin Türkçede söylendiği biçimidir. "Na'leyn" Arapça'da "bir çift ayakkabı" anlamına gelmektedir. Türkçe'de nalın denilegelen bu ayakkabı türü ile ilgili Reşat Ekrem Koçu şu bilgileri verir: "Odundan (Tahtadan) yontularak yapılmış ve ayağı tutması için köseleden tasması bulunan, zemini taş döşeli ve hatta ıslak, sulu yerlerde, ayak yolunda ve hamamda giyilen ayakkabı.(…) Nalınların odunu seçilmiş ve şimşirden, abanozdan yapılmış, ayak basılacak üstü, kenarları ve nalının kendi ayakları sedef işlemeli, gümüş tel, mercan kakmalı, yalnız üstü sırma işlemeli kumaş kaplı, tasmaları sırma işlemeli, hatta sırma ile karışık inci işlemeli, kadifeden, ayna kırıkları ile süslü yapılmış ve hakikaten sanat eseri olanları vardır." [147]

Şirin Medayin'e Husrev'i görmeye giderken başına la'l taşları ile süslü taç, beline yine la'llerle süslü kemer takmış ve ayaklarına süslü nalınlarını giymiştir:

Başında tāc-ı laʿlīni muraṣṣaʿ
Kemer pür-laʿl ü *naʿleyn*i muraṣṣaʿ (Rıḍvān, HŞ. s. 285)

I. II. 2. 4. 3. Mûze

Muze Farsça bir kelime olup, "çizme" demektir. "Ayağı bacak ile beraber örten, koruyan ayakkabı, koncu baldıra, hatta diz kapağına kadar çıkan uzun konçlu

[146] Koçu, s. 29.
[147] Koçu, s. 179-180.

ayakkabı; ki bazı çizmelerin koncu, lağımcı amele çizmeleri gibi, diz kapağını da aşar.[148]

Şirin Ferhad'ı görmeye giderken ayağına turuncu renkli bir çizme giymiştir:

Ayaġına çeküp nārencī *müze*
Ḳıvanup ol hümā bu baḫt-ı rūza (Lāmiʿī, FŞ., s. 290)

Kötü kocakarı Ferhad'ın yanına giderken ayağına çizme giymiştir:

Hemān ṭurdı yirinden ol ʿacūze
Bu şer işe ḳuşandı geydi *müze* (Rıḍvān, HŞ. s. 392)

I. II. 2. 4. 4. Ser-mûze

Ser-mûze, Farsça'da "Çizme üzerine giyilen ayakkabı" demektir.[149] "Ser-mûze"nin Arapça'daki karşılığı "curmûk" Türkçe karşılığı ise "sokman (sökmen)"dir.[150]

Reşat Ekrem Koçu, "XVIII. yüzyıl sonlarına kadar padişahlar ve vezirler tarafından, en güzel sahtiyanlardan yapılmış çizme-mestler kullanılmıştır; yani yumuşak mestin koncu diz kapağı üstüne kadar uzatılarak çizme şekline konmuştur. Bu çizme-mestlerle sokağa çıkarken ayağa ayrıca sokaklık bir pabuç, kundura giyilirdi." diyor.[151] Koçu, çizme-mestler üzerine giyilen ayakkabıya ne ad verildiğinden söz etmemekle birlikte ser-mûzeden söz ediyor olmalıdır.

Şirin Ferhad'ı görmeye giderken ayağına kırmızı ser-mûzeler giymiştir.

Yaḫoẕ cān defteridür keffeteyni
Ki al *ser-müze*lerdür deffeteyni (Lāmiʿī, FŞ., s. 290)

I. II. 3. GELİN GİYSİLERİ

I. II. 3.1. Hulle

Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin mesnevilerinde kadınların "Günlük Giysiler"i başlığı altında ele alınan hulle (bk. s. 112), aynı zamanda gelin kıyafeti olarak da geçer.

---

[148] Koçu, s. 77.
[149] Burhan, s. 671; Şükun, C. 2, s. 1194; Devellioğlu, s. 943.
[150] Burhan, s. 671.
[151] Koçu, s. 77.

Aşağıdaki beyitte Züleyha'nın zer-beft ve dîbâ kumaşlardan yapılmış bir gelinlik giydiği anlaşılmaktadır. Bu gelinlik hulle veya hil'at gibi elbise adlarıyla değil kumaş adıyla belirtilmiştir. Nitekim aynı eserden alınan diğer beyit Züleyha'nın gelinliğinin hulle olduğunu göstermektedir.

Büt-i sīmīn geyer zer-beft ü dībā
Ṣaçı boynında ʿanberden çelīpā (Kemāl, YZ., s. 88)

Bezendi *ḥulle*yile ḥūr gibi
Cihānı ḳıldı rūşen nūr gibi (Kemāl, YZ., s. 94)

Aynı şekilde Ali'nin eserinde de Züleyha'nın harîr kumaştan bir gelinlik giydiği anlaşılmaktadır.

Ḥarīr kiydi tāc urundı taḫta aġdı
Köñli açılıp ḫātırı rūşen oldı
Hemān-dem on törtünçi ṭolunay ṭoġdı
Beñzi nūrı köşki ruşen ḳılur imdi (ʿAlī, KY., s. 287)

Hamdî ise Züleyha'nın gelinlik olarak sırma işlemeli bir hulle giydiğini ifade ediyor:

Geydi sīmīn tenine *ḥulle*-i zer
Bend itdi miyāna Mıṣrī kemer (Ḥamdī, YZ., s. 390)

I. II. 3. 2. Hil'at

Arapça bir kelime olan hil'at, "Üste giyilen elbiselerden birinin adıdır. Türkçesi 'kaftan'dır. Hil'at; padişahlar tarafından devlet erkânına giydirildiği gibi sadrazamlarla vezirler de aynı suretle alâkalılara hil'at ilbas eylerlerdi" [152].

Darîr Züleyha'ya Yusuf'la evlenirken gelinlik olarak hil'at giydirildiğini ifade ediyor:

Dürlü *ḫilʿat*ler geyürdiler aña
Kim ki gördi yüzini ḳaldı ṭaña (Ḍarīr, KY., s. 312)

I. II. 3. 3. Duvak

Duvak (tuvak), "Gelinin veya yeni doğmuş çocuğun başına takılıp yüzünü örten tülden ve telli süslü örtü[ye denir]. Eski gelin duvakları gelin telleri ile beraber başın üstünden diz kapakları altına kadar inerdi. Şehirlerde ve kasabalarda beyaz

[152] Pakalın, C. I, s. 833.

tülden yapılırdı.(…) Köylü gelinlerin duvaklarında ise, bazı bölgeler için hâlâ kırmızı tülden duvaklar tercih edile gelmiştir." [153] Reşat Ekrem Koçu'nun duvağın rengine ilişkin verdiği bilgiye karşılık Sevgi Gürtuna, Osmanlı sarayında gelinlik rengi değişse de duvağın XIX. yüzyılın ortalarına kadar genellikle kırmızı renkte olduğunu bildirir.[154]Pars Tuğlacı da eskiden gelinlerin yüzüne örtülen kenarları sırma işlemeli kırmızı krepe de "al duvak" dendiğinden söz eder.[155]

Duvakla ilgili malzemenin tespit edildiği Yusuf u Züleyha mesnevilerinden Hamdî, Kemal Paşazade ve Yahya'nın eserlerinde duvak rengi kırmızıdır. Duvağın renginin kırmızı olduğu, duvakla renk ilişkisi kurulan lale, gonca ve şafak benzetmeliklerinden anlaşılmaktadır:

Bildiler sīnesinde dāġın anuñ
Lāleden itdiler *ṭuvaġ*ın anuñ (Ḥamdī, YZ., s. 225)

Gül yüzi üzre lāle gibi *ṭuvaḳ*
Elde peymāne dilde dāġ-ı firāḳ (Ḥamdī, YZ., s. 233)

Ṭuvaġ altına alup gül yüzini
Büridi ġonca gibi kendüzini (Kemāl, YZ., s. 280)

Bürindi lāle gibi āl *ṭuvaġ*ı
Niḳāb altında ḳaldı ḥüsni bāġı

Ṭuvaġ altında ol ẕāt-ı muṭahhar
Şafaḳda mihr-i ʿālem-tāba beñzer (Yaḥyā, YZ., s.75)

Hamza'nın eserinde ise Züleyha'nın yüzündeki duvak "burka" olarak ifade edilmiştir. Aşağıdaki beyitte Züleyha'nın düğün gününe kadar görmeden evlenmekte olduğu Mısır Azizi Kutayfer'i duvağının altından ilk gördüğü an anlatılmaktadır:

Zelḫā görür burḳaʿ altından anı
Eydür uşbu kim durur ṣoruñ bunı (Ḥamza, YZ., s. 227)

---

[153] Koçu, s. 97.
[154] Gürtuna, Sevgi, *Osmanlı Kadın Giysisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 54.
[155] Tuğlacı, Pars, *Türkiye'de Kadın 1: Osmanlı Döneminde İstanbul Kadınları*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 72.

I. II. 4. YAS GİYSİLERİ

Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin mesnevilerinde kadınların başta ölüm olmak üzere mutsuzluk, umutsuzluk, ayrılık, yalnızlık, gönül kırgınlıkları vb. sebeplere bağlı olarak yas tuttukları görülmektedir. Yas tutan kadınların bu süre içinde mavi ve siyah renkli yas giysileri giydikleri dikkati çeker.

Yusuf u Züleyha ve Husev ü Şirin mesnevileri dışında Türk edebiyatında yazılmış diğer mesnevilerde de rastlanan, yas merasimlerinde mavi renkli giysi giyme geleneğinin İran kökenli olduğuna dair Atilla Şentürk şu bilgileri veriyor: "Matem âdetleri arasında en çok kullanılanı, aslen İran'a mahsus olup Fars edebiyatı mesnevilerinde sık sık rastlanan mor veya mavi matem elbisesi giyme âdetidir. Firdevsî'den itibaren hemen bütün Farsça mesnevilerde karşılaşılan bu âdetin Şems'in ölümü üzerine Mevlânâ'nın bir müddet 'duhânî (mor) destar" sarmasına nazaran Anadolu Selçukluları devrinde Türkler arasında da mevcut olduğu anlaşılmaktadır."[156]

Divan şiirinde mesneviler dışında özellikle mersiyelerle, kaside ve gazellerde de yas elbisesinin mavi ve siyah renklerde olduğuna dair örneklere sıkça rastlanır.[157] Ayrıca halk edebiyatındaki ağıtlarda da mavi ve siyahın yanı sıra beyaz rengin de yas rengi olduğu görülür.[158]

I. II. 4. 1. Mavi Renkli Elbise

Züleyha Yusuf'u rüyada görüp âşık olmuştur ve âşık olduğu kişinin Yusuf olduğundan habersizdir. Uyandığında âşık olduğu genci yanında göremeyen ve onun gerçek yaşamda kim olduğunu bilmediği için hayal kırıklığına uğrayan Züleyha yas tutmaktadır. Onu bu hâlde gören dayesi bunun nedenini sorar. Bu konuşmalardan Züleyha'nın mavi bir yas elbisesi giydiği anlaşılıyor:

Cemālüñ lālezārı n'oldı şoldı
Niçün sūsen gibi cāmeñ gök oldı

Meger zülfüñ gibi mātem-zede olduñ
Şeker-tengiydüñ ammā nem-zede olduñ (Kemāl, YZ., s. 62)

---

[156] Şentürk, s. 654.
[157] Onay, s. 284.
[158] Boratav, Pertev Naili, *"Türk Ağıtlarının İşlevleri, Konuları ve Biçimleri"*, Folklor ve Edebiyat II, Adam Yayınları, İstanbul, 1982, s. 446-447.

Züleyha iftira ile Yusuf'u zindana hapsettirdikten sonra pişman olmuştur. Onun hasretine dayanamayıp üzüntüye boğulan Züleyha matem tutmaktadır. Yusuf'la birlikte geçirdiği zamanları hatırladıkça âdeta mavi bir yas elbisesi giymişçesine, tüm vücudu morarıncaya kadar dövünür. Buradan anlaşıldığı üzere kadınların yas sırasında giydikleri elbisenin rengi mavidir:

Döginür yār ile geçen dem içün
Tā kebūd ola rengi mātem içün (Ḥamdī, YZ., s. 153)

Şirin'in Ferhad'ın ölümü üzerine yas tutarken söylediği şu sözlerden de yas renginin mavi olduğu anlaşılıyor:

Baña nīlūfer-i gülzār-ı ḫurrem
Olur pīrāhen-i nīlī-i mātem (Celīlī, HŞ, s. 232)

I. II. 4. 2. Siyah Renkli Elbise

Züleyha'nın rüyada âşık olduğunu öğrenen dayesi ona böyle boş bir hayalden vazgeçmesi için nasihatler eder. Fakat Züleyha bu aşktan vazgeçmemekte kararlıdır. Hem nasihatlerinin fayda etmemesine hem de Züleyha'nın aşk yüzünden üzüntü çekmesine gönlü razı olmayan dayesi yas tutar. Bu sırada daye karalar giymiştir:

Bu ġamdan dāye ḳaddini ḫam itdi
Ḳaralar geydi ḫaylī mātem itdi (Yaḥyā, YZ., s. 61)

Züleyha kocası Kutayfer'in ölümü için yas tutar. Ancak asıl sebepYusuf'a duyduğu özlemdir. Yas tutan Züleyha karalar giymiş yas bitince de beyaz giysilere bürünmüştür.

Bu ṭāḳ-ı kec-nihād altında her dem
Ḳara geymiş ṭutardı çeşmi mātem

Dem-i şādīde ʿ işretde hemīşe
Siyeh-pūş olmaġ idi aña pīşe

Çün oldı mātem-i hicrān-ı dil-ber
Çıḳardı yas ṭonını ser-ā-ser

Görüp mātem günin giderdi yasın
Geyüben aġı çıḳardı ḳarasın (Kemāl, YZ., s. 236)

Züleyha vuslat için Yusuf'a ne kadar yalvardıysa Yusuf o kadar istinga göstermiştir. Bu duruma çok üzülen Züleyha karalar giymiştir:

Ṭoġmadı çün yüzine mihr-i nigār
Ġuṣṣadan ḳara geydi çün şeb-i tār (Ḥamdī, YZ., s. 121)

Ḳara geydi ṭayandı ḳaldı nā-çār
Miṣāl-i sāye-i dīvār-ı dildār (Yaḥyā, YZ., s.145)

Ferhad öldüğünde onun ardından yas tutan Şirin karalar giymiştir:

Ḳara geydi ṣaçı bigi ṭutup yas
Göñül āyīnesine irdi çoḳ pās (Rıḍvān, HŞ. s. 395)

Şirin Husrev'in karısı Meryem ölünce kendisine rakip gördüğü için onun ölümüne sevinmiş ancak Husrev'in hatırı için yas tutmuştur. Bu sırada siyah renkli giysiler giymiştir:

Velī şāh ḫāṭırıyçün ṭutdı yası
Nigārīn de ḳara geydi giyesi (Rıḍvān, HŞ. s. 400)

Şirin Husrev'in ölümü üzerine yas tutarken siyah rekli atlas bir elbise giymiştir:

Ḳabā-yı aṭlas-ı sebzi idüp çāk
Dökerdi sebze gibi üstine ḫāk (Celīlī, HŞ, s. 253)

Husrev öldüğünde kadın erkek herkes yasa boğulmuştur. Cenaze töreni sırasında erkek hizmetçilerle birlikte cariyelerin kara çullar giydikleri ifade ediliyor:

Açupdı baş ḳaravaşlar u ḳullar
Ḳamu geymişler idi ḳara çullar (Faḫrī, HŞ., s. 480)

I. III. SÜSLENME

Her çağda o çağın estetik anlayışına uygun olarak güzel olmak, güzel görünmek insanlar için daima önemli olmuştur. Kadın cinsi ise erkeğe göre güzel görünmeye daha çok önem vermiştir. Başka insanların ve özellikle karşı cinsin beğenisini kazanmak isteyen kadın, güzelleşmek için çeşitli yollara başvurmuştur. Giyim kuşamdaki zarafet, kıyafeti tamamlayan mücevher ve aksesuarlarla çeşitli süs (makyaj) malzemelerinin kullanımı kadın güzelliğine güzellik katan unsurlar olmuştur.

Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin mesnevilerindeki kadın kahramanlar da süslenmeye son derece önem veren kişiler olarak karşımıza çıkar. Konuları aşk olan bu mesnevilerde, aşkın başlangıcında kadın güzelliği en önemli etkendir. Yaradılış

itibariyle mükemmel bir güzelliğe sahip olan bu kadınlar, kıymetli kumaşlardan yapılmış süslü giyim kuşamlarının yanı sıra göz alıcı mücevher ve aksesuarlar ve yüzlerini süslemek için çeşitli süs (makyaj) malzemeleri kullanmak suretiyle güzelliklerine güzellik katmışlardır. Böylece güzellikleri dillere destan olan bu kadınlar, genç erkeklerin beğenisini kazanmışlardır.

Aşağıda söz konusu mesnevilerdeki kadın kahramanların süslenme araçlarından olan makyaj (kozmetik) malzemeleri ile takı (mücevher) ve aksesuarlardan söz edilecektir.

I. III. 1. MAKYAJ (KOZMETİK) MALZEMELERİ

Fransızca "maquillage" kelimesinden Türkçe'ye geçmiş olan "makyaj" terimi, yüzü güzelleştirmek için kaş, göz, kirpikler, yanak ve dudaklara çeşitli maddeler sürülerek yapılan işlemin adıdır.[159] Eskiden makyaja "yüz yazmak" denilmiştir. Reşat Ekrem Koçu "yüz yazmak" ile ilgili şu bilgileri veriyor: "Eski Türk kadınının süslenmesinde allıklı, aklıklı, rastıklı, sürmesi, yapma lâden benli yüz makiyajı karşılığı kullanılmış bir deyimdir. Hünerli, zevkli kızlar, kadınlar yüzlerini kendileri yazarlardı. Ham elliler ise, bu işte bilgisi kabul edilmiş kadınlara baş vururlardı.[160] "Yüz yazmacısı" denen bu kadınlar "…aynı zamanda saç tanzim ederler, kâkül keserler, kadın berberliği yaparlardı ve evleri zamanımızın güzellik salonları gibi süslü kadınların uğrağı idi. Yüz yazmacılığı ile geçinirlerdi. Kibar hanımefendiler tarafından ise konaklara davet edilirlerdi."[161] Türkçe'de "yüz yazmacısı" olarak adlandırılan bu kadınlara Arapça'da "mâşıta" veya "meşşâta" denir.

Makyaj için kullanılan maddeler zamana göre çeşitlilik göstermiştir. Günümüzde modern kimyanın ürünleri olan fondöten, pudra, allık, rimel, far ve ruj gibi maddelerin yerine eskiden kimyasal işlem görmemiş, doğal yollarla çeşitli bitki ve madenlerden elde edilen maddeler kullanılmıştır. Eskiden kadınların kullandıkları makyaj (süs) malzemeleri genel olarak kına (hınna, hızab), rastık (vesme), sürme (kuhl, tutiya), çivit (nil), allık (gül-gûne, gâze, surhî, kızılca, düzgün), üstübeç

[159] TS., s. 1334.
[160] Koçu, s. 248.
[161] Koçu, s. 12.

(sefidac isfidac, sefidab), altın suyu, altın varak (zerek), yapma ben (hâl-i ârızî) gibi maddelerdir. Bu maddelerden "hınna, vesme, surhî, sefidab, sürme, zerek ve hâl-i ârızî"den oluşan yedi tanesine genel olarak Farsça'da "her-heft" denilmektedir.[162]. *Burhân-ı Kâtı'*da yedinci madde ile ilgili olarak ihtilaf bulunduğuna işaret edilerek "hâl-i ârızî" yerine kimilerinin "gâliye" yi tercih ettikleri bildiriliyor.[163] Nitekim bu yedinci madde *Ferheng-i Şu'ûrî*'[164]de "gâliye" iken *Gencine-i Güftar*'[165]da ve *Devellioğlu*'nda[166] "misk" olarak geçer.

Eski zaman kadınlarının, makyaj malzemelerinin yanı sıra güzel kokulu maddeler de kullandıkları görülür. Günümüzde kullanılan parfümün yerini tutan bu maddeler ise müşg (misk), anber, ud, nafe, galiye ve gül suyu gibi maddelerdir.

Taradığımız Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin mesnevilerinden tespit edilen, kadın kahramanların kullandıkları çeşitli süs malzemeleri ile ilgili örneklere ve bu maddelerin özellikleri, hangi amaçlarla ve ne şekilde kullanıldıklarına dair bilgilere aşağıda yer verilmiştir.

I. III. 1. 1. Kına / Hınâ (Hınnâ) / Hızâb

Arapça'da "hınâ" ve "hınnâ" biçimlerinde kullanılan ve Türkçe'de "kına" olarak bilinen bu madde, kına ağacının yapraklarının tozundan yapılmış karamtırak kırmızı bir boyadır.[167]

Eski Türk süslemesinde çok önemli bir yere sahip olan kına, kadın ve kızlar tarafından el, ayak ve saçlarını boyamakta kullanılmıştır. Bu boyama işlemine de "kına yakmak" denmiştir. Reşat Ekrem Koçu kınanın kullanımı ile ilgili şu bilgileri veriyor: "Bir macun hâline getirilen kına boyası akşam yemeğinden sonra avuca konulur ve parmaklar yumularak yumruk olmuş eller bezle sarılıp bağlanırdı, ertesi sabah açılıp yıkandığında avuçlar ve parmaklar bir aydan fazla devam edecek, tırnaklar da uzayıp kesildikçe kaybolacak şekilde kırmızıya boyanmış olurdu.

---

[162] Muʿīn, C. 4, s. 5130.
[163] Burhan, s. 344.
[164] Şuʿūrī Ḥasan, *Ferheng-i Şuʿūrī (Lisānü'l-ʿAcem)*, İstanbul, 1155, C. II, yk. 425a-b.
[165] Şükun, C. III, s. 1985.
[166] Devellioğlu, s. 358.
[167] KT, s. 560; Remzî, C. I, s. 466, Devellioğlu, s. 362.

Düğünlerde gelin kızın el ve ayaklarına muhakkak kına yakılır ve gece sabaha kadar devam eden sazlı sözlü oyunla eğlenceye 'Kına gecesi' denilirdi"[168]

Kemal Paşazade Züleyha'nın güzelliğini tasvir ederken kınalı ellerini renginden dolayı âşıkların kanıyla yıkanmış bir ele ve avuçiçini de pençe şeklindeki mercana benzetir:

Ḳıluban ḫūn-ı ʿuşşāḳı mürekkeb
Yazar cevr ü cefā dersin müretteb

Muḥannā elleri ol ḳana yunmış
Ayası pençe-i mercāna dönmiş (Kemāl, YZ., s.47)

Şu beyitte de Züleyha'nın benek benek kına yakılmış ayaklarıyla attığı her adımı şarap kadehine benzetiyor:

Ayaġın ḳılsa *ḥınnā*yıla gül gül
Olur her başmaġı bir sāġar-ı mül (Kemāl, YZ., s.48)

Züleyha yedi haneli köşküne Yusuf'u davet edip işret yapacağı gün baştan ayağa süslenmiştir. Şair bu sırada Züleyha'nın kınalı ellerini şöyle tasvir eder:

Yoġurmış ḫūn-ı ʿuşşāḳıla *ḥınnā*
Elin ol ḳan ile itmiş muḥannā
[...]
Yazar *ḥınnā*yıla avcını düpdüz
Meh-i bedrüñ ṭutar yüzini yılduz

ʿAceb naḳş itmiş idi ol nigārīn
Şafaḳ-gūn olmış idi māh-ı sīmīn

Boyayup ḳana barmaḳ oḳlarını
Ḳıluru ʿunnāb-gūn fınduḳlarını

Gümüş barmaġı laʿlīn olsa ḫoşdur
Ki zīrā ḫāme rengīn olsa ḫoşdur (Kemāl, YZ., s.160)

Yahya da Züleyha'nın yedi haneli köşküne Yusuf'u davet etmeden önce süslenirken, onu vuslata razı etmek için ellerine kına yakarak hile yaptığını ifade ediyor:

Elini eyledi *ḥınnā* ile al
Ḥabībi vuṣlatına eyledi āl (Yaḥyā, YZ., s.126)

[168] Koçu, s. 157.

Darîr'in aşağıdaki beytinde de Züleyha'ya Yusuf'la evlenirken kına yaktıkları bildiriliyor:

Ḳıldılar aña yüzük laʿl ü güher
Ḳına yaḳuban ʿarūs eylediler (Ḍarīr, KY., s. 312)

Şirin Husrev'in cenaze töreninde gelin gibi süslenmiştir. Gözüne sürme çekip eline kına yakmıştır:

Ḫırāmlayu ıdıp saç arḳasınġa
Ḳodup sürme közinge ilge *ḳına* (Ḳuṭb, HŞ., s. 448)

Rıdvan ise Husrev'in cenaze töreninde gelin gibi süslenen Şirin'in hem ellerine hem de ayaklarına kına yaktığını söyler:

ʿArūsāne düzinmiş ol nigārīn
Ḥınāyile eli ayaġı rengīn (Rıḍvān, HŞ. s. 527)

Şirin Ferhad'ı görmek için Bisütun dağına giderken kınalanarak süslenmiştir:

Gören ḥınnādan anı bestelenmiş
Semendür dir gül ile destelenmiş (Lāmiʿī, FŞ., s. 290)

Arapça "hızab" kelimesi genel olarak "boya" demektir.[169] *Devellioğlu*'nda ise boya anlamının yanı sıra "kına" anlamı da görülüyor. Buna göre "hızab" kaşa sürüldüğünde rastık (bk. Vesme, s.132), ele veya ayağa sürüldüğünde kına anlamına gelen bir kelimedir.

Hamdî'nin Züleyha'nın ellerine kına yakmasını tasvir ettiği aşağıdaki beyitlerde de "hızab" kına anlamındadır. Züleyha Yusuf'a güzel görünüp onu baştan çıkarmak için süslenirken ellerini kınalamıştır:

İtdi siḥr-i *ḫıżāb* ile ol cān
Pāre-i sīmi pençe-i mercān

Oldı fınduḳ bu siḥr ile ʿunnāb
Oldı billūr laʿl ü aḥmer-i nāb

Keffi levḥine itdi naḳş-ı nigār
Tā bu naḳş ile el vire o nigār (Ḥamdī, YZ., s. 134-135)

[169] Kamus, C. I, s. 121; KT., s. 583.

Abdulbaki Gölpınarlı *Hafız Divanı* [170] tercümesinde "Nigâr, hem güzel manasına gelir, hem de parmaklara konan kına manasına gelir. Bu bakımdan şairler, daima bu kelimenin iki manasıyla bir sanat yaparlar." diyor. Bu kelime *Ferheng-i Farsî*'de de "Sevgilinin (güzelin) el ve ayaklarına kına ile yapılan şekil" [171] olarak tanımlanmıştır. Buna göre yukarıda da yer verilen şu beyitlerde geçen "nigâr ve nigârîn" kelimelerinin tercihinde bu anlam ilişkisi rol oynamış olmalıdır:

Keffi levḥine itdi naḳş-ı nigār
Tā bu naḳş ile el vire o nigār (Ḥamdī, YZ., s. 135)

ʿAceb naḳş itmiş idi ol nigārīn
Şafaḳ-gūn olmış idi māh-ı sīmīn (Kemāl, YZ., s.160)

ʿArūsāne düzinmiş ol nigārīn
Ḥınāyile eli ayaġı rengīn (Rıḍvān, HŞ. s. 527)

I. III. 1. 2. Vesme

Türkçe'deki "rastık" kelimesinin Arapça karşılığı olan "vesme", kadınların kaşlarına sürdükleri siyah boyaya denir.[172]Farsça sözlüklerden *Burhân-ı Kâtı*'da vesme ile ilgili olarak şu bilgiler veriliyor: "Bir nebattır. Karılar kaynatıp usaresi ile ebruların hizab ederler. Bu nebat ketem dedikleridir ki mersin varakına şebih, semeri fülfül kadar ve ba'de'l-kemâl siyah olur. Bazılar 'vesme varaku'n-nîl yani çivit otudur' dedi. Bazılar indinde hınâ-yı siyahtır ki hınâ-yı mecnûn veya hınâ-yı şugâl dahi derler.(…) Bir kavilde rastık taşıdır."[173] *Burhan*'da bitkisel ve madeni kökenli olduğu bildirilen vesmenin diğer sözlüklerde[174] yalnızca rastık taşı denilen "antimon" elementinden elde edildiği bildirilmektedir.

Hamdî, Züleyha vesme çektiğinde kaşlarının yeni aya benzediğini ifade ediyor:

Çekse *vesme* ḳaşına ol ḫurşīd
Ḳavs-i müşgīn olurdı māh-ı cedīd (Ḥamdī, YZ., s. 76)

Aşağıdaki beyitte de Züleyha kaşlarına siyah renkli vesmeyi sürünce hilal kaşlarının gökkuşağına benzediği ifade ediliyor:

---

[170] Şirazî, *Hafiz Divanı*, Çeviren: Abdülbaki Gölpınarlı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 704.
[171] Mu'în, C. 4, s. 4803.
[172] KT, s. 1492; Koçu, s. 196; Pakalın, C. III, s. 13.
[173] Burhan, s. 809.
[174] KT, s. 654-655; Koçu, s. 196; Pakalın, C. III, s. 13.

ʿAnberīn *vesme* virdi ṭurfe cemāl
Oldı ḳavs-i ḳuzaḥ ol iki hilāl (Ḥamdī, YZ., s. 134)

Kemal Paşazade de Züleyha'nın vesme çekilmiş kaşlarını gökkuşağına benzetiyor:

Ḫıżāb ile çeküp ḳaşı miṣālin
Ḳılur ḳavs-i ḳuzaḥ ʿīdüñ hilālin (Kemāl, YZ., s. 160)

Yahya Züleyha'nın, vesme çektiğini belirtmese de mihraba benzeyen kaşlarını süslediğinden söz ediyor. Bu beyitte gözlerine sürme çektiğinden de söz edilen Züleyha'nın, kaşlarını da vesme ile boyayarak süslediği anlaşılmaktadır:

Ḳaşı miḥrābını ḳılmış müzeyyen
Gözinüñ sürmesin itmiş muʿayyen (Yaḥyā, YZ., s. 70)

Şirin gelin olduğunda süslenirken kaşlarına vesme sürmüştür:

Sürüp ebrūlarına reng-i *vesme*
Çeker ol nergis-i şehlāya sürme (Celīlī, HŞ., s. 242)

Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin mesnevilerinde kadınların kaş boyası olarak vesmenin yanı sıra müşg tozu kullandıkları da görülmektedir.

Hamdî'nin aşağıdaki beytinde gelin süsleyici kadınların Züleyha'nın kaşlarına kaş boyası olarak müşgden toz sürdükleri ifade ediliyor:

Geldi meşşāṭalar Züleyḫā'ya
*Müşg*den toz itdiler yaya (Ḥamdī, YZ., s. 171)

Husrev Şirin'in kasrına geldiğinde, Şirin Husrev'in karşısına çıkmadan önce süslenirken kaşına müşgden toz sürmüştür:

Ḳaşınuñ yayına toz urdı müşgīn
Çeküp şeh yüregine nāvek-i kīn (Şeyḫī, HŞ., s. 212)

Lamiî Şirin'in kaşlarını tasvir ettiği aşağıdaki beyitte, kaşları kemana benzetirken, müşg tozlu olduğunu da belirtmektedir:

Kemāndur müşg tozlu ḳabżası sīm
Hilāl-i ḫüsndür olmış iki nīm (Lāmiʿī, FŞ., s. 260)

Lamiî aşağıdaki beyitte de "müşgîn keman" ifadesiyle Şirin'in kaşlarına müşg sürdüğünü belirtmektedir:

Ṣunup ḳaşına bir müşgīn kemānı
Didi ṭut yayḳarayile cihānı (Lāmiʿī, FŞ., s. 289)

I. III. 1. 3. Sürme / Kuhl

Sürme Türkçe'den Farsça'ya geçmiş bir kelime olup Arapça karşılığı "kuhl ve tutiya"dır. Sürme kadınların süs amacıyla göz kenarlarına sürdükleri siyah veya lacivert renkli toz bir maddedir.[175] Kaynaklarda "sürme"nin aynı zamanda Isfahan'da bir köyün adı olduğu ve en iyi sürmenin burada elde edildiği bildirilmektedir.[176]

Sürmenin kadınlar tarafından göz kenarlarının yanı sıra kimi kaynaklarda kirpiklere ve kaşa da sürüldüğünden söz ediliyor.[177] Sürme kabı (sürmedan) içinde ezilerek yapışkan bir hâle getirilen sürmenin mîl (ince ve uzun çubuk şeklinde alet) yardımıyla gözler yumularak kirpiklere sürüldüğü bildirilmektedir.[178]

Sürmenin kadın süs malzemelerinden biri olmak dışında görüş gücünü artırıcı bir ilaç özelliği taşıdığı ve yendiği takdirde ses kısılmasına veya yiyenin hiç konuşamamasına neden olduğu yolunda bilgiler de vardır. Sürme Fars ve divan şiirinde bu özellikleri ile de yer almıştır.[179]

Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin mesnevilerinden tespit edilen sürme ile ilgili örneklerde, sürmenin kadınlar tarafından yalnızca göze sürüldüğü ve süs amacıyla kullanıldığı görülmektedir.

Yahya Züleyha'nın güzelliğini tasvir ederken gözlerinin sürmesinin rengini Kadir gecesinin karanlığına benzetir:

Aña bir āyine olmış meh-i bedr
Gözinüñ *kuḥl* tārīk-i şeb-i Ḳadr (Yaḥyā, YZ., s. 53)

Züleyha Yusuf'u rüyasında üçüncü kez gördüğünde onun kim olduğunu öğrendiği için çok mutlu uyanmıştır. Bu mutlulukla yeniden hayata döner ve süslenmeye başlar. Bu süslenme sırasında kaşına rastık, gözüne de sürme çektiği ifade ediliyor:

---

[175] KT, s. 719, 1151; Burhan, s. 699; Şükun, C. II, s. 1194; Koçu, s. 211; Onay, s. 381-382.
[176] Burhan, s. 699; Şükun, C. II, s. 1194; Onay, s. 381.
[177] Koçu, s. 211; KT, s. 719.
[178] Koçu, s. 212.
[179] bk. Gürer, Dr. Abdulkadir, "*Dîvân Edebiyatında Sürme ve Nâ'ilî'nin Bir Gazeli*", Türkoloji Dergisi C. 12 sayı: 1'den Ayrı Basım, Ankara, 1997.

Ḳaşı miḥrābını ḳılmış müzeyyen
Gözinüñ sürmesin itmiş muʿayyen (Yaḥyā, YZ., s. 70)

Züleyha'nın Yusuf'la gizlice buluşmak ve onu vuslata davet etmek için yaptırdığı köşke giderken gözlerini baştan çıkarıcı biçimde sürme ile süslediğini Hamdî ve Kemal Paşazade aşağıdaki beyitlerde şöyle ifade ediyorlar:

Nergise çekdi *kuḥl*-i ʿayyārı
İtdi merdümlere siyeh-kārı (Ḥamdī, YZ., s. 134)

Ḳılup kirpüklerini nāvek-endāz
Çekindi gözlerine sürme-i nāz

Çeküp nergislerine *sürme*sini
Siyāh itmişdi merdümler evini (Kemāl, YZ., s. 160)

Züleyha Yusuf'la evlenirken gelin süsleyici kadın(meşşâta)lar Züleyha'nın gözüne sürme çekmişlerdir:

Çekdiler nergisine *sürme*-i nāz
Zāġ-düm oldı ṣanasın şeh-bāz[180] (Ḥamdī, YZ., s. 171)

Aşağıdaki beyitte de Şirin'in gelin olduğunda süslenirken gözlerine sürme çektiği ifade edilmektedir:

Sürüp ebrūlarına reng-i vesme
Çeker ol nergis-i şehlāya *sürme* (Celīlī, HŞ., s. 242)

Husrev'in cenaze töreninde gelin gibi süslenenen Şirin gözüne sürme çekip, ellerine kına yakmıştır:

Ḫırāmlayu ıdıp saç arḳasınġa
Ḳodup *sürme* közinge ilge ḳına (Ḳuṭb, HŞ., s. 448)

I. III. 1. 4. Nîl

"Nîl" Farsça bir kelime olup, Türkçe'de "çivit" ve "çivit otu"nun karşılığıdır. "Çivit" Hint'te ve Yemen'de yetişen bir bitkiden elde edilen koyu mavi renkli bir boyadır.[181] Yanmış üzerlik tohumuna da nil (çivit) denildiği bildirilen sözlüklerde, bunun nazar değmesinden korumak amacıyla çocukların kulağı tozuna ve alınlarına

[180] Zāġ-düm: Zāġ-ı düm M.
[181] KT, s. 533; Burhan, s. 562; Şükun, C. III, s. 1939.

çekildiğinden söz ediliyor.[182] Nitekim Şeyhî'nin Husrev ü Şirin mesnevisinden alınan aşağıdaki beyitte de çividin nazardan korunmak için yüze çekildiği açıkça ifade ediliyor:

Çividi kim yüz ayına çekerler
Naẓar jenginden eylerler ḥaẕerler (Şeyḫī, HŞ., s. 64)

Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin mesnevilerinden tespit edilen aşağıdaki beyitlerde kadınların nîli tıpkı rastık ve sürme gibi süslenirken yüzlerine çektikleri, amaçlarının ise güzel yüzlerini nazardan korumak olduğu anlaşılıyor.

Hamdî ve Kemal Paşazade Züleyha'nın vuslat amacıyla Yusuf'la gizli buluşması öncesinde nasıl süslendiğini anlattıkları bölümde yüzüne nilden bir çizgi çekişini ve nedenini benzer ifadelerle şöyle anlatıyorlar:

Māha ḫaṭ çekdi nīlden çün mīl
Ḥüsn-i Mıṣr'dan ʿimāret itdi o Nīl

Çekdügi ḫaṭṭ-ı nīli ol māha
Tā ki mīl ola çeşm-i bed-ḫˇāha

Ya görüp çeşmin oldı māşıṭa mest
Sürme mīlin düşürdi ditredi dest (Ḥamdī, YZ., s. 134)

Çekindi ay yüzine nīlden mīl
Cemāl-i Mıṣr'ın ābād itdi ol Nīl

Degüldi ḳaṣdı aya nīl sürme
Elinden düşmiş idi mīl-i sürme

Ne çeksün ḫaṭṭ-ı nīl ol ay yüzine
Meger mīl idi bed-ḫˇāhuñ gözine (Kemāl, YZ., s. 484)

Husrev Şirin'e yalvarırken, Şirin'in yüzündeki nil ile çekilmiş çizgiyi serv-i âzâd (düzgün ve uzun servi) sanırken zulüm oku gibi göründüğünü söyler. Çünkü Şirin ona nazlanmaktadır. Buradan nilin yüze düz bir çizgi şeklinde çekildiği anlaşılıyor:

Ruḫuñ nīlin ṣanurdum serv-i āzād
Dirīġā gösterür bir tīr-i bī-dād (Celīlī, HŞ, s. 187)

[182] Burhan, s. 562; Şükun, C. III, s. 1940.

Şirin Ferhad'ın ölümüne yas tutarken yüzündeki nil ile çekilmiş çizgi gözyaşından Nil ırmağının akmasına benzetilmiştir:

Degül ruḫsāresinde ḫaṭṭ-ı nīlī
Gözi yaşı aḳıtmış cūy-ı Nīl'i (Celīlī, HŞ, s. 231)

I. III. 1. 5. Gül-gûne / Gâze / Kızılca

Farsça'da "gül-gûne" ve "gâze"olarak geçen kelime Türkçe'de kadınların süslenmek amacıyla yüzlerine sürdükleri düzgünlerden "allık"ın karşılığıdır. "Düzgün" ise eski usul makyajda kadınların yüzlerine sürdükleri beyaz ve kırmızı boyaların genel adıdır. Düzgünün beyaz renkli olanına "aklık (sefidab, sefidac, isfidac, üstübeç)", kırmızı renkli olanına "allık (gül-gûne, gâze)" denir.[183]

R. Ekrem Koçu, allığın nasıl yapıldığı ve kadınlar tarafından nasıl kullanıldığı hakkında şu bilgileri verir: "Eski toplum hayatımızda allık yanak ve dudak üstünde yalnızca kadınlar tarafından kullanılmıştır.(…) Kadın makyajında allık olarak herhangi bir kırmızı boya kullanılmıştır ve attarlar tarafından 'Gaz Boyaması' adı ile satılmıştır. Gaz denilen incecik tülbendler kırmızı boyaya batırılır ve boya o tülbend üstünde toplanıp kurur idi. Boyanacak hanımlar yanaklarını gül suyu ile hafifçe ıslatırlar ve sonra küçük bir parça gaz boyamasını cild üzerinde gezdirerek yüzün gereken yerlerini allandırırlardı. Dudak boyamak için de dudağı dil ile ıslatıp üstüne gaz boyamasını sürmek kâfî gelirdi."[184]

Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin mesnevilerinden tespit edilen örneklerde allığın kadınlar tarafından yalnızca yüze sürülen bir makyaj malzemesi olarak kullanıldığı görülmektedir.

Züleyha Yusuf'u köşküne davet etmeden önce âdeta gelin gibi süslenir. Aslında süse ihtiyacı yoktur. Ancak süslenince güzelliği bir kat daha artmıştır. Yüzüne sürdüğü kızılca (allık) da o sırada kullandığı süs malzemelerindendir:

Yoġ idi zeyne iḥtiyācı anuñ
Artdı andan velī revācı anuñ

Güle virdi *ḳızılca* rengi revāc
Nūr arturdı nūra isfīdāc (Ḥamdī, YZ., s. 134)

---

[183] Koçu, s. 98.
[184] Koçu, s. 12.

Kemal Paşazade Züleyha'nın Yusuf'a daha güzel görünmek için allık sürdüğünü belirtiyor:

Sürer *gül-gūne* ol ter gül yüzine
Ki şīrīn görine yāri gözine (Kemāl, YZ., s. 160)

Züleyha Yusuf'la evlenirken gelin olduğunda yüzüne allık sürmüştür:

Ṭāze-reng itdi *ġāze* lālelerin
Ġāliye-müşg idüp külālelerin (Ḥamdī, YZ., s. 171)

Şirin gelin olurken gelin süsleyici kadın (meşşata) Şirin'in yüzüne allık sürer:

Virür meşşāṭa ol gül-çihreye zīb
İder *gül-gūn* u isfīdāc tertīb Celīlī, HŞ., s. 242)

I. III. 1. 6. Sefidac / İsfidac

Farsça'da "sefida, sefidab, sefidac" biçimlerinde görülen ve "isfidac" olarak Arapça'ya geçmiş olan kelimenin sözlüklerdeki[185] karşılığı "üstübeç"tir. Üstübeç ise kurşun boyası (kurşun karbonat) da denilen ve boyacılıkta kullanılan beyaz madenî bir maddedir.[186] Eskiden kadınlar beyaz renkli toz hâlindeki bu maddeyi süs malzemesi olarak yüzlerine sürmekte kullanmışlardır. Düzgünün beyaz renkli olanıdır ve buna "aklık" denir.[187] Bu maddenin kullanımı ile ilgili sakıncayı *Koçu* "…aklıkda üstübeçli bir su kullanıldığı için hem yüzün taravetini tahrib eder, hem de cildden geçerek dişler üzerinde tesir gösterir, yıllar boyunca her gün düzgünlenmiş kadınların dişleri kapkara olurdu."sözleriyle ifade ediyor.[188] Üstübeç veya aklık olarak bilinen bu madde günümüzde kadınların kullandığı pudranın karşılığıdır.

Hamdî ve Kemal Paşazade'nin aşağıdaki beyitleri, Züleyha'nın Yusuf'u evine davet edip buluşmadan önce süslendiği sırada yüzüne sefidac sürdüğünü gösteren beyitlerdir:

Güle virdi ḳızılca rengi revāc
Nūr arturdı nūra *isfīdāc* (Ḥamdī, YZ., s. 134)

Sefīdāc urdı yüzine semenvār
Sehī- serv-i revān oldı semen-bār (Kemāl, YZ., s. 160)

---

[185] KT, s. 726; Devellioğlu, s. 929.
[186] *Büyük Türk Sözlüğü*, Hayat Yayınları, İstanbul, tarihsiz, s. 1211; TS, s. 2065.
[187] Koçu, s. 98.
[188] Koçu, s. 99.

Şirin gelin olduğunda gelin süsleyici kadın Şirin'in yüzüne isfidac sürer:

Virür meşşāṭa ol gül-çihreye zīb
İder gül-gūn u *isfīdāc* tertīb (Celīlī, HŞ., s. 242)

I. III. 1. 8. Zerrin Varak

"Zerrin varak" veya "zer varak (altın varak)", çeşitli süsleme sanatlarında kullanılan ve ince tirşelerin arasında dövülerek inceltilen altın levhalara denir. Altın varaklar "altın ezme"[189] yoluyla ezilip toz hâline getirildikten sonra fırça ile sürülerek tatbik edildiği gibi, işlenecek zemine yapıştırmak suretiyle de kullanılmıştır. Genellikle miksiyon ve yumurta akı zemine sürülür sonra altın varak zemin üzerine döşenir. Daha sonra ince kağıt ve kalın fırça yardımıyla yapıştırılır.[190]

Altın varak çeşitli süsleme sanatlarında kullanılan bir madde olmakla birlikte eskiden kadınların kullandıkları yedi süs malzemesi (her-heft)'nden biri olarak da bilinir. Farsça'da kadınların süslenmek amacıyla yüzlerine yapıştırdıkları bu altın varaklara "zerek" denilmektedir.[191]

Şirin gelin olduğunda yüzüne altın varak yapıştırmıştır. Şair Şirin'in yüzündeki altın varağı sanki ayın üstüne konmuş yıldızlara benzetir:

Urup *zerrīn varaḳ* ruḫsār-ı āle
İder māh üstine encüm ḥavāle (Celīlī, HŞ., s. 242)

I. III. 1. 8. Altın Suyu

Farsça'da "zer-âb" kelimesinin Türkçe'deki karşılığı olan "altın suyu" sözlüklerde mücellitler ve nakkaşların tezhip için kullandıkları bir madde olarak tarif edilmektedir.[192] Altın varaklar "altın ezme" adı verilen özel bir yöntemle (bk. 139. dipnot) ezilip toz hâline getirildikten sonra jelâtinli su ile karıştırılır. Elde edilen bu

[189] Altın Ezme: Altın varakların Arap zamkı veya süzme bal yardımı ile ezilip kamış kalemle yazılabilecek veya fırça ile sürülebilecek hâle getirilme işlemine denir. Ezilen altını kullanmak gerektiğinde jelatinli su ile karıştırılır ve kamış kalemin ucuna fırça yardımı ile konarak yazılır veya fırça ile sürülür. bk. Derman, Çiçek, "*Altın Ezme*", TDVİA, C. 2, s. 537; Esiner Özen, Mine, *Türk Cilt Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998, s. 35.
[190] Pakalın, C. I, s. 54; Ayan Birol, İnci, "*Altın Varak*", TDVİA, C. 2, s. 541.
[191] Burhan, s. 840; Muʿīn, C. 2, s. 1735; Şükun, C. 2, s. 1070.
[192] Burhan, s. 838; Muʿīn, C 2, s.1728.

karışıma altın suyu (ezme yaldız, sulu yaldız) denir. Altın suyu, uygulanacak zemine fırça yardımıyla sürülerek kullanılır.[193]

Kaynaklarda altın suyunun kadın süs malzemesi olarak kullanıldığı belirtilmemekle birlikte Kemal Paşazade'nin aşağıdaki beytinde altın suyunun tıpkı altın varak gibi makyajda kullanıldığı görülmektedir.

Züleyha Kutayfer ile evlenirken gelin süsleyici kadınlar onun yüzünü altın suyu ile süslerler. Züleyha'nın altın suyu ile süslenen yüzü yaldızlanmış kitaba benzetilmiştir:

Gelüp meşşāṭalar yüzin düzerler
Yüzin *altun ṣuyı* birle yazarlar

Güzellik resmini tertīb iderler
Cemāl-i muṣḥafın teẕhīb iderler (Kemāl, YZ., s. 96)

I. III. 1. 9. Yapma Ben (Hâl-i Arızî)

"Ben" insan vücudunda ve özellikle yüzde doğal olarak bulunan siyah renkli leke veya kabartılara denir. "Ben"in Arapça'daki karşılığı "ḫāl" ve "şāme"dir.

Ben eskiden kadın güzelliğinde önemli bir güzellik unsuru olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle yüzünde doğal ben bulunmayan güzeller "yapma ben (ḫāl-i ʿārıżī)" kullanmışlardır. Yapma ben, Girit Adası'nda yetişen bir çalıdan elde edilen ve "lâden" denilen zamkın balmumu kıvamına getirilmesiyle elde edilmiştir. Balmumu kıvamına getirilen bu zamktan küçük parçalar koparılıp yüzün istenen bir yerine yapıştırılmak suretiyle kullanılmıştır.[194]

Eskiden gelin süslemesinde de muhakkak kullanılan yapma benin ayrıca altın ile yaldızlanmış olanlarına "hâl-i zer" adı verilirmiş.[195] *Burhân-ı Kâtı*'da "her-heft" maddesi açıklanırken "hâl-i ârızî" hakkında "(…) sürmeden câ-be-câ yüzlerine zer-nişân konulan noktalardır"[196] deniyor. Bu bilgiden de yapma benin sürme ve altın karıştırılarak elde edildiği anlaşılmaktadır.

---

[193] Esiner Özen, Mine, *Türk Cilt Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998, s. 35.
[194] Koçu, s. 33.
[195] Koçu, s. 33.
[196] Burhan, s. 344.

Hamdî ve Kemal Paşazade'nin aşağıdaki beyitlerinde Züleyha'nın Yusuf'la gizlice buluşacağı zaman süslendiği sırada yüzüne yapma benler yapıştırdığı anlatılmaktadır:

Cā-be-cā ruḫlarına *ḫāl* itdi
Yaʿni dildāra ʿarż-ı ḥāl itdi (Ḥamdī, YZ., s. 134)

Ḳodı yüzine yir yir ʿ*anberīn-ḫāl*
Ki ide yāre ʿarż-ı ṣūret-i ḥāl (Kemāl, YZ., s. 160)

Celilî'nin Şirin'in gelin olduğunda süslenirken ayağına altın bir halhal taktığını ifade ettiği aşağıdaki beyitte, Şirin'den istiare yoluyla "mâh-ı anberîn-hâl" olarak söz edilmektedir. Burada Şirin, yüzünde anber kokulu ya da anber gibi siyah renkli benleri olan bir ay olarak tasvir edildiğine göre gelin olduğunda yüzünde yapma benler bulunduğu anlaşılmaktadır:

Ayaġına o māh-ı ʿ*anberīn-ḫāl*
Meh-i nevden ṭaḳar zerrīne ḫalḫāl (Celīlī, HŞ., s. 242)

I. III. 1. 10. Gül-âb

Farsça'da "gül-âb", Arapça'da "cüllâb" biçimlerinde görülen "gül suyu", "gül yağı yapılırken yan ürün olarak elde edilen kokulu ve renksiz sıvı"[197]nın adıdır. Arapça'da su anlamındaki "mâ" ve gül anlamındaki "verd" kelimeleriyle yapılan tamlama ve birleşik kelimelerden oluşan "mâ-i verd, mâ'ü'l-verd, mâ-verd" ibareleri de gül suyu anlamındadır.

Gül suyu eskiden beri güzel kokusu ve ferahlatıcı özelliği nedeniyle kullanılmış bir maddedir. Ayrıca eski halk hekimliğinde sarhoşluktan ayılanların baş ağrılarını gidermek için ve yürek çarpıntısında, asabî hâllerde çeşitli çiçek suları gibi gül suyu içmek âdet olmuştur.[198]

Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin mesnevilerinde de kadınların gül suyunu güzel kokusu, ferahlatıcı ve cilde tazelik verici özelliği dolayısıyla cilt temizliğinde; ferahlatıcı ve sakinleştirici etkisi dolayısıyla da asabî hâllerde haricen kullandıkları görülmektedir.

---

[197] TS, s. 806.
[198] Onay, s. 409.

Züleyha sabah uyandığında cariyeler Züleyha'nın yüzünü, ellerini ve ayaklarını gül suyu ile yıkarlar:

Gül-āb ile ter eylerler yañaġın
Kimi elin ovar kimi ayaġın (Kemāl, YZ., s.55)

Aynı şekilde Züleyha Yusuf'la buluşacağı zaman süslenirken yüzünü gül suyu ile yıkar:

Gül-āb ile yuyup ter gül yüzini
Düzüp ārāyiş itdi kendüzini (Kemāl, YZ., s. 159)

Şirin de ilk kez Ferhad'ı görmeye gideceği zaman süslenirken yüzünü gül suyu ile yıkar:

Semenzār eyleyüp serv-i revānın
Yudı *āb-ı gül* ile erġavānın (Lāmiʿī, FŞ., s. 289)

Darîr ve Sûlî Fakîh'in aşağıdaki beyitlerinde gül suyunun tedavi edici özelliğinden söz edilmektedir. Züleyha Yusuf sanarak evlendiği Mısır Azizini ilk kez gerdek odasında gördüğünde hayal kırıklığına uğrayarak düşüp bayılmıştır. O an cariyeler hemen Züleyha'nın yüzüne gül suyu serpmişler ve Züleyha kendine gelmiştir:

Āh ider ʿaḳlı gider ol dem nigār
Yire düşdi ol zamān bī-çārevār

Ṣaçdılar gül ṣuyın ol dem gül yüze
ʿAḳlı geldi gül yüzin diler yüze (Ḍarīr, KY., s. 166-167)

Zelīḫā'nuñ hemān uṣṣı gider[199]
Düşdi yire kendüzinden bī-ḫaber

Ḳaravaşlar yüzine mā-verd ṣaçar
ʿAḳlı geldi yine gözini açar (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 166)

Züleyha Yusuf'u ilk kez gördüğünde de şaşkınlıktan bayılıp düşer. Bu sırada dayesi onun kendine gelebilmesi için yüzüne gül suyu serper:

Gördi yārin çü āfitāb gibi
Ditredi yire düşdi tāb gibi

Gelüp üstine dāye pür-teb ü tāb
Şīşe-i dīdeden ṣaçardı gül-āb

[199] Bu mısra'ın vezni bozuk.

ʿAḳlı geldi çü māʾ-i verd ile
Başladı aġlamaġa derd ile (Ḥamdī, YZ., s. 104)

Züleyha Yusuf'u gerçek yaşamda görüp şaşkına döndüğü o an şaşkınlığının nedenini dayesine açıklar. Yusuf Züleyha'nın rüyasında görüp âşık olduğu kişidir. Yusuf'a bu kadar yakın iken onu kaybetmek istemeyen Züleyha evli olduğu için onu oğul olarak satın almak ister. Bu isteğini dayesi vasıtasıyla Yusuf'a iletir. Yusuf oğul bahanesine inanmayıp Züleyha'nın yaşadığı aşktan haberdar olduğunu ve vuslatın uzun yıllar cefa çekmeden gerçekleşmeyeceğini söyler. Züleyha bu haberi duyunca kendini kaybeder. Dayesi yine Züleyha'nın yüzüne gül suyu serperek kendine getirir:

Āh idüp eyle düşdi ol cānān
Ṣanasın kim teninde ḳalmadı cān

Dāyesi şaçdı gül yüzine gül-āb
Ṭurdı yirden niteki mest ü ḫarāb (Ḥamdī, YZ., s. 105)

I. III. 1. 11. Müşg / Nâfe

"Müşg" Farsça bir kelime olup Arapça karşılığı "misk"tir. Âhû-yı müşgîn veya âhû-yı Hoten denilen ve Hıta, Hoten, Çin ve Hindistan bölgelerinde yaşayan ceylanların göbeğinden elde edilen güzel kokulu maddeye denir.[200] Ahmet Talat Onay'ın şarih Sudî'nin *Hafiz Divanı Şerhi*'nden aktardığı bilgiye göre "O memleketlerin [Hıta, Hoten, Çin ve Hindistan] avcıları bunları [misk ahularını] sürü sürü muhafaza ederek hem etinden hem miskinden faydalanırlarmış. Rûm'un (Anadolu) âhûları yılda bir kere boynuzlarını düşürdüğü gibi, o âhûlar da yılda bir defa nâfelerini düşürürlermiş. Bu zaman gelince avcılar zarflar (kese) peyda edip hayvanın karnı altına bağlarlarmış. Bu hayvan insan ve hayvan ürkütmesiyle, yahut birbirleriyle oynaşmakla hararet kesbedermiş. Bu yüzden nâfesine [göbeğine] birkaç damla kan damlarmış. Böylelikle nâfe miskle dolar; vakti gelince düşermiş. Düştükten sonra –kokmadığı için- bazı ilaçlarla terbiye ederlermiş. Bazılarına göre misk, lale ve sünbül otlamaktan hâsıl olurmuş."[201]

Yine Farsça bir kelime olan "nâfe" de kaynaklarda "Hıta ve Hoten ahularının göbeğinde toplanan kandan elde edilen bir çeşit misk, güzel koku" olarak

[200] Onay, s. 30, Devellioğlu, s.653; KT, s. 1343.
[201] Onay, s. 30.

tanımlanmıştır.[202] Buna göre müşg ve nâfe aynı maddenin adıdır. Misk ya da nâfe ipekler içinde saklanırmış.[203]

Yahya'nın Züleyha'nın yanağına düşen kıvrım kıvrım saçlarını kızıl ipek içindeki Çin nâfesine benzettiği aşağıdaki beyitte, nâfenin ipek içinde saklandığına da işaret edilmektedir:

Düşerdi ʿārıżına zülf-i pür-çīn
Ḳızıl vālāda gūyā nāfe-i Çīn (Yaḥyā, YZ., s. 126)

Müşg ve nâfe kadınların özellikle saçlarına sürdükleri bir koku olarak kullanılmıştır.

Hamdî'nin aşağıdaki beyitlerinde Züleyha'nın Yusuf'la buluşmadan önce saçlarına müşg (nâfe) sürdüğü anlatılmaktadır:

Sünbüli *müşg*e būy bend itdi
Siḥr ile dillere kemend itdi (Ḥamdī, YZ., s. 134)

İtdi zülfin girih girih çīn çīn
Ṭutdı eṭrāfı būy-ı *nāfe*-i Çīn (Ḥamdī, YZ., s. 134)

Lamiî'nin aşağıdaki beytinde de Şirin'in saçlarına müşg sürdüğü ifade edilmektedir. Şair burada Şirin'in müşg sürerek boynuna saldığı saçlarını anberîneye benzetir. Anberîne, içine anber konularak gerdanlık gibi kullanılan bir kadın süs malzemesidir.[204]:

Düzüp ṣaçını *müşgīn* ʿanberīne
Aşup zencīr-i zer sīmīn berine (Lāmiʿī, FŞ., s. 289)

Müşgün kadınlar tarafından kaş boyası olarak kullanımı ile ilgili örnekler Vesme başlığı altında ele alınmıştır (bk. s. 133).

I. III. 1. 12. Anber

Arapça bir kelime olan "anber" sözlüklerde genel olarak "Ada balığı (amber balığı)nın mide veya bağırsaklarından elde edilen, güzel kokulu, yumuşak, yapışkan ve kül renkli bir madde" olarak tarif edilmiştir.[205]

---

[202] Şükun, C.3, s. 1862; Devellioğlu, s. 796; KT, s. 1449-1450; Onay, s. 30.
[203] Onay, s. 31.
[204] Mu'in, C. 2, s. 2357; Rami, Şerafeddin, *Enisü'l-Uşşak (Klasik Doğu Edebiyatlarında Sevgiliyle İlgili Mazmunlar)*, Çevirenler: Yrd. Doç. Dr. Turgut Karabey, Yrd. Doç. Dr. Numan Külekçi, Dr. Habib İdris, Ankara, 1994, s. 8.
[205] KT, s. 953; Devellioğlu, s. 33, Muʿīn, C.2, s. 235.

Kamus Tercümesi'nde ise "Ḳanber vezninde ṭīb-i maʿrūf ismidir. Bunuñ māddesi bir dābbe-i baḥriyyenüñ rūṣ u fażlasıdur. Yāḫod deryāda kāʾin bir bıñardan zift gibi ḳaynayup çıḳar yaʿnī dühniyeti sebebiyle ṣuyuñ üzerine çıḳup müncemid olduḳda mevc sürüp sāḥil-i deryāda bulunur." şeklinde tanımlanmaktadır. Burada Mütercim Asım Efendi şu görüşünü eklemiştir: "İşbu ʿanber māddesinde müteḳaddimīn ile müteʾaḫḫirīn iḫtilāf eylediler. Müʾellifüñ beyānı müteḳaddimīne göredür. Ḥattā dirler ki gāhīce ol müncemid olan nesneyi balıḳlar yudup kendülerine mużır olmaḳla helāk olup ḍarb-ı emvāc ile sāḥilde bulduḳdan ṣoñra ḳarınlarını yarup çıḳarurlar imiş ve müteʾaḫḫirīne göre cezāʾir-i Hind cibālinde olan bal arıları ḫoş-bū nebātātdan raʿy ile ḥāṣıl eyledügi ʿaseldür ki keṣret-i bārān sebebiyle arılaruñ ḳovanlarını sel ṣuyı deryāya getürdükde eczā-yı ʿaseliyyesi maḥv olup eczā-yı şemʿiyyesi bāḳī ḳalduḳda mevc sāḥile atup anda bulınur. Bu ḳavl ṭabʿa mülāyimdür. Zīrā baʿżı ʿanberlerde arı ḳanadı ve ayaġı ve ḳuyruġı müşāhede olınur."[206]

Amber (anber) hakkında elde edilen en son bilgiyi M. Zeki Pakalın vermektedir: "(…) anber kaşalot denilen büyük balığın karnından çıkararak denizlere bıraktığı pek güzel kokulu, fakat pek temiz sayılmayacak bir maddedir. Bu balığın da insanlar gibi safra yolunda kum hastalığına tutulduğu, anberin işte bu safra kumlarının bir araya gelmesinden hâsıl olduğu anlaşıldı. Japonlar da ak anbere balinanın necaseti adını vermektedirler. Anber Madagaskar Adası ile Japon ve Kromandel sahillerinde bulunur. Tazesi gayrimuntazam siyah kütleler hâlinde bulunur ve satıhları düz veya çıkıntılı olur." [207] Bu bilgiye göre, nereden elde edildiği hakkındaki bilgilerin muhtelif olduğu amberin, kaşalot denilen balığın salgıladığı bir madde olduğu kesinleşmiştir.

Amber de müşg ve nâfe gibi, kadınların saçlarının güzel kokması için kullandıkları bir süs malzemesidir.

Aşağıdaki beyitte Züleyha müşg ve amberi karıştırarak saçlarına sürdüğünde boynuna salınan saçlarının anberîneye[208] benzediği ifade edilmektedir:

Ḳatuban ʿ*anber*-i ter müşg-i Çīn'e
Ḳılur boynına zülfin ʿanberīne (Kemāl, YZ., s. 159)

[206] Kamus, C. 2, s.44.
[207] Pakalın, C. I, s. 61
[208] bk. s. 145

Şeyhî Şeker'in güzelliğini tasvir ederken saçlarının kıvrımlarından anber kokusu saça saça yürüdüğünü ifade ediyor:

Ṣaçınuñ çīni ʿanber ṣaça ṣaça
Ruḫınuñ ferri güller aça aça (Şeyḫī, HŞ., s. 200)

Aşağıdaki beyitte de amberin öd (ud)le birlikte vücuda sürülen bir koku olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Züleyha renkli ve güzel elbiselerini giydikten sonra amber ve öd tütsüsü ile kokulanmıştır:

Geyüp rengīn ḳabālar tāze vü ter
Buḫūr itdi özine ʿūd u *ʿanber* (Kemāl, YZ., s. 160)

I. III. 1. 13. Ud

"Ud" Türkçe'de öd ya da öd ağacı olarak bilinen kelimenin Arapçasıdır. "Ud" Hindistan'dan gelen bir cins kıymetli odun olup yakıldığında hoş bir koku yaydığından özel micmerlerde yakılarak kullanılırmış.[209] Evlerde oda kokusu olarak kullanılmakla birlikte kadınlar tarafından parfüm olarak da kullanılmıştır.

Nitekim Züleyha Yusuf'la gizli buluşması öncesinde güzel elbiseler giyerek öd ve amber tütsüsüyle de üstünün güzel kokmasını sağlamıştır:

Geyüp rengīn ḳabālar tāze vü ter
Buḫūr itdi özine *ʿūd* u ʿanber (Kemāl, YZ., s. 160)

I. III. 1. 14. Gâliye-müşg

"Gâliye" Arapça bir kelime olup "Misk ve anberden mürekkep güzel kokulu siyah bir macun ki saça ve kaşa sürülür."[210] "Gâliye-misk" ya da "gâliye-müşg" ise yine aynı macunun adı olup yaygın söyleyişte "kalemis" tabir edilen kelimenin aslıdır.[211]

Hamdî'nin aşağıdaki beytinde Züleyha'nın saçlarına kalemis sürdüğü ifade edilmektedir:

Tāze-reng itdi ġāze lālelerin
Ġāliye-müşg idüp külālelerin (Ḥamdī, YZ., s. 171)

---

[209] KT, s. 955.
[210] KT, s. 961
[211] KT, s. 961; Devellioğlu, s. 275.

Burada sözü edilen koku (ıtriyat) maddelerinin kadın kahramanlar evlenirken kendisine verilen cihaz içinde de yer aldığı görülmektedir. Kadın kahramanların cihazı içinde yer alan koku maddeleri nafe, ud, anber, müşg ve abir olarak geçmektedir. (bk. s. 837 Kıza Verilen Çeyizler)

I. III. 2. TAKILAR (MÜCEVHERLER) VE AKSESUARLAR

I. III. 2. 1. TAKILAR (MÜCEVHERLER)

Burada sözü edilen takı ve mücevherler kadın kahramanların günlük yaşamlarında kullanmakta oldukları takı ve mücevherlerdir. Evlenen kadınlara verilen cihaz içinde yer alan takı ve mücevherler de vardır. Bunlar çoğunlukla bilezik, küpe, altın, inci, lal, yakut ve mercan olarak geçmektedir. (bk. s. 842 Kıza Verilen Çeyizler (Cihaz)

I. III. 2. 1. 1. Gûşvâr / Gûşvâre

"Gûşvâr" veya "Gûşvâre" Farsça'da küpe demektir. "Küpe" kadınların kulaklarına taktıkları elmas, inci, altın, la'l gibi değerli mücevherlerden yapılmış bir takı çeşididir. Çoğunlukla bir kadın takısı olarak bilinen küpe eskiden erkekler tarafından da kullanılmıştır.[212]

Reşat Ekrem küpe ile ilgili şu bilgileri veriyor: "Eski çağlarda Türk kadınlarının tuvaletinde küpe, mücevherat arasında çok önemli yer alır. Osmanlı sarayında valide sultanlar, haseki sultanlar, üzerlerindeki baha biçilmesi güç mücevherler arasında, kulaklarına en muhteşem küpeleri takmışlardır.[…] Türk kuyumculuğu küpelere şekillerine göre "Armud Küpe", "Gül Küpe", "Salkım Küpe", "Divanhane Enseri" gibi isimler vermişti. Bir kadının hayatında ilk kızlık küpesi ve gelinlik küpesi büyük hatıralar taşırdı."[213]

Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin mesnevilerinde de kadınların altın, inci ve la'l gibi değerli mücevherlerden yapılmış küpeler kullandıkları görülmektedir. Fakat en çok inci küpe kullanılmıştır.

---

[212] Koçu, s. 162.
[213] Koçu, s. 163-164.

Züleyha çocukluktan genç kızlığa geçtiği dönemde süslenmeye başlamıştır. Hamdî ve Kemal Paşazade, Züleyha'nın nasıl süslendiğini tasvir ederlerken kulağına taktığı küpeyi Pervin (Ülker Yıldızı)'e benzetirler:

Māha Pervīn'i *gūşvār* itdi
Nūrıla mihri şermsār itdi (Ḥamdī, YZ., s. 75)

ʿİẕārında gören dir *gūşvān*n
Görinür ṣu içinde ʿaks-i Pervīn (Kemāl, YZ., s. 47)

Aşağıdaki beyitte Züleyha'nın saçları güzellik hümasının yuvasına benzetilirken, kulağındaki inci küpeler de hümanın yuva içindeki yumurtalarına benzetilmiştir:

Hümā-yı ḥüsne zülfi āşiyāndur
İçinde beyżalar gūşındaki dür (Kemāl, YZ., s. 46)

Kemal Paşazade Züleyha'nın ne kadar iffetli, erkek eli değmemiş bir kız olduğunu, bileğine bilezikten, kulağına küpeden başka bir şey dokunmadığı şeklindeki ifadeleriyle anlatmıştır:

Bilegin ṭutmamış illā sivārı
Bināgūşın nitekim *gūşvān*ı (Kemāl, YZ., s. 48)

Züleyha'nın Yusuf'la gizli buluşması öncesinde süslenirken kulağına küpe takmasını şairler aşağıdaki beyitlerde şöyle tasvir etmişlerdir:

Cemʿ idüp devletüñ sitāresini
Düzdi ol māh *gūşvāre*sini (Ḥamdī, YZ., s. 135)

Görinür ʿārıżında *gūşvāre*
Meh ile ṣan ḳırān itmiş sitāre

Umardı ol ḳırān ḥükmiyle bu māh
Muḳārin ola mihr-i yāre nā-gāh

Görür gūşında ol ʿıḳd-ı leʾāli
Ṣuya düşmiş ṣanur ʿaks-i hilāli (Kemāl, YZ., s. 160)

ʿİẕārın *gūşvāre* itdi tezyīn
Yüzine düşdi ol māhuñ bu Pervīn (Yaḥyā, YZ., s. 126)

Züleyha'nın Yusuf'u göstermek için evine davet ettiği Mısırlı kadınların takıları tasvir edilirken küpelerinin altın olduğu belirtilmektedir:

Muraṣṣaʿ tāc u zerrīn *gūşvāre*
El ü ayaḳ ṭolu ḫalḫāl u yāre (Kemāl, YZ., s. 188)

Kutb Şirin'in kırmızı ve değerli bir süs taşı olan la'lden küpe taktığını şöyle ifade ediyor:

Laʿldin ḳoş asırgalar ḳulaḳda
Tumaġa dāne yinçüdin yañaḳda (Ḳuṭb, HŞ., s. 448)

Şirin Medayin'e Husrev'i görmeye giderken kulağına parlak bir inci küpe takmıştır. Şeyhî Şirin'in inci küpesini berrak bir suyun içindeki mermere benzetir:

Bināgūşında aşmış bir güher pāk
Ki ider nūrı gündüz perdesin çāk

Ḳamu nūrı ile ol *gūşvāre*
Ṣanasın ṣāfī ṣuda seng-i ḫāre (Şeyḫī, HŞ., s. 57)

Nevâî Şirin'in kulağındaki inci küpeleri ayın çevresindeki Zühre ve Müşteri yıldızlarına benzetir:

Ḳulaḳta dürr-i nāb u gevheri hem
Ḳamer devride Zühre Müşterī hem (Nevāʿī, FŞ., s. 294)

Lamiî Şirin'in kulağındaki inci küpeleri gülün üstündeki çiy tanelerine benzetir:

Ṣadefvār eyledi gūşını pür-dür
Ki ṣan şeb-nem dizilmiş devr-i güldür (Lāmiʿī, FŞ., s. 289)

I. III. 2. 1. 2. Bilezik / Sivâr / Yâre

Bilezik "Kadın kolunun bilek ile dirsek arası süsünün adı; bir mürekkeb isimden kısaltılmıştır; "bezek" süs demektir; "bilek bezeği" de "bilek süsü" olup zamanla kısalıp "bilezik" olmuştur. Çok eskiden beri kadınlarımız kollarını altından gümüşden, altın ve gümüş üzerine elmas, zümrüd, yakutlar ve sâir kıymetli taşlarla murassâ ve billurdan bileziklerle süslenmişlerdir; bazan ağır kıymetde tek bir bilezik takılmış, bazan da kollar bilekden dirseğe bileziklerle donatılmışdır."[214]Bileziğin Arapça karşılığı "sivâr", Farsça karşılığı ise "yâre" ve "berencen (berencin, ebrencen)" dir.

[214] Koçu, s. 38.

Hamdî aşağıdaki beyitte Züleyha'nın kollarına bilezikten başka bir şey dokunmadığını ve beline kemerden başka bir şeyin dolanmadığını söyleyerek ona hiçbir şekilde erkek elinin değmediğini, son derece iffetli bir kız olduğunu anlatmaktadır:

Ḳollarını güher ḳucardı hemān
İnce bilin kemer ḳucardı hemān (Ḥamdī, YZ., s. 75)

Kemal Paşazade de Züleyha'nın iffetliliğini Hamdî'nin ifadesine benzer bir ifadeyle anlatmaktadır. Ona göre Züleyha'nın bileğini bilezikten başka bir şey tutmamış, kulağına küpeden başka bir şey dokunmamıştır:

Bilegin ṭutmamış illā sivārı
Bināgūşın nitekim gūşvārı (Kemāl, YZ., s. 48)

Hamdî aşağıdaki beyitte de altının, son derece güzel bir kız olan Züleyha'nın ayağına kapanıp koluna bilezik olmak istediğini bildirdiğini ifade ediyor. Buradan Züleyha'nın altın bilezik kullandığı anlaşılmaktadır:

Düşdi zer ayaġına bu dilege
Bilezük ola tā gümiş bilege (Ḥamdī, YZ., s. 75)

Yahya ise Züleyha'nın kolundaki bileziği şeklinden dolayı gökyüzündeki hilale benzetmektedir:

Dehānıydı cihānuñ yoġı varı
Hilāl-i āsmān idi sivārı (Yaḥyā, YZ., s. 53)

Züleyha yaptırdığı görkemli köşkte Yusuf'la buluşacağı gün özenle süslenmiştir. Gümüş bir balığa benzeyen koluna da kırmızı altından bir bilezik takmıştır:

Ol gümiş māhī ḫūb u revnaḳ idi
Ki zer-i sürḫ ile muṭavvaḳ idi (Ḥamdī, YZ., s. 135)

Yusuf'un karşısına çıkmaya hazırlanan Züleyha'nın koluna taktığı altın bilezik Kemal Paşazade'de la'l ve diğer değerli taşlarla süslüdür. Kemal Paşazade de Züleyha'nın kolundaki bileziğin duruşunu Hamdî gibi gümüş bir balığın altın gerdanlık takmasına benzetiyor:

Ṭaḳındı ḳolına bir zer sivārı
Ser-ā-ser laʿl ü gevherden nigārī

Sivār-ı zer olup devrini dāyir
Çeker āb üstine āteş devāyir

Olur zerrīn sivār u sīm sāʿid
Biri birine taḥsīnde müsāʿid

Ṣanur gören ḳolında zer sivārın
Gümüş māhī ṭaḳınmış ṭavḳ-ı zerrīn (Kemāl, YZ., s. 160)

Bâzıga güzelliğiyle Yusuf'u etkilemek için onu görmeye süslenerek gider. Bu sırada koluna altın bilezikler takmıştır:

Sīm-i ḫāmı ġarīḳ-i zer itdi
ʿAnberi pür-dür ü güher itdi (Ḥamdī, YZ., s. 258)

Aşağıdaki beyitte Züleyha'nın evine konuk gelen Mısırlı kadınların kollarının bileziklerle dolu olduğu ifade ediliyor:

Muraṣṣaʿ tāc u zerrīn gūşvāre
El ü ayaḳ ṭolu ḫalḫāl u *yāre* (Kemāl, YZ., s. 188)

I. III. 2. 1. 3. Yüzük / Hâtem

Yüzük, parmağa takılan üstünde elmas, yakut, pırlanta, akik gibi kıymetli taşlar bulunan altın veya gümüş halkaya denir. Arapçası "hâtem", Farsçası "engüşter"dir.[215]

"Güzel ve kıymetli bir yüzük, âşıktan sevgiliye gönderilecek mücevher hediye olarak ilk hatırlanan şey olagelmiştir."[216]

Husrev ü Şirin mesnevilerinden Şeyhî'nin *Husrev ü Şirin*'inde Husrev, arkadaşı Şavur'dan Şirin'in vasfını duyunca ona âşık olur. Bunun üzerine Şavur'u Şirin'i istemek üzere Ermen'e gönderir. Husrev bu sırada Şirin'e dedelerinden miras kalmış değerli bir yüzük gönderir. Aşağıdaki beyitlerde Şavur tarafından Şirin'e verilen yüzüğün tasviri yapılmıştır:

Pes andan bir yüzük çıḳardı ṣundı
Ki gün yüzi anuñ yüzinde ṭondı

Degül ḳıymet cihānuñ taḫt u tācı
Degir bir baḳımı ʿālem ḫarācı

[215] Koçu, s. 247.
[216] Koçu, s. 247.

Bahāsın cevherīler ṣorar olsa
Yitürmeye yir ü gök pür-zer olsa

İrişmiş ced-be-ced Cemşīd şehden
Yig imiş Ḫusrev'e tāc u külehden

Ṭapuña ol Süleymān'uñ nişānı
Bu ḫātemdür ṣenādur armaġanı

Eger Belḳīsvār anuñla ārām
İderseñ ola ins ü cin saña rām (Şeyḫī, HŞ., s. 53)

Celilî Şavur'un Husrev'in gönderdiği yüzüğü Şirin'e sunuşunu şöyle anlatıyor:

Çıḳardı bir güher ḫātem külehden
Ki ḳalmış Ḫusrev'e Cemşīd şehden

Öpüp ol ḫātemi Şīrīn'e ṣundı
Ṣanasın ġonca-i nesrīne ṣundı

Ki sen Belḳīs'a gönderdi nişāne
Bu mühri ol Süleymān-ı zamāne (Celīlī, HŞ, s. 148)

Kutb ve Fahrî'nin eserlerinde de Husrev'in Şirin'e yüzük gönderdiğinden söz ediliyor. Ancak bu eserlerde yüzüğün tasviri yapılmamıştır.[217]

Züleyha Yusuf'la gizlice buluşacağı gün parmağına üstünde la'l taşı bulunan bir yüzük takmıştır. Züleyha'nın parmağı bu yüzükle, açılmış gül dalına benzemiştir.

Açılmış gül budaġı gibi ol dem
Ṭaḳındı barmaġına laʿl ḫātem (Yaḥyā, YZ., s. 126)

Aşağıdaki beyitlerde de Züleyha Yusuf'la evlenirken padişahın kadınlarının ve kızlarının gelip yüzük ve mücevherler taktığı anlatılmaktadır:

Pādişāhuñ ḳızları ḫātūnları
Geydi ḳamu bizenüp altunları

Ḳamu geldiler Züleyḫā ḳatına
Cümle ḥayrān oldılar ṣoḥbetine
[…]
Ḳıldılar aña yüzük laʿl ü güher
Ḳına yaḳuban ʿarūs eylediler (Ḍarīr, KY., s. 312)

[217] bk.Ḳuṭb, HŞ., s. 223; Faḫrī, HŞ., s. 277.

I. III. 2. 1. 4. Tavk

"Tavk" Arapça bir kelime olup "kadınların boyunlarına taktıkları gerdanlık, kolye, boyun süsü" anlamındadır.[218]

Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin mesnevilerinde kadınların kullandıkları gerdanlık ve kolye gibi süs eşyaları her örnekte "tavk" adı altında geçmemektedir. Kimi zaman gerdanlığı oluşturan değerli taşların ya da nesnelerin adı ile geçmektedir.

Hamdî'nin aşağıdaki beytinde Züleyha'nın inci ve elmaslardan oluşan bir gerdanlık taktığı ifade edilmektedir:

Boynına ṣalınurdı dürr ü güher
Ol ḳatı yüzlü yüz bulurdı meger (Ḥamdī, YZ., s. 76)

Yahya Yusuf'u güzelliğiyle büyülemek isteyen Züleyha'nın boynuna altın bir gerdanlık taktığından söz ediyor:

Cemāli ṭavḳ-ı zerden buldı tertīb
Gülistānı kitābın ḳıldı teẕhīb (Yaḥyā, YZ., s.126)

Ferhad'ı görmeye giden Şirin de boynuna altın zincir takmıştır:

Düzüp ṣaçını müşgīn ʿanberīne
Aṣup zencīr-i zer sīmīn berine (Lāmiʿī, FŞ., s. 289)

Lamiî aşağıdaki beyitte de Şirin'in fildişi gibi beyaz boynuna kıymetli taşlardan oluşan bir gerdanlık taktığını anlatmaktadır:

Cevāhirle idüp ʿācı muṭavvaḳ
Kevākib birle virdi bedre revnaḳ (Lāmiʿī, FŞ., s. 289)

I. III. 2. 1. 5. Halhal

"Halhal" Arapça bir kelime olup "Arap kadınlarının süs olarak ayak bileklerine taktıkları gümüşten veya altından yapılmış halka, ayak bileziği" demektir.[219]

---

[218] KT, s. 902; Devellioğlu, s. 1041.
[219] KT, s. 586; Devellioğlu, s. 317; Onay, s. 187; Pakalın, C.I, s. 708.

Arap kadınlarının kullandığı bir takı türü olan halhalın Türk toplumunda yalnızca köçek oğlanlar ve çengi kadınlar tarafından kullanıldığını söyleyen Reşat Ekrem, bu kişilerce kullanılan halhalın şairlere teşbih motifi olduğunu belirtir.[220]Bu konuda Ahmet Talat Onay ise "Türk şairlerinin halhaldan bahsetmeleri ya Arabistan'a seyahat suretiyle Arap dilberlerinde yahut Arabistan'dan getirilen cariyelerde görmelerinden ileri geldiği muhakkaktır."[221] demektedir. Ancak Türk edebiyatında yazılmış mesnevilerin pek çoğu Fars edebiyatından tercüme veya adaptasyon niteliğinde olduklarından, Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin mesnevilerinde kadınların halhal kulandıklarını gösteren örneklerde bu durumun etkisini de belirtmek gerekir.

Kemal Paşazade eserinde "Sıfat-ı Hüsn-i Zeliha" başlığı altında Züleyha'nın güzelliğini çeşitli yönlerden tasvir ederken ayaklarındaki halhaldan şöyle söz eder:

Ayaḳlarında ḫalḫāl-ı hilālī
Ḳılur çarḫuñ meh-i bedrin hilālī

Ḥased iltürdi ḫalḫāline meftūl
Nitekim ṭoḳa ac u baya yoḫsul (Kemāl, YZ., s. 48)

Ṭaḳar sāḳına ḫalḫāl-ı hilālī
Ki māh-ı nev ṭutar andan miṣāli (Kemāl, YZ., s. 160)

Züleyha aşk yüzünden babası tarafından zincire vurulup zindana hapsedilmiştir. Bir süre sonra zindandan çıkarılmış, ayağına zincir yerine mücevherlerle süslü halhal takılmıştır:

Ayaġından gidüp zencīre-i zer
Yirini ṭutdı ḫalḫāl-i mücevher (Kemāl, YZ., s. 228)

Züleyha yedi haneli köşkte Yusuf'la buluştuğunda gelin gibi süslenmiştir. Ayağında mercan halhal vardır:

Tāc oynatur ḳaşın kirür közin süzer
Süzüldükce nefesinden ʿanber tüter
Hemān dem firdevs içre ḥūrlar kizer
Ayaġında *mercān ḫalḫāl* ḳoşar imdi (ʿAlī, KY., s. 317)

[220] Koçu, s. 126.
[221] Onay, s. 188.

Yahya ise bu buluşma sırasında Züleyha'nın ayağına taktığı hilale benzeyen halhalı, onun ayaklarını öpüp kucaklayan insan gibi hayal ederek teşhis (kişileştirme) sanatı yapmıştır:

Açup aġzını *ḫalḫāl*ı hilāli
Öper ḳucardı sāḳ-ı bī-miṯāli (Yaḥyā, YZ., s. 126)

Mısırlı kadınlar Züleyha'nın evine konukluğa giderken özenle süslenmişlerdir. Başlarına süslü taçlar, kulaklarına altın küpeler, kollarına bilezikler ve ayaklarına halhallar takarak gitmişlerdir:

Muraṣṣaʿ tāc u zerrīn gūşvāre
El ü ayaḳ ṭolu *ḫalḫāl* u yāre (Kemāl, YZ., s. 188)

Şirin gelin olduğunda ayağına hilale benzeyen altın bir halhal takmıştır:

Ayaġına o māh-ı ʿanberīn-ḫāl
Meh-i nevden ṭaḳar zerrīne *ḫalḫāl* (Celīlī, HŞ, s. 242)

I. III. 2. 1. 6. İnci / Dürr / Lü'lü'

"İnci", kabuğu sadef denilen istiridye cinsinden bir deniz hayvanının içinden çıkan değerli bir süs malzemesidir.[222] Arapça karşılığı olan "dürr" ve "lü'lü'" kelimeleri şiirde daha çok kullanılmıştır.

En makbulleri sıcak iklim ülkelerinin denizlerinden ve özellikle Basra Körfezi ile Hint Denizinden çıkarılan inciler, denizden çıkarıldıktan sonra tüccarları tarafından gereken terbiyeyi görerek temizlenir ve boy boy ayrılarak satışa çıkarılır. En değerlileri fındık büyüklüğünde, hiç pürüzü olmayan, yusyuvarlak incilerdir.[223] Eski bir inanışa göre nisan yağmuru istiridye kabuğuna düşerse inci, yılanın ağzına düşerse zehir olurmuş.[224]

"İnci Osmanlı sarayında ve eski toplum hayatımızda en çok rağbet görmüş bir süslenme unsuru idi. Çeşitli kıymetli taşlarla beraber çeşitli mücevherlere girdikten başka sadece inci olarak iğne, küpe ve bilhassa kolye, gerdanlık olmuştur. […] İnci, eski kadın esvablarının altın tellerle beraber işlemeleri arasına da girmiştir."[225]

---

[222] KT, s. 253; Koçu, s. 132.
[223] Koçu, s. 133.
[224] Onay, s. 320; Şirazî, *Hafiz Divanı*, Çeviren: Abdülbaki Gölpınarlı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 678.
[225] Koçu, s. 133.

Kadınların kullandığı mücevherler arasında olduğu kadar giyim kuşam süslemeciliğinde de önemli bir yere sahip olan inci, kadınlar tarafından saç ve yüz süslemesinde de kullanılmıştır. "Türk kadınları baş süslemelerine ayrı bir önem vermiştir. Uzun saçlılar, ince örgülerini incili kurdelelerle bağlayarak önde ve yanda zülüfler bırakmışlardır."[226] Reşat Ekrem Koçu *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*'nde inci ve benzeri süs malzemelerinin kadınların yüz süslemesinde kullanılması ile ilgili olarak "Yapıştırma" maddesinde şu bilgileri veriyor: "Yapıştırma, zamanımızda yapılmayan gelin yüzü süslerindendir. Çiçek şeklinde kesilen küçük kadife veya atlas parçaları üzerine altın teller ve incilerle işlemeler yapılır; bu teller ve inciler arasına bâzan küçük yakutlar, zümrütler, elmaslar yerleştirilir; bu işlemeli çiçekciklerin altına gayet sık dokunmuş kalın bezden bir kat astar dikildikten sonra 'yapıştırma' denilen altın telli, incili, elmaslı çiçekler, astarına zamk sürülerek gelin kızın alnının, yanaklarının ve çenesinin muhtelif yerlerine yapıştırılırdı. Bir gelin kız yüzünün tabiî asil güzelliğini bozan ve muhakkak ki ibtidâî bir zevkin eseri olan yapıştırmalar, bir bakıma da gelin yüzüne şıkır şıkır, pırıl pırıl tuhaf ve garib bir güzellik verirdi. İncili elmaslı yapıştırmalar ancak zengin kızı gelinlerin yüzünde görülürdü"[227]

Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin mesnevilerinde kadınların inci kullanımına ilişkin örnekler, onların inciyi daha çok saçlarına taktıklarını ve yüzlerine yapıştırdıklarını göstermektedir. Koçu'nun incili elmaslı yapıştırmaları yalnızca zengin kızı gelinlerin kullandığından söz etmesine karşılık, aşağıdaki örneklerde gelin olmayan kadınların da günlük yaşamda çeşitli münasebetlerle yüzlerine inci yapıştırdıkları görülmektedir.

Ali'nin aşağıdaki dörtlüğünde Züleyha'nın gelin olduğunda saç örgüsü içine inci ve mercan koyduğu bildirilmektedir:

Züleyḫā *dürr ü mercān* bile zülüf ördi[228]
Yincü birle muraṣṣaʿ ḳılmış irdi
ʿArūsāne ḳılıban köşke girdi
Beñzi nūrı köşki rūşen ḳılur imdi (ʿAlī, KY., s.316)

---

[226] Gündüz, Filiz-Çileroğlu, Birsen, "*Osmanlı Sarayı Kadın Giyimine Genel Bir Bakış(16.-19. Yüzyıl)*", Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi (7-9 Nisan 1999), Bildiriler, Konya, 2000, s. 155.
[227] Koçu, s. 239-240.
[228] Bile zülüf ördi: ile zülüf örtündi M.

Lamiî de Şirin'in karanlık bir gece gibi simsiyah ve kıvrım kıvrım saçları arasına yıldızlara benzer inci dizisi taktığını ifade ediyor:

Şeb-i deycūrdur ol mūy-ı merġūl
Kevākibdür içinde ʿıḳd-ı meftūl (Lāmiʿī, FŞ., s. 289)

Yahya Züleyha'nın güzelliğini tasvir ederken, aya benzeyen yüzünde yüzlerce yıldız gibi inci taneleri olduğunu söylüyor:

Ṭaḳınmış bir niçe *lūlū*-yı şehvār
O māhuñ ṣad hezārān yılduzı var (Yaḥyā, YZ., s. 53)

Züleyha Mısırlı kadınlara ziyafet verdiğinde onların karşısına süslenerek çıkar. Bu sırada yüzüne inci taneleri dizmiştir:

Dizilmiş ruḫlarına dāne-i *dür*
Kılur ol dürle genc-i ḥüsnini pür (Kemāl, YZ., s. 188)

Hamdî'nin aşağıdaki iki beytinde Bâzıga'nın Yusuf'u görmeye giderken nasıl süslendiği anlatılmaktadır. Birinci beyitte Bâzıga'nın aya benzeyen yüzüne yıldızlar dizdiği ifade edilmektedir. Burada sözü edilen yıldızlar, inci taneleridir. İkinci beyitte de kollarına altın bilezikler, saçlarına da inci ve mücevherler taktığı belirtilmektedir. Bu beyitte de saç istiare yoluyla "anber" kelimesiyle ifade edilmiştir:

Ḥüsni mihrin bu vech ile düzdi
Ḳamer üzre *sitāreler* dizdi

Sīm-i ḫāmı ġarīḳ-i zer itdi
ʿAnberi pür-*dür ü güher* itdi (Ḥamdī, YZ., s. 110)

Aşağıdaki beyitlerde Kutb, Nevâî ve Lamiî de Şirin'in yüzünü inci taneleriyle süslediğini ifade etmektedirler:

Laʿldin ḳoş asırgalar ḳulaḳda
Tumaġa dāne *yinçüdin* yañaḳda (Ḳuṭb, HŞ., s. 448)

Yüzi eṭrāfıda *dürr* ü *leʾālī*
Ḳuyaş devride aḫterler miṣāli (Nevāʿī, FŞ., s. 292)

Lamiî Şirin'in yüzünü dolunaya benzetirken, yüzün üstündeki inci tanelerini de yıldızlara benzetmiştir.

Cevāhirle idüp ʿācı muṭavvaḳ
Kevākib birle virdi bedre revnaḳ (Lāmiʿī, FŞ., s. 289)

I. III. 2. 1. 7. Heykel / Hamâil / Hırz

Arapça bir kelime olan "heykel" kadınların kullandığı bir süs malzemesi olarak "ta'viz, hamayil"[229] anlamındadır. Hamail (hamayil) ise "Boyuna asılan veya kola takılan nüsha (muska)ya verilen addır. Halk dilinde 'hamaylı' suretinde kullanılır.(…) Hamailler müselles şeklinde meşinden, tenekeden, gümüş ve altından yapıldıkları gibi dört köşe veya kalb biçiminde yapılanları da vardır. (…) Kalb biçiminde olanını nazardan korumak için, insanlara olduğu gibi, atlara takanlar da vardır."[230] "Hırz" da aynı şekilde kötülüklerden ve nazar değmesinden korunmak için kullanılan muska, nazar boncuğu, tılsım anlamındadır. [231] Ali İhsan Öbek de XIV-XIX. yüzyıllar arasında yaşamış çeşitli divan şairlerinin şiirlerinden örnekler vererek heykelin "(bir tür) muska; sihir, büyü, tılsım" anlamlarında kullanıldığından söz eder.[232]

İslâm memleketlerinde muska taşımanın halk arasında âdet olduğunu söyleyen B. Carra De Vaux "hamail" hakkında şu bilgileri veriyor: "Buna şimâlî Afrika'da *ḥurz*, şarkî Arabistan'da *ḥamāya* yahut *ḥāfiẓ*, *ʿūẕa* yahut maʿāẕa, Türkiye'de *nusḫa* (muska) yahut *ḥamā'il* denilir. Bunlar ekseriyâ küçük bir kese, bir madalyon veya para kesesi içine konularak boyuna asılır veya kola takılır yahut sarığa bağlanır. Zenginler muskalıkları altın veya gümüşten yaptırırlar.[…]Genç bedevî kızlarının çok sevdikleri bir muskaları (*ḥurz*) vardır ki, 7 cm. boyunda, 4 veya 5 cm. eninde, içinde dualar yazılı küçük bir kitaptır; bunu, altın veya gümüş bir kutu içine koyarak, bir broş gibi takarlar. Muskalarda yazılı olan dualar, işaretler veya resimlerin muhtelif menşe'leri olup, bunların tetkiki hayli güçtür. Bu hususlarda Allah'ın isimleri (*al-asmā' al-ḥusnā'*), melek isimleri, efsânevî şahısların isimleri, Kur'an sûreleri, nücûm işâretleri, remzî harfler, remil murabbâları, insan veya hayvan resimleri görülür."[233]

Züleyha'nın babası Mısır Azizi Kutayfer'e kızını alması için yazdığı mektupta Züleyha'nın ne kadar namuslu, iffetli, el değmemiş olduğunu anlatırken,

---

[229] Muʿīn, C. 4, s. 5233.
[230] Pakalın, C. I, s. 716; KT, s. 558; Onay, s. 190.
[231] KT, s. 544; Devellioğlu, s. 363.
[232] Öbek, Ali İhsan, " *Bir Tür Muska Olarak Heykel Üzerine* " Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, C.7, İstanbul, 2002, s. 163-184.
[233] De Vaux, B. Carra, "*Hamâ'il*", İA, C. V, s. 172-173.

onun güzel bir genç kız olduğundan beri boynuna yalnızca heykel taktığını, başka el değmediğini söyler:

Pīş-dest olalı melāḥate ol
*Heykel*i ṣaldı daḫi boynına ḳol (Ḥamdī, YZ., s. 91)

Züleyha Yusuf'u satın almak için dayesinin aracılık etmesini, Yusuf'a bu isteğini iletmesini ister. Bunun için çok kıymetli bir mücevheri olan heykelini dayesine bahşiş olarak verir. Bu heykel, inci ve diğer değerli taşlarla süslü olup, yirmi bin altın değerindedir:

Cevherī *heykel*ini ol miskīn
Virdi pā-müzd dāyesine hemīn

Nice *heykel* dür ile gevher idi
Kim bahāsı yigirmi biñ zer idi (Ḥamdī, YZ., s. 104)

Züleyha Yusuf'un aşkının elemleriyle yaşlanıp güzelliğini kaybettiğinde gençliğindeki gibi süslenmez olmuştur. Artık ne boynunda mücevherlerle süslü heykeli ne de yüzünde altın işlemeli peçesi vardır:

Boynı boş *heykel*-i muraṣṣaʿ dan
Yüz açuḳ zer-nigār burḳaʿ dan (Ḥamdī, YZ., s. 165)

Aşağıdaki beyitte Şirin'in altın heykel taktığı ifade edilmektedir:

Beyāż-ı ṣubḥdur ol sīne-i ter
Fürūġ-ı mihr-i enver *heykel*-i zer (Lāmiʿī, FŞ., s. 289)

Şirin Şeker'i bırakıp kendisine dönen Husrev'in karşısına çıktığında görenlerin aklını başından almak için kıymetli taşlarla süslenmiş bir hamayil takmıştır:

Muraṣṣaʿ ʿanber ile bir *ḫamāyil*
Daḳındı kim ḳıla yüz ʿaḳlı zāyil (Faḫrī, HŞ., s. 442)

Şavur Husrev'e Şirin'in güzelliğini anlatırken, teninin beyazlığının Şems suresini ezberlemiş olmasından ve süs olarak içinde Nur duası yazılı bir muska takmasından kaynaklandığını söyler:

Ṣanasın sīm-i sāde sīnesi var
Muṣaffā levḥden āyīnesi var

Meger kim sūre-i Şems ez-ber itmiş
Duʿā-yı Nūr ḥırzın ziver itmiş (Celīlī, HŞ, s. 128)

I. III. 2. 1. 8. Halka

Halka, "Ortası boş, daire şeklinde olan şey" demektir. İp, tel veya madenden yapılan ortası boş, daire şeklindeki nesnelere de halka denir.[234]Süs malzemesi olarak kullanılan halkaların parmağa takılanına "yüzük", kulağa takılanına "küpe" ve burun kanadına takılanına "hızma" denilmektedir.

Vücudun muhtelif bölgelerine takılarak kullanılmış olan halkalar Kemal Paşazade ve Lamiî'nin aşağıdaki beyitlerinde görüleceği üzere, kadınlar tarafından kaşa takılarak da kullanılmıştır.

Kemal Paşazade Züleyha'nınYusuf'la buluşmadan önce süslenirken kaşlarına zırh (halka) takabilmek için saçlarını kıvrım kıvrım şekillendirdiğini söyler. Burada saç kıvrımı örme zırhın halkalarına benzetilmiştir. "Örme zırh, küçük demir halkaları birbirine geçirmek suretiyle bir kumaş gibi yapılmış olan ve içinde vücudun kolaylıkla hareket etmesine müsait olan zırh" [235] demektir. Bu ifadelerden, kadınların süs için kaşlarına halka taktıkları anlaşılmaktadır.

Düzetmiş zülfi ucına girihler
Ki ṭaḳa ḳaşı yayına zirihler (Kemāl, YZ., s. 161)

Aşağıdaki beyitten de Şirin'in Ferhad'ın yanına gitmek için süslenirken kaşlarına altın halka taktığı anlaşılmaktadır. Şair, kaşın şekil yönünden hilale, halkanın hâleye benzerliği dolayısıyla istiare sanatı yapmıştır:

Ṭaḳup her bir hilāle hāle-i zer
Semen şāḫında açdı lāle-i ter (Lāmiʿī, FŞ., s. 290)

I. III. 2. 2. AKSESUARLAR

I. III. 2. 2. 1. Tâc

Farsça bir kelime olan "tac", hükümdarların başlarına giydikleri ve tahtla birlikte hükümdarlık alameti sayılan cevahirli başlığa denir. "İklil", "efser" ve "dihim" kelimeleri de aynı anlamdadır. Gelinlerin başlarına koydukları çeşitli cevherlerle süslü başlığa da "tac" denilmektedir. [236]

---

[234] KT, s. 557.
[235] Pakalın, C.III, s. 659.
[236] KT, s. 371, Pakalın, C. III, s. 371; Devellioğlu, s. 1012; Onay, s. 403.

Kaynaklarda gelinlerin kullandığı bir süs olarak da tanımlanan taç, Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin mesnevilerinden tespit edilen örneklerde görüleceği üzere hem gelin başlığı hem de kadınların herhangi bir münasebetle süslenirken başlarına taktıkları süslü bir aksesuar olarak kullanılmıştır.

Hamdî ve Yahya'nın, eserlerinde Züleyha'nın güzelliğini tasvir ettikleri bölümlerden alınan aşağıdaki beyitlerde onun kullandığı süslü taç şöyle tasvir edilmektedir:

ʿAcem'üñ *tāc* idindi bācını ol
İtdi Rūm'uñ kemer ḫarācını ol (Ḥamdī, YZ., s. 75)

Yoġidi zīnete hīç iḥtiyācı
Muraṣṣaʿ *tāc* idi başında *tāc*ı

Gümişden servdür yā şemʿ-i kāfūr
Görinen *tāc*-ı zer bir şuʿle-i nūr

Dizilmiş *tāc*ına vāfir cevāhir
Nücūm ile nitekim çarḫ-ı dāyir (Yaḥyā, YZ., s. 53)

Züleyha'nın Yusuf'la gizlice buluştuğu sırada giydiği tacı Kemal Paşazade ve Yahya şöyle tasvir etmektedirler:

Başına urdı bir *tāc*-ı muṣannaʿ
Ser-ā-ser dürr ü gevherle muraṣṣaʿ (Kemāl, YZ., s. 161)

Başında *tāc* u *tāc*ında cevāhir
Felek farḳında mānend-i zevāhir

Ṣanasın oldı ol *tāc*-ı şehāne
Hümā-yı kāküline āşiyāne

Yaraşdı *tāc-ı* zerrīn-i Zelīḫā
Başında od yanar ʿışḳ ile gūyā (Yaḥyā, YZ., s. 126)

Züleyha'nın Yusuf'u kendilerine göstermek için evine davet ettiği Mısırlı kadınlar da cevherlerle süslü altın taç giymişlerdir:

Muraṣṣaʿ *tāc* u zerrīn gūşvāre
El ü ayaḳ ṭolu ḫalḫāl u yāre

Ṣanasın her biri bir şemʿ-i sīmīn
Başında şuʿlesidür *tāc*-ı zerrīn (Kemāl, YZ., s. 188)

Züleyha Mısır azizi ile evlenirken gelin olduğunda başına taktığı tacı Ali, Hamdî ve Kemal Paşazade şöyle tasvir etmektedirler:

Ḥarīr kiydi *tāc* urundı taḫta aġdı
Köñli açılıp ḫātırı rūşen oldı
Hemān-dem on törtünçi ṭolunay ṭoġdı
Beñzi nūrı köşki ruşen ḳılur imdi (ʿAlī, KY., s. 287)

Nūra nūr oldı reng-i isfīdāc[237]
Sāye ṣaldı o nūra zerrīn *tāc* (Ḥamdī, YZ., s. 171)

Kemal Paşazade Züleyha'nın gelin tacının cevherî bir taç olduğunu belirtirken bunun Gürcülere özgü, gelincik (şakik) ve erguvan çiçekleri gibi kırmızı renkli bir taç olduğundan söz eder:

Ururlar başına bir cevherī *tāc*
Ki ay u gün olur nūrına muḥtāc

Urup başına *tāc*-ı Gürcüvānī
Ḫacil eyler şaḳīḳ ü ercüvānı[238] (Kemāl, YZ., s.96)

Züleyha evlenirken babasının ona çeyiz (cihaz) olarak verdiği cariyelerin de kırmızı taç giydikleri görülüyor:

Ṣanasın her biri bir serv-i sīmīn
Başında lāle gibi *tāc*-ı laʿlīn (Kemāl, YZ., s. 85)

Şirin Husrev'i görmek için Medayin'e giderken kırmızı renkli ve değerli taşlarla süslü bir taç giymiştir:

Başında *tāc*-ı laʿlīni muraṣṣaʿ
Kemer pür-laʿl ü naʿleyni muraṣṣaʿ (Rıḍvān, HŞ. s. 285)

Lamiî Şirin'in Ferhad'ı ilk kez görmeye giderken başına parlak bir taç giydiğinden söz ediyor:

Yirinden ṭurdı pes o mihr-i enver
Ḳodı başına bir nūrānī *efser* (Lāmiʿī, FŞ., s. 289)

[237] Nūra nūr: Nūr-ā-nūr M.
[238] şaḳīk ü : şaḳīḳ-i M. /ercüvānı: ercüvānī M.

I. III. 2. 2. 2. Kemer

"Kemer" Farsça bir kelime olup, "Bir şerit şeklinde yapılan ve giyilen esvabı belden sıkıp tutmak için veya sadece süs olarak kullanılan ve bele yalnız bir defa dolanarak önden bir toka ile tutturulan şey"[239] demektir.

Eski toplum hayatında kadın ve erkek giyiminde çokça kullanılmış olan kemer türleri hakkında Reşat Ekrem şu bilgileri veriyor: "1. Yüksek tabakanın kullandığı ağır kumaşlardan yapılmış ve çeşitli mücevherlerle bezenmiş murassâ kemerler, 2. En kıymetli kumaşlardan yapılmış ve altın sırma ile işlenmiş kemerler, 3. İnce kuyumculuk işi altın ve gümüş tellerle örülmüş altın ve gümüş kemerler, 4. Altın ve gümüş paftalardan (plaklardan) yapılmış kuyumculuk işi murassâ kemerler."[240]

Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin mesnevilerindeki kadın kahramanların giyim kuşamında da yukarıda sözü edilen değerli kumaşlardan yapılmış ve çeşitli mücevherlerle bezenmiş (murassa) kemerler en önemli aksesuarlardandır.

Züleyha'nın kullandığı kemerin tasvir edildiği beyitler şöyledir:

Ḳollarını güher ḳucardı hemān
İnce bilin *kemer* ḳucardı hemān (Ḥamdī, YZ., s. 75)

ʿAcem'üñ tāc idindi bācını ol
İtdi Rūm'uñ *kemer* ḫarācını ol (Ḥamdī, YZ., s. 75)

Züleyha gelin olurken altın işlemeli bir elbise (gelinlik) giyerken beline de Mısır'a özgü bir kemer takmıştır

Geydi sīmīn tenine ḥulle-i zer
Bend itdi miyāna Mıṣrī *kemer* (Ḥamdī, YZ., s. 171)

Yahya Züleyha'nın belindeki kemeri servin etrafına dolanan akarsuya benzetir:

Kemer-bendi ṭolanmış ol miyānı
Aḳar ṣu nitekim serv-i revānı (Yaḥyā, YZ., s. 126)

Züleyha Aziz'in ölümünden sonra iyice yoksullaşmıştır. Beline eskiden olduğu gibi kemer değil ip kuşak bağlamıştır:

---

[239] Koçu, s. 152.
[240] Koçu, s. 152.

İp ḳuşaḳ baġladı *kemer* yirine
Cūġ-ı sengīn ṭaḳup güher yirine (Ḥamdī, YZ., s. 165)

Şirin Husrev'i görmek için Medayin'e giderken padişahlara yakışır bir şekilde giyinmiştir. Bu sırada beline la'l taşları ile süslenmiş bir kemer takmıştır:

Başında tāc-ı laʿlīni muraṣṣaʿ
Kemer pür-laʿl ü naʿleyni muraṣṣaʿ (Rıḍvān, HŞ. s. 285)

Aşağıdaki beyitte de Şirin'in Ferhad'ı görmeye giderken beline cevherlerle süslü kemer taktığı ifade ediliyor:

*Ḳuşaġ*ın itdi cevher silkine ġarḳ
Olınsun diyü ol cān riştesi farḳ (Lāmiʿī, FŞ., s. 289)

Şirin ava çıkarken de kemer takmıştır. Bu kemer ise altınlarla süslüdür:

Ṣoḳındı biline elmās ḫançer
Miyānına *kemer* baġladı pür-zer (Rıḍvān, HŞ. s. 288)

Aşağıdaki beyitlerde de Züleyha'nın cariyelerinin kullandığı kemerler tasvir edilmektedir. Bu beyitlerden cariyelerin de tıpkı Züleyha gibi değerli ve süslü kemerler kullandığı anlaşılmaktadır:

Her biri bir perī-ṣıfat dil-ber
Altun üsküflü ḳur *kemer*lü ḳamer

Her birinüñ libāsı ḥulle-i ḥūr
Kemer ü tācı ḥasret-i faġfūr
[...]
Kimi laʿlīn-külāh lāle gibi
Kimi zerrīn-*kemer* piyāle gibi (Ḥamdī, YZ., s. 93)

I. III. 2. 2. 3. Hançer

"Hançer" Farsça bir kelime olup "Ucu sivri, iki tarafı keskin kamaya benzer bıçak"[241] anlamındadır.

"Tanzimattan önceki eski toplum hayatımızda hançer, erkek tuvaletinin, aynı zamanda merdlik nişanı olan en önemli süslerinden biriydi. Erkek çocuğun delikanlılık çağı, belindeki kuşağın kıvrımına sokulmuş bir hançer taşıması ile başlardı. Hançerin kını ve kabzası, memleketimizde yıllar boyunca en zengin

[241] KT, s. 589

kuyumculuk konularından biri olmuş, irili ufaklı zümrütler, yâkutlar, elmaslar, pırlantalar ile süslenmiş, yüksek kıymetlerine kıymet biçilmesi güç ve güzelliklerinin seyrine doyum olmaz hançerler Osmanlı padişahları tarafından vezirlere, serdarlara, yabancı hükümdarlara hediye olarak verilmiş, gönderilmiştir. Osmanlı padişahları kendileri de en muhteşem hançerleri taşımışlardır. Kadifeden, ipekten, altın sırma ve incilerle işlenmiş kıymetli kumaşlardan esvapların, kaftanların arasında murassa bir hançer kabzası, göz kamaştıran şahane tuvalete ayrı bir revnak vermiştir."[242]

Yukarıda verilen bilgilere göre erkeklerin kullandığı bir aksesuar olan hançer, Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin mesnevilerinden Yahya ve Rıdvan'ın eserlerinde kadın kahramanlar tarafından da kullanılmış bir aksesuar olarak karşımıza çıkar.

Yahya Züleyha'nın vuslat ümidiyle Yusuf'la buluşacağı sırada süslenirken hançer takındığını ve iki yanına bakındığını söylemektedir:

Meh-i nev gibi *ḫançer* ṭaḳınurdı
İki yanına gāhī baḳınurdı (Yaḥyā, YZ., s. 126)

Rıdvan'ın aşağıdaki beytinde de Şirin'in ava çıkarken, beline elmas bir hançer taktığı ifade edilmektedir:

Ṣoḳındı biline elmās *ḫançer*
Miyānına kemer baġladı pür-zer (Rıḍvān, HŞ. s. 288)

I. III. 2. 2. 4. Yün / Tuğ

"Yün (yüñ)", tüy, kuş tüyü anlamındadır.[243] Tuğ, sorguç, yün, tüy ve çelenk kelimeleri aynı anlamdadır. M. Zeki Pakalın'ın verdiği bilgiye göre "Sorguç, serpuşların (kavuk, başlık) ön taraflarına süs nev'inden takılan muhtelif şeyler hakkında kullanılır bir tabirdir. Beyaz veya siyah tüyden, balıkçıl tüyünden, kıymetli mücevherden olurdu. Tepeli kuşların tepelerine de sorguç denir. Çelenk de bu mânada kullanılır. Gelinlerin başlarına takılan süslere de bu ad verilir. Sorgucun lâle, çiçek, armut, yuvarlak, topuz gibi muhtelif şekilleri, altından olanları, firuze ve yakutla süslenenleri vardı. Padişahların kavuklarına takılanlar o türlü kıymetli maddelerden yapılırdı.[…] Sorguç, padişahlar tarafından hükümdarlara, hattâ

[242] Koçu, s. 127.
[243] *Yeni Tarama Sözlüğü*, Düzenleyen: Cem Dilçin, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s. 254.

kadınlara verilirdi."[244] Başa giyilen başlığın (börk, üsküf, sarık vb.) önündeki sorguç takmaya mahsus yere de "sorguçluk (tüylük)"[245] veya "yünlük"[246] adı verilir.

Şirin, Husrev'i karşılayacağı bir gün onu büyülemek için en güzel giysilerini giymiş, en güzel takılarını takmıştır. Burada aksesuar olarak kullandığı tüy(yüñ)ler dikkat çekicidir:

Cevāhir ḳısmını cümle ṭaḳındı
Muraṣṣaʿ *yüñ*lerin daḫı ṣoḳındı (Rıḍvān, HŞ., s. 439)

Şirin ilk kez Bisütun'a Ferhad'ı görmeye gideceği zaman mükemmel bir şekilde süslenir. Başına parlak bir tac giyer ve bu taca bir de tuğ takar:

Yirinden ṭurdı pes ol mihr-i enver
Ḳodı başına bir nūrānī efser
[…]
Ṣoḳup üstine bir *tūġ*-ı mücevher
Şuʿāʿ-ı mihr ḳıldı ʿaks-i bī-fer (Lāmiʿī, FŞ., s. 289)

I. III. 2. 2. 5. Çiçek

Eskiden çeşitli çiçekler sorguç olarak başlıklara takılabildiği gibi (bk. Yün/Tuğ) , kavukla sarık, sarıkla fes arasına da sokulmuştur.[247] Reşat Ekrem Koçu Cumhuriyetin ilanından önceki dönemde Müslüman Türk kadınının "başa çiçek takma" âdeti ile ilgili şu bilgileri veriyor: "Bir kadın başında çiçek, ancak kendi evinde ve helâli olan kocasının karşısında süs olmuştu. Hatta öyle ki, eski Türk kadınları sabah tuvaletlerini, çiçek bulamasalar dahi, başlarındaki yemeninin bir kenarına bir yeşil yaprak iliştirerek tamamlamışlardır. Her sabah kocasının karşısına başında bir çiçek veya yeşil yaprakla çıkan kadın: 'Sana karşı sevgim, aşkım dâimâ tâzedir!...' demek istemiştir."[248]

Züleyha Yusuf'u üçüncü kez rüyasında görmüş ve kim olduğunu öğrenmiştir. Bu nedenle uykudan çok mutlu bir şekilde uyanmıştır. Bu mutlulukla süslenerek perişan hâlini düzeltir. Aşağıdaki beyitte Züleyha'nın bu süslenme sırasında başına güzel çiçekler taktığı söylenmektedir:

Nihāl-i bāġ-ı cennet gibi gūyā
Ṣoḳunmış başına *ezhār*-ı zībā (Yaḥyā, YZ., s. 69)

---

[244] Pakalın, C. III, s. 257-258.
[245] Pakalın, C. III, s. 258.
[246] Koçu, s. 247.
[247] Onay, s. 362.
[248] Koçu, s. 28.

II. BÖLÜM

KADINLARIN PSİKOLOJİK ÖZELLİKLERİ

II. I. YUSUF U ZÜLEYHA MESNEVİLERİNDEKİ KADINLARIN PSİKOLOJİK ÖZELLİKLERİ

II. I. 1. ZÜLEYHA'NIN PSİKOLOJİK ÖZELLİKLERİ

II. I. 1. 1. GENEL KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ

Yusuf u Züleyha mesnevilerinde Züleyha'nın kişilik özelliklerine ilişkin olarak kimi zaman doğrudan şair tarafından, kimi zaman Züleyha'nın kendi ağzından, kimi zaman da hikâyedeki diğer kahramanların ağzından bazı bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler şüphesiz bütünüyle Züleyha'nın kişilik yapısını ortaya koyan bilgiler değildir. Uzun ve mübalağalı fizikî tasvirler arasında değinilmiş olanların yanı sıra kimi olay ya da durumlar sırasında yeri geldiğinde değinilmiş olan özelliklerdir. Buna göre Züleyha Yusuf'a âşık oluncaya kadar aşkı hiç tatmamış, gönlü aşktan uzak, iffetine son derece düşkün, hayattan zevk alarak yaşamayı seven, nazlı, tatlı dilli ve pek çok konuda hüner sahibi biri olarak karşımıza çıkar. Bunlar dışında onun sevecen, muhteris, kuruntulu, kıskanç, karamsar, öfkeli, baştan çıkarıcı, fitneci, hilekâr, yalancı, inatçı, melankolik, sabırlı vb. özellikleri genellikle aşk psikolojisi içinde sergilediği özellikler olduğundan burada değinilmemiştir. "Aşk Psikolojisi" başlığı altındaki ilgili bölümlerde Züleyha'nın bu özelliklerinin yansımasını görmek mümkündür.

II. I. 1. 1. 1. Sade-dillilik / Aşkı Tanımama

Züleyha rüyasında muhayyel bir sevgiliyi görüp ona âşık olmadan önce son derece sakin bir hayat sürmektedir. O güzel bir genç kız olarak yaşantısını kimi zaman ev içinde, kimi zaman ona arkadaşlık eden cariyelerle sohbet, eğlence ve gezintilerle sürdürür. Gönlünde aşka ve sevgiliye dair hiçbir duygu oluşmamıştır. Bu nedenle aşk derdi nedir bilmez:

Ḳalbi naḳş-ı nigārdan sāde
Cānı cānān ġamından āzāde (Ḥamdī, YZ., s. 76)

Maḥabbetden vücūdı levḥi sāde
Daḫı meyl itmemiş ẕevḳ-i murāda

Dili āyīnesi ṣāfī vü ʿārī
Daḫı naḳş olmamış taṣvīr-i yāri

Eḥibbā semtine ḳılmaz neẓāre
Gözi şeh-bāzı meyl itmez şikāra

Cemāli bedri bulmamış kemāli
Maḥabbet gevherinden gūşı ḫālī (Yaḥyā, YZ., s. 53-54)

Züleyha sadece rüyada gördüğü ve kim olduğunu bile bilmeden âşık olduğu sevgilinin hayaliyle konuşurken, bu aşka düşmeden önce ne kadar rahat, huzurlu, aşk derdinden habersiz biri olduğunu şöyle dile getirir:

Bir gül idüm açılmadın ḫandān
Serv-i āzād idüm çemende revān

Ne ayaġuma ḫār degmiş idi
Ne tenüme ġubār degmiş idi
[…]
Sīnemi mihrüñ itdi ṣad-pāre
Döşegüm ḫār yaṣduġum ḫāre (Ḥamdī, YZ., s. 79)

Daha önce aşkı tatmamış olan Züleyha bunun nasıl bir dert olduğunu aşka düştükten sonra öğrenir:

Zelīḫa olmış idi ʿaşḳ esīri
Yoġ idi ʿaşḳ içinde dest-gīri

Nedür bilmezdi daḫı ʿaşḳ derdin
Bu yoluñ çekmemişdi germ ü serdin

Büyümişdi delim iʿzāz içinde
Ulalmışıdı ʿizz ü nāz içinde

Bu kez bu derde kim cānı boyandı
Ṣanasın uyḫudayıdı uyandı

Bu kez bildi ki dünyā ḳaç bucaḳdur
Ṭoḳınan yire geh baş geh ayaḳdur (Kemāl, YZ., s. 59)

II. I. 1. 1. 2. İffetlilik

Züleyha'nın en önemli özelliklerinden biri iffetine düşkünlüğüdür. O, eline erkek eli değmediği gibi erkeklerin yanına bile yaklaşamadığı, yüzünü aynadan

başka kimsenin görmediği, tenine giysilerinden başka bir şeyin dokunmadığı bakire bir kızdır.

Kemal Paşazade onun bu özelliğini şöyle anlatır:

Egerçi nāzenīndi berg-i gülden
Velīkin serv gibi pāk-dāmen

Yüzine kimse olmazdı muḳābil
Meger āyīne k'oldı āhenīn-dil

Ḳaşından ṭutmamış kimse miṣāli
Meger āyīnede ʿaks-i cemāli

Degürmemiş kimesne leb lebine
Yoḳanmamış daḫı el ġabġabına

Ṣalınmamış yanınca bende vü şāh
Meger kim sāyesi ol daḫı geh gāh

Ḫaṭā didüm bu sözi ben ol aya
Güneş görmezdi yüzin ḳanda sāye

Ṭoḳınmamışdı sīnesine sīne
Meger kim sīnesi pīrāhenine

Yiñi öpmiş idi ancaḳ elini
Kemer ḳuçmış hemīn ince bilini

Kimesne ṣalmamışdur boynına ḳol
Meger ol zülf-i ʿanber-bār u meftūl

Bilegin ṭutmamış illā sivārı
Bināgūşın nitekim gūşvārı

Ṣaçından kimse virmemiş nişāne
Meger bād-ı ṣabā yā dest-i şāne

Kimesne girmemiş kūyına bī-bāk
Meger bād-ı ṣabā zī düzd-i çālāk

Dirilmemişdi dāne ḫırmeninden
Üzülmemişdi bir gül gülşeninden

Muḳaffel mühriyile daḫı dürci
Daḫı evc-i felekden yüce burcı (Kemāl, YZ., s. 48)

Züleyha kendisiyle evlenmek isteyen yedi iklim padişahlarının bu isteklerini geri çevirmiştir. O rüyasında görüp âşık olduğu Mısır azizinin ─ aslında bu kişi Yusuf olup Züleyha'ya rüyasında kendisinin Mısır azizi olduğunu söylemiştir ─ yolunu beklemektedir. Babası onun ümitsiz bekleyişine çare bulmak için Aziz'e kızıyla evlenmesi için mektup yazar. Bu mektupta babasının Züleyha'nın iffetine düşkünlüğüne dair söylediği sözler önemlidir.

Hamdî'nin eserinde, babasının Züleyha'nın ne kadar iffetli bir kız olduğunu anlatan sözleri şöyledir:

Ḳoḳmadı sünbülin meger ʿanber
Öpmedi leblerin meger sāġar

Pīş-dest olalı melāḥate ol
Heykeli ṣaldı daḫi boynına ḳol

Serv olalı cemāli bāġına
Dāmen irdi meger ayaġına

Setr ider ḥüsni ġoncasın gülden
Gül yaşınmadı diyü bülbülden

Ṣaḳlanur servi çeşm-i nergesden
Ṣaḳlamaz diyü çeşmi herkesden

Hem-demi bir ʿafīfe dāyesidür
Gicede şemʿ günde sāyesidür

Böyle mestūreyiken ol ġonce
Ṭoldı āfāḳa şöhreti günce (Ḥamdī, YZ., s. 91)

Kemal Paşazade'de ise şöyledir:

Sarāy-ı ʿişmet içre bir ḳızum var
Size cüft olmaġa gördüm sezāvār

Meh-i tābende-i burc-ı şerefdür
Ṣafāda ṣanasın dürr-i ṣadefdür

Ḳuṣūr-ı āb u gilden gül yüzi dūr[249]
Güneş tek perde-i nūr içre mestūr

Ḥicāb olmasa zülfinüñ seḥābı
Yaḳardı āftābı ḥüsni tābı

[249] Ḳuṣūr-ı: Ḳuṣūrı M.

Naẕīrin çeşm-i aḥvel görmiş ancaḳ
Yüzine āyīne yüz urmış ancaḳ

Ḳamer irmiş degüldür pāyesine
Güneş düşmiş degüldür sāyesine

Ṣuya ʿarż itmez ol meh kendüzini
Ki ʿaks-i çeşm görmeye yüzini

Yüzin göre diyü çeşm-i sitāre
Giceyle olımaz māha neẕāre
[…]
Alımaz kimse zülfinden nişāne
Meger bād-ı ṣabā yā dest-i şāne
[…]
Ayaġına kimesne ḳomadı baş
Meger gīsū-yı ʿanber-pāş-ı ḳallāş

Açılmamış dehānı ġonca-i ter
İçilmemiş ṭudaġı ṭolu sāġar (Kemāl, YZ., s. 82-83)

Yahya'nın eserinde Züleyha'nın babası Aziz'e kızını alması için mektup yazmaz. Aziz Züleyha'nın kendisini isteyenleri kabul etmediğini öğrenince, babasına Züleyha'yı istediğini bildiren bir mektup yazar. Bu mektuba kızını Aziz'e verdiğini bildiren bir cevapla karşılık veren babası, Züleyha'yı överken onun ne kadar iffetli bir kız olduğunu şu sözlerle ifade eder:

Cihānda Ḳaʿbeveş mestūredür bu
Tevāżuʿ ehlidür mānend-i ebrū

Ṭaḳılmasun diyü yanına sāye
Çıḳup görinmez ol gün ile aya

Yüzini göremez anuñ melek de
Meger kim göre mirʾāt-i felekde

Degül bāb-ı cemāli ḫalḳa meftūḥ
Nihān-ender-nihāndur nitekim rūḥ

Perīşān-ḥālidür sünbüller anuñ
Ḳulaḳdan ʿāşıḳıdur güller anuñ (Yaḥyā, YZ., s. 72)

Hamdî, Kemal Paşazade ve Yahya'nın eserlerinde yer alan, babasının Züleyha'nın iffetine düşkünlüğünü öven sözlerinde dikkati çeken husus, iffetli bir kadının gözlerden uzak bir yaşam sürdüğüdür.

II. I. 1. 1. 3. Rind-meşreplik

Züleyha'nın yaşam tarzı hakkında Kemal Paşazade'nin aşağıdaki beyitlerinde verdiği bilgiler, onun rind-meşrep bir kişiliğe sahip olduğunu gösteriyor. O, zamanın geçiciliğini bildiği için eline geçen her fırsatta hayattan tat alarak yaşamayı seven biridir. Dünya dertlerinden uzak, dört mevsimi zevk ve eğlence ile geçirir.

Ṣafāyile sürerdi ʿālemini
Yimezdi ẕerrece ʿālem ġamını

Bilüp ʿömr-i ʿazīzüñ ḳıymetini
Alurdı bir demüñ biñ leẕẕetini

Bile yanınca ol zībā güzeller
Ne görmiş gözler ü ne degmiş eller
[…]
Bularuñla sürüp ẕevḳ u ṣafāyı
Geçerdi ʿīş içinde ḳış u yayı
[…]
Yayın yaylaḳ ḳışın ḳışlaḳ içinde
Gehī gülzār u gāhī ṭāḳ içinde

Geçürür dört faṣlı ʿişret ile
Ḳamu ḥükmin virürdi ḥikmet ile

Hemīşe ʿişret ü ʿīş idi işi
Geçerdi ṣoḥbet ile yaz u ḳışı

Yıluñ on iki ayın gice gündüz
Sürerdi ʿişret ü ẕevḳ ile düpdüz

Bilürdi kim zamāne bī-vefādur
Felek bī-mihr ü devrān pür-cefādur

Olurdı furṣat el virdükce dil-şād
Alurdı gerdiş-i bī-dāddan dad (Kemāl, YZ., s. 49-50)

II. I. 1. 1. 4. Nazeninlik

Züleyha'nın kişiliğini yansıtan özelliklerden biri de onun son derece nazlı, nazik bir yapıya sahip olmasıdır. O bir hükümdar kızıdır. Sarayda bolluk içinde, her isteği yerine getirilerek ve özenle büyütülmüş bir kızdır. Bu nedenle kırılgan, ince, nazlı bir kişiliğe sahiptir.

Kemal Paşazade Züleyha'nın büyük bir özenle, nazlı bir kız olarak büyütüldüğünü şöyle ifade ediyor:

Büyümişdi delim iʿzāz içinde
Ulalmışıdı ʿizz ü nāz içinde (Kemāl, YZ., s. 59)

Aşağıdaki beyitlerde de onun ne kadar nazik, çabuk incinen biri olduğu ifade edilmektedir. Gül yaprağından daha nazik olan Züleyha'nın, yerde nakışlı ipek döşeli olsa ipeğin çözgü (dokumada atkı denilen enine iplerin geçirildiği uzunlamasına ipler, arşak)lerinin ayağına batacağı söylenerek inceliğinin derecesi vurgulanmaktadır:

Egerçi nāzenīndi berg-i gülden
Velīkin serv gibi pāk-dāmen
[…]
Döşendügi ḥarīr olsa münaḳḳaş
Ayaġına batardı tār-ı mifreş (Kemāl, YZ., s. 48)

Kemal Paşazade aşağıdaki beyitlerde de Züleyha'nın nazikliğini hüsn-i ta'lil sanatıyla anlatır. Züleyha gelin olduğunda rüzgârın etkisiyle titreyen duvağın, Züleyha'nın taze bir gül yaprağından daha nazik olduğunu bildiğinden onu rüzgardan korumak için tir tir titrediğini söyleyerek doğal bir olayı güzel ve hayalî bir nedene bağlar.

Ḳaçan bād-ı ṣabā yanından uġrar
Ṭuvaġ üstinde yapraḳ gibi ditrer

Bilür nāzüklügin gül-berg-i terden
Ṣaḳınur ġoncayı bād-ı seḥerden (Kemāl, YZ., s. 94)

Yahya Züleyha'nın giydiği gömleğin üstündeki gül yaprağı desenlerinin bile tenine değdiğinde onu inciteceğini belirterek ne kadar nazik biri olduğunu anlatır:

Ṭoḳınsa nā-gehān pīrāhenine
Batardı berg-i gül nāzük tenine (Yaḥyā, YZ., s. 52)

Aşağıdaki beyitte de Züleyha'nın baştan ayağa tavrının naz ve işve olduğunu belirtir:

İrem bāġında laʿli tāze mīve
Teni başdan ayaġa nāz u şīve (Yaḥyā, YZ., s. 52)

II. I. 1. 1. 5. Tatlı Dillilik

Kemal Paşazade ve Sûlî Fakîh'in aşağıdaki beyitlerinde Züleyha'nın güzel ahlakı yanında tatlı dilli biri olduğu, konuştuğunda sözleriyle cana can kattığı, ölümlü hastaya can bağışladığı ifade edilmektedir:

Bu ḥüsn-i ḫulḳ ile şīrīn zebānı
Söze gelse iderdi cān-feşānī

Söze başlasa cāna cān baġışlar
Ölümlü ḫasteye dermān baġışlar

Şeker leblerden itdükce ḫiṭābı
Virürdi ḫaste-cānlara cevābı (Kemāl, YZ., s. 48-49)

Zelḫā ḫātūnıdı ol ḳızuñ adı[250]
Söyleye şekker virür idi dadı (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 152)

II. I. 1. 1. 6. Hünerlilik

Züleyha her hünerde mükemmeliğe erişmiştir. Hatta pek çok hünerde de eşi yoktur.

Kemāle irmiş idi her hünerde
Naẓīri yoġ idi ekşer hünerde (Kemāl, YZ., s. 49)

Bu denli hünerli bir kadın olan Züleyha, Yusuf'u satın alıp sarayına getirdikten sonra ona âdeta kul köle olur. Hizmette kusur etmez. Bir annenin çocuğuna gösterdiği özeni gösterir. Yusuf'un yiyeceği yemekleri bile kendi elleriyle hazırlar. Öyle yemekler yapar ki bu yemeklerin adını Züleyha'dan başka kimse bilmez:

Yimegin rūz u şeb tertīb iderdi
Eliyle kendüzi terkīb iderdi

Müheyyā eyler idi istemedin
Şu yimekler ki bilmez kimse adın

Yidürüp tāze vü ter ḳuş etini
İçürüp ḳand u şekker şerbetini

Ḳılurdı ḫāżır ol serv-i semen-ten
Şeker senbūseler şīrīn lebinden

[250] ḳızuñ adı: ḳızıdı M.

Alur ḥalvā bişürdükc'ol gül-endām
Dehān u ġamzesinden ḳand u bādām (Kemāl, YZ., s. 126)

II. I. 1. 1. 7. Alçak Gönüllülük

Züleyha'nın babası kızını kendisinden isteyen Mısır azizinin mektubuna yazdığı cevap mektubunda kızını överken onun alçak gönüllülüğünden şöyle söz eder:

Cihānda Ḳaʿ beveş mestūredür bu
Tevāżuʿ ehlidür mānend-i ebrū (Yaḥyā, YZ., s. 72)

II. I. 1. 2. AŞK PSİKOLOJİSİ

II. I. 1. 2. 1. AŞKIN BAŞLANGICI

Teze konu edilen Yusuf u Züleyha mesnevilerinin hepsinde hikâyenin asıl kahramanları olan Yusuf ile Züleyha arasındaki aşk macerası, Züleyha'nın Yusuf'u rüyasında görüp onun eşsiz güzelliğine âşık olmasıyla tek taraflı olarak başlar.

Yusuf u Züleyha mesnevilerinde Züleyha'nın güzel Yusuf'u rüyasında görür görmez âşık olması ve diğer kadın kahramanların (kocakarı, Bâzıga, Mısırlı kadınlar) Yusuf'un güzelliği karşısında hayrete düşüp âşık olmaları; öte yandan güzelliğinin namı her tarafa yayılmış olan Züleyha'yı pek çok ülke padişahının sadece onun güzelliğinin övgüsünü duyup evlenmek istemelerine bakıldığında, insan güzelliğinin aşkın başlangıcında son derece önemli olduğu görülmektedir. Husrev ü Şirin mesnevilerinde de durum aynıdır. Aşkın çoğu kez dış güzelliğe bağlanmasının nedeni hakkında İbn Hazm şunları söylüyor: "Hemen hemen hiç değişmeksizin çoğu kez aşkın dış güzelliğe bağlanmasını sağlayan neden, ruhun kendisinin güzel olmasıdır. Bu nedenle ruh güzel olan her şeye hemen tutulur; güzel ve hoş motiflere karşı bir eğilim gösterir. Güzel bir şey gördüğünde hemencecik ona bağlanır; biçimin ötesinde kendisiyle uyuşan bir çizgi ayrımsarsa, işte o zaman birleşme meydana gelir. Gerçek aşk da budur zaten. Şayet görünenin ötesinde kendisiyle uyuşabilen en ufak bir nitelik göremezse sevgisi bu dış biçimden daha ileriye gidemez. Sadece bedensel bir arzu olarak kalır. Gerçekte dış biçimler ruhların birbirlerinden ayrılmış parçaları üzerine etkin bir çekim gücüne sahiptir."[251]

[251] İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı,* Çeviren: Mahmut Kanık, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 36.

Yusuf kıssasının asıl kaynağı olan Tevrat ve Kur'an'da Züleyha'nın Yusuf'a âşık olması, mesnevilerde olduğu gibi rüyada değil, Yusuf'un Mısır azizi tarafından satın alınmasından sonra başlar. Züleyha o sırada Mısır azizinin karısıdır. Köle olarak satın alınan güzel Yusuf, Aziz'in evinin hizmetini görmektedir. Züleyha Yusuf'a bu sırada âşık olmuştur. Zaten gerek Tevrat'ta gerekse Kur'ân'da Yusuf'un Mısır azizine satılmasına kadar Züleyha'dan söz edilmez. [252]

Türk edebiyatında yazılmış Yusuf u Züleyha mesnevilerinin çoğunda Züleyha Yusuf'u farklı zamanlardaki üç ayrı rüyada görür. Züleyha'nın rüya sayısı aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere bazı mesnevilerde bir, bazılarında iki, bazılarında da dört olarak değişmektedir.

Rüyada âşık olma motifi ilk olarak XV. yüzyılda yaşamış İran'ın büyük şairi Abdurrahman Câmî (817/1414)'nin yazdığı Farsça *Yusuf u Züleyha* mesnevisinde görülür. Bu eserde de Züleyha Yusuf'u rüyasında üç kez görür.[253]

Türk şairlerinin çoğu Câmî'nin eserinden etkilenmişlerdir. Ancak Câmî'den önce yazanlar, tefsirlerden ve kısas-ı enbiyalardan da yararlanmışlardır. Kur'an'da "ahsenü'l-kasas (kıssaların en güzeli)" olarak nitelendirilen bu hikâye, İslam kültürünün hâkim olduğu toplumlarda Tevrat'tan Kur'ân'a geçtikten ve müfessirler tarafından bazı ilaveler yapıldıktan sonra bir çok İran ve Türk şairi tarafından manzum hikâye konusu olarak ele alınmış ve Yusuf u Züleyha ya da Kıssa-i Yusuf adı altında mesneviler yazılmıştır.[254] Hikâyenin bir peygamberin hayatını anlatması dolayısıyla esas olarak bir değişiklik yapılmasına imkân olmadığı için bu konuyu ele alan şairler eserlerinde hikâyenin Kur'ân'daki şekline bağlı kalmakla birlikte tefsirlerdeki ve kısas-ı enbiyalardaki rivayetlerden de faydalanmışlardır. Aynı zamanda her şair kendi duyuş ve görüşlerini de eserine yansıtmıştır. Mesnevilerdeki bazı olay ya da durumların ayrıntılarındaki farklılıkların kaynağı budur. Dolayısıyla Züleyha'nın Yusuf'a rüyada âşık olması motifi de hikâyenin aslına sonradan ilave

---

[252] Tevrat (Tekvin) 39/7 ; Kur'ân-ı Kerim 12/23. Ayrıca Tevrat'ta ve Kur'ân-ı Kerim'deYusuf Kıssası hakkında bk. Tahbaszâde (Hayyampur), Abdürresul, *Türk ve İran Edebiyatlarında Yusuf ve Züleyha Mesnevisi*, Doktora Tezi, T. 209, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1945, s. 1-8; Settârî, Celâl, *Züleyha'nın Aşk Derdi*, Çeviren: Mehmet Kanar, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998, s. 19-29, 47-51; Furat, Ahmet Suphi, "*Yûsuf*", İA., C. 13, s. 441-442; Ḥamza, YZ., s. 207-208.

[253] Tahbaszâde (Hayyampur), Abdürresul, *Türk ve İran Edebiyatlarında Yusuf ve Züleyha Mesnevisi*, Doktora Tezi, T. 209, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1945, s. 62.

[254] Tahbaszâde (Hayyampur), Abdürresul, *Türk ve İran Edebiyatlarında Yusuf ve Züleyha Mesnevisi*, Doktora Tezi, T. 209, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1945, s. 1.

edilmiş bir motiftir. P. Naili Boratav masallarda ve halk hikâyelerinde de görülen genç kızla genç erkeğin birbirlerine rüyada âşık olmaları motifinin Hindistan, İran ve Yunanistan'da rastlanan çok eski bir motif olduğunu belirtir.[255]

Âşık tarzı şiir geleneğinde âşıkların sade kişilikten sanatçı kişiliğe geçişinde önemli bir işlevi olan rüya motifi[256], Yusuf u Züleyha mesnevilerinde de Züleyha'nın yaşamında önemli bir aşamadır. Züleyha'nın yaşam seyri Yusuf'u görüp âşık olduğu rüyadan sonra bütünüyle değişmiştir. Gerçek yaşamda namus kaygısıyla erkeklerden uzak bir yaşam süren Züleyha'nın, hayatın içinden bir erkeği görüp âşık olması mümkün olmadığından, rüyasında gördüğü ve kim olduğunu bilmediği bir gence âşık olmasını, insanî bir duygu olan aşk duygusunun tatmini açısından doğal bir sonuç olarak değerlendirmek gerekir. Çünkü "Freud'a göre insanın şuuraltı bastırılmış içgüdülerinin ve kavuşulmamış isteklerinin biriktiği bir kavramdır. Uyku hâli şuuru ortadan kaldırdığı için şuuraltında yaşayan istek ve duygular rüya biçiminde ortaya çıkmaktadır."[257]

Kur'ân'da da rüyanın önemli bir yeri vardır. Kur'ân'da "Rüyadan bahsedilirken kullanılan rüya ve ahlâm kelimeleri birbirinden farklıdır. Bunlar benzer hadiseler olmakla beraber rüya mücerred ve subjektif bir hadise değildir. Rüyanın arkasında ulaşılacak hakiki bir mana gizlidir. Hulüm ise gerçekte hiçbir manası olmayan boş bir vehim ve hayalden ibarettir. Bu sebeple tabir ve tevili olmayan bir ihtilâm gibi sırf nefsî bir hadise veya şeytanî bir yalan hulüm olmaktan ileriye gidemez. Lisan-ı hakikatte rüya sadık olanın, ahlâm kazip olanın ismidir. Bunların ikisi de uyku hâlinde hayal şeklinde ortaya çıktıklarından zaman zaman karıştırılmaktadır. Ekseriyetle rüyalar ferdin nefsindeki gizli şuur hususiyetlerine göre söyleyen bir muamma, bir lugaz, bir bilmece gibi garip bir temsildir ve ledünnîdir. Bazı rüyalar aynen gerçekleşir, bazı rüyaların tabiri de beraber görülür, bazı rüyalar, gören kişinin vicdanında tabir olunamamakla beraber sadık bir rüya olduklarına dair bir kanaat uyanır."[258]

İnsanların her devirde, her medeniyette ve her dinde rüyalara ayrı ve müstesna bir yer verdiklerini belirten Umay Günay, "Teferruat bir yana bırakıldığı

[255] Boratav, Pertev Naili, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Adam Yayınları, İstanbul, 1988, s. 40.
[256] Günay (a), s. 97.
[257] Günay (a), s. 86.
[258] Günay (b), s. 82.

zaman en eski rüya teorilerinden günümüzde kabul edilenler arasında prensip olarak müştereklik görülmektedir. Bugün, ferdî-şuuraltı veya ferdî-şuuraltı-kollektif şuuraltı kavramlarıyla açıklanmaya çalışılan ve mânidar veya kehanetli rüyalar diye tavsif edilen rüyalar eski devirlerde ve dinlerin içinde Tanrı'nın buyruğu veya Tanrı'dan gelen işareti temsil eden, gelecekten haber veren rüyalar şeklinde değerlendirilmişlerdir." demektedir.[259]

Putperest bir kadın olan Züleyha'nın, gördüğü bu rüyayı Tanrısal bir buyruk ya da gelecekten haber veren bir rüya olarak değerlendirdiğine dair bir bilgi yoktur. O çevresindekilerin boş hayal, büyü, peri ve dev işi olduğuna inandıkları bu durumun gerçekliğine inanmış, bu inançla hayatının akışını değiştirmiştir. Aşk duygusunun onun psikolojisi üzerindeki etkisi rüya ile gerçek arasındaki farkı düşünmesine izin vermemiştir. Ancak rüyada Yusuf'un ona aşkında sadık olduğu takdirde vuslatı vadetmesi, rüyanın İlahî bir mesaj içerdiğini gösteriyor. Nitekim Züleyha hikâyenin kurgusu içinde rüyada gördüğü suretin Yusuf'a ait olduğunu Yusuf'la gerçek yaşamda karşılaştığında anlar ve Müslüman olduktan sonra Yusuf'la evlenerek vuslata erer. Hem putlarının yerine Allah'ı koyarak Müslüman olan hem de Yusuf'a duyduğu aşkta sadakat sembolü olan Züleyha Allah tarafından vuslatla ödüllendirilmiştir. Böylece gördüğü rüyanın mesajı gerçek olmuştur.

"İnsanlık tarihi boyunca bütün dünyada pek çok bilinmeyenin anahtarı, insanın ve geleceğinin habercisi olarak zaman zaman korkulan, zaman zaman hayranlık duyulan rüyalar edebî eserlerin pek çoğuna konu olmuş ve bu eserlerde farklı akisler yaratmıştır."[260] Tevrat'ta ve Kur'ân'da yer almayan Züleyha'nın rüyada âşık olması motifi, İslam kültürü içinde eser veren şairlerin, rüyanın bu kültürdeki öneminden etkilenerek eserlerine aksettirdiklerini düşünmek gerekir.

Türk edebiyatında yazılmış olan ve teze konu edilen mesnevilerde Züleyha'nın gördüğü rüyalarda nasıl âşık olduğu ve neler yaşadığı büyük ölçüde benzerlik göstermekle birlikte bazı şairler yaşananları yukarıda da değinildiği gibi farklı sayıdaki rüyalar içinde ifade etmişlerdir.

---

[259] Günay (b), s. 88.
[260] Günay (b), s. 88.

Züleyha'nın üç kez rüya gördüğünden söz eden şairlerden Hamdî ve Kemal Paşazade eserlerinde bu rüyalarda onun neler yaşadığını şöyle ifade etmişlerdir:

I. Rüya

Züleyha bir gece otururken uykusu gelir ve uykuya dalar. Rüyasında son derece güzel bir genç görür. Onu görür görmez gönlüne aşk ateşi düşer:

Maġrib'üñ mihr-i ʿālem-ārāsı
Māh-peykerlerüñ Züleyḫā'sı

Nergisin cām-ı ḫˇāb mest itmiş
Sünbülin ġonca pür-şikest itmiş
[…]
Bu keşif içre ol nigār-ı laṭīf[261]
Luṭf ile çünki itdi ḫˇāb-ı ḫafīf

Bād-pāy-ı ḫayāle oldı süvār
Ġayb ṣaḥrālarını itdi şikār

Seyr iderken riyāż-ı pinhānı
Ẓāhir oldı ġazāl-i Kenʿānī

Bir göñül ṣayd idici cān gördi
Nice cān bir güzel cüvān gördi
[…]
Oldı ḫāli ḫayāli cānına dāġ
ʿAşḳ ġavġāsı geldi gitdi ferāġ
[…]
Gözleri ḫˇāb içinde dil bīdār
ʿAḳlı ser-mest-i bāde-i dīdār
[...]
Ḫˇāb içinde uyandı ġafletden
Şāhid-i maʿnī gördi ṣūretden
[…]
Ol perī-rūy ḫˇāb-ı nūşında
Ġarḳ olmış ṣafā-yı dūşında

ʿAşḳ ile bī-ḫod olmış idi ne ḫˇāb
İtdi cām-ı şebāne mest ü ḫarāb (Ḥamdī, YZ., s. 77-78)

Teni çün gerd-i ḫˇāb ile boyandı
Gözi uyıdı vü göñli uyandı

Yumup ten gözini devrān yüzinden
Göñül gözini açdı cān yüzinden

[261] keşif: keşf M.

[…]
İderken göñli cān mülkine seyrān
Gözine ṭuş olur bir māh-ı tābān
[…]
Görür bir yirde ṭurmış bir perī-ruḫ
Perī n'olur melekden daḫı ferruḫ
[…]
Gözine görininçe ol perī-veş
Bu māhuñ ḫırmenine urdı āteş

Ḫadeng-i ġamzesiyle ḫaste oldı
Kemend-i zülfile pā-beste oldı

İdüp göñlinde yir ḳaddi ḫayāli
Diker naḫl-i maḥabbetden nihāli
[…]
Göñül deryāsı cūş itdi vü ṭaşdı
Gelüben ʿaşḳ mevci başdan aşdı

Ciger ḳanın gözi yaşıyla azdı
Bu ṣūret naḳşını levḥinde yazdı

Kılup cān levḥine naḳşın muṣavver
Hecā-yı ʿaşḳı dil ṭıflı itdi ezber (Kemāl, YZ., s. 51-53)

Bu rüyadan sonra Ẓüleyha'nın günleri âşık olduğu bu kişinin kim olduğunu ve nerede yaşadığını merak etmekle geçer. Âşık olduğu kişinin Yusuf olduğundan habersizdir:

Belā-yı Yūsuf'a oldı ḫarīdār
Degül ammā ki Yūsuf'dan ḫaberdār (Yaḥyā, YZ., s. 56)

Birinci rüyayı burada yer verilen örneklerdekine benzer şekilde ifade eden diğer şairler Ali, Hamza, Nahîfî, Sûlî Fakîh, Yahya ve Şerifî'dir.[262]

II. Rüya

Züleyha ilk rüyada âşık olduktan bir süre sonra aynı kişiyi ikinci kez rüyasında görür. Bu kez âşık olduğu kişiye kim olduğunu ve nerede yaşadığını sorar:

Gözini yumdı çün cihāndan o cān
Açdı ḥüsni niḳābını cānān
[…]
Dil-i ʿāşıḳda ẓāhir oldı bu nūr
İtdi evvelki ṣūret ile ẓuhūr

[262] bk. ʿAlī, KY, s. 280; Ḥamza, YZ, s. 224-225, Naḥīfī, YZ., s. 859; Ṣūlī Faḳīh, YZ, s. 153; Yaḥyā, YZ, s. 54-55; Şerīfī, YZ, s. 2.

Anı çün gördi ʿāşıḳ-ı miskīn
Pāyına düşdi zülfi gibi hemīn

Yalvarup didi ey dil-ārāmum
Ḳomaduñ dilde ṣabr u ārāmum

Ol Ḫudā ḥaḳḳı kim yaratdı seni
Seni gül saña bülbül itdi beni
[…]
Cismümi mūy iden miyānuñ içün
Beni dil-teng iden dehānuñ içün

Teşne oldum ṣuvar ḫiṭābuñ ile
Ḫasteyem ḳıl şifā cevābuñ ile

Cān iseñ di nice cihāndansın
Ḫān iseñ ḳanḳı ḫānedāndansın

Böyle şīrīn durur senüñ cāmuñ
Ḫusrev ola ya cem ola nāmuñ (Ḥamdī, YZ., s. 83-84)

Ḫıred raḫtın alup ġāretger-i ḫˇāb
Gözini mest ḳıldı sāġar-ı ḫˇāb

Çü gitdi cān gözinden perde-i rayb
Yine açdı gözini şāhid-i ġayb

Göñül āyīnesi oldı mücellā
Bayaġı naḳş-ı cānān oldı peydā
[…]
Olup ḥāli perīşān ḫāli gibi
Yüz urdı pāyına ḫalḫālı gibi

Düzüp bülbül gibi bu naġmede sāz
Diler gül perdesinden keşf ide rāz

Didi iy şemʿ-i cemʿ-i āşnāyī
Yüzüñdür cān gözine rūşenāyī
[…]
Zebānuñ çün k’olur sözde şeker-bār
Lebüñ sırrından it cānum ḫaberdār

Cemālüñ nice gülzāruñ gülidür
Dilüñ ḳanġı gülistān bülbülidür

Perī mi yā melek aṣluñ beyān it
Bize bu sırr-ı pinhānı ʿıyān it (Kemāl, YZ., s. 68)

Züleyha'nın bu sözlerine karşılık meçhul sevgili, bir insan olduğunu, kendisinde görülen cemalin Hakk'ın cemali olduğunu, Züleyha'yı şeyda edenin de onun şevki olduğunu söyler. Ardından "Mademki benimle aşk davası içindesin, namusunla beni beklersen belki bir gün vahdet sarayına birlikte girer, senliği ve benliği ortadan kaldırır bir oluruz. Hakikatte âşık ve maşuk birdir. Bu sırrı keşfedecek olan da sadık âşıktır." diyerek kaybolur.

Sevgilinin bu sözleri Züleyha'nın ömrünü bu aşkın vuslata ereceğine dair ümitle geçirmesine neden olmuştur. Züleyha sabah uyandığında derdi ve kederi büsbütün artmış, sabır ve kararını yitirmiş, âdeta cünun hâli baş göstermiştir. Onun bu hâlini gören dayeleri derdine çare olmak istemişlerse de bir türlü çare bulamamışlar, sonunda babasına bildirmişlerdir. Babası kızına öğütler verip bu sevdadan vazgeçirmeye çalışmış ancak söz geçirememiştir. Sonunda Züleyha babası tarafından zincire vurulmuştur.

İkinci rüya burada örnek verilemeyen Ali, Hamza, Nahîfî, Sûlî Fakîh, Yahya ve Şerifî'nin eserlerinde de benzer şekilde anlatılmıştır.[263]

III. Rüya

Züleyha zincire vurulup zindana hapsedildiği gece düşünde yine sevgiliyi görür. Ona kim olduğunu ve nerede yaşadığını tekrar sorar:

Ḳılur iken dehānı hīçe ḫiṭāb
Ṭutdı āhūların ḫayāl ile ḫāb

Yine cānında buldı cānānı
Yine taḫtında gördi sulṭānı

Vaṣf olınmaz cemāl ile gördi
Gerçi çeşm-i ḫayāl ile gördi

Āh idüp ḳarşu vardı ayına
Göz yaşın dökdi pāk pāyına
[…]
Ey baña ḳayd iden ḫayāliyile
Ey beni ṣayd iden cemāliyile

Kerem it ol Ḫudā-yı pāk içün
Ki ḳılur cānı bende ḫāk içün

[263] bk. ʿAlī, KY, s. 282; Ḥamza, YZ, s. 225-226; Naḥīfī, YZ., s. 859; Ṣūlī Faḳīh, YZ, s. 154; Yaḥyā, YZ, s. 62-63; Şerīfī, YZ, s. 3.

Bir iki laḥẓa gözden olma nihān
Nāmuñı söyle şehrüñ eyle ʿıyān (Ḥamdī, YZ., s. 87)

Teb-i ʿaşḳ ile olmışken içi tāb
Gözi āhūların ṣayd eyledi ḫ̬ʷāb

Gönül terk eyledi ten külḫ̬enini
Girüp seyr eyledi cān gülşenini

İderken cān gülistānını seyrān
Görür ṭāvūsveş yār itdi cevlān
[…]
Görince gül yüzini ḳarşu vardı
Açup bülbül dilin sevgend virdi
[…]
Yüzüñde nūr-ı Yezdān ḥaḳḳıyiçün
Lebüñde sırr-ı pinhān ḥaḳḳıyiçün

Baña bildür nedür nāmuñ nişānuñ
Ne gülşende biter serv-i revānuñ (Kemāl, YZ., s. 76)

Sevgili, Züleyha'ya Mısır'da yaşadığını ve Mısır azizi olduğunu söyler. Sûlî Fakîh'de üçüncü rüyada Yusuf'un Züleyha'ya verdiği cevap farklıdır. Yusuf açıkça Yakub oğlu Yusuf olduğunu ve Züleyha'nın onu Mısır'da bulabileceğini söyler.

Eserlerinde aşkın başlangıcını üç rüya içinde anlatan diğer şairlerde de üçüncü rüyanın seyri burada değinildiği şekilde anlatılmıştır.[264]

Darîr'in eserinde Züleyha bir kez rüya görür ve âşık olur. Züleyha'nın bu ilk rüyada âşık oluşu şöyledir:

Düşde gördi bir gice ol bā-kemāl
Ḳudret-i Yezdān bir oġlan cemāl

ʿĀşıḳ oldı göñlin aña baġladı
ʿAşḳ odıyla cigerini ṭaġladı

Ṣordı aña ḳanda olursın nigār
Eytdi beni isteyen Mışr'a irür

Uyḳudan uyandı nā-gāh ey ulu
Gördi olmış ʿaşḳ ile içi ṭolu (Ḍarīr, KY., s. 305-306)

[264] bk. ʿAlī, KY, s. 283; Ḥamza, YZ, s. 226; Naḥīfī, YZ., s. 860-861; Ṣūlī Faḳīh, YZ, s. 156; Yaḥyā, YZ, s. 68-69; Şerīfī, YZ, s. 4.

Haliloğlu Ali'de Züleyha dört kez rüya görür. İlk rüyada bir güzel oğlan görür. Adını sorar. Yusuf Züleyha'ya adını bu ilk rüyada söyler. Sevgili, adının Yusuf olduğunu Ali, Sûlî Fakîh ve Ahmedî'nin eserlerinde de açıkça söylemiştir.

Bir güzel oġlan görür
Aduñ nedür dir ṣorar
Düşünde alur ḫaber
Adum Yūsuf'dur diyü (Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 184)

Bu rüyadan uyandığında Yusuf'u gerçek hayatta göremeyince hayal kırıklığı yaşar. Gözü ve gönlü hep onu ararken ikinci kez rüya görür. Bu rüyada aşkı iyice artar:

Gice ḳarañu oldı
Uyudı yine gördi
Bu kez berk ʿāşıḳ oldı
Ḳız uyandı aġlayu (Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 184)

Züleyha'nın çaresizce ağlayıp inlediğini gören babası derdini sorar. Züleyha rüyasında gördüğü bir gence âşık olduğunu söyler. Bunun üzerine babası onu rüyasında bir daha görürse nerede yaşadığını sormasını ister. Aradan bir yıl geçer. Züleyha rüyasında Yusuf'u tekrar görür. Yusuf'un nerede olduğunu sorar:

Aradan bir yıl geçdi
Zelīḫā yine gördi
Bu kez Zelīḫā ṣordı
Ḳande olursın diyü (Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 185)

Yusuf "Ben dünyaya gelmedim. Sadece sana benden başka kimseye varmamanı söyleyebilirim, sen benimsin ben seninim" diyerek Züleyha'nın kendisini beklemesini söyler.

Züleyha bu rüyadan sonra Yusuf'a iyice bağlanır. Fakat Yusuf yanında olmadığı için aşkın etkisiyle Züleyha'da cünun baş gösterir. Bu nedenle babası onu tımarhaneye hapseder. Züleyha üç yıl sonra tekrar bir rüya görür ve Yusuf'a tekrar nerede olduğunu sorar:

Üç yılda yine gördi
Zelīḫa yine ṣordı
Eyit ḳandasın didi
Ḳılduñ sen beni delü (Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 185)

Yusuf bu kez Mısır'da sultan olduğunu, kendisini orada bulabileceğini söyler.

Ahmedî'de Züleyha rüyasında âşık olmuştur. Ancak ilk rüyanın nasıl görüldüğü ve rüyada neler olduğu anlatılmamıştır. Züleyha'da aşkın etkileri görülmeye başlayınca babası onun neden bu hâle düştüğünü sorunca, Züleyha babasına rüyasında bir güzel gence âşık olduğunu söyler:

Ol Züleyḫā dir ata ben uyuram
Vāḳıʿ amda bir cemāli buluram

Göreli ben aña meftūn olmışam
ʿĀşıḳ u dīvāne mecnūn olmışam (Aḥmedī, YZ. I, s. 39)

Babası bir daha rüya görürse ona yerini, adını, aslını sor der. Bir süre sonra Züleyha ikinci kez rüya görür. Züleyha bu muhayyel sevgiliye adını aslını ve nerede olduğunu sorar.

Yatdı Zelḫā gördi ṣorar adını
Aṣlını hem şehrini bünyādını (Aḥmedī, YZ. I, s. 40)

Yusuf aslının Âdem nesli, adının Yusuf, yaşadığı yerin Mısır olduğunu ve kendisinin Mısır sultanı olduğunu, eğer âşık olduysa Züleyha'nın onu Mısır'da bulmasını söyler. Dolayısıyla Ahmedî'nin eserinde Züleyha'nın Yusuf'u gördüğü rüya sayısı ikidir.

Gubârî'de Züleyha'da aşkın başlangıcı rüyalardan önce kilise ziyareti sırasında kilisede aniden bir resim görmesiyle başlar. Züleyha nasıl âşık olduğunu Yusuf'a şöyle anlatır:

Yine bir gün ol deyri seyr itdük
Büt-perest olduḳ anda ḫayr itdük
[…]
Nā-gehān gördüm anda bir ṣūret
Nice ṣūret ki ṣūret-i ḥayret

Eylemişler o ṣūretüñ naḳşın
Reşk-i naḳş-ı nigār-ḫāne-i Çīn

Gördügüm demde ʿāşıḳ oldum aña
ʿĀşıḳ u yār-ı ṣādıḳ oldum aña

Beni āşufte itdi ol ṣūret
Beni ālufte itdi ol heyʾet

Aña cān ile mübtelā oldum
Bī-belā başuma belā oldum

Beni ol ṣūret eyledi ḥayrān
Baḳa ḳaldum çü ṣūret-i bī-cān

Deyr-i dilde yazıldı ol ṣūret
Oldı maḫṣūṣ aña ʿubūdiyyet (Ġubārī, YZ., s. 120)

Züleyha kilisede gördüğü resme âşık olduktan sonra diğer mesnevilerde olduğu gibi rüyasında da aynı resmin hayalini görür. Fakat onunla konuşamaz. Daha sonra aynı hayali ikinci kez rüyasında görür. Hayal cismani bir hâle dönüşür. Züleyha karşısında güzel bir genç görür. Onunla konuşmaya başlar, ona âşkını ilan eder. Bir süre sonra bu kişi gözden kaybolur. Züleyha bu rüyadan uyandıktan sonra iyiden iyiye aşka boğulmuş ve aşkın etki ve belirtileri kendini göstermeye başlamıştır. Bir süre sonra Züleyha muhayyel sevgiliyi üçüncü kez rüyasında görür. Bu rüyada diğer mesnevilerde olduğu gibi muhayyel sevgilinin Mısır azizi olduğunu öğrenir.[265]

Gubârî Züleyha ile Yusuf arasındaki aşkın başlangıcını anlatırken, hem sevgilinin resmini görerek, hem de rüyada âşık olma motiflerini bir arada kullanarak diğer mesnevilerden biraz olsun farklı bir anlatım tarzı benimsediğini göstermek istemiştir.

Sonuç olarak bütün mesnevilerde rüya ile başlayan bu aşk serüveni, başlangıç itibariyle şairler arasında çok büyük farklılıklar göstermemektedir.

II. I. 1. 2. 2. AŞKIN ETKİLERİ VE BELİRTİLERİ

Aşkın âşık olan kişi üzerindeki etkilerinden kaynaklanan bir takım belirtileri vardır. Bu belirtiler aşkın ruh üzerindeki yaptığı etkilerin ruhsal ve fiziksel dışa vurumudur. Âşık tarafından başlangıçta gizlenmeye çalışılan bu etkiler, zamanla başka insanlar tarafından da kolayca anlaşılabilirler.

Hamdî, Kemal Paşazade ve Yahya aşağıdaki beyitlerde aşkın gizli kalamayacağını, âşığın bir takım duygu ve davranışlarıyla ve bedeni üzerindeki değişikliklerle kendini göstereceğini söylerler:

Ḫoş dimiş bunı merd-i ḥikmet-dān
ʿAşḳ olmaz niteki müşg nihān

[265] bk.Ġubārī, YZ., s. 122-131.

Anı kim ʿaşḳ oḳı kemān eyler
Yüzi levḥinde yüz nişān eyler (Ḥamdī, YZ., s. 80)

Kemān-ı ʿaşḳdan çün kim çıḳar tīr
Siper ṭutmaḳ degüldür aña tedbīr

Ki bu ʿaşḳ oḳıdur ṭurmaz siperde
Siper n'olur ki eglenmez cigerde

Bu oḳa cān k'ola taʿlīm-ḫāne
Olur ṣandūḳa-i tīr ü nişāne

Nişānıdur ol oḳuñ dāġ-ı sīne
Olur zeyn ol gül ile bāġ-ı sīne

Şular kim sır işinde perde-dirdür
Dimişler müşg ü ʿaşḳa perde birdür

Ne deñlü olsa bendi nāfenüñ ḫuşk
Ḳoḫusından ṭuyurur kendüzin müşk

Girü ne deñlü ʿāşıḳ ḳılsa nīreng
Yiter şāhid yüzinde zaʿferān reng

İkisinüñ de ṭurfe ḫūyı vardur
Bunuñ rengi vü anuñ būyı vardur

Ne deñlü ṣaḳlasa ʿaşḳ ehli rāzı
Ṭuyurur rāzını āḫir niyāzı (Kemāl, YZ., s. 59)

Olur her tende nūr-ı ʿaşḳ maḥsūs
Ḥicāb olmaz żiyā-yı şemʿe fānūs

İdemez cism-i ādem ʿaşḳı pinhān
Ṣıvanmaz balçıġ ile mihr-i Yezdān

Yüzini ʿāşıḳuñ yaş eylese yaş
İder bu vech ile esrārını fāş

Żarūrī ḥāl olur derd ehli āhı
Çıḳar her āteşüñ dūd-ı siyāhı

Ḳaçan bu menzili ḳaṭʿ itse ʿāşıḳ
Muḫālifler sözi olmaz muṭābıḳ
[…]
Açanlar perde-i ʿuşşāḳdan rāz
Ḥicābı perdesin çāk eyler az az

Bilürler bir baḳımda ehl-i derdi
Şehādet eyler aña rūy-ı zerdi

Ḳıyās ile sezerler gizlü rāzı
Ṭuyarlar ḳıṣṣa-i ehl-i niyāzı

Nihān itdüm ṣanur esrārı ʿuṣṣāḳ
Olur bir gūşeden meşhūr-ı āfāḳ (Yaḥyā, YZ., s. 57)

İbn Hazm aşkın belirtileri ile ilgili olarak, "Nedene dayalı, nedenleri yok olunca kendileri de yok olan sevgi türlerinin hiçbirinde gönül meşguliyeti, akıl karışıklıkları, kuşkular, vesveseler, mizaç ve doğal niteliklerin değişikliği, zayıflama, iç çekmeler ve ruh bunalımlarının öteki belirtileri gerçek aşkta olduğu kadar ortaya çıkmaz"[266] demektedir.

Züleyha Yusuf'u görüp âşık olduğu rüyadan uyandığı andan itibaren aşkın kendi ruh dünyasında yarattığı etkileri hissetmeye başlar. Züleyha'nın aşkı yıllar boyunca Yusuf'ta karşılığı olmayan bir aşk olarak devam etmiştir. Vuslata kadar geçen zaman içinde her an bu aşkın ıstırabını yaşamıştır. Aşağıda bu aşkın Züleyha'yı nasıl etkilediği ve bu etkilerin hangi belirtilerle kendini gösterdiğine ayrı ayrı değinilmiştir.

II. I. 1. 2. 2. 1. İçe Kapanma / Aşkı Gizleme

Züleyha rüyadan uyandığında yaşadıklarının rüyadan ibaret olduğunu anlayınca büyük bir hayal kırıklığı yaşamış, üzüntüsünden yakasını yırtmak istemişse de âşık olduğundan kimsenin haberdar olmaması için duygularını gizlemiştir. Çünkü âşık olmak ayıplanan bir durumdur. Bu nedenle duygularını içinde yaşamaya başlar. Bu arada duygularının başkaları tarafından anlaşılmaması için gündelik faaliyetlerini de hiçbir şey olmamış gibi sürdürmeye çalışır:

Māh-ı Maġrib diledi kim der-ḥāl
Şevḳden yaḳa yırta şarḳ miṣāl

Dest-i ġayret velīk menʿ itdi
Kendüyi ġayret ile cemʿ itdi

Gerçi olmışdı mihr sīnede germ
Daḫi ḳalmışdı ille ẕerre-i şerm

[266] İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı,* Çeviren: Mahmut Kanık, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 34.

Ṭutmış iken belā yaḳasını
Dāmen-i ṣabra ṣardı pāsını

Yumdı ġonca gibi dehānı revān
Ḳaynaduġınca baġrı ḳanı revān

Seyr ider servi ṣaḥn-ı ṣaḥrāda
Ġuṣṣadan ḳalbi ḳaʿr-ı deryāda

Teni aṣḥābıyıla ʿişret ider
Cānı ol ʿīşden şikāyet ider

Bezm-i ʿişretde şemʿe döndi hemān
İçini od yaḳar ṭaşı ḫandān

Lāle gibi ṭutar elinde ayaġ
Başda bunca hevā vü sīnede dāġ (Ḥamdī, YZ., s. 78)

Ṣubḥ-dem bir ġarīb gülşende
Cānı pür-ġam cemāli pür-ḫande

Gül gibi açılup çiçekler ile
Laʿl içerdi gümiş bilekler ile

Geçdi bu ḥālet ile bir niçe dem
Gice zār ide gündüzin ḫurrem (Ḥamdī, YZ., s. 79)

Ḫayāl ü ḫˇāb imiş bildi o ḥālet
Ḫarāb itdi göñül mülkin melālet

El urup istedi ol serv-i çālāk
Yaḳasın ġonca gibi eyleye çāk

Velīkin şerm eli ṭutdı yükini
Utandı ḫalḳdan dirdi ögini

Egerçi ġoncaveş ṭoldı içi baş
Velī gül gibi zārın ḳılmadı fāş

Ṭutar idi bu gül çün dāmenin pāk
Ṣaḳındı perdesin kim olmaya çāk

Ḫayāl-i ḫālin idüp baġrına dāġ
Kemend-i zülfin itdi boynına baġ

Lebi şevḳi yir itdi cān içinde
Ṣanasın laʿl-i terdür ḳan içinde

Egerçi nāfeveş ṭolmışdı ḳandan
Velī bir şemme ṭuyurmadı andan

Kenīzeklerle idüp ʿişret ü ʿīş
Dimedi kimseneye n'olduġın iş

Bu meh-rūlarla ḳılduġınca ṣoḥbet
Kebāb eylerdi baġrın nār-ı ḥasret

Çi ger bülbülveş eylerdi tekellüm
Ḳılurdı ġoncaveş geh geh tebessüm

Velī ṭolmışdı içi sūz ile tāb
Gözini ṭutmış idi ḫār u ḫūn-āb

Dili söylerdi yārāna ḥikāyet
Ḳılurdı göñli yārine şikāyet

Egerçi şemʿveş gül yüzi ḫandān
İçi olmış idi sūzān u giryān

Egerçi lāleveş olurdı ḫurrem
İçine dāġ ururdı āteş-i ġam (Kemāl, YZ., s. 56)

Uyḳudan uyandı nā-gāh ey ulu
Gördi olmış ʿaşḳıla içi ṭolu

Söylemedi kimseye hem oldı lāl
Gün-be-gün incelüben oldı hilāl (Ḍarīr, KY., s. 161)

Gice gündüz āh u vāh ider nihān
Rāḥatı yoḳ incelür ḥāli yamān

Āteş-i ʿaşḳı dügüpdür sīneye
Söylemezdi ḥālini bir kimseye

Tābī-i ʿaşḳ içre ol leyl ü nehār
Ḳavrulurdı söylemez iderdi āh (Aḥmedī, YZ. I, s. 38)

Züleyha geceden sabaha kadar dert içinde ah edip ağlamıştır. Sabah olduğunda çevresindekiler onun aşka düştüğünden şüphelenmesin diye kanlı gözlerini gözyaşıyla yıkar. Yemeden içmeden, kimseyle konuşmadan, sabr ederek duygularını herkesten gizler:

Meger kim defʿ içün ḫalḳuñ gümānın
Yaşıyla yurdı çeşm-i ḫūn-feşānın

İçini almış idi ʿaşḳ derdi
Göñül āyīnesin ṭutmışdı gerdi

Velīkin itmez idi keşf-i esrār
Degüldi kimse ḥālinden ḫaberdār

Ne yimek yir idi ne ṣu içerdi
Ne kimseyle bu sırdan söz açardı

Cigerden ṣaḳlar idi ʿaşḳ dāġın
Çekerdi ṣabr etegine ayaġın

Göñül göynüklerin itmişdi maḥrem
Gözi yaşıyıla olmışdı hem-dem (Kemāl, YZ., s. 59)

Ziyāde olur idi iştiyāḳı
Çekerdi gice gündüz bu firāḳı

Perīşān olsa hicrān ile nā-çār
Girü kendüyi cemʿ eylerdi tekrār

Girüp bir beyte olurdı muʿammā
Añardı yārını aġlardı tenhā

Göñülde yāre eylerdi niyāzı
Dehānı gibi ṣaḳlardı bu rāzı

Ṣaḳındı il dilinden laʿl-i nābın
Gözi yaşına sedd itdi ḥicābın (Yaḥyā, YZ., s. 56)

Züleyha âşık olduktan bir süre sonra Yusuf sandığı Mısır aziziyle evlenir. Gerçeği öğrendikten sonra bu evlilikten geri de dönmemiştir. Bu sırada Yusuf bir kervancı tarafından Mısır'a getirilmiş ve satılmak üzere mezada çıkarılmıştır. Züleyha Yusuf'u gerçek yaşamda ilk kez orada görür. Rüyasında gördüğü kişinin Yusuf olduğunu anlayınca kocasından hemen onu satın almasını ister. Yusuf satın alındıktan sonra kısmen vuslatı yaşamışsa da Yusuf'un bu aşktan haberi yoktur. Çünkü Züleyha Yusuf'u oğul bahanesiyle satın aldırmıştır. Bu kavuşmadan sonra Züleyha bütün zamanını Yusuf'la geçirir. Onu giydirir, yedirir ve o uyurken sürekli başında bekler. Bu sırada gizlice saçlarını koklar, ayaklarını öper. Bunları yaparken çekinir ve korku duyar. Çünkü aşkından Yusuf habersizdir. Başlangıçta aşkını Yusuf'tan bile gizler:

Uyurdı ẕevḳ ile ol māh-pāre
Bu göz yummazdı mānend-i sitāre

Açardı āl ile ḫaddi gülini
Ẓarāfetle ḳoḳardı sünbülini

Öperdi Yūsuf'uñ pāy-ı laṭīfin
Esās-ı Kaʿbe-i ẕāt-ı şerīfin

Ṭuyurmaz idi bu düzdāne rāzı
Ḥabībinden var idi iḫtirāzı

Ṭururdı ʿālem-i ḫavf u recāda
Niḳāb-ı ʿaşḳın itmezdi güşāde

Ḥabībi ʿaşḳını bilmiş degüldi
Ḥicāb-ı ʿārı yırtılmış degüldi (Yaḥyā, YZ., s. 88)

II. I. 1. 2. 2. 2. Yalnızlık / İnsanlardan Uzaklaşma

Züleyha gündüzleri aşk derdini gizlemek için çaba harcarken gecenin olmasını dört gözle bekler. Çünkü âşık için gece en iyi sırdaştır. Hamdî ve Kemal Paşazade gecenin âşık için öneminden şöyle söz ederler:

Gicedür sāzkārı ʿuşşāḳuñ
Gicedür rāzdārı ʿuşşāḳuñ

Ol ki leyli libās-ı rāz itdi
Anı çoḳ derde çāre-sāz itdi

Gice rāzuñ çü perdedārıdur
Cümle ʿuşşāḳuñ iḫtiyārıdur (Ḥamdī, YZ., s. 78-79)

Gicedür rāz-ı ʿaşḳuñ perde-pūşı
Gice ʿāşıḳlaruñ artar ḫurūşı

Gicedür rāzdārı ehl-i ʿaşḳuñ
Gicedür sāzkārı ehl-i ʿaşḳuñ

Gice olsa bularuñ derdi artar
Dem-i germiyle āh-ı serdi artar

Güni ʿāşıḳlaruñ dāyim gicedür
Gicesi fikr ḳıl gör kim nicedür

Çi ger ʿuşşāḳa birdür gice gündüz
Velī her vaḳtuñ olmaz ḥāli düpdüz

Gice artar bularuñ ıżṭırābı
Daḫı vīrān olur göñli ḫarābı

Belī bīmār olur ehl-i maḥabbet
Gice artuġ olur bīmāra zaḥmet

Gice yüklü durur çün ṣubḥ urur dem
Ṭoġurur ḫalḳa ṣādī ʿāṣıḳa ġam (Kemāl, YZ., s. 57)

Züleyha gece gündüz aşk derdi yaşamaktadır. Gündüzleri çevresindeki insanlardan çekindiği için duygularını istediği gibi yaşayamaz. Sabırla gecenin olmasını bekler. Gece olunca gönül derdiyle baş başa olmak, istediği gibi ağlayıp inlemek, sevgilisinin hayaliyle konuşup içini dökmek için yalnız kalmak onun en çok istediği şeydir:

Cānı geldi hezār kerre lebe
Rūz-ı ḥasretde irişince şebe
[…]
Mihr-i Maġrib nihān idüp özini
Urdı dīvāra zār olup yüzini

Ṭañ mı itse düşen ġam-ı yāra
Püşti aġyāra rūyı dīvāra

Gönlinüñ ġoncası çün itdi şüküft
Yaḳdı cān perdesin nevā-yı nühüft (Ḥamdī, YZ., s. 191)

Seḥerden giceye dek işbu ḥāli
Çeküp gitmezdi göñlinden melāli

Ḫalāyıḳdan gice eylerdi ʿuzlet
Göñül derdiyile ḳalurdı ḫalvet
[…]
Ḫayāl-i yār ile iderdi bāzār
Anuñ'çün ġayrdan olurdı bīzār

Şular kim yār ile bāzār iderler
Cihāndan cānların bīzār iderler

İderdi ol ḫayāl ile ḫiṭābı
Anuñlaydı suʾāli vü cevābı (Kemāl, YZ., s. 57)

Züleyha'nın dilinden söylenmiş bir gazelde aşkın onu nasıl insanlardan uzaklaştırdığı, yalnızlaştırdığı şöyle ifade edilmiştir:

Gönlümi āşinā ideli derd-i yār ile
Bīgāne eyledi baña ḳamu āşnāyı ʿaşḳ (Ḥamdī, YZ., s. 79)

II. I. 1. 2. 2. 3. Gözyaşı Dökme

Aşk derdi çeken bir âşık sürekli ağlayıp inlediği için bu durum aşkın en önemli belirtilerindendir.

Kemal Paşazade ve Yahya, gözyaşının aşk derdini herkesten gizlemeye çalışan âşığın bu sırrını ele verdiğini şöyle ifade ederler:

Eger ki gizler idi baġrı başın
Yeñemezdi nice itsün gözi yaşın

Nice örtülü ḳalsun perdede rāz
Arada var çü yaşı gibi ġammāz (Kemāl, YZ., s. 59)

Revān olsa ḳaçan kim yaşı cūyı
Dökilür ehl-i ʿaşḳuñ āb-ı rūyı (Yaḥyā, YZ., s. 64)

Âşığın gözlerinden sel gibi kanlı yaşlar akar. Haluk İpekten gözyaşının kanlı olmasının divan şiirinde iki türlü açıklanabileceğini söyler: "Çok ağlamaktan gözler hastalanır, kanlanır. Kanlı gözden dökülen gözyaşı kanlı olur. İçlerinin ateşinden âşıkların ciğerleri erir ve gözlerinden kanlı yaş olarak dökülür."[267]

Züleyha da âşık olduğu ilk andan Yusuf'a kavuşuncaya kadar bu aşkın derdiyle sürekli gözyaşı döker. Onun gözyaşları da kanlıdır. Şairler Züleyha'nın bu aşk yüzünden çok gözyaşı döktüğünü anlatabilmek için tasvirlerinde çoğu kez mübalağalı bir tutum sergilemişlerdir:

Varduġınca ġālib oldı ʿaşḳ aña
Nergis-i ter ṣu ṣaçar gülden yaña

Ṣoldı nergisleri oldı bī-ḳarār
ʿAşḳ elinde aġlar idi zār zār (Ḍarīr, KY., s. 161)

Ol yüce ḳarḳu boyı oldı kemān
Gözlerinüñ yaşı ḫūn-āb-ı revān (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 154)

Gözde āb-ı revān sīnede nār
Başda bunca hevā göñülde ġubār (Ḥamdī, YZ., s. 80)

Lebi şevḳıyla gözden ḳan dökerdi
Ne ḳan geh laʿl ü geh mercān dökerdi (Kemāl, YZ., s. 56)

---

[267] İpekten, Doç. Dr. Haluk, "*Gazel Şerhi Örnekleri II*", Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, s. 265.

Elini çünki yudı yüz ṣuyından
Cihānı ġarḳa virdi göz ṣuyından

Maḥabbet derdi çün cāna boyandı
Gözi yaşıyıla ḳana boyandı (Kemāl, YZ., s. 69)

İderdi ġoncaveş ġuṣṣayla dil-teng
Yüzin eyler ciger ḳanıyla gül-reng (Kemāl, YZ., s. 75)

Züleyha vuslat arzusuna Yusuf'un yüz çevirmesi üzerine üzüntüden kanlı gözyaşı döker:

Ruḫlarına ḳızılca yirine hem
Gözlerinden aḳardı her dem dem (Ḥamdī, YZ., s. 121)

Oldı bī-ṣabr u bī-dil ü ārām
Ṣaçdı ʿunnāb-ı ter siyeh-bādām[268] (Ḥamdī, YZ., s. 124)

Siyeh bādāmdan ʿunnāb-ı gül-gūn
Ṣaçup gül-gūn yañaġın ḳıldı pür-ḫūn (Kemāl, YZ., s. 137)

Aḳardı ḳaṭre ḳaṭre eşk-i ḫūn-bār
Dönerdi lālezāra iki ruḫsār

Yüzine ḳanlu yaş gülgūne oldı
Nücūm ile meh-i ruḫsārı ṭoldı (Yaḥyā, YZ., s. 108)

Yusuf 'tan bir an olsun ayrı kalmaya gönlü razı olmayan Züleyha, Yusuf bağa bağbanlık yapmaya gidince kanlı gözyaşı döker:

Derdi günden güne ziyād oldı
Muḳlesinde yaşı müdād oldı

Ol midād ile ḥālini dem dem
Ṣafḥa-i rūya yazdı çekdi ḳalem (Ḥamdī, YZ., s. 130)

Yusuf zindandayken onun hasretine dayanamayan Züleyha o kadar kanlı gözyaşı döker ki Nil nehrinin suyu kan olur:

Dem-be-dem ki dökerdi ḫūn-ābı
Nīl-i Mıṣr'uñ olurdı ḫūn ābı (Ḥamdī, YZ., s. 164)

[268] ʿunnāb-ı ter siyeh: ʿunnāb-ı tersiye M.

II. I. 1. 2. 2. 4. Ah

Ah üzüntü, keder, ıstırap gibi hâllerin ifadesi için iç çekme, ah diyerek feryad etme anlamına gelen bir ünlemdir. Divan şairleri, âşıkların gönlü aşk ateşiyle yandığı için onların ahını çok defa ateşli ve dumanlı olarak hayal etmişlerdir. Hatta bu ateşli ahın dumanı ve kıvılcımları göğe kadar yükselir, gökte her ne varsa yakar. Böyle bir hayalde âşığın yaşadığı aşk derdinin büyüklüğü ve ahın etkisinin derecesi anlatılmak istenmiştir. Âşığın ah çekmesinin en önemli sebebi sevgilisine kavuşamaması ve ona duyduğu özlemdir. Aşk ateşiyle yanan gönlünün ıstırabı gece vakti tahammül edilemez bir hâl alan âşığın en etkili ahı seher vakti çektiği ahtır. Seher vakti yapılan duaların kabul olacağına dair genel inançtan hareketle, çaresiz âşığın seherde çekeceği bir ahın da ok gibi hedefine isabet edeceğine inanılır.[269] Bu nedenle şairler şiirlerinde "ah-ı sehergâh"tan çok söz etmişlerdir.

Kemal Paşazade ve Yahya, aşk derdini gizlemeye çalışan âşığın ahının onun derdinin herkes tarafından bilinmesine neden olacağını söyler:

Ṭutalum ṣaḳlar imiş cānda derdin
Dem-i germ ile neyler āh-ı serdin

Kimüñ ʿālemde āh-ı serdi vardur
Gören bilür ki anuñ derdi vardur (Kemāl, YZ., s. 59)

Ṭuyurur genc-i ʿaşḳı āh-ı serdi
Üşürür başına zenbūr-ı derdi (Yaḥyā, YZ., s. 124)

Yusuf'a duyduğu karşılıksız aşkın elemleriyle sürekli ah eden Züleyha'nın ahı da göklere çıkar ve onun bu ahı aşkın ateşiyle kebap olmuş gönlünden gelmektedir:

Dem-ā-dem ṭurmazıdı āh iderdi
Göñülden āhı göge rāh iderdi

Ḳaçan derd ile āh itse içerden
Gelürdi bu kebāb olmış cigerden (Kemāl, YZ., s. 59-60)

Hamdî Züleyha'nın sabah vakti ortalığı aydınlatan ahının ateşinden gündüzün harmanının tutuştuğunu söyleyerek, onun ne kadar yakıcı, etkili olduğunu anlatır:

Eyle cūş itdi āh-ı ṣubḥ-efrūz
Āh odından ṭutuşdı ḫırmen-i rūz (Ḥamdī, YZ., s. 84)

[269] Onay, s. 25.

Züleyha ateşli ahının gökyüzünü kapladığını ve bu ateşten ayın harmanının tutuşup yandığını söyler:

Duḫānumdan felek oda boyandı
Ṭutışdı ḫırmen-i meh oda yandı (Kemāl, YZ., s. 163)

Aşağıdaki beyitte de ahının dumanının dünyayı kapladığını, bu yüzden yıldızların gözlerinin yaşardığını söyler:

Ṭolar her gice āhumla cihān dūd
Olur çeşm-i kevākib girye-ālūd (Kemāl, YZ., s. 91)

Züleyha'nın ahının dumanı her tarafını kaplamış, bu yüzden kara elbiseler giymiş gibi görünmektedir:

Ḳara geydürdi aña dūd-ı āhı
Ḳızardı giryeden çeşm-i siyāhı (Yaḥyā, YZ., s. 108)

Züleyha yedi haneli köşkünde Yusuf'a aşkına karşılık vermesi için yalvarırken bu aşk yüzünden her gün seher vakti çektiği ateşli ahtan gökyüzünün tarlasının ve ayın harmanının yandığını söyler. Ardından ateşli ahının onun harmanını da yakmaması için Yusuf'u uyarır. Züleyha bu sözleriyle ne kadar ıstırap çektiğini anlatırken, eğer Yusuf aşkına karşılık vermezse bu ıstırabın ona da zarar vereceğini ima etmektedir:

Benüm āhum odından her seḥergāh
Yanar gök mezraʿı vü ḫırmen-i māh

İrişmesün duḫānum revzenüñe
Ṣaḳın kim od bıraġur ḫırmenüñe (Kemāl, YZ., s. 163)

Hamdî aşağıdaki beyitte Züleyha'nın ahını oka benzetir:

Āhı oḳ ḳāmeti kemān oldı
Reng-i sīmāsı zaʿferān oldı (Ḥamdī, YZ., s. 130)

Züleyha o kadar ah etmektedir ki onun ahına dağlar taşlar da eşlik etmiştir:

Ṭaġ u ṭaş āhına āheng iderdi
Gezerken gölgesiyle ceng iderdi (Kemāl, YZ., s. 70)

Züleyha'nın iyice yaşlandığı yıllarda Yusuf Mısır'a aziz olmuştur. Züleyha hâlâ Yusuf'un yolunu bekler. Bir gün Yusuf'un karşısına çıkar ve aşkını kabul etmesi için yalvarmaya devam eder. Yusuf Züleyha'nın aşkının gerçek olup olmadığını

anlayabilmek için bunu kanıtlayan bir şey göstermesini ister. Züleyha Yusuf'un kamçısını kendisine uzatmasını söyler ve derin bir ah çeker. Ahın ateşiyle kamçı yanmaya başlar. Yusuf kamçının ateşiyle yanan elinin acısına dayanamaz ve kamçıyı elinden yere atar. İşte o zaman Züleyha bu ateşi yıllardır yüreğinde taşıdığını söyleyerek aşkının şiddetini Yusuf'a kanıtlamış olur:

Zelḫā eydür ḳamçıñı ṣunġıl bana
Tā nişān gösterem ʿaşḳumdan saña

Yüzüme ḳarşu getür ol ḳamçıyı
Göstereyüm ben saña ʿaşḳdan beni
[…]
Bir kez āh itdi içinden od çıḳar
Yūsuf'uñ ḳamçısın ol demde yaḳar

Yandı ol ḳamçı çıra gibi i yār
Yana yana Yūsuf'uñ eline irer

Gördi Yūsuf kim elini yandurur
Ṭutmadın elden hemīn yire urur

Ger Yūsuf ḳamçısını atmayadı
Yūsuf'uñ eti ṭonı hep yanadı

Zelḫā eydür kim Yūsuf'a ey cānum
Didi gördüñ mi bu ʿaşḳumı benüm

Bir sāʿatcük ḳamçuñı dutamaduñ
Ḳorḳduñ oddan elümi yaḳar didüñ

Ben nitedür kim içümde ṣaḳlaram
Bunca yıldur kim ol oda yanaram (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 328-329)

Züleyha'nın ahının ateşiyle Yusuf'un kamçısını yakarak aşkının gerçekliğini Yusuf'a kanıtladığına dair bilgilere Ali, Hamza, Haliloğlu Ali, Darîr, Nahîfî ve Ahmedî'nin eserlerinde de yer verilmiştir.[270]

II. I. 1. 2. 2. 5. Feryat Figan

Yaşanan aşkın gamıyla sürekli feryat figan etmek de âşıklığın işaretlerindendir.

[270] bk.ʿAlī, KY., s. 390-391; Ḥamza, YZ., s. 268; Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 227-228; Ḍarīr, KY., s. 308; Naḥīfī, YZ., s. 914; Aḥmedī, YZ. II, s. 29-30.

Züleyha'nın hazin feryatlarından komşuları bile uyuyamamaktadır:

Ġam yaġar nāle-i ḥazīninden
Uyımaz ḳoñşular enīninden (Ḥamdī, YZ., s. 97)

Kemal Paşazade Züleyha'nın aşk derdiyle bükülmüş belini çenge, gözyaşlarını çengin tellerine, feryadını da çengin tiz ve pes perdeden çıkardığı seslere benzetir:

Boyını ʿaşḳ derdi eyleyüp çeng
Virür āvāzına gözi yaşı reng

Gözi yaşın idüp ol çenge evtār
Ḥazīn avāzıyıla iñledi zār
[…]
İçi vü ṭaşı ṭoldı derd ü ġamdan
Fiġān u nāle itdi zīr ü bemden (Kemāl, YZ., s. 57)

Kemal Paşazade'nin eserinde Züleyha'nın dilinden söylenmiş bir gazelde Züleyha feryat figanından kuşların ve balıkların uyuyamadığını, kimsenin kendisi gibi aşk derdine düşüp ağlayıp inlememesini diler. Burada onun feryadının yeri göğü kapladığı anlatılmaktadır.

Fiġān u āh u nālemden uyımaz murġ ile māhī
Benüm gibi ġam-ı ʿaşḳa düşüp zār olmasun kimse (Kemāl, YZ., s. 58)

Züleyha yaşlanıp yoksullaştığı zaman neyden yaptığı evinde feryad ederken onun feryadına neyler de eşlik eder:

Ḳılsa pīrāne nāle niteki çeng
Her ṭarafdan iderdi ney āheng (Ḥamdī, YZ., s. 380)

II. I. 1. 2. 2. 6. Yemeden İçmeden Kesilme

Aşkın âşık üzerindeki en belirgin etkilerinden biri de hayatın devamlılığını sağlayan yemek yeme ve su içme gibi temel ihtiyaçlardan bile vazgeçmesine neden olmasıdır. Sürekli sevgiliyi düşünen ve özellikle sevgilinin hasretini çeken âşık yemeden içmeden kesilir.

Züleyha da aşk derdiyle hiçbir şey yiyip içmez, hiç kimseyle de konuşmaz olmuştur.

Ne yimek yir idi ne ṣu içerdi
Ne kimseyle bu sırdan söz açardı (Kemāl, YZ., s. 59)

Hīç ṭaʿām yimez Zelīḫā oturur
Añar ol ṣūreti gögsin oñdurur (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 154)

Zelḫā ne ṭaʿām yir ne ṣu içer ne uyur[271]
Ol ḥūruñ ʿaşḳına ol ḥayrān olur (Naḥīfī, YZ., s. 859)

Ali ve Haliloğlu Ali aşkın Züleyha üzerindeki etki ve belirtilerini tek bir dörtlükle dile getirmişlerdir. Bu dörtlüklerde Züleyha'nın yemeden içmeden kesildiğini de ifade etmektedirler:

Züleyḫā uyḳudan maḥrūm ḳaldı
Ay kibi körüklü yüzi nūrı ṣoldı
Yimekden içmekden maḥrūm ḳaldı
Düni küni Yūsuf diyü aġlar imdi (ʿAlī, KY., s. 282)

Zelīḫā aş yimez oldı
Dāʾim uyumaz oldı
Hergiz söylemez oldı
Yūsuf'ı ārzūlayu (Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 185)

Hiçbir şey yiyip içmediği gibi yakınlarıyla da hiç konuşmayan Züleyha'nın bu durumundan endişelenen dayesi ondaki değişimin nedenini sorar:

Ne yimek yirsin ü ne ṣu içersin
Ne bir laḫẓa bizümle söz açarsın

Ne giceñ gice durur ne günüñ gün
Neden ḥālüñ olur böyle diger-gūn (Kemāl, YZ., s. 61)

Züleyha Yusuf zindandayken onun hasretiyle yemeye içmeye rağbet etmez olmuştur. Çünkü o ruhun gıdası olan aşkın lezzetini tatmış, onunla beslenmektedir:

Yimege içmege itmezdi raġbet
Ġıdā-yı rūḥdan almışdı leẕẕet

Ne yimek yirdi vü ne ṣu içerdi
Ne uyurdı vü ne gözin açardı

Geçüp ḥayvān gibi ten beslemekden
Kesilmiş idi içmekden yimekden (Kemāl, YZ., s. 222)

II. I. 1. 2. 2. 7. Zayıflama

Aşkın etkisiyle yemeden içmeden kesilen, geceler boyu uyumayan, ah edip inleyen âşığın zayıflaması da kaçınılmazdır.

[271] Bu mısra'ın vezni bozuk.

Züleyha kim olduğunu bilmediği birini gördüğü ilk rüyadan sonra aşkın esiri olmuş ve bu aşk yüzünden zayıflamaya başlamıştır. Şair Züleyha'nın zayıflayan bedenini ayın son günlerinde görünen hilale benzetir:

Esīr-i şāhid-i ġayb oldı nā-gāh
Eridi geçdi gūyā āḫir-i māh (Yaḥyā, YZ., s. 56)

Darîr ve Hamdî de Züleyha'nın aşk derdiyle zayıf düşen bedenini hilale benzetirler:

Söylemedi kimseye hem oldı lāl
Gün-be-gün incelüben oldı hilāl (Ḍarīr, KY., s. 161)

Ayuñ ondördiyiken oldı hilāl
Gitdi ḥüsn ü cemāl ḳaldı ḫayāl (Ḥamdī, YZ., s. 80)

Gubârî'de ise Züleyha âşık olduğu hayalin onu hayale döndürdüğünü söyleyerek aşkın etkisiyle zayıfladığını anlatır:

Beni ḳıldı anuñ ḫayāli ḫayāl
Ne ḫayāl beni eyledi bed-ḥāl (Ġubārī, YZ., s. 125)

Züleyha aşkını ne kadar gizlemeye çalışsa da aşkın onun dış görünüşüne yansıyan etkileri nedeniyle yakınları bu durumdan endişe duymaya başlamışlardır. Aşk yüzünden dert çeken Züleyha iyice zayıflamıştır. Bu durum önce dayesinin sonra babasının dikkatini çekmiştir.

Züleyha'nın aşk yüzünden zayıflamasını daye şöyle tasvir eder ve Züleyha'ya bunun nedenini sorar:

Güneşsin göreyin irme zevāle
Niçün bedr ay iken döndüñ hilāle (Kemāl, YZ., s. 63)

Cemālüñ mihri irişmiş zevāle
Bir ay içinde dönmişsin hilāle (Yaḥyā, YZ., s. 58)

Züleyha'nın gün geçtikçe zayıfladığını gören babası da dayesi gibi zayıflamasının nedenini sorar ve Züleyha'nın serv gibi mevzun bedeninin ince bir fidana, daha önce dolunaya benzeyen yüzünün de hilale benzediğini söyler:

Ne perīden irişdi saña bu rīv
Seni ḫaste melek mi itdi ya dīv

Servüñi eyledi nihāl-i żaʿīf
Bedrüñi eyledi hilāl-i naḥīf (Ḥamdī, YZ., s. 82)

Yusuf'a aşkına karşılık vermesi için sürekli yalvaran Züleyha Yusuf'un sürekli istigna göstermesine çok üzülmektedir. Bu nedenle her geçen gün daha fazla zayıflamaktadır. Fakat kendine de söz geçirememektedir:

Gün günin yavlaḳ żaʿīf oldı teni
Kendüye ḳalmadı hergiz fermānı (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 194)

II. I. 1. 2. 2. 8. Rengin Sararıp Solması

Kemal Paşazade âşık aşkını gizlemek için ne kadar çabalarsa çabalasın yüzünün renginin safran gibi sararmasının onun aşk sırrını açığa çıkarmaya yeterli olduğunu söyler:

Girü ne deñlü ʿāşıḳ ḳılsa nīreng
Yiter şāhid yüzinde zaʿferān reng (Kemāl, YZ., s. 59)

Buna göre rengin sararıp solması da aşkın belirtilerindendir.

Aşkın etkisiyle yemeden içmeden kesilen, gün geçtikçe zayıflayan Züleyha'nın da âdeta vücudunda kan kalmamış, bu nedenle yüzünün rengi solmuş, sapsarı olmuştur. Şairler Züleyha'nın solan yüzünü safrana, nesrine, sarı laleye, çeşitli altın paralara, sonbahardaki bahçeye benzetmişlerdir.

Aşağıdaki dörtlüklerde Ali Züleyha'nın ay gibi güzel yüzünün solduğunu belirtirken, Haliloğlu Ali betinin benzinin sarardığını söyler:

Züleyḫā uyḳudan maḥrūm ḳaldı
Ay kibi görklü yüzi nūrı ṣoldı
Yimekden içmekden maḥrūm ḳaldı
Düni küni Yūsuf diyü aġlar imdi (ʿAlī, KY., s. 282)

Şöyle kim ʿāşıḳ oldı
Beti beñzi ṣarardı
Ḳamunuñ terkin urdı
Yūsuf'ı benüm diyü (Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 196)

Sûlî Fakîh Züleyha'nın aşk derdine düşmeden önce gül gibi kırmızı yanaklarının âşık olduktan sonra safran gibi sarardığını ve zayıfladığını söyler:

Ol yañaḳlar kim güle beñzer idi
Zaʿferāna döndi düşüp eridi (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 154)

Nahîfî Züleyha'nın gül yüzünün aşk derdiyle lale gibi sarardığını söyler:

Gül yüzi anuñ ṣarardı lālevār
Dün ü gün ḥasretden ider āh u zār (Naḥīfī, YZ., s. 859)

Hamdî Züleyha'nın yüzünü, Yusuf'un yüzünün damga (sikke) olarak vurulduğu Yusufî dinara benzetir:

Ṣūreti naḳşı oldı sikke-i yār
Oldı sīmāsı Yūsufī dīnār (Ḥamdī, YZ., s. 80)

Kemal Paşazade Züleyha'nın sararan yüzünü Magribî denilen altın paraya ve sonbaharın geldiği gülbahçesine benzetir:

Cemāli Maġribī dīnāra döndi[272]
Ḫazāna uġramış gülzāra döndi (Kemāl, YZ., s. 76)

Yusuf Züleyha'nın vuslat isteğini reddedince Züleyha üzüntüsünden sararıp solar. Nesrin gibi bembeyaz olan yüzünün düzgüne bile ihtiyacı kalmamıştır.Âdeta düzgün sürmüş gibi görünmektedir:

Āfet-i ġamdan ol gül-i rengīn
Reng-i rūy ile oldı çün nesrīn
[...]
Reng-i rūyın idelü ġam tārāc
Kalmadı iḥtiyāc-ı isfīdāc (Ḥamdī, YZ., s. 121)

Yahya ise Züleyha'nın solgun yüzünü, aşk derdiyle vücudunda kan kalmadığı için boş kadehe benzetir:

Tehī sāġar gibi beñzinde ol ān
Ġam-ı cānānı ile ḳalmadı ḳan (Yaḥyā, YZ., s. 107)

Aşağıdaki beyitte de aşkın gamıyla, güle benzeyen kırmızı yanaklarının renginin küle benzediğini söyler:

Ġam-ı ʿaşḳ ile miʿrācını buldı
Küle döndi gül-i ruḫsārı ṣoldı (Yaḥyā, YZ., s. 61)

Züleyha'nın bu üzüntüden yalnızca yüzünün rengi solmamış, dudakları kurumuş, rengini kaybetmiştir:

Lebi ḫuşk oldı tāze āb iken
Oldı bī-reng laʿl-i nāb iken (Ḥamdī, YZ., s. 121)

[272] Maġribī dīnāra: maġribi-i dünyāya M.

Yusuf bağban olarak bağa gidince Züleyha ondan ayrı kalmanın acısıyla sararıp solmuş, yüzünün rengi safran gibi sapsarı olmuştur:

Āhı oḳ ḳāmeti kemān oldı
Reng-i sīmāsı zaʿferān oldı (Ḥamdī, YZ., s. 130)

Züleyha'nın yüzünün renginin safrana benzemesi gönlündeki aşk ateşinden dolayıdır:

Zaʿferān rengi çünki oldı ʿıyān
Sīnesi göynügine oldı nişān (Ḥamdī, YZ., s. 130)

Ṣarardup beñzini içindeki derd
Gül-i surḫ iken olur lāle-i zerd

Bilürdi seyr idenler işbu bāġı
K'olur her lālenüñ içinde dāġı

Buñuñ daḫi içinde dāġı vardur
Anuñ'çün beñzini böyle ṣarardur (Kemāl, YZ., s. 60)

Dayesinin gözünden Züleyha'nın renginin sararıp solduğu, hatta dudaklarının mosmor olduğu şöyle ifade edilir:

Neden ey bāġ-ı cānuñ tāze verdi
Gül-i nesrīn gibi beñzüñ ṣarardı

Ṣarardı zaʿferānveş gül yañaġuñ
Ṣoruldı geçdi ol şekker ṭudaġuñ
[…]
Kebūd oldı lebüñ yāḳūt rengi
Niçün gizlü degül ġamzeñ ḫadengi (Kemāl, YZ., s.62)

Aşkın Züleyha üzerindeki etkilerini gözleyen dayesi Züleyha'ya bu hâline neden olan âşıklıktan vazgeçmesini söyler. Çünkü aşk onun rengini soldurmuş, gözyaşı döktürmektedir:

Nedür bu rūy-ı zerd ü eşk-i mevvāc
Bu ʿāşıḳlıḳ libāsın eyle iḫrāc (Yaḥyā, YZ., s. 58)

II. I. 1. 2. 2. 9. Uykusuzluk

Gece vakti aşk derdi büsbütün artan âşığın uyuması mümkün değildir. Tıpkı yeme ve içme gibi temel bir insanî ihtiyaç olan uykudan da vazgeçmiştir. Daha önce de değinildiği gibi gece âşığın sırdaşıdır. Herkesten gizlediği duygularını hiçbir

çekince duymadan yaşayabildiği bir andır. Âşık gece boyunca ağlar, inler, sevgilisinin hayaliyle konuşur. Bu nedenle uyuyamaz. Gecesi gündüzü bir olmuştur.

Züleyha Yusuf'u ilk kez görüp âşık olduğu rüyadan uyandığında, yaşadıklarının bir rüya olduğunu anlayınca hayal kırıklığı yaşar ve büyük bir üzüntü duyar. O andan itibaren rahatını, huzurunu kaybetmiş, sürekli ağlamaktadır. Sürekli ağlayan gözlerde uykudan eser kalmamıştır:

Ḫˇāb gitdi gözi pür-āb oldı
Rāḥat-ı cān ḫayāl-i ḫˇāb oldı (Ḥamdī, YZ., s. 78)

Züleyḫā uyḳudan maḥrūm ḳaldı
Ay kibi körüklü yüzi nūrı ṣoldı
Yimekden içmekden maḥrūm ḳaldı
Düni küni Yūsuf diyü aġlar imdi (ʿAlī, KY., s. 282)

Zelīḫā aş yimez oldı
Dāʾim uyumaz oldı
Hergīz söylemez oldı
Yūsufʾı ārzūlayu (Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 185)

Zīrā ol hīç añmazıdı kendüzin
Yimez içmez uyumazdı dün ü gün (Naḥīfī, YZ., s. 876)

Züleyha gece boyunca aşk derdiyle ah edip yanar ve sürekli ağlar. Bu nedenle uyumaz:

Giceden ṣubḥa dek bu derd içinde
Dem-i germ ile āh-ı serd içinde

Bu gül yüzli çekerdi sūz u tābı
Aḳıdup nergisinden ter gül-ābı (Kemāl, YZ., s. 59)

Aşkını dayesinden bile gizleyen Züleyha'nın geceleri uyumadığını gören dayesi ona bunun nedenini sorar:

Neyiçün gitdi nergisüñ ḫˇābı
Nice oddur bu sīneñüñ tābı (Ḥamdī, YZ., s. 82)

Hamdî'nin eserinde Züleyha'nın dilinden söylenmiş bir gazelde Züleyha, gözünde uykudan eser kalmadığını, sürekli ağladığı için gözlerinin yaşla dolduğunu ve sonunda bu aşk macerasının daha neler yapacağını merak ettiğini söyler:

Ḳalmadı gözde ḫˇāb eṣeri ṭoldı āb ile
Bilmem ki ʿāḳıbet nʾidiser mā-cerā-yı ʿaşḳ (Ḥamdī, YZ., s. 79)

Yahya gece vakti artan aşk derdinin Züleyha'yı uyutmadığını söyler:

Giceyle derdi olurdı firāvān
Uyutmazdı anı sevdā-yı cānān (Yaḥyā, YZ., s. 56)

Hatta aşkını herkesten gizli tutmak zorunda olduğu için gündüzleri gülüp eğleniyormuş gibi davranıp geceleri uyumaksızın sabahlara kadar ağlayıp inlemekte, sevgilisinin hayaliyle konuşmaktadır:

Ol gice ṣubḥa dek bu zār ile
Ṣoḥbet itdi ḫayāl-i yār ile

Geh odın yaḳdı geh söyündürdi
Dile ṣu ṣaçdı geh göyündürdi

Ḥāl-i ʿāşıḳ belī ḳarār olmaz
Çünki ʿāşıḳda iḫtiyār olmaz

Ṣubḥ-dem bir ġarīb gülşende
Cānı pür-ġam cemāli pür-ḫande

Gül gibi açılup çiçekler ile
Laʿl içerdi gümiş bilekler ile

Geçdi bu ḥālet ile bir niçe dem
Gice zārīde gündüzin ḫurrem (Ḥamdī, YZ., s. 79)

Züleyha yaşadığı sıkıntıların sebebi olarak gördüğü feleğe sitem ederken bu aşk derdiyle rahat uykuyu unuttuğunu, buna karşılık talihinin hiç uyanmadığını şöyle dile getirir:

Gözümüñ ḫˇābı gitdi vardı saña
Ḫˇāb-ı rāḥat ḫayāl oldı baña

Sen uyan ben uyuyayın bir dem
Ṣāyed olam viṣāl ile ḫurrem (Ḥamdī, YZ., s. 83)

Ḳılurdı pür-sitāre ay yüzini
Ṣabāḥ olınca yummazdı gözini

Gice çün şemʿ ol māh-ı şeb-efrūz
Ḳalurdı girye vü sūz içre tā rūz (Kemāl, YZ., s. 98)

Yusuf Züleyha'nın tüm yalvarışlarına rağmen aşkına karşılık vermez. Bu duruma çok üzülen Züleyha'nın gözüne uyku girmez. Bu nedenle gecesi ve gündüzü bir olmuştur. Hatta uykusuzluk onun için hastalık boyutuna ulaşmıştır:

Yanında yār yoḳ ḥālini diye
Gözine uyḫu gelmez kim uyuya

Anuñ kim baġrı ḫūn oldı seḥerden
Gözin şām u seḥer yummaz seherden (Kemāl, YZ., s. 152)

Yahya da Yusuf zindandayken onun hasretiyle sürekli ağlayan Züleyha'nın gecesiyle gündüzünün bir olduğunu söyler:

Gözine perde oldı eşk-i hicrān
Giceyle gündüzini ḳıldı yeksān (Yaḥyā, YZ., s. 145)

II. I. 1. 2. 2. 10. Hasta Düşme

Âşığın aşk yüzünden hasta düşmesi ile ilgili olarak İbn Hazm, "Sevgisinde samimî olan ve fakat ya bir ayrılık sebebiyle veya sevgilisi kendisinden kaçtığı için, ya da herhangi bir nedenle aşkını gizli tutmak zorunda kaldığından dolayı sevgilisiyle buluşması imkânsız olan bir âşık, kaçınılmaz olarak en sonunda hastalığa tutulur, vücuddan düşer, erir, sararıp solar. Hatta kimi zaman bu yüzden yatağa düşer. Bu çok sık görülen bir durumdur" der.[273]

Züleyha rüyasında âşık olduktan sonra bunun rüyadan ibaret olduğunu görünce büyük bir hayal kırıklığı yaşar. Bu üzüntü ve aşkın etkisiyle hasta düşer, günlerce yatar.

Şarāb-ı ʿaşḳ ile kendüyi bilmez
Ḳasāvetden ṭutup ṭutup yeñilmez

Bıraḳdı kendin ol şemʿ-i hidāyet
Yanardı başı ḫaste oldı ġāyet

Niçe gün yatdı ol ẓıll-ı İlāhī
İrişdi göklere āh-ı siyāhı

Cemāli güllerine geldi ḥumret
Ten-i sīmīnine irişdi ṣıḳlet

Teraḳḳī eyledi derd-i derūnı
Belā-yı ʿaşḳınuñ oldı zebūnı (Yaḥyā, YZ., s. 55-56)

[273] İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı,* Çeviren: Mahmut Kanık, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 144.

Züleyha ikinci rüyada da âşık olduğu kişinin kim olduğunu öğrenemeyince uyandığında sevgilinin hayaliyle konuşurken bu aşk yüzünden gönlünün hasta düştüğünü, hasta gönlüne bu rüyada çare ararken onun kim olduğunu yine öğrenemediği için daha da çaresiz kaldığını söyler:

Ben çāre bulmaḳ ister idüm ḫaste göñlüme
Derdüñle sen beni daḫı bī-çāre eyledüñ (Ḥamdī, YZ., s. 84)

Züleyha'nın aşk yüzünden hasta olduğunu gören dayesi onun bu hâline çok üzüldüğünü söyler:

Seni ʿaşḳ ile gördüm böyle bīmār
Ben öldüm ġamdan ey gül yüzlü dildār (Yaḥyā, YZ., s. 58)

Züleyha bu aşk yüzünden hasta düştüğünü şöyle anlatır:

Benem ol ḫaste kim żaʿīf ü ʿalīl
Teni ṣaḥib-firāş bir niçe yıl (Ḥamdī, YZ., s. 97)

Züleyha başlangıçta Yusuf'un kim olduğunu bilmemenin endişesi ve onu gerçek yaşamda görebilme arzusunun etkisiyle hasta düşmüştür. Yusuf sandığı Mısır aziziyle evlendikten sonra rüyada gördüğü yüzün sahibi olan Yusuf'u köle olarak satın alarak yanında görmeye başlamıştır. Bir süre sonra aşkını Yusuf'a da itiraf etmiş, onu sürekli vuslata razı etmeye çalışmıştır. Fakat Yusuf, efendisinin karısının bu isteğini sürekli geri çevirmiştir. Yusuf'a yalvarışlarına bir türlü karşılık bulamayan Züleyha bu çaresizlik ve dert yüzünden hasta olup yatağa düşmüştür:

Ḫaste oldı Zelḫā döşege düşer
ʿAşḳ odından yüregi yaġı bişer

Şöyle düşdi Zelḫā ayaḳdan yire
Kim unutdı kendüzini bī-çāre (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 194)

Zīrā ol hīç añmazıdı kendüzin
Yimez içmez uyumazdı dün ü gün

Böyl'iderek ʿaşḳıla baġrı bişer
Ḫaste oldı ṣoñra döşege düşer (Naḥīfī, YZ., s. 876)

Sultan[274] Züleyha'nın hasta olduğunu görünce, hastalığının ne olduğunu sorar. Çünkü Züleyha'nın yüzünün rengi solmuş, inlemektedir. Fakat Züleyha cevap vermez:

Zelḫā ṣayru olduġın sulṭān bilür
Tīz ṭurdı Zelḫā'yı ṣoragelür

Geldi sulṭān Zelḫā'yı gördi yatur
Ḳalmamış gül yüzinde ẕerre nūr

Sulṭān eydür yā Zelīḫā nitesin
Yavlaḳ iñlersin be-ġāyet nitesin

Ḫastelıġuñ neyise söyle baña
Bir çāre ḳılam ki bu rencüñ oña

Söyleyügördi cevāb alımadı
Renci nedür Zelḫā'nuñ bilimedi (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 194-195)

Sulṭān anuñ ḫastelıġın işidür
Durdı ol dem Zelḫā'yı göre gelür

Didi kim yā Zelīḫā n'oldı saña
Hīç cevāb virmedi Zelīḫā aña (Naḥīfī, YZ., s. 876)

Bunun üzerine sultan hemen bir hekim çağırır. Hekim Züleyha'yı muayene eder ve bir hastalığının olmadığını anlar. Sonra göğsünü muayene ederken aşk damarının ve kalbinin hızla çarptığını görür. O andan sonra Züleyha'nın aşk ile bu hâle geldiği, aşk ateşiyle yüreğinin yandığı kararına varır:

Gördi kim Zelḫā'da yoḳdur renc ü bīm
Bu kezin gögsine el urdı ḥakīm

Gördi ʿaşḳ ṭamarı yavlaḳ deprenür
Gögsi içinde yürek varur gelür

Bildi ḥakīm ṣayrulıġı aşlına
Baş uruban duʿā ḳıldı sulṭāna
[…]
Kim bunuñ yoḳdur marażı bellü bil
İllā bunuñ ṣayrulıġın diñlegil

ʿĀşıḳ olmış bu ḥāle gelmiş durur
ʿAşḳ odıyla yüregi yanmış durur

[274] Sûlî Fakîh ve Nahîfî'de "sultan" olarak yer alan kişi diğer mesnevilerde Mısır azizi olarak geçen ve Züleyha'nın kocası olan kişidir.

Zelḫā bu ḥakīm sözinden utanur
Elile yorġanı başına bürür

Ḥakīme eydür ṭuruban gidesin
Çünki rencüm bilmedüñ pes n'idesin

Gitdi ḥakīm sulṭānuñ göñli melūl
Bulmadı ol ṣayrulıġa çāre ol (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 195-196)

Geldi ḥakīm baḳdı anuñ yüzine
Gördi ṭamarların işit sözi ne

Gördi ʿaşḳ ṭamarlarını oynaşur
Yüregi içinde ʿaşḳı ḳaynaşur

Didi şāha yoḳ bunuñ ḫasteluġı
Sulṭān eydür diyüvir ne olduġı
[…]
Didi sulṭānum bunuñ ḫasteluġı
ʿĀşıḳ olmış ʿaşḳa mecrūḥ yüregi

Marażı yoḳdur buña ide żarar
ʿAşḳ odı yüregine itmiş eṣer

Zelīḫā utanup urdı yüzini
Var git dir bilmedüñ sen beni

Sulṭān işidüp oldı melūl
Zīrā derde bulmadı dermānı ol (Naḥīfī, YZ., s. 876)

Haliloğlu Ali'de de Züleyha aşk yüzünden hastalanır ve yatağa düşer. Onu bu hâlde gören Kutayfer bütün hekimlerini çağırır. Hekimler muayene sonucu Züleyha'nın hasta olmadığına karar verirler. Zeliha'ya sorarlar. Züleyha hekimlerin ilacına ihtiyacı olmadığını, derdinin içinde olduğunu söyleyince hekimler çıkıp giderler. Bütün bu olanlardan sonra Kutayfer Züleyha'nın âşık olduğunu, bu yüzden yatağa düştüğünü anlar:

Ḳuṭayfer bir gün geldi
Ẓelīḫā ḳatına girdi
Ḥālini ẓaʿīf gördi
Meger beñzi ṣararu
[…]
Bu kez ṭabībler geldi
Zelīḫā'yı yatur buldı
Ḳolın eline aldı
Ṭamar oynar mı diyü

Çün gördiler ṭabībler
Ḳamu ṭamar ḳımıldar
Ḫaste degül didiler
Birbirine söyleşü

Zelīḫā'ya şordılar
Ḥālüñ nedür didiler
Gönlüñüz neyi diler
ʿİlāc idelüm diyü

Ẓelīḫā eydür söylemeñ
Baña ʿilāc eylemeñ
Ṭaşuma zaḥmet virmeñ
Benüm aġrum içerü

Ṭabībler ʿāciz ḳaldı
Hīç ʿilāc idemedi
Zelīḫā dönüp söyledi
Derdüme dermān diyü

Ṭabībler ḳalḳdı gitdi
Zelīḫā yatu ḳaldı
Ḳuṭayfer daḫı bildi
Bu ʿāşıḳ olmış diyü (Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 196-197)

Züleyha'nın koca evinde Yusuf'a duyduğu aşkın günden güne artması sonucu hasta olup yatağa düşmesi ve hekimlerin onun aşk yüzünden yatağa düştüğünü söylemeleri ile ilgili bölüm Ali ve Hamza'nın eserlerinde de yer almaktadır.[275]

İbn Hazm aşk hastalığı ile ilgili olarak "Aşktan doğan arazlar hastalıkların ortaya çıkardığı arazlardan farklıdır. Uzman doktorlar bunları birbirinden daha ilk anda ayırt ederler."diyor.[276] Burada da hekimler Züleyha'nın tedavi etmeyi gerektiren bedensel bir hastalığının olmadığına karar vermişlerdir. Onun durumu tamamen aşkın cilvesidir. Dermanı da sevgiliye kavuşmaktır.

II. I. 1. 2. 2. 11. Gönül Yangını

Aşk âşığın gönlüne düşen bir ateşe benzetilir ve bu ateş sürekli yanan bir ateştir. Bu benzerlikte aşk duygusunun ruhu ve dolayısıyla bedeni saran sürekli etkisi ve bu duygunun içinde daima ıstırabı barındırması etkilidir.

---

[275] bk. ʿAlī, KY., s. 308-309; Ḥamza, YZ., s. 234.
[276] İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı,* Çeviren: Mahmut Kanık, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 144.

Züleyha Yusuf'u gördüğü ilk rüyasından uyandığında gönlü aşk ateşi ile dolmuştur. Şair, Züleyha'nın rüyasında aşk şarabı içtiğini, bu şarabın da gönlünde ateş yaktığını söyler. Burada aşk, ateş gibi kırmızı renkli şaraba benzetilmiştir. Züleyha'nın aşk şarabını içip sarhoş olması âşık olması demektir.

Giceki bādeden olmışdı ser-ḫoş
Ol āb urmış idi cānına āteş (Kemāl, YZ., s. 55)

Züleyha'nın gönlünde yanan aşk ateşini Hamdî, Kemal Paşazade Yahya ve Gubârî'nin aşağıdaki beyitlerinde de görmek mümkündür:

Gözde āb-ı revān sīnede nār
Başda bunca hevā göñülde ġubār (Ḥamdī, YZ., s. 80)

Yüregi şevḳ ile pür-nār oldı
Dimāġı dūd-ı sevdāyıla ṭoldı (Kemāl, YZ., s. 69)

Yıluñ on iki ayı ol ḳamerveş
Yanar yaḳılur idi hem çü āteş (Yaḥyā, YZ., s. 146)

Şevḳ u ẕevḳum ḫayāl ü ḫˇāb oldı
Sīne pür-tāb u dil kebāb oldı (Ġubārī, YZ., s. 125)

Züleyha ikinci rüyadan sonra aşkın şiddeti ve çaresizlik nedeniyle cünun belirtileri görülünce babası tarafından zincire vurulup hapsedilir. Züleyha iki yıl hapis hayatı yaşar. O günlerde Züleyha'nın gönlündeki yangın şöyle anlatılmıştır:

Yanar ḳandīl içinde ʿaşḳ dāġı
Olur rūşen anuñla dil otaġı
[…]
İçi germ olmış u ḥammāma dönmiş
Gözi ḳanıyla rengīn cāma dönmiş

Yanup dil külḫeninde ʿaşḳ nārı
Çıḳar başına sevdānuñ buḫārı (Kemāl, YZ., s. 76)

Züleyha'nın gönlü Yusuf'un aşkının ateşiyle öyle yanmaktadır ki o her yerde Yusuf'u ararken, bu yangını söndüreceği düşüncesiyle Yusuf sandığı Kutayfer'le evlenir. Bu yanlışlığı Mısır'a gelin geldikten sonra öğrenen Züleyha, hayal kırıklığını anlatırken Kutayfer'i serap olarak niteler. Oysa onun gönül yangınına çare olacak su Yusuf'tur:

Benem ol teşne cānı pür-teb ü tāb
Āb içün ḥāli her ṭarafda şitāb

Lebi üzre dili çerāġ gibi
Yanar odlara cānı yaġ gibi

Ḳalmış iken ırakdan ābı görür
Saʿy ider aña ḫaste cānı sürür

Sürçe düşe olur çün aña yaḳın
Görür anı serāb imiş miskīn (Ḥamdī, YZ., s. 97)

Yusuf bir süre Züleyha'nın yalvarışlarından uzaklaşmak için bağa bağbanlık yapmaya gider. Züleyha ondan ayrı kalmanın acısıyla sararıp solar, yüzünün rengi zaferan rengine benzer. Buna sebep gönlündeki aşk ateşidir:

Zaʿferān rengi çünki oldı ʿıyān
Sīnesi göynügine oldı nişān (Ḥamdī, YZ., s. 130)

Yusuf'un yokluğuna daha fazla dayanamayan Züleyha sipergam (fesleğen) ekme bahanesiyle bağa Yusuf'u görmeye gittiğinde, söylediklerini Yusuf'un dinlemediğini görünce üzgün bir şekilde geri döner. Bu hüzün onun gönlünü öyle yakmıştır ki gönlü kebaba benzemiştir:

Ṭaraf-ı dār-ı ḥüzne oldı revān
Dīde giryān dil ü ciger biryān[277] (Ḥamdī, YZ., s. 131)

Züleyha'nın dilinden söylenmiş bir gazelde Züleyha sevgilisinin özlemiyle gönlünde yanan ve ıstırap veren aşk ateşini şöyle anlatır:

Ḳanlu yaşumdan ḳabaġumda şarābum var benüm
Başlu baġrumdan ocaġumda kebābum var benüm

Ay yüzüñ şevḳıyla var sīnemde bī-ḥad tāze dāġ
Ol sebebden çarḫ gibi ıżṭırābum var benüm Kemāl, YZ., s. 171)

Züleyha Yusuf'a yalvarırken aşk ateşinin gönlünde durmaksızın yandığını fakat Yusuf'un onun aşkına kayıtsız kaldığını söyleyerek sitem eder:

Yanar derdüñ odı cānda söyinmez
Ne ẓālimsin baña özüñ göyinmez (Kemāl, YZ., s. 163)

[277] dil ü ciger: ü dil ciger M.

II. I. 1. 2. 2. 12. Belin Bükülmesi

Aşkın bitmeyen gam yükü altında âdeta ezilen âşığın beli bükülür.

Yusuf u Züleyha mesnevilerinin şairleri Züleyha'nın aşk yüzünden bükülen belini, genellikle yaya, dal harfine, çenge, orağa, menekşeye benzetmişlerdir:

Ol yüce ḳarḳu boyı oldı kemān
Gözlerinüñ yaşı ḫūn-āb-ı revān (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 154)

Derd altında ḳaddi dāl oldı
Derdine cümle ḥāli dāl oldı (Ḥamdī, YZ., s. 80)

Dilde endūhı oldı çün enbūh
Serv-i ḳaddin ḫam eyledi endūh (Ḥamdī, YZ., s. 121)

Āhı oḳ ḳāmeti kemān oldı
Reng-i sīmāsı zaʿferān oldı (Ḥamdī, YZ., s. 130)

Boyını ʿaşḳ derdi eyleyüp çeng
Virür āvāzına gözi yaşı reng (Kemāl, YZ., s. 57)

Boyını dās gibi eylemiş ḫam
Göñül enbārı ṭolmış dāne-i ġam (Kemāl, YZ., s. 70)

Zelīḫā'ya irüp bād-ı melāli
İki ḳat oldı ḳaddinüñ nihāli (Yaḥyā, YZ., s. 124)

Bilini bükdi anuñ bār-ı fürḳat
Belī böyle olur kār-ı maḥabbet (Yaḥyā, YZ., s. 145)

Züleyha'nın aşkın etkisiyle bükülen belini dayesi boynu bükülmüş menekşeye benzetir:

Ṭudaġuñ ġonca gibi derhem oldı
Benefşe gibi ḳaddüñ pür-ḫam oldı (Kemāl, YZ., s. 62)

Züleyha Yusuf'a yalvarırken aşkın gamından ok gibi düzgün boyunun yaya benzediğini söyler:

Boyum tīri olupdur ya ġamuñdan
Gözümüñ çeşmesi deryā ġamuñdan (Kemāl, YZ., s. 163)

Züleyha yaşadığı üzüntü ve sıkıntıların sebebi olarak gördüğü feleğe sitem ederken, feleğin kahr ile belini büküp yaya benzettiğini söyler:

Cevr oḳına beni nişān itdüñ
Ḳahr ile ḳaddümi kemān itdüñ (Ḥamdī, YZ., s. 83)

Hamdî de feleğin Züleyha'nın kıl gibi ince belini iki büklüm ederek çenge benzettiğini söyler:

Felek itdi nihāl-i ḳaddini çeng
Ṭutmaġ içün enīnine āheng
[...]
Yüz belāyile çarḫ-ı bed-ḥarekāt
İtdi mūy-ı miyānını iki ḳat (Ḥamdī, YZ., s. 165)

II. I. 1. 2. 2. 13. Gam Çekmek

Divan şiirinde aşk aslında gamla özdeş bir durumdur. Çünkü aşk hep kavuşulamayan sevgilinin özlemiyle yaşanan bir duygudur. Âşıklar âşık olduğu ilk andan itibaren tepeden tırnağa gama boyanmış durumdadırlar.

Züleyha'nın aşkı da gamın ta kendisidir. Başlangıçta rüyada gördüğü birine âşık olduğu için bu kişinin kim olduğunu öğrenme ve ona kavuşma arzusuyla gam çekmiştir. Daha sonra yine rüyada öğrendiği bilginin peşine düşüp sevgili sandığı Mısır aziziyle evlendiği için hayal kırıklığıyla gam çekmiştir. Evliyken bile hep sevgiliyi arayan Züleyha, Yusuf'un Aziz tarafından satın alınmasıyla tam kavuştuğunu sanırken Yusuf'un sürekli istigna göstermesiyle çaresizliğe düşmüş ve onunla vuslata erebilme arzusuyla ömrü boyunca gam çekmiştir.

Şairler Züleyha'nın içinin dışının gamla dolduğunu, bir türlü gam çekmekten kurtulamadığını şöyle anlatırlar:

İçi vü ṭaşı ṭoldı derd ü ġamdan
Fiġān u nāle itdi zīr ü bemden (Kemāl, YZ., s. 57)

Boyını dās gibi eylemiş ḫam
Göñül enbārı ṭolmış dāne-i ġam (Kemāl, YZ., s. 70)

Zelīḫā'nuñ çün oldı ḥāli müşkil
Dilinden bend-i ġam olmadı zāyil

ʿAceb bend itdi aña ʿaşḳ derdi
Ki ḳaldı şeş-der-i ġam içre nerdi (Kemāl, YZ., s. 76)

Ġam-ı ʿaşḳ ile miʿrācını buldı
Küle döndi gül-i ruḫsārı ṣoldı (Yaḥyā, YZ., s. 61)

Züleyha Yusuf'a aşkına karşılık vermesi için yalvarırken ona âşık olduğundan beri nasıl bir gama düştüğünü şöyle anlatır:

Cümle cismümde yoḳ ġamuñsuz ḳıl
Ben beni ḳılca bilmez oldum bil
[…]
Tā ġamuñ lüccesine ġarḳ oldum
Başdan ayaġa derd ile ṭoldum

Eyle oldum ġamuñ muḥīṭine ġarḳ
Ḳapladı pāydan beni tā farḳ

Alsa regden ḳan alıcı ḳanum
Dem yirine ġamuñ çıḳar cānum (Ḥamdī, YZ., s. 124)

Helāk oldı ġam u derdüñle cānum
Fenāya vardı cism-i nā-tüvānum (Yaḥyā, YZ., s. 141)

Dayesi Züleyha'nın aşkına karşılık görememesi yüzünden çektiği gamdan ölümlü hastaya döndüğünü şu sözlerle anlatır:

Didi ey ʿaşḳ esīri şāh-zāde
Melālüñ çoḳ ġamuñ ḥadden ziyāde

Melūl olma yüri göñlüñi ḫoş ṭut
Ölümlü ḫaste gibi ṭurma mebhūt (Yaḥyā, YZ., s. 125)

II. I. 1. 2. 2. 14. Huzursuzluk / Sabır ve Kararı Yitirme

İçi dışı gamla dolmuş, her anı aşkın elem ve kederiyle geçen, sevgilinin hasretini çeken bir âşığın rahat ve huzurunu yitirmiş olması da aşkın doğal etkilerindendir.

Züleyha rüyada âşık olduktan sonra tüm huzurunun kaybolduğunu şöyle ifade eder:

Göñlümi aldı ḳarārum ḳalmadı
Mecnūn oldum mecālüm ḳalmadı (Naḥīfī, YZ., s. 859)

İmrānī ḳul beni mecnūn eyledi
Yanaram ʿaşḳıyla gör ki n'eyledi

Dün ü gün ṣabr u ḳarārum ḳalmadı
Yaḳdı beni hīç mecālüm ḳalmadı (Naḥīfī, YZ., s. 877)

Züleyha bir gece sevgilisinin hayaliyle konuşurken aşk derdinden kaynaklanan huzursuzluğunu şöyle dile getirir:

Sīnemi mihrüñ itdi ṣad-pāre
Döşegüm ḫār yaṣduġum ḫāre

Nice rāḥat bulam bu ḫār üzre
Ola mı dil ḥużūrı nār üzre (Ḥamdī, YZ., s. 79)

Züleyha bir gazelinde bu aşk yüzünden yaşadığı huzursuzluğu, sabır ve kararını yitirdiğini sevgiliye hitaben şöyle dile getirir:

Ṣabrum libāsını yine ṣad-pāre eyledüñ
Tīr-i ġamuñla baġrumı pür-yāre eyledüñ[278]

Ṣalduñ dilüme zülf-i perīşān ḫayālüñi[279]
Kūy-ı ḥużūrdan beni āvāre eyledüñ[280]
[…]
Ey gül hevāña düşelü ben bülbül-i ġarīb
Yirümi ḫār ü mesnedümi ḫāre eyledüñ (Ḥamdī, YZ., s. 84)

Züleyha Hamdî ve Ahmedî'nin aşağıdaki beyitlerinde de huzursuzluğunu, karar ve ihtiyarını kaybettiğini şöyle dile getirir:

Meskenüm ḫār içinde ten yapraḳ
Mesnedüm ḫāre minderüm ṭopraḳ (Ḥamdī, YZ., s. 90)

Rāḥatum yoḳdur ḳarārum ḳalmadı
Gitdi elden iḫtiyārum ḳalmadı (Aḥmedī, YZ. I, s. 39)

Hamdî ve Kemal Paşazade'nin aşağıdaki muhtelif beyitlerinde de Züleyha'nın huzursuzluğu, sabır ve kararını yitirmiş olduğu bu şairlerin kendi ağzından şöyle anlatılmıştır:

Ḳalmadı cān u serde rāḥat u hūş
Heme hem-dem belāya hem-āġūş (Ḥamdī, YZ., s. 86)

Yaṣduġı ḫışt oldı pisteri ḫāk
Ḫāke müstaġraḳ oldı ol gül-i pāk (Ḥamdī, YZ., s. 165)

Oldı bī-ṣabr u bī-dil ü ārām
Ṣaçdı ʿunnāb-ı ter siyeh-bādām[281] (Ḥamdī, YZ., s. 124)

[278] pür-yāre: pür-yara M.
[279] ḫayālüñi: ḫayālini M.
[280] Kūy-ı: Gū-yi M.
[281] ʿunnāb-ı ter siyeh: ʿunnāb-ı tersiye M.

Ḳalmadı ṣabrı gitdi ārāmı
Geçdi miḥnetde niçe eyyāmı (Ḥamdī, YZ., s. 130)

Derd-i Yūsuf çün aña kār itdi
Anı bī-kār u bī-ḳarār itdi (Ḥamdī, YZ., s. 157)

Ḫayāl-i yār almışdı ḳarārın
Taġıtmış idi ṣabr u kār u bārın (Kemāl, YZ., s. 55)

Çıḳuban başına sevdā buḫārı
Ḳara zülfi gibi gider ḳarārı (Kemāl, YZ., s. 57)

Şairlerin bu ifadeleri arasında Hamdullah Hamdî'nin Züleyha'nın huzursuzluğunu anlattığı beyitlerdeki ifadeler dikkat çekicidir. Pek çok beyitte Züleyha'nın oturduğu yeri dikenle dolu bir yere, sırtını dayadığı yeri de mermere benzetir. Aynı şekilde yastığını kerpice, mermere, döşeğini dikene ve toprağa benzetir. Bu benzetmeliklerle Züleyha'nın gönlündeki huzursuzluğu, diken gibi batıcı veya taş, toprak gibi sert ve rahatsız edici şeyler üzerinde yatan ya da oturan birinin duyduğu rahatsızlıkla somutlaştırmaya çalışmıştır.

II. I. 1. 2. 2. 15. Perişanlık

Aşk acısı çeken bir âşığın en belirgin özelliklerinden biri perişanlığıdır.

Züleyha aşkın etkisiyle perişan bir hâldedir. Yüzü makyajsız ve saçları taranmamıştır. Züleyha'nın âşık olduğundan habersiz olan dayesi, onun perişanlığını görünce neden bu hâle geldiğini sorar:

Niçün āşufte vü derhem olursın
Dem-ā-dem derd ile hem-dem olursın
[…]
Niçün şūrīde zülfüñ gibi ḥālüñ
Ṣınuḳ yaya neden döndi hilālüñ

Niye meşşāṭa zeyn itmez gülüñi
Neyiçün şāne dirmez sünbülüñi (Kemāl, YZ., s. 62)

Züleyha Yusuf'a aşkına karşılık vermesi için yalvarırken bu aşkın gönlünü perişan ettiğini şöyle dile getirir:

Ṣaçuñ yenginde göñlümdür perīşān
Lebüñ mānendi çeşmümdür dür-efşān (Kemāl, YZ., s. 163)

Yusuf Züleyha'nın yalvarışlarına karşılık vermediği için Züleyha çaresizlikten perişan bir hâldedir:

Sücūda vardı dāl-i derdi gibi
Perīşān oldı āh-ı serdi gibi (Yaḥyā, YZ., s. 124)

Züleyha Yusuf'u zindana hapsettirdikten sonra onun ayrılığının acısıyla kötü günler yaşar. Bu nedenle perişan bir hâldedir. Giyinip kuşanmayı, süslenmeyi bırakmıştır. Saçları taranmamaktan birbirine girmiştir:

Düzinmekden ḳoşınmaḳdan çekildi
Geyinmekden ḳuşanmaḳdan kesildi

Yüzi gül-gūne ḳaydından muʿarrā
Cemāli ḥüsn-i Yūsuf'dan müberrā

Muṭarrā ḳılmayup zülf-i dırāzın
Göze göstermez idi kuḥl-i nāzın

Biri birine girdi zülf-i şeb-reng
İki ġam leşkeri ider gūyā ceng (Yaḥyā, YZ., s. 145)

II. I. 1. 2. 2. 16. Herşeyde Sevgiliyi Görme

Gönlünde aşktan başka bir duyguya yer vermeyen ve sevgilisinden herhangi bir nedenle ayrı düşen âşık, sevgiliye duyduğu özlemle neye baksa sevgiliyi görmeye başlar. İbn Hazm "Göz ruha açılan büyük bir penceredir. Gönlün sırlarını keşfe çalışır ve en gizli düşüncelerini açığa vurur. Gönül tercümanıdır göz. İşte sevgilisine bakan birinin hiç kılını kıpırdatmadan ona baktığını, sevgilisiyle aynı anda yer değiştirdiğini, uzaklaştığı zaman onunla uzaklaştığını, herhangi bir yöne yöneldiğinde onun da aynı yöne yöneldiğini, bukalemunun güneşi izlediği gibi onu izlediğini görürsünüz." [282] demektedir. Bu tavır sevgili ile aynı yerde bulunan bir âşığın tavrıdır. Sevgiliden uzak ve onu görmeyi, ona kavuşmayı, her an sevgilisinin yanında olmasını arzulayan âşığın gözü ise herşeyi sevgili gibi görmeye başlar. Bu bir türlü algı yanılmasıdır. Çünkü ruhun göz penceresinden görmek istediği yalnızca sevgilidir. Sevgilinin herhangi bir uzvuyla benzerlik içinde olan herşey ona sevgili gibi görünür.

[282] İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı,* Çeviren: Mahmut Kanık, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 39.

Hamza, Hamdî ve Kemal Paşazade Züleyha'nın aşk ıstırabının arttığı muhtelif zamanlarda herşeyde sevgiliyi gördüğünü şöyle anlatırlar:

Ḳamu nesnesin Zeliḫā unudur
Ne ki görse eydür uş Yūsuf budur (Ḥamza, YZ., s. 232)

Ḳanda aġyārı görse yārı ṣanur
Her ne naḳşı göre nigārı ṣanur (Ḥamdī, YZ., s. 78)

İçine ṭaşına ṭolmışdı yāri
Göñül levḥinde naḳş itmişdi Bārī

Çi ger ṣūretde aġyārın görürdi
Ne naḳşa kim baḳa yārin görürdi
[…]
Çemende göricek serv ü çenārı
Boyın añup iderdi āh u zārī

Varurdı māh-ı nev gördükce vecde
Ḳılurdı ḳaşı miḥrābına secde (Kemāl, YZ., s. 56)

Züleyha âşık olduğu ilk günlerde her nereye baksa sevgilinin hayalini gördüğünü şöyle ifade eder:

Ḳanda baḳsam o ṣūreti fi'l-ḥāl
Naḳş ider tāze naḳş-bend-i ḫayāl

Ṭoldı bu naḳş ile derūn u bīrūn
Deyr-i ʿālem pür oldı nice derūn

Baña bu dār-ı dehr deyr oldı
Ḳanda baḳsam nigārı seyr oldı

Gözi yumsam derūnda seyr iderin
Gözüm açsam birūnda seyri iderin (Ġubārī, YZ., s. 121-122)

Züleyha bir gece ayla konuşurken ayın Yusuf'u görürse kendisinin neye baksa Yusuf'un yüzünü gördüğünü, başka hiçbir şey istemeyip yalnızca Yusuf'u beklediğini söylemesini ister:

Neye ḳılsa naẓar yüzüñi gözler
Daḫı nesne gözetmez seni gözler (Kemāl, YZ., s. 98)

Hatta Züleyha ağlayarak göğe baktığında gökte Yusuf'un adının yazılı olduğunu görür:

Gözi yaşı Zelḫā'nuñ aḳar idi
Ağlayıcaḳ göklere baḳar idi

Gökde daḫı Yūsuf adını görür
Daḫı ʿaşḳ ġālib olup delü olur (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 189)

Yusuf zindandayken Züleyha her neye baksa Yusuf'un hayalini görür. Bu hayalle zindanın içini Yusuf'un resimleriyle donatılmış gibi görür:

Ne naḳşa kim baḳa olurdı ḥayrān
Görinürdi gözine naḳş-ı cānān

Cemāl-i dil-beri idüp taṣavvur
Olurdı ḫānesi ol naḳş ile pür (Kemāl, YZ., s. 234)

II. I. 1. 2. 2. 17. Sevgilinin Hayaliyle Konuşma

Sevgilinin hasretini çeken ve aşkını herkesten gizleyen, tüm duygularını kendi içinde yaşayan âşık geceleri yalnız kalmayı ister. Gece vakti yalnız kaldığında rahatça ağlayıp inlemek, özlemini duyduğu sevgilinin hayaliyle konuşabilmek ister.

Âşık, sevgili sanki karşısındaymış gibi aşk yüzünden yaşadığı sıkıntıları, çaresizliklerini, özlemini, sitemlerini dile getirerek kendi kendine konuşur. Hatta belki de sevgili karşısında olsa söylemekten çekineceği pek çok şeyi söyler. Bu şekilde bir nebze olsun rahatlamaya çalışır. Bu sırada gözyaşı, ah, feryad figan da konuşmalarına eşlik eder.

Züleyha henüz rüyada âşık olduğu ilk zamanlarda âşık olduğu kişinin kim olduğunu merak ettiği için büyük bir sıkıntı içindedir. Yalnız kaldığı bir gece sevgilinin hayali gözünün önüne geldiğinde tüm hissettiklerini sevgili duyuyormuşçasına konuşmaya başlar. Sevgilinin yüzünü bile görmeden rüyada âşık olarak büyük bir derde düştüğünü, sevgilinin nerede ve kim olduğunu bilse hemen aramaya çıkacağını, ancak hiçbir şey bilmediği için çaresizlik içinde olduğunu, âşık olmadan önce yaşadığı rahat ve huzurdan eser kalmadığını ve bir an önce ona kavuşmak istediğini söyleyerek sabaha kadar ağlar:

Yādına geldügince naḳş-ı nigār
Laʿli bu dürleri ḳılurdı niṯār

Ey beni derd ile belāya ṣalan
ʿAşḳ odına yaḳup hevāya ṣalan

Görmedin gül yüzüñi bülbül-i cān
Ḫār-ı miḥnetde olmışam nālān

Çün ḫayālüñ görindi ḫ̆ābumda
Bana oldı ḫayāl ḫ̆ābumda

Şeb-i fürḳat ṣaçuñ gibi bī-ḥad
Ṣubḥ-ı vaṣluñdan irmez ise meded

Ḳandadur bilsem ey güher kānuñ
ʿAzm-i saʿyını eylesem anuñ

Nāmuñı bilmezem ki yād ḳılam
Gönlümi ẕikrüñ ile şād ḳılam

Ne nişānuñı bulmışam ne seni
Bī-nişān idiser bu ġuṣṣa beni

Ne yirüñ şehr-yārısın şeh iseñ
Menzilüñ ḳanḳı gökdedür meh iseñ

Bencileyin olur mı bī-ḥāṣıl
Ki ne dildār var ḳatumda ne dil

Bir gül idüm açılmadın ḫandān
Serv-i āzād idüm çemende revān

Ne ayaġuma ḫār degmiş idi
Ne tenüme ġubār degmiş idi

Beni bir luʿb ile şikār itdüñ
Çün ḫayālüñi āşikār itdüñ

Sīnemi mihrüñ itdi ṣad-pāre
Döşegüm ḫār yaṣduġum ḫāre

Nice rāhat bulam bu ḫār üzre
Ola mı dil ḥużūrı nār üzre

Çün düşürdüñ hevāya ser-keşümi
Ābuñ ile söyündür āteşümi

Ḥüsnüñüñ kālesi girān-māye
Bende yoḳ ġamdan özge ser-māye

Çün meded irmeye baña senden
Bilürem çāre yoḳ baña benden

Ol gice ṣubḥa dek bu zār ile
Ṣoḥbet itdi ḫayāl-i yār ile (Ḥamdī, YZ., s. 79)

Züleyha'nın sevgilinin hayaliyle yaptığı bu konuşma Kemal Paşazade'nin eserinde şöyledir:

İderdi ol ḫayāl ile ḫiṭābı
Anuñlaydı suʾāli vü cevābı

Dir idi n'itdüñ ey mihr-i cihān-tāb
Ki ḳılduñ ẕerre gibi bizi bī-tāb

Ṣalup cāna cemālüñ pertevini
Ḳarañu eyledüñ göñlüm evini

İrem bāġı mıdur yā Rab cemālüñ
Ki böyle nā-bedīd oldı viṣālüñ

Bu ṣūretde olur mı ādemī-zād
Perīsin sen meger ey serv-i āzād

Yüregüm derd ile ḫūn-āb olupdur
Göñül āteş gözüm pür-āb olupdur

Neyistānuma ʿaşḳuñ urdı āteş
İgende olma āhum gibi ser-keş

Ġam-ı ʿaşḳuñla ḳaldum ḫār içinde
Hezārān nāle ile zār içinde

Dür-i yek-dānesin dürcüñ ne yirdür
Meh-i tābendesin burcuñ ne yirdür

Nedür nāmuñ nişānuñ ey perī-zād
Ne gülşende biter bu tāze şimşād

Ne yirde isteyeyin ḳanda bulayın
Baña bildür seni anda bulayın

Göñül gitdi vü yāruñ yoḳ nişānı
Ne bülbül bulınur ne gülsitānı

Ne müşkildür ne dil ola ne dildār
Bu ḫāle olmasun kimse giriftār (Kemāl, YZ., s. 57-58)

Züleyha rüyasında sevgiliyi ikinci kez görür ve kim olduğunu öğrenmek ister. Sevgili Züleyha'nın sorusuna karşılık, kendisinin bir insan olduğunu ve aşkında

sadık ise namusuyla vuslatı beklemesini söyler. Züleyha uyandığında huzursuzluğu ve derdi büsbütün artmıştır. Ağlayıp inleyerek sanki sevgili karşısındaymış gibi içinde bulunduğu durumu anlatan şu sözleri söyler:

Hem-zebānın ḫayāl-i yār itdi
Dilden aña şeker niṯār itdi

Ṣabrum libāsını yine ṣad-pāre eyledüñ
Tīr-i ġamuñla baġrumı pür-yāre eyledüñ[283]

Ṣalduñ dilüme zülf-i perīşān ḫayālüñi[284]
Kūy-ı ḥużūrdan beni āvāre eyledüñ[285]

Ben çāre bulmaḳ ister idüm ḫaste göñlüme
Derdüñle sen beni daḫi bī-çāre eyledüñ

Dil ḥücresinde yaḳalu şemʿ-i ḫayālüñi
Pervāne göñlümüñ hevesin nāre eyledüñ

Ey gül hevāña düşelü ben bülbül-i ġarīb
Yirümi ḫār u mesnedümi ḫāre eyledüñ (Ḥamdī, YZ., s. 84)

Züleyha Yusuf sanarak Mısır aziziyle evlendiği günlerde de yalnızca Yusuf'un aşkı ve özlemiyle günlerini geçirmektedir. Bir gün ona kavuşacağı ümidiyle zor da olsa sabırlı olmaya çalışır. Günleri ağlayıp inlemekle geçmektedir. Geceleri de sevgilisinin hayaliyle konuşur, derdini sanki ona anlatır. Bir gece yine sevgiliyle konuşurken rüyasında sevgili Mısır azizi olduğunu söylediği için yerini yurdunu terkedip Aziz ile evlendiğini, fakat hayal kırıklığı yaşadığını, eğer düğün günü gaipten gelen sese kulak vermese kavuşma ümidini yitirmek üzere olduğunu, o sesi duyduğundan beri kavuşacağı günü dört gözle beklediğini söyler:

Ṣadr-ı dilde ḫayāl-i cānānı
Ṣubḥ olınca olurdı mihmānı

Terk-i ḳānūn-ı ʿahd idüp çü rebāb
Nāleyile ḳılurdı aña ḫiṭāb

K'ey vaṭandan beni ġarīb ḳılan
Gül iken ḫaste ʿandelīb ḳılan

[283] pür-yāre: pür-yara M.
[284] ḫayālüñi: ḫayālini M.
[285] Kūy-ı: Gū-yı M.

Beni oḳ gibi eyleyen pertāb
Ẓāhir idüp nişāne-i nā-yāb

Oldum āvāre-i kemān-ı gümān
Yil gibi bulmazam ḳarār u nişān

Dir idüñ baña ey dil-ārāmum
Māh-ı Mıṣr'am ʿAzīz'dür nāmum

Mıṣr'a anuñ içün ġarīb oldum
Ne ġarīb ol ki bī-naṣīb oldum

Meger ol Mıṣr olan cenān imiş
Mıṣr-ı dilde ʿazīz-i cān imiş

Virmeseydi yaḳīn hātif-i ġayb
Ḳalur idüm bu şübhede lā-reyb

Bu yaḳīn ile zindedür cānum
Umaram bir gün ire dermānum

Gerçi var vaṣluña dilümde yaḳīn
Bilmem ammā ıraḳ mıdur ya yaḳın

Gözlerüm ḥasretüñde tār oldı
Şeş-cihet gözlemekde çār oldı

Vaḳtidür gün yüzüñle ḫurrem olam
Gökde istedügümi yirde bulam

Tāb-ı ḥüsnüñ ṭulūʿ ide nā-gāh
Varlıġum ẕerresini ide tebāh

Şevḳ-ı vaṣla ire dil ü cānum
Gele cānum yirine cānānum

Yoġ idüp eyle vāṣıl ide beni
Yoḳluġumdan da ġāfil ide beni

Baña ol dem irer dem-i bāḳī
Ki beni bī-ḫod ide ol sāḳī

Saña varlıḳ ḥicāb ise ey dost
Oda yansun bu cān nedür ten ü post

Ḳaldı göñlüm ile gözüm sende
Seni bilmem ḳaçan bulam bende

Tā seḥer şemʿ veş yanup nāra
Od ṣaçardı zebān ile yāra (Ḥamdī, YZ., s. 100-101)

II. I. 1. 2. 2. 18. Talihten Şikâyet Etme

Âşık aşk yüzünden yaşadığı dayanılmaz sıkıntıları kendi talihsizliği olarak gördüğü için talihine kızar, söver, beddualar eder, şikâyetlerini dile getirir. Çünkü "Eskilere göre gök tabakası felekler dokuzdur. Her semâda bir yıldız tasavvur edilmiştir. Bu yedi seyyar yıldızdan her birinin dünyaya ve dünya üzerindeki canlı cansız her şeye hâkim ve müessir olduğu farzolunmuş, her yıldız az çok uğurlu, uğursuz sayılmış ve her birinin hususî tabiatleri, hâkim olduğu iklimleri, hâkimiyet saatleri olduğu sanılmış, işte bu sebeple dünyada olup biten her şey feleğe isnâd olunmuştur. Çarh da bu manayadır. Kaza ve kadere itiraz edemeyen şairler dünyada olup biteni feleğe ve yıldızlara isnâd ederek ruhî tezahürlerini böylelikle izhar etmişlerdir."[286]

Hamdî ve Kemal Paşazade'nin eserlerinde Züleyha birinci rüyadan sonraki günlerde bir gece sevgilisinin hayaliyle dert içinde ağlayıp inlerken talihine şöyle kızar:

Çün Züleyḫā'ya irmedi dermān
Derd ile hem-dem oldı niçe zamān

Ḥāṣıl olmaduġına ṣoḫbet-i gül
Bir gice aġlar idi ol bülbül

Geh şekerden ṭuz ekdi yāresine[287]
Geh ʿitāb eyledi sitāresine

K'ey sitārem niçün aġarmazsın
Gāh geh burc-ı saʿde varmazsın

Gözümüñ gitdi ḫ̆ābı vardı saña
Ḫ̆āb-ı rāḥat ḫayāl oldı bāña

Sen uyan ben uyuyayın bir dem
Şāyed olam viṣāl ile ḫurrem

Geh felekden şikāyet eyler idi
Devr cevrin ḥikāyet eyler idi

[286] Onay, s. 166.
[287] şekerden: şekkerden M.; yāresine: yarasına M.

K’ey felek mihrüñ oldı ḳahr baña
Ḳahr idersin devām-ı dehr baña

Bī-ḳarāram hemīşe sencileyin
Düşmesün derde kimse bencileyin

Cevr oḳına beni nişān itdüñ
Ḳahr ile ḳaddümi kemān itdüñ

Tīr atarsın dile kemānı ḳanı
Yaḳdı mihr anı mihrbānı ḳanı

Ḳalbi ṭutduñ kemendi gizlersin[288]
Baġladuñ cānı bendi gizlersin[289] (Ḥamdī, YZ., s. 83)

Atardı dūd-ı āhından ḫadengi
Ḳılurdı çarḫ-ı gerdūn ile cengi

Ḳılurdı ay yüzini pür-sitāre
Bunı dirdi idüp çarḫa neẕāre

Beni sen eyledüñ ey çarḫ-ı bed-kīş
Şihāb-ı tīr-i āhumla ciger-rīş

Boyum derd ile döndürdüñ kemāne
Melālet oḳına ḳılduñ nişāne

Meger ʿömrüm güni irdi zevāle
Ki döndi ḥüsnümüñ bedri hilāle

Şafaḳveş ḳanlu yaşa eyledüñ ġarḳ
Ki giceden günümi itmezem farḳ

Beni kendüñ gibi āvāre ḳılduñ
Başum ṣābitlerin sitāre ḳılduñ (Kemāl, YZ., s. 67-68)

Züleyha’da cünun hâli artmaya başlayınca babası onu korumak için zincire vurur. Ayağında zinciri gören Züleyha talihinden şikâyet edip kara bahtına söver:

Çün Züleyḫā’ya ġālib oldı cünūn
ʿAşḳ sevdāsı itdi anı zebūn

Ḥıfẓ içün ol cemāl gencini
Ṭaḳdılar sīme mār-ı zerrīni
[…]

[288] gizlersin: gözlersin M.
[289] gizlersin: gözlersin M.

Gördi pāyında çün bu mārı bu genc
Ḳara baḫtına sögdi virdi ilenc

K’ey sitārem işüñ tedennīdür
Felegüñ ḥalḳa olmış efʿīdür

Menzilüñ aḳreb olalı her dem
Gül gibi ḳucdı ayaġum arḳam

Pāy-i serve muḥāl iken reftār
Ṣuyı bend itdüñ aña ey ġaddār

Pāy-i ʿarʿar girifte-gil iken
Ṣīve-i cünbiş aña müşkil iken

Bu ne ḥikmet ki bāġbān-ı cihān
Aña zencīr itdi āb-ı revān

Bendi ol düzde ur ki ḫˇābumda
Mest idüp ʿaḳlum aldı tābumda

Yoḳ ḳarārı felek gibi her dem
Göze ġāʾib melek gibi her dem

Berḳ-ı raḫşān gibi çün ide ẓuhūr
Gözlerüm ebr olur yaşum yaġmur

Eriyüp ġamdan oldum āb-ı zülāl
Āh eger ẓāhir olsa serv-i ḫayāl

Pāk destüm olurdı dāmen-gīr
Ben olurdum ayaġına zencīr

Yüzini görmek ile bir pāre
Ṣāyed olaydı derdüme çāre (Ḥamdī, YZ., s. 86)

Züleyha Aziz Kutayfer’le evlendiği gün onun, rüyasında gördüğü kişi olmadığını anladığında yaşadığı hayal kırıklığının ardından talihinden şöyle şikâyet eder:

Ḳılup geh ṭāliʿ-i şūmın ḥikāyet
İder geh ḳara baḫtından şikāyet

Ki eydür ey felek feryād elüñden
Ki bir dem olmadum dil-şād elüñden

Yirümi laʿl gibi eyledüñ seng
Yüzüm ḳıldum ciger ḳanıyla gül-reng

Beni āvāre ḳılduñ meskenümden
Ayırduñ ġonca iken gülşenümden

Virüben dāmenümi ḫār eline
Düşürdüñ ḥüsn gencin mār eline

Ben umardum k'idesin derde çāre
Sen urduñ yāremüñ üstine yāre

İçüme lāle gibi dāġ urduñ
Beni gülzārdan kūhsāra sürdüñ

Dem-ā-dem ġonca gibi yutdurup ḳan
Yirümi eyledüñ ḫār-ı muġaylān

Ben umardum k'idesin derde çāre
Sen urduñ yāremüñ üstine yāre

Beni çün yārum ile itmedüñ yār
Neyidi başuma teşvīş-i aġyār

Elüñden iñlerem ey çarḫ-ı dūlāb
Ki ṭoldurduñ gözümüñ gözesin āb
[…]
Boyumı eyledüñ miḥnet kemānı
Hedef ḳılduñ belā oḳına cānı
[…]
Niçe bir cānuma cevr eyleyesin
Beni cevr ile yaḳup n'eyleyesin (Kemāl, YZ., s. 90-91)

II. I. 1. 2. 2. 19. İnsan Dışı Varlıklarla Konuşma

Züleyha Mısır aziziyle evlendikten sonraki günlerde de Yusuf'un aşkıyla yanmaktadır. Çünkü Yusuf sandığı Aziz Kutayfer ile evlenmiş ve düğün günü öğrendiği bu yanlıştan geri dönememiştir. Fakat Kutayfer'e karşı hiçbir duygu beslemediğinden, hiç evlenmemiş gibi Yusuf'a kavuşacağı günün arzusuyla günlerini geçirmektedir. Aşkını gönlünde hâlâ gizli tutmaktadır. Bu nedenle derdini paylaşacağı hiç kimse yoktur. Aşk derdiyle uyumadan geçirdiği bir gecenin sabahında esen seher yeliyle konuşur. Sevgilisinden haber sorar ve sevgilisini bulmakta ona yardım etmesini, eğer bulursa yanına getirmesini söyleyerek teselli bulmaya çalışır:

Esmege başlasa seḥerde nesīm
Dir idi ey ḥayāt-ı ʿaẓm-i remīm

Nükhetüñden irişmese dem-i gül
Ġonceveş ḳan ṭolar dil-i bülbül

Būy-ı luṭfuñ çemende ġonca-güşāy
Nefeḥātüñ bedende rūḥ-efzāy

Eṣerüñ ʿāşıḳuñ ṣafāsıdur
Ḫaberüñ dost merḥabāsıdur

ʿĀşıḳuñ dil-berine nāmesisin
Müjde peyġāmınuñ ḥamāmesisin

Yoḳ cihānda benüm gibi ġamnāk
Benden iʿrāż idesin ḫāşāk

Yāri bulmaḳda baña yār olsañ
Ġuṣṣa vaḳtinde ġam-güsār olsañ

Olmaya yir yüzinde menzilgāh
Ki yoluñ aña uġramaz geh gāh

Dilerem ol nigārı cüst idesin
Luṭf idüp saʿyuñı dürüst idesin

Bī-ḳuṣūr ara cümle eyvānı
Bulasın şāyed ola sulṭānı

Cümle şehrüñ şehrini göresin
Her diyāruñ emīrini göresin

Arayup her diyārı dürişesin
Ḳapu yapılsa bacadan düşesin

Güẕer it cümle bāġa her cūya
Naẓar it bāġ içinde her sūya[290]

Şāyed eylerken ol tek ü pūyı
Bulasın ol nihāl-i dil-cūyı

Ḫoten āhūlarını çün göresin
Her birine ġazālumı ṣorasın

Yoluñ olsa nigār-ḫāne-i Çīn
Ṣormadın ol nigārı geçme ṣaḳın

[290] sūya: suya M.

Kūh u hāmūna eyleseñ güẕeri
Gelse nā-gāh öñüñe kebk-i derī

Aña ol şāh-bāzı yād idesin
Göñlümi şāyed ola şād idesin

Hem-rehüñ olsa kārvān-ı revān
Olsa sālār-ı server-i ḫūbān

Getür ol dil-beri bu araya
Baḳayın ol ruḫ-ı dil-ārāya

Şāyed ola benüm dil-ārāmum
Gitmedin cān göre dil ārāmum

Rūşen olınca şīşe-i aḥmer
Hem-demi olur idi bād-ı seḥer (Ḥamdī, YZ., s. 101)

Züleyha Kemal Paşazade'nin eserinde de sevgilisinden haber sorar ve kendi hâlini sevgiliye anlatmasını, dört gözle onu beklediğini iletmesini söyler:

Dir idi ey berīd-i kūy-ı dil-ber
Nesīmüñden dimāġ-ı cān muʿaṭṭar
[…]
Saña bir yirde yoḳdur ḳapu baca
Gezersin perdelerden aça aça
[…]
N'ola ṭursañ ḳadem-rencīde ḳılsañ
Nigārum ḳandalıġın baña bilseñ

Sen ayaḳ basmaduġuñ yir mi vardur
Yüzin görmedügüñ dil-ber mi vardur

Düzüp zülfi ḳılıyıla şümāruñ
Diyeydüñ ḥālini ben bī-ḳarāruñ

Benüm gibi bir āvāre ḳuluñ var
Gülistānuñda azmış bülbülüñ var

Ṣaçuñ bendiyle ḳalmış boynı baġlu
Ruḫuñ şevḳıyla olmış baġrı dāġlu

Oluban şeb-nem-i eşk ile pür-āb
Gice nergis gibi görmez gözi ḫˇāb

Nihāl-i serv görür saña beñzer
Yüz urur pāyına çün sebze-i ter

Gözi nergis gibi yol gözlemekde
Dem-ā-dem gül yüzüñi özlemekde

Yiler peyk oluban eşk-i revānı
Uçar ḳuş gibi āhınuñ duḫānı

Arar ol ḫāk-i pāyuñ armaġanın
Bu ister būy-ı zülfüñüñ nişānın

Teraḥḥum vaḳtıdur ol mübtelāya
Demidür k'ire vaṣluñla ṣafāya
[…]
Ḳılup servin belā bendinden āzād
İdesin ḫāṭırını gül gibi şād

Cemālüñ ʿarż idüp gül gibi rūşen
Ḫalāṣ eyle anı fürḳat düninden (Kemāl, YZ., s. 99-100)

Divan şiirinde rüzgârın âşık ile sevgili arasındaki habercilik işlevi bu örneklerde de Züleyha ile Yusuf arasında görülmektedir.

Züleyha bir gece Yusuf'u düşünürken onun yüzüne benzettiği ayla konuşmaya başlar. Aya da rüzgârla konuşurken söylediği sözlere benzer sözler söyler. Ay dolaştığı yerlerde eğer sevgilisini görürse onun hasretiyle yaşadığı sıkıntıları ve kendisini beklemekte olduğunu bildirmesini söyler:

Dir idi ey vefā şehrinde kāmil
Benüm ḥālüme mihr ile naẓar ḳıl

Sefer ehlisin ey peyk-i ḫuceste
Benüm gibi degülsin pāy-beste

Gezersin şehr şehr itmezsin ārām
Olur geh menzilüñ Rūm u gehī Şām

Baña senden olur olursa çāre
İlet benden ḫaber ol gül-ʿiẕāre

Birez gün eylegil ḳaṭʿ-ı menāzil
Ola kim olasın ol mihre vāṣıl

Olursa yüzini görmek müyesser
Güneşe ẕerre ḥālinden ḫaber vir

Eyit kim bir belā-keş ʿāşıḳuñ var
Yoluñda ṣubḥ gibi ṣādıḳuñ var

İdelden meh-rūñ ile germ bāzār
Şafaḳ gibi olupdur içi pür-nār

Gidüp ẕerre gibi ṣabr u ḳarārı
Yoluñda yil gibi yoġ oldı varı
[…]
Görüp düşde yüzüñ bī-ḫˇāb ḳalmış
Gözi nergis gibi bī-tāb ḳalmış

Eser yilde umar zülfüñ hevāsın
Aḳar ṣuya oḳur dil mā-cerāsın

Neye ḳılsa naẓar yüzüñi gözler
Daḫı nesne gözetmez seni gözler
[…]
Gice gündüz işi yollar gözetmek
Ḫayālüñ ḫayline yollar düzetmek
[…]
N'ola raḥm eyleseñ ol pür-belāya
Viṣālüñle irişdürseñ ṣafāya
[…]
Cemālüñden gözin pür-nūr ḳılsañ
Dil-i ġam-dīdesin mesrūr ḳılsañ

Bu yüzden söz açup ol mihr-i ruḫsār
Ḳılurdı māha mihri şevḳın iẓhār (Kemāl, YZ., s. 98)

Züleyha niyazlarına Yusuf'un nazla karşılık vermesinden dolayı üzgündür. Bu üzüntüyle bir gece evinde otururken kendisine benzettiği mumla konuşmaya başlar. Mum da kendisi gibi ateşte yanmaktadır. Onu herkesten gizlediği aşk derdini paylaşacağı bir hemdert olarak görür:

Ararken ḥāline bir yār-ı maḥrem
Ki dil derdin anuñla yana bir dem

Baḳup şemʿi görür kendüye hem-derd
Yüzini ʿaşḳ derdi eylemiş zerd
[…]
Görür bir kendü gibi oda yanmış
Ser-ā-ser dūd-ı miḥnetle boyanmış
[…]
Görüp şemʿüñ bu ḥālin ol dil-efrūz
Öñine geldi ḳıldı girye vü sūz

Dir ey cānum gibi oda ṭutuşmış
Belā pervānesi başına üşmiş

Niçün baġrum gibi içüñ ḳarardı
Niye beñzüm gibi yüzüñ ṣarardı

Meger ḥālümi gördüñ ey dil-efrūz
Ki özüñ göyinüp olduñ ciger-sūz

Neden oldı içüñ pür-şuʿle vü dūd
Meger kim ʿaşḳ yaḳdı başuña od

Gel imdi baş ḳoşalum olmaġıl ferd
Yanalum bir arada iki hem-derd

Saña şerḥ ideyüm ḥālüm zevālin
Ki göynüklü bilür göynüklü ḥālin

Velī sen ḳanda bilürsin bu ḥāli
Ki var aġzuñda daḫı vaṣl balı
[…]
Çü nūş-ı vaṣl ile sen ʿīş idersin
Belālu dillerüñ nīşin n'idersin

Senüñ taḫt oldı yirüñ sīm ü zerden
Ben itdüm pisterüm ḫāk ü ḥacerden

Benümle sen ḳaçan hem-derd olursın
Ki bir dem germ bir dem serd olursın

Senüñ oddan olur baġruñ cerāḥat
Benüm ol od ider cānumı rāḥat

Senüñ saḳfa irer āhuñ duḫānı
Benüm āhum boyadı āsmānı

Senüñ şuʿleñ söyinür ṣubḥ olınca
Benüm odum yanar dilde ölince

Senüñ bir üf ile şuʿleñ söyinür
Ben āh itsem cihān oda göyinür

Degüldür derd-iʿaşḳ oda göyinmek
Gice yanup seḥergehden söyinmek

Dayanmaz ʿaşḳ odına degme kişi
Degül durur bu iş her kişi işi

Ḫayāl-i yārdur baña naẓargāh
Daḫı yüz gözlemezden bilür Allāh

Bilürüz şemʿ-i cemʿ-ārāysın sen
Yanarsañ n'ola kim her-cāyisin sen

Bileydüñ āteş-i ʿaşḳuñ ṣafāsın
Dile almaz idüñ anuñ belāsın

Ben añmazam ölürsem ʿaşḳ odını
Ol oduñ cānum olmışdur odını

Sen ol odı düşürmezsin dilüñden
Ulaşduñ daḫı ḳomazsın elüñden

El ucıyla ṭutarsın ol odı sen
Bu odı cān içinde ṣaḳlaram ben

Dilüñ ucında senüñ bir şerer var
Benüm gel gör ki göñlümde neler var

Didi sen rāzuñı açduñ dehānuñ
Kesildi tīġ-ı ġayretle zebānuñ

Ölürsem ḳılmayam ben rāzumı fāş
Ki dirler virmeñüz rāzı virüñ baş (Kemāl, YZ., s. 150-151)

Yahya'da Züleyha mum ve pervaneyle, Yusuf bağban olarak bağa gittiğinde ayrılık acısı çektiği bir gece konuşur:

Sarāyında Zelīḫā ferd ü tenhā
Ṭururdı ol gice bī-hūş u şeydā

Ne kim var mānīʿ-i eşġāl-i cānān
Götürüp ṣıḳleti gitmişdi ol ān

Hemān bir kendü bir şemʿ idi ancaḳ
Yanardı aġlar idi ṣubḥa dek çaḳ

Dir idi aġlayup ol verd-i ḫandān
Ne derdüñ var eyā şemʿ-i şebistān

Yanar başuñ ölümlü ḫaste gibi
Ṭurursın ʿāşıḳ-ı dem-beste gibi

Ṣaru lāle gibi baġruñ ḳararmış
Ruḫ-ı ʿāşıḳ gibi beñzüñ ṣararmış
[…]
Olursañ sen olursın baña ḥāldaş
Benüm gibi dökersin tā seḥer yaş

Başuñda od yanar mānend-i ʿuşşāḳ
Vücūduñ nār-ı fürḳat eyler iḥrāḳ

Bnei bir māh-rū yandurdı yaḳdı
Dür-i eşküm gibi gözden bıraḳdı

Niyāzum nāzını itdi ziyāde
Degüldür ġoncaveş göñlüm güşāde

Ne tedbīr ile buldum vaṣlına rāh
Ne derd ü miḥnetümden oldı āgāh

Olaldan ʿāşıḳ-ı dīdār-ı dildār
Tedennī itdi baḫtum hemçü enhār
[…]
Saña nār-ı maḥabbet el uzatdı
Elüñ aldı ricāl-i ġayba ḳatdı

Fenā-ender-fenā olur vücūduñ
Ne nāruñ görinür ḫalḳa ne dūduñ

Beni gör ki ne diri ne ölüyem
Bu mātemden göñül pür-ġam gözüm nem

Ne dirgürür viṣālinüñ devāsı
Ne öldürür firāḳınuñ belāsı

Ferāġat itmege dermānum olmaz
Viṣāle irmege imkānum olmaz

Cihānuñ cevri yārumdan ziyāde
Ki öldürmez beni künc-i belāda

Zelīḫā şemʿe yanup yaḳılurken
Gözinüñ yaşını deryā ḳılurken

Żiyā-yı şemʿi bir pervāne gördi
Cān atdı kendüyi ol şemʿe urdı (Yaḥyā, YZ., s. 122-123)

Kemal Paşazade'de Züleyha mumla konuştuktan sonra mumun kendisine cevap vermediğini görünce pervaneyle konuşmaya başlar:

Zelīḫā gördi şemʿüñ yoḳ cevābı
Dönüp pervāneye ḳıldı ḫiṭābı

Dir ey benüm gibi od cānlu miskīn
Yüregi şuʿleden peykānlu miskīn

Meger vardur içüñde ʿaşḳ şevḳı
Ki bu oddan süresin böyle ẕevḳı
[…]
Hevā-yı ʿaşḳda pervāz idersin
Semendervār od içre yürürsin

Neyiçün yār zaḫmından ḳaçarsın
Sinān-ı şuʿle öñinden uçarsın

İşüñi puḫte iken ḫam idersin
N'içün ʿāşıḳları bed-nām idersin

Saña olmaya bundan özge taʿẓīm
K'idesin cānı cānānuña teslīm
[…]
Benüm gibi olayduñ ʿaşk eri sen
Niderdüñ ṣaḳınup bāl ü peri sen
[…]
Yanan bende oda cān u cigerdür
Senüñ bir muḫtaṣar bāl ile perdür

Yaḳaldan yüregümi yār şevḳı
Sürer cānum ol āteş birle ẕevḳı
[…]
Niçe bunuñ gibi göynüklü sözler
Diyüp ʿaşḳ āyetin eylerdi ez-ber

Velī kendü dir ü kendü işidür
Belī bu ʿāşıḳuñ dāyim işidür

Görür hem-dem degül ne ol u ne bu
Sepilmedi yüregi odına ṣu (Kemāl, YZ., s. 151-152)

Yahya'da ayrılık acısıyla mumla konuşurken bir pervanenin mumun ateşinde yandığını görünce bu kez pervaneyle konuşmaya başlar:

Didi pervāneye ey ʿaşḳ mesti
Maḥabbet bezminüñ āteş-peresti

İdersin āteş-i şemʿe taḥammül
Duḫānın sünbül itdüñ şuʿlesin gül

Çü nār-ı ʿaşḳa oldı ittiḥāduñ
Ḳırıldı yandı hep ḳoluñ ḳanaduñ
[…]
Düşüp nār-ı viṣāle nūr olduñ
ʿAceb şād u ʿaceb mesrūr olduñ
[…]

Ḥuzūruñ bar beḳā-yı āḫiretde
Sürūruñ var sarāy-ı ʿāḳıbetde

Ḫalāṣ olduñ ġamından kāyinātuñ
Cihānuñ ḳaydına yoḳ iltifātuñ

Yazuḳlar baña kim ḥayrān-ı ʿaşḳam
Ġam-ı hecr ile ser-gerdān-ı ʿaşḳam

Murādumdur fenā-yı muṭlaḳ olmaḳ
Ḳabūl itse duʿāmı Ḥażret-i Ḥaḳ

Meger noḳṣān-ı ʿaşḳum oldı mānīʿ
Ki ṭoġmaz üstüme ḫurşīd-i ṭāliʿ

N'olaydı ben de pervāne olaydum
Fenā iḳlīmine vuṣlat bulaydum
[…]
Cemālin gösterelden āfitābum
Çerāġ-ı ṣubḥa döndi ferr ü tābum

Biraz şerḥ itdi derd-i ıżṭırābın
Oḳudı şemʿ ü pervāne kitābın (Yaḥyā, YZ., s. 123-124)

II. I. 1. 2. 2. 20. Cünun

Cünun Arapça'da bir şeyi örtüp gizlemek anlamında bir kelime olup aynı zamanda aklın örtülmesi yani delirmek demektir.[291] Aşkta cünun ise âşığın şiddetlenen aşkının aklından üstün gelmesiyle delirmesi, çıldırmasıdır. Bu durumdaki kişiye deli anlamında "mecnun", "divane" denir. Cünun uzun süre devam edip etmemesi bakımından ikiye ayrılmıştır. Uzun süreli cününa "cünun-ı mutbik", kısa süreli cününa da "cünun-ı gayr-i mutbik" denilmiştir.[292] Âşık aşkın şiddetiyle delirdiğinde aklı başında olan kişilerce onaylanmayacak anormal davranışlar sergilemeye başlar.

Züleyha da aşk derdinin haddi aştığı ve daha çok bu dert içinde kendini en çaresiz hissettiği anlarda kısa süreli delilik hâlleri sergilemiştir. Delirdiği zamanlarda üstünü başını parçalayıp, saçını başını yolduğu gibi yanına gelenlerin üstünü başını da parçalamıştır. Hatta tüm giysilerini çıkarıp çırılçıplak kalmıştır. Kapı ve duvarlarla konuşmaya başlamıştır. Öyle delirmiştir ki aşkta mecnun sembolü olan

[291] Kamus, C. 3, s. 610.
[292] Dönmez, İbrahim Kâfi, "*Cünûn*", TDVİA, C. 8, s. 126.

Mecnun ve Ferhad'ı bile geçmiştir. İhtiyarını yitirdiği için doğruyu yanlışı ayırt edemez hâle gelmiş ve kim ne derse onu yapmaya başlamıştır. Kimi zaman hiç kimseyle konuşmaz. Hatta kendisiyle konuşanları bile duymaz. Hiçbir çare, hiçbir öğüt onun bu hâlini ortadan kaldırmaya yetmediği için babası tarafından zincire vurularak bir süre hapsedilir.

Ahmet Talat Onay delilerin davranışlarıyla ilgili olarak "Deliler kendi kendilerine konuşurlar. Semaya ve kendilerini muhît olan eşyaya hitâb ve itâb ederler."[293]demektedir. Yusuf u Züleyha mesnevilerinde Züleyha da sevgiliyle konuşuyormuş gibi kendi kendine konuşur (bk. s. 222 Sevgilinin Hayaliyle Konuşma). Fakat o bu şekilde konuşurken aklı başındadır. Aşk ayıplanan bir durum olduğu için âşık olduğunu herkesten gizler, duygularını kendi içinde yaşar. Yalnız kaldığı zamanlarda da karşısında sevgilisi varmış gibi konuşarak içini döker. Zaten şairler de Züleyha'nın delirdiği için böyle konuştuğuna dair hiçbir bilgi vermemişlerdir. Bu nedenle Züleyha'nın söz konusu konuşmalarından örneklere burada yer verilmemiştir.

Züleyha Hamdî, Kemal Paşazade ve Yahya'nın eserlerinde, Onay'ın sözünü ettiği, gökyüzündeki ve kendi çevresindeki bir takım varlık ve eşyalarla da konuşur. Fakat yalnızca Yahya'nın eserinde seher yeli, ay ve güneşle konuştuğu sırada cünun hâlindedir. Hamdî ve Kemal Paşazade'nin eserlerinde ise bu varlıklarla, aşkını gizlemek zorunda olduğundan dertleşmek, içini dökmek için konuştuğu görülür. Bu iki eserdeki örnekler için bk. s. 230 İnsan Dışı Varlıklarla Konuşma.

Züleyha ilk rüyada âşık olduktan sonra aşk onun aklını başından almıştır.

ʿAşḳ eser eyledi Züleyḫā'ya
ʿAḳlı milkini virdi yaġmāya (Ḥamdī, YZ., s. 194)

Aşk yüzünden aklı başından giden Züleyha bir gece sevgiliye duyduğu hasretle taşlarla dövünmeye, yanıp yakılmaya, kapı ve duvarlarla konuşmaya başlar:

Zelīḫā ʿaşḳınuñ oldı zebūnı
Teraḳḳī itdi bir gice cünūnı

Başından aşdı baḥr-i iştiyāḳı
Bir ayruḳsı belā oldı firāḳı

[293] Onay, s. 119.

Aḳar ṣu gibi ṭaşlarla dögündi
Şiḳāyet eyledi yandı göyündi

Bu sevdā ile aḳlını şaşurdı
Der ü dīvārı ile söyleşürdi (Yaḥyā, YZ., s. 61)

Züleyha sevgiliyi rüyasında ikinci kez gördükten sonra aşk derdi büyümüş, çaresizliği büsbütün artmıştır. Âşık olduğu kişinin kim olduğunu öğrenememek onun huzursuzluğunu artırmış, âdeta cünun hâli belirmeye başlamıştır:

Ol seḥer çün uyandı nergis-i nāz
Ḫaste itdi cevāb-ı dil-ber-i rāz

Mest olup dil-berüñ ḫiṭābından
Ol dem el yudı yüzi ābından

Yāresi üzre yāre urdı çü yār[294]
Oldı bīmār iken daḫı bīmār

Eyle deprendi ʿaşḳ silsilesi
Doldı cāna cünūn ġulġulesı
[…]
Geh urur ruḫlarını kef gibi
Geh döger sīnesini def gibi
[…]
Hem-zebānın ḫayāl-i yār itdi
Dilden aña şeker niṣār itdi[295]
[…]
Gül gibi çāk düp girībānın
Ġarḳ-ı ḫūn itdi pāk dāmānın

Her kişi kim geleydi aña yaḳın[296]
Çāk iderdi anuñ ṭonın da hemīn
[...]
Yād itdükce ṣoḥbet-i dūşı
Cūş eylerdi mevc-i bī-hūşı

Serv ṭurduḳca sāyeveş düşdi
Dāyeler cümle üstine üşdi

Ne duʿā çāre eyledi ne füsūn
Oldı Leylā-yı ḥüsn iken Mecnūn (Ḥamdī, YZ., s.84-85)

[294] Yāresi: Yarası M.; yāre: yara M.
[295] şeker: şekker M.
[296] yaḳın: yaḳīn M.

Düşince ʿālem-i vuṣlatdan ayru
Yitürdi kendüzini ol perī-rū

Temāṣā eyledi ʿālem fenāsın
Hemān ḥayḳırdı çāk itdi yaḳasın

Bulutlar gibi vardı bir kenāra
Libāsın çekdi itdi pāre pāre

İki ṭaş aldı mihr ü māh gibi
Dögündi ṭaşra çıḳdı āh gibi

Öñine baḳmayup eylerdi reftār
Ḳaçan kim ḳarşusına gelse dīvār

Güneş gibi aña vururdı kendin
Çalardı yirlere serv-i bülendin

Eger ṭutmasalar o māhı muṭlaḳ
Giderdi inḳıṭāʿ-ı arża dek çaḳ

Yüzinde zülfi cīmi ḳaşı nūnı
Hüveydā eyledi naḳş-ı cünūnı

Çıḳup elden ʿinān-ı iḫtiyārı
Semend-i ʿaşḳ ile gitdi ḳarārı

Belā baḥrine irdi fülk-i cānı
Hevāya uydı ṣabrı bādbānı

Ḳara baḫtından irdi ẓulmet-i ġam
Ṣarındı āhdan destār-ı mātem

Yanına dāyeler geldükce ġamnāk
İderdi anlaruñ da cāmesin çāk

Dir idi olalum bu yolda hem-reng
İdelüm nāle ile āha āheng

Egerdi ol gül-i cennet nihālin
Yolardı sünbül-i bāġ-ı cemālin

Ḳomadı cāmesinden bir nişāne
O gül yapraḳların atdı yābāna

Bıraḳdı cāmesin ol serv-i āzād
Şitādan düşdi ṣankim berg-i şimşād

Düşürdi tāc-ı zerrīnin Zelīḫā
Güneş öyle yirinden gitdi gūyā

Gözi yaşını silmez ḫalḳı bilmez
Ṭutulmaġ ile gün gibi yeñilmez

Girüp bāzār-ı ʿaşḳ içre alındı
Yaşı gird-ābına cismi ṣalındı

Revān olsa ḳaçan kim yaşı cūyı
Dökilür ehl-i ʿaşḳuñ āb-ı rūyı

Devādan cismi bī-dermān ḳaldı
Başından ʿaḳlı gitdi ḥayret aldı (Yaḥyā, YZ., s. 63-64)

Züleyha'nın aşk yüzünden deli divane olduğunu gören babası ona bu aşktan vazgeçmesi için ne kadar öğüt verirse de fayda etmez. Bunun üzerine onu korumak için ayağına zincir vurup bir odaya hapseder. Ayağında zinciri gören Züleyha'nın cününu iyice artar. O gece yine ağlayıp inlemeye, dövünmeye, başına toprak saçıp, taşlara vurmaya başlar. Bazen bahtına kızar bazen de sevgiliye hitaben kendi kendine konuşur:

Yādına gelse ṭāliʿi raḳamı
Ḫaṭ çekerdi yüzine on ḳalemi

Yazusı ḳaradur diyüp başa
Ḳara ṭopraḳ ṣaçup döger ṭaşa[297]

Nergis-i mesti erġavān ṣaçdı
Yine sūsen gibi zebān açdı

Eyledi gāh aḫterine ʿitāb
Geh güneş yüzli dil-berine ḫiṭāb (Ḥamdī, YZ., s. 87)

Yahya'nın eserinde Züleyha zincire vurulup hapsedildiği gece seher yeliyle, ertesi gece ayla konuşur.

Seher yeline sevgilisinden haber sorar ve kendi durumunu sevgiliye iletmesini söyler. Haberci olarak gördüğü seher yelinden derdine medet umar:

İderken ḥasret-i yār ile nāle
Didi feryād ile bād- şimāle

Gel ey peyk-i diyār-ı yār-ı ġaddār
Gel ey yār-ı hevādār u ḫaberdār

[297] döger (nüsha): döküp M.

[…]
Ricāl-i ġayba beñzersin hemānā
Gezersin kāyinātı tā ser ü pā
[…]
Açarsın rūy-ı dildāruñ ḥicābın
Bilürsin ḳanda ise yār bābın
[…]
Sürersin yüce ṭaġlardan duḫānı
Olursın cümlenüñ ārām-ı cānı

Ṭutalum ṭaġ imiş bu cism-i bī-cān
Gider āhum duḫānın eyle dermān

Varursañ bāb-ı yāre ara çāre
Benüm ḥālümi bildür ol nigāre

Ṣevāba gir ne deñlü zaḥmet ise
Diyesin ancaġ olur fürḳat ise

Olupdur himmetüñle ḳatı ḫaste
Nihāl-i ḳaddi āhından şikeste

Cemāli gülleri derdüñle ṣoldı
Senüñ çaḳ istedügüñ gibi oldı

Ḫucaḳlarda yatur bīmār u bī-yār
Ġamuñla ḳaldı bī-dermān u nā-çār

Ṣorarsañ ol ġarīb ü ol faḳīri
Olupdur bend ü zencīrüñ esīri

Perīşān-ḫāṭır u derde giriftār
Ne bir hem-dem ne bir ḥālin ṣorar var

Iraḳdan baḳar oldı aḳrabāsı
ʿAdāvet itdi cümle āşināsı

Cefā vü cevre olmaz mı nihāyet
Daḫi gelmez mi eyyām-ı şefāʿat

Vücūda geldi ʿaşḳuñ muḳteżāsı
Ḳażā-yı ʿaşḳuña oldı rıżāsı

Selāsilden olur āzürde cānı
Gider boynından ol bār-ı girānı

Ṭutalum düşmenüñ olmış Zelīḫā
Aña ver eyle bārī bir müdārā

Diyesin yoḳ mıdur yoḳsa ḳıyāmet
Ṣorulmaz mı bu ẓulm-ibī-nihāyet

Çekemezdi bu derdi ḳulle-i Ḳāf
Oran oldı yiter inṣāf inṣāf (Yaḥyā, YZ., s. 65-66)

Ertesi gece gökte ayı görür ve onunla konuşmaya başlar. Yine aydan da sevgilisine haber götürmesini ister. Çünkü kendisini deli diye zincire vurdukları için yakınlarına kızgındır. Çok sıkıntı çekmekte olduğunu, ölmeden önce sevgiliyi görmek istediğini ayın sevgiliye bildirmesini ister:

Eyitdi sen de ʿāṣıḳ mısın ey māh
Kesilmez ıżṭırābuñ tā seḥergāh

Cünūn-ı ʿaṣḳ ile olduñ mı pür-şevḳ
Ki vardur gerdenüñde hāleden ṭavḳ

Ḫazān yapraġına dönmiş cemālüñ
Senüñ de gün gibi var bir zevālüñ

Hele boynuñda yoḳ zencīr bārı
Gezersin istedügüñ yirde bārī

Senüñ kimden olur derdüñe dermān
Ṭutulsañ ḳurtılursın ol dem āsān

Yazuḳlar baña kim birḳaç edānī
Ṭaḳarlar pāy-bend-i aḥmaḳānı

Kemāl ü ʿaḳlumı itmezler idrāk
Cünūnı var diyü eylerler imsāk

İderler ʿaḳlı yār olanı maḥzūn
Ṣanur ḫalḳuñ sefīhi anı mecnūn

Ṣuçum yoġ iken ey māh-ı münevver
Beni mecnūn yirine baġladılar

Yüce yirden nidā it ol perīye
Teveccüh eyleye şāyed beriye

Di eyyār u cefākār u sitemkār
Degülsin derdmendüñden ḫaberdār

Ferāmūş eyledüñ ḳavl ü ḳarārı
Unutduñ bu ġarīb-i rūzgārı

Yetiş bīmāruña ölmezden evvel
Kerem eyle ecel irişmedin gel

Giceden tā görince āfītābı
Bu resme eyledi māha ḫiṭābı (Yaḥyā, YZ., s. 66-67)

Ayla konuştuğu gecenin sabahında bu kez güneşle konuşmaya başlar. Aya söyleklerine benzer sözler söyleyerek sevgilisine haber götürmesi için yardım ister:

Zelīḫā itdi ḫurşīde ḫiṭābı
Didi ey devr-i ʿālem āftābı
[…]
Saña her nesnenüñ var iḥtiyācı
Vücūduñdur cihānuñ başı tācı

Gezersin ʿālemi ḫāne-be-ḫāne
Varursañ ol meh-i nā-mihrbāna

Düşesin ayaġına yalvarasın
Ola kim terk ide cevr ü cefāsın

Öpesin dāmen-i cānānı vāfir
Añasın mā-cerā-yı eşki bir bir

Diyesin ey Süleymān-ı zamāne
Teraḥḥum eyle mūr-ı nā-tüvāna
[…]
Yazıḳdur düşküni yardan uçurma
Aña kim Tañrı urmuş sen de urma

Ölümlü ḫastenüñ āhını alma
Ne deñlü ise noḳṣānına ḳalma
[…]
Maḥabbet ehlini aġlatma her gāh
Esirge yılduzı düşküni ey māh

Boyuñsuz serv-i gülşen tīr-i ġamdur
Yüzüñsüz gül aña nār-ı elemdür

Dehānuñsuz şeker bir zehr-i ḳātil
Lebüñsüz cām-ı mey semm-i helāhil

Niçe bir ola dillerde fesāne
Niçe bir āteş-i hicrāna yana (Yaḥyā, YZ., s. 67-68)

Züleyha âşık olduğu kişiyi ikinci kez rüyasında gördükten sonra aşkını şiddeti giderek artar ve cünun hâli belirmeye başlar. Bu bakımdan Mecnun ve Ferhad gibi

ünlü âşıklarla karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmada onlardan daha çılgın bir âşık olduğu vurgulanmaktadır:

Gözi yaşıyla ʿālem oldı gül-gūn
Egerçi Leylī'yidi oldı Mecnūn

Nice dinsün aña Mecnūn'uñ işi
Ki Mecnūn aña göre uṣlu kişi

Ol itdiyidi vaḫşīlerle ṣoḥbet
Bu vaḫşīden daḫı ṭutmışdı vaḫşet

Anuñ başında ḳuş yapdı yuva ḫoş
Bu uçurmış idi ol yuvadan ḳuş

Varur ol secde içün kūh-ı Necd'e
Bu her yirde iderdi yāre secde

Bu ṣanʿatd'aña öykinmezdi Ferhād
O kem şākird idi bu kāmil üstād

O ṭaġa ṭaşa urdıysa külüngin
Bu söyletmişdi ṭaġuñ lāl ü güngin

Anuñ yaḳdıysa ḫüzni Bīsütūn'ı
Bunuñ yaḳmışdı āhı kāf u nūnı

O çāk itdiyse ṭonını feraḫnāk
Bu ṭon yirine iderdi tenin çāk

Berī oldıysa ol gīsūsından
Bunı gören ṣanurdı çıḳdı sinden

Göñül naḳşında ol ḳaldıysa ḫayrān
Bu cān gülzārını iderdi seyrān

O cān virmekle cānın ḳıldısa şād
Bu olmışdı ġam u şādīden āzād

Maḥabbet pīşesinde şīr idi bu
Çi ger āhū-ṣıfat naḫcīr idi bu

Hevā yolında birdür māde vü ner
Ṣadāḳat kimde ise ol durur er

Bu gül çün ġonca gibi yüzin açdı
Yire şeb-nem gibi göz ṣuyı ṣaçdı

Ḥayānuñ perdesin açdı yüzinden
Giderdi şerm zeynini sözinden

Yazar zülf ü ḳadinden cīm ü nūnı
Oḳur yüzin gören naḳş-ı cüñūnı (Kemāl, YZ., s. 70-71)

Yahya aşktan deliye dönmüş âşığın gerek kendi kendine, gerekse insan dışı varlıklarla konuşarak sürekli aşk derdini dile getirmesi hakkında şunları söyler:

Yābāna söylemekden hemçü mecnūn
Yorılmaz ʿāşıḳ-ı bīmār u maḥzūn

Döker derdini derdi olan abdāl
Meṣeldür bu ki ıssın söyledür māl

Belürse bād-ı ṣarṣardan ʿalāmāt
Dilini ṭutmaz evrāḳ-ı nebātāt

Mey-i ʿaşḳ ehl-i derdi bülbül eyler
Kitāb-ı ʿaşḳı oḳur ṭurmaz ez-ber

Ṭuyurur genc-i ʿaşḳı āh-ı serdi
Üşürür başına zenbūr-ı derdi

Bilür ḥāl ehli ḥāl-i ʿāşıḳānı
Ölürken ṭutılur ancaḳ zebānı (Yaḥyā, YZ., s. 124)

Züleyha'nın Yusuf'a tacizleri sırasında Yusuf kaçarken Kutayfer'e yakalanır. Evli bir kadın olarak zina ile suçlanmaktan korkan Züleyha, kocasına Yusuf'un namusuna göz diktiğini söyler. Bu iftira üzerine Yusuf kendisini Kutayfer'e karşı savunurken Züleyha'nın yalan söylediğini ve onda cünundan eser olduğunu söyler. Yusuf tarafından Züleyha'nın bu hâli şöyle tasvir edilir:

Zelīḫā'nuñ cünūnından eṣer var
Degüldür kendü kārından ḫaberdār

Cibillīdür anuñ sevdā-yı ḫāmı
Perīşān itme ol bedr-i tamāmı

Ḫuṣūṣā kim bozulmışdur mizācı
Ziyāde lāzım olmışdur ʿilācı (Yaḥyā, YZ., s. 137)

Aşkın etkisiyle Züleyha'nın aklı başında değildir ve doğruyu yanlışı ayırt edemez durumdadır. Yusuf'un istignası haddi aşmış, vuslat arzusuyla yanıp tutuşan Züleyha çaresizdir. Vuslata giden yolda doğru veya yanlış kim ne derse ona

uymaktadır. Onun vuslat isteğine karşılık vermeyen Yusuf'un gönlünü yumuşatabilmek için Mısırlı kadınların Yusuf hakkındaki yalan sözlerine inanıp onu zindana hapsetmeye karar verir:

Kemāl-i ʿaşḳ ile olmışdı maḥv ol
Ne ʿaḳlı vardı kim añlaya sehv ol

Ḫudā ʿaḳlını nāḳıṣ itmiş idi
Olanca ʿaḳlı daḫı gitmiş idi

Ġarīb-i şehr-i ʿaşḳ idi Zelīḫā
Ġarīḳ-i baḥr-i ʿaşḳ idi Zelīḫā

Olur lā-büd ġarīb olanlar aʿmā
Ġarīḳuñ ḥāli ḫod gün gibi peydā

Meded isterdi ne yüzden olursa
Ṣanurdı el-meded kimden bulursa

Ḫalāṣ içün ṭolaşur zülf-i yāre
Resen ṣanup elin ṣunardı māra

Ne yola getürürlerse giderdi
Ne iş kim ögredürlerdi iderdi

Diseler kūy-ı vaṣla bu durur yol
Giderd' olsa cehennem çāhı da ol

Eyüden yatluyı farḳ itmez idi
Ne ols'işler eyü yatlu dimezdi

Ḫayāl iḳlīmine girmişdi cānı
Eyü yavuz unutmışdı cihānı

Cihānı neylesün cān isteyenler
Niderler cānı cānān isteyenler

Bu söz üstine çün fikr oldı āḫir
Zelīḫā oldı bu işe mübāşir

Ki zindān eyleye Yūsuf yirini
Ṣala seng içine cān gevherini (Kemāl, YZ., s. 205-206)

Züleyha Yusuf zindandayken ayrılık acısı ona öyle tesir eder ki aklı başından gider. Kendinden geçmiş, sevgiliden başka bir şey düşünmez olmuştur. Bu nedenler hizmetçilerinin kendisine söyledikleri sözleri bile duymaz.

Gelse ḫādimleri anuñ ḳatına
Bir sözi söylemege ḫıdmetine

Bir niçe defʿa çaġırurlar idi
Ḥāli andan ḫaber virürler idi

Dir idi anlara ki şaşdı bilüm
Vardı zindān içine düşdi dilüm

ʿAḳlumı aldı yār-i zindānī
Ḳodı bī-ḫod bu mest ü ḥayrānı

ʿAḳlını her kimüñ ki ala o māh
Bu cihāndan ḳaçan olur āgāh (Ḥamdī, YZ., s. 158)

Kemal Paşazade Züleyha'nın özlem duygusuyla aklını yitirdiğini, sürekli Yusuf'un adını sayıkladığını söyler:

Mey-i şevḳ ile olur ʿaḳlı zāyil
Yatur sāye gibi bī-hūş u bī-dīl

Baḳar gözi gören ṣanur uyuḳlar
İşitmez didügin ṭurmaz ṣayuḳlar

Diline gelmez illā nām-ı Yūsuf
Dil-i bī-ṣabrınuñ ārāmı Yūsuf

Hemīn Yūsuf dir ü Yūsuf işidür
Belī bu ʿāşıḳuñ dāyim işidür (Kemāl, YZ., s. 217)

Yahya ise vuslat düşüncesine engel olur diye hiç konuşmadan oturduğunu, gönlü iyice daraldığında da ağlayıp inleyerek dövündüğünü söyler:

Ḥicāb olur diyü fikr-i viṣāle
Ḫamūş olur ḳarışmaz ḳīl ü ḳāle

Güneş gibi vücūdı pür-ḥarāret
İrişdi ḫāne-i ʿaḳlına ġāret

Ḥarāmī gözleri ḳan ile ṭoldı
Baḳışlar ḫaylī maẓlūmāne oldı
[…]
Ṭaraldı ġoncaveş ḳalb-i ḥazīni
Ziyāde oldı bülbülveş enīni
[…]
Gögerdürdi dögünmekden yüzini
Gülüñ oldı benefşe hem-nişīni (Yaḥyā, YZ., s. 145)

Züleyha'nın cünun hâli yıllarca vuslatı beklemekten yaşlandığı ve hâlâ Yusuf'u beklediği günlerde de görülür. Sabırla yılları geçiren Züleyha vuslata dair bir işaret göremeyince cünun baş gösterir:

Niçe gün ṣabr iderdi ol dil-efgār
Viṣālinden ʿıyān olmazdı āṯār

Daḫı artardı sevdā-yı cünūnı
Belā-yı ʿaşḳı ġavġā-yı cünūnı

Ḳararup ḳalur idi ḳaşı gibi
Yüzi üzre düşerdi yaşı gibi

Elemden olmayup bir laḥẓa ḫālī
Bu idi ʿaşḳ-ı dildār ile ḥāli (Yaḥyā, YZ., s. 156)

II. I. 1. 2. 2. 21. Ayıplanmaktan Utanmama

Âşık başlangıçta ayıplanma endişesiyle aşkını herkesten gizlerken, aşk derdi giderek artınca ayıplanma kaygısını bir kenara bırakır. Çünkü sevgiliden başka hiçbir şey umrunda değildir. İbn Hazm bu konuda "Aşkın açığa vurulması, çoğu kez aşkın hayâya galebe çalması ve aşkını ilan etme gereksiniminin her türlü ağırbaşlılığı yok etmesi nedeniyledir. Böylesi durumlarda, insan kendi kendine hâkim olamaz ve başka bir davranış göstermek için kendini zorlayamaz. İşte bu durum aşkın son kertesidir; akla olan tahakkümünün en güçlü olduğu dönemidir."[298] demiştir.

Kemal Paşazade'nin aşağıdaki beyitlerinde Züleyha'nın aşk yüzünden ayıplanmayı hiçe saydığı ve utanma duygusunu bir kenra bıraktığı belirtilmektedir:

Virüp cān ḫırmenini bād-ı āha
Melāmet kūhını ṣaymazdı kāha (Kemāl, YZ., s. 70)

Ḥayānuñ perdesin açdı yüzinden
Giderdi şerm zeynini sözinden (Kemāl, YZ., s. 71)

Züleyha dayesinin öğütlerine karşılık aşkta kararlılığını anlatırken yakınlarından utanma ve düşmanlardan korkma kaygısı taşımadığını, bunun âşıklığın gereği olduğunu söyler:

Bu cāmı nūş idende olmaz aṣlā
Ḥicāb-ı āşnā vü ḫavf-ı aʿdā (Yaḥyā, YZ., s. 60)

---

[298] İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı,* Çeviren: Mahmut Kanık, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 69.

Züleyha'da aşk etkileri cününa sebep olmaya başlayınca babası onunla konuşur, ona bu sevdadan vazgeçmesi için öğütler verir. Ancak Züleyha bu sözlere hiç itibar etmez. Babası onun bu aşk yüzünden dile düşmesinden korktuğu için onu uyarır. Fakat Züleyha için bunun önemi yoktur. Babasının söylediklerine şöyle cevap verir:

Didi duḫter olalu ʿaşḳ ʿıyān
Gitdi ḳalmadı bende nām u nişān

Pederi didi olma rüsvāyī
ʿAḳluñı dir ṭaġıt bu sevdāyı

Didi duḫter olalu bu ḥālet
Bende ne ʿār ḳaldı ne ġayret[299] (Ḥamdī, YZ., s. 85)

Didi gül gibi ḳılma perdeñi çāk
Eyitdi perde-derdür ʿaşḳ-ı bī-bāk
[…]
Didi levḥüñde ġayret naḳşı ḳanı
Eyitdi eşk-i çeşmüm yudı anı (Kemāl, YZ., s. 71)

Züleyha Yusuf Mısır'a satılmak üzere getirildiğinde onu ilk kez tesadüfen evinin penceresinden görür. Onun rüyada görüp âşık olduğu kişi olduğunu anlayınca hemen pazara gidip yakından görmek ister. Cariyeler onu engellemeye çalışırlar. Çünkü Züleyha o sırada evli bir kadındır. Fakat o âşıklarda ar olmayacağını, sabredemeyeceğini ve hemen onu kucaklamak istediğini söyler:

Ḳoñ beni şehre varam
Bāzār içine varam
Sevdügüm bellü görem
Ḫalḳlar beni ṭañlayu

ʿĀşıḳlarda ʿār olmaz
Ṣabrı ḳarārı ḳalmaz
Ḳuçmayınca ḳurtulmaz
Sevdügüne ulaşu (Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 189)

Yusuf'un istigna gösterip ona bu aşktan vazgeçmesi için söylediği azarlayıcı sözlerinden Züleyha hoşnuttur:

Aña seng-i melāmet ḫoş gelürdi
O murġān-ı saʿādet ḫoş gelürdi (Yaḥyā, YZ., s. 108)

[299] ʿār (nüsha): ġayr M.

II. I. 1. 2. 2. 22. Aşk Derdinden Hoşnutluk

Aşkın şiddeti giderek artınca âşık sevgilinin cefasından, nazından, istignasından kısacası aşkın her türlü derdinden hoşnut olmaya başlar. Âdeta cefayı kanıksamış, aşkın doğal bir sonucu olduğunu kabullenmiştir. Hatta derdine çare olacak herşeyi reddeder. Bu derdin sona ereceğini düşünerek vuslatı bile istemez. Gerçek âşığın en önemli özelliği aşk derdinden şikâyet etmemesidir.

Züleyha'nın aşk yüzünden perişan olduğunu gören dayesi, bu aşktan vazgeçmesi için öğütler verir. Züleyha son derece kararlıdır. Aşkın her türlü belasına alıştığını, bundan böyle hiçbir şeyin onu bu aşktan vazgeçiremeyeceğini, aşk derdinden başka bir şeyin onu mutlu etmeyeceğini söyler:

Belā-yı ʿaşḳa muʿtād oldı cānum
Ḫarāb-ābād-ı ḥasretdür mekānum

Beni şimden girü hergiz ḳayırmaz
Ṣafā vü ẕevḳ u şevḳumdan ayırmaz

Beni şād eylemez illā ġam-ı dost
Bu söz meşhūrdur bir dost bir post (Yaḥyā, YZ., s. 60)

Züleyha'da aşk yüzünden cünun baş gösterince babası tarafından zincire vurulup hapsedilir. Fakat Züleyha bu durumdan hiç rahatsız değildir. Aşkı için böyle bir cezayı bile hiçe sayarak kabullenir:

Ṭaḳıldı boynına zencīr-i zerrīn
Bu ġamdan olmadı ebrūları çīn

Bu zer zencīre yoġ idi nizāʿı
Cemāli şemsinüñ oldı şuʿāʿı
[…]
Zeliḫā'ya cünūn-ı ʿaşḳı bağı
Virürdi bāġ-ı cennetden ferāġı
[…]
Dir idi eyleyüp ʿaşḳını iẓhār
Bize bu bend olupdur bend-i dildār

Maḥabbet bāġınuñ serv-i bülendi
Bu ḳayd u bendi ġāyetde begendi (Yaḥyā, YZ., s. 64)

Züleyha Yusuf'a hitaben söylediği bir gazelde aşk derdinden hoşnutluğunu şöyle dile getirir:

Ölince çekem derdüñi uṣanmayam ey dost
Ṣanma ġam-ı hicrān ile ben senden uṣandum (Kemāl, YZ., s. 163)

Başka bir gazelde de Yusuf'un gözlerinin cefasından gönlünün safa bulduğunu söyler:

Gözlerüñden göñlüme cevr ü cefā eksük degül
Ol cefā vü cevr ile cānda ṣafā eksük degül (Kemāl, YZ., s. 194)

Yusuf'la gizlice buluştuğu yedi haneli köşkte ona yalvarırken, her türlü cefasına rağmen asla yüz çevirmeyeceğini, usanmadan bunlara katlanacağını, canının son damlasına kadar bu aşktan vazgeçmeyeceğini söyler:

Cefālar eyleseñ biñ biñ degül yüz
Birinden incinüp döndürmezem yüz

Bilürsin kim uṣanmaz ʿāşıḳuñ var
Ne deñlü cevr iderseñ eylegil var
[…]
Hevāñ odı yaḳarsa āb u ḫāküm
Yapa ʿaşḳuñ bināsın cān-ı pāküm (Kemāl, YZ., s. 164)

Züleyha Yusuf'a âşık olduğu için Mısırlı kadınların kendisi hakkında dedikodu yaptıklarını duyunca onları evine davet eder. Yusuf'u karşılarına çıkarıp onun güzelliğine âşık olmakta ne kadar haklı olduğunu kanıtlamak ister. O gün Yusuf'u kadınların karşısına çıkardığında ona duyduğu aşkın her türlü cefasından memnuniyetini şu sözleriyle dile getirir:

Bu ne deñlü ki eyler telḫ ü nefrīn
Gelür biri birinden baña şīrīn

Gerekmez ġayr elinden tāze gülşen
Diken yigdür baña yārüm elinden

Eger luṭf ola ger ḳahr u cefādur
Ne kim baña gelür bundan ṣafādur (Kemāl, YZ., s. 197)

Züleyha bunca cefa ve zahmetten hoşnut olmasını sadık bir âşık olmasına bağlar. Aynı zamanda âşığın daima cevre, sevgilinin ise lutf u vefaya layık olduğunun bilincindedir. Bu nedenle ona sevgilinin cefası safadır.

Cefāsın çoġ u luṭfın az eyler
Bilür çoḳ sevdügümi nāz eyler
[…]
Bilür kim bir cefā-keş ʿāşıḳıyam
Yolında cān u dilden ṣādıḳıyam

Aña lāyıḳ çi ger luṭf u vefādur
Benüm cānuma cevr itmek sezādur

Ki ʿāşıḳ cānı miḥnetde yaraşur
Belā vü derd ü ḥasretde yaraşur (Kemāl, YZ., s. 198)

Züleyha bir gün aşk yüzünden hasta yatarken kocası Kutayfer hekimlerini çağırır. Hekimler Züleyha'yı muayene ettikten sonra hasta olmadığını anlarlar. Fakat Züleyha'ya derdini sorarlar. Züleyha bu derdine ilaç istemediğini, derdinin dışta değil içinde olduğunu, bu yüzden ilaca ihtiyacı olmadığını söyler. O aşk derdinden hoşnuttur. Tabiplerin kendisinden el çekmesini ister.

Zelīḫā'ya ṣordılar
Ḥālüñ nedür didiler
Gönlüñüz neyi diler
ʿİlāc idelüm diyü

Ẓelīḫā eydür söylemeñ
Baña ʿilāc eylemeñ
Ṭaşuma zaḥmet virmeñ
Benüm aġrum içerü

Ṭabībler ʿāciz ḳaldı
Hīç ʿilāc idemedi
Zelīḫā dönüp söyledi
Derdüme dermān diyü

Ṭabībler ḳalḳdı gitdi
Zelīḫā yatu ḳaldı
Ḳuṭayfer daḫı bildi
Bu ʿāşıḳ olmış diyü (Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 197)

II. I. 1. 2. 2. 23. Sevgiliden Başka Her Şeyden Vazgeçme

Züleyha ilk kez rüyasında gördüğü ve kim olduğunu bilmediği bir gence âşık olduktan sonra gönlünde ondan başka hiçbir şeye yer kalmamıştır. Gönlü yalnızca sevgilinin düşüncesiyle dolmuştur. Sevgili dışındaki herşey ona yabancıdır:

Ḳazındı levḥ-i dilden naḳş-ı aġyār
Hemān efkār-ı yār oldı añа kār (Yaḥyā, YZ., s. 56)

Ḳalbden mā-sivāyı defʿ itdi
Başda olan hevāyı refʿ itdi (Ġubārī, YZ., s. 120)

Mā-sivā çıḳdı hep derūnumdan
Ḫaberüm yoḳ benüm birūnumdan

Pes odur şimdi dilde dīdemde
Bu derūn u bīrūn-ı ʿālemde (Ġubārī, YZ., s. 127)

Hīç Yūsuf'dan ġayrıyı añmaz idi
Yoḳsa andan ġayrıyı görmez idi
[…]
Gözi yaşı yire dökilür idi
Yirde Yūsuf adını yazar idi (Naḥīfī, YZ., s. 874)

Züleyha dayesinin rüyada gördüğü birinin aşkıyla bu kadar perişan olmaması, bu aşktan vazgeçmesi için verdiği öğütlere karşılık aşkı uğruna canından ve cihandan bile vazgeçtiğini, sevgili olmadan yaşayamayacağını, bu nedenle boşa öğüt vermemesini söyler:

Göñül mışrında sulṭān itdüm anı
Ne cānı ister oldum ne cihānı

Şu göz kim gördi anı oldı şeydā
Kime baḳsun kimi itsün temāşā

Kimüñle diñlene bī-çāre göñlüm
Kimüñle eglene āvāre göñlüm

Ḫayātum olmaz ol rūh-ı revānsuz
Ne dirlik baña ol ʿĪsī-dehānsuz

Naṣīḥat itmesün yoḳ yire yārān
Gerekmez mānīʿ-i efkār-ı cānān (Yaḥyā, YZ., s. 60)

Züleyha zincire vurulup hapsedildiğinde bu durumdan hiç rahatsız değildir. Çünkü gönlünün sevgiliden başka hiçbir şeye ilgisi yoktur. Dolayısıyla bedeninin bu eziyetten acı çekmesi onu rahatsız etmez.

Ḳuyūd-ı mā-sivādan geçdi muṭlaḳ
Teninde ḳayd-ı cānān ḳaldı ancaḳ
[…]
Olup ḳayd-ı cihāndan fāriġu'l-bāl
Bu minvāl üzre geçdi bir iki sāl (Yaḥyā, YZ., s. 64-65)

Züleyha rüyasında âşık olduğu kişi sandığı Mısır azizi ile evlenmiş, evlendiği kişinin âşık olduğu kişi olmadığını düğün günü anlamış ve o an sanki dünya başına yıkılmıştır. Fakat bu evlilikten geri dönemez. Düğün merasimi devam etmektedir. Gelinin tahta oturtulması, taç giydirilmesi ve saçı merasimi sırasında Züleyha'nın içi kan ağlamaktadır. Gözü ne kocası Kutayfer'de ne de taç ve tahttadır. Onun tek varlığı aşkıdır. Bu uğurda canını bile verecek kadar âşıktır:

Çün Züleyḫā'ya menzil oldı bu taḫt
Eylediler duʿā-yı devlet ü baḫt[300]

Gerçi çıḳdı zer üzre ol gevher
Āteş idi velī aña ol zer

Ḳodılar farḳına muraṣṣaʿ tāc
Ḳıymeti ʿaşḳ-ı cāndan alduġı bāc

Lākin ol efser-i girān-gevher
Oldı farḳında ṣanki kūh-ı kemer

Dem-be-dem k'üstine direm yaġdı
Aña bārān-ı derd ü ġam yaġdı

Ol güher kim iderdi ḥūr aña reşk
Çeşmine oldı māye dürr-i eşk

ʿAşḳ ile varlığın viren yāra
Cān daḫi olsa baḳmaz aġyāra

ʿĀşıḳuñ meyli mi olur tāca
Çün virüpdür serini tārāca

Çeşmi anuñ ki ola gevher-bār
Görinür mi ʿaceb gözine niṣār (Ḥamdī, YZ., s. 99)

Zelīḫā derd ile olmışdı dil-saḫt
Gözine girmez idi tāc ile taḫt

Ṣaçılduġınca dürr ü gevher enbūh
Yaġardı üstine bārān-ı endūh

Dür-i eşkiyle olup gözleri pür
Görinmedi gözine gevher ü dür

[300] devlet ü: devlet-i M.

Ḳalup sengīn ḥişār içinde cānı
Başına tāc virdi ser-girānī

Çün oldı gözinüñ içi ṭolu āb
İçine şıġmaya olursa cüllāb

Göñül kim ide bir yār ile bāzār
Olur ġayrından anuñ cānı bizār (Kemāl, YZ., s. 96)

Kemal Paşazade'nin aşağıdaki beyitlerinde de Züleyha'nın sevgili dışında herşeyden vazgeçtiği anlatılmaktadır:

Cihāna cān ile olmışdı aġyār
Görinmezdi gözine dār u deyyār
[…]
Zelīḫā gerçi geçmişdi cihāndan
Cihān n'olur ki el yumışdı cāndan (Kemāl, YZ., s. 97)

Züleyha aşağıdaki beyitlerde Yusuf'a onun aşkı uğruna vatanından, dünyadan, canından, herşeyden vazgeçtiğini şöyle dile getirir:

Beni ʿaşḳuñ ayırdı ḫān u māndan
Lebüñ şevḳıyla cān geçdi cihāndan (Kemāl, YZ., s. 137)

Baña sensüz cihān mülkin gerekmez
Cihān n'olur ki cān ilkin gerekmez (Kemāl, YZ., s. 164)

Seni ister seni sever bu cānum
Daḫı kimse gözüme gelmez benüm (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 208)

Aziz, Züleyha'nın isteği üzerine Yusuf'u satın alıp Züleyha'ya teslim ettikten sonra Züleyha her şeyden vazgeçmiş, tüm sevgisini, ilgisini Yusuf'a yöneltmiştir:

Ḳamu dünyā sevgisini terk ider
Yūsuf'uñ ʿaşḳını cānda berk ider
[…]
Ḳamu nesneyi unutdı ol nigār
Yūsuf'uñ ʿaşḳı anı eyledi zār

Ḳan aldursa ḳanı yire ṣaçılur[301]
Yirde Yūsuf adı ol dem yazılur

Yirde naḳş olurıdı Yūsuf adı
Hem müfessirler daḫı eyle didi (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 189)

[301] Bu mısra'ın vezni bozuk.

Züleyha Yusuf'tan suhuf-ı İbrahim'i öğrenme bahanesiyle Yusuf'la birlikte olduğu gün, Yusuf onu Allah'a iman etmeye davet eder. Züleyha Allah'la aşinalığı olmadığı, kendisinden başka kimseye âşık olmayacağı cevabını vererek Yusuf'a duyduğu aşkın herşeyden üstünlüğünü dile getirir. Yusuf'u taparcasına sevmektedir:

Didi Allāh ile yoḳ āşnālıḳ
Göñül olmaz senüñ ġayruña ʿāşıḳ

Ṭapuñdan ġayrı yoḳdur baña maḳṣūd
Senüñ olsun o maʿbūd u mescūd

Şarāb-ı ʿaşḳ ile bī-hūş u mestem
Cemālüñ göreli ṣūret-perestem (Yaḥyā, YZ., s. 115)

Züleyha Yusuf'a yalvarırken ondan başka her şeye yüz çevirdiğini şu gazelle dile getirmiştir:

Kūyuña naẓar ḳılalı gülşenden uṣandum
Sen cān yüzini göreli ben benden uṣandum

Geçdüm göreli gün yüzüñi cān u cihāndan
Yaʿnī ki seni bulalı ben benden uṣandum

Uṣandı ṣanursın ola cānānı senden
Ṭoyınca yüzüñ görmemişem ḳandan uṣandum

Kūyuñda görelden berü gül ruḫlaruñ ey dost
Gül yüzine baḳmadum u gülşenden uṣandum (Kemāl, YZ., s. 163-164)

Yusuf zindandayken Züleyha'nın gönlüne Yusuf'tan ayrı kalmanın elemi öyle tesir eder ki her şeyden hatta kendinden bile vazgeçmiş durumdadır:

Eyle bilişdi derd-i cānāne
K'oldı cān u cihāna bīgāne[302]

Eyle yaḳlaşdı aña şevḳ ile şūr
Ki anı cümle işden eyledi dūr

Eyle ṭoldı hevā o serv-i sehī
Ki ḳamu varlıġından oldı tehī

Eyle ṭoldurdı şevḳ ile reg ü post
Kendü boşaldı ṭoldı yirine dost

[302] bīgāne: bī-gāne M.

Şöyle kim bir gün ol żaʿīf-mizāc
Oldı ḳan almaġa meger muḥtāc

Çün aḳup yire düşdi ḳanı hemīn
Nām-ı Yūsuf'la naḳş oldı zemīn
[…]
Eyle ṭoldurdı anı mihr-i nigār
Ḳalmadı anda ẕerrece aġyār

Ẓāhirinde ne būy ḳaldı ne reng
Bāṭınında ne ṣulḥ ḳaldı ne ceng

Yār ile ṭoldı bāṭın u ẓāhir
Belki yār oldı evvel ü āḫir

Söze gelse sözinde yār idi
Naẓar itse gözinde yār idi

Ne hevā-yı küleh ne reng-i ḳabā
Ne nemed ġayreti ne neng-i ʿabā[303]

Ne recā-yı kerem ne şevḳ-ı vefā
Ne belā-yı elem ne ẕevḳ-ı ṣafā

Ne ġam-ı salṭanat ne şevket-i taḫt[304]
Ne ʿulüvv-i şeref ne devlet ü baḫt (Ḥamdī, YZ., s. 157-158)

Kemāle irmedin güm-rāhlıġı
Teninden var iken āgāhlıġı

Olur günlerde bir gün faṣda ḥācet
Gelüp cerrāḥ ider cismin cerāḥat

Bitürür bir dem içre ḳolı bāġı
Nihāl-i ʿācdan mercān budaġı

Ne yire kim ḳolından ḳan ṣaçıldı
Ḳalemsüz Yūsuf'uñ adı yazıldı

Pür olmış dostdan şöyle reg ü post
Ki çıḳmaz postdan illā gine dost

Kişi şöyle gerek yār ile olmaḳ
Boşalup kendüzi yār ile ṭolmaḳ

[303] neng-i (nüsha): reng-i M.
[304] taḫt (nüsha): baḫt M.

Zelīḫā cām-ı şevḳ ile olup mest
Ḥarīf-i ʿaşḳ ile olmışdı hem-dest

Gidüp başdan hevā-yı tāc u taḫtı
Hevā odına yaḳmış raḫt u baḫtı

Vücūdı mīvesinden būyıla reng
Gidüp ḳalmamış idi naḳş u nīreng

Maḥabbet naḳşıyıla içi ṭolmış
Ġam-ı ʿaşḳa düşüp yek-reng olmış (Kemāl, YZ., s. 222)

Züleyha Yusuf'a öyle âşıktır ki gönlünde onun aşkından başka hiçbir şeye yer yoktur. Hatta kan aldırdığında yere damlayan kan Yusuf'un adını yazmıştır.

Mizācı bozulup faṣṣād geldi
Urup neşter ḳolına ḳan aldı

Ḳolından ayrılup ḳanlar ki indi
Zemīne nām-ı Yūsuf naḳş oldı

Ḥabībüñ ġayrın atmış idi ḳanı
ʿAceb mi naḳş-ı Yūsuf olsa ḳanı (Şerīfī, YZ., s. 25)

Bu motif yukarıda Sûlî Fakîh, Hamdî ve Kemal Paşazade'den alınan örnek beyitler arasında da geçmektedir. Aynı motif bunların dışında Ali ve Haliloğlu Ali'nin eserlerinde de yer alır.[305].

Yusuf'un ayrılığıyla yanmakta olan, Züleyha kocası Aziz'in ölümünden sonra maddeten de yoksullaşmıştır. Maddi manevi yoksulluk içindeyken gönlünde en büyük varlığı Yusuf'un aşkıdır. Ondan başka hiçbir şeye yer yoktur.

Döşegi ḫār oldı yaşduġı ṭaş
Dost ġayrın göñülden itdi tirāş (Ḥamdī, YZ., s. 164)

Döşendi ṭoprağı yaşdandı ḫārı
Giderdi levḥ-i dilden ġayr-ı yārı

Delü göñlin belāya ḳıldı muʿtād
Ḳuyūd-ı dünyevīden oldı āzād (Yaḥyā, YZ., s. 154)

Züleyha Yusuf'a yalvarırken onun uğruna malını mülkünü, vatanını, tacı ve tahtı bırakıp geldiğini fakat Yusuf'un vefasız olduğunu dile getirir:

[305] bk. ʿAlī, KY., s. 305; Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 194.

Ata ana ḳavm u mülk ü mālumı
Senüñ içün terk ḳıldum taḫt-ı şāh

Seni baña yār olasın dir idüm
Ne ḳılayum olmaduñ püşt ü penāh

Senüñ içün terk ḳıldum mālumı
Senüñ içün terk ḳıldum mülk ü cāh (Ḍarīr, KY., s. 181-182)

II. I. 1. 2. 2. 24. Sevdiğine Kul Köle Olma

Zengin ya da fakir, efendi ya da kul her kim olursa olsun âşıksa sevdiğine gönülden kul köle olması, Kemal Paşazade'nin aşağıdaki beyitlerde belirttiği gibi âşığın yüceliğinin göstergesidir:

Belī maʿşūḳa ʿāşıḳ bende olur
Ululuḳ ʿaşḳ içinde ḳanda olur

Cihānda bende vü şeh bay u yoḫsul
Dil ü cāndan olur cānānına ḳul (Kemāl, YZ., s. 127)

Züleyha büyük aşk duyduğu Yusuf'u oğul bahanesiyle satın alıp sarayına getirmiştir. Kendisine çok sayıda hizmetçinin hizmet ettiği bir banu iken o şimdi Yusuf'a hizmet etmekte, maddî manevi hiçbir fedakârlıktan kaçınmamaktadır:

Mihr ü meh çün maḳāma irdiler
Ṭoġrı ʿişret-serāya girdiler

Rūşen olmaġa meclis-i ʿişret[306]
Virdi ol māha nūrdan ḫilʿat

Virdi zerrīn kemer muraṣṣaʿ tāc
Her biri şarḳa bāc u ġarba ḫarāc

Her gün ol māha olsa ṣubḥ-ı cedīd
Yiñi ḫilʿat virürdi ol ḫurşīd

Yaşduġından götürse gün gibi ser
Ḥāżır eylerdi laʿl-gūn efser
[...]
Olmaz idi o ṭalʿat-ı lāmiʿ
Bir girībāndan iki gün ṭāliʿ

Eylemezdi o serv-i gülşen-i nūr
İki defʿa bir efser ile ẓuhūr

[306] ʿişret(nüsha): işāret M.

Bir kemer-bendi ney gibi o nigār
Bağlamazdı miyānına tekrār

Çün Züleyḫā ideydi Yūsuf'ı zeyn
Ḥāṣıl eylerdi cāna ḳurrat-ı ʿayn
[…]
Ṭaşt-ı zerrīnde yurdı sünbülini
Farḳ iderdi benefşeden gülini

Müşgini cevhere mülemmaʿ idüp
Ṣadrını mesned-i muraṣṣaʿ idüp

Bunca bānū iken ol ehl-i temīz
Eline ṣu ḳoyardı ṣanki kenīz (Ḥamdī, YZ., s. 112-113)

Aradı menzil ol meh-rūya lāyıḳ
Sarāyı ḳalbini buldı muvāfıḳ

Düzetdi ol sarāy içinde mesken
K'ola anda muḳīm ol serv-i gülşen

Ḳamu esbābını gördi müretteb
Ḳayurdı eksügin ne var ise hep

Müzehheb cāmeler zerrīn kemerler
Degül bir iki üç ḳat ḳat mükerrer
[…]
Geyürüp cāmeler gül gibi rengīn
İderdi gülşenin her ṣubḥ tezyīn
[…]
Zelīḫā ḳullıġında ḳāyim idi
O serve sāye gibi lāzım idi

Ḫırām itdükce ol serv-i dil-ārā
Sürünürdi yanınca sāyeāsā
[…]
Giceler sünbüliyle hem-dem olur
Seḥer gül ruḫlarıyla maḥrem olur

Varınca uyḫuya ol nergis-i ter
Yanında giceler efsāne söyler

Seḥer açınca nergisveş gözini
Gül-ābıyıla yurdı gül yüzini
[…]
Otursa ḳanda ol serv-i dil-ārā
Döşerdi sebze gibi sebz dībā
[…]

Yimegin rūz u şeb tertīb iderdi
Eliyle kendüzi terkīb iderdi

Müheyyā eyler idi istemedin
Şu yimekler ki bilmez kimse adın
[…]
Zelīḫā cān ile ḫıdmet ḳılurdı
Ne ḫıdmet eylese minnet bilürdi

Olup ol serv-i raʿnāya hevādār
Olur ḫātūn-ı Mıṣr iken perestār (Kemāl, YZ., s. 125-127)

Yusuf satın alınıp Aziz'in sarayına getirildikten sonra Züleyha'nın Yusuf'un giyim kuşamı ve yiyip içmesi ile ilgili olarak kul köle olup hizmetler etmesi Sûlî Fakîh, Gubârî ve Yahya'nın Yusuf u Züleyha'larında da Hamdî ve Kemal Paşazade'deki gibi anlatılmıştır.[307]

Züleyha Mısır'da Aziz'in sarayında bir banu, Yusuf ise kocasının satın aldığı bir kuldur. Ancak aşk Züleyha'yı kulunun kulu hâline getirmiştir. Züleyha'nın bu durumunu şairler aşağıdaki beyitlerde şöyle dile getirmişlerdir:

Ḫıẕmet eyler idi aña her zamān
Yūsuf aña şāh Züleyḫā pāsbān (Ḍarīr, KY., s. 181)

Mıṣr ḫātūnıyam saña uş ḳaravaş
N'olmışam gör ḫālümi ey baġrı ṭaş (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 208)

Dimezem ben saña ʿazīz oldum
Belki bir kemterīn kenīz oldum (Ḥamdī, YZ., s. 125)

Egerçi Mıṣr şehrinde ʿazīzem
Saña kim çāker ü kemter kenīzem (Kemāl, YZ., s. 417)

Yahya'nın aşağıdaki beytinde de Züleyha, Yusuf'a onun uğrunda her şeyini harcayıp, yüce bir kişiyken ona kul köle olduğunu şu sözleriyle ifade eder:

Saña maḳdūrını ṣarf itdi ol yār
ʿAẓīmü'ş-şān iken oldı perestār (Yaḥyā, YZ., s. 111)

II. I. 1. 2. 2. 25. Kıskançlık

Kıskançlık âşığın en bilinen özelliklerindendir. Sevgilisiyle başka birinin ilgilenmesine ya da sevgilinin âşıktan başka biriyle ilgilenmesine tahammülü yoktur.

[307] Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 187-188; Ġubārī, YZ., s. 113-114; Yaḥyā, YZ., s. 87-88.

Âşık kendisi dışında sevgilisi ile ilgili olan her şeyi rakip olarak görür. Hatta sevgiliyi kendi gözünden bile kıskanır.

Ahmed Gazzali âşığın kıskançlığı hakkında şunları söyler: "Gerçi başlangıçta, âşık sevgilinin dostuna dost, düşmanına düşman olsa da iş kemale erince durum tersine döner. Kıskançlıktan dolayı onun dostu düşman, düşmanı da dost olur. Daha da ileride ona kimsenin bakmasını istemez."[308] "(…) kıskançlık aşkın yüce adaletindendir. Aşkın adaleti denklik, eşitlik ya da rakip istemez; aşkla karılma ve kaynaşmayı ister.[309]

Züleyha Yusuf'u satın alıp sarayına getirdikten sonra ona olağanüstü özen gösterir. En güzel elbiseleri giydirir. En güzel yemekleri yedirir. Sürekli yanında bulunur. Yusuf'u öyle çok sever ki tenine değen elbiselerden bile kıskanır. Onun elbiselerinin yerinde olmak ister:

Meger ḳucduḳca bilin reşk iderdi
Elin öpdükce yiñ uṣṣı giderdi

Ḳabā ol servi çekdükce kenāre
Urur gönlek gibi gögsine yāre

Giyerken gönlegin nāzük tenine
Dir idi söyleyüp pīrāhenine

N'olaydı sende ben bir tār olaydum
İrüp ol serve ber-ḫurdār olaydum

Ḳaçan müşgīn ṣaçını şānelerdi
O miskīn şāneye dişler bilerdi

Diküp nergis gibi gül yüzine göz
Kesilmezdi yanından gice gündüz
[…]
Ṣaḳınup gül yüzini ḫār-ı naẓardan
Gidermezd'ol şeker-bārı naẓardan

Ṣalınmasun diyü yanınca sāye
Ḳomazdı gün düşe ol meh-liḳāye (Kemāl, YZ., s. 126)

Libāsın geydürüp anuñ Zelīḫā
Lisān-ı ḥāl ile söylerdi tenhā

[308] Gazzâlî, s. 51
[309] Gazzâlî, s. 105

Dir idi kāşki cāmeñ olaydum
Seni her laḥẓa ḳoynumda bulaydum

Geyürse gül gibi pīrāhenini
Bu söz eglerdi ol ḳalb-i ḥazīni

N'olaydı pīrāhende tār olaydum
Sezāvār-ı viṣāl-i yār olaydum

Kemer-bendini ṣunduḳca seḥerde
Uġurlayınca eydürdi kimerde

İrişse kāşkī daḫi yaḳına
Ṭolaşsa rişte-i cānum beline

Eger başmaġını döndürse ol ān
Dir idi kendü kendüsine pinhān

Olurdı ḳadrüm eflāke ber-ā-ber
Yüzüm olaydı yārüñ başduġı yer (Yaḥyā, YZ., s. 87)

Züleyha ona bakan kişilerin âşık olduğunu düşünerek kendisinden başkasının bakmasını istemez. Bu nedenle yüzüne peçe örter. Hiç kimseye göstermez:

Kim aña diḳḳatle olınca baṣīr
Zencīr-i ʿaşḳında olurdı esīr

İstemez ġayrı aña ḳıla ñaẓar
Göz doḳınmasun diyü eyler ḥaẕer

Kim naẓarlar baḳmaya tā özine
Bir niḳāb iltürdi anuñ yüzine

Kimseye göstermez idi anı ol
Ṣaḳlar idi cān içre cānı ol (Aḥmedī, YZ. I, s. 55)

Züleyha Yusuf'u babasından da kıskanır. Yusuf bir gün gezintiye çıktığında babası Yakub'u tanıyan ve Yakub'un memleketinden gelen birine rastlar. Babasının hasta olduğunu öğrenir ve çok üzülür. Yusuf'un bu üzüntüyle herşeyden vazgeçtiğini gören Züleyha, Yusuf'u teselli etmeye çalışır. Babana mektup gönderip onu buraya çağıralım der. Bu zarif davranışın ardından Züleyha dışarı çıkıp Kenan iline göndereceği haberciyi geri çağırır. Yusuf'un bundan haberi olmaz. Daha sonra dayesi ile işbirliği yapıp babasının öldüğünü söylerler. Bu yalanla, Yusuf'un babasıyla ilgisini kesip Züleyha'ya yönelmesini sağlamak isterler:

Teselli eyledi anı Zeliḫā
Didi ey reh-nümā-yı ḳurb-ı Mevlā

Yazalum Ḥażret-i Yaʿḳūb'a nāme
İdelüm daʿvet anı bu maḳāma

Sen anı ol seni itsün ziyāret
İriş maḳṣūduña çekme melālet

Ol işüñ ki ola dermānı āsān
Melūl olmaḳ gerekmez aña insān

Bu rāzı eyleme nāşīlere fāş
Gerekmez baña senden ġayrı sırdaş

Muḥaṣṣal bir nice gün mühlet aldı
Hemān bu ḫıdmete bir kimse ṣaldı

Ẓarāfet eyledi ḫaylī Zeliḫā
Evinden ṭaşraya çıḳdı hemānā

Meh-i Kenʿān'a itdi ḥīle vü āl
Girü ol kimseyi döndürdi fi'l-ḥāl
[…]
Zeliḫā'ya didi bir gice dāye
Yaḳışmaz Yūsuf'uñ göñli buraya

İkide birde yād eyler diyārın
Geçürür āh ile leyl ü nehārın

Ḳuralum ḥīle vü tezvīre üslūb
Diyelüm Yūsuf'a fevt oldı Yaʿḳūb

Ölen ardınca ölmiş yoḳ meṣeldür
Ẓarāfet idelüm ġāyet maḥaldür

Hemān meşġūl olalum bu nifāḳa
Kesilsün ġayrı yirlerden ʿalāḳa

Ġam-ı Yaʿḳūb'dan bulsun ḫalāṣı
Yaluñuz bize olsun iḫtiṣāṣı

Maḥabbet itmez iḫvānına ol yār
Anuñ Yaʿḳūb'dan ġayrı kimi var

O daḫi ṭarḫ olınca ara yirden
Bize ḳalur hemān ol şemʿ-i rūşen

Maḥabbet ʿāleminde ḳalmaz aġyār
Gül-i bī-ḫār olur gūyā ki dildār

ʿAceb olmaz bu deñlü rāy-ı tezvīr
İder ʿaşḳ ādemi çūbān-ı ḫınzīr (Yaḥyā, YZ., s. 93-94)

Züleyha'yı Yusuf'a âşık olduğu için kınayıp dedikodusunu yapan Mısırlı kadınlar, Züleyha onları evine davet edip Yusuf'u gösterdiğinde her biri âşık olup kendini kaybeder. Züleyha bu kadınların Yusuf'a âşık olduğunu görünce kıskanmaya başlar:

Görince bunlaruñ ʿaşḳın hüveydā
Teraḳḳī eyledi derd-i Zelīḫā
[…]
Viṣāl-i yāre olsa ġayrı ṭālib
İder ʿaşḳ ehlinüñ şevḳını ġālib (Yaḥyā, YZ., s. 140)

II. I. 1. 2. 2. 26. Sevgilinin Yaşadığı Bazı Hâllerin Âşığa Malum Olması

Arapça'da "mine'l kalbi ile'l-kalbi sebîlâ"[310] olarak bilinen ve Türkçe'ye "Kalpten kalbe yol vardır", "Gönülden gönüle yol vardır" ya da "Kalp kalbe karşıdır" biçimlerinde geçen kelam-ı kibar, "Birbirlerine bir takım duygularla bağlı olan iki kimseden biri, ötekisi ne düşünüyorsa o da beriki için aynı şeyi düşünür"[311] anlamındadır. Dolayısıyla bu söz aşkta, âşıkla maşuktan birinin diğeri için aynı anda aynı şeyi düşünmesi ya da hissetmesi, birinin yaşadığı olay veya hissettiği bir duygunun diğerinin gönlüne malum olması anlamına gelmektedir. Bu durum Fuzulî'nin *Leyla vü Mecnun* mesnevisinde, farklı farklı yerlerde olmalarına karşılık Leyla'nın kolundan kan alındığında Mecnun'un yeninden de kan çıkması şeklinde görülür.[312] Aynı şekilde Gelibolulu Âlî *Tuhfetü'l-Uşşâk* mesnevisinde Leyla ile Mecnun'un başından geçen bu durumu kendisinin de yaşadığını anlatmıştır.[313]

Hamdî ve Kemal Paşazade aşağıdaki parçalarda, âşıkla maşuk arasında kalpten kalbe yol olduğunu ancak bunun aşk derdiyle gönlü yaralanmış ve sadık bir âşık için söz konusu olduğunu söylerler:

---

[310] Devellioğlu, s. 650.
[311] Aksoy, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 2 C., İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1988, C. 1, s. 290.
[312] Onan, Necmettin Halil, *Fuzulî- Leylâ ile Mecnun*, İstanbul, 1956, s. 211.
[313] Aksoyak, İ. Hakkı, "*Mahzenü'l-Esrar Geleneğine Bağlı Mesnevilerde Ortak Hikâyeler*", Bilig-3/Güz-1996, s. 187.

Ṭañ mı ol māh olsa ger āgāh
Ki göñülden göñüle vardur rāh

Dil-i ʿāşıḳ ʿale'l-ḫuṣūṣ ey yār
K'ola ṣad-pāre derd ile ṣad-bār

Cānına revzen ola her yāre[314]
Naẓar ide o yāreden yāre[315]

Her ne vaṣf ile kim görür anı
Ola ol resme cismi vü cānı

Ḫār batsa nigār pāyına
Ola ol pāya rūyı āyīne[316]

Bī-ḳarār olsa zülf-i cānānı
Ṭaġıla ḫāṭır-ı perīşānı

Yār ḫaddine ḳonsa ẓulm ile gerd
Düşe ʿāşıḳ diline āteş-i derd (Ḥamdī, YZ., s. 114)

Belī her cān olur bu sırdan āgāh
Ki var durur göñülden göñüle rāh

Ḫuṣūṣān şol göñülde k'ola bu çāk
K'ola ʿaşḳuñ yolında ḫār u ḫāşāk

K'anuñ her çāki bir sulṭān yolıdur
Sarāy-ı sīne-i cānān yolıdur

Ḳılur cāsūs-ı dil anda neẓāre
Olur vāḳıf anuñla ḥāl-i yāre

Anuñ'çün sırr-ı maʿşūḳ evvel āḫir
Olur ʿāşıḳlara gün gibi ẓāhir

Batarsa pāy-i yāre neşter-i ḫār
Dil-i ʿuşşāḳa irür zaḫm-ı ḫançer

Getürür ʿaşḳa ṣıdḳ ile irādet
ʿAceb mi ʿaşḳ erinden bu kerāmet

Olur maʿnāda bir maʿşūḳ u ʿāşıḳ
Şu şarṭ ile ola ʿaşḳında ṣādıḳ (Kemāl, YZ., s. 127-128)

---

[314] yāre: yara M.
[315] yāreden: yaradan M.
[316] rūyı: rū-yı M.

Yusuf'un, kardeşleri tarafından kuyuya atıldığı zaman yaşadığı sıkıntıları, anlaşılmaz bir şekilde Züleyha da kendi içinde hissetmiştir. Züleyha o zaman anlayamadığı bu sıkıntının nedenini Yusuf'la bir araya geldikten sonra, Yusuf'un bir gün sohbet sırasında başından geçen bu olayı anlatması üzerine anlayabilmiştir:

Züleyha'nın daha Yusuf'a kavuşmadan önce Yusuf'la aynı zamanda hissettiği duygular şöyle anlatılmıştır:

Olmadın vaṣl-ı yār ile ġurrem
Ṭoldı bir gün derūnı āteş-i ġam

Ḳalmadı cānda ṣabr u dilde sürūr
Yiri od oldı yile vardı ḥużūr

Rūz-ı rūşen gözine tār oldı
Ṣoḥbet-i gülşen aña ḫār oldı

Ne sarāyında buldı göñli güşād
Ne çemen seyri itdi cānını şād

Çeşmi bī-iḫtiyār aġlar idi
Bī-sebeb zār zār aġlar idi (Ḥamdī, YZ., s. 113-114)

Ki vaṣl-ı Yūsuf olmadın müyesser
Zelīḫā hecr ile olup mükedder

Egerçi dāyimā miḥnetdeyidi
Belā-yı ʿaşḳ ile zaḥmetdeyidi
[…]
Velī bir gün ʿaceb olmışdı ḥāli
Ziyād'olmışdı göñlinüñ melāli

Yiler yil gibi ṭaġılmışdı varı
Aḳar ṣu gibi gitmişdi ḳarārı
[…]
Ne evde oturup ṣabr idebilür
Ne çıḳup ṭaşra seyre gidebilür

Gehī nesrīn gibi beñzi şarardı
Gehī nergis gibi gözi ḳarardı
[…]
İçinden ẕerrece eksilmeyüp sūz
Geçer bu ḥālet ile bir niçe rūz

Nedendür añlamazdı sūz u tābın
Nedür bilmezdi aṣl-ı ıżṭırābın (Kemāl, YZ., s. 127)

Dayesi onu böyle görünce derdini sorar, çare bulmak ister. Züleyha içinde bulunduğu durumun sebebini kendisi de anlayamadığı için hislerini şöyle anlatır:

Ki bu gün ben de olmışam ḥayrān
Beni bilmen ne itdi ser-gerdān

Sebebin bilmezem bu ḥayretümüñ
ʿİlletin bilmezem bu ʿilletümüñ

Cāna tīr urdılar kemānı nihān
Yoḳ kemāna gümān u tīre nişān

Yilerem yil gibi ḳarārum yoḳ
Bilmezem ḥālüm iḫtiyārum yoḳ (Ḥamdī, YZ., s. 114)

Bu sıkıntısının sebebini çok zaman sonra Yusuf bir gece Züleyha'ya kardeşleri tarafından kuyuya atıldığı zaman yaşadıklarını anlatınca anlar. Günleri, haftaları hesaplar tam da o zamana denk gelince şüphesi kalmaz. O zaman gerçekte kim olduğunu bile bilmeden rüyasında görüp âşık olduğu sevgilisinin yaşadığı sıkıntıları aynen yaşadığını anlar:

Çün Züleyḫā'ya Yūsuf-ı Kenʿān
Hem-dem oldı niteki cism ile cān

Bir gice şevḳ irişüp ol aya
Ser-güẕeştin didi Züleyḫā'ya

Ẕikr olındı bu şevḳ ile nā-gāh
Şerḥ-i aḥvāl-i rāh u ḳıṣṣa-i çāh

Çün Züleyḫā işitdi ḳıṣṣasını
Añdı ol bī-bahāne ġuṣṣasını

Didi ol gün ki irdi baña melāl
İrmiş ol dem bu mihre bunca zevāl

Beni iden esīr-i miḥnet ü ġam
Ḳıṣṣa-i çāh-ı Yūsuf imiş o dem

Çün ḥisāb itdi rūz u hefte vü māh
Oldı bu sırra şübhesüz āgāh

Ṭañ mı ol māh olsa ger āgāh
Ki göñülden göñüle vardur rāh (Ḥamdī, YZ., s. 114)

İşidür çün Zelīḫā ol belāyı
Bu māha çehde olan ibtilāyı

Olur çün rismān-ı ber-pīç derhem
Düşer göñline ol ḥālet hemān-dem

Ki kendü başına gelmişdi nā-gāh
Anuñ sırrından olmamışdı āgāh

Günin ayın ḥisāb itdi vü bildi
Ne vaḳtın olduġın taʿyīn ḳıldı

Yaḳīn bildi ki ol gündüz hemān ol
Ki kesmiş idi miḥnet kendüye yol

Belī her cān olur bu sırdan āgāh
Ki var durur göñülden göñüle rāh (Kemāl, YZ., s. 127)

Bu konuyu Şerifî çok kısa bir şekilde şöyle anlatmıştır:

O gün ki çāh içine girdi Yūsuf
İrişmişdi Zelīḫā'ya teʾesüf

Göñülden göñüle zīrā olur yol
Meṣeldür bu söz ʿālem içre maḳbūl (Şerīfī, YZ., s. 17)

Yusuf, kendisini kardeşlerinin attığı kuyudan çıkaran kervancı tarafından satılmak üzere Mısır'a getirilir. Mısır'a geldiğinde güzelliğini duyan herkes onu görebilmek için toplanmıştır. Bu haberi Züleyha da duymuş ve o da görmek için can atmaktadır. Çünkü nerede güzel bir kişiden söz edilse kulağı çınlar ve gözü seğrir. Hemen görmeyi arzular. İşte Yusuf'un vasfını işitince de bu arzusu artmıştır. Fakat nedenini kendisi de bilemez. Oysa sevgilisinin gelişi onun gönlüne malum olmuştur.

Çün yine Yūsuf-ı cihān-ārā
İtdi mıṣr-ı cihāna ʿarż-ı bahā
[…]
Ṣubḥgehden o ʿarżgāh-ı cemāl
Ehl-i şevḳ ile oldı māl-ā-māl
[…]
Görmek içün cemālini anuñ
Şevḳı bī-ḥadd idi Züleyḫā'nuñ

Vaṣla ümmīdi çün dürüst idi
Cüst ü cūy eylemekde cüst idi

Ḳanda işitse bir dil-ārāmı
Görmese olmaz idi ārāmı

Yūsuf'uñ vaṣfın işidüp ilden
Ṭālib idi cemāline dilden

Medḥini her ne dem ki diñler idi
Segriyüp çeşmi gūşı çıñlar idi

Dilde artardı şevḳ ile şeġabı
Bilmez idi velī nedür sebebi (Ḥamdī, YZ., s. 102)

Kemal Paşazade'nin eserinde, Yusuf Mısır'a geldiğinde Züleyha her şeyden habersizdir. Ancak Züleyha o gün kendini her zamankinden daha kötü hisseder. Aşk acısı her zamankinden daha da artar. Hâli perişandır ve gözleri ağlamaklıdır. Kimi zaman kendini mutlu hissetmektedir. Kısacası karma karışık duygular içindedir. Bunun nedeni Yusuf'un gelişinin onun gönlüne malum olmasıdır.

Çi ger ġāfildi bu işden Zelīḫā
Ki girdi dürc-i Mıṣr'a ol güher-zā

Velīkin başına aġmışdı sevdā
Ṣu gibi olmış idi göñli şeydā

Perīşān idi ḫāli gibi ḥāli
Ḫam olmış idi ġamdan gül nihāli

Cigerde tāzelenmiş eski dāġı
Ṣulanmış göz yaşıyla ḥüsni bāġı

Bezenmiş şeb-nem ile tāze verdi
Yeñilenmişdi dilde eski derdi

Meger kim göñline maʿlūm idi ol
Ki dirler var göñülden göñüle yol

İderdi cānı ol resme şehādet
K'olısar ṭāliʿ envār-ı saʿādet

Şeġabla geh ṭolardı içine şevḳ
Ṭarabdan geh olurdı göñli pür-ẕevḳ

Velī bilmezdi ol ḫāle sebeb ne
Nedür aṣlı bu şūruñ ol şeġab ne (Kemāl, YZ., s. 115-116)

27. Sadakat

Sadakat âşığın maşuğa sağlam ve güçlü bir sevgi duygusuyla içten bağlılığını ifade eden bir kavramdır ve âşıklığın en önemli şartıdır. Âşığın maşuğun her türlü naz ve istignasına, cevr ve cefasına karşılık sevgisinden ödün vermemesi hatta onun bu tavırlarından hoşnut olması, yalnızca onun uğruna herşeyden, canından bile vazgeçmesi sadakatinin göstergelerindendir.

Züleyha rüyada başlayan aşkın gerçekliğine inanarak, bu aşkın her türlü cefasını çekmiş, karşısına çıkan her türlü engeli aşmış sadık bir âşıktır.

Züleyha'nın güzelliği her tarafta meşhur olunca yedi iklim padişahları onunla evlenmek için elçi gönderip babasından isterler. Babası bu durumu Züleyha'ya bildirir. Züleyha kendisini isteyenler arasında Mısır azizinin olmadığını öğrenince çok üzülür. Pek çok mal mülk vadeden bu padişahların hiç birine itibar etmez. O düşünde görüp âşık olduğu ve kendisinin Mısır azizi olduğunu söyleyen sevgiliye kavuşacağı günün hayalini kurmaktadır. Babası Züleyha'nın üzüldüğünü görünce kızını teselli eder ve Mısır azizine mektup yazacağını söyleyerek diğer elçileri uygun bir dille geri gönderir.

Ḥüsni meşhūr olup Züleyḫā'nuñ
Maṭlabı olmış idi her ḫānuñ
[…]
Niçe şāh isteyü ṣalurdı resūl
Redd olınurdı niçe ehl-i ḳabūl
[…]
Virdi her biri isteyüp duḫter
Māl-ı Ḳārūn u milk-i İskender
[…]
Çün Züleyḫā'ya vāṣıl oldı ḫaber
Ḳalbe endīşe itdi zīr ü zeber

Bunca endīşe içre derd-i seri
Bu ki Mıṣr'uñ da var mı ki ḫaberi

Maḳṣadı kāṣid-i ʿAzīz idi
Ġayrıdan aña ol ʿazīz idi (Ḥamdī, YZ., s. 88-89)

Züleyha'nın kendisini isteyen yedi iklim padişahlaryla evlenmeyi kabul etmemesi Kemal Paşazade'nin eserinde de Hamdî'nin eserindeki gibi anlatılmıştır.[317]

Yahya'da ise bu durum biraz farklıdır. Babası Züleyha'yı isteyen yedi iklim padişahlarından söz eder. Bunlardan biriyle evlenmesi için ısrar eder. Ancak Züleyha hiç birini kabul etmez. Mısır azizi bu durumdan haberdar olunca şansını denemek için bir mektup da o yazar. Züleyha'nın babası Aziz'in mektubunu memnuniyetle karşılar ve kızını Aziz'e verir.

Cemāline işiden ʿāşıḳ oldı
Cihān elṭāf u iḥsāniyle ṭoldı

Ulaḳlar ṣaldı şarḳuñ pādişāhı
Diledi şāh-ı Maġrib'den o māhı
[…]

Zeliḫā'ya bu aḥvāl oldı iʿlām
Atası şāh-ı Maġrib itdi ibrām

Birine varmaġa olmadı ḳāyil
Birinüñ olmadı maḳṣūdı ḥāṣıl

ʿAzīz-i Mıṣr olup bu işden āgāh
Sitāre imtiḥānın itdi nā-gāh

Temennā-yı viṣāle yazdı nāme
Diyār-ı Maġrib'e ṣaldı ḥamāme (Yaḥyā, YZ., s. 71)

Züleyha'nın gerçek yaşamda Yusuf'la ilk karşılaşması Yusuf mezada çıkarıldığı sıradadır. O an onun rüyasında gördüğü kişi olduğunu şiddetle hissetse de bundan emin olamadığı için kendi içinde tereddüt yaşar. Eğer o değilse sevdiğine sadakatsizlik etmiş olacağını düşünür:

ʿAcebdür ol benüm māhum degülse
Göñül taḫtındaki şāhum degülse

Hele iḳlīm-i ḥüsnüñ ḫānıdur bu
Melāḥat gevherinüñ kānıdur bu

Cihānuñ cānıdur cānuñ cihānı
Bu cānāna ne dil virmeye cānı

[317] bk. Kemāl, YZ., s. 80-81.

Dönüp eydür yine ḳılma yoluñ pīç
Yaraşmaz ʿaşḳ erine egrilik hīç

Kişi gördügine dil virmek olmaz
Gözi irdügi verdi dirmek olmaz

Çü dil birdür yiter bir dil-ber aña
Garaż yanmaḳsa bes bir aḫker aña

Göñül birdür gerekmez iki dem-sāz
Ki bir mescidde iki miḥrāb olmaz

Kim itse iki miḥrāba niyāzı
Ḳabūl ola mı bir dīnde namāzı

Çü bir yār ile kişi ide bāzār
Gerek ġayrından anuñ ola bīzār (Kemāl, YZ., s. 117)

Züleyha rüyada gördüğü muhayyel sevgiliye o kadar sadıktır ki gerçekte gördüğü kişinin o olabileceğini düşündüğü anda bile sadakatsizlik etmekten çekinir. Sonunda iyice yaklaşıp yüzüne dikkatlice baktığında bu kişinin rüyada gördüğü kişi olduğunu anlar.

Fakat Züleyha Yusuf aşkına karşılık vermeyince çok üzülür. Bu hırsla kendine kızar. Duyguları aşka mayil, mantığı bu aşkın yanlışlığı yönündedir. Dolayısıyla Züleyha gönlüyle ve gözüyle kavga etmeye başlar. Başına gelen bu belanın gönlü ve gözü yüzünden olduğunu düşünür. Sonra kendine kızmaya başlar. Bir kulu sevmenin utanılacak bir şey olduğunu, kendine layık, sevgisine sevgiyle karşılık veren birini sevmesi gerektiğini söyler. Fakat duyguları yine Yusuf'un aşkıyla meşguldür. Bütün bu davranışlarının sebebi aslında duygularıyla mantığını uzlaştıramamasının bir sonucudur. Sonuçta duyguları mantığına üstün gelmiş, bu aşktan vazgeçmemiştir:

Gehī kendüye eydür olma bī-ʿār
Kişi ḳulına ḳul olmaḳ zihī ʿār

Çün olduñ mülk-i ḥüsnüñ ser-firāzı
Yaraşmaz bendelerle ʿaşḳ-bāzī

Kişi çün kim olur ṣıdḳ ile ʿāşıḳ
Gerek kendüye lāyıḳ yār-ı ṣādıḳ

Güneşsin çün idin bir meh-ruḫı yār
Ki şāh olana şāh olur sezāvār

Bu yüzlerden dili söylerdi sözler
Velīkin cān gözi cānānı gözler

İşitmezdi sözini cān ḳulaġı
Yilerdi ʿaşḳ yolında ulaġı

Dil ü cān kim ola ʿaşḳuñ esīri
Olımaz ʿaḳl olaruñ dest-gīri
[…]
Velīkin yoḳ durur bu işe imkān
Ki ide cān-ı ʿāşıḳ terk-i cānān (Kemāl, YZ., s. 133)

Züleyha yukarıda görüldüğü gibi zaman zaman bu aşka kapılmasına neden oldukları için gözüne ve gönlüne, kendisini sevmeyen birini sevdiği için kendine kızsa da Yusuf'a yalvarışları hiç bitmemiştir. Ona yalvarırken aşkında ne kadar sadık olduğunu şu sözleriyle dile getirir:

Göñül gül yüzüñe olalı ʿāşıḳ
Olupdur ṣubḥveş mihrüñde ṣādıḳ

Yoluñda ẕerreveş yoġ olsa varı
Girü mihrüñle bāḳīdür ḳarārı (Kemāl, YZ., s. 138)

Züleyha'nın kocası Kutayfer ölünce yerine onun kardeşi Reyyan sultan olur. Reyyan Züleyha'ya göz koyar. Züleyha Yusuf'un aşkından vazgeçip ona boyun eğmeyince Reyyan Züleyha'yı saraydan kovar. Bundan sonra Züleyha için yoksul günler başlar. Züleyha saraydan kovulma pahasına da olsa Yusuf'un aşkından vazgeçmez.

Reyyāna rām olmadı
Çoḳ diledi varmadı
Yūsuf terkin urmadı
Tā ölince umınu

Zelīḫā Reyyān ḳovdı
Hem sarāyından sürdi
Zelīḫā bir ev aldı
Vardı anda oturu (Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 210)

Ömrü boyunca her şeye rağmen aşkına sadık kalmış ve sonunda Allah'ın emriyle Yusuf'la nikâhlanarak vuslata ermiştir. Yusuf'tan ayrı kaldığı yıllarda Müslüman olan Züleyha'nın sadakati Allah katında kabul görmüş ve Allah'ın

Yusuf'a nikâh emrini göndermesiyle Allah tarafından vuslatla ödüllendirilmiştir (bk. s. 418 Vuslat):

Züleyha Yusuf'la evlendikten sonra onun sevgisinin gücü ve sadakati Yusuf'un gönlüne tesir etmiş ve roller değişmiştir. Bu kez Yusuf âşık, Züleyha maşuk rolüne girmiştir. Daha doğrusu âşık ve maşuk bir olmuştur.

Var idi ṣıdḳı çün Züleyḫā'nuñ
Geçdi her vaḳti ʿaşḳ ile anuñ

ʿAşḳ ile açdı ʿāleme gözini
ʿAşḳ ile bildi buldı kendüzini

Daḫı ʿalemde bilmedin çep ü rāst
Oldı cānında cümle ʿaşḳ işi rāst

Ṭıfl iken bu ġama ṭufeylī idi
Yāri Yūsuf ḫayāli ḫaylī idi
[…]
Bitdi servi hevā-yı ʿaşḳ ile
Oldı bālā belā-yı ʿaşḳ ile

ʿAşḳ ile itdi terk mülk-i peder
ʿAşḳ ile itdi şehr-i Mıṣr'a sefer

Gitdi māl u cemāli ʿaşḳ içün
Naḳṣa irdi kemāli ʿaşḳ içün

İtdi ʿaşḳı ġınāsı pīr ü faḳīr
Oldı ʿaşḳı ġınāsıyıla ḍarīr

ʿĀḳıbet virdi aña ʿaşḳ sürūr
Kūr iken itdi nergisin pür-nūr

Nev-cüvān oldı bu kerāmet ile
İrdi vaṣl-ı ʿazīze ʿizzet ile

Vaṣl ile ʿaşḳ olmadı kem aña
Belki oldı etem bu mātem aña

ʿAşḳ ile bitdi ʿaşḳ ile yitdi
ʿAşḳ ile geldi ʿaşḳ ile gitdi

Ṣıdḳılaydı çü ʿaşḳınuñ varı
Oldı Ṣıddīḳ sırrına sārī

Yūsuf'a mihri eyle eyledi germ
Ki bu germiyyetinden eyledi şerm

Eyle sevdi anı dil ü cānı
Rāḥat olmazdı görmese anı (Ḥamdī, YZ., s. 172)

Zelīḫā Yūsuf'a kim ʿāşıḳ idi
Cemāl-i ṣubḥ gibi ṣādıḳ idi

Çün urdı ṣubḥ gibi ṣıdḳ ile dem
Olur mihri anuñ meşhūr-ı ʿālem

Toġup ṣıdḳ ile ol ʿaşḳ āftābı
Bıraġur Yūsuf'uñ göñline tābı

İder teʾşīr anuñ göñline ol sūz
K'olur pervāne ol şemʿ-i dil-efrūz (Kemāl, YZ., s. 243)

Züleyha'nın sadık bir âşık olduğunu Kemal Paşazade şöyle ifade eder:

Ne Yūsuf gibi var maʿşūḳ-ı fāyiḳ
Ne ʿaşḳında Zelīḫā gibi ṣādıḳ

Ṭarīḳ-i ʿaşḳda ṣābit-ḳademdür
Adı ʿaşḳ ile ʿālemde ʿalemdür

Göbegin kesmiş idi tīġ-ı ḥasret
İçürmiş dāyesi şīr-i maḥabbet

Kiçiden ʿaşḳ ile perverde oldı
Anuñla ṭoġdı vü anuñla öldi

Cüvān iken ki ʿaşḳa düşdi cānı
Çü pīr oldı ḳomadı elden anı (Kemāl, YZ., s. 37)

II. I. 1. 2. 2. 28. İyi Huylar Kazanma

Aşkın Züleyha'nın alçak gönüllülük, hayırseverlik, merhamet gibi pek çok iyi huylar kazanmasını sağladığından yalnızca Yahya söz eder. Aşkın kişinin bazı huylarını değiştirdiği hakkında İbn Hazm şöyle diyor: "O zamana kadar başkalarına vermekten kaçındığı malının tümünü bir anda dağıtmaya başlayan kimse için de aşk belirtileri söz konusudur. Bundan böyle bağış yapan ve mutlu olması gereken insandır sanki. Bu savurganlık kendisinin iyi ve arzu edilen biri olduğu duygusunu tatmin eder. Böylece nice cimriler cömert, nice kaba insanlar kibar ve ince, nice

bilgisizler bilgili ve kültürlü, nice korkaklar cesur ve şecaatli, nice nahoşlar nazik, nice düşük kimseler güzel oldular."[318]

Zelīḫā'nuñ vücūdında maḥabbet
Mürebbī oldı virdi ḫaylī ḥālet

ʿUlüvv-i şānı var idi hemīşe
Göñül alçaḳlıġını itdi pīşe

Ġurūrı gitdi göñli kişverinde
Ḳomazdı kendüyi dil-ber yirinde

Maḥabbet eyledi dervīş-meşreb
İşi zühd ü ṣalāḥ idi müretteb

Nihāl-i ḳaddi oldı ḫayra meyyāl
Aña ḥāl oldı cümle aḥsenü'l-ḥāl

Seḫā vü baḫşişi gelmez beyāna
Arardı luṭf u iḥsāna bahāne

Geleydi yanına bir māh-peyker
Ṣaçardı başına encüm gibi zer

Aña her kim baş egse hemçü gerdūn
Virürdi meh gibi bir bedre altun

Şefīḳu'l-ḫalḳ idi şān-ı şerīfi
Raḳīḳu'l-ḳalb idi ẕāt-ı laṭīfi

Gözi ṭuş olsa görse bir yetīmi
Aḳardı eşkinüñ dürr-i yetīmi

Bir ehl-i iḫtiyācı görse ḥāżır
ʿİlācı ʿaynını eylerdi nāẓır

Güzellikde bulınmazdı miṣāli
Kemālinde idi fażl u kemāli

Bedāyiʿ de yoġ idi aña ṣānī
Ṣanāyiʿ de cihānuñ pehlevānı

Anuñ her ʿādeti memdūḥ-ı yārān
Anuñ māhiyyeti bī-ʿayb u noḳṣān

[318] İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı,* Çeviren: Mahmut Kanık, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 40.

Aña her eylügi virmişdi Allāh
Yedi iḳlīme meşhūr oldı ol māh (Yaḥyā, YZ., s. 70)

II. I. 1. 2. 3. SEVGİLİYLE İLK GÖRÜŞME

Züleyha Yusuf'a kim olduğunu bile bilmeden rüyasında görüp âşık olduktan sonra yıllarca onu gerçek yaşamda görmediği hâlde günlerini bu aşkın ıstırabıyla geçirmiştir. Ancak rüyasında üçüncü kez gördüğünde Yusuf ona Mısır azizi olduğunu söylediği için evlilik çağına geldiğinde kendisini isteyen kişilerin hiç birini kabul etmeyerek sonunda Mısır azizi Kutayfer ile evlenmiştir. Ancak düğün günü Kutayfer'in rüyada gördüğü sevgili olmadığını öğrenerek hüsrana uğramıştır. O sırada gaipten gelen sesin Kutayfer'in sevgiliye kavuşmasına vesile olacağını, bu nedenle sabırla beklemesini söylemesi üzerine Yusuf'a kavuşacağı günü bekleyerek günlerini geçirmeye başlar.

Züleyha'nın Yusuf'la ilk karşılaşma anı mesnevi şairleri tarafından bazı farklılıklarla anlatılmıştır.

Hamdî'nin eserinde, Yusuf kıskanç kardeşlerinin attığı kuyudan kendisini kurtaran ve daha sonra onlardan satın alan kervancı tarafından Mısır'a getirilmiştir. Mısır'da satılmak üzere mezada çıkarılacaktır. Züleyha da herkes gibi onu görmeye gider. Yusuf'u tesadüfen ilk kez orada görür. Onun rüyasında gördüğü sevgilisi olduğundan hiç şüphesi kalmaz. Bu şaşkınlıktan bir ah edip yere düşer:

ʿArż-ı ḥüsn eyledi çün ol meh-rū
Ṭoldı āfāḳa naʿra-i yāhū

Çün Züleyḫā aña nigāh itdi
Yıḳılup ḳaʿr-ı dilden āh itdi

Naẓarı yāre düşdi kendü yire
N'eylesün cānı ol ki yāra ire

Gördi yārın çü āfitāb gibi
Ditredi yire düşdi tāb gibi (Ḥamdī, YZ., s. 104)

Onu bu hâlde gören dayesi telaşla yanına gelir ve ağlamaya başlar. Bir süre sonra Züleyha kendine gelir ve o da ağlamaya başlar. Dayesi derdini sorar. Züleyha

onun daha önce rüyasında görüp âşık olduğu kişi olduğunu, nihayet ona kavuştuğunu söyler:

Gelüp üstine dāye pür-teb ü tāb[319]
Şīşe-i dīdeden ṣaçardı gül-āb

ʿAḳlı geldi çü māʾ-i verd ile
Başladı aġlamaġa derd ile

Yalvarup ḫāṣ dāye ṣordı añа
K'ey gözüm nūrı yine n'oldı saña

Didi ol baġruma uran yāre[320]
Beni Maġrib'den iden āvāre

Gösteren ḫ̌āb içinde naḳş-ı ḫayāl[321]
Eyleyen Mıṣr içinde ʿaḥd-i viṣāl

Bu görinen ḳamerdür ey dāye
Ḥaḳḳ'a minnet ki irdüm ol aya
[…]
Mıṣr'a āḫir ʿazīz olur bu melek
Umaram kim bulam o demde dilek (Ḥamdī, YZ., s. 104)

Bu karşılaşmadan sonra Yusuf Züleyha'nın isteği üzerine kocası Kutayfer tarafından satın alınarak eve getirilir.

Kemal Paşazade bu karşılaşma anını biraz daha dramatik bir şekilde anlatır: Züleyha Yusuf'un Mısır'a geldiği gün sebepsiz bir şekilde gönlünde sıkıntı hisseder. Bu sıkıntıyı hafifletmek için atına binerek cariyeleriyle birlikte sahraya dolaşmaya çıkar. Akşam eve dönerken bir kalabalık görür. Kalabalığın bir kervancının getirdiği güzel yüzlü bir kulu görmek için toplandığını öğrenir. O da kalabalığın içine girip Yusuf'u görmek ister. Yusuf'u görür görmez büyük bir şaşkınlık yaşar. Gördüğü kişinin rüyasında gördüğü sevgili olduğunu düşünür. Fakat bir ara tereddüt eder. Biraz daha yakından görünce hiç şüphesi kalmaz ve şaşkınlıktan kendini kaybeder. Çünkü hiç beklemediği bir anda yolunu gözlediği sevgiliye kavuşmuştur:

Naẓar ḳıldı ıraḳdan çün Zelīḫā
Görindi gözine ol sīm-sīmā

[319] pür-teb: pür-tebb M.
[320] yāre: yara M.
[321] naḳş-ı ḫayāl: naḳş-ı cemāl M.

Ṣalınca üstine gün yüzi pertev
Yirinde maḥv oldı bu meh-i nev

Görindi gözine çün rūy-ı dil-ber
Meşāmm-ı cāna irdi būy-ı dil-ber

Belürdi āşnālıḳlar nişānı
Yüregi oynadı ḳaynadı cānı

Gözi nūr oldı çün kim gün yüzinden
Yaḳın ḳaldı ki gide kendüzinden
[…]
Yaḳın ḳaldı ki diyem virdi ʿaḳlın
Girü zīreklik ile dirdi ʿaḳlın

Didi kendüye kim bu serv-i āzād
Ki ḳıldı ṣabrumı gül gibi ber-bād

ʿAcebdür ol benüm māhum degülse
Göñül taḫtındaki şāhum degülse

Hele iḳlīm-i ḥüsnüñ ḫānıdur bu
Melāḥat kişverinüñ kānıdur bu

Cihānuñ cānıdur cānuñ cihānı
Bu cānāna ne dil virmeye cānı

Dönüp eydür yine ḳılma yoluñ pīç
Yaraşmaz ʿaşḳ erine egrilik hīç

Kişi gördügine dil virmek olmaz
Gözi irdügi verdi dirmek olmaz

Çü dil birdür yiter bir dil-ber aña
Garaż yanmaḳsa bes bir aḫker aña
[…]
Bu fikri idüp ol serve baḳarken
Ṣu gibi göñli ol yāre aḳarken

Yaḳın vardı birez ol gül-ʿiẕāre
Oñat ḳıldı cemāline neẓāre

Yaḳīn bildi ki kendü dil-beridür
Melāḥat kişverinüñ serveridür

O meh-rūdur ki evvel düşde gördi
Ḳarārı ḫırmenini oda urdı

Çü bildi dil-berini vardı elden
Ḳarārı ḳalmadı vardı ʿamelden

Yitürdi kendüyi yārini buldı
Boşaldı kendülikden yāri ṭoldı

Cigerde tāzelendi ʿaşḳ derdi
Açıldı bāg-ı dilde ʿaşḳ verdi

Hevā yaġmacısı çün geldi yitdi
Metāʿ-ı ṣabr u dil yaġmaya gitdi (Kemāl, YZ., s. 116-117)

Züleyha şaşkın bir şekilde onu seyrederken Yusuf birden gözden kaybolur. Züleyha o anda deliye döner, feryad edip ağlamaya başlar. Bu üzüntüyle atının üstünden bayılıp yere düşer. Yakınları onu baygın şekilde alıp sarayına götürürler:

Revān geçdi çün ol serv-i semensā
Yirinde sāyeveş ḳaldı Zelīḫā

Ḫayāl idi ṣanasın geldi geçdi
Perī idi yaḫud uçdı vü ḳaçdı

Ṭolundı çün gözinden ol perī-zād
Zelīḫā'nuñ içinden ḳopdı feryād

Ḳara zülfi gibi gitdi ḳarārı
Ṭaġıldı ʿaḳl u ṣabr u kār u bārı

Nice ṣabr eylesin cānānı gitdi
Görürken gözi tenden cānı gitdi

Fiġān u zārıyıla āh ḳıldı
Ṭurumadı vü atından yıḳıldı

Düşüp sāye gibi yüz yire urdı
Güneş yüzin ḫas u ḫāşāke sürdi

Yitürdi ʿaḳlın ol serv-i ḳabā-pūş
İletdiler sarāya deng ü medhūş (Kemāl, YZ., s.117)

Saraya geldiğinde onu gizlice odasına yatırırlar. Sanki bir ölü gibi sabaha kadar yatar:

Ne kim yüzine baḳar ne söyler
Perī urmış gibi endāmı ditrer

Nihān ḫalvetgehine ḳoyup anı
Dimezler kimsey'ol rāz-ı nihānı

Ṣabāḥ olınca yatur deng ü ḥayrān
Ḥayāt āṣārı yoḳ ṣan cism-i bī-cān

Açup nergis gibi gözin seḥergāh
Olur çün kendinüñ ḥālinden āgāh (Kemāl, YZ., s.117-118)

Burada Yusuf ertesi gün mezada çıkarılır. Züleyha talip olur ve Yusuf satın alınır.

Şerifî bu karşılaşma anını daha kısa olmak üzere Kemal Paşazade gibi anlatmıştır.[322]

Yahya'nın eserinde, bir gün bir sohbet sırasında şehre satılmak üzere bir kul getirildiğinden ve bu kulun güzelliğinden söz edilir. Yusuf'un güzelliğinin övgüyle anlatıldığını duyan Züleyha onun düşte görüp âşık olduğu kişi olduğundan şüphe etmez. Büyük mutluluk duyar ve bu kulun satın alınması için kocası Kutayfer'i ikna etmeye çalışır. Yani Züleyha Yusuf'un daha yüzünü görmeden sevgilisi olduğuna karar vermiştir. Onunla yüz yüze gelmeleri satın alındıktan sonra gerçekleşir:

Zelīḫā gūşına irdi bu evṣāf
Şikāf itdi yaḳasın nitekim kāf

Şehādet itdi ḳalbi mihrbānı
Ki irdi şāhid-i maḳṣūda cānı

Eyitdi ol perī-ruḫsārdur bu
Düşümde sevdügüm dildārdur bu

Gözi gönli açıldı yüzi güldi
Sevinmekden helāk olmalı oldı

Didi biñ cān ile el-ḥamdü li'l-lāh
Ki açduñ menzil-i maḳṣūduma rāh

Şeb-i enduh-ı hicrān buldı pāyān
Bu gün mihr-i saʿādet oldı raḫşān

Açıldı güldi yüzi bu ḫaberden
Gül-i ḥamrā gibi bād-ı seḥerden (Yaḥyā, YZ., s. 84)

Yusuf Züleyha'nın bu kararından sonra Aziz tarafından satın alınmış ve Züleyha ile başbaşa kalmışlardır. Züleyha çok mutludur ve olanlara inanamaz. Yusuf'u yanında gören Züleyha'nın bu mutluluğu ve şaşkınlığı şöyle anlatılmıştır:

[322] bk. Şerīfī, YZ., s. 15

Zelīḫā irdi çünkim bu murāda
Perestār oldı ol ḫayrü'l-ʿibāda

Lebi gibi severken ġāyibāne
Enīs oldı ḥużūr-ı dil-sitāna

Ḳolında şāh-bāz-ı ʿizz ü devlet
Elinde ḫātem-i ẕevḳ-ı saʿādet

Naṣīb olsa ḳaçan kim vuṣlat-ı yār
Sevindüginden aġlar ʿāşıḳ-ı zār

Cemāli şemsine ḳalurdı ḥayrān
Ḫudāya şükr idüp olurdı giryān

Baḳup ol şāhid-i maḳṣūda gāhī
Niyāz ile dir idi yā İlāhī

Düşüm midür bu devlet bu saʿādet
ʿAceb gerçek midür bu ẕevḳ u ḥālet

Uyandı mı benüm şemʿ-i sitārem
Bulındı mı oñulmaz derde çārem

Müsāʿid oldı mı baḫt-ı hümāyūn
Cefā vü cevr elin çekdi mi gerdūn

Beni bī-cān iden cānān mıdur bu
Beni dervīş iden sulṭān mıdur bu

Bu mıdur ārzū-yı cān-ı bīmār
Bu mıdur arayup bulmaduġum yār (Yaḥyā, YZ., s. 87)

Bu olay Ahmedî'de de Yahya'dakine benzer şakilde anlatılmıştır. Ahmedî'de de Züleyha güzel bir kulun satılmak üzere Mısır'a getirilmek üzere olduğunu duyar. Hemen bu kişinin sevgilisi olabileceğini düşünür. Fakat emin değildir. Ertesi gün Yusuf 'un gelişini seyreden kalabalığın arasına girer ve herkesten evvel Yusuf'u görerek onun düşte gördüğü sevgilisi olduğuna emin olur:

Ol Züleyḫā ol nūrı görmiş idi
Vāḳıʿada āşinā olmış idi

Cümleden evvel görür Zelḫā anı
Didi buldum derdümüñ dermānını (Aḥmedī, YZ. I, s. 46)

Züleyha'nın Yusuf'u ilk görüşü Sûlî Fakîh'de ise şöyle anlatılır: Yusuf satılmak üzere Mısır'a getirilmiştir. Züleyha o sırada Mısır pazarının karşısında görkemli bir köşkte yaşamaktadır. Köşkün penceresi pazara bakar. Yusuf bir gün bu pazara getirilmiş, dellallar Yusuf'un satılacağını ve güzelliğini haber vermektedirler. İşte Züleyha bu sırada köşkünün penceresinden olanı biteni izlerken Yusuf'u görür. O anda kendisini pencereden aşağıya atıp Yusuf'a koşmak ister:

Zelḫā baḳar anı köşkinden görür
Āh idüben çıġırur naʿra urur

Yūsuf'uñ üstine uçmaḳ eyledi
Maʿşūḳı öpmek ü ḳoçmaḳ eyledi

Diledi kim kendüzin rüsvāy ide
Maʿşūḳına yapışa rüsvāy ide

Pencereden çıḳarur kendüzini
Aşaġa bıraḳmaḳ ister özini (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 173)

Züleyha'yı bu hâlde gören cariyeleri halka rüsva olmaması için onu engellemeye çalışırlar. Züleyha gördüğü kişinin düşte görüp sevdiği kişi olduğunu, onu düşünde üç kez gördüğü için bundan emin olduğunu söyleyerek onun satın alınmasını ister:

Zelḫā eydür bunlara ṭutmañ beni
Vireyüm maʿşūḳ içün ṭatlu cānı

Budur āḫir düşde görüp sevdügüm
Bunuñ ʿaşḳıdur dün ü gün ḳovduġum

Üç kezin gördüm düşümde ben bunı
Hīç yañılmadum işümden ben daḫı

İşbu benüm ḥelālümdür bilesin
Ḳıġıruban bunı ṣatun alasın (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 173-174)

Züleyha'nın Yusuf'la ilk karşılaşması Ali, Hamza, Haliloğlu Ali, Darîr, Nahîfî ve Gubârî'nin eserlerinde de Sûlî Fakîh'in eserindeki gibi anlatılmıştır.[323]

[323] bk. ʿAlī, KY., s. 293; Ḥamza, YZ., s. 228-229; Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 188-189; Ḍarīr, KY., s. 172; Naḥīfī, YZ., s. 867-868; Ġubārī, YZ., s.106-107.

II. I. 1. 2. 4. AŞK İÇİN ÇEKİLEN MİHNETLER

II. I. 1. 2. 4. 1. Hayal Kırıklığı

Züleyha rüyasında gördüğü gence âşık olduktan sonra uyandığında bunun bir rüya olduğunu anlayınca büyük bir hayal kırıklığı yaşar:

Nergisi çün uyandı ḫ̬ᵛābından
Baḳdı her gūşeye şitābından

Eyle olmış idi baḥr-i şevḳa ġarīḳ
Ki ṣanurdı ḫ̬ayālini taḥḳīḳ

Çün görinmedi ol ruḫ̬-ı gül-reng
Ġonceveş ḳaldı bir zamān dil-teng

Ḫ̬ᵛāb gitdi gözi pür-āb oldı
Rāḥat-ı cān ḫ̬ayāl-i ḫ̬ᵛāb oldı (Ḥamdī, YZ., s. 78)

Yüzi gül gibi güldi ḫ̬urrem oldı
İçinden ġonca gibi derhem oldı

Baḳup çün görmedi gül yüzlü yāri
Göñülden ḳıldı bülbül gibi zārī

Ḫ̬ayāl u ḫ̬ᵛāb imiş bildi o ḥālet
Ḫ̬arāb itdi göñül mülkini melālet (Kemāl, YZ., s. 56)

Züleyha yaşadığı bu hayal kırıklığını dayesine şöyle anlatır:

Düşinde bulmış idi teşne-dil āb
Uyandum gördüm içüm ṭolu pür-āb

Düşümde yatmış idüm gizlü gence
Uyandum bulmadum çekdüm şikence

Nice müflis düşinde gence uġrar
Uyanur baġrını ḥasretle ṭoġrar (Kemāl, YZ., s. 64)

Uyandı nā-gehān ol şemʿ-i rūşen
Ḫ̬aberdār oldı ḥüsni ʿāleminden

Kemāl-i ḥayretinden ʿaḳlı şaşdı
Yaşınuñ seyli deryāya ulaşdı

Eṣer ḳıldı aña hicrān-ı cānān
Ḫ̬azān yapraġı gibi oldı lerzān

O ṣoḥbetler ḫayāl-i ḫ̆āb oldı
Gözi peymānesi ḫūn ile ṭoldı

Yanında gördi yoḳ yāruñ cemāli
Elinden çıḳdı ṣan dünyāca māli

Düşinde gördügin yanında bulmaz
Ṣorup nām u nişānın bulmaḳ olmaz

Gözinde uçar ol şeh-bāz-ı ḳudret
Hebā olmış o cemʿiyyet o ṣoḥbet

Şarāb-ı ʿaşḳ ile kendüyi bilmez
Ḳasāvetden ṭutup ṭutup yeñilmez

Bıraḳdı kendin ol şemʿ-i hidāyet
Yanardı başı ḫaste oldı ġāyet (Yaḥyā, YZ., s. 55)

Züleyha başka bir hayal kırıklığını kendisini isteyen yedi iklim padişahları arasında Mısır azizinin olmadığını öğrendiği anda yaşar. Çünkü rüyasında âşık olduğu kişi, kendisinin Mısır azizi olduğunu söylemiştir. Züleyha ilk başta kendisini isteyen bu padişahların elçi gönderdiğini duyunca heyecanlanır. Mısır azizinden haber olup olmadığını merak eder. Babası Züleyha'yı isteyenler arasında Mısır azizi olduğundan söz etmeyince hayal kırıklığına uğrar, umutları kırılmış olarak babasının yanından ayrılır ve talihine isyan eder:

Ḫatm olup bu kelām-ı mihr-engīz
Çün añılmadı nām-ı Mıṣr-ı ʿAzīz

Ḥayret irüp dil-i Züleyḫā'ya
ʿAḳlı milkini virdi yaġmaya

Bī-ḥużūr oldı eşki şūrından
Ṭurdı nevmīd ata ḥużūrından

Ḳalbi deryā vü ʿaynı pür-dür idi
Dile geldükce mevc eydür idi

Āh kim vaṣla olmadı çāre
Bilmezem n'eyleyem ben āvāre

Kāşkī ṭoġmayaydum ben anamdan
Gelmeyeydüm ḳadīmī ḫānemden

Bilmezem ṭāliʿüm ne aḫterdür
Meger ol çeşm-i mār-ı deh-serdür

Ki baña zehr-i mārı feyż eyler
Mihr ü şefḳat deminde ġayż eyler

Ger deñizden ḳopa bir ebr-i girān
Ola sīr-āb anuñla her ʿaṭşān

Gelse ben teşne üstine o seḥāb
Āb yirine yaġdurur yire tāb

Urur iken ṣabā ṣafādan dem
Baña her dem oḳur ḥikāyet-i ġam

Bilmezem saña n'itdüm ey gerdūn
Eyledüñ ġonca gibi baġrumı ḫūn (Ḥamdī, YZ., s. 89)

Atası söyler ol ṭurup diñerdi
Ḳaçan Mıṣr'ı aña diyü öñerdi

Çün oldı her yañadan ḳıṣṣa der-pīç
Añılmadı arada Mıṣr adı hīç

Zelīḫā gördi söz çoḳ oldı tekrār
Ne Mıṣr u ne diyārından ḫaber var

Yaḳīn bildi ki Mıṣr'uñ yoḳ resūli
Didi beñzer ṭutıldı Mıṣr yolı
[…]
Çü nevmīd oldı Mıṣr'uñ ḳıṣṣasından
Yaḳın oldı helāke ġuṣṣasından

Atasınuñ öñinden ṭurdı giryān
Sögüt yapraġı mānendinde lerzān

Olup elmās-ı ġamzeyle güher-rīz
Ciger ḳanıyla ḳıldı dāmenin tīz

Didi n'idem bu baḫt-ı şūm elinden
Bu tire ṭālīʿ-i meşʾūm elinden
[…]
N'olaydı çekdürüp biñ ġuṣṣa vü ḳahr
Ṭoġurmayaydı beni māder-i dehr
[…]
Ne devrāndan göreydüm eyü yatlu
Ne ʿālemden ṭadaydum acı ṭatlu

Diyüp sözleri eylerdi zārī
Açardı ḳanlu yaşdan lālezārı

[…]
Ḳalup ḫār-ı ġam içre ol yüzi gül
Ḳılurdı nāle vü efġān çü bülbül (Kemāl, YZ., s. 81)

Züleyha en büyük hayal kırıklığını rüyasında görüp âşık olduğu kişi sandığı Mısır azizi ile evlendiğinde yaşar. Aziz'i karşısında gördüğünde onun âşık olduğu kişi olmadığını anlayınca âdeta yıkılır yine talihine isyan eder. Tam sevdiğine kavuştuğunu sandığı anda umduğunu bulamamıştır. Hem de ailesinden ve vatanından boş yere ayrı düşmüştür.

Düğün günü Aziz'in Mısır'da Züleyha'yı karşıladığı sırada çadırında bekleyen Züleyha Aziz'i görmek için sabırsızlanmaktadır. Çünkü o ana kadar hiç görmemiştir. Onun sabırsızlığını gören dayesi çadırın bir köşesini delerek Züleyha'nın Aziz'i görmesini sağlar. Züleyha Aziz'i görür görmez bir ah çeker ve hayal kırıklığını dile getiren sözler söyleyip ağlamaya başlar:

Çün Züleyḫā ʿAzīz'e itdi nigāh
Dil-i ġam-dīdesinden eyledi āh

K'ey dirīġā ne müşkil oldı işüm
Dīv oldı melek umarken eşüm

Bu degül ol ṣanem ki ben gördüm
ʿAşḳına cān ile göñül virdüm

Bu degül ol ki ʿaḳlum aldı benüm
Eridi ḥasretinde cān u tenüm

Bu degül ol ki bildürüp özini
ʿAḳlumuñ rūşen itdi yılduzını

Bunı kim düşde göre ḫayra yora
Ṣūretin kim ḫayāline getüre

Ḥayf kim bunca derd-i ser çekdüm
Saʿy toḫmın ḳurı yire ekdüm

Ey dirīġā yile virüp nāmūs
Ṭopraġa ṣaçdı yüz ṣuyın Ṭaymūs

Rūz-ı baḫtum siyāh oldı dirīġ
Dün ü gün işüm āh oldı dirīġ

Gül umardum naṣībüm oldı diken
Toḫm-ı mihr ekdüm idi bitdi miḥen

Genc içün çekdüm anca renc ü belā
Āḫir oldı naṣībüm ejderhā

Zāġı ben sāye-i hümā ṣandum
Dāġı dil derdine devā ṣandum

Benem ol teşne cānı pür-teb ü tāb
Āb içün ḥāli her ṭarafda şitāb

Lebi üzre dili çerāġ gibi
Yanar odlara cānı yaġ gibi

Ḳalmış iken ıraḳdan ābı görür
Saʿy ider aña ḫaste cānı sürür

Sürçe düşe olur çün aña yakın[324]
Görür anı serāb imiş miskīn (Ḥamdī, YZ., s. 96-97)

Züleyha Kemal Paşazade'de de Aziz'i ilk kez çadırın deliğinden görür. O anda kendini öldürücü bir zehir içmiş gibi hisseder. Feryad ederek ağlamaya, yüzünü parçalamaya başlar. Züleyha hem karşısında sevdiğini görememenin, yok yere başka biriyle evlenmiş olmanın hem de boşu boşuna evinden, vatanından ayrılmış olmanın üzüntüsünü yaşar:

ʿAzīz-i Mışr'a oldı çün gözi ṭuş
Ṣanasın zehr-i ḳātil eyledi nūş

Fiġān ile yüregin pāre ḳıldı
Semen yüzini pāre pāre ḳıldı

Nedāmet ṭaşına urdı başını
Ciger ḳanıyla boyayup yaşını

Didi bu gördügüm yārum degüldür
Benüm bu yār-ı dildārum degüldür

Benüm göñlüm alan dil-ber degül bu
Bu ḫāra beñzemez hergiz o gül-bū

Perī-peykerdi ol bu dīve beñzer
Perī olur mı dīv ile ber-ā-ber

Baña baḫt-ı siyāhum gör ne itdi
Ḳara zülfüm gibi varum ṭaġıtdı
[…]

[324] yakın: yaḳīn M.

Anuñ’çün ḫānmān terkini urdum
Düşüp yollara yil gibi yügürdüm

Ki olam vaṣl-ı dildār ile mesrūr
Ne bilem kim ḳaluram böyle mehcūr

Hezārān cidd ü cehd itdüm dürişdüm
Sevindüm yaʿnī kim yāre irişdüm

Ne bilem anı kim aġyāre irdüm
Elümle dāmenümi yile virdüm

Dilerdüm kim irişem yār iline
Umar mıydum düşem aġyār eline

Ṣafā-yı vuṣlatı idüp taḫayyül
Belā-yı ġurbete itdüm taḥammül

İrem dirken viṣāli gülşenine
Düşüp yandum firāḳı külḫenine

Göñül bāġına dikdüm naḫl-i ḫurmā
Dirīġā ḫār-ı miḥnet oldı peydā

Maḥabbet toḫmı virdi bār-ı miḥnet
Bitürdi şāḫ-ı ġurbet berg-i ḥasret

Ḳılup geh ṭāliʿ-i şūmın ḥikāyet
İder geh ḳara baḫtından şikāyet (Kemāl, YZ., s. 89-90)

Yahya’da Züleyha bu büyük hayal kırıklığını, düğün günü Aziz’in evine geldiğinde evin kapısı üzerindeki resmini görünce yaşar. Çünkü Aziz bu resimde son derece çirkin görünmektedir. Düşünde gördüğü kişinin o olmadığını hemen anlar. Üzüntüden feryad etmeye başlar. Böyle biriyle yaşayamayacağını düşünerek hançerini çıkarıp intihara kalkışır. Cariyeler hemen engel olurlar:

O devlet-ḫāneye geldi Zelīḫā
ʿAzīz’üñ oldı taṣvīri hüveydā
[…]
Zelīḫā gördi ol taṣvīri nā-gāh
ʿAzīz’üñ ḳıṣṣāsından oldı āgāh

Düşinde gördügi meh-rū degül bu
Fiġān u nāle ile ṣaġdı ṣaġu

Didi feryād ile ḥayfā dirīġā
Beni ʿaşḳ eyledi ḫalḳa temāşā

Hümādur didügümüz serçe oldı
Güher ẓann itdügümüz şırça oldı

Yirinde bulmadum ʿİsī-dehānı
Kim eyler bunuñ ile zindegānī

Gül umarken naşībüm oldı bir ḫār
Devā umarken oldum daḫı nā-çār
Vücūdum döndi gūyā ol ḥabāba
Düşer gird-āba düşer ıżṭırāba

Çıḳardı ḫançerin yār-ı ġażabnāk
Diledi kim ide ten cāmesin çāk

Perestāruñ biri geldi yaḳına
ʿAle't-taʿcīl yapışdı eline (Yaḥyā, YZ., s. 76-77)

Sûlî Fakîh'de Züleyha Aziz'i ilk kez gerdek odasında görür. Hemen dayelerini çağırır ve Aziz'in odadan çıkarılmasını ister. Bir süre sonra üzüntüden düşüp bayılır:

Zelḫā baḳar Ḳuṭayfer yüzin görür[325]
İşbu kimdür diyü bir kez çaġırır

Dāyelerine çaġırdı kim gelüñ
Ne kişidür bunı ḳatumdan sürüñ

Düşde gördügüm degüldür bu kişi
Ne diler benden ne var bunuñ işi

Segirdüñ bunı tīz çıḳaruñ girü[326]
Daḫı gelmesün ḳatuma ilerü

Düşde gördügüm benüm ḥūrīyidi
Bu dīve beñzer baña bu neyidi
[…]
Zelḫā'nuñ hemān dem uşşı gider
Düşdi yire kendüzinden bī-ḫaber (Şūlī Faḳīh, YZ., s. 165-166)

Züleyha'nın Aziz'le evlendiğinde yaşadığı hayal kırıklığı diğer mesnevilerde de buradaki örneklere benzer şekilde anlatılmıştır.[327]

[325] Bu mısraın vezni bozuk.
[326] Bu mısra'ın vezni bozuk.
[327] bk. ʿAlī, KY., s. 288-289; Ḥamza, YZ., s. 227-228; Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 187-188; Ḍarīr, KY., s. 166-167; Naḥīfī, YZ., s. 864-865; Şerīfī, YZ., s. 5-6; Ġubārī, YZ., s. 138; Aḥmedī, YZ. I, s. 42-43.

II. I. 1. 2. 4. 2. Dile Düşme

Züleyha âşık olduktan sonra aşk belirtileri kendini göstermeye başlayınca, çevresindekiler onun hâlindeki bu değişiklik hakkında çeşitli yorumlar yapmaya başlarlar. Aşk toplum tarafından ayıplanan bir durum olduğu için, Züleyha aşkını ne kadar gizlemeye çalışmışsa da yakınları tarafından anlaşılmıştır. Kimi Züleyha'ya göz değdiğini, kimi bunun bir büyü olduğunu, kimi devlerin işi olabileceğini söylerken kimileri de Züleyha'nın aşk yüzünden bu hâle geldiğini söyler:

Güneşi setr idem didi gil ile
Baġlayam ṣandı tevseni ḳıl ile

Süñi āḫir çuvala ṣıġmadı
Mevc-i deryā sifāle ṣıġmadı

Ṭuydılar derd-i ḥālin aṣḥābı
Bildiler var derūnınuñ tābı

Añladılar egerçi ʿilletini
Bilmediler velīk ʿilletini

Didi baʿżı ki yoḳ yüzi gibi yüz
ʿAceb olmaz degerse ḥüsnine göz

Didi baʿżı lebi deger yüz cān
Ṭañ degüldür ziyān degerse zebān

Didi baʿżı perī cemāline dīv
ʿĀşıḳ olup ʿaceb mi eylese rīv

Didi baʿżı ki bu hümāya meger
Ṣayd içün siḥr ile urıldı seḥer

Didi baʿżı bu ʿaşḳ eṣerleridür
Bu ḥikāyet anuñ ḫaberleridür

ʿAybdan āb-ı rūyı ābīdür
Ẓāhir oldur bu ġayb ḫˇābıdur[328]

Bunca dürlü ḫayāl eylediler
Cemʿ olup ḳīl ü ḳāl eylediler

İlle taḥḳīḳi ẓāhir itmediler
Sözi bir yirde āḫir itmediler (Ḥamdī, YZ., s. 80)

[328] ġayb ḫˇābıdur: ġayb-ı ḫˇābīdür M.

Kenīzekler görüben işbu ḥāli
İder her biri bir dürlü ḫayāli

Görüben zülf ü ḳaddinden cīm ü nūnı
Çekerler levḥine ḫat-ı cünūnı

Kimi eydür irişmişdür yavuz göz
Anuñ'çün şemʿveş oldı ciger-sūz
[…]
Kimi eydür nāzenīn ü ġonca-lebdür
Eger dil degmediyise ʿacebdür

Kimi eydür ki bu fiʿl-i perīdür
Dimezven ben bu kār-ı serserīdür

Perī gördi bunı dīvāne oldı
Ḫayāli gencine vīrāne oldı

Çü gördi olmadı kendüye hem-reng
Bunı bu resme ḳıldı vālih ü deng

Kimi eydür ki mekr ü siḥr olupdur
Buña beñzer ki sāḥir yol bulupdur

Kimi eydür ki ʿaşḳ āṣārıdur bu
Başındaġı göñül efkārıdur bu

Bu işler kim bu işler tek degüldür
Ḥaḳīḳat ʿaşḳ işidür şek degüldür

Başına od yaḳupdur ʿaşḳ derdi
Anuñ'çün şemʿveş beñzi ṣarardı

Velī ḳanda görür kimi sever bu
Meger uyḫuda gördi bir perī-rū

Didi her biri fikri irdügince
Gümān u vehm ḳuvvet virdügince (Kemāl, YZ., s. 60)

Züleyha'nın aşkın etkisiyle içinde bulunduğu durum hakkında çevresindekilerin yaptığı yorumlar Gubârî'de de Hamdî ve Kemal Paşazade'de anlatıldığı gibi anlatılmıştır.[329]

Züleyha'nın aşk sırrının herkes tarafından öğrenilmesi Yahya'da kısaca şöyle anlatılmıştır:

[329] bk.Ġubārī, YZ., s. 126.

Gül-i raʿnā gibi āḫir Zelīḫā
Açıldı ḳıldı esrārını ifşā

Ṭuyuldı būy-ı ʿaşḳ u müşgi nā-gāh
Bu sırdan bende vü şāh oldı āgāh

Ne deñlü kār-ı ʿaşḳı itse inkār
Bu inkār olur idi ʿayn-ı iḳrār

O ẓālim ġamzeler hep oldı maẓlūm
Olurdı genc-i ʿaşḳı ḫalḳa maʿlūm (Yaḥyā, YZ., s. 58)

Gubârî'de ise Züleyha'nın âşık olduğunu çevresindekiler öğrenince ona bu aşktan vazgeçmesi için nasihat ederler. Fakat bu nasihatler Züleyha'ya kâr etmez. Bunun üzerine Züleyha'nın kilisede görüp âşık olduğu resmi ortadan kaldırırlar. Fakat o resim Züleyha'nın gönlüne nakş olmuştur. Züleyha bu durumu şöyle anlatır:

ʿĀḳıbet ibtilāmı ṭuydılar
ʿAşḳı ile belāmı ṭuydılar

Baña pend ü naṣīḥat eylediler
Ne naṣīḥat faẓīḥat eylediler

Sözleri n'ola girmese gūşa
Hīç naṣīḥat olur mı bī-hūşa

Pendüñ olmadı çünki teʾṣīri
Bozdılar ʿāḳıbet o taṣvīri

Ṣandılar gitdi ṣūreti yaʿnī
Ḳaldı göñlümde ṣūret-i maʿnī (Ġubārī, YZ., s. 121)

Züleyha'da aşkın etkisiyle cünun belirtileri görülmeye başlayınca, onun bu hâlini görenler babasına iletirler ve kızına öğüt vermesini tembih ederler:

Yazar zülfi ḳadinden cīm ü nūnı
Oḳur yüzin gören naḳş-ı cüñūnı

Görenler ḥālini tesfīh iderdi
Atasına gelüp tenbih iderdi

Didiler ol perī dīvāne oldı
Maḥabbet şemʿine pervāne oldı

Gerek kim idesin pend ile tedbīr
Ki lāzım olmaya bend ile zencīr (Kemāl, YZ., s. 71)

Züleyha'ya babasının öğütleri fayda etmeyince zincire vurulup zindana hapsedilir. Zindanda bir gece dertle ağlayıp inlerken sevgilisinin hayaliyle konuşmaya başlar. Ona bu aşk yüzünden yaşadığı sıkıntıları anlatırken, aşka düştüğünün herkes tarafından bilinmesi nedeniyle nam u nişanı kaybettiğini, babasının kendisinden utandığını, hatta daye ve cariyelerinin de kendisinden uzaklaştığını, yapayalnız kaldığını anlatır:

Āşkār olalı bu ʿaşḳ u hevā
Gelmemişdür benüm gibi rüsvā

Çünki ʿaşḳuñ nişānı oldı tamām
Ne nişān ḳaldı bende şimdi ne nām

Fāş olaldan cihāna derd-i serüm
Peder olmaġa ʿār ider pederüm

Sāyeñem dir iken baña dāye
Ṣalmaz üstüme ʿār ider sāye

Aġlayaldan bu āb-rīzelrüm
Benden el yudular kenīzlerüm

Ḳalmadı şimdi bende ʿaḳl ile dil
N'ola benden ḳaçarsa her ʿāḳil (Ḥamdī, YZ., s. 87)

Celīsüm yoḳ ġamuñ odından artuḳ
Enīsüm yoḳ anuñ dūdından artuḳ

Ḳamu ḳavmum olup bīzār benden
Görüp ḥālüm iderler ʿār benden

Görelden mezraʿumda bezr-i miḥnet
Peder eyler adum añmamaġa ġayret

Olaldan ʿaşḳuñ ile dil birāder
Pür-āẕerdür ġamumdan cān-ı māder

Girür ʿammum ġamumdan ġār-ı ʿāra
Görüp ḥālüm ḳaçar ḫālem kenāra

Melūl olup ḳarañu külhenümden
Ḳaçar sāyem gibi dāyem yanumdan

Birez gündüz yanumı sāye bekler
Gice nālem üninden ol da ürker (Kemāl, YZ., s. 74-75)

Züleyha zincire vurulduğu günlerde yalnız başına kalınca derdini kendisiyle özdeşleştirdiği insan dışı varlıklarla konuşarak paylaşır. Rüzgârla konuşurken en yakınları tarafından bile yalnız bırakıldığını söyleyip rüzgârın eğer sevgilisini görürse kendisinden böyle bahsetmesini ister:

Perīşān-ḫāṭır u derde giriftār
Ne bir hem-dem ne bir ḥālin ṣorar var

Iraḳdan baḳar oldı aḳrabāsı
ʿAdāvet itdi cümle āşnāsı (Yaḥyā, YZ., s. 66)

İlk rüyadan sonra sevgilinin kim olduğunu merak eden ve ayrılığa daha fazla dayanamayan Züleyha, sevgiliyi rüyada bile tekrar göremediğinden şikâyet ederken onun bu hâlinden yakınlarının utanır olduğunu söyler.

Ḥicāb oldı vücūdum aḳrabāma
Belāyam hem kendüme hem āşināma

Benüm ḥālümden aḥbābum ider ʿār
Bürūdetle geçer bād-ı seḥervār (Yaḥyā, YZ., s. 62)

Züleyha'nın Yusuf'a âşık olduğunu duyan Mısırlı kadınlar Züleyha'nın kendi kölesine âşık olduğunu, kölenin ona yüz vermediğini, kendilerini görse hemen âşık olacağı şeklinde dedikodu etmeye başlarlar (bk. s. 477 Mısırlı Kadınlar / Dedikoduculuk).

Züleyha bu dedikoduları duyunca çok üzülür ve Yusuf'a âşık olmaktaki haklılığını göstermek için ziyafet düzenleyip kadınları evine davet eder. Bu sırada kendisi hakkında yaptıkları dedikodular yüzünden sitemlerini dile getirir:

Çün Züleyḫā'ya vāṣıl oldı ḫaber
Ḫāṭırın ġayret itdi zīr ü zeber

İşret esbābı düzdi ol ḫoş-rāy
K'ide ol bī-ḫaberleri rüsvāy

Ṭaʿn iden zenleri ziyāfet ide
Ne ziyāfet ḳamu feżāḥet ide
[…]
Minder-i zer-keş üzre bānūlar
Oturup ḫıdmet itdi meh-rūlar

Yidiler çün ḫᵛān-ı ġūn-ā-gūn
Eyledi ʿīş ü nūşı bāde-füzūn

Çün Züleyḫā bu emri ḳıldı tamām
Ḫıdmete itdi serv gibi ḳıyām

Her perī-rūy eline ġunc ile
Bir bıçaḳ virdi bir turunc ile
[…]
Didi ey mışr-ı ḥüsne bānūlar
Meclis-i ʿizz ü nāza meh-rūlar

Ẕemm idersiz bu bī-dil ü cānı
Ki sever bir ġulām-ı İbrānī

Size ʿarż eylese ʿiẕārın o nūr
Ben ġarībi ṭutardıñuz maʿẕūr (Ḥamdī, YZ., s. 146)

Zelīḫā oldı bu işden ḫaberdār
Bu acı sözler itdi cānına kār

Diledi göñli bunlardan ala kīn
Düzüp gül yüzi gibi ḥīle rengīn

Buları cemʿ ḳıldı ṣoḥbet itdi
Şehāne bir ulu cemʿiyyet itdi
[…]
Pes andan didi kim ey nāzenīnler
Bu bezm-i ḥüsnde bālā-nişīnler

Neyiçündür baña sizden bu işler
K'idersiz dürlü dürlü ser-zenişler

Beni bed-nām idüp ḫalḳa yayasız
Sever bir ḳulın utanmaz diyesiz

İdesiz ʿişmetümüñ perdesin çāk
Ṣaçasız perde-i nāmūsuma ḫāk

İçüm ġonca gibi idüp dil-efgār
Yirümi eyleyesiz gül gibi ḫār

Urup cānum regine zaḫm-ı neşter
Şeker lebden viresiz acı diller

O meh-rūnuñ ki dil dīvānesidür
Ḫayāli gencinüñ vīrānesidür

Eger bir kez göreydüñüz yüzini
Ya işideydüñüz şīrīn sözini

Benüm ʿöẕrüm olaydı size rūşen
Giderdi ḫār olurdı tāze gülşen

Açaydı gül yüzin ol serv-i çālāk
İderdüñüz yüzüñüz sebzeveş ḫāk

Bilürdüñüz n'içün oldum dil-efgār
Ne bende murġ-ı cān oldı giriftār

Bilürdüñüz kimüñ meftūnıyam ben
Ne Leylā zülfinüñ Mecnūn'ıyam ben

Diküp nergis gibi gül yüzine göz
Daḫı bir yüze döndürmezdüñüz yüz

Benefşe gibi boynuñuz olup pīç
Aġız açmazduñuz ġonca gibi hīç

Baña sūsenveş uzatmazduñuz dil
Olurduñuz benüm fiʿlüme ḳāyil (Kemāl, YZ., s. 188,191-192)

Mesāvī olduġın bildi Zelīḫā
Zenān-ı Mışr'ı çaġırdı hemānā
[…]
Ẓiyāfet emri irişdi tamāma
Zelīḫā başladı feṯḥ-i kelāma

Didi ey nāzenīn ü dil-rübālar
Beni ġıybet idici āşinālar

Benüm sevdügümi görse gözüñüz
Baña olmazdı ṭaʿn ile sözüñüz

Sözi ḫalḳa olur siḥr ile efsūn
Yüzi eyler niçe Leylā'yı Mecnūn

Size virürdi ġıybetden ferāġat
Sizi eylerdi ʿaşḳ ile melāmet (Yaḥyā, YZ., s. 138)

Daha sonra Züleyha Yusuf'u kadınların karşısına çıkarır. Kadınlar Yusuf'u görünce şaşkınlıktan kendilerine ikram edilen turunç yerine ellerini keserler. Züleyha'ya onun insan olabileceğine inanamadıklarını, gökten inmiş bir melek olabileceğini söylerler. Hepsi de Yusuf'u görünce âşık olmuşlardır. Kimisi hayretten

düşüp bayılır, kimi aklını yitirip deli olur. Kısacası Züleyha'yı kınarlarken her biri bir Züleyha olup çıkar (bk. s. 481 Mısırlı Kadınlar /Âşıklık). Böylece Züleyha adını kötüye çıkaran bu kadınlara karşı mücadelesinde üstünlüğü ele geçirmiştir. Bu konu burada örnek verilmeyen diğer mesnevilerde de buradaki örneklere benzer şekilde anlatılmıştır.[330]

Züleyha Yusuf'a âşık olduğu için hakkında herkesin dedikodu yaptığını öğrenince çareyi Yusuf'u bağa bekçi olarak göndermekte bulur. Böylece Yusuf'un aşkından soğuyup onu unutacağını sanır. Fakat onun ayrılığına katlanamadığı için bir süre sonra gidip Yusuf'u geri getirir:

ʿAşḳı mevci başdan aşdı
Gönline şöyle düşdi
Zelīḫā'yı ḳovlaşdı
İl ü şehirlü ḳamu

Zelīḫā eydür n'idelüm
Yūsuf'ı nice giderelüm
Ya bāġa bekçi ḳoyalum
Tā ki gönlümden sürü

Bir gün Zelīḫā didi
Ol Yūsuf'a söyledi
Var bostānı bekle didi
Kimseyi getürmeyi

Hem senden ıraġ olam
Bir iki gün görmeyem
Ola kim ben ṣovuyam
Seni sevmekden diyü

Yusuf bostāna vardı
Bostān ʿimāret oldı
Zelīḫā ḳatlanumadı
Vardı girü getürü (Ḫalīloġlu ʿAlī, YZ., s. 196)

Züleyha Yusuf'a iftira ederek zindana hapsettirmiş ve yıllar boyu bundan duyduğu pişmanlık ve ayrılık acısıyla yaşamıştır. Sonunda kocası da ölmüş, maddi ve manevi her şeyini kaybetmiştir. Aziz öldükten sonra Yusuf zindandan

[330] Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 206-207; Ḍarīr, KY., s. 194-197; Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 229-234; Naḥīfī, YZ., s. 886-887; Ġubārī, YZ., s. 169-172; Aḥmedī, YZ. I, s. 75-78.

kurtulmuştur. Fakat Züleyha iyice yaşlanmış, zavallı bir hâdedir ve hâlâ Yusuf'a kavuşamamıştır. Onu bu halde görenler hakkında şöyle dedikodu yaparlar:

Gelürdi il dilinden bir büyük derd
Döyemez anı tafṣīl itmege merd

Çeküp tīġ-ı zebānı ol ḥazīne
Dir idi gören anı birbirine

Budur sevdügine bühtān idici
Sarāy-ı ʿırżını vīrān idici

Ṭaġıldı ʿaḳl u fikri ʿırżı ṣındı
Niçe günler bu ḥāl ile geçindi (Yaḥyā, YZ., s. 154)

II. I. 1. 2. 4. 3. Aileye Aşkını Kabul Ettirmek İçin Mücadele Etme

Züleyha aşk derdini ilk kez dayesiyle paylaştığında daye onun bu durumuna çok üzülür. Rüyada gördüğü bir hayale âşık olup üzülmemesi için bu aşktan vazgeçmesi yolunda öğütler verir. Ancak Züleyha büyük bir kararlılık sergiler, asla vazgeçmeyeceğini bildirir. Daye Züleyha'nın kararlılığı karşısında durumu babasına bildirir. Daye ile Züleyha'nın bu konudaki konuşmaları şöyledir:

Deheni gibi gördi sözleri hīç
Rāstlıḳ ḥāletini añladı pīç

ʿUḳde ḥall itmedi çü bendinden
Bir ḳaç efsūn oḳudı pendinden

Didi evvel bu dīv kārıdur
Dīve uyma ki rīv kārıdur

Görinür ādeme cemāl ile
Ṣayd ider anı sekr ü āl ile

Māh-ı Maġrib didi ki itme gümān
Ki anuñ gibi cānı göstere cān

Dīv olur mı reşk-i ḥūr-ı behişt
Ṣanma nārı ki ola nūr-sirişt

Yine dāye didi ki olma hilāl
Ḳaşlaruñ gibi görüp egri ḫayāl

Olmasayduñ bu kec ḫayāl ile yār
Olmaz idüñ gözüñ gibi bīmār

Gözüñe lāzım oldı bīmārī
Kec ḫayāl oldı çün anuñ yāri

Didi duḫter kec olsa ger bu ḫayāl
Rāstlar ḳametin ḳılur mıdı dāl

Rāstam n'ola güççük ise yaşum
Ṭoġrıyam n'ola egri ise ḳaşum

Didi dāye muḥāli itme ṭaleb
Ki olur ol ṭaleb zevāle sebeb

Didi n'idem ki kār elümde degül
Gitdi ṣabr iḫtiyār elümde degül[331]

Yār naḳşı ṣaḥīfe-i berde
Ṯābit oldı niteki mermerde

Esme yil gibi olma od gibi germ
Gitmez ol naḳş mermer olmaz nerm

Bunca pend ü füsūn ile dāye
Çāre bulmadı çün Züleyḫā'ya

ᶜĀḳıbet vāḳıf itdiler pederin
Didiler aña derdinüñ ḫaberin (Ḥamdī, YZ., s. 81-82)

Kemal Paşazade'de de daye Züleyha'ya uzun uzun öğüt verir (bk. s. 444 Koruyuculu/Kurtarıcılık). Züleyha dayesinin söylediklerini duyunca onun bu aşka engel olduğunu söyleyek kızar ve aşkını inandırmaya çalışır:

İşitdi dāyeden çün bu ḫiṭābı
Ḳaḳıyup ḫışm ile virdi cevābı

Didi ey dāye sözüñ rīv gibi
Yolum urmaḳ dilersin dīv gibi

Eger ḳılmaz iseñ derdüme çāre
Ḳo bārī yārem üzre urma yāre

O gül-ruḫ k'urdı benüm içüme ḫār
Muṣavver nūr iken ḫāṣā k'ola nār

Melek-ṣūret n'içündür ger ola dīv
V'eger ola melek ḳaçan der rīv

[331] elümde: olmada M.

Dimezven ben bu kār-ı serserīdür
Bu yā nesl-i beşerdür yā perīdür (Kemāl, YZ., s. 65)

Daye bu düşüncesinin yanlış olduğuna ve vazgeçmesine dair sözler söyleyince Züleyha bu konuda yanlış yolda olmadığını, bu aşkın ona alın yazısı olduğunu söyleyerek kararlılık sergiler:

Çü bildi dāyesinüñ kim sözi ne
Ṣanur anı inanmadı sözine
[…]
İşümde zülf gibi yoḳ kem ü kāst
Elif ḳaddüm gibi sözümdeyin rāst

Bu söz kim söylerem yoḳdur yalanı
Ki düşde sevmişem bir nev-cüvānı

Naẓīri yoḳ durur devrān içinde
Elif ḳaddi yir itdi cān içinde

Düşümde gördügüm olmazsa ṭoġru
Gözümden pes kim uġruladı uyḫu

Bilümi kimdür iden ḥalḳa-i mīm
Dilümi kimdür iden çeşme-i mīm

Füsūn u siḥr odına beni yaḳma
Ḳaşum egriligin başuma ḳaḳma

Egerçi yay gibi egridür ol
Nice oḳ gibi ṭoġruya urur yol

Yiter ḳaḳ başuma ol egri rāyı
Ḳara yazudur alnuma Ḫudāyī

Budur söz bilmezem ben şöyle böyle
Dimişler egri otur ṭoġru söyle (Kemāl, YZ., s. 65-66)

Yahya'da Züleyha dayesinin sözlerine kesin bir dille kimsenin kendisini bu aşktan vazgeçirmeye çalışmamasını, aşkın esiri olmuş birine nasihatlerin kâr etmeyeceğini söyler:

Naṣīḥat itmesün yoḳ yire yārān
Gerekmez māniʿ-i efkār-ı cānān

Baña pend eyleyen ehl-i ḥayālar
Hemān fikr-i cemālinden uyalar
[…]

Esīri ʿaşḳa kār itmez naṣīḥat
Görür gözi olur cām-ı maḥabbet

Bu cāmı nūş idende olmaz aṣlā
Ḥicāb-ı āşinā vü ḫavf-i aʿdā
[…]
Bu vech ile cevābın aldı dāye
Sözi kār itmedi ol dil-rübāya (Yaḥyā, YZ., s. 60-61)

Hamdî'de dayesi Züleyha'nın aşk yüzünden perişan olmasına engel olamadığı için babasına haber vermiştir. Babası Züleyha ile konuşmaya gelince Züleyha âşık olduğunu babasına anlatır. Babası bu duruma çok üzülür. Kimseye duyurulmadan kızının derdine çare bulmak ister. Fakat babası da her ne söylediyse kâr etmez. Züleyha asla bu sevdadan vazgeçmek niyetinde değildir. Züleyha ile babasının konuşmaları şöyledir:

Pederi didi derde ṣabr eyle
Cebr idüp kesri cāna cebr eyle

Didi duḫter ki ṣabra yoḳ çāre
Cebr olınmaz bu kesr-i ṣad-pāre

Pederi didi gey ṣaḳın nāmı
Görelüm nice olur eyyāmı

Didi duḫter olalı ʿaşḳ ʿıyān
Gitdi ḳalmadı bende nām u nişān

Pederi didi olma rüsvāyī
ʿAḳluñı dir ṭaġıt bu sevdāyı

Didi duḫter olalı bu ḥālet
Bende ne ʿār ḳaldı ne ġayret[332]

Pederi didi olma dīvāne
Mübtelā olma ḥabs-i zindāna

Didi duḫter anuñ zenaḫdānı
Gönlümüñ çoḳdan oldı zindānı

Pederi didi ḳo bu tedbīri
İderem saña bend ü zencīri

[332] ʿār (nüsha): ġayr M.

Didi duḫter o zülf-i ʿālem-gīr
Beni zencīre çoḳdan itdi esīr

Pederi didi n'ola dermānuñ
Di ki saʿyında olalum anuñ

Didi ger şeh virürse destūrı
Giderem tā bulınca ol nūrı

Pederi didi yoḳ buna imkān
Gelmesün göñlüñe bu vehm ü gümān

Didi maʿşūḳa ʿāşıḳ olsa revān
Ḥāʾil olur mı perde-i imkān

Pederi didi ʿazm idicek aña
Kim olur reh-nümā yoluñda saña

Didi ʿazm eylesem aña bu ẕelīl
Ol ʿazīzüñ olur hevāsı delīl

Pederi didi itseñ aña ṭaleb
Ne mekānda bulursın ola ʿaceb

Didi çün arayam o sulṭānı
Taḫt-ı dilde bulam direm anı (Ḥamdī, YZ., s. 85)

Bu konuşmadan sonra Züleyha'da cünun hâli artınca babası Züleyha'yı zincire vurur.

Kemal Paşazade'de daye, sözünü dinlemeyen Züleyha'nın durumunu annesine bildirir. Annesi de aynı şekilde öğüt verir, bu aşktan vazgeçmesini ister. Fakat Züleyha için annesinin sözlerinin de önemi yoktur:

Çü ḫātūn oldı bu işden ḫaberdār
Ki oldı ġoncasınuñ yiri pür-ḫār

Perīşān ḫāṭır oldı ol bu ḫaberden
Nitekim verd-i ter bād-ı seḥerden

Ḳıġırdı ḳatına bānūyı ḫālī
Birez pend ile virdi gūşmāli
[…]
Dizüp söz riştesine gevher ü dür
Ḳulaġın ol gülüñ dürden ider pür

Virüp pend eyledi çoḳ istimālet
Ki gide ḫāṭırından ol melālet

Bu söyler idi ol başın egerdi
Bu anuñ yüzine ol yire baḳardı

Ṭurup sūsen gibi ḳarşuda ḫāmūş
Benefşe gibi diñlerdi ṭutup gūş

Ḫacālet güllerine virdi taġyīr
Naṣīḥat göñline ḳılmadı teʿşīr

Ṭuru geldi yirinden ol gül-endām
Varup ḫalvetgehine ḳıldı ārām

Aña k'itmiş durur ʿaşḳ ile bāzār
Ne deñlü söyler iseñ eylemez kār (Kemāl, YZ., s. 66-67)

Annesinin sözlerini de dinlemeyen Züleyha'da bir süre sonra cünun başlar. Babasına haber verirler. Bu kez babası öğüt vermeye başlar. Züleyha babasına da karşı çıkar. Bunun üzerine babası zincire vurmak ister fakat onu çok zayıf gördüğü için bir süre erteler:

Didi zülfüñ gibi itme kem ü kāst
Eyitdi oḳ gibi sözümdeyin rāst

Didi yā niçün olduñ ḫalḳaveş sen
Eyitdi bir hilāl-ebrū ġamından

Didi ḳılmış seni kej-rā ol ebrū
Eyitdi böyleyimiş başda yazu

Didi gül gibi ḳılma perdeñi çāk
Eyitdi perde-derdür ʿaşḳ-ı bī-bāk

Didi ṣaḳın ḳonar dāmenüñe gerd
Eyitdi gözyaşı yur anı ne derd
[…]
Didi āhuñla çıḳmış başuña dūd
Eyitdi ʿaşḳ ṣaldı içüme od

Didi gel çekme ʿaşḳ ile ḳuru ḫār
Eyitdi gözyaşından gülleri var

Didi ġam nice ura saña şemşīr
Eyitdi sebze olmaz ābdan sīr

Didi levḥuñda ġayret naḳşı ḳanı
Eyitdi eşk-i çeşmüm yudı anı

Didi kim ḳıldı çeşmüñ eşk ile pür
Eyitdi ḥoḳḳa-i laʿlindeki dür

Didi kim ḳanda olur didügüñ dür
Eyitdi rişte-i cān ʿuḳdesidür

Didi ol rişte ʿuḳde ḫaṭādur
Eyitdi nāḫunum ʿuḳde-güşādur

Didi ṣalma anı ġam tīşesidür
Eyitdi olʿāşıḳuñ kim pīşesidür

Didi pes ḳanda ʿarż itdi cemālin
Eyitdi görmişem düşde ḫayālin

Didi ḳo ol ḫayāli kim düşüñdür
Eyitdi ḳo beni baña işüñ gör

Didi dīvāne olduñ ey perī-gīr
Eyitdi zülfi bendin eyle zencīr

Didi nice yiyesin yāre-i ġam
Eyitdi vaṣl-ı yār urınca merhem

Didi nūşın yimezsin çekme nīşin
Eyitdi kim bilür taḳdīrüñ işin

Didi mihrüñ görüp virmez saña nūr
Eyitdi meh gerekdür mihrden dūr

Didi kim eylerem yirüñi zindān
Eyitdi ḥāżır ol çāh-ı zenaḫdān

Didi nāzük tenüñ döymez belāya
Eyitdi dek irişsün cān ṣafāya

Didi ten olmasa cāndan ne ḥāṣıl
Eyitdi cān olur cānāna vāṣıl

Didi ne çāre idem ben bu ḥāle
Eyitdi eyle taḳdīre ḥavāle

Ne acıyla iderse şeh ḫiṭābı
Şeker dilden virür şīrīn cevābı

Görür kim pend ile olmadı çāre
Bu merhemle oñulmadı o yāre

Diledi kim çeke ol māhı bende
Ḳıla āzād iken servini bende

Velī gördi żaʿīf oldı meh-i nev
İçinden şuʿle-i mihr urdı pertev

Ṭamarda ḫūn-ı şefḳat cūşa geldi
Bu şer işi yine teʾḫīre ṣaldı (Kemāl, YZ., s. 71-72)

Sûlî Fakîh'de Züleyha aşk sırrını sadece babasıyla paylaşır. Üçüncü rüyadan sonra âşık olduğu kişinin Yakub oğlu Yusuf olduğunu ve Mısır'da yaşadığını öğrenince durumu babasına söyler:

Eydür ata bildüm āḫir yirini
Söyledi āḫir baña söz varını

Yaʿḳūb oġlı Yūsuf-ı Kenʿān imiş
Mıṣr içinde gey ulu sulṭān imiş

Söyledi ḳamu sözin bir bir baña
İmdi çāre ḳıl ki irişem aña (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 158)

Dir i baba buldum anuñ yirini
Aṣlını vü neslini hep varını

Yaʿḳūb oġluyam didi Kenʿān'a şāh
Ben Yūsuf'am didi Mıṣr'a pādişāh

Baña dermān eylegil dir ey baba
Yoḳsa benüm ʿömrüm olısar hebā (Naḥīfī, YZ., s. 861)

Babası Mısır altı aylık uzak bir yol olduğu için bu aşktan vazgeçmesini söyleyince Züleyha babasına Yusuf'a varmazsa canına kıyacağını söyler.

Zelḫā eydür anı baña viresin
Yoḳsa ḳıyam kendüzüme göresin

Ḫançer alam kendüzümi öldürem
Ey baba yüregümi ḳan ṭolduram

Beni irişdür didi zinhār aña
İşidicek atası ḳaldı ṭaña (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 158)

Zelīḫā dir çün beni virmeyesin
Ben baña ḳıyam beni görmeyesin

Ḫancer alup öldürürem kendümi
Benüm artuḳ görmeyesin yüzümi (Naḥīfī, YZ., s. 861)

II. I. 1. 2. 4. 4. Zincire Vurulma

Züleyha'da cünun artınca çaresiz kalan babası onu korumak için zincire vurur:

Çün Züleyḫā'ya ġālib oldı cünūn
ʿAşḳ sevdāsı itdi anı zebūn

Ḥıfẓ içün ol cemāl gencini[333]
Ṭaḳdılar sīme mār-ı zerrīni

Zülf-i yāruñ çün ola pā-māli
Mār olursa ʿaceb mi ḫalḫāli

Gördi pāyında çün o mārı bu genc
Ḳara baḫtına sögdi virdi ilenc (Ḥamdī, YZ., s. 86)

Kemal Paşazade'de Züleyha'nın sevdasının başından aştığını ve nasihatin fayda etmediğini gören babası, onu yalnız başına karanlık bir yere hapsedip ayağına zincir vurur. Bu mihnetten bıkıp aşkından vazgeçeceğini sanarak böyle bir cezaya başvurur:

Atası gördi kim pend aṣṣı itmez
Maḥabbet rīv-i efsūn ile gitmez

Bu kerre bend ile tedbīr itdi
Gümüş sāḳına zer zencīr itdi

Güneş gibi ḳoyup bu māhı tenhā
Düzetdi bir ḳarañu yirde meʾvā

Yaṣaġ itdi yanına varmaya hīç
Yüzini görmeyeler ir eger giç

Ki miḥnet āteşine yana yana
Hevā-yı ʿaşḳdan cānı uṣana

Aña ḫod yanmadın pervāneyidi
Ki ʿaşḳuñ odına pervā ne idi

[333] cemāl: cemāl-i M.

Bu oddan olmış idi cānı ḫoşnūd
Gül ü reyḥān gelürdi şuʿle vü dūd

Virüp zülfi gibi yile ḳarārın
Görüp zencīr añdı zülf-i yārin

Gülüp gül gibi dirdi ol semen-bū
Bize zülf-i nigāruñ bendidür bu

Fiġānından ki ditrer ḳubbe-i kāḫ
Dil-i zencīr olur sūrāḫ sūrāḫ
[…]
Ferīdūn genciyiken ol ten-i pāk
Nice żabṭ itdi anı mār-ı Ḍaḥḥāk

Zelīḫā'ya ʿaceb bend oynadı dehr
Ki yārin mār ḳıldı şekkerin zehr (Kemāl, YZ., s. 73)

Züleyha'nın zindanda yaşadığı zor anlar şöyle anlatılır:

Yaturdı ḳarañu zindān içinde
Yaşından lāle gibi ḳan içinde

İdinür sengi bālīn ḫāki bister
İçüp göz yaşını ḫūn-ı ciger yir

Yatup baş urduġınca ṭaşa ol māh
Olurdı şemʿ-i bālīn şuʿle-i āh

İşi dün gün fiġān u ġulġul idi
Gülistānından azmış bülbül idi

Ṣu yüzin görmez ü yimek yimezdi
Gözin şayyād-ı ḫˇāb avlayımazdı (Kemāl, YZ., s. 74)

Yahya'nın eserinde durum biraz daha farklıdır: Cünun belirtileri gösteren Züleyha babası tarafından boynundan zincire vurulur. Fakat Züleyha Hamdî ve Kemal'de olduğu gibi bu durumdan rahatsız değildir. Aşkın bu türlü mihnetlerine katlanmaktan hoşnuttur. Ancak zindanda kaldığı günlerde aşk derdini paylaşmak için ayla konuşurken zincire vurulmasının haksızlık olduğundan şikâyet eder.

Atası şāh-ı Maġrib ṭuydı ḫāli
Didi vardur bu mihrüñ bir zevāli

Dirīġā n'eyleyem ben bī-sitāre
Ne siḥre uġramış bu māh-pāre

Didiler ser-güẕeşt ü mā-cerāsın
Murād idindi bu derdüñ devāsın

Ṭaḳıldı boynına zencīr-i zerrīn
Bu ġamdan olmadı ebrūları çīn

Bu zer zencīre yoġ idi nizāʿı
Cemāli şemsinüñ oldı şuʿāʿı
[…]
Dir idi ʿaşḳını eyleyüp iẓhār
Bize bu bend olupdur bend-i dildār

Maḥabbet bāġınuñ serv-i bülendi
Bu ḳayd u bendi ġāyetde begendi
[…]
Olup ḳayd-ı cihāndan fāriġu'l-bāl
Bu minvāl üzre geçdi bir iki sāl (Yaḥyā, YZ., s. 64-65)

Züleyha'nın zincire vurulmakta kendisine haksızlık edildiğine dair aya yaptığı şikâyet şöyledir:

Yazuḳlar baña kim birḳaç edānī
Ṭaḳarlar pāy-bend-i aḥmaḳānı

Kemāl-i ʿaḳlumı itmezler idrāk
Cünūnı var diyü eylerler imsāk

İderler ʿaḳlı yār olanı maḥzūn
Ṣanur ḫalḳuñ sefīhi anı mecnūn

Ṣuçum yoġ iken ey māh-ı münevver
Beni mecnūn yirine baġladılar (Yaḥyā, YZ., s. 67)

Haliloğlu Ali'de Züleyha'nın üç yıl boyunca eli kolu bağlı olarak zindanda kaldığı belirtilmiştir. Şerifi'de ise sadece zincire vurulduğundan söz edilmiştir.[334]

Sonuçta Züleyha bu ceza ile de aşktan vazgeçmemiştir. Sadık bir âşık olduğu için her türlü mihnete seve seve katlanır. Üç yıl eli kolu bağlı zindanda kalmıştır.

II. I. 1. 2. 4. 5. İstenmeyen Evliliğe Sabır Gösterme

Züleyha Aziz'le evlendiğinde hayal kırıklığına uğramış, büyük üzüntü yaşamaktadır. Çünkü o rüyada görüp âşık olduğu kişi değildir. Züleyha Yusuf'u ikinci kez rüyasında gördüğünde Yusuf ona "Eğer aşkında sadık isen namusunla beni

[334] bk. Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s.185; Şerīfī, YZ., s. 4.

bekle" demiştir. İşte bu nedenle Aziz'le evlendiği zaman Züleyha en çok bu konuda çaresiz hissetmiş ve dua etmeye başlamıştır:

Tañruñ içün beni esirge felek
Cevr-i devrüñden it dilümi dilek

Virmesün ḫāra gül gibi etegüm
Olmasun ḫar naṣībi sīb eñegüm

Elüme virmedi çün ol yāri
Elüm aġyāra virmesün bāri

Mühr-i ʿahd urdı ḳufl-ı gencüme yār
Mār itme kilīdini zinhār (Ḥamdī, YZ., s. 97)

Kemal Paşazade'de bu evlilik onun bütün hayallerini yıktığı için ağlayıp feryad etmekte ve talihinden şikâyet etmektedir:

Gül isterdüm yirüm ḫār itdi devrān
Beni bülbül gibi zār itdi devrān

Dili bend itdi miḥnet şeş-derinde
Beni nerd-i ġama zār itdi devrān
[…]
Ḥabīb isterdüm uġradum raḳībe
Gül isterdüm yirüm ḫār itdi devrān

Niçe bunuñ gibi eşʿār-ı dil-sūz
Oḳurdı derd ile ol şemʿ-i şeb-efrūz

Bu miḥnet āteşi boyandı ḳana
Teni ḫākister oldı yana yana (Kemāl, YZ., s. 91)

Züleyha bu şekilde dua etmekteyken gaipten ses gelir. Bu ses ayrılığa sabr etmesini, Aziz her ne kadar sevdiği kişi olmasa da vuslata vesile olacağını ve iktidarsız olduğu için bekâretine zarar gelmeyeceğini söyleyince onun derdine deva olmuştur. Züleyha bu söylenenler üzerine sabırla olacakları beklemeye başlar:

Ḳılur iken bu bī-dil ü pür-tāb[335]
Zār ile çarḫ-ı bī-vefāya ḫiṭāb

Hātif-i ġaybdan nidā geldi
Ne nidā derdine devā geldi

[335] bī-dil ü: bī-dili M.

K’ey Züleyḫā firāḳa ṣabr eyle
Aġlama iştiyāḳa ṣabr eyle

Bu degül gerçi ol ʿazīz-i cemāl
Budur ammā kilīd-i bāb-ı viṣāl

Sevse dil dil-berüñ şemāʾilini
Sever anuñ ḳamu vesāʾilini

Naẕaruñdan bu şaḫṣı eyleme redd
Maḳṣad olur vesīle-i maḳṣad

Yoḳ kilīdinde anca ḳuvvet ü fer
Ki bula feṯḥ-i mühr-i ḳufle ẓafer

İtdi taḳdīr anuñ kilīdini mūm
Mūm germ olıcaḳ işi maʿlūm
[…]
Yaş diken sūzen işin işleyimez
Çūb-ı nerm āhen işin işleyimez[336]

Çün Züleyḫā anuñ işitdi sözin
Urdı rūy-ı zemine şükr yüzin

Yudı ʿahd ābıyıla ol demden
Dehenin nāleden gözin nemden

Gerçi ġam ney gibi delerdi dilin
Ṣabra merdāne baġlamışdı bilin

Gözedüp çeşm-i intiẓār ile rāh
Ki ḳaçan ire devlet-i nā-gāh (Ḥamdī, YZ., s. 97-98)

Kemal Paşazade’de Züleyha ağlayıp inlemekten bitap düşüp yatmakta olduğu sırada gaipten ses gelir ve şunları söyler:

Olup ḫākister-i ten āteş-ālūd
Yaturken sāye gibi yirde bī-ḫod

Hümā-yı baḫt nā-gāh urdı pervāz
Sürūş-ı ġaybdan irdi bu āvāz

Ki ey bī-çāre ḳılma āh u zārī
Dil ü cān ḫırmenine urma nārı
[…]

[336] Çūb: Çöp M.

Ṭutup himmet demin ehl-i duʿādan
Ümīdüñ kesmegil luṭf-ı Ḫudā'dan

Her işüñ ivmek olmaz aṣlı vardur
Ṣoñında bu firāḳuñ vaṣlı vardur
[…]
Bu şarṭıla k'idüp Ḥaḳḳ'a tevekkül
Ḳılasın cevr-i aġyāra taḥammül

Viṣāl-i yār ile bulmaġa ʿizzet
Gerek ḳılmaḳ ʿAzīz-i Mıṣr'a ḫıdmet
[…]
Dilerseñ k'aça vaṣl-ı yār gülzār
Gerekdür kim çekesin zaḥmet-i ḫār

Viṣāl-i yāre ṣevḳ oldıysa ġālib
ʿAzīz-i Mıṣr'ıla olġıl muṣāḥib

Egerçi ol degül göñlüñ murādı
Velī ansuz açılmaz bāb-ı şādī

Vesīledür viṣāl-i dil-bere ol
Anuñla kūy-ı yāre feṭḥ olur yol

Gerekdür idesin anuñla müdāre
Ki anuñla iresin vaṣl-ı yāre
[…]
Ne emr eylerse rām ol bī-tevaḳḳuf
Muṣāḥib ol anuñla bī-tekellüf

Yacanma ṣoḥbetinden düşme bīme
Ki yoḳ andan żarār ol ḳufl-i sīme

Elinde yoġ iken miftāḥ-ı āhen
Açа mı ḳufl ümīdi ḫānesinden (Kemāl, YZ., s. 92)

Züleyha gaybdan gelen sesten mutlu olur ve sabırla beklemeye başlar:

Ḫiṭāb-ı hātifi çün gūş ḳıldı
Ṣanasın āb-ı ḥayvān nūş ḳıldı

Yaḳīn bildi ki Raḥmānīdür anı
Ḥayāt-ı tāze buldı mürde cānı

Açıldı göñli oldı gül gibi şād
Boyı servi gibi oldı ġamdan āzād
[…]
Yumuban aġzını ġoncaveş epsem
Oturdı ṭıfl-ı sūsen gibi ebkem

Ḫayāl-i dil-beri idüp der-āġūş
Cihān u cānı ḳılmışdı ferāmūş

Ümīd-i intiẓār ile çeküp ḳahr
Deñerdi ne ṭoġurur māder-i dehr (Kemāl, YZ., s. 92)

Yahya'da da Züleyha evlilikten geri dönemez. Aziz'i görünce yaşadığı hayal kırıklığı sonucu çaresizlik içinde ağlayıp inlerken birden bire hançerini çıkarıp canına kıymak ister. Cariyenin biri engel olur:

Çıḳardı ḫançerin yār-ı ġażabnāk
Diledi kim ide ten cāmesin çāk

Perestāruñ biri geldi yaḳına
ʿAle't-taʿcīl yapışdı eline (Yaḥyā, YZ., s. 76)

Tam bu sırada gaibden gelen ses ona sabır telkin eder. Vuslata giden yolun Aziz olduğunu söyler. Bu eserde Aziz'in iktidarsız olduğu hakkında bir şey söylememiştir:

İrişdi gūşına ġāyibdeb āvāz
Eyitdi ey nihāl-i ġonca-i nāz

Ṭaralma ġonca gibi olma dil-teng
Yüri ṣabr u sükūna eyle āheng

Kilīd-i bāb-ı vuṣlatdur bu taṣvīr
Vücūda gelmelüdür emr-i taḳdīr

Ḳo ṣūret ʿālemini gözle maʿnī
Tevekkül ehli ol ṣabr eyle yaʿnī

Bu ol şems-i cihānuñ sāyesidür
Metāʿ-ı vuṣlatuñ ser-māyesidür

Dil-i ʿāşıḳda olmasa teʾennī
İder evc-i viṣālinden tedennī (Yaḥyā, YZ., s. 76-77)

Bu sözler Züleyha'yı sakinleştirir. Fakat bekâretini Yusuf'a saklamak istediği için bu konuda çaresizdir. Daha sonra gerdekte görür ki Aziz iktidarsızdır:

ʿAzīz olmışdı bu sūr ile mesrūr
Zelīḫā ḫıdmetine oldı destūr
Zelīḫā'nuñ açılmadı ḥicābı
Berāy-ı maṣlaḥat çekdi ʿaẕābı
[…]

Ümīdi ḫāmesi yazmadı nāme
Murādı şāhı gelmedi ḳıyāma (Yaḥyā, YZ., s. 77-78)

Böylece Züleyha bakire olarak Yusuf'a kavuşacağı günü beklemeye başlar:

Nihān eylerdi derd-i ʿaşḳ-ı yāri
Ḳapuda idi ʿayn-ı intiẓārı (Yaḥyā, YZ., s. 78)

Sûlî Fakîh'de ise Züleyha Aziz'i ilk kez gerdek odasında gördüğünde hayal kırıklığına uğramıştır. Dayelerini çağırıp Aziz'in hemen odadan çıkarılmasını istemiştir. Bu davranışı yüzünden ne olduğunu anlamayan dayeleri Züleyha'ya kızarlar:

Dāyeleri çaġıruban geldiler
Hem Zelīḫā'yı bu ḥālde gördiler

Didiler hey utanmaz bī-edeb
Bu ne aġlamaḳ durur saña ʿaceb

Niçün kendüzüñi ḳılduñ cünūn
İşbu zārī aġlamaḳ saña niçün

Aġlama diyü bular ögütledi
Sulṭān anı göricek gör neyledi (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 166)

Aziz sinirlenerek odadan çıkıp gider. Züleyha çaresiz olarak bu evliliği sürdürmek zorunda olduğunu düşünerek bakireliğinin korunması için Allah'a dua eder. Allah Züleyha'nın duasını kabul eder. Aziz'in yanına gerdekte bir peri kızı gönderir:

Didi ey Çalab ʿaceb oldı işüm
Ṣaḳlaġıl beni yitürmegil baum

Müşkil işe uġradum ey pādişāh
Beni ḳurtar bu kişiden ey İlāh

Bu gice ol er gelürse n'ideyüm
Ġaribem ḳancaru ḳaçup gideyüm

Bunı didi Zelīḫā zār eyledi
Kendü ḥālini Çalab'a söyledi

Eytdi beni bu kişiden ṣaḳlaġıl
Saña ṣıġındum beni sen ṣaḳlaġıl

Çalab anuñ duʿāsın ḳıldı ḳabūl
Gör ne ḳıldı anda Ḫāliḳu'l-ʿuḳūl

Bir perī ḳızına ilhām eyledi
Zelīḫā'ya gör ne inʿām eyledi (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 168-169)

Züleyha'nın istemediği bu evliliğe katlanmak zorunda kalışı Ali, Haliloğlu Ali Darîr ve Nahîfî'nin mesnevilerinde de Sûlî Fakîh'teki gibi anlatılmıştır. Ancak bu mesnevilerin bazılarında peri kızı yerine cin kızı ve dişi dev yer alır. [337]

Ayrıca Züleyha'nın Aziz'in kendisini aşırı sevgisine karşılık ona duyduğu sevgisizlik, bu evliliğe zorunlu olarak tahammülünün bir göstergesidir:

ʿAzīz-i Mıṣr ile bir olmaz idi
Göñülde mihrine yol bulmaz idi

Göricek ġoncaveş yüzin dürerdi
Benefşe gibi boynını burardı

Ne gül gibi tebessüm ider idi
Ne ṭūṭīveş tekellüm ider idi

Olurdı ġonca gibi pīç-der-pīç
Açılmazdı anuñla gül gibi hīç (Kemāl, YZ., s. 97)

II. I. 1. 2. 4. 6. Yusuf'un Satın Alınması İçin Mücadele Etme

Züleyha Yusuf'u gerçek yaşamda ilk kez Yusuf satılmak üzere Mısır'a getirildiğinde görür. Yusuf'un, rüyasında görüp âşık olduğu kişi olduğunu anlayınca şaşkınlıktan kendini kaybeder. Bu duruma şahit olan daye Züleyha'nın derdini sorar. Züleyha âşık olduğu kişinin Yusuf olduğunu açıklar ve tam bulmuşken kaybetmek istemediği için Yusuf'u oğul bahanesiyle satın almak ister. Bunun için dayenin aracılık etmesi, bu isteğini Yusuf'a iletmesi gerekmektedir. Hatta bu aracılık karşılığı dayeye bahşiş olarak çok kıymetli bir hamailini verir:

Dilegüm senden oldur ey dāye
Ḫaberüm irgüresin ol aya

Diyesin kim ʿAzīz-i Mıṣr zeni
Diler alup oġul idine seni

Müşterī olur ise ger aġyār
Olmasun rāżī ol ḳamer zinhār

[337] bk. ʿAlī, KY., s. 290-291; Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 188; Ḥamza, YZ., s. 227-228; Ḍarīr, KY., s. 166-169; Naḥīfī, YZ., s. 864-866; Aḥmedī, YZ. I, s. 42-43.

Ḳan yudarken bu ḫaste-dil bülbül[338]
Ḥayfdur ḫāra düşse dāmen-i gül

Ḫāk-i pāyın gözüme ide sebīl
Ki ġamı giryesinden oldı ʿalīl

Cevherī heykelini ol miskīn
Virdi pā-müzd dāyesine hemīn
[…]
Vaʿdeler eyledi ki varup aña
Getürürseñ anuñ sözini baña

Bir kelāmına biñ güher vireyin
Ne güher belki cān u ser vireyin (Ḥamdī, YZ., s. 104)

Züleyha'nın bu isteği daye tarafından Yusuf'a iletilince, Yusuf oğul bahanesine inanmadığını, Züleyha'nın yedi yaşında rüyasında görüp âşık olduğunu bildiğini, kendisinin de onu o zaman gördüğünü ve gönlüne onu yazdığını fakat vuslatın çok bela çekmeyince gerçekleşmeyeceğini söyler:

Yūsuf'a çünki vāṣıl oldı ḫiṭāb
Ḫastesine bu resme virdi cevāb

Ki Züleyḫā'ya benden eyle selām
Bilürem ḥālini ne ise tamām

Eylemesün oġul bahānesini
Bilürem ben anuñ fesānesini

Çün bile ḥāl-i ʿāşıḳı dildār
Bī-vesīle olur ḳamu bāzār

Yidi yaşında çün o bedr-i cemāl
Oldı naḳş-ı ḫayālüm ile hilāl

Ben daḫi anı görmiş idüm o dem
Sīneme dāġın urmış idüm o dem[339]

İlle yoḳdur bize mecāl-i viṣāl
Çoḳ belā çekmeyince bir niçe sāl

ʿĀşıḳa bundan özge olmaya dem
Vaṣl-ı dildār ile ola ḫurrem

[338] ḫaste-dil: ḫaste-dil-i M.
[339] Sīneme dāġın urmış idüm o dem (nüsha): Ol benümdür niteki ben anuñam M.

Gele yüz nāz ile muḳābeleye
Başlaya luṭf ile muʿāmeleye (Ḥamdī, YZ., s. 104-105)

Züleyha Yusuf'un sözlerine çok şaşırır ve kendini kaybeder:

Çün Züleyḫā'ya ol ḫaber yitdi
Bī-ḫaber oldı kendüden gitdi

Āh idüp eyle düşdi ol cānān
Ṣanasın kim teninde ḳalmadı cān

Dāyesi ṣaçdı gül yüzine gül-āb
Ṭurdı yirden niteki mest ü ḫarāb

Geh taʿaccüb iderdi ol ḫaberi
Seng-i ṣabr ile geh dögerdi seri (Ḥamdī, YZ., s. 105)

Bunun üzerine mezat günü Züleyha Yusuf'a talip olur. Rakiplerini geride bırakır. Dayesiyle Aziz'e haber gönderir. Çocukları olmadığı için Yusuf'u oğul olarak almak istediğini bildirir:

Çün Züleyḫā'da aḫir oldı mezād
Ḳıldı anı mużāʿaf aldı murād[340]

Çün tamām idi anda ẕevḳ-i ṣaḥīḥ
Aġzı her nāḳışuñ ṭutuldı ṣarīḥ

Dāyesin gönderüp ʿAzīz'e revān
Didi çün bizden olmadı oġlan

Vech odur kim ala bu dil-bendi
İde ferzāne ola ferzendi (Ḥamdī, YZ., s. 106)

Bu kez Aziz tüm hazinesini bir araya getirse Yusuf'u satın almaya yetmeyeceğini söyler. Züleyha onun Yusuf'u satın almaya meylinin olduğunu görünce hemen içi mücevher dolu hazinesini ortaya koyar:

Sākin oldı odı Züleyḫā'nuñ
Çünki gördi bu meylini anuñ

Defʿī bir dürc açdı pür-gevher
Dürci ṣan burc-ı gevher-i aḫter
[…]
Didi vir bunları da itme gezend
Tā ki olsun bizümle ol ferzend (Ḥamdī, YZ., s. 106-107)

[340] aldı: oldı M.

Aziz bu kez de Yusuf'u sultanın satın almak istediğini, kendilerinin talip olmasının sultana ayıp olacağını söyleyince Züleyha Aziz'in sultandan özür dileyerek Yusuf'u oğul olarak satın almaları için izin istemesini söyler:

Didi var söyle ol cihāndāra
Minnet it ḫıdmetüñle bir pāre

Di ki yoḳdur cihānda dil-bendüm
Gelmemişdür vücūda ferzendüm

Niçe bir derd ile şikeste ḳalam
Himmet it tā ki şol ġulāmı alam

Burc-ı ḳaṣrumda ola tābende
Baña ferzend ola şāha bende (Ḥamdī, YZ., s. 107)

Aziz sultana bu sözleri söyler ve sultan razı olur. Yusuf Aziz tarafından satın alınıp Züleyha'ya teslim edilir:

Bu sözi şāha çünki didi ʿAzīz
Gördi anı ḥasen ol ehl-i temīz
[…]
Çün ʿAzīz oldı mālik ol aya
Anı ışmarladı Züleyḫā'ya (Ḥamdī, YZ., s. 107)

Züleyha'nın Yusuf'u satın almak için harcadığı çabalar Nahîfî ve Gubârî'de de Hamdî'deki gibi anlatılmıştır.[341]

Kemal Paşazade'de Züleyha Yusuf'a haber göndermez. Yusuf mezada çıkarıldığında Yusuf'a tüm mal varlığını ortaya koyarak talip olur. Mezatta rakipsiz kalır. Kocasına parayı Yusuf'un sahibine vermesini söyleyince Aziz buna gücünün yetmeyeceğini söyler. Züleyha bir definesi olduğunu bunu harcamak istediğini söyler:

Bu resme germ olur bāzār-ı Yūsuf
İşidür çün Zelīḫā bī-tevaḳḳuf

Ne virdilerse ol ʿālī-nijāda
Bu ol deñlü daḫı eyler ziyāde

İşidürler çü ṭālibler bu ḥāli
Teraḳḳīye bulımazlar mecāli
[…]

[341] Naḥīfī, YZ., s. 868-870; Ġubārī, YZ., s. 108-111.

Olup ṭāliʿ müsāʿid baḫt hem-rāh
Zelīḫā'nuñ düşer üstine ol māh

ʿAzīz'e pes didi kim ey nigū-rāy
Ġulāmuñ ḳıymetini mālike ṣay

ʿAzīz eytdi ki bende yoḳ o ḳudret
K'anuñ virem bahāsını tamāmet
[…]
Zelīḫā didi vardur bir defīnem
Cevāhir ṭoludur içi ḫazīnem
[…]
Ne isterseñ çıḳar içinden anuñ
Bahāsını vir ol cān-ı cihānuñ (Kemāl, YZ., s. 119-120)

Aziz bir başka mazeret öne sürer. Yusuf'u sultanın satın almak istediğini söyler. Züleyha bu kez Aziz'in sultandan özür dilemesini, oğulları olmadığı için onu satın almalarına izin vermesini söylemesini ister. Sonunda Aziz Züleyha'nın bu isteğini yerine getirir. Züleyha bu engelleri ustalıkla aşarak Yusuf'u satın almayı başarır:

Zelīḫā girü ʿöẕrin eyledi red
Didi şāha tażarruʿ ile bī-ḥad

Eyit kim şāh-ı ʿālem devletinde
Murādum cümle ḥāṣıl himmetinde

Neye ḳaṣd itdüñ ise oldı vāṣıl
Velir ārzūm olmadı ḥāṣıl

Oġul görmeklik olmadı müyesser
N'idelüm böyleyimiş çün muḳadder

Bugün gördükde ol ġayrı ġulāmı
Beni ṣayd itdi anuñ zülfi dāmı

Görince yüzini ḳaynadı ḳanum
İşidince sözini sevdi cānum

Umaram k'ide şeh ben ḳula himmet
Vire ol māhı almaġa icāzet

Dilemezven ki anı ḳul idinem
Murādum bu durur k'oġul idinem

Baña ferzend ola sulṭāna bende
Olınca ḳul olavuz ol da ben de

ʿAzīz-i Mıṣr işitdi çün bu sözi
Daḫı ḳalmadı ʿöẕr itmege yüzi

Zelīḫā'nuñ bu fikrini gördi maʿḳūl
Ol işüñ bitmesine oldı meşġūl

Varup evvel şehüñ aldı rıżāsın
Pes andan mālike virdi bahāsın

Alup ol servi geldi ḳaṣrına şād
Cihān ḳayġularından cānı āzād

Zelīḫā'ya getürdi virdi anı
Eyitdi gözle bu serv-i revānı (Kemāl, YZ., s. 119-120)

Haliloğlu Ali'de Züleyha Yusuf'u görür görmez satın almak ister. Hizmetçisi ile Kutayfer'e haber gönderir.[342] Kutayfer razı olmaz. Züleyha'nın aklını başına toplamasını, bu ayıp sözü bir daha söylememesini söyler:

Zelīḫā çoḳ aġladı
Gönlin şuna baġladı
Ḫādimine söyledi
Ol ḳulı alam diyü

Ḫādim eydür görelüm
Hem sulṭāna ṣoralum
Ol alur mı görelüm
Hem biz andan utanu

Zelīḫā bunı işitdi
Sulṭāna ḫaber itdi
Gönlüm şol ḳulı dutdı
Kerem it alam diyü

Sulṭāna ḫaber virdi
Ẓelīḫā dek dursun didi
ʿAḳlını dirsün didi
ʿAyıblu sözi ḳoyu

Sulṭān ḳabūl itmedi
Zelīḫā sözin dutmadı
Zelīḫā avunmadı
Ḳaldı şöyle aġlayu (Ḫalīloġlu ʿAlī, YZ., s. 189)

[342] Bu eserde Züleyha'nın kocası olan Kutayfer Mısır sultanıdır.

Züleyha'nın isteğini kabul etmeyen Kutayfer Yusuf'u görünce hayranlıktan hemen ona talip olur. Tüm hazinesini harcayarak Yusuf'u satın alır. Züleyha'ya oğul olarak teslim eder. Böylece Züleyha'nın başta reddedilen bu isteği kolayca yerine gelmiştir.

Yahya'da bu olay kısaca anlatılır: Züleyha Aziz'e oğul olarak Yusuf'u satın alması için yalvarır. Aziz tüm varlığını harcayıp satın alır. Züleyha'ya Yusuf'u teslim eder. Burada Züleyha bir engelle karşılaşmamıştır.[343]

Sûlî Fakîh'de Züleyha Yusuf'u mezatta ilk gördüğünde hemen satın alınması için hizmetçilerini gönderir. Sonunda Kutayfer Yusuf'u satın alır Züleyha'ya teslim eder. Burada da Züleyha Yusuf'u satın almak konusunda herhengi bir engelle karşılaşmadığı için mücadele etmek zorunda kalmaz.[344]

Ahmedî'de Züleyha Yusuf'u hiç görmeden birçok kişinin onu satın almak için talip olduğunu öğrenince kaygılanır. Hemen kendisi satın almak ister. Çok kıymetli bir gerdanlığını kocası Reyyan[345]'a gönderir. Reyyan gerdanlığı geri gönderir ve amber, misk ve altın göndermesini, ancak bu şekilde satın alabileceğini söyler. Züleyha isteneni yerine getirir ve Yusuf'u satın alır.[346]

II. I. 1. 2. 4. 7. Naz ve Niyaz

Âşık ve maşuk olmanın en önemli özelliklerinden biri olan naz maşuğun, niyaz âşığın özelliğidir. Âşık olmadan maşuk, maşuk olmadan âşık olamayacağı gibi niyaz olmadan naz, naz olmadan da niyaz olmayacaktır. Nasrullah Pürcevadî işve, naz ve cilvenin dilberlik yapabilme üslubu olduğunu belirtirken,[347] Ahmed Gazzalî "Güzelliğin (hüsn) cilvesi başka, mâşukluğun cilvesi başkadır. Güzelliğin cilvesi aşktan başkasına yüz çevirmez ve başkasıyla ilgisi de yoktur. Ama mâşukluğun, işvenin, edanın ve nazın cilvesine gelince, bunlar âşığın yardımı olmaksızın ayakta duramazlar; onsuz olamazlar. Bu yüzden maşuka âşık gereklidir." diyerek maşuğun âşığa dolayısıyla nazın niyaza ihtiyacını açıkça ortaya koyar.[348]

---

[343] bk. Yaḥyā, YZ., s. 84-85.
[344] bk. Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 173-186.
[345] Ahmedî'de Züleyha'nın kocasının adı Reyyan'dır ve Mısır sultanıdır.
[346] bk. Aḥmedī, YZ. I, s. 48-49.
[347] Pürcevadî, Nasrullah, *Can Esintisi (İslâmda Şiir Metafiziği)*, Çeviren: Hicabi Kırlangıç, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998, s. 184.
[348] Gazzâlî, s. 34.

Züleyha Yusuf'u gerçek yaşamda görmeden önce onun hayaliyle yaşar, tek arzusu onu bir an olsun görebilmektir. Yusuf'u görüp oğul bahanesiyle satın aldıktan sonra ise onun yüzünü görmek yetmemeye başlar. Züleyha bir an önce vuslatı yaşamak, onu öpmek, koklamak, sarılmak ister. Bu arzu ile her ne yaptıysa Yusuf hep yüz çevirir. Züleyha onun bu davranışına çok üzülür:

Yūsuf'ı görmedin Züleyḫā'ya
ʿAşḳdan bir ḫayāl idi vāye

İki ʿālemde ārzūsı hemān
Bir naẓar yāre irmek idi ʿıyān

İrdi maṭlūba çün o devletmend
Serv gibi hevāsı oldı bülend

Cüst ü cūyı bu ḥāle oldı revān
Ki kenāra gelse o serv-i revān

Būse-i laʿl-i yār ola ḳūtı[349]
Nūşı ola şarāb-ı yāḳūtı

Fi'l-meṣel görse şemʿi pervāne
Ḳaṣd ider vaṣl-ı yāre merdāne

Ḳāniʿ olmaz cemāli şevḳına ol
Cür'et eyler viṣāli ẕevḳına ol

ʿĀḳıbet nūr olur bu şevḳ ile
Cān-ı şīrīn virür bu ẕevḳ ile[350]

Çün Züleyḫā ideydi ṣoḥbete ḫīz
Yūsuf aṣardı perde-i perhīz

Çün Züleyḫā dilerdi çāresini
Ḳordı Yūsuf anuñ kenāresini

Çün Züleyḫā dökeydi eşk ile yemm
Yūsuf'uñ irmez idi ḳalbine nem

Çün Züleyḫā uraydı cānına dāġ
Yūsuf andan ḳaçup bulurdı ferāġ

Çün Züleyḫā ol aya ide naẓar
Yūsuf eylerdi püşt ü pāya naẓar

[349] ḳūtı: ḳuvveti M.
[350] virür: virüp M.

Baḳmadı rūy-ı fitne rūyına
Düşmedi dām-ı fitne cūyına

ʿĀşıḳ olmaz bu devlete yüze yüz
Yārı nergis gibi göre göze göz

ʿĀşıḳuñ özge ḥāli faḳr u niyāz
Dil-berüñ şānı şīve ʿādeti nāz

Ehl-i ʿaşḳuñ kemāli faḳr u fenā
Yāra lāyıḳ beḳa vü istiġnā

Çün Züleyḫā'ya bu ġazāl-i Ḫalīl
Olmadı rām oldı cānı ʿalīl (Ḥamdī, YZ., s. 120-121)

Viṣāl-i Yūsuf'ı idüp temennā
Dün ü gün bī-ḳarār idi Zelīḫā

Başın döndürmiş idi cūybāra
Velī ol serv gelmezdi kenāre

Ayaġında olurdı sebzeveş ḫāk
Başını egmez idi ol serv-i çālāk

Bunuñ var lāleveş baġrında dāġı
Anuñ var gül gibi bundan ferāġı

Ḳılurdı sūz ile nāle çü bülbül
Ḳulaġ urmaz idi sözine ol gül

Ḳılup murġ-ı viṣāle gözlerin dām
Yaşından yim dökerdi ol dil-ārām

Aña meyl itmeyüp ol murġ-ı çālāk
Olurdı dām-ı ʿişyāndan ḥaẕernāk

Çü murġ-ı zīrek ol zülf-i mücaʿʿad
Ṣaçı bendine olmazdı muḳayyed

Zelīḫā ḳalmış idi deng ü ḥayrān
Bilimezdi nedür derdine dermān

Eli ol naḫl-ḳadde irmez idi
İrüp ḫurmā-yı laʿlin dirmez idi
[…]
Dilerdi cām-ı laʿlin eyleye nūş
Kemer gibi ḳıla bilin der-āġūş

Velīkin olmaz idi rām Yūsuf
Lebinden virmez idi kām Yūsuf
[…]
Zeliḫā gördi var anuñ ferāġı
Begenmez serv-ḳaddi degme bāġı

Olup dil-teng aġzı mīm gibi
Boyı çeng oldı zülfi cīm gibi

Büküldi serv-ḳaddi bār-ı ġamdan
Buñaldı ḳatı bu derd ü elemden (Kemāl, YZ., s. 131)

Başladı yaʿnī keşf-i esrāra
Keşf-i rāz ider idi dildāra

Gāh olur ḥasretin ḥikāyet ider
Gāh olur firḳatin rivāyet ider

Gāh ʿaşḳın ḥikāyet eyler aña
Gāh ṣıdḳın rivāyet eyler aña

Gāh olur Yūsuf'uñ cemālin öger
Gāh olur ḥüsnile kemālin öger

Gāh olur naḳş-ı ḥüsnine ḥayrān
Baḳa ḳalur çü ṣūret-i bī-cān

Niçe günler geçüp bu ḥāl üzre
Gāh nāz üzre geh delāl üzre

Başladı ṣoñra dürlü destāna
Ḥadden aşdı füsūn u efsāne

Ṣabr u ārām işi tamām oldı
Ḫˇāb u ḫor nefsine ḥarām oldı

Eyledi güne güne mekr-i zenān
Ḥileden ḫālī olmadı bir ān

ʿĀḳıbet yāre ʿarż-ı ḥāl itdi
Ṭaleb-i niʿmet-i viṣāl itdi

İltifāt itmedi aña Yūsuf
Baḳmadı hīç ol yaña Yūsuf

Her ne deñlü ki keşf-i rāz itdi
Ḥażret-i Yūsuf iḫtirāz itdi (Ġubārī, YZ., s. 139-140)

Züleyha, Yusuf'un aşkına karşılık vermemesi üzerine dayesini gönderir (bk. s. 453 Daye / Aracılık). Yusuf yine karşılık vermez. Bu kez dayanamayıp tekrar yalvarmaya başlar:

Ṭurdı serv-i ḫırām nāz ile
Vardı yāra didi niyāz ile

Ey ayaġuñ ġubārı tāc-ı serüm
Ḥüsnüñ ayınsuz olmasun naẓarum

Cümle cismümde yoḳ ġamuñsuz ḳıl
Ben beni ḳılca bilmez oldum bil

Naḳş-ı ḥüsnüñ ḫayāli cān tenüme
ʿAşḳuñ aġlāli ṭavḳ gerdenüme

Cānum ise ġamuñla perverdeñ
Tenüm ise işigüñe bendeñ
[...]
Bī-dil oldum dilüm yoluñda yiler
Sīnesi yāresine çāre diler

Tā ġamuñ lüccesine ġarḳ oldum
Başdan ayaġa derd ile ṭoldum
[...]
Alsa regden ḳan alıcı ḳanum
Dem yirine ġamuñ çıḳar cānum (Ḥamdī, YZ., s. 124)

Şu gibi gözyaşın idüp revāne
Gelüp yüz urdı ol serv-i revāne
[…]
Didi ey ḫāk-i pāyuñ başuma tāc
Şeb-i Ḳadri ṣaçuñuñ cāna Miʿrāc
[…]
Göñül ay yüzüñe şeydā olupdur
Ġam-ı zülfüñle pür-sevdā olupdur

Ne yirüme k'ura faṣṣād neşter
Aḳar ḳan yirine sevdā muḳarrer
[…

ʿAceb mi olsa ʿaşḳuñ cān içinde
Olur genc-i revān vīrān içinde

Viṣālüñ ḳadrini bilmez degül dil
O niʿmet şükrini ḳılmaz degül dil
[…]

Gel ey gül bülbülüñi zār ḳılma
Ġarībüñ gönlini āzār ḳılma
[…]
Kemend-i zülfüñüñ oldum esīri
Ayaġa düşmişüñ ol dest-gīri (Kemāl, YZ., s. 137)

Vardı çün Yūsuf'a selām itdi
Yūsuf aña ṣad iḥtirām itdi

Didi ey Yūsuf ey cefākārum
Olmaduñ ẕerre deñlü ġam-ḫˇārum

Şöyle beñzer ki bilmedüñ ḥālüm
İtmedüñ istimāʿ-ı aḳvālüm

Olmadı derd-i dilden āgāhuñ
Ki olmadum ẕerrece naẓargāhuñ

Niçe bir pür-cefālıḳ ā ẓālim
Niçe bir bī-vefālıḳ ā ẓālim

Ẕerre miḳdārı şefḳatüñ yoḳ mı
Ḳaṭre miḳdārı raḥmetüñ yoḳ mı

Ser-güẕeştüm saña beyān itdüm
Cümle derdüm saña ʿıyān itdüm

ʿAşḳuñ ile diyārı terk itdüm
Yoluña cümle varı terk itdüm

Umar idüm benümle yār olasın
Ġam zamānında ġam-güsār olasın

Ey dirīġā ki seng imiş ḳalbüñ
Ḥayf ḳalb-i peleng imiş ḳalbüñ (Ġubārī, YZ., s. 143)

Yusuf Züleyha'nın bu yalvarışını görünce ağlamaya başlar ve kendisine gönül verenin rahatı olmayacağını ve kim tarafından sevildiyse dertten kederden kurtulamadığını söyler. Çünkü daha önce onu çok seven halasının iftirasına uğramış, babası onu çok sevdiği için de kardeşlerinin düşmanlığını kazanmıştır.

Züleyha Yusuf'un bu söylediğine de aldırış etmez ve yalvarışını yine sürdürür:

İşidüp bu cevābını anuñ
Yaḳdı şefḳat dilin Züleyḫā'nuñ

Didi ey çeşm-i cāna nūr-ı çerāġ
Mehden itdüm fürūġuñ ile ferāġ

Dimezem ben saña ʿazīz oldum
Belki bir kemterīn kenīz oldum

Ṣanma bu kemterīn kemīne kenīz
Ola şevḳuñda saña şūr-engīz

Şūr yoḳ sīnede meger ʿaşḳuñ[351]
Ḫayr ola şerr ise eger ʿaşḳuñ

Cismüñi ol ki yig sever cāndan
Cānuña āfet ire mi andan

Ṣādıḳ-ı ʿaşḳ olan ḳıyar serine
Ḳıymaz āfet deminde dil-berine

Tīġ-ı mihrüñle dil dü-nīm oldı
Vaḳt-i vuṣlat ne vaḳt-i bīm oldı

Luṭf idüp olsañ ey perī rāmum
Rāmum olurdı ṣabr u ārāmum (Ḥamdī, YZ., s. 125-126)

Çü urduñ ʿūd-ı cāna germ-i āteş
Kerem ḳıl olma āteş gibi ser-keş

Egerçi Mıṣr şehrinde ʿazīzem
Saña kim çāker ü kemter kenīzem

Göñül gül yüzüñe olalı ʿāşıḳ
Olupdur ṣubḥveş mihrüñde ṣādıḳ

Anı kim dost ola cān u dilden
Revā mı bilesin kendüñe düşmen
[…]
Tenüm içinde cānumsın sen ey dost
Benüm cān u cihānumsın sen ey dost

İder mi ʿāḳil olan cānın āzār
Eliyle ḫırmenine kim ḳoya nār
[…]
Geçürdüm ʿömri bu sevdā içinde
Niçe üze kişi deryā içinde

[351] Şūr : Şūrı M. ; meger: mekr-i M.

Eger irmezse senden bād-ı himmet
Alur ten zevraḳın gird-āb-ı miḥnet
[…]
Elüm ṭutmaz iseñ düşdüm ayaġa
Lebüñ ṣunmazsañ irdi cān ṭudaġa

Yigitsin alma ḳanum boynuña gel
Ḳoluñ ḳıl ḫaste cān boynına heykel (Kemāl, YZ., s. 138)

Yusuf Züleyha'nın bu ısrarlarına dayanamayıp kendisinin ona yalnızca hizmet edebileceğini söyleyerek Züleyha'dan bir süre uzaklaşmak için bağbanlık görevi ister.[352]

Sûlî Fakîh'de Yusuf'un istignası karşısında çaresiz kalan Züleyha onu gözü önünden uzaklaştırıp aşkını unutmak için Yusuf'u bekçilik yapmak üzere bağa gönderir. Yusuf'un orada otları temizlemesini ve bahçıvana kulluk etmesini ister. Böylece Züleyha Yusuf'tan iki yıl ayrı kalır. İki yıl sonra bahçeye Yusuf'un yanına gider. Yusuf'u görünce aşkının hiç eksilmemiş olduğunu anlar. Yusuf'u alıp sarayına geri getirir:

Niçe kim yalvardı Yūsuf'a özi
Hīç işitmez Yūsuf andan ol sözi

Yūsuf anda hīç yaḳın varmazıdı
Sözine anuñ ḳulaḳ urmazıdı[353]

Gördi Zelḫā yār olmaz kendüye[354]
Fikir ider çāre ide kendüye [355]

Bāri dir Yūsuf'ı gözden ırayum
Göñlümüzden anuñ ʿaşḳın süreyüm
[…]
Yūsuf'ı bir baḫçeye viribidi
Varġıl ol baḫçeyi beklegil didi

Otını ol baḫçenüñ eridesin[356]
Bāġbāna ḳulluḳ idüp ṭurasın

[352] Yusuf'un Züleyha'nın sarayından ayrılıp bağa gitmesi mesnevilerde farklı nedenler yüzündendir. Haliloğlu Ali'de Züleyha bu aşk yüzünden herkesin diline düştüğü için Yusuf'u bağa gönderir. Sûlî Fakîh'de Yusuf Züleyha'nın aşkına karşılık vermediği için onu cezalandırmak ve bu süre içinde Yusuf'un aşkından vazgeçmek için gönderir. Hamdî, Kemal Paşazade ve Yahya'da ise Yusuf Züleyha'nın yalvarışlarından bıkmıştır ve ondan uzaklaşmak için kendisi bu görevi ister.
[353] Sözine anuñ ḳulaḳ urmazıdı (nüsha): Anuñ sözin ḳulaġa ḳoymazıdı M.
[354] yār (nüsha): muṭīʿ M.
[355] Fikir ider çāre ide kendüye (nüsha): Bu kez fikr ider ki çāre n'eyleye M.
[356] Otını ol baḫçenüñ eridesin (nüsha):Ol baḫçenüñ otını eridesin M.

Ġaraż̇ı budur ki ʿaşḳdan ṣovıya
Terk ide Yūsuf'uñ ʿaşḳını ḳoya
[…]
İki yıldan ṣoñra gör Zelḫā n'ider
Yūsuf'ı añaru baḫçeye gider

Ṣoġımadı Yūsufʿaşḳından göñül[357]
Vardı Zelḫā'ya yine göñli melūl

Elin aldı Yūsuf'uñ döndi yine
Sarāyına geldi kendü evine (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 193-194)

Yahya'nın eserinde Züleyha ile Yusuf arasında naz ve niyaz faslı başlangıçta Züleyha'nın açıkça yalvarmalarıyla değil ima yoluyla başlar. Züleyha bir yolunu bulup ona aşkını ilan etmenin derdindedir. Bu amaçla bir gün sohbet ederken sözü vefasız bir sevgilinin cevr ü cefāsına getirir. Bu öyle bir sevgilidir ki herkes ona âşıktır. Çünkü güzelliği herkesi kendine hayran bırakır. Sonunda Züleyha bu vefasız sevgiliye Yusuf'un nasihat etmesini söyler. Yusuf dil ucuyla kabul eder. Züleyha latife ederek hemen Yusuf'un kendi resmini Yusuf'a gösterir. Bu şekilde dolaylı olarak Yusuf'a olan aşkını ilan eden Züleyha onun vefasızlığından ve istignasından şikâyet etmiştir. Fakat Yusuf yine kızarak cevap verir ve bu sevdadan vazgeçmesini söyler:

Zelīḫā döndürüp sevḳ-ı kelāmı
Kelāma çekdi sulṭān-ı be-nāmı

Birinden eyledi vāfir şikāyet
Didi ey server-i mülk-i melāḥat

Bu şehr içinde bir ḫurşīd-ruḫsār
Yirin ḫalḳ-ı cihānuñ eyledi nār

Vücūdı sāḳī-i bezm-i belādur
Belā-yı ʿaşḳı görinmez ḳażādur

Temāşā-yı cemālinüñ ucından
Ḳalur her kişi işinden gücinden

İder esrār-ı ʿaşḳı ḫalḳı ḥayrān
Virür bedr-i tamāmı ʿaḳla noḳṣān

[357] Yūsuf (nüsha); Yūsuf'uñ M.

Olur her kişi anuñ mübtelāsı
Girür her ḫāneye mihri żiyāsı
[…]
Ne cevrinden ferāġat eyler ol yār
Ne bīmārına eyler şimdi tīmār

Yıḳar her laḥẓa ḳalb-i mübtelāyı
Yaḳar her ḫānmānı her sarāyı
[…]
Ḫaṭāsın añlamaz ol çeşmi fettān
Yazuḳlar kim ider nā-ḥaḳ yire ḳan
[…]
Naṣīḥat itseler artar ʿinādı
Ziyāde bī-vefāya çıḳdı adı

Kec eyler illere ḳaşı kemānı[358]
Daḫi görmiş degül sulṭānum anı

Olursa ḥażretüñden bir icāzet
Getürsünler aña eyleñ naṣīḥat

Dil ucıyla icāzet virdi dildār
Velī göñline geldi niçe efkār

Zelīḫā eyledi bir ḫūb tedbīr
Cemāl-i Yūsuf'ı itmişdi taṣvīr

Derūn-ı dilden itdi nāle vü āh
Çıḳardı ṣundı ol taṣvīri nā-gāh

Ẓuhūra geldi ol rāz-ı nühufte
Uyandı nā-gehān āşūb-ı ḫufte

Tebessüm eyledi ol verd-i ḫandān
Zelīḫā'ya didi ḫışm ile ol ān
[…]
Zamānı gelmedin olsa güşāde
Virür gül ḫırmen-i ʿömrini bāda
[…]

Saña bu nefs-i emmāre olur mār
Seni mesmūm ider zinhār zinhār

Hevāya tābiʿ olur dūd-ı memdūd
İder yüzi ḳarası anı merdūd

[358] kec: güc M.

Cihānı ṭutmadın nār-ı melāmet
Söyündür itme daʿvā-yı maḥabbet

Dile düşse anuñ kim laʿl-i nābı
Depilür yire ʿırżı āftābı

Zelīḫā'nuñ sözi düşdi kesāda
ʿİtābı Yūsuf'uñ oldı ziyāde (Yaḥyā, YZ., s. 103-104)

Bu konuşmaların ardından şair ikisinin durumunu şöyle özetler:

Birisi ʿālem-i vaḥdetde ḥayrān
Birisi mübtelāsından gürīzān

Bunuñ maḳṣūdını eyler o merdūd
Anuñ merdūdını eyler bu maḳṣūd

O ʿulviyyātdan söyler maʿānī
Bu süfliyyātdan eyler beyānı

Anuñ maʿnā-yı daʿvāsı felekden
Bunuñ feḥvā-yı sevdāsı semekden

O söyler ser-güẕeşt-i enbiyāyı
Bu söyler mā-cerā-yı eşḳıyāyı

Ziyāde ḫūb olur yāruñ ʿinādı
Olınca ʿāşıḳ ile ittiḥādı

Bu fürḳat bir viṣāl-i maʿnevīdür
Bunı ol bildi kim ʿaḳlı ḳavīdür

Ṭuyurur ʿaşḳ-ı yārı ʿāşıḳ-ı ḫām
Şuʿāʿ-ı mihre ḥāyil olımaz cām

Bu ḥāl üstine geçdi niçe demler
Biri birine virürdi elemler (Yaḥyā, YZ., s. 104)

Bir türlü Yusuf'a aşkını kabul ettiremeyen Züleyha yalvarışlarını sürdürürken bir gün Yusuf'la sohbet edebilmek için Suhuf-ı İbrahim (Hz. İbrahim'e Allah'tan gelen on emir)'i öğretmesi bahanesiyle Yusuf'un yanına gider. Bu sırada Yusuf'un her söylediğini duymuyormuş gibi davranup tekrar etmesini ister ve onun sözleriyle mutlu olur. Onun güzelliğini hayranlıkla izleyip ahlar çeker. Yusuf Züleyha'nın bu öğrenme isteğinden memnun kalmış ve onu o gün imana davet etmiştir. Züleyha bu daveti fırsat bilip ondan başka kimseye âşık olamayacağını söyleyerek yalvarışlarını

sürdürmüştür. Yusuf bunun üzerine Züleyha'dan uzak durması zaruretini hissetmiş ve bağbanlık görevi istemiştir:

Bülend āvāz ile ol bülbül-i dil
Oḳurdı ṣuḥf-ı İbrāhīm'i her ān
[…]
Yaḳardı ʿālemi sūz u güdāzı
Zeliḫā Yūsuf'a ṣordı bu rāzı

Didi bildür baña ey bedr-i kāmil
Ne dildür bu ḳırāʾat itdügüñ dil
[…]
Baña luṭf eyle ögret bu zebānı
Ziyāde sevdi cānum göñlüm anı

Teraḳḳī itmek içün ittiḥādı
Temennā itdi andan bu murādı
[…]
Bu dilden aña taʿlīm itdi dildār
Hezār aḫbār-ı esrār oldı iẓhār

İkide birde eylerdi ḫiṭābı
Ṣafā virürdi tekrār-ı cevābı
[…]
Meh-i Kenʿān'ı söyletmege tekrār
İşitmezlenmek olmışdı aña kār

Mükerrer sözi laʿli şekkerinden
Ḳoparurdı dil ü cānı yirinden

Edā-yı ḫūb ile luṭf-ı kelāmın
Kemāl-i iltiyām ile selāmın

Ṣafā-yı ḫāṭır ile ṣoḥbetini
ʿİnādı ḥāletinüñ leẕẕetini

Yaraşduġını ruḫsārı gülinüñ
Yüzine düşdügini sünbülinüñ

Ruḫ-ı rengīn ile çeşm-i siyāhın
Eḥibbāsına nāz ile nigāhın

Ṭonanup ḫançerin ṭaḳınduġını
Ḳıyıḳ şāhīn gibi baḳınduġını

Hilāl ebrūlarınuñ ḥāletini
Cemāli māhınuñ mahiyyetini

Taṣavvur eyleyüp ḥayrān olurdı
Yaḳasın çāk idüp nālān olurdı

Olurdı iki sözinüñ biri āh
İderdi rāz-ı pinhānından āgāh

Zelīḫā'nuñ ṣalāḥı ġālib oldı
Ki taḥṣīl-i kemāle ṭālib oldı

O māha ḫaylī raġbet itdi Yūsuf
O gün īmāna daʿvet itdi Yūsuf

Didi Allāh'ı bir bil ey Zelīḫā
Ki yoḳdur varlıġında şübhe aṣlā
[…]
Zelīḫā diñledi Yūsuf sözini
Uyardı uyḫudan cān gözini

Didi Allāh ile yoḳ āşnālıḳ
Göñül olmaz senüñ ġayruña ʿāşıḳ

Ṭapuñdan ġayrı yoḳdur baña maḳṣūd
Senüñ olsun o maʿbūd u mescūd

Şarāb-ı ʿaşḳ ile bī-hūş u mestem
Cemālüñ göreli ṣūret-perestem

Aña ḳaldı ki ḳoyam ortaya baş
Ṣanam kim idügini eyleyem fāş

Zelīḫā geçdi gitdi kendüzinden
Cünūnı fehm olındı her sözinden (Yaḥyā, YZ., s. 114-115)

Züleyha Yusuf'u satın aldıktan sonra sürekli zamanını onunla birlikte geçirir. Yedi yıl boyunca sürekli vuslat arzusunu dile getirir. Ancak Yusuf ona karşılık vermez:

Ol Züleyḫā cāna ister ṣarmaġa
Yūsuf'ından vuṣlatı kām almaġa

Meclis-i ʿaşḳında giryān oldı ol
Tābe-i ʿaşḳ içre büryān oldı ol

Cilveler ḳılurdı Yūsuf'dan yaña
İltifātı eylemez Yūsuf aña

Yedi yıl yanında ḳaldı çıḳmadı
Ol Züleyḫā ḫātūna kem baḳmadı (Aḥmedī, YZ. I, s. 57)

Vuslata dair yalvarışlarına hep istigna ile karşılık veren Yusuf karşısında çaresiz kalan Züleyha bir gün dayesinden yardım ister. Dayesi Züleyha'nın çok güzel bir kadın olduğunu, bu güzelliğiyle Yusuf'u baştan çıkararak vuslata razı edebileceğini söyler. Züleyha, bunca zamandır güzelliğine Yusuf'un itibar etmediğini söyleyince daye hemen bir hile düşünür. Züleyha'nın iç içe yedi haneden oluşan görkemli bir saray yaptırmasını ve Yusuf'u oraya davet edip baştan çıkarmasını söyler. Yedi haneli saray yapılır; Yusuf'un her baktığı yerde bu resimleri görüp aşka gelmesi için her hanenin tüm duvarları Yusuf'la Züleyha'nın sarmaş dolaş resimleriyle süslenir. Her şey tamamlandıktan sonra Züleyha bir gelin gibi süslenerek Yusuf'u gizlice oraya davet eder. Yusuf gelince kapıları kilitler. Her zamanki gibi aşkını ve vuslat arzusunu dile getirerek yalvarmaya başlar. Yedi hanenin her birinde ayrı ayrı Züleyha niyaz Yusuf naz eder. Yusuf ile Züleyha arasında yaşanan bu gizli ikişki değerlendirilen bütün mesnevilerde yer almaktadır.[359]Burada yalnızca Hamdî'nin eserinden alınan örneklere yer verilmiştir:

Züleyha Yusuf'u karşısında görünce eline yapışıp birinci haneden içeri girer ve yalvarışlarına başlar:

Çün Züleyḫā irişdi ol aya
Nā-geh od düşdi şanasın nāya

Yapışup destine didi ey dost
Saña cān vireler nedür ten ü post

Ey yüzi āftāb-ı tābende
Ḳanda olur senüñ gibi bende

Ṣoḥbetüñ baña nāz u niʿmetdür
Eyle niʿmet ki bī-nihāyetdür

Gel bu gün tā ki Ḥaḳ-şināsuñ olam
Bülbül-i naġme-i sipāsuñ olam
[...]
Yārini luʿb ile iletdi o cān
Ol yedi ḫāne evveline revān

Der-i zerrīnden itdi çün güẕeri
Āhenīn ḳufl ile bekitdi deri

[359] bk. ʿAlī, KY., s. 317-335; Ḥamza, YZ., s. 236-241; Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 200-203; Ḍarīr, KY., s. 184-189; Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 205-221; Naḥīfī, YZ., s. 880-883; Kemāl, YZ., s. 163-179; Yaḥyā, YZ., s. 126-134; Şerīfī, YZ., s. 20-22; Ġubārī, YZ., s. 158-164; Aḥmedī, YZ. I, s. 63-66.

[...]
Ḳapuyı baġlayup zebān açdı
Ne zebān ṣan zebāna od ṣaçdı

Didi evvel ki ey dil-ārāmum
Rāmum olmaz ṭapuñsuz ārāmum

Düşde ṣayd olalu ḫayālüñe ben
Āşinā olmışam cemālüñe ben

Ṭıfl olaldan saña ṭufeylīyem
Saña Mecnūn cihāna Leylī'yem

Dilümi ṭutdı zülf-i dil-gīrüñ
Beni dīvāne itdi zencīrüñ

Şeker-i vaṣl içün bu bī-çāre
Mıṣr'a düşdüm ġarīb ü āvāre

Ol şeker leẕẕetinde kāse-i dehr
Günde biñ kerre virdi cānuma zehr

Şimdi kim vaṣluñ ile şādam ben
Ne içün böyle nā-murādam ben

Teng-dil olma aç şeker tengin
Sāde-dillere vir ṣafā rengin (Ḥamdī, YZ., s. 135-136)

Yusuf Züleyha'nın bu sözleri üzerine ona bu gizli aşkta eşlik edemeyeceğini söyler. Fakat Züleyha onun bu cevabına aldırış etmeyip hemen ikinci haneye götürür. Yine kapıyı kilitler ve aynı şekilde yalvarışlarını sürdürür. Burada da Yusuf için yaptıklarından ve karşılık bulamadığından yakınır:

K'ey hevāsına düşene āteş
Pāyına ser virenlere ser-keş

Gencler virmişem behāñ içün
Rencler çekmişem belāñ içün

Tā ki şevḳuñda sevḳ idem dem-i zevḳ
Bend-i fermānum ola boynuña ṭavḳ

Serv gibi ne ān ki baş çekesin
Cānuma cevr toḫmını ekesin

Anuñ içün boşaldı gencīnem
Sīm sīneñle tā ṭola sīnem

Sen beni şād itmedüñ bir dem
Sīneme ṭoldı sīm yirine sem[360] (Ḥamdī, YZ., s. 136)

Bunun üzerine Yusuf Züleyha'nın bu yaptıklarının günah olduğunu, onun her emrine boyun eğeceğini ancak Allah tarafından kabul görmeyen böyle bir davranışı Züleyha'nın kölesi olarak emir de olsa yerine getiremeyeceğini söyler.

Yusuf'un her defasında onun isteklerine karşılık vermemesine kulak tıkayan Züleyha ikinci haneden üçüncü haneye derken Yusuf'u yedinci heneye kadar götürür:

Sözi bu evde itdiler kūtāh
Ḫāne-i ṣāliṣ oldı menzilgāh

İtdi bunca füsūn u efsāne
Gezdirüp yāri ḫāne-der-ḫāne

Ḳuflın urduḳca her derüñ ol cān
Açdı bir dürlü ḳufl-ı rāz-ı nihān

Eyledi her ṭarafda yüz destān
Buldı ġamdan her evde biñ zindān

İrmedi çün viṣāl-i cānāne
Heft-dūzaḫ görindi şeş ḫāne

Altı evden geçüp o mihr-i cemāl
Umdı bula yidinci evde viṣāl (Ḥamdī, YZ., s. 136)

Yedinci hanede vuslatın gerçekleşeceğine inanır. Ağlayıp inleyerek yine yalvarmaya devam eder:

Ki Züleyḫā çü şevḳ-ı vuṣlat ile
Girdi yidinci dāra nevbet ile

Ḫusrev-i ḥüsne ḳarşu çün Ferhād
Cān-ı şīrīnden eyledi feryād
[…]

Ki Züleyḫā belā ile ser-mest
Şevḳ ile urdı dost destine dest

Anı yüz nāle vü nefīr ile
Bunca güftār-ı dil-peẕīr ile

[360] sem(m) (nüsha): ġam M.

İledüp pāye-i serīrine ol
Geçdi oturdı kendü yirine ol

Derd-i dilden ḫiṭāb idüp yāre
Didi ey dil-i ġamuñla ṣad-pāre

ʿAyn-ı ʿadl ile ḥālüme naẓar it
Māh-peyker cemālüme naẓar it

Beni ṭap yaḳ belā-yı fürḳat ile
Teşneyem ḳandur āb-ı vuṣlat ile (Ḥamdī, YZ., s. 137)

Yusuf bu sırada her yerde Züleyha ile ikisinin sarmaş dolaş resimlerini görünce utanır. Fakat gönlü bir an Züleyha'ya meyleder o an hemen Allah Yusuf'a kadınların hilekâr olduğunu, Züleyha'nın hilesine kanmamasını söyler. Züleyha hâlâ yalvarmaktadır. Hatta onu açıkça cinsel birleşmeye davet eder:

Dil-i sevdā-zedemde dāġuñ içün
Ġam-ı dilden dem-i ferāġuñ içün

Ki murādın müyesser it dilümüñ
ʿUḳdesini gider bu müşkilümüñ

Merhem ol sīne dāġına bir dem
Ki irem vaṣl bāġına bir dem

Ḳaḥṭ-ı hecrüñ giderdi ṭāḳatümi
Ḳuvvet-i vaṣluñdan eyle ḳuvvetümi

Sende ḫurmā vü bende şīr ey naḫl
Şīre şīrīndür itse ḫurmā daḫl

Şīr ü ḫurmāyı ḳūt-ı cān idelüm
Ḳaḥṭ-ı ġamdan dile emān idelüm (Ḥamdī, YZ., s.138)

Yusuf yine Allah için doğruluktan uzaklaşmayacağını, bu gün kendisinden el çekmesini ve sabredip beklemesini söylese de Züleyha sabredecek gücünün kalmadığını söyler ve vuslata neyin engel olduğunu sorar:

Çün Züleyḫā bu vaʿdi eyledi güş
Ḳaʿr-ı dilden bu resme eyledi cūş

Ki döyer mi bu teşne-i pür-tāb
Yarına ḳatlana bu gün bulup āb

Şevḳden geldi cān kenār-ı lebe
Ṣabr ḳalmadı intiẓār-ı şebe

İtme teʾẖīr-i ẖayr cānuñ içün
Beni ṭap yaḳ belāya anuñ içün

Bilmezem māniʿüñ nedür bu işe
ʿUḳdem artar düşürdügümce dişe (Ḥamdī, YZ., s. 139)

Züleyha'nın bu sorusu üzerine Yusuf iki engelinin olduğunu söyler. Bunlardan biri Allah'ın hışmı diğeri Aziz'in kahrıdır. Çünkü zina günahtır bu nedenle Allah'tan korkar; kendisi Aziz'in satın aldığı bir kuldur, onun ekmeğini yemektedir, ekmeğini yediği kişiye ihanet etmek istemez. Aksi hâlde Aziz'in kendisini öldüreceğinden korkar. Züleyha bunlardan korkmamasını, Aziz'i hemen zehirli bir içkiyle öldürebileceğini, Allah'ın bu günahı affetmesi için hazinesini feda edebileceğini söyler:

Didi ey dost ḳaçma sen benden
Ḫavfe düşme üşenme düşmenden

İçürem aña mekr ile bir nūş
Ḥaşre dek yata sekr ile bī-hūş

Sen dir idüñ kerīm İlāhum var
Ehl-i cürme raḥīm İlāhum var

Bu sarāy içre bir defīnem var
Anda yüz pür-güher ẖazīnem var

İdeyin anı hep fidā-yı günāh
ʿÖẕr-ẖᵛāh ola ẖışm iderse İlāh (Ḥamdī, YZ., s. 139)

Bunun üzerine Yusuf, Aziz'e asla ihanet etmeyeceğini ve Allah'ın kullarını affetmek için rüşvete ihtiyacı olmadığını söyler. Züleyha hâlâ yalvarmaya devam eder. Sonunda Yusuf'un bunca yalvarışına rağmen boyun eğmediğini görünce Züleyha'nın yalvarışları öfke ve tehdide dönüşür. Eğer Yusuf hâlâ onu reddetmeye devam ederse kendini öldüreceğini söyler:

Çün Züleyẖā bu resme itdi niyāz
Oldı Yūsuf yine taʿallül-sāz

Oldı ʿāşıḳ niyāzı ẖışm-āmiz
Kendü cānına çekdi ẖançer-i tīz

Didi ey ʿİbrī-yi ʿibāret-gūy
Muġul-ı bī-emān u ġāret-cūy

Redd elin urma urıcaḳ yüzümi
Öldürürem elüñde kendüzümi

Raḥm idüp gel ḳoluñı boynuma aṣ
Zaḫmden tā ki boynum ola ḫalāṣ

Yüzüme gülmez iseñ ey ḫānum
Boynuñ aġına laʿl-gūn ḳanum

Nuḳlum olmayıcaḳ o mey-gūn leb
Ḫoş ola nūşum olsa nīş-i ġażab

İrmedi çünki ġoncaña dehenüm
Yiridür varlıġum yoḳ olsa benüm

Ḳomazam tende ḳıl ḳadar cānı
Ḳucmadum çün miyān-ı cānānı

Küşte bulsa beni ḳatında ʿAzīz
Ḳatlüñe ḳaṣd ide çün āteş-i tīz

Ḫışm ile çünki ḳaṣd ide o saña
Aṣṣı itmez bu nāz u istiġnā

Didi vü ḳaṣd itdi cān u tene
Ki ura berg-i bīdi yāsemene (Ḥamdī, YZ., s. 139-140)

Yusuf tam bu sırada hemen sıçrayıp eline yapışır ve intiharı engeller. Züleyha'ya bir süre sabretmesini ve onu bir gün muradına ulaştıracağını söyler. Züleyha Yusuf'un bu sözlerinden cesaret bulup vuslata razı olduğunu sanır ve sevişmeye hazırlanır. Fakat Yusuf onun bu beklentisine yine karşılık vermez. Çünkü Yusuf bir peygamberdir ve haramdan kaçınması zorunludur:

Baḳdı ʿāşıḳ çü dostuñ sözine
Mihrbān gördi anı kendüzine

Ṣandı kendüyi bā-murād eyler
Dil-i ġam-dīdesini şād eyler

Nīşi ṭarḥ itdi ʿazm-i nūş itdi
Şevḳ deryāsıyıla cūş itdi

Lebi nūşında ḥāżır itdi şeker
Sāʿidi ṭavḳ itdi sāḳı kemer

Tīrine cānını hedef itdi
Güherine tenin ṣadef itdi (Ḥamdī, YZ., s. 140)

Züleyha'yı bu hâlde gören Yusuf iç donunun iki düğümünden birini çözerken Allah Yusuf'un günah işlemesine engel olur. Yusuf'un gözü o sırada orada asılı duran perdeye ilişir. Züleyha'ya perde arkasında ne olduğunu sorar. Züleyha, işlediği günahı görmemeleri için putlarını oraya sakladığını söyler:

Perde ardında itdüm aña maḳarr
Tā bu dem itmeye bu ḥāle naẓar

Vāḳıf olmaya tā günāhuma ol
Baḳmaya bu ruḫ-ı siyāhuma ol (Ḥamdī, YZ., s. 140-141)

Züleyha'nın kendi İlahına karşı böyle bir tutum sergileyişi Yusuf'u etkiler. Züleyha taştan ibaret putlarından utanırken kendisinin Allah'tan utanmayışına hayıflanır ve hemen oradan kaçmaya çalışır. Züleyha onun kaçmakta olduğunu görünce arkasından yetişir ve gömleğinden tutar, gömlek yırtılır. Gömleğin yırtılan parçası Züleyha'nın elinde kalır. Bu fırsatı da kaçırdığını gören Züleyha gözü yaşlı ve üzgün bir şekilde orada kalakalır:

Çün Züleyḫā bu ḥāli gördi revān
İrdi āḫir ḳapuda aña hemān

Ṭutdı pīrāhenini çün gül-i pāk
Ard etegini anuñ eyledi çāk

Çıḳdı çün cān gibi o tāze beden
Ḳaldı destinde pāre-i dāmen

Çāk olındı diyü o dāmen-i pāk
Āh idüp eyledi yaḳasını çāk

Tāze itdükce sīne yāresini[361]
Yāresi üzre ḳordı pāresini[362]
[...]
Aġlar idi firāḳ-ı Yūsuf ile
Fevt olan furṣata teʾessüf ile (Ḥamdī, YZ., s. 141-142)

Yedi haneli köşkteki gizli buluşmanın sonunda Yusuf Züleyha'nın kendisini zinaya zorladığını anlayınca oradan kaçmaya çalışırken kapıda Aziz'le karşılaşır.

[361] yāresini: yarasını M.
[362] yāresi: yarası M.

Yusuf'un şaşkın hâlinin sebebini soran Aziz'e, Yusuf sırrını ifşa etmeyip uygun bir cevap verip geçiştirir. Aziz Yusuf'un elinden tutar ve Züleyha'nın odasına girerler. Yusuf'un her şeyi Aziz'e anlattığını sanan Züleyha telaşlanarak Yusuf'la aralarında geçen macerayı yalan ve iftira dolu sözlerle Aziz'e anlatır. Yusuf'un gizlice odasına gelerek namusuna göz diktiğini, bu yüzden cezalandırılması gerektiğini söyler. Vuslat için defalarca Yusuf'a yalvarıp yakaran Züleyha zora düşünce sevdiğine böyle bir iftira ile zulm etmekten kaçınmamıştır. Onun bu şekilde davranmasında hem kocasına yakalanmaktan duyduğu korku, hem de Yusuf'u bir türlü vuslata razı edemeyişi etkili olmuştur. Böylece hem kocasına karşı masum görünmek hem de Yusuf'u ceza ile isteklerine boyun eğdirmek istemiştir:

Gördi bā-hem çü bunları o nigār
Eyledi ṣandı sırrını iẓhār

Refʿ idüp töhmet ile āvāzı
Bī-niḳāb itdi ṣūret-i rāzı

Ki mürüvvetsüzüñ sezāsı nedür
Ḫāneñe ḫāʾinüñ cezāsı nedür

Sen bu ʿİbrī ġulāmı ey server
Püser idindüñ oldı ehlüñe ser

Ben bu gün sarāy-ı ḫalvetde
Ḫʿāb iderken ḥużūr-ı ġafletde

Gelmiş uġrı gibi ḥużūruma ol
Semenüm ḫırmenine bulmaġa yol

Bāġbānı uyur bulan uġrı
Mīve almaḳda ola mı ṭoġrı

Dilemiş ide bulıcaḳ furṣat
Güli tārāc u sünbüli ġāret

El uzatmış dilemiş ol bed-ḫʿāh
Vaṣlumuñ gencin açmaġa nā-gāh

Çünki oldum o demde ben bīdār
Ḳalmadı feri benden itdi firār

İncinüp ḫāṭırum cefāsından
Ṭurdum irdüm revān ḳafāsından

Dāma düşürdüm anı dāmenden
Ḳaçdı dāmānı çāk olup benden

Kec gelürse bu ḳavl-i pāk saña
Rāst söyler bu dehān-ı çāk saña

Aña zindān gerek yā ḍarb-ı elīm
Ki ola ġayre ʿibreti taʿlīm (Ḥamdī, YZ., s. 142)

Züleyha'nın bu iftirası üzerine Aziz Yusuf'a öfkelenir ve vefasızlığını kınayan sözler söyler. Yusuf Aziz'in hışmı karşısında Züleyha'nın kendisini zorladığını, bu yüzden kaçmakta olduğunu söyler. Bunu duyan Züleyha yeminler ederek ağlamaya başlar ve Yusuf'un kendisine iftira ettiğini söyler:

Çün Züleyḫā bu ḳavli eyledi gūş
Kiẕbi deryāsı ile eyledi cūş

Çoḳ yemīn eyledi ġılāẓ u şidād
Pāk nāmın Ḫudā'nuñ eyledi yād

Ṣoñra ʿand içdi şāh devletine
Şeh ḳatında ʿAzīz ʿizzetine

Bī-güvāh ḳavl-i daʿvīdār
Aña sevgend olur güvāh ey yār

Ādemüñ daʿvīsi çün ola yalan
Çoḳ yemīn eylemekdür aña nişān

ʿAnd içüp göz yaşın itdi revān
Ki baña Yūsuf eyledi bühtān
[...]
Gördi bu girye vü yemīni ʿAzīz
Terk idüp ṣabrı oldı āteş-i tīz

Ġażab itdi buyurdı cellāda
Ḥadd-i bī-ḥadd ura ol āzāda

Tā ki bī-berg idince devḥasını
Ḳan ile naḳş idince levḥasını

Ṣoñra zindāna ḥabs ide anı
Ẓāhir olınca rāz-ı pinhānı (Ḥamdī, YZ., s. 143-144)

Fakat Aziz bu kızgınlıkla Yusuf'u zindana göndereceği sırada Züleyha ile Yusuf arasında geçen maceraya tanık olan bir kadının üç aylık çocuğu dile gelir ve

Aziz'e Yusuf'un eteğindeki yırtığa bakmasını, yırtık arkada ise Yusuf'un suçsuz olduğunu, önde ise suçlunun Züleyha olduğunu söyler. Aziz, eteğin arkadan yırtılmış olduğunu görünce Yusuf'un suçsuzluğunu anlar ve onu affeder.

Züleyha'nın kocasına yakalandıklarını zannederek Yusuf'a iftirada bulunması ve daha sonra gerçeğin anlaşılması ile ilgili bölüm bütün mesnevilerde yer almaktadır.[363]

Aradan zaman geçer ve Mısırlı kadınlar Züleyha'nın Yusuf'a âşık olduğunu öğrenince onu ayıplarcasına dedikodu yaparlar. Bunu duyan Züleyha çok üzülür. Haklılığını onlara Yusuf'u göstererek ispatlar. Sonunda kadınlardan Yusuf'u bu aşka razı olması için aracılık etmeleri konusunda yardım ister. Kadınlar Yusuf'a ne kadar dil döktülerse de ikna edemezler. Dönüp Züleyha'ya Yusuf'u şikayet ederler ve zindana hapsetmesini söylerler. Züleyha bu kez vasla ermek için Yusuf'u zindana hapsetmekten medet umar. Kocası Aziz'e gidip ağlayarak Yusuf'a âşık olduğu yolundaki dedikodular yüzünden herkesin diline düştüğünü, bu acıdan kurtulmak için Yusuf'un şehirde dolaştırılarak efendisine hıyanet ettiğinin herkese duyurulmasını ve zindana atılmasını ister. Züleyha'ya inanan Aziz bu konuda bütün yetkiyi Züleyha'ya verir.

Züleyha Yusuf'a gidip önce vuslat isteğine boyun eğmesi için yalvarır. Eğer kabul etmezse zindana hapsettireceğini söyleyerek tehdit eder. Böylece niyazın yerini tehdit almaya başlamıştır:

Yūsuf'a didi ey dil-ārāmum
Ḳalmadı şevḳa ṣabr u ārāmum

Rām ol emrüme ser-keş olma daḫı
Cānumı yaḳma āteş olma daḫı

Ger virürseñ bu ḫaste-dile murād
Evc-i rifʿatde eyleyem seni şād

Ver ne yutmaġ içün seni el-ān
Aġzın açup ṭurur der-i zindān

Yā ṣafā sür benümle rindāne
Yā düşersin cefā-yı zindāna

[363] bk. ʿAlī, KY., s. 335-338; Ḥamza, YZ., s. 240-242; Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 203-205; Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 221-227; Naḥīfī, YZ., s. 883-885; Ḍarīr, KY., s. 189-192; Kemāl, YZ., s.179-185; Yaḥyā, YZ., s. 135-137, Şerīfī, YZ., s. 22; Ġubārī, YZ., s. 164-169; Aḥmedī, YZ.I, s. 66-72.

Yire urdı ʿAzīz ʿizzetüñi
Baña ışmarladı siyāsetüñi (Ḥamdī, YZ., s. 151-152)

Didi ey serv-i naḫl ü nāz-perver
Ḳo nāzüklügi bize bār u ber vir

Bugünden girü egmezseñ baña baş
Yirüñ od eylerem ey serv-i ser-keş

Tenüñde cān gibi ḥükmüm revāndur
Sözüm ṭutmaz iseñ saña ziyāndur

ʿAzīz'üñ ʿizzeti pāyende olsun
Hemīşe gün gibi tābende olsun

Benüm virdi elüme iḫtiyārı
Ḳodı avcum içinde sen nigārı

Ki ger ḳanuñı ḥınnāveş yoġuram
Gerekse ḫ̆ān-ı luṭf ile ṭoyuram

Gel imdi ayruḳ itme tünd-rūlıḳ
Eyü olmaz bilürsin tünd-ḫūlıḳ

Eyü ʿādet degül terk it cefāyı
Göñül bir it benümle sür ṣafāyı

Rıżāyıla baña olmaz iseñ rām
Seni rām eylerem ben kām u nā-kām

Yig ola çekmedin zindān cefāsın
Süresin gülşen-i vaṣlum ṣafāsın (Kemāl, YZ., s. 630-631)

Cefālar itme terk eyle ʿinādı
Melāmet āteşinüñ olma bādı

Girībānuñdadur dest-i felāket
Ḳafāda muntaẓır tīġ-ı siyāset

Seni yutmaġ içün mānend-i şuʿbān
Ṭurur aġzını açup ġār-ı zindān
[…]
Dem olur eylük ile olmayan kār
Olur ẓulm u taʿaddī ile iẓhār
[…]
Teraḥḥum eyle ben şūrīde-ḥāle
Ne sen zindāna gir ne ben vebāle
[…]

Ya bu miskīnüñe luṭfuñ niṣār it
Ya ḳayd u bend-i ḥabsi iḫtiyār it (Yaḥyā, YZ., s. 141)

Züleyha'nın tehditle karışık bu yalvarışı ve Haliloğlu Ali ve Sûlî Fakîh, Nahîfî ve Gubârî'de de yer alır.[364]

Yusuf kızarak cevap verince Züleyha'nın hışmı büsbütün artar ve binbir eziyetle Yusuf'u zindana hapsettirir:

Tīz idüp Yūsuf aña nīş-i ʿitāb
Bildügüñ gibi virdi acı cevāb
[...]
Çün Züleyḫā cevābın eyledi gūş
Ḳahr deryāsıyile eyledi cūş

Bir ki ḫādimlere buyurdı revān
Sīmīni zerden itdiler ʿuryān

Efserini serinden aldurdı
Egnine eski ḫırḳa ṣaldurdı

Ṭaḳdılar refʿ idüp dü şeb-gīri
Boynı aġına ḳara zencīri

Bindürüp bir ḫar üzre ʿĪsīvār
Mıṣr'ı gezdürdiler yemīn ü yesār

Bir münādī yanınca itdi nidā
Ki budur bende ḫāʾin olsa cezā
[…]
Bu belā-yı şāh-ı ḫūbāna
İtdiler tā varınca zindāna

Ṣaldılar ḥabse ḳahr ile anı
Zinde-dil itdi luṭfı zindānı (Ḥamdī, YZ., s. 152)

Cevābında Zelīḫā ḫışma geldi
Ḳatı nevmīd olup cānı buñaldı

Ġażabdan tīz olup ol fitne-engīz
İşāret eyledi ḫādimlere tīz

K'ideler cān gibi cismini ʿuryān
Ḳılalar ġoncaveş yirini zindān (Kemāl, YZ., s. 208-209)

[364] Ḫalīloġlu ʿAlī, YZ., s. 208; Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 235-236; Naḥīfī, YZ., s. 888; Ġubārī, YZ., s. 176-177.

Yusuf'un zindana hapsedilişine burada örnek gösterilen Hamdî ve Kemal Paşazade'nin mesnevileriyle birlikte bütün mesnevilerde yer verilmiştir.[365]

Züleyha'nın Yusuf'u zindana hapsettirmekteki amacı, onu böyle bir cefa ve eziyetten bıktırıp vuslata razı olmasını sağlamaktır. Fakat başkalarına karşı Yusuf'u zindana hapsederek kendini aklayan Züleyha, Yusuf'a zindanda eziyet edilmemesi için zindancıya haber gönderir. Züleyha her ne kadar insanlara karşı adını temize çıkarmak ve Yusuf'u bu cezayla isteklerine boyun eğdirmek istemişse de gönlü Yusuf'un acı çekmesine dayanamaz:

Bu işi il yüzine idüp Zelīḫā
Ḫaber gönderdi zindāncıya tenhā

Ki igen cānuma cevr eylemesün
Bu cānānuma ḳatı söylemesün

Nice isterse ol göñlince olsun
Dimesün yoḳ ne kim isterse bulsun

Ayaġından gidersün bend ü bāġı
Murādınca ṣalınsun gül budaġı

Gümüş sāḳından el çeksün demür ġul
Yiter ol gence ejderhā-yı kākül

Düzetsün aña bir maḫṣūṣ ḫalvet
Ki ide anda ʿādetce ʿibādet

Yimesin içmesin tertīb ḳılsun
Yusun arıtsun u tehẕīb ḳılsun

Ḳabāsın eylesün gül gibi rengīn
Geyürsün lāle gibi tāc-ı laʿlīn

Melekdür aña sündüs mifreş itsün
Sitebrāḳdan bisāṭın dil-keş itsün

Buḫūr ile idüp yirin muʿaṭṭar
Gül-āb ile yöresin eylesün ter (Kemāl, YZ., s. 210)

[365] bk. ʿAlī, KY., s. 345; Ḥamza, YZ., s. 244-245; Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 209; Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 238-239; Naḥīfī, YZ., s. 888-891; Ḍarīr, KY., s. 198-199; Yaḥyā, YZ., s. 142-143; Şerīfī, YZ., s. 24; Ġubārī, YZ., s. 175-178; Aḥmedi, YZ I., s. 82.

Züleyha'nın Yusuf zindana hapsedildikten sonra zindancıya haber göndererek onun eziyet görmesini engellemesi Hamdî, Şerifî ve Ahmedî'de de anlatılmıştır.[366]

II. I. 1. 2. 4. 8. Vuslat İçin Hile Yapma

Yusuf Züleyha'nın tüm yalvarışlarına rağmen aşkına karşılık vermeyince Züleyha çok üzülür. Onunla vuslata erebilmek için bu kez hileye başvurur. Yusuf, kendisinden bağbanlık görevi isteyince onunla birlikte güzel cariyelerini de gönderir. Yusuf'a bunlardan hangisini isterse onunla safa sürmesini söyler:

Yüz güzel yüzlü fitne gözlü kenīz
Cümle dūşīze ḳand sözlü kenīz

Bile gönderdi bāġa Yūsuf ile
Didi hem Yūsuf'a telaṭṭuf ile

Ey yüzüm saña pāy-māl olsun
Bunlaruñ ṣoḥbeti ḥelāl olsun

Ḳanḳısından ṣafāñ olursa eger
Ṭapuña olsun anda hem-pister

Ṣoḥbet it mevsim-i cüvānīdür
Kām sür vaḳt-i kām-rānīdür

Beni maḥrūm-ı ẕevḳ-ı kām itdüñ
Ḥarem-i vaṣluñı ḥarām itdüñ (Ḥamdī, YZ., s. 127-128)

Didi bu yüz güneş yüzlü kenīzek
Benüm cānum saña olsun mübārek

Ḫarām imiş vücūdum ḫıdmetüñe
Ḥelāl olsun bu ḳızlar ḥażretüñe

Ḳamusı bī-naẓīr ü bī-bedeldür
Cemāli biri birinden güzeldür

Birine kimseler el ṣunmamışdur
Baḫīl el bunlara ṭoḳunmamışdur

Ele girmez yigitlik ʿunfuvānı
Bulunmaz bir daḫi genc-i cüvānī

[366] bk. Ḥamdī, YZ., s. 349-350; Şerīfī, YZ., s. 24; Aḥmedī, YZ. I, s. 82.

Bu meh-rūlarla var defʿ-i ġam eyle
Bu fānī ʿalem içre ʿālem eyle

Ḥarām itdüñ viṣālüñ leẕẕetini
Yire çalduñ vaḳārum ḫörmetini

Benüm vaṣlum saña olmadı ḳābil
Bu zībā ḳızlara ol bārī māyil (Yaḥyā, YZ., s. 118)

Ancak cariyelere Yusuf her ne isterse yapmalarını, içlerinden birine yaklaşacak olursa kendisine haber vermelerini söyler:

Hem vaṣıyyet ḳılup kenīzlere
Didi ol sözde fitne-rīzlere

Ki bu şāh-ı cemāle lāzım oluñ
Ḫıdmeti farżına mülāzım oluñ

Cān ile her sözini gūş eyleñ
Virdügi zehr olursa nūş eyleñ

Cān dilerse yolına cān viresiz
Her ne kim isteye hemān viresiz

Göñlüni ġam deminde şād idesiz
Ḥükmine cümle inḳıyād idesiz

Her kime meyl iderse sizden o māh
İdesiz evvelā beni āgāh (Ḥamdī, YZ., s. 128)

Zelīḫā ḳızlara ḳıldı vaṣıyyet
Didi geldi zamān-ı saʿy u himmet

Ṭutuñ her emrini ḫıdmetler eyleñ
Sözine rām oluñ ḫörmetler eyleñ

Eli altında oluñ hemçü ḫātem
İdüñ kendüñüzi kendüye maḥrem

Dirīġ itmeñ yolında baş u cānı
Ne maḳṣūd eyler ise virüñ anı

Ḥabībüm āfitābıdur cihānuñ
Girüñ ẕerre gibi göñline anuñ

İdüñ her sāʿid ü sāḳı güşāde
Ola kim idesiz meylin ziyāde

İderse daḫi tīrine nişāne
Tevāżuʿ eyleñ ol ḳaşı kemāna

Eger bu cümleden birine Yūsuf
İderse bir gice ḳaṣd-ı taṣarruf

Baña ʿarż eyleñ evvel mā-cerāyı
Aña göre idem tedbīr ü rāyı

Ḳoparsa kendüden aḳdām-ı iḳdām
Ḳıluñ el virmeden aḥvāli iʿlām (Yaḥyā, YZ., s. 118)

Züleyha'nın amacı, eğer Yusuf cariyelerden birine yaklaşırsa hemen o cariyenin yerine geçip hile ile Yusuf'un vuslatına ermektir:

Bu ḫaberden ġaraż Züleyḫā'ya
Sırr ile ḥīleyidi ol aya

Ki eger meyl eylese birine
Cān ataydı hemān anuñ yirine

Tā ki ol ṣūret ile pinhānī
Ḥāṣıl ideydi vaṣl-ı cānānı

Sāye-i naḫl-i ḳāmetine ire
Tā ki düzdīde mīvesini dire

Yiler ol fikr-i mekr ü miḥnetde
Dil-beri ʿālem-i ferāġatde (Ḥamdī, YZ., s. 128)

Bu idi ḳaṣdı maḳṣūdı merāmı
Ki ola ḫufyeten ḳāyim-maḳāmı

İde niʿme'l-bedel ẕāt-ı şerīfin
Der-āġūş eyleye yār-ı laṭīfin

Gire ḳoynına yāruñ nāzükāne
Ola murġ-ı murāda āşiyāne

Ḳopara güllerin bāġ-ı cemālüñ
Süre ẕevḳ u ṣafāsını viṣālüñ

Meṣeldür kim dimişler erlik ondur
Ṭoḳuzı ḥīle vü mekr ü füsūndur

Żarūret ʿāleminde ʿāşıḳ-ı zār
Viṣāl içün ider biñ dürlü efkār (Yaḥyā, YZ., s. 118-119)

Züleyha'nın emriyle Yusuf'u baştan çıkarmaya çalışan cariyeler Yusuf'un onları imana davet etmesiyle din değiştirerek Müslüman olurlar. Böylece Züleyha bu hile ile amacına ulaşamaz. Bu konu Kemal Paşazade ve Şerifî'nin mesnevilerinde de ele alınmıştır.[367]

Yusuf Züleyha'nın kendisine âşık olduğunu anladıktan sonra onun yalvarışlarından bıkar ve ondan uzak durmaya başlar. Züleyha Yusuf'un kendisinden uzaklaşmaya başladığını hissedince bir hile düşünür. İçki meclisi kurup Yusuf orada sarhoş olduktan sonra onu vuslata razı etmek ister:

Zelīḫā gördi serv-i gülşen-i nāz
Degüldür perde-i ʿuşşāḳa dem-sāz
[…]
Ḫarīdārına olmaz iltiyāmı
Maḥabbet semtine düşmez kelāmı

Didi cānānumuz ehl-i edebdür
Açılmaz gülmez oynamaz ʿacebdür

Çekelüm bāde-i gül-renge anı
Ṭutalum āl ile ol arslanı

İdelüm aña bu rengīn ḫayāli
Ola kim feṯḥ ola bāb-ı viṣāli

Ne deñlü serd ise maḥbūb-ı ẓālim
Şarāb-ı nāb ile olur mülāyim

Ḳurulmayınca dām-ı ehl-i ṣoḥbet
Ele girmez o şeh-bāz-ı saʿādet (Yaḥyā, YZ., s. 96)

Akşam olunca meclis kurulur. Züleyha Yusuf'a kadeh sunarak şarabın güzelliklerini anlatmaya başlar:

Zelīḫā Yūsuf'a cām itdi teklīf
Elinde cāmı ḳıldı ḫaylī taʿrīf

Didi bundan gerekmez kişi ḫālī
Budur çeşm-i çerāġ-ı bezm-i ʿālī

Budur bāġ-ı vefāda verd-i aḥmer
Nigāruñ ʿayn-ı ḫūnīnine beñzer

[367] bk. Kemāl, YZ., s. 141-143; Şerīfī, YZ., s. 19; Ġubārī, YZ., s. 150-155.

Bu bir āyīne-i ʿālem-nümādur
Bu bir miftāḥ-ı ebvāb-ı vefādur

Cüvān olur bunı nūş eyleyen pīr
Hemīşe mūr-ı maẕlūmı ider şīr

Müşābihdür bu cāma ʿaşḳ-ı dildār
Ḳomaz ādemde hergiz ḫavf-i aġyār

Ḫasīs olanı eyler Ḫatem-i Tayy
Yaramaz ʿādeti tebdīl ider mey

Cihānda bāʿiṯ-i luṭf u keremdür
Melāli olana cārūb-ı ġamdur

Açar göñül ḳarasın cām-ı gül-gūn
Bu surḫ ile yazılur cān-ı maḥzūn

Bu bikrüñ var yüzinde al ṭuvaġı
Pür olmış laʿl ile boynı ḳulaġı

İdince câme-i al ile seyrān
Öper baġrına başar cümle yārān

Başında ġam gözinde eşk-i pür-ḫūn
Dilinde yār elinde cām-ı gül-gūn

Ele bāde alup künc-i belāda
Ṭaġıtdı ḫırmen-i endūhı bāda

Ögüp ol cāmı ḳaldurdı Zelīḫā
Didi ʿaşḳuña ey yār-ı dil-ārā

Duʿālar itdi ol ʿālī-cenāba
Ḳızıl yāḳūtı şaldı laʿl-i nāba (Yaḥyā, YZ., s. 97)

Ancak Yusuf şarap içmediği için Züleyha bu hilesinde de amacına ulaşamaz.

Züleyha başka bir gün Yusuf'la sohbet ederken Yusuf'a bir aşk hikâyesi anlatır. Hikâye iki âşığın bazı engellerden sonra birbirlerine kavuşup evlenmelerini anlatmaktadır. Züleyha'nın bu hikâyeyi anlatmaktaki amacı, Yusuf'un anlatılanlardan etkilenip kendisine meyl etmesini sağlamaktır. Fakat Yusuf bu hikâyeden etkilenmediği için Züleyha amacına yine ulaşamamıştır:

Nikāḥ itdiler āḫir birbirine
İrişdi ʿāşıḳuñ cānı yirine

Cihān içre budur āyīn ü üslūb
Olur ʿaşḳ ehli mıḳnāṭīs-i maḥbūb

Bulur aġlamaġ ile yāre çāre
Delinür ṭamla ile seng-i ḫāre

Şeb-i hicrān bulur ṣoñ ucı pāyān
Hemān zaḥmet virür ʿuşşāḳa cānān

Ḥikāyet oldı bu vech ile āḫir
Nigāra olmadı teʾṣīri ẓāhir

Ne söz kim anda söylendi müretteb
Ṭoḳınurdı bir ucı Yūsuf'a hep

Umardı ḳıṣṣadan ḥisse ala yār
Taṣavvurdan ziyān itdi o dildār

O ṣāliḥde ki ola ʿişmet-i Ḥaḳ
Olur idlāl-i tāliḥ pend-i muṭlaḳ

Sözine gerçi dizdi dürr-i meknūn
Bu efsāneyle itdi yaʿnī efsūn (Yaḥyā, YZ., s. 99-100)

Züleyha tüm bu hile ve yalvarışlarının Yusuf'u vuslata razı etmek için işe yaramadığını görünce dayesinden bir çare bulmasını ister. Dayesi de bir hile düşünür. Yedi haneden oluşan görkemli bir saray yaptırıp Yusuf'u oraya davet etmesini ve onu güzelliğiyle baştan çıkarmasını söyler. Bu hile her ne kadar dayenin düşündüğü bir hile ise de Züleyha'nın da iştirak ettiği bir hiledir.(bk. s. 325 Naz ve Niyaz)

II. I. 1. 2. 4. 9. Ayrılık Acısı Çekme

Âşık için aşkın mihnetleri içinde belki de katlanılması en zor olanı ayrılık acısıdır. Gubârî'nin aşağıdaki beyitleri, genel olarak âşıklar için ayrılık acısının ne denli zor olduğunu anlatması bakımından dikkate değerdir:

Olmasun yārdan cüdā ʿāşıḳ
Olmasun hecre mübtelā ʿāşıḳ

Cām-ı hecri içen bilür ancaḳ
Ḳavs-i hecri çeken bilür ancak

Kimse bilmez bu derd-i hicrānı
Çeken añlar çeken bilür anı (Ġubārī, YZ., s. 182)

Yusuf bağa bağbanlık yapmaya gidince Züleyha ondan ayrı kalmaya dayanamaz ve günleri hüzünle geçer. Sonunda bu ayrılığa daha fazla dayanamaz ve sipergam (fesleğen) ekme bahanesiyle bağa gider. Orada Yusuf'a sitemlerde bulunur fakat Yusuf ona yine teveccüh etmez ve üzgün bir şekilde geri döner:

Rāst-gūy-ı ḥikāyet-i Yūsuf
Bülbül-i şerḥ-i ʿişmet-i Yūsuf

Dir ki Yūsuf çü bāġbān oldı
Dil-i Züleyḫā da nā-tüvān oldı

Ḳalmadı ṣabrı gitdi ārāmı
Geçdi miḥnetde niçe eyyāmı

Āhı oḳ kāmeti kemān oldı
Reng-i sīmāsı zaʿferān oldı
[...]
Eyle oldı o ʿāşıḳ-ı mehcūr
Ki ṣanurdı gören anı rencūr

Derdi günden güne ziyād oldı
Muḳlesinde yaşı midād oldı

Ol midād ile ḥālini dem dem
Ṣafḥa-i rūya yazdı çekdi ḳalem

Şerḥa-i sürḫ ile cemāline ol
Ḥāşiye yazdı şerḥ-i ḥāline ol

ʿĀḳıbet gördi derde yoḳ çāre
Dil-beri görmez ise bir pāre
Yüzin alup eline bir gün o cān
Şevḳ ile oldı bāġbāna revān

Ḫaylī toḫm-ı siper-ġam aldı bile
Tā anı ekmege bahāne ḳıla

Siper-i ġam olup siper-ġam aña
Vaṣl-ı dil-berden irdi ḫoş-dem aña

Yār öñünde ḳodı o toḫmı revān
Didi ey serv-i nāz u toḫm-ı revān

Seni ben gerçi bāġbān itdüm
İlle dil bāġına ziyān itdüm

Bāġuñuñ gerçi tāzedür ṣemeri
Añmaduñ ille bu ṣusuz cigeri

Ṣemer oldur ki teşneler yiyeler
Bāġbāna duʿālar eyleyeler

Çün naṣīb itmedüñ baña anı
Bāġa ek bāri toḫm-ı reyḥānı

Tā gelem gāh geh siper-ġam içün
Ne siper-ġam bu cān-ı pür-ġam içün

Dirmedüm çün gül-i gülistānuñ
Ḳokayın bāri tāze reyḥānuñ

Şāyed olaydı çāre-ḫˇāh baña
Anı da çoḳ görürseñ āh baña

Ṭapuña lāyıḳ ey şeh-i ḫūbān
Ḳaṣr-ı aʿlāyidi vü ḥükm-i revān

Ṭutayıduḳ o ḥükmi biz ḳullar
Gül yüzüñ medḥ ideydi bülbüller

Ki çıḳayduñ bu taḫt-ı sīmīne
Sīne-i pür-ṣafā vü bī-kīne

Dil ü cān ṭutup anda mekān
Tā ki sāyeñde ḫoş geçeydi bu cān

Sen gelüp bunda bāġbān olduñ
Dil gibi dīdeden nihān olduñ
[...]
Yūsuf anuñ sözini itmedi gūş
Ṭurdı derd ü ġam ile ol medhūş

Ṭaraf-ı dār-ı ḥüzne oldı revān
Dīde giryān u dil ü cān biryān (Ḥamdī, YZ., s. 130-131)

Yusuf'un bağa gidişiyle ondan ayrı kalan Züleyha'nın ayrılık acısını Kemal Paşazade şöyle anlatır:

Zelīḫā ol gice ḥayrān u ser-mest
Ururdı ḥayretinden dest-ber-dest

Ṭururdı āh-ı serd ile füsürde
Çerāġ-ı ṣubḥ gibi nīm-mürde

Ṣaçardı ṣafḥa-i sīm üzre gevher
Gül-i ter jāleden baġlardı zīver

Yaşından gül yüzi olmışdı gül gül
Fırāt u Dicle üzre ḳaşları pül

Yaḳup baġrın kül itmiş nār-ı ḥasret
Dimāġına pür olmış dūd-ı miḥnet

Miyānı gibi cismi mūya dönmiş
Yüregi ʿaşḳ odından ṣuya dönmiş

Teni nāl'eylemekden nāl olmış
Ḳalemveş içi sevdāyıla ṭolmış

Gözi yılduz gözetmekden ḳararmış
Seḥer mihriyile beñzi ṣararmış

Olurdı berḳveş āh-ı diraḫşān
Gögüñ yüzin ḳılurdı āteş-efşān

Dem-ā-dem itdügince āh u feryād
Ṭozıdur keh-keşānuñ ḫırmenin bād
[…]
Gele diyü nā-geh gözine uyḫu
Seperdi yaşı her dem yüzine ṣu (Kemāl, YZ., s. 148-149)

Züleyha Yusuf'tan ayrı kaldığı gece derdini paylaşmak için mum ve pervaneyle konuşur. (bk. s. 230 İnsan Dışı Varlıklarla Konuşma).

Ahmedî'de, Züleyha Yusuf'u gizlice yedi haneli saraya davet ettiği gün ona cinsel tacizde bulunduğu için Yusuf kaçarken onu kovaladığı sırada kapıda kocası melik Reyyan'a yakalanırlar. Aralarında geçen konuşmalar sonrası Züleyha'nın Yusuf'u zinaya zorladığı anlaşılır. Melik Yusuf'u cezalandırmak istese de suçsuz olduğu için cezayı erteler ve Züleyha'ya kızar. O günden itibaren Yusuf'un Züleyha'nın yanında kalmasını yasaklar. Züleyha bu ayrılıktan sonra da ayrılık acısıyla deli divane olur:

Gitdi çün yanında ol cānānesi
Oldı anıñ ʿaşḳınıñ dīvānesi

Fürḳatiñ odına düşdi yanar
Rāḥatını kesüp oldı bī-ḳarār (Aḥmedī, YZ. I, s. 72)

Yusuf'u iftira ile zindana hapsettirdikten sonra onun ayrılığına dayanamayan Züleyha yaptığına pişman olmuş ve yaşadığı ayrılık acısı şöyle anlatılmıştır:

Çün Züleyḫā belā-yı ġayret ile
Yārdan ayru düşdi ġaflet ile

Ḫānesin ḫālī gördi Yūsuf'dan
Ṭoldı ḳalbi ġam-ı teʾessüfden
[…]
Gördi gülzārı gülsüz ol bülbül
Yaḳasın çāk itdi niteki gül

Ne yaḳa sīnesini eyledi çāk[368]
Sünbülin yoldı ḳoydı yirine ḫāk

Gül-i ruḫsārı ġarḳ-ı ḫūn itdi
Sīmi ḍarb ile laʿl-gūn itdi

Geh dizini dögerdi geh yüzini
Geh düşüp yitürürdi kendüzini

Döginür yār ile geçen dem içün
Tā kebūd ola rengi mātem içün

Derd ile sīnesine seng dögüp
Ḳaṣd-ı cān itdi ṭabl-ı ceng dögüp

Ki n'ider cānı dil-rübāsuz dil
Āh kim benden oldı bu müşkil

Yoḳ benüm gibi bir ḫaṭā-pīşe
Ḳaṣd ile ura pāyına tīşe

Kendü destümle kūr idüp gözümi
Rāhdan çāha ṣalmışam özümi

Başuma yoḳ belā ṣatun aldum
Yaʿnī derde devā ṣatun aldum

Bunca saʿy ile yāra irmiş iken
Dil-i bīmāra çāre irmiş iken

Gönderüp yārı ḳaʿr-ı zindāna
Teni zindān düzetmişem cāna

[368] yaḳa sīnesini: yaḳasına sīni M.

Cān-ı zindān olalı cānānum
Baña zindān olupdur eyvānum

Nevḥa idüp bunuñ gibi dil-sūz
Şeb-i endūh oldı cānına rūz

Her nede bulsa būy-ı dildārı
Ḳoḳup eylerdi āh ile zārı

Yād itdükce Yūsuf'uñ bedenin
Ele alurdı tāze pīrehenin

Būyı ḫoş-būy idüp dimāġın anuñ
Sākin eylerdi şevḳ-i dāġın anuñ

Geh girībānına sürerdi gözin
Çāk iderdi yaḳası gibi yüzin
[…]
Yārın añup bu resme ol pür-ġam
İtdi her nesnesine yüz mātem

Bilmedi çünki ḳadr-i dīdārı
Oldı fürḳatde hem-demi zārī

Yandı nār-ı nedāmete cānı
İtmedi aṣṣı ṣoñ peşīmānı (Ḥamdī, YZ., s. 153-154)

Elinden çıḳdı çün kim ḫüsn-i Yūsuf
Gülistānını ṣoldurdı teʾessüf

Güneş yüzi ıraġ oldı gözinden
Gicesin seçmez oldı gündüzinden
[…]
Yaḳasın çāk iderdi dest-i miḫnet
Gülin nemnāk iderdi eşk-i ḥasret

Ṭaralduġınca ġamdan cānı ġamnāk
Yaḳa n'olur ḳılurdı sīnesin çāk
[…]
Gehī sünbül gibi ṣaçın yolardı
Ki müşg-i Çīn'le dāmānı ṭolardı

ʿAlemler ḳaldururdı dūd-ı āhı
Görüp heybet olurdı ġam siyāhı
[…]
Ṭutardı hecr-i dil-ber mātemini
Yiñiler dem-be-dem eski ġamını
[…]

Şu deñlü kim urup yüzin dögerdi
Benefşe gibi gül yüzi gögerdi
[…]
Ṭurup gezdügi yirleri gezerdi
Ne yire kim ayaḳ başmış sezerdi

Urup yüzin ḳoḫulardı ṭozını
Seg-i ṣayyādveş āhū izini

Ṣalardı egnine ḥasret pelāsın
Alurdı öñine yāri libāsın

Getürüp ol gül-endāmın ḫayāle
Ḳabāsını ḳucar eylerdi nāle
[…]
Ṭutup her eskisi'yçün bir yeñi ġam
İder her birisiy'çün başḳa mātem (Kemāl, YZ., s. 211-213)

Hatta bu ayrılık acısına daha fazla tahammül edemeyeceğini düşünüp intihara kalkışır (bk. s. 389 İntihar Girişimleri).

Züleyha'nın yaşadığı bu ayrılık acısı, Yahya ve Gubârî'de de buradaki örneklere benzer şekilde anlatılmıştır. Ancak bu eserlerde Züleyha intihara kalkışmaz.[369]

Züleyha'da özlem duygusunun en yoğun olduğu anlardan biri de Yusuf'un zindanda bulunduğu andır. Züleyha'nın Yusuf'tan ayrı kaldığı o günlerde ayrılık acısı dayanılmaz bir hâl almıştır. Her anı Yusuf'un orada ne yaptığını, nasıl yaşadığını merak etmekle geçmektedir:

Hecr-i yār ile ḫaste vü mehcūr
Göñli vīrān u ġuṣṣası maʿmūr

Nice vīrāne olmasun ol dil
Ki olur her zamān işi müşkil

Ġam belāsından uyımazdı gözi
Gözde dil ḫūnı dilde ġuṣṣa sözi

Ki ne ola bu gice Yūsuf'a ḥāl
Bilmezem n'itdi aña dār-ı melāl

Kim eder ola ḫıdmetin bu gice
Kim görür ola ṣoḥbetin bu gice

[369] bk. Yaḥyā, YZ., s. 144-146; Ġubārī, YZ., s. 182-184.

Kim döşer ola pisterin bu gice
Kim alup ṣaḳlar efserin bu gice

Yaṣduġın kim düzer ola bu gice
Ḳuşaġın kim çözer ola bu gice
[…]
Ḫˇāb-ı şīrīn idince o şeker-leb
Pāy-mālı kim ola añaʿaceb
[…]
Sünbülin bād-ı ġam ṭaġıtdı ola
Gülleri gözyaşına batdı ola

Ḫāṭırı ġonca gibi teng mi ki
Gül gibi yoḫsa şād u şeng mi ki

Nice sāʿat geçince ol şebden
Ṣaçdı bu dürleri şeker lebden (Ḥamdī, YZ., s. 155)

Söyinmiş şemʿe dönmişdi Zelīḫā
Ḳararmış baġrı ḫāli ʿanberāsā

Nigār-ı māh-rūdan oldı çün dūr
Ḳarañu gice gibi oldı bī-nūr
[…]
Yiyüp derd ile miḥnet tūşesini
Maḳām itmişdi ḥasret gūşesini

Çöküp üstine kūh-ı derd ü endūh
Boyanmış dūd-ı endūh ile çün kūh

Mey-i şevḳ ile olur ʿaḳlı zāyil
Yatur sāye gibi bī-hūş u bī-dil

Baḳar gözi gören ṣanur uyuḳlar
İşitmez didügin ṭurmaz ṣayuḳlar

Diline gelmez illā nām-ı Yūsuf
Dil-i bī-ṣabrınuñ ārāmı Yūsuf

Hemīn Yūsuf dir ü Yūsuf işidür
Belī bu ʿāşıḳuñ dāyim işidür

Bir iki dem ki kendüye gelürdi
Dilin bu nevʿa efsāne alurdı

Dir idi n’eyler ol dildār-ı nāzük
Döyer mi zaḥmete ol yār-i nāzük

Teġayyür virdi mi zindān belāsı
Gülin ṣoldurdı mı zindān hevāsı

Gice nergisleri uyḫu görür mi
Güneş gibi seḥergehden ṭurur mı

Yüzin yusa eline kim ḳoyar āb
Kim eyler gülşen-i ḥüsnini sīr-āb

Gice öñinde kim efsāne söyler
Başın kimüñ dizine ḳor uyuḳlar

Kemer-bendin bilinden kim çözer ki
Yatıcaḳ cāme-ḫˇābın kim düzer ki

Kim eyler şemʿ-i bālīnin münevver
ʿAceb yumışaḳ mı ki altında pister

Ben olaydum aña pister n'olaydı
Ḳolum yaṣduḳ ṣaçum yorġan olaydı

Birez sūz-ı dil ile söyledi germ
Hevā hengāmesini eyledi germ

Ḳatı germ oldı tābistān-ı ḥasret
Ḳomadı ṣabr cūyında ruṭūbet (Kemāl, YZ., s. 217-218)

Bir gece artık bu ayrılığa daha fazla tahammülü kalmayan Züleyha, Yusuf'u uzaktan da olsa görebilmek için dayesiyle birlikte zindana gider. Zindancıdan kapıyı gizlice açmasını ister. Yusuf'u zindanda uzaktan gizlice seyretmeye başlar. Onu görünce ağlar, inler, kendi kendine Yusuf'a sitemlerini dile getirir:

Gördi seccāde üzre luṭf-ı İlāh
Nūra müstaġraḳ oturur çün māh
[…]
Oturup māh-ı Maġrib andan ıraḳ
Belki aña yaḳın u cāndan ıraḳ

Nāleyi cānına ḥavāle idüp
Nergisi yāsemene lāle idüp

Zārīler eyler idi rāz ile
Dir idi aġlayup niyāz ile

Ey ḳamer çihresi ḥabīblerüñ
Göñül eglencesi ġarīblerüñ

Āteş uralu cānuma ʿaşḳuñ
Girdi yüz kerre ḳanuma ʿaşḳuñ

Cānı ḳurtarmaduñ bu tābından
Virmedüñ aña vaṣluñ ābından
[…]
Yandı pervāneveş bu ḫoş-gūyā
Yūsuf andan velī ki bī-pervā (Ḥamdī, YZ., s. 156)

Girür zindān içine çün Zelīḫā
Iraḳdan eyler ol māhı temāşā

Naẓar ḳılur yüzine ḳarşuraḳdan
Belī seyri olur māhuñ ıraḳdan

Görür bu serv-ḳāmet māh-ruḫsār
Yüzinde cemʿ olmış nūrıla nār
[…]
Bu nūrı çün Zelīḫā gördi lāmiʿ
Iraḳdan baḳmaġa olmadı ḳāniʿ

Bulur bir gūşeyi cānāna yaḳın
Teninden dūr olur ol cāna yaḳın

Bucaḳda sāye gibi sindi ṭurdı
Murādınca güneş yüzini gördi
[…]
Çü eşki kātibi surḫın ezerdi
Gül evrāḳına bu sözi yazardı

Iraġ olalı gün yüzüñ gözümden
Gicem rūşen olupdur gündüzümden

Günüm gice olupdur u gicem gün
ʿAceb olmış durur ḥālüm diger-gūn

Hümāyūn ṭāliʿ üm şūm itdi ʿaşḳuñ
Hümāyidüm beni būm itdi ʿaşḳuñ
[…]
Yanaram şemʿ veş ḳarşuñda ey māh
Degülsin sūz-ı dil ḥālinden āgāh (Kemāl, YZ., s. 218-219)

Sabaha kadar Yusuf'u seyreden Züleyha sabaha olunca yine hüzünle evine geri döner:

Gicenüñ çünki geçdi sevdāsı
Ṭoldı ṣubḥuñ çü cihāna ġavġāsı
[...]

Sürüp işige çeşm-i şehlāsın
Ḥaḳḳ'a ışmarlayup dil-ārāsın

Gitdi ḫalvet-sarāyına o nigār
Ṭutdı zindānda bī-ḳarārı ḳarār (Ḥamdī, YZ., s. 156)

Zelīḫā-yı felek ḳaṣrına aġdı
Cemālinden cihāna nūr yaġdı

Felek ṭāḳına açdı manẓar-ı zer
Yirüñ zindānını ḳıldı münevver

Sarāyına Zelīḫā zārīyile
Girüp oturdı ġam efkārıyıla

Çün oldı dūr yāruñ gün yüzinden
Meh-i nev gibi geçdi ekndüzinden (Kemāl, YZ., s. 220)

Züleyha'nın Yusuf zindandayken yaşadığı bu ayrılık acısı ve Yusuf'u görmek için zindana gidişi Yahya ve Şerifî ve Nahîfî'nin mesnevilerinde de anlatılmıştır.[370]

Züleyha Yusuf zindanda kaldığı sürece dayanılmaz bir ayrılık acısı yaşar. Kimi zaman bir sırdaşıyla Yusuf'a yemek gönderir, sırdaşı geldiğinde de Yusuf'u gördü diye onun gözlerini öper, Yusuf'un hâlini sorar:

Çāresi yoḳ ki vara zindāna
Ṣabrı yoḳ döye nār-ı hicrāna

Ḳaldı arada ol cihān-ārāy
Gitdi tedbīr dilde ḳalmadı rāy

Bişürüp niʿmet āteş-i ġam ile
Anı bir rāzdār-ı maḥrem ile

Yūsuf'a gönderürdi zindāna
Gelicek baḳdı diyü cānāna

İki gözlerini öpüp anuñ
Ḥālin andan ṣorardı cānānuñ (Ḥamdī, YZ., s. 157)

Perestāruñ birini ḳıldı hem-rāz
Selāmın gönderüp eylerdi iʿzāz

Ḳılurdı ehl-i zindānı żiyāfet
Olurdı yār içün aġyāra ʿizzet

[370] Yaḥyā, YZ., s. 146-147; Şerīfī, YZ., s. 25; Naḥīfī, YZ., s. 891-892.

Ṣorardı ṣorduġı aḫbārı tekrār
İderdi niçe gün anuñla güftār

Öperdi gözlerin ol māh-manẓar
Dir idi yāri görmişdür bu gözler

Maḳām-ı yāra varmışdur diyü hem
Sürerdi yüzini pāyına muḥkem

Başardı baġrına eylerdi zārī
Alurdı sünbülinden būy-ı yārı (Yaḥyā, YZ., s. 148)

Kimi zaman da eyvana çıkıp zindanın çatısını seyreder ve onunla konuşur. Züleyha Yusuf'un yokluğunda bu derdini biraz olsun hafifletebilmek için onunla ilgili her şeyden medet ummaktadır:

Gāh giryān çıḳardı eyvāna
Naẓar eylerdi bām-ı zindāna

Rūy-ı aġyāra baġlayup derini
Feth idüp yāre ḳarşu manẓarını

Ġālib olduḳca şevḳ-ı dil cāna
Deñeyüp söylerdi zindāna

Ki gözüm görmez oldı dīdārın
Göreyin bārī dār u dīvārın

Her ne ʿāşıḳ ki neng ü nāma baḳa
Yiridür ayru düşe bāma baḳa
[…]
Tā girüp revzeninden ol dāruñ
Düşsem öñine şevḳ ile yāruñ

Söz öküş her güni Züleyḫā'nuñ[371]
Geçdi derdinde ol dil-ārānuñ

Ġam sūzından gelürdi cānı lebe
Ḳılca ḳalurdı tā irince şebe (Ḥamdī, YZ., s. 157)

Evi yanında var idi bir eyvān
Görinürdi oradan bām-ı zindān

Ol eyvāna çıḳardı dūd gibi
Aḳardı gözi yaşı rūd gibi

[371] Söz: Sūz M.

Dir idi görmez oldum yār-ı cānı
Göreyin bārī olduġı mekānı

Görinen sāye-i dīvār-ı dildār
Gelür baña miṣāl-i kākül-i yār

Iraḳdan Yūsuf'a olurdı dāʿī
Oḳurdı el-firāḳ u el-vidāʿı

Baḳup zindāna eydürdi Zelīḫā
Senüñ ḳoynuñdadur ol māh-ı ġarrā

Ne ʿālī ṭāliʿüñ ne ḫoş demüñ var
Meh-i Kenʿān'uñ ile ʿālemüñ var

Beni gör kim ḫaṭā itdüm yañıldum
Dür-i maḳṣūdı buldum yavı ḳıldum

Gözümüñ nūrı ṭururken naẓarda
Der ü dīvār-ı zindān oldı perde (Yaḥyā, YZ., s. 148)

Züleyha gündüzleri evinin penceresinden zindanı seyreder, geceleri gizlice zindana gidip Yusuf'u seyrederek zaman geçirir:

Gice iderdi yine ʿazm-i zindān
Varup cān gülşenin eylerdi seyrān

İdüp dīvār ile gündüzde güftār
Gice dildār ile eylerdi bāzār

Alup ṣu gibi göñlin şevḳ-ı dīdār
İçinden eyler idi nāle vü zār

Olup günden güne āşüfte ḥāli
Bu ḥāl ile geçerdi māh u sāli (Kemāl, YZ., s.221)

Ahmedî'de Züleyha zindanın yanında bir bahçe satın alır, gündüzleri sürekli orada bulunur ve zindanı seyreder. Bu şekilde yıllar geçtikten sonra ayrılık acısıyla zayıf düşer, bahçeye gitmeye takati kalmaz. Bunun üzerine köşkünün üstünde zindana karşı büyük bir bina yaptırır ve oradan sürekli zindanı seyreder. Günleri Yusuf'un hasretiyle yanarak geçer:

Gündüzin varur baġa devrān ider
Yūsuf'uñ zindānına seyrān ider

Gitdi bunuñ üzerine niçe yıl
Görmedi Yūsuf'ını oldı ʿalīl

Ol firāk ile żaʿīf oldı ḳatı
Ḳalmadı varmaġa bāġa ṭāḳati

Köşkinüñ üstinde bir ʿālī binā
Yapdurur zindānına ola nümā

Gözedür zindānı ol dāʾim baḳar
Fürḳat ile yandurur göñli yaḳar (Aḥmedī, YZ. II, s. 6)

Yusuf zindandayken onun hasretine dayanamayan Züleyha zindana gidip gizlice Yusuf'u seyrettiği zamanlarda onun sesini de duyabilmek için zindancıya yüz kızıl altın rüşvet vererek bir sopayla Yusuf'a vurmasını söyler:

Bir aġaç virdi eline eytdi ṭur
Yüz aġaç bunuñla sen Yūsuf'a ur (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 257)

Bir aġaç virdi eline didi ṭur
Bunuñıla yüz aġaç Yūsuf'a ur (Ḍarīr, KY., s. 210)

Zindancı Yusuf'un yanına gidip Züleyha'nın bu isteğini iletir. Yusuf bu eziyete dayanamayıp öleceğini söyleyerek zindancıya ölünce Ken'an yolu üzerine gömmesini ve babasına bir mektup yazmasını vasiyet eder. Zindancı Yusuf'un bu halini görünce dayanamaz ve "ben yastığa vurayım sen bağır, Züleyha sana vurduğumu sansın" der. Zindancı yastığa vurur Yusuf feryad eder. Ancak Züleyha Yusuf'un feryadının ciğerden gelmediğini, dertli kişinin ahının böyle olmayacağını söyleyerek zindancının Yusuf'a sopayla vurduğuna inanmaz.

Aġacıla yaṣduġı zindānvān
Urıcaḳ āh eyledi Yūsuf revān

Zelīḫā çaġırdı ey zindānvān
Hiç cigerden gelmedi bize bu fiġān

Yūsuf'a ṭoḳınmaz ol aġaç meger
Böyle olmaz dertlü āhı dir ey yār

Ḳaḳıdı zindānvāna ol nigār
Ursaña dir Yūsuf'ı ol gül-ʿiẕār (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 260)

Zindancı Züleyha'nın bu emri karşısında çaresiz kalır ve Yusuf'a vurmaya başlar. Bu kez Yusuf'un acı dolu feryadını duyan Züleyha da ah ederek muradına erer:

Çün Zelīḫā Yūsuf āhın işidür
Ol daḫı aña göre bir āh urur

Yırtar ol dem yaḳasını ol zamān
Eydür ey zindānvān urmaġıl hemān

Eydür eydüñ daḫı urmasun anı
Ben anuñ ḳurbānıyam cānum cānı

Maḳṣūdum oldur kim anuñ ünin[372]
İşidüben buldum bayram günin (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 261)

Darîr'de zindancının yastığa vurduğunu Züleyha anlamaz.

Başladı zindāncı yaṣduġı urur
Yūsuf ol dem bir gezin hem çaġırur

Çün Züleyḫā Yūsuf ünin diñledi
Ol daḫı bī-vāsıṭa bir iñledi

Didi eydüñ urmasun ayruḳ ḳatı
Ben aña ḳurbān olam cānum cānı

Maḳṣūdum oldur ki ben anuñ ünin
İşidüp bulayıdum bayram günin (Ḍarīr, YZ., s. 213-214)

Züleyha Yusuf'u çok sevmekle birlikte niyazlarına nazla karşılık verince onu isteklerine boyun eğdirmek için zindan hapsine mahkûm etmekten kaçınmadığı gibi, Yusuf zindandayken onu çok özlediği için sesini duyabilmek adına zindancıya dayak attırmaktan da kaçınmaz. Burada Züleyha kendi duygularının tatmini için sevdiğine cevr etmekten kaçınmayarak ihtiraslı ve bencil bir kişilik sergilemektedir.

II. I. 1. 2. 4.. Pişmanlık

Züleyha vuslata dair yalvarışlarına karşılık vermeyen Yusuf'u razı etmeleri için Mısırlı kadınların aracılık etmesini ister. Yusuf bu kadınların sözleri üzerine de tavrını değiştirmez. Bunun üzerine kadınlar Züleyha'ya Yusuf'un asi biri olduğunu, cezalandırılması gerektiğini söylerler. Züleyha kadınların kışkırtmasıyla, kocası Aziz'e Yusuf'un yüzünden herkesin diline düştüğü için onu bir süre zindana hapsederek dedikodulara son vermek gerektiğini söyler ve Yusuf'u zindana attırır.

[372] Bu beytin vezni bozuk.

Daha sonra ondan ayrı kalmaya dayanamayan Züleyha yaptığından pişmanlık duyar ve bu pişmanlığını şöyle dile getirir:

Ki n'ider cānı dil-rübāsuz dil
Āh kim benden oldı bu müşkil

Yoḳ benüm gibi bir ḫaṭa-pīşe
Ḳaṣd ile ura pāyına tīşe

Kendü destümle kūr idüp gözümi
Rāhdan çāha ṣalmışam özümi

Başuma yoḳ belā ṣatun aldum
Yaʿni derde devā ṣatun aldum

Bunca saʿy ile yāra irmiş iken
Dil-i bīmāra çāre irmiş iken[373]

Gönderüp yārı ḳaʿr-ı zindāna
Teni zindān düzetmişem cāna

Cān-ı zindān olalı cānānum
Baña zindān olupdur eyvānum (Ḥamdī, YZ., s. 153)

Elin ḳalduruban urur dizine
Virürdi aġu diller kendüzine

Dir idi sen saña itdüñ ne çāre
Yüregüñ kendü tīġuñ itdi yāre

Güç ile istedüñ bulduñ ḳażāyı
Elüñle başuña alduñ belāyı

Belā oḳlarına olduñ nişāne
Sen itdüñ kendü cānuña kime ne

Eliyle kendüye itdügin ādem
İdemez cemʿ olursa cümle ʿālem (Kemāl, YZ., s. 212)

Ṭolaşdı dāmenine ḫār-ı fürḳat
Yaḳasın çāk idüp geldi nedāmet
[…]
Dir idi yā İlāhī n'eyledüm ben
Benüm itdügüm baña itmez düşmen

[373] Dil-i bīmāra: Ḫaste göñlüme M.

Teselli bulmayup bir laḥẓa cānı
Kesilmez nālesi diñmez fiġānı (Yaḥyā, YZ., s. 144-145)

Bulup rāyında noḳṣān u saḳāmet
Zeliḫā'yı yaḳar nār-ı nedāmet
[…]
Nedāmet ayasın çalup yüzine
Ururdı ḥasret ile el dizine

Dem-ā-dem nāle-yi dil-sūz iderdi
Leyālī-i firāḳı rūz iderdi (Şerīfī, YZ., s. 24-25)

Girdi Yūsuf egerçi zindāna
Oldı ol bed-ḫayāl dīvāne

Ḫālī gördi çü yārdan dārı
Bulmadı dār içinde dildārı

Başına dārı teng ü tār oldı
İşi feryād u āh u zār oldı

Sīne ṭablın dögüp nedāmetle
Şāh-bāzın aradı ḥasretle

Bilmedi ḳadr-i furṣat-ı yāri
Dārdan dūr itdi dildārı
[…]
Çıḳdı elinden nigārı ġafletle
Işırur barmaġın nedāmetle

Üç gün üç gice çekdi bu derdi
Dāyesin ṣoñra yāre gönderdi (Ġubārī, YZ., s. 179)

Ahmedî'de Mısırlı kadınların Yusuf hakkında söyledikleri iftira dolu sözlere inanan Züleyha hemen Yusuf'u zindana gönderir. Daha sonra kocası Reyyan Yusuf'un nerede olduğunu sorar. Züleyha'nın onu zindana gönderdiğini söylerler. Bunu duyan Reyyan onun ebediyen zindanda kalmasını emreder. Züleyha kadınların aklına uyup onu zindana gönderdiğine pişman olur. Onun amacı Yusuf'un bir süre böyle bir ceza ile kendisine boyun eğmesini sağlamaktır. Oysa Reyyan'ın fermanıyla Yusuf'tan sonsuza kadar ayrı kalacaktır. Züleyha'nın pişmanlığı bu yüzdendir:

Ol Züleyḫā ḫanım işitdi bunı
Başına ḳopdı ḳıyāmetler güni

Didi ḥasret oldum ol dildāruma
Yitmedüm bir kerre ḳavl u kāruma

Günde bir kerre görürdüm yüzini
İşidürdüm ḳanda şekker sözini

Ḳāniʿ olmazdı bu göñlüm bī-ḳarār
Ben nice idem gerekdür intiẓār

Ḳadrini ol demlerüñ ben bilmedüm
Ben niçün bu işde ġaflet eyledüm

ʿAḳlına taʿzīri ḳıldı ol kibār
Eyledüñ fürḳat demiyle beni zār

Zenlerüñ sözine uydurduñ beni
Fürḳatüñ odına yandurduñ beni

Nāḳış-ı ʿaḳla uyuban yārüñi
Viresin zindāna ol dildāruñı (Aḥmedī, YZ. II, s. 3)

II. I. 1. 2. 4. 11. Maddi ve Manevi Yoksulluk

Yusuf'un zindanda hapis hayatı yaşadığı yıllarda Züleyha bu ayrılığın acısıyla derde boğulmuşken bir de kocası Kutayfer'in ölümüyle sosyal ve ekonomik açıdan sahip olduğu refahı kaybetmiştir. Her ne kadar Yusuf'un aşkından başka hiçbir şeye itibar etmemişse de yaşamındaki bu değişiklik onun hayatını güçleştirmiştir:

Ol zamān kim ʿAzīz itdi vefāt
İrdi bānū-yı Maġrib'e āfāt

Teng oldı demi Züleyḫā'nuñ
Oldı bī-ḥad ġamı Züleyḫā'nuñ

Ne ʿAzīz ile ḫānesi ābād
Ne ruḫ-ı Yūsuf ile ḫāṭırı şād
[...]
Geçdi ol dem ki baḫt-yār idi
Vaṣl-ı yār ile ẕevḳı var idi

Serv-i raʿnāsı sāye-perver idi
ʿİzzet ile ʿAzīz'e hem-ser idi

ʿİşret esbābı cümle cemʿ idi
Kendü ol cemʿ içinde şemʿ idi

Yār ile ʿīş iderdi tenhāyī
Nūş idüp aña ḳarşu ṣahbāyı

ʿĀlemi mevsim-i cüvān idi
Ḥükm ile vaḳti kām-rān idi

Sīnesi pür-hevā-yı Yūsuf idi
Cān ile mübtelā-yı Yūsuf idi

Şimdi kim gitdi ʿizzet ile ʿAzīz
Devlet esbābı gitdi ḳalmadı çīz

Yārı Yūsuf ġayāli oldı hemān
Ẕikri fikri cemāli oldı hemān

Ol ġayāl idi aña yār-ı ḳadīm
Ġam deminde yine ol oldı nedīm

Bilse eger ḥālin dil-ārāsı
Ġayrı ġamdan yoġ idi pervāsı
[…]
Ġarḳ-ı efkār u dil-figār idi
Ārzūsı viṣāl-i yār idi (Ḥamdī, YZ., s. 164-165)

Aña deñlü ki oldı münḳalib-ḥāl
ʿAzīz-i Mıṣr'ı devrān itdi pā-māl

Bu kez baġtı atından ḳaldı yayaḳ
Zamāne el ṭutarken aldı ayaḳ

ʿAzīz-i Mıṣr başındaydı devlet
Çü devlet gitdi geldi başa miḥnet

Bu deñlü miḥnet ü renc ü belāda
Ġamı göñlinüñ olmadı güşāde

Bayaġı od ile yanmışdı cānı
Ol eski derde boyanmışdı cānı

Görürdi bu firāḳuñ miḥnetini
Geçen vaṣluñ añardı leẕẕetini

Añardı şol demi kim ḫoş dem idi
Nice dem her biri bir ʿālem idi

ʿAzīz-i Mıṣr ile devletdeyidi
Viṣāl-i yār ile ʿişretdeyidi
[…]
Añardı bunları eylerdi zārī
Ṭolardı ḳan ile gözi bıñarı (Kemāl, YZ., s. 232)

İtdi Ḳıṭfīr terk-i dünyāyı
Ḳodı ġam-ḫānede Züleyḫā'yı

Ġam Züleyḫā'yı ki zebūn itdi
Baġrını döge döge ḫūn itdi[374]

Bir yaña ġuṣṣa vü ġam-ı Ḳıṭfīr
Bir yaña ʿaşḳ-ı Yūsuf-ı taṣvīr

Ḳaldı ḳaṣrında pür-ġam u bī-kes
Der ü dārında uçmaz oldı mekes

Gitdi emvāli tārmār oldı
Ṭās-ı çarḫ içre ḥāli zār oldı (Ġubārī, YZ., s. 192)

Aşk derdiyle geçen zaman içinde Züleyha, yaşlanıp güzelliğini kaybetmiş, ağlamaktan gözleri kör olmuş, maddeten de yoksullaştığı için yapayalnız kalmıştır. Kısacası kötü talih onun varını yoğunu elinden almıştır. Elinde kalan yalnızca Yusuf'un aşkıdır:

Bu belāyıla ḳaldı niçe zamān
Yaşı gözyaşıyıla geçdi hemān

Şeyb başdı ḳadem şebāb üzre
Yaġdı kāfūr müşg-i nāb üzre
[…]
Tīr-i taḳdīr uçurdı zāġın anuñ
Būm-ı meş'ūm yıḳdı bāġın anuñ

Eşk ile nergisi semen oldı
Ḥüsni evrāḳı pür-şiken oldı

Şehr-i çīn oldı gerçi rūyı anuñ
İlle ḳalmadı müşg būyı anuñ[375]
[…]
Kendüsi pīr-i nā-tüvān oldı
ʿAşḳı varduḳca nev-cüvān oldı (Ḥamdī, YZ., s. 165)

Zelīḫā'nuñ daḫı gitdi bahārı
Güli ṣavuldı ṣoldı lālezārı
[…]
Elinden çıḳdı çün naḳd-i cevānī
Ayaġın aldı żaʿf-ı nā-tüvānī

[374] döge döge: döne döne M.
[375] müşg būyı: müşg-būyı

Oluban tīr-i ḳaddi dāsveş ḫam
Ṣınup ḳaşı kemānı oldı derhem
[…]
Dönerken āsiyāb-ı çarḫ-ı gerdūn
Ṣaçıldı nā-gehānī üstine un

Gice göz yumdı gündüz gözin açdı
Dirüp müşg uvaġın kāfūr ṣaçdı
[…]
İçinden işledükce baġrı başı
Şu deñlü aḳdı gözden ḳanlu yaşı

Ki yudı sürme gibi göz ḳarasın
Sefīdāc oldı ol sürme ṣanasın
[…]
Yıḳılmışdı imām üstine miḥrāb
Ḫarāb itmişdi bünyādın meger āb (Kemāl, YZ., s. 235-236)

Sarāyında Zelīḫā ḳaldı bī-kes
Sitāre bī-saʿādet ṭāliʿ enḫas

ʿAzīz'üñ māteminden baġrı biryān
Firāḳ-ı Yūsuf ile çeşmi giryān

Ṣadef gibi burışdı rūy-ı zībā
Başında ḫāra döndi mūy-ı raʿnā

Belürdi ṣarṣarı baḥr-i belānuñ
Ruḫı ābını pür-çīn itdi anuñ

Ġamından pīrlik oldı ḥavāle
Aġardı kāküli döndi hilāle

Ṣaçınuñ ẓulmeti hep nūra döndi
Miṣāl-i misk iken kāfūra döndi (Yaḥyā, YZ., s. 154)

Gönül derdi artarak devam eden ancak vuslat ümidini hiç yitirmeyen Züleyha, bu dertle ağlayıp inlemekten gençliğini, güzelliğini ve gözlerini kaybetmekle kalmamış, Yusuf'tan haber alabilmek uğruna tüm varlığını harcamıştır. Dayeleri ve cariyeleri de olmadığı için yapayalnız kalmıştır:

Ḳalmadı çünki yile virdi cemāl[376]
Başda ayaḳda efser ü ḫalḫāl

Zīver-i ḥulle gitdi dūşından
Güher-i hīle iki gūşından

[376] virdi: vardı M.

Boynı boş heykel-i muraṣṣaʿ dan
Yüz açıḳ zer-nigār burḳaʿ dan

İp ḳuşaḳ baġladı kemer yirine
Cūġ-ı sengīn ṭaḳup güher yirine
[…]
Kimden işitse Yūsufʾuñ ḫaberin
Müjde virürdi aña sīm ü zerin

Çünki geçdi bu ḥāl ile niçe sāl
Gitdi māl u menāl hem çü cemāl[377]

Eski peşmīne oldı ḥulle vü tāc
Ḳaldı bir pāre etmege muḥtāc

Gitdi ḳalmadı bunca kenz ü kenīz
Ḳatına gelmez oldı ehl-i temīz

Dāyesi yoḳ ki aña ʿarż ide ḥāl
Māyesi yoḳ ki andan artura māl

Nʾola ḳalmasa gūşınuñ güheri
Bes idi aña dil-beri ḫaberi

Ḳaldı andan da ʿāḳıbet maḥrūm
Neler eyler kişiye ṭāliʿ -i şūm (Ḥamdī, YZ., s. 165)

Çıḳardı otururdı reh-güẕerde
Gözi görmezdi ḳalmışdı ḫaberde

Ṣorardı Yūsufʾuñ bilürdi ḥālin
O yolda ḫarc iderdi mülk ü mālin

Ḫaber virenleri eylerdi dil-şād
Ki unutmayup anı ideler yād

Bu ḥāl üstine geçdi māh u sāli
Düketdi ḳalmadı çün genc ü māli

Ḳulaġında vü boynında olanı
Ḫaber alup virürdi müjdegānī

Ne ġam gūşında ḳalmasa güherler
Yiterdi yārdan iren ḫaberler

[377] cemāl (nüsha): ḫayāl M.

Velī andan daḫı baḫt itdi maḥrūm
Neler eyler kişiye ṭāliʿ-i şūm (Kemāl, YZ., s. 237)

Şu resme irdi faḳr ile felāket
Yıḳıldı bir bir eyvān-ı riyāset

Berī oldı teni ḳayd-ı güherden
Sebük-bār eyledi zencīr-i zerden

Anuñ inʿāmını alurdı herkes
Çüritdi esrefīsin hem çü nerges

Boşandı kīse-i māl u ḫazīne
Hemānā döndi elsüz āstīne

Ṭaġıldı āhı gibi yār u hem-dem
Ferāmūş itdi anı ḫalḳ-ı ʿālem

Yüzinden āşnālar nefret itdi
Ḳodı idrāk ü ʿaḳlı gibi gitdi (Yaḥyā, YZ., s. 154)

Züleyha Aziz'in sarayından ayrıldıktan sonra elinde kalan son varlığını da Yusuf'tan haber getirenlere verdiği için hiçbir şeyi kalmamıştır. Bu nedenle artık haberciler de gelmez olmuştur:

Çün Züleyḫā bu derd ile ḳaldı
Virdi her varını belā aldı

Oldı nevmīd vaṣl-ı yārından
Gelmez oldı ḫaber diyārından

Geçdi ol kim gelürdi peyk-i ḫaber
Bir söz içün alurdı biñ gevher

Almaḳ içün bu ḳuvvet ü ḳūtı
Ḳalmadı dürr ü laʿl ü yāḳūtı

Gelmez oldı ḫaberciler ḳatına
Baḳmaz oldı kimesne ṣūretine (Ḥamdī, YZ., s. 165-166)

Var iken elde mālıyla menāli
Oyalarlardı ol şūrīde-ḥāli

Ṭoḳınsa gūşına yārından aḫbār
Ḳılurdı sā'ile mengūşın īṣār

Faḳīr oldı aña irdi felāket
Ḳoyuldı her ṭarafdan geldi nekbet

Aña irişdi ḥāli āḫir-i kār
Kime kim ṣorsa dildārından aḫbār

Felekveş döndürürlerdi yüzini
İşitmez diñlemezlerdi sözini (Yaḥyā, YZ., s. 155)

Züleyha yoksul ve yalnız başına kaldığı günlerde neyden bir ev yapar ve orada yaşamaya başlar. Onun bu evdeki yaşamı, içinde bulunduğu zor durumu en iyi şekilde anlatmaktadır:

Ḫaber-i yārı bilmege geh gāh
Yapdı neyden yolında menzilgāh

Perde-i neyde tā nevālar ide
Yāra ol perdeden nidālar ide

Kūy-ı dil-berden irse bād-ı ṣabā
Nāy içinde bulurdı ẕevḳ u ṣafā (Ḥamdī, YZ., s. 166)

Zelīḫā ḳaldı çün ney gibi ʿuryān
Hevā-yı ʿaşḳ elinden zār u giryān
[…]
Ḳamışdan bir gömelte itdi bünyād
Çü mūsīḳār pür-zārī vü feryād

Zeliḫā yārelü naḫcīre beñzer
O ḳamışlar atılmış tīre beñzer

Meger kim ʿaşḳ ẕevḳın anda bulmış
Ki her tīr aña ney-şekker olmış (Kemāl, YZ., s. 237)

Ḳamışdan eyledi bir ḫāne bünyād
İçinde ḳılmaġa ney gibi feryād

Çekerdi yapraġı aʿdāya ḫançer
Yanında her biri bir tīre beñzer

Vücūd-ı ẕāt-ı pāki nitekim nāy
Fiġān u nāle oldı tā ser ü pāy

Belürse her ḳaçan yilden nişāne
O neyden ḫāne başlardı fiġāna

Budur ṣoñ ucı ʿuşşāḳuñ maḳāmı
ʿUlüvv-i cāhı cāy-ı iḫtirāmı

Yoġ idi anuñ istiḫkāmı aṣlā
Miṣāl-i rāy u tedbīr-i Zelīḫā

Olup gūyāsı işbu āşiyānuñ
Ṣarardı sāza döndi beñzi anuñ

Vücūdı ḳalʿasın ḳılmaġa ifnā
Ḳamışlar ḍarb-zenler oldı gūyā

Benān-ı dest-i cevre döndi neyler
Maḥabbet ehl-i derdi böyle eyler (Yaḥyā, YZ., s. 155)

Sûlî Fakîh'de Züleyha'nın maddi manevi her şeyini kaybetmesi şöyle anlatılır: Yusuf zindana hapsedildiği günlerde o sırada sultan olan Kutayfer ölür. Kutayfer'in yerine kardeşi Reyyan sultan olur. Yıllar sonra sultanın düşünü tabir ettiği için zindandan kurtulan Yusuf, bu cezayı Züleyha'nın iftirası yüzünden yaşadığını sultana anlatır. Sultan Züleyha'yı huzuruna çağırır ve sorguya çeker. Züleyha Yusuf'a aşkı yüzünden iftira ettiğini itiraf eder. Bunu öğrenen Sultan Züleyha'nın varını yoğunu elinden alıp saraydan kovar. O andan sonra kocası Kutayfer'in sayesinde yaşadığı zengin hayatı sona erer. Böylece iyice yoksullaşan Züleyha hâla bitmeyen aşk derdi yüzünden gençliğini, güzelliğini de kaybeder:

Zelḫā'yı sulṭān sözile sürdiler
Ḳul u ḳıymet git diyüben urdılar

Yine ṭaşra ṣaldılar anda anı
Didiler git sulṭān öldürür seni

Gitdi Zelḫā aġlar idi zār zār
Yaġmāladılar evinde ne ki var

Mālını vü mülkini hep aldılar
Mışr içinde anı yoḫsul ḳıldılar

Ḳalmadı bir pūl daḫı kendü ile
Rüsvāy itdi kendüyi ile şāra

Vardı Zelḫā bir bucaḳda oturur
Gör Çalabum aña neler getürür

Niçe yıllar Zelḫā üstinden geçer
Zelḫā'nuñ ḥüsni daḫı ḳalmaz geçer

Ḳalmadı yüzinde hīç ḳan eṣeri
N'eylesün çün ʿaşḳ ile yandı cānı

Şol ḳadar aġlar gözi görmez olur
Gey ḳarır kim ayaġı ṭurmaz olur

Bir aġaç aldı eline ṭayanur
Ḫalḳ içinde yürüyüben dilenür

Şol ḳadar māl aña ḳılmadı vefā[378]
Neler eyler ʿāşıḳa bu ʿaşḳ cefā (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 298-299)

Darîr'de Züleyha'nın maddi ve manevi açıdan yoksulluk içine düşmesi ve kötü günlerin başlangıcı, kocası Aziz'in onu boşamasıyla başlar. Yusuf zindanda sultanın düşünü doğru tabir edince sultan onu zindan hapsinden azad eder. Ancak Yusuf kendisine iftira eden Züleyha'nın ve Mısırlı kadınların bu iftirayı sultana itiraf etmelerini dolayısıyla haksız yere bu cezayı çektiğini herkesin bilmesini ister. Züleyha suçunu itiraf edince kocası Aziz Züleyha'yı boşar:

Çün ʿAzīz-i Mıṣr işitdi boldı teng
Baş aşaġa ṣaldı ḫayrān oldı eñ

Döndi eydür ey Züleyḫā çün baña
Böyle didüñ ben ṭalaḳ virdüm saña

Ey Züleyḫā benden olġıl sen berī
Ḳanda kim göñlüñ diler anda yöri (Ḍarīr, KY., s. 224)

Bundan sonra on sekiz yıl boyunca gece gündüz aşk ile ağlar inler, Yusuf'tan bir haber alabilmek için varını yoğunu harcar, ağlamaktan gözleri kör olur, yaşlanır ve tüm güzelliğini kaybeder:

On sekiz yıl nevḫa ḳıldı ol tamām
Gice gündüz ʿaşḳıla aġlar müdām

Yūsuf'ı añmaḳdan ḫanmānını[379]
Virdi varın terk ḳıldı cānını

Her ki Yūsuf'dan ḫaber virür idi
Aña ol genc ü güher virür idi

On sekiz yıl gice gündüz ol faḳīr
Aġladı kim gözsüz oldı ol ḥaḳīr (Ḍarīr, KY., s. 224)

[378] Şol ḳadar māl aña ḳılmadı vefā (nüsha): Şunca māl aña eylemedi vefā M.
[379] Bu mısra'ın vezni bozuk.

Züleyha'nın maddî ve manevî yoksulluğa nasıl düştüğü ve yaşadığı zor zamanlar diğer mesnevilerde de anlatılmıştır.[380].

II. I. 1. 2. 4. 12. Din Değişikliği

Züleyha bir gece putlarının karşısına geçip kör olan gözlerinin tekrar görmeye başlaması ve Yusuf'a kavuşabilmek için dua eder. Ertesi gün Yusuf askerleriyle onun evinin yakınından geçerken Yusuf'a sesini duyurmak için feryad etmiş ama kimse sesini duymamıştır. Üzgün bir şekilde eve dönen Züleyha, dileklerini yerine getirmedikleri ve başına gelen kötülüklere sebep oldukları için putlarına kızar. Hakaretler ederek onları kırar ve Müslüman olur. Züleyha'nın dinini değiştirmesinde Yusuf'a duyduğu aşkla birlikte Yusuf'un inandığı Tanrı'nın onun isteklerini yerine getiren bir Tanrı olduğunu düşünmesi etkili olmuştur:

Āteşīn nāleyile ol miskīn
Ḫāne-i nāya girdi zār u ḥazīn

Ḳodı ortaya ḫışm ile ṣanemi
Sākin olmaġ içün göñül elemi

Evvelā sögmege aġız açdı
Nice sögmek dilinden od ṣaçdı

K'ey ḥacer sen nice İlāhumsın
Dost yolında seng-i rāhumsın

Senden oldum cihānda çün dil-teng
Senden ursam yarar bu sīneme seng

Nice dögem ġam ile ṭaşlara baş
Demidür kim seni dögem ey ṭaş

Ḳıblem olalı ṣūret-i saḫtuñ
Yüzüme saḫtı açılur baḫtuñ

Bir ṣafā istesem eger senden
Çevürür her ṣafā yüzin benden

Cānumı nice büt-perest iderem
Seni dil gibi pür-şikest iderem

[380] bk. ʿAlī, KY., s. 385; Ḥamza, YZ., s. 265-266; Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 210, 225; Naḥīfī, YZ., s. 910-911; Şerīfī, YZ., s. 28; Aḥmedī, YZ. II, s. 23-24.

Nice bir ire ḫāṭıruma şikest
Böyle didi vü urdı ol büte dest

Eyledi pāre pāre ol ṣanemi
Dilde bir pāre sākin oldı ġamı

Bütini çün şikest eyledi cüst
Ḥaḳ anuñ her müşkilin itdi dürüst (Ḥamdī, YZ., s. 168)

Girüp ol külbe-i aḥzāna maḥzūn
Oturdı çeşmi pür-nem baġrı pür-ḫūn

Yaḳīn bildi ki ṭaşdan nesne bitmez
Ḳuru ṭaşa ʿibādet aṣṣı itmez

ʿİbādet ol Ḥaḳ'a lāyıḳdur ancaḳ
Ki ʿālemde odur maʿbūda muṭlaḳ

Getürdi ortaya ol ḳuru ṭaşı
Ki büt idüp öñinde ḳodı başı

Didi ay yüzlü saḫt-dil seng
Saña ṭoḳundı ṣındı şīşe-i neng

Başuma bunca miḥnet sen getürdüñ
Sebū-yı ʿişmetüme seng urduñ

Ṭuraġum oldı sengistān-ı ẕillet
Yaġar her gün başuma seng-i miḥnet

Diyüp bu sözleri yandı yaḳıldı
Büti ṭaşa ṣalup ṣad-pāre ḳıldı

Nedāmet ṭaşına urup başını
Ufatdı Çīn bütin ol naḳş-ı Çīnī (Kemāl, YZ., s. 239)

Ḳamışdan ḫānesine geldi āḫir
Öñine aldı aṣnāmını bir bir

Didi ḥayfā dirīġā ey cemādāt
Size Ḥaḳ dirdüm eylerdüm münācāt

Olurdum ṭālib-i mechūl-i muṭlaḳ
Bugün buṭlānuñuz bildüm muḥaḳḳaḳ

İdeli sizden istimdād-ı himmet
Yüzüme baḳmaz oldı ʿayn-ı ʿizzet

Bu resme sögdi aṣnāma müretteb
Şikest itdi dil-i ʿāşıḳ gibi hep

Ẓelīḫā küfr evini ḳıldı vīrān
Viṣāli ḫānesini yapdı Yezdān

Ṣıdı aṣnāmını ol yār-ı ṣıddīḳ
Ḫalīlu'llāh'a taḳlīd itdi taḥḳīḳ

Ḳodı bāṭıl tarīḳın Ḥaḳḳ'a döndi
Elini ḫˇān-ı İbrāhīm'e ṣundı (Yaḥyā, YZ., s. 157)

Aġlayu ṭurdı yine eve gelür
Yumruġıla başını döger yürür

Yine uşşını başına devşürür
Söge söge putı ḳatına varur

Bir putı varıdı anuñ muʿteber
Kim Zelīḫā aña ṭapardı meger[381]

Ṭurdı Zelḫā ol put öñine varur
Ol putı yüzinḳoyu yire sürür

Ayaḳ altına alup teperidi
Tükürürdi ol puta söger idi

Eydür ey put n'eyledüñ görgil beni
Ben daḫı yandurayum oda seni

Ḳanı yardımuñ baña sen n'eyledüñ
Sañā ṭaparam beni ḫˇār eyledüñ

Yardım itmedüñ didi bir gün baña[382]
Laʿnet saña ṭapana da saña

Yoḳsul oldum saña ṭapaldan berü
Gözsüz oldum seni öpelden berü

Tañrı saña diyübeni ṭaparam
N'eyleyüvirdüñ baña ey put kerem

Bayiken uş yoḫsul eyledüñ beni
Evlü iken uş ṭul eyledüñ beni

[381] Kim Zelīḫā aña ṭapardı meger (nüsha): Aña ṭaparlardı Zelīḫā meger M.
[382] Yardım itmedüñ didi bir gün baña (nüsha): Bir gün yārī olmaduñ didi baña M.

Sıyayum ayaḳlaruñı elüñi
İki pāre eyleyeyüm bilüñi

Sen ne lāyıḳsın ki maʿbūd olasın
Saña ṭapana ne maḳṣūd olasın

Maʿbūd oldur ki ḳula rızḳın virür
Her birini ḥāllü ḥālince bilür

Yiri gögi yaradan oldur ebed
Andan artuḳ ne ebed vardur ne aḥad

Aña ṭapan maḳṣudına irişür
Anı seven anuñ ile bilişür

Yūsuf aña ṭapduġı'çün ol ʿazīz
Ḳulum iken Mıṣr'a eyledi ʿazīz

Ol ḳapuya varan olmaz bī-ümīd
Ben daḫı uş baġladum aña ümīd (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 323-325)

Züleyha putlarını kırıp Müslüman olduktan sonra Allah'a dua etmeye başlar. Öncelikle daha önce puta tapmaktan duyduğu pişmanlığı dile getirir. Daha sonra Allah'tan dilediği ilk dilek yine gözlerinin açılması ve Yusuf'a kavuşmak olmuştur:

Yüz çevürdi çü dīn-i dūnından
Āb-dest aldı eşk-i ḫūnından

Ḫoş tażarruʿ la yüz urup ḫāke
Böyle yalvardı İzid-i pāke

Didi ey ʿaşḳuñ ile ʿālem-mest
Saña eyler sücūdı seng-perest
[…]
Cām-ı fażluñla her kim mest oldı
Bāṭılı ḳodı Ḥaḳ-perest oldı

Nefsüme çoḳ cefālar eylemişem
Büte ṭapup ḫaṭālar eylemişem

Yarlıġa ol ḫaṭāları yā Rab
Ḳıl vefā ol cefāları yā Rab

İtmedüm ḥaḳ ṭarīḳa çünki naẓar
Ḳomaduñ gözlerümde nūr-ı baṣar

Beni şimdi ki ḥaḳ yola ṣalduñ
Vir o nūrı ki dīdeden alduñ

Ḥaẓ alam tā cemāl-i Yūsuf'dan
Fāriġ olam ġam-ı teʾessüfden (Ḥamdī, YZ., s. 168)

Ṭutup cān gözin ol dergāh-ı pāke
Ṭażarruʿ itdi yüzin sürdi ḫāke

Alup gözyaşıyla dest-namāzı
Ḳılur secde ider Ḥaḳḳ'a niyāzı

Yire miskīnlik ile urdı elin
Didi zülfi gibi şūrīde ḥālin

Didi ḥālüme baḳ raḥm it İlāhī
Ki sensin pādişāhlar pādişāhı

Cihānda ḳādir-i muṭlaḳ ṭapuñdur
Ḳalan maʿbūd-ı bāṭıl Ḥaḳ ṭapuñdur

Her ümmīd ehlinüñ sensin ümīdi
Elüñdedür ḳamu ḳuflüñ kilīdi

Elüñdedür ne isterseñ ḳılursın
Kime nedür gereklüsin bilürsin

Şerīküñ yoḳ durur mülküñde yā Rab
Senüñdür gökde ne ki var hep
[…]
Çerāġ-ı ʿaḳl senden nūr aldı
K'anuñla bezm-i cān maʿmūr oldı
[…]
Gözüm şemʿin daḫı pür-nūr eyle
Göñül bezmin daḫı mesrūr eyle

Cihān luṭfuñ yüzinden oldı pür-nūr
Revā mı ben olam ol nūrdan dūr

Yaratduñ bunca maḫlūḳı emeksüz
ʿAṭālar eyledüñ biñ biñ dileksüz

Kerem ol idi kim itdüñ sebebsüz
ʿAṭā budur ki olmışdur ṭalebsüz

Ẓalām-ı şekki dilden dūr ḳılduñ
Yaḳīn nūrıyıla pür-nūr ḳılduñ

Gider bu ẓulmeti daḫı gözümden
Ki farḳ idem gicemi gündüzümden

Cemāl-i yār ola öñümde rūşen
Seçem zülfi dünin yüzi güninden

Şu sāye gibi k'ola nūrdan dūr
Yüzin ṭopraġa sürdi zār u mehcūr

Çeküp himmet kemānın ṣādıḳāne
Duʿā tīrini irgürdi nişāne (Kemāl, YZ., s. 239-240)

Elin ḳaldurdı yaʿnī kim niyāza
Ḫudā-yı çāre-baḫş u çāre-sāza

Didi ey Ḳādiye'l-ḥācāt u Mescūd
Degüldür kimse senden ġayrı maʿbūd

Bu aʿmā ʿaynını pür-nūr eyle
Sevindür vaṣl ile mesrūr eyle

Delīlüm ol ṣırāṭ-ı müstaḳīme
Sezāvār eyle elṭāf-ı ʿamīme

Firāḳum gicesini āḫir eyle
Baña rūz-ı viṣāli ẓāhir eyle

Gider ʿiṣyān ġubārını yüzümden
Ḥicāb-ı ġafleti ḳaldur gözümden

Faḳīre ʿayn-ı maʿṣūḳı ṣefīʿ it
Baña dildārı münḳād u muṭīʿ it

Nihāl-i ḳaddin egsün bād-ı raḥmet
Selāmıyla beni ḳılsun selāmet

Yıḳılmış ḫāṭırumı itsün ābād
Ḳadīmī āşināsın eylesün yād (Yaḥyā, YZ., s. 158)

Bunı didi çökdi dizi üstine
Didi uş geldüm saña yā Rabbenā

Şimdiye degin seni bilmez idüm
Anuñ içün bunca günāh işledüm

Şimdi geldüm uş seni ḳıldum ṭaleb
Baña daḫı dilegüm vir ey Çalab

Bunı dir Zelḫā şehādet getürür
Putınuñ boynına ip ṭaḳdı sürür

Girü ḳalan putını iltür ṣatar
ʿAşḳı İslām dīni yolını ṭutar (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 325-326)

Züleyha dinini değiştirdikten sonra Yusuf'un karşısında ona yalvarırken dinini değiştirdiğini, artık kendisini kabul etmesini söyler:

Severem seni daḫı hem dīnüñi
İmdi esirge beni ḳo kīnüñi

Şimdi İslām dīnine girdüm paşa
Beni nevmīd eyleme senden ḥāşā (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 327)

Darîr'de Züleyha'nın dinini hangi sebeple ve ne zaman değiştirdiğine dair bir bilgi bulunmamakla birlikte, Yusuf'la evlendikleri zaman gerdekte Yusuf onu Allah'a iman etmeye davet ettiğinde Züleyha dinini çok önce değiştirdiğini ve Müslüman olduğunu söyler:

Yūsuf'a eydür Züleyḫā'yı nigār
Çoḳ zamāndur ḳılmışam dīnde ḳarār

Nice ʿāşıḳdur ki ol maʿşūkınuñ
Dīnine girmeye ol maḥbūbınuñ (Ḍarīr, KY., s. 313-314)

Ahmedî'de Züleyha dinini hiçbir dileğini yerine getirmedikleri için putlarına kızdığından dolayı değiştirmemiştir. Aşk derdiyle iyice yaşlandığı günlerde Yusuf'un yoluna çıkıp vuslat talep ettiğinde Yusuf dinlerinin uygun olmadığı için buna izin olmadığını söyler. Züleyha Yusuf'un sözünde bir nükte olduğunu, kendisine doğru dini gösterdiğini düşünüp Müslüman olur:

Ol baña ʿarż eyledi ṭoġrı dīni
Bende olmazsa gönli dimez bunı

Āyīnüñle āyīnüm uymaz didi
Ol baña bu ḳavli nükte söyledi

Yūsuf'uñ Tañrısına rām olayum
Ḥālümi aña diyüp yalvarayum

Putı atdum bāṭıl imiş ḳamusı
Saña döndüm Yūsuf'um ey Tañrısı

Ṣıdḳ ile maʿbūdum illallāh didi
Ḥaḳ Teʿālā anı maḳbūl eyledi

Ḥaḳḳ'a meyl itdi hidāyet buldı ol
Ḥişṣe-i īmāna nā'il oldı ol (Aḥmedī, YZ. II, s. 31)

Müslüman olduktan sonra Yusuf'a kavuşabilmek için Allah'ın yardımını diler:

Sen keremler kānısın eyle kerem
Derdüme dermānı senden dilerem

Derdüme dermānı kimse ḳılmadı
Ġayrılardan hīç ümīdüm ḳalmadı

Āteş-i ʿaşḳa beni mūm eyleme
Vir murādum beni maḥrūm eyleme

Sen kerem eyle baña dermānı ḳıl
Yūsuf'uñ vaṣlına sen fermānı ḳıl (Aḥmedī, YZ. II, s. 32)

Züleyha'nın dinini değiştirmesinden, burada örnek gösterilen mesneviler dışındaki diğer mesnevilerde de söz edilmiştir.[383]

II. I. 1. 2. 4. 13. İntihar Girişimleri

Züleyha ilk intihar girişimine Aziz'le evlendiği gün kalkışır. Çünkü Aziz rüyasında görüp âşık olduğu kişi değildir. Tam bu sırada cariyelerden biri gelip eline yapışır ve onu kurtarır:

Çıḳardı ḫançerin yār-ı ġażabnāk
Diledi kim ide ten cāmesin çāk

Perestāruñ biri geldi yaḳına
ʿAle't-taʿcīl yapışdı eline (Yaḥyā, YZ., s. 76)

Züleyha'nın Aziz'le evlendiği gün onu görünce yaşadığı hayal kırıklığı sonucu intihara kalkışmasından yalnızca Yahya'nın mesnevisinde söz edilmektedir.

Züleyha'nın intihara kalkıştığı anlardan biri de Yusuf satılmak üzere Mısır'a getirildiği gün köşkünün penceresinden onu ilk gördüğü andır. Züleyha rüyasında gördükten sonra gerçek yaşamda Yusuf'la ilk kez karşılaşmıştır. Hiç beklemediği bir anda sevgiliyi karşısında bulmuş olmanın heyecanıyla ona sarılmak için kendisini

[383] bk. ʿAlī, KY., s. 386-387; Ḥamza, YZ., s. 267; Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 226; Naḥīfī, YZ., s. 911-912; Şerīfī, YZ., s. 29.

pencereden aşağıya atmak istemiştir. Tam bu sırada cariyeler ve dayeler yetişip elinden tutarak engellerler:

Züleyḫā aydur dutmañ ben düşeyim
Telim yılġı ḥasretime ḳavuşayım
Firāḳ ḥālin aḥvālin soraşayım
Ḥaḳīḳat viṣāl küni doġdı imdi (ʿAlī, KY., s. 293)

Ḳaṣd ḳıldı pençireden kendüzin
Kim ṣalaydı Yūsuf ardına özin

Ṭurdı yirinden nigār āşuftevār
Kendüzin ḳılmaḳ dilerdi āşikār
[…]
Ṭayalar ṭutdılar ol dem dil-beri
ʿĀşıḳ olanlardan olur dil berī (Ḍarīr, KY., s. 172-173)

Zelḫa baḳar anı köşkinden görür
Āh idüben çıġırur naʿra urur

Yūsuf'uñ üstine uçmaḳ eyledi
Maʿşūḳı öpmek ü ḳoçmaḳ eyledi

Diledi kim kendüzin rüsvāy ide
Maʿşūḳına yapışa rüsvāy ide

Pencereden çıḳarur kendüzini
Aşaġa bıraḳmaḳ ister özini

İşid imdi ḳaravaşlar n'itdiler
Zelḫā'yı berk yapışuban ṭutdılar

Komadılar köşkden aşaġa uça
Ḫalḳ içinde gizlü rāzını aça

Eytdiler kim ey nigārīn iş degül
İtdügüñ iş bil ki saña ḫoş degül

Zelḫā eydür bunlara ṭutmañ beni
Vireyüm maʿşūḳ içün ṭatlu cānı (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 173)

Züleyha bir başka intihar girişimine yedi haneli sarayda vuslat için yalvarışlarına Yusuf'tan karşılık bulamayınca kalkışır. Burada da onu Yusuf kurtarır:

İrmedi çünki ġoncaña dehenüm
Yiridür varlıġum yoḳ olsa benüm

Ḳomazam tende ḳıl ḳadar cānı
Ḳucmadum çün miyān-ı cānānı
[…]
Didi vü ḳaṣd itdi cān u tene
Ki ura berg-i bīdi yāsemene

Olur olsa göñül ṭolu tef ü tāb
Teşne ḥalḳına deşne ḳaṭre-i āb

Dutdı Yūsuf o demde ṣıçradı cüst
Yār destini yāre gibi dürüst[384] (Ḥamdī, YZ., s. 140)

Ḥicāb-ı ten aradan çün ola dūr
Ola cān vaṣl-ı rūḥāniyle mesrūr

Didi bu sözi ṭoldı sūzıla tāb
Diledi kim ṣaçaydı üstine āb

Bulınmadı gözinde ḳaṭrece nem
Çeker bir āb-gūn ḫançer hemān-dem
[…]
Görür yāri irişmez çāresine
Fetīl urmaḳ dilemez yāresine

Ḳılur ḥalḳına ol tīġı revāne
Diler kim ṣu içüre teşne cāna

Çü baḥr-i ʿaşḳa ṭalmışd'ol perī-rū
Boġazına irişdi lā-cerem ṣu

Boġazına irişdi mevc-i pūlād
Yirinden durdı Yūsuf tīz çün bād

Ḥızırlıḳ itdi vü irişdi çün berḳ
Ḳomadı k'ola cismi zevraḳı ġarḳ (Kemāl, YZ., s. 176-177)

Zelīḫā'nuñ cünūnı oldı muḥkem
Çıḳardı ḫançer-i bürrānın ol dem

Dilerdi çāk ide cismi ḳabāsın
Yıḳa ḳaṣr-ı ḥayātınuñ bināsın

O sūsen ḳılmadan cismini gül-gūn
Elinden aldı anı yār-ı mevzūn

[384] yāre: yara M.

Ṣaḳındı ol nigār-ı nāzenīni
Sivārı gibi ṭutdı sāʿidini (Yaḥyā, YZ., s. 133)

Zelīḫā didi ḳılmazsın beni şād
Beden dāmından idem cānı āzād

Hemān aldı eline ḫançeri tīz
Ṭayar kendüye ol māh-ı dil-āvīz

Görür Yūsuf elinde ḫançeri var
Zelīḫā'nuñ ḳolını dutdı nā-çār (Şerīfī, YZ., s. 21)

Züleyha, Yusuf zindandayken onun ayrılığına katlanamaz. Haksız yere onu zindana hapsettirmekten duyduğu pişmanlık, üzüntüsünü büsbütün artırır. Ancak son pişmanlığı fayda etmez. Bu ayrılık acısına çare bulamayan Züleyha canına kıymaya kalkışır. Dayesi imdadına yetişir ve onu kurtarır:

Bilmedi çünki ḳadr-i dīdārı
Oldı fürḳatde hem-demi zārī

Yandı nār-ı nedāmete cānı
İtmedi aṣṣı ṣoñ peşīmānı
[...]
Bulmayup çāre cāna ḳaṣd itdi
Aṣṣı yoḳ çün ziyāna ḳaṣd itdi

Der ü dīvār ile dögüp serini
Cānına çekdi ḫūnī ḫançerini

Diledi cān-ı ġamdan ide ḫalāṣ
Elini yitdi ṭutdı dāye-i ḫāṣ

Dest ü pāyın öpüp duʿā itdi
Derdine pend ile devā itdi (Ḥamdī, YZ., s. 154)

Kül oldı hecr odıyla yana yana
Bıçaḳ irişdi çün kim üstüḫāna

Didi nice çekem bu dehr ḳahrın
Niçe bir içe cānum hecr zehrin

Çü ben cān acısın her gün görürven
Ölüm yig olsa bu dirligümden

Firāk odına yanmaḳdan ölüm yig
Bu derd ile boyanmaḳdan ölüm yig

Diyüp bu sözleri ider kendüye ḳaṣd
Ki ura neşteri cāna ide faṣd

Vücūdı naḳşını levḥ-i beḳādan
Yuyup cānını ḳurtara belādan

Gehī sūsen gibi ol çeşm-i ḫūn-rīz
Tayardı sīnesine ḫançer-i tīz

Gehī sünbül gibi ol serv-i gül-reng
Kemend-i zülfin eyler boynına teng

Diler zülfin ṭaḳup boynına ol māh
İde zülfi gibi ʿömrini kūtah

Yaḳasın almaġa miḥnet elinden
Uzadurdı ecel tīġına gerden

Çıḳar ṭamına ḳaṣruñ pāsbānvār
Ki pertāb ide kendüyi nigūnsār

Bu ḥāl içindeyiken irdi dāye
Ayaġına yüzin sürdi çü sāye

Ayaḳlarına ḳolın ḳıldı ḫalḫāl
Yüzin yırtup ṣaçını yoldı fi'l-ḥāl

Fiġān u zārıyıla eyledi āh
Ḳomadı kim düşe burcından ol māh (Kemāl, YZ., s. 214-215)

II. I. 1. 2. 4. 14. Ölüm

Züleyha Yusuf'la evlendikten sonra birlikte mutlu bir yaşam sürerlerken bir gün Yusuf rüyasında annesiyle babasını görür. Anne ve babası Yusuf'a onun hasretini çektiklerini ve yanlarına gelmesini istediklerini söylerler. Yusuf rüyasını Züleyha'ya anlatır. Züleyha çok üzülür ve kendisini Yusuf'suz bırakmaması için Allah'a dua eder. Ancak bir süre sonra Yusuf ölür. Yusuf'un öldüğünü Züleyha'ya sonradan haber vermişlerdir. Bu haberi duyan Züleyha üç gün üç gece baygın bir şekilde yatar. Dördüncü gün kendine gelince yas tutmaya başlar:

Çün Züleyha bu derdi eyledi gūş
Üç gün üç gice düşdi bī-dil ü hūş[385]

[385] bī-dil ü hūş: dil ü bī-hūş M.

Dirdi dördünci gün ögin ṭurdı
Defʿī ḫuddāma Yūsufʾı ṣordı

Çoḳ aradı o cān u dil ḳūtın[386]
Bulmadı ne tenin ne tābūtın

Didiler çekme isteyüp anı renc
Ki ḳara ṭopraġa gömüldi o genc

Evvelā āh-ı derdnāk itdi
Yaḳasın ḥasret ile çāk itdi

Ṣubḥ-ı ṣādıḳ gibi o ʿāşıḳ-ı pāk
Devr elinden yaḳasın eyledi çāk

Ol odı kim dutardı dilde nihān
İtdi ol çākden cihāna ʿıyān

Geh yaḳup ʿālemi o tābıyıla
Gāh ġarḳ itdi eşki ābıyıla

Yāre urup hilāl ile bedre
Müşt ururdı helāk içün ṣadre

Yaʿnī görmek çü ṣūret-i yāri
Taḫtını daḫı yıḳayın bārī

Ḥüsnine nāḫun eyle virdi ḫalel
Ṣanasın cān gözine düşdi sebel

İtdi nīlūferini nīl-i kebūd
Nūr iken virdi aña ẓulmet-i dūd

Güheri çeşmini ʿaḳīḳ itdi
Çün ciger ḳanına ṭarīḳ itdi

Yaḳdı bu vech ile gülistānı
Yillere virdi sünbülistānı

Ḥüsni bāġında ḳomayup reyḥān
Başladı itmege bu resme fiġān

Ki ḳanı Yūsufʾuñ yüzi nūrı
Şemʿin andan yaḳar ola ḥūrī

[386] dil: dil-i M.

Ḳanı ol serv-i nāz u ḫoş-bāla
Sāye oldı ola aña Ṭūbā

Ḳanı anuñ tāze reyḥānı
Sünbül-i cennet ola ḥayrānı

Ḳanı ol çeşm-i mest-i mestāne
Dār-ı cennetdür aña mey-ḫāne

Ḳanı anuñ o tāze lāleleri
Lāle-i cennet ola lāleleri

Ḳanı ol şehd-i tāze şīrīn-leb
Şimdi Kevṡer'dür aña hem-meşreb

Ḳandadur ol ġazāl-i Kenʿānī
Cennet āhūsına ṣoruñ anı

Tā ḳıyāmet yiter bu ġuṣṣa baña
Baḳmadum bir naẓar o demde aña

Bu dügün bende eyle ṭutdı ḳarār
Ṭopraġumdan çıḳa meger ki buḫār

Ṭolınurken ol āftāb gibi
Ayaġın öpmedüm rikāb gibi

Ben de eblaḳ gibi siyeh-baḫtam
Cān ile gerçi ʿaşḳına taḫtam

Eblaḳ olsun ṣahīl yirine zār
Ḳanda bulur anuñ miṡāli süvār

Zīni vü zeyni yire ursun at
Ki yire urdı şāhını āfāt

Ḳolumı yaṣduḳ itmedüm serine
Döşemedüm yüzümi pisterine

Ḫuşk olduḳca tāze ʿunnābı
Gözden aña aḳıtmadum ābı

İricek sīnesine zaḫm-ı dürüşt[387]
Āh kim söykemedi sīneme püşt

[387] dürüşt: dürüst M.

Taḫte-i sīnem üzre ben anı
Yumadum gözden aḳıdup ḳanı

Derd ile rişte olmışıdı bu ten
Bunuñ ile dikerdüm aña kefen

Bile olaydı tā teniyle tenüm
Cānum anuñ ile niteki benüm (Ḥamdī, YZ., s. 192-193)

Bu sözi çünki gūş itdi Zelīḫā
Ṣanasın zehr nūş itdi Zelīḫā

Bu acı söz idince cānına kār
Ṭuramadı yıḳıld'ol serv-i gül-bār

Bıraġup sāye gibi kendüzini
Yire sebze gibi sürdi yüzini

Yatup ḳaldurmadı başını üç gün
Geçen bilmezdi gün midür yaḫud dün

Üçünci gün gelür çün kendüzine
Ṣorup ḥāli baḳar ḫalḳuñ yüzine

Yine āgāh olur çün ol ḫaberden
Beter olur bugün ḥāli beterden

Yatur üç gün yine bī-ʿaḳl u medhūş
Gelür üç gün geçicek şemme-i hūş

Yine bu ḥāli eyler çünki maʿlūm
Yatur üç gün ne mevcūd u ne maʿdūm

Pes andan ṣoñra ʿaḳlın eyledi cemʿ
Gözi yaşlu vü baġrı başlu çün şemʿ

Ruḫı şemʿini yāruñ yād ḳıldı
Birez ol odıla yandı yaḳıldı

Cemāli gülşenin çün yād eyler
Birez bülbül gibi feryād eyler

Boyı servini egüp ol semen-ber
Birez ḳumrī bigi zārīlıġ eyler (Kemāl, YZ., s. 245)

Aña söylendi bu göynükli aḫbār
Mecāli ḳalmadı kim ide reftār

Bıraḳdı sāyeveş kendüyi nā-gāh
ʿAḳılsuz yatdı yirde üç gün ol māh

Çü dördünci gün oldı ṭurdı yirden
Yaḳasın yırtup āh itdi cigerden

Baḳındı Yūsufʾın yanında ṣandı
Çerāġ-ı bezm-i cānın zinde ṣandı

Ne gördi gördi ḳalmış ferd ü tenhā
Ne ʿaḳlı var ne ol yār-ı dil-ārā

Beḳāya āḫiret sulṭānı gitmiş
Ḳomış dünyā-yı dūnı rıḫlet itmiş

Eliyle yüzini çāk eyledi ol
Ola tā yaşınuñ ırmaġına yol

Dögündi sīnesine urdı ṭaşı
O ṭaşı laʿl iderdi ḳanlu yaşı (Yaḥyā, YZ., s. 178)

Züleyha bu yasın ardından Yusufʾun ölüm acısına dayanamayıp mezarı başında can verir:

Gitdi gülzārına o bülbül-i rāz
İdeyin ben daḫi aña pervāz

Eyle diyüp ʿamārīye girdi[388]
Şevḳ ile ḳabr-i Yūsufʾa irdi

Gördi mestūr olup o gevher-i pāk
Yoḳ nişānı meger ki püşte-i ḫāk

Görüp ol heyʾeti bu ġayret-cūr
Anuñ üstine düşdi niteki nūr

Ṣoḳdı çeşmi devātı içre ḳalem
Çekdi levḥ-i vücūda ḫaṭṭ-ı ʿadem

Cānına eyleyüp bu āsībi
Didi ʿāşıḳlaruñ budur sībi

[388] ʿamārīye: ʿimāreye M.

Gör göñül ʿāşıḳuñ bu cūdını
ʿAşḳa baġışladı vücūdını

İrmek içün viṣāl-i cānāna
Naẓar itmedi başa vü cāna

Ḫoş rıżā virdi olmaġa cānsuz
Rāżı olmadı olmaġa ansuz (Ḥamdī, YZ., s. 193)

Mezārına gelüp ol bülbül-i zār
İçi ġonca gibi pür-ḫūn dil-efgār

Görür ol genci ḫāk altında mestūr
Ḫarāb olmış yatur ol beyt-i maʿmūr

Urup ṭopraġa yüzin eyledi āh
Ki ol āh ile yandı ḫırmen-i māh

Bu māhuñ ḫırmenine düşdi çün od
Vücūd-ı āsmānı oldı pür-dūd

Düşüp sāye gibi serv-i revānı
Yüzin ṭopraġa urdı virdi cānı (Kemāl, YZ., s. 245)

Mezār-ı Yūsuf'u ḳıldı ziyāret
Teni bī-ʿaḳl u cānı bī-firāset

Görür cānānı gelmez yola gitmiş
Elin çekmiş cihāndan ʿuzlet itmiş

Zemīn-i ḳabrine itdi sücūdı
Fenā-ender-fenā oldı vücūdı

Gelüp ʿāşıḳlıḳ erkānı yirine
Yaḳın oldı girü biri birine

Bıraḳdı yārsuz ḳalan cihānı
Ḳodı dildārsuz olan mekānı

Ḥabībi olduġı iḳlīme vardı
Feżā-yı Kevṯer ü Tesnīm'e vardı

Ne ʿālem ġuṣṣası ne derd-i dildār
Ne hicrān ḳorḫusı ne ḫavf-ı aġyār

Münevver oldı vaḥdet pertevinden
Çekildi çıḳdı bu ẓulmet evinden (Yaḥyā, YZ., s. 178)

Zelīḫā derdmende irdi bu āh
Suʾāl itdi didiler gitdi ol şāh

Ṣabaḥ gibi yaḳasın eyledi çāk
Didi baña gerekmez cān-ı ġamnāk

Zelīḫā'dan gidüp ṣabrıla ārām
Mezār-ı yāra gitdi ol dil-ārām

İderken derd ile feryād u zārī
Sürerken rūyına ḫāk-i mezārı

Bu fürḳatle irüp pāyāna derdi
Gözin kendü eliyile çıḳardı

Virüp dildārınuñ üstinde cānı
Bu derd ile revān oldı revānı

Saʿādet aña naḳd-i cānı virdi
Civār-ı menzil-i cānāna irdi (Şerīfī, YZ., s. 36)

Haliloğlu Ali'nin eserinde Züleyha Yusuf öldükten sonra Yakub'un mezarı başına gidip kendi canını da alması için Allah'a dua eder. Yusuf defnedildikten kırk gün sonra Züleyha da ölür. Züleyha'yı Yusuf'un mezarının yanına gömerler:

Zelīḫā duruban geldi
Yaʿḳūb sinine vardı
Yalvarup zārī ḳıldı
Ben daḫı ölsem diyü
[…]
Yūsuf'a ḳırḳ gün oldı
Zelīḫā'ya ecel geldi
Hem ol daḫı düşüp öldi
Cānın Ḥaḳḳ'a ışmarlayu

Bu kez anı yudılar
Kefenine ṣardılar
İltüp gūra ḳodılar
Yūsuf yanında ḳoyu

Uşda bunlar öldiler
Maḳṣūdların buldılar
Mışır içre ḳaldılar
Dünyā āḫiret ṭolu (Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 269-270)

Böylece hayatı boyunca Yusuf'un aşkına sadık kalan Züleyha'nın aşkı öldükten sonra da bitmemiştir. Sevdiğinin dünyadaki yokluğuna dayanamadığı için

onun ardından canını teslim ederek ahirette de sevdiğine eş olmuştur. İki âşık ebedî hayatta da vuslata ermişlerdir.

Yusuf ve Züleyha'nın bu hazin sonu birçok başka aşk mesnevisi, masal ve halk hikâyesindeki iki âşığın ölümüne benzemektedir.

Ali, Hamza ve Sûlî Fakîh ve Nahîfî'nin mesnevilerinde Züleyha Yusuf'tan önce ölmüştür.[389] Ahmedî'de Yusuf Züleyha'dan önce ölmüştür. Fakat Züleyha'nın ölümünden söz edilmemiştir. Darîr'de her iki kahramanın ölümünden söz edilmemiş, hikâye mutlu sonla bitirilmiştir.

II. I. 1. 2. 5. EROTİKA

Cinsellik (seks) bilindiği gibi insanın doğasında var olan içgüdüsel bir ihtiyaçtır. Abraham Maslow tarafından ortaya atılan "Maslow Teorisi" veya "İhtiyaçlar Hiyerarşisi Teorisi"ne göre insan ihtiyaçları altı kategoriye ayrılmıştır. Cinsellik de açlık, susuzluk, uyuma vb. gibi hayatın devamını sağlayan ihtiyaçların oluşturduğu fizyolojik ihtiyaçlar kategorisinde yer alır.[390] İbn Sînâ "*Aşk Hakkında Risale*"sinde aşkta cinsellik konusunda "Güzel sûretli insana duyulan aşkı üç şey takip eder; birincisi; ona sarılma isteği, ikincisi; onu öpme isteği, üçüncüsü ise onunla cima' isteği." demektedir.[391] Dolayısıyla hayatın içinde önemli bir yeri olan cinselliğin sanatta yer alması da kaçınılmazdır.

Edebiyat metinlerinde cinselliği dile getiren ögeler cinsellikle ilgili sözcüklerden, cinsel anlamlı betimlemelerden, cinsel imgelemelerden, cinsel ilişkilerin anlatımından vb. oluşur.[392] Cinsellik edebî eserlerde bu eserlerin meydana geldiği toplumun değer yargılarına uygun olmak kaydıyla anlatılabilmiştir. "Tabular nedeniyle çoğu kez yok sayılmaya çalışılan bu dürtünün ifadesi, kendini meşrulaştıracak çıkış noktası da bulmuş, bir tarafını aşka ikame etmiştir."[393]

Cinsellikle ilişkisi hangi düzeyde olursa olsun aşk, divan şiirinin en önemli konularından biri olmuştur. Ancak kadını toplum yaşayışından uzaklaştıran ortaçağ

---

[389] bk. ʿAlī, KY., s. 479; Ḥamza, YZ., s. 313; Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 498; Naḥīfī, YZ., s. 955.
[390] Maslow, A.H., "*A Theory of Human Motivation*", Psychological Review, 50, 1943, 370-396.
[391] İbn Sînâ, "*Aşk Hakkında Risale*", Aşk Risaleleri, Tecüme: M. Fatih Birgül, Sır Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 85.
[392] Ertop, Konur, *Türk Edebiyatında Seks*, İstanbul, 1977, s. 31.
[393] Kutlar, s. 89.

Türk-İslam dünyası, edebiyatında da kadını ve kadın sevgisini küçümsemiştir. Bunun sonucu olarak kadına karşı duyulan sevginin anlatılmasından ve giderek de kadınla cinsel ilişkilerin konu edilmesinden kaçınılmıştır.[394]

Divan şairlerinin kadına bakış açılarının genelde olumsuz olmasına karşın bu edebiyatta kadın erkek ilişkilerini dile getiren şiirler de yok değildir. Arapça bir sözcük olan ve *Kamus Tercümesi*'nde "[…] maʿnā-yı evvelden ismdür nisvān ile ʿāşıḳāne laṭīfeye ve ḫoraṭaya dinür ve maṣdar olur zenān ile āluftelük vechiyle ḳonuşmaḳ maʿnāsınadur"[395] şeklinde tanımlanan gazel, nazım biçimi olarak divanlarda geniş yer tutmuştur. "Divan şairinin hiçbir amaca bağlı olmadan sadece sanat için kullandığı"[396] bu nazım biçimiyle yazılmış şiirlerde özellikle kadın, aşk, güzellik, şarap, tabiat gibi konular işlenmiştir. Aşkın konu edildiği gazellerde aşk acıları, ayrılık, sevgiliye duyulan özlemin yanı sıra sevgiliyle buluşma ve sevişmeden de söz edilmiştir. Ancak Ertop'un da belirttiği gibi sevgiliyle mahrem ilişkilerin anlatıldığı bu şiirlerde erotik duygular, hazlar ayrıntılı olarak dile getirilmemiş, ancak sevgiliyi öpmekten, kucaklamaktan, sarmaktan sıkça söz edilmiştir.[397]

Kahramanlarından biri kadın biri erkek olan çift kahramanlı aşk mesnevilerinde ise durum farklıdır. Manzum hikâye karakteri taşıyan bu eserlerin kurgusu içinde iki sevgili arasındaki aşkta cinsellik, evlilik öncesi meşru görülmeyen ancak kaçamak şekilde yaşanan ilişkiler ve evlilik sonrasında düğün gecesi yaşanan cinsel ilişkiler olmak üzere daha gerçekçi, daha ayrıntılı olarak tasvir edilmiştir. Ancak bu tasvirlerde hiçbir zaman edebî ve estetik kaygıdan uzaklaşılmamış, dolayısıyla müstehcenliğe düşülmeden, şairlerin söyleyişlerindeki ustalıkla, örtülü bir anlatım tarzı benimsenmiştir. Bu anlatım tarzıyla ilgili olarak A.Sırrı Levend şunları söyler: "[…] bir çiftin gizli kalması gereken herhangi bir davranışını belirten resim, ne denli sanat kaygısını taşırsa taşısın, çirkin görüldüğü ve tiksinti uyandırdığı hâlde, edebiyatta böyle bir durumun tasviri, tiksinti değil, belki hayranlık bile uyandırabilir.

---

[394] Ertop, Konur, *Türk Edebiyatında Seks*, İstanbul, 1977, s. 64.
[395] Kamus, C. III, s. 302.
[396] Dilçin, Dr. Cem, "*Divan Şiirinde Gazel*" Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, s. 120.
[397] Ertop, Konur, *Türk Edebiyatında Seks*, İstanbul, 1977, s. 79.; Fuzulî ve Bâkî'nin gazellerinde erotizm ile ilgili olarak bk. Kortantamer, Tunca, "*Eroticism in the Ghazal Poetry: Bâkî and Fuzûlî-The Two Most Famous Ottoman Poets of the 16th Century*", Eski Türk Edebiyatı -Makaleler, Yayına Hazırlayanlar: Şerife Yağcı- Fatih Ülken, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2004, s. 79-98.

Çünkü resim, durumu olduğu gibi karşımızda canlandırdığı hâlde, edebiyatta tasvir, sanatçının kelimeleri iyi seçmesi ve anlatış gücüyle ustaca perdelenmiştir."[398]

Söz konusu mesnevilerde aşktaki cinsellik her ne kadar örtülü şekilde anlatılmışsa da bir kadınla bir erkek arasında yaşanan ve insan doğasına özgü olan mahrem ilişkilerin divan şiirinde de dile getirilebildiğini, "Divan şiirinde sadece platonik, ilahî veya eşcinsel bir aşkın anlatılmadığını"[399] ortaya koyması bakımından önemlidir.

Değerlendirdiğimiz Yusuf u Züleyha mesnevilerinde konunun kutsal kitaplardan alınmış olması nedeniyle kimilerinde hikâyenin dinî yönünün kimilerinde de romantik yönünün ağır bastığı görülür. Buna bağlı olarak da erotikaya dair sahnelerin anlatım yoğunluğu ve biçimi farklılık gösterir.

Hikâyenin başlangıcından Yusuf'la vuslata kadar olan bölümlerinde gayrimüslim olan Züleyha şehvete düşkün bir âşık kadın olarak yer almıştır. Dolayısıyla onun cinselliğe bakışı ve yaşayışı Müslüman bir kadın yaşayışından farklı gösterilmiştir.

Bu bölümde hikâyenin asıl kadın kahramanı olan Züleyha'nın, rüyasında görüp âşık olduğu Yusuf sanarak evlendiği Mısır azizi Kutayfer ve yıllar sonra kavuştuğu Yusuf ile olan ilişkileri ele alınmıştır.

II. I. 1. 2. 5. 1. Züleyha ile Aziz Arasındaki Erotik İlişkiler

Daha önce de değinildiği gibi Züleyha ile Yusuf arasındaki aşk, Züleyha'nın Yusuf'u rüyasında görüp âşık olmasıyla başlamıştır. İlk rüyada kim olduğunu bilmeden âşık olduğu bu kişinin, daha sonra gördüğü rüyada Mısır azizi olduğunu öğrenince onunla evlenmeye karar verir. Gerçek yaşamda yüzünü bile görmeden evlenmeye karar verdiği bu kişi aslında Yusuf değil o zaman Mısır sarayında aziz olan Kutayfer'dir. Züleyha bu gerçeği düğün günü öğrenir. Ama geri dönmek için artık çok geçtir. Züleyha çaresiz bu evliliğe razı olmak zorunda kalır.

Züleyha'nın düğün gecesi kocası olan bu kişiyle yaşadıkları, değerlendirilen mesnevilerde bazı farklılıklar göstermektedir.

---

[398] Levend, Agâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. I, 4. bs., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 149-150.
[399] Kutlar, s. 108.

Hamdî ve Yahya'nın eserlerinde Züleyha Aziz'le gerdeğe girer. Ancak Aziz'in iktidarsızlık illeti yüzünden vuslat gerçekleşmez. Züleyha'yı çok seven Aziz ise ancak sarılıp öpüşmenin zevkiyle yetinmek zorunda kalır. Böylece bu evlilikten büyük pişmanlık duyan Züleyha asıl sevdiği kişi olan Yusuf'la evliliğine kadar bakire kalır. Bakire bir kadınla bir erkeğin cinsel birleşmelerinin anlatıldığı bu sahnelerde kadın bekâreti genc (hazine), mühr (mühür), kale burcu, dürc (kapalı kutu) ve hicab (perde) gibi ele geçirilen, sahip olunan, keşfedilen, açılan unsurlara benzetilerek ifade edilmiştir:

Bunca dārāt u ʿizzet ile ʿAzīz
Āstānında ḳul ḳatında kenīz

Ol zamāndan ki vaṣlına irdi
Aña yüz cān ile göñül virdi

Bir naẓar görmese eger yüzini
Ġuṣṣadan öldürürdi kendüzini

Gerçi kim sevmiş idi anı tamām
İlle bulmış degüldi vuṣlat-ı tām

Belki ʿillet vuṣūle mānīʿ idi
Ẕevḳ-ı būs u kenāre ḳānīʿ idi

Gerçi çekdi ʿAzīz mihr ile renc
Mühr ile ḳaldı ʿāḳıbet ol genc

Alımadı ʿAzīz burcın anuñ
ʿĀḳıbet Yūsuf açdı dürcin anuñ (Ḥamdī, YZ., s. 99)

ʿAzīz olmışdı bu sūr ile mesrūr
Zelīḫā ḫıdmetine oldı destūr

Revāne oldı ol ḫalvet-sarāya
Bulışdı ol nigār-ı dil-rübāya

Zelīḫā'nuñ açılmadı ḥicābı
Berāy-ı maṣlaḥat çekdi ʿaẕābı

Bu ḥal üstine geçdi niçe eyyām
Viṣāle eyledi bir gice ibrām

İdüp sī-murġ-ı ẕevḳı zühdin iẓhār
Başını ḫırḳaya çekdi keşefvār

Ümīdi ḫāmesi yazmadı nāme
Murādı şāhı gelmedi ḳıyāma

Vücūdı ḥayyesine geldi ḫaşyet
Hemānā ṣoḳmadan itdi ferāġat

Demür ḳalḳanı ḳalḳanı geçerdi
Ṭoḳınsa yirlü ṭaşa yol açardı

Dönüp el-ḳışṣa elsüz āstīne
Güẕer ḳılmadı dildār-ı güzīne

Ne deñlü ṭālib oldı bu murāda
Devāsı derdini itdi ziyāde

Bu işden ʿāḳıbet itdi ferāġat
İderdi sāde pehlūya ḳanāʿat (Yaḥyā, YZ., s. 78)

Kemal Paşazade'nin eserinde ise doğrudan bir cinsel birleşme sahnesi anlatılmaz. Asıl sevdiği kişi olan Yusuf'a kavuşuncaya kadar bakire kalmak isteyen Züleyha'nın Aziz'le evlendiği gün yaşadığı endişe ve üzüntü dolu anlarda gaipten gelen ses Züleyha'ya Aziz'in iktidarsız olduğunu söyler.[400] Dolayısıyla Hamdî ve Yahya'nın eserlerinde olduğu gibi Züleyha bakire olarak kalır. Bu üç eserde Aziz'le Züleyha'nın vuslatsız izdivacı Aziz'in iktidarsız olmasına bağlanmıştır.

Ali, Hamza, Haliloğlu Ali, Sûlî Fakîh, Darîr ve Ahmedî'nin eserlerinde ise gerdek gecesi Aziz'in Züleyha'nın vuslatına erememesi iktidarsızlığı yüzünden değildir. Düğün günü evlendiği kişinin âşık olduğu kişi olmadığını öğrenen Züleyha, rüyasında kendisini namusuyla beklemesini söyleyen sevgiliye bakire olarak kavuşmak istediğinden, bekâretini koruması için Allah'a dua eder. Züleyha'nın duası kabul olur ve Aziz o gece Züleyha yerine Allah tarafından Züleyha kılığında gönderilen peri kızı ile beraber olur. Ali'nin *Kıssa-i Yusuf*'unda Aziz'in Züleyha sanarak beraber olduğu kişi "cin kızı"[401] iken Hamza, Haliloğlu Ali ve Sûlî Fakîh'in eserlerinde "peri kızı"[402], Ahmedî'de ise "ecinni kızı"dır.[403]

Aziz'in Züleyha sanarak dişi bir devle beraber olması ve böylece Züleyha'nın bekâretinin korunmuş olması Darîr'in eserinde şöyle anlatılmıştır:

---

[400] bk. Kemāl, YZ., s. 92.
[401] bk. ʿAlī, KY., s. 291
[402] bk. Ḥamza, YZ., s. 227-228; Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 188; Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 170-171.
[403] bk. Aḥmedī, YZ. I, s. 43

Ol ʿAzīz-i Mışr geldi yanına
Giçdi oturdı sevindi cānına

Öpe ḳuça anuñıla ḳarışa
Nice kim diler anuñla öpüşe

Tañrı aña viribidi bir dişi dīvi[404]
Tā ʿAzīz anuñla eyleye dīvi

Bir firişte dīvi aña getürür
İkisinüñ arasında yaturur

Bekledi Tañrı Züleyḫā'yı tamām
Tā ki bula bikr anı Yūsuf imām (Ḍarīr, KY., s. 169)

Görülüyor ki Türk edebiyatında yazılmış Yusuf u Züleyha mesnevileri arasında başta Hamdî'nin eseri olmak üzere birer şaheser niteliği taşıyan Kemal Paşazade ve Yahya'nın eserlerinde Züleyha ile Aziz arasında tam bir vuslatın yaşanamayışı Aziz'in cinsel iktidarsızlığı gibi gerçekçi bir nedene dayandırılırken, diğer eserlerde peri ve cin kızı gibi olağanüstü unsurların olaya dahil edilmesiyle gerçek dışı, masalsı ve mistik bir havaya büründürülmüştür.

Sebep ne olursa olsun bu evliliğin vuslatsız olarak gösterilmesinde amaç, yıllarca aşkın her türlü mihnetini çekip hikâyenin sonunda Yusuf'la evlenen Züleyha ile sadık âşık tipinin yaratılmak istenmesidir. Çünkü Yusuf Züleyha'ya rüyasında kendisini namusuyla beklerse bir gün kavuşacaklarını vadetmiştir. Züleyha bu söze inanmış, sevdiğine kavuşacağına dair ümidini hayatı boyunca hiç yitirmemiş ve ona kavuştuğu gün bakire bir kadın olarak karşısına çıkmak istemiştir.

II. I. 1. 2. 5. 2. Züleyha ile Yusuf Arasındaki Erotik İlişkiler

Züleyha Yusuf sanarak evlendiği Aziz'le evliliğini sürdürse de gönlünde Yusuf'un aşkından başka bir şeye yer yer vermemiştir. Bir gün ona kavuşacağına dair umudunu yitirmeden yaşamına devam etmektedir. Züleyha günlerini bu umutla geçirirken kardeşleri tarafından kuyuya atılan Yusuf, kendisini kurtaran kervancı tarafından köle olarak satılmak üzere bir gün Mısır'a getirilir. Yusuf mezada çıkarıldığı sırada onun rüyasında âşık olduğu kişi olduğunu anlayan Züleyha derhal onu satın almak ister. Sonunda Yusuf Züleyha'nın isteği üzerine oğul olarak kocası

[404] Bu mısra'ın vezni bozuk.

Aziz tarafından satın alınır. Böylece Züleyha yıllardır yolunu gözlediği Yusuf'a kavuşmuştur. Ancak evli bir kadın olduğu için Yusuf'a duyduğu aşkı gizli tutmak zorundadır. Bu sebeple ilk zamanlarda Yusuf'la ana oğul ilişkisi içindeymiş gibi görünmeye çalışmakla birlikte ona karşı içindeki sarılma, öpüp koklama arzularına engel olamaz. Bir gün Yusuf'u giydirirken bu arzularla onun tenine değen giysilerinin yerinde olmayı içinden geçirir. Züleyha'nın o an tensel yakınlaşma isteğine dair duyguları Hamdî tarafından şöyle anlatılır:

Pīrehen ṣalsa lāleden semene
Derd-i hem-rāz olup o pīrehene

Āh eger tārik olsa ḫaste tenüm[405]
Cān ṣafāsın bulurdı bu bedenüm

Viricek ḳaddine ḳabāsını
Eydür idi öpüp yaḳasını

Kāşki ben de ol güni görsem
Yāruñ aḳ boynına yüzüm sürsem

Çün kemer-bendi baġlasa biline
Gelür idi bu ārzū diline

Ki n'olaydı miyān-ı yāra eger
Sīm sāʿidlerüm olaydı kemer (Ḥamdī, YZ., s. 113)

Yusuf'a kavuşmadan önce tek arzusu onu bir an olsun görebilmek olan Züleyha, Yusuf'a kavuştuktan sonra onun yüzünü görmek, onunla her gün bir arada olmak ve sohbet etmekle yetinmemeye başlar. Sevdiğine karşı beslediği erotik duygularını tatmin etme arzusu gün geçtikçe artar. Züleyha'nın sevdiğine sarılma, onunla kucaklaşma, öpüşme isteğini Hamdî ve Kemal Paşazade şöyle dile getirirler:

Yūsuf'ı görmedin Züleyḫā'ya
ʿAşḳdan bir ḫayāl idi vāye

İki ʿālemde ārzūsı hemān
Bir naẓar yāri görmek idi ʿıyān

İrdi maṭlūba çün o devletmend
Serv gibi hevāsı oldı bülend

[405] tārik: tāruñ M.

Cüst ü cūyı bu ḥāle oldı revān
Ki kenāre gele o serv-i revān

Būse-i laʿl-i yār ola ḳūtı[406]
Nūşı ola şarābı yāḳūtī

Fi'l-meṣel görse şemʿi pervāne
Ḳaṣd ider vaṣl-ı yāre merdāne

Ḳānīʿ olmaz cemāli şevḳına ol
Cürʾet eyler viṣāli ẕevḳına ol

ʿĀḳıbet nūr olur bu şevḳ ile
Cānı şīrin virür bu ẕevḳ ile (Ḥamdī, YZ., s. 120-121)

Viṣāl-i yāri oldı çünki rūzī
Bu kez būs u kenāra ṭutdı yüzi
[…]
Diledi kim ide būs u kenāre
Ṭolaya serv ṭalını çenāre
[…]
Görürdi gerçi gülden tāze yüzin
İşidürdi şekerden ṭatlu sözin

Velīkin aña ḳılmazdı ḳanāʿat
Ṭutardı ḳaddi gibi yüce himmet

Yüzin gül yüzine sürmek dilerdi
Ṭudaġı şekkerine diş bilerdi

Ḳulaḳ ne dad alur şekker ṭudaḳdan
Göñül ḳandan ṭoyar gözden ḳulaḳdan

Dilerdi cām-ı laʿlin eyleye nūş
Kemer gibi ḳıla bilin der-āġūş (Kemāl, YZ., s. 130-131)

Züleyha bu arzular içinde Yusuf'la birlikte eğlendiği zamanlarda sanki onunla öpüşüyormuşçasına şarap içerek, bakışarak, sohbetler ederek ve hatta ona kendi eliyle yemekler yedirerek gönlünü eğlendirmeye çalışır:

Olsa tezyīn ü zīnet emri tamām
Yār ile ʿişret eyler idi müdām

Laʿline ḳarşu nūş iderdi şarāb
Ġamzeden ʿaḳlı olmış idi ḫarāb

[406] ḳūtı: ḳuvveti M.

Nergisine olurdı geh hem-rāz
Ġoncesine olurdı geh dem-sāz

Yūsuf'a ʿizzet idüp o ḫoş-nām
Dest-i luṭf ile yidürürdi ṭaʿām

Nāz u niʿmetde yārına o nigār
Eyle eylerdi ihtimām ey yār

Yise baġrın kebāb ideydi aña
İçse cānın şarāb ideydi aña
[…]
Hem-ser olurdı serv-i nāz ile
Gönlün eglerdi luʿb u bāz ile (Ḥamdī, YZ., s. 113)

Yusuf'la tensel hazları da yaşamak isteyen Züleyha'nın bu arzuları gün geçtikçe önü alınamaz bir hâl alır. Sonunda aşkını ve bu duygularını Yusuf'a açıklamak isteyen Züleyha onunla gizlice buluşabileceği, iç içe yedi haneden oluşan görkemli bir köşk yaptırır. Yusuf'u baştan çıkarabilmek için köşkün tüm duvarlarını ikisinin sarmaş dolaş resimleriyle süsletir. Yusuf'u oraya davet ederek aşkına karşılık vermesi yolundaki uzun süren yalvarışlarından sonra vuslat isteğini şöyle dile getirir:

Merhem ol sīne dāġına bir dem
Ki irem vaṣl bāġına bir dem

Ḳaḥṭ-ı hecrüñ giderdi ṭāḳatümi
Ḳūt-ı vaṣluñdan eyle ḳuvvetümi

Sende ḫurmā vü bende şīr ey naḫl
Şīre şīrīndür itse ḫurmā daḫl

Şīr ü ḫurmāyı ḳūt-ı cān idelüm
Ḳaḥṭ-ı ġamdan dile amān idelüm (Ḥamdī, YZ., s. 138)

Teb-i ʿaşḳuñ içümi ḳıldı pür-tāb
Demidür ki ṣaça luṭfuñ eli āb
[…]
Dil-i ġam-dīdenüñ vardur ümīdi
K'aça miftāḥ-ı vaṣluñ ol kilīdi

Cemālüñ bāġı açmış tāze güller
Direyin ḳo anı olmadın ebter

Boyuñ naḫline meyl it kim ireyin
Lebüñ ḫurmāsı irişmiş direyin

Niçe bir ben dişüm ṣuyın ṣorayın
Ḳo laʿlüñ şekkerine diş urayın

Şarāb-ı laʿlüñe ḳıl beni sāḳī
Şeker dilden disün *el-ʿīşü bāḳī*[407]

Meyinden laʿlüñüñ şöyle alam kām
Ki ol sırdan hīç aġız açmaya cām
[…]
Ḳucayın bilüñi şöyle kemervār
Ki ḳılca göñlüñ olmasun ḫaberdār
[…]
Ḥicāb-ı şerm açup ol gül-i ter
Döker bülbül dilinden şehd ü şekker (Kemāl, YZ., s.172)

Bulup aġyārdan ḫālī cihānı
Söze geldi Zelīḫā'nuñ zebānı

Didi ṣun bāde-i cām-ı viṣāli
Unutdur çekdügüm derd ü melāli

Giriftār olmışuñ ol mihrbānı
ʿİnāyet vaḳtıdur iḥsān zamānı

Revādur ḫayme-i luṭfuñ ṭınābı
İḫāṭa eyler ise bu türābı

Ḳapu ʿayn-ı ʿadū gibi nühüfte
Demidür kim uyana baḫt-ı ḫufte

Ne var iḥsān u cūduñ cūybārı
Ṣularsa bu vücūd-ı ḫāksārı

Kemāl-i baḥr-i ḥüsnüñe ne noḳṣān
Olursa teşneye bir ḳaṭre iḥsān

Żarar gelmez begüm ḫurşīd-i pāke
Ḳarīn olsa eger pehlū-yı ḫāke

Beni ḳıl lāyıḳ-ı iʿzāz u ikrām
Maḥalline gerekdür luṭf u inʿām

Baña ḳurbiyyet eyle ittiḥād it
Faḳīr-i nā-murādı ber-murād it (Yaḥyā, YZ., s. 127)

[407] *el-ʿīşü bāḳī*: Sonsuza dek yaşa!

Züleyha'nın bu isteğine Yusuf Allah için doğruluktan ayrılmayacağını, ikisinin birlikte olmalarının günah olduğunu, bütün bunların şeytanî arzular olduğunu ve bu arzulardan vazgeçip sabırlı olması gerektiğini söyleyerek karşılık verir. Çünkü Züleyha efendisinin karısıdır. Evli bir kadınla gayri meşru bir şekilde ilişki kurmak (zina) Yusuf'un dininde günahtır.

Yusuf Züleyha'nın bu isteğine karşı koydukça Züleyha onun söylediklerini umursamaksızın yalvarışlarını sürdürür. Sözlü tacizlerle yetinmeyip irade dışı onu yanına çekerek sarılıp öpmeye başlar:

Zelīḫā ḳılduġınca āteşin germ
Döker der gül gibi Yūsuf idüp şerm

Diyürek gitdi elden iḫtiyārı
Żarūrī çekdi yanına nigārı

Alup cān gibi başdı sīnesine
Ṣafā virdi dil-i bī-kīnesine

Kemer gibi bilin ḳıldı der-āġūş
Şarāb-ı cām-ı laʿlin eyledi nūş

Dimezven kim lebinden būse ḳıldı
Göñül ṭıflına bir senbūse virdi
[…]
Yüzinden zülfinüñ dāmın giderdi
Beñinden murġ-ı cāna dāne virdi

Lebinden ṭūṭī-i cān buldı ḳandı
ʿİẕārı ābını içdi vü ḳandı

Ḳılur ol āb u dāne anı güstāḫ
Uçup ḳonmaġa başlar şāḫ-ber-şāḫ

Diler bunlara ḳılmaya ḳanāʿat
Dike cān bāġına şāḫ-ı maḥabbet (Kemāl, YZ., s. 171)

Hatta Yusuf'un giysilerini çıkarmaya çalışır:

Ṭaşdı ʿaşḳ odı Züleyḫā n'eylesin
Aşdı yandurdı ḥayānıñ perdesin

Bir elin ṣarar Yūsuf'uñ boynuna
Bir elin ṣalar anıñ diz ṭonuna (Aḥmedī, YZ. I, s. 64)

Ne yaptıysa Yusuf'u vuslata razı edemeyen Züleyha büyük bir öfkeyle intihara kalkışır. Yusuf bu duruma engel olmak için Züleyha'nın elini tuttuğu sırada Züleyha Yusuf'un da kendisini arzuladığını ve onunla birlikte olma isteğini kabul ettiğini sanarak tüm mahremiyetini ona teslim edercesine tekrar yakınlaşmaya başlar:

Ṣandı kendüyi bā-murād eyler
Dil-i ġam-dīdesini şād eyler

Nīşi ṭarḥ itdi ʿazm-i nūş itdi
Şevḳ deryāsıyıla cūş itdi

Lebi nūşında ḥāżır itdi şeker
Sāʿidi ṭavḳ itdi sāḳı kemer

Tīrine cānına hedef itdi
Güherine tenin ṣadef itdi (Ḥamdī, YZ., s. 140)

Bu deñlü yüz bulup çün aldı destūr
Didi kendüye kim maḳṣūda dest ur

Dişin biledi ḫurmā-yı lebine
Elini ṣundı sīb-i ġabġabına

Öpüp kām aldı şeker leblerden
Dehānın ḳıldı şīrīn şekkerinden

Alup üstine servin ol semen-ten
Döşer altına pister berg-i gülden

Uzadup sāʿid ü sāḳını pür-şevḳ
Birin eyler kemer birin ḳılur ṭavḳ

Hedef ḳıldı oḳa yāḳūt kānın
Ṣadef ḳıldı güher şevḳıyla cānın (Kemāl, YZ., s. 177)

Züleyha'nın bu davranışlarına karşılık Yusuf haramdan kaçınması gerektiği için Züleyha ile birlikte olmaz. Ancak onun da birlikte olma arzusu hissettiğini ve namus kaygısıyla yaşadığı tereddüdü şairler şöyle ifade ederler:

Yūsuf oḳ çekmedi velī hedefe
Güher içün el urmadı ṣadefe

Dürre elmās egerçi ṭāmiʿ idi
Ḥükm-i ʿişmet velīk māniʿ idi

Gerçi ol meyl umardı Yūsuf'da
Ḳaldı Yūsuf velī tevaḳḳufda

İç ṭonı bendini o pāk-i cihān
İki dügerdi bir açup o zamān (Ḥamdī, YZ., s.140)

Velī Yūsuf nişāna urmadı tīr
Ṣadef ḳarnını gevher ḳılmadı yir

Urup ol dürre tīz elmās bī-bāk
Güher delmek dilerdi nefs-i ḥakkāk

Velī düşüp içine ḫavf-ı Yezdān
Eli sīm-āb gibi oldı lerzān

İzārınuñ çözer bağı yirini
İkisin bağlar u çözer birini (Kemāl, YZ., s. 177)

Bu gizli buluşmada Züleyha'nın cinsel tacizlerinden kaçıp kurtulan Yusuf kapıda Züleyha'nın kocası Aziz ile karşılaşır. Aziz olanları öğrenince Züleyha Yusuf'un namusuna göz diktiğini söyleyerek iftira ile zindana hapsedilmesine neden olur. Yusuf'un zindanda olduğu yıllarda Züleyha'nın kocası ölür ve Züleyha dul kalır.

Yıllarca yasak ve tek taraflı bir aşk yaşayan Züleyha sonunda çok arzuladığı vuslata Allah'ın izniyle Yusuf'la evlenerek erişir.

Hamdî'nin eserinde düğün gecesi Yusuf'u karşısında gören Züleyha mutluluktan düşüp bayılır. Yusuf hemen sevdiği kadını kucaklayarak gerdek odasına götürür ve kolunu yastık edip yanına yatırır. Yusuf'un kokusuyla Züleyha kendine gelir. Yıllarca Züleyha'nın aşkına karşılık vermeyen Yusuf onun güzelliğini ilk kez gören gözlerle bakmaya başlar ve bu güzellik karşısında âdeta büyülenir:

Ẓāhir oldı ol āftāb-ı cemāl
Ne güneş āsmān-ı burc-ı kemāl

Naẓarı düşdi çün Züleyḫā'nuñ
Nūrı tābına döymedi anuñ

Tābdan bī-ḫod oldı sāye gibi
Düşdi pāy-i nigāra pāye gibi

Gördi Yūsuf anuñ bu ḥālini çün
ʿAşḳ ḥālinde bu kemālini çün

Şefḳati germ olup bu miskīne
Götürüp anı taḫt-ı zerrīne

Ḳolını yaṣduḳ eyleyüp yüzine
Būyı ile getürdi kendüzüne

Açdı yüzine açmaduġı gözi
Gördi ʿömrinde görmedügi yüzi
[…]
Ḥüsni bāġına bāgbān oldı
Täze şeft-ālū rāygān oldı (Ḥamdī, YZ., s. 171)

Züleyha'nın güzelliğine hayran olan Yusuf daha fazla sabredemeyerek sevişmeye başlar. İki sevgilinin cinsel birleşmelerinin anlatıldığı bu sahnelerde hemen bütün şairler bakire Züleyha'nın ilk cinsel birleşmesinin nasıl gerçekleştiğini tasvir etmişlerdir. Bu tasvirlerde kadın vücudu "ḫᵛān-ı vaṣl (vuslat sofrası)"a, erkek bu sofradan yemek yiyecek olan "mihmān (konuk)"a, kadının bekâreti ise sofradaki "nemek (tuz)"e benzetilmiştir. Aynı şekilde kadın vücudu "hüsn (güzellik) bāġı"na, erkek o bahçenin "bāġbān (bahçıvan)"ına; erkek "nesīm-i seḥer"e, kadının bekâreti "açılmamış ġonca"ya benzetilmiştir. Ayrıca "genc-i nihān (gizli hazine)", "mühr (mühür)", "kilīd (kilit)", "süfte olmamış (delinmemiş) güher (inci)" ve "toz konmamış etek" ifadelerinin de kadın bekâretine benzetmelik olduğu görülür. Kadınla erkeğin vuslatı (cinsel birleşme) ise "hümā-yı rifʿat (yüceliğin devlet kuşu)in āşiyān (yuva)a ermesi", "şimşād-ı murād (arzu şimşiri)ın yerini bulması", "dürr ü mercān (inci ve mercan) ile ḳarīn kılmak (yakın olmak, yakınlaşmak)", "genc ḳufli (hazine anahtarı)ni açmak", "mühr açmak", "genc (hazine)i issi(sahip)ne teslim etmek", "maḥabbet (sevgi, aşk) Nīl (Nil nehri)'inin taşıp her yeri su kaplaması", "murad almak" olarak ifade edilmiştir.

Çünki gitdi kenāra ṣabr u ḳarār
Geldi evvel miyāna būs u kenār

İricek ḫᵛān-ı vaṣla ol mihmān
Nemege ṣundı sünnet üzre hemān

Çün nemek ṣūr u şevḳın itdi dürüst
Kemer itdi ḳolın miyānına cüst

Kemer altında buldı genc-i nihān
Bu nihān iş edebdür olsa ʿıyān

Daḫi mühri̇n gi̇dermemiş ḫāzi̇n
Ḳuflını açmamış daḫi ḫāʾi̇n (Ḥamdī, YZ., s. 171)

Ḥarāret Yūsufʾuñ göñline düşdi
Görüşdi ol perī ile buluşdı

Şeb-i hicrānı anuñ āḫir oldı
Viṣāli ṣubḥgāhı ẓāhir oldı

Elini aldı tenhāsına gitdi
Elinden geldügi iḥsānı itdi

Kemāl-i şefḳat ile Yūsuf ol ḥīn
Ḳolın boynına ḳıldı ṭavḳ-ı sīmīn

Viṣāl ile irişdi cānı cāna
Hümā-yı rifʿat irdi āşiyāna

Maḥabbet Nīl'i ṭaşdı tā ser ü pā
Görindi mā-cerā-yı *isteve'l-mā*[408]

Yirini buldı şimşād-ı murādı
Vücūda geldi sırr-ı ittiḥādı (Yaḥyā, YZ., s. 160)

Ayıla gün çün götürdiler niḳāb
Bir yire irişdi māh u āftāb

Göñlini ṣabr eyledi ol pāk bāz
Ḳanadı altına aldı anı baz

Çün gögercin geldi kendü burcına
Şāh-bāz irişdi anuñ ucına

Dürr ü mercān ile ḳıldılar ḳarīn
Hem ṣadefden düzdiler dürr-i şemīn

Ol ikisi birbirinden buldılar dad
Rūzī ḳılsun ḳamuya murād

Ṭurdılar ol ikisi ġuṣl itdiler
Eyle ṣankim ḥūr u ġılmān oldılar

Girü yatdı iki ḥūrī-yi behişt
Eyle ṣankim ol iki buldı behişt (Ḍarīr, KY., s. 313-314)

[408] *isteve'l-mā*: Her yeri su kapladı.

Ol gice geldi Yūsuf çün gerdege
Zelḫāyıla kim murādına dege

Birbiri boynına el bıraḳdılar
Bal u yaġ gibi ikisi aḳdılar

Zelḫā bāġvān oldı Yūsuf bāġına
Yüz yüze urdı yañaḳ yañaġa

Gāh gülüñ destesine ṣunar elin
Gāh benefşeler ki sünbüllerin

Gāh Yūsuf öper iken ısırur
Gāh yapışur döşek içinde sürür

Gāh düşer üstine sarmaşur bile
Eydür āḫir güc ile düşdüñ ele

Ben daḫı bu gice kīnüm alayum
Bunca ḥāldür saña ne ḳılayum

Böyle dir Zelḫā yapışur Yūsuf'a
Oynadılar ol bile cān-ı ṣafā

Ol gice birbiriyle şād olur
Zelḫā'dan Yūsuf murādını alur (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 335-336)

Kemal Paşazade Züleyha'nın evlilik öncesi Yusuf'a cinsel birleşme için tacizlerde bulunmasını son derece ayrıntılı olarak anlatmasına karşın, evlendikten sonra gerdek gecesindeki birleşme sahnesini Hamdî, Yahya, Sûlî Fakîh ve Darîr'den farklı olarak daha kısa ve üstü kapalı biçimde anlatmıştır. Züleyha Yusuf'la evlenmeden önce gayrimüslim bir kadın olduğu için onun yasak ilişkisini ve ahlaka aykırı davranışlarını apaçık ortaya koymaktan çekinmezken, Müslüman olduktan sonra Yusuf'la evlenen aynı Züleyha'nın gerdek gecesinde yaşadıklarını ayrıntılı bir vuslat sahnesi olarak tasvirden kaçınmıştır.

Kemal Paşazade'nin eserinde Yusuf ile Züleyha'nın gerdek gecesi birbirlerine kavuşmaları şöyle anlatılmıştır:

Zelīḫā gördi çün Yūsuf yüzini
Ḳalup ḫayrān yitürdi kendüzini

Görüp Yūsuf daḫı anuñ bu ḫālin
Kemāl-i ʿāşḳ içinde ḥāl ü ḳālin

Eline luṭf ile alup elini
Kemer gibi ḳucar ince bilini

İrüp birbirine maʿşūḳ u ʿāşıḳ
İki gülbün gibi olur muvāfıḳ

İrişdi birbirine ol iki yār
Ne mekr-i müddeʿī ne ḫavf-i aġyār (Kemāl, YZ., s. 242)

O gece iki sevgili gerdeğe girip vuslata erdikten sonra Yusuf kendisinden önce başka biriyle evlenmiş olan Züleyha'nın o ana kadar bakire kalmış olmasına şaşırır ve Züleyha'ya bunun nedenini sorar:

Yūsuf açup bu genc ḳuflını cüst
Didi ey mihri gibi mühri dürüst

Ne içün süfte olmamış bu güher
Açmamış ġoncañı nesīm-i seḥer (Ḥamdī, YZ., s. 171-172)

Gördi Yūsuf Zelḫā ḳız oġlan henūz
Zelḫā'nuñ ḳonmamış etegine toz

ʿAcebe ḳaldı Yūsuf işbu işe
Döndi Zelḫā'ya dir ey güzel paşa

Bu ne ḥikmetdür ki erüñ var idi
Ol erüñ seni ḳatı sever idi

Gice gündüz senüñileydi bile
Almadı mı ol kişi seni ele

Bu ḳız oġlan olduġuñ senüñ ʿaceb
Neden oldı saña ne durur sebeb (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 336)

Züleyha Yusuf'un bu sorusuna, Züleyha'nın Aziz'le erotik ilişkilerinin ele alındığı bölümde de değinildiği üzere Hamdî'nin eserinde kocası Kıtfir (Aziz)'in iktidarsızlığı yüzünden bakire kaldığını ve rüyasında Yusuf'un kendisini beklemesini söylediği için ona kavuşuncaya kadar da kimseyle birlikte olmadığını söyleyerek cevap verir. Yusuf bu sözleri duyunca çok mutlu olur ve Züleyha'ya olan sevgisi bir kat daha artar.

Didi Ḳıṭfīr egerçi ṭāmiʿ idi
İlle ʿınnet ʿinānı māniʿ idi

Gerçi mihri baña dürüst idi
İlle mühr açmaz idi süst idi

Cānum ol dem ki düşde gördi seni
Şevḳa ṣalduñ hevāñ odıyla beni

Beni bu gence eylemişdüñ emīn
Ṣaḳladum anı sen açınca hemīn

Tā ḳabūle irince gevher-i şāh
Dest-i ġayr itmedi bi-ḥamdi'l-lāh

Çekmişem ṣad-hezār miḥnet ü bīm
Genci idince issine teslīm

Gūş idüp anı Yūsuf şād oldı
Mihri mihr üstine ziyād oldı (Ḥamdī, YZ., s. 172)

Ali, Hamza, Haliloğlu Ali, Sûlî Fakîh, ve Nahifî'nin eserlerinde[409] ise Züleyha, Aziz'le evlendiği gün onun Yusuf olmadığını öğrenince bekâretini koruması için Allah'a dua ettiğini ve Allah'ın Aziz'le beraber olması için Züleyha kılığında bir peri kızı göndererek onu koruduğunu söyler. Sûlî Fakîh'ten alınan aşağıdaki örnekte Züleyha'nın Yusuf'a cevabı şöyledir:

Zelḫā eydür beni Tañrum ṣaḳladı
Ol kāfir degmedi beni bekledi

Saña ḳısmet eylemişdi ol ġanī
Aña yalvardum sevindürdi beni

Bir perī ḳızın viribidi baña
Kim benüm ḥüsnümi beñzetdi aña

Viribidi anı sulṭān ḳatına
Beni ṣandı baḳıcaḳ ṣūretine

Anuñ ile bile gerdege girür
Yūsuf anı işidicek şād olur (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 336-337)

Sonuç olarak, değerlendirilen mesnevilerde Yusuf ile Züleyha'nın vuslata erdikleri gerdek gecesi sahnelerinin anlatımında çeşitli açılardan farklılıkların bulunduğu dikkati çeker. Yukarıdaki örneklerde görüleceği üzere Sûlî Fakîh, Darîr, Hamdî ve Yahya'nın eserlerinde sevişme sahnesi tasvir edilirken, Ali, Hamza,

[409] bk. ʿAlī, KY., s. 393-394; Ḥamza, YZ., s. 269; Ḫaliloğlu ʿAlī, YZ., s. 229-230; Naḥīfī, YZ., s. 916.

Haliloğlu Ali, Kemal Paşazade, Şerifî, Nahifî ve Ahmedî'nin eserlerinde bu tasvire yer verilmemiş, sadece iki sevgilinin vuslata erdiğinden söz edilmiştir. Öte yandan, Züleyha'nın daha önce evlenmiş olmasına rağmen o gece halâ bakire olduğunu gören Yusuf'un Züleyha'ya böyle bir şeyin nasıl olduğuna dair sorusu ve Züleyha'nın Yusuf'a verdiği cevabın yer aldığı konuşmalar Darîr, Kemal Paşazade, Yahya, Şerifî ve Ahmedî'de yer almamıştır.

II. I. 1. 2. 6. VUSLAT

Züleyha'nın rüyasında görüp âşık olduğu Yusuf'la ilk karşılaşmaları Yusuf Mısır'a bir kervancı tarafından satılmak üzere getirildiği sırada gerçekleşir. O sırada Mısır Aziz'i ile evli olan Züleyha için bu kavuşma tam bir kavuşma olmamıştır. Çünkü Züleyha'nın her fırsatta vuslata davet ettiği Yusuf, bir peygamber olduğu için iffetine sadakatten uzaklaşmamış ve zina kabul ettiği bu aşktan daima yüz çevirmiştir.

Züleyha Yusuf'un kendisinden yüz çevirmesine karşılık asla vuslat ümidini yitirmez. Yusuf zindana hapsedildikten bir süre sonra Züleyha'nın kocası Kutayfer ölür. Onun ölümüyle iyice yoksullaşan Züleyha, Yusuf'a yaptıklarından duyduğu pişmanlıkla ve ondan ayrı kalmanın üzüntüsüyle iyice yaşlanır, güzelliğini kaybeder ve gözleri kör olur. Züleyha bu şekilde sefalet içinde yaşarken aradan zaman geçer. Yusuf hükümdarın rüyasını tabir ettiği için zindandan kurtulur ve Mısır hazinedarı (aziz) olur. Kimi eserlerde Mısır sultanı olduğu belirtilir.

Züleyha hâlâ Yusuf'a kavuşacağı günü beklemektedir. Bu arada hiçbir dileğini yerine getirmedikleri düşüncesiyle putlarını kırarak Allah'a iman eder ve Müslüman olur. Yusuf'u görebilmek için her gün yollara çıkar. Bir gün Yusuf yoldan geçerken feryad ederek sesini Yusuf'a duyurmayı başarır. O sırada Züleyha son derece yaşlanıp güzelliğini kaybettiği ve ağlamaktan gözleri kör olduğu için Yusuf onu tanıyamaz. Yaşlı ve yoksul bir kocakarı olduğunu düşünür. Züleyha'yı sarayına getirip kim olduğunu sorar. Züleyha kendisini tanıtır. Yıllardır Yusuf'un aşkı uğruna gençliğini, güzelliğini, tüm malını mülkünü harcadığını söyler:

Aġlayup didi ol giriftāram
Bī-dil ü bī-ḳarār u bī-ʿāram

Ki virüp varum bahāña senüñ
Cānı vaḳf itmişem hevāña senüñ

Virdi derdüñ yigitligüm bāda
İtdi pīr ü ḍarīr ü üftāde

Sen beni yād itmedüñ hergiz
Gönlümi şād itmedüñ hergiz (Ḥamdī, YZ., s. 169)

Yusuf Züleyha'yı tanıyınca hâline acır ve ağlamaya başlar. Kendisinden ne isterse yerine getireceğini söyler. Züleyha öncelikle yeniden gençleşip güzelleşmeyi ve gözlerinin görmesini istediğini söyler:

Didi evvel budur cüvān olayın
Ḥüsn ile gün gibi ʿıyān olayın

Yine gelsün gözüme nūr ile fer
Tā cemālüñ günine ide naẓar (Ḥamdī, YZ., s. 170)

Didi senden budur maḳṣūdum evvel
Ki Ḥaḳ dergāhına ḳaldurasın el

Dil ü cāndan ḳılup ʿarż-ı tażarruʿ
İdesin ṣıdḳ ile Ḥaḳ'dan tevaḳḳuʿ

Ki ire cismümüñ tāb u tüvānı
Vire baña Ḫudā ḥüsn ü cüvānī

Yine cismüm sarāyı ola maʿmūr
Yine şemʿ-i cemālüm ola pür-nūr

Münevver ide Ḥaḳ nergislerümi
Alup kāfūr vire ʿanberümi (Kemāl, YZ., s. 241)

Yusuf'un duası üzerine Züleyha Allah'ın kudretiyle yeniden genç ve güzel bir kadın olur ve gözleri görmeye başlar. Züleyha'nın ikinci isteği Yusuf'a eş olup vuslata ermektir:

Didi ḳalmadı bundan özge murād
Ḳılasın vaṣluñ ile gönlümi şād

Sāye-i serv-i ser-bülendüñ olam
Ṣayd-ı ser-ḥalḳa-i kemendüñ olam

Geh hem-āġūş olam miyānuñ ile
Gāh hem-nūş olam dehānuñ ile

Şāyed oña dilümde yāre-i ġam
Eyle kāfūr-ı sīneñi merhem

Giceler vaṣluña olam mihmān
Gündüz olam cemālüñe ḥayrān

Niçe bir ṣanayın serābı şarāb
Demidür teşneñi eyle sīr-āb (Ḥamdī, YZ., s. 170)

Didi yoḳdur murādum andan özge
Ki cüft idinmeyesin benden özge

Beni hem-ser idesin kendüzüñe
Dikem yılduz gibi göz ay yüzüñe

Cemālüñ gülşenine yol bulam ben
Sarāy-ı vaṣluña bānū olam ben (Kemāl, YZ., s. 241)

Yusuf Züleyha'yı dinledikten sonra Cebrail Allah'ın arşta Yusuf ile Züleyha'yı nikâhladığını, Yusuf'un da Züleyha'ya nikâh yapmasını buyurduğunu bildirir:

Didi ey ṣaff-ı aṣfiyāya imām
Dir selām eyleyüp ṭapuña selām

Ki Züleyḫā olup saña hem-rāz
Eyledi çünki ʿarż-ı ʿacz ü niyāz

Gūş-ı luṭfum niyāzın eyledi gūş
Oldı deryā-yı raḥmetüm pür-cūş

Virdüm olʿācize viṣālüñi naḳd
ʿArşum üzre okındı ḫuṭbe-iʿaḳd

Sen daḫi eyle aña ʿaḳd-i nikāḥ
Meclis-i ṣoḥbetüñde eyle mışbāḥ

Tā güherler ṭoġa buʿaḳdüñden
Māyeler ḥāṣıl ola naḳdüñden (Ḥamdī, YZ., s. 170)

Peyāmı bu ki ey şāh-ı şerefnāk
Selām eyler saña ol İzid-i pāk

Daḫı eydür kiʿacziyle Zelīḫā
Saña çün eyledi ʿarż-ı temennā

Hevā-yı ṣıdḳ irdi fevc-ber-fevc
Teraḥḥum baḥri urdı cūş idüp mevc

Eṣer itdi anuñ sūz-ı nihānı
Nikāḥ itdüm saña ʿarş üzre anı

Gerek kim sen de şerʿ üzre idüp ʿaḳd
Açasın bāb-ı iḥsānuñ dem-i naḳd

İdüp ʿayn-ı ʿināyetden naẓarlar
Ola olʿaḳdden ẓāhir güherler (Kemāl YZ., s. 242)

Bunun üzerine Yusuf padişahlara yaraşır bir düğün yaparak Züleyha ile nikâhlanır:

Yūsuf'a çünki Ḥażret-i Fettāḥ
Buyruḳ itdi ki ide ʿaḳd-i nikāḥ

Düğün eyledi pādişāhāne
Geldi sādāt-ı Mıṣr eyvāne

Oldı çün ḫalḳa ḫāṣ u ʿām inʿām
Ẕevḳ u ʿişret umūrı oldı tamām

Oldı dīn-i Ḫalīl üzre nikāḥ
Şeb-i hecr āḫir oldı ṭoġdı ṣabāḥ (Ḥamdī, YZ., s. 170-171)

Çü Yūsuf bildi kim emr-i Ḫudāvend
Budur k'ide Zelīḫā'yıla peyvend

Pes andan bir düğün bünyadın itdi
Cihān miṣlin ne göriser ne gördi

Şeh-i Mıṣr'ı vü erkānın tamāmet
Getürüp eyledi ʿālī ẓiyāfet

Tamām oldı düğün tertībi bitdi
Gereklü neyse hep yirine yitdi

Nikāḥ oldı Ḫalīl'üñ dīni üzre
Benī İsrā'īlüñ āyīni üzre (Kemāl, YZ., s. 242)

Züleyha düğün günü Yusuf'u beklerken vuslata erdiğine inanamayacak kadar mutlu, heyecanlı ve sevdiğini yanında görmenin sabırsızlığı içindedir. O sırada aklından şu düşünceleri geçirir:

Perdede bir'ki rāzdār ile
Oturup ārzū-yı yār ile

Cānı pür-intiẓār-ı ṣoḥbet-i ḫāṣ
Perde-i sīnede dili raḳḳāṣ

Dilde endīşesi bu kim yā Rab
Düş mi ki āşkār mı ki bu şeb

Bu ʿalāmet eger degülse ḫayāl
Umaram teşne cāna ire zülāl

Geh feraḥdan güler geh aġlar idi
Gönlin ümmīd-i vaṣla baġlar idi

Geh dir idi nigār naḳş geçer
Aldayup ben ġarībi yine ḳaçar

Geh dir idi anuñ gibi ḫoş-rā
Beni maḥrūm eylemez ḥāşā (Ḥamdī, YZ., s. 171)

Zelīḫā perde-i ḫāṣ içre ḥāżır
Gönül gözi cemāl-i yāre nāẓır

Eridüp intiẓār odıyla cānı
Yaḳardı yüregin sūz-ı nihānı

Sürūr ile ṭolup gönli sevādı
Gözin pür-āb iderdi eşk-i şādī

Gehī iderdi olup mużṭarib-ḥāl
Ḫayāl-i ḫˇāb ola mı işbu aḥvāl

Bu ṣudan teşne dil sīr-āb ola mı
Dil ü cān sebzesi şād ola mı (Kemāl, YZ., s. 242)

Züleyha bu düşünceler içindeyken perde açılır ve Yusuf içeri girer. Yusuf'u karşısında gören Züleyha mutluluktan kendini kaybeder:

Otururken bu fikr ile ol māh
Perde açıldı ḳapudan nā-gāh

Ẓāhir oldı ol āftāb-ı cemāl
Ne güneş āsmān-ı burc-ı kemāl

Naẓarı düşdi çün Züleyḫā'nuñ
Nūrı tābına döymedi anuñ

Tābdan bī-ḫod oldı sāye gibi
Düşdi pāy-i nigāra pāye gibi (Ḥamdī, YZ., s. 171)

Ṭururken perde içinde Zelīḫā
Meh-i bī-perde oldı menzil-ārā

Zelīḫā gördi çün Yūsuf yüzini
Ḳalup ḥayrān yitürdi kendüzini

Görüp Yūsuf daḫı anuñ bu ḥālin
Kemāl-i ʿaşḳ içinde ḥāl ü ḳālin

Eline luṭf ile alup elini
Kemer gibi ḳucar ince bilini

İrüp birbirlerine maʿşūḳ u ʿāşıḳ
İki gül-bün gibi olur muvāfıḳ

İrişdi birbirine ol iki yār
Ne mekr-i müddeʿī ne ḫavf-ı aġyār (Kemāl, YZ., s. 242)

Yusuf Züleyha'nın bu hâlini görünce onu alıp gerdek odasına götürür. Yusuf'un kokusuyla Züleyha kendine gelir. Yusuf Züleyha'nın yıllardır dönüp bakmadığı yüzüne bakar ve güzelliğine hayran olur:

Gördi Yūsuf anuñ bu ḥālini çün
ʿAşḳ ḥālinde bu kemālini çün

Şefḳati germ olup bu miskīne
Götürüp anı taḫt-ı zerrīne

Ḳolını yaṣduḳ eyleyüp yüzine
Būyıyıla getürdi kendüzine

Açdı yüzine açmadığı gözi
Gördi ʿömrinde görmediği yüzi (Ḥamdī, YZ., s. 171)

Bundan sonra iki âşık gerdek gecesini yaşamaya başlar (bk. Erotika s. 402).

İlahî bir emirle Yusuf Züleyha ile nikâhlanarak bu aşk mutlu sona ulaşmıştır. Vuslata kadar sadakatle Yusuf'u seven Züleyha'nın aşkı Yusuf'un gönlüne tesir eder. Yusuf bundan böyle tüm varlığıyla Züleyha'ya âşık olur:

Yūsuf'ı mihri eyle eyledi germ
Ki bu germiyyetinden eyledi şerm

Eyle sevdi anı dil ü cānı
Rāḥat olmazdı görmese anı

Eyler idi anuñla ʿīş ü ṭarab
Dāʾimā rū-be-rū vü leb-be-leb

Gice ḳoynına girse nāz ile ol
Döşegi sīne idi yaṣduġı ḳol

Gündüzin ʿīş ü nūşa başlasa şāh
Ḥüsni idi anuñ temāşāgāh (Ḥamdī, YZ., s. 172-173)

Zelīḫā kim Yūsuf'a ʿāşıḳıdı
Cemāl-i ṣubḥ gibi ṣādıḳ idi

Doġup ṣıdḳıla ol ʿaşḳ āfītābı
Bıraġur Yūsuf'uñ göñline tābı

İder teʾşīr anuñ göñline ol sūz
K'olur pervāne ol şemʿ-i dil-efrūz

Dili ḳandīlveş tābıla ṭoldı
Ḳaşı ṭāḳında bir ḳandīl oldı

Zelīḫā'nuñ diküp gül yüzine göz
Gözin yüzinden ırmaz gice gündüz

Çün oldı Yūsuf'a ol şevḳ ġālib
Metāʿ-ı ʿaşḳa cāndan oldı ṭālib (Kemāl, YZ., s. 243)

Züleyha ise Yusuf'a duyduğu arzu ateşini söndürür. Hakiki aşk yoluna girer (bk. s. 433 Aşkın Boyut Değiştirmesi). Yusuf onun için muhteşem bir ibadethane yaptırır. Züleyha zamanının büyük kısmını ibadetle geçirmeye başlar.

Allah Yusuf'a nikâh emrini gönderdiğinde bu evlilikten çocuk sahibi olmalarını istemişse de Hamdî, Kemal Paşazade, Yahya ve Şerifî'nin mesnevilerinde Züleyha ile Yusuf'un çocuklarının olduğundan söz edilmemiştir.

Karı koca mutlu bir şekilde yaşamlarını sürdürürlerken Yusuf ölür. Yusuf'un ölümüyle gelen ayrılık acısına tahammül edemeyen Züleyha da kısa bir süre içinde Yusuf'un mezarı başında can verir. Onu da Yusuf'un mezarının yanına defnederler. Böylece iki sevgili ahirette de birbirlerine kavuşurlar (bk. s. 393 Ölüm).

Züleyha'nın yıllar süren aşkının vuslata ermesi Yahya ve Şerifî'nin mesnevilerinde de Hamdî ve Kemal Paşazade'nin mesnevilerindeki gibi anlatılmıştır.[410]

[410] bk. Yaḥyā, YZ., s. 158-160; Şerīfī, YZ., s. 29-30.

Sûlî Fakîh'de Züleyha Yusuf'un geçeceği yolda onu bekler ve bir gün Yusuf'un karşısına geçip vuslat arzusunu dile getirir. Yusuf Züleyha'nın yaşlı hâline rağmen hâlâ kendisini sevdiğine şaşırır. Züleyha'nın aşkından bir nişan göstermesini ister. Züleyha Yusuf'un elindeki kamçıyı kendisine uzatmasını söyler ve bir ah çekerek ahın ateşiyle kamçı yanmaya başlar. Yusuf eli yandığı için kamçıyı yere atar ve Züleyha'nın sadık bir âşık olduğuna inanır:

Zelḫā eydür ḳamçıñı ṣunġıl bana
Tā nişān gösterem ʿaşḳumdan saña

Yüzüme ḳarşu getür ol ḳamçıyı
Göstereyüm ben saña ʿaşḳdan beni
[…]
Bir kez āh itdi içinden od çıḳar
Yūsuf'uñ ḳamçısın ol demde yaḳar

Yandı ol ḳamçı çıra gibi i yār
Yana yana Yūsuf'uñ eline irer

Gördi Yūsuf kim elini yandurur
Ṭutmadın elden hemīn yire urur

Ger Yūsuf ḳamçısını atmayadı
Yūsuf'uñ eti ṭonı hep yanadı

Zelḫā eydür kim Yūsuf'a ey cānum
Didi gördüñ mi bu ʿaşḳumı benüm

Bir sāʿatcük ḳamçuñı dutamaduñ
Ḳorḳduñ oddan elümi yaḳar didüñ

Ben nitedür kim içümde ṣaḳlaram
Bunca yıldur kim ol oda yanaram (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 328-329)

Yusuf o gün Züleyha'yı evine gönderir ve beklemesini söyler. Züleyha evine gelir ve vuslat dileğinin kabul olması için Allah'a dua eder. Züleyha'nın duası kabul olur ve Cebrail Yusuf'a Züleyha ile evlenmesi için Allah'ın emir gönderdiğini bildirir. Yusuf bu emri duyunca Cebrail'e Züleyha'nın kör, yaşlı ve çirkin bir kadın olduğunu, onun işine yaramayacağını Allah'a iletmesini söyler:

Yūsuf eydür Cebreʾīl'e ey aḫı
Zelḫā'nuñ ḥālin görürsin sen daḫı

Uşda bir gözsüz ḳarı durur gedā
Bir pūlı yoḳ işbu yalan dünyāda

Ḥüsni daḫı ḳalmamış olmış ḥaḳīr
Şimdi ben sulṭānam oldur bir faḳīr

Nicesi andan temennā ideyüm
Şimdiden girü anı ben n'ideyüm

Bir girü var Ḥażret'e yā Cebreʾīl
İşbu ḥāle ne buyurur ol Celīl (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 331)

Bunun üzerine Allah kudretini gösterip Züleyha'ya gençliğini ve güzelliğini geri vereceğini, Yusuf'un Züleyha'yı sarayına götürmesini, bu kez onu görünce sevineceğini bildirir. Yusuf Züleyha'yı sarayına getirir. Cebrail kanadını Züleyha'nın yüzüne dokundurunca eskisinden daha güzelleşir, gözleri görmeye başlar. Yusuf onun bu güzelliğine hayran kalır ve yakınlaşmaya çalışır. Züleyha çekinip kaçınca daha önce o kaçarken Züleyha'nın yaptığı gibi art eteğini tutup yırtar. Züleyha'yı nikâha razı etmeye çalışır:

Ne diyem ḫūbluġını anuñ saña
Yūsuf anı göricek ḳaldı ṭaña

Ḥayrān olup yavı ḳıldı kendüzin
Ṭañ ṭurı geldi yirinden añsuzın

Ṣundı elin Zelḫā'ya vardı ilerü
Zelḫā daḫı çekinür andan girü

Dutmaġa ḳaṣd eyledi anı yine
Ḳaçdı Zelḫā düşdi Yūsuf ardına

Yügürü Zelḫā'nuñ ardından yiter
Ṣundı elin art etegini dutar

Çekdi yırtdı art etegin Zelḫā'nuñ
Eytdi ḳaçma yoḳ mıdur cānuñ senüñ

Ben seni sevdüm yine sen ḳaçasın
Ne revādur sırrumı sen açasın

Gel oturalum yiyelüm içelüm
İki yār olduḳ bile ḫoş geçelüm

Bunı diyü yalvardı Zelīḫā'ya
Döndi Zelḫā daḫı girdi sarāya

Yūsuf eydür yā Zelīḫā söylegil
Rāżī olduñ mı anı bana digil

Zelḫā eydür rāżī oldum ben saña
Çünki Ḥaḳ Tañrı yārī ḳıldı bana (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 334-335)

Züleyha'dan bu cevabı alan Yusuf hemen nikâh merasimine başlar. Nikâh ve düğün yapılarak iki sevgili birbirlerine kavuşurlar:

Yūsuf eydür mālike eydüñ aña
Gele nikāḥ ide Zelḫā'yı bana

Geldi mālik daḫı hem nikāḥ olur
Yūsuf içün ḫoş dügünler ḳılur (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 335)

Zaman içinde Yusuf ile Züleyha'nın on iki oğlu olur. Hikâyenin sonunda önce Züleyha ardından Yusuf ölür.

Vuslat Ali, Hamza ve Haliloğlu Ali'nin eserlerinde Sûlî Fakîh'dekine benzer şekilde anlatılmıştır.[411]

Darîr'de Yusuf'un yoluna çıkıp ona yalvaran Züleyha Yusuf'un aşkını kendisine ispatlamasını isteyince kamçısını ahının ateşiyle yakar. Yusuf Züleyha'nın aşkına inanır. Onu sarayına götürür. Bir gün Yusuf namaz kılarken Cebrail gelir, Züleyha için ne dilerse duasının kabul olacağını bildirir. Yusuf Züleyha'nın dileklerini sorar. Züleyha gençleşmek ve Yusuf'la evlenmek istediğini söyler. Yusuf'un Züleyha için ettiği dua kabul olur. Züleyha yeniden genç ve eskisinden güzel bir kadın olur. Yusuf ona âşık olur:

Ḥāliyā Yūsuf naẓar ḳıldı aña
ʿĀşıḳ oldı cānıla nidem saña (Ḍarīr, KY., s. 310)

Sonunda güzel bir düğün yaparak nikâhlanırlar:

Ḳıldı dün gün yaraġını yatını
Alısar Yūsuf Züleyḫā ḫātūnı

Düzdiler gerdek içün köşk ü sarāy
Raḳṣa geldiler ḳamu yoḫsul u bay
[…]
Şehr ḫalḳı il vilāyet geldiler
Ol dügün içinde bile oldılar
[…]

[411] bk.ʿ Alī, KY., s. 387-394; Ḥamza, YZ., s. 267-269; Ḫalīloġlu ʿ Alī, YZ., s. 227-229.

Ḳıydılar kābīn bā-emr-i Celīl
Hem ber-ism-i şerʿ-i İbrāhīm Ḫalīl

Anları birbirine hem virdiler
Ol ikisi ḫoş murāda irdiler

Gerdegi ḫalvet buyurdılar ḳamu
Ḳaldı gerdekde ikisi ey ʿamū (Ḍarīr, KY., s. 311-313

Bir süre sonra Züleyha Allah aşkına yönelir. Zaman içinde ikisi kız beş tane çocukları olur. Yusuf'un babası Yakub ve kardeşleriyle birlikte mutlu bir yaşam sürerler. Bu eserde kahramanların ölümü yer almaz. Hikâye mutlu sonla biter.

Nahîfî'de Züleyha yıllar sonra yaşlanmış ve gözleri görmez bir hâlde Yusuf'un yoluna çıkar. Yusuf'un kamçısını ahının ateşiyle yakarak aşkının şiddetini Yusuf'a kanıtlar. Bunun üzerine Yusuf onunla nikâhlanmaya karar verir:

Rāżī olursañ aluram ben seni
Añma şimden girü unut geçeni

Zelīḫā rāżī oldı Yūsuf'a varmaġa
Zīrā müştāḳ idi aña irmege

Pes nikāḥ itdiler anı almaġa
Diñle imdi Yūsuf'ı nice ḳıla (Naḥīfī, YZ., s. 915)

Nikâhtan sonra Yusuf Züleyha'nın yeniden gençleşip güzelleşmesi için dua eder. Yusuf'un duası kabul olur ve Züleyha eskisinden daha güzel bir kadın olur:

Emr ider Zelīḫā'yı getürdiler
Yūsuf'uñ sarāyına yitürdiler

Geldi Yūsuf sarāyuñ ḳapusına
Bir ayaġın atuban durdı yine

İsm-i aʿẓam oḳıyup ḳıldı duʿā
İstedi Zelḫā yine ḥüsnin bula

Ḥaḳ Taʿālā virdi ḥüsnini aña
Şol ḳadar kim nice vaṣf idem saña

Evvelinden daḫı artuḳ eyledi
On iki yaşında maḥbūbe eyledi (Naḥīfī, YZ., s.915)

Ahmedî Yusuf ile Züleyha'nın vuslata ermesini diğer şairlerden biraz daha farklı şekilde anlatmıştır. Züleyha yıllar sonra Yusuf'un yoluna çıkıp vuslat istediğinde kocakarı olduğu için Yusuf onu beğenmez. Züleyha Yusuf'un bu sözüne incinir ve aşk yüzünden bu hâle düştüğünü anlatır:

Şāh olupsın vir murādumı baña
Yoḳsa rencümi ḥelāl itmem saña
[…]
Al beni bir zevcelik ad eyle sen
Cism-i vīrānumı āzād eyle sen

Yūsuf eytdi olmışuñ ḳocaḳarı
Daḫı bundan ṣoñra neylersin eri

Bu söze incindi Zelḫā dir aña
Eyledüñ ḳocalıġı ḳaḳınç baña

Nār-ı ʿaşḳuñ tenümi ḳıldı ḳoca
Cān ile ḳalbüm tüvānādur nice

Hep güzeller şāhı idi evvelüm
Nār-ı ʿaşḳuñ āḫiri bükdi belüm

Tāzelikden sevmişem cānum seni
Ten ḳalınca hīç atar mı cān seni (Aḥmedī, YZ. II, s. 28-29)

Bunun üzerine Yusuf aşkını ispatlaması için bir nişan ister. Züleyha Yusuf'un kamçısını ağzından çıkan ahın ateşiyle yakar. Yusuf bu ateşin sıcaklığına dayanamadığı için kamçıyı elinden atar. Züleyha yıllardır bu ateşi içinde taşıdığı hâlde Yusuf'un ona hâlâ yar olmadığından yakınır. Bu kez Yusuf dinlerinin uygun olmadığını söyler. Çünkü Züleyha bu sırada henüz Müslüman olmamıştır. Züleyha'ya çok miktarda altın vererek bırakıp gider:

Yūsuf eytdi yoḳ iẕin olmaz nidem
Āyīnüñle āyīnüm uymaz nidem

Yalvaru Yūsuf aña dir itme zār
Sen baña luṭf eyle ḳılma inkisār

Var hemān ṣaġ ol senüñ ḫayrānuñam
Her belāña ḳarşu ben ḳalḳanuñam

Virdi vāfir altun aña ol zamān
Yūsuf andan yolına oldı revān (Aḥmedī, YZ. II, s. 30)

Yusuf'un bırakıp gitmesine Züleyha'nın gönlü kırılır ve evine döner. Bir süre düşündükten sonra Yusuf'un "ayinim ayinine uymaz" sözünde nükte olduğunu, aslında bu sözle kendisine doğru dini gösterdiğini anlar. Müslüman olmaya karar verir. Müslüman olduktan sonra Yusuf'a kavuşabilmek için Allah'a dua eder. Züleyha'nın duası kabul olur ve onunla evlenmesi için Allah'tan Yusuf'a vahiy gelir:

Ḫāliḳı Yūsuf'a fermān eyledi
Zelḫā'nuñ derdine dermān eyledi

Biz aña rüʾyāda senden söyledük
Şehr-i Mıṣr'a gel seni alam didük

Ol senüñ'çün Mıṣr'a geldi yā emīr
Bunca zaḥmetler görüp oldı faḳīr

Bunca yıllar çekdi ʿaşḳuñ bārını
Ġayrıdan isterdi ol dildārını

Şimdiye dek o bizi bilmez idi
Ol sebebden yārine irmez idi

İrdi vaḳti sen var anı alasın
İntiẓārından anı ḳurtarasın (Aḥmedī, YZ. II, s. 32)

Yusuf Allah'ın bu emri üzere Züleyha'yı hemen evine götürür. Cebrail gelip Züleyha'yı kanadıyla sıvazlayarak yeniden gençleşip güzelleşmesini ve gözlerinin görmesini sağlar. O andan itibaren Yusuf Züleyha'ya âşık olur:

Gördi anı Rabbiden fermān ile
ʿĀşıḳ oldı bir göñül biñ cān ile

Çeşmini Zelḫā'dan ayırmaz baḳar
Āteş-i ʿaşḳ anı ḳaplayu yaḳar

Yūsuf'ına gör Ḫudā'sı neyledi
Maʿşūḳ iken anı ʿāşıḳ eyledi

Ol Züleyḫā'dan ʿaşḳı aldı ol
Yūsuf'uñ fikrine ṣaldı ol (Aḥmedī, YZ. II, s. 35-36)

Züleyha'ya âşık olan Yusuf nikâha razı olması için Züleyha'ya yalvarmaya başlar. Züleyha kendisinin Yusuf'un aşkıyla kırk yıl acı çektiğini, Yusuf'un da kırk gün aynı acıyı yaşamasını ister. Bu yüzden Yusuf'a nazlanır. Ancak bu kırk günün sonunda nikâha razı olacağını söyler.

Eytdi yā Zelḫā iẕin virseñ aña
Ḥaḳ seni virdi nikāḥ idem baña

Yalvarur dir yā Züleyḫā söylegil
Ol eydür biñ nāz ile vaḳti degil

Yūsuf aña yalvaruban zār ider
Zelḫā aña dürlü dürlü nāz ider

Dir nikāḥa yā Züleyḫā var iẕin
Ol eydür ḳırḳ gün saña gerek ḥazīn

Ḳırḳ sene gördüm bu ʿaşḳuñ zaḥmetin
Sen de ḳırḳ gün gör bu şerbet leẕẕetin

Zelḫa'nuñ ḳırḳ yıldaki zaḥmetleri
Ḳırḳ gün içre gördi Yūsuf anları (Aḥmedī, YZ. II, s. 36)

Yusuf kırk gün bekledikten sonra Züleyha nikâha razı olur. Ancak artık gönlünde Yusuf'un aşkına yer kalmamıştır. Onun gönlünü Allah aşkı doldurmuştur. Nikâh Allah'ın emri olduğu için kabul eder:

Bunca yıllar sen baña virdüñ melāl
İntiḳāmum aldı senden Ẕü'l-celāl

Sende idi ol zamān göñlüm benüm
Bir mecāzī ʿaşḳ imiş meylüm benüm

Bilmez idüm ol zamān maʿbūdumı
Gitdi ʿömrüm bilmezdüm mescūdumı

Ḫāliḳ'ı bildüm seni ben neylerem
ʿAşḳ-ı Ḥaḳḳ'ı buldum ülfet iderem

Mā-sivāda ḳalmadı meylüm saña
Līk neydem Ḥaḳ beni virdi saña

Var nikāḥ eyle beni sen kāma ir
İẕn-i Ḥaḳḳ ile bugün merāma ir

Yūsuf ol dem içre fermān eyledi
Ḥaḳ yolına niçe ḳurbān eyledi

ʿAḳd olınup ḳıldılar anlar zifāf
Oldılar ol gice anlar sīne-sāf (Aḥmedī, YZ. II, s. 39)

Bu evlilikten bir oğulları olur. Bir süre sonra Yusuf ölür. Buna karşılık eserde Züleyha'nın ölümünden söz edilmemiştir. Oysa Yusuf'un Züleyha'dan önce öldüğünden söz eden diğer mesnevilerde Züleyha onun ölüm acısına dayanamayarak kısa bir süre içinde ölmüştür.

Burada Züleyha'nın yıllar boyu vuslata erememesinin nedeni Müslüman olmayışı olarak gösterilmiştir. Yusuf Züleyha'nın aşkına inanmasına karşılık dinlerinin uygun olmadığı gerekçesiyle onun vuslat isteğini geri çevirmiştir. Züleyha Müslüman olur olmaz Allah Züleyha'yı yıllardır beklediği vuslatla ödüllendirmiştir. Fakat Müslüman olduktan sonra Züleyha'nın gönlünü Allah aşkı doldurduğu için Yusuf'un vuslatının bir önemi kalmamıştır. Vuslat bu bakımlardan Ahmedî'nin mesnevisinde farklılık göstermektedir.

Gubârî'nin Yusuf u Züleyha'sında ise Züleyha ile Yusuf'un nikâhla gerçekleşen vuslatı yukarıdaki örneklerden tamamıyla farklıdır. Züleyha iftira ile Yusuf'u zindana hapsettirdikten sonra büyük bir pişmanlıkla ayrılık acısı yaşamaya başlar. Tam bu sırada bir de kocası Kıtfir ölür. Böylece hem maddî hem manevî yoksulluk içine düşen Züleyha'nın içinde bulunduğu duruma acıyan hükümdar Reyyan, Yusuf ile ikisini nikâhlayarak evlendirir. Böylece Züleyha yıllar sonra sevdiğine kavuşmuş olur.:

Ḥāl-i zārına raḥm idüp Reyyān
Yūsuf'a ʿaḳd itdi anı hemān

Ber-murād eyledi Züleyḫā'yı
Ṣanasın aña virdi dünyāyı

On gün on gice oldı sūr-ı sürūr
Ġuṣṣa vü ġam cihāndān oldı dūr

Çünki cemʿ oldı ʿāşıḳ u maʿşūḳ
Şādmān oldı cümle-i maḫlūḳ (Ġubārī, YZ., s. 192-193)

Züleyha ile Yusuf'un iki çocukları olur. Bu eserde Yusuf ve Züleyha'nın ölümünden söz edilmemiştir. Dolayısıyla hikâye mutlu sonla bitmiştir.

II. I. 1. 2. 7. AŞKIN BOYUT DEĞİŞTİRMESİ

Züleyha rüyasında Yusuf'a âşık olduktan evlenip vuslata erinceye kadar aşkın her türlü mihnetini çekmiş bir kadındır. Bu çileli yolda aşka olan sadakatinden hiç vazgeçmemiştir. Müslüman olduktan sonra Allah onu aşkına sadakati yüzünden Yusuf'la evlendirerek ödüllendirmiştir. Onların nikâhı önce Allah katında kıyılmış, daha sonra nikâh emri vahiy yoluyla Yusuf'a bildirilmiştir. Artık bundan sonra Yusuf'un gönlünü Züleyha'nın aşkı doldurmuştur. Evlilikten sonra bir süre sevgi ve mutlulukla geçen günlerin ardından Züleyha'nın gönlünde Yusuf'un aşkının yerini Allah aşkı almaya başlamış ve Züleyha kendini ibadete vermiştir. Böylece mâ-sivâyı terkederek hakikî aşk yoluna girmiştir.

Mâ-sivâ Arapça'da, "Bir şeyden başka şeylerin hepsi; Allah'tan başka bütün varlıklar; dünya ile ilgili olan her şey" demektir. Bir tasavvuf terimi olan "terk-i mâ-siva" ise Allah'tan başka her şeyden vazgeçmek, dünya ile her türlü ilgiyi kesmek, dünyadan geçmek anlamındadır.[412] Tasavvufta Allah'tan başka sevgili olmadığı için sufîlerin Allah aşkında vuslata (visal-i Hak) erişebilmeleri için insan-ı kâmil mertebesine ulaşmaları gerekir. İnsan-ı kâmil mertebesine ulaşmanın yolu, ruhunu dalaletten kurtarmaya uğraşmaktır. Bunun için de Allah'ın dışındaki her şeyden vazgeçmek (terk-i mâ-sivâ), alâik kaydından kurtulmak (terk-i alâik), nefse hâkim olmak (hakimiyyet-i nefs) ve benliği yok etmek (mahv-ı ene) lazımdır. İnsan ancak bu şekilde son mertebeye erişmiş, Vücud-ı Mutlak (Allah) 'ta yok olmuş (fânî) olur. Fenâfi'llâh ve bekâbi'llâh mertebesi budur.[413] Aşk-ı hakikî (İlahî aşk, mutlak aşk) tabirleriyle hep bu aşamalardan geçilerek ulaşılan Allah aşkı kastedilmiştir.

Aşk-ı mecazî (beşerî aşk, maddî aşk) tabiriyle kastedilen ise, Allah'ın yarattığı güzelliklere duyulan aşktır. Allah'ın güzelliği, yarattıkları arasında en güzel şekilde insanda tecelli ettiği için mecazî aşkta sevilen kişi insandır. Aşkın mecazdan

---

[412] Yılmaz, Mehmet, *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük)*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1992, s. 119.
[413] Divan Edebiyatı, s. 23.

hakikate doğru boyut değiştirmesi ise "el-mecâzu kantaratü'l- hakîka (mecaz hakikatin köprüsüdür)" anlayışının hâkim olmasına neden olmuştur.[414]

Edebiyatta mecazî aşktan hakikî aşka geçişin en güzel örneği Leyla vü Mecnun mesnevilerinin erkek kahramanı Mecnun'un aşkıdır. Başlangıçta Allah'ı tanımayan ve sonradan Müslüman bir âşık kadın olan Züleyha'nın aşkı da hikâyenin sonunda Allah'a yönelmiştir. Bu konuda A. Schimmel şunları söyler: "Züleyha şairlere her zaman nefsin bir remzi vazifesini görmüştür. Tabii ki, ─hadsiz bir aşk ve buna müstenid hadsiz bir ızdırap ile ıslah olup ve nihayetiyle Yusuf'a vasıl olan nefsi temsilen─ yorulmaksızın arayan, muzdarip âşık en nihayet yolun sonunda, Yusuf'ta ifadesini bulan o eşsiz vecâhete kavuşur. Bu şekilde Yusuf ile Züleyha'nın hikâyesi iştiyak ile cümle güzelliğin mebdeine ve de Allah'a mütehassir ruhun hikâyesine tahavvül eder.[…] İslâm'ın en büyük mutasavvıf şairi Mevlânâ Rumî'nin eserinde [Mesnevi] her üç kadın [Meryem, Züleyha, Belkıs] da âşık ruhun timsâli vasıflarıyla temayüz ediyor."[415]

Züleyha'nın mecazî aşktan hakîkî aşka yönelişini Hamdî, Kemal Paşazade ve Yahya şöyle anlatmışlardır:

Cān u gönli velī Züleyḫā'nuñ
ʿĀşıḳı olmış idi Mevlā'nuñ

Geçdi ʿaşḳ-ı mecāzī ḳanṭarasın
Açdı yār-i ḥaḳīḳī manẓarasın

Ḳalmayup dilde Yūsuf eşvāḳı
Ṭoldı şems-i ḥaḳīḳat işrāḳı

İçdi çün şerbet-i ḥaḳīḳatden
Geçdi cümle mecāzī leẕẕetden

Anı ġam pūtede eritmiş idi
Ḳalbini eyle ḫāliṣ itmiş idi

---

[414] Aşk, aşkın mahiyeti, hâlleri, özellikleri, etkileri ve dereceleri ile ilgili olarak daha fazla bilgi için bk. İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı,* Çeviren: Mahmut Kanık, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003;Gazzâlî; Pürcevadî, Nasrullah, *Can Esintisi (İslâmda Şiir Metafiziği)*, Çeviren: Hicabi Kırlangıç, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998; İbn Sînâ vd., *Aşk Risaleleri*, Tercüme: M. Fatih Birgül, Sır Yayıncılık, İstanbul, 2000; Divan Edebiyatı, s. 24, 581-590; Tulum, A. Mertol, *Tazarru'nâme*, 2. bs. MEB Yayınları, İstanbul, 2001, s.187-231; Şentürk, Ahmet Atillâ, "*Osmanlı Şiirinde "Aşk"a Dair*", Doğu Batı, yıl:7, sayı: 26 (Şubat, Mart, Nisan 2004), s. 55-68; TDVİA, "*Aşk*" maddesi, C. 4, s. 11-21.

[415] Schimmel, Annemarie, *Ruhum Bir Kadındır (İslâm'da Müennes)*, Çeviren: Ömer Enis Akbulut, 2. bs., İz Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 26.

Ki ḥudūṣ olmayup aña perde
Gördi vech-i ḳadīmi her yirde

ʿAşḳ yolında ḫoş sülūk itdi
Ḳalmadı yolda menzile yitdi

Eyle ḥaẕẕ itdi aṣl-ı Yūsuf'dan
Bir gice ḳaçdı vaṣl-ı Yūsuf'dan

Ṭutdı Yūsuf çü dāmenin çālāk
Göñlegin ard etekden eyledi çāk

Döndi yüz nāz ile o serv-i revān
Didi cürmüm cezāsıdur bu hemān
[…]
ʿAşḳ ikilik ḥicābın eyledi ḫarḳ
Ne tefāvüt ḳodı arada ne farḳ

Ḥālet-i ʿaşḳ çünki buldı kemāl
İtdi maʿşūḳı ʿāşıḳa hem-ḥāl

Çün Züleyḫā'yı zinde eyledi ʿaşḳ
Aʿni Mevlā'ya bende eyledi ʿaşḳ

Yūsuf anda görüp ʿubūdiyyet
Ḫıdmet-i ḥażret-i rubūbiyyet

Yapdı ol māh içün ʿibādetgāh
Ḫālī olmaġa ḥāl-i ḫalvetgāh
[…]
Varup ol ḫāne-i ʿibādetde
ʿÖmrini ḫoş geçürdi ṭāʿatde (Ḥamdī, YZ., s.173-174)

Ṭaġıtdı ʿaşḳ bāzārın Zelīḫā
Söyündürdi hevā nārın Zelīḫā

Yuyup ʿaşḳ-ı mecāzīden elin pāk
Ḥaḳīḳī aşḳ yolında olur ḫāk

Mecāzī perde çün gözden açıldı
Ḥaḳīḳat nev-ʿarūsı cilve ḳıldı

Çü ḫurşīd-i ḥaḳīḳat oldı ṭāliʿ
İçinde nūr-ı Ḥaḳḳ'uñ oldı lāmiʿ

Ḥaḳīḳī mihr çün kim ṣaldı pertev
Mecāzī maḥv oldı çün meh-i nev

Meger bir gice Yūsuf oldı ḫalvet
Zelīḫā ṣoḥbetine ḳıldı raġbet

Temāşā eyleyürek ḥüsni bāġın
Kenāra çekdi çün ol gül budaġın

Nihāl-i gül gibi indürmeyüp baş
Zelīḫā serv gibi oldı ser-keş

Nice k'ibrām itdi olmadı rām
Yanından ḳaçdı āḫir ol dil-ārām

Yanından ḳaçdı çün ol serv-i çālāk
Yitüp dāmānın itdi gül gibi çāk

Tebessüm eyleyürek ġoncaāsā
Dönüben Yūsuf'a didi Zelīḫā

Egerçi bundan öñ ey tāze gülşen
Senüñ dāmānuñı çāk eyledüm ben

Etegüm sen de ḳılduñ çāk işde
İkimüz daḫı bir olduḳ bu işde

Çü gördi Yūsuf'uñ vardur ferāġı
Yanupdur nūr-ı Ḥaḳḳ ile çerāġı

Anuñ'çün başḳa bir kāşāne yapdı
Ne kāşāne ʿibādet-ḫāne yapdı

Girür bir gūşede ol menbaʿ-ı nūr
Olur sāye gibi giceyle mestūr

Çü buldı cān beher āsāyişinden
Elin çekdi cihān ālāyişinden (Kemāl, YZ., s. 243)

Kemāle irdi īmān-ı Zelīḫā
Muʿīn oldı aña her yirde Mevlā

Ḳodı mā-baʿdine cisr-i mecāzı
Ḥaḳīḳat ʿilminüñ açıldı rāzı

Göñülden meyl-i Yūsuf oldı ifrāz
Zelīḫā semtine naḳl eyledi nāz

Vefā itse mülāyim olsa dil-ber
Ziyāde ʿāşıḳ istiġnāya başlar

Maḥabbet ṭālibi maṭlūb idermiş
Muḥibbi gāh olur maḥbūb idermiş

İderken Yūsuf ile dest-bāzī
Ḳaçup itdi Zelīḫa iḫtirāzı

Segirdüp Māh-ı Kenʿān cüst ü çālāk
Ṭutup ardından itdi dāmenin çāk

Didi nāz ile cānānına ol dem
Bulurmış itdügin evlād-ı ādem

Teraḳḳī itdi ṭāʿāt-ı Zelīḫā
Gözinden çıḳdı yaşı gibi dünyā

Kesildi leẕẕet-i nefs-i denīden
Çekildi ʿālem-i *māʾu meni*[416]den

Felekveş mihr-i Yezdān ile ṭoldı
ʿİbādetden başın ḳaldurmaz oldı

Miṣāl-i dāl olup cismi hilāli
Ḫudā'ya secdeden olmazdı ḫālī

Görince Ḥażret-i Yūsuf bu ḥāli
Revāne oldı iḥsānı Zülāli

Zelīḫā'ya yedi ev itdi bünyād
ʿİbādet ḳılmaġ içün ol perī-zād
[…]
Yedi evde girerdi erbaʿīne
ʿİbādetgāh idi ol ḥūr-ı ʿīne
[…]
Ṣalāḥiyyetle oldı ittisāfı
Göñül āyīnesini itdi ṣāfī

Vücūdı maẓhar-ı dīdār oldı
Ne imiş *mā-hüve'l-maḳṣūdı*[417] bildi

Muḥīṭ oldı aña ʿaşḳ-ı İlāhī
Kesildi Yūsuf içün āh u vāhı

Çeküp her kişiden dest-i recāyı
Ferāġat ʿālemine başdı pāyı

[416] "Su ve meni" veya "Kim ve ne?" anlamında, varlık âlemi, bu dünya.
[417] Kasd olunan talep olunan.

Ḥicāb-ı cānib-i Mevlā'yı açdı
Bu der-bend-i mecāzı geldi geçdi

Ḥaḳīḳat baḥrinüñ bildi dilini
Ṣu gibi buldı vaḥdet menzilini (Yaḥyā, YZ., s. 161-162)

Züleyha'nın mecazî aşktan hakikî aşka geçişi, Darîr ve Ahmedî'nin mesnevilerinde de anlatılmıştır.[418]

II. I. 2. YARDIMCI KADIN KAHRAMANLARIN PSİKOLOJİK ÖZELLİKLERİ

II. I. 2. 1. ZÜLEYHA'NIN DAYESİ

Dâye Farsça bir kelime olup, Türkçede "taya" denilen çocuk bakıcısı, dadı, sütnine anlamına gelir.[419]

Mesnevilerde özellikle hikâyenin esas kahramanlarının doğumundan itibaren her türlü bakımını yapmak ve onları yetiştirmekle görevlendirilen bu kadınlar, kahramanların hayatlarının mutlu ve mutsuz her anında yanlarında yer alan, sıkıntılarına çözüm bulan, aklıyla kılavuzluk eden ve bazı hizmetlerini gören kişilerdir. Bu özellikleri bakımından halk hikâyelerinde erkek kahramanın yanında yer alan ve onlara akıl hocalığı yapan kişilere benzerler.

Değerlendirilen Yusuf u Züleyha mesnevilerinde Züleyha'nın dayesi rolündeki kadın kahramanın özellikle Züleyha ile ilişkileri içinde kendini gösteren psikolojik özelliklerine aşağıda yer verilmiştir.

II. I. 2. 1. 1. Müşfiklik / Dert Ortaklığı

Züleyha rüyasında âşık olduğunu herkesten gizlemiştir. Fakat bir süre sonra aşkın etkisiyle hâlindeki değişiklikler çevresindekileri endişelendirmeye başlar. Ona en yakın kişi olan dayesi de Züleyha'nın bir derdi olduğunu anlamış ve merak etmektedir. Çünkü çok sevdiği Züleyha'nın üzülmesine gönlü razı olmaz. Bu nedenle onunla dertleşmek ister. Züleyha'nın derdini sormadan önce onu ne kadar sevdiğini, doğduğu günden beri şefkatle annelik yaptığını, bu nedenle kendisinden bir şey

[418] bk. Ḍarīr, KY., s. 315; Aḥmedī, YZ. II, s. 39.
[419] KT., s. 602, Devellioğlu, s. 170, TS., s. 480, Dilçin, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s. 205.

gizlememesi gerektiğini söyler. Onun bu sözlerinden kahraman için dayenin en temel görevlerinin neler olduğu ve daye ile kahraman arasındaki sevgi ilişkisinin hangi boyutta olduğu anlaşılıyor:

Māh-ı ḥüsnüñ ṭoġalı mihr gibi
Bislerem sīnede sipihr gibi

Göbegüñ ḳatı ideli şefḳat ile
Saña dil baġladum maḥabbet ile

Ol zamān mesnedüm idi beşigüñ
Secdegāhum durur bu dem işigüñ

Saña cānum anañdan eşfaḳ idi
Cigerüm pāresi baġırdaḳ idi[420]

Seni cān riştesiyle baġlar idüm
Yüregüm yaġı ile yaġlar idüm

Şehd-i şīrīn lebüñe virmege şīr
Tā sehergāh olurıdum şeb-gīr

Gice pervāneyem çırāġuña ben
Bekçiyem gündüz olsa bāġuña ben

Giceler ḫıdmetüñe dāye benem
Gündüzün ḳāmetüñe sāye benem

Yürüsem omzumdasın çü melek
Götürürem sen ayı ṣanki felek

Oturursam dizümdesin yine
Deñerem saña ṣanki āyine

Ṣūret-i rāzuñı nihān itme
Ṭoġruñam baña kec-gümān itme

Neden olduñ gözüñ gibi ḫaste
Döndi çeşmüñ ġazāl-i ser-meste

Ne hevā itdi göñlüñ āşufte
Nergisüñi kim eylemez ḫufte
[…]
Göñlüñ alan eger ferişte ola
Ẕātı envār ile sirişte ola

[420] baġırdaḳ: baġrıdaḳ M.

İndirem anı gökden nūr şıfat
Eyleyüp ẕikr ü daʿvet ü himmet

Ger perī olsa kūh-ı Ḳāf içre
Bī-bedel ola ḥüsni lāf içre

Daʿvet ile müsaḫḫar idem anı
Āsitānuñda çāker idem anı

Ḫusrev olursa olup ādem-zād
Leb-i şīrīne ḳılam Ferhād (Ḥamdī, YZ., s. 80-81)

Ben ol baḥr-ı vefādan cūybārem
Ki sen servi bitürmiş der-kenārem

Götürdüm seni her gün döşüm üzre
Yaturdum giceler āġūşum üzre

Ḳucaġum olmış idi cāme-ḫʷābuñ
Elümdeydi dün ü gün ḫurd u ḫʷābuñ

Ġıdā virdüm saña şīr ü şekerden
Düzetdüm cāma-ḫʷābuñ verd-i terden

Gül-āb ile ṣuvarup gülşenüñi
ʿAbīr ü müşg ile yurdum tenüñi

Cemālüñ bāġ idi ben bāġbānı
Hezārān cān ile gözlerdüm anı

Virürdüm gülşenüñe şöyle tezyīn
Ki cennet bāġbānı eylerdi taḥsīn

Düzüp meşşāṭalarla ter gülüñi
Direrdüm şāneyile sünbülüñi

Ṣaḳınurdum gülüñi ḫār u ḫasden
Yüzüñ āyīnesin jeng-i nefesden

Yavuz göz ḳılmasun diyü gezendi
Yaḳardı ḳarşuña cānum sipendi

İdüp cān rişтesin zülfüñe peyvend
Aṣardum boynuña dürlü zebān-bend

Nihāl-i tāzeyiken ey semen-ten
Ḳomazdum sebzeveş dāmānuñ elden

Çün olduñ bāġ-ı cānda serv-i raʿnā
Yürürdüm ṣu gibi yanuñca şeydā

Nire seyr eyleseñ ey serv-i gül-bār
Saña sāyeñ gibi olurdum ḳafādār

Dilemezdüm seni gün göre gündüz
Bu ḳanda kim irişeydi yavuz göz

Ṣalınmasun diyü yanuñca sāye
Ḳomazdum gün düşe sen meh-liḳāya

Ḫırāmān servüñi andan ṣaḳındum
Ḳıyās it kim seni ḳandan ṣaḳındum

Ne oldı saña ey cānum çerāġı
Ümīdüm bāġınuñ tāze budaġı
[…]
Baña bildür nedür ḥālüñ zevālüñ
Nedür dilde ġamuñ cānda melālüñ

Bulayın neyse derdüñ çāresini
Oñuldayın yüregüñ yāresini

Baña di gizleme rāzuñ nihānī
Ki senden daḫı yig ṣaḳlarvan anı (Kemāl, YZ., s. 61-63)

Çü ṭoġduñ anadan ey bedr-i kāmil
Benüm āġūşum oldı saña menzil

Niçe ay emzirüp oldum emekdār
Ġıdā-yı cānumı eylerdüm ifṭār

Seni maʿṣūm iken mānend-i mirʾāt
Başardum baġruma *fī-külli evḳāt*[421]

Ḳaçan kim serv-i ḳaddüñ itdi reftār
Olurdum sāyeveş saña ḳafādār

Güneş gibi idüp mihrüñi pīşe
Senüñ üstüñe ditrerdüm hemīşe

Revā mı ola benden gizlü rāzuñ
Di kimdür baña yār-ı dil-nevāzuñ

[421] *fī-külli evḳāt :* Her vakit, her zaman.

Ola kim derdüñe dermān idem ben
Bu müşkil işleri āsān idem ben

Seni şeh-bāz-ı dest-i ʿaşḳ-ı dildār
Şikār itmiş gibi ey kebk-reftār

Benüm ʿömrüm benüm cānum ne olduñ
Kimüñ dām-ı belāsına ṭutulduñ

Kime yār oldı kimi sevdi cānuñ
Kime meyl eyledi serv-i revānuñ

Boyuñ serv-i revānı gibi el-ān
Sözüñi ṭoġru söyle eyle iḥsān (Yaḥyā, YZ., s. 59)

Züleyha âşık olduğunu herkesten gizlese de dayesinin bu sözleri ve ısrarı üzerine âşık olduğunu ve bu dertten dolayı içinde bulunduğu çaresizliği ilk kez dayesi ile paylaşır.

Dayesinin Züleyha'yı ne kadar sevdiğini ve küçüklüğünden beri her an yanında olduğunu Kemal Paşazade şöyle anlatıyor:

Zelīḫā'yı severdi cānı gibi
Ṣaḳınurdı anı īmānı gibi

Kiçiden beslemişdi dāyesiydi
Kenārında o servüñ sāyesiydi

Dün ü gün oluban ḳatında ḳāyim
Göz açup gün yüzin görür idi dāyim (Kemāl, YZ., s. 60-61)

Züleyha Yusuf'la ilk karşılaşmasında şaşkınlıktan kendini kaybedince dayesi onun neden bu hâle düştüğünü sorar. Züleyha Yusuf'un, rüyasında görüp âşık olduğu kişi olduğunu söyler. Bu kez onunla gerçekten bir araya gelip gelemeyeceğinden endişelidir. Bu kadar zaman sonra onu bulmuşken kaybetmek istemez. Dayesi sabırlı olmasını, artık kavuşabileceklerine dair ümitli olduğunu söyleyince Züleyha rahatlar:

Çü dāye bildi bu sūz-ı nihānı
Uzatdı şemʿ veş söze zebānı

Didi ey şemʿ-i rūşen kes bu sözi
İçüñde ṣaḳla micmer gibi sūzı

Bu sırrı ġonca gibi ṣaḳla zinhār
Ṣaḳın gül gibi rāzuñ itme iẓhār

Çoġı gitdi vü azı ḳaldı ṣabr it
Birez gün ol ṣınuḳ göñlüñe cebr it

Ümīdüm var k'olasın yāre vāṣıl
Ḳılasın ṣabr ile maḳṣūdı ḥāṣıl

Bu yüzden çün naṣīḥat itdi dāye
Sükūn geldi birez ol meh-liḳāye (Kemāl, YZ., s. 118)

Züleyha'nın aşk sırrını ilk kez dayesi ile paylaşması ve dayenin ona sabırlı olması konusunda verdiği öğütler Nahîfî ve Gubârî'de de yer almaktadır.[422]

Niyazlarına Yusuf'un sürekli nazla karşılık vermesinden bıkan Züleyha bir gün dayesiyle bu sıkıntısını paylaşır. Daye ona sabırlı olmasını, böyle bir vuslatın kıymetini bilmesini, hırs ve tama ile hareket etmemesini öğütler:

Didi ey dil-rübā yanuñda cānān
Ḳoluñda şāh-bāz-ı mülk-i Kenʿān

Vücūduñ ol sehī-ḳadde hevādār
Gözüñ āyīne-i dīdār-ı dildār

İrişdüñ ḥāṣılı bāḳī murāda
Ki mālik olduñ ol ḫayru'l-ʿibāda

O kim ḳul itdi şāhān-ı cihānı
Zihī devlet ki ḳul idindüñ anı

Ne ḥāyil var arañuzda ne aġyār
İdersin bī-vesīle ṣoḥbet-i yār

Senüñ mihrüñden oldı şimdi āgāh
Ḳabūl itdi seni ʿaybuñla ol māh

ʿAceb bundan ziyāde luṭf ola mı
Bile sevdügüñi vire selāmı

Seni ʿaşḳıyla itdi mest ü ḥayrān
Saña olur mı bundan özge iḥsān

Giderdi ġaflet uyḫusın gözüñden
Ḥicābuñ perdesin açdı yüzüñden

Vücūduñ ʿaşḳ-ı dildār ile ṭolmış
Gözüñ göñlüñ cemāl-i yār olmış

[422] bk. Naḥīfī, YZ., s. 877; Ġubārī, YZ., s. 126-128.

Olursın yār-ı ʿālī-ḳadre ḳādir
Degülsin bir nefes rāżī vü şākir

Güzeller şāhını ḳıl ḫayr ile yād
Günāhı bī-günāha itme isnād

Günāha girme şekvā itme her gāh
Senüñ yoluñda noḳṣān itmez ol māh

Degüldür senden ol dildār ḫoşnūd
Ṣaḳın elden gider şāhīn-i maḳṣūd

Perīşān eyleme gönlüñ iñende
İṭāle itme ol serv-i bülende

Cemālindedür ol şāhuñ celāli
Temennā ḳılma taḳrīb-i viṣāli

Ġanīmet gör bu deñlü vaṣlı zinhār
Çoġ itme az işi olma ṭamāʿkār

Ṣalāḥ u zühde ol kim ola muʿtād
Bir uġurdan saña olur mı münḳād

Tehevvür ʿāşıḳı eyler peşīmān
Güneşden ʿibret al ey māh-ı tābān

Çıḳar tedrīc ile çarḫ-ı berīne
İner tedrīc ile rūy-ı zemīne

Bir uġurdan yapılmaz bir ʿimāret
Teʾennī ile olur ḳaṣr-ı vuṣlat

Ḥarīṣ olmak ider insānı maḥrūm
Tehevvür gibi olmaz kār-ı meẕmūm (Yaḥyā, YZ., s. 108-109)

II. I. 2. 1. 2. Koruyuculuk / Kurtarıcılık

Dayesi Züleyha'nın rüyasında gördüğü birine âşık olduğunu öğrenince, boş bir hayalden ibaret olduğunu düşündüğü bu aşktan vazgeçmesi için ona öğütler verir. Çünkü Züleyha'nın boşu boşuna üzülmesini ve herkesin diline düşmesini istemez. Kendisinin Züleyha'yı bu yanlış yoldan döndürmek zorunda olduğunu hisseder. Fakat Züleyha'ya ne kadar dil döktüyse fayda etmez. Dayenin Züleyha'yı ikna çabaları şöyledir:

Bu ḫaberden işitdi çün dāye
Ġuṣṣalardan ḳazandı ser-māye

Ḫaber-i ḫ̌āb uyardı ḫ̌ābından
Ḫaste oldı anuñ cevābından

Bilse ger Kaʿbe-i murādına rāh
Olur idi ṣafā ile hem-rāh

Deheni gibi gördi sözleri hīç
Rāstlıḳ ḥāletini añladı pīç

ʿUḳde ḥall itmedi çü bendinden
Bir ḳaç efsūn oḳudı pendinden

Didi evvel bu dīv kārıdur
Dīve uyma ki rīv kārıdur

Görinür ādeme cemāl ile
Ṣayd ider anı sekr ü āl ile

Māh-ı Maġrib didi ki itme gümān
Ki anuñ gibi cānı göstere cān

Dīv olur mı reşk-i ḥūr-ı behişt
Ṣanma nārı ki ola nūr-sirişt

Yine dāye didi ki olma hilāl
Ḳaşlaruñ gibi egri ḫayāl

Olmasayduñ bu kec ḫayālle yār
Olmaz idüñ gözüñ gibi bīmār

Didi duḫter kec olsa ger bu ḫayāl
Rāstlar ḳametin ḳılur mıdı dāl

Rāstem n’ola küçük ise yaşum
Ṭoġruyam n’ola egri ise ḳaşum

Didi dāye muḥāli itme ṭaleb
Ki olur ol ṭaleb zevāle sebeb

Didi n’idem ki kār elümde degül
Gitdi ṣabr iḫtiyār elümde degül

Yār naḳşı ṣaḥīfe-i berde
Ṣābit oldı niteki mermerde

Esme yil gibi olma od gibi germ
Gitmez ol naḳş mermer olmaz nerm

Bunca pend ü füsūn ile dāye
Çāre bulmadı çün Züleyḫā'ya (Ḥamdī, YZ., s. 81-82)

İşitdi dāye çün ol gül sözini
Yitürdi ḥayretinden kendüzini
[…]
Görür ḳ'ol gül-ʿ iẕār uymış hevāya
Hevāya uymış u düşmiş belāya

Oñulmaz yāreyimiş derdi bildi
Naṣīḥat ḫāmesin ser-tīz ḳıldı

Eyitdi ey perī dīvāne olma
Ṣu gibi gördügüñ naḳşıyla ṭolma

Saña düşmez ṣu gibi māyil olmaḳ
Gerek āyīneveş sengīn-dil olmaḳ
[…]
Kişi gördügine dil virmek olmaz
Nice ṣūret var aña irmek olmaz

Ḫuṣūṣan naḳş k'ola düşde peydā
K'igen olmaz muḳarrer ḥāl-i rüʾyā

Niçe düş var ki olur nefse ol dām
Ḥakīm eydür aña *eżġāṯü aḥlām* [423]

Bu ṣūret kim görürsin dīv işidür
K'anuñ insāna dāyim rīv işidür

Düzer bir şekl-i zībā naḳş-ı mevzūn
K'ider bir fitnesi biñ cānı meftūn (Kemāl, YZ., s.64-65)

Züleyha dayesinin bu sözlerine kızarak cevap verince dayesi öğütlerine devam eder. Züleyha'nın düşüncesinin yanlış olduğunu ve bu düşünceden vazgeçmesini söyler:

Girü pend itdi dāye eydür ey māh
Uyuban ġūl-i nefse olma güm-rāh

Ser-i zülfüñ gibi itme sözüñ pīç
Dehānuñ gibi aṣlı yoḳdur hīç

[423] *eżġāṯü aḥlām*: Karışık rüyalar.

Sözüñ çīn itme kim aṣlı ḫaṭādur
Ḳaşuñ mānendi bu fikr egri rādur

Hilāle dönmesün ḳaddüñ nihāli
Çıḳar başuñdan ol egri ḫayāli

Eger egri ḫayāle yār olasın
Gözüñ gibi gerek bīmār olasın

Bunuñ emṣāli nice mekr ü tezvīr
Nigārınuñ öñünde ḳıldı taḳrīr

Bu yüzden bir niçe söz ḥikmet-āmīz
Didi idüp naṣīḥat āteşin tīz (Kemāl, YZ., s.65)

Züleyha sözlerine inanmadığını sanarak dayesine yine kızar ve bu aşk konusunda kararlı olduğunu söyler. Fakat daye ne olursa olsun onu bu aşktan vazgeçirmek konusunda ısrarlıdır. Hâlâ onu ikna etmeye çalışır. Sonunda sözlerinin fayda etmediğini görünce Züleyha'nın bu hâlini gizlice annesine bildirir:

Didi dāye girü kim ey perīvār
Ḳamumuzdan ulu ʿaḳluñ bilüñ var

Dirüp ʿaḳluñı cemʿ eyle özüñi
Niçün rüsvāy idersin kendüzüñi

Ḳaçan ʿaḳıl düşer bāṭıl ḫayāle
Niçün yoḳ yire düşersin melāle

Anuñ kim yoḳ cihānda ad u şānı
Alınmaz hīç aġzından nişānı

Nic'itsün kişi anı ḳanda ṣorsun
Kime ṣorsun ne bilsün ḳanda görsün

Yazılmaduḳ yazuya noḳṭa ḳonmaz
Açılmaduḳ varaḳdan ḫaṭṭ oḳunmaz

Hele ṣabr idelüm bārī bu kāre
Ki ṣabr ile olur her işe çāre

Bu yüzden bir niçe pend ü naṣīḥat
Didi işitdi k'olmaya faẓīḥat

Ne deñlü söylediyse itmedi kār
Görür dāye ki olmış kārı düşvār

Anasına nihānī didi ḥālin
Ḳızınuñ ʿaşḳ derdinden melālin (Kemāl, YZ., s.66)

Yahya'nın eserinde Züleyha'nın birden çok dayesi vardır. Hepsi de aşk yüzünden Züleyha'nın hâlindeki değişmeyi görünce onun daha kötü olmasını engellemek için çare aramaya başlarlar. İçlerinden biri Züleyha'nın aşka düştüğünü anladığını ima ederek, bunun bir hata olduğunu, babası duyarsa onun bile gözünden düşeceğini, herkesin diline düşmekten kaçınması gerektiğini söyler:

Olurlar dāyeler tedbīre meşġūl
Kılurlar her biri bir pend-i maʿḳūl

Birisi gül gibi açdı dehānı
Didi ey ḫaste-diller mihrbānı

İrem gülzārıdur ẕātuñ hemāna
Iraġ itsün ḫazāndan Ḥaḳ Taʿālā

Yine āyīne-i rūyuñda ey yār
Ḳaṣāvetle melālet ṣūreti var

Nedür bu rūy-ı zerd ü eşk-i mevvāc
Bu ʿāşıḳlıḳ libāsın eyle iḫrāc

Cemālüñ mihri irişmiş zevāle
Bir ay içinde dönmişsin hilāle

Dehānuñ gibi bir gizlü ḫaber var
Kemend-i ʿaşḳa olmışsın giriftār

Ṭuyarsa şāh-ı Maġrib bu ḫaberden
Düşersin göz yaşı gibi naẓardan

Seni ʿaşḳ ile gördüm böyle bīmār
Ben öldüm ġamdan ey gül yüzlü dildār

Olur mı gülşenüñ aḥvāli muḫtel
Şitādan irmese aña ṣovuḳ el

Melāmet görme perhīz it ḫaṭādan
Ṣaḳın şemʿ-i vücūdı ol hevādan

Hilāl ebrūsına olma hevāyī
Tırāş it ḫāṭıruñdan egri rāyı

Hevālandurma zaḫm-ı tīr-i yārı
Ṣaḳın elden ḳoma ṣabr u ḳarārı
[…]
Hevāya serv gibi olma māyil
Hevāyīlikden ey meh-rū ne ḥāṣıl

Seven gün gibi bir ʿālī-cenābı
Dükenmez ẕerre gibi ıżṭırābı
[…]
Eyā şehr-i vücūduñ meh-liḳāsı
Melāmet gerdinüñ olma ṣabāsı
[…]
Ṭaralma ġoncaveş hecr ile nā-çār
Geñince ola şāyed vuṣlat-ı yār

Viṣālüñ bāġına başdurma bāġī
İzinden bulınur uġrı yataġı (Yaḥyā, YZ., s. 58-59)

Züleyha bu aşktan her şeye rağmen vazgeçmeyeceğini, bu yüzden dostlarının boş yere nasihat etmemesini söyleyerek kararlılık sergileyince daye çaresiz kalır bir kez daha konuşur:

Zelīḫā'ya girü tekrār dāye
Didi ʿazm itme rāh-ı nā-sezāya

Düşüñde gördügüñe olma māyil
Beḳāsuz naḳşa baḳmaz ʿayn-ı ʿāḳil

Dehānuñ gibi ey şāh-ı zamāne
Göñül virme vücūdı olmayana

Meger dil degdi sen şīrin-dehāna
Ki döndi reng-i rūyuñ zaʿferāna

Ya tesḫīr eyledi bir ehl-i tesḫīr
Ki ḥüsn ü behcetüñe irdi taġyīr

Bu ġamdan dāye ḳaddini ḫam itdi
Ḳaralar geydi ḫaylī mātem itdi

Ḳapusında idüp feryād u efġān
Arardı ṭurmayup derdine dermān

Seḥer vaḳtine dek yaḳdı sipendi
Gide yaʿnī yavuz gözler gezendi

Devāsı oldı dermānuñ ḫilāfı
Şifāsı olmadı derdine şāfī (Yaḥyā, YZ., s. 61)

Züleyha Yusuf'u iftira ile zindana hapsettirdikten sonra ayrılığına dayanamayıp intihara kalkışır. Onu o hâlde gören dayesi imdadına yetişir ve kurtarır:

Bu ḥāl içindeyiken irdi dāye
Ayaġına yüzin sürdi çü sāye

Ayaḳlarına ḳolın ḳıldı ḫalḫāl
Yüzin yırtup ṣaçını yoldı fi'l-ḥāl

Fiġān u zārīyile eyledi āh
Ḳomadı kim düşe burcından ol māh

Dürişdi her ne itdi ise itdi
Bu māhı yine burcına iletdi (Kemāl, YZ., s. 215)

ʿĀşıḳuñ mevtidür firāḳ-ı nigār
Hem-dem iken ʿale'l-ḫuṣūṣ aña yār

Bulmayup çāre cāna ḳaṣd itdi
Aṣṣı yoḳ çün ziyāna ḳaṣd itdi

Der ü dīvār ile dögüp serini
Cānına çekdi ḫūnī ḫançerini

Diledi cānı ġamdan ide ḫalāṣ
Elini yitdi ṭutdı dāye-i ḫāṣ

Dest ü pāyın öpüp duʿā itdi
Derdine pend ile devā itdi (Ḥamdī, YZ., s. 154)

Daha sonra Züleyha'yı karşısına alıp öğütler verirken aşk yolunda pir olduğunu ve bu konudaki tecrübelerini anlatır. Buradan dayenin Züleyha'ya aşk konusunda akıl vermesinde bu tecrübelerinin etkili olduğu anlaşılıyor. Daye bu konuda tecrübe sahibi olduğunu ve Züleyha'nın nasıl davranması gerektiğini şu sözleriyle dile getirir:

Öñinde oturup itdi naṣīḥat
Didi işit ne söyler pīr-i ḥikmet

Ṭarīḳ-ı ʿaşḳa çün başduñ ḳadem sen
İşit erkānını benden atam sen

Bu yol bir yol durur issüz ḳuş uçmaz
Bilürsin ḫod ḳulaġuzsuz ḳuş uçmaz

Bu ṭutduġuñ ṭarīḳuñ pīriyin ben
Bu meydān erlerinüñ biriyin ben

N’ola ger ʿavret isem görmişem iş
Olur merdāne ʿavretlerde cünbiş

Öküş çekdüm bu işüñ renc ü derdin
Dilüm ṭatdı bu işüñ germ ü serdin

Ḥarāmīden ḫalās idince başı
Niçe döḳdüm bu yolda ḳanlu yaşı

Bu yoluñ daḫı var yüzümde gerdi
Bu yol gerdiyile gözüm aġardı

Bu yol gerdinden olmışdur bilüm ḫam
Bu yolda kişiye yük yük çöker ġam

Belī bu yol erinüñ yük gerekdür
Ne yük kim uralar çekmek gerekdür

Yolın balçıḳ iderse gözi yaşı
Ḳaluban ḫar gibi ṣalmaya başı

Ḳarañu ḳılsa öñin dūd-ı āhı
Yaḳuban sīne odın gözleye rāhı

Bu yol ḫārı dolaşsa dāmenüñe
Maḥabbetdendür ey gül gülşenüñe

Taḥammül vaḳtıdur ḫār-ı belāya
Ḳarāruñ gül gibi virme hevāya

Gözet servi nice ṣābit-ḳademdür
Vefā yolında anuñ’çün ʿalemdür

Ne deñlü ser-zeniş gördi ṣabādan
Yüzin döndürmedi rāh-ı hevādan

Ṭarīḳ-ı ʿaşḳ zādı derd ü miḥnet
Bi-ḥamdi’llāh ki zāduñ bī-nihāyet

Hemīn kendüñe hem-rāh u münāsib
Bulup ol menzil-i ʿuşşāḳa ṭālib

Ḥarāmīden dilerseñ ḳurtıla baş
Ḳarār u ṣabrı eyle yār u yoldaş

Dilerseñ kim murāduñı bulasın
Gerek kim ṣabrıla hem-rāh olasın

Ki ʿāşıḳ ṣabrıl'olur yāre vāṣıl
Olur ṣabr ile her maḳṣūd ḥāṣıl

Egerçi ṣabr olur aġudan acı
Velī derd ehlinüñ oldur ʿilācı
[…]
Kişi sengīn gerek mānend-i kūhsār
Gerekmez yil gibi olmaḳ sebüksār
[…]
Olur ṣabrıla ḥāṣıl devlet-i vaṣl
Gerek tedrīc ile devlet budur aṣl

Kime yil gibi tīz uġrarsa devlet
Geçer ardından irür seyl-i miḥnet

Açılmaz iş birez bağlanmayınca
Yig oldur kim gele devlet geñince

Niçe bunuñ gibi esrār-ı ḥikmet
Didi ol meh-ruḫa bu pīr-i fıṭnat (Kemāl, YZ., s. 215-216)

Dest ü pāyın öpüp duʿā itdi
Derdine pend ile devā itdi
[…]
ʿAḳluñı dir teʾemmül it bir dem
Ṣabra yüz ṭut taḥammül it bir dem

Diñle pendüm bu işde ben pīrem
Gözle rāyum ki ehl-i tedbīrem

Yāra ḳahr itdüñ uyduñ aġyāra
Kim ider anı k'eyledüñ yāra

Çün saña senden oldı bu taḳṣīr
Ṣabra saʿy it ki yoḳ daḫi tedbīr

Maʿrifetden olar ki ber yidiler
Kendüsi düşen aġlamaz didiler

Çünki cūş itdi şarṣar-ı endūh
Dāmene çek ayaġı niteki kūh[424]

[424] Dāmene çek: Dāmenecek M.

Cünbiş itme bu dem ṣaḳın çün gāh
Yile virüp ḥużūrı olma tebāh

Nice şīrīn dimiş bunı dānā
Ki olur ṣabr ile ḳoruḳ ḥalvā
[…]
Dāye pendi ḳoyup Züleyḫā'ya
Cānına itdi ṣabrı ser-māye

Dāmen-i ṣabra çekdi pāyını cüst
İtdi kār-ı taḥammülini dürüst (Ḥamdī, YZ., s. 154-155)

Züleyha Yusuf'u ilk görüşünde heyecandan kendisini pencereden atmaya kalkışmıştır. O zaman da dayesi tarafından kurtarılmıştır:

Ḳaṣd ḳıldı pençireden kendüzin
Kim ṣalaydı Yūsuf ardına özin

Ṭurdı yirinden nigār āşuftevār
Kendüzin ḳılmaḳ dilerdi āşikār
[…]
Ṭayalar ṭutdılar ol dem dil-beri
ʿĀşıḳ olanlardan olur dil berī (Ḍarīr, KY., s. 172-173)

Züleyha Yusuf zindandayken bir gece ayrılık acısıyla ağlayıp inler ve bu üzüntüye daha fazla katlanamayınca hemen dayesinin yanına gider. Ona birlikte Yusuf'u görmek için zindana gitmek istediğini söyler. Dayesi onun iyi ya da kötü her anında yanındadır. Gece vakti Züleyha'ya eşlik eder:

ʿĀḳıbet göñli itmeyüp ārām
Dāyesine varup o serv-i ḫırām

Didi yalvarup aña ey ana
Gidelüm gel bu gice zindāna

Bir bucaġında oturup pinhān
Görelüm n'eyler ol şeh-i ḫūbān
[…]
Dāyesiyle o server-i rindān
İtdiler ʿazm-i cānib-i zindān (Ḥamdī, YZ., s. 155-156)

II. I. 2. 1. 3. Aracılık

Züleyha Mısır'da Yusuf'u ilk kez gördüğünde onun düşünde görüp âşık olduğu kişi olduğunu anlar ve bu durumu dayesine açıklar. Sevdiğine bu kadar

yakınlaşmışken onu kaybetmek istemez. Ancak Züleyha evli bir kadındır. Çocuğu yoktur. Yusuf'u oğul bahanesiyle satın almak ister. Bu isteğini Yusuf'a iletmesi için dayenin aracılık etmesini ister. Dayeye bu yardımına karşılık, çok değerli bir hamailini bahşiş olarak verir, Yusuf'tan getireceği her haber için bin mücevher vermeyi vaat eder:

Dilegüm senden oldur ey dāye
Ḫaberüm irgüresin ol aya

Diyesin kim ʿAzīz-i Mışr zeni
Diler alup oġul idine seni

Müşterī olur ise ger aġyār
Olmasun rāżī ol ḳamer zinhār
[…]
Cevherī heykelini ol miskīn
Virdi pā-müzd dāyesine hemīn
[…]
Vaʿdeler eyledi ki varup aña
Getürürseñ anuñ sözini baña

Bir kelāmına biñ güher vireyin
Ne güher belki cān u ser vireyin (Ḥamdī, YZ., s. 104)

Daye Züleyha'nın bu isteğini yerine getirmek için hemen Yusuf'a gider ve durumu ona bildirir:

Defʿī ṣūret degişdi ol dāye
Perde altında nitekim sāye

Yil gibi çıḳdı ṣu gibi aḳdı
Güheri şeh ḳulaġına ṭaḳdı

Yusuf'un verdiği cevabı da Züleyha'ya söyler:

Yūsuf'a çünki vāṣıl oldı ḫiṭāb
Ḫastesine bu resme virdi cevāb

Ki Züleyḫā'ya benden eyle selām
Bilürem ḥālini ne ise tamām

Eylemesün oġul bahānesini
Bilürem ben anuñ fesānesini

Çün bile ḥāl-i ʿāşıḳı dildār
Bī-vesīle olur ḳamu bāzār

Yidi yaşında çün o bedr-i cemāl
Oldı naḳş-ı ḫayālüm ile hilāl

Ben daḫi anı görmiş idüm o dem
Sīneme dāġın urmış idüm o dem

İlle yoḳdur bize mecāl-i viṣāl
Çoḳ belā çekmeyince bir niçe sāl

ʿĀşıḳa bundan özge olmaya dem
Vaṣl-ı dildār ile ola ḫurrem

Gele yüz nāz ile muḳābeleye
Başlaya luṭf ile muʿāmeleye

Diñledi bunı ṭañladı dāye
Vardı virdi ḫaber Züleyḫā'ya (Ḥamdī, YZ., s. 104-105)

Gubârî'de Züleyha Yusuf'u satın alma isteğini dayesinin Yusuf'a değil, kocası Aziz'e iletmesini söyler. Bu eserde daye Aziz ile Züleyha arasında aracılık eder.[425]

Yusuf Züleyha'nın yakınlaşmalarına karşılık vermeyince Züleyha onu satın alıp sarayına getirdiğinde başlayan kavuşma günlerinin mutluluğunu kaybeder ve derin bir üzüntüye boğulur. Onun bu hâlini gören dayesi derdini sorunca Yusuf'un kendisine bir türlü yüz vermediğini söyler ve dayenin gidip onunla konuşmasını ister:

Çün Züleyḫā ġamın gidermedi yār
Dāyesin gördi kendüye ġam-ḫᵛār

Didi ey vaḳt-i ġuṣṣada yārum
Āteşüme yanan hevādārum

Demidür baña ehl-i rāz olasın
Yine derdüme çāre-sāz olasın

Serümi pāyuñ eyle ey server
Var dilümden nigāra söyle ḫaber (Ḥamdī, YZ., s. 123)

Didi ey dāye demdür yārlıḳ ḳıl
Ġam öldürmezdin öñ ġam-ḫᵛārlıḳ ḳıl

Eger irmezse senden bāb-ı himmet
Baturur zevraḳum girdāb-ı miḥnet

[425] bk. Ġubārī, YZ., s. 110.

Ḳadem ḳıl rence var cānān ḳatına
İlet tenden ḫaber ol cān ḳatına

Benüm aġzumdan ol şīrīn-zebāna
Digil göynüklü sözler yana yana (Kemāl, YZ., s.135)

İdegör ḳādir iseñ bir devāya
Döyemez oldı cānum bu cefāya

Ġamından oldı baġrum yāre yāre
Hüner budur ki çāre eyle yāre

O serv-i ser-keş ü yār-i dil-āver
Gözi açılmaduḳ şāhīne beñzer

Naṣīḥat eyle göñlini ele al
Ola kim idesin bir ḥīle vü āl

Ne yüzden el virürse ṣoḥbet-i yār
Aña göre aña ḳıl keşf-i esrār (Yaḥyā, YZ., s. 110)

ʿĀḳıbet dāyesini gönderdi
Ol füsūn māyesini gönderdi

Didi ne eylerseñ eyle dāyecigüm
Ġam deminde neşāṭ māyecigüm

Meded eyle revān ol ey dāye
Ḥālümi rūşen eyle ol aya

Sen zebān ol nigār gūş olsun
Başdan ayaġa gūş-ı hūş olsun

Evvelā benden it nigāra selām
Sāniyā eyle iḥtirām-ı tamām

Di ki ʿaşḳuñ yolında ol ġamvār
Hep işitdüñ ne çekdügin tekrār (Ġubārī, YZ., s. 140-141)

Daye bunun üzerine Züleyha'nın ağzından Yusuf'a kısaca şu sözleri söyler:

Ḥaḳ seni itdi çün felek-pāye
N'ola ṣalsañ fütādeñe sāye

Luṭf ile yap dilin Züleyḫā'nuñ
Ki olupdur ezelden eyvānuñ

Bir niçe defʿa virdi yoluña cān
Saña ḥükmi revādur olsa revān

Çünkü ʿaşḳuñla kesdiler göbegin
Kesme elden anuñ ümīd etegin

Ṭıfl olaldan ṭufeylidür ġamuña
N'ola irerse vaṣl-ı ḫurremüñe

Seni üç defʿa gördi ḫˇāb içre
Geçdi ʿömri teb ü tāb içre

Ṣu gibi gāh düşdi zencīre
Yil gibi gāh āh-ı şeb-gīre

Şimdi döndi cefāñ ile mūya
Naẓar itmezseñ āh ol āhūya

Naḳd-i cān olmadın daḫi güm aña
Demidür eyleseñ teraḥḥum aña
[…]
ʿİzzetüñden ne eksilür ey şāh
İtseñ eksiksüz ol ḥaḳīre nigāh (Ḥamdī, YZ., s. 123)

Zelīḫā gerçi zībā dil-rübādur
Kemend-i ʿaşḳuñ ile mübtelādur

Kiçiden ʿaşḳuñ ile ḳoşdı başın
Gözi az yaş içinde dökdi yaşın
[…]
İñilder derd ile dūlāb gibi
Döker göz yaşını seyl-āb gibi

Teni nāl oldı nāl eylemekden
Kesildi göñli içmekden yimekden

Yidügi lāleveş ḫūn-ı cigerdür
İçinde dāġ-ı māder-zād vardur

Yüzüñe ḳarşu ey şemʿ-i cihān-tāb
Çerāġ-ı ṣubḥ gibi ḳaldı bī-tāb

Teraḥḥum vaḳtidür ol derdmende
Esirge şefḳat ile müstemende

Zeḳāt-ı ḥüsnüñi virüp gedāña
Naẓar ḳılsañ demidür mübtelāña (Kemāl, YZ., s.135-136)

Güneş gibi yüzine ḫˇār baḳma
Gözi yaşı gibi gözden bıraḳma

O gülzāra ne var ey çarḫ-ı iḥsān
Seḥāb-ı şefḳatüñ yaġdursa bārān

ʿIyān olsa şefāʿat āfitābı
Giderseñ perde-i ebr-i ḥicābı

Şuʿāʿ-ı şems-i ʿālemgibi gāhī
Der-āġūş itseñ ol gün yüzli māhı

Ḫarāb-ābād-ı göñlin eyle maʿmūr
Güneş yüzüñden alsuñ ol ḳamer nūr
[…]
Şeh-i ʿālemsin ey ẕıll-ı İlāhī
Żaʿīf ü nā-tüvānuñ ol penāhı
[…]
Saña maḳdūrını ṣarf itdi ol yār
ʿAẓīmü'ş-şān iken oldı perestār

Yerindürme nigār-ı gül-ʿiẕārı
Bir iki gün müdārā eyle bārī
[…]
Yiridür eyleseñ luṭf u ʿināyet
Yire gökden yaġar bārān-ı raḥmet

Ümīdi ḳapusından ḳılma maḥrūm
Nesi var kim saña olmaya maʿlūm

Niyāzını bu resme ḳıldı taḳrīr
Ne aṣṣı ḳılmadı tedbīri teʾṣīr (Yaḥyā, YZ., s. 111)

Yusuf'a dayenin sözleri de fayda etmez. Yusuf doğruluktan vazgeçmeyeceğini ve ekmeğini yediği Aziz'e böyle bir ihanette bulunmayacağını, bu nedenle Züleyha'nın kendisinden uzak durmasını söyler. Daye Züleyha'ya gelip olanları anlatır ve bu sevdadan vazgeçmesini söyler:

Çi ger dāye itdi efsūn āteşin germ
Dil-i Yūsuf velīkin olmadı nerm
[…]
İşitdi Yūsuf'uñ sözin çü dāye
Gelüp virdi ḫaber ol meh-liḳāya

Didi ey sevr-ḳad geç bu hevādan
Saña yoḳdur vefā ol pür-cefādan

Dimedük söz ḳomadum Yūsuf'a ben
Dilümi sözde ḳıldum tīz sūsen

O rişte gibi boynın itmedi pīç
Egerçi ḫamdur ṭutmaz dikiş hīç (Kemāl, YZ., s.136)

Çün Züleyḫā'ya dāye virdi ḫaber
Ġuṣṣadan ḳalbi oldı zīr ü zeber (Ḥamdī, YZ., s. 124)

Kelām-ı Yūsuf'ı gūş itdi dāye
Didi tafṣīl ile ol mübtelāya (Yaḥyā, YZ., s. 112)

Aldı aḫbār-ı Yūsuf'ı dāye
Vardı ʿarż eyledi Züleyḫā'ya

Çün Züleyḫā işitdi aḫbārı
İtdi derd ile nāle vü zārı (Ġubārī, YZ., s. 142)

II. I. 2. 1. 4. Büyücülük / Hilekârlık

Züleyha'nın dayesi büyücülükte son derece mahir ve hilekâr bir kadındır. Züleyha'nın dertlerine kimi zaman bu özelliklerini kullanarak çözüm bulur. Hamdî ve Kemal Paşazade onun bu özelliklerini şöyle anlatmışlardır:

Dāyelerden var idi bir dāye
Siḥr iderdi füsūn ile aya

Siḥr ile mār gibi Mārūt'ı
Çāha ṣalaydı belki Hārūt'ı

Āteşe ṣalsa naʿli zülfi miṣāl
Ṭoldururdı cihāna fitne vü āl

Fitne fennine eylese tedrīs
Sebaḳ alurdı diz çöküp İblīs

Odı ṣuyıla cemʿ ide dilese
Māhdan mihri menʿ ide dilese

Nice maʿşūḳ ʿāşıḳ olmış idi
ʿAşḳ ṭavrında fāʾiḳ olmış idi (Ḥamdī, YZ., s. 80)

Meger bir dāyesi vardı füsūnger
Ẓarīfe çāpüke cüst ü süḫanver

Füsūn u siḥr ü telbīs içre kāmil
Görinür bir başı içinde biñ dil

Eger şākird olaydı aña İblīs
Nice yıl ögreneydi mekr ü telbīs

V'eger cāẕūlıġa āheng ideydi
Taşı mūm ide mūmı seng ideydi

Eger Hārūt ile ṭura otura
Ṣuya iltüp yine ṣusuz getüre

Ṣaçın siḥr ile çün mār ide ḳıl ḳıl
Görüp ḥayrān ḳala Hārūt-ı Bābil

Maḥabbet yolına yilmiş yopulmış
Gehī ʿāşıḳ gehī maʿşūk olmış

Bilür şūrīde ʿāşıḳ ḥāl u ḳālin
Öper maḥbūb dil-berler cemālin

Kimi kim medḥ idüp başlasa öge
Çıḳarur yir dibinde olsa göge (Kemāl, YZ., s. 60)

Gubârî'de dayenin bu özellikleri Züleyha'nın ağzından şöyle anlatılır:

Fikr ü tedbīri siḥr-i sāḥir idi
Dāstān u füsūnda māhir idi

ʿAşḳ fenninde kār-sāz idi
Bāz-ı ʿaşḳ idi ʿaşḳ-bāz idi (Ġubārī, YZ., s. 126)

Yusuf Aziz tarafından satın alındıktan sonra, bir gün babasının hasta olduğunu öğrenince çok üzülmüştür. Züleyha'nın dayesi Yusuf'un bu kadar çok üzüldüğünü görünce babasına olan ilgisini kesmek için bir hile düşünür. Çünkü Yakub Züleyha için bir rakiptir. Bu nedenle Züleyha ile birlikte bu hileye karar verirler. Yusuf'a babası Yakub'un öldüğü yalanını söylerler:

Zelīḫā'ya didi bir gice dāye
Yaḳışmaz Yūsuf'uñ göñli buraya

İkide birde yād eyler diyārın
Geçürür āh ile leyl ü nehārın

Ḳuralum ḥīle vü tezvīre üslūb
Diyelüm Yūsuf'a fevt oldı Yaʿḳūb

Ölen ardınca ölmiş yoḳ meṣeldür
Ẓarāfet idelüm ġāyet maḥaldür

Hemān meşġūl olalum bu nifāḳa
Kesilsün ġayrı yirlerden ʿalāḳa

Ġam-ı Yaʿḳūb'dan bulsun ḫalāṣı
Yaluñuz bize olsun iḫtiṣāṣı

Maḥabbet itmez iḫvānına ol yār
Anuñ Yaʿḳūb'dan ġayrı kimi var

O daḫi ṭarḫ olınca ara yirden
Bize ḳalur hemān ol şemʿ-i rūşen

Maḥabbet ʿāleminde ḳalmaz aġyār
Gül-i bī-ḫār olur gūyā ki dildār

ʿAceb olmaz bu deñlü rāy-ı tezvīr
İder ʿaşḳ ādemi çūbān-ı ḫınzīr (Yaḥyā, YZ., s. 94)

Züleyha'nın yalvarışlarına Yusuf sürekli yüz çevirir. Züleyha bu nedenle üzgün ve çaresizdir. Züleyha'nın çaresizliğini gören dayesi onun vuslata ermesi için hile ile bir çare düşünür. Züleyha'nın yedi haneli, duvarlarında Yusuf'la ikisinin sarmaş dolaş resimlerinin olduğu muhteşem bir köşk yaptırıp Yusuf'u gizlice işret için oraya davet etmesini söyler. Orada duvarlarda ikisinin resmini gören Yusuf'un Züleyha'ya meyledeceğini düşünerek böyle bir hileye karar vermiştir:

Didi dāye ki ey gözüm nūrı
Odlara yaḳma cān-ı mehcūrı

Geldi göñlüme bir mübārek kār
Umaram bulasın anuñla ḳarār

Diler iseñ söyüne oduñ eger
Ḫarc olınsun ṣu gibi sīm ile zer

Ger irem dir iseñ ṣafā-yı deme
Eylesünler bināyı bir İrem'e

Cā-be-cā yazsun anda ehl-i nuḳūş
Ṭapuñı Yūsuf ile hem-āġūş

Her ṭarafdan görinse aña bu ẕevḳ
Göñlüñe ṭolar idi tābiş-i şevḳ

Ol nigāra bu naḳşı geçseñ eger
Cānına mihrüñ eyler idi eṯer

Göz görürken göñülde ṣabr olmaz
Olmasa ṣabr cāna cebr olmaz (Ḥamdī, YZ., s. 132)

Hem āḫir böyle tedbīr itdi dāye
K’ide hem-ser bu ḫurşīdi ol aya

Yapa bir ḳaṣr-ı ʿālī Mıṣr içinde
Ki olmaya naẓīri ʿaṣr içinde

Der ü dīvārını itdüre taṣvīr
Zer ü sīm-āb ile devrini taḥrīr

Zelīḫā ṣūretin Yūsuf miṣālin
Bu ikinüñ kemālinde cemālin

Yazarlar birbiri yanında dāyim
Geh oturmış olalar gāh ḳāyim

Tolamış birbirinüñ biline ḳol
Bunuñ zülfi anuñ boynına meftūl

O diñler nāz ile gūyā bu söyler
Ṣunar bu leblerin ol būse eyler

Ne ṣūret var ise ʿīş ü ṣafāda
Yazalar mümkin olduḳca orada

Ki dāyim gördügince Yūsuf anı
Yüregi oynaya ṭalbına cānı

Naẓar ḳılduḳca aña aġzı ṣulana
Gözi ögrene vü göñli dölene

Görüp imrendügince ol serveri
Zelīḫā’ya ḳoya meyli żarūrī

Ṣafā vü ẕevḳa ola göñli māyil
Ḥicāb-ı zühd aradan ola zāyil

Göñül çün mest ola cām-ı ṭarabdan
Ḳarārı ḳalmaya şūr u şeġabdan

İçüp lāle gibi cām-ı ṭarabnāk
İde gül gibi ʿişmet perdesin çāk

Çü dāye gördi bu tedbīri ṣāyib
Didi irer bu kez maṭlūba ṭālib

Zelīḫā’ya anı taḳrīr ḳıldı
Bu ḥīleyle anı taġrīr ḳıldı (Kemāl, YZ., s. 153)

İdelüm bir kemend-i ḥīle peydā
Ola kim ṭutıla ol māh-ı ġarrā

Yidi ḫāne yapalum ol perīye
Felekveş içeriden içeriye

Seni anuñla ey mihr-i cihān-gīr
İdelüm ʿālem-i vaṣl ile taṣvīr

Derūn-ı ḫānede yüz yirde cānā
Ḳılalum bu iki taṣvīri peydā

Gele bu vech ile göñline bir ḥāl
Ola Yūsuf saña şāyed ki meyyāl

Cemālüñ ola her cānibde peydā
Neye baḳsañ seni ide temāşā

Naṣīḥat eyledi aña bu yüzden
Ḳabūl itdi sözin ol şems-i rūşen (Yaḥyā, YZ., s. 125)

Dayesinin Züleyha'nın aşk derdine çare olması için düşündüğü bu hile diğer mesnevilerde de yer almaktadır.[426]

II. I. 2. 2. YUSUF'UN DAYESİ

II. I. 2. 2. 1. Evladından Ayrı Düşürülen Anne

Yusuf'un babası Yakub, annesi Rahil ölünce Yusuf'a annelik yapması için İsrail adlı bir daye satın alır. Kimi eserlerde dayenin adından söz edilmez, "karavaş" olarak geçer. İsrail'in de emzikli bir oğlu vardır. Yakub Yusuf'un emeceği süte ortak olduğunu düşünerek dayenin oğlunu satar. Oğlundan ayrılan daye Yakub'a oğlundan ayrı düşmesi için beddua eder. Rivayete göre Yakub bu nedenle Yusuf'tan ayrı düşmüştür. Burada İsrail, evladından ayrı düştüğü için yüreği evlat acısıyla yanmış ve bu acıyla duası kabul olmuş bir anne rolündedir.[427]

Baʿżılar dir ki öldi çün Rāḥīl
Yūsuf'a dāye oldı İsrāʾīl

Dāyenüñ var idi bir oġlanı
Yūsuf'ı emzürürdi hem anı

[426] bk.ʿAlī, KY., s. 311-315; Ḥamza, YZ., s. 234-236; Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 198-200; Ḍarīr, KY., s.183; Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 199-203; Naḥīfī, YZ., s. 877-878; Şerīfī, YZ., s. 20; Ġubārī, YZ., s. 156-157; Aḥmedī, YZ. I, s. 58- 61.
[427] bk ʿAlī, KY., s. 460-461; Ḍarīr, KY., s. 137-138; Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 150-152;

Ṣatdı Yaʿḳūb ayırdı ol veledi
Yūsuf'a süd çoġ olmasın diledi

Derd ile ol kenīzek itdi fiġān
Ol ciger gūşesiyçün aġladı ḳan

Yüz urup Ḥażret'e nidā itdi
Añdı Yaʿḳūb'ı bed-duʿā itdi

Didi ey ḫalḳa ʿadl iden sulṭān
Baña Yaʿḳūb itdi ẓulm u ziyān

Nūr-ı dīdemden eyledi beni dūr
Ḳalmışam ḥasret ile ben mehcūr

Ḳıl anı sevdüginden daḫı dūr
Aġlamaḳdan gözinde ḳalmaya nūr

Virdi Ḥaḳ ol ġarībe maṭlūbı
Yūsuf'ından ayırdı Yaʿḳūb'ı (Ḥamdī, YZ., s. 36)

Sûlî Fakîh'de bu dayenin adından söz edilmez. Yusuf iki aylıkken annesi ölünce Yusuf'a bakması için babasının satın aldığı bir kadındır.

Aldı ol ṭaya Yūsuf'ı bisledi
Kendünüñ oġlancuġı bile idi

Gāh Yūsuf'ı emzürür gāh oġlanı
Zīrā oġlancuḳ idi ḳomaz anı

İkisini daḫı emzürür idi
Yaʿḳūb ol ḳaravaşı görür idi

Kim Yūsuf'dan oġlın artuḳ emzürür
Geldi Yaʿḳūb ol ḳaravaşı ürür

Çekdi oġlanını elinden alur
Ol ḳaravaş şöyle bī-çāre ḳalur

Aġlayugördi eline girmedi
Yaʿḳūb ol oġlancuġı gör n'eyledi

Varur ol oġlanı bāzārda ṣatar
Anasınuñ cānını oda atar

Bildi ḳaravaş ki gitdi oġlanı
Āh idüben oda ṭutuşdı cānı

Zārī ḳıldı aġladı ol bī-çāre
Ḥasrete ḳarşu yüzin urdı yire

Dir bilürsin yā İlāhī n'ideyüm
Ben oġul ḥasretine nice döyem

Aldı Yaʿḳūb bu benüm oġlanumı
İltdi ṣatdı oda yaḳdı cānumı

Nitekim beni bī-çāre eyledi
Oġlanum benden āvāre eyledi

Sevdüginden bunı daḫı sen ayır
Diñmesün gözi yaşı olsun faḳīr

Ḥasret olsun bu daḫı bencileyin
Aġlamakdan kör olsun yā muʿīn (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 449-450)

II. I. 2. 2. 2. Hilekârlık

Sûlî Fakîh'in eserinde Yusuf'un başka bir dayesinden söz edilir. Yusuf'a âşık olan bu kadın Yusuf'un ona meyletmemesi üzerine yaptığı hile ile anılmaktadır:

Yūsuf'uñ bir ḫūb ṭayası var idi
İllā Yūsuf'ı ḳatı sever idi

ʿAşḳ odıyla yanar idi ol ṭaya
Diler idi kim irişe ol aya

Cehd ḳıldı Yūsuf ele girmedi
Ṭaya miskīn murādına irmedi

Gördi baḳmaz Yūsuf anuñ yüzine
Fikr ḳıldı ṭaya kendü özine

Ṭaya eydür buña bir iş ideyüm
Mutīʿ olmadı bana pes n'ideyüm

Bu kez ol ṭaya ḥīle eyleyiser
İşit imdi Yūsuf'a n'eyleyiser (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 406

Bir gün Yusuf'un evine giderek o uyurken gizlice koluna kendi altın bileziğini takar. Babasına Yusuf'un bileziğini çaldığını söyleyerek geri ister:

Ṭaya bir gün Yūsuf'ı vardı görür
Evlerinde yaluñuz yatmış uyur
[…]

Ṭaya anı göricek ḥayrān olur
Geldi Yūsuf'uñ ḳatına oturur

Ṣundı çıḳardı döşekden elini
Yūsuf uyurken ṣıġadı ḳolını

Bir altun bilezügi vardı meger[428]
Yūsuf'uñ ḳolına urdı bi-ḫaber

Yūsuf uyurdı hem anı ne bile
Kim idebile anuñ ile ḥīle

Çıḳdı ṭaya gitdi bir dem eglenür
Döndi yine Yūsuf ḳatına varur

Dürte dürte uyardı Yūsuf'ı
Atasına çünki vardı ṭayası

Yūsuf ḳolında bilezügi bile
Ġāfil idi Yūsuf andan ne bile

Ḳolını arayup anı görmedi
Bilezük ḳolınd'idügin bilmedi

Ne bileydi ʿavretüñ mekrini ol
Kim aña bühtān idiser o fużūl

Vardı ṭaya Yaʿḳūb'a virdi selām
Didi gör Yūsuf'uñ işin ey imām

Gör ki Yūsuf benüm ile n'eyledi
Aldı bilezügümi uġurladı

Dilerem virmez getürdüm uş saña
Alıvir bilezügüm imdi baña (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 406-407)

Yusuf dayenin sözlerini duyunca utanır ve babasına onun yalan söylediğini söyler. Daye hemen söze girer:

Ṭaya eydür ḥāşā kim bühtān idem
Nicedür eger anı sende bulam

Yūsuf eydür iste imdi anı bul
Ṭaya eydür işte ḳoluñdadur ol

Yūsuf anda ḳolını ṣıġar görür
Gördi bilezügi kim kendüdedür (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 408)

[428] Bu mısra'ın vezni bozuk.

Yusuf'un o andan itibaren korkudan benzi sararır. Babası Yakub Yusuf'a çok kızar. Dayeye Yusuf'u alıp götürmesini ve Yusuf'un iki yıl ona kulluk etmesini söyler. Daye Yusuf'u alır götürür:

Ṭaya aldı Yūsuf'uñ elni gider
İki yıl Yūsuf aña ḳulluḳ ider (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 409)

Hamza'da Yusuf'un dayesi Yusuf'u dört yıl bakıp büyüten bir kadındır. Yine Yusuf'u çok seven, bu yüzden onu babasından geri almak için hile ile Yusuf'u hırsız durumuna düşüren bir kadındır. Burada dayenin Yusuf'un çaldığını iddia ettiği şey çok kıymetli kızıl yakuttan bir boncuktur. Sonunda boncuk Yusuf'un üzerinde bulunur. Yakub Yusuf'un dayeye iki yıl kulluk etmesini söyler:

İmdi diñle ḫoş ḥikāyet ḫoş ḫaber
Yūsuf'uñ bir dāyesi vardı meger

Dört yıl anı bisledi tīmārlayu
Virdi bir gün Yaʿḳūb'a ısmarlayu

Ol dāye Yūsuf'ı severdi ḳatı
Var idi bir boncuġı gey ḳıymetī[429]

Anı ṭaḳdı dāye Yūsuf ḳolına
Getürüp ısmarladı atasına[430]

Ol dāye döymedi ansuz olmaġa
Dāye diler imdi ḥīle ḳılmaġa

Geldi eydür Yaʿḳūb oġluñ ḳanı
Ḳanı ḳandadur bize virgil anı

Boncuġum uġurlamış ḳıymatına
Deger idi on iki biñ altuna

N'ideyim ḳızıl yāḳūtdur ben anı[431]
Hele buluvir baña ol oġlanı

Vardı Yaʿḳūb istedi buldı anı[432]
Eytdi Yūsuf bulduġuñ boncuḳ ḳanı

[429] Var idi bir boncuġı gey ḳıymetī: Bir boncuġı varıdı ḳıymetī M.
[430] Getürüp: Getürdi M.
[431] N'ideyim ḳızıl yāḳūtdur ben anı: ḳızıl yāḳūtdur nideyim ben anı M.
[432] Vardı Yaʿḳūb istedi buldı anı: Yaʿḳūb vardı istedi buldı anı M.

Yūsuf eydür almadum boncuġı ben[433]
Ne ḫo gördüm ben anı bāña inan

Yaʿḳūb anı buldı boncuġı ḳolu
Var girü dir iki yıl ḳulluḳ ḳılu (Ḥamza, YZ., s. 287-288)

Bazı mesnevilerde bu hile Yusuf'un halası tarafından gerçekleştirilmiştir (bk. s. 499 Yusuf'un Halası: Înâs).

II. I. 2. 3. ZÜLEYHA'NIN CARİYELERİ

II. I. 2. 3. 1. Nazeninlik

Cariyeler de hikâyenin esas kadın kahramanı Züleyha gibi genç ve güzel kadın tipleridir. Güzel kadınların fizikî tasvirleri gibi kişilik özellikleri de şairler tarafından daima mükemmel olarak ifade edilmiştir. Bu nedenle mesnevilerde cariyelerin genç ve güzel oldukları kadar nazlı, işveli, narin oldukları vurgulanmıştır:

Her biri bir nihāl-i tāze idi
Hevesi cevre meyli nāza idi (Ḥamdī, YZ., s. 76)

Gül-i ter gibi cümle nāzenīn-ten
Nihāl-i serv gibi pāk-dāmen (Kemāl, YZ., s. 49)

ʿUṭārid-fıṭrat u Zühre-cebīnler
Melāḥat kişverinde nāzenīnler (Kemāl, YZ., s. 85)

Ḳaçan kim itseler nāz ile reftār
Giderdi iḫtiyār-ı ʿāşıḳ-ı zār
[…]
Göz ile ḳaşı nāza itse el bir
İderdi zāhid-i ṣad-sāli tesḫīr (Yaḥyā, YZ., s. 117-118)

II. I. 2. 3. 2. İffetlilik

Mesnevilerde cariyelerin kişilik özellikleri hakkında çok fazla bilgi yer almamakla birlikte en önemli özellikleri iffetli, eline erkek eli değmemiş, namuslu kadınlar olmalarıdır. Sarayda dış dünyaya kapalı bir yaşam süren ve sürekli kendi cinsleriyle birlikte zaman geçiren bu kadınların iffetini korumuş olmaları son derece doğaldır.

[433] boncuġı: boncuġın M.

Şairler iffetli, namusuna düşkün kadın tiplerinden söz ederken kullandıkları ifadeleri cariyeler için de kullanmışlardır. Onların bu özelliği en çok "pâk-dâmen (eteği temiz, iffetli, namuslu)", "dûşîze (bakire, el değmemiş kız)", "pâk (temiz)", el değmemiş vb. gibi yaygın ifadelerle anlatılmıştır:

Pāk dāmenleri firişte gibi
Tenleri nūr ile sirişte gibi (Ḥamdī, YZ., s. 100)

Cümle dūşīze tāze duḫterler
Bedeni burca beñzer aḫterler (Ḥamdī, YZ., s. 110)

Yüz güzel yüzlü fitne gözlü kenīz
Cümle dūşīze ḳand sözlü kenīz (Ḥamdī, YZ., s. 127)

Aḳar ṣudan ṭuru vü pāk idiler
Her işde yil gibi çālāk idiler

Gül-i ter gibi cümle nāzenīn-ten
Nihāl-i serv gibi pāk-dāmen (Kemāl, YZ., s. 49)

Daḫı gözgülerini ṭutmamış pās
Daḫı gevherlerin delmemiş elmās (Kemāl, YZ., s. 142)

Birine kimseler el ṣunmamışdur
Baḫīl el bunlara ṭoḳınmamışdur (Yaḥyā, YZ., s. 118)

II. I. 2. 3. 3. Baştan Çıkarıcılık

Züleyha Yusuf'u bağban olarak bağa gönderirken beraberinde güzel cariye kızlar da gönderir. Kendisine yüz vermeyen Yusuf'a bu kızlarla dilediği gibi safa sürmesini söyler. Diğer taraftan cariyelere Yusuf'u baştan çıkarmalarını, onlardan birine meyledecek olursa kendisine haber vermelerini tembihler. Züleyha'nın amacı Yusuf'un meylettiği cariyenin yerine kendisi geçerek vuslata ermektir. Cariyeler Züleyha'nın isteği üzerine işveli tavırlarla Yusuf'u baştan çıkarmaya çalışırlar:

Nāz ile her birisi söylediler
Yūsuf'a ʿarż-ı ʿārıż eylediler

Evvelā bir melīḥ ü şeker-rīz
Didi olsañ bu şīre şehd-āmīz

Balı yaġa ḳatup ṣafā sürelüm
Devr elinden niçe cefā görelüm

Didi bir Müşterī ki ey meh-i ḥūr
Gelse n'olaydı nūr üstine nūr

Aʿnī merdümlik ile it keremüñ
Gözümüñ nūrı üzre baṣ ḳademüñ

Birisi ġamzeden işāret ider
K'ey ġamuñ mülk-i cānı ġāret ider

Didi bir serv-i nāz u dībā-pūş
Olsam ey Sidre saña hem-āġūş

Ċāna rāḥat virici ber yir idüñ
Ġabġabumdan eger ṣemer yir idüñ

Yüzüm olsun maḳām-ı naʿlīnüñ
Sīnem olsun serīr-i sīmīnüñ

Didi bir serv ḳuc bu şimşādı
Tā ola cāy-ı ʿişretüñ şādī

Biri baş egdi nitekim ḥalḳa
Didi ey luṭf u ʿām iden ḫalḳa

Luṭf idüp aç yüzüme bāb-ı viṣāl
Beni ḳoma ḳapuda ḥalḳa miṣāl

Nāz ile bir çenār boylu ṣanem
Ṣıġayup sāʿidin didi ol dem

Bed-naẓardan ṣaḳın şemāʾilüñi
Boynuña baġla bu ḥamāʾilüñi

Her birisi bu resme nāz itdi
Vaṣl içün Yūsuf'a niyāz itdi (Ḥamdī, YZ., s. 128-129)

Gelüp taḫtı öñinde ṭutdılar ṣaf
Kenār-ı servde gūyā ki ṣaf ṣaf
[…]
İçinden bir şeker-leb aġzın açdı
Şeker tengini açdı ḳand ṣaçdı

Dir ey cān bezmine şemʿ-i şeker-ḫand
Şeker-ḫanduñla ʿālem oldı pür-ḳand

Lebümden ṭūṭī-i cān ṭuʿmesin al
Şeker ʿaḳdini eyle şīr ile ḥal

Biri ġamzeyle eylerdi işāret
Ki ḳāṣırdur ṣıfātuñda ʿibāret

Eyülere eyüsin eylük eyle
Gözümde menzil it merdümlük eyle

Biri eydür ki ey serv-i ḳabā-pūş
Meh-i nev sünbülüñden ḥalḳa-der-gūş

Olaldan ḥalḳa-i zülfüñle şeydā
Dil oldı ḥalḳa gibi bī-ser ü pā

Açup gencīnesinden vaṣluñuñ bend
Ḳapuñda ḳoma beni ḥalḳa mānend

Biri eydür ki ey serv-i ḫırāmān
Viṣālüm bāġına gir eyle seyrān

Boyum naḫline vaḳtıla iregör
Lebüm ḫurmāsın irmişdür diregör

Biri eydür senüñdür ḫilʿat-i ḥüsn
Boyuña rāst geldi kisvet-i ḥüsn

Ḳolumı boynuña eyle kemer-bend
Kemer-bend olsa ḫoş durur ney-i ḳand

Biri eydür ki ey nīkū-şemāyil
Lebüñe degmesün hergiz yavuz dil

Berī olmaġa ḥüsnüñ çeşm-i bedden
İdin meftūl-i zülfüm ṭavḳ-ı gerden

Biri eydür ki ey şemʿ-i dil-efrūz
Olupdur āteşüñden sīne pür-sūz

Aḳıtmazsa viṣālüñ çeşmesi āb
Yaḳar cān ḫırmenini ol teb ü tāb

Bu vech ile idüp keşf-i ḥicābı
Açar her biri maḳṣūdına bābı

Düzer her biri bir sözde terāne
Oḳur her biri bir yüzden fesāne

Açıldı ʿaşḳ eliyle perde-i şerm
Dinildi her ne geldiyse dile germ

Hezārān ʿişve vü engīz iderler
Odın dīk-i füsūnuñ tīz iderler

Şu denlü eylediler mekr ü destān
Ki ger Hārūt görse ḳala ḥayrān (Kemāl, YZ., s.143-144)

Aġız bir itdiler nāz u niyāza
Żarūrī başladılar keşf-i rāza

Dehānın açmadın cumhūr-ı ʿuşşāḳ
Ṭuyardı ḫurdeyi ol Āl-i İsḥāḳ

Dikilür ṭurur idi serv-ḳadler
Semen-sīmā güzeller lāle-ḫadler

Öñinde şīve ile nāz iderdi
Zebān-ı ḥāl ile gūyā ki derdi

Helāk olduḳ yetiş Ḫıżr-ı Nebīveş
Ḳoma bu ārzū ile müşevveş

Ẓamāne ṣunmadın cām-ı memātı
Viṣālüñle içür āb-ı ḥayātı
[…]
Kerem ḳıl eyleme ḫayr işi teʾḫīr
Yıḳılmış ḫāṭırımuz eyle taʿmīr

Kimisi sāʿid ü sāḳın açardı
Meh-i Kenʿān'a īmā ile dirdi

Ayaḳ baṣ pāye-i ḳaṣr-ı viṣāle
Elüñ irişdi ẕevḳ-ı bī-miṣāle
[…]
Güneşsin ʿālem-i mülk-i şühūda
Duḫūl itseñ ne var beyt-i vücūda

Ḳara ṭoprakḳa gör bu pür-melāli
Olayın ẕāt-ı pāküñ pāy-māli

Kimi göz ile eylerdi işāret
Ki yaʿnī ey meh-i burc-ı letāfet

Ḳırān it duḫter-i nīk-aḫterem ben
Ṣafā sür dil-ber-i zībā-terem ben

Semend-i devlete şāhum süvār ol
Hemīşe ber-murād u üstüvār ol
[…]

Kiminüñ būsesi cāna degerdi
Başında tācın alnına egerdi

İderdi şīve vü nāzına āvāz
Olurdı dil dili ile suḫan-sāz

Ki ey ḥüsn ilinüñ sulṭānı Yūsuf
Güzeller şāhı cānlar cānı Yūsuf

Gözüñ ʿayn-ı ʿaṭādur ḫāṣ u ʿāma
Ḥabāb-ı mey gibi baḳmaz ḥarāma

Dirīġā bizde ey kān-ı melāḥat
Ḥelālüñ olmaġa yoḳdur liyāḳat

Anañ südi gibi saña ḥelālüz
Viṣālüñ şevḳına şūrīde-ḥālüz

Ṣevābı bī-nihāye ḫayrı çoḳdur
Tereddüd itmeñüñ hīç aṣlı yoḳdur

Ḫaberdār ol bu dünyā leẕẕetinden
İbā itme güzeller vuṣlatından

Açup bu vech ile rūy-ı murādı
Metāʿ-ı vaṣla oldılar münādī

Bulur her biri bir söze bahāne
İder her biri bir dürlü terāne

Şarāb içmişe döndiler müretteb
Diline geldügini didiler hep (Yaḥyā, YZ., s. 119-120)

Gubârî'de Züleyha hilesini bir tek cariye ile gerçekleştirmek ister. Kendisine yüz vermeyen Yusuf'a beraber olması için bir cariye verir. Yukarıda sözü edildiği gibi cariye onu baştan çıkarıcı davranışlarla kendine yakınlaştırıp daha sonra Züleyha'ya haber verecektir. Züleyha kılık değiştirip cariyenin yerine geçerek Yusuf'la vuslatı yaşayacaktır.[434]

II. I. 2. 3. 4. Din Değişikliği

Yusuf Züleyha'nın isteğiyle kendisini baştan çıkarmaya çalışan cariyelere, doğruluğun faziletlerinden bahseder ve onları puta tapmayı bırakıp Allah'a inanmaya davet eder. Yusuf'un telkinleri üzerine cariyeler Müslüman olurlar:

[434] Ġubārī, YZ., s. 150-151.

Şām'dan ṣubḥgāha dek Sıddīḳ
Eyledi vaʿẓ u söyledi taḥḳīḳ

Ṣubḥ olıcaḳ bu şuʿleden ol ḥūr
Oldılar ṣubḥgeh gibi pür-nūr
[...]
İtdi tevḥīdi anlara telḳīn
Eyledi şīr leblerin şīrin
[…]
Sırr-ı tevḥīde buldular çün rāh
Didiler *lā ilāhe illallāh*
[…]
Her biri büt ṣımış kesüp zünnār
Sübḥa olmış elinde rişte-i kār

Dili tevḥīd ider Ḫudāvendi
Tāze ḫıdmet belinde peyvendi (Ḥamdī, YZ., s. 129-130)

Eṣer ḳıldı nesīm-i ṣubḥ-ı īmān
Açıldı ol dem ile ġonca-i cān

Bularuñ gözi nergisveş açıldı
Gül-i tevḥīde göñli meyl ḳıldı

Çü geçdi gūş-ı cāna ḥalḳa-i bend
Söze gūş oldı bunlar ḥalḳa mānend

Olurlar cām-ı pendi eyleyüp nūş
Bu meh-rūya ġulām-ı ḥalḳa-der-gūş

Ṣenāyıla olup lebden şeker-pāş
Ayaġına ḳodılar Yūsuf'uñ baş

Didiler kim bize taʿlīm-i dīn it
Ḳoma şekde bizi Ḥaḳḳ'a yaḳın it
[…]
Görüp Yūsuf hidāyet irdi Ḥaḳ'dan
K'olurlar müsteʿid bu bir sebaḳdan

İdüp ʿādetce telḳīn-i şehādet
Müselmān itdi bunları tamāmet
[…]
Şehādet tīrini ḳavs-i yaḳīnden
Atup kīn aldılar dīv-i laʿīnden[435]

[435] dīv: diyü M.

Büti şırlar keserler bend ü zünnār
Bulurlar secde-i ser-rişte-i kār

Tenin nefsüñ ḳılurlar çün şikeste
Daḫı meyl eylemezler büt-pereste

Ṭutarlar ḳıble-i ervāḥa çün yüz
Yumarlar ʿālem-i eşbāḥdan göz (Kemāl, YZ., s.146)

Nihāl-i tāze gibi ol kenīzān
Gelüp ṭoġrıldılar īmāna ol ān

Zülāl-i dīn ile olup muṭahhar
Yudılar şirki çirkini güzeller

Ẓuhūr itdi nebīnüñ muʿcizātı
Yabana atdılar Lāt u Menāt'ı

Ṣanemler şındı hep ḳaṭʿ oldı zünnār
Dilin ṭutdı derāy-ı deyr-i küffār

Gelüp ögrendiler erkān-ı dīni
Cihānuñ oldılar ḫalvet-nişīni

Orada ḳalb-i maḥrūm oldı merḥūm
Hezār esrār-ı mektūm oldı maʿlūm

Göñülden gitdi ẓulmet nūr ṭoldı
Kelīsālar bezendi mescid oldı (Yaḥyā, YZ., s. 121-122)

İdüp barmaḳla dīnüñ şehdini nūş
Cihān telḫini ḳıldılar ferāmūş

Seḥer yine Zelīḫā şād u ḫandān
Gelince bāġa gördi māh-ı Kenʿān

Cevārīsin ḳamu itmiş Müselmān
Ṣınup bütler yatur ṭopraġa yeksān

Ḳamusı eylemişler Ḥaḳḳ'ı tevcīh
Mesīḥlerle ider her biri tesbīḥ (Şerīfī, YZ., s. 19)

II. I. 2. 4. ZÜLEYHA'NIN ANNESİ

II. I. 2. 4. 1. Korumacılık / Dert Ortaklığı

Züleyha'nın rüyasında gördüğü bir gence âşık olduğunu öğrenen dayesi, ona bunun doğru olmadığı, kendisini böyle boş bir hayal yüzünden harap etmemesi ve bu

aşktan vazgeçmesi için öğütler vermişse de Züleyha'yı ikna edememiştir. Onun derdi karşısında çaresiz kalan daye sonunda gizlice durumu Züleyha'nın annesine bildirir. Annesi de Züleyha'yı yanına çağırıp hata olarak gördüğü bu aşktan vazgeçmesi, dile düşmemesi için uyarılarda bulunarak öğütler verir. Burada kızının hata yapmasına engel olmaya çalışan annenin hikâyenin diğer bölümlerinde başka bir rolü görülmez. Hatta diğer mesnevilerde bu rolü baba üstlenmiştir:

Çü ḫātūn oldı bu işden ḫaberdār
Ki oldı ġoncasınuñ yiri pür-ḫār

Perīşān-ḫāṭır oldı ol bu ḫaberden
Nitekim verd-i ter bād-ı seḥerden

Ḳıġırdı ḳatına bānūyı ḫālī
Birez pend ile virdi gūşmāli

Didi ey bāġ-ı cānda serv-i raʿnā
Niçün ṣu gibi olduñ böyle şeydā

Meger olduñ hevāya bende-fermān
Ki oldı gül gibi göñlüñ perīşān

Ṣaḳın dil fitnesine olma meftūn
Ki dil eyler nice Leylā'yı Mecnūn

Ṣaḳın ʿaşḳuñ meyinden eyle perhīz
Ki yüzüñ ṣuyını yire döker tīz

Başuñ mihriyle ṭolmasun şer ü şūr
Ṭapuñ mehdür gerek meh mihrden dūr

Sipihr olduġı'çün mihr ile şeydā
Ṭolar her şeb içine dūd-ı sevdā

Ḥarīf-i ʿaşḳa maḥrem olma ṣaḳın
Yanar oda özüñi ḳılma yaḳın

Ki ʿaşḳ aḥvālinüñ iki yüzi var
Biri gül gösterür biri ṣaçar ḫār

Ṣafā-yı vaṣl ile dil olmadın şād
Belā-yı hecr ile eyler cāna bī-dād

Viṣāl-i nūşı degmez nīş-i hecre
Ḥużūruñ virmegil teşvīş-i hecre

[…]
Ṣaḳın ey dost düşmen-kām olursın
Düşer aduñ dile bed-nām olursın

Eger görmek dilerseñ naḳş-ı zībā
Yüzüñ āyīnede eyle temāşā

Leb-i laʿlüñ ṣaḳın elmās-ı terden
Kemān ebrūlaruñ tīr-i naẓardan

Ḫaṭ-ı sebz ile bulursañ tesellā
Muṣallā sebzezārın ḳıl temāşā
[…]
Dizüp söz rişte sine gevher ü dür
Ḳulaġın ol gülüñ dürden ider pür (Kemāl, YZ., s.66-67)

Darîr'de Züleyha'da aşkın belirtileri görülmeye başlayınca yakınları annesine haber verirler. Annesi Züleyha'nın derdini sorar. Züleyha'nın âşık olduğunu öğrenince babasına haber verir:

Geldi anası didi n'oldı saña
Çāre dermān ideyüm şāyed saña

Kim nedür aḥvālüñ eydivir bana
Didi düş gördügini ol dem aña

Sırrı ol dem bir yaña ḳoydı nigār
Didi ana ʿāşıḳ oldum bī-ḳarār

Eytdiler kim ḳanda ol maʿşūḳ-ı cān
Ḳanda bulalum eyā ḫūbü'z-zamān

Eytdi anı Mışr içinde siz görüñ
İsteyenler anda bulurlar bilüñ

Geldi anası didi atasına
ʿĀşıḳ olmış ḳızuñ ādem ḫāşına

Şāh buyurdı anda nāme yazdılar
Ḫoş ʿibāretlerle anı düzdiler (Ḍarīr, KY., s. 161-162)

II. I. 2. 5. MISIRLI KADINLAR

II. I. 2. 5. 1. Dedikoduculuk

Züleyha'nın Yusuf'a âşık olduğunu öğrenen bu kadınlar, satın aldığı kula âşık olduğu için Züleyha'yı kınayarak dedikodu yaparlar:

Gül-i Mışr'uñ çün oldı rāzı ʿıyān
Oldı il dāstānına destān

Ġaybet itdi zenān-ı Mışr anı
Ki sever bir ġulām-ı İbrānī

Olmış olalı ol nigāra ḳarīn
Daḫı gülnār-ı Mışr iken nesrīn

Cānına ʿaşḳı eyle kār itmiş
Ki dil ü dīni tārmār itmiş

Dīn ü dānişden olsa ger āgāh
Bendesin sevmez idi ol güm-rāh

Bu aña bunca kim maḥabbet ider
Bundan ol ṭañ budur ki nefret ider

Bu anuñ'çün ḳılur fiġān ile āh
Ol bunuñ eylemez yüzine nigāh

Ol güler gül gibi bu aġlasa zār
Vay ne kāsid bunuñ gibi bāzār

Ger bizümle olaydı ol dildār
Bizsüz itmezdi bir ṭarafda ḳarār

Vaṣlımuzdan olurdı ḫāṭırı şād
Bizüm ile alur virürdi murād

Nice itsün göñül çün elde degül
Görklü oldur ki anı sevdi göñül

Ṣanma maḳṣūda irgüre her emek
Egrilüge daḫi sitāre gerek

Nice gül var ki ḫoş şemāʾildür
İlle dil aña ġayr-i māʾildür

Nice gül var ki cāna aşlarlar
Mihri odına yana başlarlar

Sevmez anı göñül ki yār degül
Sevmemek sevmek iḫtiyār degül (Ḥamdī, YZ., s. 145-146)

Kemal Paşazade Züleyha'nın Yusuf'a âşık olduğu Mısır'da duyulunca, daha önce aşk derdini yaşamış, aşkın hâllerini bilen kadınların Züleyha'nın durumuna

şaşırmadıklarını, daha önce aşkı yaşamamış olanların ise Züleyha'yı kınayarak dedikodu yaptıklarını söyler:

Yayılur Mışr'a bunuñ dāstānı
İşidürler ḳamu ḫātūnlar anı

Şular kim çekmiş idi ol zevāli
Neyidügin bilürdi ʿaşḳ ḥāli

Dadup görmişdi ʿaşḳuñ şerbetini
Yimişdi miḥnet ü ḥasret etini

Zelīḫā ḥālini ṭañlamadılar
Ṣanasın işidüp añlamadılar

Şular kim ʿaşḳdan bī-behreyidi
Degül yāḳūt u dür ḫar-mühreyidi

İşitmemişler idi ʿaşḳ adın
Biri bilmezdi daḫı aġzı dadın

Zelīḫā'yı melāmet eylediler
Dile aldılar adın söylediler

Getürürler başına dürlü işler
İderler dürlü dürlü ser-zenişler

Üşüp dirler Zelīḫā oldı bed-nām
Diline aldı anı ḫāṣṣ ile ʿām

Düşüp aġızlara söz oldı adı
Ḳamu dillerde yavuz oldı adı

Elinden ḳodı ġayret pīşesini
Uşatdı nām u nengüñ şīşesini

Gözinden ṣavdı ʿār u neng ü nāmı
Göñülden sevdi ʿİbrānī ġulāmı

Kişi ḳulına ḳul olmaḳ zihī ʿār
Ḥuṣūṣan kim aña ol olmaya yār

ʿAceb budur ki sevmez anı ol ḳul
Bunuñ mihrine virmez ẕerrece yol

Bunuñ buyruġına fermān-ber olmaz
Gelüp hem-sırr oluban hem-ser olmaz

Yüzine baḳmaz u ṭutmaz sözini
Ḳara ṭopraġa ṣaymaz gül yüzini
[…]
Ne müşkildür ki kişi ola nā-çār
Vefāsuz dil-bere cāndan hevādār

Ol anuñ’çün çeke ṭaġlarca derdi
Anuñ ḳılc’ olmaya göñlinde gerdi
[…]
Vefāsuz yār ile ol ḫurrem olmaz
Açılmaz göñli gözi yüzi gülmez
[…]
Didiler gözine anuñ Zelīḫā
Görinmemiş durur var ise zībā

Meger kim gelmedi şīrīn gözine
Anuñ’çün iltifāt itmez sözine

ʿAceb mi ol aña görinmese ḫoş
Ki olmaz degme ṣūret naḳş-ı dil-keş
[…]
Bizi bir kez göreydi ol şāḫ-ı ferruḫ
Daḫı döndürmez idi ġayrıya ruḫ
[…]
Zelīḫā’yı idinmediyse hem-tā
Bizi görse bilürdi ol semensā

Güzellik taḫtınuñ sulṭānı kimdür
Melāḥat kişverinüñ ḫānı kimdür

Bize ger yār olaydı ol perīvār
Gözine girmez idi dār u deyyār

Sürerdi bizde cān u dil ṣafāsın
Bulurdı bizde ʿuşşāḳuñ nevāsın

Bulurdı bizde göñlinüñ murādın
İrem gülzārınuñ añmazdı adın

Bizümle eyler idi ʿīş ü şādī
Virürdi vü alurdı ḫoş murādı

Bular bu sözleri çün söylediler
Zelīḫā’yı melāmet eylediler (Kemāl, YZ., s.186-188)

Zenān-ı Mıṣr içinde oldı meşhūr
Ser-ā-ser mā-cerā-yı ḥāli meẕkūr

Didiler ḫāmlıḳ eyler Zelīḫā
Ne ḫoş bed-nāmlıḳ eyler Zelīḫā

Ṭuyurdı mihrini cismi hilāli
Mesāvī oldı ḫalḳa ḥaṣb-ı ḥāli

Maḥabbet ḫātemini gizler iller
Ṭuyar bulur çıḳarur ehl-i diller

Bu aña māyil ol bundan gürīzān
Bu istiġnāda ol nālān u giryān

Maḥabbet zūr-ı bāzū ile olmaz
Güc ile zaḫm-ı tīr-i yār oñulmaz

Dirīġā gün gibi irdi zevāle
Yolından gelmedi ḳaṣr-ı viṣāle

Biz olsaḳ ol ḥabīb ile muṣāḥib
Olurdı dāyimā ol bize ṭālib

Girerdük göñline īmānı gibi
Maḥabbet eyler idi cānı gibi

Gerek ʿālī-cenāba ḳavl-i maʿḳūl
Yüce ṭaġlaruñ üstinden aşar yol (Yaḥyā, YZ., s. 137-138)

Mısırlı kadınların Züleyha hakkında yaptıkları dedikodulara burada örnek gösterilen mesneviler dışındaki diğer mesnevilerde de yer verilmiştir.[436]

II. I. 2. 5. 2. Âşıklık

Züleyha, Yusuf'a âşık olduğu için Mısırlı kadınların kendisini kınadıklarını ve hakkında dedikodu yaptıklarını öğrenince çok üzülür. Bir ziyafet düzenleyip kadınları evine davet eder. Onlara Yusuf'u görseler kendilerinin de hayran kalacağını söyleyerek Yusuf'a âşık olmaktaki haklılığını anlatmaya çalışır. Sonunda Yusuf'u kadınların huzuruna çıkardığında kadınlar onun güzelliği karşısında şaşkınlıktan kendilerine ikram edilen turunç yerine ellerini keserler:

Gördiler çün zenān-ı Mışr anı
Bir naẓarda yitürdiler cānı

[436] bk. ʿAlī, KY., s. 339-340; Ḥamza, YZ., s. 242-243; Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 206; Ḍarīr, KY., s. 194; Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 229; Naḥīfī, YZ., s. 886; Yaḥyā, YZ., s. 137-138; Şerīfī, YZ., s. 23; Ġubārī, YZ., s. 169-170; Aḥmedī, YZ. I, s. 74.

Ol naẓardan şular ki ber yidiler
Cemʿ ü'ş-şemsü'l-ḳamer didiler

Gitdi elden çün iḫtiyār ile hūş
Ḳaldılar cümle vālih ü medhūş

Geldi çün ol şeh-i melāḥat-ı ġunc
Kesmek istedi her birisi turunc

Eyle yañıldı şevḳden ʿamelin
Ki turuncını ṣandı kesdi elin

Dilleri çün pür oldı ḥayretden
Ellerin kesdiler ferāġatden

Barmaġın baʿżı ḳaṭʿ idüp çü ḳalem
Dost naḳşın göñülde itdi raḳam

Vaṣl-ı Yūsuf'dan eyle buldı ṣafā
Ḳalemin kesdi ṭuymadı ḳaṭʿā
[…]
Gördiler çün cemāl-i bī-hem-tā
Didiler bu beşer ola ḥāşā

Āb u gilden teni sirişte degül
Buna kim dir ʿaceb firişte degül (Ḥamdī, YZ., s. 147)

Bu ḫātūnlar çün ol dildārı gördi
Cihān içre cinān gülzārı gördi

Görinmişdi çün ol şekl-i şemāyil
Bularuñ olmış idi ʿaḳlı zāyil
[…]
Ol gülzāruñ irişüp reng ü būsı
Buları şöyle mest itdi ḳoḫusı

Çün ol şevḳ arasında her dil-ārām
Ṭuruncın kesmek içün eyler iḳdām

Ṭuruncından elini itmeyüp farḳ
Kesüp barmaḳların ḳana ider ġarḳ
[…]
Zeliḫā'ya didiler ki ey perī-zād
Degül nesl-i beşer bu serv-i āzād

Degüldür āb ile gilden sirişte
Meger gökden inüpdür bu ferişte

Bunı Ḥaḳ kendü nūrından yaratdı
Bu yüzden ḳudretin iẓhār itdi (Kemāl, YZ., s.196-197)

Zenān-ı Mıṣr'ı hep bī-hūş itdi
Olanca ʿaḳl u idrākin ṭaġıtdı

Göz açdı ḳaldı ʿavretler hemānā
Miṣāl-i naḳş-ı taṣvīr-i kelīsā

Bu cumhūruñ vücūdı aḫterānı
Güneş yüzinden oldı cümle fānī

Baḳan dīdār-ı sulṭān-ı bekāyı
Aḳar ṣu gibi çāk itdi yaḳayı

Maḥabbet bādesine oldı sākī
Ki bī-hūş itdi her ehl-i meẕāḳı

O cāmı kimseler şerḥ idebilmez
İçenler ḥaşre dek hergiz ayılmaz

Şaşup her birisi ṭutdı dilini
Ḳodı nārencini kesdi elini

Eli her birinüñ ḳana boyandı
Ḳızardı pençe-i mercāna döndi (Yaḥyā, YZ., s. 139)

Bu şaşkınlıktan sonra Yusuf'un aşkı gönüllerini doldurmuş ve kimisi kendini kaybetmiş, kimi divane olmuştur. Kısacası her biri kınadıkları Züleyha'nın durumuna düşmüşlerdir:

Bir gürūhı bu zenlerüñ o zamān
Kesdi cāndan elin yıḳıldı hemān

Yūsuf'uñ tīġ-ı ʿaşḳı çün irdi
Döymedi yāresine cān virdi

Baʿżı ʿaşḳından oldı sevdāyī
Ser ü pāyı bürehne rüsvāyī

ʿAḳlı bünyādına irişdi ḫalel
Oldı dīvāne tā irince ecel

Baʿżınuñ ʿaḳlı geldi bir pāre
Ḳaldı Yūsuf ġamında āvāre

Oldı hem-derd ü ġam Züleyḫā'ya
Hem-nefes oldı āh ile vāya

Çünki şavdı ḫumār-ı telvīni
ʿAşḳ ḥālinde buldı temkīni

Cām-ı Yūsuf'dan içdi ṣahbāyı
Bildi keyfiyyet-i Züleyḫā'yı (Ḥamdī, YZ., s. 148

Görince Yūsuf'uñ zībā yüzini
Bu ḫātūnlar unutdı kendüzini

Cemāli bādesinden ol dil-ārām
Bularuñ her birine ṣundı bir cām

Arada devr idüp peymāne-i ʿaşḳ
Pür oldı şevḳ ile ḫum-ḫāne-i ʿaşḳ
[…]
İrişdi başlarına çün bu ḥālet
Getürmedi kimi ol ḥāle ṭāḳat

Urup başını tīġ-ı ʿaşḳa bī-bīm
Ḳılur cānān öñinde cānı teslīm

Egerçi her birinüñ baḥri ṭaşdı
Kiminüñ mevci geldi başdan aşdı
[…]
Kimi maḫmūr ḳaldı kimi ser-mest
Kimi bilmez özini nīst yā hest

Kimi ḥayrān olup bī-hūş ḳaldı
Şarāb-ı şevḳ ile medhūş ḳaldı

Delürdi bir niçesi oldı şeydā
Metāʿ-ı ṣabrını ʿaşḳ itdi yaġmā

Görince ol mehi dīvāne oldı
Cemāli şemʿine pervāne oldı
[…]
Kimisi gül gibi oldı perīşān
Kiminüñ ġonca gibi ṭoldı içi ḳan

Kimin şevḳ-i cemāl itmişdi pā-māl
Kimin bend-i ḫayāl itmiş idi lāl

Zelīḫā'yı iderlerken melāmet
Bu kerre kendüler oldı melālet

Zelīḫā'yı iderler idi rüsvā
Bu kerre her biri oldı bir Zelīḫā (Kemāl, YZ., s.198)

Yahya Yusuf'u görünce ona âşık olan kadınlardan kimilerinin aşktan deliye dönüp abdal gibi dağlara çıktığını, kimilerinin de canını teslim ettiğini söyler:

Gül-i zanbaḳları oldı şaḳāyıḳ
Bu ḥālet cümlesini itdi ʿāşıḳ

Boyandı ḳan ile nārenc-i aṣfar
Ḳızardı oldı gūyā sīb-i aḥmer

Elin ḳana boyadı her perīveş
Nihāl-i serve düşdi ṣanki āteş

Maḥabbet oldı anda nār-ı sūzān
ʿAlevler ʿaynıdur ol dem aḳan ḳan

Dönüp her biri mīr-i ʿāşıḳāna
Ser-ā-ser cāmesi ġarḳ oldı ḳana

Döşendi cümleten sevdāyı ḫāma
Melāmetden geyindi al câme

Kesildiler vücūd ārāyişinden
Naṣīḥat aldılar taḳdīr işinden

Gören biñ nāz ile ol serv ṭalın
Dıraḫt-ı cisminüñ kesdi nihālin

Kesen barmaḳları ucını nā-gāh
Cihānda ḥırṣ elini ḳıldı kūtāh

Kimi Yūsuf'dan ayrılduġı sāʿat
Ziyāde acıdı āh itdi ġāyet

Kesilmiş barmaġın ṭutdı dehāna
Çü mūsīḳār başladı fiġāna

Kimi döndi ḫazān irmiş çenāra
Elin kesdi düşürdi bir kenāra

Kimisi cānını teslīm itdi
Ḥayātı rişte sini kesdi gitdi

Kimi ḳaṭʿ-ı ʿalāḳa itdi fi'l-ḥāl
Ṣabāveş ṭaġa düşdi oldı abdāl

Kimini yaḳdı envār-ı tecellā
Sücūda vardı şankim Ṭūr-ı Mūsā (Yaḥyā, YZ., s. 139-140)

Kadınları bu hâlde gören Züleyha, artık kendisini kınamaktan vazgeçip haklılığını kabul etmelerini ister. Ayrıca kendisi gibi Yusuf'un aşkına kapılan bu kadınların, derdine ortak olup, ağız birliği içinde aşkına karşılık vermesi için Yusuf'la konuşmalarını söyleyerek yardım ister. Züleyha'nın bu davranışı karşısında utanan kadınlar, ona ne kadar hak verdiklerini, bu aşk için her ne yaparsa ayıplanmayacağını itiraf ederler:

Rāst idüp ḳamu vefā sāzın
Düzdiler iʿtiẕār āvāzın

Didiler ʿaşḳ cāna ḥākimdür
Milkine gelse menʿ iden kimdür

Görse dīdār-ı Yūsuf'ı ḫāre
Nār-ı şevḳ ile ola ṣad-pāre

Gerçi kim ʿaşḳ saña töhmetdür
ʿÖẕre ammā ʿiẕārı ḥüccetdür

Var mıdur yir yüzinde bir dil ü cān
Ki görüp anı olmaya ḥayrān

Bu belāda saña melāmet yoḳ
Dil-i bī-iḫtiyāra töhmet yoḳ
[…]
Görelü anı bī-mecāl olduḳ
Derdüñi bildük ehl-i ḥāl olduḳ (Ḥamdī, YZ., s. 149)

Bu ḫātūnlar içini ḥayret aldı
Ḳamusı şerm deryāsına ṭaldı

İdüben ʿöẕr ü istiġfāra āġāz
Nevā-yı maʿẕeretde düzdiler sāz

Didiler cümle ey bānū-yı ʿālem
Ḳamu fiʿlüñ sözüñ gibi müsellem

Bunuñ'çün her ne eylerseñ yaraşur
Ne söz kim bize söylerseñ yaraşur

Ḫaṭāyıla bir işdür eyledük biz
Kerem sizüñ kerāmet eyleñüz siz

Buña her ne iderseñ vechi vardur
Ki cān dürcine yek-dāne güherdür

Elüñe girmiş iken ṣaḳla zinhār
Ṣaḳın ḳuldur diyü eyleme ʿār

Bunı niçün seven olsun melāmet
Görüp sevmeyene vācib ġarāmet

Buña cān virmeyen ṣanma beşerdür
Beşerden ṣūretā maʿnen ḥacerdür (Kemāl, YZ., s. 200)

Duʿā-yı devletine açdılar leb
Nevā-yı ʿöẕre āheng itdiler hep (Yaḥyā, YZ., s. 140)

Mısırlı kadınların Yusuf'u görünce âşık olup turunç yerine şaşkınlıktan ellerini kesmeleri, Züleyha ile aynı duruma düştükleri için onun Yusuf'a âşık olmakta ne kadar haklı olduğunu kabul etmeleri, diğer mesnevilerde de anlatılmıştır.[437]

II. I. 2. 5. 3. Aracılık

Başlangıçta Yusuf'a âşık olduğu için Züleyha'yı kınayan kadınlar, Yusuf'u gördükten sonra kendileri de âşık olunca yaptıklarından pişman olup Züleyha'dan özür dilerler ve haklılığını kabul ederler. Daha sonra Züleyha'nın yardım istemesi üzerine Yusuf'a gidip onun aşkına karşılık vermesi için öğütler verirler:

Yūsuf'a dil üşürdi ʿavretler
Bir aġızdan idüp naṣīḥatler

K'ey şeref gülistānına gül-i pāk
Nām u nengi dürüst dāmeni çāk

Yüz çevürme belālı bülbülden
Luṭf ḫoşdur laṭīf olan gülden
[…]
Ki Züleyḫā yoluñda ḫāk oldı
Dāmenüñ gibi baġrı çāk oldı

N'ola yirden götürseñ ol ḫāki
İrse dāmān-ı pāküñe tā ki

[437] bk. ʿAlī, KY., s. 341-342; Ḥamza, YZ., s. 243-245; Ḍarīr, KY., s. 195-196; Naḥīfī, YZ., s. 886-887; Yaḥyā, YZ., s. 138-139; Şerīfī, YZ., s. 23; Ġubārī, YZ., s. 171-172; Aḥmedī, YZ. I, s. 76-78.

Luṭf idüp ḥācetin revā itseñ
Derd ile ölmedin devā itseñ

Ḫādimüñdür ḥuḳūḳını yād it
Bir nefes anı ġamdan āzād it

Nāzı az eyle ḥāline naẓar it
Cevre döymez cefā ider ḥaẕer it

Ġālib olsa göñülde şiddet-i ġam
Kendü cānına ḳaṣd ider ādem

ʿĀḳıbet vaṣlına çü bulmaya yol
Seni zindāna mübtelā ider ol
[…]
Ancılayın belā evi ḥāşā
Sencileyin ḥabībe ola revā

Tañruñ içün işit bu pendi ṣaḳın
Dūr olup pende olma bende yaḳın (Ḥamdī, YZ., s. 149-150)

Didiler pend idüp ey serv-i ser-keş
Zelīḫā ābdur sen olma āteş

O bānūdur sen aña bende-fermān
ʿAceb bu k'ol virür ḳulluġuña cān

Niçün sen emrine rām olmayasın
Anuñla cān ṣafāsın sürmeyesin
[…]
Ḫazāna irmedin ḥüsnüñ bahārı
Açılsun ḳo cemālüñ lālezārı

Senüñ gibi dikensüz ḳanı bir gül
Ẓelīḫā gibi bir şūrīde bülbül
[…]
Ḳo ey gül kim öte bülbül yanuñda
Ḳıla dürlü nevālar gülşenüñde
[…]
Eyü aduñ iderler cümle teslīm
Başuña and içerler cümle iḳlīm

N'ola pāyuñ bülend ise ʿalemvār
Göñül alçaḳlıġın eyle ḳademvār

Göñül yumşaḳlıġından ġāfil olma
İgende kūhveş sengīn-dil olma
[…]

Senüñ sāyeñ umup ey serv-i çālāk
Ẓelīḫā oldı ʿaşḳuñ yolına ḫāk

N’ola ol ḫāke düşse sāye senden
Ne ṭoz ḳona saña ey pāk-dāmen

İgen ḥadden geçürme ʿizz ü nāzı
Ki her nāzuñ olur ṣoñra niyāzı
[…]
Ṣaḳın ʿuşşāḳuñ āhından seḥergāh
Ki ol oda döyemez ḫırmen-i māh

Bu ʿizz ü nāzı ortadan götürgil
Zelīḫā’yı murādına yitürgil
[…]
İki ʿālemde vaṣluñdur murādı
Viṣālüñ şerbetidür aġzı dadı
[…]
Seni sevdügiyiçün ey yüzi gül
Ne cevr eyler iseñ eyler taḥammül

Velī ḥadden geçicek miḥnet ü şūr
Dem olur kişi cānından elin yur
[…]
Çü cevr odları cānına boyandı
Zelīḫā kendü cānından uṣandı

Ṣaḳın kim döndürür yüzini senden
Gözüñe ḫār olur ol tāze gülşen
[…]
Ṣaḳın ey sāye-perver serv-i ser-keş
Yirüñ zindān içinde olur āteş

Begenmezken yirüñi cān içinde
Ḳalursın ḳarañu zindān içinde
[…]
Ḳo bu ser-keşligi gel söze uy a
Yaraşmaz tünd-ḫūlıḳ ḫūb-rūya (Kemāl, YZ., s. 201-202)

Yahya’da Züleyha’nın yardım teklifini kabul eden kadınlar Züleyha ile birlikte Yusuf’un yanına giderler. Fakat Yusuf’u ikna için söyledikleri sözlere yer verilmemiş, yalnızca onların bu çabalarının Yusuf’u etkilemediğinden söz edilmiştir.

Zenān-ı Mıṣr ile itdi aġız bir
Meh-i Kenʿān’ı ide yaʿnī tesḫīr

Öñine iltiyām ile varalar
Öñürdi aġlaşalar yalvaralar

Eger bir fāyide olmazsa ẓāhir
Naṣīḥat ideler ol şāha bir bir

Naṣīḥat eylemezse gönline kār
Anı ḳorḳudalar ḥabs ile nā-çār

Zelīḫā bunları yanına ṭaḳdı
Tażarruʿ ʿaynı ile yāre baḳdı

Ẓuhūra geldi bu tertīb-i tedbīr
Muḥaṣṣal itmedi gönline teʾṣīr (Yaḥyā, YZ., s. 140)

Mısırlı kadınların Züleyha ile Yusuf arasında aracılık yaptıklarından Darîr, Şerifî, Gubârî ve Ahmedî'nin eserlerinde de söz edilmiştir.[438]

II. I. 2. 5. 4. Hilekârlık / Fitnecilik

Züleyha Yusuf'a âşık olduğu için Mısırlı kadınların onu kınamalarını ve hakkında dedikodu yaptıklarını duyunca çok üzüldüğünü, Yusuf'u görseler kendilerinin de ona âşık olacaklarını söyler. Kadınlar Züleyha'nın bu sözleri karşısında pişman olurlar. Maksatlarının onu kınamak değil Yusuf'u görebilmek olduğunu, bu amaçla hilekâr davrandıklarını itiraf ederler:

Olup itdükleri işe peşīmān
Bu ḫātūnlar ḳalurlar deng ü ḥayrān

Ḫacālet yüzine ʿöẕrüñ niḳābın
Ṭutup oḳurlar istiġfār bābın

Didiler cümlesi ey şāh-ı ḫūbān
Ṭapuñ sulṭān durur biz bende-fermān

Ne ḥaddidür ḳuluñ şāh adın aña
Sözin bilmeye söz uzada aña

Saña dil uzadan ey şāh-ı ʿālem
Olursa sūsen-i ter olsun ebkem
[…]
Saña yavuz ṣanan bulmasun eylük
Belālu başı olsun boynına yük
[…]
Şu sözler kim saña virdi melālet
Degül andan ġaraż seni melāmet

[438] bk. Ḍarīr, KY., s. 196; Şerīfī, YZ., s. 23; Ġubārī, YZ., s. 175-176; Aḥmedī, YZ. I, s. 79-80.

İşitdük vaṣfın ol şāh-ı cihānuñ
Bahāneyle yüzin görmekdür anuñ

Bize ol ʿuḳde gördük olmadı ḥal
İrişmez vaṣlınuñ dāmānına el

Saña bu mekri itdük āḫir-i kār
Ki anı gösteresin bize nā-çār

Buyur çıḳsun görelüm anı ey şāh
Ṭulūʿ itsün şeref burcında ol māh

Dil ü cāndan anuñ müştāḳıyuz biz
Yüzini görmedin ʿuşşāḳıyuz biz
[…]
Cemāli vaṣfın işitdük ıraḳdan
Yüzini görmedin sevdük ḳulaḳdan
[…]
Zeliḫā'yı çü ḳıldılar teselli
Viṣāl-i yāri ḳıldılar temenni (Kemāl, YZ., s.192-193)

Züleyha'nın Yusuf'a âşık olmaktaki haklılığını Yusuf'u görünce kabul eden bu kadınlar toplanıp Züleyha'nın aşkına karşılık vermesi için Yusuf'u ikna etmeye giderler. Burada bir kadın dayanışması görülse de kadınlar Yusuf'un kararlılığı karşısında ikiyüzlülük edip Yusuf'a eğer Züleyha'yı beğenmiyorsa kendileriyle birlikte olmasını teklif ederler. Ayrıca kendilerinin güzellik konusunda Züleyha'dan üstün olduklarını iddia etmelerinden Züleyha'yı kıskandıkları anlaşılmaktadır:

Sevmez iseñ cemāl-i rūyın anuñ
Göñlüñ almazsa reng-i būyın anuñ

Anı defʿ it bizümle dem-sāz ol
Ṣoḥbet eyle nihāni hem-rāz ol

Ḫūblıḳ içre bī-naẓīrüz biz
Burc-ı ḥüsne meh-i münīrüz biz

Her birimüz çün ideʿ arż-ı cemāl
Ne Züleyḫā irişe mihre zevāl

Ruḫumuz beydaḳına itse nigāh
Māt olup ḳala yüz anuñ gibi şāh

Açsavüz biz leb-i şeker-hāyı
İde dem-beste yüz Züleyḫā'yı (Ḥamdī, YZ., s. 150)

Anuñ ḥüsni saña gelmese merġūb
N’ola kim dil-keş olmaz degme maḥbūb

Cihān içre güzel ol mıdur ancaḳ
Hemīn anı mı yaratdı ola Ḥaḳ

N’ola baḫtı hümāyūn oldıysa
ʿAzīz-i Mıṣr’a ḫātūn oldıysa

Güzellik mülkine şāh olmadı ya
Sipihr-i ḥüsne māh olmadı ya

Güzellik ḳanda vü ḳandan Zelīḫā
Cemāl içre bizüz andan Zelīḫā

Melāmet kişverine biz emīrüz
Sipihr-i ḥüsnde mihr-i münīrüz

Çü biz ṭūṭīveş olavuz şekker-ḫā
Yumar aġzını ḫacletden Zelīḫā

Bu meydānda bizümdür ṭūp u çevgān
Aña düşmez bizümle ṭuta meydān
[…]
Aña düşmez ki bizümle ura lāf
Kanı zer-dūz u ḳanı būrīyā-bāf

Niçe kim nūr alur ḫurşīdden māh
Güzellikde o bizden ʿāriyet-ḫˇāh

Ḳo anı ḳıl bizümle ʿīş ü bāḳī
Bizi ḳıl bāde-i vaṣluña sāḳī

Senüñle vaṣl cāmın idelüm nūş
Cihān u cānı ḳılalum ferāmūş
[…]
İderler dürlü dürlü mekr ü tezvīr
Umarlar siḥr ile māh ola tesḫīr

Açarlar mekr ü telbīsüñ kitābın
Oḳurlar ol kitābuñ faṣl u bābın

Umarlar kim iderler Yūsuf’ı germ
Ḳılurlar ḫātırını mūmveş nerm (Kemāl, YZ., s. 202-203)

Belki ḫoş gelmez Züleyḫā çün size
İstemezseñ ger anı meyl it bize

Gör ne ḫūbānuz bize kim seyr ider
Cān yoḳ mevtā olursa meyl ider

Ḳıl bize meyli saña rām olalum
Leẕẕet-i dünyāda bir kām alalum

Yoḳ mıdur nefsüñ melek misin ʿaceb
Leẕẕet-i dünyāyı itmezsin ṭaleb

Acıruz saña ḳamumuz ḳatı çoḳ
Bu senüñ reftāruña ġāyet yazuḳ

Nesl-i ādem ṣāḥib-i nefs olasın
Leẕẕet-i nefsi ʿaceb bilmeyesin

Bizlere rām ol eẕiyyet görmeden
Hem daḫi zindān-ı ḥabse girmeden (Aḥmedī, YZ. I, s. 80)

Yusuf ile Züleyha arasında arabuluculuk yapmak üzere Yusuf'un yanına giden kadınlar önce Züleyha'ya yüz çevirmemesi, aşkına karşılık vermesi için öğüt vermişler ardından hemen ağız değiştirip Züleyha'yı beğenmiyorsa kendileriyle beraber olmasını teklif etmişlerdir. Fakat Yusuf ne Züleyha'nın isteklerine ne de onlara boyun eğmeyince Züleyha'ya dönüp Yusuf'u kötüleyen sözler söylerler:

Cümle yüz ṭutdılar Züleyḫā'ya
İde ḥabsi ḥavāle ol aya

Dil üşürüp şikāyet eylediler
Mā-cerāyı ḥikāyet eylediler
[…]
Gerçi pend eylemekde Yūsuf'a biz
Dilümüz oldı sözde sūzen-i tīz

Vaṣla meyl itmedi dikiş ṭutmaz
Cevri ḳomaz cefāyı unutmaz

Çīni pūlād gibi ḫāṭırı saḫt
Anı sevmekde yoḳ sitāre-i baḫt
[…]
Kūre ḳıl āhenīne zindānı
Tā ki bir pāre nerm ide anı
[...]
Yoḳ vefāsı ṣafāsını ögme
Anı nerm it ṣovuḳ demür dögme (Ḥamdī, YZ., s. 150-151)

Görürler kim el irmez dāmenine
Ayaḳ başmaġa ḳomaz gülşenine

Kesildi elleri uzatdılar dil
Dil ü cāndan olup tezvīre māyil
[…]
Zelīḫā'ya ḳılurlar dürlü engīz
İderler yil virüp ḫışm odını tīz

Didiler saña yazuḳ ey perīvār
Ki olduñ bu cefākāra hevādār

Saña Ḥaḳ bir vafāsuz yār virmiş
Ne yār olsun bu bil ki aġyār virmiş

Viṣālüñ gevheri ḳadrin bilmez
Görüp zaḫmın firāḳuñ raḥm ḳılmaz
[…]
Viṣāl-i yāre gerçi müsteḥaḳ çoḳ
Velī ol ḫˇāna senden müsteḥaḳ yoḳ
[…]
Ḳomaz ser-keşligin çün serv-i āzād
Beşer nesli degül mi bu perī-zād

Ne deñlü söyledükse itmedi gūş
Yumup ġonca dehānın oldı ḫāmūş

Söze aġzumuz itdük kūze-i germ
Ol āhen gibi göñlin itmedi nerm

Yavuzluḳdan bu yorulmaz arılmaz
Aña eylük ile başa varılmaz

Çü āhen gibi oldı saḫt-rū ol
Var āteş gibi sen de saḫt-ḫū ol
[…]
Ḳoyup zindāna yirin eyle āteş
Ki nerm ola bu āhen-dil perīveş
[…]
Bu yüzden çoḳ ġarāyib söylediler
Sözi söze ulayup söylediler (Kemāl, YZ., s. 204-205)

Zelīḫā'nuñ olup maḳrībi zenler
Uġurladılar ʿaḳlın pīre-zenler

Didiler ḥabs-i zindān ola Yūsuf
Çekerdi itdügi işe teʾessüf (Şerīfī, YZ., s. 24)

Geldi ḫātūnlar Züleyḫā yanına
ʿArża ḳıldı sözlerin dīvānına

Mā-cerā ḥāli aña söylediler
İyilikde rām olunmaz didiler

Sen bunı teʾdīb içün zindāna ḳo
Ḫalḳ arasında gider bu güft ü gū

Hem diyeler Zelḫa'yı sevse bu ḳul
Hīç anı zindāna mı virürdi ol

Bu işüñde ʿālemüñ sözi yiter
Hem senüñ daḫi o maḳṣūduñ biter

Bir niçe gün gitse bunuñ rāḥatı
Meyl ider saña görince zaḥmeti (Aḥmedī, YZ. I, s. 81-82)

Kadınların ikiyüzlülüğünden habersiz olan Züleyha onların fitne dolu sözleriyle çok öfkelenir ve adını halkın diline düşürdüğü şeklindeki bir iftira ile Yusuf'u kocası Aziz'e şikâyet ederek zindana hapsettirir. Böylece arabuluculuğa kalkışan kadınlar arabozuculuk yapmışlardır.

Yusuf uzun yıllar suçsuz yere zindanda hapsedildikten sonra bir gün hükümdarın rüyasını tabir eder. Hükümdar bu sebeple onu zindan hapsinden azat etmek ister. Yusuf bunu öğrendiğinde kendisine bir zamanlar iftira eden kadınların hükümdar karşısında gerçeği itiraf etmeleri şartıyla zindandan çıkacağını söyler.

Yusuf'un iftira ile Züleyha'nın hışmına uğrayarak zindana hapsedilmesine neden olan bu kadınlar hükümdarın karşısında Yusuf'un suçsuzluğunu, ona iftira ettiklerini şöyle itiraf ederler:

Didi zenler duʿā idüp şāha
Ẓulm ile töhmet itdük ol māha

Pāk iken dāmeni ḫıyānetden
Oldı mecrūh tīġ-ı töhmetden

Biz anı ṣādıḳ u emīn bilürüz
Ehl-i taḳvā vü merd-i dīn bilürüz

Yir yüzinde anuñ gibi gül-i pāk
Bitmemişdür daḫi bitürmeye ḫāk

Ṣadefi ḫalḳ idelü luṭf-ı laṭīf
Olmadı ẕātı gibi dürr-i şerīf (Ḥamdī, YZ., s. 161)

Didiler cümle ey şāh-ı cüvān-baḫt
Saña tāc āftāb u āsmān taḫt

Dimişler ṭoġru söyle egri otur
Bugün dünyāysa yarın āḫiretdür

Biz ol meh-rūda görmedük yavuzlıḳ
Yavuzlıḳ bizden oldı andan uzlıḳ

Yüzi gibi sözinde yoḳ kem ü kāst
Ḫuyı ḫoşdur boyı gibi sözi rāst

Güneşden pākligi artuḳdur anuñ
Mehüñ var egriligi yoḳdur anuñ

Bize ṭoġru görindi ol ney-i ḳand
İçerüz ṭoġrulıḳla başına and (Kemāl, YZ., s. 228-229)

II. I. 2. 6. YUSUF'UN ANNESİ

II. I. 2. 6. 1. Hamile Kadın

Gubarî'nin mesnevisinde Yusuf'un annesinden Yusuf'a hamile iken çocuğunun güzel olması için dualar eden, bunun için bazı uygulamalar yapan anne olarak söz edilir. Dolayısıyla Yusuf'un son derece güzel oluşu bu eserde annesinin hamile iken Allah'a dua etmesine ve yaptığı bazı uygulamalara bağlanmıştır. Diğer mesnevilerde Yusuf'un annesi ile ilgili olarak böyle bir bilgiye yer verilmemiştir.

Yusuf'un annesinin çocuğunun bütün uzuvlarıyla güzel bir insan olması için Allah'a yalvarışı şöyledir:

Düşdi çün raḥme gevher-i Yūsuf
Ṣadefi oldı māder-i Yūsuf

Ol zamān başladı münācāta
Başladı yaʿnī ʿarż-ı ḥācāta

Didi ey Ḫāliḳ-ı gül-i Gülşen
Eyleyen anı şāh-ı mülk-i çemen

Ṣaḳla cānumda göñlümüñ gülini
Ṣad hezār eyle ḥüsni bülbülini

Cümle güllerden aḥsen it gülümi
Āşiyāndan uçurma bülbülümi

Güzel olsun be-ġāyet endāmı
Görenüñ gitsün ol dem ārāmı

Çeşm-i pākini nūrdan pāk it
Nūrı ile dilüm feraḥnāk it

Cümle aʿżāsını münevver ḳıl
Anı buna ṣadefde gevher ḳıl

Kākülin eyle müşg ü ʿanberden
Zülfini eyle sünbül-i terden

Çihresiyle cebīnin it enver
Eylesün aña secde şems ü ḳamer

Beñlerin eyle Zühreveş yā Rab
Secde ḳılsun aña niçe kevkeb

Ruḫların iki verd-i ḫandān it
Dehenin gonca-i gülistān it

Aḳ güllerden it ḳulaġını
Pür-gül eyle cemāli bāġını

Leblerin laʿl-i terden eyle anuñ
Dişlerini güherden eyle anuñ

Ḳaşlarını ol ayuñ eyle hilāl
İtmesün aña kimse egri ḫayāl

Ẕeḳanını gül-ābī elma ḳıl
Ġabġabını çü ḳaṭre-i mā ḳıl

Ẕeḳanı çāhı çāh-ı cān olsun
Yaʿnī zindān-ı ʿāşıḳān olsun

İki nergislerin siyāh eyle
Bed-naẓardan anı penāh eyle

Burnunı eyle ġonca-i zanbaḳ
Bāġ-ı ḥüsnine virsün ol revnaḳ

Ayasın ay u barmaġın envār
Eyle ṭırnaḳların hilāl-i nizār

Nāzük eyle miyānını mūdan
Ṣaḳla çeşmini çeşm-i cādūdan

Ḳıl şekerden zebānını şīrīn
Ḫusrevān olsun aña bende kemīn

Eyle hem ḳāmetini serv-i revān
Gören olsun ḫırāmını ḥayrān

Gelmesün daḫi miṣli mānendi
Olsun ehl-i dilüñ o dil-bendi (Ġubārī, YZ., s. 67-69)

Yusuf'un annesi hamile iken yediğine içtiğine özen göstermiş, gül gibi güzel bir çocuk doğurmak için gül ile yapılmış yiyecek ve içeceklerle beslenmiş, mutfakta yemekler gül budağı ateşinde pişirilmiş, elinden gülü hiç düşürmemiş, örtüsü döşeği gül olmuş, gül bahçesinde yatıp kalkmış, gül renkli giysiler giymiştir. Eserde bu da Yusuf'un güzelliğinin ikinci sebebi olarak gösterilmiştir:

Gül-ruḫ olmaġa cevher-i Yūsuf
Gör ne fikr itdi māder-i Yūsuf

Gör nice itdi anuñ perverişin
Gör ne ḳıldı kendinüñ ḫorişin

Yidügi içdügi nefāyis idi
Ṭuʿmesi ṭuʿme-i ʿarāyis idi

Fi'l-meṣel aḳ gül idi nānı anuñ
Ḥūrīler ḫˇānı idi ḫˇānı anuñ

Gül-şeker yir idi ġıdā yirine
Mā-ı verd içeridi mā yirine

Rūz u şeb aşerürdi gül-şekere
Gül-şeker ḫoş gelürdi ol gühere

Olsa idi ḳaçan o gül-ruḫ ac
Ya gül aşın yir idi ol ya gülāc

Gül şarābı idi şarābı anuñ
Laḥm-ı ṭāvūs idi kebābı anuñ

Çoḳ yir idi gül-ābī elmayı
Kim yimez ol behiştī ḥelvāyı

İştihāsı az olsa ger bir ān
Tīz gül turşīsin yir idi hemān

Şāḫ-ı gül idi maṭbaḫında yanan
Gül ṣuyıla idi bişen her ān

Düşmez idi elinden aṣlā gül
ʿĀṣıḳ idi güle niçe bülbül

Güli ḳoḳsa derūnı oynar idi
Yine ol ġonca-i pür-nūr der idi

Örtüsi döşegi heme gül idi
Rīş-i bālīni perr-i bülbül idi

Berg-i gül dökmese meʾābında
Ḫˇāba varmazdı cāme-ḫˇābında

Ṣaḥn-ı gülşende idi yataġı
Gülşen idi yataġı durağı

Berg-i gülden geyürdi pīreheni
Gül idi bülbül idi her suḫanı

Cümle gül-reng idi anuñ ṭonı
Kimi gül-reng ü kimi gül-gūnī

Geçdi bu resme hefte vü eyyām
Ol gülüñ ayı güni oldı tamām

Doġdı gülşende mā-ḥaṣal ol gül
Oldı anuñ içün güzel ol gül (Ġubārī, YZ., s. 69-71)

II. I. 2. 7. YUSUF'UN HALASI: ÎNÂS

II. I. 2. 7. 1. Hilekârlık

Yusuf'un annesi Yusuf iki yaşındayken ölünce onu halası Înâs besler büyütür. Înâs Yusuf'u çok sever:

Ḳaldı Yūsuf iki yaşında yetīm
ʿAmmesi aña şefḳat itdi ʿaẓīm

Besledi anı ʿammesi Înās
Oldı Yūsuf aña eḥabbü'n-nās

Çünki buldı nihāli neşv ü nemā
Oldı andan müşerref ʿarż u semā

Oldı zībā nihāli ḫoş-reftār
Oldı şīrīn lebi şeker-güftār

ʿAmmesi anı eyle sevdi tamām
Ansız itmez idi bir nefes ārām

Gice meʾvāsı idi āġūşı
Gündüzün meskeni idi dūşı (Ḥamdī, YZ., s. 18)

Var idi Yūsufʾuñ bir ʿammesi pāk
Ki reşk iderdi aña mihr-i eflāk
[…]
Ḳaçan kim Yūsufʾuñ öldi anası
Ḳıġırdı ḳatına Yaʿḳūb İnās'ı

Didi al Yūsuf'ı sen terbiyet ḳıl
Maḥabbet eyle öz oġluñ gibi bil

İnās'a virdiler çünkim bu māhı
Sevincinden göge atdı külāhı

Alup baġrına başdı cānı gibi
İdüp göñlinde yir īmānı gibi

Şu resme ḳıldı Ḥaḳ müşfik İnās'ı
Ki Yūsuf ṣandı dirildi anası

İnās ile ṭutup üns oldı mūnis
ʿUṭārid oldı ṣan mihre mücānis

Bilesince yürürdi dāye gibi
Yanınca sürinürdi sāye gibi

Cemāli manẓarınuñ āftābı
Cebini revzeninüñ māh-tābı

Dün ü gün ṣaḳlayup şems ü ḳamerden
Ṣaḳınur gül yüzin ḫār- naẓardan

Olup gündüz güneş yüzine nāẓır
Gice zülfine olurdı mücāvir

Bu ḥāl ile geçdi çü māh u sāli
Ulalup ay u günce oldı cemāli (Kemāl, YZ., s. 41)

Alup İnāsYūsuf ḥażretini
Anasından yig itdi ḫıdmetini

Cemāli gülşeninde bülbül oldı
Ne bülbül ḫāk-i pāyına ḳul oldı

Vücūdında kerāmetler belürdi
Risāletden ʿalāmetler belürdi

Ḳudūmı oldı İnās'a mübārek
Ziyāde itdi mālın Ḥaḳ Tebārek

Neye ṣunsa eli altun olurdı
Bir iken rızḳı anuñ on olurdı

Anı gökde ararken yirde buldı
Dil-i maḥzūnına eglence oldı

Yolına ġarc iderdi ġānmānı
Vücūdından ʿazīz itmişdi anı

Zer ü sīmi dönüp berg-i ġazāne
Çüridürdi yolında ʿāşıḳāne (Yaḥyā, YZ., s. 19)

Bir süre sonra oğlunun ayrılığına dayanamayan Yakub Yusuf'u yanına alır. Bu kez Yusuf'tan ayrı kalan Înâs üzüntüye boğulur ve bir hile ile Yusuf'u geri almak ister. Babasından kalma değerli bir kemeri Yusuf'un haberi yokken beline bağlar. Sonra feryad ederek kemerinin kaybolduğunu herkese duyurur. Aramalar sonucu kemer Yusuf'un belinde bulununca şeriat kanunlarına göre Yusuf mal sahibine kul olacaktır. Böylece Înâs Yusuf'u kemer bahanesiyle geri alır:

Gerçi gönderdi mūnisi İnās
Ol cilā eyledi cilāsını pās

Ḳalbini pür-küdūret itdi melāl
Ḥīle tedbīrin eyledi fi'l-ḥāl

Tā ala Yūsuf'ı atasından
Pāk ola göñli ġuṣṣa pāsından

Güẕer itdükde ḥażret-i pederi
Ḳalmış idi aña meger kemeri

Ne kemer vaṣla-i saʿādet idi
Her ne ġaste ḳuşansa ṣıḥḥat idi

Yoġ iken Yūsuf'uñ meger ġaberi
Mekr eliyle ḳuşatdı ol kemeri

Ḳuşadup anı virdi Yaʿḳūb'a
Kemerin muḥkem itdi āşūba

Çünki girdi miyān-ı ġānesine
Ṭutdı bilin kemer bahānesine

Kemerüm gitdi diyü eyledi āh
İşiden oldı ḥāline āgāh

Didi kim ḳanḳı erdedür bu kemer
Āh kim gitdi yādgār-ı peder

Ṣorayıdum diyüp cihāndan anı
İstedi irdügi miyāndan anı

Anca teftīş ü bunca diḳḳat ile
Geldi Yūsuf miyāna nevbet ile

Yoġ iken ḳılca fitne cānında
Kemeri buldılar miyānında

Ol zamān eyle idi şerʿ-i Resūl
Düzd olur idi metāʿ issine ḳul

Yūsuf'ı aldı gitdi ḫānesine
Vaṣla irdi kemer baḥānesine

Ḫātırın Yūsuf ile eyledi şād
Dār-ı ġamdan olınca tā āzād (Ḥamdī, YZ., s. 19)

İnās işitdi çün kim işbu sözi
Yüregi acıdı ṭoluḳdı gözi

Görür cānından ayrılmaḳ görindi
Ne mekr ü ḥīle eyler bir gör imdi

Anası dünyeden kesdükde peyvend
İnās'a ḳomış idi bir kemer-bend

Miyān-ı cānda ṣaḳlardı anı
Anı virmezdi virürdi cihānı
[…]
Ḳuşansa ḫasteler bulurdı ṣıḥḥat
Bili çekmezdi ayruḳ bār-ı miḥnet

Muḳarrer oldı çün Yūsuf firāḳı
İnās'ı yaḳdı nār-ı iştiyāḳı

Çü gördi ṣabr ile iş ḥāṣıl olmaz
Taḥammülle murāda vāṣıl olmaz

Bu iş fikrinde çoḳ taḳrīr itdi
Niçe dürlü ḥiyel tedbīr itdi

Kemerden buldı āḫir derde çāre
Miyānın çekdi anuñla kenāre

Çü bu tedbīre baġladı miyānı
Ḳuşatdı Yūsuf'a anı nihānī

Kemer-beste ḳılup serv-i revānı
Viribir ḫıdmete Yaʿḳūb'a anı

Kemer-bend ile gitdi çünki Yūsuf
Bilin bunuñ büken bār-ı teʾessüf

Düzetdi perde-i telbīsde sāz
Uġurlandı kemer diy'itdi āvāz

Kemer-bend orta yirden oldı çün güm
Düşer her kişiye andan tevehhüm

Açalum diyü ol sırr-ı nihānı
Ararlar mū-be-u her bir miyānı

Kemer çün istenüp teftīş olındı
Bilinde Yūsuf'uñ āḫir bulındı

Dimiş rāvī idüp naḳl-i ḥikāyet
Buyıdı ol zamān ḥükm-i şerīʿat

Ki esbāb issi uġrusın bulınca
Aluban ḳul idinürmiş ölince

Pes ol ḫātūn bu tezvīr ile yine
Aluban Yūsuf'ı gitdi evine

Yine baḫtı yüzi oldı güşāde
İrişdi yaʿnī kim cānı murāda

Yine açıldı gülzārında ol gül
Yine ötdi gülistānında bülbül

Göz açup gözler idi gül yüzini
Aña daḳ kim ecel yumdı gözini (Kemāl, YZ., s. 42-43)

Tamām itdi sözini çünki Yaʿḳūb
Dil-i İnās'a irdi derd ü āşūb

Żarūrī bir ḳabūl olmaz dilekdür
Hüner bu derde dermān eylemekdür

Hemān ol āl-i Yaʿḳūb'a idüp āl
ʿAcāyib ḥīle bünyād itdi fi'l-ḥāl

Kemer gibi düşüp egri ḫayāle
Diler āl ile ḫayrü'l-āli ala

Didi Yaʿḳūb'a bu sulṭān senüñdür
Ne kim emr eyleseñ fermān senüñdür
[…]
Var idi bir kemer ẕī-ḳadr ü ḳıymet
Bahāsına bulınmazdı nihāyet
[…]
Getürdi Yūsuf'ı yanına İ̇nās
Fiġānlar eyledi çekdi biraz yas

Libāsın geydürür iken nihānī
Ḳuşatdı cāmesi altında anı

Virürken Yūsuf'ı Yaʿḳūb'a nā-gāh
Kemer ġayb oldı didi eyledi āh

Arayup her miyānı anda muḥkem
Kemer derdinden belleri oldı ḫam

Miyān-ı Yūsuf'a çün degdi nevbet
Kemer bulındı oldı bir ḫacālet
[…]
Bu idi ol zamānuñ muḳteżāsı
Eger şāh u eger ḫalḳuñ gedāsı

Ḳaçan uġrusını bulsa alurdı
Şerīʿatde ḳulı olur ḳalurdı

Kemerle aldı faḫr-i kāyinātı
Yapışdı ḥalḳa-i bāb-ı necātı (Yaḥyā, YZ., s. 20-21)

Înâs çok sevdiği Yusuf'tan ayrılmamak için onu hırsızlık gibi ağır bir suçla suçlayacak kadar sevgisinde bencil bir kadındır.

Halası Înâs'ın Yusuf'a yaptığı bu hile, Şerifî ve Ahmedî'nin mesnevilerinde de anlatılmıştır.[439]

[439] Şerīfī, YZ., s. 2; Aḥmedī, YZ. I, s. 4-7.

II. I. 2. 7. 2. Kovculuk

Haliloğlu Ali'de Yusuf'un halasının adının Înâs olduğundan söz edilmemekte ve Yusuf'un sırrını kardeşlerine söyleyen kovcu bir kadın olarak anlatılmaktadır.

Yusuf bir gece düşünde on bir yıldızın gökten inip kendisine secde ettiğini görür. Düşünü babasına anlatır. Babası bu düşü Yusuf'un bir gün sultan olacağı şeklinde yorumlar ve hiç kimseye söylememesini tembihler. Fakat Yusuf sevinerek düşünü ve babasının tabirini halasına anlatır. Halasının bu sırrı saklamasını söyler. Halası bu haberden duyduğu sevinçle gidip Yusuf'un diğer kardeşlerine söyler. O andan sonra kardeşleri Yusuf'u kıskanmaya ve ona kötülük yapmayı tasarlamaya başlarlar:

Yūsuf hīç söylemedi
Kimesneye dimedi
Ḫalasına söyledi
ʿAceb düş gördüm diyü

Babama didüm bunı
Sulṭān olur dir beni
Çün işitdüm ben anı
Geldüm saña sevinü

Ḫalasına söyledi
Düşin taḳrīr eyledi
Kimseye dime didi
Başīret ışmarlayu

Ol ḫātūn bir gün meger
Ṣıġmaz içine ḫaber
Ol düşi taḳrīr ider
Maʿnīsine sevinü (Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 154-155)

II. I. 2. 7. 3. Müşfiklik

Gubârî'nin *Yusuf u Züleyha*'sında Yusuf'un halasının adından bahsedilmediği gibi, yukarıda sözü edilen hilekârlık ve kovculuk özellikleriyle değil, Yusuf'un annesi öldükten sonra Yusuf'u annesi gibi seven ve onu besleyip büyüten biri olarak yer alır:

İki yaşına irdi çün o kerīm
Ṣadefi gitdi ḳaldı dürr-i yetīm

Ḫālesi aldı baġrına başdı
Fi'l-meṣel ṣadrına güher aşdı

Sevdi cānı gibi o cānānı
Ānesi gibi bisledi anı

Bisledi anı şīr ü şekker ile
Misk-bū şeker-i mükerrer ile

Bisledi Yūsuf'ı nefāyis ile
Rūz u şeb ṭuʿme-i ʿarāyis ile

Oldı günden güne cemāli füzūn
Vaṣf-ı ḥüsni beyāndan oldı bīrūn (Ġubārī, YZ., s. 71)

II. I. 2. 8. YUSUF'UN KIZ KARDEŞİ

II. I. 2. 8. 1. Kovculuk

Ali'nin eserinde Yusuf'un üvey bir kızkardeşi vardır. Yusuf rüyasını kız kardeşine anlattığında o da gidip diğer kardeşlerine söyler. Kardeşleri bu haberi duyunca Yusuf'u kıskanırlar ve kuyuya atarlar:

Vardı Yaʿḳūb'uñ bir ögey ḳızı
Ol işitmiş evvel öñdin uşbu sözi
Ḳovuçulardan beklesün Ḫāliḳ sizi
Varıp ḳardaşlarına aytur imdi

Ḳardaşıñız Yūsuf bir düş körmiş
On bir yulduz ay kün aña secde ḳılmış
Atañız ol düşni eygü yormış
Ben işiddüm eygü teʾvīl ḳılur imdi (ʿAlī, KY., s. 194)

II. I. 2. 8. 2. Kardeş Sevgisi

Hamza'nın eserinde Yusuf'un Dünye adlı bir kızkardeşi vardır. Yusuf'u çok sever. Diğer kardeşleri Yusuf'u av bahanesiyle alıp götürürlerken onun gitmesini istemez. Yusuf onun sözünü dinlemeyip gider. Dünye Yusuf'un ardından feryad ederek ağlar. Çünkü diğer kardeşlerinin ona kötülük yapacağını hissetmiş gibidir:

Yaʿḳūb'uñ ügey ḳızı Dünye ẖatun
Görklü idi pārsā sözi bütün

Sever idi Yūsuf'ı n'idem anı
Geldi ṣordı Yaʿḳūb'a Yūsuf ḳanı

Yaʿḳūb eydür ḳardaşları aldılar[440]
Teferüce geyik ata vardılar

[440] Bu mısra'ın vezni bozuk.

Şimdi ṭolandılar uş henūz daḫı
Yüri ardından Yūsuf'ı bana oḫı[441]

Dünye yügürdi yitüben çaġıru
Eytdi varma yā Yūsuf döngil diyü

Yūsuf eydür dönmezem Tañrı ḥaḳı
Varuram bunlaruñıla ben daḳı

Yūsuf'ı ḳardaşları aldı gider
Dünyā döndi aġlayu feryād ider (Ḥamza, YZ., s. 205-206)

Sûlî Fakîh'de de Yusuf'u çok seven kızkardeşinin adı Dünya'dır. Kardeşleri Yusuf'u alıp oynamaya götürürlerken babasına onun nereye gittiğini sorar. Babası kardeşlerinin oyun oynamaya götürdüklerini söyler. Dünya hemen arkalarından koşarak Yusuf'un elini tutar ve onlarla birlikte gitmek ister. Fakat diğer kardeşleri izin vermezler. Dünya da Yusuf'u bırakmak istemez. Fakat kardeşleri Yusuf'u geri getireceklerini söyleyerek alıp götürürler. Dünya gözü yaşlı kalır:

Yūsuf'uñ var idi bir ḳız ḳardaşı
Ḳardaşıdı hem işi hem yoldaşı

Ṣordı Dünyā ḳanda gider Yūsuf'um
Ol benüm gözüm nūrı göñlüm cānum

Didi ḳardaşları alup gitdiler
Ṣaḥrāya oynamaġa iletdiler

Dünyā bunı işidüp ʿaḳlı gider
ʿAḳlı geldi başına diñle n'ider

Dünyā bunlara yügürüben yiter
Yūsuf'ı bunlaruñ elinden ṭutar

Bunlara eydür ki ben daḫı varam
Yūsuf'ı ḳanda varur ise görem

Döndiler Dünyā'yı gey segirtdiler
Cāhil olma sen yüri git didiler

Dünyā aġlar girü dönüp eslemez
Yūsuf'uñ elini elinden ḳomaz

[441] Bu mısra'ın vezni bozuk.

Dünyā eydür Yūsuf'ı virüñ baña
Bunlar eydür getürürüz biz saña (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 89-90)

II. I. 2. 9. BÂZIGA

II. I. 2. 9. 1. Mağrurluk

Bâzıga Mısır'da Şeddad-ı Ad soyundan Melik Tabur'un kızıdır. Güzelliği ile meşhurdur. Güzelliği ve zenginliği dolayısıyla son derece mağrur bir kızdır:

Niçe şehler anuñ esīriyidi
Ol cemāl ehlinüñ emīriyidi

Bunca māl u cemāl u istiġnā
Eyle virmişdi aña ʿizz ü ġınā

Ki felek secde itse ol melege
Ḥüsni baş egmez idi bir felege (Ḥamdī, YZ., s. 109)

Ḳul idi mihrine begler tamāmet
Birine ẕerrece itmezdi raġbet

Oları almış idi ʿaşḳ derdi
Bunuñ anlardan istiġnāsı vardı

Çoġ idi mülk ü esbāb u ṭavarı
Sürerdi ʿizzet ile rūzgārı (Kemāl, YZ., s. 121)

Meger günlerden bir gün oldı maġrūr
Gözi göñli güşāde cānı mesrūr

Eline aldı bir mirʾāt-ı ṣāfī
Görüp kendüyi urdı ḫaylī lāfı

Didi almazsa yarın Tañrı cānum
Göreyin Yūsuf'ı gitsün gümānum

Görinüp Yūsuf'a göñlin alayın
Perīşān ideyin ḥüsni alayın

Ġüzel nice olur ʿālemde görsün
Ġurūrı şāh-bāzın uçursun

Anuñ ḫaddinden artuḳdur ḫurūşı
Çoġ olur bezm-i ḥüsnüñ ḫod-fürūşı

Benüm ḥüsnümi görince ziyāde
Dehānı gibi ġayb olsun orada

Cemālüm baḥri itsün Yūsuf'ı ġarḳ
Görenler eylesün mā-beynümüz farḳ

Ümīd oldur ki ʿaşḳumdan gele ḥāl
Ola serv-i revānı bāña meyyāl (Yaḥyā, YZ., s. 81)

II. I. 2. 9. 2. Âşıklık

Bir gün Yusuf'un güzelliğinden övgüyle söz edildiğini duyan Bâzıga'nın gönlüne aşk ateşi düşer:

Eyler iken cemāl ile lāfı
Yūsuf'uñ yād olındı evṣāfı

Çün olındı mükerrer ol şekker
Duḫtere itdi leẕẕet ile eṣer

Oldı efsūn aña fesāne-i dost
Ḳıblesi oldı āstāne-i dost

Ol şeker ḳıṣṣa şūr virdi aña
Gözden evvel ḳulaḳdan irdi aña (Ḥamdī, YZ., s. 109)

Cemāl-i Yūsuf'uñ vaṣfın işitmiş
Ḫayālini gice gündüz iş itmiş
[…]
Ḳıl ucın görmedin andan nişāne
Olur aġzına ʿāşıḳ ġāyibāne

Aġup başına zülfi gibi dūdı
İçine düşdi anuñ ʿaşḳ odı

Hevā-yı serv-ḳaddi ġālib oldı
O serve irmege key rāġıb oldı (Kemāl, YZ., s.122)

İşitdi Yūsuf'uñ vaṣfını bir bir
Ḳulaḳdan ʿāşıḳ oldı aña āḫir

Dili āyīnesinden gitdi jengār
Cemāl-i Yūsuf anda oldı iẓhār

Tecellī eyledi nūr-ı maḥabbet
Vücūd āyīnesine virdi ṣūret

Ḳazındı dilden naḳş-ı aġyār
Hemān göñlinde ḳaldı rūy-ı dildār

Naṣīb oldı aña keşf ü kerāmāt
Açıldı anda ʿayn-ı ʿālem-i ẕāt

Cihānda her neye baḳsa hemānā
Cemāl-i Yūsuf olurdı hüveydā (Yaḥyā, YZ., s. 81)

Yusuf'un güzelliğinin övgüsünü duyup âşık olan Bâzıga kendisinin daha güzel olduğu iddiasıyla Yusuf'u mezada çıkarıldığı yerde görmeye gider. Oraya vardığında kendi güzelliğine kimsenin iltifat etmediğini görünce kızarak Yusuf'a doğru yaklaşır. Yusuf'u görünce onun güzelliği karşısında şaşkına döner ve iddiasından vazgeçip beğenisini itiraf eder:

Çünki meydāna geldi şevket ile
Bunca māl u cemāl ü zīnet ile

Naẓar olınmadı cemāline hīç
Baḳmadı kimse bunca mālına hīç

Şevḳı itmişdi ʿālemi medhūş
Yūsuf'a idi cümle dīde vü gūş

Ṭoġsa anuñ gibi hezār ḳamer
Biri itmezdi ḫalḳuñ aña naẓar

Geldi ol mihr egerçi germinden
Gördi māhı ḳızardı şerminden

Gördi bir ruḫ āb u gülden pāk[442]
Ḥüsni evṣāfı ḥayret-i idrāk

Daḫi görmiş degül ḫayālin anuñ
Gūş itmiş degül miṣālin anuñ

ʿĀşıḳāne yitirdi evvel özin
Ṣoñra cānāna dikdi cān gözin

ʿĀşıḳ evvel belī fenāya irer
Ṣoñra dīdār ile ṣafāya irer

Geldi şevḳ ile Yūsuf'uñ ḳatına
Medḥ okıdı cemāl-i ṣūretine (Ḥamdī, YZ., s. 110)

[442] ruḫ: rūḥ M.

Gelür çün kim görür Yūsuf yüzini
Yitürür ḥayretinden kendüzini
[…]
Birez dem ḳaldı sūsenveş lāl
Giderek çünki buldı şemme-i ḳāl

İdüp bülbül gibi ʿarż-ı niyāzı
Diledi ġoncasından ala rāzı

Ṣorup esrār-ı ḥüsnin ide ẓāhir
Ala ol rāz-ı gencinden cevāhir (Kemāl, YZ., s.122)

Yüzini Bāzıġa açdı hemānā
Bu anı o bunı itdi temāşā

Cemāli Yūsuf'uñ mest itdi anı
Ġurūrı gitdi ṭutuldı dehānı

Öñinde itdi Yūsuf başını pīç
Aña meyl ü meḥābā itmedi hīç

Ṣanurdı kendüyi Yūsuf'dan aḥsen
Ḫaberdār olmadılar geldüginden

Teveccüh itmedi yüzine kimse
Ḳulaġın urmadı sözine kimse

Ḥemānā kendi miḳdārını bildi
Ġurūrını giderdi tevbe ḳıldı (Yaḥyā, YZ., s. 82)

Bâzıga Yusuf'a bu güzelliği kendisine kimin verdiğini sorar. Yusuf yeri göğü yaratan Allah'ın verdiğini söyler. Allah'ın varlığından ve birliğinden uzun uzun bahsedince Bâzıga'nın gönlünü o andan itibaren Allah aşkı doldurur. Onun gönlünde aşk boyut değiştirmiştir. Mecazî aşktan hakikî aşka yönelir:

Gūş idicek bu sırrı ol dānā
Ḳalbini rūşen itdi ʿaşḳ-ı Ḫudā

Köprüsinden geçüp mecāzuñ o dem
Başdı rāh-ı ḥaḳīḳat üzre ḳadem (Ḥamdī, YZ., s. 111)

Çü Yūsuf ḳıldı bu esrārı iẓhār
Ḳız oldı ḥüsni sırrından ḫaberdār

Gözi maʿnā yüzinden nūr aldı
Geçüp naḳş-ı ṣuverden dūr ḳıldı

[…]
Eyitdi Yūsuf'a ey mihr-i rūşen
İşitdüm ay yüzüñ vaşfın ıraḳdan

Ḳulaḳdan ʿāşıḳ oldum gül yüzüñe
Gelüp çün kim ḳulaġ urdum sözüñe

Sözüñ dürrine urdum çün ṣadef gūş
İçümden ʿaşḳ baḥri eyledi cūş

Gönül pür-sūz iken ʿaşḳuñ neyinden
Beni mest eyledi maʿnā meyinden
[…]
Yolum pür-nūr idüp ey māh-ı rūşen
Ḫalāṣ itdüñ ḍalālet ẓulmetinden

Yaḳīn bildüm ki maʿnā nūrıdur nūr
Ḳalur ṣūret niḳābın açmayan kūr
[…]
Yüzüñ mihrinden olup meh gibi dūr
Gönülden eyledüm ʿaşḳuñı mehcūr

Yaḳīn bildüm ki keşf itdüñ bu rāzı
Mecāzīdür senüñle ʿaşḳ-bāzī

Bulup ʿaşḳ-ı mecāzīden ḫalāṣı
Ḥaḳīḳī ʿaşḳa ḳıldum iḫtiṣāṣı (Kemāl, YZ., s.123-124)

Sözinden Yūsuf'uñ çoḳ ʿibret aldı
Peşīmān oldı istiġfāra geldi

Gönülden ʿaşḳ-ı Yūsuf zāyil oldı
Hemān aṣl-ı uṣūle māyil oldı

Ḥaḳīḳī oldı bu ʿaşḳ-ı mecāzī
Ḫudā'dan ġayrıdan gitdi niyāzı

Kesildi ḫāṭırından ḳayd-ı fānī
Velāyet ıssı oldı şems-i cānı

Refīḳ oldı aña tevfīḳ u taṣdīḳ
Giderdi ḥāyil-i taḳlīdi taḥḳīḳ (Yaḥyā, YZ., s. 82-83)

Bundan sonra Bâzıga tüm mal varlığını yoksullara dağıtıp dünyaya ait kayıtlardan kurtulmuş hâlde yaşamaya başlar:

Ṭoldı çün Bāzıġa diline yaḳīn
Cümle vārın taṣadduḳ itdi hemīn

Eyle itdürdi varlıġın tārāc
Oldı bir pāre etmege muḥtāc

Nīl ḳatında yapdı bir miḥrāb
İtdi varlıḳ bināsın anda ḫarāb

Oldı meclā-yı nūr-ı ẕāt-ı aḥad
Geydi āyīne gibi eski nemed

Şāh iken efser-i muraṣṣaʿ ile
Oldı ḳāniʿ bir eski mıḳnaʿ ile

Cevherī ḫˇānı virdi nān-ı ceve
Ḳodı eyvānı girdi neyden eve

Cān virürken bisāṭ olmaġa gül
Yaṣduġı ḫāre oldı bisteri kül

Maʿbedi oldı anuñ ol ḫāne
ʿAşḳ ile cān virince merdāne

Çünki varlıḳdan ölmedin öldi
Ölicek ʿömr-i cāvidān buldı (Ḥamdī, YZ., s. 111)

Yir itdi būmveş vīrāne küncin
Maḳām itdi ʿibādet-ḫāne ḳüncin

Bulur ol küncde bir genc-i bī-ḥad
Ki ne vezne ṣıġar u ne olur ad

Alur ol gencden çün kim nişānı
Ṭaġıtdı kendü gencin rāygānī

Cihān ḳaydından olur cānı āzād
Olur gül gibi göñli ġoncası şād

Şu resme genc ü mālın ḳıldı tārāc
Ki ḫalḳ oldı ġanī vü kendü muḥtāc (Kemāl, YZ., s.124)

İdüp vīrānede bir ḥucre bünyād
Ṣalāḥ u zühd evini ḳıldı ābād

Sebīl itdi ṭarīḳ-i Ḥaḳ'da mālın
Hüveydā ḳıldı ḫurşīd-i kemālin

Zihī zen kim olup merdāne kārı
Ḳodı maḫluḳı sevdi Kirdgār'ı

Beḳā gördi fenā āyinesinde
Ḥayāt-ı bāḳī ile oldı zinde

Mecāzī köprüsinden geçdi gitdi
Ḥaḳīḳī gülşeninde vaḥdet itdi (Yaḥyā, YZ., s. 83)

Bâzıga hikâyesi Şerifî'nin *Yusuf u Zeliha*'sında da yer almaktadır.[443]

II. I. 2. 10. YAKUB'UN ANNESİ

II. I. 2. 10. 1. Hilekârlık

İshak Lût'un kızıyla evlenmiş ve Yakub ve Îs olmak üzere ikiz oğlu olmuştur. İshak Îs'i Yakub'dan daha çok sever. Bir gün İshak'ın canı kebap ister. Bu isteğini Îs'e bildirir ve onun peygamber olması için Allah'a dua edeceğini söyler. Îs ava çıkınca annesi Yakub'un peygamber olmasını istediği için hemen hileye başvurur. Bir kuzu kebabı hazırlar ve bunu Yakub'un getirdiğini söyler. Bunun üzerine İshak Allah'a Yakub'un peygamber olması için dua etmeye başlar. İshak'ın duası kabul olur ve o diyara Yakub peygamber olur. Ertesi gün Îs babasının önüne bir kebap koyunca İshak karısının kendisini hile ile kandırdığını anlar:

Çün revān oldı ʿĪṣ ṣaydına
Anası düşdi ḥīle ḳaydına

Tā ki Yaʿḳūb içün ola bu duʿā
Mā-cerāyı ḥikāyet itdi aña

Ḳuzı biryānı eyleyüp fi'l-ḥāl
Ḳodı İsḥāḳ öñinde eyledi āl

Çünki İsḥāḳ ṭuydı biryānı[444]
Ṣordı ḫātūnına nedür anı

Didi biryān durur ki öziledüñ
Vardı oġluñ getürdi çün diledüñ

Kesdi biryānı yidi bir yanın
Açdı ol dem duʿāsı enbānın

[443] bk. Şerīfī, YZ., s. 17.
[444] ṭuydı: yidi M.

Didi yā Rabbi vaʿde eyler idüñ
Ki bir oġluñ resūl idem dir idüñ

İşbu biryān getürene yā Rab
Eylerem ol risāletüñi ṭaleb

Ḥaḳ Teʿālā duʿāsın itdi ḳabūl
Ḳıldı Yaʿḳūb'ı ol diyāra resūl

ʿİ̄ş yarındası çü geldi revān
Ḳodı İsḥāḳ öñinde bir biryān

Çünki İsḥāḳ gördi bu ḥāli
Bildi kim ʿavret eylemiş āli (Ḥamdī, YZ., s. 15)

İşitdi ḥażret-i Yaʿḳūb anası
Didi Yaʿḳūb'a gel ey pīr olası

Yüri var sen getür biryānı fi'l-ḥāl
Risālet saña olsun dirseñ irsāl

Atası ʿİ̄ş'e itmişdi maḥabbet
Maḥabbetden araya düşdi nisbet

Anası oġlı Yaʿḳūb'ı severdi
Aña bir eylük itmege iverdi

Bu rāzı eyledi Yaʿḳūb'a ifşā
Bu ḫıdmet üstine oldı hemānā

Getürdi çünki Yaʿḳūb aña biryān
Yidi Mevlā'sına gösterdi şükrān

Elin ḳaldurdı şevḳ ile duʿāya
Münācāt itdi ṣıdḳ ile Ḫudā'ya

Didi oġlumı peyġam-ber eyle
Kemāl-i ḥikmetüñe maẓhar eyle
[…]
Duʿāsın müstecāb itdi o Ḥażret
Beşāret oldı Yaʿḳūb'a nübüvvet

Nübüvvet nevbetine geldi Yaʿḳūb
Atasınuñ duʿāsın aldı Yaʿḳūb

ʿAcāyib ḥī̄le-i şerʿiyye ḳıldı
Bu āli ḥażret-i İsḥāḳ bildi

Zamāndan ṣoñra oġlı ʿĪṣ geldi
Görüp Yaʿḳūb'uñ ālin ḥayret aldı (Yaḥyā, YZ., s. 14-15)

Bu hikâye Nahîfî'nin *Yusuf u Züleyha*'sında da anlatılmıştır.[445]

II. I. 2. 11. YUSUF'U SATIN ALMAYA TALİP OLAN KOCAKARI

II. I. 2. 11. 1. Âşıklık

Yusuf Mısır'da satılmak üzere mezada çıkarıldığında onu satın almaya çok kişi talip olmuştur. Bunlar arasında çok yaşlı ve yoksul bir kadın da vardır. Birkaç çile iplikle Yusuf'u satın almaya gelmiştir. Orada bulunanlar iplik karşılığında Yusuf'u satın almaya gelen kadının bu isteğini garip karşılarlar ve onu bunamakla suçlarlar. O ise tek amacının âşıklar defterine adını yazdırmak olduğunu söyler. Çünkü o da Yusuf'un güzelliğine âşık olanlardandır:

Bir ḳarıcuḳ geldi'lerü gördiler
Ne dilersin diyü aña ṣordılar

Eytdiler neñ var getürgil görelüm
Bir kelepcük ipligüm var ey ulum

Ḳahḳahayla ḫalḳ-ı ʿālem güldiler
Bir kelepcük iplige Yūsuf diler

Genc-i ʿālem aña yitmedi baḥā
Bu ne sözdür kim didüñ ey ḫod-bahā

Didi bilürem bahā yoḳdur aña
Dileyen Yūsuf'ı çoḳ göre baña

Ben daḫı anlardan olam ne ola
Bahāsıyla Yūsuf'ı ḫod kim ala (Ḍarīr, KY., s. 176)

Bir fütāde ḳarıcuġuñ o zamān
Bir keleb ipligi bulındı hemān

Getürüp didi anı ol ʿāşıḳ
Gerçi varum degül aña lāyıḳ

Rāżīyem ille ḫarc idüp varı
Ben de olam anuñ ḫarīdārı

[445] Naḥīfī, YZ., s. 826-827.

Silk-i ṭālibden olmaġa miskīn
Varı ol iplik idi virdi hemīn (Ḥamdī, YZ. s. 106)

Didi rāvī olan bu ʿaṣr içinde
Varıdı bir ʿacūze Mıṣr içinde

Faḳīr idi ḳatı ol zāl-i bī-kes
Varıdı bir kelāve ipligi bes

Alup ipligini bāzāra gelmiş
Bu māha müşterī olmış u ḳalmış

Didi kim baña degmez ol perī-rū
Velīkin ben faḳīre bes durur bu

Kim olam gün yüzinüñ müşterīsi
Ṣayalar beni anlaruñ birisi (Kemāl, YZ., s. 119)

Eli ditrer şuʿāʿ-ı şems mānend
Viṣāl-i yāra ammā ārzūmend

Elinde bir iki baġ ipligi var
Diler kim Yūsuf'a ola ḫarīdār

Elinde ipligin idüp bahāne
Dir idi müşterīyem ol cüvāne

Begendüm ḫaylī ol cān-ı cihānı
Baña danışmayınca ṣatmañ anı

Sözini diñlediler acıdılar
Yazuḳ saña bunamışsın didiler

Be-hey ġāfil senüñ ne ḳudretüñ var
Olursın Yūsuf'a yaʿnī ḫarīdār

Eyitdi kim budur ancaḳ murādum
Yazılsun defter-i ʿuşşāḳa adum

Meh-i rūze gibi ḳadre irişdüm
Bu cumhūr-ı eḥibbāya ḳarışdum

Olayın dāḫil-i taʿrīf-i ʿuşşāḳ
İdeyin kendümi meşhūr-ı āfāḳ

Ġaraż maḳdūrumı ṣarf eylemekdür
Meṣeldür bu ki yā pekdür ya tekdür

Anuñ'çün ḳāmetüm döndi kemāna
Ki tīr-i ʿaşḳına oldum nişāne

ʿAcebdür ʿāşıḳ-ı maḥzūn u ġamnāk
Olur daʿvā-yı ʿaşḳ itmekde bī-bāk

Ecel gibi belā-yı ʿaşḳ-ı cānān
Faḳīre vü ġaniye oldı yeksān

Żarūrīdür ẓarūrī derd-i dildār
Ḥicāb olmaz muḥibbe perde-i ʿār (Yaḥyā, YZ., s. 81)

Yaşlı genç, zengin fakir herkes Yusuf'un eşsiz güzelliğine âşık olup varını yoğunu ortaya koyarak onu satın almak istemişlerdir. Bu yaşlı kadın fakir olduğu için elindeki birkaç çile iplikle talip olmuştur. Ancak Yusuf'a hiçbir şeyle paha biçilemeyeceğinin farkındadır. Amacı yalnızca ona âşık olanlar arasında adının geçmesidir. "Bu kocakarı, gayesine vasıl olamasa dahi övgüye lâyık asil bir gayretin timsalidir."[446]

Ali, Nahîfî, Gubârî ve Ahmedî'nin eserlerinde de bu kadından aynı şekilde söz edilmiştir.[447]

[446] Schimmel, Annemarie, *Ruhum Bir Kadındır (İslâm'da Müennes)*, Çeviren: Ömer Enis Akbulut, 2. bs., İz Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 64.
[447] bk. ʿAlī, KY., s. 275; Naḥīfī, YZ., s. 869; Ġubārī, YZ., s. 109; Aḥmedī, YZ. I, s. 49-51.

II. II. HUSREV Ü ŞİRİN (FERHAD U ŞİRİN) MESNEVİLERİNDEKİ KADINLARIN PSİKOLOJİK ÖZELLİKLERİ

II. II. 1. ŞİRİN'İN PSİKOLOJİK ÖZELLİKLERİ

II. II. 1. 1. GENEL KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ

II. II. 1. 1. 1. İyi Ahlaklılık

Âzerî Şirin'in hâl ve hareketleri hoş, güzel ve nazik, ahlak bakımından eşsiz, her tavrı beğeniyle karşılanan bir kız olduğunu belirtir:

Evżāʿı laṭīf ü ḫulḳı ġarrā
Aḫlāḳına yoḳ naẓīr ü hem-tā

Eṭvārı güzel revişde aʿlā
Her şīvesi dil-pesend ü zībā (Āẕerī, HŞ., yk. 12b)

Lamiî ise Şirin'in ahlak güzelliği bakımından nurdan yaratılmış cennet kızı ya da meleğe benzediğini ifade eder:

Ḫamīri nūrdan olmış sirişte
Meger ḥūrīdür ol cān yā firişte (Lāmiʿī, FŞ., s. 282)

II. II. 1. 1. 2. Tatlı Dillilik

Şirin'in sözleri şeker gibi, hatta şekerden daha tatlıdır:

Şekerden sözi daḫı ṭatluraḳdur
Ḳamudan yüzi daḫı ḳutluraḳdur (Faḫrī, HŞ., s. 276)

Sözinde biñ şeker ṭavrında yüz nāz[448]
Hezārān ʿizz ü nāz ile itdi āvāz (Şeyḫī, HŞ., s. 50)

Şeyhî Şirin'in konuşmaya başladığında tatlı diliyle âdeta şeker saçtığını, bu nedenle adına Şirin dendiğini, onun ölümsüzlük suyuna benzeyen sözlerinin ölümlü hastaya can verdiğini söyler:

Şeh-i şīrīn-zebān u şehd-güftār
Şeker-nūş u şeker-pāş u şeker-bār

Şeker tenginden açdı ḳufl-ı yāḳūt
Ki yāḳūt u şeker andan bulur ḳūt

[448] ṭavrında: tuzında M.

Olup Şīrīn-i ter sözi şeker-sāz
Ne şekker virdi cāndan tatlu āvāz

Çü ʿaḳd itdi şekerden şīr ü ḫurmā
Ezildi şekker ü ḥall oldı ḥalvā

İşitdüm andan oldı adı Şīrīn
Ki söz didi şekerden tadı şīrīn

Şeker şīrīn tudaġılaydı hem-şīr
Ruṭab ol şīre olmış çāşnī-gīr

Ölümlü ḫasteye ḳılsa ḫiṭābı
Degirdi āb-ı ḥayvāna cevābı

ʿAceb bu ol ḥayātı eylese nūş
Olurdı Ḫıżr u Ẕü'l-ḳarneyn bī-hūş

Ne meclisde k'ola laʿli dür-efşān
Ne ādem cān virürdi āb-ı ḥayvān (Şeyḫī, HŞ., s. 161-162)

Şirin tatlı diliyle padişahları kul eder, ölüleri diriltir. Her sözü şeker gibi tatlı olduğu için adına Şirin demişlerdir. Konuştuğu her yerde onun tatlı sözlerini duyanlar kendinden geçer:

Söziyile ḳılurdı ḫānı bende
Olurdı mürdeler lafẓıyla zinde

Şeker-güftār idi her ḳavli şīrīn
Dimişlerdi anuñ'çün aña Şīrīn

Şeker tengin ne yirde kim açardı
İşiden kişi kendüden geçerdi (Rıḍvān, HŞ. s. 353)

Lamiî Şirin'in dudaklarını şekere, sözlerini bala benzeterek bu özellikleri bakımından ismiyle müsemma olduğunu belirtir:

Ṣaçı sünbül yañaġı verd-i nesrīn
Lebi şekker sözi şehd adı Şīrīn (Lāmiʿī, FŞ., s. 323)

Şirin o kadar tatlı sözlüdür ki Ferhad Şirin'in perde arkasından sesini duyunca ona âşık olmuş ve kendinden geçmiştir:

İşidür nā-gehān bī-çāre Ferhād
Bir āvāze ki salar cāna feryād
[…]

İşidince ḳılur bir derd ile āh
Ki ditrer naʿresinden ṭāḳ u dergāh

Yıḳıldı kürsīden ṭopraġa bī-cān
Uçuḳ tutmış bigi endāmı lerzān (Şeyḫī, HŞ., s. 162)

İşidince sözini gūş-ı Ferhād
Hemān ol dem düşürdi cāna feryād

Revān oldı başından ṣu gibi hūş
Özini ol zamān ḳıldı ferāmūş

Ṣataşdı āteşe yandı yaḳıldı
Fiġān eyleyü kürsīden yıḳıldı

Ṣanasın kūh idi olmışdı perrān
Yaturdı bīdveş endāmı lerzān (Rıḍvān, HŞ. s. 354)

Ferhad Şirin'in sözlerini duyunca kendinden geçmiştir. Ancak Ferhad'ı bu hâlde gören Şirin'in tatlı sözleri onu yeniden kendine getirir:

Görür Şīrīn ki bu ārāmı gitmiş
Göñül bir ḳuşça tutar dāmı gitmiş

Telaṭṭuf birle saçdı gine dāne
Getürdi dāma ḳıldı murġ-ı ḫāne (Şeyḫī, HŞ., s. 162)

Çü gördi nāzenīn ol bī-nişānın
Yaḳın oldı ki teslīm ide cānın

Çün olmışdı kelāmından figende
Gene ḳıldı söziyle anı zinde (Rıḍvān, HŞ. s. 354)

II. II. 1. 1. 3. Nazeninlik

Şirin her tavrıyla nazlı bir kız olduğu için konuşmasında da nazlı bir eda vardır:

Sözinde biñ şeker ṭavrında yüz nāz[449]
Hezārān ʿizz ü nāz ile itdi āvāz (Şeyḫī, HŞ., s. 50)

Şirin Husrev'i görmek üzere Medayin'e kaçtığında Mehin Banu yas tutar. Şirin'in ne kadar nazik bir mizaca sahip olduğunu Banu'nun aşağıdaki sözleri çok iyi

[449] ṭavrında: tuzında M.

ifade eder. Banu onun ipek kumaşların bile inciteceği kadar nazik teninin o kadar yol zahmetine nasıl katlanacağı konusundaki endişesini şöyle dile getirir:

Tenüñi incidürdi şerb ü dībā
Döye mi bunca rence ol cism-i zībā (Şeyḫī, HŞ., s. 59)

Banu endişelerinde haklı çıkar. Şirin Medayin'e giderken günlerce yolculuk etmiş ve yol zahmeti onu çok etkilemiştir. Çünkü Şirin daha önce hiç zahmet çekmemiştir. Büyük bir özenle büyütülmüş, nazik mizaçlı bir kızdır. İlk kez aşk derdiyle yollara düşmüş ve böyle bir zahmetle tanışmıştır:

Ḳatı yol zaḥmeti virdi tekessür
Yañaġı gülleri buldı teġayyür

Mizāc-ı nāzükine toz u ṭopraḳ
Eṣer ḳıldı ne döysün yile yapraḳ

Ṣovuḳ cevri gice vü gündüz ıssı
Degül şiddet geçürmiş ʿizzet ıssı

Nemā bulmış neşāṭ u nāz içinde
Ulalmış devlet ü iʿzāz içinde

Sürüp her laḥẓa ṭaġlarca ṣafāyı
Cihāndan çekmemiş ḳılca cefāyı

B'oġur k'uġradı derd ü ibtilāya
Bu resme miḥnet ü renc ü belāya

Ḳıyās it kim nitesi ola ḥāli
Ne deñlü ḳala ṣabrı vü mecāli (Şeyḫī, HŞ., s. 60)

Çü geçdi bīşe vü ṣaḥrā vü kühsār[450]
Çeküp dāġ-ı belā ol lāle-ruḫsār

Gül-i ruḫsārına irdi teġayyür
Dür-i pākīzeveş buldı tekessür

Seferden çekdi ġam nāzük mizācı
Ki itmez āteş ü āb imtizācı

Seferdür āteş-i dūzaḫ nişānı
Ḥażardur bāg-ı cennet gülsitānı

[450] bīşe: peşe M.

Şu kim muʿtād ola nāz u naʿīme
Döyer mi miḥnet-i nār-ı caḥīme

Yedi seyyāre bigi ol dil-ārām
Yedi gün yüridi ḳılmadı ārām

Yedinci gün diger-gūn oldı ḥāli
Dükendi ṣabrı ḳalmadı mecāli (Celīlī, HŞ, s. 154-155)

II. II. 1. 1. 4. İffetlilik / Namusluluk

Şirin'in kasrına su kanalı getirmek üzere dağda çalışan kişiler Ferhad'a Şirin'i anlatırlarken onun iffetli bir kadın olduğundan şöyle söz ederler:

Ḥarīm-i iffet içre şāh ol irmiş
Sipihr-i ʿişmet üzre māh ol irmiş (Nevāʾī, FŞ., s. 284)

Ḥarīm-i iffet içre şāh-ı devrān
Sipihr-i ʿişmet üzre māh-ı devrān (Lāmiʿī, FŞ., s. 282)

Husrev öldükten sonra tacını ve tahtını bırakacağı bir çocuk sahibi olmak için kendine layık bir kızla evlenmek istemektedir. Ülkenin ileri gelenleri onun istediği gibi bir kız olarak Şirin'i tavsiye ederler. Bu kişiler Şirin'in iffet ve namusundan söz ederlerken şunları söylerler:

Ruḫında ʿaybı yoḳ ḫālinden artuḳ
Lebinde söz mi var ḳālinden artuḳ

Kemerdür var ise ḳocmış belini
Yeñinden ġayrı yoḳ öpmiş elini

Lebinüñ hem-demi var ise müldür
Ruḫın görmiş durur gün yā degüldür

Ne gülzārına başmış pāy-ı ḫāyin
Ne ḫod dürcine irmiş dest-i ḫāzin

Niçe ḳızlar Benātu'n-naʿş-āyīn
O meh yanına cemʿ olmış çü Pervīn
[…]
Uçup ḫoş ol hümā-yı ʿizz ü iḳbāl
Bu ṭūṭīveşler ile fāriġu'l-bāl

Gehī seyrān-ı kūh u deşt eyler
Nesīmāsā gehī gül-geşt eyler

Girü ṭāvūs-ı şeb gösterse cevlān
Düminden ḳılsa çarḫı reşk-i bustān

O aḫterlerle idüp ʿazm-i ḫāne
Ḳılur tā ṣubḥa dek ʿīş-i şebāne

Ricāl aḳsāmına göstermeyüp yüz
Budur ol māhuñ işi gice gündüz (Lāmiʿī, FŞ., s. 323)

Şirin Husrev'i görmek üzere Medayin'e giderken yolda bir pınar görür. Orada yıkanırken Husrev'le karşılaştığında onun Husrev olabileceğini düşünerek tanışmak istediği bir anda, bundan emin olamadığı ve yolda tanışmanın hoş olmayacağı düşüncesiyle vazgeçer. Burada Şirin'in ahlak kurallarına bağlılığını görmek mümkündür:

V'eger ol şāh ise ser-keş degüldür
Bu yol üzre bilişmek ḫoş degüldür

Eger ʿizzet gerekse perde yigdür
Her işde ḳıymete perverde yigdür (Şeyḫī, HŞ., s. 66)

Şirin ve Husrev avda karşılaşıp tanıştıktan sonra sık sık görüşmeye başlamışlardır. Mehin Banu onların aşkına saygı duymakla birlikte sık görüşmelerinden endişe duyar. Kadın erkek ilişkilerinde erkeklere güven olmadığını düşündüğü için kadının iffetini koruması gerektiği yolunda Şirin'e öğütler verir. Şirin Banu'nun bu öğütlerini duymaktan mutlu olur ve aşk canını yaksa da asla doğruluktan uzaklaşmayacağına dair yemin eder. Onun bu tavrı iffetine düşkün biri olduğunu göstermektedir:

Çü Şīrīn dutdı ol ögütlere gūş
Sözin şerbet miṣāli ḳıldı ḫoş nūş

Göñlinde anuñ daḫı hemān idi
Bu söze özi hem-dāstān idi

Yidigen ılduza içdi bu gez and
Daḫı aña ki oldur bir Ḫudāvend

Ki ḳan yaş dökse gözümde ḫayāli
Ulaşmayam meger olam ḥelāli (Faḫrī, HŞ., s. 323)

Şeker-leb ḳıldı çün bu sözleri gūş
Ṣafā virdi nitekim şerbet-i nūş

Görür kim her biri bir ḳıymet-i dür
Ḳulaḳlarına ḳıldı dür bigi pür

Sever kendü bigi ol pend-i bikri
Ki özinüñ daḫı olaydı fikri

Ḥayādan gül bigi başmış idi der
Ṣuya ġarḳ idi ṣan nīlūfer-i ter

Pes andan içdi sevgend-i ʿaẓīmi
Göñülden yād idüp Ḥayy u Ḳadīmi

Günüñ kāfūrı dünüñ ʿanberine
Ayuñ bedri vü çarḫuñ çenberine

Mehīn Bānū'nuñ adı ʿiṣmetine
Anuñ ḥaḳḳında olan şefḳatine

Eger cānum yaḳarsa ʿaşḳ dāġı
İşimüñ dönmeyiser ṣola ṣaġı

İçerse ḳanum ile ṭolu cām ol
Murād almayısar benden ḥarām ol

Oda yansam yile varmaya yapraḳ
Dökersem yüz ṣuyın başuma ṭopraḳ

Çü Bānū gördi ol ʿahdi vü andı
Gözin öpdi vü sözine inandı

Ki zīrā bilür idi ʿiffetini
Ki erlerden daḫı yiġ ġayretini (Şeyḫī, HŞ., s. 100-101)

Bu güftārı çü Şīrīn eyledi gūş
Ṣafāsından yüregi eyledi cūş

Naṣīḥat dürleriyle oluban pür
Ḳulaġına ṭaḳındı ṣanasın dür
[…]
Bu ʿahd üstine Şīrīn içdi sevgend
Be-nām-ı pāk-i Ḳayyūm-ı Ḫudāvend

Eger ʿaşḳı mükedder ḳılsa ḥālüm
Ḳabūl itmeyem olmazsa ḥelālüm

İşidüp andını Bānū inandı
Dil ü cān ile ʿahdine ṭaandı (Rıḍvān, HŞ., s. 350-351)

Husrev Şirin'e visal arzusuyla yalvarıp küstahça sözler ettiğinde, Şirin onun bu isteğini reddederken söylediği aşağıdaki sözlerle namus anlayışını ortaya koyar:

Budur ʿavretlıġ ile bende ḥayret
Sen ersin n'oldı ʿibret ḳanı ġayret

Cihān ger yār u ʿīş ü cām içündür
Yarusı daḫı neng ü nām içündür

Çi ger ḫoşdur kişi sürmek murādı
Daḫı ḫoşdur çıḳarmaḳ yaḫşı adı

Ki zīrā milk ü niʿmet içündür
Cihān ġavġāları bir ad içündür

Ṭutalum bir nefes nefs ola ḫod-kām
Degir mi yıllar ile olmaġa bed-nām

Göñül ʿaşḳ ile gerçi germ ḫoşdur
Be-her-ḥāl ādemīye şerm ḫoşdur

Dime ʿavret basaram erlik oldur
Er iseñ nefsi bas serverlik oldur

Sen ol bī-himmet ere olma hem-dem
Ki ġayret vaḳti ʿavretden ola kem (Şeyḫī, HŞ., s. 127)

Didi şāha igende olma ḫod-kām
Beni uyup hevāya ḳılma bed-nām

Dil-i maʿşūḳa gerçi nerm ḫoşdur
Velī ʿāşıḳ olanda şerm ḫoşdur

Beni ol murġ ṣanma k'idesin ṣayd
Beni ol ṣayd ṣanma kim olam ḳayd
[…]
Çenārāsā elüñ çek dāmenümden
Var āzād ol hevā-yı sūsenümden (Celīlī, HŞ., s. 185-186)

Şirin namusuna çok düşkün biri olduğu için adının kötüye çıkmasından son derece çekinir. Aşk psikolojisi içindeyken bile duygularına yenik düşüp ahlaka aykırı davranmamıştır. Husrev'in tüm yalvarışlarına nikâh olmaksızın karşılık vermemiştir. Sonunda Husrev Şirin'in kasrına gidip yalvarışlarını ve özürlerini dile getirmek için haber gönderdiğinde, Şirin onun gelişine çok sevinmekle birlikte bu zamansız ziyaretin dedikodulara neden olacağı düşüncesiyle ne yapacağını şaşırır. Hisarın

kapılarını kapattırır. Ev sahipliğini kusursuz yerine getirmekle birlikte onu hisarın dışında karşılar. Husrev'e son derece özlem duyarken bile namus kaygılarından uzaklaşamaz.

Ḫaber Şīrīn'e irişdi hemān-dem
Ki ḥāżır ol uş irdi şāh-ı ʿālem

Sevincinden çi ger cūş itdi cānı
Velīkin ḳorḫusından ḳaçdı ḳanı

Ki üşenürdi neng ü nāmdan ol
Bu ʿazm-i seyr-i bī-hengāmdan ol

Pes eyle itdi tedbīrin bu kāruñ
Ki baġlatdı ḳapusını ḥişāruñ (Şeyḫī, HŞ., s. 210)

Sonunda Husrev'in geldiğini gören Şirin, heyecandan ve coşkudan kendini kaybeder. Bir süre sonra kendine geldiğinde yine aynı kaygıyla düşünmeye başlar:

Ṭalup endīşe baḥrine ciger-ḫūn
Ḳatı göñline dirdi arḫun arḫun

Ki nidem ger virürsem ḳaṣruma rāh
Ḫarīṣ ü mest ü bī-ḫoddur şehen-şāh

Eger her buyruġına rām olam ben
Gerek kim Veysveş bed-nām olam ben

V'eger menʿ eyler isem yoḳ mecālüm
Firāḳı ṣabrına ḳalmadı ḥālüm

Gücüm yitdükce ḥāli dürişeyüm
Gelince ṭurışayum ṣorışayum

Çü ḥīlem ḳalmaya maġrūr olam ben
Ḫalāyıḳ töhmetinden dūr olam ben (Şeyḫī, HŞ., s. 211)

Tefekkür baḥrine ṭalup nigārīn
Dir idi kendüye ḳalbinden Şīrīn

Eger bir meste varursam n'idem ben
Eger varmaz isem ölüp giderem ben

Varursam ʿāleme bed-nām olurmen
Cihān içre ebed rüsvā ḳalurmen

Gene varmamaġa ṣabrum daḫı yoḳ
Varursam illerüñ teşnīʿi de çoḳ

Öküş tedbīr ile fikr itdi ekşer
Velī bu fikrini ḳıldı müyesser

Ki ḳapusı ḥışāruñ ṭura beste
Ḳona ṭaşrada Pervīz-i ḫuceste

Ḥışār içre otura gene dildār
Iraḳdan göstere Pervīz'e dīdār

Çıḳup ṭaşraya görmeye yüzini
İçerden söyleye cümle sözini (Rıḍvān, HŞ., s. 436)

Şirin aynı zamanda sarhoş bir erkekle bir arada olmanın doğru olmadığını Husrev'le konuşması sırasında şöyle dile getirir:

Ḳapu baġlamaḳ işi hem revādur
Ki ser-mest ādeme varmaḳ ḫaṭādur

Çü ben ḫalvet-nişīn olam ṭapuñ mest
Ne barmaḳ ḥarfümüze uralar dest (Şeyḫī, HŞ., s. 214)

Ḳapu yapıldısa aşlı daḫı vardur
Ki hüşyār eylemez mest ile bāzār

Beni sevseñ baña ayuḳ gelürdüñ
Bu mey ḫˇābından uyanuḳ gelürdüñ (Rıḍvān, HŞ., s. 441)

Ferhad u Şirin mesnevilerinde de Şirin Ferhad'a âşık olduğunu kimseyle paylaşamamanın sıkıntısı içindedir. Çünkü namus kaygısı onun bu gizli derdini paylaşmasına engeldir.

Ni bir hem-dem aña bolmaḳḳa meʾnūs
Ni ḳoyup ḥāli iẓhārıġa nāmūs (Nevāʾī, FŞ., s. 305)

Ne kimseyle olabilürdi meʾnūs
Ne ḳordı ḥālini iẓhāra nāmūs (Lāmiʿī, FŞ., s. 297)

Mehin Banu yaptığı işin karşılığında Ferhad'ı sarayına davet edip ziyafet verdiğinde, Şirin mecliste herkesin gözü önünde oturmaz, olan biteni perde arkasından izler:

Perī ḫod perdeniñ keynide ḥāżır
Bolup mecmūʿ-ı aḥvāliġā nāẓır
[…]
Perī yañlıġ naẓarlardın nihānī
Körüp ol ilni vü il körmey anı (Nevāʾī, FŞ., s. 328)

Şeh-i ḫūbān bu ḥāle nāẓır idi
Perīveş perde içre ḥāżır idi
[…]
İderdi ʿāşıḳın seyrān nihānī
Velī görmezdi ol mehcūr anı (Lāmiʿī, FŞ., s. 314)

II. II. 1. 1. 5. Hayırseverlik

Şirin Husrev ile evleneceği güne kavuşmak için adaklar adamıştır. Bu nedenle evlendikten sonra bu adaklarını yerine getirir. Mal varlığının büyük bir kısmını yoksul ve muhtaçlara dağıtır:

Çü var idi yolında cidd ü cehdi
Öküş ḳılmışdı Şīrīn neẕr ü ʿahdi

Üleşdürdi şu deñlü māl u genci
Ki ṭoyurdı gözini her dilenci (Şeyḫī, HŞ., s. 250)

Nigārīnüñ ṭulūʿ itdi çü bedri
Bu vaḳte irmege çoġ idi neẕri

Üleşdürdi dür ü yāḳūt u gevher
Sebīl itdi cihāna sīm ile zer

Ṭoyurdı müflis ü muḥtāc u acı
Cihānı kendüye ḳıldı duʿācı (Rıḍvān, HŞ. s. 505)

Şirin Husrev ile evlendikten sonra, Husrev'in daha önceki evliliğinden olan oğlu Şiruye, babasının tahtına ve Şirin'e göz koyduğu için bir gece Husrev'i öldürür. Husrev öldükten sonra Şirin'e evlenme teklifi eder. Şirin Şiruye'ye karşı intikamını gizleyerek Husrev'in tüm mal varlığını yoksullara dağıtır. Daha sonra kendini öldürür.

Uş andın soñ ḳamuġ esbābı yārin
Ayaḳ çanaḳ kidim tonlarnı Şīrīn

İl içre barça muḥtāclarnı tirdi
Melik cānı üçün barçanı birdi (Ḳuṭb, HŞ., s. 447)

Pes andan Ḫusrev'üñ mālını cümle
Yiñi vü eski ṭavarını cümle

Nidā yalıncaġa muḥtāca ḳıldı
Ġarībe öksüze vü aca ḳıldı

Şehinşāh cānıyçün itdi fidā hep
Şu deñlü virdi alanlar didi ṭap (Faḫrī, HŞ., s. 479)

Şu ṭonlar kim anı geymişdi Ḫusrev
Ḳoyup gitmişdi ger köhne vü ger nev

Ne var ise daḫı esbābı şāhuñ
Üleşdürdi eli irdükce māhuñ

Yoġ idi çünki ḳalbinde taʿalluḳ
Ḳamusın ḳıldı şāh içün taṣadduḳ (Rıḍvān, HŞ. s 525-526)

II. II. 1. 1. 6. Vefakârlık

Şirin Ferhad'ın kendisine âşık olduğunu ve Husrev'le bahse girerek dağı kazmaya çalıştığını öğrenince Ferhad'ı ziyarete gider. Ferhad Şirin'in gelişine çok sevinir. Şirin Ferhad'la hiçbir şey konuşmaz ancak ona bir kadeh içki[451] sunar ve oradan ayrılır. Şirin Ferhad'ın duygularını anlamakla birlikte ona karşılık vermemiş, insan olarak değer verdiği âşığının gönlünü hoş etmek, dostluğundaki vefasını göstermek için böyle bir davranış sergilemiştir:

Ketürmiş irdi pāre süt birge
Al iç yadımġa tidi tökme yirge

Alıp Şīrīn ilnidin ol sütni Ferhād
Şeker tig içti Şīrīn aydı ḫoş bād (Ḳuṭb, HŞ., s. 337)

Şeker-leb getürürdi bir ḳadeḥ süt
Eline virdi kim şādīlıġa dut Faḫrī, HŞ., s. 421

Şeh-i şīrīn-zebān u şekker-i nāb
Götürmişdi bile bir şīşe cüllāb

Sunı virdi ki ey şeydā-yı pür-cūş
Yüri şād ol benüm yāduma ḳıl nūş

Bu nūş ile çü cān vaḳti ola ḫoş
İşitdür bize birḳaç şīʿr-i dil-keş Şeyḫī, HŞ., s. 179

Gelüp Şīrin'le bir lāle-peyker
Ṭutardı elde bir gül-reng sāġar

Alup Şīrīn anı Ferhād'a ṣundı
Feraḥ cāmını ol nā-şāda ṣundı (Celīlī, HŞ, s. 225)

[451] Şirin'in Ferhad'a sunduğu içki Kutb ve Fahrî'de süt, Şeyhî'de gül suyu, Rıdvan ve Celilî'de şaraptır.

Ahmed-i Rıdvan'da da Şirin Ferhad'ı ziyaret etmek için Bisütun'a gider. Ferhad onun gelişine çok sevinir. Şirin burada Ferhad'ın gönlünü hoş edecek birçok davranış sergiler. Önce yüzünün örtüsünü kaldırıp sohbet eder. Daha sonra yanında getirdiği saf şaraptan sunar:

Tesellī virmege Ferhād'a Şīrīn
Giderdi burḳaʿ ın yüzden nigārīn

Çü refʿ itdi cemālinden niḳābı
Ara yirden götürdiler ḥicābı

Söze girdi hevādārıyla ḫalvet
Dil-i üftādesine virdi selvet

Zamān-ı māżīden idüp ḥikāyet
Diyişdiler niçe şükr ü şikāyet

Çü ʿazm-i Bī-sütūn itmişdi meh-tāb
Bilesince getürmişdi mey-i nāb

Bilürdi kūh-ken derdini şāfī
Revān ṣundı eline cām-ı ṣāfī

Didi nūş it elümden bārī bir cām
Demi ḫoş gör bilinmez çünki encām (Rıḍvān, HŞ. s. 384)

Ferhad Şirin'in sunduğu şarabı içince kendisini ölüyken dirilmiş gibi hisseder ve o anda doğaçlama bir şiir okur. Onun şiiri Şirin'in içine ateş düşürür. Ferhad'a acıdığı için bir süre sohbet eder ve ardından atına binip gider:

Tamām itdi çü tercīʿ ini Ferhād
Derūnına nigāruñ düşdi feryād

Çü buldı furṣatı vaḳte münāsib
Birez Ferhād ile düşdi muṣāḥib

Dili Ferhād'a iderdi teraḥḥum
Anuñla bī-ḥisāb itdi tekellüm

Gehī cām-ı şarāb u geh terennüm
Gehī taʿ līm olurdı geh taʿ llüm

Gehī bir vaʿ dile ḫursend iderdi
Dil-i ṣad-pāresin peyvend iderdi

Alurdı düşmişüñ her dem elini
Ṣınardı ḳuvvetin ṭuṭup elini

Gehī nāz u kirişme dest-bāzī
Gehī būs u kinār u dil-nüvāzī

Nigārīn luṭfınuñ ḳapusın açdı
Ol üstāduñ işine ṣaçu ṣaçdı

Kerem bābını bī-endāze ḳıldı
Dil-i pejmurdesini tāze ḳıldı (Rıḍvān, HŞ. s. 388-389)

Âzerî'de Husrev Ferhad'ın Şirin'e âşık olduğunu öğrenince onu zindana hapseder. Şirin bunu duyunca Ferhad'ı ziyarete gider:

Şīrīn de hemān nāzükāne
Oldı reh-i maḥbese revāne
[…]
Taʿcīl ile irdi ol maḳāma
Didi ki ḫaber virüñ gedāma

ʿAḳlını başına eylesün cemʿ
Hecr ile aḳıtmasun daḫı demʿ

Görsün beni şād u kām olsun
Maḳṣūdını devletümde bulsun (Āẕerī, HŞ., yk. 35b-36a)

Ferhad Şirin'in gelişine çok sevinir. Aklı başından gitmiş gibidir. Ağlayarak Şirin'in ayağına yüzünü sürer. Şirin de onu teselli eder:

Şīrīn de alup dizine başın
İki gözinüñ silerdi yaşın

Luṭf ile dirdi defʿ-i ġam ḳıl
Ḥaḳ itdi seni çü baña vāṣıl

Defʿ-i elem it ḳarār ḳılma
Ġamla özüñi nizār ḳılma

Yapılsa n'ola ḫāṭır-ı zār
Kim olam ol bināya miʿmār (Āẕerī, HŞ., yk. 35b-36a)

Bu konuşmadan sonra Husrev'e haber gönderip Ferhad'ı hapisten kurtarır.

Ferhad'ın ölümünü öğrenince çok üzülen Şirin Ferhad'ın kendisine duyduğu aşkta ne kadar samimi olduğunu bildiğinden ona ölümünden sonra da vefa gösterir. Ferhad'ın öldüğü yere gelir ve ona bir mezar yaptırır. Ferhad'ın mezarı rivayete göre ziyaret yeri olur:

İşitdüginde Şīrīn oldı ġamgīn
Didi ḥayfā zihī Ferhād-ı miskīn

Bu āzād içün ol serv itdi āhı
Çoġ aġladı niteki ebr-i bahārī

İrürdi güllere zaḫmı semenden
Ki bir bülbül kem oldı bu çemenden

Yoġ idi çünki göñlinde riyāsı
Gelüp ṭopraġı üzre ṭutdı yası

Pes ol ṭopraḳda dökdi genc ü māli
Buyurdı yapdılar bir ḳubbe ʿālī

Ḳamu ʿaşḳ ehli anı rāh idindi
Ziyāretgāh u ḥācetgāh idindi (Şeyḫī, HŞ., s. 186)

Çü Ferhād acısın gūş itdi Şīrīn
Revān itdi gözinden eşk-i Pervīn

Ḳara geydi ṣaçı bigi ṭutup yas
Göñül āyīnesine irdi çoḳ pās
[…]
Ölüsi defn olınmadan irişdi
Şehīd-i ʿaşḳına vardı yitişdi

Gül-āb ile ten-i pākin yudurdı
Hezār iʿzāz ile ḳabre ḳodurdı

Ṣaġu ṣaġup didi ḫayfā ġarībe
ʿAceb ẓulm itdiler bu ʿandelībe

Ne gülzāra ne bāġa girmiş idi
Ne ter mīve ne güller dirmiş idi

Ḥaḳīḳīyidi ʿaşḳı ḳavli ṣādıḳ
Yaraşurdı añа dirlerse ʿāşıḳ

Sözi ṭoġrıyidi işi yolı pāk
Şarāb-ı ʿaşḳ ile mest idi bī-bāk

Severdi göñülden çün ṭoġru yārin
Getürdüp ḳabrini düzdi mezārın

Düzetdürdi maḳāmın bī-çirā çūn
Binā itdürdi bir künbed çü gerdūn

Çü bu resme yapıldı ḳabr-i Ferhād
Mezār-ı ʿāşıḳān dindi añа ad

Olurdı toprağı derde kefāret
Anı ʿāşıḳlar eylerdi ziyāret

Cihān ḫalḳına bu olmışdı maʿlūm
Mezārına varan ḳalmazdı maḥrūm (Rıḍvān, HŞ. s. 395-396)

Şirin'in kendisine âşık olan Ferhad'ın ölümüne yas tutup, mezar yaptırması Celilî'nin eserinde Şirin'in vefalılığı olarak gösterilmektedir:

Çü Şīrīn oldı bu mātemden āgāh
Ki Ferhād içdi cām-ı merg nā-gāh

İdüp sünbüllerin gül üzre derhem
Varup ṭoprağı üzre ṭutdı mātem
[…]
Birez mātem ṭutup yād itdi yārın
Buyurdı yapdılar ḫāk-i mezārın

Çü ḫāk itdi hevā-yı ḳadd-i ʿarʿar
Dikerler ḳabri üzre mīl-i mermer

Çü ḥasret gitdi zülf-i müşg-i nāba
Yazarlar levḥ-i ḳabrine kitābe

Çü mātem ṭutdı Şīrīn-i vefā-kīş
İşidüp oldı Ḫusrev zār u dil-rīş (Celīlī, HŞ, s. 231-233)

Şirin'in vefa gereği Ferhad'a mezar yaptırdığı ve bu mezarın ziyaret yeri hâline geldiğinden Kutb ve Fahrî de söz etmişlerdir.[452]

Şirin kendisine deli gibi âşık Ferhad'a hiçbir zaman aynı duyguları hissetmemiştir. Onun duygularını anlamış, bu nedenle ona acımış ve kalbinin temizliği dolayısıyla onu kardeş gibi görmüştür. Ayrıca Ferhad'ın kendisi için yaptığı hizmetleri ve hürmetinden dolayı onu insanca sevmiştir. Şirin'in Ferhad'la olan ilişkisi konusundaki düşüncelerini en açık şekilde, Husrev'in Şirin'i Ferhad'la ilişkisi konusunda suçlaması sonucu Şirin'in kendi sözlerinde görmek mümkündür:

Baña ṭaʿn itme Ferhād ile ey şāh
Bilür pinhānları dānādur Allāh

[452] bk. Ḳuṭb, HŞ., s. 342; Faḫrī, HŞ., s. 425.

Anuñ yoġ idi ḳalbinde saḳatluḳ
Ḳarındaş idi bana āḫiretluḳ

Deñeyü yüzüme baḳmış degüldi
Beni ʿālemlere çaḳmış degüldi

Öküş gördüm anuñ ḫıdmetlerini
Bana envāʿ ile ḥürmetlerini (Rıḍvān, HŞ. s. 458-459)

II. II. 1. 2. AŞK PSİKOLOJİSİ

II. II. 1. 2.1. AŞKIN BAŞLANGICI

Husrev ü Şirin mesnevilerinde Husrev ile Şirin arasındaki aşk Husrev'in, nedimi Şavur'un ağzından Şirin'in güzelliğinin övgüsünü duymasıyla başlar. Hikâyenin kadın kahramanı Şirin'de bu aşkın karşılık bulması ise Husrev'in resmini görmesiyle başlar. Ancak Şirin görüp âşık olduğu resmin Husrev'e ait olduğundan habersizdir. Husrev Şirin'e âşık olunca aşkını haber vermesi için nedimi Şavur'u hemen Şirin'in memleketi Ermen'e gönderir. Şavur aynı zamanda iyi bir nakkaştır. Ermen'e vardığında Husrev'in resmini çizip Şirin'in gezintiye çıktığı yerlere gizlice bırakır ve uzaktan olan biteni izler. Şirin resmi esrarengiz bir şekilde üç kez görür. Sonunda bu resmi Şavur'un yaptığını ve Husrev'in kendisine âşık olduğunu öğrenir. Böylece iki genç arasında aşk karşılıklı olarak başlamış olur.

Şeyhî'nin *Husrev ü Şirin*'inde Şirin Husrev'in resmini ilk kez, bir gün cariyeleriyle çemende içki içip eğlenirken görür. Şirin oraya gelmeden önce Şavur resmi bir ağacın dalına asıp kaybolur. Şirin resmi görünce hayran olur, kendini kaybeder. O an kime ait olduğunu bilmediği resimdeki kişiye âşık olmuştur. Fakat cariyeler onun bu şaşkın hâlinden korkup bunun bir dev oyunu olduğunu söyleyerek Şirin'i oradan uzaklaştırırlar:

Çü ḫod-bīn oldı öz naḳşına ol māh
Ṭudaş oldı gözi bu naḳşa nā-gāh

Ki Şāvūr aşa ḳomışdı budaġa
Şikār olmaġ içün şāhīn ṭuzaġa

Buyurdı getürüñ ol ṣūreti tīz
Ki görinür gözüme fitne-engīz

Varup getürdiler eline aldı
Naẓar ḳıldukca gözi anda ḳaldı

Nice kim ṣoḥbet itdilerdi ḫaylī
Daḫı bir leẕẕete olmadı meyli

Baḳaraḳ naḳşa oldı ʿaḳlı ḥayrān
Ḳılur cān mülkin anda göñli seyrān

Geh öpdi ṣūreti urdı yüzine
Gehī aġladı vü sürdi gözine

Naẓar ḳılduḳca naḳşa oldı mest ol
Büt olmışdı bu naḳş u büt-perest ol (Şeyḫī, HŞ., s. 45)

Ertesi gün Şirin yine cariyelerle kırlarda eğlenirken aynı resmi tekrar görür. Hayreti büsbütün artar, kalbini heyecan kaplar. Gördüğüne inanmakta güçlük çeker. Hemen cariyelerden resmi getirmelerini ister:

Girü nā-geh naẓar bıraḳdı Şīrīn
Görür ol dünki timṯālüñ naẓīrin

Yüregi ḳopdı cānın tasa ṭutdı
Başını ḥayret eli başa ṭutdı

Çaġırdı kim görüñ ḥāldür bu
Ḫayāl-i cin mi yā muḥtāldür bu

Getürüñ göreyin setr itmeñ anı
Ki bu ṣūretde maʿnā var nihānī (Şeyḫī, HŞ., s. 46)

Fakat cariyeler resmi yine gizlerler ve Şirin'i oradan uzaklaştırırlar.

Üçüncü gün Şirin cariyelerle yakındaki bir kiliseye gider. Orada dua ettikten sonra tekrar içki meclisi kurup eğlenmeye başlarlar. Şirin esrarengiz resmi orada da görür. Bu kez kimseye bir şey söylemeden gidip resmi kendisi alır. Bu işin peri, dev işi ya da hayal olmadığına kesin olarak inanır ve olanları anlamaya çalışır. Resmi eline alınca sabrı ve takati kalmaz. Cariyeler onu bu hâlde görünce onlar da resmin gerçekliğine ve bir anlamı olduğuna inanırlar. Bir süre eğlendikten sonra etrafta bu işi sorup soruştururlar. Fakat bir şey öğrenemezler:

Baḳınca çevre çeşm-i mihrbānı
Görindi gözine ṣūret nişānı

Taʿaccüb ḳıldı eydür dek degüldür
Bu iş ḥaḳdur gümān u şek degüldür

İşi var bigi ṭurdı vü yügürdi
Kimesne varmadın anda öñürdi

Eliyle ṣūreti aġaçdan aldı
Öperek ḳucaraḳ yirine geldi

Didi ḳızlara ne gelse diline
Ki vāy aña ki bu naḳşa iline

Baḳaraḳ gitdi ṣabr u ṭāḳat u hūş
Gehī nūş itdi vü gāh eyledi cūş

Nişān çün buldı ol yüzde yüzinden
Ḳodı nāmı vü vardı kendüzinden

ʿAceb oynandı ol oyun özinsüz
Ki buldı özin ü ḳaldı özinsüz (Şeyḫī, HŞ., s. 47)

Cariyeler onun üzüntüsünü görünce derdine derman olmak isterler. Şirin onlara bu olayın kendi aralarında gizli kalması gerektiğini söyler ve "bekleyip ne olacağını görelim" der. Bir süre sonra Şirin, cariyelere gördükleri herkese bu resimle ilgili sorup soruşturmalarını ister. Ancak cariyeler hiçbir şey öğrenemezler.

Ertesi gün Şavur, oyununun Şirin üzerinde etkisini gösterdiğini görünce rahip kılığına girerek Şirin'in bulunduğu yere gelir. Şirin onu görünce heyecanlanır ve yanına çağırtır. Ona kim olduğunu sorar. Şavur bir seyyah olduğunu ve dünyadaki her şeyden haberdar olduğunu söyler. Şirin elindeki resmin ne anlama geldiğini sorar. Şavur bu resmin Husrev'e ait olduğunu söyledikten sonra Husrev'i uzun uzun över ve bunları duyan Şirin'in aşkı giderek artar.

Âşık olmasına neden olan resmin Husrev'e ait olduğunu öğrendiği an Şirin'in hayranlığı büsbütün artar ancak Şavur'un ne demek istediğini merak etmektedir:

Bu şīveyle şu deñlü siḥr ü efsūn
Oḳıdı kim bu Leylā oldı mecnūn

Nice kim nüktesini gūş iderdi
Gehī ḥayrān olup geh cūş iderdi

Deberdür idi Şāvūr'ı arardı
Nice kim dinmek isteye ṣorardı

Velīkin sözi perdeyle güderdi
Dem-ā-dem yaş dökerdi ḳan yudardı (Şeyḫī, HŞ., s.51)

Şavur Şirin'in merakını anlamakla birlikte kendisinden utandığını görür. Ona eğer derdine derman bulmak istiyorsa kendisinden gizlememesini söyler. Şirin Şavur'un bu sözlerinden cesaret bulup, resmi gördüğünden beri gönlünün kendisinden gittiğini ve perişan olduğunu söyler. Husrev'e âşık olduğunu ilk kez Şavur'a söyler ancak bunun aralarında sır olarak kalmasını ister. Şavur'un bu işin iç yüzü hakkında ne biliyorsa anlatmasını ister:

Büt-i zencīr-zülf anuñ sözinden
Delürdi şöyle kim gitdi özinden

Ḳodı nāzı vü ʿarż itdi niyāzı
Hemān Şāvūr öñinde açdı rāzı

Didi kim Leylā vü Mecnūn miṣālem
Ḳara zülfüm bigi āşufte-ḥālem

Bu ṣūret sevretinden eyle mestem
Ki dün gün ṣanasın ṣūret-perestem

Görelden beri göñlüm gitdi benden
Revān itdüm ne göñül cānı tenden

Be-ḥaḳḳ-ı Dāver-i dānā-yı esrār
Ki virdüm saña rāzı ṣaḳla zinhār

Arayuraḳ getürdük bu araya
Getür sen daḫı bildügüñ araya

Bize ṭoġruluḳ ile ḫaber vir
Ne var Şīrīn isem şir ü şeker vir (Şeyḫī, HŞ., s. 52)

Şirin'in Husrev'e âşık olduğunu itiraf etmesi üzerine Şavur gerçeği gizlemeden anlatır. Resmi kendisinin yaptığını ancak Husrev'in güzelliğinden bir nokta eksik olmadığını söyler. Husrev'in de Şirin'e âşık olduğunu ve gece gündüz ıstırap çektiğini, bu yüzden kendisini gönderdiğini söyler. Hemen Husrev'in Şirin'e gönderdiği çok kıymetli yüzüğü Şirin'e verir. Husrev'in de hemen Şirin'den bir armağan istediğini, göndermezse çok üzüleceğini söyler. Şirin yüzüğü öperek kabul eder:

Çü naḳş olmışdı dil mūmına mühri
Yüzügi öpdi urdı cāna mihri (Şeyḫī, HŞ., s. 54)

Şirin biraz düşündükten sonra Şavur'dan bu işe bir çare bulmasını ister. Şavur, eğer izin verirse "Medayin'e gidip durumu Husrev'e arz edeyim" der. Fakat Şirin gidip gelmek beş ay süreceği için Medayin'e kendisi gitmeye karar verir. İki kahraman arasındaki aşk macerası böylece başlamış olur.

Aşkın başlangıcı Kutb ve Celîlî'de de aynen Şeyhî'deki gibidir.[453] Fahrî'de Şirin Husrev'in resmini bir kez görür, ondan sonra Şavur'la karşılaşır ve işin aslını öğrenir. Husrev'e âşık olur ve onu görmek için Medayin'e gitmeye karar verir.[454]

Ahmed-i Rıdvan'da da Şirin Husrev'in resmini görerek âşık olur. Fakat olaylar zinciri Şeyhî'dekinden biraz daha farklıdır.

Husrev'in nedimi Şavur Ermen'e gelerek gizlice resmi Şirin'in görebileceği bir ağaç dalına asar. Şirin resmi görünce âşık olup şaşkınlıktan kendini kaybeder:

Giderken şevḳ ile ol meh perīveş
Göründi gözine ol naḳş-ı dil-keş

Çü kendüzini görmiş idi ol māh
Unutdurdı aña kendü özin şāh
[…]
Cemāline bu naḳşuñ oldı ʿāşıḳ
Nitekim ṣūret-i ʿAzrā'ya Vāmıḳ

Züleyḫāveş görüp Yūsuf cemālin
Fidā ḳıldı yolında mülk ü mālın

Ya Mecnūn'a görindi şekl-i Leylī
Ziyād oldı naẓar ḳılduḳca meyli

Elinden ḳomadı ol naḳşı bir dem
Esīr oldı anuñ ʿaşḳına muḥkem (Rıḍvān, HŞ. s. 261-262)

Şirin'in şaşkınlığını gören cariyeler resmi saklarlar. Şirin uyandığında resmi sorunca "dev bize büyü yapmış ve aldatmış, burası cinni yurduymuş" diyerek Şirin'le birlikte oradan uzaklaşırlar. Ertesi gün tekrar yeşillik bir yere gelirler. Şavur gizlice onlar gelmeden oraya da resmi asıp gitmiştir. Şirin resmi tekrar görür ve kendinden geçer:

[453] bk. Ḳuṭb, HŞ., s. 214-218; Celīlī, HŞ, s. 149.
[454] bk. Faḫrī, HŞ., s. 281.

Gezerken lāle-ruḫ ol sebzezārı
Gözi gördi gene naḳş-ı nigārı

Görindükde aña ol naḳş-ı dil-keş
Dil-i ḫoş-vaḳtini ḳıldı müşevveş

Hemān ol demde geçdi kendüzinden
Ḫaberdār olmadı hergiz özinden (Rıḍvān, HŞ. s. 264)

Şirin kendine geldiğinde cariyeler resmi saklarlar ve peri aldı diyerek oradan uzaklaşırlar. Giderken bir bahçeye rastlarlar ve orada konaklarlar. Şavur daha önce o bahçenin bahçıvanıyla arkadaş olmuş ve olan biteni anlatmıştır. Bu kez Husrev ve Şirin'in resmini yaparak her ikisini birlikte bir ağaç dalına asar. Şirin resimleri görünce yine aklı başından gider. Ağlayarak, resmin sahibinin yüzünü görme arzusunu dile getirir:

İrince Ṣandal'a ol lāle-ruḫsār
Görindi aña ṣūretler ḳamervār

Biri şīrīn biri şekker miṣāli
Biri şemsüñ biri bedrüñ cemāli

Çü gördi bunları gitdi ḳarārı
Ṭaġıldı ʿaḳlınuñ başında varı

Gidüp hūşı diger-gūn oldı ḥāli
Yıḳıldı ḳalmadı ṣabra mecāli

Ne cānın añladı ne ḫod cihānı
Özinden ṭuymadı hergiz nişānı
[…]
Çü Şīrīn oldı bu naḳşa hevādār
Naẓar ḳılduḳca ḳaldı vālih ü zār

Ḳomazdı bir nefes naḳşı elinden
Ne bir dem ṣāḥibi yādın dilinden

Dir idi dem-be-dem idüp fiġānı
ʿAceb bilsem bu naḳşuñ ıssı ḳanı

Yüzini ölmedin bir kez göreydüm
Ruḫı gülzārınuñ verdin direydüm

Bu resme aġlayup ṣaġu ṣaġardı
Gözinden dür bigi bārān yaġardı (Rıḍvān, HŞ. s. 268-269)

Şirin'i böyle üzgün gören dayesi teselli eder. Bu işin aslını öğrenmek için her tarafı dolaşıp bilgi almaya çalışsa da bir şey öğrenemez. Sonunda bahçıvanı sıkıştırarak gerçeği öğrenir. Duyduklarını gidip Şirin'e haber verir. Şirin Şavur'u çağırıp bu işin aslını sorar. Şavur resmin Nuşinrevan'ın oğlunun oğlu olan Husrev-i Perviz'e ait olduğunu söyler. Daha sonra tenha bir yerde Şavur tüm olan biteni Şirin'e anlatır. Şirin eğer şahın yüzünü görmek isterse onu şaha götüreceğini söyler. Tam o sırada bu konuşmaları duyan daye önce Şirin'in resmini Husrev'e götürmesini söyler. Şavur Şirin'in resmini yapar ve Husrev'e götürür. Resmi gören Husrev'in aşkı iyice artar:

Çü gördi ṣūret-i Şīrīn'i Pervīz
Görindi gözine key fitne-engīz

Gene göñlini ṣaldı ibtilāya
Giriftār eyledi dām-ı belāya

Düşürdi cismine bir āteş-i tīz
Ki dūdına boyandı cān-ı Pervīz (Rıḍvān, HŞ. s. 278)

Husrev, hâlini Şirin'e anlatması için Şavur'u tekrar Ermen'e gönderir. Şavur Ermen'e gelince Şirin'e Husrev'in gönlünün Şirin'in aşkıyla perişan olduğunu, Husrev'in Şirin'in bu derde derman olmasını istediğini söyler:

Didi Pervīz ider māha duʿālar
Selām ile ḳılur bī-ḥad ṣenālar

Benüm düşvārum āsān eylesün dir
Dil-i pür-derde dermān eylesün dir

Senüñ'çün dāyimā āşufte-dildür
Senüñ derd ü ġamuñdan münfaʿildür (Rıḍvān, HŞ. s. 280)

Bu haberi duyan Şirin de Husrev'e âşık olduğunu Şavur'a itiraf eder:

Ne siḥr itdi baña bu ṣūret-i yār
Ki görindi zamāne çeşmüme tār

Bu naḳşuñ cāmile ḥayrān u mestem
Ezelden ṣanasın ṣūret-perestem (Rıḍvān, HŞ. s. 281)

Böylece iki genç arasında aşk başlamış olur. Şirin Husrev'i görmek için hemen Medayin'e gitmeye karar verir.

Görülüyor ki Âzerî'nin Husrev ü Şirin mesnevisi hariç diğer Husrev ü Şirin mesnevilerinin hepsinde önce Şavur'dan Şirin'in methini duyan Husrev âşık olmuştur. Şirin ise daha sonra Husrev'in resmini görerek âşık olur.

Husrev'le Şirin'in aşkının başlangıcı, Husrev ü Şirin mesnevileri arasında Âzerî'nin eserinde tamamen farklıdır.

Şirin bir gün cariyeleriyle birlikte sohbet edip eğlenirken bir haberci gelir. Şehre Şavur adında usta bir ressamın geldiğini haber verir. Şirin kendi resmini çizdirmek istemektedir. Bu yüzden daha önce eğer şehre bir ressam gelirse kendisine haber vermelerini istemiştir. Şirin bu haberi duyunca ressamı hemen saraya davet etmelerini söyler. Şavur Şirin'in sarayına gelir. Bu karşılaşma sırasında Şavur kendi ülkesinden, o ülkenin padişahından ve padişahın oğlu Husrev'den övgüyle söz edince Şirin dayanamaz ve bu kadar övdüğü gencin resmini çizmesini ister.

Şīrīn işidince ol peyāmı
Ṭaġıtdı cevābda kelāmı

Didi ki eyā yegāne üstād
Çün eyledüñ ol perīveşi yād

Luṭf ile bu ḥāle eyle tedbīr
Kim idesün ol cüvānı taṣvīr (Āẕerī, HŞ., yk. 17a)

Şavur hemen Husrev'in resmini çizip Şirin'e gösterir. Şirin resmi görür görmez âşık olur:

Çün oldı tamām o ṣūret-i ḥūr
Fi'l-ḥāl getürdi şāha Şābūr

Ol ṣūreti gördi çünki Şīrīn
Fi'l-ḥāl aḳıtdı eşk-i ḫūnīn

Rūyı müteġayyir oldı ol dem
Ḳalbini pür itdi miḥnet ü ġam

Nuṭḳı ṭutılup ḳarārı gitdi
Terk itdi vaḳārı ʿārı gitdi

Rengīn yüzi oldı ḫāk mānend
ʿAşḳ eyledi dest ü pāyını bend

Ḳalmadı cevāba iḳtidārı
Terk eyledi ʿırż u vaḳārı (Āẕerī, HŞ., yk.17a-18a)

Şirin önce medhini duyduğu Husrev'in resmini görünce âşık olmuştur. Bu derdin çaresi için Şavur'dan yardım ister. Şavur Medayin'e gidip Husrev'e Şirin'den bahsedeceğini söyleyerek oradan ayrılır. Medayin'e vardığında olanları Husrev'e anlatır. Şirin'i uzun uzun över. Husrev dayanamayıp bu güzeli görmek ister. Şavur hemen Şirin'in resmini gösterir. Resmi görünce Husrev'de Şirin'e deli divane âşık olur:

Perv̄iz naẓar idince ol dem
Teng oldı başına dār-ı ʿālem

ʿAḳlın ṭaġıdup yitürdi kendin
Baġladı biline ʿaşḳ bendin (Āẕerī, HŞ., yk. 21b)

Bu mesnevide Şirin, önce Şavur'dan Husrev'in methini duymuş daha sonra resmini görüp âşık olmuştur. Dolayısıyla ilk âşık olan Şirin'dir. Husrev de aynı şekilde Şavur'dan Şirin'in methini duyduktan sonra resmini görüp âşık olmuştur.

Ferhad u Şirin mesnevilerinde Husrev ü Şirin mesnevilerinden farklı olarak hikâyenin erkek kahramanı Ferhad'dır. Bir başka deyişle aşk hikâyesi Ferhad'la Şirin arasında geçer. Burada Husrev de Şirin'e âşıktır. Ancak Ferhad'ın rakibi durumundadır. Önce Ferhad Şirin'e âşık olur.

Ferhad bir gün babasının hazineleri arasında İskender'in tılsımlı aynasını görür. Aynanın arkasında onda saklı olan tılsımı çözen kimsenin aynada ileride başına neler geleceğini göreceği ve bu tılsımı çözmek için Yunan ülkesinde yaşayan Sokrat'ı bulmak gerektiği yazmaktadır. Ferhad masal havası içinde anlatılan uzun ve tehlikeli maceralardan sonra Sokrat'a ulaşır ve tılsımını çözer. Sonunda Ferhad Çin'e geri döner ve aynaya bakar. Aynada çok güzel yeşillikler içinde bir yer, yanında büyük bir dağ ve dağı kazmakta olan bir takım insanlar görür. Bu insanların arasında kendi timsali de vardır. Aynı zamanda Ferhad, at üzerinde güzel bir kızın cariyeleriyle birlikte dağı kazan adamların yanına geldiğini, aynadaki timsalinin kızı görünce kendinden geçip yere yıkıldığını görür. Bunun üzerine aynaya yakından bakar ve oradaki kızı görünce timsali gibi kendini kaybedip yere yıkılır. Artık o andan itibaren Ferhad'ın gönlüne aşk ateşi düşmüştür:

Körüp Ferhād ol yañlıġ yıḳılmaḳ
Heves ḳıldı anı neẕẕare ḳılmaḳ

Yaḳınraḳ kiltürüp közgü cemālin
Neẕāre ḳıldı ol meh-rū cemālin

Çikip feryād öz timṣāli yañlıġ
Yıḳıldı cismi cāndın ḫālī yañlıġ

Bolup timṣāl yañlıġ aġzı ḫāmūş
Hemol timṣāl dik zāyil ḳılup hūş (Nevāʾī, FŞ., s. 248)

Görüp Ferhād ol timṣāl ḥālin
Bu sırruñ keşf idem diyü meʿālin

Yaḳınraḳ ṭutdı ol gözgü cemālin
Temāşā itdi ol meh-rū cemālin

Çü baḳdı ol ruḫ-ı ʿAẕrā ʿiẕāra
Dilini yaḳdı Vġmıḳ gibi nāra

Derūnından maḥabbet virdi āvāz
Göñül murġı hemān-dem ḳıldı pervāz

İdüp āh ol daḫı timṣāli gibi
Yıḳıldı cismi cāndan ḫālī gibi (Lāmiʿī, FŞ., s. 261)

Ferhad bir süre sonra aşkın etkisiyle hastalanır. Hekimler Ferhad'ın deniz havasına ihtiyacı olduğunu bu nedenle bir adaya gitmesini tavsiye ederler. Ferhad gemiyle denize açılır. Bu deniz yolculuğu fırtınanın etkisiyle Ferhad'ı tehlikeli maceralara sürükler. Denizdeki kaza sonucu Ferhad'ı Yemen'e gitmekte olan bir tüccar gemisi kurtarır. Bu gemide Şapur adlı bir nakkaşla tanışır ve arkadaş olur. Yemen'e geldiklerinde Ferhad aşk sırrını Şapur'a açarak, aynada gördüklerini bir rüyada görmüş gibi anlatır. Şapur Ferhad'ın anlattığı yeri bir zamanlar gördüğünü söyleyerek o yerin resmini çizer. Bunun üzerine birlikte Ermen'e gitmeye karar verirler. Uzun bir yolculuktan sonra Ermen'e Ferhad'ın aynada gördüğü dağın bulunduğu yere gelirler. Orada birçok kişinin acz içinde bir kanal kazmakta olduklarını görürler. Onların bu işi hükümdar Mehin Banu'nun yeğeni Şirin'in kasrına su getirmek için yaptıklarını öğrenirler. Ferhad bu adamlara acıyarak işe koyulur. Bir günde bu işi tamamlar. Herkes şaşkına döner. Mehin Banu ve Şirin bu haberi duyunca hemen Ferhad'ı görmeye gelirler. Şirin Ferhad'a teşekkür eder. Şirin'in sesini duyan Ferhad âdeta sarhoş olur. Onun kendisini oraya getiren güzel olduğunu hisseder. Öyle bir ah çeker ki bu ahın rüzgârı Şirin'in peçesini uçurur.

Ferhad Şirin'in yüzünü görünce onun aynada gördüğü kız olduğunu anlar ve bayılıp yere düşer:

Çıḳıp cānım ünüñdin bolġaç āgāh
Yüzüñni körmey öldüm āh u yüz āh

Anıñ dik āh ṭūfānın çıḳardı
Ki mehveşniñ niḳābı yilge bardı

Körüngeç ol cemāl-i ʿālem-ārā
Anıñ maṭlūbı boldı āşkārā

Hemol irdi ki meftūn bolmış irdi
Körüp közgüde mecnūn bolmış irdi

Birev kim ʿaks körgeç hūşı kitse
Özin körgeç ni tañ cān terkin itse

Çü Ferhād ol perī irkenni bildi
Çikip otluḳ fiġānandaḳ yıḳıldı (Nevāʾī, FŞ., s. 298)

Dirīġā vaṣl imiş müşkil ne hicrān
Uş irdüm saña ḳaldum deng ü ḥayrāñ

Görüp sen cānı daḫı bedter oldum
Meded cān-perver enfāsuñdan öldüm

Diyüp bu resme sözler ḳıldı bir āh
Ki yandı āteşinden heft ḫargāh

Hemān-dem irişüp ṭūfānı āhuñ
Niḳābını yile virdi o māhuñ

Güneş oldı bulıtdan āşikārā
Görindi ol cemāl-i ʿālem-ārā

Gözi Ferhād'uñ oldı nā-gehān ṭuş
Yıḳıldı ḥayḳırup bī-cān u medhūş (Lāmiʿī, FŞ., s. 293)

Bu sırada Mehin Banu ve Şirin Şapur'dan Ferhad'ın kim olduğunu öğrenirler. Ferhad'ın hikâyesini öğrendikten sonra onu saraylarına getirirler. Ferhad üçüncü gece gözlerini açınca Şirin'in sarayında olduğunu anlar ve büyük bir utanç duyar. Şirin'in kendisine merhamet ve iyilik ettiğini düşünerek sarayı terk edip dağdaki işinin başına gelir. Ertesi gün Ferhad'ı sarayda bulamayan Şirin çok üzülür. Çünkü

Ferhad'ın kendisine âşık olduğunu anlamıştır. Şirin su kanalını bahane ederek hemen onun bulunmasını ister. Çünkü Şirin de Ferhad'a âşık olmuştur:

Çü taptı ḫīre közler ṣubḥdın nūr
Ni ol ḫayl anı taptılar ni Şāpūr

Ḳopup Şāpur ḫod keyniçe bardı
Velī Şīrīn közi ġamdın ḳarardı

Tapıp Şāpūr olup ġamdın yana şād
Tüşüp hecr otıġa Şīrīn-i nā-şād

Ḳoyup Şāpūr ayaġıġa anıñ baş
Töküp Şirin firāḳıdın anıñ yaş

Tigip hicrān oḳı mehveşḳa kārī
İligdin kördi barur iḫtiyārı

Bahāne bile ḳıldı kim bu bī-dil
Ki ḳılmış irdi bu kişverni menzil

Bu iş kim taġ ara min sāz itipmin
Arıḳ ḳazmaḳ işin āġāz itipmin

Hemānā ol yigitni Ḥayy-ı Ṣānīʿ
Miniñ rencimni ḳılmaslıḳḳa żāyiʿ

Bu merz u būm sarı kiltürüptur
Ki ser-vaḳtimġa anı yitkürüptur

Anı ger tapmasaḳ bu iş ḳılılmas
Veger yüz ḳarn saʿy itsek ḳazılmas

Kişiler her sarı çapmaḳ kirektur
Ḳayan bolsa anı tapmaḳ kirektur (Nevāʾī, FŞ., s. 303-304)

Bilüp Şīrīn bu ḥāli oldı maḥzūn
Ne maḥzūn ṭoldı ġamdan dīdesi ḫūn
[…]
Yaḳīn bilmişdi kim ol vālih ü zār
Olupdur ʿaşḳ bendine giriftār

Cemāli şemʿinüñ pervānesidür
Ṣaçı zencīrinüñ dīvānesidür

Anuñ mihrini bilse ṭañ mı ol māh
Olur çünkim göñülden göñüle rāh

İdüp murġ-ı dili bu nükte-perdāz
Hevā-yı ʿaşḳ ile olmışdı dem-sāz

Yürürken şaḥn-ı ıṭlāḳ içre bī-ḳayd
Maḥabbet şāh-bāzı eyledi ṣayd

Velī ṣaḳlardı mihrin dilde ol ay
Ki bir iş bitmez idi ola bī-ray

Bahāne böyle ḳıldı kim o bī-dil
Ki ḳılmış idi bu iḳlīmi menzil

Bu arġ emrini ben kim sāz ḳıldum
Ḳavī iḳdām idüp āġāz ḳıldum

Hemānā luṭf idüp ol ḳādir Allāh
Anı ṣaldı bu kār üstine nā-gāh

Ki żāyiʿ olmaya çekdüklerüm renc
Güzāfın gitmeye ḫarc itdüm genc

Ele girmezse ol üstād-ı kāmil
Ne mümkindür ki bu kār ola ḥāṣıl

Ulaḳlar her yaña gitmek gerekdür
Bulup anı bu iş bitmek gerekdür (Lāmiʿī, FŞ., s. 295-296)

Şirin Husrev ü Şirin mesnevilerindeki gibi erkeğin resmini görerek değil, yüz yüze karşılaştıktan sonra âşık olmuştur.

II. II. 1. 2. 2. AŞKIN ETKİLERİ VE BELİRTİLERİ

Şirin Ferhad'a âşık olduktan sonra günleri bu aşkın elem ve kederiyle geçmeye başlar. Şirin aşkın kendi üzerindeki etkilerini ve âşık olmadan önceki hâllerini şöyle mukayese eder:

Dizüp dürler yaşından gül yüzine
Sözi bu idi her dem kendüzine

Ben ol ṭāvūs-ı rengīnem hümā-fer
Ki dūdum ḳıldı cismüm zāġa hem-ser

Ben ol şemʿ-i şebistānem cihān-tāb
Ki odumdan derūnum ṭoldı ḫūn-āb

Ben ol raʿnā ġazālem mihr-taṣvīr
Ki urdı sīnesine pençesin şīr

Benem ol kebk-i ḫandān fāriġu'l-bāl
Ki şāhinden yimişdür zaḫm-ı çengāl

Ben ol ter mīveyem çün şehd ü şīrīn
Ki ġam bezminde ṣad-şāḫ itdi baġrın

Bu bāġ içre ben ol gül-berg oldum
Tamām açılmadın bir demde ṣoldum (Lāmiʿī, FŞ., s. 297)

II. II. 1. 2. 1. Hayranlık/ Huzursuzluk/ Sabır ve Kararı Yitirme

Şirin Husrev'in resmini görerek âşık olmuştur. Bu resmi farklı zamanlarda üç kez görmüştür. Her görüşünde hayranlığının giderek arttığı, gönül huzurunu, sabrını ve kararını yitirdiği görülür. Çünkü resmin kime ait olduğundan habersizdir. Bu hâller aşkın Şirin üzerindeki ilk etkileridir.

Fahrî'de Şirin Husrev'in resmini sadece bir kez görür. Daha sonra Şavur'la karşılaşır ve resmin Husrev'e ait olduğunu öğrenir. Resmi ilk gördüğünde hayranlıktan elinden bırakmak istemez. Baktıkça hayranlığı artar ve başı döner:

Biraz baḳdı oda yaḳdı özini
Gidermezdi hīç andan ol gözini

Ne ḳoyup anı ḳaçmaġa yarardı
Ne bir dem anı ḳuçmaġa yarardı

Niçe baḳduḳca çoḳ ḥayrān olurdı
Niçe gördükce ser-gerdān olurdı (Faḫrī, HŞ., s. 281)

Şeyhî'de resmi görünce hayran olur, bazen öpüp yüzüne sürer, bazen ağlayarak gözüne sürer. Resme baktıkça âdeta sarhoş olur. Sanki resim put, Şirin putperest olmuştur:

Baḳaraḳ naḳşa oldı ʿaḳlı ḥayrān
Ḳılur cān mülkin anda göñli seyrān

Geh öpdi ṣūreti urdı yüzine
Gehī aġladı vü sürdi gözine

Naẓar ḳılduḳca naḳşa oldı mest ol
Büt olmışdı bu naḳş u büt-perest ol (Şeyḫī, HŞ., s. 45)

Şirin Husrev'in resmini ilk gördüğü andan itibaren gönlüne aşk ateşi düşmüş, resmin esrarını çözemediği için de gönlü huzursuz ve perişan olmuştur. Ertesi gün

cariyeleriyle eğlenmeye gittiğinde bu huzursuzlukla eskisi gibi eğlenemez. Cariyelerin hatırı için sohbet edip eğleniyormuş gibi görünse de eğlence ve sohbete isteksizdir:

Dimāġı dünki sevdālardan cūşān
Bu gün zülfi bigi göñli perīşān

Bilesindeki ol mestāne bütler
Göñül ḫoş it yi iç diyü ögütler

Bularuñ ḫāṭıriyçün itdi ṣoḥbet
Ḳılurdı ẕevḳ u ʿīşe nīm raġbet

Egerçi yoġ idi göñlinde ārām
Göñülsüz aldı ele bāde vü cām (Şeyḫī, HŞ., s. 46-47)

Rıdvan, Husrev'in resminin Şirin'e kendisini unutturduğunu, bu sebeple Şirin'in resmi elinden düşürmeden hayran hayran baktığını ve bu mutlulukla içerken kendinden geçtiğini söyler:

Giderken şevḳ ile ol meh perīveş
Göründi gözine ol naḳş-ı dil-keş

Çü kendüzini görmiş idi ol māh
Unutdurdı aña kendü özin şāh

Elinden ḳomadı ol naḳşı bir dem
Esīr oldı anuñ ʿaşḳına muḥkem

Naẕar ḳılduḳca oldı vālih ü deng
Ṣanasın ḳıldılar efsūn-ı nīreng

Bu ṣūret şevḳıla ol deñlü içdi
İçerken kendüden mest oldı geçdi (Rıḍvān, HŞ. s. 262)

Şirin'in resmi ilk gördüğünde duyduğu hayranlık şu sözlerinden de anlaşılmaktadır:

Ne ṣūretdür didi bu naḳş-ı dil-keş
Ki urdı cānuma maʿnīde āteş

Meger kim bir perī timṯālidür bu
Anuñ taḥrīr-i ḫadd ü ḫālidür bu

Ki bu ṣūret bulınmaz Ādemīde
Muṣavver nūrdur yā nūr-ı dīde (Celīlī, HŞ, s. 137)

Âzerî'nin *Husrev ü Şirin*'inde aşkın başlangıcının diğer mesnevilerden farklı olduğu belirtilmişti. Bu eserde nakkaş Şavur'un şehre geldiğini duyan Şirin kendi resmini çizdirmek üzere onu saraya çağırır. Şirin'in resmi çizilirken Şavur Husrev'den övgüyle söz edince Şirin onun resmini de çizmesini ister. Resmi görünce de hayranlıktan nutku tutulur, yüzünün rengi değişir, Şavur'a cevap vermeye bile gücü kalmaz:

Nuṭḳı ṭutılup ḳarārı gitdi
Terk itdi vaḳārı ʿārı gitdi

Rengīn yüzi oldı ḫāk mānend
ʿAşḳ eyledi dest ü pāyını bend

Ḳalmadı cevāba iḳtidārı
Terk eyledi ʿırż u vaḳārı (Āẕerī, HŞ., yk.17a-18a)

Şirin resmi ikinci kez gördüğünde de aynı duyguları yaşar. Şaşkınlıktan kalbini heyecan kaplar, resmi öpüp yüzüne gözüne sürer, gönlünde huzurdan eser kalmadığı için kendinden geçer:

Yüregi ḳopdı cānın tasa tutdı
Başını ḥayret eli basa tutdı (Şeyḫī, HŞ., s. 46)

Gehī öpdi gehī yüzine sürdi
Sevādın kuḫlveş gözine sürdi

Şu deñlü ḳıldı ol naḳş anı meftūn
Ṣanasın kim perīye irdi efsūn (Celīlī, HŞ, s. 136)

Yüregi cūş ḳıldı ḳanı bigi
Teni ārāmı gitdi cānı bigi
[…]
Çü ḳalmadı mecāl ü rāḥat u hūş
Gidüp kendüden oldı zār u medhūş

Düşüp ġarḳ oldı eşk-i laʿl-bāra
Yıḳıldı serv bigi lālezāra (Celīlī, HŞ, s. 139)

Görindükde aña ol naḳş-ı dil-keş
Dil-i ḫoş-vaḳtini ḳıldı müşevveş

Hemān ol demde geçdi kendüzinden
Ḫaberdār olmadı hergiz özinden (Rıḍvān, HŞ. s. 264)

Şirin Husrev'in resmini üçüncü kez gördüğünde de sabrını, takatini ve aklını yitirmiş hâldedir:

Baḳaraḳ gitdi ṣabr u ṭāḳat u hūş
Gehī nūş itdi vü gāh eyledi cūş

Nişān çün buldı ol yüzde yüzinden
Ḳodı nāmı vü vardı kendüzinden

ʿAceb oynandı ol oyun özinsüz
Ki buldı özin ü ḳaldı özinsüz (Şeyḫī, HŞ., s.47)

Rıdvan'ın eserinde Şirin resimle üçüncü karşılaşmasında Husrev'le ikisinin resminin birlikte çizilmiş olduğunu görür. Ağaç dalında Husrev'le kendi resmini gören Şirin'in şaşkınlığı ve kendini kaybetmesi şöyle anlatılır:

İrince Ṣandal'a ol lāle-ruḫsār
Görindi aña ṣūretler ḳamervār
[…]
Çü gördi bunları gitdi ḳarārı
Ṭaġıldı ʿaḳlınuñ başında varı

Gidüp hūşı diger-gūn oldı ḥāli
Yıḳıldı ḳalmadı ṣabra mecāli

Ne cānın añladı ne ḫod cihānı
Özinden ṭuymadı hergiz nişānī
[…]
Çü Şīrīn oldı bu naḳşa hevādār
Naẓar ḳılduḳca ḳaldı vālih ü zār

Ḳomazdı bir nefes naḳşı elinden
Ne bir dem ṣāḥibi yādın dilinden

Sürerdi yüzine gāhī gözine
Enīs itmişdi ol naḳşı özine

Dir idi dem-be-dem idüp fiġānı
ʿAceb bilsem bu naḳşuñ ıssı ḳanı

Yüzini ölmedin bir kez göreydüm
Ruḫı gülzārınuñ verdin direydüm

Bu resme aġlayup ṣaġu ṣaġardı
Gözinden dür bigi bārān yaġardı (Rıḍvān, HŞ. s. 268-269)

Celilî'de resmi üçüncü kez gören Şirin'in aklı başından gitmiş gibidir ve bu hayranlığını cariyelerine anlatır:

İrüp aldı ol levḥi ele Şīrīn
Sikender buldı ṣan cām-ı cihān-bīn

Dönüp yirine geldi ol dil-ārām
Egerçi yoġ idi göñlinde ārām

Gehī āyīneveş manẓar idindi
Geh aṣdı boynına zīver idindi

Gehī gül-gūneveş yüzine sürdi
Sevādın kuḥlveş gözine sürdi

Perī-peykerlere didi ki yārān
Beni ḳıldı bu efsūn deng ü ḥayrān

Baña bir naḳş geçdi bu perīvār
Ki ḫūnīn-reng oldı sāde ruḫsār

Baña bir reng gösterdi bu mehveş
K'odur gül-gūnesi cānuma āteş

Sefīdācı tenüm ḫākister itdi
Ruḫı şengerfi göñlüm aḫker itdi (Celīlī, HŞ., s. 142-143)

Şirin resmi üçüncü kez gördükten sonra Şavur'la karşılaşır. Şavur Husrev'in nedimidir ve nakkaş olduğu için resmi o çizmiştir. Şirin'le Şavur'un olan biten hakkında karşılıklı konuşmalarından sonra Şavur Husrev'in gönderdiği yüzüğü Şirin'e verdiğinde de Şirin büyük bir şaşkınlık yaşar. Bu şaşkınlıktan dili tutulur, konuşamaz:

Ṣadef bigi çü Şīrīn eyledi gūş
Delindi dür bigi baġrı gidüp hūş

Öpüp ol ḫātemi bī-hūş ḳaldı
Lebine mühr urup ḫāmūş ḳaldı (Celīlī, HŞ., s. 148)

Şavur'dan Husrev'in kendisine âşık olduğunu duyan Şirin de Husrev'in resmini görünce âşık olduğunu Şavur'a itiraf eder:

Ne siḥr itdi baña bu ṣūret-i yār
Ki görindi zamāne çeşmüme tār

Bu naḳşuñ cāmile ḥayrān u mestem
Ezelden ṣanasın ṣūret-perestem (Rıḍvān, HŞ. s. 281)

Şirin Şavur'a aşk sırrını açıkladıktan sonra onun bu işe bir çare bulmasını ister. Şavur hemen Medayin'e gidip olan biteni Husrev'e bildirmeyi teklif ettiğinde, Şirin gidip gelmek çok uzun süreceği ve buna sabredemeyeceği için Medayin'e kendisi gitmeye karar verir. Şirin sabırsızlığını şöyle ifade eder:

Benüm yoġ irteye ṣabr u mecālüm
Biş on aya kim irer ḳanı ḥālüm

Medāyin bundan iki aylıḳ ola yol
Varup gelince biş aya gider ol

Baña ḫod her dem-i hecr ola biñ yıl
Gözüme ṭaġ durur ger ḳala bir ḳıl

Sen anda vāṣıl u ben bunda maḥrūm
Zihī bī-ḥāṣıl u bed-baḫt olam şūm

Baña bir maṣlaḥat bul kim dürişem
Biş on gün içre maḥbūba irişem (Şeyḫī, HŞ., s. 54)

Şirin Husrev'in resmini görüp âşık olduktan sonra bu resmi yapan Şavur Medayin'e dönmüş Şirin bu aşkın elemleriyle çaresizlik içinde kalmıştır. Aşkın etkisiyle sabır ve kararını yitiren Şirin Husrev'i görmeye gitmeye karar verir:

Fürḳat elemiyle zār idi ol
Ser-geşte vü bī-ḳarār idi ol

Ḳalmadı ḳarār u ṣabrı āḫir
ʿAzm eyledi olmaġa müsāfir (Āẕerī, HŞ., yk. 22a)

Husrev'le Şirin karşı karşıya gelip tanıştıktan bir süre sonra, Husrev tacını ve tahtını kurtarmak için Rum'a gider. Şirin Husrev'in ayrılığına dayanamaz. Mehin Banu sabırlı olması için öğütler verir. Şirin binbir çabayla sabırlı olmaya çalışsa da bu ayrılığa bir türlü sabredemez. Şirin'in içinde bulunduğu durum şöyle anlatılmıştır:

Ki yüz cehd ile ol dil-ber göñülsüz
İderdi ṣabr bülbül bigi gülsüz

Ḳarār u ṣabr olmaḳ ʿāşıḳa ḫū
Avuçda yil durur ġalbīrde ṣu (Şeyḫī, HŞ., s. 147)

Ferhad u Şirin mesnevilerinden Lamiî'nin mesnevisinde Şirin Ferhad'a âşık olduğunda şaşkınlıktan elbisesini giyerken kuşak bağladığını sanıp saçını beline bağlar. Bu da onun âşık olduğunu ele veren hâllerdendir:

Ṭurup nāz ile geyse cāmesini
Oḳurdı dilde ʿaşḳuñ nāmesini

Taḥayyürden biline zülfi baġın
Ṭolardı şanuban müşgīn ḳuşaġın (Lāmiʿī, FŞ., s. 297)

Ferhad kasır ve su kanalı inşasını tamamladıktan sonra Şirin gelmeden kanalı açmayacağını söyler. Banu Şirin'e bu haberi iletir. Şirin haberciden Ferhad'ın bu isteğini duyunca heyecandan yerinde duramaz:

Velīkin bu ḫaberni çün işitti
Ḳarār u ṣabrı kitti hūşı itti (Nevāʿī, FŞ., s. 314)

İşidüp bu peyāmı ol nigārīn
Yile virdi şu mānendi ḳarārın

Teninde raḳṣa girdi murġ-ı cānı
Ṭamarda cūşa geldi cümle ḳanı (Lāmiʿī, FŞ., s. 302)

II. II. 1. 2. 2. Aşkı Gizleme

Şirin kime ait olduğunu bilmediği bir resmi görüp âşık olmuştur. O andan itibaren bu resmin kime ait olduğunu ve nereden geldiğini, anlamının ne olduğunu merakı içindedir. Şirin kendisine bu hileyi yapan Şavur'la karşılaştığında, her şeyden habersiz ondan bilgi almaya çalışırken aynı zamanda onun bu aşktan haberdar olmaması için duygularını saklama telaşındadır. Onun bu davranışı Şavur tarafından da sezilmiştir.

Deberdür idi Şāvūr'ı arardı
Nice kim dinmek isteye ṣorardı

Velīkin sözi perdeyle güderdi
Dem-ā-dem yaş dökerdi ḳan yudardı

Çü Şāvūr añladı kim var ḥicābı
Diler k'örte gil ile āftābı (Şeyḫī, HŞ., s. 51)

Şirin sonunda Şavur'un onu cesaretlendirmesi üzerine âşık olduğunu itiraf eder. Fakat Şavur'un bu sırrı çok iyi saklaması için tembihte bulunur:

Be-ḥaḳḳ-ı Dāver-i dānā-yı esrār
Ki virdüm saña rāzı şaḳla zinhār

Egerçi her bir işde er gerekdür
Velī sırr işine server gerekdür (Şeyḫī, HŞ., s. 52)

Şirin ve Şavur esrarengiz resim hakkında konuşurlarken yalnızdırlar. Şirin Şavur'un isteği üzerine beraberindeki cariyeleri oradan uzaklaştırmıştır. Şavur'la uzun uzun konuştuktan sonra Medayin'e Husrev'i görmeye gitmeye karar vermiştir. Bu karardan sonra Şavur'la vedalaşan Şirin cariyeleriyle birlikte evinin yolunu tutar. Cariyelere bu resim işinin bir hile olduğunu söyleyip geçiştirir. Bu sırrı içinde saklamak istediğinden gerçeği cariyelerine bile söylemez. Onların yanında mutlu görünmeye çalışır fakat içinde bu aşkın gamı vardır. Şirin duygularını gizli yaşamaktadır:

Hemān evden yaña oldı revāne
Füsūn u rīv imiş dir ol fesāne

Göñülde sırrını itmişdi muḥkem
Giderdi içi pür-ġam ṭaşı ḫurrem

Bu ṣūret ḳıṣṣasın itmişdi der-pīç
Daḫı ol yañadan söz açmadı hīç (Şeyḫī, HŞ., s. 56)

Şirin âşık olduktan sonra cariyelerle eğlence meclislerinde beraber olduğu zamanlarda dışarıdan eğleniyormuş gibi görünse de içinde aşkın ıstırabı vardır. Duygularını içinde yaşamaktadır:

Egerçi ẓāhiren iderdi ẕevḳı
Yaḳardı cān u göñlin yār şevḳı

Gezerdi lāle bigi bāġ içinde
İçi hecr ile derd ü dāġ içinde

Gülerdi gül bigi gülşenler içre
Yüregi derd ile dikenler içre

Çi ger geh geh biner ṣayd u şikāre
Ciger ʿışḳ odı ile pāre pāre (Şeyḫī, HŞ., s. 95)

Şirin, aşkını onu çok seven halası Mehin Banu'dan bile gizler. Medayin'e Husrev'i görmeye gideceği zaman Banu'nun çok hızlı koşan Şebdiz adlı atını almak ister. Mehin Banu'dan Şebdiz'i isterken kendi atının avda yavaş olduğu için Şebdiz'i istediği bahanesini öne sürer:

Mehīn Bānū'ya Şīrīn eydür iy şāh
Müdām olsun senüñle taḫt u dergāh

Düne gün ṣayd içinde germ idüm key
Peleng ü şīr ü bebr itdümdi der-pey

Öñümden ṣıçradı bir ṣayd-ı çālāk
Atum irmedi ḳaldum ḫˇār u ġamnāk

Didüm olsa şehüñ mihri göñülden
Yaşurmaz idi Şebdīz'i bu ḳuldan

Dilerven devletüñde iy cihān-gīr
Anuñ üstinde idem ṣayd u naḫcīr (Şeyḫī, HŞ., s. 56)

Ferhad u Şirin mesnevilerinde Şirin'i görünce kendini kaybedip bayılan Ferhad'ı Şirin ve Mehin Banu saraya getirirler. Üç gün baygın yatan Ferhad kendine geldiğinde bu hâlinden utanarak saraydan gizlice kaçıp dağdaki su kanalını tamamlamaya gider. Ferhad'ı sarayda bulamayan Şirin çok üzülür. Çünkü Ferhad'ın kendisine âşık olduğunu bildiği gibi kendisi de ona âşık olmuştur. Fakat duygularını herkesten gizlediğinden, Ferhad'ın kanal işini bitirmesi için hemen bulunması gerektiğini söyler. Oysa bu bir bahanedir:

Velī ṣaḳlardı mihrin dilde ol ay
Ki bir iş bitmez idi ola bī-ray

Bahāne böyle ḳıldı kim o bī-dil
Ki ḳılmış idi bu iḳlīmi menzil

Bu arġ emrini ben kim sāz ḳıldum
Ḳavī iḳdām idüp āġāz ḳıldum

Hemānā luṭf idüp ol ḳādir Allāh
Anı ṣaldı bu kār üstine nā-gāh

Ki żāyiʿ olmaya çekdüklerüm renc
Güzāfın gitmeye ḫarc itdüm genc

Ele girmezse ol üstād-ı kāmil
Ne mümkindür ki bu kār ola ḥāṣıl

Ulaḳlar her yaña gitmek gerekdür
Bulup anı bu iş bitmek gerekdür (Lāmiʿī, FŞ., s. 295-296)

Aramalar sonucu Ferhad'ın dağda çalışmakta olduğunu öğrendiklerinde Şirin mutlu olmakla birlikte bu kez de onu görme arzusu duymaya başlar. Bu arzuyla su kanalını görme bahanesiyle Ferhad'ın yanına gitmek ister. Ancak Ferhad'ın kendisini görünce yine bayılacağını, böylece bu aşkın herkes tarafından anlaşılacağını düşünerek vazgeçer:

Kemīn gāhī tapıp baḳḳay aña toḳ
Bu körgey anı ammā ol munı yoḳ

Kim ol körse ḳılıp bī-dillıḳ āġāz
Yana köprek açılġay perde-i rāz (Nevāʾī, FŞ., s. 305)

Girü fikr itdi kim ol zār-ı pür-cūş
Olısardur beni gördükde medhūş

Olup ḫalḳ-ı cihān efsāne-āġāz
Açıla nā-gehān bu perde-i rāz

Bu yigrekdür ki idüp cāna cebri
Ḳılam bir iki gün hecrine ṣabrı

Eger ḥicran ḳılursa ṭāḳatum ṭaḳ
Taḥammül eylemezse cān-ı müştāḳ

Budur tedbīri ol kāruñ żarūret
İdüp ṭarrārveş tebdīl-i ṣūret

Nesīm-i ṣubḥveş olup feres-rān
Kılam uġrın ruḫı bāġını seyrān

Ṭutup el-ḳıṣṣa bu fikr üzre ārām
Ḫayāli birle geçdi niçe eyyām (Lāmiʿī, FŞ., s. 295-296)

Aşk derdiyle sabaha kadar ağlayıp inleyen, yemeden içmeden kesilen Şirin aşkını namus kaygısı yüzünden saklamak zorunda olduğu için derdini kimseyle paylaşamaz. Bu nedenle görmeyi çok istediği sevgilisini görmeye de gidemez. Duygularını kendi içinde yaşayarak günlerini geçirir:

Bu yaña līki Şīrīn-i dil-efgār
Olurdı giceler tā ṣubḥa dek zār

Ne derdi dimege hem-derdi vardı
Ne ṣubḥ u şām ḫˇāb u ḫˇardı vardı

Ne kimseyle olabilürdi meʾnūs
Ne ḳordı ḥālini iẓhāra nāmūs

Ne künc-i ġamda ṣabr idebilürdi
Ne anı görmege gidebilürdi

Gezerdi serv gibi bāġ içinde
Ṭutardı lāle gibi dāġ içinde

[…]
Olurdı şemʿ-āyīn gerçi ḫandān
Ḳılurdı sīnesin derd ile sūzān
[…]
Ḳalup bu derd-i bī-dermān içinde
Gezüp ṣaḳlardı rāzın cān içinde (Lāmiʿī, FŞ., s. 297)

Nevâî Şirin'in namus kaygısıyla aşkını herkesten gizlediğini ve bu dert yüzünden yaşadıklarını şöyle ifade eder:

Velīkin hecrdin zār irdi Şīrīn
Kiçe tā ṣubḥ bīdār irdi Şīrīn

Ni derdin dirge bir hem-derdi anıñ
Ni ṣubḥ u şām ḫˇāb u ḫˇārdı anıñ

Ni bir hem-dem aña bolmaḳḳa meʾnūs
Ni ḳoyup ḥāli iẓhārıġa nāmūs (Nevāʿī, FŞ., s. 305)

Ferhad Şirin için kasrın ve su kanalının inşasını tamamladıktan sonra, Banu bu hizmetinden dolayı Ferhad'ı eğlenceye davet edeceğini Şirin'e söyler. Şirin bu habere çok sevinir. Ancak Ferhad'dan utanacağı için eğlence sırasında evde oturup, olan biteni pencereden izleyeceğini söyler. Oysa amacı Ferhad'ı gizlice seyretmektir. Böylece duygularını da iffetli bir şekilde gizlemiş olacaktır:

Didi Şīrīn ki ey Bānū-yı ʿālem
K'ayaġuñ ṭopraġıdur rūy-ı ʿālem

Felekler rūz u şeb bezmüñde raḳḳāṣ
Müdām olsun saña bu ṣoḥbet-i ḫāṣ

İcāzet birle ben maḥcūb u ġam-keş
Bu ḳaṣr içre ḳılayum cā perīveş

Siz eyleñ ḥavż devrin ʿişret-ābād
Uruñ ber-raġm-ı devrān ʿīşe bünyād

Ki ben şerm eylerem ol nev-cüvāndan
Düşer reng-i küdūret bezme andan

Bu revzenden temāşā baña besdür
Ki ṭūṭīler yiri ṣaḥn-ı ḳafesdür

Dikersem anda ṭañ mı dīdemi ben
Ki cām-ı rūşen olur zeyn-i revzen

Nigārīnüñ bu idi ḳaṣd-ı cānı
Ki rūy-ı yāri seyr ide nihānī

Ḫaberdār olmayup ol ʿāşıḳ-ı zār
Ḳıla hūş üzre bir dem bezm-i güftār

Perīveş rīv idüp ol ġayret-i ḥūr
Hem itdi ʿaşḳını ʿiffetle mestūr (Lāmiʿī, FŞ., s. 308)

Ferhad u Şirin mesnevilerinde Şirin'in bir diğer âşığı Husrev'dir. Husrev kıskançlıktan Ferhad'ı hapsettirir. Bunun üzerine Ferhad'dan ayrı kalan Şirin, Ferhad'a yazdığı mektupta ayrılık acısıyla kötü günler geçirdiğini, bu acıyla ağlayıp inlemek istediği zaman başkalarının duymasından çekindiği için bu duygularını rahatça yaşayamadığından söz eder. Çünkü bu bir namus meselesidir. Âşık için dile düşme kaygısıyla yaşamanın ne kadar zor olduğunu şöyle dile getirir:

İçimge şuʿle-i ʿaşḳıñ tutaşıp
Tutaşıp dime kim başımdan aşıp

İçimde bolsa yüz ot āşkārā
Nefes dūdın urarġa ḳayda yārā

Ger olsa laʿl birle közlerim kān
Aḳızmaḳ ḳaṭreʾī andın ni imkān
[…]
Bu müşkilraḳ ki mundaḳ zār-ı bī-dil
Ki bī-dillıḳ irür cānıġa müşkil

Aña bir yan irür yüz munça efsūs
Yana bir yan ḥicāb-ı neng ü nāmūs

Nihānī ursa tün kün yüz tümen pīç
Eger nāmūs bardı barçası hīç

Be-ġāyet müşkil iş irmiş be-ġāyet
Ki ʿāşıḳ neng ü nām itkey riʿāyet

Uçursa āhı yitti kök niḳābın
Yüzidin açmaġay burḳaʿ ḥicābın (Nevāʾī, FŞ., s. 417-418)

II. II. 1. 2. 3. Gözyaşı Dökme

Şairler aşağıdaki beyitlerde Şirin'in aşkın etkisiyle döktüğü gözyaşlarını rengi ve şeklinden dolayı inci ve jaleye, kanlı gözyaşını da la'le ve gül suyuna benzetmişlerdir.

Şirin Husrev'in resmini ilk kez gördüğünde başına toprak koyup çiy tanesi gibi gözyaşı dökmeye başlar:

Başına ḫāk dökdi lāle bigi
Aḳıtdı yüz ṣuyını jāle bigi (Celīlī, HŞ, s. 136)

Âzerî'nin eserinde ise Şirin'in Husrev'in resmini ilk görüşünde kanlı gözyaşları dökmeye başladığı belirtilmektedir:

Ol ṣūreti gördi çünki Şīrīn
Fi'l-ḥāl aḳıtdı eşk-i ḫūnīn (Āẕerī, HŞ., yk.17b)

Şirin Husrev'in resmiyle ikinci kez karşılaştığında şaşkınlıktan kendinden geçer ve la'le benzeyen kanlı gözyaşlarına boğulur:

Düşüp ġarḳ oldı eşk-i laʿl-bāra
Yıḳıldı serv bigi lālezāra (Celīlī, HŞ, s. 139)

Şavur Husrev'in güzelliğini Şirin'e anlatırken onun yanağından söz edince Şirin çiy tanesi gibi damla damla gözyaşları döker:

Añılduḳda ʿiẕārı lāle bigi
Döker yaş ḳaṭre ḳaṭre jāle bigi (Celīlī, HŞ, s. 146)

Şirin Medayin'e Husrev'i görmeye giderken yolda konakladığı sırada aşk derdine derman olması için ağlayarak Allah'a dua eder. Şair Şirin'in ağlayışını tasvir ederken gözyaşlarını inci ve yıldızlara benzetir:

Dir idi saġu saġup aġlar idi
Aḳup laʿl üzre dürler çaġlar idi

İder ılduzları bedr ayı tırmuḳ
Ḳılurdı incü billūrın ısırmuḳ (Şeyḫī, HŞ., s. 61)

Şeyhî ve Lamiî, Şirin'in aşkın etkisiyle döktüğü kanlı gözyaşlarını gül suyuna benzetmişlerdir:

Meger cüllāb düzmege şekerden
Aḳıdur gül ṣuyın bādām-ı terden (Şeyḫī, HŞ., s. 145)

Virüp funduḳlara şerbet şekerden
Ṣaçardı gül ṣuyın bādām-ı terden
[…]
Revān olduḳca çeşminden dem-i demʿ
Gelürdi çeşm-i giryānına ol şemʿ (Lāmiʿī, FŞ., s. 297)

II. II. 1. 2. 4. Feryat Figan

Şavur Şirin'e Husrev'in güzelliğini anlatırken, Şirin bülbül gibi feryat figan eder:

Gül-i gülzār-ı ḥüsni yād olıcaḳ
İder bülbül gibi efġān u feryād (Celīlī, HŞ., s. 146)

Şirin bahçede Ferhad'ın boyuna benzettiği servi görünce ney gibi derinden feryad eder. Onun bu feryatlarından gökteki bulut ağlamakta, bülbülün gönlü kebap gibi yanmaktadır. Yani Şirin öyle feryat figan etmektedir ki evrendeki her şey onun derdine eşlik etmektedir:

Görüp servi iderdi ḳāmetin yād
Derūndan ney gibi eylerdi feryād
[…]
Ḳılurdı nālesinden ebri giryān
İderdi bülbüli sūz ile biryān (Lāmiʿī, FŞ., s. 297)

Şirin'in dilinden söylenmiş bir gazelde, onun geceden sabaha kadar bülbül gibi feryat ettiği, bahçedeki gülün bu feryada kulak, nergisin de göz olduğu belirtiliyor. Burada gülün kulağa, nergisin göze benzerliğinden yararlanılarak çiçeklerin sabaha kadar Şirin'in feryadına şahit oldukları belirtilmektedir:

İşidüp ben bülbülüñ feryādını şeb-tā-seḥer
Gül ḳulaġ olmış durur bāġ içre nergis göz baña (Lāmiʿī, FŞ., s. 372)

Şirin, Husrev Ferhad'ı hapsettiğinde ona yazdığı mektupta ayrılık acısıyla feryad etmekten hiç hoş vakit geçirmediğini söyler:

Dem-i ḫoş urmadım efġān içinde
Dem-i ḫoş bulmadım hicrān içinde (Nevāʿī, FŞ., s. 419)

II. II. 1. 2. 5. Gönül Yangını / Dağ

Aşk ateşiyle yanan âşığın gönlü bu ateşin etkisiyle yaralıdır. Bu yara şiirde Farsça "dāġ" kelimesi ile ifade edilmektedir. Husrev ü Şirin ve Ferhad u Şirin mesnevilerinde de Şirin'in gönlü aşkın ateşiyle yandığı için yaralıdır.

Şavur Şirin'le bir araya geldiklerinde Şirin'e kendisini tanıtıp ona âşık olan Husrev'in güzelliğini bir bir anlattıktan sonra Husrev'in Şirin'e gönderdiği yüzüğü verir ve Husrev'in de Şirin'den bir armağan beklediğini söyler. Şirin bu sözleri

duyunca şaşkına döner ve Şavur'un anlattıklarının gönlünde aşk yarası açtığını söyleyerek bu işe bir çare bulmasını ister:

Çü fikrüñ odı ḳodı cāna dāġı
Girü ʿaşḳuñ eliyle şeş bu baġı (Şeyḫī, HŞ., s. 54)

Şirin aşkın kendi üzerindeki etkilerinden söz ederken aşk ateşiyle içinin kanlı yaşla dolduğunu söyler:

Ben ol şemʿ-i şebistānem cihān-tāb
Ki odumdan derūnum ṭoldı ḫūn-āb (Lāmiʿī, FŞ., s. 297)

Şirin'in feryatlarından, ağlayıp inlemelerinden gökteki bulutlar ağladığı gibi, aşkının ateşinden de bülbül yanıp kebap olmuştur:

Ḳılurdı nālesinden ebri giryān
İderdi bülbüli sūz ile biryān (Lāmiʿī, FŞ., s. 297)

Şirin âşık olduktan sonra her ne kadar günlük yaşamına devam ediyor görünse de gönlünde tıpkı lalenin ortasındaki siyahlık gibi aşk yarası vardır. Şirin aşkını herkesten gizli yaşadığı için bu yarayı içinde saklar:

Gezerdi serv gibi bāġ içinde
Ṭutardı lāle gibi dāġ içinde (Lāmiʿī, FŞ., s. 297)

Lamiî Şirin'in gönül yarasını renginden dolayı bene benzeterek, aşk ateşiyle yanan bağrının yağlarının da kapkara olduğunu belirtir:

Urup ḫāli gibi cānına dāġı
Ḳararmış idi ġamdan baġrı yaġı (Lāmiʿī, FŞ., s. 298)

II. II. 1. 2. 6. Ah

Şirin Husrev'in resmini görüp âşık olduğu anda gönlüne düşen aşk ateşi ile yakasını yırtıp, bir ah çeker ki baştan aşağı bu ahın dumanına boyanır:

Girībān ġoncaveş çāk itdi bī-bāk
Boyandı dūd-ı āha serv-i çālāk (Celīlī, HŞ, s. 137)

Şirin Şavur'dan Husrev'in güzelliği duyunca bir ah çeker ve ahının dumanı elbisesini gök renge boyar:

İdince gūş ol zülf-i siyāhı
Göge boyar libāsın dūd-ı āhı (Celīlī, HŞ, s. 147)

Nevâî'de Şirin'in Ferhad'ın aşkına esir olduğundan beri feryad ederek çıkardığı ve boru şeklinde göklere yükselen ahı, nefire benzetilmiştir:

Egerçi bolġalı ʿaşḳıñ esīri
Öter eflākdın āhım nefīri (Nevāʿī, FŞ., s. 419)

Lamiî ise Şirin'in sabah vakitlerinde çıkardığı ahın ateşiyle yerde ve gökte her ne varsa güneş gibi yandığını söyler:

Ḳaçan itseydi āh-ı ṣubḥgāhī
Yanardı mihr-āyīn murġ u māhī (Lāmiʿī, FŞ., s. 297)

Aşağıdaki beyitte Şirin ahının dumanıyla vücudunun karga gibi simsiyah olduğunu belirtir:

Ben ol ṭāvūs-ı rengīnem hümā-fer
Ki dūdum ḳıldı cismüm zāġā hem-ser (Lāmiʿī, FŞ., s. 297)

II. II. 1. 2. 7. Uykusuzluk

Şeyhî aşka düşen Şirin'in gecelerini ağlayarak geçirdiği için uykusuz kaldığını, uykusuz geçirdiği her gece gözyaşlarının gül bahçesine benzeyen yüzünü suya kandırdığını söyler:

Anın nergisleri ḳalurdı bī-ḫˇāb
K'ider her dün gülistānını sīr-āb (Şeyḫī, HŞ., s. 145)

Nevâî ve Lamiî Şirin'in aşk derdi içinde olduğunu, bu derdini kimseyle paylaşamadığı için gece boyunca ağlayıp inlediğini, günlerinin yemeden içmeden, uykusuz geçtiğini benzer ifadelerle şöyle anlatırlar:

Velīkin hecrdin zār irdi Şīrīn
Kiçe tā ṣubḥ bīdār irdi Şīrīn

Ni derdin dirge bir hem-derdi anıñ
Ne ṣubḥ u şām ḫˇāb u ḫūrdı anıñ (Nevāʾī, FŞ., s. 305)

Bu yaña līki Şīrīn-i dil-efgār
Olurdı giceler tā ṣubḥa dek zār

Ne derdin dimege hem-derdi vardı
Ne ṣubḥ u şām ḫˇāb u ḫūrdı vardı (Lāmiʿī, FŞ., s. 297)

Lamiî'de Şirin'in dilinden söylenen bir gazelde Şirin, sevdiğinin hasretiyle gecelerini uykusuz geçirdiği için gece ile gündüzün bir farkı kalmadığını söyler:

Ḥasretüñden ey ṣaçı *ve'l-leyli* yüzi *ve'ḍ-duḥā*
Āh kim oldı ber-ā-ber gice vü gündüz baña (Lāmiʿī, FŞ., s. 372)

II. II. 1. 2. 8. Yemeden İçmeden Kesilme

Nevâî ve Lamiî Şirin'in aşk yüzünden günlerini uykusuz ve hiçbir şey yiyip içmeden geçirdiğini şöyle ifade etmişlerdir:

Ne derdin dimege hem-derdi vardı
Ne ṣubḥ u şām ḫˇāb u ḫūrdı vardı (Nevāʾī, FŞ., s. 305)

Ne derdin dimege hem-derdi vardı
Ne ṣubḥ u şām ḫˇāb u ḫordı vardı (Lāmiʿī, FŞ., s. 297)

II. II. 1. 2. 9. Rengin Sararıp Solması

Âşık olan kişi gece gündüz ağlayıp inlediği, uykuyu unuttuğu, yemeden içmeden kesildiği için sararıp solmaya başlar.

Âzerî de aşkın Şirin'in elini ayağını bağlaması, bütünüyle onu esir alması sebebiyle yüzünün renginin solduğunu, toprak gibi olduğunu söyler:

Rengīn yüzi oldı ḫāk mānend
ʿAşḳ eyledi dest ü pāyını bend (Āẕerī, HŞ., yk.17b)

II. II. 1. 2. 10. Zayıflama

Şeyhî aşağıdaki beyitlerde Şirin'in aşkın etkisiyle bedeninin kıl kadar inceldiğini ve suda eriyen kafura benzediğini söyler:

Tefekkür göllerinde gönli ṭalmış
Bili resminde cānı ḳılca ḳalmış (Şeyḫī, HŞ., s. 49)

Tenine reşk iderken çeşme-i nūr
Eridi geçdi ṣan kim ṣuda kāfūr (Şeyḫī, HŞ., s. 145)

Lamiî ise Şirin'in gümüş gibi bembeyaz vücudunun sevdiğinin hasretiyle potada eriyen altın gibi eridiğini belirtir:

Ten-i sīmīnini ol dürc-i gevher
Eritdi būte-i ḥasretde çün zer (Lāmiʿī, FŞ., s. 298)

II. II. 1. 2.11. Belin Bükülmesi

Şavur Şirin'e Husrev'in nasıl biri olduğunu anlatırken, kaşlarının güzelliğinden söz etmeye başlayınca gönlüne Husrev'in aşkı düşen Şirin iki büklüm olup hilale benzer:

İrince vaṣf-ı ebrūsı kemāle
Büküldi ḳāmeti döndi hilāle (Celīlī, HŞ:, s. 146)

Celilî Şirin'in belinin bükülmesinin aşkından belirti olduğunu söyler:

Egilse servvār ol ḳadd ü ḳāmet
Belürdürdi hevāsından ʿalāmet (Celīlī, HŞ:, s. 146)

II. II. 1. 2. 12. Hasta Düşme

Lamiî Şirin'in aşk yüzünden hasta düştüğünü, bu esnada uykusundan her sıçrayıp uyanışında sevdiğine feryatlar ettiğini ve sayıklamaya başladığında da sevdiğinin adını sayıkladığını şöyle dile getirmiştir:

Gözi mānendi ḫaste-ḫāṭır oldı
Ṣaçı gibi şikeste-ḫāṭır oldı

Beliñlerse iderdi aña feryād
Ṣayıḳlarsa ḳılurdı adını yād (Lāmiʿī, FŞ., s. 298)

Şirin Husrev'in resmini görüp âşık olduktan sonra aşkın etkisiyle mizacında bir takım değişiklikler görülmeye başlar. Rengi sararmış, zayıflamış, hasta bir hâldedir. Şirin'i sararıp solmuş bir hâlde gören Mehin Banu endişe ile niçin bu hâle geldiğini sorar:

Neden döndi yüzüñ bedri hilāle
Niçün vardı güneş çihreñ zevāle

Neden buldı teġayyür reng-i ḫūbuñ
Yaḳīn olmış meger ey meh ġurūbuñ (Rıḍvān, HŞ. s. 284)

Şirin âşık olduğunu gizlediğinden, av peşinde koşarken terlediği ve tedbirsiz davrandığı için hastalandığını söyler. Mehin Banu hemen bir hekim çağırır. Fakat Şirin, hekimin derdine derman olamayacağını, hatta Bokrat, Calinus ve Sokrat gibi tıp âlimlerinin bile çare bulamayacağını, başka bir çare aramalarını söyler. Çünkü Şirin derdinin aşk, devasının da Husrev olduğunu bilir:

Didi Şīrīn be-nām-ı pāk-i maʿbūd
Ṭabīb itmez benüm bu rencüme sūd

Devāsın derdümüñ bilmeye Boḳrāṭ
ʿİlāc itmeye Cālīnūs u Soḳrāṭ

Benüm'çün ġayr fikr eyleñ bunı ḳoñ
Ṭabībüñ rāyile tedbīrini ḳoñ (Rıḍvān, HŞ. s. 284)

Bunun üzerine Mehin Banu'ya ülkede büyük bir kilise (manastır) olduğunu, oraya giden herkesin dileğinin gerçekleştiğini, hastaların da şifa bulduğunu söylerler. Mehin Banu hemen bu kiliseyi görmek ister. Ancak hasta olan Şirin'in oraya gitmesi gerektiği söylenince Şirin daye ve cariyeleriyle birlikte kiliseye gitmek üzere yola çıkar. Ancak kiliseye değil, derdinin dermanı Husrev'i görmek için Medayin'e gider.

II. II. 1. 2. 13. Kendinden Geçme

Şirin Husrev'in resmini bir ağaç dalında ilk görüşünde âşık olmuştur. Ertesi gün kime ait olduğunu bile bilmediği aynı resmi ikinci kez görünce şaşkınlıktan tüm gücünü kaybederek kendinden geçer:

Çü ḳalmadı mecāl ü rāḥat u hūş
Gidüp kendüden oldı zār u medhūş (Celīlī, HŞ, s. 139)

Şirin Husrev'in resmini aynı şekilde üçüncü kez gördüğünde Husrev'in yüzünde kendi yüzünden bir nişan görür ve bu esrarengiz durum karşısında kendinden geçer:

Nişān çün buldı ol yüzde yüzinden
Ḳodı nāmı vü vardı kendüzinden

ʿAceb oynandı ol oyun özinsüz
Ki buldı özin ü ḳaldı özinsüz (Şeyḫī, HŞ., s. 47)

Resmi eline alan Şirin cariyelerle sohbet ederken aşkın etkisiyle zaman zaman kendinden geçip resmin önünde secde eder:

Dem-ā-dem kim gele ṣoḥbetde vecde
İderdi ṣūretüñ öñinde secde (Şeyḫī, HŞ., s. 48)

Ferhad u Şirin mesnevilerinden Nevâî'nin eserinde Mehin Banu Ferhad'ın Şirin için su kanalını açması ve kasır yapması üzerine onun adına bir ziyafet düzenler. Ferhad ile Şirin arasında doğan aşkı sezen Banu iki sevgiliyi mecliste biraraya getirir. Şirin ve Ferhad herkesin önünde aşklarının şerefine şarap içerler. Bu duygu yoğunluğu karşısında Ferhad kendini kaybeder ve yere düşer. Onu bu hâlde gören Şirin de düşer bayılır. Aşkın hazzıyla kendilerinden geçen iki sevgiliyi görenler onların öldüğünü sanıp yaşayıp yaşamadıklarını anlamak için ağızlarına ayna tutarlar:

Perī ol şekl ile bir bir ḳoyup gām
Kilip mecnūn ḳaşıġa tuttı ārām

Didi laʿliġa alıp laʿl-i aḥmer
Siniñ ʿaşḳıñda nūş ittük bu sāġar

Sömürdi eyle şimşād-ı ḳaṣab-pūş
Ki mundın aldı anıñ içkeni hūş

İçip cām-ı leb-ā-leb tuttı ol dem
Ki nūş itkil miniñ ʿaşḳımda sin hem

İki ḥāl ol mey içre ḥāṣıl irdi
Ki hem ḥayvān suyı hem ḳātil irdi
[…]
Alıp sıpḳardı andaḳ bī-ḫodāne
Ki sāġar naḳşıdın kitti nişāne
[…]
Ayaġnı tapşurup ferd-i zamāne
Özin tofraḳḳa saldı bī-ḫodāne

Başı çün ol ṣanemni secde itti
Bu ʿālemdin yana ʿālemġa kitti

Kötermek istedi başın perī-ẕād
Yıḳıldı cism ü kitmiş irdi Ferhād

Bu şīrīn ḥāl çün neẕẕāre ḳıldı
Anıñ yanıda hem Şīrīn yıḳıldı

İkisi aġzıġa tutḳanda mirʾāt
Nefesdin hīç eṯer yoḳ irdi heyhāt (Nevāʾī, FŞ., s. 331-332)

Lamiî'de Şirin ziyafet sırasında olan biteni kasrının penceresinden gizlice izlemektedir. Ferhad Banu ile sohbet sırasında çok dokunaklı bir şiir okur. Şirin bu şiiri duyunca daha fazla sabredemez. Hemen ziyafetin yapıldığı meclise gider. Ferhad'a merhaba diyerek içki sunar.Ferhad'ın gönlündeki aşk ateşi Şirin'in bu teveccühüyle bir iken yüz bin olur. Şirin'e övgü dolu sözler söyleyerek bir şiir (terci) okur. Şirin Ferhad'ın bu şiirini dinleyince feryad eder. Ferhad Şirin'in sunduğu şarabı içer. Hem aşkın ateşi hem de şarabın etkisiyle Ferhad kendini kaybeder ve yere düşer. Onu bu halde gören Şirin'de kendini kaybederek onun yanına düşer. İki sevgili öylesine kendilerinden geçmişlerdir ki görenler onların öldüğünü sanırlar:

Bu telḫ işi görüp Şīrīn-i pür-şūr
Derūnından maḥabbet eyledi zūr

Yürekden eyledi ḳanı gibi cūş
O bī-dil üzre irdi mest ü medhūş

Murād itdi alup dizine başın
Sile kendü eliyle ḳanlu yaşın

Görince gül yüzin ol serv-i ser-keş
Bir āh idüp derūnı ṭoldı āteş

Ol āteş birle ser-tā-pā ṭutuşdı
Virüp hūşın yile ol daḫı düşdi

Görenler ṣandılar ol iki ḫānı
Bu ḥālet içre teslīm itdi cānı (Lāmiʿī, FŞ., s. 320)

II. II. 1. 2. 14. Ayıplanmaktan Utanmama

Âşıklığın özelliklerinden biri, aşk yüzünden ayıplanmaktan utanmamadır. Âşık başlangıçta aşkını herkesten gizli yaşamaya çalışırken, belli bir aşamadan sonra aşk onun gönlünde utanılacak bir duygu olmaktan çıkar.

Celilî *Husrev ü Şirin*'inde vefalı âşıkların aşk içinde âşığa utanmanın yakışmayacağını söylediklerini belirtir:

Dimişler gerçi ʿuşşāḳ-ı vefādār
Ki ʿaşḳ içre yaraşmaz ʿāşıḳa ʿār (Celīlī, HŞ, s. 188)

Lamiî'nin mesnevisinde Şirin'in dilinden söylenmiş bir gazelde Şirin aşk yoluna baş koyduğunu, namus kaygısını bir yana bıraktığını, sevgilisinin ayağının tozunun başının tacı olduğunu şöyle dile getirir:

Baş ḳoyup ortaya ṭañ mı terk idersem yüz ṣuyın
Efser-i devlet durur pāyuñdan iren toz baña (Lāmiʿī, FŞ., s. 372)

Şirin Ferhad'a yazdığı mektupta, ona duyduğu aşkın gamıyla her anını ağlayıp inleyerek geçirdiği için aşk sırrının açığa çıktığını, bu yüzden bu aşktan vazgeçmek ya da aşk uğruna canını vermek arasında kaldığını fakat aşkı seçtiğini, âşık olduğu için herkesin kendisini ayıplamasını, dile düşmeyi umursamadığını şöyle dile getirir:

Pes itdüm ʿaşḳ içinde sırrumı fāş
Ya iltem başa işi yā virem baş

Çü çāk itdüm ġamuñdan perdemi ben
Geçürem nāleyile her demi ben

Çü ṭutdum derd-i ʿaşḳuñ pīşesini
Uşatdum nām u nengüm şīşesini (Lāmiʿī, FŞ., s. 372)

II. II. 1. 2. 15. Aklın Baştan Gitmesi

Şeyhî *Husrev ü Şirin*'inde aşkın akla üstünlüğünü, aşk ile aklın bir arada olamayacağını şu sözlerle anlatır:

Bilür her ʿaşḳ eri bu kārı bārī
Ki ṭurmaz ʿaşḳa ʿaḳluñ kār u bārı

Ḳılur ser-geşte ʿaḳlı ʿaşḳ-ı ser-keş
Yaraşmaz bir arada āb u āteş

Ne cübbe kim dikinür ʿaḳl-ı çālāk
Çü bī-bāk oldı ʿāşıḳ cüst ider çāk (Şeyḫī, HŞ., s. 150)

Şirin Mehin Banu'nun ölümünden sonra tahta geçmiş, bir süre ülkeyi yönettikten sonra aşkı aklının önüne geçmiş ve tahtı ve memleketini bırakıp Husrev'in memleketi Medayin'e yerleşmeye karar verir:

Olam şanurdı Şīrīn ʿaḳla hem-dem
Çü ʿaşḳı ġālib idi itdi derhem

Hevā ceyşi itdi cān mülkini ġāret
Gözinden çıḳdı ol ḥükm-i emāret

Diledi terk ide ol tāc u taḫtı
Diyār-ı yāra tarta baḫt u raḫtı (Şeyḫī, HŞ., s. 150)

II. II. 1. 2. 16. Sevgiliden Başka Her Şeyden Vazgeçme

Şeyhî Şirin'in âşık olduktan sonra aşktan, sevgiliden başka acı tatlı her şeyi unuttuğunu şöyle ifade eder:

Mey-i telḫ içdi Şīrīn-i şeker-nūş
İdüp her telḫ ü şīrini ferāmūş (Şeyḫī, HŞ., s. 48)

Şirin Husrev'in dudağı ve yanağının hayali gönlüne yazıldığından beri iki cihanı unuttuğunu ve gözünden sürekli kanlı yaş döktüğünü kendi ağzından söylenmiş bir gazelde şöyle dile getirir:

Naḳş olalı göñlümde ḫayāl-i leb ü ḫaddi
Düşdi dü cihān naḳşı gözümden ṭolu ḳandur (Şeyḫī, HŞ., s. 49)

Mehin Banu'nun vasiyeti üzere ölümünden sonra onun tahtına Şirin geçerek hükümdar olur. Bir süre memleketi adaletle yönettikten sonra Husrev'e duyduğu aşk ve hasret yüzünden tacı ve tahtı bırakıp Husrev'in memleketi olan Medayin'e yerleşmeye karar verir:

Biraz müddet ki oldı salṭanatda
Dölenmedi dil ü cān ol cihetde

Hevā yaġmacısı itdükce tārāc
Meded cāna ne taḫt iderdi ne tāc

Ġam-ı ʿaşḳ eyledükce zār u pā-māl
Devā derde ne mülk iderdi ne māl

Añup şāhını āh itdükce her gāh
Ḳılurdı āheng ol āha taḫt u dergāh
[…]
Olam ṣanurdı Şīrīn ʿaḳla hem-dem
Çü ʿaşḳı ġālib idi itdi derhem

Hevā ceyşi itdi cān mülkini ġāret
Gözinden çıḳdı ol ḥükm-i emāret

Diledi terk ide ol tāc u taḫtı
Diyār-ı yāra tarta baḫt u raḫtı (Şeyḫī, HŞ., s. 149-150)

Şirin'in Husrev'in hasretine dayanamadığı için hükümdarlığı bırakıp Medayin'e gittiğinden Kutb, Fahrî ve Celilî'nin eserlerinde de söz edilir. [455]

Meryem öldükten sonra Şirin'e tekrar bir araya gelebilmek için Şavur'u gönderen Husrev'e Şirin'in cevabı sert olmuştur. Husrev'in sadakatsizliğine karşılık kendisinin bu aşk için canından, malından, yerinden yurdundan, rahat ve huzurundan, tac ve tahttan kısacası dünyadan vazgeçtiğini şu sözlerle dile getirir:

Benem ṭoġru yolumda şimdi ʿāşıḳ
Kelāmumdur müsellem cümle ṣādıḳ

Çü terk itdüm bu şevḳ ile cihānı
Budur ḳaṣdum virem bu yolda cānı

Görinmedi gözüme mülk-i şāhī
Yire urdum bu derd ile külāhı

[455] bk. Ḳuṭb, HŞ., s. 297; Faḫrī, HŞ., s.377; Celīlī, HŞ, s. 202.

Bu sevdādan ṭaġıtdum raḫt u baḫtum
Yile virdüm bu ġamdan tāc u taḫtum (Rıḍvān, HŞ. s.409)

Husrev'in sadakatsizliğinden yakınan Şirin, kendi gönlünde iki cihanda da Husrev'den başkasına yer olmadığını, onun aşkı olmaksızın hiç bir şeyin anlamı olmadığını şu sözleriyle dile getirir:

Baña ḫod ṭapuñ olmışdur muḥaḳḳaḳ
Murād-ı cān u maḳṣūd-ı dil ancaḳ

Viṣālüñdür dü-ʿālemde ümīdüm
Cemālüñdür benüm nev-rūz-ı īdüm
[…]
Baña ʿarż itseler ḥūr-ı cinānı
Ya ġılmān-ı behişt-i cāvidānı

Gözüm çıḳsun baḳarsam yüzlerine
Yaḫod gūşum ṭutarsam sözlerine

Ya ins ile melek yā mihr ile māh
Gerekmez bunları mihrüñsüz ey şāh (Rıḍvān, HŞ. s. 442)

Nevâî'nin *Ferhad u Şirin*'inde Husrev Şirin'in evlenme teklifini kabul etmemesi ve onun Ferhad'a âşık olduğunu öğrenmesi üzerine Mehin Banu'nun ülkesine savaş açmıştır. Ferhad'ı da yakalatıp hapsettirmiştir. Halk Husrev'in zulmünden perişandır. Ancak Şirin halkın onun yüzünden bu zulmü yaşadığını bildiği hâlde Ferhad'ın aşkından asla vazgeçmez. Hatta Ferhad'a yazdığı mektupta Husrev'in zulmünden bahsederek bu yüzden halkın diline düştüğünü ancak Ferhad'ı bir an görebilmek için bunun gibi yüzlerce mihnete ve şiddete katlanmaya razı olduğunu söyler:

Dem-i ḫoş urmadım efġān içinde
Demī ḫoş bolmadım hicrān içinde

Alıp düşmen sipāh u efserimni
Ḳılıp tārāc mülk ü kişverimni

Min ü ḫaylim niçük kim būm-ı menḥūs
Bolup bir ġār ara taġ içre maḥbūs

Munuñ dik mülkniñ şāh u faḳīri
Bolup baştın ayaḳ düşmen esīri

Tutulġanlar ḳılıp cānını teslīm
Ḳutulġanlarnı her dem öltürüp bīm

Bular ilge miniñ ʿaşḳım işidin
Ḳulaġım yalḳıban il ḳarġışıdın

Ḳılıp cānımġa ḳaṣd ildin uyatım
Uçup Bānū uyatıdın ḥayātım

Velī yüz munça miḥnet bolsa irdi
Ni yüz miñ munça miḥnet bolsa irdi

Ṣini körsem idi nā-gāh nā-gāh
Ġamım yoḳ irdi bi'llāh şümme bi'llāh (Nevāʾī, FŞ., s. 419)

Lamiî'de Şirin'in bu konuda Ferhad'a yazdıkları benzer ifadelerle şöyledir:

Ne tenhā ben esīrem dehr içinde
Benüm öcümden il gün ḳahr içinde

Düşen düşmen eline oldı bī-cān
Ḥaẕerden ḳurtılan eyler dilin ḳan

Ḳo ḫalḳuñ ṭaʿn u levm ü bed-duʿāsın
Ḳulından yine Ḥaḳ ṣavsun belāsın

Ṣurāḥīveş il içre ser-nigūnam
Lebi ḫandān gözi yaş baġrı ḫūnam

Gün olmaz kim bu ġamdan ben dil-efgār
Helāküm itmeyem maḳṣūd ṣad-bār

Ḳılup vaṣluñ ümīẕi līki ilḥāḥ
Ḳoyup teʾḫīre cengüm eyler ıṣlāḥ

Velī yüz bunca olsa derd ü miḥnet
Ne miḥnet ṣad-hezār āşūb u şiddet

Yiterdi gün yüzüñ bir daḫı görsem
Yoġ idi ġam baña min-baʿd ölürsem (Lāmiʿī, FŞ., s. 372)

II. II. 1. 2. 17. Sadakat

Şirin'in aşkına ne kadar sadık biri olduğunu en iyi şekilde hikâye içinde geçen şu olayda görmek mümkündür: Şirin Husrev'in resmini görüp âşık olduktan sonra âşık olduğu kişinin Husrev olduğunu ve onun da kendisine âşık olduğunu Husrev'in arkadaşı Şavur'dan öğrenir. Bir süre sonra Husrev'i görmek için

Medayin'e gitmek üzere yola çıkar. Bu uzun yolculuk sırasında bir pınar görür ve yıkanmak üzere suya girer. Tam bu sırada genç bir erkeğin kendini izlediğini görür. Bu kişi düşmanlarının kışkırtmalarıyla babası Hürmüz'ün hışmına uğrayacağından korkup Medayin'den Ermen'e kaçmakta olan Husrev'dir. Ancak ne Husrev gördüğü bu güzel kızın Şirin olduğundan ne de Şirin kendisini gören gencin Husrev olduğundan habersizdir. Şirin karşılaştığı gencin Husrev olabileceğini düşünür fakat Husrev'in kılık değiştirmiş olmasından dolayı emin olamaz. Yine de tanışmayı aklından geçirdiği bir an eğer bu kişi Husrev değilse aşkına sadakatsizlik etmiş olacağını düşünerek tanışmaktan vazgeçer.

Şeyhî, Celilî ve Rıdvan aşağıdaki beyitlerde bu olay üzerine Şirin'in aynı anda iki kişiye gönül vermenin doğru olmadığına dair düşüncelerini şöyle ifade etmişlerdir:

Yine eydür öñinde gelme vecde
Revā olmaz iki miḥrāba secde

Ṭutulmaya iki ḳarpuz bir elde
Ṭapılmaya iki şeh bir ʿamelde (Şeyḫī, HŞ., s. 66)

Girü dur sehv ile girme günāha
Ki olmaz secde iki ḳıblegāha (Celīlī, HŞ, s. 165)

Didi kendüye Şīrīn ol ferāġat
Ki tā görmeyesin ṣoñra nedāmet

Eger şāh ise sūd itmeye buşmaḳ
Gerekmez şehlere yolda buluşmaḳ

Ve ger ġayr ise bu fāsid ḫayālüñ
Neye yiter bu sevdāyile ḥālüñ

Dü-rūya söyleme ḥergiz sözüñi
İki miḥrāba döndürme yüzüñi

İki ṣanan yolın görmez didiler
Çatal ḳazıḳ yire girmez didiler (Rıḍvān, HŞ. s. 296)

Şirin Husrev'in aşkına sadakatsizliğinden yakınıp, kendisinin ise aşkına ne kadar sadık olduğunu şu sözleriyle ifade eder:

Egerçi reşk-i māh u Müşterīem
Saña cān u göñülden müşterīem

Ne sevgüñden çevürdüm yüz ne ṣapdum
Ne bir yüz gören artuḳ yire ṭapdum

Seni añdum senüñle göñlüm açdı
Senüñle ṭoḳ idi hem sensüz açdı

Sen idüñ sözüm ü hem sen saġıncum
Sen idüñ māl u gencüm hem sen incüm

Saña virdüm göñül dutdum saña yüz
Çevürdüm dünyeden senden yaña yüz

Velīkin sevgü sende görmedüm ben
Belī çekdüñ boyın rām olmaduñ sen

Ḥisābın ārzūnuñ yindek itmek
Vefā vaḳtında ḳoyup yāri gitmek

Ṭaleb itmek dün ü gün öz murādın
Ne yār adın ṣaḳlamaḳ ne öz adın

Ṣanursın şehveti sen ʿaşḳ yaʿnī
Pes ey fāriġ ḳanı şehvet ʿaşḳ ḳanı (Faḫrī, HŞ., s. 448-449)

Ferhad u Şirin mesnevilerinde Husrev ü Şirin mesnevilerinden farklı olarak aşkın kahramanları Ferhad ile Şirin'dir. Bu mesnevilerde Husrev Ferhad'ın rakibidir. Çünkü o da Şirin'e âşıktır. Dolayısıyla Husrev Şirin'i Mehin Banu'dan ister. Şirin bu haberi duyunca çok üzülür ve asla erkeklerde gözü olmadığını, bu sebeple evlenmek istemediğini, aksi hâlde kendisini öldüreceğini söyleyerek Husrev'in evlilik teklifini kesin bir dille geri çevirir. Çünkü o Ferhad'ı sevmektedir. Tac ve taht sahibi Husrev onun gözüne bile görünmez. Fakat Ferhad'ı sevdiğini gizler ve aralarında aşk olduğuna dair söylentilerin yersiz olduğunu, Ferhad'ın onu görmeden tek taraflı bir aşk yaşadığını söyler. Fakat bütün bunlar Husrev'i reddetmek için birer bahanedir. Şirin'in Mehin Banu'ya bu konuda söylediği sözler şöyledir:

İşitkeç ḳıṣṣanı ḫūr-ı perī-zād
Ḳoyup tofraġ üze yüz ḳıldı feryād

Ki ey naʿleyniñ ornı ḳıblegāhım
Ḥarīm-i nüzhetiñ ġamdın penāhım

Niçe yitkey saña mindin melālet
Niçe kilgey maña andın ḫacālet

Başımġa tīġ-ı ġam sürseñ ni bolġay
Bu söz digünçe öltürseñ ni bolġay
[…]
Maña Ferhād ʿaşḳı töhmeti bes
Ki çihrim körmeyin ol zār-ı bī-kes

Yıḳılmaḳdur şiʿārı āh tartıp
Köñüldin nāle-i cān-kāh tartıp

Ḳulaġı müstemiʿ bolmay sözümge
Közi aylar ötüp tüşmey yüzümge

Taġ içre seyl yañlıġ aḳızıp yaş
Urup taş üzre her dem seyl dik baş

Ḫayālim birle köñlin ḳāniʿ eylep
Firāḳım içre ʿömrin żāyiʿ eylep

Yüzümdin dīde-i giryānı maḥrūm
Viṣālimdin belā-keş cānı maḥrūm

Ḳalıpmin hem yıraḳ ol nā-tüvāndın
Niçük kim mindin ol min daġı andın

Bu bizge ḥāl u yüz nevʿ ilde şöhret
Ni yüz şöhret ki yüz miñ nevʿ-i töhmet

Maña ni yār u ni ʿāşıḳ hevesdur
Eger min ādem olsam uşbu besdur

Eger Bānū ʿilācı bilse ḳılsun
Özümni öltürürmin yoḳsa bilsün (Nevāʾī, FŞ., s. 342-343)

İşidüp bunı ol ḥūr-ı perī-zād
Ḳılup ney gibi ġamdan āh u feryād

Didi ey ʿişmeti ġamdan penāhum
İşigi Kaʿbe gibi ḳıblegāhum

Niçe bir ṭapuña benden melālet
Niçe bir baña bu ġamdan ḫacālet

Beni yaş gibi ṣalma ḫāke gözden
Ölüm yigdür baña ḥaḳḳā bu sözden

Dilüme tīġ-ı ġam ursañ n'olaydı
Bunı diyince öldürseñ n'olaydı

Lisānuñdan çekince böyle ḫancer
Yig idi ṭoġrasañ cismüm ser-ā-ser
[…]
Baña Ferhād ʿaşḳı töhmeti bes
Ki çihrem görmedin ol zār-ı bī-kes

İşi bülbülveş efġān eylemekdür
Dilini ġoncaveş ḳan eylemekdür

Ḫayālüm birle dün gün göñli ḳāniʿ
Firāḳum içre geçdi ʿömri żāyiʿ

Yüzümden dīde-i giryānı maḥrūm
Viṣālümden belā-keş cānı maḥrūm

Çü ben ʿālemde oldum Meryemāsā
Er adın añmazam olursa ʿİsā

Cihānuñ gerçi var çoḳ söz ü savı
Benem şimdi buʿaşr içre müsāvī

Ḫudā-yı ġaybdan bilür çü ḥālüm
Benüm il töhmetinden yoḳ melālüm

Daḫı vāḳıf durur Bānū-yı kişver
Ki yoḳdur bende hergiz meyl-i şevher

Baña ni yār u ni ʿāşıḳ hevesdür
Ḳanāʿat ḳāfı ben ʿanḳā'ya besdür

Hemīn bu derde Bānū çāre ḳılsun
Veger ni ḳıydum öz cānuma bilsün (Lāmiʿī, FŞ., s. 326-327)

II. II. 1. 2. 18. Sevdiğine Sitem

Ferhad öldükten sonra Husrev Şirin'e sitem dolu taziye mektubu gönderir. Bir süre sonra Husrev'in karısı Meryem ölür. Şirin için hem Husrev'in mektubuna cevap verme hem de içindeki kırgınlıkları söyleme fırsatı doğmuştur. Mektubunda önce dünyada acı tatlı her duygunun insanlar için yaşanacak bir duygu olduğunu, ölenle ölünmeyeceğini söyleyerek Husrev'in sağ oldukça mutlu olmasını diler. Daha sonra Husrev'in kendisine sadakatsizliğini, çapkınlığını yüzüne vuran sözler söyler:

Ṣaçı müşgin ciger ḳanıyla ezdi
Yüreginden varaḳ kesdi vü yazdı

Ne kim göñlinde vardı nükte vü remz
Ḳalem dilinden itdi ṭanz ile ġamz

Yazar ser-nāmede nām-ı İlāhī
Ki oldur ʿafv iden cümle günāhı
[…]
Çü ḳullar ḳıla ẕikrini ferāmūş
Uyandurmaġ içün geh geh burar gūş

Gehī rāḥat ḳılur ḳısmet gehī renc
Gehī iflās baḫş eyler gehī genc
[…]
Teġayyürdür ṭarīḳ-i āferīniş
Bilür bu ḥāli cümle ehl-i bīniş
[…]
İder biri ġamından birini şād
Biri cevri ile bulur biri dād

Gicesi ḳarġanuñ bayġuşa gündür
Eşegüñ ölümi ite dügündür
[…]
ʿArūs-ı şāha ger irdiyse fermān
Ṣaġ olsun nice ʿurs eyleye sulṭān

Eger yir oldı ise Meryem'e ḫāk
Mesīhüñ taḫtı gerduñdur degül bāk

Anuñ'çün ivdi anı yimege yir
Ki şehler tīz olur her loḳmadan sīr

Çi ger ḫoş-ḫˇān idi ol yār-ı hem-dem
Velī ṭoymışdı sulṭān yimesün ġam

Güẕer bir gülsitāna daḫı ḳılsun
Naẕar bir dil-sitāna daḫı ḳılsun

Dirīġ aña ki oldı aradan kem
Diriye kem degüldür ʿişret ü dem

Ḳoma cānda şehā ol genc içün renc
Ki çün genc idi yirde yaraşur genc

Yime ḳayġu ki ādem ġam götürmez
Ne ādem ġuṣṣa-i ʿālem götürmez

Egerçi Meryem idi zaḫma merhem
Ne içün düşmeye ʿİsā-deme ġam

Yig ol kim ḳoyasın Meryem sözini
Mesiḥ ol kim göresin cān yüzini

Eger buldıysa baḫt-ı meh tebāhı
Güneş terk eylemesün taḫtgāhı
[…]
Ölen içün kimesne ölmemişdür
İgen çoḳ isteyenler bulmamışdur
[…]
Ölü sevmez fiġān u āh u feryād
Duʿā vü ṣabr u şükr ile olur şād
[…]
Iraġ eyleñ melāli göñlüñüzden
Gide cāndan nitekim gitdi gözden

Elüñe bāde al ḳıl ḫāṭır ābād
Mebādā kim ala bir ḳıluñı bād
[…]
Güneşsin n'ola ḳalduñsa yaluñuz
Degüldür size hem-ser ay ḳuluñuz

Eger cüft ola murġa murġ-ı hem-derd
Ṭapuñ sīmurġdur sīmurġ olur ferd

Yayuñı yasma ḳaçırduñsa naḫcīr
Ki ṣaḥrā pürdür āhū-yı çemen-gīr

N'ola bir dāne düşse dāmenüñden
Ṭolu enbār-ı ʿālem ḫırmenüñden

Ḳoma gel ṣaldı ise cānda ḫārı
ʿİvaż gör bir güle biñ nev-bahārı

Ger aldı bu teni devrān-ı ʿālem
Sen ol bāḳī ki sensin cān-ı ʿālem

Yime Meryem ġamın ʿİsā ṣaġ olsun
Eger kesr oldı büt Kisrā ṣaġ olsun (Şeyḫī, HŞ., s. 189-191)

Şirin Rıdvan'da da taziyelerini bildiren sözlerinden sonra sitemlerine şu sözlerle devam eder:

Cihānuñ şāhısın ʿālem musaḫḫar
Murād idindügüñ olur müyesser

Felek bendeñ gibi ṭurmaz dürişür
Neye ṣunar iseñ elüñ irişür

Süleymān-ı zamānsın ben de çün mūr
Benüm bigi degülsin ʿāciz ü ḫor

Cihān içre ġarībem zār u bī-kes
Bu ġurbetde ġamuñdur mūnisüm bes

Ayaġuma elümle balta urdum
Ḳamu görgüleri hep bunda gördüm

Yile virdüm ṣuvardum baḫt u raḫtum
Ḳamu tārāca virdüm tāc u taḫtum

Dil ucından esīr oldum belāya
Giriftāram kemend-i ibtilāya

Baña raḥm ide ṣandum yāre geldüm
İlüm günüm ḳoyup dildāra geldüm

Velī ancaḳ naṣīb imiş muḳadder
Konuḳ umduġı olmazmış müyesser

Ciger ṭoġrandı yārüm aġlayayın
Gine ḳutsuz sitārem aġlayayın

Senüñ ḳoltuġuña geldüm ṣıġındum
Bunı kendüzüme eylük ṣaġındum

Bu işümden perīşānem perīşān
Dil ü cāndan peşīmānem peşīmān

Ferhad'ın ölümü üzerine Ferhad'dan Şirin'i daima kıskanan Husrev'in kendisini yaralayan sitem dolu mektubu için de şunları söyler:

Ġarībine yazup nāme şehen-şāh
Dimiş taʿrīz idüp elfāẓ-ı kūtāh

Velī her birisi bir tīġ-ı ḫūn-rīz
Yaḳar cān u cigerler āteş-i tīz
[…]
Yaraşmazdı dili āzār ideydüñ
Diyāruñdan bizi bīzār ideydüñ

Çü gelmezmiş elüñden merhem itmek
Ne lāzım yārem üstine tuz ekmek
[…]
Ġurūr itme ki bu dünyā-yı fānī
Kimesneyçün degüldür cāvidānī

Eger şemʿ-i gedā ger meşʿal-i şāh
İkisi de söyünürler seḥergāh
[…]
Velī ben şāha incinmiş degülven
Ḥelāl itdüm ne itdiyse şehe ben

Gene bayaġı bigi bendesiyem
Kemend-i ʿaşḳınuñ efgendesiyem

Bu sözlerden ġaraż ḥālüm dimekdür
Şehen-şāha murādum söylemekdür (Rıḍvān, HŞ. s. 404)

Şirin ile Husrev arasında geçen bu sitem dolu mektuplaşmalar Kutb, Fahrî ve Celilî'nin mesnevilerinde de yer alır.[456]

II. II. 1. 2. 19. Naz ve Niyaz

Yusuf u Züleyha mesnevilerinde Züleyha âşık, Yusuf maşuk olduğu için niyaz eden Züleyha, naz eden Yusuf'tur. Husrev ü Şirin mesnevilerinde ise Husrev âşık, Şirin maşuk olduğu için niyaz eden Husrev, naz eden Şirin'dir.

Şeyhî *Husrev ü Şirin* mesnevisinde nazın nazenin sevgililere ne çok yakıştığını, onların istemem deyip gönülden isteyen tavırlarının yüz can vermeye değeceğini söyler:

Ne ḫoşdur nāz ḳılsa nāzenīnler
K'ola dilden ıraḫ cāndan yaḳınlar

Ḳaḳımaḳ āşkāre kim göz açma
Uġurlayın göñül düzmek ki ḳaçma

Degir yüz cāna şol sāʿat ki dil-ber
Gerekmez dir velī göñlinden ister

Çü yāra yār nükte rū-be-rū dir
Gider añaru vü getür berü dir (Şeyḫī, HŞ., s. 125)

Husrev ve Şirin ilk buluşmalarından sonra, günlerini gündüzleri av merasimleri ve çevgan oynayarak, geceleri ise işret meclislerinde eğlenerek geçirirler. İlk zamanlar bakışmaktan öteye gitmeyen âşıklar, zamanla fırsat bulduklarında öpüşmeye başlarlar. Husrev'in arzusu bir fırsatını bulup visale ermektir. Bir gece eğlence sonunda herkes sarhoş olmuş, saki ve mutriblerin gözünü

[456] bk. Ḳuṭb, HŞ., s. 345-349; Faḫrī, HŞ., s. 428-430; Celīlī, HŞ, s. 236-239.

uyku tutmuş, Husrev'le Şirin başbaşa kalmışlardır. Bu sırada Husrev sabredemez ve uzun zamandır özlediği visale ermek istediğini söyler. Şirin razı olmaz. Husrev yalvarır. Fakat yalvarışlarına karşılık bulamaz. Şirin'in Husrev'e cevabı şöyledir:

Didi düşmez benüm bigi ġubāra
K'ola hem-ser emīr-i tācdāra

Ulaġumda bilürem yoḫdur ol baş
K'olam tāzī binenler ile yoldaş

Eger nāz eylesem ḳaṣdum hemāndur
Ki maḫmūra şeker yimek ziyāndur

Biraz müddet ki ḥiddet bula teskīn
Baña şekker mübārek şāha şīrīn (Şeyḫī, HŞ., s. 125)

Şirin bu sözleri söyledikten sonra kızgın bir tavır takınır, kaşları çatılır, yüzü kızarır, bakışları sertleşir. Fakat her ne kadar kızgın görünmeye çalışsa da Husrev'i sevdiği için bakışlarıyla, kaş ve göz hareketleriyle, gülümseyişiyle işveler yapmaktan kendini alamaz. Şair maşukluğun tipik özelliklerinden olan bu nazlı işveli tavırları şöyle tasvir eder:

Pes andan geydi zülfinden zirihler
Bıraḳdı ḳaşı yayına girihler

Ḫadeng-i ġamzesini ḳıldı ser-tīz
Ḳızardı gül bigi illā şekker-āmīz

Egerçi ġamzelerden gösterür ceng
Kirişmeyle ḳılurdı ṣulḥa āheng

Çi ger ḫışmı ciger ḳılur cerāḥat
Gülümsindügi virür cāna rāḥat

Oḳ atar gözleri kim düşmenüñem
Ḳaşı ṣunar yayı k'ivme senüñem

Bu yüzden nāzı bī-endāze eyler
Girü bir yüzdenʿ özrin tāze eyler

Yüzini örtse boynı nūr açardı
Etek dirşürse ṣaçı cān ṣaçardı (Şeyḫī, HŞ., s. 125)

Şirin Husrev'in gönlündeki arzu ateşini görünce utanır ve kaçar gibi arkasını döner. Fakat bir yandan da Husrev'i incitmek istemez. Böyle davranması gerektiği

için arkasını döndüğünü anlamasını bekler. Kısacası bir yanı gitmek isterken bir yanı orada kalmak ister:

Çü Şīrīn şāhı gördi germ-dildür
Mürüvvet ol aralıḳda ḫacildür

Ḳaçar bigi yüzin döndürdi yaʿnī
Velī gösterdi ol ṣūretde maʿnī

Ki her yüzden şehe iḥsānum olsun
Çü hem püşt oldı püştībānum olsun

Hem iy sācid degüldür ḳıble nā-yāb
Yüzüm bigidür arḫam daḫı miḥrāb (Şeyḫī, HŞ., s.124-125)

Şirin gitmeye kalkışınca Husrev küstahça yalvarmaya devam eder. Şirin bu kez kızgınlıkla karşılık verir. Asla onun bu şehvet dolu isteklerine karşılık vermeyeceğini, ar ve namusun bir anlık zevkten önce geldiğini söyleyerek Husrev'e bu konuda ibret verici sözler söyler:

Büt-i şīrīn-zebān u şehd-güftār
Didi bi'llāh bu sözi dime zinhār

Sözüñi gerçi görürven ṣulu ben
Otursam tīz oda olam delü ben

Ḳamu ḳavlüñe gösterdüm iṭāʿat
Meger ol fiʿle kim vardur şenāʿat

Ḳıġırma ol yola kim gider degülem
Ol işi umma kim ider degülem

Sen od olduñ eger ben ʿūd olavan
Bu āheng ile bī-maḳṣūd olavan

Baña ḫod ʿaşḳuñ evvelden belādur
Dil ü cān derdüñ ile mübtelādur

Hevāñ içre sürerven ol ṣafāyı
Ki ʿayn-ı rāḥat añlarvan belāyı

Eger nefsüm hevāsına olam yār
Bilürem serd olısardur bu bāzār

Budur ʿavretlıġ ile bende ḥayret
Sen ersin n'oldı ʿibret ḳanı ġayret

Cihān ger yār u ʿīş ü cām içündür
Yarusı daḫı neng ü nām içündür

Çi ger ḫoşdur kişi sürmek murādı
Daḫı ḫoşdur çıḳarmaḳ yaḫşı adı

Ki zīrā milk ü niʿmet içündür
Cihān ġavġāları bir ad içündür

Ṭutalum bir nefes nefs ola ḫod-kām
Degir mi yıllar ile olmaġa bed-nām

Gönül ʿaşḳ ile gerçi germ ḫoşdur
Be-her-ḥāl ādemīye şerm ḫoşdur

Dime ʿavret basaram erlik oldur
Er iseñ nefsi bas serverlik oldur

Sen ol bī-himmet ere olma hem-dem
Ki ġayret vaḳti ʿavretden ola kem

Benem ol ṭatlu aġaç kim ṣuludur
Yimişüm şerbet ü ḥalvā ṭoludur

Gel evvel nūş ḳıl cüllāb-ı fāḫir
Var ivme yiyesin ḥalvāyı āḫir

Egerçi ḫˇān ola pür-menn ü selvā
Olur şerbet ilerü ṣoñra ḥalvā

Zülāl-i ṣāfdan ol deñlüdür ḫoş
Ki teskīn eyleye āşūb-ı āteş

Ḳaçan başdan aşa eyler ziyānı
V'eger ḫod ola āb-ı zindegānī

Kişi ḥummā içinde yise ḥalvā
Aña degmez ki yıllar çeke ṣafrā (Şeyḫī, HŞ., s. 126-127)

Şirin Husrev'e bu şekilde cevap verdikten sonra Husrev aynı isteğini yineleyerek konuşmaya devam ederken uykuya dalar. O sırada Şirin de yanındadır. Husrev sabah erkenden uyanır ve şarap içmeye koyulur. Yanında yatmakta olan Şirin'i öperken birden kolları arasına alarak göğsünü şiddetle sıkar. Şirin öfkelenerek kendisi istemeden böyle bir şey yapamayacağını söyler. "Benim gibi güçsüze erkeklik göstereceğine Behram'a gücünü göster; önce tacını ve tahtını kurtar, sonra

sen istemesen de ben sana yalvarırım" diyerek azarlar. Husrev Şirin'in bu sözlerine kızıp kırılmakla birlikte utanıp gayrete gelir. Şirin'e veda edip oradan ayrılır ve Behram'a bıraktığı tahtını geri alabilmek için yardım istemek üzere Rum'a gider:

Öküş zūr itdi Şīrīn-i cihān-gīr
Ki şīrüñ pençesinden çıḳdı naḫcīr

Görür Pervīz'i tīz ü germ-ṣūret
Didi serdāne ṣūretden żarūret

Ne ḫācet böyle göñlüñ germ ḳılmaḳ
Beni kendüzüñe bī-şerm ḳılmaḳ

Çü ḫˇāce fuḥş ide güftārlardan
Ḥayā ḳılmaya ḫıdmetkārlardan

Dürişüp kendüzüñe virme teşvīş
Ki benden gelmeyince olmaz ol iş

Ne bunca ben żaʿīfe erlenürsin
Nice bir ʿavrete ʿanterlenürsin

Baña ʿarż eyleyince ḳuvvetüñi
Şehā Behrām'a göster şevketüñi

Degül yidi ki yitmiş cedde taḫtı
Bıraḫduñ düşmenüñe baḫt u raḫtı

Var evvel devlet ile āşnā ol
Bu ʿīş ü nūş ile andan ṣafā bul

Ki devletden bulınur dost vaṣlı
Saʿādetdür ḳamu maḳṣūduñ aṣlı

Sen ol devlet ḥarīfi k'eldeyem ben
Bu dem git disem ol dem gel diyem ben

Kime kim gele baḫt il varıcıdur
Nice benüm bigi yalvarıcıdur

Budur ecdāduñuñ resm-i ḳadīmi
Ki ʿaḳlı ḳıldılar baḫtuñ nedīmi

V'eger nefse ola ḥırṣ u hevā yār
Ḳaçar tāc andan olur taḫt bīzār

Cihānda cāna ṣabr ile olur kām
Dil ārāmıyla bulınur dil-ārām

Her işüñ vaḳti vardur ivmek olmaz
Zamān işi dilekçe yindek olmaz

Yigitligüñ var aṣl u zūr u pençeñ
Niçün görmeye düşmenler şikenceñ

El ur tīġa ki ʿālem leşkerüñdür
Degül yad ili kendü kişverüñdür

Bulursam ben de uram dest ü pādan
V'eger ni ḫod meded ḳılam duʿādan

Yaḳar ol ḥadde Şīrīn odları tīz
Ki ġayretden ṭutışdı cān-ı Pervīz

Buyurdı çekdiler Şebdīz'i der-ḥāl
Didi öykeyle uş gitdüm esen ḳal (Şeyḫī, HŞ., s. 129)

Şirin'in Husrev'e öfkeyle karşılık vermesi Celilî'de ise şöyledir:

Geyürüp çeşmine zülfi zirihler
Kemān ebrūlarına ṭaḳdı zihler

Ṣalup ebrūlarına leşker-i Çīn
Zebānın eyledi bir ḫançer-āgīn

Didi şāha igende olma ḫod-gām
Beni uyup hevāya ḳılma bed-nām

Dil-i maʿşūḳa gerçi nerm ḫoşdur
Velī ʿāşıḳ olanda şerm ḫoşdur

Beni ol murġ ṣanma k'idesin ṣayd
Beni ol ṣayd ṣanma kim olam ḳayd
[…]
Dehānum pistedür şīrīn-i ḫandān
Çü ḫışm idem olur piste dendān
[…]
Ṣalarsa ġamzeden āhūlarum tīr
Senüñ bigi niçe şīr ola naḫcīr

Ṣafā umma zülālümden şitābān
Ki olmaz Kaʿbe bī-renc-i beyābān
[…]
Eger şeh-bāz senseñ ben hümāyam
Ve ger dil-dāde iseñ dil-rübāyam

Boyum bir servdür şimşād-ı şīve
Kimesne servden görür mi mīve

Lebümden isteseñ cüllāb-ı rāḥat
Çek evvel teşne bigi derd ü miḥnet

Ne çekdüñ ḫār-ı hicrānuñ belāsın
K'umarsın gülşen-i vaṣluñ ṣafāsın

Yatar boynumda bār-ı miḥnet-i şevḳ
Ḳoluñdan eyleme ben ḳumriye ṭavḳ
[…]
Çenārāsā elüñ çek dāmenümden
Var āzād ol hevā-yı sūsenümden (Celīlī, HŞ, s. 185-186)

Husrev'in vuslat isteğine Şirin'in karşılık vermediği bu naz ve niyaz faslı, burada örnek gösterilen Şeyhî ve Celilî'nin mesnevileri dışında Kutb ve Fahrî'nin mesnevilerinde de yer almaktadır.[457]

Şirin hükümdarlığı bırakıp Medayin'deki kasrına geri döndüğünde Husrev çok sevinir. Ancak Meryem'in baskıları yüzünden Şirin çok yakınında olduğu hâlde görüşememektedir. Bu nedenle nedimi Şapur'u Şirin'i alıp gelmesi için Şirin'in kasrına gönderir. Amacı Şirin'le gizlice buluşmaktır. Çünkü o sırada Husrev Meryem'le evlidir. Şirin'i sevdiği hâlde Meryem'i bırakıp ona dönemez. Hükümdarlığını Meryem'le evli olmasına borçludur. Devletinin devamı için onunla evliliğini sürdürmek zorundadır. Zaten Meryem kıskanç bir kadındır. Şirin'le buluştuğunu duyarsa intihar edeceğini açıkça Husrev'e söylemiştir. Tüm bu nedenlerden dolayı Husrev, Şirin'e olan aşkını gizlice yaşamak istemiştir. Şirin Husrev'in bu gayrimeşru teklifini duyunca hayal kırıklığına uğrar ve sitem dolu sözlerle bu teklifi geri çevirir. Ayrıca Husrev'e duyduğu öfke yüzünden onu sevdiğine pişman olduğunu bile söyler. Oysa gönlü Husrev'in aşkıyla yanmaktadır. Ancak kadınlık gururu kırıldığı için bu sitemlerde bulunur:

Güherven ben nice kāsid olavan
Degülven yil oḳımadın yileven

Gelincük gibiven bu ṭaş içinde
Ki alçudan düzer naḳḳāş Çīn'de

[457] bk. Ḳuṭb, HŞ., s. 277-281; Faḫrī, HŞ., s. 334-339.

Kireçden ḳız şebistāna yaramaz
Çiçek mūm olsa būstāna yaramaz

Didüm bir kişiye cān u cihāndur
Cihānı aldı bu gez ḳaṣdı cāndur

Ḳażāyı gör yavuz kim geldi başa
Diken ḳoydı içümdeki bu başa
[…]
Ben itdüm bañа kime ḳaḳıyayın
Yañıldum ben suçı kime ḳoyayın
[…]
Ne dersin bir göñül şöyle perīşān
Nite bir ejdehāya ola mihmān
[…]
Viribimiş degül ol bī-vefā ḫām
Selām-ı ḫuşk veyāḫod tāze peyġām

Bañа bu ḳaṣr içinden ṭaşra çıḳmaḳ
Yaramaz varasam yir ise uçmaḳ
[…]
Bilüsüzlügile düşdüm duzaġa
Bilüle ḳurtılam ḳonam budaġa
[…]
Şeker ḳarġusını dikdiyse Meryem
Benüm ḫurmāmı Meryem dikmedi hem

Ger eydürse benem tāc isis ḫatun
Beni Kayser özi almadı ṣatun

Bu acıdan düşüpdür cānuma cūş
Ki Şīrīn cān çeker Meryem ḳılur nūş

Bir incü isteyen suya boġuldı
Daḫı bir sirke ṣoran bal buldı

Degüldüm ʿāşıḳ oldıysa taḳdīr
Peşīmānem ḫaṭā ḳıldum ne tedbīr

Göñül ol yig ki hīç baḳmaya añа
Bir ite baḳa vü baḳmaya añа
[…]
Nice ḫˇār oldı işbu yolda özüm
Nice ḳarardı degme yirde gözüm

Benümle ḳıldı şāh ol resme cengi
Ki ṣulḥuñ ḳalmadı arada rengi

Ṭapu ḳılmaḳdan aña uş egildüm
Çeküp ḳayġuları yükin büküldüm
[…]
Bir er ger baña olmaz ise dildār
Beni kim sevdi tā kim seve ol yār

Benüm sevgüm ḳoḳusı yoḳdur anda
Ġuṣṣam bir ḳılca dutamaz hīç cānda
[…]
Delim gez sınamışvan ben nişānda
Yürek oynayan er olur ziyānda
[…]
Ki şāh ger diye kim anı severven
Eyit kim aldamaġını ḳovarven

V'eger eydürse Şīrīn'e açam yüz
Eyit kim Meryem orucıyile düz

Dise Şīrīn'i bu göñlüm unıtmaz
Eyit ḥalvāya esrük raġbet itmez
[…]
Oḳurdı birḳaç ol dil-ber fesāne
Arada nāz u küsü bī-kerāne (Faḫrī, HŞ., s. 393-396

Şirin'in bu sitemleri Şeyhî ve Rıdvan'da Meryem'in ölümünden sonra Husrev'in tekrar birleşme teklifi karşısında görülür.

Meryem öldükten sonra Husrev Şavur'u Şirin'e gönderip ne söylemek gerekirse söyleyip onu getirmesini ister. Özürlerini iletmekle birlikte onu zebun hâlde göstermemesini, bu teklifi Şavur kendiliğinden yapıyormuş gibi konuşmasını söyler. Şavur Şirin'e gidip aradan Meryem engelinin kalktığını söyleyerek hemen birlikte Husrev'in yanına gitmeyi teklif eder. Şirin Şavur'a çok kızar. Zaten bu aşk yüzünden tacından ve tahtından, evinden ve barkından olduğunu, kendisine düşman olana dost olamayacağını ve çağrılmadan hiçbir yere gitmeyeceğini, zaten Husrev'i sevdiğine pişman olduğunu, ciddi olarak sevmediğini söyler. Şirin'in bu söyledikleri vefasızlık eden Husrev'e kırgın olmasından ve buna rağmen Husrev'in davet etmediğini düşünmesinden kaynaklanan öfkeyle söylenmiş sözlerdir:

Perī-peyker bu sözden oldı derhem
Pes urdı ḳakıyup Şāvūr'a dir hemen

Ki ebsem iy ḫacāletden uşanmaz
Utan yüzüñden iy Ḥaḳ'dan utanmaz

Kişi ne aş bulursa yimek olmaz
Dile ne söz gelürse dimek olmaz

Çıḳarduñ tāc u taḫt u ḫānmāndan
Çıḳarmaḳ mı dilersin şimdi cāndan

Bana yaġı olana il degülem
Oḳımadın varam mı yil degülem

Ṣalāḥı gerçi degşürdüm fesāda
Nitesi cevherüm virem kesāda

Belī ben baña itdüm şek degüldür
Delülik ādeme yindek degüldür

Aña kim dir idüm cān-ı cihāndur
Cihānum aldı şimdi ḳaṣdı cāndur

Elümle başuma aldum belāyı
Ki sevdüm ḫūb diyü ejdehāyı

Degülven ʿāşıḳ oldumsa be-taḳdīr
Ḫaṭā ḳıldum peşīmānem ne tedbīr

Anuñla kengel itdüm ṭurmadum dek
Yalandan güldüm idi ṣandı gerçek

İdeydüm sizsem anda ḳılca sevgü
Ṣaçum süpürge vü elüm kösegü

Çü görmez bini lāyıḳ ṭapusına
Güç ile mi düşeyin ḳapusına

Kime ḳulaḳsa saña gözdür āḫir
Ki ben bī-dil ne çekdüm evvel āḫir

Bir arşın biz ile ben adı ʿavret
Biñ erden yigrek itmedüm mi ġayret

Bilürsin nice gez zār u dil-āzār
Bu yire düşmişemdür ḫˇār u ġam-ḫˇār

Tüvān olmadı ol bed-mihr ü bī-dād
Ki bir ḳuru selām ile ḳıla yād

Şu resme ṭutdı yüz cevr ü cefāya
Ki ger mihr ise göz açmaz vefāya

Ḳo beni kendi şīvemde atam sen
Anası ölmişe ögretme şīveñ

Beni bu ḳaṣrdan ṭaşra itme daʿvet
Ayaḳ baṣmazven olsa ṣaḥn-ı cennet

Degürem ṣanma siḥr ile bańa dil
Ki ḳorḳar gözlerümden siḥr-i Bābil

Degül Ḫusrev Ferīdūn ise şāhuñ
Muḳābil olımaz ferine māhuñ

Atarsam bu kemāndan tīr-i ġamze
Ola zaḫmına ḳurbān kīş-i Ḥamze

Çözersem bu kemendüñ ḳılca bendin
Semendervār oda ata semendin

Digil cūş itmesün germ olup igen
Kicūşumdan döker biñ ceyş cevşen

Ne deñlü süst ise bu āhū-yı mest
Buyursam çüst urur şīr-i nere dest

Ḫayālüme disem baġlaya ḫ̔ābın
Bu ṭopraġa aḳıdam her dem ābın

Ṣalarsam derd ile āhı seḥergāh
Ola gözine tar ol ṭāk u dergāh

Ger ol tāc issi degül bize muḥtāc
Gözüñ aç biz de degülüz gözi aç

Ḳılam ṣabr ol ḳadar k'ol yār-ı bī-rāh
Ḳıla yüz ʿöẕr ile estaġfiru'llāh

Kemende gerçi düşmez degme ser-keş
Yiler bu ṭopraġa ṣu bigi āteş

Ḫaṭa didüm yil ile ṭolmaġ olmaz
Od u ṣu bir arada olmaġ olmaz

Benüm ḳadrüm zemīn ol āsmāndur
Yir ile göge bir olmaḳ gümāndur

Viṣāl ummaza hicrāndan ne ḳorḫu
Yolı ṭoġrıya zindāndan ne ḳorḫu

Ben ol ḳuş degülem kim ideler ḳayd
Ṭoġan sīmurġı nite eyleye ṣayd

Baña nā-dānlıġumdan oldı bu dām
Kesem dānā isem dāmı ser-encām

Eger Şebdīz-i tevsen tīzrekdür
Bu Gülgūn'uñ da ḫūyı tündrekdür

Ger ol daʿvā ḳıla ṣāḥib-külāhī
Küleh benüm durur ser-bend-i şāhī

Egerçi naḫl idi Meryem aġacı
Alur ḳandüm ruṭablardan ḫarācı

Bu acı derde ʿĪsā itmeye em
Ki Şīrīn bişire diş ura Meryem

Belī çoḳ māl u genc olmışdı pā-māl
Ki buldı bī-nevā vīrānede māl

Yavuz göñlümden oldı yatlu yilte
Elümle urdum ayaġuma balta

Göñül çün ẓālim oldı bī-vefā yār
Bu göñle düşmenem ol yāra aġyār

Pes andan ḳaşı çīni iderek remz
Ḫiṭāb-ı ġamzelerle eyleyüp ġamz

Didi Şāvūr'a kim iy merd-i aḥmaḳ
Şehe söyle dilümden bir nice ḥaḳ

Ki ger daʿvā iderse ʿaşḳ-bāzī
Eyit dek ṭur ki degül ʿaşḳ bāzī

Ger oldum dirse Şīrīn'e hevādār
Eyit kendü hevāñasın vefādār

Eger dirse olam ol ʿīde hem-dem
Eyit kim ṭuta ṭursun ṣavm-ı Meryem

Eger dirse ḳılam ḫoş ḫoş der-āġūş
Eyit bu iş düşüñdür ḳıl ferāmūş

Eger dirse lebi ẓikrin ḳılam iş
Eyit k'aġzuñdan ayruḳ bileme diş

Eger dirse bilürven laʿli ḫūyın
Eyit kim yuda ṭursun aġzı ṣuyın

Eger dirse uram ḳandine dendān
Eyit dür-dāne ḳandan ġonca ḳandan

Eger fermānuma olmaz ise rām
Eyit fermān senüñdür el çek iy ḫām (Şeyḫī, HŞ., s.-192-195)

Özümi ṣanma ḳaṣrumdan ıram ben
Ya bir kimse ayaġına varam ben

Nice nā-mihrbāndur ol cefākār
Dil-i sengīnine āh itmedi kār

İlüm terk eyleyüp geldüm iline
Ayaġumla gelüp düşdüm eline

Ḳatında degmedüm ḳuru selāma
Ṭuş olmadum ṭaʿāma ne kelāma

Eger bende ṣafāsı var imişse
Ġarīb ile göñülden yār imişse

Beni bir kez gelelden yād iderdi
Ġarībümdür diyü dil-şād iderdi

Seni sevmeyeni görmeklük olmaz
Güc ile üstine düşmeklük olmaz

N'ola şāh ise olmazven ẕelīli
Ḳulaġından çıḳarsun ol fetīli

N'ola şeh-bāz isem düşmezem aġa
Hümāyam ḳonmazam her budaġa

Hīç añmadı bize geldüklerini
Ya Bānū'nuñ ṭurup yildüklerini
[…]
Ḳanı her gün şikār uʿīş üʿişret
Aras'da olınan giceyle ṣoḥbet

Ḳanı rengīn meṣeller ḳıṣṣa-i şīr
Ḳanı şīr öldügi bī-tīr ü şemşīr

Ehe bunları añmamaḳ düşer mi
Ḥaḳını nānuñ unutmaḳ düşer mi

Benüm ḫod hecridür şimdi enīsüm
Gice gündüz ḫayālidür celīsüm

Şeh adıdur benüm vird-i zebānum
Geçer ʿālemleri söyler lisānum

Bu yād itdüklerüm ʿişretler ile
Bu başumdan geçen miḥnetler ile

Ḫayāliyle bularuñ eglenürven
Gehī giryān olup geh diñlenürven

Eger şehde olaydı ḳaṭre-i ʿaşḳ
Ya mihrinden geleydi ẕerre-i ʿaşḳ

Ḥabībiyle gelürdi görüşürdi
İki ṭaş arasında buluşurdı

Bu ṭūl-i ḥasrete olmazdı ḳāyil
Bulınmazdı aña bir nesne ḥāyil

Mecāzīdür şehüñ ʿaşḳı hebādur
Ḫayāl-i fāsid ü bāṭıl hevādur
[…]
Benem ṭoġru yolumda şimdi ʿāşıḳ
Kelāmumdur müsellem cümle ṣādıḳ

Çü tek itdüm bu şevḳ ile cihānı
Budur ḳaṣdum virem bu yolda cānı (Rıḍvān, HŞ. s. 407-409)

Şirin bütün bu sözleri söyledikten sonra öfkesi geçer. Sakinleştikten sonra Şavur'dan Husrev'e selam götürmesini ve Husrev'in vefasızlığını hatırlatan şu sözleri söylemesini ister:

Görürseñ şāhı geh geh luṭf-ı ʿām it
Bu ḳulından selām ile peyām it

Ki Şīrīn eydür iy bed-mihr ü pür-kīn
Ḳanı ol ṣoḥbet-i ḫoş ʿīş-i şīrīn

Ḳanı ḳavl ü ḳarār u ʿahd ü peymān
Hey īmānsuz yalan mıydı ol eymān

Dem-ā-dem ḳılduġuñca ḳarşuma āh
Dimez miydüñ ki bir sensin bir Allāh

Yüzüm ḳatında firdevse açsa dīdār
Dimez miydüñ ki olmazven ḫarīdār

Ṭaşuñ bigi içüñ gökçek ṣanurdum
Özüñ bigi sözüñ gerçek ṣanurdum

Denedük bü'l-heves yoldaş imişsin
Hevā-yı nefs ile ḫoş-bāş imişsin

Gözeden kişi nefsinüñ murādın
Nite pāk eyleye dillerde adın

İkilik bu yoluñ degül revāsı
Ya nefsüñ ḥaẕẕı yā dil-ber rıżāsı

Uyur devlet bigisin yārlıḳda
Cihān yengindesin dildārlıḳda

Çü bī-yār idüñ oldum saña yār
Çü der-kār olduñ itdüñ beni bī-kār

Oduñdan olmadum germi y dil-efrūz
Çekerven dūd-ı bī-dāduñ şeb ü rūz (Şeyḫī, HŞ., s. 195)

Şavur Şirin'in bu sitem dolu sözlerini Husrev'e anlatınca Husrev Şirin'e hak verir. Onu incittiğini kabul eder. Özür dilemek ve yalvarmak üzere Şavur'u tekrar gönderir. Şirin Husrev'in özrünü kabul etmez. Husrev niyaz ettikçe o naz eder. Çünkü Husrev'in istediğine kolayca erişirse onu bırakacağını düşünerek ihtiyatlı davranır. Naz ederek Husrev'in arzusunun artmasını, büyük bir merasimle nikâh ve düğün yapmasını sağlamak ister:

Ḳabūl itmedi olʿöẕri dil-ārām
Bu deñlü lābe ile olmadı rām

Çi ger virürdi şeh Şīrīn'e cerbi
Ḳomaz idi bu şūr-engīze ḫarbi

Nice kim ṭutar idi yaġ olup germ
Ki yaʿnī eyleye ṭaş göñlini nerm

Nigār ol demdemeyle dem yimezdi
Ġamıyla hem-dem olup ġam yimezdi

Niyāz eyledügince nāz iderdi
Ḫiṭābına ʿitāb āġāz iderdi

Egerçi ʿaşḳ u sevdā ġālib idi
Dil-ārāmına cāndan ṭālib idi

Velī isterdi kim şāh-ı cihāndār
Daḫı yig ola ol cāna ṭalebkār

Delim iʿzāz ile āyīn ideydi
Ulu taʿzīm ile kābīn ideydi

Ḳılurdı iḥtiyāt andan ki sulṭān
Eger nā-geh bula derdine dermān

Koyup anı düşe bir derde daḫı
Bulaşdıra göñül bir gerde daḫı (Şeyḫī, HŞ., s. 197-198)

Husrev Meryem öldükten sonra Şirin'le tekrar bir araya gelebilmek için bütün özür ve yalvarışlarını Şavur vasıtasıyla Şirin'e iletmiş, Şirin kabul etmemiştir. Bir süre sonra Şirin'in hasretine dayanamayan Husrev Şirin'in karşısına çıkıp özür ve niyazlarını tekrar dile getirmeye karar verir. Şirin Husrev'in geleceğini duyunca telaşlanır ve dedikodu olacağı endişesiyle kapıları kapatıp, Husrev'i kasrın dışında karşılamak için hazırlıklara başlar. Aslında o da Husrev'in hasretiyle yanmaktadır. Fakat Husrev'in çok sarhoş olduğunu bildiği için içeri almak istemez. Bu sırada yaşadığı duygu karmaşası şöyle anlatılır:

Tefekkür baḫrine ṭalup nigārīn
Dir idi kendüye ḳalbinde Şirīn

Eger bir meste varursam n'idem ben
Eger varmaz isem ölüp gidem ben

Varursam ʿāleme bed-nām olurmen
Cihān içre ebed rüsvā ḳalurmen

Gene varmamaġa ṣabrum daḫı yoḳ
Varursam illerüñ teşnīʿi de çoḳ

Öküş tedbīr ile fikr itdi ekṣer
Velī bu fikrini ḳıldı müyesser

Ki ḳapusı ḥışāruñ ṭura beste
Ḳona ṭaşrada Perviz-i ḫuceste (Rıḍvān, HŞ. s. 436)

Husrev Şirin'in bu davranışına gücenip konukseverlikle bağdaşmadığını söyleyince Şirin Husrev'in sarhoş olmasını öne sürerek şöyle cevap verir.

Ḳapu baġlamaġ işi hem revādur
Ki ser-mest ādeme varmaḳ ḫaṭādur

Çü ben ḫalvet-nişīn olam ṭapuñ mest
Ne barmaḳ ḥarfümüze uralar dest

Sen istersin düzüp mekr ile destān
Şekerveş beni ḳılmaḳ nuḳl-ı mestān

Ḳoḳup gül bigi bıraḳmaḳ elüñden
Şeker bigi ṭadup ḳomaḳ dilüñden

Şehā var Şekker'e göster zer ü zūr
Ki Şīrīn şeh durur sevmez şer ü şūr

İki dil-ber gözedende dil olmaz
İki ḳıbleye ṭapan ʿāḳil olmaz

Düʿālemde benüm ḳıblem yüzüñdür
Dün ü gün secdegāhum ılduzuñdur

Senüñ biñ ḳıbleye vardur niyāzuñ
Ḳabūl ola mı bir dīnde namāzuñ

Ṭolu Müşkūy içi müşgīn ġazāle
Bu miskīn ṣayda şīr itme ḥavāle

Yüri sen devr sür dil-berler ile
Gehī şehd ü gehī Şekkerler ile

Ḳo beni yanayum köynüklerümle
Bu ṭaġ u ṭaş götürmez yüklerümle

Sürersin salṭanat taḫtında nāzı
Ḳılursın daʿvā-yı ʿaşḳ u niyāzı

Ne ʿāşıḳsın k'işüñ cevr ü cefādur
Ne maʿşūḳam ki āyīnüm vefādur

Beni ḳanḳı ḫuyuñdan şād ḳılduñ
Ne gün bir eylük ile yād ḳılduñ

Kime ışmarladuñ bir gün selāmı
Ne yeng ile viribidüñ peyāmı

Ġamumdan ḳanḳı göñlüñ oldı ġamnāk
Firāḳumdan ne cübbe eyledüñ çāk

Mey ururduñ şeker-leblerle sen şād
Ḳalem Şāvūr ururdı ṭīşe Ferhād (Şeyḫī, HŞ., s. 214)

Daḫı biz ḳula mihmānuz didüñüz
Ḳapu yapılduġın ṭaʿn eyledüñüz

Bu defʿa av içün çıḳduñuz evden
Çün avcısuz ne biter söz ü ṣavdan

Bu āhūyile ṣayd itmek dilersüz
Düşüp ṣoyına ṣoylayup bilürsüz

Bu āhū da çü bilmişdür şümārı
Düzetmişdür bu ḳorḳudan ḥişārı

Eger mihmañ iseñ vācibdür iʿzāz
Velī mihmān gerekmez kim ide nāz

Dinilen yirde oturmaḳ gerekdür
Ṭuruñ dinilse hem ṭurmaḳ gerekdür

Ḳapu yapuldısa aṣlı daḫı var
Ki hüşyār eylemez mest ile bāzār

Beni sevseñ baña ayıḳ gelürdüñ
Bu mey ḫʷābından uyanuḳ gelürdüñ

Budur fikrüñ beni dil-rīş idesün
Şeker bigi baña bir iş idesün

Beni nuḳl-ı mey ü cām eyleyesün
Cihān içinde bed-nām eyleyesün

Bu Şīrīn'dür şehā Şekker degüldür
Yaḫod būyın ṭuyasın ṣanma güldür

Bu Şīrīn olmaya mest ile mūnis
Ḳamu yirde şekerdür nuḳl-ı meclis
[…]
Ḳılursın daʿvī-i ʿaşḳ-ı maḥabbet
Ursın lāf-ı tekmīl-i meveddet

Velī daʿvā-yı bī-maʿnā idersin
Nişānuñ yoḳ ḳuru daʿvā idersin

Eger daʿvāda ṣıdḳuñ var imişse
Baña ʿahdüñ dürüst iḳrār imişse

Beni ayruḳla da yād iderdüñ
Ḫaberler gönderüp dil-şād iderdüñ

Velī nefsüñ hevāsıdur murāduñ
Bu beyʿüñde anuñ'çündür fesāduñ

İdersin günde bir ḫūb ile ṣoḥbet
Güzellerle sürersin ʿīş ü ʿişret
[…]
Baña ḫod ṭapuñ olmışdur muḥaḳḳaḳ
Murād-ı cān u maḳṣūd-ı dil ancaḳ

Viṣālüñdür dü-ʿālemde ümīdüm
Cemālüñdür benüm nev-rūz-ı īdüm
[…]
Baña ʿarż itseler ḥūr-ı cinānı
Ya ġılmān-ı behişt-i cāvidānı

Gözüm çıḳsun baḳarsam yüzlerine
Yaḫod gūşum ṭutarsam sözlerine

Ya ins ile melek yā mihr ile māh
Gerekmez bunları mihrüñsüz ey şāh

Benem dāyim ġam-ı hecrüñle nā-şād
Ḳul idindi firāḳuñ itmez āzād (Rıḍvān, HŞ. s. 441-442)

Husrev Şirin'in bitmeyen nazlanmaları karşısında yalvarışlarını sürdürür. Sonunda Şirin "Ne kadar büyük padişah olursan ol nikâh olmazsa benden murad alamazsın" der ve binbir cilveyle Husrev'in yanından ayrılır:

Ki olmayınca ortamuzda kābīn
Celāl-i dīn ü erkān ile āyīn

Ne deñli şāh-ı heft-iḳlīmse aduñ
Tamām olmayısar benden murāduñ

Didi vü ṭurdı yirinden ḫırāmān
Hezārān nāz ile ol serv-i bustān

Eliyle düzerek ārāyişini
Aparduraḳ şehüñ āsāyişini

Ṣaçın geh divşirürek geh ṣaçaraḳ
Geh örterek yüzini geh açaraḳ

Külāhın kec ḳılurаḳ burḳaʿın rāst
Dil ü cān iderek remz ile der-ḫˇāst

Bilini bıyḳınını oynaduraḳ
Füsūn u siḥr dīgin ḳaynaduraḳ

Ḳaḳıyup gitdi ol māh-ı münevver
Ḳodı şāhı yirinde ṣanki Ülker (Şeyḫī, HŞ., s. 225)

Aramuzda senüñle ʿaḳd-i şerʿī
Ulu kābīn ile ḳānūn-ı merʿī

Bu didüklerüm olmayınca olmaz
Senüñ göñlüñ murādın şimdi bulmaz

Bunı didi ṭurıgeldi yüridi
Şehüñ göñlin melāletler büridi

Etegin silkerek yire baḳaraḳ
Ṣu bigi geh ṭurup gāhī aḳaraḳ

Ṭolayısın gözedüp baḳınuraḳ
Gidüp nāz ile ḫāṭır ṣaḳınuraḳ

Bu nevʿ ile birez şāhı avutdı
Velī āḫir yirinde ḳodı gitdi (Rıḍvān, HŞ. s. 461)

Meryem'in ölümünden sonra Husrev'in Şirin'le tekrar biraraya gelmek için yalvarışları ve Şirin'in nazlanmaları Kutb ve Fahrî'de de burada verilen örneklere benzer şekilde anlatılmıştır.[458]

Görülüyor ki Husrev'in niyazları aşkını Şirin'e kabul ettirmek için değil, ya cinsel arzularını tatmin etmek ya da sadakatsizliğini affettirmek içindir. İffet ve namusuna son derece düşkün olan Şirin, bu aşkın başlangıcında Mehin Banu'nun aşkı iffetli, başı dik ve samimi duygularla yaşaması konusunda verdiği öğütlere uygun bir şekilde davranmıştır. Hiçbir zaman duygularının esiri olup Husrev'in evlilik öncesi visale erme taleplerine kanmamıştır. Husrev'in çeşitli nedenlerle sadakatsizliklerine gönlü kırılmış olsa da aşkına daima sadık kalmıştır. Husrev'in sadakatsizliğini affettirmek için yalvarmalarına karşılık olarak Şirin'in gönül kırgınlıklarından doğan sitemkâr tavırları onun nazlanması olarak görülmektedir. Zaten iki sevgili daha birbirlerini görmeden karşılıklı âşık oldukları için Husrev ile

[458] bk. Ḳuṭb, HŞ., s. 369-394; Faḫrī, HŞ., s. 430-450.

Şirin arasındaki naz ve niyaz, âşığın maşuğu aşka razı etmek için yalvarışları ve maşuğun buna sürekli istignası ile kendini gösteren naz ve niyazdan farklıdır.

II. II. 1. 2. 3. SEVGİLİYLE İLK GÖRÜŞME

Pek çok çift kahramanlı aşk mesnevisinde, aşkın kahramanları birbirlerinin yüzünü bile görmeden ya rüyada görerek ya birbirlerinin methini duyarak ya da resmini görerek âşık olurlar. Bu nedenle bu hikâyelerde sevgililerin birbirlerini ilk görüş anı belki de hikâyelerin en romantik sahnelerinden birini oluşturmaktadır.

Husrev'in Şirin'in methini duyması ve Şirin'in Husrev'in resmini görmesiyle başlayan Husrev ile Şirin aşkında ilk görüşme, Şirin'in Medayin yolculuğu sırasında konakladığı bir pınarbaşında, oradan geçmekte olan Husrev'le karşılaştıkları anda gerçekleşir. Bu karşılaşma yine pek çok aşk mesnevisinde olduğu gibi beklenmedik ve ani bir şekilde olmuştur.

Şirin Husrev'in resmini görüp âşık olduktan sonra Husrev'i görebilmek için saraydan kaçıp Medayin'e doğru yola çıkmıştır. Bir süre sonra yeşillik bir yerde bir pınar görür ve orada konaklar. Üstünün başının toz toprak içinde olduğunu gören Şirin, ortalığı tenha bulduğu için pınarda yıkanmaya karar verir. Şirin suda yıkanırken Ermen'e doğru yol almakta olan Husrev de oradan geçmektedir. Birden gözü suyun içinde yıkanmakta olan güzel kıza ilişir. O an içine bir ateş düşer. Gözlerinden yaşlar akmaya başlar. Ne durabilir ne gidebilir. Şirin'in güzelliği karşısında şaşkına döner:

Görindükde şehe ol māh-ı dil-keş
Güneş olmışdı şeh yaʿnī pür-ʿāteş

Dökilür gözleri yaşı maṭarvar
Ki yaʿnī burc-ı ābīde ḳamervar

Ne ṭurıbildi vü ne ḳonabildi
Ne ilerü ne girü dönebildi

Mecāli ḳalmadı ne av ne seyrān
Isırdı barmağını ḳaldı ḥayrān (Şeyḫī, HŞ., s. 66)

Naẓar ḳıldı çü Ḫusrev āftāba
Düşer bir zerre bigi ıżṭırāba

Nigīne ḫātem olmış bigi hem- püşt
Ḳalur aġzında ḥayretden ser-engüşt (Celīlī, HŞ, s. 164)

Şirin ise Husrev'in kendisini seyrettiğinden habersizdir. Çünkü saçları yüzünü kapatmıştır. Bir ara saçlarını kaldırınca Husrev'in kendisine baktığını görür. Utanç ve korkuyla hemen saçlarıyla yarı çıplak vücudunu örtmeye çalışır.

Semen-ber ol naẓardan ġāfil idi
Ki sünbül nergisine ḥā'il idi

Çü gitdi gün yüzinden ebr-i müşgīn
Gözin açdı vü şāhı gördi Şīrīn

Hümā gördi biner perr-i ʿuḳāba
Direk olmış durur serv āftāba

Bu şerm ü ḫavf ile ol çeşme-i āb
Şu resme ditredi kim suda meh-tāb

Ol ay bulmadı bundan ġayrı çāre
Ki gīsūlardan idindi sitāre

Büridi ṣaçlarını ol naẓarda
Giceyi gündüze eyledi perde (Şeyḫī, HŞ., s. 66)

Ṣudan ol serv çün ḳıldı neẓāre
Doḳındı nergisi bir gül-ʿiẕāre

Ki bir atlu ṭurur şeh-zāde bigi
Çemende sūsen-i āzāde bigi

Ḥayādan ditreyüp ol ebr-i ümmīd
Olur lerzān ṣanasın ṣuda ḫurşīd

Güli pinhān ider müşg-i ter ile
Bürür kāfūrı levḥi ʿanber ile (Celīlī, HŞ, s. 164-165)

Husrev Şirin'in utandığını görünce arkasını döner. Şirin hemen sudan çıkıp atına biner. Bu arada hayranlıktan başını döndüren bu gencin Husrev olabileceğini düşünür:

Perīvār ol sudan çıkdı dil-āvīz
Gönildi sıçradı Şebdīz'ine tīz

Didi kendüzine kim bu cüvān-merd
Ki devr itdi beni çün çarḫ-ı cān-gerd

ᶜAcebdür ol benüm yārüm degülse
Nedür dil derdi dildārum degülse (Şeyḫī, HŞ., s. 66)

Bulup furṣat ṣudan çıḳdı perīveş
Gözi göñli olup pür-āb u āteş

Binüp Şebdīz'ine oldı revāne
Elinde māh-ı nevden tāziyāne

Velīkin göñli eylerdi şehādet
Ki budur ol meh-i burc-ı saᶜādet (Celīlī, HŞ, s. 165)

Fakat daha önce kendisine anlatıldığı gibi üzerinde kırmızı elbise yoktur. Oysa Husrev tanınmamak için kılık değiştirmiştir. Bu tereddüt yüzünden onunla tanışmaktan vazgeçip oradan uzaklaşır. Husrev tekrar dönüp baktığında Şirin'i göremez. O da gördüğü bu güzel kızın Şirin olabileceğini düşünmüştür. Ancak eline geçmiş fırsatı kaçırdığına hayıflanarak yoluna devam eder. Böylece bu ilk karşılaşma iki sevgilinin birbirlerini tanımadıkları için ayrılmaları ile son bulur.

Görülüyor ki bu ilk görüşmede olay henüz açıklığa kavuşmuş değildir. Husrev ile Şirin birbirlerinin kim olduğundan habersizdir. Onların birbirleri hakkında tüm bildikleri zanna dayalıdır. Ancak bu ilk bakış iki sevgilinin gönlüne aşkı iyiden iyiye yerleştirmiştir. Kendi kendine gözgöze geldiği kişinin belki de arayıp durduğu sevgilisi olduğunu mırıldanarak oradan uzaklaşan Şirin, arkasında aşkın ıstırabıyla başbaşa kalmış bir Husrev bırakır.

Husrev ile Şirin'in birbirlerinin kim olduğunu bilmeden gerçekleşen ilk görüşme sahnesi Kutb, Fahrî ve Rıdvan'nın mesnevilerinde de Şeyhî ve Celilî'de olduğu gibi anlatılmıştır.[459]

Husrev ile Şirin ikinci kez bir gün tesadüfen aynı civarda avlanırken karşılaşırlar. Daha önceki karşılaşmalarında birbirleri hakkındaki zanna dayalı bilgiler bu karşılaşmada kesin bilgiye dönüşür.

Şirin bir gece rüyasında ay ile güneşin kucaklaştığını görür. Sabah uyandığında çok mutlu olur. Rüyasını Husrev'e kavuşmak olarak yorumlar ve sevinç duyarak cariyeleriyle ava çıkar. O sırada Husrev de Ermen'e gelmiş aynı civarda ava çıkmıştır. Şirin bir av peşinde koşarken Husrev'le karşılaşırlar. Husrev Şirin'i

[459] bk. Ḳuṭb, HŞ., s. 229-235; Faḫrī, HŞ., s. 290-291; Rıḍvān, HŞ. s. 295-298.

görünce şaşkınlıktan kendini kaybeder. Şirin de Husrev'i görünce şaşkına döner. İki sevgili birbirlerine hayran bir şekilde bakakalırlar. Ne Husrev Şirin'den ne de Şirin Husrev'den gözünü ayırabilir:

Görince ḳaldı Ḫusrev deng ü medhūş
Ne ʿālem kendüzin ḳıldı ferāmūş

Görür Şīrīn daḫı kim bir perī-ruḫ
Ferīdun-ferr ü līkin daḫı ferruḫ
[…]
Ḳalurlar birbirine ḳarşu ḥayrān
Müşaḫḫaṣ ten bigi bī-ʿaḳl u bī-cān

İki maʿşūḳ u ʿāşıḳ birbirine
İki maḥbūb lāyıḳ birbirine

İki fettān birbirine meftūn
İkisi daḫı Leylā lik Mecnūn

İki āyīne nūrānī muḳābil
Biri birisinüñ nūrına ḳābil

Bu anda ẓāhir ü ol bunda peydā
Biribirine ḳarşu mest ü şeydā

Gözin ırmadılar biribirinden
Aña dek k'aḳdı çeşme göz yirinden

Ne Şīrīn'den naẓar ırardı Pervīz
Ne Gülgūn'dan güẕer ḳılurdı Şebdīz (Şeyḫī, HŞ., s. 96-97)

Çü gördi yārinüñ dīdārını şāh
Yire sürdi yüzini eyledi āh

Nigārīni görince ʿaḳlı şaşdı
Ögi yayıldı şāhuñ yire düşdi
[…]
Ögin dirdi gözini açdı Pervīz
Görür cānlar yaḳan ol āteş-i tīz

Çerāġ olup yanar ḳarşuda ṭurmış
Ya Ṭūr üzre tecellī nūrı ṭurmış

Görür Şīrīn de bir şāh-ı cevān-baḫt
Güneş-ṭalʿat melek-sīmā felek-baḫt
[…]

Biribirini görüp iki fettān
Ḳalurlar bir zamān bī-hūş u ḥayrān

İki dil-ber biribirine ʿāşıḳ
İki ʿAẕrā'dur olmışlar çü Vāmıḳ
[…]
İki cānān unutdılar cihānı
Yaḳın oldı ki virelerdi cānı

Şu deñlü ṭurdılar bī-hūş iki yār
Biribirin deñeyüp ḳaldılar zār

Aña dek ṭutdılar anda ṣebātı
K'aḳıtdı gözleri Nīl ü Furāt'ı

Ne Şīrīn'den gözini ırdı Pervīz
Ne Gül-gūn'uñ özin şaşurdı Şebdīz (Rıḍvān, HŞ. s. 344-345)

İki sevgili birbirine bakakaldıkları o anda Şirin karşısındaki gencin pınarda yıkanırken karşılaştığı kişi olduğunu anlar. Artık bu kişinin Husrev olduğundan emindir ve bu kez fırsatı kaçırmak istemez. Hemen atından atlayıp Husrev'in önünde eğilip yüzünü yere sürer. Rıdvan Şirin'in hemen atından inip Husrev'in elini öptükten sonra tekrar atına bindiğini belirtir:

Baḳaraḳ didi Şīrīn kim bu şeh-bāz
ʿAceb ol ḳuş degülse k'itdi pervāz

Hele bindügi at Şebdīz'e beñzer
Bu sulṭān Ḫusrev-i Pervīz'e beñzer

Çaḳ ol şehdür k'irürdüm çeşmede yol
Bilüsüzlikden itdüm ṣaġ işüm ṣol

Mebādā kim gene fevt ola furṣat
Ebed cānumda ḳala dāġ-ı ḥasret

Didi vü atdan atdı kendüzini
Şeh öñinde yire sürdi yüzini (Şeyḫī, HŞ., s. 97)

Biraz devşürdi Şīrīn kendüzini
Deñedi bir daḫı şāhuñ yüzini

Didi bu āfet ol şehdür muʿayyen
Ki görmişdüm cemālin çeşmede ben

Hem atıdur ḥaḳīḳat ʿayn-ı Şebdīz
Budur bildüm muḥaḳḳaḳ şāh-ı Pervīz

Şehüñ dīdārını gördi ġanīmet
Ḥaẕer ḳıldı ki gide gene furṣat

Bu fikrile revān atından indi
Şehüñ öpüp elini gene bindi (Rıḍvān, HŞ. s. 345-346)

Şirin bu düşünceler içindeyken Husrev de bu güzel kızın Şirin olduğunu anlar, o da Şirin'in önünde eğilir:

Sizer Ḫusrev daḫı kim bu perīveş
Ol āfetdür k'urur cānına āteş

Bu māh-ı gül-ruḫ u bu şāh-ı gül-gūn
Hümāy ola ya Şīrīn-i hümāyūn

Vücūdı ditredi vü geldi vecde
Düşüp dildāra ḳarşu ḳıldı secde

Çü ḳıldılar bu ẕevḳ ile namāzı
Biribirine ʿarż itdi niyāzı (Şeyḫī, HŞ., s. 97)

Rıdvan'da, gördüğü kızın Şirin olduğunu düşünen Husrev, Şirin'in cariyelerine bu güzel kızın kim olduğunu sorar. Onlardan Şirin adını duyunca tekrar kendinden geçer. Hemen atından inip Şirin'in önünde yüzünü yere sürer. Şirin de atından inip Husrev'in önünde yüzünü yere sürer:

Şehen-şāh da ḥaḳīḳat bildi anı
Ol āteşdür bu kim yaḳmışdı cānı

Bu eṣnāda yitişdi ol perīler
Ḳamusı ʿayb u noḳṣāndan berīler

Ṣorar bu ḳızlaruñ birine Pervīz
Ne bircik māhdur bu şāh-ı gül-rīz
[…]
Didi şeh-zādedür Şīrīn'dür adı
Velī yoḳdur bunuñ şekkerde ṭadı

Çü Şīrīn adını gūş itdi Pervīz
Gene kendü özinden gitdi Pervīz

Hemān atından ol dem indi yire
Yüzin dildār öñinde sürdi yire

İnüp Şīrīn daḫı vardı sücūda
Yitişdürdi özin terk-i vücūda (Rıḍvān, HŞ. s. 346)

Celilî'de Şirin'in Husrev'le ikinci karşılaşması avda değil, Husrev'in Şirin için düzenlediği işret meclisinde gerçekleşir.

Şirin Husrev'i görmek için Medayin'e gittiğinde Husrev de babasından korkup Ermen'e kaçmış, böylece iki sevgili kavuşamamışlardır. Husrev Ermen'e geldiğinde Şirin'in Medayin'de olduğunu öğrenince Şavur'un Medayin'e gidip Şirin'i getirmesini söyler. Şavur Şirin'i Medayin'e getirir. Husrev Şirin'in Medayin'e geri dönüşü şerefine bir işret meclisi kurdurur. Şirin Şavur'la birlikte Husrev'in Şirin için düzenlediği işret meclisine gider. İki sevgili birbirlerinin kimliğinden haberdar olarak ilk kez bu meclisde karşılaşırlar:

İrüp Zühre-ṣıfat meh ḫıdmetine
Varur Şāvūr ile şeh ṣoḥbetine
[…]
Şeh istiḳbāl idüp ol meh-liḳāyı
İderler birbirine merḥabāyı

Şehi ol ḳadd ü ḳāmet ṣaldı vecde
İder miḥrāb-ı ebrūsına secde

İdüp birbirine taʿẓīm ü ikrām
İderler serv ü gül bir yirde ārām

Ḳuruldı zer-nişān taḫt-ı muraṣṣaʿ
Oturdı Ḫusrev ü Şīrīn murabbaʿ (Celīlī, HŞ, s. 180-181)

Âzerî'de Şirin aşkın elem ve kederine dayanamayıp Medayin'e Husrev'i görmeye gitmeye karar verir. Tam Medayin yakınlarına vardığında bir süre dinlenmek için konaklar. O sırada oraya ansızın Husrev gelir. Şirin'i görür ve şaşkına döner. Şirin'in yanına yaklaştığında Şirin yüzündeki örtüyü kaldırır. Husrev o an onun Şavur'un resmini çizdiği güzel olduğunu anlar. Şaşkınlıktan yakasını yırtar ve yere düşer. Şirin de bu kişinin Husrev olduğunu anlar. İki âşık nihayet birbirlerine kavuşabilmişlerdir. Bu buluşmadan sonra diğer mesnevilerde olduğu gibi yolları ayrılmaz, birlikte Husrev'in sarayına giderler:

Ol vaḳt meger o yār-ı gülfām
Ol dil-ber-i gül-ruḫ u gül-endām

İrişmişdi kenār-ı şehre
Ṣolmışdı o lāle-reng çihre

Ġurbet elemi yol ıżṭırābı
İncitmişdi o meh-rikābı

Ḥayrān idi ol arada ol māh
Ḫusrev ḥaşemiyle irdi nā-gāh

Gördi ki bir āftāb-ı enver
Ḫurşīd-ʿiẕār u māh-manẓar

Ġurbet eṣeri yüzinde ẓāhir
Ẓanneyledi kim ola müsāfir

Çün gördi o meh-cebīni Ḫusrev
Ṣalmış yüzi kāyināta pertev

Varınca o mehe ḳarşu nā-gāh
Ḳaldurdı niḳābı yüzden ol māh

Ḫusrev naẓar itdi ol cemāle
Baḳdı o ʿiẕār-ı bī-miṣāle

Gördi ki bu ṭarz u bu leṭāfet
Bu ḥüsn ü cemāl bu melāḥat

Ol naḳş durur ki yazdı Şābūr
Mermer üzerine ḳazdı Şābūr

Fi'l-ḥāl yaḳasın eyledi çāk
Pest oldı zemīne niteki ḫāk

Şīrīn ki bu ḥāle nāẓır oldı
Pervīz idügi ẓāhir oldı

Ol daḫı miṣāl-i şāh-zāde
Naʿre urup oldı üfütāde
[…]
El-ḥāṣıl ol iki yār-ı ṭannāz
Ol serv-i ser-āmed ü ser-efrāz

Birbirine oldılar muḳārin
Ṭoldı feraḥ u ṣafā Medāyin (Āẕerī, HŞ., yk. 22b-23b)

Ferhad u Şirin mesnevilerinde Ferhad Şirin'in suretini aynada gördükten sonra âşık olur. Bir süre sonra aşkın etkisiyle hastalanır. Hekimler Ferhad'ın deniz

havasına ihtiyacı olduğunu bu nedenle bir adaya gitmesini tavsiye ederler. Ferhad gemiyle denize açılır. Bu deniz yolculuğu fırtınanın etkisiyle Ferhad'ı tehlikeli maceralara sürükler. Denizdeki kaza sonucu Ferhad'ı Yemen'e gitmekte olan bir tüccar gemisi kurtarır. Bu gemide Şapur adlı bir nakkaşla tanışır ve arkadaş olur. Yemen'e geldiklerinde Ferhad aşk sırrını Şapur'a açarak, aynada gördüklerini bir rüyada görmüş gibi anlatır. Şapur Ferhad'ın anlattığı yeri bir zamanlar gidip gördüğünü söyleyerek o yerin resmini çizer. Bunun üzerine birlikte Ermen'e gitmeye karar verirler. Uzun bir yolculuktan sonra Ermen'e Ferhad'ın aynada gördüğü dağın bulunduğu yere gelirler. Orada bir çok kişinin binbir güçlükle arık kazmakta olduklarını görürler. Onların bu işi hükümdar Mehin Banu'nun yeğeni Şirin'in kasrına su getirmek için yaptıklarını öğrenirler. Ferhad bu adamlara acıyarak işe koyulur. Bir günde bu işi tamamlar. Herkes şaşkına döner. Mehin Banu ve Şirin bu haberi duyunca hemen Ferhad'ı görmeye gelirler.

Şirin Ferhad'ı görünce hayretinden susup kalır. Ferhad'ın yüzünde yaşadığı mihnetlerin izlerini görünce gözleri dolar, içi yanar. Ferhad'a doğru yaklaşır:

Körüp Şīrīn'ni ḥayret lāl ḳıldı
Taʿaccüb bir yolı bir ḥāl ḳıldı

Körüngeç közge mundaḳ çihri anıñ
İçige ṣaldı sūziş mihri anıñ

Gehī eşki yügürdi şiddetidin
Gehī köñli bozuldı miḥnetidin

Açılmasdın burunraḳ perde-i rāz
Yaḳınraḳ sürdi vü söz kıldı āġāz (Nevāʾī, FŞ., s. 296)

Görüp Şīrīn'i ḥayret eyledi lāl
Nedür didi bu aḳla ṣıġmaz aḥvāl

Ṭoluḳdı geh gözi eşk-i ġamından
Göyündi geh özi nār-ı deminden

Pes anuñ riḳḳat idüp ḥurḳatine
Sürüp raḫşın yaḳın vardı ḳatına (Lāmiʿī, FŞ., s. 291)

Ferhad'a yaptığı işten dolayı teşekkür eder, övgüler yağdırır. Başına mücevherler saçar. Şirin'in sesini duyan Ferhad adetâ sarhoş olur. Bu sırada Şirin'in

yüzü peçe ile örtülüdür. Ona kendisini buraya getiren güzel olup olmadığını sorar. Öyle bir ah çeker ki bu ahın rüzgârı Şirin'in peçesini uçurur. Ferhad Şirin'in yüzünü görünce onun aynada gördüğü kız olduğunu anlar ve bayılıp yere düşer:

Perīveş bu feṣāḥat birle meftūn
Özidin bī-ḫaber Ferhād-ı mecnūn
[…]
Didi cān-perver enfāsıñdın öldüm
Ünüñdin ʿömr rencidin ḳutuldum

Ni añlay kim ḳayu meh-rū ikinsin
İçim ḳan eylegen sin mu ikinsin

Mini ġurbet ara bī-çāre itken
Diyār u mülkdin āvāre itken

Çıḳıp cānım ünüñdin bolġaç āgāh
Yüzüñni körmey öldüm āh u yüz āh

Anıñ dik āh ṭūfānın çıḳardı
Ki mehveşniñ niḳābı yilge bardı

Körüngeç ol cemāl-i ʿālem-ārā
Anıñ maṭlūbı boldı āşkārā

Hemol irdi ki meftūn bolmış irdi
Körüp közgüde mecnūn bolmış irdi
[…]
Çü Ferhād ol perī irkenni bildi
Çikip otluḳ fiġān andaḳ yıḳıldı (Nevāʾī, FŞ., s. 296-298)

Ol āfet bu feṣāḥat birle meftūn
Özinden bī-ḫaber Ferhād-ı mecnūn
[…]
İdüp nefsī kelāmı cān içinde
Dir idi sensin ol devrān içinde

Urup ʿaşḳ odını cān ḫırmenine
BeniÇīn'den ṣalan Ermen-zemīne
[…]
Diyüp bu resme sözler ḳıldı bir āh
Ki yandı āteşinden heft ḫargāh

Hemān dem irişüp ṭūfānı āhuñ
Niḳābını yile virdi o māhuñ

Güneş oldı bulıtdan āşkārā
Görindi ol cemāl-i ʿālem-ārā

Gözi Ferhād'uñ oldı nā-gehān ṭuş
Yıḳıldı ḫayḳırup bī-cān u medhūş (Lāmiʿī, FŞ., s. 292-293)

Şirin Ferhad'ın öldüğünü sanır. Neler olduğunu anlayamayan Şirin Şapur'dan Ferhad'ın kendisine âşık olduğunu öğrenir. Daha sonra kendinden geçen Ferhad'ı alıp Mehin Banu'nun sarayına götürürler.

Ferhad ile Şirin'in birbirlerini ilk görüşlerinde Şirin Ferhad'a henüz âşık değildir. Dolayısıyla bu görüşmeden en çok etkilenen, Şirin'i daha görmeden aşka düşen Ferhad olmuştur. Ancak Ferhad'ın ne denli âşık olduğunu bu ilk görüşmede tanık olan Şirin'in gönlüne de aşk ateşi düşmüştür.

II. II. 1. 2. 4. AŞK İÇİN ÇEKİLEN MİHNETLER

II. II. 1. 2. 4. 1. Çaresizlik

Şirin Husrev'in resmini görüp âşık olduktan sonra Şavur Medayin'e geri döner. Şirin ise aşk derdiyle başbaşa kalmış ve çaresizdir. Sonunda çaresizliğini dayesiyle şöyle paylaşır:

Ammā bu ṭarafda zār Şīrīn
Derd ü ġam ile figār Şīrīn

Bīmār u belā-keş ü mükedder
Mecnūn ile miḥneti ber-ā-ber

Geh nāleye eyleyüp ser-āġāz
Yüz biñ ġam ile olurdı dem-sāz

Geh yaşını eyleyüp revāne
Ḳanlar aḳıdurdı yana yana

Geh dāyeye ʿarż-ı rāz eylerdi
Giryān giryān niyāz eylerdi

K'ey dāye-i ġam-güsār ne oldum
Bilmem neye uġradum ne oldum

Ṭaḳ eyledi ṭāḳatum maḥabbet
Arturdı melāmetüm maḥabbet

Bir kimseye olmadum muḳārin
Ol baña bu derde muʿāvin

Bir çāre meded belāda ḳaldum
Dermān irgür ʿanāda ḳaldum (Āẕerī, HŞ., yk.18b)

Daye ona sabırlı olması için nasihatler eder. Fakat o bu nasihatlere kulak asmaz. Tek isteği Husrev'e kavuşmaktır. Bu nedenle zaman zaman ağlar inler, zaman zaman da feleğe sitemlerde bulunur:

Gāh eylerdi ʿitāb çarḫa
Ḥüzn ü ġam ile ḫiṭāb çarḫa

K'ey çarḫ elüñden āh u feryād
Devrüñde kimesne olmadı şād

Bī-çāreye ẓulm ʿādetüñdür
ʿĀlem götüri ʿalāmetüñdür

Bī-keslere şefḳat eylemezsin
Maẓlūma mürüvvet eylemezsin

Dāyim revişüñ baña cefādur
Cān cevr ü cefāña mübtelādur

Çoḳ gülleri eyledüñ perīşān
Çoḳ bülbüli ḫār eliyle nālān

Ṣoldı niçe verd-i müşg-perver
Çoḳ serv-ḳad oldı ḫāke yek-ser

Böyle ne içün cefā ḳılursın
ʿĀşıḳları pür-belā ḳılursın

Ey çarḫ nedür bu tünd-ḫūlar
Oldı ḳamu ḫalḳ elüñde muẕṭar

Bāḳī bu cihānda kimse ḳalmaz
Kimdür ki fenāya mülḥaḳ olmaz

Ey çarḫ bu cevre yoḳ mı pāyān
Niçe idesin beni perīşān

Derd ile belāda ḳalmışam zār
Ne hem-dem ü mūnis ü ne ġam-ḫˇār

Yā vuṣlata cānumı irişdür
Ol rūḥa revānumı yitişdür

Yā eyle beni helāk fi'l-ḥāl
Kim ola tenüm bu yolda pā-māl

Yā eyle beni cüdā cihāndan
Ayur bu ten-i naḥīfi cāndan (Āẕerī, HŞ., yk.19a-19b)

II. II. 1. 2. 4. 2. Şirin'in Uzun ve Tehlikeli Medayin Yolculuğuna Çıkması

Şirin cariyeleriyle ava çıktığı bir gün, Husrev'i görmek için herkesten gizli, tek başına Medayin'e kaçar. Medayin'le Ermen arası oldukça uzun bir yoldur. Şirin yel gibi koşan Şebdiz'le durup dinlenmeden yol alır. Bir süre sonra yol zahmeti onu bir hayli yorar. Yolun tozu toprağı, gecenin soğuğu, gündüzün sıcağı nazik mizacını bozar. Sonunda bir yerde konaklamaya karar verir. Şirin'in bu zahmetli yolculukta yaşadıkları şöyle anlatılır:

Seḥer yili gibi altında Şebdīz
Elinde başı vü dilinde Pervīz

Ṣanasın k'itdi seyrān necm-i seyyār
Yāḫod olmışdı perrān murġ-ı ṭayyār

Tezikürdi tozından mār-ı kerze
Üñinden ürker idi şīr-i şerze

Degül düşmenden eymin gāh u bī-gāh[460]
Yürürdi ṭaġa ṭaşa rāh u bī-rāh

Ne vaṣf idem ne ḥadde oldı endūh
Ne deñlü geçdi deşt ü bīşe vü kūh

Degül kim yil bigi giderdi yolda
Yili ṭaġ bigi ḳordı ṣaġda ṣolda

Nişān ṣorardı geh geh yol erinden
Çü bile eyle ṣıçrardı yirinden

Bu resme seyr ider güne ḳatup dün
Yidi seyyāre reşki ol yidi gün

---

[460] Redhouse, Sir James W., *Turkısh and Englısh Lexicon*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 308'de Arapça "emīn" kelimesinin bozularak Türkçeye geçmiş biçimi olduğu tespit edilen "eymin" kelimesi yerine alıntı yapılan eserde "īmin" kelimesi geçmektedir. Burada metne anlamca uygunluğu nedeniyle "eymin" kelimesi tercih edilmiştir.

Ḳatı yol zaḥmeti virdi tekessür
Yañaġı gülleri buldı teġayyür

Mizāc-ı nāzükine toz u ṭopraḳ
Eṣer ḳıldı ne döysün yile yapraḳ

Ṣovuḳ cevri gice vü gündüz ıssı
Degül şiddet geçürmiş ʿizzet ıssı

Nemā bulmış neşāṭ u nāz içinde
Ulalmış devlet ü iʿzāz içinde

Sürüp her laḥẓa ṭaġlarca ṣafāyı
Cihāndan çekmemiş ḳılca cefāyı

B'oġur k'uġradı derd ü ibtilāya
Bu resme miḥnet ü renc ü belāya

Ḳıyās itkim nitesi ola ḥāli
Ne deñlü ḳala ṣabrı vü mecāli

Bu yidi günde diñlenmedi bir dem
Atından inmedi illā laḥẓa-i kem

Çi ger her müşkile olmış şikībā
Arup yorıldı key ol şekl-i zībā

Nice kim giderdi pīç-der-pīç
Dere vü ṭaġ u ṭaş idi daḫı hīç

Diledi k'ine ide bir dem ārām
Neye encām olur göre ser-encām

Ṭolandı vü aradı ol yöreyi
Begendi indi ḳondı bir arayı (Şeyḫī, HŞ., s. 59-60)

Yürür çālāk olup altında Şebdīz
Ṣanasın kim eser bād-ı seḥer-ḫīz

Çü geçdi bīşe vü ṣaḥrā vü kuhsār
Çeküp dāġ-ı belā ol lāle-ruḫsār

Gül-i ruḫsārına irdi teġayyür
Dür-i pākīzeveş buldı tekessür

Seferden çekdi ġam nāzük-mizācı
Ki itmez āteş ü āb imtizācı
[…]

Yidi seyyāre bigi ol dil-ārām
Yidi gün yüridi ḳılmadı ārām

Yidinci gün diger-gün oldı ḥāli
Dükendi ṣabrı ḳalmadı mecāli

Ṭolaşup şīr bigi kūhsārı
Begendi ḳıldı menzil mīşezārı (Celīlī, HŞ, s. 154-155)

Şirin dinlenmek için durduğu yerde sırtını bir taşa dayayıp oturur. Husrev'e kavuşup onu bir kere olsun görebilmek için Allah'a dua eder. Bir süre sonra uykuya dalar. Çok geçmeden Şebdiz'in kişnemesiyle uyanır. Bir de bakar ki bir arslan üzerine doğru gelmektedir. Hemen okunu çeker ve aslanı öldürür. Atına binerek oradan uzaklaşır:

Oturdı bir ṭaşa arḳasın urdı
Ne yatmaḳ dizginini ṭutdı ṭurdı

Didi iy ḳādir ü ḥayy u tüvānā
Cihān esrārına bīnā vü dānā

Dilerven bārī Pervīz'üñ cemālin
Görem ögde veyā düşde ḫayālin

Dimezven dem degül ḳandan olayın
Yüzin bir göreyin andan öleyin

Ḳarañu dünlerümi rūşen eyle
Ḳara dikenlerümi gülşen eyle

Dir idi ṣaġu ṣaġup aġlar idi
Aḳup laʿl üzre dürler çaġlar idi

Diyürek aġlayuraḳ iderek āh
Yuḫu gözlerine yol buldı nā-gāh

Imızġanmaḳlıġa olınca meyli
Ḳulaġına ṭoḳındı at ṣahīli

Beliñledi yuḫudan gördi Şebdīz
Ḳulaḳların ṭuvurduraḳ baḳar tīz

Gözetdi gördi kim bir zift arslan
Gelür k'ide anı vü atı bī-cān

Didi kim binsem ü ṣıçratsam atı
Bilürven buluram bundan necātı

Velī ben ṣıçrayınca bilürem ol
Yolumı ṭutmadın baña bulur yol

Elinde oḳı yayı ḥāżır idi
Bu şīrüñ cünbişine nāẓır idi

Bıraḳdı şaṣtına tīr ü ḫadengi
Geyik gör k'ider arslan ile cengi

Ṣolını gözleyürek çekdi ṣaġa
Girür peykān avuca gez ḳulaġa
[...]
Ol āhū eyle atdı kīnesinden
Ki şīrüñ deldi baġrın sīnesinden

Oḳ ile bile ṣıçramışdı Şebdīz
Urup ṭaġıtdı arslan kellesin tīz

Bu feṭḥi fāl-i saʿd idindi Şīrīn
Revān bindi ata yād itdi yārin (Şeyḫī, HŞ., s.60-62)

Vużūʿ ḳıldı çü ḫūn-āb-ı cigerden
Yudı aʿżāsını gerd-i seferden

Ḳılup maʿbūdı emrine iṭāʿat
İder āyīni üzre Ḥaḳḳ'a ṭāʿat
[…]
Tamām itdi çü erkān-ı namāzı
Göñülden ḳıldı Allāh'a niyāzı

Felek gülzārı çün bī-tāb ḳıldı
Gözi nergislerini ḫˇāb aldı

Şeker-ḫˇāba çü Şīrīn ḳıldı meyli
İrür gūşına Şebdīz'üñ ṣahīli

Beliñleyüp ṭurınca ol ġazāle
Görür bir şīr-i ner olmış ḥavāle
[…]
Yanında ḥāżır idi çünki şemşīr
Ġılāfından çeker irişmeden şīr
[…]
Ol āhū şīre şöyle urdı şemşīr
Ki bir ferseng yir gitdi ser-i şīr

Zemīne çün yıḳıldı şīr-i şerze
Esed burcına gökde düşdi lerze

Çün ol āhū-yı şīr-efgen bu ḥāli
Görüp saʿd u mübārek ṭutdı fāli

Nesīm-i ṣubḥ-dem bigi şitābān
Binüp Şebdīz'e ḳaṭʿ itdi beyābān (Celīlī, HŞ, s. 155-157)

Şirin'in zorlu ve tehlikeli Medayin yolculuğu Kutb'un mesnevisinde de Şeyhî ve Celilî'de anlatıldığı gibidir. [461]

Rıdvan'da Şirin'in Medayin yolculuğu Kutb, Şeyhî ve Celilî'nin mesnevilerinde olduğundan farklı anlatılmıştır. Şirin âşık olduktan sonra Husrev'in memleketi Medayin'e gitmeye karar verir. Ancak öncelikle saraydan çıkması için Mehin Banu'dan izin alması gerekir. Şirin bu sırada aşkın etkisiyle rengi sararmış, hasta bir hâldedir. Banu'nun huzuruna çıktığında Banu Şirin'in bu hâline üzülür ve bir hekim çağırır. Şirin hastalığını hekimlerin çare bulamayacağını başka bir çare bulmalarını söyler. Bunun üzerine Şirin'in o diyarda hastaların şifa bulduğuna inanılan bir kiliseye gitmesine karar verilir. Şirin dayesi ve cariyelerle birlikte kiliseye gitme bahanesiyle saraydan ayrılır ve bir süre sonra Medayin yoluna koyulurlar. Dolayısıyla Şirin bu zorlu yolculuğa çıkarken yalnız değildir.

Şirin Medayin'e gitme kararını dayesine yolda açıklar:

Hemān ol demde Şīrīn-i yegāne
Gönüldi gitmege deyr-i muġāne

Bile dāye ḳamu duḫterleriyle
Sefer ḳıldı çü meh aḫterleriyle

Niçe mīl yir gitmişdi Bānū
Buları gönderüp dönmişdi Bānū

Giderken yolda Şīrīn-i dil-efgār
Ayıtdı dāyeye olma sitemkār

Saña ḥālüm beyān itmek ne ḥācet
Bilürsin ḳıṣṣa-i derdüm tamāmet

Beni taʿcīl ile Pervīz'e irgür
Bu Gül-gūn'ı be-cid Şeb-dīz'e irgür

[461] bk. Ḳuṭb, HŞ., s. 225-229.

[…]
Pes andan ḳıldılar ʿazm-i Medāyīn
Ḫudā taḳdīridür elbette kʾāyīn (Rıḍvān, HŞ. s. 285)

Bundan sonra zorlu yolculuk başlar. Bir süre yol gittikten sonra bir yerde konaklarlar. Fakat bu yer arslanların yurdu, kötü ve korkulacak bir yer olduğu için hemen terkederler ve sabaha kadar yola devam ederler:

Giderken ḳıldılar bir cāy menzil
Revān ol yirde indirdiler maḥmil

Velī bir cāy idi ol mevżiʿ-i şīr
Maḳām-ı ṣaʿb idi hem ḳorḳulur yir

Buyurdı andan göçdiler şitābān
Ṣabāḥ olınca gitdiler firāvān (Rıḍvān, HŞ. s. 286)

Sabah olunca Medayin sınırına yakın güzel bir yere gelirler ve orada konaklarlar. Şavur orada bir süre avlanmayı teklif eder. Şirin bu teklifi kabul eder. Ertesi gün hazırlıklar yapılır ve civarda avlanmaya çıkarlar. Akşama kadar pek çok vahşi hayvan avladıktan sonra sabah tekrar yollarına devam ederler:

Süvār olup revān Gül-gūnʾa dil-şād
Şikāruñ yirine irişdi çün bād

Giderdi leşker-i ḥūrıyla Şīrīn
Ṣanasın her biri bir āhū-yı Çīn

Velīkin ṣayd iderlerdi nehengi
ʿUḳāb u şīr ile bebr ü pelengi

Namāz-ı şāma dek ol gün seḥerden
Şikār eylediler her cān-āverden (Rıḍvān, HŞ. s. 288)

Yolculuk devam ederken yeşillikler içinde bir pınar görürler. Orada konaklamaya karar verirler. Çünkü Şirin çok yorulmuştur. Yol zahmetinden çok etkilenmiş, zayıf bedeninin hasta düşmüştür. Biraz dinlendikten sonra dayesiyle birlikte pınarda yıkanmaya karar verir:

Birez yatdı çü diñlendi nigārīn
Eyitdi dāyeye ol demde Şīrīn

Senüñle yalañuz seyrān idelüm
Varalum çeşmede ṣuya girelüm

Çü yol zaḥmetlerin çoḳ çekmiş idi
Ḳavī cismini ḫaste ḳılmış idi

Ten-i pākini gerd almışdı yek-ser
Anuñ'çün ḥāli olmışdı mükedder (Rıḍvān, HŞ. s. 292)

II. II. 1. 2. 4. 3. Şirin'in Medayin'e Giderken Yolda Husrev'le Karşılaşması ve İki Sevgilinin Birbirlerini Tanımadıkları İçin Yollarının Ayrılması

Şirin Medayin yolculuğuna devam ederken bir sabah bir pınar başına gelir. Yollarda üstü başı toz içinde kalmıştır. Etrafa bakınır, kimse olmadığını görünce iner, atını bağlayıp suya girer. O sırada babası Hürmüz'den korkup Medayin'den kaçan Husrev de oradan geçmektedir. Husrev yıkanmakta ola Şirin'i görür ve onun güzelliği karşısında şaşkına döner. Şirin Husrev'in kendisini gördüğünden habersizdir. Bir ara yüzünü kapatan saçlarını kaldırınca Husrev'in kendisine baktığını görür. Utancından titremeye başlar. Husrev onu seyretmenin edebe aykırı olduğunu düşünerek arkasını döner. Şirin bu sırada hemen atına binip oradan uzaklaşır. Fakat bir yandan da kendisini seyreden adamın Husrev olabileceğini düşünmeye başlar. Çünkü gördüğü kişi onun başını döndürmüştür. Ancak daha önce Şavur'un Şirin'e söylediği gibi Husrev kırmızı elbiseli değildir. Oysa Husrev tanınmamak için kılık değiştirmiştir. Bu nedenle Şirin onun Husrev olduğundan emin olamaz. Yine de tanışmak istese de yolda biriyle tanışmanın hoş olmadığını düşündüğünden ve Husrev'e duyduğu sadakatten dolayı tanışmaktan vazgeçer ve yoluna devam eder:

Perīvār ol ṣudan çıḳdı dil-āvīz
Gönildi ṣıçradı Şebdīz'ine tīz

Didi kendüzine kim bu cüvān-merd
Ki devr itdi beni çün çarḫ-ı cān-gerd

ʿAcebdür ol benüm yārum degülse
Nedür dil derdi dildārum degülse

İşitdüm laʿldür laʿl oldı ḳanı
Bu gevher ol ise ḳanı nişānı

Didiler ṭonı başdan ayaġa al
Ger ol ise ne içün eyleye āl

Ne bilsün kim şeh iz şaşırmış idi
Ḥaẕerden ṭonını deñşürmiş idi

Hele ol naḳş-ı cevher kānıdur bu
Eger ol ṣūret ise cānıdur bu

Yine eydür öñinde gelme vecde
Revā olmaz iki miḥrāba secde

Ṭutulmaya iki ḳarpuz bir elde
Ṭapılmaya iki şeh bir ʿamelde

V'eger ol şāh ise ser-keş degüldür
Bu yol üzre bilişmek ḫoş degüldür

Eger ʿizzet gerekse perde yigdür
Her işde ḳıymete perverde yigdür

Pes andan depdi vü ṣıçratdı Şebdīz
Yügürdi şöyle kim bād-ı seḥer-ḫīz (Şeyḫī, HŞ., s. 66-67)

Husrev ise bir süre sonra tekrar dönüp baktığında Şirin'i göremeyince çok üzülür. Etrafta Şirin'i arar fakat bulamaz. Şirin'i gördüğü an arkasını dönmüş olmaktan büyük pişmanlık duyup kendine kızar:

Geçince laḥẓa kim Ḫusrev ḳayıḳdı
Şikārın gözleyü ardına baḳdı

Göremedi diyār içinde deyyār
Aḳar ṣu daḫı ne yār u ne aġyār

Segirdür çevre yollara at ile
Nitekim ḳatı yaydan oḳ atıla

Gehī ṣola yügürür gāh ṣaġa
Gehī yaḳına baḳar gāh ıraġa
[…]
Dönüp ḥavża baḳup iderdi āhı
Ṣudan isterdi māhī gibi māhı

Hem āḫir cān oda ten ṣuya atdı
Teni yunduġı ṣuyı ḳuçdı yatdı
[…]
Cigerden çekdi bir köynüklü āhı
Ki od yig baña bu ṣudan İlāhī

Furāt'a irdüm itmedüm dehen ter
Yiridür od ḳoyarsam başa ez-ber

Nebāta uġradum olmadı behrem
Revādur zehr ile çāk olsa zehrem
[…]
Bañа kim didi k'andan göz çevirdüm
Saʿādet ḳarşu geldi yüz çevirdüm
[…]
Ḳaḳırdı kendü kendüye sögerdi
Gehī başın u geh gögsin dögerdi (Şeyḫī, HŞ., s. 67)

Husrev kaçırdığı fırsata üzülürken hâlâ Şirin'in güzelliğinin etkisi altındadır. Bu güzellikte birinin ya Şirin ya da bir peri kızı olabileceğini düşünür. Eğer bu kişi Şirin olsaydı onu orada bırakıp kaçarak canını yakmayacağını da düşünür. Şirin değilse de perilerin pınar başlarında bulunduğu rivayetine dayanarak peri olabileceğini aklından geçirir. Bu düşünceler içinde kalan Husrev de ümitsiz bir şekilde yoluna devam etmek üzere oradan ayrılır:

Didi yā Rab bu ādem miydi yā ḳuş
Ḫayāl idi mi k'oldı gözüme ṭuş

Hele bu iş dimezven ser-serīdür
Bu yā Şīrīn idi yāḫod perīdür

Eger Şīrīn olaydı ol perīveş
Niçün ḳaçup uraydı cāna āteş

V'eger olsa perī iş oldı düşvār
Ki dirler çeşmelü yirde perī var
[…]
Ṭurup ḳalmışdı bu endīşelerlerde
Nişān çoġ itmiş idi mīşelerde

Çü nevmīd oldı öz ḳavmine yitdi
Hemān Ermen yolın ṭutdı vü gitdi (Şeyḫī, HŞ., s. 67-68)

Sonuç olarak Şirin Medayin'e Husrev Ermen'e olmak üzere iki sevgili ters yönlerde yol almaya başlarlar. Böylece kavuştukları sırada ayrı düşmüşlerdir.

Husrev'in tam bulmuşken kaybetmekten duyduğu pişmanlığı Şirin henüz yaşamamıştır. Şirin aynı pişmanlığı, Medayin'e vardığında Husrev'in Ermen'e gittiğini öğrenince yaşar. O an yolda karşılaştığı kişinin Husrev olduğundan emin olur ve üzüntüsü bir kat daha artar (bk. s. 621 Hayal Kırıklığı).

İki sevgilinin tam kavuşmuşken birbirlerini tanımadıkları için yollarının ayrılması Kutb, Fahrî, Celilî ve Rıdvan'ın mesnevilerinde de Şeyhî'de olduğu gibi anlatılmıştır.[462]

II. II. 1. 2. 4. 4. Hayal Kırıklığı

Şirin evinden kaçıp uzun ve zahmetli bir yolculuktan sonra nihayet Medayin'de Husrev'in kasrı Müşkuy'a varır. Husrev'in Şavur'la kendisine gönderdiği yüzüğü kendisini karşılayan cariyelere gösterir. Cariyeler Şirin'i büyük bir konukseverlikle karşılarlar. Çünkü Husrev Medayin'den ayrılırken cariyelerine birkaç gün için ava çıkacağını, kendisi yokken güzel bir kız gelirse konuk edip ağırlamalarını söylemiştir. Bir süre sonra cariyeler Husrev'in ava çıktığını söylediklerinde Şirin'in canı sıkılır. Daha sonra şehirde dolaşan rivayetlerden Husrev'in babası Hürmüz'den korkup Ermen'e kaçtığını öğrenince büyük bir hayal kırıklığı yaşar. Ne yapacağını şaşırır. Geri dönmeye gücü ve Mehin Banu'ya karşı yüzü olmadığı için istemeyerek orada kalır. Yolculuk sırasında pınarda yıkanırken rastladığı gencin Husrev olduğundan kuşkusu kalmayınca üzüntüsü daha da artmıştır. O kadar emekle geldiği Medayin'de Husrev'i göremeyince emeğinin boşa gittiğini düşünüp üzülür:

İşitdüginde şāhuñ ġaybetini
Aġu itmişdi Şīrīn şerbetini

Egerçi bulmaduġına bulandı
Biraz bu vaʿdeye göñli ṭolandı

Açılur bunlaruñla āşkāre
İder baġrın nihānī pāre pāre

Çü bir ḳaç gün ṭurup āsāyiş itdi
Ol iḳlīme özin ārāyiş itdi

İşidür ilde söylenen ḫaberden
Peder terk itdügin Ḫusrev ḥaẕerden

Av adın eyleyüp ṭaġ aşduġını
Atasından üşenüp ḳaçduġını

Buñaldı ḳatı Şīrīn bu ḫaberden
Cihānı cān ile ṣaldı naẕardan

[462] bk. Ḳuṭb, HŞ., s. 229-235; Faḫrī, HŞ., s. 285-291;Celīlī, HŞ, s. 164-166; Rıḍvān, HŞ. s.295-298.

Ṭarıḳdı bilemedi nidesini
Unıtdı gelesini gidesini

Ṭurursam yoḳ yire ola ḥamāḳat
Dönüp yine gidersem ḳanı ṭāḳat

Yüzüm yoḳdur Mehīn Bānū ḳatında
Ne ten bezminde ne cān ṣoḥbetinde

Bu deñlü cidd ü cehd itdüm dürişdüm
Sevindüm yaʿnī maḳṣūda irişdüm

Ḳanı geçdüklerüm ṭaġ u beyābān
Ḳanı zaḥmetlerüm bī-ḥadd u pāyān

Emeklerüm yile gitdi dirīġā
Elümden yār ile gitdi dirīġā

Ṣanuram kim irürdüm cānı cāna
Ne bilem cānumı atdum yābāna

Ḥaḳīḳat bildi kim ol yek-süvāre
Ki ṣuda ḳıldı kendüye neẕāre

Yegāne Ḫusrev-i Pervīz imiş ol
Sözi şīrīn gözi ḫūn-rīz imiş ol

İderdi kendüzine ser-zenişler
Ḳara baḫtına virürdi ḳarışlar (Şeyḫī, HŞ., s. 69-70)

Celilî Şirin'in hayal kırıklığını şöyle ifade etmiştir:

Kemān bigi bükildi bu ḫaberden
Cihānı tīrveş ṣaldı naẕardan

Gözinden çıḳdı gözyaşı bigi dehr
Aşı ġam oldı ṣuyı şerbet-i zehr

Didi dehrüñ diger-gūn ḥāli vardur
Gehī idbār u geh iḳbāli vardur

Ṣanurdum cānı cānāna yetürdüm
Dil-i pür-derdi dermāna yetürdüm

Elümle kendümi hicrāna ṣaldum
Belā vü derd-i bī-pāyāna ṣaldum

Gümānum ḳalmadı k'ol yek-süvāra
Ki ṭoġdı mihr bigi çeşmesāra

Şeh-i ḫurşīd-manẓar Ḫusrev imiş
Görinen ṣuda ol meh-pertev imiş

Dönersem ṭāḳat-ı bār-ı sefer yoḳ
Ṭurursam rāḥat-ı cāndan eṣer yoḳ

Bu ġamdan münḥarif oldı mizācı
İderdi fikr derdine ʿilācı (Celīlī, HŞ, s. 169-170)

Şirin'in Medayin'e geldiğinde Husrev'in orada olmadığını öğrendiği an yaşadığı hayal kırıklığını Kutb da Şeyhî ve Celilî'ye benzer şekilde anlatmıştır.[463]

II. II. 1. 2. 4. 5. Şirin'in Medayin'de Husrev'in Kasrında Hastalanması ve Dağda Bir Kasır Yaptırıp Oraya Yerleşmesi

Şirin Husrev'in kasrı Müşkuy'da onun yokluğuna bir süre sabretmişse de bir süre sonra üzüntüden hastalanmıştır. Bunun üzerine Husrev'in cariyelerine, serin yerde yaşamaya alışkın olduğundan Medayin'in sıcak havasının mizacını bozduğunu öne sürerek, kendisine dağ havası olan bir yerde kasır yaptırılmasını ve Husrev dönünceye kadar orada yaşamak istediğini söyler:

Biraz gün k'eyledi ārām u ṣabrı
Degül kim iḫtiyārī belki cebrī

Bu ḳaṣr içinde göñlin tasa ṭutdı
Ṣanasın cānı cāmın pasa ṭutdı

Ḳaravaşlar ḳatında ḫastelendi
Ṣaçı bigi şikeste bestelendi

Hevādan münḥarifdür dir mizācum
Bilürem ṣu degişmekdür ʿilācum

Yirümüz yayladur ṭaġ u kühistān
Degül ṭaş u ḳaya pür-bāġ u bustān

Hevā-yı germ-sīr imiş Medāyin
Baña bir ṭaġ buluñ anda gideyin

Yapuñ bir ḳaṣr k'idem anı menzil
İrince şeh ḳoyam ol yirde maḥmil (Şeyḫī, HŞ., s. 70)

[463] bk.Ḳuṭb, HŞ., s. 237.

Bu endīşeyle düşdi ıżṭırāba
İşi bu fikr ile irdi ḫarāba

Egildi tasadan serv-i revānı
Ṭarılġandı bu ḳaṣr içinde cānı

Bu ḳızlardan utandı ʿārlandı
Yatup gözi bigi bīmārlandı

Eyitdi ḳızlara ben ḫasteyem zār
Gerekdür bu benüm derdüme tīmār

Bu ḳaṣruñ sevmedüm hergiz hevāsın
Ṣuyınuñ daḫı bulmadum ṣafāsın

Muḥaḳḳaḳdur bu sözüm ṣanmañuz lāġ
Ṣuyum degişmeyince olmazam ṣaġ

Benüm'çün fikr idüñ bir cāy-ı yaylaġ
Ṣuyıyla gölgesi çoḳ bir ulu ṭaġ

Binā eyleñ benüm'çün anda ḥālī
Sarāy-ı dil-keş ü hem ḳaṣr-ı ʿālī

Bu işde eylemeñ iḫmāl ü teʾḫīr
Benüm ḥaḳḳumda ḳılmañ nevʿ-i taḳṣīr (Rıḍvān, HŞ. s. 307)

Cariyeler Şirin'in bu isteğini yerine getirmekle birlikte, Husrev döndüğünde kendilerine dönüp bakmayacağı düşüncesiyle kasrı, havası insanı hasta edip öldürecek kadar kötü ve ıssız bir yerde yaptırmayı kararlaştırırlar. Böylece Şirin hastalanıp ölecek ve ondan kurtulacaklardır. Şirin sevdiğinden ayrı kalmanın üzüntüsüyle hasta düşmüşken bir de cariyelerin kötülüğüyle karşı karşıya kalmıştır:

Bulalum buña bir nā-ḫoş hevāyı
Vaḫīm ü sıtmalu naḫs u vebāyī

Ola kim ire āfet ḳurtulavuz
Açılmadın bu fitne örtilevüz

Ḳıġırdılardı bir bennā-yı üstād
Ki çoḳ ḳaṣr u ʿimāret ḳılmış ābād

Didiler geldi bir cādū-yı mekkār
Ki ḳılur gözleri Hārūt'ı bī-kār

Gerek anuñ içün bir ḳaṣr idesin
Ola kim ʿömri yolın ḳaṣr idesin

Yaramaz bir hevā bul ṭaġ içinde
Yiyir ṣular ola ırmaġ içinde

Iraġ ilden ü ḫalḳ u şehrden dūr
Girürse ṣaġ içine ola rencūr

Ne deñlü dir iseñ ḫarc iderüz māl
Usañ olma becid ṭut itme iḥmāl (Şeyḫī, HŞ., s. 71)

Husrev'in cariyeleri Şeyhî'de olduğu gibi Kutb ve Fahrî'de de Şirin'i kıskandıkları için ıssız, cehennemden daha kötü bir yer bulup kasrı orada yaptırırlar.[464]

Mimar sonunda tarif edildiği üzere bir kasır yapar. Şirin orada yaşamaya başlar. Ancak Şirin oraya yerleşince her yer cennet gibi olur:

Çü düşdi ol ṭaġa Şīrīn hevāsı
Gül-āb oldı ṣuyı gülşen feżāsı

Ṣu çıḳdı ḳaṣr öñindeki ḥacerden
Ṣovuḳ ḳardan u şīrīn-ter şekerden

Ḳarār itdi ol sarāy-ı teng içinde
Güher bigi yir eyler seng içinde (Şeyḫī, HŞ., s. 71)

Rıdvan ve Celilî'nin mesnevilerinde Husrev'in cariyeleri Şirin'in isteğini aynen yerine getirirler. Hiçbir kötü niyete kapılmaksızın cennet gibi bir yerde bir kasır yaptırırlar. Rıdvan Şirin'in kendisi için yapılan bu kasrı çok beğendiğini, ancak Husrev olmadan orada yaşamanın ona cehennem gibi geldiğini söyler:

Begendi göricek ol ḳaṣrı Şīrīn
Didi bennāya ṣad luṭfile taḥsīn
[…]
Ḳarār eyledi Şīrīn anda ḫurrem
Çekerdi şeh firāḳından velī ġam

Çü Ḫusrev ʿaşḳına ṭurmışdı ḳāyim
Dökerdi dāyeye derdini dāyim

Dir idi dem-be-dem ol bülbül-i cān
Baña şehsüz ḳafesdür bu gülistān

Baña bu ḳaṣr-ı zībā bu bāġ-ı ḫurrem
Gelür dīdār-ı Ḫusrev'süz cehennem

[464] bk. Ḳuṭb, HŞ., s. 237-239; Faḫrī, HŞ., s. 290.

Çi ger ḫarc eyledüm bu ḳaṣra ṣad genc
Velī ansuz baña biñ derdile renc (Rıḍvān, HŞ. s. 308-309)

Husrev Şirin'in onu görmek için Medayin'e gittiğini ve hastalanıp dağ başında bir kasırda yaşamakta olduğunu öğrenince onu alıp Ermen'e getirmesi için Şavur'u gönderir. Şirin onu alıp Husrev'in yanına götürmek için gelen Şavur'a bu kötü yerde yaşamak zorunda kalmasının nedeninin Husrev'in cariyelerinin kıskançlığı olduğunu söyler. Şirin Şavur'a çektiği zahmetleri bir bir anlatır ve bütün bunlara Husrev'e kavuşabilmek için katlandığını söyler:

Ger oḳırsam saña miḥnetlerümden
Yazarsam biñde bir zaḥmetlerümden

Ḳara ḳanlar dökile ḫāmelerden
Göge dūd ire yanup nāmelerden

Öküş zaḥmetler ile el virişdüm
Didügüñ ḳaṣr-ı Müşkūy'a irişdüm

İçinde bir nice nā-kes ḳaravaş
Ḳamu vaḳtine ḳul k'iy ḫ̆āce ḫoş bāş

Gidermiş devr eli yüzden ḥayāsın
Terāzūlarda görmişler bahāsın

Göñül çün ister idi pārsālıḳ
Ṭaleb ḳıldı ol celeblerden cüdālıḳ

Çün ayrulıḳ nevāsın eyledüm rāst
Bulardan bir maḳām olındı der-ḫ̆āst

Ciger reşk ile ḫūn-āb eylediler
Beni bu ṭaşa pertāb eylediler

Ḳarañu gördiler cān u dilümi
Ḳara ṭaş eylediler menzilümi

Baña miḥnet-serādur bu ḳara ṭaş
Yeşermedin neler gördi ḳurı baş

Bulursam bu ṭamuda vaṣl-ı dil-ber
Baña hem ravżadur hem ḥavż-ı Kevṯer

Ḳara günlerle cāna cebr iderven
Yüzüm aġ ola diyü ṣabr iderven (Şeyḫī, HŞ., s. 78)

Didi Şāpūr'a Şīrīn ey vefādār
Baña ẓulm eylemişdür bu sitemkār

Benüm bu gördügüm şiddetleri ben
Bu yolda çekdügüm zaḥmetleri ben

Dilüm yanar saña taḳrīr idersem
Ṭutuşur ḫāmeler taḥrīr idersem

Benüm bu ḥayfumuñ pāyānı yoḳdur
Cefā-yı gerdişüñ oranı yoḳdur (Rıḍvān, HŞ. s. 313)

Şirin Husrev'e böyle bir yerde yaşamak zorunda kalışının ve orada yaşadığı sıkıntıların hep ona duyduğu aşk yüzünden olduğunu söyler:

Elümle ḫānmān terkini urdum
Ne yazu kim başumda vardı gördüm

Ḳayadan ḳaṣr u gilden gūr içinde
Nice tartam ʿaẕābı zūr içinde

Ḥarīfüm ġuṣṣa vü ġam maḥremümdür
İşüm zārī vü yaşum hem-demümdür

Senüñ'çün bu ḳamu renc ü ʿanālar
Belālu cānuma cevr ü cefālar (Şeyḫī, HŞ., s. 220)

Benem bayḳuşlayın vīrān içinde
Demür bigi bu ṭaş zindān içinde

Ḳo bu ṭaşda beni bīzār ü bī-zūr
Bir iki ṭaş daḫı dik kim ola gūr (Şeyḫī, HŞ., s. 224)

II. II. 1. 2. 4. 6. Pişmanlık ve Ayrılık Acısı

Şirin Husrev'in cinsel tacizine maruz kaldığında ona kızmış ve önce tacını ve tahtını kurtarmasını, kendisi gibi bir güçsüze erkeklik taslamamasını söylemiştir. Bunun üzerine Husrev gücenerek Şirin'e veda edip Rum'a gitmiştir. Husrev'in gitmesine sebep olduğu için yaptığından pişman olan Şirin adetâ yasa boğulur. Üzüntüsünden kimi zaman üstündeki giysilerini parçalar, kimi zaman saçlarını yolar. Gece gündüz sürekli ağlamaktan sararıp solmuştur. Gönlünün istediği sevgiliyi bulmuşken kaybetmenin pişmanlığıyla kendisine kızar:

Ki çün Ḫusrev'den ayru düşdi Şīrīn
İderdi kendüye şūr ile nefrīn

Gehī gögsin dögerdi geh yüzini
Melāmet eyler idi kendüzini

Ḳoyun bigi ki yiye zaḫm-ı ḳaṣṣāb
El ayaḳ ṭalbınur içi ṭolu tāb

Heves yili tozıtdı ḫırmenini
Hevā odı ṣuya ṣaldı tenini

Ḳılur kirpiklerini rişte-i dür
İder dürden yiñin ü etegin pür

Gehī sūsen bigi olurdı ġamnāk
Ḳılurdı ġonca bigi geh ṭonın çāk

Sögüt yapraġı bigi serv-i lerzān
Yolınup sünbüli müşg olmış erzān

Semenlerle ḳoparur berg-i lāle
Güle funduḳların ḳılmış ḥavāle

Meger cüllāb düzmege şekerden
Aḳıdur gül ṣuyın bādām-ı terden

Anın nergisleri ḳalurdı bī-ḫᵛāb
K'ider her dün gülistānını sīr-āb

Bahār iken laṭīf ü tāze vü ter
Ḫazān yapraġı mānendinde ditrer

Tenine reşk iderken çeşme-i nūr
Eridi geçdi ṣan kim ṣuda kāfūr

Mükemmel bedr iken döndi hilāle
Şebīh oldı sehī serv ḫilāle

Dir idi göñline kim iy sitemkār
Kim ider kendüye bundan beter kār

Göñül maḳṣūdını çıḳarduñ elden
Yaşuñ dök k'el ayaḳ ḳaldı ʿamelden

Ayaġuñ batmış iken gizlü gence
Çeküp ḳaçduñ yiridür çek şikence

Elüñ irişmiş iken āsmāna
Yire düşdüñ yüzüñ ur āstāna

Çerāġı kim virürdi yüzüñe nūr
Yile virdüñ çek imdi cevr-i deycūr

Ḳarañulıḳda bulduñ āb-ı ḥayvān
Çü içmedüñ gözüñden oldı pinhān

Bu odlardan ḳılursañ dehri pür-dūd
Peşīmānlıḳ ziyāna eylemez sūd

Ḳatı göñlüñ getürdi başuña yas
Döy imdi bu güne baġruña ṭaş bas (Şeyḫī, HŞ., s. 145)

Şirin'in bu acıyla söylediği gazelde ayrılık acısını nasıl yaşadığı şöyle anlatılmıştır:

Ḥāṣılısın ʿömrümüñ ḳaçma becid ʿömrüm bigi
Sensüz olan ʿömrden bi'llāh ne ḥāṣıl gitme gel

Sen yaşum bigi gidelden gitdi nūrı çeşmümüñ
Vaḳtidür merdümligüñ bir dem kerem ḳıl gitme gel

Göller itdi yolları āb-ı revānından gözüm
Gülsin iy serv-i revān ṣoldurmasun gil gitme gel

Ay yüzüñüñ ayrulıġı günlerüm dün eyledi
Dün ise kim bir demidür baña biñ yıl gitme gel (Şeyḫī, HŞ., s. 145-146)

Celilî Şirin'in pişmanlığını ve ayrılık acısını şöyle anlatır:

Ki Şīrīn düşdi çün Pervīz'den dūr
Ten-i pejmurde cāndan oldı mehcūr

Daḫı şevḳından olup bülbül-i bāġ
İderdi berg-i gülden penbe-i dāġ

Ḳaçan zülf-i siyāhın eylese yād
Göge boyar libāsın dūd-ı feryād

Añup dür dişlerin jāle dökerdi
Ġamından ol gülüñ lāle dökerdi

İdüp gül gibi neẕẕāre-i bāg
Umardı berg-i gülden merhem-i dāġ

Dir idi ḳumriye kim ey şeġabnāk
Girībānuñ senüñ kim eyledi çāk

Kemend-i gerdenüñ ṭavḳ-ı maḥabbet
Esīr itmiş seni şevḳ-ı maḥabbet

Senüñ bezmüñde kimdür cām-ı gerdān
Ki geh giryān olursın gāh ḫandān

Ṭurup nālişler eylersin seḥerden
Meger olduñ cüdā gül-berg-i terden

Benüm bigi idersin geşt-i gülzār
Meger bir serve olmışsın hevādār

Gehī eydürdi kim ey lāle-i bāġ
Senüñ hem kimden oldı yüregüñ dāġ

Meger bir servden olduñ ciger-ḫūn
Ki ḥālüñ dāġ-ı dildendür diger-gūn

Meger sāye ṣalar bir serv-i çālāk
Ki ḳılduñ yollar üzre çihreñi ḫāk

Çemende seng-i miḥnet yaṣdanursın
Meger bālīn-i rāḥat yaṣdanursın

Olup pergāle pergāle derūnuñ
Ṣanasın berg berg olmış derūnuñ (Celīlī, HŞ, s. 197-199)

Şirin'in Husrev'in Rum'a gidişinden sonra yaşadığı pişmanlık ve ayrılık acısı Kutb ve Fahrî'de de anlatılmıştır.[465]

Husrev karısı Meryem öldükten sonra Şirin'le tekrar birlikte olabilmek için defalarca özür dileyip yalvarmışsa da Şirin kabul etmemiş; Husrev'i vefasızlık ve zevke düşkünlükle suçlamış ve sitemlerde bulunmuştur. Husrev yılmadan yalvarmaya devam ederken, Şirin nikâh olmadan asla muradına eremeyeceğini söyleyerek Husrev'i geri göndermiştir. Husrev gittikten sonra yaptıklarına pişman olan Şirin yine ağlayıp inler, kendini taşlara vurur. Boş bir gururla Husrev'i yine incittiğini düşünüp daha önce yaşadığı ayrılık acısı aklına gelir ve ne yapacağı konusunda kendisini çaresiz hisseder:

Çü Ḫusrev gitdi Şīrīn-i dil-efrūz
Ḳalur yüz zār ile nā-sāz u pür-sūz

Urur gögsine ṭaş u ṭaşa başı
Ḳarar ṭoprağa ḳan u ḳana yaşı

[465] bk. Ḳuṭb, HŞ., s. 289-292; Faḫrī, HŞ., s. 372-373.

İder sīr-āb nergis lālezārı
Ḳılur ġarḳ-āb u tūfān nev-bahārı

Yine eski ġamını tāze ḳıldı
Fiġān u girye bī-endāze ḳıldı

Egerçi bir ḳuru ġayretde ḳaldı
N'idesin bilimez ḥayretde ḳaldı

Peşīmān oldı şāha itdügine
Ki ḳorḳulıydı evvel gitdügine (Şeyḫī, HŞ., s. 227-228)

Bu cānibde nigārīn-i şeker-rīz
Görür ḫāṭır-perīşān gitdi Pervīz

Bunuñ da ḫāṭırı ḳalur perīşān
Ḳapu yapduġına olur peşīmān

Ḳılur itdükleri işe nedāmet
Döginüp kendüyi eyler melāmet

Ögini devşirüp bilür ṣuçını
Yüzini yırtuban yolar ṣaçını

Ḳalur medhūş u vālih deng ü ḥayrān
Ġarīb-i zār u ser-gerdān u nālān

Taḥayyürden bilimez n'idesini
Ne ṭurasın bilür ne gidesini

Çü Şīrīn'üñ diger-gūn oldı ḥāli
Dükendi ḳalmadı ṣabra mecāli (Rıḍvān, HŞ. s. 465-466)

Husrev'e kapılarını kapatmış olmaktan duyduğu pişmanlık ve ayrılık acısına daha fazla katlanamayan Şirin, sonunda Husrev'in arkasından gitmeye karar verir. Şirin'in bu pişmanlığı ve yaşadığı üzüntü Kutb ve Fahrî'de de yer almaktadır.[466].

Ferhad u Şirin mesnevilerinde Şirin ile Ferhad'ın ilk karşılaşmalarında Ferhad Şirin'i görünce bayılıp düşmüştür. Bunun üzerine Şirin ile Banu Ferhad'ı alıp saraylarına götürürler. Ferhad üçüncü gün gözlerini açıp utancından sarayı terk edince Şirin onun yokluğundan büyük bir üzüntü duymuştur. Çünkü Şirin de Ferhad'a âşık olmuştur. İçinde bulunduğu durumu, duygularını anlatacak kimse olmadığı gibi, Şirin bu duygularını namus kaygısıyla paylaşmaktan da çekinir. Hem

[466] bk. Ḳuṭb, HŞ., s. 398-399; Faḫrī, HŞ., s. 453-455.

Ferhad'ın yokluğu hem de bu çaresizlik Şirin'in uykusuz geceler geçirmesine, tahammülünün azalmasına neden olur. Onun bu ruh hâli şöyle anlatılmıştır:

Velīkin hecrdin zār irdi Şīrīn
Kiçe tā ṣubḥ bīdār irdi Şīrīn

Ni derdin dirge bir hem-derdi anıñ
Ni ṣubḥ u şām ḫ̲ᵛāb u ḫ̲ūrdı anıñ

Ni bir hem-dem aña bolmaḳ̲ḳ̲a meʾnūs
Ni ḳ̲oyup ḥāli iẓhārıġa nāmūs

Ḳ̲aşıġa barġalı eylep teʾemmül
Ki nā-geh bolmaġay ol bī-taḥammül

Dise kim barmayın gül-çihr-i zībā
Bola almay ḥazīn köñli şikībā

Firāḳ̲ otıda miskīn cānı anıñ
Ki bolġay derd u yoḳ̲ dermānı anıñ (Nevāʾī, FŞ., s. 305)

Bu yaña līki Şīrīn-i dil-efgār
Olurdı giceler tā ṣubḥa dek zār

Ne derdin dimege hem-derdi vardı
Ne ṣubḥ u şām ḫ̲ᵛāb u ḫ̲ūrdı vardı

Ne kimseyle olabilürdi meʾnūs
Ne ḳ̲ordı ḥālini iẓhāra nāmūs

Ne künc-i ġamda ṣabr idebilürdi
Ne anı görmege gidebilürdi

Gezerdi serv gibi bāġ içinde
Ṭutardı lāle gibi dāġ içinde

Görüp servi iderdi ḳ̲āmetin yād
Derūndān ney gibi eylerdi feryād
[…]
Olurdı şemʿ-āyīn gerçi ḫ̲andān
Ḳ̲ılurdı sīnesin derd ile sūzān (Lāmiʿī, FŞ., s. 297)

Husrev Şirin'i istemek üzere Mehin Banu'ya mektup göndermiş ve Şirin'in evlenmek istemediği cevabını alınca öfkelenmiştir. Bir süre sonra Ferhad'ın Şirin'in sevgilisi olduğunu öğrenen Husrev'in öfkesi büsbütün artmıştır. İkinci kez Banu'ya mektup gönderen Husrev, yine red cevabı alınca bu durumu padişahlık gururuna

yediremez ve Ermen halkına savaş açar. Bu sırada kendisine karşı mücadele eden Ferhad'ı ortadan kaldırmak için yakalatır. Ferhad'ın Şirin'in aşkından vazgeçmeyeceğini anlayınca onu öldürmeye karar verir. Ancak akıl hocası Büzürg Ümid babası hakan olan birini öldürmenin doğru olmayacağını söylemesi üzerine onu öldürmekten vazgeçer ve Selasil dağındaki bir kaleye hapseder. Bütün bu olaylar olurken Ferhad'dan haber alamayan Şirin çok üzgündür. Şirin'in ayrılık acısı Nevâî ve Lamiî tarafından şöyle anlatılmıştır:

Velī gül-çihre ġamgīn irdi bī-ḥad
Özinde irdi gāhī gāh bī-ḫod

Sizip irdi ki ol ġurbet esīri
Hemānā boldı düşmen dest-gīri

Yaşurup perde içre ḥāl-i zārın
Niçük kim ḥullede cism-i nizārın

Bu otdın su bolup ḫārāsı anıñ
Velī yoḳ sorġalı yārāsı anıñ

Çikip hicrān ara āh-ı nihānī
Ḳararıp dūd-ı āhıdın cihānı (Nevāʾī, FŞ., s. 404)

Meger bir gün şeh-i ḫūbān nigārīn
Otururken sarāy içinde ġamgīn

Bu ḥāletden degüldi gerçi āgāh
Velī her dem çekerdi āteşīn āh

Ḳarardup dūd-ı ḥasretden cihānı
Ṭarıḳdı künc-i ḫalvet içre cānı (Lāmiʿī, FŞ., s. 362)

Şirin bu şekilde ayrılık acısı yaşadığı günlerden bir gün, evinin damında, Ferhad'ın Husrev tarafından nasıl esir edildiğini, şimdi sağ mı ölü mü kimsenin bilmediğini terennüm eden bir şarkı duyar. Zaten Ferhad'ın özlemiyle perişan olan Şirin bu acı haber üzerine ağlayıp inleyerek dövünmeye başlar. Sonunda üzüntüden kendini kaybedip bayılır:

Hevādan ġonca gibi açmaġa dil
Ḳamerveş bām-ı ḳaṣrı itdi menzil

İşitdi bir ser-āġāz-ı ġam-āheng
Ki ider gökde semāʿı Zühre'yi deng

[…]
Bu idi ol sürūd-ı miḥnet-āġāz
Ṭutup Ferhād'ı Pervīz-i füsūn-sāz

Anı dār itdügini baġlamışlar
Ġazel ṭarzında ḥālin aġlamışlar

Bu bī-dādı nigārīn eyleyüp gūş
Bir āh idüp cigerden düşdi bī-hūş (Lāmiʿī, FŞ., s. 362)

Meger kim bir kün ol ġamnāk-ı miskīn
Firāḳ içre be-ġāyet irdi ġamgīn

Çü köñli hecr taşıdın sınıḳtı
Zamānī ḳaṣr tamı üzre çıḳtı

Ki bir sāʿat hevāyī kesb ḳılġay
Hevādın ġonca dik köñli açılġay

Ḳulaġıġa yitişdi bir ḥazīn ün
Ki laḥn eyler idi bir zār-ı maḥzūn

Anı ol naġme laḥnı zār ḳıldı
Bozuġ köñlige bī-ḥad kār ḳıldı

Ḳulaḳ saldı ki ebyātın işitkey
Sürūd içre maḳālātın işitkey

Aña her beyt bir ġam-ḫāne irdi
Barı Ferhād'dın efsāne irdi

Ni kiltürgen başıġa çarḫ-ı kec-rev
Niler kim eyledi cānıġa Ḫusrev

Beyān eylep anıñ fevtin çikip hūy
Dimekde fevt ḳılmay bir ser-i mūy

İşitkeç mehveş ol laḥn-ı ġam-engīz
Digil baġrıġa tigdi deşne-i tīz

Anıñ dik çikti bir āh-ı ciger-sūz
Ki öçti şemʿ-i mihr-i ʿālem-efrūz

Yüzige başladı urmaḳ ṭabança
Başın dağı urup yirge yüz ança

Sikiz gül-bergi birle bī-teʾemmül
Sarıġ gül üzre aḳızdı ḳızıl gül

Bolup barmaġları ḳandın ḥınā-reng
Velī laʿli ḳururdın keh-rübā-reng

Sirişki ḳanı yüz ḳanıda aḳḳan
Hemānā kim yur idi ḳan bile ḳan

Bolup gül-gūn ḥarīri çāk ilidin
Niçük kim gül yaḳası tañ yilidin

Kilip gül-gūn ḥarīr ü perniyānı
Ḳalaġay çün aḳıp her yirde ḳanı

Urup gül-gūn yaḳa çāk eylegünçe
Bolup ẓāhir gül içre ikki ġonça

Dime ġonça iki peykān di anı
Ġam oḳı köksidin ötken nişānı

İki nergis ara yüz ḳaṭre jāle
Savuġ āhı bile gül-reng jāle

Açıp sünbülni gül-berg-i ter üzre
Sevād-ı şām mihr-i ḫāver üzre

Saçı şāmın ki eylep meh-rū meh-pūş
Yüzin ol sūgdin eylep siyeh-pūş

Yüzi otıda zülf-i ʿanber-ālūd
Ol otḳa çün yaġıp eşki çıḳıp dūd

Urunup ança şūr u şeyn ḳıldı
Ki żaʿf eylep ısı azıp yıḳıldı (Nevāʾī, FŞ., s. 404-405)

Şirin'in üzüntüden bayılmasının üzerine Şapur Banu'nun sarayına gelir. Ferhad'dan Şirin'e mektup getirmiştir. Aynı zamanda Ferhad'ın hapsedildiği kaleden çıkıp dışarda dolaştığını ve Husrev'in bundan haberdar olmasına rağmen onun insanüstü güçlerinden korktuğu için hiçbir şey yapamadığını haber vermek üzere gelmiştir. Bu sırada kendine gelip, olan biteni öğrenen Şirin de Ferhad'a mektup yazar ve Şapur'la gönderir. Şirin, Ferhad'a duyduğu özlemi ve yaşadığı ayrılık acısını bu mektubunda şöyle dile getirir:

Yaḳarsın şemʿ veş sen anda cānı
Benüm bunda boyar dūdum cihānı

Ḳılursın lāleveş sen baġruñı ḫūn
Beni ġarḳ-ı ġam eyler eşk-i gül-gūn

Elüm irmez ki uram pāyuña ser
İdinem başmaġuñ tozını efser

Görürsem ol gülüñ keffinde ḫār
Müjem sūzenleriyle çıḳaram zār

Bulursam dāmenüñde ẕerrece ḫāk
İdem sünbüllerüm cārū ḳılam pāk

Sürüp ṣu gibi gerd-i rāhuña rū
Gül-āb-ı eşk-i çeşmden sepem ṣu

Miyānuñ ḫālī düşdiyse kemerden
Kemer olaydı ḳolum sīm-i terden

Eger göñlüñ ola taʿvīẕe māyil
Ṣaçumdan boynuña idem ḥamāyil

Derūnuñ teşnelikden olsa pür-tāb
Ṣunaydum leblerümden saña cüllāb

Ve ger āyīne isterseñ özüñe
Ruḫum mirʾāt ideydüm gün yüzüñe

Ḳararsa dūd-ı āhuñdan dünüñ ger
Olaydum bezmüñ içre şemʿ-i enver

Uzun geldükde saña rūz-ı hicrān
Ḳılaydum vuṣlatumdan anı bir ān

Güneş gibi olup her gün ḳarīnüñ
Giceler sāye-āyīn hem-nişīnüñ

İdeydüm ḫāṭır-ı dil-ḫasteñi rām
Getüreydüm gözüñe ḫˇāb u ārām

Ṣaçum gibi n’idem āşufte-rāyem
Gözüm yaşı gibi bī-dest ü pāyem

Ne ḳılam bir yaña ʿaşḳuñ belāsı
Girü bir yaña düşmen ibtilāsı

Ne vardur hecrüñe cānumda ṭāḳat
Ne bu ġamdan bulur göñlüm ifāḳat

Bu deñlü ehl-i tīġ u miġfer ile
Ne iltem ben zen-miʿcer ile

Ṭolayup pāyuma dāmān-ı ṣabrı
Ḳılurvan gerçi kim cānuma cebri

Velī baġrum ṭolupdur ġoncaveş ḳan
Demidür eyler iseñ derde dermān

Ki benven serv gibi pāy-beste
Eli etegi kūteh dil-şikeste

Ṣaçumdan rū-siyeh baḫtum güni āh
Seḥerden bī-ḫaber hecrüm düni āh

Pes itdüm ʿaşḳ içinde sırrumı fāş
Ya iltem başa işi yā virem baş

Çü çāk itdüm ġamuñdan perdemi ben
Geçürem nāleyile her demi ben

Çü ṭutdum derd-i ʿaşḳuñ pīşesini
Uşatdum nām u nengüm şīşesini

Dime senden benüm derdüm ola dūn
Ber-ā-berdür eger olmazsa efzūn

Belālar içre gerçi ferdsin sen
Ne pervā saña çünkim merdsin sen

Egerçi fürḳatümden nā-tüvānsın
Çekersin ṭaġca yükler pehlevānsın
[…]
Benüm gibi degülsin ʿāciz ü zār
Elemler içre maḥṣūr u giriftār

Ne tenhā ben esīrem dehr içinde
Benüm öcümden il gün ḳahr içinde

Düşen düşmen eline oldı bī-cān
Ḥaẕerden ḳurtılan eyler dilin ḳan

Ḳo ḫalḳuñ ṭaʿn u levm ü bed-duʿāsın
Ḳulından yine Ḥaḳ ṣavsun belāsın

Ṣurāḥīveş il içre ser-nigūnam
Lebi ḫandan gözi yaş baġrı ḫūnam

Gün olmaz kim bu ġamdan ben dil-efgār
Helāküm itmeyem maḳṣūd ṣad-bār

Ḳılup vaṣluñ ümīẕi līki ilḥāḥ
Ḳoyup teʾḫīre cengüm eyler ıṣlāḥ

Velī yüz bunca olsa derd ü miḥnet
Ne miḥnet ṣad-hezār āṣūb u şiddet

Yiterdi gün yüzüñ bir daḫı görsem
Yoġ idi ġam baña min-baʿd ölürsem

Hemīn oldur tevaḳḳuʿ senden ey şāh
Ele alduḳca bu ġam nāmesin āh

Ḳabūl idüp ḳamu taṣdīʿin anuñ
Ser-ā-ser gūş idüp tefcīʿin anuñ

Ḳoyup taḳṣīrüm içün herʿitābı
Yazan aña luṭf idüp cevābı

Ola ol ruḳʿa tā kim ḥırz-ı cānum
Belā vü ġuṣṣadan ḫaṭṭ-ı emānum (Lāmiʿī, FŞ., s. 370-372)

Şirin'in Ferhad'a yazdığı mektupta dile getirdiği ayrılık acısı ve özlem duygusu Nevâî'nin mesnevisinde de yer alır.[467]

II. II. 1. 2. 4. 7. Şirin'in Hükümdarlığı Bırakıp Medayin'e Yerleşmesi (Terk-i Diyar)

Şirin Mehin Banu'nun ölümünden sonra onun tahtına geçip Ermen hükümdarı olmuştur. Bir süre ülkeyi yönettikten sonra aşkı herşeyden üstün geldiği için hükümdarlığı bırakıp Husrev'in memleketi Medayin'e gitmeye karar verir. Nihayet Şavur'un tedbiriyle Kudüs'e gideceği rivayetini çıkarıp, bir kuluna hükümdarlığı bırakarak Medayin'deki eski kasrına yerleşir:

Pes itdi meşveret Şāvūr ile ol
Ki ne resme ṭuta yār iline yol

Öküş tedbīr ü fikr ile mükerrer
Aña eylediler rāyı muḳarrer

Ki Ḳuds'e giderem diyü ḳıla çav
Meger ḳudsī şikārını ḳıla av

[467]bk.Nevāʾī, FŞ., s. 415-420

Bu ḥāle çün oldı āgāhlıġı
Ḳodı bir ḳulına ol şāhlıġı

Çü boynından ıraġ itdi vebāli
Bile aldı firāvān genc ü māli

Her esbābını çün düzdi şehāne
Geçüp ḳaṣrına dek oldı revāne

Çeker devrine bir bārū-yı muḥkem
Ki ḳatından ola yatlu ḳadem kem

Ḳalur ol ḳalʿada ol kān-ı gevher
Ṣadef ḳarnında ṣan kim lüʿlüʿ-yi ter

Ḳarār eyledi anda kām u nā-kām
Gözetdi kim ne ḳılur devr-i eyyām (Şeyḫī, HŞ., s. 151-152)

Dükenmişdi çü ārām u ḳarārı
İderdi ārzū-yı vaṣl-ı yāri
[…]
Didi Şīrīn gerekmez rāḥat-ı ḫʷāb
Yiter ʿuşşāḳa yaḫ bālīn-i sincāb

Çü göñli levḥine naḳş oldı bu ḥarf
Ki ehl-i ʿaşḳa mānīʿ olımaz berf

Alup ol māh ḫuddām u ḫazāyin
Ṭutup yol sürdi tā şehr-i Medāyin

Menāzil ḳaṭʿ idüp ol māh-ı tābān
İrişdi burc-ı ḳaṣrına şitābān (Celīlī, HŞ, s. 200, 202)

Şirin'in aşk için tacını ve tahtını bırakıp Medayin'e yerleştiğinden Kutb ve Fahrî'nin mesnevilerinde de söz edilmiştir.[468]

II. II. 1. 2. 4. 8. Yalnızlık

Meryem öldükten sonra Husrev Şirin'e geri dönmüş fakat Şirin kendisine yüz vermemiştir. Şirin'in nazını kırmak için Husrev'in aklına onu kasrında yalnız bırakmak fikri gelir. Şirin dağ başındaki kasrında insanlardan uzak bir yaşam sürmektedir. Ona yalnızca Husrev'in arkadaşı Şavur arkadaşlık etmekte, her derdini onunla paylaşmaktadır. Husrev Şavur'un Şirin'in yanına gitmesini yasaklayarak Şirin'i yalnız bırakır. Amacı yalnızlıktan bunalan Şirin'in kendisine geri dönmesini

[468] bk. Ḳuṭb, HŞ., s. 297-298; Faḫrī, HŞ., s. 377.

sağlamaktır. Zaten yar hasretiyle yanmakta olan Şirin, arkadaşı Şavur'dan da ayrı kalınca bunalır ve çok üzülür. Bir gece üzüntüsü dayanılmaz bir hâl alır. Bir yıl kadar uzun gelen gecede sabaha kadar ağlayıp inler. Geceye, muma ve pervaneye hitap ederek derdini onlarla paylaşır. Seher vakti bu ıstırabını sona erdirmesi için Allah'a dua eder:

Çü ḳaldı ol güneş bī-yār ü tenhā
Ḳamer devrini ḳıldı pür-Ṣüreyyā

Buñaldı ḥasret ile dūrlıḳdan
Yaluñuzlıḳdan u mehcūrlıḳdan

Güherden lūlū-yı lālā aḳıtdı
Gözi yaş yirine deryā aḳıtdı

Meger bir dün olur ḥāli diger-gūn
Ki bir yıl bigi oldı aña ol dün
[…]
Ḳalup ol gice Şīrīn zār u dil-teng
Zemīn ü āsmān ile ider ceng

Gözi ılduz gözlemekden ḫīre olmış
Gice yenginde göñli tīre olmış

Fiġān eyleyüp eydür iy zamāne
Bu dün mi yā belā-yı cāvidāne

Ḳara gice midür bu yā siyeh mār
Ḳarañu dün mi yā zengī-i ḫūn-ḫˇār
[…]
Geh eydür iy gice bir yıl mısın sen
Baña gün yüzine ḥāʾil misin sen

Ṭutam ḥālüm bigi ḥālüñ ḳaradur
Yaḫod baḫtum bigi raḫtuñ belādur
Degülseñ ġam çerisine ḳaravul
Ḳararup ṭurma bir dem yüzime gül

Çü görmedi giceden nūr u lemʿa
Uzatdı dil ki derdin yana şemʿa

Dir iy baġrum bigi köynüklü miskīn
Yüregüm bigi oddan yükli miskīn

Degülseñ yār şevḳiyle giriftār
Ṣararup nişe düşdüñ döşege zār

Benüm ḥālüme midür iy dil-efrūz
Giceden ṣubḥa dek bu girye vü sūz

V'eger var ʿaşḳdan başuñda āteş
Yüri ser-bāz olalum olma ser-keş
[…]
Bu yanmaḳ bir gicedür saña bārī
Baña her dün ü gündür sūz u zārī

Eger bir şehden olduñsa cüdā sen
Görürsin nice biñ şīrīn-liḳā sen

Ben ol şehden ıraḳ be-zūr u zāram
Bu Şīrīn bī-kes ü tenhā yanaram
[…]
Köyinen sende tendür bende cāndur
Belī ol āsmān bu rīsmāndur

Ḳılurken sūz ile köynüklerin sāz
Olur ol şemʿe bir pervāne dem-sāz

Dir iy maẓlūm ḳuş ne ḫoş yanarsın
Meger cān ṣuyına oda ḳanarsın

Çü naḳd oldı saña bāzār-ı dīdār
ʿAceb mi cāndan olursañ ḫarīdār
[…]
Benem ʿāşıḳ ki virsem yüz dil ü cān
Degül vaṣla görürven hecre erzān

Çü cānān nūrı şevḳine uçarsın
Niçün bir şuʿle zaḫmından ḳaçarsın

Şol od eline virmişem yaḳam ben
Ki gelse yidi ṭamuyı yaḳam ben (Şeyḫī, HŞ., s. 201-204)

Şirin bütün gece bu şekilde ağlayıp inledikten sonra sabah olur. Seher vakti derdine derman vermesi için Allah'a dua etmeye başlar. Şirin Allah'a yalvarışlarında aşk yüzünden yaşadığı sıkıntıları, yalnızlık ve yar hasretinin dayanılmazlığını bir bir dile getirir:

Ḫudāvendā żaʿīf ü ḫˇār u zārem
Şerümden işigüñde şermsārem

Gicem nevmīd ṣubḥından ḳaradur
Günüm ḥasret düninden pür-belādur

Ne vardur ṣabr itmege mecālüm
Taḥammül ḳılmaġa ne ḳaldı ḥālüm

Taġı ḳılca ḳomaz bu derd gerdi
Ne çeksün ḳılca cānum taġca derdi

İlāhī ġam yolın pāyāna irgür
Eritdi derd odı dermāna irgür

İrür bir ḳaṭre deryā-yı keremden
Beni ḳurtarıvir ġarḳ-āb-ı ġamdan (Şeyḫī, HŞ., s. 204-205)

Niyāz idüp Ḫudā'ya ṭutdı yüzin
Didi Ḥaḳ'dan yaña döndürdi yüzin
[…]
Benem bir gūşede derde giriftār
Ġarīb ü zār u ser-gerdān u bī-yār

Eliyle kendüzin ṣalmış kemende
Ayaġıyla gelüp düşmiş bu bende

Esīr-i dil-ber-i nā-mihrbānam
Giriftār-ı belā-yı nā-gehānam

Ṭolu sevdā-yı ʿaşḳ ile mizācum
Ne bīmāram ne bulınmaz ʿilācum

Ġam-ı hecriyle gerçi bī-ḳarāram
Viṣāline velī ümmīdvāram

Dil ucından ṣataşdum bu belāya
Dil uġratdı beni bu ibtilāya

Bu bī-dāduñ Ḫudā'ya dād elinden
Dil-i şūrīdenüñ feryād elinden

Çü serv āzād iken bustān içinde
Esīrem şimdi sengistān içinde

Rikābumda yürürken bunca yoldaş
Benem şimdi ḳara ṭaşda ḳuru baş

Bu ʿār içün dökerven rūz u şeb yaş
Özümi ḫān iken ḳıldum ḳaravaş

Gice gündüz ḥużūrum yoḳ bu ġamdan
Ecelsüz ölmelü oldum elemden

Ḫudāyā ben ḳula irgür ʿināyet
Benüm bu ġamlarum bulsun nihāyet

Benüm bu cānumı cānāna irgür
Dükenmez ġuṣṣamı pāyāna irgür (Rıḍvān, HŞ. s. 426-427)

Şirin'in dağ başındaki kasrında hem sevdiğinden hem insanlardan uzak olmaktan duyduğu üzüntü ve çaresizlik Kutb ve Fahrî'nin mesnevilerinde de anlatılmıştır.[469]

II. II. 1. 2. 4. 9. Dile Düşme

Ferhad u Şirin mesnevilerinde Şirin Husrev'in evlenme teklifini kabul etmediği için Husrev Mehin Banu'ya ve halkına savaş açmıştır. Husrev'in zulmü yüzünden perişan olan halk, bütün bunların sorumlusu olarak Şirin'i görmektedir. Husrev bu sırada Ferhad'ı yakalayıp hapsetmiştir. Hem Ferhad'dan ayrı düşmek hem de halkın diline düşmek Şirin için bu aşkın en büyük mihnetlerindendir. Ancak Şirin Ferhad'a yazdığı mektupta onu bir kere daha görebilmek için tüm bu mihnetlere katlanmaya razı olduğunu şöyle ifade eder:

Pes itdüm ʿaşḳ içinde sırrumı fāş
Ya iltem başa işi yā virem baş

Çü çāk itdüm ġamuñdan perdemi ben
Geçürem nāleyile her demi ben

Çü ṭutdum derd-i ʿaşḳuñ pīşesini
Uşatdum nām u nengüm şīşesini
[…]
Ne tenhā ben esīrem dehr içinde
Benüm öcümden il gün ḳahr içinde

Düşen düşmen eline oldı bī-cān
Ḥaẕerden ḳurtılan eyler dilin ḳan

Ḳo ḫalḳuñ ṭaʿn u levm ü bed-duʿāsın
Ḳulından yine Ḥaḳ ṣavsun belāsın

Ṣurāḥīveş il içre ser-nigūnam
Lebi ḫandan gözi yaş baġrı ḫūnam

[469] bk. Ḳuṭb, HŞ., s. 362-366; Faḫrī, HŞ., s. 436-438.

Gün olmaz kim bu ġamdan ben dil-efgār
Helāküm itmeyem maḳṣūd ṣad-bār

Ḳılup vaṣluñ ümīẕi līki ilḥāḥ
Ḳoyup teʾḫīre cengüm eyler ıṣlāḥ

Velī yüz bunca olsa derd ü miḥnet
Ne miḥnet ṣad-hezār āṣūb u şiddet

Yiterdi gün yüzüñ bir daḫı görsem
Yoġ idi ġam baña min-baʿd ölürsem (Lāmiʿī, FŞ., s. 371-372)

II. II. 1. 2. 4. 10. Şirin'in Ferhad'ın Ölümüne Yas Tutması

Husrev ü Şirin mesnevilerinde Husrev gibi Ferhad da Şirin'in âşığıdır. Ancak Şirin'in aşkla bağlı olduğu kişi Husrev'dir. Ferhad u Şirin mesnevilerinde ise aşkın kahramanları Ferhad ile Şirin olduğu için Ferhad'ın ölümünün Şirin üzerindeki etkisi farklılık gösterir. Husrev ü Şirin mesnevilerinde Şirin kendisini samimi bir aşkla seven, iyi bir insanın ölümüne yas tutarken; Ferhad u Şirin mesnevilerinde aşkla bağlı olduğu, her şeyden çok sevdiği kişiyi kaybetmenin yasını tutar. Dolayısıyla burada aşkın belki de en büyük mihneti olan sevdiği kişiyi kaybetmenin acısını yaşayan Şirin'in yasından söz edilecektir.

Ferhad'ın hazin bir şekilde öldüğünü duyan Şirin yasa boğulur. Hatta Ferhad'ın yokluğuna dayanamaz ve kendini öldürmek için çeşitli yollara başvurur. Ancak Mehin Banu etrafına gözcüler koyduğu için başaramaz. Günleri Ferhad'ın yaşadığı sıkıntıları anıp ağlamakla geçer:

İtip miñ zaḫm cism-i derdnākin
Tilep elbette ḳılmaḳ öz helākin

Niçe ḳatle tilep zehr-i nihānī
İçe almay çü il fehm eylep anı

Küyerge eylep āteşgeh sarı meyl
Müyesser bolmayın çün añlaban ḫayl

Ḳoyup Bānū kiçe kündüz nigehbān
Anıñ dik kim büt etrāfıda ruhbān

Bolup ʿāciz ol aynı asramaḳdın
Ḫayālin laḥẓa laḥẓa añlamaḳdın

Perī andaḳ bolup dīvāne peyvend
Ki cismidin üzüp tiş birle pür-kend

Dem-ā-dem nāle vü ġavġāsı tınmay
Pey-ā-pey āh u vāveylāsı tınmay

Diben Ferhād u tartıp eyle feryād
Ki tartıp hecridin feryād-ı Ferhād

Gehī ġurbetde ḥāl-i zārın aytıp
Eʿādī mekridin āzārın aytıp

Gehī taʿrīf idüp ḥüsn-i cemālin
Veḳār u hūş u ferheng ü kemālin

Gehī dip zār u nevmīd ölmegidin
Çikip hicrān-ı cāvid ölmegidin

Gehī ḳoşmaḳda maẓlūmum dip anı
Esīr ü zār u maḥrūmum dip anı

Ḫayāli birle tün ü kün maḳāli
Maḳāli birle ay u yıl ḫayāli (Nevāʾī, FŞ., s. 464-465)

Lamiî'de de Şirin büyük bir yas tutmaktadır. Ancak Nevâî'de olduğu gibi bu acıyla intihara kalkıştığından söz edilmez. Her an Ferhad'ı anıp ağlamaktan gözünde uykudan eser kalmamış, yüzünün rengi solmuş, beli bükülmüştür. O derece üzgündür ki kimi zaman tırnaklarıyla yüzünü parçalar, saçını başını yolar. Hatta böyle yaşamaktansa ömrünün kısalması için saçlarını keser. Bir de Ferhad'ın yaşadığı sıkıntılar aklına geldikçe acısı daha da büyür. Günleri ah edip ağlamakla geçer:

Ḫuşūsā ol ruḫı gül ḳaddi şimşād
İdüp bülbül gibi her laḥẓa feryād

Sehī servini çenber eyledi derd
Güli oldı elemden lāle-i zerd

Cemāli bedrine irüp tekeddür
Şeb-i zülfi gibi buldı tekessür

Diyār-ı Rūm'ı Çīn itdi ġam ile
Ṣaçı müşgini yoldı mātem ile

Yıḳıldı çeşmi üzre ḳaşı ṭāḳı
Ġam-ābād oldı ḥüsninüñ revāḳı

Lebinüñ rengi oldı keh-rübā reng
Ruḫı āyīnesi mihr-i semā reng

Gülinüñ yile vardı ferr ü ābı
Mukaḥḥal nergisinüñ gitdi ḫ̌ābı

Kesüp zülfini dirdi ʿömr-i nā-ḫoş
Ḳışalmaḳ yigdür olmaḳdan müşevveş

Mehinde ḍarb-ı ġamdan nīl olup ḫūn
Bulutda yaraşur dirdi ḳara gün

Ṣaçup eşkin ḳılurdı nāle her şeb
Ḳıyāmetdür dökilsün dirdi kevkeb

Añup aġlardı ḥāl-i zārın anuñ
Belā vü miḥnet ü āzārın anuñ

Gehī taʿrīf idüp ḥüsn ü cemālin
Vaḳār u hūş u ferheng ü kemālin

Gehī iderdi maẓlūmum diyüp āh
Esīr ü zār u maḥrūmum diyüp āh (Lāmiʿī, FŞ., s. 399)

II. II. 1. 2. 4. 11. Şirin'in Husrev ile Evlenmeyi Kabul Etmek Zorunda Kalması

Ferhad u Şirin mesnevilerinde Şirin Husrev'in evlenme teklifini kabul etmeyince Husrev Mehin Banu'ya ve halkına savaş açmakla kalmamış, para karşılığı tuttuğu kocakarının hilekârlığı ile Ferhad'ın ölümüne sebep olmuştur. Ferhad'ın ortadan kalkmasıyla Husrev Şirin'i Banu'dan tekrar ister. Ferhad artık yaşamadığı ve halk Husrev'in Banu'ya olan düşmanlığı yüzünden perişan olduğu için Banu çaresiz kalır ve Husrev'in bu teklifini kabul etmenin doğru olacağını düşünür. Bu düşüncelerini Şirin'e söyler. Şirin de Ferhad olmadan yaşamanın yaşamak olmadığını, hiç olmazsa perişan halkın refahı için bu teklifi kabul edeceğini söyler. Tıpkı Banu gibi Şirin de duygularını bir kenara bırakıp mantıklı davranmayı tercih eder ve sevmediği hâlde Husrev'le evlenmeyi kabul eder. O bu kararı vermekle Ferhad'a vefasızlık değil, halkın kurtuluşu için fedakârlık etmiştir.

Şirin Husrev'in evlilik teklifini kabul ettiğini Mehin Banu'ya şöyle bildirir:

Didi Şīrīn ki ey ḳūt-ı ḥayātım
Digümdur gerçi māniʿdur uyatım

Maña çüft ol ulusnıñ ferdi irdi
Ki köñlüm ḳūtı anıñ derdi irdi

Çü kiçti çüftdin ol ṭāḳ-ı āfāḳ
Niçük min çüft közley ol barıp ṭāḳ

Vefā ehli işi mundaḳ bolur mu
Vefā eyler kişi mundaḳ bolur mu

Firāḳıda bu künlük tañlalıḳmin
Ġamıdın eyle kim susız balıḳmin

Balıḳ ḥāli bu bolġay sudın ayru
Ki talpınmaḳdın ölgey isteben su

Anıñ hecride talpınmaḳ işimdur
Çü talpındım ölüp tınmaḳ işimdur

Maña çün yoḳ tiriglikniñ felāḥı
Siz eyleñ olça bolġay il ṣalāḥı

Ulusḳa köp şikenc ü renc birdim
Min erçi birmedim bāʿiṣ min irdim

Tiriglikde ḫod ittim ilni nā-şād
Ölerde bārī itmey ẓulm u bī-dād (Nevāʾī, FŞ., s. 466-467)

Görüp bu ḥāleti Şīrīn-i pür-şūr
Didi ey ḫāk-i pāyı çeşmüme nūr

Beni ḳo kim firāḳ-ı yār-ı ġam-ḫˇār
Ḳılupdur gice gündüz işümi zār

Belā naḫcīriyem ṭopraġa düşmiş
Ġanīmet ḳuşca cānum aġa düşmiş

Benüm işüm bugünlük ṭañlalıḳdur
Firāḳından dilüm ṣusuz balıḳdur

Derūnum derd-i yār almışdur el-ḥaḳ
Ḥayātumdan ramaḳ ḳalmışdur ancaḳ

Bu ġamdan cānumuñ yoḳdur felāḥı
Siz eyleñ ol ki ḫalḳuñdur ṣalāḥı

Öcümden oldı rencān ḫalḳ-ı ʿālem
Ne rencān cān u dilden zār u pür-ġam

Baḳarken gözlerüm olsunlar āzād
Ki uş gitdüm ḳılalar ḫayr ile yād (Lāmiʿī, FŞ., s. 400)

Şirin Husrev'le evlenmeyi kabul etmiş ancak henüz evlenmeden Husrev'in oğlu Şiruye Şirin'e âşık olmuş, hem Şirin'le evlenebilmek hem de tahta geçebilmek için babası Husrev'i öldürmüştür. Böylece Şirin'e âşık olan Husrev de tıpkı Ferhad gibi Şirin'le vuslatı yaşayamadan ölmüştür.

II. II. 1. 2. 4. 12. Şirin'in Ferhad'ın Ölümüne Dayanamayıp Ölmesi

Şirin Ferhad'ın ölümünün hemen ardından Husrev'in teklifi üzerine halkın daha fazla zulüm görmemesi için onunla evlenmeyi kabul etmiş fakat Şiruye'nin Husrev'i öldürmesiyle bu evlilik gerçekleşmemiştir. Şiruye Husrev'in oğludur. Şirin'i ilk görüşte ona âşık olmuş bu yüzden hem Şirin'le evlenebilmek hem de babasının tahtına geçebilmek için Husrev'i öldürmüştür. Şiruye babasını öldürdükten sonra Banu'dan Şirin'i ister. Şirin kurnaz davranır ve bu teklifi kabul etmiş görünerek birtakım şartlar öne sürer.Öncelikle tutuklu bulunan Şapur'un serbest bırakılmasını ister. İkinci şartı ise Ferhad için bir süre yas tutup ona olan vefasını göstermek ve böylece Ferhad'ın aşkından tamamen kurtulmaktır. Şirin'in bu şartları öne sürmekteki amacı, kendisi ölmeden önce Şapur'un kurtulmasını sağlamak ve yas bahanesiyle kendini öldürerek Ferhad'a ebedi olarak kavuşmak, ondan başkasına yar olmamaktır. Hem de babasını öldüren Şiruye'den intikam almış olacaktır. Şiruye Şirin'in bu isteklerini kabul eder.

Serbest kalan Şapur Ferhad'ı öldüğü yerden alıp Şirin'in kasrına getirir. Şirin Ferhad'ın bulunduğu odaya giderken bir süre yalnız kalmak istediğini söyler. Bu sırada Banu'ya olacakları haber verir. Kendisi öldükten sonra kimsenin üzülmemesini, bunu Ferhad'a olan sadakatinden ve vefa duygusundan dolayı yaptığını söyler. Odaya girince Ferhad'ın yanına uzanıp ruhunu teslim eder.

Çü mehveş bildi kim ni iş açılmış
Niçük mihmān şebistānıġa kilmiş

Yüzi ol müjdedin gül dik açıldı
Ḳopup mihmān-serāġa ʿazm ḳıldı

Ki mihmānıġa ḳılġay mīzbānlıḳ
Dimey kim mīzbānlıḳ cān-fişānlıḳ

Bi-küllī refʿ olup renc ü melāli
Semāʿ eylep sürūd aytıp viṣāli

Didi Bānū'ġa budur iltimāsım
Ki bir dem tutmaġaylar ḫalḳ pāsım

Ki ol yārī ki maḥrūm irdim andın
Toyup irdim ġamıda ḫaste cāndın

İşitken birle kim Şīrīn ölüptur
Miniñ derdimdin ol miskīn ölüptur

Vefādı ḳılmamış ʿaşḳımda taḳṣīr
Bu dem nevbet maña yitmiş ni tedbīr

Ger ol ʿaşḳımda ḥirmān birle kitti
Velī ʿaşḳı kemālin ṣābit itti

Maña hem bar idi ʿaşḳıda lāfī
Tilermin bolmaġay lāfım güzāfī

Vefāda ol öz inṣāfını almış
Ol eylep öz işin iş bizge ḳalmış

Ümīdim ol ki tiggey eyle ḥālet
Ki mihmāndın maña yitmey ḫacālet

Vefāsın cānda pinhān eylegeymin
Niṣār-ı maḳdemi cān eylegeymin

Egerçi bar idim Bānū'ġa yatlıḳ
Öler demde uyatlıġmin uyatlıḳ

Baḥillıḳ isteben yir öpti fi'l-ḥāl
Ḳılurġa ʿazm-i ḫalvet ḳoptı fi'l-ḥāl
[…]
Çü ol mehd içre kirdi serv-i gül-rū
Körer kim iltmiş mihmānnı uyḳu
[…]
Bu yañlıġ uyḳu körgeç serv-i çālāk
Anı hem-ḫˇābelıḳ ḳıldı hevesnāk

Ḳoyuban rūy-ber-rū dūş-ber-dūş
Bolup öz bī-dili birle hem-āġūş

Köñüldin şuʿlelıḳ āhī çıḳardı
Közi hem-ḫˇābe dik uyḳuya bardı

Ni uyḳu kimse andın ḳanmas uyḳu
Ḳıyāmetḳa digin uyġanmas uyḳu (Nevāʾī, FŞ., s. 480-483)

Lamiî'de Şirin Ferhad'ın yanında öleceğini Banu'ya bildirmez. Sadece Ferhad'ın naşı başında yalnız kalıp yas tutacağını söyler. Odada yalnız kaldığında Ferhad'ın naşına sarılarak ölür:

İrüp ol ġam-sarāya vālih ü zār
Girüp ḳapuyı fi'l-ḥāl itdi dīvār

İdüp ṣabrı gibi ġam ṭonların çāk
Götürdi perdesin mehdüñ ṭarabnāk

Baḳup gördi ki almış ʿāşıḳın ḫˇāb
Yatur ser-mest olup medhūş u bī-tāb

Nice ser-mestlik kim tā dem-i ṣūr
Ḳomış ayılmaġı ol çeşm-i maḫmūr

Güneş üstine irdi ser götürmez
Tenine cānı girdi dem getürmez

Görüp bu ḫˇāb-ı nūşı ol perī-ḫū
Aña daḫı heves düşdi bu uyḫu

Girüp ol mehd içine pīrehen çāk
Liḥāfın ʿāşıḳuñ açdı çālāk

Ḳoyup rūyına rūy u dūşına dūş
İdüp ol bī-dili cān ile āġūş

Çeküp cānı gibi baġrına ṣardı
Hemān bir āh idüp uyḫuya vardı

Ne uyḫu tā ḳıyāmet ḳanması yoḳ
Ṣabāḥ-ı ḥaşre dek uyanması yoḳ (Lāmiʿī, FŞ., s. 410)

II. II. 1. 2. 4. 13. Şirin'in Husrev'in Ölümüne Dayanamayıp İntihar Etmesi

Husrev ü Şirin mesnevilerinde Husrev'le Şirin'in aşkı evlilikle mutlu sona ermişse de bir süre sonra Husrev'in Meryem'den doğan oğlu Şiruye tarafından öldürülmesi ile bu mutluluk sona erer. Şirin Husrev'in ölümünün ardından mateme bürünür. Bu acıya daha fazla dayanamayan Şirin, Husrev toprağa verilirken onun

mezarı başında yanında götürdüğü hançerle intihar eder. İki sevgiliyi aynı yere defnederler:

Bu ḥāletden olup āgāh Şīrīn
Çeker dilden sürūd-ı āh Şīrīn

Girībān pāre idüp eyledi āh
Didi derdā dirīġā vāy veyl āh

Aḳıtdı nergis-i sīr-āb jāle
Gül-i nesrīn semenden oldı lāle

Olup sünbülleri ġamdan siyeh-pūş
Palās-ı mātemi ṣalmışdı ber-dūş

İdüp bülbül gibi feryād u nāle
Gül üstine aḳıtdı ḫūn-ı lāle
[…]
Ḳabā-yı aṭlas-ı sebzi idüp çāk
Dökerdi sebze gibi üstine ḫāk

Ṣanavber gibi dil ṣad-pāre ḳıldı
Gül-i ter bigi yüzin yāre ḳıldı
[…]
Sirişki sīm oldı çihresi zer
Ṣadef gibi gözi pür-lüʾlüʾ-i ter
[…]
Sürüp ḫurşīd bigi ḫāke çihre
İderdi āhına āheng Zühre

Çü kesdi ʿanberīn-gīsū-yı pür-ḫam
Olur ʿömr-i dırāzı ʿālemüñ kem

Zenaḫdānını nāḫun ḳıldı pür-ḫūn
K’ide tābūta zīnet sīb-i gül-gūn
[…]
Siyeh bādām ile ḳılmaġa tezyīn
Gözin sürerdi geh tābūta Şīrīn

Müzeyyen ḳılmaġa gül-berg-i terden
Yüzin ururdı geh sūz-ı cigerden
[…]
İrişüp ḳabrine ġamgīn ü maḥzūn
İderler genc gibi ḫāke medfūn

Didi Şīrīn idüp feryād u zārī
Gözüm bir daḫı görsün rūy-ı yāri

Kefen açup yüzine oldı ḥayrān
İdüp ol ārzū-yı cānı seyrān

Didi ey dürc-i dürr-i nāb n'olduñ
Ki düşüp ḫākde nā-yāb olduñ
[…]
Seni ey gül-ʿiẕār-ı serv-i bālā
Nice ḳoyam bu zindān içre tenhā

Senüñle ḫoş görürdüm bu cihānı
N'idem ey ʿömr sensüz zindegānī

Birez mātem idüp feryād ḳıldı
Yolup kāküllerin ber-bād ḳıldı

Meger ol āftāb-ı sāye-perver
Götürmişdi kemer-bendinde ḫançer
[…]
Urup pehlūsını çāk itdi Şīrīn
Düşüp cān virdi yāri üzre miskīn
[…]
İdüp derd-i derūndan āh u zārī
İderler bir yire defn iki yāri (Celīlī, HŞ, s. 253-256)

Rıdvan'da Husrev'le Şirin evlendikten sonra mutlu günler geçirirken Husrev'in Meryem'den doğan kötü huylu oğlu Şiruye Şirin'e göz koymuştur. Husrev tacı ve tahtı bırakınca Şiruye tahta geçer. Husrev'i ayağından bağlayıp hayatından bezdirerek bir hazinenin içine hapseder. Husrev bu hapis hayatında Şirin'le birliktedir. Bir gece Husrev ve Şirin birlikte uyurlarken Şiruye gelip babasını hançerleyerek öldürür. Şirin sabah yanında Husrev'i ölmüş görür. Büyük üzüntüye boğulan Şirin hemen Husrev'in cenaze töreni için hazırlıklara başlar. Kendisi de gelin gibi süslenerek Husrev'in mezarı başında ölmeye hazırlanır. Fakat bu arada Şiruye'nin aşkını eskiden beri gönlünde sakladığını, ne söylerse sözünü tutmasını söyleyerek Şiruye'yi oyalar. Sarayı, Husrev'in tahtını ve eşyalarını yakıp yıktırır. Husrev'in giysilerini, kalan mallarını yoksullara sadaka olarak dağıtır. Sonunda Husrev'in cenazesi görkemli bir törenle mezara götürülür. Şirin Husrev toprağa konduktan sonra türbeye varır, onun yoluna can vermek için hançeriyle kendini öldürür. İkisi aynı mezara konulurlar. Şirin geride hiçbir şey bırakmayarak ve kendini öldürerek Şiruye'nin Husrev'i öldürmesinin intikamını almıştır. Ne

Husrev'den bir şey bırakmış, ne de ona yar olmuştur. O hayatı boyunca yalnızca Husrev'i sevmiş, onun ayrılığına katlanamayacağı için canına kıymıştır.

Rıdvan Şirin'in Husrev'in mezarı başında canına kıymasını şöyle anlatmıştır:

Çü girdi günbede yār-i vefādār
Görüp ḫalḳı ḳapusın yapdı nā-çār

Şehüñ yolında virmege serini
Ele aldı yüridi ḫançerini

Şehüñ zaḫmın açup yüzin urdı
Nigārīn de o yire ḫançer urdı
[…]
Şehen-şāhı nigār idüp der-āġūş
Yüzin sürdi yüzine dūş-ber-dūş

Bülend āvāz ile āh itdi bī-dād
Yitişdürdi cihān ḫalḳına feryād

Zihī Şīrīn ki şīrīn virdi cānı
Ḳodı ʿālemde bir nām u nişānı

Çü bu acılara döymedi Şīrīn
Niṯār itdi eliyle cān-ı şīrīn (Rıḍvān, HŞ. s. 528)

Şirin'in Husrev'in ani ölümü karşısında yaşadığı acı ve bu acıya tahammül edemediği için kendini öldürmesi Kutb, Fahrî ve Âzerî'nin mesnevilerinde de Rıdvan'da olduğu gibi anlatılmıştır.[470]

II. II. 1. 2. 5. EROTİKA

Husrev ü Şirin mesnevilerinde birbirlerini görmeden âşık olan Husrev ile Şirin ilk kez bir pınarbaşında karşılaşırlar. Şirin Husrev'in resmini görüp âşık olduktan sonra sabredemeyip, onu bulmak için Medayin yollarına düşmüştür. Bu yolculuk sırasında bir gün bir pınar görüp orada konaklar. Etrafta kimse yoktur. Yol yorgunluğunu üzerinden atmak için pınarda yıkanmaya karar verir. Giysilerini çıkarıp çıplak bedenine mavi bir peştemal sararak suya girer.

Ṣoyılur gibi ebr az az ḳamerden
Şeşer bendi ḳabā ile kemerden

[470] bk. Ḳuṭb, HŞ., s. 446-449; Faḫrī, HŞ., s. 478-481; Āẕerī, HŞ., yk. 56a-58a.

Çü ʿuryān oldı ol cism-i münevver
Ṣanasın cān yüzin açdı muṣavver

Ṭutup bir meyzer-i nīlī miyāna
Ṣuya girdi vü od urdı cihāna (Şeyḫī, HŞ., s. 62)

Şirin pınarda yıkanırken Ermen'e gitmekte olan Husrev de biraz avlanıp civarı dolaşmak için tesadüfen orada konaklar. Pınara doğru yaklaştığında, kim olduğunu bilmediği güzeller güzeli bir kızın yarı çıplak bir şekilde yıkanmakta olduğunu görünce, kızın büyüleyici güzelliğine hayran olur. Bütün vücudunu ateş sarar. Ne yapacağını bilemez bir hâlde kalakalır:

Görindükde şehe ol māh-ı dil-keş
Güneş olmışdı şeh yaʿnī pür-āteş

Dökilür gözleri yaşı maṭarvar
Ki yaʿnī burc-ı ābīde ḳamer var

Ne ṭurıbildi vü ne ḳonabildi
Ne ilerü ne geri dönebildi

Mecāli ḳalmadı ne av ne seyrān
Isırdı barmaġını ḳaldı ḥayrān (Şeyḫī, HŞ., s. 66)

O sırada saçları yüzünü kapattığı için Husrev'in bakışlarından habersiz olan Şirin, saçlarını gözünün önünden çekince kim olduğunu bilmediği bir gencin kendisini seyrettiğinin farkına varır. Utancından sudaki mehtap gibi titremeye başlar. Şirin'in utandığını gören Husrev edebe uygun davranmak gerektiğini düşünerek arkasını döner. Bu sırada Şirin hemen atına binip oradan uzaklaşır.

Belki de hikâyenin tasvir bakımından en canlı sahnelerinden biri olan bu sahnede, her ne kadar iki âşık birbirlerini tanımaksızın karşı karşıya gelmişlerse de Şirin'in eşsiz güzelliğinin cinsel çekiciliğinin Husrev'in ruhundaki etkisi vurgulanmak istenmiştir. Çünkü Şavur'dan Şirin'in güzelliğinin övgüsünü duyup âşık olan Husrev, ona kavuşmayı beklerken, kim olduğunu bilmediği bir kadının yarı çıplak bedeninin çekiciliği karşısında kendinden geçmiştir.

Husrev ve Şirin birbirleriyle tanıştıktan sonra zamanlarını av partilerinde avlanarak, çevgan oyunu oynayarak ve işret meclislerinde içki içip eğlenerek geçirmektedirler. İçki meclisinde eğlenirlerken sazende ve hanendelerin şarkılar

söyleyip gazel okumaları üzerine arzuları coşan âşıklar, bakışmaktan öteye gidemezler. Husrev ve Şirin'in karşılıklı bakışmalarla, cilveleşmelerle duygularını ifade etmeye çalışmaları şöyle anlatılır:

Şarāb u şāhlıġ u ʿaşḳ u cüvānī
Ḥuşūşā dilsitān hem dāstānī

Girü şūr ile Şīrīn-i dil-efrūz
Çekerdi dem-be-dem āh-ı ciger-sūz

Varur k'idüp dil ü cānını pür-tāb
Ḳıla kendüzini Pervīz'e pertāb

Nice kim şāh iderdi nāle vü āh
Cevābında ḳılur feryādlar māh

Ol itdükce cigerler cübbesin çāk
Bu ḫāk iderdi yüzin yire bī-bāk

Çi ger söylenmez idi şevḳ-i dīdār
Velī ġamzeyle iderlerdi bāzār

Ḥayādan çün ṭutıla ḳāl dili
Feṣāḥat bulur anda ḥāl dili

Kirişmeyle suʾāli vü cevābı
Biribirine ʿarż eylerdi ḥāli (Şeyḫī, HŞ., s. 112)

Yine başka bir gece Şirin'e duyduğu arzu ateşiyle yanan Husrev, bir yandan şarabını içerken bir yandan onun dudaklarını öpmeyi hayal eder. Cinsel arzuları son dereceye ulaşan Husrev'in Şirin'e bakışları da avını gözleyen aslan gibidir. Husrev'in bakışlarıyla ifade etmeye çalıştığı arzulara Şirin de aynı şekilde karşılık verir. İki âşık sözlerle ifade edemedikleri duygularını beden dili ile ifade ederler:

Şehüñ cānı hevā ceyşiyle pür cūş
İder deryāyı Şīrīn ẕevḳına nūş

Elinde ḳanı yaʿnī cām-ı laʿlīn
Gözinde cānı yaʿnī laʿl-i Şīrīn

Gehī iderdi ol cāmı tenāvül
Gehī ḳılurdı bu cānı tenaḳḳul

Mey-i telḫ eyledügince eṣerler
İder Şīrīn'e şīrāne naẓarlar

Dir idi ġamzesiyle nükteler tīz
Lebi mānendi ḫūn-ı şekker-āmīz

Girü remz ile añlardı ḫiṭābı
Bulurdı ḫaste cānına cevābı

Dil olup ġamzeler söyler ʿibāret
Kirişmeyle idişürler işāret (Şeyḫī, HŞ., s. 123)

Bir gün Aras ırmağı kıyısında meclis kurmuş eğlenirlerken meşelikten ansızın bir arslan çıkar. Herkes kaçışır. Husrev sarhoştur ve yanında ok ve kılıç olmadığı hâlde Şirin'in şevkiyle arslanın üzerine yürür ve yumruğuyla arslanı öldürür. Şirin Husrev'in bu kahramanlığını çok beğenir ve elini öper. Husrev "Şeker elden çok ağızda hoştur" diyerek buse ister ve öpüşürler. Bu öpüşmeler sarhoş oldukları zamanlarda fırsat bulduklarında devam eder. Ancak Şirin buna yalnızca sarhoşken izin verir:

Çü Şīrīn gördi ol şāh-ı dilīri
Nicesi yıḳdı bir yumruḳda şīri

Lebin cüllāb-ı taḥsīnden ter itdi
Elin öpüp şehüñ pür-şekker itdi

Melik de mühr açup teng-i şekerden
Ḳapar bir pāre ḳand ol nuḳl-ı terden

Ki bīmāruz bu şerbet bize ḫoşdur
Şeker elden daḫı aġızda ḫoşdur

El öpüp ben ḳulı ḳoyma günāha
Lebüñ ṣun k'ire müzd ü ḫayr şāha

Pes eyle ḳıldı būse şerbetin nūş
Ki ẕevḳinden melekler eyledi cūş

Ne şerbet kim bulursa ẕerresin ḫāk
Dirilüp ölüler ḳıla kefen çāk

Hem evvel nūş idi ol cām-ı ṣāfī
Ki ṣundı Ḫusrev'e Şīrīn-i ṣāfī

Egerçi ṣoñra çoḳ cām eyledi nūş
Velī k'itmedi ol ẕevḳi ferāmūş

Çün içdi ol iki ʿāşıḳ bu nūşı
Göge irürdiler cūş u ḫurūşı

Bulındı birbirinden çünki ruḫṣat
Gözedürlerdi ḫalvet vaḳt-i furṣat

Ḳaçan kim bulalar bir būse cāndan
Ḳaparlardı ne şeker yig cihāndan

Nice kim şāh-ı ḫūbān oldı huşyār
Uramaz idi şāhin ṣayda minkār

Ḳaçan kim bādeden ser-mest olurlar
Şeh ile būseye hem-dest olurlar

Çekerdi birbirin eyle kenāre
Ki iksinbir ṣanur iden neẓāre

İçinde ḳılduġınca ʿaşḳ odı cūş
Ḳılurdı şāhı bī-dehşet der-āġūş (Şeyḫī, HŞ., s. 116-117)

Buluşmalar sırasında fırsat buldukça öpüşüp koklaşan Husrev'in en büyük arzusu Şirin'le cinsel ilişkiyi yaşamaktır. Bu nedenle işret gecelerinde sabaha kadar uykusuz kalıp Şirin'i sarhoş bulduğu anda bu amacına ulaşmak için fırsat kollar:

Olur şeh her gice ṣubḥa dek bīdār
Gözedür gözleri envār-ı dīdār

Öküş gice bu işe pīşe ḳıldı
Hezārān fikr ile endīşe ḳıldı

Ki bir gice nigārīni bula mest
Meger irgüre gevher dürcine dest

Bulımaz bārī furṣat ol cihān-gīr
Ki maḳṣūdı nişānına ire tīr (Şeyḫī, HŞ., s. 123)

Sarhoşken öpüşmeye razı olan Şirin, halası Mehin Banu'nun bekâretini koruma, Husrev'den sakınma konusundaki uyarıları doğrultusunda iffetini koruma sorumluluğunun bilincinde olarak daima temkinlidir. Dolayısıyla Husrev kolladığı fırsatı bir türlü bulamaz.

Eğlence meclislerinde Şirin'le birlikte olma arzusu şiddetle artan Husrev daha fazla sabredemez. Mehtaplı bir gece içkiler içilip sohbetler edildikten sonra herkes uyumuş, Husrev ile Şirin yalnız kalmışlardır. Bu durumu fırsat bilen Husrev Şirin'i kucaklayıp onu çok arzuladığını, bu konudaki sabırsızlığını ve onunla birlikte olmak istediğini söyler:

Kenārına çeküp Şīrīn'i bī-bāk
Şehen-şeh ṣabr ṭonın eyledi çāk
[…]
Benem sensin ü degül kimse āgāh
Ḥaẕer ḳılmaḳ bu ḥadde niçün ey māh

Eger var ise ben miskīne çāre
Demidür k'oldı baġrum pāre pāre

Dökilmez yimiş içün açup etek
Iraḫdan derd ü ḥasret niceye dek
[…]
Ġanīsin al duʿāsın ben faḳīrüñ
Buyur kim ola ḫayruñ dest-gīrüñ (Şeyḫī, HŞ., s. 124)

Şirin Husrev'in bu isteğine razı olmaz. Sonra uykuya dalarlar. Husrev sabah erkenden uyanıp içmeye başlar. Cinsel arzuları son dereceye ulaşan Husrev bir taraftan içip bir taraftan yanında uyumakta olan Şirin'in lal ve şeftaliye benzeyen dudaklarını dişleyerek öpmeye başlar. Bu ateşli öpüşme esnasında iradesini yitirmiş bir hâldedir ve Şirin'in turunç ve nara benzeyen göğüslerine dokunmaya başlar. Şirin Husrev'in bu hoyrat tavırlarından rahatsız olur ve aslanın pençesinden kurtulup kaçan av gibi kaçar:

Ṭutardı cām-ı laʿl ü laʿl-i yāri
Düterdi nār-ı ḫadd ü ḥadd-i nārı

Ururken germ şeft-ālūya dendān
Ele girdi turunc u nār-ı pistān

Ṭutar ol iki nārı eyle muḥkem
K'olur gül-deste bigi pīç ü derhem

Öküş zūr itdi Şīrīn-i cihān-gīr
Ki şīrüñ pençesinden çıḳdı naḫcīr (Şeyḫī, HŞ., s. 128-129)

Husrev'in elinden kurtulan Şirin son derece öfkelenir. Kendisi istemeden asla sahip olamayacağını, onun gibi güçsüz bir kadına erkeklik taslayacağına gidip Behram'dan tacını ve tahtını geri almasını söyleyerek Husrev'i kovar:

Görür Pervīz'i tīz ü germ-ṣūret
Didi serdāne ṣūretden żarūret
[…]
Dürişüp kendüzüñe virme teşvīş
Ki benden gelmeyince olmaz ol iş

Ne bunca ben żaʿīfe erlenürsin
Nice bir ʿavrete ʿanterlenürsin

Baña ʿarż eyleyince ḳuvvetüñi
Şehā Behrām'a göster şevketüñi (Şeyḫī, HŞ., s. 129)

Şirin'in bu azarlaması karşısında gücenmekle birlikte gayrete gelen Husrev Şirin'e veda edip tahtını geri almak üzere oradan ayrılır. Böylece iki sevgili için uzun sürecek bir ayrılık dönemi başlar.

Husrev ile Şirin'in evlilik öncesi yaşadıkları erotik ilişkiler, Şirin'in bekâretini korumak zorunda olduğunu unutmaksızın yalnızca kaçamak sarılıp kucaklaşmalardan, öpüşüp koklaşmalardan ibarettir. Toplumsal değer yargılarına uygun olarak erkeğin bu türlü ilişkilerde ne kendini sınırlama ne de kadın gibi dile düşme kaygısı vardır. Aşkın en coşkun anlarında bile nefsine hakim olmak zorunda olan kadındır. Öyle ki Şirin de böyle arzularının doruğa çıktığı bir anda kendini tüm varlığıyla sevdiğinin önüne atmak istemişse de halasına verdiği söz aklına gelmiş ve duyguları ile değer yargıları arasında sıkışıp kalmıştır:

Şarāb u şāhlıġ u ʿaşḳ u cüvānī
Ḥuşūşā dil-sitān hem dāstānī

Taḥammül nitesi ḳala bu ḥāle
Muḥāl ola nefes ṣabr u mecāle

Varur k'idüp dil ü cānını pür-tāb
Ḳıla kendüzini Pervīz'e pertāb

Gene iderdi Bānū pendini yād
Yıḳıḳ ʿaḳl işine ururdı bünyād (Şeyḫī, HŞ., s. 112)

Çünkü bir genç kızın bir erkekle adının çıkması ve evlenmeden kendini erkeğe teslim edip bekâretini yitirmesinden daha kötü bir şey yoktur. Bu nedenle Şirin de bu ahlâkî değer yargıları doğrultusunda hareket eder ve tüm sevgisine rağmen cinselliği tam olarak yaşamaz, yaşamaya da izin vermez. Bir kadının cinselliği tam anlamıyla yaşaması nikâh şartına bağlıdır.

Husrev'le Şirin uzun süren ayrılıktan sonra nihayet vuslata ererler. Husrev Şirin'le evlenmeye karar verdiğini açıklayınca Şirin çok mutlu olur ve bir hayli içer.

Bu sevinç ve sarhoşlukla Husrev'le öpüşürler. Fahrî Husrev'in Şirin'in dudaklarına kondurduğu ateşli öpücüğü mıknatısın demiri kapmasına benzetir:

Çü Şīrīn Ḫusrev'üñ andın işitdi
Gülüp ol ṭolu ay Ülker işitdi

Feraḥdı süciden ḍolu ṭudaġı
Ki yüz sāḳīyi anuñ bir ayaġı

Ḳılurdı esrük ü bī-hūş belkim
Olurdı cürʿası yüz ʿaḳla ḥākim

Ṭudaġın şöyle raġbetle öperdi
Şu mıḳnāṭısca kim āhen ḳapardı (Faḫrī, HŞ., s. 461)

Husrev'in evlilik kararı almasından sonra Husrev'le Şirin görkemli bir merasimle nikâh ve düğün yaparlar. Düğün gecesi bezm kurulur. Şirin Husrev'e o gece içmemesini, dudaklarının tadının vereceği zevkle zaten mest olacağını söyler. Çünkü Şirin sarhoş birinin ne yaşadığının farkına varamayacağını, yaşadıklarını sabah rüya sanacağını düşünür. Oysa o, birlikte unutmayacakları bir zevk gecesi beklemektedir:

Çün ister idi Şīrīn nīk-nāmī
Viribir Ḫusrev'e pinhān peyāmı

Ki eyle cām var bāḳī bu gice
Yiter laʿlüm saña sāḳī bu gice

Nice bezmī-perestī meh-perest ol
Ḳo telḫ u şūrı şīrīn ile mest ol

Çü ser-ḫoşlıḳ odı başa ura dūd
Çi tāze et kebābı çi nemek sūd

Gice ser-ḫoş ne ẕevḳe kim bula yol
Seḥer ayılıcaḳ düş bigidür ol

Bir ol kim çün murādına bula dest
Ḳalaḳdan ḫālī olmaz çün ola mest (Şeyḫī, HŞ., s. 247)

Fakat Husrev çok mutludur, "meyden perhiz edilecek zaman değil" diyerek içer. Şirin onun sarhoş olup olmadığını anlamak için zifaf odasına bir kocakarı gönderir. Husrev bir tuhaflık olduğunu anlasa da sarhoşluktan kocakarıyı farketmez ve Şirin sanıp sevişmeye başlar. Kocakarı dayanamayıp çığlık atınca gerçeği anlar.

Şirin yaptığı bu latifenin ardından Husrev'in hâline güler. O gece uykuya dalarlar. Husrev sabah uyandığında yanında yatmakta olan güzeller güzeli Şirin'i görünce sevişmeye başlar. Böylece iki âşık muratlarına ermiş olurlar.

Husrev'le Şirin'in cinsel birleşmelerinin ayrıntılı biçimde anlatıldığı aşağıdaki parçalarda hemen bütün şairlerce aynı anlatım tarzı benimsenmiştir. Divan şairlerinin cinselliğe ilişkin anlatımlarında kullandıkları yaygın benzetmeliklerle[471] en müstehcen noktalar bile estetik bir şekilde ifade edilmiştir. Kutlar'ın da belirttiği gibi bu "benzetmeliklerin seçiminde kadının bakireliğini vurgulamaya dikkat ettikleri ve bu nedenle renk unsurunun öne çıktığı" göze çarpar:[472] "Ayrıca bu bölümde erkeğin ataklığını, gücünü, sahip olma duygusunu ve etkinliğini; kadının ise güzelliğini, baştan çıkarıcılığını, haz vericiliğini, zayıflığını ve edilgenliğini imleyecek ne kadar malzeme varsa art arda sıralanmış gibidir."[473]

Birazdan k'ire āṣār-ı sehergāh
Güneş bigi götürdi baş şehen-şāh

Cihān maḳṣūdını yanında gördi
Dü ʿālem ẕevḳini cānında gördi

Şehüñ gitmişdi ṣabrı vü mecāli
Ṭolaşmış ṣan çenāra serv ṭalı

Revān baġrına baṣdı cānı bigi
Yir itdi sīnede īmānı bigi

Girüp bustāna ol mestāne bülbül
Gül ile şekker eyledi tenaḳḳul

Pes andan urdı şeft-ālūya dişler
Öküş dirdi ter ü tāze yimişler

Gehī elmadan itdi nuḳl-sāzī
Gehī nār ile ḳıldı şīve-bāzī

Geh uçıġup şehüñ elinden ṭoġanı
Gügercinden diledi döke ḳanı

---

[471] Bu benzetmelikler hakkında daha geniş bilgi için bk. Usluer, Fatih, "*Aşk Mesnevilerinde Cinsellik Mazmunları*", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,Volume 2/4 Fall 2007, s. 795-822.
[472] Kutlar, s. 102.
[473] Kutlar, s. 102.

Gehī eyledi keklik şīve vü nāz
Geh itdi sīne-i şeh-bāza pervāz

Biraz kim ḳalʿa ceng oldı arada
Degüldür çāre illā mā-cerāda

Boyun virdi hem āḫir şīre āhū
Pür oldı mişede āvāz-ı yāhū

Bulur bir ḳalʿa şeh dürc-i muḳaffel
Degül ādem melekler urmamış el

İçi rūh-ı revāna ḳuvvet-i ḳūt
Ṭaşında mühr-i laʿl u ḳufl-ı yāḳūt

Çü teslīm eyledi dizdāra bürcin
Götürdi elmās ile şeh mühr-i dürcin

Ṣabā ter ġoncayı ider bigi çāk
Ya açar perde-i lüʾlüʾi ḫakkāk

Meger Ḫıżr idi dün ẓulmet siyāhı
Ki ṣaldı çeşme-i ḥayvāna māhī

ʿAḳīḳīn mīli sīmīn sürmedāna
Çü girdi çekdi cevher ʿayn-ı cāna

Dimezven kim nişāna tīr urdı
Şeker tengine cūy-ı şīr urdı

Ḳavışdı cāna cān u derde dermān
Ṣanasın ḫātemin buldı Süleymān

Ṣadefden şāḫ-ı mercān itdi mehdi
K'ola od u ṣuyuñ bir yirde ʿahdi

ʿAceb reng oynadı ol āteş ü āb
Ki naḳş oldı döşek şengerf ü sīm-āb

Zihī iksīr k'ol Ḫallāḳ-ı ekber
Düzer zībaḳdan insān bigi gevher

Ḳılup ay gün biribirin der-āġūş
Yaturlar üç dün ü gün mest ü medhūş (Şeyḫī, HŞ., s. 250)

Ṣaçıyile ṣınuḳ göñlini ṣardı
Başup baġrına dildārını ṣardı

Çü girdi bāġına dirdi yimişler
Zenaḫdānı bīhine urdı dişler

Gehī şeftālūsın gāh almasını
Bilürdi cānına cān almasını

Eliyle sünbülin çözüp ṭarardı
Turunc ile enārını direrdi

Ḥişārına birez kim virdi eklik
Depidi ṣanki bāz altında keklik

Çü keklik gerçi bāz öñince ḳaçdı
Velī şeh ḳalʿanuñ ḳapusın açdı

Ser-i engüşt irişüp laʿl-i mey-gūn
Ser-i engüşt-i şāhı ḳıldı pür-ḫūn

Çü buldı rişte sin sūrāḫ-ı sūzen
Açıldı şāh içün bir ʿālī revzen

Çü mīl-i şeh ḳoyuldı sürmedāna
Yitişdürdi żiyālar çeşm-i cāna

Bulut gibi şehen-şāh dökdi çün dür
Dür ile oldı ol sīmīn-ṣadef pür

Çün oldı ol ġonca-i raʿnā şükufte
Şehüñ elmāsı ḳıldı dürri süfte

Açıldı ḥoḳḳa-i yāḳūt u mercān
Şehen-şāhuñ ḳatıldı cānına cān

Murād-ı cānını buldı şeker-rīz
İrişdi göñlinüñ kāmına Pervīz (Rıḍvān, HŞ. s. 504-505)

Ser-āġūş idüp ol serv-i revānı
Baṣar baġrına ol ārām-ı cānı

Alup kām-ı dil ol ġonca-dehenden
Tenaḳḳul eyledi sīb-i ẕeḳandan

Ki itdi zülf-i yārı boynına ṭavḳ
Olup bir ḳumri-yi gūyā-yı pür-şevḳ

Gehī sünbül ḳoḳuladı gehī gül
Ki itdi laʿl-i pür-şekker tenaḳḳul

Geh itdi boynına ḳolın ḥamāyil
Geh oldı şāḫ-ı gül şimşāda māyil

Geh aldı dad laʿl-i pür-şekerden
Geh emdi şehd ol ḫurmā-yı terden

Ṭolaşdı birbirine serv ü sünbül
Ḥicāb olımadı pīrāhen-i gül

Ṭutardı şāh bir nārenc-i zerrīn
Mücevvef līk müşg-i ʿanber-āgīn

Ḳoyup nārenc aldı nār-ı pistān
Ki oldur şīve-i Şīrīn-i bustān

Şikār u ṣayda meyl itdükce şeh-bāz
Birez itdi kebūter şīve vü nāz

Çün ol āhū-yı Çīn rām oldı şīre
El urdı nāfe-i müşgīn ḥarīre

Açup mercānla dürc-i güher ol
Deler elmās ile lüʾlüʾ-yi ter ol

Kilīd-i laʿl açar ḳufl-ı sīmīn
Olur ol sīm dürci gevher-āgīn

Ṣaçup ebr-i tenāsül dāne-i dür
Olur dür-dāneden sīmīn ṣadef-pür

Ḥarīm-i gülşene ṣan revzen itdi
Nihāl-i bāġ-ı cānı sūsen itdi

Ṣurāḥīden çü ṭoldı çü cām-ı gül-gūn
Ṣaçıldı ḳaṭre ḳaṭre cürʿa-i ḫūn

Yaturlar leb-be-leb ol iki dil-ber
Ḳarışup birbirine şīr ü şekker

Biribirin der-āġūş eylediler
Şekerden būseler nūş eylediler (Celīlī, HŞ, s. 244-245)

Husrev ile Şirin'in gerdek gecesinde yaşadıkları vuslat Kutb'da ve Fahrî'de de yukarıda verilen örneklere benzer şekilde tasvir edilmiştir.[474]

[474] Ḳuṭb, HŞ., s.422-428; Faḫrī, HŞ., s. 464-466.

II. II. 1. 2. 6. VUSLAT

Husrev'le Şirin arasında uzun süren ayrılık, Husrev'in Rum'a gidip kayserin kızı Meryem'le evlenmesiyle başlamıştır. Her daim aşkına sadık kalan Şirin, Meryem'in ölümünden sonra tekrar bir araya gelebilmek için özür ve yalvarışlarını eksik etmeyen Husrev'i bir türlü affedememiştir. Husrev'in bütün yalvarışlarına vefasızlığını yüzüne vuran sözlerle karşılık vermiştir. Hatta Husrev yalvarmak ve kendini affettirmek üzere kapısına kadar geldiğinde bile kapılarını açmamıştır. Şirin Husrev'in muradına kolayca ererse onu bırakacağını düşünerek ihtiyatlı davranmaktadır. Arzusunun artmasını ve büyük bir merasimle nikâh ve düğün yapmasını istediği için Husrev yalvardıkça o nazlanır. En sonunda bundan böyle nikâh ve düğün olmaksızın kavuşmanın mümkün olamayacağını söyleyerek Husrev'i huzurundan geri çevirir:

Ki olmayınca ortamuzda kābīn
Celāl-i dīn ü erkān ile āyīn

Ne deñlü şāh-ı heft-iḳlīmse aduñ
Tamām olmayısar benden murāduñ (Şeyḫī, HŞ., s. 225)

Aramuzda senüñle ʿaḳd-i şerʿī
Ulu kābīnile ḳānūn-ı merʿī

Bu didüklerüm olmayınca olmaz
Senüñ göñlüñ murādın şimdi bulmaz (Rıḍvān, HŞ. s. 461)

Husrev her karşısına çıktığında onu sitem dolu sözleriyle yaralayan Şirin yaptığına pişman olur. Sonunda dayanamayıp Husrev'in otağına gider. Şavur'a olan biteni anlatır ve Husrev'in hasretine dayanayıp geldiğini söyleyerek ondan iki şey ister. Biri Husrev için bir işret meclisi kurup Şirin'i bir köşede gizlemek, ikincisi Husrev'in nikâh yapmasını sağlamaktır. Şirin'in Şavur'la yaptığı bu işbirliği ile iki âşık için vuslata giden yol açılmıştır.

Şavur Şirin'in bu isteklerini gerçekleştirir. Bezm kurulur Şirin otağ içinde saklanır. Nigisa Şirin dilinden, Barbed Husrev dilinden çalıp söylerken Şirin dayanamayıp gizlendiği yerden bir ah eder. Husrev Şirin'in ahını duyup otağa girer. Husrev'i karşısında gören Şirin yüzünü yere sürüp özür diler. İki sevgili kucaklaşırlar:

Şu resme ḳıldı āh ol serv-i āzād
Ki ol āh ile düşdi şāha feryād

Çü irdi Ḫusrev'e āvāz-ı Şīrīn
Olur yüz sūz ile dem-sāz-ı Şīrīn

Çü Ḫusrev ṣabr ṭonın eyledi çāk
Bu ṣavta ḳarşu atıldı ṭarabnāk

Ṭurup taḫtından itdi ʿazm-i ḫargāh
İrişdi yil bigi Şāvūr-ı āgāh

Pes açdı şuḳḳa-i ḫargāhı Şāvūr
Ki şevḳinden tecellī ḳıldı ol nūr

Ḫırāmān yüriyüp ol serv-i gül-pāş
Şeh-i şimşād ayaġına ḳodı baş

Çü şeh devlet başın pāyında gördi
Saʿādet oḳını yayında gördi

Elif lām idüp oldı yāra pā-māl
Ṭolaşdı lām elifveş ol iki dal (Şeyḫī, HŞ., s. 240)

Bu kucaklaşmadan sonra Husrev Şirin'i öpmek ister. Şirin huzursuzluğunu belli eder. Şavur hemen duruma müdahale eder ve Şirin'in bu güne kadar iyi adla yaşadığını ve adının kötüye çıkmaması için böyle davrandığını söyler. Husrev Şirin'in bu iffetli davranışından memnun olur ve nikâh ve düğüne kadar ona el sürmeyeceğine yemin eder. Böylece Husrev nikâh ve düğün kararını Şirin'e ilan etmiş olur. Şirin Husrev'in bu kararına çok sevinir:

Begendi cān ile ol şīveyi şāh
Ki ʿiffet dost olur cān āgāh

Pes itdi ʿahdi çoḳ ḳıldı yemīni
Ki dil-ber cāndan ırsun dil ġamını

Ki tā ben ḳılmayınca ʿurs u āyīn
Hezārān ʿizzet ile ʿaḳd u kābīn

Olursa mihr ile cān ʿuḳdesi ḥal
Ḳomazven dürc-i gevher mührine el

Bu ḳavl-i ʿahde şādān oldı Şīrīn
Gülüp gösterdi mehden ʿıḳd-ı Pervīn[475] (Şeyḫī, HŞ., s. 240-241)

[475] ʿıḳd-ı Pervīn: ʿaḳdi Pervīn M.

Murādını çü māhuñ bildi Pervīz
Geçürdi māhını ol varṭadan tīz

Nigārile idişdi ʿahd ü peyvend
O peyvend üstine çoġ itdi sevgend

Ki olmayınca erkān ile āyīn
Ara yirde ḳılınmayınca kābīn

Şehen-şāh itmeye ol dürri sufte
Ṭura mühriyle ġonca nā-şükufte

Bu ʿahdi işidüp şād oldı Şīrīn
Ḥużūr ile oturdı ol nigārīn

Gülüp gül bigi şād oldı açıldı
Dehānından gene dürler ṣaçıldı (Rıḍvān, HŞ. s. 487-488)

Bundan sonra yedi gün yedi gece işret yaparlar. Sonunda Husrev düğüne kadar beklemesi için Şirin'i kasrına geri gönderir. Kendisi de Medayin'e gider.

Husrev Medayin'de kararını ülkenin ileri gelenleri ve büyüklerle müşavere eder. Düğün tarihi belirlenir. Husrev görkemli bir törenle ve büyük bir kalabalıkla Şirin'in kasrına gider ve onu Medayin'e getirir. Mecusî geleneklerine uygun bir şekilde nikâh yapılır:

Medāyin şehrini itdi mehr-i Şīrīn
Nigār u naḳş ile büt-ḫāne-i Çīn

Ferīdūn taḫtına irdi ṣanki Cemşīd
Ve yā geldi ḥamel burcına ḫurşīd

Yirine yitdi çün her resm ü āyīn
Olur mūbedler erkānınca kābīn (Şeyḫī, HŞ., s. 247)

Çü girdi ḳaṣr-ı Müşkūy'a nigārīn
Şehüñ ḳıldı sarāyın ḫane-i Çīn

Ṣanasın cāmına ṭuş oldı Cemşīd
Ya irişdi ḥamel burcına ḫurşīd

Gelüp gösterdiler mūbedler āyīn
Nigāra ḳıldılar ol demde kābīn (Rıḍvān, HŞ. s. 499)

Husrev ile Şirin'in nikâh ve düğünle gerçekleşen vuslat serüveni Kutb ve Fahrî'nin mesnevilerinde de Şeyhî ve Rıdvan'ın mesnevilerineki gibi anlatılmıştır. [476]

Celilî'de Meryem öldükten sonra Şirin'e tekrar dönmesi için bir engel kalmadığını düşünen Husrev, Şirin'le evlenmeye karar verir. Burada Husrev'in nikâh kararı almasında Kutb, Fahrî, Şeyhî ve Rıdvan'da olduğu gibi Şirin'in bir müdahalesi yoktur. Husrev'in bu kararı üzerine gerekenler yerine getirilerek nikâh yapılır. Böylece iki sevgili vuslata ereler:

Meger bir gün Pervīz-i cihāndār
Görür gitmiş çemenden zaḥmet-i ḫār
[…]
Ṣalāḥ-ı kār anı gördi Ḫusrev
Ki māha ṣala ol ḫurşīd pertev

Gül-i ter ʿandelībe hem-dem ola
Semen nesrīne yār u maḥrem ola

Ola Şīrīn-i pür-sükker ḥelāli
Gide telḫ-i mey-i ġamdan melāli

Buyurdı pādişāh-ı heft-iḳlīm
Ki göre sāʿat-i saʿd- ehl-i taḳvīm

Dirilüp encüm-i gerdūn-ı temkīn
İderler mihr ü māha ʿaḳd-i kābīn (Celīlī, HŞ, s. 240)

Nikâhtan sonra iki sevgili gerdeğe girerler (bk. Erotika)

Âzerî'nin *Husrev ü Şirin*'inde iki sevgilinin nasıl evlendiklerinden söz edilmemiştir. Ancak hikâyenin sonunda Husrev'le Şirin'in vuslata erip mutlu günler geçirdikleri sırada Husrev'in, kötü kalpli oğlu Şiruye tarafından öldürüldüğünden söz edilmektedir.

Ferhad u Şirin mesnevilerinde Ferhad Husrev tarafından öldürüldüğü için iki sevgili vuslata erememiştir. Ancak Şirin Ferhad'ın ölüm acısına dayanamadığından onun naşı başında can vererek ölümle vuslata ermiştir. [477] (bk. s. 648 Şirin'in Ferhad'ın Ölümüne Dayanamayıp Ölmesi)

[476] bk. Ḳuṭb, HŞ., s. 416-422; Faḫrī, HŞ., s. 461-466.
[477] bk. Nevāʾī, FŞ., s. 482; Lāmiʿī, FŞ., s. 410.

II. II. 2. YARDIMCI KADIN KAHRAMANLARIN PSİKOLOJİK ÖZELLİKLERİ

II. II. 2. 1. MEHİN BANU

II. II. 2. 1. 1. Akıllılık / Bilgelik

Mesnevilerde Şirin'in teyzesi ya da halası olduğu bildirilen Mehin Banu, Ermen diyarının kadın hükümdarıdır. Şavur Husrev'e Ermen diyarını överken hükümdarının son derece akıllı ve bilge bir kadın olduğunu söyler:

Ne deñlü dir iseñ var ʿaḳl u temyīz
Velī er sevmemiş yoḳ oġul u ḳız (Şeyḫī, HŞ., s. 38)

Bir ulu şāhı var Cemşīd-ḥaşmet
ʿUṭārid-fiṭnat u Ḫurşīd-ṭalʿat (Celīlī, HŞ, s. 126)

Mihīn Bānū ki dāniş-perver irdi
Bilig ehliġa şāh u server irdi (Nevāʾī, FŞ., s. 327)

II. II. 2. 1. 2. Faziletli / Kahraman

Âzerî'nin eserinde Banu'nun faziletli ve güzel ahlaklı bir kadın olmasının yanı sıra erkek gibi sağlam ve yiğit bir kişiliğe de sahip olduğundan söz edilir:

Ārāmgehi diyār-ı Ermen
Merdāne feżāʾili velī zen

Ammā nice zen mehābet ehli
Mānend-i ʿAlī ṣalābet ehli

Aʿdā ile eylese neberdi
Her seyr iden ol neberdi dirdi

Bir merd-i dilīr-i ṣaf-şikendür
Zen olsa ʿaceb mi tīġ-zendür

Fermān-ber oldı pehlevānlar
Olmışdı zebūnı ḳahramānlar

Luṭf ile ṭutup ḳamu cihānı
Ḳul eylemiş idi kāyinātı

Yoġ idi seḫāda hīç miṣāli
Şāhāne idi ḳamu ḫıṣāli

İḥsānla ṭoldurup cihānı
Bir luṭf-ı mücessem idi ẕātı (Āẕerī, HŞ., yk. 11b)

II. II. 2. 1. 3. Müşfiklik

Mehin Banu hiç evlenmediği için çocuğu yoktur. Kardeşi ölünce Şirin'i yanına almıştır ve onu kendi çocuğu gibi çok sevmiştir:

Egerçi kim ṣadefde gevheri yoḳ
Nihāl-i ʿömrden berg-i teri yoḳ

Velī yanında var bir gül nihāli
Ḥayātı bāġınuñ āb-ı zülāli
[…]
Mehīn Bānū anı maḳṣūd idinmiş
Büt-i tersā bigi maʿbūd idinmiş

Hevādārı olup ol sev-ḳaddüñ
Dile dāġın ḳomış ol lāle-ḫaddüñ

İdüp iḥsān-ı luṭf-ı bī-nihāyet
Anı ḳılmış velī-ʿahd-i vilāyet (Celīlī, HŞ, s. 126,129)

Âzerî'nin *Husrev ü Şirin*'inde Banu'nun bir aile kurmayı, çocuk sahibi olmayı çok istediği, bunun için adaklar adayıp dualar ettiği fakat muradına eremediği belirtilmiştir. Fakat Banu çocuğu olmadığı için üzülmez. Çünkü halasının kızı Şirin'i yanına almıştır ve onu kendi çocuğu gibi çok sever. Şirin onunla birlikte olduğu için Allah'a şükr eder. Onu hiçbir zaman yanından ayırmaz. Dolayısıyla tac ve tahtının varisi de Şirin'dir:

Ferzendi yoġ idi gerçi anuñ
Çekmezdi velī ġamın cihānuñ

Zīrā varıdı eḳāribinden
Bir ġonca-dehān u nesteren-ten

Ferzendi gibi muḥibb idi şāh
Kim ḫālesi duḫteriydi ol māh
[…]
Olmışdı anuñ yanında cānı
Dūr itmez idi yanından anı

Her vaḳt ki itse meclis-i cemʿ
Ol bezme olurdı ruḫları şemʿ

Ger itmese ol perī(y)i daʿvet
Dūzaḫ görinürdi aña ṣoḥbet

El-ḥāṣıl o şāh-ı nīk-aḫlāḳ
Gerçi ki ʿıyāle idi müştāḳ

Ammā yine Ḥaḳḳ'a şükr iderdi
Ḳalbinden o hemm ü ġam giderdi

Kim var hele bu meh-cemālüm
Olmazsa ne ġam benüm ʿıyālüm

Hem-ṣoḥbet ü ġam-güsārum oldı
Meʾnūs-ı dil-i figārum oldı

Ferzend yoġısa ḥamdü li'llāh
Virdi bu perī(y)i bārek-Allāh

Şemʿ-i emelüm żiyā-yı baḫtum
Hem vāriṣ-i baḫt u cāh-ı taḫtum (Āẕerī, HŞ., yk. 12a-13a)

Şirin bir gün ava çıkmak için Mehin Banu'nun çok değer verdiği atı Şebdiz'i istemek üzere huzuruna gelir. Şirin'i bu isteği konusunda biraz tedirgindir. Şirin'in ne istediğini öğrenmeye çalışan Banu'nun konuşmalarından onu ne kadar çok sevdiği anlaşılmaktadır:

Yanına aldı Bānū cānı bigi
Severdi dīni vü īmānı bigi

Yüzin yüzine urdı eydür iy şāh
Bağışlasun bana sen şāhı Allāh

Gözüm ger ayrıla yüzüñ güninden
Günüm ḳara ola zülfüñ düninden

Dilerven cānsuz itmesün teni Ḥaḳ
Ki yaʿnī sensüz itmesün beni Ḥaḳ

Benüm cānum benüm cānum senüñdür
Nem olur ḫānmān ḫānum senüñdür

Gözüm nūrısın gönlüm sürūrı
Gözüñ gibi neden gönlüñ fütūrı (Şeyḫī, HŞ., s. 56)

Şirin Şebdiz'i istediğini söyleyince Mehin Banu Şebdiz'in çok süratli bir at olmasından dolayı Şirin'in bir tehlike ile karşılaşmasından korkar ve bu konuda

çekingen davranır. Fakat Şirin'in bunu çok istediğini görünce Şebdiz'e gem vurdurarak almasına izin verir. Mehin Banu Şirin'i her türlü tehlikeden korumak isteyen ama isteklerini geri çeviremeyecek kadar da çok seven bir kadındır:

Mehin Bānū dir iy cān u cihānum
N'olaydı isteyeydüñ ḫānmānum

Ser-ā-ser mülkümi ol at yirine
Ger isterseñ ḳayırmazven birine

Anı senden ṣaḫınduġumda maʿnī
Seni ṣaḳladuġum olurdı yaʿnī

Bilürsin ḥamle vaḳti olsa Şebdīz
Ne resme tünd merkebdür nice tīz

Seni andan ṣaḳınuram yoġ anı
Kişi cāndan ṣaḳınur mı cihānı

V'eger lā-büd dir iseñ iy nigārīn
Alalar bend ü zencīrini yarın

Ṭamaġına licām-ı pehlevānī
Urup rām eylesün rāmīler anı

Süvār ol aña baḫt u devlet ile
Şikār it şīr-i nerri şevket ile (Şeyḫī, HŞ., s. 57)

Şirin bir gün av bahanesiyle evden ayrılmış ve avda bir fırsatını bulup Husrev'i görebilmek için Medayin'e kaçmıştır. Şirin'in kaybolduğunu sanan cariyeler bu haberi Mehin Banu'ya iletirler. Banu Şirin'i o kadar çok sevmektedir ki bu haberi duyunca üzüntüden yasa boğulur:

Mehin Bānū olıcaḳ bu işden āgāh
Boyandı āhı ile ḳaṣr u dergāh

Bıraḳdı tācın u taḫtından indi
Yüzin yırtup urındı vü dögindi

Döşendi gil oturdı ḫˇār u ġamnāk
Ṭonın çāk itdi ḳoydı başına ḫāk

Ḳara baḫtına ḳarandı ilendi
Girü ḳardaşı yası tāzelendi

Didi ṣaġu ṣaġup iy māh-ı pür-nūr
Yavuz göz mi ırdı sen günden beni dūr

Gül idüñ göñlüm idi bāġ u rāġuñ
Ne bilem ḳanḳı dikendür ṭuraġuñ

Cüvān bir serv idüñ cānum çemengāh
Ne yil aldı vü ḳandadur vaṭangāh

Meh idüñ mihrüñ ile göñlüm aydın
Kime olduñ ʿaceb çeşm-i cihān-bīn

Bu otlaḳdan yayınduñ iy ġazāle
Ne bilem ḳanḳı şīr oldı ḥavāle

Bizi ḳan yaş bigi gözden bıraḳduñ
ʿAceb zülfin kimüñ boynına taḳduñ

Ṭurur ılduzlaruñ iy meh müheyyā
Güneş misin gönildüñ böyle tenhā

Tenüñi incidürdi şerb ü dībā
Döye mi bunca rence ol cism-i zībā

Giceden ṣubḥ olınca ḳıldı zārī
Deñizler dökdi gözinüñ bıñarı (Şeyḫī, HŞ., s. 59)

Şirin'in ortadan kayboluşu üzerine Banu'nun derin üzüntüsü ve yas tutmasından Kutb ve Celilî'nin mesnevilerinde de söz edilir. [478]

Banu'nun Şirin'e duyduğu sevgiyi Ermen halkından bazı kişiler Ferhad'a şöyle anlatırlar:

Mihīn Bānū köp eylep iḫtirāmın
Yasaptur cān öyi içre maḳāmın

Yüzi birle ḳılur bezmini gülşen
Anıñ birle körer ʿālemni rūşen (Nevāʾī, FŞ., s. 284-285)

Mehīn Bānū çoġ idüp iḫtirāmın
Dil ü cān içre düzmişdür maḳāmın

Olur cānı anuñ mihriyle gülşen
İder çeşmin ruḫı ayıyla rūşen (Lāmiʿī, FŞ., s. 282)

[478] Ḳuṭb, HŞ., s. 226-227; Celīlī, HŞ, s. 153-154.

Ferhad u Şirin mesnevilerinde Şirin Ferhad'ın ölümüne dayanamayıp canına kıyınca Şirin'i çok seven Banu onun yokluğuna katlanamaz ve üzüntüden o da ölür:

Çü Bānū kördi mundaḳ ṭurfe ḥālet
Aña ḫod bar idi cāndın melālet

Çıḳıp gerdūn sarı efġānı anıñ
Fiġānı birle çıḳtı cānı anıñ

Çü Şīrīn cānı irdi ansız oldı
Demī kim oldı ansız cānsız oldı

Meger cān keyniçe çıḳtı fiġānı
Veyā çıḳtı fiġānı birle cānı

Anıñ naḫl-i ḥayātı daġı sındı
Zamāne köñli andın daġı tındı (Nevāʾī, FŞ., s. 483-484)

Çü Bānū gördi bu vech ile ḥālet
Aña ḫod var idi cāndan melālet

İrişüp göklere efġānı anuñ
Fiġānı birle uçdı cānı anuñ

Çü Şīrīn cānı idi ansuz oldı
Hemān dem ansuz oldı cānsuz oldı

Anuñ daḫı şınup naḫl-i ḥayātı
Yile gitdi ḳamu daḫl-i ḥayātı (Lāmiʿī, FŞ., s. 411)

Banu'nun sevecen ve müşfik tavrını Ferhad'a karşı görmek de mümkündür. Ferhad Şirin için su kanalını açmak üzere dağda durmaksızın çalışırken Banu da her gün onu görmeye gider ve bu arada onu tanımaya çalışır. Ferhad'ı tanıdıkça sevmeye başlar. Hatta onun kendi oğlu olsa ne iyi olacağını düşünür:

Velī her gün Mihīn Bānū muḳarrer
Niṯār eylerdi varup başına zer

Ṣorardı ḥāl-i zārın gāh u bī-gāh
Olam dirdi ġam-ı cānından āgāh

Ne deñlü eylediyse keşf-i ḥāl ū
Anı buldı kemālāt ile memlū

Diline mührveş mihrini yazdı
Maḥabbet ḫaṭṭını pūlāda ḳazdı

Dir idi kim n'olaydı bu hünermend
Dil ü cāndan olaydı baña ferzend (Lāmiʿī, FŞ., s. 297)

Banu Ferhad'ı öyle çok sevmiştir ki Ferhad Husrev'in hilesi yüzünden ölünce ardından anaların evlatlarının ölümüne yas tutması gibi büyük bir yas tutar:

Olup bu iş daḫı Bānū'ya maʿlūm
Ki niçe virdi cān Ferhād-ı maẓlūm

Dili ḳan ṭolmış idi aġlamaḳdan
Nitekim ḥoḳḳa-i gerdūn şafaḳdan

ʿAnālarla añup anuñ cezāsın
Analar gibi ṭutmışdı ʿazāsın (Lāmiʿī, FŞ., s. 399)

II. II. 2. 1. 4. Kadercilik

Şirin'in av bahanesiyle evden ayrılıp Medayin'e kaçtığı günün ertesinde saraydaki askerler Şirin'i aramaya çıkmak isterler. Fakat Mehin Banu izin vermez. Çünkü o gece rüyasında elinden doğanını kaçırdığını ve çok üzüldüğünü fakat bir süre sonra doğanın geri döndüğünü görmüştür. Bu rüyanın etkisiyle Şirin'in geri döneceğine inanır. Allah'a dua edip ondan ümidi kesmemek gerektiğini düşünür. Çünkü Allah'ın rızasıyla her şeyin olacağına inanır. Böylece sabırla beklemeye başlar:

Meger görmişdi düşinde bu rāzı
Ki elinden uçar bir şāh-bāzı

Ḳalur ol ḥasret ile zār ü nā-sāz
Ḳılur pervāz bir müddet gelür bāz

Didi ger biz ʿuḳāb u bāz olavuz
Veyāḫod yil ile hem-rāz olavuz

Degül mümkin ki Şebdīz'üñ ḫayālin
Görevüz yā ṣoravuz vaṣf-ı ḥālin

Uçar ḳuşuñ suyınca gitmek olmaz
Eser yile yügürüp yitmek olmaz

Güvercin itdi burcından çü pervāz
Eger pīrūz- rūz isek gelür bāz

Bilüñüz bu ḳadar kim Ḥaḳ ḳażāyı
Yazıcaḳ ḳulına ister rıżāyı

Ümīd üzmeyelüm emr-i Ḫudā'dan
Mededler umalum vird ü duʿādan

Ki Ḥaḳ defʿ ide yine Ḥaḳ ḳażāsın
Sava Şīrīn'den ü bizden belāsın (Şeyḫī, HŞ., s. 59)

Velī çün kim diler Ḥaḳḳ'uñ rıżāsın
Çeker her ne ḳader olsa ḳażāsın

Hem itmişlerdi rüʾyāda işāret
K'irür bir ġuṣṣadan ṣoñra beşāret

Duʿā hem-rāh idüp ol dil-rübāya
Tevekkül eyledi cāndan Ḫudā'ya (Celīlī, HŞ, s. 154)

Husrev evlenmek üzere Şirin'i Mehin Banu'dan istediğinde, Şirin Ferhad'ı sevdiği için Husrev'in teklifini kabul etmez. Mehin Banu ise Şirin'in Husrev gibi bir hükümdarla evlenmesini ister. Ancak Şirin'i istemediği bir evliliğe zorlanırsa üzüleceğini bildiği için Husrev'in teklifini geri çevirir. Allah'ın takdir ettiklerinin insanlar tarafından değiştirilemeyeceğine inanan Banu her şeyi kadere bırakır:

Ḫuẕāvendüm ne kim itdiyse taḳdīr
Anı taġyīre yoḳdur çünki tedbīr

Ḳabūl itdüm eger ṣulḥ u eger ceng
Dilüñ mirʾāt-ı ġamdan ṭutmasun jeng (Lāmiʿī, FŞ., s. 327)

II. II. 2. 1. 5. Dindarlık

Husrev'in arkadaşı Şavur Husrev'e Ermen diyarından ve bu diyarın kadın hükümdarı Mehin Banu'yu anlatırken onun dindar biri olduğunu, zamanını ibadetle geçirdiğini şu sözleriyle belirtir:

Ḳadin miḥrāb-ı ṭāʿatde idüp ḫam
Ere meyl itmemiş mānend-i Meryem (Celīlī, HŞ, s. 126)

Dağda su kanalı açmak için çalışan kişiler Ferhad'a Mehin Banu'yu anlatırlarken onun zühd sahibi (dünya zevklerinden uzak durup kendini ibadete veren kimse) biri olduğunu söylerler:

Keremde Ḥātem ü zühd içre Edhem
Ṭutar dīn-i Mesīḥ āyīn-i Meryem (Lāmiʿī, FŞ., s. 282)

Buna karşılık Âzerî Mehin Banu'nun bir aile kurup çocuk sahibi olmayı çok istediği hâlde bu isteklerine kavuşamamasının nedenini kalbinin temiz olmayışına, gafletle Allah'ı unutup malına güvenmesine yani dünya ilgilerinden uzaklaşıp Allah'a yönelmemesine bağlar:

Gerçi niçe māl iderdi iʿṭā
Yoḳ idi ḫulūṣ-ı ḳalbi ammā

Olup mey-i ġaflet ile bī-hūş
Ḥaḳ cānibin eylemiş ferāmūş

Mālına iderdi iʿtimādı
Bulmazsa ʿaceb degül murādı (Āẕerī, HŞ., yk. 12a)

II. II. 2. 1. 6. Konukseverlik

Husrev, düşmanlarının babası Hürmüz'ü kendisine karşı kışkırttıklarını öğrenince onun hışmından korkup Medayin'den Ermen'e kaçar. Mehin Banu Husrev'in Ermen'e doğru gelmekte olduğunu öğrenince hemen büyük hazırlıklarla onu karşılamaya çıkar. Bu görkemli karşılamada Banu'nun gelen konuğa ne kadar önem verdiği görülür:

Yaḳın olduḳda dārü'l-mülk-i Ermen
Mehin Bānū işidür bu ḫaberden

Yaraġ u yat u nüzl ü niʿmet ile
Zer ü sīm ü sipāh u şevket ile

Müheyyā olup istiḳbāle çıḳdı
Çözüp sancaḳ naḳāre çala çıḳdı

İrüp Ḫusrev ayaġına ḳodı baş
Öküş ḫıdmetler itdi aldı şābāş

Deve at u ḳatır māl u ḫazīne
Üleşdürdi şehüñ nökerlerine

Şeh içün ḫayme uruldı vü ḫargāh
Bezendi il ü şehr ü taḫt u dergāh (Şeyḫī, HŞ., s. 72)

Husrev Banu'nun sarayında bir süre konuk olduktan sonra onun kendisine gösterdiği konukseverlikten utanır ve kendisine gösterilecek başka bir yere gitmek istediğini bildirir:

Niçe gün şeh ṭurup ʿişretler itdi
Mehīn Bānū ile ṣoḥbetler itdi

Yirinden ʿāḳıbet Pervīz uṣandı
Kemāl-i luṭf-ı Bānū'dan utandı

Ḫaber gönderdi Bānū'ya şehen-şāh
Didi Bānū bu işden olsun āgāh

Bize bir ġayr yir tedbīr itsün
Mekānından bu mihmānı göçürsün (Rıḍvān, HŞ. s. 304)

Şirin ve Husrev ilk kez, ava çıktıkları bir gün tesadüfen karşılaşıp tanıştıktan sonra Şirin Husrev'i evine davet eder. Böylece Husrev Mehin Banu'nun sarayına ikinci kez konuk olacaktır. Şirin Mehin Banu'ya haber gönderir. Mehin Banu konuğu yine görkemli bir şekilde karşılar ve olağanüstü ikramlarla ağırlar:

Çü Bānū oldı ol ḥāletden āgāh
Bilür kim nişe cān atdı şehen-şāh

Yaraġ u yat ile atlandı der-ḥāl
Şeh istiḳbāli ile buldı iḳbāl

Mübārek gördi şeh yüzinde fālın
Elin öpdi öñinde ḳodı alın

Niṯār itdi şu resme dürr ü gevher
Ki ṣaḥrā gevher olmışdı ser-ā-ser

İledür ʿizzet ile bir sarāya
Ki ṣalar ṣuffesi firdevse sāye

Getürdi nüzl ü niʿmetler firāvān
İrişdügince ʿaḳl u ḥadd ü imkān

Ne kim yıġmış idi māl u ḫazīne
Muḳayyed olmayup çoġ u azına

Ḳamusın pīş-keş ḳılmışdı Bānū
Şehe ḫıdmetler iderdi ḳıvanu (Şeyḫī, HŞ., s. 98)

Mehin Banu'nun Husrev'i sarayında konuk ettiği sırada gösterdiği konukseverliği Kutb, Celilî ve Rıdvan'ın eserlerinde de görmek mümkündür. [479]

[479] bk. Ḳuṭb, HŞ., s. 240; Celīlī, HŞ., s. 174; Rıḍvān, HŞ., s. 302-304, 348

Ferhad Şirin için kasır ve su kanalı inşasını tamamlayınca Mehin Banu bundan çok memnun olur. Fakat Ferhad kendisine bu işin karşılığı olarak verilen hiçbir şeyi kabul etmez. Bunun üzerine Banu Ferhad'a teşekkür etmek için büyük bir ziyafet düzenleyip onu saraya davet etmek ister. Bu düşüncesini Şirin'e anlatırken söylediği sözler Banu'nun yapılan iyiliğe vefasını ve konukseverliğini göstermektedir:

Bu şeydāveş yigit kim çikti köp renc
Ki müzd-i dest aña bar irdi yüz genc

Niçe köp bolsa istiġnāsı anıñ
Yoḳ irse gencdin pervāsı anıñ

Velī bizdin daġı ḫoştur mürüvvet
Ki birsek söz bile köñlige ḳuvvet

Aña teklīf ḳılsaḳ mihmānlıḳ
İkimiz ẓāhir itsek mīzbānlıḳ

Anı isterge il ḳılsaḳ revāne
Tüzetsek bezmgāh-ı ḫusrevāne

Yasasaḳ ṣandalī üzre maḳāmın
Ḳılıp dil-cūlıḳ itsek iḥtirāmın (Nevā'ī, FŞ., s. 322)

Zer ü sīm ile olmaz aña ikrām
Ḳılalum bārī ṭatlu dille inʿām

Ḳurup bir bezm-i ʿālī ḫusrevāne
Ẓiyāfet idelüm ol kār-dāne

Düzüp zer ṣandalī üzre maḳāmın
Ḳılalum cān u dilden iḥtirāmın

Daḫi ol dest-yārī merd-i naḳḳaş
Ki var her barmaġında bir hüner-fāş

Olınsun anuñ ile bile daʿvet
Görilsün her ne var ḳayd-ı mürüvvet (Lāmiʿī, FŞ., s. 308)

II. II. 2. 1. 7. Rind-meşreplik

Mehin Banu yaşamayı, eğlenmeyi, hayattan zevk almayı seven bir kadındır. Bu nedenle her mevsim farklı bir yerde yaşar. Yazın çiçeklerle bezenmiş Ermen dağında, sonbaharda şifalı yemişleri olan Encaz'da, kışın ılıman bir havası olan

Berda'da, baharda bağ ve bahçeleri güllük gülistanlık olan Mugan'da olmak üzere yılın dört mevsimini zevk ve sefa içinde geçirir:

Düzetmiş ʿīş esbābın müheyyā
İşi her dün ü gün ẕevḳ u temāşā

Özine olmaġa her faṣl mesken
Münāsib bir hevā ḳılmış muʿayyen

Yayın Ermen ṭaġıdur aña yaylaḳ
Semenler bī-ṣemendür güller aylaḳ

Maḳāmıdur ḫazān faṣlında Encāz
K'olur anuñ yimişleri şifā-sāz

Ḳışındur mülk-i Berdaʿ āşnāsı
Ki anuñ germ-sīr olur hevāsı

Bahār olduḳda Mūġān'dur ṭuraġı
Ki pür-nesrīn ü güldür bāġ u rāġı

Yıluñ bu dört faṣlın ḥikmet ile
Geçürür ẕevḳ u ʿīş u ʿişret ile (Şeyḫī, HŞ., s. 38)

Şavur Husrev'e Mehin Banu'dan söz ederken onun zevk ve sefaya düşkünlüğünü, her mevsim başka bir yerde yaşadığını şöyle anlatır:

Geçürmiş ʿīş ile bunca zamānlar
Düzetmiş çār-faṣl içün mekānlar

Ki her faṣla mülāyim bir hevāyı
Muʿayyen eyleyüp sürmiş ṣafāyı

Fuṣūlüñ ṭabʿına olan münāsib
Ṭabīʿat her neye olursa rāġıb

Ḳamu esbābını idüp müheyyā
Geçerdi ʿīş ile bī-şūr u ġavġā (Rıḍvān, HŞ. s. 253-254)

II. II. 2. 1. 8. Zevk Sahibi

Fahrî Banu'nun pek çok güzel zevkinin olduğunu belirterek, ahırındaki rüzgardan bile hızlı giden Şebdiz adlı ata sahip olmasının bunlardan biri olduğunu söyler:

Mehīn Bānū ki anuñdur ol iḳlīm
Bu resme var anuñ çoḳ ẕevḳ-i selīm

Ḳara āḫūrda baġludur bir atı
Ki gitmekde yile virür berātı

Dimişler ol şeb-renge Şeb-dīz
Aña ʿāşıḳ olur ḳuş çün gider tīz

Bir altundan ulu zencīr düzmiş
Ayaġın bağlamış ḳayġuyı üzmiş (Faḫrī, HŞ., s. 276-277)

II. II. 2. 1. 9. Korumacılık

Şirin her ne kadar Mehin Banu'nun kendi çocuğu olmasa da aralarındaki ilişki anne kız ilişkisi gibidir. Dolayısıyla Mehin Banu Şirin ile Husrev arasındaki aşkı sezmiş ve bu aşka anlayış göstererek zaman zaman birbirleriyle görüşmelerine izin vermektedir. Ancak genç bir erkekle genç bir kızın bir arada bulunmalarının ateşle pamuk gibi tehlikeli olacağı düşüncesiyle bu görüşmelerin kısa süreli olmasını ister:

Mehīn Bānū ki ṭutardı güher pāk
Dilemezdi ki ḳona ḫār u ḫāşāk

Sizerdi Ḫusrev ü Şīrīn işinden
Ḫaberdār idi ʿaşḳuñ cünbişinden
[…]
Üşenür kim bu iki serv-i ser-keş
Bir arada olur penbeyle āteş

Ayırmaz idi Şīrīn'i özinden
Gözini ırmaz idi ay yüzinden

İledür idi geh geh şeh ḳatına
Nitekim āftābı meh ḳatına

Velī tīz ider idi iftirāḳı
Ki olmaya ictimāʿuñ iḥtirāḳı (Şeyḫī, HŞ., s. 99)

Çü Bānū gevher-i pāk idi kānda
Żarūrī gevherin ṣaḳlardı cānda

Bilürdi şāh u Şīrīn ʿālemini
Çekerdi ʿālem-i ʿaşḳuñ ġamını

Ḫaẕer ḳılurdı kim ol iki dil-keş
Ola birbirine ḫāşāk u āteş

Nigārīnden cüdā olmazdı Bānū
Ṣanurdı ḫayrını Şīrīn'e ṣanu (Rıḍvān, HŞ. s. 348)

İffet ve namusuna son derece düşkün olan Mehin Banu kendi çocuğu gibi çok sevdiği Şirin'in de namusuna zarar gelmesini istemez. Şirin hayata karşı tecrübesiz genç bir kız olduğu için, ona karşı bir büyük olarak her konuda olduğu gibi namus konusunda da korumacı bir tavır sergiler. Birbirini seven iki gencin aşkı yaşamalarını hoş görmekle birlikte, Şirin'i aşka uyup iffetine leke sürecek davranışlardan kaçınması konusunda uyarılarda bulunur. Husrev'in Şirin'e âşık olduğundan kuşku duymayan Banu, onun bir erkek olarak nefsine uyup şehvanî isteklerini tatmin için Şirin'i tatlı sözlerle kandırmasından, isteklerine ulaşınca ondan usanıp başkalarına yönelmesinden endişe duyar. Çünkü o kadından her istediğini elde eden bir erkeğe güven olmayacağının çok defa yaşanmış bir gerçek olduğunu bilen birisidir. Bu nedenle Şirin'in nikâh olmadan Husrev ile cinsel bir yakınlaşma içinde olmamasını öğütler:

Ḳıġırdı ḫalvet ol dildārı Bānū
Bu deñlü nuṣḥ u pend itdi utanu

Ki iy sulṭān oġul devletlü Şīrīn
Şeker ḳanda ki cāndan tatlu Şīrīn
[…]
Ṭapuñ bir gencdür mühr ile dürci
Felekden yücedür rifʿatde bürci

Bozarsuñ mihr eliyle mühr-i dürcüñ
Ayaḳda ḳaldı bil bünyād-ı bürcüñ

Sizer göñlüm ki bu şīr-i cihān-gīr
Diler kim ide sen āhūyı naḫcīr

Senüñ ḫod çeşm-i āhūñuñ ḫadengi
Urur bir zaḫme biñ şīr ü pelengi

Ḥaḳīḳat bilürem k'ol nev-cüvāna
Murād özüñdür ayruġı bahāne

Ṣaçuñ zencīrinüñ dīvānesidür
Cemālüñ şemʿinüñ pervānesidür

Ḳoyalum ilde olan ḳov u çavı
Ne diyelüm ḫoş avladuñ bu avı

Velī ḳorḫum bu çerb idüp zebānı
Yiye ḫalvā-yı şīrīn rāygānī

Maḥabbet zāʾil olur çün ʿarażdur
Ḥakīm eydür ki şehvānī marażdur

Çü göñli ḳuşı dire dāne senden
Ḳona ayruḳ budaġa usana senden

Çürütme dāneñi bitmekden öñdin
Tenūre düşmegil etmekden öñdin

İşitdüm on biñ artuḳ var durur ḫūb
Sarāyında ḳamu merġūb u maḥbūb

Ḳoḫarken biñ benefşe sünbül ile
Nite ḳıla ḳanāʿat bir gül ile

Velī bulmazsa gevher dürcine dest
Ḳalur ol şevḳ ile ḥayrān u ser-mest

Dilekler ide benden raġbet ile
Belekler vire ʿizz ü ḥürmet ile

İresin olasın maḳṣūda vāṣıl
İki ʿālemde yüz aḳlığı ḥāṣıl

Eger ol māh ise biz āftābuz
V'eger Keyḫusrev ise Efrāsiyābuz

Yegāne nefs atını er dimişler
Sarāyın ṣaḳlayan server dimişler

Nice gül kim görüp ḫoş geldi cāna
Çü ḳoḫdılar bıraḫdılar yābāna

Nice şerbet ki cānlar ḫarc iderler
Ṣaçarlar cürʿa bigi çün ṭadarlar

Bitürmez şāḫ-ı gül ḫāk olmayanlar
Götürmez ʿaşḳ işin pāk olmayanlar

Çü serv-i nāzenīnsin ser-firāz ol
Severseñ ʿaşḳ-bāzı pāk-bāz ol (Şeyḫī, HŞ., s. 99-100)

Didi aña ki ey ferzāne ferzend
Ki sensin cümle ḫūbāna ḫudāvend
[…]
Daḫı nev-zādesisin bu zamānuñ
Ṣınamaduñ bed u nīkin cihānuñ

Sen ol gencīne-i pürsin muḳaffel
Ṣaḳın düzd ü ḥarāmī urmasun el

Virür ḳalbüm şehādet şimdi bu şīr
Senüñ ṣayduñ'çün eyler rāy-ı tedbīr

Senüñ ḫod gözlerüñ āhūsı çün şīr
Urur bebr ü pelenge tīr ü şemşīr

Şikībini görüp ol nev-cevānuñ
Firībine ṣaḳın aldanma anuñ

Anuñ maḳṣūdı vaṣluñdur cihānda
Senüñ ʿaşḳuñ getürdi anı bunda

Viṣālüñdür ġaraż ol nev-cevāna
Ḳalanını idinmişdür bahāne

Budur ḫavfum döküp şīrīn zebānı
Yiye şehd-i viṣālüñ rāygānī

Süre ẕevḳuñ çü senden bula vāye
Düşüre gönlini ġayrı hevāya

Seni gül gibi bir kez ḳoḫulaya
Gine elden bıraġa ṭutamaya

Sarāyında işitdüm varımış çoḳ
Perī-peyker güzeller onbiñ artuḳ

Bu dil-berlerden eyleyen ferāġat
Senüñle niçesi ide ḳanāʿat

Velī irürmeyicek vaṣluña el
Oḳur ʿaşḳuñ kitābını muṭavvel

Seni āyīn ile isteye benden
Viṣālüñ iltimās eyleye benden

Ara yirde ḳılına ʿaḳd-i şerʿī
Ḳamu erkān ola aṣlıyla merʿī

Ulu ṭoy eyleyüp seni virevüz
Murāduñ neyse aṣlıyla görevüz

Eger şāh ise Ḫusrev biz de şāhuz
Ebāʾen ced şeh-i ʿālem-penāhuz

Ruḫ-ı Pervīz ise çün şemʿ-i ḫandān
Cemālüñdür senüñ ḫurşīd-i tābān

Er oldur kim ḳoya nefsi hevāsın
Ḳabūl eyleye Maʿbūd'uñ rıżāsın

Şol er kim nefsi yolına giderdür
Erenler didiler zenden beterdür

Gül ü reyḥān ile ḫoş bū ṭamarlar
Ḳoḫulayup beyābāna atarlar

Niçe meyler ki ẕevḳ ile içerler
Velīkin curʿasın yire ṣaçarlar

Eger bulmaḳ dilerseñ ser-firāzī
İdin pīşe hemīşe pāk-bāzī

Ki ʿaşḳ işi cihānda pāklükdür
Ferāġ-ı ḳalbile bī-bāklükdür (Rıḍvān, HŞ. s. 348-350)

Şirin Mehin Banu'nun bu öğütlerini duyunca mutlu olur ve aşk ateşi canını yaksa da doğruluktan uzaklaşmayacağına yemin eder. Mehin Banu Şirin'in iffetine düşkünlüğünü bildiği için onun sözüne inanır ve bundan böyle Husrev'le yalnız olmamak şartıyla her zaman görüşmelerine izin verir:

Çü Bānū gördi ol ʿahdi vü andı
Gözin öpdi vü sözine inandı

Ki zīrā bilür idi ʿiffetini
Ki erlerden daḫı yig ġayretini

Rıżā virdi ki bu şāh ile ol māh
Bulışa ḳanda olsa gāh u bī-gāh

Eger bezm-i ṣafā ger ʿazm-i meydān
Ola şāh ile ol sulṭān-ı ḫūbān

Bu şarṭ ile ki olmaya yaluñuz
Cemāʿat bile ola gice gündüz

Çü tenhā ḳala bir ʿavret bir oġlan
Üçüncisi olur elbette şeyṭān (Şeyḫī, HŞ., s. 101)

İşidüp andını Bānū inandı
Dil ü cān ile ʿahdine ṭayandı

Rıżā virdi ki Pervīz ile geh gāh
Vara meydān u köşke ola hem-rāh

Velī şu şarṭ ile k'olmaya tenhā
Ne dinilse dinile āşkārā (Rıḍvān, HŞ. s. 351)

Mehin Banu'nun Şirin'in iffet ve namusunu korumaya yönelik tavrını yukarıda örnek verilen Şeyhî ve Rıdvan'ın eserlerinden başka Kutb, Fahrî ve Celilî'nin eserlerinde de benzer ifadelerle görmek mümkündür.[480]

II. II. 2. 1. 10. Olgunluk / Anlayışlılık

Şirin av bahanesiyle evden çıkıp Husrev'i görmek için gizlice Medayin'e kaçtığında Husrev de babasından korkup Ermen'e kaçmıştır. Ermen'de Mehin Banu'nun sarayında konuk olan Husrev olanları öğrenince Şirin'i Ermen'e geri getirtir. Şirin'in habersizce ortadan kaybolmasına çok üzülen Mehin Banu geri dönüşüne çok sevinir. Onu çok sevdiği için kaçışını yüzüne vurmaz. Çünkü Şirin'in aşk yüzünden kaçtığını sezmiş ve cariyelerden bilgiler almıştır. Bu nedenle Şirin'i mutlu ve güleryüzle karşılamış ve cariyelerini teslim etmiştir. Buradan Mehin Banu'nun Şirin'e duyduğu sonsuz sevginin yanı sıra, Şirin'in aşk yüzünden kaçışını hoş görmesiyle aşka bakış açısını, aile büyüğü olarak genç bir kızın aşkını olgunlukla karşılaması görülüyor:

Öküş ḳılmışdı Şīrīn'e telaṭṭuf
Ki ide māl u mülkine taṣarruf

Çü nāzük göñlini ṣaḳlardı cāndan
Dile almadı geçmiş dāstāndan

Sizerdi kim ḳamu fettānelıḳdur
Hemen ʿaşḳ işidür dīvānelıḳdur

Bu ḳızlardan almış hem baʿżı rāzı
Ki ol nāz ehlinüñ neydi niyāzı

İder luṭf u müdārā ile tedbīr
Ki ṣaḫrā ṭutmaya āhū-yı naḫcīr

Yine ḳıldı ol üç yüz ḳızı teslīm
Ki ḥüsni her birinüñ degir iḳlīm (Şeyḫī, HŞ., s. 95)

[480] bk. Ḳuṭb, HŞ., s. 258-259; Faḫrī, HŞ., s. 323-324; Celīlī, HŞ, s.180.

Öpüp Bānū daḫı boynın ḳulaġın
Ṭoladı gerdenine zülfi bāġın

Günāhın ʿafv idüp yād itmedi hīç
Gül-i nesrīni nā-şād itmedi hīç

Bilürdi ʿaşḳ sırrından ḫaber ol
Anuñ'çün ḳılmadı ʿayba naẓar ol (Celīlī, HŞ, s. 177)

Mehin Banu'nun bu hoşgörülü ve anlayışlı tavrı Kutb ve Rıdvan'ın eserlerinde de aynı şekilde dile getirilmiştir.[481]

Mehin Banu Ferhad u Şirin mesnevilerinde Ferhad ile Şirin'in aşk macerasında bir gözlemcidir. Ferhad dağda ilk kez Şirin'i görüp kendini kaybedince Banu onu alıp sarayına getirmiş; Ferhad saraydan ayrılınca üzülen yeğeninin bu üzüntüsü karşısında onun aşk duygusunu sezip Ferhad'ın bulunması için çabalamıştır. Ferhad'ın tekrar dağda su kanalı inşası için çalışmakta olduğunu öğrenince her gün onu görmeye gider ve onun gizli derdini öğrenmeye çalışır. Bu gözlem sonucu Ferhad'ın hünerli ve iyi ahlaklı biri olduğunu anlayınca, günden güne ona karşı sevgisi artar. Hatta Ferhad'ın kendi oğlu olsa ne iyi olacağını düşünür. Şirin ise bütün bunlardan habersiz Ferhad'ı görebilme arzusu içindedir.

Burada Mehin Banu'nun Şirin'de beliren aşkı sezmesi basireti güçlü bir kadın olduğunu gösteriyor. Gizli gizli Ferhad'ı izlemesi ise onun Şirin'e uygun biri olup olmadığını anlamaya çalıştığını göstermektedir. Kısacası Banu hayat tecrübesinin olgunluğuyla, bir büyük olarak gençlerin duygularına saygılı, anlayışlı ve onlara yardımcı bir kişidir. Ferhad u Şirin mesnevilerinde, Husrev ü Şirin mesnevilerinde Şirin'in âşık olduğunu öğrendiğinde koruma içgüdüsüyle Şirin'i erkeklere karşı temkinli olmayı ve iffetini korumayı telkin eden geleneksel kadın tipini temsil eden Mehin Banu'dan farklı bir tip çizilmiştir.

Mihīn Bānū ol ay cehd ü şitābın
Çü kördi fehm ḳıldı ıżṭırābın

Ki ḫārā-ken demidin şuʿle-i germ
Ḳılıptur ḫāre dik köñlin anıñ nerm

Naṣīḥat bildi kim köp nefʿ birmes
Özige kiltürürniñ vaḳti irmes

[481] bk. Ḳuṭb, HŞ., s. 253; Rıḍvān, HŞ. s. 339

Ḳılıp ol işte ḥikmetler reʿāyet
Anı tapmaḳḳa cehd itdi be-ġāyet
[…]
Velī eylep Mihīn Bānū hemīşe
Anıñ ḳaşıġa barmaḳlıḳnı pīşe

Sorup aḥvālin anıñ gāh u bī-gāh
Tilep maḫfī ġamıdın bolmaḳ āgāh

Tapıp ḥālin niçe kim eylep idrāk
Hünerdin memlū ammā ʿaybdın pāk

Ḫaṭ-ı mihrini köñli içre tartıp
Velī ol mihri kündin künge artıp

Heves eylep ki mundaḳ pāk peyvend
Maña ni bolġay irdi bolsa ferzend (Nevāʾī, FŞ., s. 304-305)

Velī her gün Mihīn Bānū muḳarrer
Niṣār eylerdi varup başına zer

Ṣorardı ḥāl-i zārın gāh u bī-gāh
Olam dirdi ġam-ı cānından āgāh

Ne deñlü eylediyse keşf-i ḥāl ū
Anı buldı kemālāt ile memlū

Diline mührveş mihrini yazdı
Maḥabbet ḫaṭṭını pūlāda ḳazdı

Dir idi kim n'olaydı bu hünermend
Dil ü cāndan olaydı baña ferzend (Lāmiʿī, FŞ., s. 297)

Mehin Banu'nun Ferhad'la Şirin aşkına anlayışlı tavrı bir de Ferhad'a verdiği ziyafet sırasında görülür. Ferhad uzun çalışmalardan sonra su kanalını açmış, suyun döküleceği bir havuz ve görkemli bir kasır inşa etmiştir. Ferhad'ın yaptıklarından herkes çok memnun olmuştur. Şirin ise Ferhad'ın hasretiyle üzgündür. Şirin'in Ferhad'la bir arada olma arzusunu anlayan Banu Şirin'e yaptığı işin karşılığını kabul etmeyen Ferhad'ı konuk edip ziyafet vermeyi teklif eder. Banu'nun Ferhad'ı davet etmekten amacı hem Ferhad'a teşekkür etmek hem de iki sevgiliyi bir araya getirmektir. Şirin bu haberi duyunca çok mutlu olur:

Velīk ol ay ʿiẕārın āh tābı
Naẓarda ḳılmış irdi māh-tābī

Besī dil-teng idi bī-dil ġamıdın
Bolup dil-tenglik ḥāṣıl ġamıdın

Mihīn Bānū'ġa bes müşkil iş irdi
Ki mehveşniñ ḫayālin bilmiş irdi

Velī tapmas irdi bu işke çāre
Ki yandaşḳay bilūr u seng-i ḫāre

Çü kördi itti bī-dil tilbelikdin
Perī-peyker dağı barur iligdin

Didi mehveşḳa key cānımġa peyvend
Ḥazīn cānım cemālin birle ḫursend

Bu şeydāveş yigit kim çikti köp renc
Ki müzd-i dest aña bar irdi yüz genc

Niçe köp bolsa istiġnāsı anıñ
Yoḳ irse gencdin pervāsı anıñ

Velī bizdin dağı ḫoştur mürüvvet
Ki birsek söz bile köñlige ḳuvvet

Aña teklīf ḳılsaḳ mihmānlıḳ
İkimiz ẓāhir itsek mīzbānlıḳ
[…]
Bu sözdin lāle-ruḫ gül dik açıldı
Rücūʿın hem anıñ rāyıġa ḳıldı (Nevāʾī, FŞ., s. 322)

Görüp Bānū ol ebrūlar ḫayālin
Nedendür bildi ol māhuñ melālin

Ki ḳılmış meyl-iʿāşıḳ cān-ı maʿşūḳ
Ṣafā bezminde ansuz ḫāṭırı yoḳ

Ger irmezse bu ġam derdine çāre
Olur çoḳ gizlü işler āşkāre

Didi Şīrīn'e k'ey cānuma peyvend
Ḥazīn göñlüm cemālüñ birle ḫursend

Bu şeydāveş yigit kim çekdi çoḳ renc
ʿİvaż olmaz aña ʿālem ṭolu genc
[…]
Zer ü sīm ile olmaz aña ikrām
Ḳılalum bārī ṭatlu dille inʿām

Ḳurup bir bezm-i ʿālī ḫusrevāne
Ż̇iyāfet idelüm ol kār-dāna
[…]
İdüp gül gibi ol cān bu sözi gūş
Ṣafādan baġrı ḳanı eyledi cūş (Lāmiʿī, FŞ., s. 307-308)

Mehin Banu bunun üzerine hemen bir ziyafet düzenler. Ferhad bu daveti sevinçle kabul eder. Orada Ferhad'ın asil tavırları ve çok bilgili oluşu Banu'yu çok etkiler. Fakat Ferhad Şirin'in aşkı ve hasretiyle dertlidir. Öte yandan bu ziyafet sırasında perde ardında oturan Şirin'de Ferhad'a karşı aynı duygular içindedir. Bunu bilen Banu onların bu durumuna dayanamayarak Şirin'in meclise gelmesine izin verir. Şirin ve Ferhad mecliste aşklarının şerefine şarap içerler. İki sevgili mutluluktan kendilerinden geçerek düşüp bayılırlar:

Yana çün cām-ı mey boldı revāne
Güher-rīz oldı Ferhād-ı yegāne

Dime yalġuz bolup sözdin güher-pāş
Ki sözçe yüz iki közdin güher-pāş

Ol ay hicrānıdın cānıda āşūb
Ġamıdın çarḫ eyvānıda āşūb

Perī ḫod perdeniñ keynide ḥāżır
Bolup mecmūʿ-ı aḥvāliġā nāẓır

Sirişki tınmayın aḳıp közidin
Geh özinde gehī barıp özidin

Perī yañlıġ naẓarlardın nihānī
Körüp ol ilni vü il körmey anı

Velī Bānū tutup köz uçıdın pās
Ki ḫārā-ken niçük yumşatmış elmās

Munuñ eşki gehī başıdın aşıp
Geh anıñ āhıdın ʿālem tutaşıp

Didi köñlide Bānū kim bu ġamnāk
Ki mundaḳ mümkin irmes gevher-i pāk

Maña ḫod barça ḥāli boldı rūşen
Ki ḳılmış rāstlıḳ iş pāklik fen

Çü yoḳtur bir naẓar ḳılmaḳḳa tābı
Çıḳarġa yavuşur cān-ı ḫarābı

Melekdur kilgen insān ṣūretide
Melekveşlıḳ müberhen heyʾetide

Bu ḥālet içre her nevʿī gümāndın
İmes mümkin ḫayāl-i fāsid andın

Bu kim ḳılġay ḫilāf-ı pāklik ol
İmes birmek revā imkānġa hem yol

Aña köz ü köñül cüz pāk imestur
Naẓarda pāk közdin bāk imestur

Küyer şevḳ otıdın cān-ı esīri
İrür yiride bolsam dest-gīri

Bu mühlik ġamda çıḳsa cānı anıñ
Yaḳın boynumġa bolġay ḳanı anıñ

Didi kim ḫūblar şāhıġa aytıñ
Melāḥat evciniñ māhıġa aytıñ

Ki bir dem mīzbānlıḳ resmi tutsun
Yüzidin mihmān közin yarutsun

Lebidin cānġa ḳılsun mīzbānlıḳ
Yüzidin közge itsün mihmānlıḳ

Semen-ber ḫod işitür irdi anı
Bolup bu nüktedin āsūde cānı

Ḫırāmān bezm ara boldı revāne
Ki ḳuzġaldı ḫırāmıdın zamāne
[…]
Perī ol şekl ile bir bir ḳoyup gām
Kilip mecnūn ḳaşıġa tuttı ārām

Didi laʿliġa alıp laʿl-i aḥmer
Siniñ ʿaşḳıñda nūş ittük bu sāġar

Sömürdi eyle şimşād-ı ḳaṣab-pūş
Ki mundın aldı anıñ içkeni hūş

İçip cām-ı leb-ā-leb tuttı ol dem
Ki nūş itkil miniñ ʿaşḳımda sin hem
[…]

Alıp sıpḳardı andaḳ bī-ḫodāne
Ki sāġar naḳşıdın kitti nişāne
[…]
Ayaġnı tapşurup ferd-i zamāne
Özin tofraḳḳa saldı bī-ḫodāne
[…]
Bu şīrīn ḥāl çün neẕẕāre ḳıldı
Anıñ yanıda hem Şīrīn yıḳıldı (Nevāʾī, FŞ., s. 328-332)

Ferhad ve Şirin birbirlerine duydukları aşkın etkisiyle ziyafet sırasında coşkudan kendilerini kaybederek düşüp bayıldıkları gecenin sabahında Ferhad olan biteni hatırlamış ve utanarak oradan ayrılmıştır. Ferhad'dan ayrı kalan Şirin ise üzgün ve sıkıntı içindedir. Bütün bunlara tanık olan Banu onların aşkının büyüklüğünü iyiden iyiye anlamış ve ne yapacağı konusunda çaresizdir. Gönlü onları ayırmaya razı olmaz. Sonunda bu aşka saygı duyarak onları kendi hâline bırakır ve zamanın ne göstereceğini beklemek gerektiğine karar verir. Yine zaman zaman onların meclislerde görüşmelerine izin verir:

Mehīn Bānū ḳalup ortada ʿāciz
Ne tedbīr idesin bilmezdi hergiz

Ne bī-dil terkine iḳdām iderdi
Ne pend ile o cānı rām iderdi

Bilürdi ʿaşḳ işi ḫod-kāmlıḳdur
Öñi şūr u şoñı bed-nāmlıḳdur

Ne vaṣl eyler buña dermān ne hicrān
Muḳarrerdür melāmet āḫir ey cān

Didi çün bunlaruñ ʿaşḳı durur pāk
Cihānuñ levm ü ṭaʿnından degül bāk

Ḫuṣūṣā kim idersem menʿ ü zecri
Ḳılur bunları şayru yār hecri

Eridüp şemʿ veş ten tāb-ı ġamdan
Ḳılurlar sīne pür ḫūn-āb-ı ġamdan

Bu telḫ işden virürler cān-ı şīrīn
Bu derd-i dil olur ḫalḳa nefrīn

Hemān oldur bu ġam derdine çāre
Çü açdı tīġ-ı miḥnet cāna yāre

İdüp tedbīrini ḫoş ḥikmet-āmīz
Gehī merhem-nih olur geh nemek-rīz

Ṭutalum raġm-ı devrān niçe gün cām
Neye varur görelüm bu ser-encām

Pes idüp gāh gāh āheng-i ʿişret
Olurdı bezme cemʿ ol iki ḥasret

Arada olmadın birḳaç ḳadeḥ nūş
Düşerlerdi girü şevḳ ile medhūş

Bu resm ile geçüp bir niçe eyyām
Cihān-ı bī-vefādan aldılar kām (Lāmiʿī, FŞ., s. 321)

Ferhad'la Şirin'in birbirlerine aşklarını ilan ettikten sonra zaman zaman Banu'nun sarayında biraraya gelerek güzel vakitler geçirdikleri günlerde Magrip hükümdarı Husrev-i Perviz Şirin'in medhini duyarak âşık olmuş, Mehin Banu'ya bir mektup yazarak Şirin'i istemiştir. Banu mantıklı düşündüğünde kabul etmemesi için hiçbir sebep bulunmayan bu teklif karşısında ne yapacağını şaşırır. Çünkü Ferhad ve Şirin'in aşklarının farkındadır. Husrev'e vereceği olumlu cevap her ikisini de üzecektir. Banu'nun Husrev'in mektubu karşısında yaşadığı karmaşık duygular şöyledir:

Tüşüp Bānū tefekkür ʿālemiġa
Tefekkür yoḳ taḥayyür ʿālemiġa

Dise ẓāhir ḳılay ol iş rıżāsın
Ġanīmet añlaban devlet esāsın

Kilip yādıġa Ferhād-ı sitem-keş
Ḫazīn köñli bolur irdi müşevveş

Bu söz reddin ḳılurġa bolsa meşġūl
Tapılmay hīç nevʿī ʿöẕr-i maʿḳūl

Dise Ḫusrev'ni özdin kem imestur
Özin tiñsiz dise ol hem imestur

Eger farżā özi bolsa rıżāmend
Bolur mı rāżī ol şūḫ-ı şeker-ḫand

Eger küç birle bolsa ay rıżāsı
Ni bolġay bu rıżānıñ intihāsı

Veger ḳılsa ibā ṭarḥını bünyād
Ġażanferdin yiter cīrānġa bī-dād

Ḥarīf irmes yalınġa ḥulle çendān
Uşatur şīşe yüz miñ bolsa sendān

Bu maʿnīde besī eylep müdārā
Ki yaḫşı ʿöẕri itkey āşkārā

Taḫayyül toḫmını yüz nevʿ ikti
Hem āḫir aynı ol rāy içre çikti (Nevāʾī, FŞ., s. 341-342)

Mehīn Bānū işidüp bu maḳāli
Geçürdi dilde yüz dürlü ḫayāli

Düşüp cāndan tefekkür ʿālemine
Tefekkür yoḳ taḥayyür ʿālemine

Didi gözlense ger bu iş rıżāsı
Ki oldur ʿaḳl u devlet muḳteżāsı

Muḳarrerdür ki ol şuḫ u şeker-ḫand
Degüldür bu işe hergiz rıżāmend

Eger cebr eyler isem iş olur telḫ
Cemāli bedrin eyler ġaym-ı ġam selḫ

Ḫuṣūṣā ol ġarīb ü zār u mehcūr
Olursa bir nefes bu māhdan dūr

Ḳıyar cānına şek yoḳ bu elemden
Ki çoḳdan nā-tüvāndur derd ü ġamdan

Çü ben bāʿiṣ olam bu işe ḥālī
Ḳalur boynumda tā maḥşer vebāli

Ve ger ḳılsam ibā ṭarḥına bünyād
İrür ol şīr-i dilden milke bī-dād

Tereddüd yoḳ düşüp cānına ġayret
Nefīrinden irür āfāḳa nefret

Bu yüzden eyleyüp biñ sūz u sāzı
Gelüp dildāra āḫir açdı rāzı (Lāmiʿī, FŞ., s. 326)

Mehin Banu bütün bu düşüncelerden sonra Husrev'in isteğini Şirin'e bildirir. Şirin asla kabul etmez ve eğer böyle bir şey olursa kendini öldüreceğini söyler.

Çünkü o yalnızca Ferhad'ı sevmektedir. Bu nedenle Mehin Banu'nun bu işin icabına bakmasını söyler. Banu Şirin'i çok sevdiği için onun üzülmesine dayanamaz ve bunları söylemekten maksadının asla onu bu teklifi kabul etmeye zorlamak olmadığını, uygun bir cevapla gelen elçiyi geri göndereceğini söyleyerek teselli eder:

Mihīn Bānū anı çün beyle kördi
Yüzige derddin eşki yügürdi

Köñülge çāre ṭarḥın saldı fi'l-ḥāl
Köñül birdi vü köñlin aldı fi'l-ḥāl

Didi ey körmegiñdin köñlüme kām
Ḥużūruñdın ḥazīn cānımġa ārām
[…]
Saña barı sözüñde müttefiḳmin
Muḥiḳsin sin dağı min hem muḥiḳmin

Sin imdi ġam yime köñlüñni ḫoş tut
Ṭarab birle özüñni bāde-keş tut (Nevā'ī, FŞ., s. 343-344)

Mehīn Bānū anı çün böyle gördi
Teraḥḥum eşki çeşminden yügürdi

Didi ey gün yüzüñden dīdeme nūr
Ḥazīn göñlüm cemālüñ birle mesrūr

Bu sözler kim didüñ yandurdı cānum
Yiter yaḳ oda cān-ı nā-tüvānum

Olur göñlüm ḳabūlüñ birle ḫoşnūd
Rıżā-yı ḫātıruñdur cāna maḳṣūd

Ṭapuña ẕerrece ibrāmumuz yoḳ
Senüñ kāmuñdan artuḳ kāmumuz yoḳ

Bu sözlerden murādum meşveretdür
Gelen ilçiye ʿarż-ı maʿẕeretdür
[…]
Getürdem ilçiyi tekrīm birle
Żiyāfet eyleyem taʿẓīm birle
[…]
Hezārān eyleyüp ʿöẕr ü bahāne
Ḳılam iḳlimine ḫoş-dil revāne

Ḫuẕāvendüm ne kim itdiyse taḳdīr
Anı taġyīre yoḳdur çünki tedbīr

Ḳabūl itdüm eger ṣulḥ u eger ceng
Dilüñ mirʾāt-ı ġamdan ṭutmasun jeng (Lāmiʿī, FŞ., s. 327)

Bu konuşmalardan sonra Banu Husrev'e Şirin'in bu teklifi kabul etmediğini, yanında koca adının anılmasını bile istemediğini söyleyerek elçiyi geri gönderir. Böylece Mehin Banu Husrev gibi bir hükümdarın tac ve tahtının getireceği mutluluğa inanmadığı ve Şirin'in rızası olmadığı için onun isteğini tereddüt etmeden reddetmiştir.

II. II. 2. 2. ŞİRİN'İN CARİYELERİ

II. II. 2. 2. 1. İffetlilik

Şirin'in bütün zamanını birlikte geçirdiği cariye kızlar da tıpkı kendisi gibi son derece iffetli kızlardır. Şairler genel olarak iffetli bir kadından söz ederken kullandıkları kalıplaşmış ifadeleri Şirin'in cariyelerinden söz ederken de kullanmışlardır. Aşağıdaki beyitlerde görüleceği üzere bu kızlar da eline erkek eli değmemiş, mahremiyetlerine kolayca el sürülemeyecek, akarsudan daha temiz, özleri mücevher gibi saf ve temiz, hurileri kıskandıracak kadar masum olarak nitelendirilmişlerdir:

Gelinler görmemişler hīç dāmād
Cihānda şād u ḫoş kābīnden āzād (Faḫrī, HŞ., s. 280)

Oturdı ol fitne gözlü ḳızlar ile
Baḳımı ucuz ṭadımı ḳızlar ile (Şeyḫī, HŞ., s. 44)

Er elin ṭutmamış dūşīze ḳızlar
Aḳar ṣudan ṭuru pākīze ḳızlar

İrememiş budaḳlarına her bād
İlinmemiş yimişlerine ḫoryad (Şeyḫī, HŞ., s. 45)

Güher bigi ḳamu pākīze ḳızlar
Dür-i nā-süfteveş dūşīze ḳızlar (Celīlī, HŞ, s. 130)

Ne kim var ise ol kişverde duḫter
Olurlar ḳızları pākīze-gevher

Ḳamu Şīrīn'e olmışlardı çāker
Ḳomışlardı müdāmī pāyına ser (Rıḍvān, HŞ. s. 255)

Ḳamusı ġonca gibi pāk u mestūr
Ebed dāmenlerinden ḫār eli dūr (Lāmiʿī, FŞ., s. 290)

Ne ḳızlar her biri bir ġayret-i ḥūr
Perīveş dāmeninden ins eli dūr (Lāmiʿī, FŞ., s. 323)

II. II. 2. 2. 2. Koruyuculuk

Daha önce de değinildiği gibi Şirin Husrev'in resmini cariyelerle gül bahçesinde eğlenirken görüp âşık olmuştur. Cariyeler Şirin'in, gözünü resimden ayırmadığını, resmi yüzüne sürüp ağladığını görünce saklarlar. Şirin'in aklı fikri resimde olduğu için geri ister. Sonunda Şirin'in aklını başından alan bu resmi yırtıp saklarlar ve bunun peri ve dev işi olduğunu söyleyip Şirin'i oradan uzaklaştırırlar:

Çü gördiler ki oldı deng ü ḥayrān
Ḥarīri yırtup itdilerdi pinhān

Didiler istedükde cinnī vü dīv
Anı gösterdi gizledi ḳılup rīv

Perī yurdı imiş bundan ḳaçalum
Göçelüm öte ṣaḥrāya geçelüm

Pes andan yaḳdılar ʿūd u sipendi
Ki irürmeye yavuz göz gezendi

Niyāz eyleyü ol işden İlāh'a
Gönilmişler idi ārāmgāha (Şeyḫī, HŞ., s. 45)

Delim ḳayġurdı her bir lāle-ruḫsār
Ki Şīrīn olur ṣūrete giriftār

Hevesden gördügince mest olurdı
Çü gizlerlerdi görmezse ölürdi

Paraladılar ol naḳş-ı güzīni[482]
Ki naḳşı yiñeridi naḳş-ı Çīn'i

Çü Şīrīn ṣūretüñ adını dile
Getürdi didiler kim süçi dile

Ki ol naḳşı perīler gizlediler
Bulunmadı niçe kim gözlediler

Perīlidür bu yazıdan ḳaçalum
Bir ayruḳ yirde ʿayşa el açalum (Faḫrī, HŞ., s. 281)

[482] naḳş-ı güzīn: naḳşı gözini M.

Şirin ertesi gün cariyelerle eğlenirken aynı resmi tekrar görür. Cariyelere resmi getirmelerini söyler. Şirin'in kendini kaybetmemesi için resmi hemen saklarlar ve dev işi diye yine kandırırlar:

Yügürdi bir ḳaçı ol bütlerüñ tīz
Bu ṣūretden yaña eylediler ḫīz

Alup yaşurdılar Şīrīn gözinden
Ki gitmesün göricek kendüzinden

Didiler yine eyledi perī rīv
Duʿā ḳıluñ ki olmaya yavuz dīv

Bu resme rīvlerdür dīv vaṣfı
Geh ider āşkāre gāh maḫfī

Dünegün alduġ idi bu gün açdı
Bize gösterdi yine aldı ḳaçdı

Bu yirden daḫi vācibdür ḳaçalum
Çü sebzistān öküş ısra geçelüm (Şeyḫī, HŞ., s. 46)

Rıdvan'da cariyeler resmi saklayıp bunun devlerin hilesi olduğunu söyledikten sonra Şirin'i oradan uzaklaştırmakla kalmayıp kötü gözlerden ve tehlikelerden korumak için tütsü yakarlar:

Bu ḳızlar gördiler k'iş başdan aşdı
Bu ṣūret ʿaşḳınuñ deryāsı ṭaşdı

Giderdiler hemān ol demde anı
Daḫı fāş itmediler ol nihānı

Uyanup istedükde didiler dīv
Bize siḥr eyleyüp ḳılmış imiş rīv

Bize ġālib bu kim efsūn iderdi
Getürüp gösterüp gine giderdi

Didiler cinnī yurdıymış bu gülzār
Maḳām-ı dīv imiş bu cāy-ı pür-kār

Bu yurddan bārumuz cümle irelüm
Geçüp bir gülşene daḫı varalum

Senediyle yaḳup ol demde nārı
Buḫūr eylediler ʿūd u ḳomārı

Ki ṣaḳlaya Ḫudā māhı ḫaṭardan
Yavuz gözlerden irişen żarardan (Rıḍvān, HŞ. s. 262)

Şirin'in Husrev'in resmine duyduğu hayranlıkla aklının başından gideceğinden kaygılanan cariyelerin onu korumaya yönelik çabaları burada verilen örnekler dışında Celilî'nin eserinde de görülür.[483]

II. II. 2. 2. 3. Dert Ortaklığı

Şirin gül bahçesinde esrarengiz resimle iki kez karşılaşınca cariyeler onu korumak için dev, peri, cin işi diyerek oradan uzaklaştırmışlardır. Başka bir gün sözü edilen bu olağanüstü güçlerin tehlikelerinden uzak olduğuna inandıkları bir kiliseye giderler ve orada dua ettikten sonra yine aynı civarda içki meclisi kurarlar. Şirin o sırada üçüncü kez resmi görür ve cariyelere haber vermeden resmi bulunduğu yerden alır. Aklı başından gider. Şirin'i bu hâlde gören cariyeler yaptıklarına pişman olup canla başla hemen bu işin aslını öğrenmeye çalışacaklarını söylerler. Şirin onların kendisi için ne kadar üzüldüklerini görür ve derdine ortak olmalarından memnuniyet duyar:

Didiler biz şanurduḳ serserīdür
Ḫayāl-i dīv yā fiʿl-i perīdür

Peşīmānuz şehā ol pīşelerden
Perīşānuz yavuz endīşelerden

Ṭuralum baş u cān terkin uralum
Bu yollarda yilelüm yügürelüm

Ḳılavuz devlet ü baḫtuñ ḳılavuz
Bulavuz bu işüñ aşlın bilevüz

Çü Şīrīn gördi kim ol nāzenīnler
Özinüñ ġuṣṣasınadur ḥazīnler

Ölez idügine söynüklülerdür
İçi yanduġına köynüklülerdür

Didi yārānlarum siz cānlarumsız
Ne derde uġrasam dermānlarumsız (Şeyḫī, HŞ., s. 48)

[483] bk. Celīlī, HŞ, s. 137, 140

Ġamın itme göñül kim ġam-güsāruz
Ayaḳ baṣ kim yoluñda ḫāksāruz

Fidā yoluñda baş u cānumuzdur
Sebīl evvel ḳadeḥde ḳanumuzdur

Çü sen şāh-ı cihāna çākerüz biz
Ne kim ḥükm eyleseñ fermān-berüz biz (Celīlī, HŞ, s. 144)

Fidā bu işde baş u cān ḳılalum
Bu ṣūret gizlüsin istep bulalum

Çü Şīrīn gördi anlar ṭoġrudurlar
Ol işe çāreyiçün ḳayġu yirler

Olardan yardım istep ḳıldı zārī
Ki yardım içün ister yār yārī (Faḫrī, HŞ., s. 281)

Şirin Medayin'deki kasrına giderken yanında cariyelerini de götürür. Çünkü onlar Şirin'in acı tatlı her anında ona sırdaşlık, arkadaşık eden kişilerdir:

Ol on dil-ber ki yār u maḥrem idi
Bile şādī vü ġamda hem-dem idi (Şeyḫī, HŞ., s. 151)

II. II. 2. 3. HUSREV'İN CARİYELERİ

II. II. 2. 3. 1. Kıskançlık

Şirin Şavur'dan resmini görüp âşık olduğu kişinin Husrev olduğunu öğrenince onu görmek için Medayin'e gider. Husrev ise Şavur'u Şirin'i istemek üzere Ermen'e gönderdikten sonra dört gözle sevdiğinden haber beklerken, rakiplerinin kışkırtması yüzünden babasının hışmından korkup bir süre Medayin'den uzaklaşmaya karar verir. Ermen'e doğru yola koyulur. Ancak oradan ayrılmadan önce cariyelerine kendisi yokken güzel bir kız gelirse onu misafir edip ağırlamalarını, sıkılırsa istediği yerde başka bir kasır yaptırmalarını tembihler. Şirin Medayin'de Husrev'in kasrı Müşkuy'a vardığında Husrev'i göremese de cariyeleri tarafından karşılanır ve ağırlanır.

Cariyeler Şirin'i görür görmez onun güzelliği karşısında şaşkına dönerler ve kıskançlıktan kollarını ısırırlar:

Bu dil-berler çü Şīrīn'i görürler
Ḥasedden ḳollarına diş ururlar (Şeyḫī, HŞ., s. 68)

Rıdvan cariyelerin kıskançlıktan hasta olduklarını, her birinin damak çatlatıp dudak ısırdığını söyler:

Görüp Şīrīn'i ḥayrān ḳaldılar zār
Anuñ reşkinden cümle oldı bīmār

Gören şeklini çatlatup ṭamaġın
Işırurdı taʿaccübden ṭuṭaġın (Rıḍvān, HŞ. s. 300)

Cariyeler Şirin'i ilk gördüklerinde kıskansalar da belli etmezler. Onu Husrev'in tembihlediği gibi ağırlarlar. Fakat bir süre sonra Şirin hastalanıp hava değişimi için dağ havası olan bir yerde bir kasır yaptırılmasını isteyince kıskançlıkları yeniden alevlenir. Çünkü Husrev döndüğünde kendilerine bakmayacağını düşünürler. Zaten Şirin ilk geldiğinde temkinli davranıp onlara kim olduğunu, nereden geldiğini söylememiştir. Sonunda bu kıskançlıkla Şirin'e karşı kötü bir plan yapmaya başlarlar:

Dirildi ol ḳaravaşlar nihānī
Ḳamunuñ acımış reşk ile cānı

Didiler işbu cādū dek degüldür
Bilür bu siḥr ü efsūn şek degüldür

Ne yirden geldi bunda atdı cānın
Ki ne nāmın bilürüz ne nişānın

Çaḳ eyle olısar Ḫusrev göricek
K'olur dīvāne māh-ı nev göricek

Ne baña baḳısar ayruḳ ne saña
Gelüp iller ḳalısar bize ṭaña (Şeyḫī, HŞ., s. 70-71)

II. II. 2. 3. 2. Hilekârlık

Şirin Husrev'in kasrı Müşkuy'da bir süre yaşadıktan sonra hastalanır. Hava değişikliği için dağlık bir yerde kendisine bir kasır yaptırılmasını ister. Kıskançlıktan canı yanan cariyeler bu durumu fırsat bilerek onu tamamen ortadan kaldırmak amacıyla havası insanı hasta edecek kadar kötü, insanlardan uzak bir yerde kasır yaptırmayı kararlaştırırlar. Üstat bir mimar bulup bu hileyi gerçekleştirmeye koyulurlar:

Bulalum buña bir nā-ḫoş hevāyı
Vaḫīm ü sıtmalu naḫs u vebāyī

Ola kim ire āfet ḳurtulavuz
Açılmadın bu fitne örtilevüz

Ḳıġırdılardı bir bennā-yı üstād
Ki çoḳ ḳaṣr u ʿimāret ḳılmış ābād

Didiler geldi bir cādū-yı mekkār
Ki ḳılur gözleri Hārūt'ı bī-kār
[…]
Gerek anuñ içün bir ḳaṣr idesin
Ola kim ʿömri yolın ḳaṣr idesin

Yaramaz bir hevā bul ṭaġ içinde
Yiyir ṣular ola ırmaġ içinde

Iraġ ilden ü ḫalḳ u şehrden dūr
Girürse ṣaġ içine ola rencūr

Ne deñlü dir iseñ ḫarc iderüz māl
Usañ olma becid ṭut itme iḥmāl (Şeyḫī, HŞ., s. 71)

Husrev'in cariyelerinin Şirin'e karşı hilekârlıkları Kutb ve Fahrî'de de yer almaktadır.[484]

II. II. 2. 3. 3. Konukseverlik

Celilî ve Rıdvan'da Şirin Medayin'de Husrev'in kasrı Müşkuy'a geldiğinde onu Husrev'in cariyeleri büyük bir konukseverlikle karşılarlar. Kutb, Fahrî ve Şeyhî'de olduğu gibi kıskançlık ve hilekârlık yapmazlar:

İrüp Müşkūy-ı Pervīz'e revān ol
Virür mühr-i Süleymān'ı nişān ol

Perīler mühri görüp oldılar rām
Dil-ārāma iderler ʿizz ü ikrām

Maḳāmın düzdiler bir ḳaṣr içinde
Ki miṣli yoġ idi ol ʿaṣr içinde

Żiyāfet eylediler ḫusrevāne
Çekilüp ḫˇān ḳadeḥ oldı revāne
[…]
Didiler her ne buyursañ göz üzre
Ḳadem-rencīde ḳılduñ çün yüz üzre

[484] bk. Ḳuṭb, HŞ., s. 238; Faḫrī, HŞ., s. 290.

Sarāy-ı sīnede mihmānumuzsın
Dil ü cān bende sen sulṭānumuzsın (Celīlī, HŞ, s. 167-168)

Rıdvan cariyelerin başta Şirin'in güzelliğini kıskansalarda konukseverlikte kusur etmediklerini, hemen kalacağı yeri hazırlayıp atının ayağına bile bezler serdiklerini ve Husrev'in atlarının bulunduğu özel ahıra bağladıklarını söyler:

Velī ġāyetde taʿzīm eylediler
Görüp Şīrīn'i tekrīm eylediler

Maḳāmını müheyyā ḳıldılar tīz
Atı ayaġına döşediler biz

Dütüzdüler buḫūr u ʿūd u ʿanber
Gül-āb ile yolını ḳıldılar ter

Nüzūl itdi çü ḳaṣr içinde dil-ber
Derildiler anuñ yanına ḳızlar
[…]
Çü şāhuñ buyruġın gūş eylediler
Hemīn rāyiżlere emr eylediler

Alup rāyiżler atı ṣaḳladılar
Şehüñ ḫāṣ ṭavlasına baġladılar (Rıḍvān, HŞ. s. 300-301)

Bir süre sonra Husrev'in yokluğunda Müşkuy'da hastalanan Şirin'e hava değişikliği için havası daha güzel, bağ ve bahçe içinde bir yer isterse orada bir kasır yaptırmayı teklif ederler:

Kenīzekler görürler ol perīveş
Ki nā-ḫoş oldı ṣudan ṣanki āteş

Yüz urup didiler ey lāle-ruḫsār
Ger eylerseñ hevā-yı bāg u kūhsār

Buyur kim idelüm bir ḳaṣr bünyād
Ki sen ḥūra yaraşur Cennet-ābād

Yaḳın bir yire bir yaylaġ vardur
Gül-i terden müzeyyen bir bāġ vardur

Gerek ey lāle-ruḫ yirüñ kuhistān
Gül-i tersin yaraşur saña bustān

Hevā-yı germ eger oldıysa dil-gīr
Buyur k'olsun ṣovuḳ yaylaġ taʿmīr (Celīlī, HŞ, s. 170)

Şirin onların bu teklifini duyunca sıcak havanın mizacını bozduğunu, soğuk bir yaylada yaşamak istediğini söyler. Bunu üzerine Şirin için usta bir mimar bulup görkemli bir kasır yaptırırlar:

Didiler her ne eylerseñ işāret
Ḳamu maḳbūldür olsun beşāret

Meger var idi bir bennā-yı māhir
Virürler aña çoḳ dürlü cevāhir

İderler bir yüce kuhsār taʿyīn
K'ide bünyād ḳaṣr-ı cennet-āyīn

Olup fermān-ber üstād-ı mühendis
Yapar bir ḳaṣr-ı pür-gül-berg ü nesrīn (Celīlī, HŞ, s. 171)

II. II. 2. 4. ŞİRİN'İN DAYESİ

II. II. 2. 4. 1. Dert Ortaklığı

Husrev ü Şirin mesnevilerinde Yusuf u Züleyha mesnevilerinden farklı olarak hikâye içinde dayelerin rolüne pek rastlanmaz. Yalnızca Rıdvan ve Âzerî'nin *Husrev ü Şirin*'inde Şirin'in dayesinden söz edilir. Bu eserlerde de daye Şirin'in çaresizliğe düştüğü durumlarda çare bulan, ona nasihatleriyle yol gösteren bir kişidir.

Şirin Husrev'in resmini görüp âşık olduğunda bu resmin esrarını çözemediği için çaresizlik içindedir. Şirin'in çaresizliğini gören dayesi onun derdine çare bulmak için uğraşır:

Görüp Şīrīn'i bu ḥāl ile dāye
Żarūrī başladı tedbīr ü rāye

Gelüp ḳızlarla bu ḥāli ṭanışdı
Bu işüñ öñin ü ṣoñın ṣanışdı

Didi bīmāra çāre eyleyelüm
Devāsını bu derdüñ söyleyelüm (Rıḍvān, HŞ. s. 269)

Daye bu resmin nereden geldiği, kime ait olduğunu öğrenebilmek için ne kadar çaba harcamışsa da bir sonuç elde edemez. Daha sonra Şirin'in resmi gördüğü bahçenin bahçıvanına sorup danışır:

Yoruldı ʿāḳıbet gezmekden ardı
Żarūrī bāġbān ḳatına vardı

Çü maḥrem buldı esrār-ı nihāna
Ḳamu aḥvāli didi bāġbāna (Rıḍvān, HŞ. s. 272)

Bahçıvan dayeye bu resmi Husrev'in arkadaşı Şavur'un çizdiğini ve gizlice Şirin'in göreceği şekilde ağaç dalına astığını söyler. Daye öğrendiklerini gelip Şirin'e anlatır:

Gelüp Şīrīn'e didi bilgil ey māh
Bu ṣūret maʿnīsinden oldum āgāh
[…]
Ne kim işitdiyise didi dāye
Bu sözlerle nigārīn buldı vāye (Rıḍvān, HŞ. s. 273)

Bundan sonra Şirin bahçıvanla görüşüp Şavur'u çağırtır. İşin gerçeğini ondan öğrenir. Şavur Husrev'in Şirin'e âşık olduğunu söyler. Eğer gitmek isterse onu Husrev'e götüreceğini söyler. Daye bu konuşmaları duyunca Şirin'in oraya gitmeden önce Şavur'un Şirin'in resmini çizip Husrev'e göstermesini söyler:

Bular bu sözdeyiken geldi dāye
Ṣorup güftārın aṣlın bildi dāye

Dönüp dāye didi naḳḳāşa üstād
Bize gerçi bu yolı ḳılduñ irşād

Velī evlā budur tedbīr idesin
Nigāruñ ṣūretin taṣvīr idesin

Bu naḳşı iltesin Pervīz şāha
Selām ile bile ol pādişāha

Bunuñ ḫod ḳalmadı ṣabra mecāli
Görelüm nice olur Pervīz ḥāli (Rıḍvān, HŞ. s. 278)

Âzerî'de Şirin Husrev'in resmini görüp âşık olduktan sonra Şavur Şirin'in resmini Husrev'e göstermek üzere Medayin'e döner. Şirin ise çaresizlik içinde beklemektedir. Büsbütün aşk derdine düşen Şirin bu sırrı dayesiyle paylaşır ve ondan yardım ister. Daye ona sabırlı olmasını, sabrederse mutlaka muradına ereceğini söyleyerek teselli eder:

Eylerdi naṣīḥat aña dāye
Kim ṣabr gerekdür belāya

Dirdi ki iñen melūl olma
Ṣabr eyle iñen ʿacūl olma

Ḥaḳ ḥażretine ḳıl iʿtimāduñ
Tā ḥāṣıl ola hemīn murāduñ

Eylerdi bu vech ile naṣīḥat
Aḥvāl-i zamāneden ḥikāyet

Kim niçe emīr ü şāh-zāde
Oldı ġam-ı ʿaşḳ ile fütāde

İvmekle melāle irdiler hep
Ṣabr ile viṣāle irdiler hep

Ṣabr eyle belā vü derde sen de
Tā yāruñ ola ḳapuñda bende (Āẕerī, HŞ., yk.19a)

II. II. 2. 5. MERYEM

II. II. 2. 5.1. Kıskançlık

Meryem Rum Kayserinin kızıdır. Husrev babası Hürmüz'ün yerine tahta geçince Behram birtakım siyasi oyunlarla Medayin halkını Husrev'e karşı kışkırtır ve savaş başlatır. Husrev halkın kendisini desteklemeyeceğini bildiği için tahtı Behram'a bırakarak Şirin'in memleketi Ermen'e gider. Bir süre sonra tacını ve tahtını Behram'dan geri alabilmek için Rum kayserine sığınır ve ondan yardım ister. Husrev'in gelişini memnuniyetle karşılayan kayser kendi tahtını Husrev'e teslim ederek kızı Meryem'i onunla evlendirir. Husrev Şirin'i sevdiği hâlde bu evliliği kabul etmek zorunda kalmıştır. Çünkü kayserin yardımıyla ikinci kez Medayin tahtına geçer.

Meryem son derece taş kalpli ve kıskanç bir kadındır. Husrev'le evlendikten sonra kendisinden başka hiç kimseyi sevmeyeceğine dair Husrev'e yemin ettirmiştir. Husrev ise Meryem'den mustariptir. Şirin Husrev'den haber sorduğunda Şirin'e haber verenlerin ağzından Meryem'in kıskanç kişiliği şöyle anlatılır:

Meger dirler ki şāh-ı Müşterī-baḫt
İrürdi farḳ-ı çarḫa pāye-i taḫt

Demini öñdi vü vaḳtini gütdi
ʿAdūyı ḳahr idüp taḫtını ṭutdı

Velī Meryem işinden teng-dildür
Ki Meryem saḫt-cān u seng-dildür

İdüpdür şāh ile çoḳ ʿahd ü sevgend
Ki kimseye ḳomaya mihr ü peyvend

Eger Şīrīn olursa māh-ı ʿālem
Naẓar ḳılmaya aña şāh-ı ʿālem (Şeyḫī, HŞ., s. 150)

Velī Meryem'den ötrü göñliydi ṭar
Ki Meryem ṭaş yüreklüydi vü vekkār

Şehe hem virmişidi andı Meryem
Ki andan artuġa olmaya hem-dem (Faḫrī, HŞ., s. 377)

Öte yandan Şirin ise Mehin banu'nun ölümünden sonra Ermen tahtına geçmiş, bir süre ülkeyi yönettikten sonra her şeyi bırakıp Medayin'deki kasrına geri dönmüştür. Şavur Şirin'in Medayin'e geri döndüğünü Husrev'e bildirir. Husrev çok sevinir. Şirin'e daha yakın olabilmek için Meryem'e Şirin için ricada bulunur. "Şirin'in benden uzak kalması iyi olur, fakat benim yüzümden bu duruma düştü. İzin verirsen onu yanımıza alalım; cariyelerle kalsın, kesinlikle yüzüne bakmam" diyerek teminat verir. Meryem Şirin'in yanlarına gelmesine izin vermek bir yana Husrev'in onun adını bile anmasını istemez. Şirin'in hile ile Husrev'i elinden alacağını düşündüğü için hakaret dolu sözler söyler. Şirin'i getirirse kendini asacağını söyleyerek Husrev'in bu ricasını kesinlikle reddeder.

Meryem'in Husrev'le konuşması sırasında söylediği sözler, onun ne kadar kıskanç bir kişiliğe sahip olduğunu gösterir niteliktedir:

Eger şīr ü şeker olursa Şīrīn
Görürven telḫ aġudan ḳandı şīrīn

Çi ger Şīrīn saña ḥalvā-yı terdür
Baña ṣor zehr-i ḳātilden beterdür

Ḳatuñda görmegin bī-renc ḥelvā
Birinci serdi sevmek ola sevdā

Ruṭab bī-ḫārı ḳo ister iseñ sūd
Ki ḫoş şīrīn olur ḥalvā-yı bī-dūd

Var ol cādū füsūnından ḥaẕer ḳıl
Ki döymez ġamzesine siḥr-i Bābil

Beni eyleme ol ṭannāza dem-sāz
Ki olmaz zāg ile ṭūṭī hem-āvāz

Ben anuñ siḥr ü efsūnını bilürven
Ögütsün seng ü ḫār unın bilürven

Hezārān ḥīle vü destānı vardur
Ki her birinde biñ bühtānı vardur

Dürişüp siḥr ile sulṭānı benden
Cüdā ide nitekim cānı tenden

Anuñ efʿāline rāżī olasın
Gehī daʿvācı geh ḳāżī olasın

Ne baġlarsın göñül bir bī-vefāya
Ki düşdüñ andan ötrü biñ belāya

Uṣanmaduñ mı bu ġam-ḫˇārelıḳdan
Gezüp ilden ile āvārelıḳdan

Er olan ādeme ġayret gerekdür
Çü yoḳ ġayretlü ʿavret yigrekdür

Şehüñ taḫtı vü ḳayṣer tācı içün
Bu ṭatlu cāna iren acı içün

Ki ger Şīrīn'e virürseñ murādın
Degül gelmek daḫı añarsañ adın

Düşüp cevrüñ elinden oġınursam
Bu ġamdan ip bıraġup boġınursam

Beni şeydā ḳılup sen şād-kām ol
Var ol bed-nām ile bī-neng ü nām ol

Ḳo ol vādī aña zindān yaraşur
Ki bayġuşuñ yiri vīrān yaraşur

Çü Meryem böyle didi bildi Ḫusrev
Ki dīvāneyle cemʿ olmaz meh-i nev (Şeyḫī, HŞ., s. 158-159)

Baña bir cādūyı hem-dem ḳılasın
Beni ġamgīn anı ḫurrem ḳılasın

Biñ efsūn bilür artuḳ ez-ber ol ay
Birin ger ilerü duta baña vay

Seni aldayuban benden ayura
Ki Şīrīn şād ola Meryem ḳayura

Anuñ efsūnların ben gey bilürem
Anuñ'çün işüme çāre ḳıluram

Çoḳ ʿavret var bilimez elliden yüz
ʿUṭārid ḳor anuñ işigine yüz

Delim ʿavret şu reyḥān saḳsısıdur
Ki ṭaşı görk ü içi çirk ile pür

Vefā ḳılmaz didi ol söz bilen Tat
Ne ʿavret ne ḳılıç ne bindügüñ at

Erenler istediler çāreyi çoḳ
Vefā ʿavretde gördiler mi hīç yoḳ

Vefā erlikdür ʿavretde ne ister
Çü ʿavret didüñ anda mihr göster

Göñül baġlamaġıl bu bī-vefāya
Ki andan uġramışvan çoḳ cefāya
[…]
Bu tāc-ı ḳayser ü taḫt-ı şehen-şāh
Ki ger Şīrīn gele bu ile nā-gāh

Bıraġam boynuma müşgīn bir urġan
Asam cevrüñden özümi virem cān

Yig oldur kim ol ovada otura
ʿİmāret yire bayḳuş kim getüre

Yaḳin bildi çü işitdi bu sözi
Ki eş ile barışmaz hīç eş özi (Faḫrī, HŞ., s. 391-392)

Meryem Şirin'in gelmesine izin vermediği gibi kıskançlığı yüzünden Husrev'in bir an yanından ayrılmasına bile izin vermez. Sürekli Husrev'i gözlemeye başlar:

Melik bildi ki geldi yār yaḳın
Ḫayāli ṣuyı yine ḳıldı aḳın

Velī Meryem'den idi derd ü āhı
Ki Meryem dün ü gün gözlerdi şāhı

Getürmege eve virmezdi destūr
Aña hem virmez idi şöyle mehcūr (Faḫrī, HŞ., s. 377)

Meryem Husrev'i Şirin'den öylesine kıskanmaktadır ki kendisi öldükten sonra bile Husrev'in Şirin'e dönmesine tahammülü yoktur. Bu nedenle cariyelerden birine küçük yaştan beri çok sevdiği fakat Husrev'den sakladığı güzeller güzeli Şeker'i Husrev'in karşısına çıkarmasını vasiyet eder. Meryem'in vasiyetini bıraktığı cariye Husrev'e bu durumu şöyle anlatır:

Kiçi yaşında sevmiş anı Meryem
İdinmiş rūḥa ʿİsā bigi hem-dem

Çü cāndan ṭatluraḳ severdi şāhı
Ḳatı ṣaḳlar idi şehden bu māhı

Cihān degşürmege çün ḳıldı niyyet
Ḳaravaşuña ḳıldı bir vaṣiyyet

Ki şāhı bilürem Şīrīn'süz olmaz
Bu bülbül ol gül-i nesrīnsüz olmaz

Çü göresiz düze ol ezgiye sāz
Ḳadīmī perdesinden vire āvāz

Şeker'den ṭaduruñ ẕevḳ u ṣafāyı
Ki göre ḳandadur ḥüsn ü behāyı

Çü şekker şerbetinden eyleye nūş
Ḳıla sevdā-yı Şīrīn'i ferāmūş (Şeyḫī, HŞ., s. 199)

Meryem'in kıskançlığına ilişkin bilgiler Kutb'un mesnevisinde de yer almaktadır. [485]

II. II. 2. 6. ŞEKER

II. II. 2. 6. 1. İffetlilik

Şeker İsfahan'da yaşayan, güzelliği ile ün salmış bir kadındır. Ancak her erkekle beraber olan hafif-meşrep bir kadın olarak tanınmaktadır.

Husrev Meryem öldükten sonra Şirin'e geri dönmek için sürekli yalvarır. Ancak Şirin Husrev'in yalvarışlarına karşılık vermez. Şirin'in bu tavrına üzülen Husrev, çevresindekilerin tavsiyesi üzerine gönül eğlendirmek amacıyla Şeker'le kısa süreli bir ilişki yaşar. Husrev'e Şeker hakkında bilgi verenler, onun çok güzel bir

[485] Ḳuṭb, HŞ., s. 304-305

kadın olmakla birlikte tek ayıbının karşısına çıkan her erkekle beraber olmak olduğunu söylerler:

Sipāhān mülkinüñ şeh-zādesidür
O bāġuñ servveş āzādesidür

Velī her-cāyidür yil bigi ol māh
Ṭolanur bāġ ile gülzārı her gāh

Çemenlerde varur mānend-i lāle
Urur her şaḫṣ ile cām-ı piyāle

Kim eylerse anı bir şeb der-āġūş
Ölince ol şebi itmez ferāmūş

Budur ʿaybı hemīn ol meh-liḳānuñ
Ve ger ne lā-naẓīridür cihānuñ (Rıḍvān, HŞ. s. 415)

Husrev İsfahan'a gidip Şeker'le tanışır. Şeker onu olağanüstü bir konukseverlikle karşılar. Gece birlikte içki içip eğlendikten sonra Husrev uykuya dalar. Şeker bu sırada bir cariyesini kendi kılığına sokarak Husrev'in yanına gönderir. Husrev geceyi Şeker sandığı bu cariye ile birlikte geçirir. Cariye sabah olunca Husrev uyanmadan önce çıkar gider. Şeker cariyeye verdiği giysilerini tekrar giyerek Husrev'in karşısına çıkar:

Oturmışdı şehen-şeh mehterāne
Şeker söylerdi şiʿr ile terāne

Ṣunup pür-şīşeler şāha semen-ber
Ḳuru ṣuyile virdi āteş-i ter

Şehüñ cūş eyleyüp şevḳ ile ḳanı
Sebük-nūş eyledi rıṭl-ı girānī

Ṭolu ṭolu ʿadedsüz kāse-i mey
Şeker ʿaşḳıyla şāh içdi pey-ā-pey

Çü şāhuñ gözleri uyḫuya vardı
Şeker şemʿi alup ḳapuya vardı

Kenīzi var idi anuñla boydaş
Anı kendü yirine itdi pā-daş

Aña daḳdı zerini zīverini
Ṭonın geydürdi ṭonatdı serini

Bu naḳş ile düzüp şekl-i müzevver
Kenīzi şāha gönderdi füsūnger

Şeker ṣanup kenīzi şāh-ı medhūş
Ṣabāḥ olınca ḳılmışdı der-āġūş
[…]
Şeh uyurken kenīz uyandı gitdi
Şeker ḫˇāb itdügi otaġa yitdi

Şeker geydügi ṭonlardan ṣoyındı
Kenīze virdügi ṭonın geyindi

Zerini ṭaḳınup zīver urındı
Gine ol vażʿ ile şāha görindi (Rıḍvān, HŞ. s. 418)

Husrev'le Şeker başbaşa oturup sohbet ettikleri sırada Husrev "Duydum ki size çok misafir gelirmiş ve binlerce ikramla saygı gösterilirmiş. Hiç benim gibi biri konuğunuz oldu mu" diye sorar. Şeker Husrev gibi eşsiz güzellikte, tatlı sözlü birinin kendisine hiç konuk olmadığını ancak Husrev'in ağzının koktuğunu söyler. Husrev ağız kokusundan kurtulmak için ne yapması gerektiğini sorunca bir yıl sarımsak yemesi gerektiğini söyler:

Cevābında Şeker didi kim ey ḫān
Senüñ miṣlüñ bize gelmedi mihmān
[…]
Velī bir ʿaybuñı buldum nühufte
Diyeyin göñlüñ olmaya şikeste

Didi vardur dehānuñda senüñ būy
Yaraşmazdı nemek kānında ol būy

Didi būyuñ ʿilācına ne tedbīr
Didi lāzım durur bir yıl yimek sīr (Rıḍvān, HŞ. s. 419)

Şeker'in bu sözleri üzerine Husrev gider, bir yıl sonra tekrar gelir. Şeker aynı şekilde büyük bir konukseverlikle karşılar. Yine cariyesiyle onu kandırır. Sabah Şeker'le karşılaştıklarında Husrev daha önce olduğu gibi yine aynı soruyu sorar. Şeker "Geçen yıl bize sizin gibi biri konuk olmuştu. Onun ağzı kokuyor ve ağzından sular akıyordu. Fakat senin kokun misk ve anber gibi" deyince Husrev de "Sen dünyanın eski yeni ne kadar ayıbı varsa söylüyorsun. Niçin kendi ayıbını söylemiyorsun?" der. Şeker ayıbının ne olduğunu bilmediğini, Husrev'in ne biliyorsa

anlatmasını ister. Husrev Şeker'in ayıbının her gün çok sayıda erkekle beraber olup gönül eğlendirdiğini ve bunun herkes tarafından bilindiğini söyler:

Didi ʿaybuñ senüñ maʿrūf u meşhūr
Yaḳın iken olursın sāyeveş dūr

Felek bigi zemīni devr idersin
Cihān ḫalḳıyla oynarsın gülersin

Kim ayaġın ṣalarsa baş olursın
Ki bir günde biñe oynaş olursın

Aġaçlarda kebūterveş dönersin
Budaḳlardan budaḳlara ḳonarsın

Ṣad u heftād degüldür saña kāfī
Olursın günde biñ tīġuñ ġılāfı (Rıḍvān, HŞ. s. 420)

Husrev'in bu hafif-meşrep kadın suçlamasına karşılık Şeker kendisiyle ilgili gerçekleri açıklar. Anasından doğduğu gibi temiz ve iffetli biri olduğunu, herkesle yiyip içip eğlendiğini ancak hiçbir erkeğin namusuna el süremediğini söyler:

Şeker didi dönüp Pervīz'e ey şāh
Beni böyle ḫayāl itme ol āgāh

Dür-i nā-süfteyem ʿālemde bī-bāk
Aḳar ṣu bigiyem pākīze vü pāk

Gümānum yoḳ sözümde bī-gümānam
Anamdan ṭoġduġum bigi hemānam

Çi ger her kişiyle yiyüp içerven
Velī ṣoñında nāzüklük geçerven

Ben ol gendüm-nümā vü cev-fürūşam
Beni her kişiyile ṣanma ḫoşam

Miṣāl-i ṣu öñini aḳıdurven
Velī ṣoñın keserven baḳıdurven

Benüm mührüm kimesne açmamışdur
Meges daḫı yöremden geçmemişdür (Rıḍvān, HŞ. s. 421)

Husrev Şeker'in söylediklerine inanır. İsfahan halkını toplar ve bu gerçekleri herkese anlatır. Şeker'in söylediklerinin gerçekliğinden emin olmak için kadınlar gönderip araştırtır. Kadınlar da Şeker'in bakire olduğuna tanıklık ederler. Böylece

Şeker'in iffetli bir kadın olduğu konusunda hiç şüphesi kalmayan Husrev Şeker'e talip olur. Husrev Şirin kendisine yüz vermediği için bu acıyı savmak amacıyla Şeker'e yönelmiş ve onunla evlenmişse de bir süre sonra aşk derdine Şeker'in de derman olmadığını görünce Şeker'le olan macerasına son verir.

Hikâyede Şeker hakkında verilen bilgilere bakıldığında, hayatını eğlence içinde geçirdiği için herkes tarafından hafif-meşrep sanılan bu kadın, aslında akıllı, kurnaz ve iffetli bir kadın tipi olarak karşımıza çıkar.

Şeker hakkında verilen bu bilgiler Kutb ve Fahrî'nin eserlerinde de yer almaktadır. [486]

II. II. 2. 7. KOCAKARI(LAR)

II. II. 2. 7. 1. Hilekârlık

Pek çok mesnevide olduğu gibi Husrev ü Şirin ve Ferhad u Şirin mesnevilerinde görülen kocakarı tipi de son derece çirkin görünüşlü, hikâyedeki işlevi kötülük olan bir tiptir. En önemli vasfı hilekârlık olan bu kadınlar kötü rollerini hile yaparak gerçekleştirirler. Ruhlarının kötülüğü genellikle şeytanla ilişkilendirilerek tasvir edilir. Şeytan bilinen bir kötülük sembolüdür. Ancak bu kadınlar kötülükte şeytandan bile üstündürler. Hatta kötülüğü, hileyi şeytan onlardan öğrenmiştir.

Şeyhî Ferhad'ın ölümüne neden olan kocakarının taş kalpli, acımasız, ekşi yüzlü, acı sözlü, şeytan gibi kötülüğe rehber, para karşılığında her türlü kötülüğü yapabilen, şeytana hile öğretecek kadar hilekâr ve göz göre göre yalan söyleyebilen biri olduğunu söyler:

Bulurlar bir ʿacūze ehl-i telbīs
Ki mekri andan ögrenürdi iblīs

Ḳatı göñli ḳara şeyṭān ḳarısı
Ḳurımış süñük üstinde derisi

Eli tesbīḥli vü başında meyzer
Velīkin ġūl bigi şerre reh-ber

Hemīşe yüzi ekşi sözi acı

[486] bk. Ḳuṭb, HŞ., s. 354-359; Faḫrī, HŞ., s.431-434.

Dilinden ẖayr gelmemiş keleci

İderler aña ol şer sözi taʿlīm
Virürler dil bağı bir ḳaç zer ü sīm

Zer ü sīm ile bağlar cān gözini[487]
Ki örter göz göre ḥaḳḳuñ yüzini (Şeyẖī, HŞ., s. 183)

Rıdvan'ın eserinde aynı roldeki kocakarı yalancı, ara bozucu, kötü sözlü, hilesinden şeytanın bile ürktüğü, büyü yaptığında gökten yere taşlar yağdıran, gökteki ayı inek gibi sağan, gözünün değdiği herkesi öldüren biri olarak tasvir edilmiştir:

Meger var idi bir cādū ʿacūze
Ki çoġ eskitmiş idi kefş u mūze

İşi telbīs idi tezvīr ü vesvās
Ki mekrinden anuñ ürkerdi Ḫannās
[…]
Bügü itse yire ṭaşlar yaġardı
Meh-i çarẖı inek bigi ṣaġardı
[…]
Gözi ṭoḳınduġı ḳalmazdı diri
Yüzini görenüñ gūr idi yiri (Rıḍvān, HŞ. s. 391)

Lamiî'de bu kadının adının Hacı Ana olduğu belirtilir. Çünkü sürekli elinde tesbihiyle Allah'ın adını anarak dolaşır. Oysa ki bu kadın görünüşte dindar bir ihtiyara benzese de son derece kötü kalpli, hilekâr, büyücülükte usta biridir. Büyü yaptığında güneşi Keyvan'a âşık eder, sivrisinekle Simurg'ı evlendirir, dünyayı zinaya sürüklemek için babaya kızını, oğluna anasını verir, gökyüzünü eşek yapıp ayı ve güneşi inek gibi sağar. Erenler üzerinde hile yaparsa pek çoğunun nikâhını alabilir, soğukluk (ara bozuculuk) ilmiyle dünyaya büyü yapsa güneşle gökyüzünün arasına soğukluk düşürür (aralarını bozar), Küçükayı yıldız kümesini birbirinden ayırabilir, nohut veya bakla falıyla yıldızların bütün sırlarını söyler, at nalını ateşte hilal yapıp turunç büyüsüyle güneşi avlar, fesat çıkarsa denizleri taşırır, küpe binse gökyüzüne uçabilir, kel birisini överse bu kişi güneş gibi altın başlı sırma saçlı olur, genç birini yererse bu kişi hilal gibi iki büklüm bir ihtiyar olur, matemden söz açsa dünyayı ağlamaktan helak eder, ölü için ağıt söylese yılanın ağzından saçılan zehir gibi acı sözler söyler:

[487] Zer ü sīm ile (nüsha): Ne dil sīm eyle M.

Ḳabūl itdi çün ol tedbīri Perviz
Getürdiler bulup bir ḥīlet-engīz

Cihān-girdār u zāl-i sāl-ḫūrde
Teni şer işde zinde göñli mürde

Füsūn u siḥr ilinüñ ẕū-fünūnı
Kehānet kişverinüñ reh-nümūnı

Yüzinüñ çīni naḳş-ı ḫaṭṭ-ı telbīs
Sözinden ders alur biñ dīv ü iblīs

Ḫuyūṭ-ı mekr ü dem naḳş-ı cebīni
Pür olmış ʿuḳde-i siḥr-āstīni
[…]
Ḍüzüp destān ile sözler yaraşıḳ
İder keyvān-ı pīre mihri ʿāşıḳ

Firīb ü siḥr içinde itse ger güft
Ḳılurdı peşşe vü sī-murġı hem cüft

Virür itdürmege ʿālem zināsın
Ataya ḳızın oġlına anasın

Göreydi Delletü'l-muḥtāle anı
Ḳılurdı yā ana yā ḫāle anı

Ḳılaydı ḥīle ebvābında fikr ol
İderdi māẕer-i eyyāmı bikr ol

Eşek eylerdi siḥr ile sipihri
İnek gibi ṣaġardı māh u mihri

Erenler üzre açsa mekr bābın
Alurdı her birinden niçe kābīn

Bürūdet fennini ʿarż itse dehre
Ṣovuḳluḳ düşürür mihr ü sipihre

Ḳılursa ger cüẕālıḳdan beyānı
Ayırur birbirinden Ferḳadān'ı

Nuḫūd çekse ya açsa baḳladan fāl
Kevākib sırların söyler aḥvāl

Naẕar ḳılsa öñinde şāne-i şāt
Ṣan uṣṭurlāb-ı rūşendür yā mirʾāt

Bıraḳsa oda fülfül dānesini
Ḳarardur dūd ile gök ḫānesini

İderde āteşde naʿlī māh-ı nevler
Turunc efsūnıyile mihri avlar

Eger ḳaynatsa çölmek ṭaşa deryā
Binerse küpe uça tā semāya

Pür iken elleri nān u nemekden
Olur baş ṭutduġı dem esnemekden

Güneş gibi ögerse bir keli ger
Bir altun başlu ṣırma ṣaçlu eyler

Hilāl-āyīn yirerse bir cüvānı
Dü-tā-ḳad zāl-i fertūt eyler anı

Eger mātem deminden ide şīven
Helāk eyler cihānı aġlamaḳdan

Ḳaçan bir mürde içün ṣaġu saġsa
Yaġar efʿīleyin aġzından aġu

Gözinüñ sürmesidür nīl-i mātem
Ḳınası ellerinüñ ḫūn-ı ʿālem

Yürür ẕikr-i Ḥaḳ ile yana yana
Elinde sübḥa adı Ḥācı Ana (Lāmiʿī, FŞ., s. 383-384)

Ferhad'ın Şirin'e âşık olduğunu, Şirin'in Bisütun dağına onu ziyarete gittiğini öğrenen Husrev çevresindeki akıllı ve tecrübeli kişilere danışarak Ferhad'ı Şirin'in aşkından vazgeçirecek bir çare aramaya başlar. Sonunda çirkin yüzlü, kötü kalpli, hilekâr bir kocakarı bulurlar. Kadına bir miktar para verip Ferhad'a söyleyeceği düzmece sözleri öğreterek Bisütun'a gönderirler.

Ferhad'ın yanına gelince biraz ağlayıp göğsünü dövdükten sonra hilesine Ferhad'a bu kadar zahmeti kimin için çektiğini sorarak başlar:

Gelüp Ferhād ḳatına oturdı
Biraz yirmirdi vü gögsin ötürdi

Ki ey miskīn kimüñ'çün bunca zaḥmet
Dün ü gün cānuña cevr ü meşaḳḳat (Şeyḫī, HŞ., s. 184)

Didi Ferhād'a ey merd-i hebennaḳ[488]
Senüñ bigi cihānda yoḳdur aḥmaḳ

Çekersin yoḳ yire bunca miḥenler
Nedür cismüñdeki zaḫm-ı dikenler (Rıḍvān, HŞ. s. 392)

Ferhad Şirin için bu zahmetleri çektiğini söyleyince, bir ah çekip Şirin'in öldüğünü söyler ve çok üzülmüş gibi yanıp yakılmaya başlar:

Pes ol telḫ işlü ḳıldı bir ṣovuḳ āh
Ki Şīrīn öldi Ferhād olmaz āgāh

Dirīġā ḳanı ol serv-i semen-ten
Yıḳıldı ṭopraġa ölüm yilinden

Ḳanı ol nāz ehli nāzenīn yār
Nicesi ḳıydı aña çarḫ-ı ġaddār

Tenin gözyaşları birle yudılar
ʿAbīr ü ʿanber üstine ḳodılar

Ḳarışdı ḫāk ile ol gevher-i pāk
Ḳabā yirine cānlar ḳıldılar çāk

Didi vi ḥasret ile ṣaġdı ṣaġu
Ilan bigi dilinden yaġdı aġu (Şeyḫī, HŞ., s. 184)

Cevābını tamām idince Ferhād
Ḳarı yırtup yüzini urdı feryād

Didi dildāruñı düşürdi Gül-gūn
Sefer ḳıldı bu evden gitdi maġbūn

Esüp bād-ı ecel tozıtdı yāruñ
Yire düşdi o serv-i sāyedāruñ

Ten-i pākin gül-āb ile yudılar
Gül ile yāsemen üzre ḳodılar

Düzüp tābūtını serv-i çemenden
Pür itdiler içini nesterenden

Ṭolu ḳan yaş ile ḳabri diyārı
Ṣanasın lālezār idi mezārı
[…]
Niçe söyledi bu resme dürūġı

[488] hebennaḳ: habnaḳ M.

Dürūġ ile çoḳ eyledi dirīġı (Rıḍvān, HŞ. s. 392-393)

Bu sözleri duyan Ferhad feryad ve ah ederek elinden külüngünü fırlatır ve kendini dağdan atarak intihar eder.

Lamiî'de de bu iş için bir kocakarı bulunur. Ondan Ferhad'a Husrev'in Ermen'i aldığını, Mehin Banu ile barıştığını, Şirin'in de Husrev'e âşık olduğunu ve Ferhad'dan nefret ettiğini söylemesi istenir. Kocakarı binbir hile ile Ferhad'ın bulunduğu Selasil'e gider ve Ferhad'a Mehin Banu ile Husrev'in barıştığını ve ana oğul gibi olduklarını, Husrev'le Şirin'in ise evlendiğini söyler. Bu haberi duyan Ferhad kendisini taştan taşa vurarak öldürür.

Hilekâr kadın Ferhad'ın bulunduğu Selasil dağına vardığında hilesine başlar. Öncelikle ibadetle meşgul bir yaşlı kadın görüntüsü yaratmak için bir mağaraya yerleşir. Orada kendini sürekli ibadet ediyormuş gibi gösterir:

Pes andan eyleyüp ʿazm-i Selāsil
Gelüp ider o kūh içinde menzil
[…]
Ḳılup ḫurmā aġacından ʿaṣāsın
İdüp yüñden ṭonın ḳıldan ridāsın

Geyer egnine ḳat ḳat köhne şāli
Ḳurar zarḳ ile mekr ü dām u āli

Bürür üstine bir çār-ı muraḳḳaʿ
Yüzinde burḳaʿ u başında mıḳnaʿ

Bulup bir ġār-ı tārı mescid eyler
Özin geh rākiʿ ü geh sācid eyler

ʿİbādet içre yaʿnī gösterür ẕevḳ
Ḳılur tesbīḥden boynına ḫoş ṭavḳ

Ṭudaġın ḫuşk idüp gözlerin yaş
Gehī āh eyler vü gāhī ṣalar baş

Bu üslūb ile ol mekkāre ḳarı
İdinür şāma dek mesken o ġārı (Lāmiʿī, FŞ., s. 384)

Ferhad o civarda aşk derdiyle feryad ederken kulağına kocakarının mağarasından niyaz dolu bir feryat gelir. Mağaraya doğru giden Ferhad ibadet etmekte olan ve ağlayarak niyaz eden yaşlı kadını görür. Kocakarının neden bu hâlde olduğunu sorar. Kocakarı Ferhad'a yalan sözlerle kendini anlatmaya başlar. O

zamana kadar Ermen'de gece gündüz ibadetle günlerini geçirmekte olduğunu, İran şahı Husrev-i Perviz Ermen'e savaş açıp halka zulm etmeye başlayınca buraya geldiğini söyler. Ferhad "Ermen Husrev'in askerleriyle kuşatılmış ve halk esir edilmişken sen nasıl kaçabildin" diye sorunca, Husrev'in Ermen kalesini aldığını, Banu'nun Husrev'le anlaştığını ve Husrev'le Şirin'in evlendiğini söyler:

Didi Pervīz idüp ʿahd u ḳarārı
Emān u emn ile aldı ḥiṣārı

Mehīn Bānū ile barışdı cāndan
Ana oġul olup ḳarışdı cāndan

Ṣalup peyvend işin Ḫusrev araya
Rıżā gösterdiler ol mā-cerāya

Urup eflāk baġrına dögünler
Niçe gün ḳıldılar ʿīş ü dügünler

Gelüp yirine düpdüz resm ü āyīn
Cihānı ḳıldılar ol māha kābīn

Bulup Şīrīn'den Ḫusrev daḫı kām
Ḳarışdılar çü şehd ü şīr ü bādām

Ḳılup cān ile birbirin der-āġūş
Yaturlar āb-ı ḥayvān eyleyüp nūş

Perīveş ḳanı ol erden ḳaçan ḳız
Dil ü cān ile şehverden ḳaçan ḳız

Anuñ biri ben isem ey oġul ger
İnanma istemezem dise şehver

Geçerse ṣavm-ı Meryem birle bī-kām
Ḳılam dir bir Mesīḥā-demle bayram

Vefā merd işidür zenden gelür mi
Mürüvvet hīç reh-zenden gelür mi

Gör āḫir eyler iken nāz u şīve
Niçe gitdi o fettān ive ive

Siyeh zülfi gibi çoḳ başlu ṭarrār
Ḥarāmī çeşmi gibi tünd ü ḫūn-ḫˇār

Ḳılup ol ʿāşıḳ-ı zārın bahāne
Ṣalan āşūb-ı ġam milk-i cihāna

Ṣaçı gibi uzun fikr eyleyici
Ḳaşı mānendi egri söyleyici

Viren aṣlanlara ṭavşan yuḫusın
Ṣıyan Bābil'de Hārūt'uñ sebūsın

Firīb ü işveger fettān-ı ʿālem
Füsūn ehli vü pür-destān-ı ʿālem

Dil-i bī-raḥmı āhen baġrı mermer
Ṣebāt u mihri yoḳ çarḫ-ı bed-aḫter

Ṣu gibi her yaña aḳıcı ẓālim
Cihānı odlayın yaḳıcı ẓālim

Ḳaçarken çeng-i şāhīnden çün tīhū
İderken şīrden nefret ol āhū

Virüp varduġı şeb dizdāra burcın
Açup ṣarrāf öñinde ḳodı dürcin

Lebi ḳandıyla aġzın şekker itdi
Ṣadefveş dürcini pür-gevher itdi

Unutdı bir dem içre ol ġarībi
Niṣāb-ı vuṣlatından bī-naṣībi

Olup māh-ı nevüñ cāndan nedīmi
Ferāmūş eyledi mihr-i ḳadīmi

İdüp ol Zühre ʿişret bezmi pür-ḫūn
Ṣafaḳdan nitekim dāmān-ı gerdūn

Ḳılup sīm-āb ile ḫall-i zer-ābı
Āḳıtdı sīmden laʿl-i müẕābı

Eridüp maġz-ı bādām içre şekker
Ḳarışdı birbirine āb u āẕer

İdüp bu ṣuyıla odını teskīn
Vilāyet cümle ḫāṣıl itdi temkīn

Beyāż u ḫumre idüp ictimāʿı
Feraḥ pür ḳıldı yaʿnī ol biḳāʿı

Sürūd ile olup her ḫāne pür-dem
Ṭarīḳ-ı fısḳa gitdi ḫalḳ-ı ʿālem

Zemīn ehli açup ʿişret bisāṭın
Göge irgürdiler ṣoḥbet neşāṭın

Ṭolup kişver içi resm ü melāhī
Dürildi defter-i ẕikr-i İlāhī

Çü ṭāʿat ḳalmadı ol yirde gördüm
Żarūrī ol diyāruñ terkin urdum

Oḳudı çün bu efsūnı o cāẕū
Dil-i Ferhād'a dehr oldı ḳarañu (Lāmiʿī, FŞ., s. 386-387)

Kocakarı önce dindar biriymiş gibi görünerek Ferhad'ın güvenini kazanmış, daha sonra Şirin'in vefasızlığından dem vurarak Ferhad'ın ölümüne neden olmuştur.

Ferhad'ın ölümüne neden olan bu hilekâr kocakarı ile ilgili bilgiler burada verilen örneklere benzer şekilde Kutb, Celilî, Âzerî, ve Nevâî'nin mesnevilerinde de yer alır.[489] Fahrî'nin *Husrev ü Şirin*'inde bu işi kocakarı değil, bir erkek yapar.[490]

[489] bk. Ḳuṭb, HŞ., s. 339; Celîlî, HŞ, s. 227-228; Āẕerī, HŞ., yk. 45b-46a; Nevāʾi, FŞ., s.437-441.
[490] Faḫri, HŞ., s. 423.

III. BÖLÜM
KADINLARIN SOSYAL ÖZELLİKLERİ

III. I. SOSYAL KİMLİK VE ROLLERİ

III. I. 1. ZÜLEYHA

III. I. 1. 1. Magrib Hükümdarının Kızı

Züleyha Magrip hükümdarı Taymus'un kızıdır. Taymus büyük ve güçlü bir hükümdardır:

Milk-i Maġrib'de var idi bir şāh
Rām idi buyruġına ḫayl u sipāh

Ṣāḥib-i taḫt u baḫt u tāc u ʿalem
Nāmı Ṭaymūs u ṭāremi ʿAlḳam[491]

Maġrib'e ḥükm iderdi şevket ile
ʿĀleme ṭolmış idi heybet ile

ʿAzm-i rezm eylese ger ol çālāk
Ḳanlar aġlardı ḳahr ile Ḍaḥḥāk[492]

Ḫışmı odın yaḳaydı ger Ṭaymūs
Pür-key olurdı ḳalb-i Keykāvūs

Ṣalsa Maġrib'de tīġ-ı bürrānın
Zaḫmı dökerdi Maşrıḳ'uñ ḳanın[493]

Ḥaḳ aña virmiş idi bir duḫter
Yüzi ayına müşterī aḫter (Ḥamdī, YZ., s. 74)

Ki Maġrib'de var idi bir ulu şāh
Murādınca dönerdi mihr ile māh

İrişmiş evc-i gerdūna külāhı
Felekveş taḫtı encümveş sipāhı
[…]
Atası adına urmışdı Ṭaymūs
Öñine ṭurmaz idi Rüstem ü Tūs

Olup keffinde mevc-i tīġ ġālib
Eli altında ḳalmış baḥr-i Maġrib

---

[491] ṭāremi: ṭarımı M.
[492] Ḍaḥḥāk: Ḍaḫḫāk M.
[493] dökerdi (nüsha): dökeydi M.

Ne deñlü var ise anda cezāyir
Ḳamusında ṣu gibi ḥükmi sāyir

Ne māl u gencine vardı nihāyet
Ne ḫayl u ʿaskerine ḥadd u ġāyet
[…]
Muṭīʿ olmış idi emrine ʿālem
Sözine ḳarşu gelmezdi bir ādem (Kemāl, YZ., s. 43-44)

Bu kadar büyük, güçlü ve zengin bir hükümdar olan Taymus'un çocuğu yoktur. Tek arzusu bir çocuk sahibi olmaktır. Bir süre sonra bir kızı doğar. Taymus bu haberi duyduğunda çok mutlu olur. Kızının adını Zeliha (Züleyha) koyar:

Ḳatı şād oldı sulṭān bu ḫaberden
Nitekim teşne-leb cüllāb-ı terden

Mübārek gördi fālın aḫterinüñ
Zelīḫā ḳodı adın duḫterinüñ (Kemāl, YZ., s. 45)

Yahya'nın eserinde Züleyha'nın babasının adından söz edilmemiştir:

Meger var idi bir sulṭān-ı ʿālī
ʿAẓīmü'ş-şān u memdūḥü'l-ehālī
[…]
Ḍiyār-ı Maġrib'üñ sulṭānı idi
Cihānuñ maşrıḳ-ı iḥsānı idi
[…]
Añа virmişdi Ḥaḳ bir ḫūb duḫter
Melek-manẓar perī-peyker ḳamer-fer
[…]
Nesebde gün gibi aʿlā vü evlā
Ḥasebde bī-naẓīr adı Zelīḫā (Yaḥyā, YZ., s. 51-52)

Burada örnek gösterilmeyen diğer mesnevilerde de Züleyha Magrip hükümdarının kızı olarak tanıtılır. [494]

III. I. 1. 2. Mısır Azizinin Karısı

Züleyha düşünde görüp âşık olduğu kişi sandığı Mısır azizi ile evlenir. Görkemli bir düğünden sonra Züleyha Aziz'in karısı olur:

Cümle esbāb-ı baḫt u pīrāye
Ḥāṣıl olmış idi Züleyḫā'ya

[494] bk. ʿAlī, KY., s. 279; Ḥamza, YZ., s. 225; Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 184; Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 152-153; Ḍarīr, KY.,s.159; Naḥīfī, YZ., s. 858-859; Ġubārī, YZ., s. 118; Aḥmedī, YZ. I, s. 38

Bunca dārāt u ʿizzet ile ʿAzīz
Āstānında ḳul ḳatında kenīz

Ol zamāndan ki vaṣlına irdi
Aña yüz cān ile göñül virdi (Ḥamdī, YZ., s. 99)

ʿAzīz olmışdı bu sūr ile mesrūr
Zelīḫā ḫıdmetine oldı destūr

Revāne oldı ol ḫalvet-serāya
Buluşdı ol nigār-ı dil-rübāya
[…]
ʿAzīz'üñ ʿaşḳ-ı pāki oldı efzūn
O Leylī-çihre itdi anı Mecnūn

Ziyāde sevdi ol rūḥ-ı revānı
Ölürdi görmese bir laḥẓa anı (Yaḥyā, YZ., s. 77-78)

Değerlendirilen bütün Yusuf u Züleyha mesnevilerinde Züleyha ilk evliliğini Mısır Aziz'i ile yapmıştır. [495]

III. I. 1. 3. Yusuf'un Karısı

Züleyha, aşkına ömrünü harcadığı Yusuf'a sonunda kavuşur. Yıllar sonra evlenirler. Yusuf Züleyha'nın ikinci kocasıdır:

Yūsuf'a çünki ḥażret-i Fettāḥ
Buyruḳ itdi ki ide ʿaḳd-i nikāḥ

Dügün eyledi pādişāhāne
Geldi sādāt-ı Mıṣr eyvāne
[…]
Oldı dīn-i Ḫalīl üzre nikāḥ
Şeb-i hecr āḫir oldı ṭoġdı ṣabāḥ (Ḥamdī, YZ., s. 170-171)

Çü Yūsuf bildi kim emr-i Ḫudāvend
Budur k'ide Zelīḫā'yile peyvend

Pes andan bir dügün bünyādın itdi
Cihān miṣlin ne göriser ne gördi
[…]
Nikāḥ oldı Ḫalīl'üñ dīni üzre
Benī İsrāʾil'üñ āyīni üzre (Kemāl, YZ., s. 242)

---

[495] bk. ʿAlī, KY., s. 287-288; Ḥamza, YZ., s. 227; Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 187-188; Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 165-166; Ḍarīr, KY.,s.166-169; Naḥīfī, YZ., s. 863; Kemāl, YZ., s. 97; Ġubārī, YZ., s. 136-137; Aḥmedī, YZ. I, s. 42-43.

Nikāḥından olup ẕevḳ u ṣafāsı
Aña düşdi maḥabbet inikāsı

Dügüne oḳıdı aʿyān-ı Mıṣr'ı
Żiyāfet eyledi erkān-ı Mıṣr'ı
[…]
Ḥarāret Yūsuf'uñ göñline düşdi
Görüşdi ol perī ile buluşdı

Şeb-i hicrānı anuñ āḫir oldı
Viṣāli ṣubḥgāhı ẓāhir oldı (Yaḥyā, YZ., s. 160)

Yusuf ile Züleyha'nın aşkı, değerlendirilen bütün Yusuf u Züleyha mesnevilerinde evlilikle mutlu sona ulaşmıştır. Dolayısıyla Züleyha Aziz'den sonra Yusuf'un karısı olmuştur.[496]

III. I. 1. 4. Anne

Kimi mesnevilerde, Züleyha'nın Yusuf'la evlendikten sonra anne olduğundan söz edilir. Hamdî, Kemal Paşazade ve Yahya'nın eserlerinde Züleyha'nın anne olduğundan söz edilmemiştir. Diğer eserlerde Züleyha'nın çocuklarının sayısı farklı farklı gösterilmiştir.

Ahmedî'nin eserinde Züleyha'nın bir oğlu olmuştur:

Gitdi bir yıl oldı bir oġlı anuñ
Adını virdiler Efrāyim anuñ (Aḥmedī, YZ. II, s. 40)

Gubârî ve Nahîfî'de Züleyha ile Yusuf'un iki çocukları olmuştur:

Ol ṣadef virdi iki dürr-i yetīm
Biri Mīşā birisi Efrāhīm (Ġubārī, YZ., s. 193)

İki oġlı oldı Māşām bin Yūsuf
Hem biri daḫı Efrām bin Yūsuf[497] (Naḥīfī, YZ., s. 916)

Darîr'de Züleyha ikisi kız olmak üzere beş çocuk annesidir:

Biş oġul ṭoġdı bular ikisi ḳız[498]
Uş tamām oldı bu ḳıṣṣa ey ʿazīz (Ḍarīr, KY., s. 316)

Ali, Haliloğlu Ali ve Sûlî Fakîh'de ise Züleyha'nın on iki çocuğu olmuştur:

---

[496] bk.ʿAlī, KY., s. 393; Ḥamza, YZ., s. 269; Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 229; Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 335; Ḍarīr, KY.,s.311-313; Ġubārī, YZ., s. 192-193; Aḥmedī, YZ. II, s. 39.
[497] Bu mısra'ın vezni bozuk.
[498] Alıntı yapılan metinde bu mısra "Biş oğlan ṭoġdı bunlar iki ḳız" şeklinde olup, vezninin bozuk olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle mısra yukarıdaki gibi tamir edilmiştir.

Andan ṣoñra Ḥaḳ'dan tevfīḳ eyle oldı
Ol ikisi bāḳī ʿömr anda ḳıldı
On iki oġul aña rūzī ḳıldı
Ulusına Meṣālim dirler imdi (ʿAlī, KY., s. 394)

Yūsuf Zeliḫā'yı aldı
Ġufrānı yarluġadı
On iki oġlu oldı
Ulusı Meṣālim adlu (Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 230)

Çünki Zeliḫā Yūsuf'a oldı ḥelāl
Virdi Ḥaḳ Tañrı bunlara çoḳ ʿıyāl
Zeliḫā'dan on iki oġlı olur
Kim benī İsrā'īl erkānı ḳılur (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 338)

Hamza'da Züleyha'nın on dört oğlu olduğu belirtilmektedir:

Yūsuf'a ol Zelḫā'dan on dört oġul
Tañrı virdi ṣaḥ durur uşbu ḳavul (Ḥamza, YZ., s. 269)

Züleyha'nın çocuk sahibi olduğundan söz eden bu mesnevilerde, anne çocuk ilişkilerine değinilmemiştir.

III. I. 2. ŞİRİN

III. I. 2.1. Ermen Melikesinin Yeğeni / Kızı ve Veliahdı

Şirin Ermen melikesi Mehin Banu'nun yeğenidir. Banu hiç evlenmediği ve çocuğu olmadığı için Şirin'i veliaht tayin etmiştir. Şirin'in bu durumu Şeyhî'nin *Husrev ü Şirin*'inde Husrev'in nedimi Şavur'un ağzından şöyle anlatılır:

Bir iḳlīme irişdüm adı Ermen
Ki olmış dāne-i ḥüsn anda ḫırmen

Bir ulu ʿavret olmış pādişāhı
Ki cūş iltür Sipāhān'a sipāhı
[…]
Ne deñlü dir iseñ var ʿaḳl u temyīz
Velī er sevmemiş yoḳ oġul u ḳız

Ḳarındaşı ḳızı var bir perīvār
Ne perrī k'ay u günden yig feri var
[…]
Mehīn Bānū özin maṭlūb idinmiş
Çü ḫūb-ı ʿaṣrdur maḥbūb idinmiş

Çü bulmış devletine mehdi-i mehd
Anı ḳılmış vilāyete velī-ʿahd (Şeyḫī, HŞ., s. 37-39)

Celilî'de Şirin Banu'nun erkek kardeşinin kızıdır. Yani Banu Şirin'in halasıdır. Bu eserde de Şeyhî'de olduğu gibi Şirin Banu'nun veliahdıdır:

Bir ulu şāhı var Cemşīd-ḥaşmet
ʿUṭārid-fıṭnat u ġurşīd-ṭalʿat

Ulıymış anda şāh u şāh-zāde
Egerçi şīr ammā şīr-i māde
[…]
Egerçi kim ṣadefde gevheri yoḳ
Nihāl-i ʿömrden berg-i teri yoḳ

Velī yanında var bir gül nihāli
Ḥayātı bāġınuñ āb-ı zülāli

Ki Bānū'nuñ birāder-zādesidür
O servüñ sūsen-i āzādesidür
[…]
İdüp iḥsān-ı luṭf-ı bī-nihāyet
Anı ḳılmış velī-ʿahd-ı vilāyet (Celīlī, HŞ, s. 126-127,129)

Âzerî'de Şirin Banu'nun halasının kızıdır:

Kim var idi bir emīr-i ʿādil
Ferġunde-şemāʾil ü ġaṣāʾil
[…]
Ārāmgehi diyār-ı Ermen
Merdāne feżāʾili velī zen
[…]
Ferzendi yoġ idi gerçi anuñ
Çekmezdi velī ġamın cihānuñ

Zīrā varıdı eḳāribinden
Bir ġonca-dehān u nesteren-ten

Ferzendi gibi muḥibb idi şāh
Kim ḫālesi duḫteriydi ol māh (Āẕerī, HŞ., yk. 11a-12a)

Banu çocuk sahibi olmayı çok istemişse de çocuğu olmadığı için halasının kızını çocuğu gibi çok sevmiş ve veliaht tayin etmiştir.

Şemʿ-i emelüm ṣabā-yı baḫtum
Hem vāriṣ-i baḫt u cāh-ı taḫtum (Āẕerī, HŞ., yk. 13a)

Rıdvan'da Şirin Banu'nun kız kardeşinin kızıdır. Bu eserde Şirin'in veliaht olduğundan ve Banu öldükten sonra tahta geçmesinden söz edilmemiştir. Ancak bu

eserde eksik sayfalar bulunmaktadır.[499] Dolayısıyla Şirin'in tahta geçmesi ile ilgili bölüm eserdeki eksik sayfalarda yer alıyor olabilir.

Ol iḳlīmüñ şehi bir ʿavret olmış
Şeh-i feṯḥ ü ẓafer pür-şevket olmış

Mehīn Bānū dinür adına bir ḫān
Sipāh olmış ḳamu emrine fermān
[…]
Ḳabūl eylememiş ʿālemde şevher
Ne ferzend-i püser görmiş ne duḫter

Velīkin ḫᵛāherinüñ bir ḳızı var
Perī-ṣūret melek ṣīretlü dildār (Rıḍvān, HŞ. s. 253-254)

Kutb'da Şirin'in Mehin Banu'nun kardeşinin kızı olduğu belirtilmiş fakat veliahdı olduğundan söz edilmemiştir.[500] Ancak Banu'nun ölümünden sonra tahta Şirin geçmiştir.[501]Fahrî'de Şirin ile Banu arasındaki aile bağından söz edilmemekle birlikte Banu'nun ölümünden sonra tahta geçmesinden veliahdı olduğu anlaşılmaktadır.[502]

Âhî'de ise Şirin ile Banu arasındaki yakınlık çok farklı bir boyuttadır. Şirin Ermen hükümdarı Mehin Banu'nun kızıdır:[503]

Kühistān beglerinden bir ulu mīr
Egerçi zen durur ammā zen-i şīr
[…]
Oġul balınuñ içmiş şerbetinden
Elem ṭadmış çü şerbet kürbetinden

Ḫarīminde velī bir duḫteri var
Güneşden baḫtlu bir aḫteri var (Āhī, HŞ., s. 240)

Nevâî'de Şirin'in Banu'nun yeğeni (kız kardeşinin kızı) olduğundan söz edilir. Veliaht olduğu belirtilmemiştir. Şirin hakkındaki bu bilgiler Lamiî'nin

[499] Levend, Agâh Sırrı, "*Ahmed Rızvan'ın Hüsrev ü Şirin'i",* TDAY-Belleten 1966, 2. bs., Ankara, 1989, s. 215-258.
[500] bk. Ḳuṭb, HŞ., s. 205.
[501] bk. Ḳuṭb, HŞ., s. 296.
[502] bk. Faḫrī, HŞ., s. 376.
[503] Âhî'nin bu eseri tamamlanmamış olmasına karşılık, Şirin ve Banu'nun kimliğine ilişkin bilgilerin diğer mesnevilerden farklılık göstermesi nedeniyle, bu bilgilere burada yer vermeyi uygun gördük. Şairin söz konusu eseri hakkında daha fazla bilgi için bk. Köksal, M. Fatih, "*Ahî'nin Husrev ü Şirin Mesnevisi*", Türklük Bilimi Araştırmaları, S. 6, Sivas, 1998, s. 209-253.

eserinde de aynıdır.[504] Zaten Husrev ü Şirin mesnevilerinde olduğu gibi Banu'nun ölümünden sonra Şirin'in tahta geçmesinden bu mesnevilerde söz edilmez:

Bu yañlıġdur ki fehm ittiñ ṣıfātın
Mehīn Bānū dibendur ehli atın

Bu kişver içre ottuz ḳırḳ ḳurġan
Barı kök ḥışnıdın burcın aşurġan

Anıñ ḥükmidedür bī-miḥnet ü renc
Ṭola her yirde Ḳārūn genci dik genc
[…]
Cihāndın ḫāṭır-ı āzādesi bar
Ki bir gül-çihre ḫˇāher-zādesi bar (Nevāʾī, FŞ., s. 284)

III. I. 2. 2. Ermen Hükümdarı

Banu öldükten sonra yerine onun vasiyeti üzere Şirin tahta geçer. Şirin kısa süren saltanat yaşamında ülkeyi son derece iyi yönetmiş başarılı bir hükümdar olmuştur:

Dirildiler ulular rūze-baḫta
Ögütleyüp geçürdilerdi taḫta

Çü şehlıḳ oldı Şīrīn'e muḳarrer
Ulu kiçi olur emrine musaḫḫar

Virür inṣāf ile ol ʿadl ü dādı
Ki ṭoldı ile eylük şehre şādī

Ṭoyurdı müflis ü muḥtāc u acı
Götürdi rişvet ü bāc u ḫarācı

Ḳılurdı reʿāyāyı riʿāyet
Ṣafā ṭolmış idi şehr ü vilāyet

Ola mı telḫ hergiz rūzgārı
Şu şehrüñ k'ola Şīrīn şehryārı (Şeyḫī, HŞ., s. 149)

Geçüp taḫta urundı başına tāc
Cihān serverlerin idindi muḥtāc

Revānın māder-i pīrüñ idüp şād
İderdi ʿadlden iḳlīmi ābād

[504] bk. Lāmiʿī, FŞ., s. 282

Egerçi oldı bir şāh-ı muẓaffer
Velī cāndan gedā-yı ʿaşḳ-ı dil-ber (Celīlī, HŞ, s. 200)

Şirin'in hükümdarlığından ve hükümdarlıktaki başarısından Kutb ve Fahrî'de de söz edilmiştir. [505]

III. I. 2. 3. Husrev'in Son Karısı

Husrev ile Şirin arasında yıllar süren aşk macerası, Husrev'in Şirin'den önce yaptığı evliliklerden sonra mutlu sona erer. İki sevgili evlenirler. Şirin Husrev'in karısı olur.

Medāyin şehrin itdi mehr-i Şīrīn
Nigār u naḳş ile büt-ḫāne-i Çīn

Ferīdūn taḫtına irdi ṣanki Cemşīd
Ve yā geldi ḥamel burcına ḫurşīd

Yirine yitdi çün her resm ü āyīn
Olur mūbedler erkānınca kābīn (Şeyḫī, HŞ., s. 247)

Çü vardı yirine her resm ü āyīn
Medāyin şehrine geldi nigārīn
[…]
Çü girdi ḳasr-ı Müşkūy'a nigārīn
Şehüñ ḳıldı sarāyın ḫāne-i Çīn
[…]
Gelüp gösterdiler mūbedler āyīn
Nigāra ḳıldılar ol demde kābīn (Rıḍvān, HŞ. s. 499)

Ṣalāḥ-ı kār anı gördi Ḫusrev
Ki māha ṣala ol ḫurşīd pertev

Gül-i ter ʿandelībe hem-dem ola
Semen nesrīne yār u maḥrem ola

Ola Şīrīn-i pür-sükker ḥelāli
Gide telḫ-i mey-i ġamdan melāli

Buyurdı pādişāh-ı heft-iḳlīm
Ki göre sāʿat-ı saʿd ehl-i taḳvīm
[…]
Dirilüp encüm-i gerdūn-ı temkīn
İderler mihr ü māha ʿaḳd-i kābīn (Celīlī, HŞ, s. 240)

[505] bk. Ḳuṭb, HŞ., s. 296-297; Faḫrī, HŞ., s. 376

Burada örnek gösterilen mesneviler dışında Kutb, Fahrî ve Âzerî'nin mesnevilerinde de Şirin'in Husrev ile evliliğinden söz edilmiştir. [506]

Ferhad u Şirin mesnevilerinde ise Şirin ne çok sevdiği Ferhad'ın ne de evlenmeyi kabul etmek zorunda kaldığı ve evlenecekleri sırada oğlu Şiruye tarafından öldürülen Husrev'in karısı olabilmiştir.

III. I. 3. MEHİN BANU

III. I. 3. 1. Ermen Melikesi

Şeyhî ve Rıdvan'ın *Husrev ü Şirin*'inde Mehin Banu'nun Ermen diyarının son derece nüfuzlu bir hükümdarı olduğu Husrev'in nedimi Şavur tarafından şöyle anlatılır:

Bir iḳlīme irişdüm adı Ermen
Ki olmış dāne-i ḥüsn anda ḫırmen

Bir ulu ʿavret olmış pādişāhı
Ki cūş iltür Sipāhān'a sipāhı

Ḳamu Encāz u Derbend ü Kuhistān
Anuñ emrinde olmış bende-fermān

Eli altında var biñ ḳalʿa ʿālī
Ki her birinde māl-ā-māl māli

Tavar u çār-pā cinsi kemāhī
Ṣayılmaya ṣayıla mūr u māhī

Düzetmiş ʿīş esbābın müheyyā
İşi her dün ü gün ẕevḳ u temāşā

Ṣalīb ehlinde key bulmış ṣalābet
Mehīn Bānū adı vü pür-mehābet (Şeyḫī, HŞ., s. 37-38)

Temāşā itmişem bir ḫoş diyārı
Kim oldur baḥr-ı Derbend'üñ kenārı

Ol iḳlīmüñ şehi bir ʿavret olmış
Şeh-i feṭḥ ü ẓafer pür-şevket olmış

Mehīn Bānū dinür adına bir ḫān
Sipāh olmış ḳamu emrine fermān

[506] bk. Ḳuṭb, HŞ., s. 420-421; Faḫrī, HŞ., s. 464; Āẕerī, HŞ., yk. 51a-53a

Anuñ nesliyimiş Faġfūr u Ḫāḳān
Ḳamu ḥükminde Derbend ü Sipāhān

Elinde kişver-i Ermen muḳarrer
Daḫı çoḳ memleket ḳılmış musaḫḫar

Zamānında ḳılurdı ʿadl ile dād
Cihānı cūd ile ḳılmışdı ābād

Anuñ devrinde maʿmūr idi ʿālem
Ṣafā bulmışdı iḥsānından ādem

İderdi bay u yoḫsula ḥimāyet
Reʿāyāsını eylerdi riʿāyet (Rıḍvān, HŞ. s. 253)

Âzerî'de de Banu'nun hükümdarlığından övgüyle söz edilmektedir:

Kim var idi bir emīr-i ʿādil
Ferḫunde-şemāʾil ü ḫaṣāʿil

Maḳbūl-i ṭabāyiʿ-i ḫalāyıḳ
Her vech ile medḥ olınsa lāyıḳ

Cemşīd-liḳā vü Cem-mehābet
Ḫurşīd-cemāl ü māh-ṭalʿat

Rāyāt-ı şehen-şehīye ḳādir
Sulṭānlar içre miṯli nādir

Seyyāre-maḳām u āsmān-der
Kisrā ile rifʿati ber-ā-ber

Ārāmgehi diyār-ı Ermen
Merdāne feżāʾili velī zen

Ammā nice zen mehābet aşlı
Mānend-i ʿAlī ṣalābet ehli

Aʿdāyile eylese neberdi
Her seyr iden o neberdi dirdi

Bir merd-i dilīr-i ṣaf-şikendür
Zen olsa ʿaceb mi tīġ-zendür

Fermān-beri oldı pehlevānlar
Olmışdı zebūnı ḳahramānlar

Luṭf ile ṭutup ḳamu cihānı
Ḳul eylemiş idi kāyinātı

Yoġ idi seḫāda hīç miṣāli
Şāhāne idi ḳamu ḫıṣāli

İḥsānla ṭoldurup ḳamu cihānı
Bir luṭf-ı mücessem idi ẕātı (Āẕerī, HŞ., yk. 11a-11b)

Mehin Banu'nun hükümdarlık rolünden diğer mesnevilerde de hemen hemen aynı ifadelerle söz edilmektedir.[507]

III. I. 3. 2. Şirin'in Halası / Teyzesi / Annesi

Mehin Banu'nun Şirin'in teyzesi, halası ve annesi olduğunu gösteren bilgiler için bk. s. 727 Ermen Melikesinin Yeğeni/Kızı ve Veliahdı.

III. I. 4. MERYEM

III. I. 4. 1. Rum Kayserinin Kızı

Meryem'in Rum kayserinin kızı olduğundan Şeyhî ve Celilî şöyle söz ederler:

Var idi ḳayṣerüñ bir ḳızı meh-rū
Ki mihrinden ṣarardur mehrū
[…]
Ṣaçı ẓulmet ṭudaġı āb-ı ḥayvān
Adı Meryem virür ʿİsā bigi cān (Şeyḫī, HŞ., s. 134)

Meger virmişdi bir ḳız Ḳayṣer'e Ḥaḳ
Gül-i ruḫsārı bāġ-ı ḫüsne revnaḳ
[…]
Lebi ʿİsī-i cān-baḫş adı Meryem
Cemāli ṣan bahār-ı bāġ-ı ḫurrem (Celīlī, HŞ, s. 189-190)

Meryem'in kimliğine dair bilgiler Kutb ve Rıdvan'ın eserinde yer almamaktadır.

III. I. 4. 2. Husrev'in İlk Karısı

Husrev Behram'dan tacı ve tahtı geri alabilmek için Rum'a giderek Rum kayserinden yardım istemiştir. Kayser bir ordu teşkil ederek Husrev'e yardım eder. Kayser'in yardımıyla Behram'ı yenerek tahta oturan Husrev bu yardım karşılığında kayserin kızı Meryem ile evlenmek zorunda kalır. Böylece gönlü Şirin'in aşkı ile

[507] bk. Ḳuṭb, HŞ., s. 205; Nevāʾī, FŞ., s. 284; Faḫrī, HŞ., s. 276; Celīlī, HŞ, s. 126; Lāmiʿī, FŞ., s. 282; Āhī, HŞ., s. 240.

yanan Husrev ilk evliliğini siyasi nedenlerle Meryem ile yapmak durumunda kalmıştır:

Maḥabbetden diledi şāh Ḳayṣer
Ki ide ḳızını Pervīz'e hem-ser

Ṭanışduġında begler gördi lāyıḳ
K'olur cüft olsa ay u gün muvāfıḳ

Şehe ʿarż itdiler kim vire iḳrār
İṭāʿat ḳıldı Ḫusrev çār u nā-çār

Pes itdi Ḳayṣer ol resme dügünler
Ki ṭoyındı cihān aylar u günler
[…]
Çü berkindi ḳarār u ʿahd u peymān
Ḳabūl eyledi ol tezvīci sulṭān (Şeyḫī, HŞ., s. 135)

Virüp ol duḫteri Pervīz'e Ḳayṣer
Ṣan itdi āftābı māha hem-ser

Bir ay miḳdārı ʿurs u sūr oldı
Ki şehr ol sūrdan mesrūr oldı (Celīlī, HŞ, s. 190)

Fahrî'de Kayser Husrev'e yazdığı mektupta kızı Meryem'le evlenerek Rum ve İran arasındaki düşmanlığa son vermek istediğini bildirir. Husrev de Kayser'in bu teklifini kabul ettiğini ve bundan böyle Kayser'in kaynatası olduğunu şu sözlerle dile getirir:

Ne şāristān kim alduḳ Rūm elinden
Ḳatı ceng ile Rūmīler elinden

Ḳamusın Ḳayser'e virdüm ser-ā-ser
Çü ḳayın atam oldı şimdi Ḳayser (Faḫrī, HŞ., s. 352)

Görkemli bir düğünün ardından Husrev ile Meryem evlenirler. Aşağıdaki beyitlerde düğün günü Husrev'in Meryem'i karşılamasından söz edilmektedir:

ʿAmārīden yaña tīz atı sürdi
Yüzini Meryem'üñ çün anda gördi

Anı ṣordı vü öpdi öz elini
Sevindi görüben gökçek gelini (Faḫrī, HŞ., s. 359)

Rıdvan'ın *Husrev ü Şirin*'inde Meryem'in Husrev ile evlendiğine dair bilgiler eserdeki eksik sayfalar nedeniyle yer almamıştır. Ancak Meryem'in vefat ettiğine ve

Şirin'in Husrev'e taziye mektubu gönderdiğine dair bilgiler yer almaktadır. Kutb'un eserinde de Husrev'le Meryem'in evlendiklerine dair bilgiler yer almamakla birlikte, Husrev'in Şirin'i evinde misafir etmek için karısı Meryem'den izin istediğine dair bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler her iki eserde de Meryem'in Husrev'in ilk karısı olduğunu göstermektedir.[508] Âzerî'de ise Husrev'in Meryem ile olan maceralarına hiç yer verilmemiştir.

III. I. 5. ŞEKER

III. I. 5. 1. Isfahanlı Bir Güzel

Şeker güzelliğiyle ün salmış Isfahan'lı bir kadındır. Hikâyede Şirin'in nazından bıkan Husrev'in gönül eğlendirmek amacıyla güzel bir kadın aradığını bilen kişilerin Husrev'e tavsiye ettikleri bir güzel olarak yer alır.

Biri didi ki lāyıḳ şāha dil-ber
Sipāhān'da bilürven adı Şeker (Faḫrī, HŞ., s. 431)

Sipāhān şehrinüñ içinde ol māh
Velī nāmı Şeker'dür lāyıḳ-ı şāh

Sipāhān mülkinüñ şeh-zādesidür
O bāġuñ servveş āzādesidür (Rıḍvān, HŞ. s. 415)

Şeyhî'de ise Şeker yine Isfahan güzellerinden olup, Tatar istilası sonucu Rum'a gelmiştir. Burada Meryem tarafından cariye olarak satın alınmıştır. Meryem Şeker'i çok sevmiş ve Husrev'den saklı tutmuştur. Çünkü kendisi öldükten sonra Husrev'in Şirin'e dönmesini engellemek için Şeker'le beraber olmasını istemektedir. Bu amaçla ölümünden sonra Şeker'i Husrev'in karşısına çıkarması için bir cariyesine vasiyet bırakmıştır. Bu cariyenin ağzından Şeker'in kimliği şöyle anlatılır:

Semendür cismi ṣan sīmīnliginden
Şeker ḳonmış adı şīrīnliginden
[…]
Ṣıfāhān şehlerindendür bu meh-rū
Tatar urup yuvadan düşmiş ayru

Göñül rām ide ḳahra Rūm'a düşmiş
Feżā-yı dehrden ol būma düşmiş

Kiçi yaşında sevmiş anı Meryem
İdinmiş anı rūḥa ʿ İsā bigi hem-dem

[508] bk. Rıḍvān, HŞ. s. 399; Ḳuṭb, HŞ., s. 303-304

Hezār iʿzāz ile besletdi cāndan
Olımaz idi bir dem ayru andan

Çü cāndan tatluraḳ severdi şāhı
Ḳatı ṣaḳlar idi şehden bu māhı

Cihān degşürmege çün ḳıldı niyyet
Ḳaravaşuña ḳıldı bir vaṣiyyet

Ki şāhı bilürem Şīrīn'süz olmaz
Bu bülbül ol gül ü nesrīnsüz olmaz

Çü göresüz düze ol ezgiye sāz
Ḳadīmī perdesinden vire āvāz

Şeker'den ṭaduruñ ẕevḳ u ṣafāyı
Ki göre ḳandadur ḥüsn ü bahāyı

Çü şekker şerbetinden eyleye nūş
Ḳıla sevdā-yı Şīrīn'i ferāmūş (Şeyḫī, HŞ., s. 199)

III. I. 5. 2. Husrev'in İkinci Karısı

Husrev Şirin'e kızdığı için üzüntüsünü hafifletmek ve gönlünü eğlendirmek amacıyla tanıştığı Şeker ile sonunda evlenir. Husrev'in Şeker'le evlenmesi yalnızca Rıdvan'ın eserinde görülmektedir:

Çü her āyīni yirine yitürdi
Şeker kānın kenārına getürdi

Ulu ṭoy eyleyüp şāh-ı yegāne
Döküldi gine niʿmetler cihāne

O ʿaṣr içinde olan ʿādet üzre
O ersm ile o kīş-i millet üzre

Anı kābīn ile aldı şehen-şāh
Şeker ṣabr ile oldı hem-ser-i şāh (Rıḍvān, HŞ. s. 422)

III. I. 6. BÂZIGA

III. I. 6. 1. Ad Kavmine Mensup Bir Hükümdar Kızı

Bâzıga Hamdî, Kemal Paşazade ve Yahya'nın eserlerinde Mısır'da Şeddâd-ı Âd kavmine mensup bir hükümdarın, güzelliğiyle meşhur kızı olarak yer alır:

Var idi Mışr içinde bir duḫter
Nice duḫter cemāl ile aḫter

Pederi şāh idi ʿAmāliḳa[509]'ya
Eṣer idi mülūk-ı sābıḳaya

Ol ki Şeddād-ı ʿĀd idi ceddi
Oldı bāġ-ı İrem gibi ḫaddi
[…]
Nāmı ʿālemde Bāzıġa meşhūr
İbnet-i ḥażret-i Melik Ṭābūr (Ḥamdī, YZ., s. 109)

Ser-efrāz idi ḳavm-i ʿĀd içinde
İşidilmişdi adı Rūm içinde

İrem bāġı cemāli adıyıdı
Bināsı ḥüsninüñ Şeddādīyidi

Atası ḳomış aña Bāzıġa ad
Yazılmaz yazuġa itdügi bī-dād (Kemāl, YZ., s. 121)

Güzellerde meger bir Bāzıġa-nām
Cemāl-i pür-kemāl ıssı dil-ārām
[…]
Anuñ ceddi idi Şeddād bin ʿĀd
Güzeller şāhı idi ol perī-zād (Yaḥyā, YZ., s. 81)

Değerlendirilen diğer Yusuf u Züleyha mesnevilerinde Bâzıga hikâyesine yer verilmemiştir.

III. I. 7. DAYELER

Değerlendirilen mesnevilerde dayelerin kimliklerine dair hiç bir bilginin yer almadığı, daha çok sosyal rolleri ile ilgili bilgilerin yer aldığı görülmüştür.

Dayeler kahraman doğduğu andan itibaren ona sütanalık yapmakla birlikte bütün yaşamı boyunca anne görevini yerine getiren kişilerdir. Her an kahramanın yanında dayesi vardır. Bu mesnevilerde annenin fonksiyonu yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla kahraman doğduktan sonra aile tarafından dayeler bulunur. Bu kişilerin iyi ahlaklı, güzel huylu, genç ve çevik olmalarının yanı sıra sütünün çok olmasına da önem verilir.

[509] ʿAmāliḳa: En eski Arap kabilesi olduğu kabul edilen yarı efsanevî göçebe Sâmî topluluk. Daha geniş bilgi için bk. Erdem, Sargon, "*Amâlıka*" , TDVİA, C. 2, s. 556-558.

Züleyha uzun süre çocuğu olmayan bir hükümdarın tek çocuğudur. Onun doğumu ailede bir şenlik havası yaratmıştır. Yıllarca özlemle beklenen bu çocuğa çok iyi dayeler bulunmuştur. Züleyha'nın dayelerinin özellikleri şöyle sıralanır:

Bulurlar dāyeler k'aṣlı ola pāk
Ṭutup ḳapmaḳda ġāyet cüst ü çālāk

Yüzi ṣulu ḫoş ḫūlu südi çoḳ
Gereklüsi yirinde eksügi yoḳ (Kemāl, YZ., s. 45)

Yeni doğan kahramana süt verecek olan bu kadınların sütünün çok olmasına verilen önemi Hz. Yakub'un Yusuf için bulduğu dayede de görmek mümkündür. Yusuf'un dayesinin de bir çocuğu olduğu için Yusuf'a vereceği sütün miktarı azalacak diye Hz. Yakub dayenin çocuğunu satmıştır. (bk. s. 463 Yusuf'un Dayesi)

Dāyenüñ var idi bir oġlanı
Yūsuf'ı emzürürdi hem anı

Ṣatdı Yaʿḳūb ayırdı ol veledi
Yūsuf'a süd çoġ olmasın diledi (Ḥamdī, YZ., s. 36)

Daye kahraman küçükken onu büyük bir özenle besler, büyütür. Hamdî Züleyha'nın dayesinin onu nasıl besleyip büyüttüğünü şöyle ifade eder:

Nāz ile bisler idi dāye anı
Niçe gün görmez idi sāye anı (Ḥamdī, YZ., s. 75)

Hamdî, Kemal Paşazade ve Yahya'nın eserlerinde Züleyha'nın dayesinin ona nasıl dayelik yaptığını anlatırken söyledikleri, dayelerin fonksiyonlarını hemen hemen bütünüyle ortaya koymaktadır:

Māh-ı ḥüsnüñ ṭoġalı mihr gibi
Beslerem sīnede sipihr gibi

Göbegüñ ḳatı ideli şefḳat ile
Saña dil baġladum maḥabbet ile

Ol zamān mesnedüm idi beşigüñ
Secdegāhum durur bu dem işigüñ

Saña cānum anañdan eşfaḳ idi
Cigerüm pāresi baġırdaḳ idi[510]

[510] baġırdaḳ: baġrıdaḳ M.

Seni cān riştesiyle bağlar idüm
Yüregüm yağı ile yağlar idüm

Şehd-i şīrīn lebüñe virmege şīr
Tā sehergāh olurdum şeb-gīr

Gice pervāneyem çerāġuña ben
Bekçiyem gündüz olsa bāġuña ben

Giceler ḫıdmetüñe dāye benem
Gündüzün ḳāmetüñe sāye benem

Yürüsem omuzumdasın çü melek
Götürürem sen ayı şanki felek

Otursam dizümdesin yine
Deñerem saña şanki āyīne (Ḥamdī, YZ., s. 80-81)

Ben ol baḥr-i vefādan cūybāram
Ki sen servi bitürmiş der-kenāram

Götürdüm seni her gün döşüm üzre
Yaturdum giceler āġūşum üzre

Ḳucaġum olmış idi cāme-ḫˇābuñ
Elümdeydi dün ü gün ḫurd u ḫˇābuñ

Ġıdā virdüm saña şīr ü şekerden
Düzetdüm cāme-ḫˇābuñ verd-i terden

Gül-āb ile ṣuvarup gülşenüñi
ʿAbīr ü müşg ile yurdum tenüñi
[...]
Virürdüm gülşenüñe şöyle tezyīn
Ki cennet bāġbānı eylerdi taḥsīn

Düzüp meşşāṭalarla ter gülüñi
Direrdüm şāneyile sünbülüñi (Kemāl, YZ., s. 60-61)

Çü ṭoġduñ anadan ey bedr-i kāmil
Benüm āġūşum oldı saña menzil

Niçe ay emzirüp oldum emekdār
Ġıdā-yı cānumı eylerdüm ifṭār

Seni maʿṣūm iken mānend-i mirʾāt
Başardum bağruma *fī-külli evḳāt*[511]

[511] *fī-külli evḳāt :* Her vakit, her zaman.

Ḳaçan kim serv-i ḳaddüñ itdi reftār
Olurdum saña sāyeveş ḳafā-dār

Güneş gibi idüp mihrüñi pīşe
Senüñ üstüñe ditrerdüm hemīşe (Yaḥyā, YZ., s. 59)

Kahramana gece gündüz analık eden daye, kahraman evlilik çağına geldiğinde de baba evinden ayrılırken onunla birlikte gönderilir. Züleyha Aziz ile evlenip Mısır'a geldiğinde babası onu dayeye emanet etmiştir. Züleyha dayesine ana diye hitap eder:

Zelḫā eydür şimdi anamsın baña
Bir ḳulaḳ ur gör ki ne direm saña

Atam elümi saña ışmarladı
Şimdiden girü ḥālin sen bil didi

Analıġı yirine getür bugün
Gör benüm yüregüme urdı dügün (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 197)

Zelḫā eydür sen beni sevdüñ anam
Saña ışmarladı hem beni atam

Analıġı yirine getür banā
Diyeyeüm ben cümle sırrumı saña (Naḥīfī, YZ., s. 877)

Züleyha Mısır azizi ile evlenirken baba evinden dayesi ile birlikte ayrıldığını şu sözleriyle ifade eder:

Oldı ārāste çü taḫt-ı revān
Oldı pīrāste çü baḫt-ı revān

Girdüm anuñ içine dāyem ile
Derd-i sevdā-yı bī-nihāyem ile (Ġubārī, YZ., s. 136)

Hamdî'nin aşağıdaki beytinde de Züleyha dayesine ana diye hitap eder:

Ki baña ṭaʿn idersin ey māder
Bilmedüñ gibi sırr-ı ḥāli meger (Ḥamdī, YZ., s. 122)

Dayelerin kahraman için en önemli rollerinden biri de koruyuculuktur. Her türlü tehlikeye karşı her an gözleri kahramanın üzerindedir. Büyük sevgi ve şefkat duydukları kahramanı canları gibi korurlar.

Bed naẓar irmemege ol aya
Siḥr ü efsūn oḳurdı her dāye

ʿĀlem-i şeb olup o ġayret-i ḥūr
Uyusa hem çü nergis-i maḫmūr

Uyumayup bular sitāre-ṣıfat
Saʿy iderlerdi ḥıfẓına ġāyet (Ḥamdī, YZ., s. 76)

Zelīḫā'yı severdi cānı gibi
Ṣaḳınurdı anı cānı gibi

Kiçiden beslemişdi dāyesiydi
Kenārında o servüñ sāyesiydi

Dün ü gün oluban ḳatında ḳāyim
Göz açup gün yüzin görür idi dāyim (Kemāl, YZ., s. 60-61)

Züleyha dayesinin her an yanında oluşunu ve kendisine hizmet etmekten mutlu olduğunu şöyle ifade eder:

Sāye-perverde ḫāṣ dāyem idi
Serv-i ḳaddüm ṣalınsa sāyem idi

Hiç olmazdı ḫıdmetümden dūr
Ḫıdmetümle olurdı ol mesrūr (Ġubārī, YZ., s. 126)

Aşağıda Züleyha'nın dayesinin Züleyha ile konuşurken söylediği sözler dayenin kahraman için koruyuculuk rolünü gösteren bir örnektir:

Cemālüñ bāġ idi ben bāġbānı
Hezārān cān ile gözlerdüm anı
[...]
Ṣaḳınurdum gülüñi ḫār u ḫasden
Yüzüñ āyīnesin jeng-i nefesden

Yavuz göz ḳılmasun diyü gezendi
Yaḳardı ḳarşuña cānum sipendi

İdüp cān rişte sin zülfüñe peyvend
Aşardum boynuña dürlü zebān-bend

Nihāl-i tāzeyiken ey semen-ten
Ḳomazdum sebzeveş dāmānuñ elden

Çün olduñ bāġ-ı cānda serv-i raʿnā
Yürürdüm ṣu gibi yanuñca şeydā

Nire seyr eyleseñ ey serv-i gülbār
Saña sāyeñ gibi olurdum ḳafādār

Dilemezdüm seni gün göre gündüz
Bu ḳanda kim irişeydi yavuz göz

Ṣalınmasun diyü yanuñca sāye
Ḳomazdum gün düşe sen meh-liḳāya

Ḫırāmān servüñi andan ṣaḳındum
Ḳıyās it kim seni ḳandan ṣaḳındum (Kemāl, YZ., s. 61)

Hatta kahramanın pek çok sıkıntısından anne babası dayeden sonra haberdar olurlar. Tüm çabalarına rağmen kahramanı yanlış yoldan vazgeçiremediği durumlarda ailesini durumdan haberdar eden kişi de dayedir. Züleyha'nın rüyada gördüğü birine âşık olduğunu öğrendiğinde onu bu aşktan vazgeçirmek için öğütler veren daye, sözünü dinletemeyince, gizlice annesini ve babasını bu durumdan haberdar eder:

Ne deñlü söylediyse itmedi kār
Görür dāye ki olmış kārı düşvār

Anasına nihānī didi ḥālin
Ḳızınuñ ʿaşḳ derdinden melālin (Kemāl, YZ., s. 66)

Bunca pend ü füsūn ile dāye
Çāre bulmadı çün Züleyḫā'ya

ʿĀḳıbet vāḳıf itdiler pederin
Didiler aña derdinüñ ḫaberin (Ḥamdī, YZ., s. 82)

Kahramanı doğduğu andan itibaren bir ana gibi sevgi, şefkat ve özenle besleyip büyüten dayeler, onun yetişkinlik döneminden itibaren de her an yanındadırlar. Acı ve tatlı her anı birlikte yaşarlar. Dolayısıyla kahramanın her sırrına vakıf olma ve her derdine çare bulma rolünü de üstlenmişlerdir. Nitekim Hamdî dayenin bu rolünü şöyle ifade etmiştir:

Hem-demi ḫāṣ dāye idi hemān
Aña maḫfī degüldi rāz-ı nihān (Ḥamdī, YZ., s. 102)

Gubârî'de dayenin sırdaş ve yol gösterici rolü Züleyha'nın ağzından şöyle anlatılır:

Var idi bir güzel perestārum
Aña maḫfī degüldi esrārum

Sāye-perverde ḫāṣ dāyem idi
Serv-i ḳaddüm ṣalınsa sāyem idi

[…]
Gūşuma ol aşardı gevherümi
Hem ol eylerdi zīb ü zīverümi

Her sözi gūş-ı hūşa gevher idi
Nice gevher ki zīb ü zīver idi

Didi bir gice gūşuma pinhān
Şāyed olam o derdüñe dermān (Ġubārī, YZ., s. 127)

Züleyha'nın kendi sözleri de dayenin bu rolü hakkında bilgi verici niteliktedir:

Didi ey vaḳt-i ġuṣṣada yārum
Āteşüme yanan hevādārum (Ḥamdī, YZ., s. 123)

Baña sen yār-ı ṣādıḳsın bilürem
Her işümde muvāfıḳsın bilürem (Kemāl, YZ., s. 152)

Kahramanın her sırrına vakıf olan dayelerin onun her derdine çare aramaları, edindikleri hayat tecrübesi sayesindedir. Onlar iyi bir hayat tecrübesine sahip, âdeta bilge kişilerdir. Bazı durumlar karşısında edindikleri tecrübelerini kahramana anlatarak onlara yol göstermeye çalışırlar.

Züleyha âşık olduğunda onu mutsuz gören dayesi, yaşadığı aşklar sonucu aşk konusunda ne kadar tecrübeli biri olduğundan söz ederek, ona aşk yolunda nasıl davranması gerektiği konusunda öğütler verir:

Öñinde oturup itdi naṣīḥat
Didi işit ne söyler pīr-i ḥikmet

Ṭarīḳ-ı ʿaşḳa çün başduñ ḳadem sen
İşit erkānını benden atam sen

Bu yol bir yol durur ışṣuz ḳuş uçmaz
Bilürsin ḫod ḳulaġuzsuz ḳuş uçmaz

Bu ṭutduġuñ ṭarīḳuñ pīriyin ben
Bu meydān erlerinüñ biriyin ben

N'ola ger ʿavret isem görmişem iş
Olur merdāne ʿavretlerde cünbiş

Öküş çekdüm bu işüñ renc ü derdin
Dilüm ṭatdı bu işüñ germ ü serdin
[…]

Dilerseñ kim murāduñı bulasın
Gerek kim ṣabr ile hem-rāh olasın

Ki ʿāşıḳ ṣabr ile olur yāre vāṣıl
Olur ṣabr ile her maḳṣūd ḥāṣıl (Kemāl, YZ., s. 215)

Kemal Paşazade ve Gubârî Züleyha'nın dayesinin aşk konusunda son derece tecrübeli biri olduğunu şöyle ifade eder:

Maḥabbet yolına yilmiş yopurmış[512]
Gehī ʿāşıḳ gehī maʿşūḳ olmış

Bilür şūrīde ʿāşıḳ ḥāl ü ḳālin
Öper maḥbūb dil-berler cemālin (Kemāl, YZ., s. 60)

ʿAşḳ fenninde kār-sāz idi
Bāz-ı ʿaşḳ idi ʿaşḳ-bāz idi (Ġubārī, YZ., s. 126)

Züleyha'nın aşkını herkesten gizlediği ilk zamanlarda onu perişan bir hâlde gören dayesi derdi ne ise çare olacağını, sırrını gizlememesini, eğer gizlerse emzirdiği sütü haram edeceğini söyler. Bu diyalog da Yusuf u Züleyha mesnevilerinde hikâyenin seyri içinde pek çok durum karşısında dayenin Züleyha için daima çare arayan kişi rolüne bir örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir:

Bulayın neyse derdüñ çāresini
Oñuldayın yüregüñ yāresini

Baña di gizleme rāzuñ nihānī
Ki senden daḫı yig ṣaḳlarvan anı
[…]
Dimeyüp gizler iseñ rāzuñı sen
Ḥarām olsun ne süd emdüñse benden (Kemāl, YZ., s. 63-64)

Ṣūret-i rāzuñı nihān itme
Ṭoġruñam baña kec gümān itme

Neden olduñ gözüñ gibi ḫaste
Döndi çeşmüñ ġazāl-i ser-meste (Ḥamdī, YZ., s. 80-81)

Dayeler kahramanın derdine çare bulmak için zaman zaman hileye başvurmaktan bile geri kalmazlar. Onlar büyücülük ve hilekârlık konusunda da mahir kişilerdir. (bk. s. 459,465)

[512] yopurmış: yüpünmiş M.

Daye âşık kahramanlar arasında aracılık, haber getirip götürme rolünü de üstlenmiştir(bk. s. 453). Nitekim Züleyha'nın hikâye boyunca süren yalvarışlarına daima naz ve istigna ile karşılık veren Yusuf'a gidip Züleyha'nın aşkına karşılık vermesi için yalvarmıştır. Aşağıdaki örnekte Züleyha'nın dayesinden nasıl aracılık etmesini istediği açıkça görülmektedir:

Didi ey dāye demdür yārlıḳ ḳıl
Ġam öldürmezdin öñ ġam-ḫˇārlıḳ ḳıl

Ḳadem ḳıl rence var cānān ḳatına
İlet tenden ḫaber ol cān ḳatına

Benüm aġzumdan ol şīrīn-zebāna
Digil göynüklü sözler yana yana (Kemāl, YZ., s. 135)

Husrev ü Şirin mesnevilerinden Rıdvan ve Âzerî'nin eserinde Şirin'in dayesinden söz edilir. Bu eserlerde de daye Şirin'in derdine ortak olan ve çare bulan kişi rolündedir. (bk. s. 704 Şirin'in Dayesi). Diğer Husrev ü Şirin ve Ferhad u Şirin mesnevilerinde daye yoktur.

III. I. 8. CARİYELER

Bilindiği gibi insanlık kadar eski bir geçmişi olan kölelik, bir insanın bütün varlığı ile bir başkasının tasarrufunda bulunmasıdır. Önceleri savaş esirliği ile ortaya çıkan, beslenen ve sosyal hayatta yerleşen kölelik kurumu, zamanla toprağa bağlı kölelik, toplu kölelik ve ev içi hizmeti köleliği biçiminde geniş bir kullanım alanını içine almıştır. Bu yapısıyla da yüzyıllar boyu varlığını sürdürmüştür.[513]

Cariyeler söz konusu mesnevilerde asıl kahramanın hizmetlerini yapmak, sosyal yaşamda ona arkadaşlık etmekle görevli yardımcı kahramanlardır. Bir başka deyişle yukarıda sözü edilen ev içi hizmeti köleliğini yerine getiren kişilerdir. Dayeler gibi kahramanla beraber bir yaşam süren bu kadınlar da en az kahraman kadar iyi ahlaklı, iffetli, genç ve güzel kızlardır. (bk. s. 468)

Cariyelerin kimliğine ilişkin olarak Fahrî ve Şeyhî onların ulu kişilerin kızları olduklarını söylerler:

---

[513] Parlatır, Doç. Dr. İsmail, "*Tanzimat Romanında Cariye Kullanma Geleneği ile İlgili Birkaç Motif ile Doğu'daki ve Batı'daki Köleliğin Karşılaştırılması*", III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, C. 4, Ankara, 1987, s. 301.

Ulular ḳızlarıydı ḳapusında
Dururlar yetmiş güzel ṭapusında (Faḫrī, HŞ., s. 276)

Ulular u muʿayyenler ḳızından
Üründi eyleyüp birin yüzinden

Tapusında olur üç yüz ḳız oġlan
Virürseñ ḳız degül birine biñ cān (Şeyḫī, HŞ., s. 39)

Lamiî ise mir ve âyan kızları olduklarını söyler:

Ḳamusı mīr ü aʿyān ḳızlarıydı
Ṣabāḥat burcınuñ yılduzlarıydı (Lāmiʿī, FŞ., s. 290)

Kadın kahraman evlenirken babası ve damat adayının kıza verdiği hediyeler (cihaz) arasında cariyeler de vardır [bk. s.837 Kıza Verilen Çeyizler (Cihaz)]. Cariyelerin milliyetine dair bilgiler, kahramanlar evlenirken kendilerine verilen cihaz arasında cariyelerden söz edilirken görülüyor:

Babasının Züleyha'ya verdiği cihaz arasında yer alan cariyeler, Rumî ve Hıtayî güzellerdir.

Kimi aṣnam-ı Rūmī kimi Ḫıṭā
Cümlesinüñ cemāli ḳıble-nümā (Ḥamdī, YZ., s. 93)

Celilî'de Husrev'in evlenirken Şirin'e hem Hıtayî-zade güzel kızlar hem de kenizekler verdiğinden söz ediliyor:

Ḫıṭāyī-zāde on biñ māh-peyker
Ki ḥüsnin görse ḫurşīd ola çāker
[…]
Kenīzek gönderür biñ sīb-pistān
Nice pistān ki nārenc-i gülistān (Celīlī, HŞ, s. 241)

Meryem'in babası Meryem evlenirken ona üç yüz Çerkes, Rumî, Kıpçak cariye vermiştir:

Taḳı biñ ḳaravaş virem böyle
Peyveste ṭapuñuzda ḥāżır ola
Müdām anlar sizlere ḫıdmet ḳıla
Kimi Ḫıṭāyī kimi Rūmī ola imdi (ʿAlī, KY., s. 286)

Ḳaravaş üç yüz ay mānendi çaḳ
Kimi Çerkes kimi Rūm kimi Ḳıfçaḳ (Faḫrī, HŞ., s. 357)

Yukarıda da belirtildiği gibi cariyelerin hikâye içindeki en önemli görevleri kahramana hem hizmet hem de arkadaşlık etmek için her an yanında olmaktır.

Lamiî cariyelerin bu görevlerini genel olarak şöyle ifade eder:

Buyıdı içlerinde resm ü ʿādet
Ne yañа uçsa ol murġ-ı saʿādet

İderlerdi ḳamu yanınca pervāz
Ḳılurlardı hevāsınca ser-āġāz

Ne bezme rūşenā virseydi ol şemʿ
Olurlardı bular pervāneveş cemʿ

Ne buca itse seyr ol māh-ruḫsār
Bu yılduzlar olurdı hāle-girdār (Lāmiʿī, FŞ., s. 290)

Şairler cariyelerin kahramanın hizmetini yapmak üzere her an yanında hazır bulunduklarını aşağıdaki beyitlerde şöyle ifade ederler:

Bir nice yüz kenīzek ü ḫuddām
Ḫıdmetinde olurlar idi müdām

Cümlesi ol çerāġa pervāne
Her biri ḫıdmetinde merdāne (Ḥamdī, YZ., s. 76)

Gelürler māh-rūlar ḫalvetine
Dirilür ṣanki Ülker meh ḳatına

Gül-āb ile ter eylediler yañaġın
Kimi elin ovar kimi ayaġın (Kemāl, YZ., s. 55)

Kenīzekler dil-āşūb u dil-ārā
Kimi gül-çihre kimi semensā

Nihāl-i serv tek ḫıdmetinde ḳāyim
Ayaġ üzre ṭururlar idi dāyim (Kemāl, YZ., s. 97)

Ḳamu Şīrīn'e olmışlardı çāker
Ḳomışlardı müdāmī pāyına ser

Olurlardı hemīşe ḫıdmetinde
Nücūm idi ṣanasın meh ḳatında (Rıḍvān, HŞ. s. 255)

Semen-ber ḫıdmetide tört yüz ḳız
Ki atlanmas idi hergiz bularsız (Nevāʾī, FŞ., s. 291)

Züleyha'nın ağzından cariyelerin hizmetçilik görevi şöyle ifade edilir:

Var idi iki yüz perestārum
Her biri ḫıdmetümde dildārum (Ġubārī, YZ., s. 119)

Züleyha evinde Mısırlı kadınlara ziyafet verdiğinde, cariyeler konukları ağırlama ve ikram görevini şöyle yerine getirmişlerdir:

Cevārīler ṭurur ḳarşuda ṣaf ṣaf
Ḥavārīler gibi urup sīneye kef
[…]
Çi ger her biri bir cānāneyidi
Oda köze düşüp pervāneyidi

Ḳaçan istese olurlardı ḥāżır
Getürürlerdi ne istese bir bir

Yürürler meclis içinde perīvār
Ḥırāmān her biri kebk-i derīvār

Gezüp ṭāvūsveş cevlān iderler
ʿAbīr-i terle müşg-efşān iderler

Yaḳup micmer içinde ʿūd u ʿanber
Büriyüp bezmi eyler muʿaṭṭar (Kemāl, YZ., s. 188-189)

Kahraman her nereye giderse gitsin sürekli yanında yer alan cariyeler yalnızca kahramana hizmet etmekle kalmazlar, aynı zamanda eğlence, gezi ve av zamanlarında ona arkadaşlık ederler.

Kemal Paşazade ve Rıdvan, cariyelerin Züleyha ve Şirin'in yanında zamanlarını yiyip içip eğlenerek geçirmelerini şöyle anlatırlar:

Bilüp ʿömr-i ʿazīzüñ ḳıymetini
Alurdı bir demüñ biñ leẕẕetini

Bile yanınca ol zībā güzeller
Ne görmiş gözler ü ne degmiş eller
[…]
Bularuñla sürüp ẕevḳ u ṣafāyı
Geçerdi ʿīş içinde ḳış u yayı

Güni Nev-rūz idi vü gicesi Ḳadr
Bular yılduzlar idi ol meh-i bedr (Kemāl, YZ., s. 49)

Bu dil-berlerle Şīrīn ʿīş iderdi
Şikār u ʿışrete dāyim giderdi

Geh olur bāzī-yi çevgān iderdi
Felek ṭopını ser-gerdān iderdi

İşi ʿīş idi ẕevḳ ile temāşā
Gice gündüz bu dil-berlerle tenhā (Rıḍvān, HŞ. s. 255)

Gubârî'de Züleyha cariyeleri ile birlikte zevk içinde yaşadıklarını ve geceler boyu sohbet ederek zaman geçirdiklerini şöyle ifade eder:

Var idi iki yüz perestārum
Her biri ḫıdmetümde dildārum
[…]
Kārumuz ẕevḳ u ʿīş ü ʿişret idi
Giceler ṣubḥ olınca ṣoḥbet idi (Ġubārī, YZ., s. 119)

Şirin Medayin'e yerleşmeye karar verdiğinde yanında kendisine arkadaşlık etmeleri için cariyelerini de götürmüştür.

Ol on dil-ber ki yār u maḥrem idi
Bile şādī vü ġamda hem-dem idi (Şeyḫī, HŞ., s. 151)

Aşağıdaki beyitlerde Yahya, Fahrî ve Şeyhî Züleyha ve Şirin'in cariyelerle birlikte nasıl zaman geçirdiklerini anlatırlar:

Yanınca cāriye bī-ḥadd ü pāyān
Leṭāfetde miṣāl-i āb-ı ḥayvān

Perī-peykerleri ḳıldı perestār
Sehī-ḳāmetlere oldı hevādār

Kimi sāzende vü kimi ḫoş-āvāz
İderdi ol kebūterlerle pervāz

Gehī gülşende idi hem çü ezhār
Gehī ṣaḥrāda idi ṣanki enhār (Yaḥyā, YZ., s. 53)

Ḳamusı şād olup yirler içerler
Ṭolu ay gibi menziller geçerler

Güzellikde ḳamunuñ eşleri yoḳ
Yimek içmekden artuḳ işleri yoḳ (Faḫrī, HŞ., s. 276)

Geh içerler mey-i gül-gūn çemende
Gehī gül-deste baġlarlar semende
[…]
Müdām işleri ʿīş ü ʿişret ü nūş
Melekler çavḳı ol nūşa ider cūş (Şeyḫī, HŞ., s. 40)

Bu örneklerden anlaşıldığı üzere cariyelerin zamanlarının çoğu kahramanla birlikte yiyip içip eğlenmekle geçmektedir

Şirin Medayin'de dağ başına yaptırdığı kasrında yaşamaya başladığında, yanındaki cariyelerle birlikte kimi zaman ava, kimi zaman gezmeye çıkarak, kimi zaman da çeşitli oyunlar oynayarak zaman geçirmektedir:

Ḳız oġlan bir niçe zībā ḳaravaş
Cevāhir ṣatdı aldı k'ola yoldaş

Ḳarār itdi ol sarāy-ı teng içinde
Güher bigi yir eyler seng içinde

Gehī ṣayd u şikār u ser-firāzī
Gehī ṣaṭranc u nerd ü lehv-bāzī

Hevā-yı Ḫusrev ile ḫoş geçerdi
Cihāndan göz yumup göñlin açardı (Şeyḫī, HŞ., s. 71)

Şirin'in cariyeleriyle birlikte kır gezintisinde eğlenceleri şöyledir:

Oturdı ol fitne gözlü ḳızlar ile
Baḳımı ucuz tadımı ḳızlar ile

Buyurdı kim getürdiler şarābı
Şekerden nuḳlı ḳuşlardan kebābı
[…]
Gile gül dökdiler idi dile mül
Ḳılurdı ayru düşmekden gile gül

Birazdan k'irdi başa nār-ı bāde
Tozıtdı āb-ı ʿaḳlı virdi bāde

Ser-āġāz itdiler şiʿr ü terāne
Semāʿ u raḳṣ u ẕevḳ u ʿāşıḳāne

Er elin ṭutmamış dūşīze ḳızlar
Aḳar ṣudan ṭuru pākīze ḳızlar
[…]
Aralarında ol sulṭān-ı ḫūbān
San ılduzlar içinde māh-ı tābān

Sürerdi ol göñüldeşlerle kāmı
Alurdı sāġarı virürdi cāmı (Şeyḫī, HŞ., s. 44-45)

Bu kadınlar iyi savaşçı ve avcı kadınlardır. Şeyhî ve Celilî cariyelerin bu özelliklerini şöyle ifade etmişlerdir:

Çün ola vaḳt-ı ḍarb u ḥarb u şemşīr
Çekerler çeng-i bedr ü pençe-i şīr (Şeyḫī, HŞ., s. 40)

Çün ola vaḳt-ı dār u gīr ü şemşīr
Olur her biri āhen pençelü şīr (Celīlī, HŞ, s. 130)

Rıdvan'ın *Husrev ü Şirin*'inden alınan aşağıdaki parçada Şirin'in cariyelerinin avcılıkta ne kadar mahir oldukları görülmektedir. Onlar avlanırken âdeta aslan gibidirler. Aslan, kaplan ve timsah gibi vahşi hayvanları avlayabilmektedirler:

Meger ol günde Şīrīn ṣanki şeh-bāz
Şikār itmeklige itmişdi pervāz

Bilesince gene ol meh-liḳālar
Perī-peyker semen-ber dil-rübālar

Bu āhūlar şikār içinde çün şīr
Ururlardı peleng ü şīre şemşīr

Ḳaparlardı kemed ile nehengi
Ururlardı ḫadeng ile pelengi (Rıḍvān, HŞ. s. 342)

Bu özellikleri dolayısıyla Şirin'in mutat bir eğlence biçimi olan avlanma zamanlarında sürekli yanındadırlar Şirin eğlencede olduğu gibi ava giderken de cariyelerle birliktedir:

Bu dil-berlerle Şīrīn ʿīş iderdi
Şikār u ʿişrete dāyim giderdi (Rıḍvān, HŞ. s. 255)

Uyanup uyḫudan ol naḳş-ı Çīnī
Görür duḫterleriyle dāyesini

Kim itmişler hevā-yı ṣayd u naḫcīr
Ṭaḳınmışlar silāḥ u tīġ u şemşīr

Didiler her biri ol gül-ʿiẕāra
Gidelüm vaḳtidür şimdi şikāra (Rıḍvān, HŞ. s. 288)

Cariyeler kahramanın yalnızca eğlence zamanlarında değil sıkıntılı zamanlarında da yanındadırlar.

Züleyha'nın aşk acısı çektiği günlerde onu asla yalnız bırakmazlar ve sıkıntısını unutturmak için çeşitli hikâyeler anlatırlar. Onun derdine ortak olurlar:

Yanına cemʿ oluban ḫoş Süreyyā
Ḳomazlar gün gibi bu māhı tenhā

Bilürlerdi ki tenhā ḳalsa bu māh
Ḫayāl-i yār bulur göñline rāh
[…]
Kesilmeyüp yanından gice gündüz
Mehüñ eṭrāfını ṭutardı yılduz

Yanında oturup bir niçe hem-zād
İderdi her ṭarafdan ḳışṣayı yād

Ḫayāl ile gezüp ʿālem içini
Añarlar idi Rūm u Şām u Çīn'i (Kemāl, YZ., s. 79)

Şirin kime ait olduğunu bilmediği resmi görüp âşık olduğunda cariyeler o resmin kime ait olduğunun öğrenilmesi için ne gerekiyorsa yapmaya hazır olduklarını söylerler:

Ṭuralum baş u cān terkin uralum
Bu yollarda yilelüm yügürelüm

Ḳılavuz devlet ü baḫtuñ ḳılavuz
Bulavuz bu işüñ aşlın bilevüz (Şeyḫī, HŞ., s. 48)

Ġamın itme göñül kim ġam-güsāruz
Ayaḳ baṣ kim yoluñda ḫāksāruz

Fidā yoluñda baş u cānumuzdur
Sebīl evvel ḳadeḥde ḳanumuzdur

Çü sen şāh-ı cihāna çākerüz biz
Ne kim ḥükm eyleseñ fermān-berüz biz (Celīlī, HŞ, s. 144)

Şirin kendisini bu kadar düşündükleri için cariyelerin bu davranışından duyduğu memnuniyeti şöyle ifade eder:

Çü Şīrīn gördi kim ol nāzenīnler
Özinüñ ġuṣṣasınadur ḥazīnler

Ölez idügine söynüklülerdür
İçi yanduġına köynüklülerdür

Didi yārānlarum siz cānlarumsız
Ne derde uġrasam dermānlarumsız (Şeyḫī, HŞ., s. 48)

Cariyelerin kahramanın her derdine ortak oldukları konusunda daha fazla örnek için bk. s. 699.

III. II. AİLE İÇİ İLİŞKİLERİ

III. II. 1. ZÜLEYHA

III. II. 1. 1. Anne ve Baba ile İlişkiler

A. Sırrı Levend "*Divan Edebiyatında Hikâye*" adlı makalesinde divan edebiyatında manzum hikâye karakterindeki mesnevilerde ananın rolünün pek olmadığını, dadının ise ikinci planda olmakla birlikte rolünün büyük olduğunu belirtir.[514] Yusuf u Züleyha mesnevilerinde de Züleyha'nın annesinin hikâyede etkin bir rolü olmamakla birlikte, anne kız arasında saygın bir ilişki olduğu görülmektedir. Daha çok dayelerin elinde büyüyen Züleyha'ya analık görevlerini dayeleri yerine getirmektedir. Dayeler gerekli gördükleri zamanlarda Züleyha ile ilgilenmesi için annesini haberdar ederler.

Züleyha'nın annesiyle ilişkisi yalnızca âşık olduğu zaman görülür. Dayesi Züleyha'nın âşık olduğunu öğrendiğinde onu bu aşktan vazgeçirmeye çalışır fakat söz geçiremez. Sonunda durumu annesine bildirir. Annesi Züleyha ile konuşarak aşkın acı veren bir duygu olduğu ve vazgeçmesi yolunda öğütler verir. Burada annenin korumacı bir tutum sergilediği görülmektedir (bk. s. 475 Züleyha'nın Annesi). Züleyha ise annesinin öğütlerini başı önünde, utanarak, saygıyla dinlemekle birlikte gönlüne söz geçiremediği için aşktan vazgeçmemiştir.

Züleyha'nın babasıyla ilişkilerine bakıldığında da yine sevgi ve saygı dolu baba kız ilişkisi içinde oldukları görülür. Züleyha ailenin tek çocuğudur. Babası bu nedenle onu çok sever. Züleyha'nın tüm isteklerine boyun eğen bir babadır. Hatta Züleyha'nın âşık olduğunu öğrendikten sonra onunla dertleşir, onunla birlikte üzülür:

Aña ġāyet muḥibb idi Ṭaymūs
Olmış idi viṣāline me'nūs

Andan artuḳ yoġ idi evlādı
Andan irerdi ḳalbine şādī

Cānınuñ ṣıḥḥati cemāliyidi
Gönlinüñ rāḥatı viṣāliyidi

[514] DEH, s.76-77.

Çün işitdi anuñ bu ḥāletini
Yile virdi göñül ferāġatini
[…]
Didi bir gün nihānī ol aya
Ey gözüm nūrı ʿömrüme māye
[…]
Söyle derd-i dilüñi cān-ı peder
Müşfiḳam saña benden itme ḥaẕer (Ḥamdī, YZ., s. 82)

Züleyha babasına aşk sırrını açıklarken bu aşktan vazgeçmemek için her şeyi göze almışçasına şu sözleri söyler:

Didi işde ḳılıcuñ işde serüm
Ṣanma senden nihān ola ḫaberüm

Görmişem ḫˇāb içinde bir ṣūret
ʿİlletüme benüm odur ʿillet
[…]
Ben dilerdüm ḳılam bu ḥāli nihān
İlle ṣabrum dükendi oldı ʿıyān (Ḥamdī, YZ., s. 82)

Babası kızının düştüğü u duruma çok üzülür. Çünkü aşk toplum içinde ayıplanan bir durum olduğu için bir namus meselesi olarak görür ve gizli kalmasını ister:

Çün bu aḥvāli diñledi Ṭaymūs
Sīne ḳaʿırından iñledi Ṭaymūs

Kendü ʿırżın ṣaḳındı ol sulṭān
Didi itmen bu ḥāli ḫalḳa ʿıyān

Buña çün çāre eylemez tedbīr
Görelüm nice gösterür taḳdīr (Ḥamdī, YZ., s. 83)

Kızının derdi karşısında çaresiz kalan baba başlangıçta sessiz kalmayı ve beklemeyi tecih eder. Bir süre sonra Züleyha'da aşk yüzünden cünun hâli belirmeye başlayınca onu zincire vurmayı düşünür:

Pederi ṭuydı mā-cerāsın anuñ
İstedi bulmadı devāsın anuñ

Oldı āḫir revān bu tedbīri
Ki ura pāy-i serve zencīri (Ḥamdī, YZ., s. 85)

Fakat Züleyha'ya acıdığı için öğüt vererek onu bu durumdan kurtarmaya çalışır. Züleyha babasının söylediklerine karşılık kararlı bir tavır sergiler. Onun bu

tavrı karşısında babası zincire vurup zindana hapsederek cezalandıracağını söyler. Çünkü bu bir namus meselesidir. Ailenin namusunu korumak babanın görevidir. Fakat Züleyha her cezaya razı olduğunu söyler. Babasına karşı korkusuzca direnir:

Pederi didi derde ṣabr eyle
Cebr idüp kesri cāna cebr eyle

Didi duḫter ki ṣabra yoḳ çāre
Cebr olınmaz bu kesr-i ṣad-pāre

Pederi didi key ṣaḳın nāmı
Görelüm nice olur eyyāmı

Didi duḫter olalı ʿaşḳ ʿıyān
Gitdi ḳalmadı bende nām u nişān

Pederi didi olma rüsvāyī
ʿAḳluñı dir ṭaġıt bu sevdāyı

Didi duḫter olalı bu ḥālet
Bende ne ʿār ḳaldı ne ġayret[515]

Pederi didi olma dīvāne
Mübtelā olma ḥabs-i zindāne

Didi duḫter anuñ zenaḫdānı
Göñlümüñ çoḳdan oldı zindānı

Pederi didi ḳo bu tedbīri
İderem saña bend ü zencīri

Didi duḫter o zülf-i ʿālem-gīr
Beni zencire çoḳdan itdi esīr

Pederi didi n'ola dermānuñ
Di ki saʿyında olalum anuñ

Didi ger şeh virürse destūrı
Giderem tā bulınca ol nūrı

Pederi didi yoḳ buña imkān
Gelmesün göñlüñe bu vehm ü gümān

Didi maʿşūḳa ʿāşıḳ olsa revān
Ḥāʾil olur mı perde-i imkān

[515] ʿār (nüsha): ġayr M.

Pederi didi ʿazm idicek aña
Kim olur reh-nümā bu yolda saña

Didi ʿazm eylesem aña bu ẕelīl
Ol ʿazīzüñ olur hevāsı delīl

Pederi didi itseñ anı ṭaleb
Ne mekānda bulursın ola ʿaceb

Didi çün arayam o sulṭānı
Taḫt-ı dilde bulam direm anı (Ḥamdī, YZ., s. 85)

Kemal Paşazade'de babası aşktan vazgeçmemek konusunda direnen Züleyha'yı nasıl cezalandıracağını şöyle söyler:

Didi kim eylerem yirüñi zindān
Eyitdi ḥāżır ol çāh-ı zenaḫdān

Didi kim āb u zāduñ virmezem var
Eyitdi eşk-i çeşmüm ḫūn-ı dil var

Didi nāzük tenüñ döymez belāya
Eyitdi dek irişsün cān ṣafāya

Didi ten olmazsa cāndan ne ḥāṣıl
Eyitdi cān olur cānāna vāṣıl (Kemāl, YZ., s. 72)

Sonunda çaresiz kalan baba Züleyha'nın bir çılgınlık yapmasına engel olmak için ayağına zincir vurdurur, karanlık bir yere hapseder:

Çün Züleyḫā'ya ġālib oldı cünūn
ʿAşḳ sevdāsı itdi anı zebūn

Ḥıfẓ içün ol cemāl gencini
Taḳdılar sīme mār-ı zerrīni (Ḥamdī, YZ., s. 86)

Atası gördi kim pend aṣṣı itmez
Maḥabbet rīv-i efsūn ile gitmez

Bu kerre bend ile tedbīr itdi
Gümüş sāḳına zer zencīr itdi

Güneş gibi ḳoyup bu māhı tenhā
Düzetdi bir ḳarañu yirde meʾvā

Yasaġ itdi yanına varmaġa hīç
Yüzini görmeyeler ir eger giç

Ki miḥnet āteşine yana yana
Hevā-yı ʿaşḳdan cānı uṣana (Kemāl, YZ., s. 73)

Yahya'da zincir Züleyha'nın boynuna takılır:

Ṭaḳıldı boynına zencīr-i zerrīn
Bu ġamdan olmadı ebrūları çīn (Yaḥyā, YZ., s. 64)

Babasının Züleyha'ya verdiği bu ceza Züleyha'nın rüyasında âşık olduğu kişiyi tekrar görüp onun Mısır azizi olduğunu öğrenip cünundan kurtulmasıyla sona erer:

Pederine irişdi çün bu ḫaber
İtdi naʿl-i beşīri laʿl ü güher

Mār-ı zerrīni gencden açdı
Mūr yirine yire zer ṣaçdı (Ḥamdī, YZ., s. 88)

Olup vāḳıf şehen-şeh işbu ḥāle
İderdi şükr ü minnet Ẕü'l-celāle

İdüp ḳurbān çoġ itdi beẕl-i iḥsān
Üleşdürdi zer ü sīmi firāvān[516]

Çıḳardı bend ile zindāndan anı
Yine teslīm ḳıldı ḫānmānı (Kemāl, YZ., s. 77)

Zeliḫā'dan atası oldı āgāh
Didi biñ cān ile *el-ḥamdü li'llāh*[517]

Eyü olmış ciger-gūşem mizācı
Ḥakīm-i Lāyezāl itmiş ʿilācı

Ḫalāṣ u ṣıḥḥati şükrānesine
Üleşdürdi ile vāfir ḫazīne

Çıḳardı ḳayd u bendin ḫurrem ü şād
Belādan serv-i ḳaddi oldı āzād (Yaḥyā, YZ., s. 70)

Züleyha güzel bir genç kız olduğu için namı her yere yayılmıştır. Yedi iklim padişahları ve o çevredeki beyler oğullarına almak üzere Züleyha'yı babasından isterler. Züleyha ile babası arasında doğrudan ilişki bir de bu konu ile ilgili olarak görülür.

---

[516] Üleşdürdi: Ulaşdurdı M.
[517] *el-ḥamdü li'llāh:* Hamd ancak Allah'adır. Allah'a şükr olsun.

Babası Züleyha'ya kendisini isteyenlerin kimler olduğunu bir bir anlatır ve onun rızasını sorar. Züleyha kendisini isteyenler arasında Mısır azizinin olmadığını öğrenince hiç birini kabul etmez. İlle de Mısır aziziyle evlenmek isteyen kızının bu isteğini gerçekleştirmek için Mısır azizine mektup yazar. Kızının âşık olduğunu öğrendiğinde onun dile düşüp rezil olacağından korkan baba, burada ar ve namus kaygısını bırakıp Aziz'e elçi gönderir. Züleyha ile babasının bu konudaki ilişkilerine dair örnekler için bk. s. 804 Kız İsteme.

Sonuç olarak Züleyha ile babasının ilişkilerine bakıldığında, Züleyha babası tarafından her istediği yapılan nazlı bir kızdır. Babası her ne kadar baba otoritesini göstermek istese de kızına karşı daima merhamet duyguları ile hareket etmiştir.

III. II. 1. 2. Daye ile İlişkiler

bk. s. 438 Züleyha'nın Dayesi, s. 738 Dayeler

III. II. 1. 3. Karı Koca İlişkileri

Züleyha rüyasında görüp âşık olduğu kişi (Yusuf) sandığı Mısır azizi ile evlenmiş fakat düğün günü Aziz'i görünce onun âşık olduğu kişi olmadığını öğrenince büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Dolayısıyla Aziz'i hiç sevememiş ancak bu evliliği sürdürmeye mecbur kalmıştır. Aziz'le evliliği boyunca daima rüyasında gördüğü Yusuf'u beklemiş, onun aşkıyla yaşamıştır. Bütün bunlardan habersiz olan Aziz ise Züleyha'yı çok sevmiş, onun her isteğini yerine getiren bir koca olmuştur:

ʿAzīz-i Mıṣr ile bir olmaz idi
Göñülde mihrine yol bulmaz idi

Göricek ġoncaveş yüzin dürerdi
Benefşe gibi boynını burardı

Ne gül gibi tebessüm ider idi
Ne ṭūṭīveş tekellüm ider idi

Olurdı ġonca gibi pīç-der-pīç
Açılmazdı anuñla gül gibi hīç

Bunuñ ʿaşḳıyla ol dīvāneyidi
Yañaġı şemʿine pervāneyidi

Öñinde boynı baġlu bir ḳul idi
Cemāli gülşeninde bülbül idi

Ṣaçı reyḥānına olmışdı ḥayrān
Ne emr eylerse olur bende-fermān

Baş üzre bitürürdi ḫāme gibi
Yüzini dürmez idi nāme gibi

İki itmezdi hergiz bir sözini
Bir isterse getürürdi yüzini

Olup dün gün ruḫ u zülfine nāẓır
Ne göñli istese eylerdi ḥāżır (Kemāl, YZ., s. 97)

Cümle esbāb-ı baḫt u pīrāye
Ḥāṣıl olmış idi Züleyḫā'ya

Bunca dārāt u ʿizzet ile ʿAzīz
Āstānında ḳul ḳatında kenīz

Ol zamāndan ki vaṣlına irdi
Aña yüz cān ile göñül virdi

Bir naẓar görmese eger yüzini
Ġuṣṣadan öldürürdi kendüzini

Gerçi kim sevmiş idi anı tamām
İlle bulmış degüldi vuṣlat-ı tām (Ḥamdī, YZ., s. 99)

Züleyha her ne kadar Aziz'i koca gibi görmese de ondan izinsiz dışarı bile çıkmaz. Kocasına karşı itaatkar bir evli kadın gibi yaşamaktadır:

Ḫānesinden o dil-ber-i mestūr
Çıḳmaġa ḳorḳar idi bī-destūr (Ḥamdī, YZ., s. 73)

Züleyha Yusuf Mısır'a getirilip mezada çıkarıldığı gün onun rüyasında görüp âşık olduğu kişi olduğunu anlayınca hemen onu satın almak ister. Züleyha ile Aziz arasında Aziz'in iktidarsızlığı yüzünden cinsel bir ilişki bulunmadığı için çocukları olmamıştır. Züleyha bu nedenle kocasına Yusuf'u oğul olarak satın almak istediğini söyler. Züleyha'nın bu bahanesi karşısında kendini suçlu hisseden Aziz, tüm varlığını harcayarak Yusuf'u satın alır ve Züleyha'ya teslim eder. Bundan böyle Züleyha tüm vaktini Yusuf'la geçirir. Aziz ise eşinin yabancı bir genç erkekle başbaşa kalmasına razı bir koca olarak karşımıza çıkar. Züleyha ise kocasına yalan söyleyen bir kadındır. Yasak aşk kocanın evinde yaşanmaya başlar.(bk. s. 319 Yusuf'un Satın Alınması İçin Mücadele Etme)

Züleyha Yusuf satın alındıktan bir süre sonra aşkını Yusuf'a ilan etmiş ve aşkına karşılık bulmak için Yusuf'un tüm direnişlerine karşı ısrarlı davranışlarını sürdürmüştür. Züleyha'nın yasak aşkı yıllar sonra Yusuf'la gizlice buluşmak ve onu vuslata ikna etmek için yaptırdığı yedi haneli köşkte, Yusuf'un Züleyha'nın tacizinden kaçarken Aziz'e yakalandığı gün ortaya çıkar. Aziz karısı tarafından aldatıldığını öğrenir. Züleyha kocasına yakalanmış olmanın telaşıyla Yusuf'a iftira etmiş ancak gerçek anlaşılmıştır. Aziz Züleyha'ya çok kızmakla birlikte sadece onu tövbeye davet ederek olan biteni sineye çekmiştir. Kocasını aldatan Züleyha kocası tarafından affedilmiştir:

Dil uzatdı revān Züleyḫā'ya
Töhmet itdi hemān Züleyḫā'ya

Didi bildüm ki keydi sen itdüñ
Serv-i āzāda ḳaydı sen itdüñ

Ey hevā ehli ḳanı neng ile nām
Ḳanda bānū-yı Mışr ḳanı ġulām

Cān ḫalāṣ itmek içün ey cānī
Nisbet itdüñ cināyete anı
[…]
Ḫalḳa bu rāzı açma ey Yūsuf
Yüz ṣuyuñ ḫāke ṣaçma ey Yūsuf
[…]
Ḳıl Züleyḫā günāha istiġfār
Rūyı dīvāra eyle şerm ile var

Yu yaşuñla bu ḥarfi nāmuñdan
Sil selāmet yaşını cāmuñdan

Didi vü çıḳdı ḫāneden o ṣabūr
Oldı ṣulḥı ḥikāyeti meşhūr (Ḥamdī, YZ., s. 144-145)

Züleyha'nın yasak aşkını öğrenen kocasının onu affettiğinden Kemal Paşazade ve Yahya'nın eserlerinde de söz edilmiştir.[518]

Aziz'in karısının ahlaksız davranışını affetmesi şairler tarafından yadırganmıştır:

Ṣulḥ ḫoşdur velī yirinde gerek
Ṣabr eyüdür velī yirinde gerek

[518] bk. Kemāl, YZ., s. 184-185; Yaḥyā, YZ., s. 137

Zen-i ter-dāmene çü ṣabr ide merd
İrişür ġayreti cemāline gerd

Çünki ġayret deminde ṣabr ide bu
Ne ḳadar şīr ise olur āhū

Ödi ṣıdsun ol ādemüñ ṣad-bār[519]
Bir seg içün geyik ola bī-ʿār (Ḥamdī, YZ., s. 145)

Kemal Paşazade Aziz'in Züleyha'yı affetmesi üzerine kadının namussuzluğunu affeden erkekler hakkındaki düşüncelerini şöyle dile getirir:

Yaraşmaz erlere bī-ġayret olmaḳ
Çü ġayret olmaya yigʿavret olmaḳ

Ḥiṣārıdur kişinüñ sedd-i ġayret
Erüñ taʿrīfi olur ḥadd-i ġayret

Egerçi kişi ḫoşdur ṣabr ḳıla
Degül ol ḥadde kim bu sed yıḳıla

Zen-i mekkāredür bu seddi bozan
Niçe sedd-i Sikender bozdı bu zen (Kemāl, YZ., s. 185)

Züleyha Mısır şahının önünde yıllar sonra haksız yere Yusuf'u zindana mahkum ettirdiğini itiraf ederken ona duyduğu aşkı bütün yönleriyle dile getirmiştir. Karısının başka bir erkeğe bu denli âşık olduğunu öğrenen Aziz ise o anda Züleyha'yı boşadığını, kendisinden uzak olup gönlü kimi isterse onunla olmasını söyler:

Çün ʿAzīz-i Mıṣr işitdi boldı teng
Baş aşaġa ṣaldı ḥayrān oldı eñ

Döndi eydür ey Züleyḫā çün bana
Böyle didüñ ben ṭalaḳ virdüm saña

Ey Züleyḫā benden olġıl sen berī
Ḳanda kim gönlüñ diler anda yöri (Ḍarīr, KY., s. 224)

Züleyha'nın ikinci kocası Yusuf'tur. Fakat Yusuf'la evlendikten sonra hakiki aşka yönelen Züleyha'nın Yusuf'la nasıl bir karı koca ilişkisi içinde olduğuna dair bilgi yoktur. Kimi mesnevilerde Yusuf'tan çocukları olduğu da bildirilmektedir (bk. s. 726 Züleyha/ Anne).

[519] Ödi: Odı M.

III. II. 1. 4. Gelin Kayınpeder İlişkileri

Yusuf yıllar süren ayrılığın ardından Mısır'a sultan olduktan sonra babası Yakub'a kavuşmuştur. O günlerde Züleyha Yusuf'la evlidir ve çocukları olmuştur. Züleyha oğullarıyla birlikte Yakub'u ziyaret eder. Züleyha kayınpederini görür görmez öncelikle elini öper ve önünde diz çökerek saygısını gösterir. Yakub da gelininin gözlerini öper:

İşbu sözi ʿaşḳ ile diñle yārā
Geldi Zelḫā Yaʿḳūb'ı bir gün göre

On iki oġlı daḫı bilesine
Geldi hem bunlar daḫı dedesine

Zelḫā geldi Yaʿḳūb'uñ elin öper
Ayaġına baş ḳodı dizin çöker

Yaʿḳūb daḫı öpdi iki gözini
Gördi hem oġlanlarınuñ yüzini (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 475)

Fakat Yakub bu çocukların torunları olduğundan habersiz olduğu için Yusuf'a onların kim olduklarını sorar. Yusuf Züleyha'nın kendisine verdiği oğulları olduğunu söyleyince Yakub çok mutlu olur. Kendisine torun veren Züleyha'ya dualar ederek sevincini bildirir.

Yaʿḳūb daḫı bunları öper ḳucar
Döndi Yaʿḳūb Yūsuf'a baḳdı ṣorar

Eytdi Yūsuf işbular ḳuluñ mıdur
Ḳamu ṣatun alınmış māluñ mıdur

Yūsuf eydür Tañrı'nuñ ḳullarıdur
Yaʿḳūb oġlı Yūsuf oġlanlarıdur

Zelḫā'dan virdi Ḥaḳ buları bāña
Yaʿḳūb anı göricek ḳaldı ṭaña

Yaʿḳūb anda çoḳ şükürler eyledi
Döndi Zelḫā'ya baḳuban söyledi

Didi oġul çoḳ yaşa devlet ile
Kim sevindürdüñ beni bu dem hele

Gördüm oġlanlaruñı sevindi cān
Bāḳi ol dünyāda ey ḥūr-ı cinān (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 475-476)

Züleyha bu güzel karşılaşmanın ardından Yakub'u sarayına davet edip ağırlamak ister:

Zelḫā daḫı yüzini yire urur
ʿİzzet eyler Yaʿḳūb'a ḳarşu ṭurur

Döndi Zelḫā Yūsuf'a söyler sözin
Eytdi senden dilegüm budur hemīn

Yaʿḳūb atañı evüme oḳıyam
Bişürem aşlar u ḥalvā ṭoḳıyam

Anı ḳonuḳlayam evümde benüm
Dilegüm budur didi senden cānum (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 475-476)

Fakat Yusuf babası peygamber olduğu için sultan sarayında bir an bile bulunmayı kabul etmeyeceğini söyler. Kenan'daki evi gibi küçük bir ev yapıp oraya davet etmeyi teklif eder. Sonunda Yakub'un Ken'an'daki evi gibi küçük bir ev yapılır ve Züleyha Yakub'u davet eder. Bir ziyafet sofrası hazırlanmasını ister. Fakat Yakub bu muhteşem yemeklerin nefsi baştan çıkaracağı için peygamberlere göre olmadığını söyleyerek yemez ve arpa ekmeği ister. Züleyha hemen arpa ekmeği getirtir ve birlikte yerler. Daha sonra hep birlikte yaşamaya başlarlar:

Evi yapuban tamām olduġı gün
Oḳudı Yaʿḳūb'ı ol görklü ḫātūn

Yaʿḳūb ol eve girüben oturur
Çevre dīvārları baḳuban görür

Ey ki benẓetmiş bunı dir evüme
Kim ḫaber vir ol andaki ḳavüme

Zelḫā buyurdı döşeñüz ḫonları
Diledi ṭoylaya ol gün anları

Zerde aḳ pirinç zirvā dökdiler
Üstine ḳand u şekerler ekdiler

Baḳlava keşkek biryān būrānī
Niʿmet ile ṭoldı evüñ dört yanı

Yaʿḳūb ol niʿmetleri baḳar görür
Elin uzatmaz girü şöyle ṭurur
[…]

Yaʿḳūb eydür bize bu aşlar ḥarām
Peyġamberler aşı degül bu ṭaʿām

Biz bunuñ gibi ṭaʿāmı n'iderüz
Biz dilerüz nefsi zebūn idevüz
[…]
Pes bizüm lāyıḳumuz getür yine
Kim bizüm nefsümüz aña ögrene

Arpa etmegi varısa ṭur getür
Kim bizüm yimegümüz oldur ey ḥūr

Zelḫā gördi kim anı Yaʿḳūb yimez
Arpa etmegi getürdiler bu kez

Ṭabaḳ ile getürürp öñine ḳor
Ṣundı Yaʿḳūb yidi hem ol pāk-nūr (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 477-478)

Burada Yakub öncelikle kendisine torun veren gelinini sevgiyle kucaklar. Züleyha da onun bu tavrı karşısında son derece hürmetkâr bir tavır ve memnuniyet sergilemiştir. Ardından Yakub'a karşı konuksever bir tavırla onun için ev yaptırarak ve yemekler hazırlayarak bir kez daha saygı ve sevgisini göstermiş olur.

Züleyha ile kayınpederi Yakub arasındaki bu saygı ve sevgi dolu ilişki Sûlî Fakîh'ten başka Ali, Hamza ve Haliloğlu Ali ve Nahifî'nin mesnevilerinde de aynı şekilde geçmektedir.[520]

III. II. 2. ŞİRİN

III. II. 2. 1. Mehin Banu ile İlişkiler

Şirin Mehin Banu'nun yeğeni olmakla birlikte çocuğu olmadığı için onu çocuğu gibi sever. Şirin de Banu'yu annesi gibi görür. Kısacası Banu Şirin'e hem annelik hem babalık yapmıştır. Onların ilişkisi büyük bir sevgi ve saygıya dayanmaktadır. bk. s. 669, 732 Mehin Banu.

III. III. SOSYO-EKONOMİK DURUMLARI

III. III. 1. ZÜLEYHA

Züleyha bir hükümdar kızı olduğu için hem sosyal hem ekonomik açıdan rahat ve zengin bir ortamda yetişmiştir. Hükümdar sarayında, hizmetinde yüzlerce

[520] bk. ʿAlī, KY., s. 468-470; Ḥamza, YZ., s. 308-309; Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 263-264; Naḥīfī, YZ., s. 951-952.

hizmetkârla zamanını yiyip içip eğlenmekle geçirmiştir. Pahalı kumaşlardan oluşan giyim kuşamı, kullandığı mücevherler, babasının evlenirken kendisine verdiği çeyizler yaşadığı ihtişamlı yaşamın birer göstergesidir.

Baba evinde zengin ve ihtişamlı bir yaşam süren Züleyha evlendikten sonra da aynı yaşam biçimini sürdürmüştür. Kocası Kutayfer Mısır sarayının hazinedarıdır. Fakat sultan kadar nüfuzlu bir kişidir:

Şāh-ı Mışr'uñ ḫazīnedārı idi
Memleket ḥükminüñ şikārı idi

Ṣūretā gerçi şāh idi Reyyān
Ol idi maʿnīde velī sulṭān (Ḥamdī, YZ., s. 73)

Züleyha koca evinde de emrinde hizmetkârları olan, her istediği kocası tarafından yerine getirilen bir saray hanımefendisidir:

Cümle esbāb-ı baḫt u pīrāye
Ḥāṣıl olmış idi Züleyḫā'ya

Bunca dārāt u ʿizzet ile ʿAzīz
Āstānında ḳul ḳatında kenīz

Ol zamāndan ki vaṣlına irdi
Aña yüz cān ile göñül virdi (Ḥamdī, YZ., s. 99)

Öñinde boynı baġlu bir ḳul idi
Cemāli gülşeninde bülbül idi

Ṣaçı reyḥānına olmışdı ḥayrān
Ne emr eylerse olur bende-fermān

Baş üzre bitürürdi ḫāme gibi
Yüzini dürmez idi nāme gibi

İki itmezdi hergiz bir sözini
Bir isterse getürürdi yüzini

Olup dün gün ruḫ u zülfine nāẓır
Ne göñli istese eylerdi ḥāżır

Ṣarāyınuñ içi ṭolu cevārī
Cinān ḳaṣrıydı gūyā pür-ḥavārī

Kenīzekler dil-āşūb u dil-ārā
Kimi gül-çihre kimi semensā

Nihāl-i serv tek ḫıdmetde ḳāyim
Ayaġ üzre ṭururlardı dāyim (Kemāl, YZ., s. 97)

Hatta Züleyha kocasının evinde Yusuf'la gizlice işret yapabilmek için iç içe yedi haneden oluşan muazzam bir kasır (köşk) yaptırır. Bu kasrın inşası için su gibi altın ve gümüş harcanmıştır:

Çün bu efsūnı oḳudı dāye
Sīm ü zerden ne varısa māye

Virdi dest-i taṣarrufına revān
Didi demdür ki idesin dermān

Ṣu gibi ḫarc olınsa sīm ile zer
Yüz ṣuyı ḥāṣıl olsa ṭañ mı eger (Ḥamdī, YZ., s. 132)

Aşağıdaki beyitlerde de Züleyha'nın kasrı yapacak olan mimara ne kadar mal, altın gerekiyorsa verdiği belirtiliyor:

Buyurdı kim yapa bir ḳaṣr-ı ʿālī
Ne deñlü istediyse virdi mālı (Kemāl, YZ., s. 154)

Aña tefvīz itdi işbu kārı
Aña ṣarf itdi māl u kārbārı (Yaḥyā, YZ., s. 125)

Aña eydür ol Züleyḫā-yı perī
Ne ḳadar altun gerekdür al yöri (Ḍarīr, KY., s. 183)

Hamdî büyük harcama yapılarak inşa edilen kasrı şöyle tasvir eder:

Ṣuffesi ṣuffe-i ṣafā-yı İrem
Ḳubbesi ḳubbe-i feżā-yı kerem

Ferşinüñ her memerri mermerden
ʿArşınuñ levḥi laʿl-i aḥmerden

Ṣaḥn ḳārūre-i mümerredden
Ḳapusı ābnūs-ı esvedden[521]

Her deri ʿāc ile füsūs-kārī
Levḥ-i zer her cidārınuñ zarı[522]

Yidi ev yapdı cümle zerrīn-ḫışt
Birbiri içre ṣanki heşt-behişt

[521] ābnūs: ābanōs M.
[522] zarı: zārı M.

[…]
Her biri ḫoş-binā vü zībā-reng
Çün ṣanem-ḫāne-i diyār-ı Fireng (Ḥamdī, YZ., s. 133)

Züleyha'nın ne kadar varlıklı bir ortamda yaşadığını gösteren, altınlarla, gümüşlerle, değerli taşlarla bezenmiş bu kasrın tasviri Kemal, Yahya, Darir ve Hamza'nın mesnevilerinde de görülür.[523]

Ancak onun bu ihtişamlı yaşamı, kocası Kutayfer'in ölümüyle sona erer. Yıllar boyu Yusuf'un aşkının elemleriyle gençliğini ve güzelliğini kaybeden Züleyha, rahat bir yaşam sürmesini sağlayan kocası Aziz Kutayfer'in ölümüyle tüm maddî varlığını da kaybetmiştir. Dolayısıyla Züleyha, yaşamı boyunca hem zenginliğin hem de yoksulluğun son derecesini yaşamış bir kadındır. Aziz öldükten sonra Züleyha'nın yaşamındaki bu çöküş şöyle anlatılmıştır:

Ol zamān kim ʿAzīz itdi vefāt
İrdi bānū-yı Maġrib'e āfāt

Teng oldı demi Züleyḫā'nuñ
Oldı bī-ḥad ġamı Züleyḫā'nuñ

Ne ʿAzīz ile ḫānesi ābād
Ne ruḫ-ı Yūsuf ile ḫāṭırı şād

Ḳanı ol dem ki yār enīsiyidi
Giceler ṣubḥa dek celīsiyidi

Geçdi ol dem kim baḫt-yār idi
Vaṣl-ı yār ile ẕevḳı var idi

Serv-i raʿnāsı sāye-perver idi
ʿİzzet ile ʿAzīz'e hem-ser idi

ʿİşret esbābı cümle cemʿ idi
Kendü ol cemʿ içinde şemʿ idi
[…]
ʿĀlemi mevsim-i cüvān idi
Ḥükm ile vaḳti kām-rān idi
[…]
Şimdi kim gitdi ʿizzet ile ʿAzīz
Devlet esbābı gitdi ḳalmadı çīz (Ḥamdī, YZ., s. 163-164)

[523] bk. Ḥamza, YZ., s.234-235; Ḍarīr, KY., s.183; Yaḥyā, YZ., s. 125; Kemāl, YZ., s. 155-159.

Aña deñlü ki oldı münḳalib-ḥāl
ʿAzīz-i Mıṣr'ı devrān itdi pā-māl

Bu kez baḫtı atından ḳaldı yayaḳ
Zamāne el ṭutarken aldı ayaḳ

ʿAzīz-i Mıṣr başındaydı devlet
Çü devlet gitdi geldi başa miḥnet
[…]
Görürdi bu firāḳuñ miḥnetini
Geçen vaṣluñ añardı leẕẕetini

Añardı şol demi kim ḫoş dem idi
Nice dem her biri bir ʿālem idi

ʿAzīz-i Mıṣr ile devletdeyidi
Viṣāl-i yār ile ʿişretdeyidi

Mübārek laḥẓası vü vaḳti pīrūz
Düni Ḳadr idi güni ʿīd ü Nev-rūz (Kemāl, YZ., s. 232)

Bu örnekler Züleyha'nın bir zamanlar nasıl rahat ve lüks içinde bir yaşam sürdüğünü de göstermektedir.

Aziz'in ölümünden sonra iyice yoksullaşan Züleyha, Yusuf'un aşkının elemleriyle yaşlanmış, ağlamaktan gözleri kör olmuş, elinde kalan son varlığını da o sırada Mısır'a aziz olan Yusuf'tan haber getirenlere vererek yiyecek ekmeğe hasret olmuştur:

Ḳalmadı çünki yile virdi cemāl[524]
Başda ayaḳda efser ü ḫalḫāl

Zīver-i ḥulle gitdi dūşından
Güher-i ḥīle iki gūşından

Boynı boş heykel-i muraṣṣaʿdan
Yüz açuḳ zer-nigār burḳaʿdan

İp ḳuşaḳ baġladı kemer yirine
Cūġ-ı sengīn ṭaḳup güher yirine

Yüz belā ile çarḫ-ı bed-ḥarekāt
İtdi mūy-ı miyānını iki ḳat
[…]

[524] virdi: vardı M.

Kimden işitse Yūsuf'uñ ḫaberin
Müjde virürdi aña sīm ü zerin

Çünki geçdi bu ḥāl ile niçe sāl
Gitdi māl u menāl hem çü cemāl[525]

Eski peşmīne oldı ḥulle vü tāc
Ḳaldı bir pāre etmege muḥtāc

Gitdi ḳalmadı bunca kenz ü kenīz
Ḳatına gelmez oldı ehl-i temīz (Ḥamdī, YZ., s. 165)

Çıḳardı otururdı reh-güẕerde
Gözi görmezdi ḳalmışdı ḫaberde

Ṣorardı Yūsuf'uñ bilürdi ḥālin
O yolda ḫarc iderdi mülk ü mālın

Ḫaber virenleri eylerdi dil-şād
Ki unutmayup anı ideler yād

Bu ḥāl üstine geçdi māh u sāli
Düketdi ḳalmadı çün genc ü māli

Ḳulaġında vü boynında olanı
Ḫaber alup virürdi müjdegānī (Kemāl, YZ., s. 237)

Şu resme irdi faḳr ile felāket
Yıḳıldı bir bir eyvān-ı riyāset

Berī oldı teni ḳayd-ı güherden
Sebüḳ-bār eyledi zencīr-i zerden

Anuñ inʿāmını alurdı herkes
Çüritdi esrefīsin hem çü nerges

Boşandı kīse-i māl ü ḫazīne
Hemānā döndi elsüz āstīne
Ṭaġıldı āhı gibi yār u hem-dem
Ferāmūş itdi anı ḫalḳ-ı ʿālem (Yaḥyā, YZ., s. 154)

Züleyha Yusuf'tan haber getirenlere verecek hiçbir şeyi kalmadığı için haber alamaz olmuştur. Bunca yoksulluğuna rağmen zaman zaman sevdiğinden haber alabilmek için yol üzerine neyden bir ev yapıp orada yaşamaya başlamıştır:

[525] cemāl (nüsha): ḫayāl M.

Geçdi ol kim gelürdi peyk-i ḫaber
Bir söz içün alurdı biñ gevher

Almaḳ içün bu ḳuvvet ü ḳūtı
Ḳalmadı dürr ü laʿl ü yāḳūtı

Gelmez oldı ḫaberciler ḳatına
Baḳmaz oldı kimesne ṣūretine
[…]
Ḫaber-i yāri bilmege geh gāh
Yapdı neyden yolında menzilgāh (Ḥamdī, YZ., s. 166)

Kenār-ı Nīl'e vardı ḫār u ḫasvār
Yaḳın idi orada rāh-ı dildār

Geçerdi Yūsuf andan gāh olurdı
Dil-i bī-çāresi āgāh olurdı

Ḳamışdan eyledi bir ḫāne bünyād
İçinde ḳılmaġa ney gibi feryād (Yaḥyā, YZ., s. 155)

Züleyha'nın Aziz'in ölümünden sonra iyice yoksullaşması ve yaşadığı sıkıntılı günler diğer mesnevilerde de benzer şekilde anlatılmıştır.[526]

Züleyha bu kötü günlerin sonunda Allah'ın lutfuyla eski gençliğine ve güzelliğine yeniden kavuşarak Yusuf'la evlenmiştir. Yusuf o sırada Mısır'a hükümdar olmuştur. Züleyha için mutlu günler yeniden başlamıştır.

III. III. 2. ŞİRİN

Şirin Ermen hükümdarı Mehin Banu'nun yeğeni ve veliahdı olması nedeniyle saray hayatı yaşamıştır. Mehin Banu onun mutlu ve rahat yaşaması için her imkânı sağlamıştır. Bir saray hanımefendisi olarak onun da Züleyha gibi hizmetini gören hizmetkârlar, beraberinde yüzlerce cariye vardır. Zamanını daima yiyip içip eğlenerek geçirir.

Şirin'in yaşamında hiçbir şeyin yoksunluğunu çekmediğine, dağ başındaki kasrının etrafına süt kanalları yaptırması en güzel örnektir. Küçük yaştan beri süt içmeyi çok sevdiği için kasrının etrafı, dağda sağılan taze sütün kasrına hemen gelebilmesi için süt kanalları ile çevrilmiştir.

---

[526] bk. ʿAlī, KY., s. 385; Ḥamza, YZ., s. 265-266; Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 210, 225; Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 298; Ḍarīr, KY., s. 224 ; Aḥmedi, YZ. II, s. 23-24.

Şeyhî Şirin'in küçük yaştan beri süt içmeyi âdet edindiğini, o kadar yiyecek içinde taze sütten başka bir şeye itibar etmediğini şöyle ifade eder:

Kiçiden eyle idinmişdi ʿādet
Ki süd içerdi ol ehl-i saʿādet

Olursa turş u şīrīn niceme bol
Ġıdā itmezdi illā tāze şīr ol

Anuñ'çün meyl iderdi şīre Şīrīn
Ki şekerle idi hem-şīre Şīrīn (Şeyḫī, HŞ., s. 160)

Şirin Ferhad'a kasrının etrafına süt kanalı yaptırmak istediğinde onunla konuşurken sütü çok sevdiğini şöyle söyler:

Sever şīri benüm ġāyet mizācum
Ḳamu zaḥmetlere oldur ʿilācum (Rıḍvān, HŞ. s. 354)

Ferhad'ın dağda sağılan taze sütün hemen Şirin'in kasrına getirilmesi için yaptığı kanal ve havuz şöyle tasvir edilmiştir:

Bu ḳaṣr öñine dek otlaġ içinden
Kesüp arġ eyledi ol ṭaġ içinden
[…]
Öñinde düzdi çeşme baġladı ḥavż
Girü ḥavżuñ yöresin sebze vü ravż

Şu luṭf ile ki görse ḥavż-ı Kevṯer
Ṣulana aġzı ola gözleri ter
[…]
Bir ay miḳdārı itdi pīşe ḥavżı
Yasadı çeşme düzdi cūy-ı ravżı

Ki otlaḳdan ṣaġılsa ir eger giç
Gele süd çeşmeye eglenmeye hīç (Şeyḫī, HŞ., s. 162-163)

Şirin'in giyimi kuşamı, mücevherleri, yaşadığı yer ve eğlence hayatı ile ilgili bilgilere bakıldığında refah içinde bir yaşam sürdüğü görülür. Banu öldükten sonra tahta geçerek hükümdarlık da yapmıştır. Kısa süren bu saltanat hayatından sonra Husrev gibi zengin ve nüfuzlu bir hükümdarla evlendiği için yaşamı boyunca hiçbir maddî sıkıntı yaşamamıştır. Dolayısıyla sosyal açıdan itibarını da yitirmemiştir. Şirin tüm yaşamını aristokrat bir kadın olarak yaşamıştır.

III. IV. SOSYAL YAŞAMLARI

Değerlendirilen Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin mesnevilerinde kadın kahramanların son derece mazbut bir yaşam sürdükleri gözlenmektedir. Kadın için iffet ve namus en önemli ahlakî değerler (bk. Züleyha ve Şirin'le cariyelerinin İffetlilik özellikleri) olduğundan dış dünyaya kapalı, erkeklerle ilişkilerin sınırlı olduğu hatta erkeklerden uzak bir yaşam sürmektedirler. Kadın erkek ilişkileri yalnızca aşk ilişkilerinde görülmektedir. Sosyal hayatta kadınla erkeğin bir araya gelmeleri hep bu ilişki ile ilgilidir. Bu şartlar altında kadınların tüm sosyal faaliyetleri kadın kadına özellikle asıl kahramanlarla cariyeleri ve dayeleri arasında gerçekleşmektedir.

Züleyha'da aşk belirtileri görülmeye başlayınca yakınları onun hâlindeki bu değişikliğin nedeni hakkında çeşitli yorumlar yaparlar. Sonunda bunun aşkın eseri olduğunu düşünürler. Fakat onun bir erkeği görüp âşık olmasının mümkün olmadığını da düşünerek olsa olsa rüyada âşık olmuş olabileceği hükmüne varırlar:

Velī ḳanda görür kimi sever bu
Meger uyḫuda gördi bir perī-rū (Kemāl, YZ., s. 60)

ʿAybdan āb-ı rūyı ābīdür
Ẓāhir oldur bu ġayb ḫˇābıdur[527] (Ḥamdī, YZ., s. 80)

Kadın evlendiğinde de kocasından izinsiz evden dışarı çıkmaz. Nitekim Yusuf mezada çıkarıldığında bunu haber alan Aziz, karısı Züleyha'yı da davet ederek birlikte Yusuf'u görmeye giderler. Bu münasebetle Züleyha'nın kocasından izinsiz evden dışarı çıkmaya korktuğunu ve onun izniyle Yusuf'u görmeye gittiğini gösteren şu örnek kadının sosyal yaşamı hakkında önemli bir bilgi vermektedir.

Ḫānesinden ol dil-ber-i mestūr
Çıḳmaġa ḳorḳar idi bī-destūr

Çünki destūr virdi aña ʿAzīz
Ṭurdı gitmek yaraġın eyledi tīz (Ḥamdī, YZ., s. 73)

Söz konusu kadınların sosyal yaşama dair yaptıkları faaliyetler bu mesnevilerde kır gezintileri, işret meclislerinde sazlı sözlü eğlenceler, ava çıkma ve çeşitli oyunlarla sınırlıdır.

[527] ġayb ḫˇābıdur: ġayb-ı ḫˇābīdür M.

III. IV. 1 Kır Gezintileri

Gerek Yusuf u Züleyha gerekse Husrev ü Şirin mesnevilerinde hikâyenin asıl kahramanları olan Züleyha ve Şirin'in sosyal yaşamlarında yaptıkları en önemli faaliyet, cariyeleriyle birlikte hoş vakit geçirdikleri kır (gülzar, çemen, sahra vb.) gezintileridir. Bu gezilerde bağ bahçe dolaşıldıktan sonra uygun görülen bir yerde konaklanıp, içki içilip, sohbet edilerek zaman geçirilmektedir:

Gāh mesned-nişīn-i ʿizzet idi
Dil ü cān gibi ṣadra zīnet idi

Gāh ʿazm eyler idi ṣaḥrāya
Ṣoḥbet ü ʿişret ü temāşāya

Bir niçe yüz melek melik-zāde
Hem-ser idi o serv-i āzāde
[…]
Bunlaruñla o serv yazıda
Seyr iderdi ṣafā vü bāzīde (Ḥamdī, YZ., s. 76)

Ṣafāyile sürerdi ʿālemini
Yimezdi ẕerrece ʿālem ġamını

Bilüp ʿömr-i ʿazīzüñ ḳıymetini
Alurdı bir demüñ biñ leẕẕetini

Bile yanınca ol zībā güzeller
Ne görmiş gözler ü ne degmiş eller
[…]
Bularuñla sürüp ẕevḳ u ṣafāyı
Geçerdi ʿīş içinde ḳış u yayı

Güni Nev-rūz idi vü gicesi Ḳadr
Bular yılduzlar idi ol meh-i bedr

Bahār irse olup gül gibi ḫandān
Ḳılurdı menzilin bāġ u gülistān
[…]
Yayın yaylaḳ ḳışın ḳışlaḳ içinde
Gehī gülzār u gāhī ṭāḳ içinde

Geçürür dört faṣlı ʿişret ile
Ḳamu ḥükmin virürdi ḥikmet ile

Hemīşe ʿişret ü ʿīş idi işi
Geçerdi ṣoḥbet ile yaz u ḳışı

Yıluñ on iki ayın gice gündüz
Sürerdi ʿişret ü ẕevḳ ile düpdüz (Kemāl, YZ., s. 49-50)

Yanınca cāriye bī-ḥadd ü pāyān
Leṭāfetde miṡāl-i āb-ı ḥayvān

Perī-peykerleri ḳıldı perestār
Sehī-ḳāmetlere oldı hevādār

Kimi sāzende vü kimi ḫoş-āvāz
İderdi ol kebūterlerle pervāz

Gehī gülşende idi hem çü ezhār
Gehī ṣaḥrāda idi ṣanki enhār

Ṣoḳardı servveş dāmen miyāna
Gülistānına olurdı revāne

Viṣāli kaʿbesi maḥṣūn u mesṭūr
Müsellem her cihātı cümle maʿmūr

Eger bir beyt oḳınsa ʿāṣıḳāne
Göñülden āh iderdi ṣādıḳāne

Olurdı ẕevḳ u şevḳ ile ṭarabnāk
Ḳılurdı sīnesin maṭlaʿ gibi çāk (Yaḥyā, YZ., s. 53)

Züleyha ve cariyelerinin Nil nehri kenarında bir yere gidip eğlenmeleri şöyle tasvir edilmiştir:

Biraz göñlüm diler kim ide seyrān
Ki seyrān ile dilden gider aḫzān

Dil-i ġonca açılmaz idi ġamdan
Seḥerden itmese ger seyr-i gülşen

Buyurdı çekdiler bir ḫınḳ-ı şeb-reng
Ki seyrinden olur bād-ı seḥer deng

Süvār oldı çü bu şāh-ı feleḳ-ḳadr
Şeb-i Ḳadr içre ṭoġdı ṣan meh-i bedr

Bile yanınca yüz seyyāre-i nūr
Güneş tek perde-i nūr içre mestūr

Licām u zīn urup bād-ı ṣabāya
Biner her berg-i gül bir bād-pāya

Ḳoyup şehri iderler ʿazm-i ṣaḥrā
Kenār-ı Nīl'i eylerler temāşā

Gezüp ṣaḥrā için seyrān iderler
Göñüller ġoncasın ḫandān iderler

İderler seyr yaḳlaşınca aḫşam
Dönerler Mıṣr'a çün yaḳın gelür şām (Kemāl, YZ., s. 116)

Celilî Şirin'in güzel havalarda işinin daima cariyeleriyle birlikte sabahtan akşama kadar kırlarda gezmek ve akşam olunca eve dönüp geceden sabaha kadar da içki meclisinde eğlenmek olduğunu söyler. Bütün bu eğlenceler sırasında asla erkeklere görünmediklerini de ayrıca vurgular:

Ḳaçan şeh-bāz-ı zerrīn-bāl-i ḫāver
Ḳılup pervāz-ı eflāk açsa şeh-per

Uçup ḫoş ol Ḥümā-yı ʿizz ü iḳbāl
Bu ṭūṭīveşler ile fāriġu'l-bāl

Gehī seyrān-ı kūh u deşt eyler
Nesīmāsā gehī gül-geşt eyler

Girü ṭāvūs-ı şeb gösterse cevlān
Düminden ḳılsa çarḫı reşk-i bustān

O aḫterlerle idüp ʿazm-i ḫāne
Ḳılur tā ṣubḥa dek ʿīş-i şebāne

Ricāl aḳsāmına göstermeyüp yüz
Budur ol māhuñ işi gice gündüz (Celīlī, HŞ, s. 323)

Celilî gibi Rıdvan da Şirin ve cariyelerinin kır eğlenceleri sırasında, bulundukları yerde yabancı birinin olmadığını, gözlerden uzak eğlendiklerini vurgular:

Seḥergehden ṭurup ol şāh-ı ḫūbān
Çıḳup ḳaṣrından itdi ʿazm-i seyrān

Gelüp gülzāra ol duḫterleriyle
Direrdi verd-i ter dil-berleriyle

Ḳabā-yı sebz ile ol serv-i āzād
Ḫırām eylerdi gülşende çün şimşād

Biraz kim ḳıldılar şevḳ ile bāzī
Yügürdiler ṣanasın esb-i tāzī

Çü bāzīden uṣandı ol dil-ārām
Ḥuzūr idüp çemende ḳıldı ārām

Buyurdı ḥāżır itdiler mey-i nāb
Getürdiler şarāb-ı laʿl-i nā-yāb

Çün oldı ṣoḥbet esbābı müretteb
Oturdı yirine māh-ı şeker-leb

Mehüñ yanında ol ḳızlar çün aḫter
Oturdı yirlü yirinde ser-ā-ser

Ṭolandurdı çü sāḳī sāġar-ı mül
Ġazeller söyledi muṭrib çü bülbül

Oturanlar ḳamu pākīze duḫter
Bulınmazdı o meclisde meges-i ner

İderlerdi biri biriyle ḫande
Sürerlerdi niçe demler çemende

Virürlerdi güle ḳarşu dürūdı
Geh eylerlerdi çün bülbül sürūdı

Bu duḫterler içinde ol nigārīn
Meh-i bedr idi anlar ṣanki Pervīn

Çü yoġ idi çemende çeşm-i aġyār
Bu dil-berlerle seyr eylerdi dildār

Ṣafāsı olduġı yire giderdi
Murādı her ne kim olsa iderdi (Rıḍvān, HŞ. s. 260-261)

Şeyhî ve Celilî'den alınan aşağıdaki parçalarda da Şirin'in cariyeleriyle kır gezintileri ve bu gezintilerdeki sazlı sözlü eğlenceleri anlatılmaktadır:

Ḫırāmān yüridi ṣaḥn-ı çemende
Ġazāl-i Çīn bigi mülk-i Ḫoten'de
[…]
Biraz seyr eyledi bu kevkebeyle
Ḳamerveş ʿizz ü cāh u mertebeyle

Oturdı ol fitne gözlü ḳızlar ile
Baḳımı ucuz tadımı ḳızlar ile

Buyurdı kim getürdiler şarābı
Şekerden nuḳlı ḳuşlardan kebābı

Döküp ortaya gül ḫırmenlerini
Riyāżuñ sünbül ü sūsenlerini

Gile gül dökdiler idi dile mül
Ḳılurdı ayru düşmekden gile gül

Birazdan k'irdi başa nār-ı bāde
Tozıtdı āb-ı ʿaḳlı virdi bāde

Ser-āġāz itdiler şiʿr ü terāne
Semāʿ u raḳṣ u ẕevḳ u ʿāşıḳāne

Er elin ṭutmamış dūşīze ḳızlar
Aḳar ṣudan ṭuru pākīze ḳızlar
[…]
Aralarında ol sulṭān-ı ḫūbān
San ılduzlar içinde māh-ı tābān

Sürerdi ol göñüldeşlerle kāmı
Alurdı sāġarı virürdi cāmı (Şeyḫī, HŞ., s. 44-45)

İrüp ḳondılar ol ḫoş gülsitāna
Perīler bigi bir āb-ı revāna

Buyurdı bezm-i ʿīş oldı müheyyā
Döşendi bāġa bir dībā-yı zībā

İçüp ol ġonca-leb gül-gūn ḳadeḥden
Deriye ṣıġmaz oldılar feraḥdan

Sürerlerdi semen-berler piyāle
Sehī-ḳadler içerler ḫūn-ı lāle

Çü sāḳīler ayaġı sürdiler germ
Buḫārı başa çıḳdı oldılar nerm

Muġannīler ser-āġāz eylediler
Nevādan rāst şeh-nāz eylediler

Eyitdiler gehī dil-keş sürūdı
Gehī iñletdiler ḳānūn u ʿūdı

Geh urdılar defüñ yüzine sīlī
Ki niçün keşf-i ʿaşḳa oldı meyli

Gehī ṭanbūra virüp gūş-māli
Didiler kim gider dilden melāli

Sözin geh pīr-i çengüñ ḳıldılar gūş
Ki eydürdi yigitlikdür dem-i nūş (Celīlī, HŞ, s. 135-136)

III. IV. 2. İşret Meclislerinde Eğlenceler

Divan şiirinde gazellerde, kasidelerin nesib bölümlerinde ve mesnevilerde sıkça sözü edilen bezm (meclis) eğlenceleri hakkında Prof. Dr. Günay Kut şu bilgileri veriyor: "Bezm divan edebiyatında vazgeçilmez bir motiftir. şiirde âşıkların, gerçekte şairlerin bir araya gelip yiyip içerek, musiki dinleyerek sohbet etmelerine ve eğlenmelerine denir. Bezmin gerekçeleri vardır. Özellikle bahar mevsiminde yapılır. Bu durumda bezm evde kurulmaz. Çemenlik, akarsu kenarı ve ağaçlıklı yerler tercih edilir. Akşamları kurulan bezmde ise mum (ışık), tütsü ve tütsü kabı (buhurdan), vazoda çiçekler bezmin öğeleridir. Evin içinde, avluda yani kapalı bahçede yapılan içkili ve yemekli toplantılar ise muhakkak havuz kenarında gerçekleşir. Bunlar işret meclislerini gösteren minyatürlerde açıkça görülmektedir. İçki, meze, içki sunucu (saki) bezm ehli ve musiki bezmi oluşturur. Kışın yapılan içkili toplantılar ise genellikle ocakbaşında yapılır. Bezmin kendisine has âdâbı vardır. Yeme içme, oturma, konuşma vb. gibi."[528]

Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin mesnevilerindeki kadın kahramanların işret meclislerindeki eğlenceleri de kır gezintilerinde konakladıkları yerlerde kurdukları meclislerdeki eğlenceler gibidir. Burada sözü edilen eğlenceler, sarayda kurulan meclislerde yaşanan eğlencelerdir. Çeşitli münasebetlerle meclis kurulduktan sonra sakilerin sunduğu içkiler içilir, sohbetler edilir, sazlar çalınır, şarkılar söylenir.

İlk iki rüyadan sonra aşkın etkisiyle büsbütün deliren Züleyha, babası tarafından zincire vurulmuştur. Ancak Yusuf'u üçüncü kez rüyasında gördüğünde onun kim olduğunu öğrenince çok mutlu olur. Delilik hâlinden eser kalmaz. Onu bu hâlde gören babası zincirden kurtarır. Bu mutluluk üzerine Züleyha bir içki meclisi kurdurarak cariyeleriyle eski günlerde olduğu gibi doyasıya eğlenir:

Buyurdı kim ḳurıla meclis-i mey
Yüriyüp sāġar-ı mey çalına ney

---

[528] Kut, Prof. Dr. Günay, "*Divan Edebiyatında Bezm, Âlât-ı Bezm ve Âdâb-ı Sohbet*", Osmanlı, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 616.

Zelīḫā sözine ney gibi ṭutup gūş
Perīler ney gibi tīz itdiler cūş

Mey ü ney ḫıdmetin görmege taʿcīl
Ṭururlar ney gibi baġlayuban bil

Ḳurıldı meclis-i mey Ḫusrevāne
Çalındı neyler itdiler terāne

Mey-i gül-nār ile meclis olup germ
Ney āvāzı ider sengīn dili nerm

Yüridi sāġar-ı mey çün pey-ā-pey
Eṣer ḳıldı dile āvāze-i ney

Mey-i gül-gūndan aldı çihreler reng
Ney āvāzıyıla açıldı dil-teng (Kemāl, YZ., s. 77-78)

Züleyha Yusuf ile başbaşa kalabilmek ve onu baştan çıkarabilmek için sürekli içki meclisi kurdurur ve oraya süslenerek gelir. Orada Yusuf'a işveler yaparak içki içip eğlenir:

Olsa tezyīn-i zīnet emri tamām
Yār ileʿ işret eyler idi müdām

Laʿline ḳarşu nūş iderdi şarāb
Ġamzeden ʿaḳlı olmış idi ḫarāb

Nergisine olurdı geh hem-rāz
Ġoncesine olurdı geh dem-sāz (Ḥamdī, YZ., s. 113)

Züleyha'nın tacizlerinden bıkan Yusuf saraydan uzaklaşmak için bağbanlık yapmak istediğini söyleyince Züleyha onun için bir bahçe yaptırır. Bahçede iki havuz ve bu iki havuz arasında bir kasır yapılır. Züleyha zaman zaman cariyeleriyle birlikte buraya gelip Yusuf'u da davet ederek eğlenmektedir:

Yapılduḳda o bāġ-ı cennet-ābād
Miyānında iki ḥavż itmiş üstād
[…]
O bāġ olmışdı her vech ile zībā
Görür gözi iki ḥavż idi gūyā

Aḳardı iki ḥavż içre iki ʿayn
Riyāż-ı cennete dönerdi mā-beyn

Döner bir nehr-i sīme āb-ı cārī
Yeşil yāḳūta ṣaḥn-ı sebzezārı

Ol iki ḥavż arasında muʿayyen
Binā olmış idi bir ḳaṣr-ı rūşen

O cāy-ı dil-güşā ol ḳaṣr-ı meẕkūr
Meh-i Kenʿān içün olmışdı maʿmūr

Zelīḫā gelse cemʿ olsa cevārī
Aḳıtmazdı o ḥavża māʾ-i cārī

Birini ṭoldururdı bāde ile
Birini daḫi şīr-i sāde ile

Ferāmūş eyleyüp dünyā ġamını
Bu resme eyler idi ʿālemini (Yaḥyā, YZ., s. 117)

Bir gün Husrev eğlenmek üzere Şirin'i işret meclisinde davet eder. Şirin cariyeleriyle birlikte bu davete katılır. Husrev Şirin'i karşılamaya çıkar. Bu sırada birbirlerine saçı saçarlar. Daha sonra tahtlarına geçip otururlar. Onlara Şirin'in cariyeleri ve Husrev'in hizmetkârları eşlik ederler. Onlar da her iki tarafa otururlar. Saki içki dağıtmaya başlar. İçkiler içilirken muganniler ve Husrev'in sazendesi Barbed de çalıp söylerler. Barbed zaman zaman Husrev dilinden gazeller söyler. Buna karşılık Şirin'in hanendesi Nigisa da çeng çalarak Şirin dilinden gazeller söyler. Bu sazlı sözlü eğlencede herkes âdeta kendinden geçer. Bu şekilde gece boyu eğlenirler. Şirin bu türlü eğlencelerde Husrev'le beraber olabilmek için Banu'dan izin almıştır. Banu ona yalnız olmamak şartıyla izin vermiştir:

Hemān-dem oldı Gülgūn'a süvār ol
Bahāruñ ḫaddine gül-gūnevār ol
[…]
Müheyyā olmış ol üç yüz dil-ārām
Dil ü cān ile dil-bere olup rām

Segirdüp ḳarşuladı dil-beri şāh
Güneşi nitekim bedr olıcaḳ māh

Geçer bir taḫta Pervīz-i dil-āvīz
Girü bir taḫta Şīrīn-i şeker-rīz
[…]
Ḳonuldı kürsīler zerrīn ü sīmīn
Oturdı māh-rūlar Zühre-āyīn
[…]
Şehüñ ay yüzlü ḳullar bir ṭarafda
Meh ılduzları bir yaña şerefde
[…]

Ṣıġadı sāʿid-i sīmīni sāḳī
Semen-sīmālular keşf itdi sāḳı

Gümüş bileklüler altun ayaġı
Sürüp devr itdiler laʿlīn ṭudaġı
[...]
Muġannīler düzetdi sāz u āvāz
İdüp söz ü niyāz ile ser-āġāz

Şehüñ var idi bir sāzende üstād
Ki sözinden ḳılurdı Zühre feryād
[…]
Ṣıfātı baʿzı edvār içre meẕkūr
Añılur Bārbed'dür adı meşhūr
[…]
İşāret ḳıldı şeh aldı ele sāz
Nevālar ḳıldı ʿuşşāḳa ser-āġāz
[…]
Düzüp ḳavlinde nev-rūzī ʿameller
Didi Pervīz dilinden ġazeller
[…]
Ḳılınca Bārbed ḳavlini perdaḫt
Ṭuranlar ʿaḳlını itmişdi der-baḫt

Nigāruñ var idi bir ḫūb çengi
K'ururdı nāy u ʿūdı oda çengi

Nefesde ʿĪsā vü nefesde Meryem
Dem-i Dāvūd ile āvāzı hem-dem

Naṣībi Zühre'den ḥüsni ḳamerden
Nigīsā adı vü ṭadı şekerden

İşāret ḳıldı ol serv-i gül-endām
Ki bir dem ṭuta çengin bu dil-ārām

Baş urup aldı ele bir pīr-i dem-sāz
Ki virür söz ile köynüklü āvāz
[…]
Der-āġūş eyleyüp anı Nigīsā
Müşerref ḳıldı bezmi Zühreāsā

Dil açup didi çengüñ her ḳılından
Mücābāt-ı ġazel Şīrīn dilinden (Şeyḫī, HŞ., s. 107-109)

Bu eğlenceden sonra Husrev Şirin ile bir arada olabilmek için sık sık meclis kurdurur. Günleri sabahtan akşama kadar içki içip, şarkılar söylenerek eğlence ile geçmektedir:

Çü vaḳt-i ʿīş idi devrān-ı ʿişret
Ḳuruldı girü ol sulṭān-ı ʿişret

Gine geldi göñüller ẕevḳ-ı cūşa
Gine başladı bülbüller ḫurūşa

Gehī nāz u niyāz idi gehī sāz
Gehī āvāz u söz ü geh ser-āġāz

Çü bulmışlardı devrāndan vefāyı
Gice irince sürdiler ṣafāyı

Giceden ṣubḥ olınca derd ü ḥasret
Seḥerden giceye dek ʿīş ü ʿişret (Şeyḫī, HŞ., s. 113-114)

Mehin Banu Şirin'in kasrına kanal inşasını kısa sürede tamamlayan Ferhad'ı teşekkür etmek için sarayına davet ettiğinde bir meclis kurulur ve hep birlikte eğlenirler:

Düzildi şöyle bezm-i ḫusrev-āyīn
Ki ḥayrān ḳaldı çarḫ-ı kej-rev-āyīn

Gelüp memzūclar ortaya zerden
Ṭolup sīmīn ḳadeḥler laʿl-i terden

Ṣan oldı her biri bir pāre yāḳūt
Nice yāḳūt rūḥa ḳuvvet ü ḳūt

Ṭolanup gün gibi germ itdi bezmi
Fürūġı şemʿ veş nerm itdi bezmi

Muġannīler olup bu bezme dem-sāz
Nevādan itdiler şeh-nāza pervāz

Ṭutup rāh-ı Ḥicāz u Iṣfahānı
Muḥayyer itdiler pīr ü cüvānı

Urup neyler için od eylediler
Deminden dehri pür-dūd eylediler

İdüp bu sūziş ile naġmeler ʿūd
Felekde Zührenüñ ḳıldı yirin od

Rebāb itdi enīn ü nāle āġāz
Ḳopuzla çeng ü ḳānūn oldı dem-sāz

Gerüp bu āteş ile sīne defler
Ṣafā ehli ṣu gibi çaldı kefler

Ṭurup raḳṣ itdi serv-āyīn güzeller
Oḳındı gül gibi rengīn ġazeller

Geçüp āvāz-ı rūḥ-efzā felekden
İrişdi naʿreler milk-i melekden

Şarāb-ı erġavānı eyleyüp nūş
Nevā-yı erġanūnı ḳıldılar gūş (Lāmiʿī, FŞ., s. 311-312)

III. IV. 3. Av Partileri

İlk insanların yiyece et ve giyecek post ihtiyaçlarını sağlamak için başlattıkları av, medeniyetin gelişmesine paralel olarak bir geçim vasıtası olmaktan çıkmış, bir spor ve eğlence hâlini alıp özellikle sürek avı şeklinde Eskiçağ ve Ortaçağ hükümdarlarının askerî tâlim yerine uyguladıkları bir sportif oyun durumuna gelmiştir.[529]İslam Tarihinde Arapların Câhiliye devrinden itibaren bilinen avcılık diğer Müslüman toplumlarda olduğu gibi bozkır Türk devletlerinde de en önemli geleneklerden biriydi.[...] Karahanlılar ve Selçuklular gibi Türk devletlerinde avcılığın bir merasim, bir askerî spor veya manevra mahiyetinde devam etmesi ve av partisinden sonra hükümdarların umumî ziyafetlerle (toy, şölen) eğlenceler terip etmeleri, bu çok eski Türk geleneğinin İslâmî devirde de aynen sürdürüldüğünü göstermektedir. Selçuklu sultanları ava çok meraklıydılar ve boş zamanlarında yaptıkları spor ve satranç karşılaşmaları yanında avcılıktan da büyük bir zevk alıyorlardı. Aynı geleneğin Gazneliler, İlhanlılar, Anadolu Selçukluları, Beylikler ve Osmanlılarda da devam ettiği görülmektedir.[530]

Toplumların devlet teşkilâtı ve sosyal hayatında bir gelenek ve görenek hâline gelen avcılığın pek çok toplumsal olay gibi edebiyata yansıması da kaçınılmazdır.

Değerlendirilen Husrev ü Şirin mesnevilerinde de av partilerinin bir sosyal faaliyet, spor ya da eğlence tarzı olarak düzenlendiği görülmüştür. Yusuf u Züleyha

[529] Erdem, Sargon, "*Av*", TDVİA, C.4, s. 100.
[530] Özaydın, Abdülkerim, "*Av-İslâm Tarihi*", TDVİA, C.4, s. 102-103.

mesnevilerinde kadın kahramanların av partilerinden söz edilmez. A. Atilla Şentürk "Kahramanlarının hemen tamamı saraya mensup kimselerden oluşan aşk mesnevilerinde vazgeçilmez sahnelerden biri"nin de av sahneleri olduğunu belirttikten sonra bu sahnelerin "Gerek eseri renklendirip hareketlendirmek gerekse kahramanların silah kullanmaktaki maharetlerini göstermek, onlara aşkın dert ve sıkıntılarını biraz olsun unutturabilmek gibi gayelerle" yer aldığını ifade eder.[531]

Şirin'in halası Mehin Banu'dan ava çıkmak için izin alırken söylediği sözlerden ava çıkmanın onun yaşamında âdet hâline geldiği anlaşılıyor:

Ḳuluñ kim ʿādetümdür ṣayd u naḫcīr
Çü ḫurşīdüm gerek esbüm ola şīr (Celīlī, HŞ, s. 151)

Hikâyenin asıl kadın kahramanı olan Şirin ve ona eşlik eden cariyeleri avcılıkta, silah kullanmakta ve ata binmekte erkekler kadar usta kişilerdir. Şairler onların bu ustalıklarını şöyle ifade ederler:

Velī ġāfil ki odça güçleri var
Savaşda her birindendür eren zār (Faḫrī, HŞ., s. 324)

Görür şeh kim bu ḳuşlar urdı pervāz
Gügercinlerdür evde avda şeh-bāz

Ḳamusı ḳavle ʿĪsā fiʿle Meryem
Tamāmī cāma Cem'dür rezme Rüstem

Deperler atların meydān içine
Ne meydān od saçarlar cān içine (Şeyḫī, HŞ., s. 102)

Ne ḳızlar her biri mānend-i Rüstem
Ġazāluñ ḳanın içerler çü żırġam[532]

Eger bunlar ḳılaydı ʿazm-i meydān
Ururlardı felek ṭopına çevgān

Ḳamusı ṭaḳınup serv üzre terkeş
Ururlardı cihāna tīr-i āteş (Rıḍvān, HŞ. s. 351)

Şeyhî ve Celilî Şirin'in Medayin'e giderken yolda konakladığı sırada üzerine gelmekte olan aslanı bir vuruşta öldürüşünü şöyle anlatırlar:

[531] Şentürk, s. 669.
[532] żırġam: żayġam M.

Elinde oḳı yayı ḥāżır idi
Bu şīrüñ cünbişine nāẓır idi

Bıraḳdı şaştına tīr ü ḫadengi
Geyik gör k'ider arslan ile cengi

Solını gözleyürek çekdi ṣaġa
Girür peykān avuca gez ḳulaġa

San oldı şems burcı ḳavse mā'il
Ḥaseddendür esed māha muḳābil

Çü şeşdi ʿuḳde-i tīri girihden
Tutuldı semʿ-i zühre ṣavt-ı zihden

Ol āhū eyle atdı kīnesinden
Ki şīrüñ deldi baġrın sīnesinden (Şeyḫī, HŞ., s. 61)

Yanında ḥāżır idi çünki şemşīr
Ġılāfından çeker irişmeden şīr
[…]
Ol āhū şīre şöyle urdı şemşīr
Ki bir ferseng yir gitdi ser-i şīr

Zemīne çün yıḳıldı şīr-i şerze
Esed burcına gökde düşdi lerze (Celīlī, HŞ, s. 157)

Kadın kahramanlar ava giderken erkek gibi giyinip kuşanırlar. Şeyhî ava çıkmak için hazırlanan Şirin ve cariyelerinin av giysilerini ve ava gidişlerini şöyle tasvir eder:

Bu imiş içlerinde resm ü ʿādet
Binicek ṣayda ol ehl-i saʿādet

Eren resmince geyürdi giyesi
Müretteb pehlevānī her libāsı

Ḳabā-yı Türkī tāc-ı Gürcüvānī
Kemān-ı Çāçī vü tīr-i Keyānī

Ṣaçını börk içine bağlamış berk
Külāhına cihānı eylemiş terk
[…]
Bu kerr ü ferr ile çıḳdı ḳapuya
Dirildi ol güzel ḳızlar ṭapuya

Ḳamu Türkāne geymişler ḳabāyı
Güni ḳoyup külāha börke ayı

[…]
Pes emr eyledi Şīrīn-i şeker-rīz
Ki Şeb-dīz'üñ şeşeler bendini tīz
[…]
Ol ay bu şīre çün şīrāne bindi
Gören ṣanur güneş arslana bindi
[…]
Yüridi der-peyince ol perīler
Çererdüklerine döymez çeriler

Ava yaydı buları ol dil-ārā
Biraz kim geçdilerdi kūh u ṣaḥrā

Kemīngehden bir āhū ṣıçradı çüst
Ḳavī ḳıldı rikābı dizgini süst

Şu resme depdi vü ṣıçratdı atı
Ki atıla oḳ u yay ola ḳatı

Geyik ḳovar gibi geçdi dereden
Ṣanasın ḳuş idi uçdı aradan (Şeyḫī, HŞ., s. 57-58)

Fevziye Abdullah Nizamî ile Şeyhî'nin *Husrev ü Şirin*'lerini mukayese ettiği makalesinde, Şeyhî'deki Şirin ve cariyelerinin av kıyafetlerinin tasvir edildiği bu bölümün Nizamî'den çok farklı, te'lif gibi olduğunu belirtir.[533]

Celilî aynı sahneyi şöyle tasvir eder:

Ḳamu şīrāne ḳaṣd idüp şikāra
Ol āhūlar düşerler kūhsāra

İrişür nā-gehān bir cüst naḫcīr
Ḥavāle olur ol naḫcīre bu şīr

Şu resme ṣıçradur Şīrīn semendi
Bıraḳmaġa ol āhūya kemendi

Kemāndan ṣanasın tīr oldı pertāb
Yaḫod yüksekden uçdı bir zülāl āb

Semendi gerdine irişmedi bād
Hevādan murġ dirdi āferīn-bād (Celīlī, HŞ, s. 152)

[533] Tansel, Fevziye Abdullah, "*Nizamî-Şeyhî Husrev ü Şirin Mukayesesi*", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, C. I, sayı: 2, 1950, s. 279-281.

Şirin evden kaçıp Medayin'e Husrev'i görmeye giderken yolda konakladıkları bir gün dayesi, cariyeler ve Şavur hep birlikte avlanırlar. Akşama kadar çok sayıda vahşi hayvan avlarlar:

Uyanup uyḫudan ol naḳş-ı Çīnī
Görür duḫterleriyle dāyesini

Kim itmişler hevā-yı ṣayd u naḫcīr
Ṭaḳınmışlar silāḥ u tīġ u şemşīr

Didiler her biri ol gül-ʿ izārа
Gidelüm vaḳtidür şimdi şikāra

Hemān ṭurdı yirinden ʿāşıḳāne
Ṭaḳındı tīġ u şemşīrin şehāne

Ṣoḳındı biline elmās ḫançer
Miyānına kemer baġladı pür-zer
[…]
Giderdi leşker-i ḥūriyle Şīrīn
Ṣanasın her biri bir āhū-yı Çīn

Velīkin ṣayd iderlerdi nehengi
ʿUḳāb u şīr ile bebr ü pelengi

Namāz-ı şāma dek ol gün seḥerden
Şikār eylediler her cān-āverden (Rıḍvān, HŞ. s. 288)

Rıdvan Şirin ve cariyelerinin bir başka günki avlanmalarını şöyle anlatır:

Meger ol günde Şīrīn ṣanki şeh-bāz
Şikār itmeklige itmişdi pervāz

Bilesince gene ol meh-liḳālar
Perī-peyker semen-ber dil-rübālar

Bu āhūlar şikār içinde çün şīr
Ururlardı peleng ü şīre şemşīr

Ḳaparlardı kemed ile nehengi
Ururlardı ḫadeng ile pelengi (Rıḍvān, HŞ. s. 342)

Şirin'in Medayin'de dağ başındaki kasrında cariyeleriyle birlikte zamanını nasıl geçirdiğini özetleyen aşağıdaki beyitlerde, zaman zaman avlanmaya çıktıkları belirtiliyor:

Ḳarār itdi ol sarāy-ı teng içinde
Güher bigi yir eyler seng içinde

Gehī ṣayd u şikār u ser-firāzī
Gehī ṣaṭranc u nezd ü lehv-bāzī

Hevā-yı Ḫusrev ile ḫoş geçerdi
Cihāndan göz yumup göñlin açardı (Şeyḫī, HŞ., s. 71)

Bu dil-berlerle Şīrīn ʿīş iderdi
Şikār u ʿişrete dāyim giderdi (Rıḍvān, HŞ. s. 255)

Şirin ve cariyeleri bir gün Husrev ve maiyyetindekilerle birlikte çevgan oynadıktan sonra birlikte avlanmaya giderler. Çok sayıda yaban eşeği, dağ keçisi, canavar ve öküz avlarlar. Şirin ve cariyeleri son derece usta avcılardır. Şirin'in bu avlanma sırasında armağan olarak kendisine getireceği avı görmek isteyen Husrev onu gizlice izlemeye başlar. Bir bakar ki geyik ve tavşan yerine elinde aslanla gelir. Husrev Şirin'in avcılığına hayran kalır. O gün akşama kadar bu şekilde avlanırlar:

Geçerler deşt ü ṣaḥrā bīşe vü kūh
Av avlarlar igen bī-ḥadd ü enbūh

Şu deñlü gūr u büz bī-cān iderler
Ki ol ṣaḥrāyı gūristān iderler

Baḳasın her bir āhū-çeşm çün şīr
Suvarmış cān-ver ḳanıyla şemşīr

Göresin nīzesi her nāzenīnüñ
Bulaşmış semmine gāv-ı semīnüñ

Taʿaccüb ḳılur idi her bahādur
Hümā görür ki fiʿli ejdehādur

Melik gözlerdi Şīrīni nihānī
Ki ol avdan ne olur armaġānı

Birazdan gördi Pervīz-i dil-āvīz
Ki yüz şūr ile Şīrīn-i şeker-rīz

Ġazāl olmış gelür şemşīr elinde
Geyik ṭavşan yirine şīr elinde

Bu avcılıḳda ol şāh-ı cihān-gīr
Bıraḫdı dāma Ḫusrev bigi naḫcīr

Taʿaccüb ḳıldı şeh kim ol perīveş
Ṣıfatda nūrdur heybetde āteş

Gice olınca ḳıldılar şikārı
Şekerden ṭatlu görüp rūzgārı (Şeyḫī, HŞ., s. 103)

Şirin'in Husrev'in gözü önünde aslan avlaması "âdeta Şirin'in aslan gibi Husrev'i kendine âşık ederek avlamasını sembolize eder mahiyettedir."[534]Aynı sahne Fahrî'de de Şeyhî'deki gibi son derece canlı bir şekilde tasvir edilmiştir.[535]

III. IV. 4. Çeşitli Oyunlar

Av partileri gibi kadın kahramanların boş vakitlerinde eğlence mahiyetinde oynadıkları oyunlar olan satranç, tavla, çevgan da yalnızca Husrev ü Şirin mesnevilerinde görülür.

Satranç ve tavladan Şeyhî'nin *Husrev ü Şirin*'inde söz edilmektedir. Burada Şirin'in insanlardan uzak, yalnızca cariyeleriyle birlikte yaşamaya karar verdiği Medayin'de dağ başındaki kasrında zamanını ava çıkarak, gezerek, satranç ve tavla gibi oyunlar oynayarak geçirdiğinden söz edilir:

Ḳarār itdi ol sarāy-ı teng içinde
Güher bigi yir eyler seng içinde

Gehī ṣayd u şikār u ser-firāzī
Gehī ṣaṭranc u nerd ü lehv-bāzī

Hevā-yı Ḫusrev ile ḫoş geçerdi
Cihāndan göz yumup gönlin açardı (Şeyḫī, HŞ., s. 71)

"Özellikle Ortaçağ'da Orta ve Uzakdoğu saraylarında oynanan ve bugünkü polo oyununa benzeyen atlı top oyunu"[536] olarak bilinen çevgan da Husrev ü Şirin mesnevilerinde görülen sportif bir oyun çeşididir.

"Halk arasında çevgen şeklinde söylenen Farsça çevgân (çûgân) kelimesinin aslı Pehlevîce (Orta Farsça) çûbikân (çûygân, çûlgân/çavlagân) (sopa, değnek) ismi olup bu kelime Arapça'ya savlecân, Türkçeye çöğen ve Grekçe'ye tsükanion şekillerinde girmiştir. Farsça'da "gûy u çevgân" veya "çevgân-gûy" (top-çomak)

[534] Şentürk, s. 676.
[535] bk. Faḫrī, HŞ., s. 325
[536] Halıcı, Feyzi, "*Çevgân*", TDVİA, C. 8, s. 294.

denilen oyundan *Dîvânu Lugati't Türk*'te ve *Kutadgu Bilig*'de, bugün de Anadolu'da olduğu gibi "çöğen" adıyla bahsedilir. Arapça'da ise bu oyuna savlecândan başka "labü'l-küre" (top oyunu) adı da verilir. Batılılar çevgânı ilk defa Grekler aracılığıyla Perslerden öğrenmişlerse de oyunun bütün dünyada tanınması, XIX. yüzyılda İngilizler'in Afganistan ve Kuzey Hindistan'ı işgalleri sırasında polo (Tibetçe bolo/pulu'dan "top") adı altında oynamaya başlamalarından sonradır."[537]

"Karşılıklı iki takım ile oynanan çevgân oyununda gâye, oyuncuların at sırtında oldukları hâlde ellerindeki değnekler ile sürdükleri topu takımlarının hedeflerine ulaştırmalarıdır. Galebe, muayyen zamanda kazanılan is3abet sayısı veya muayyen sayıyı daha evvel tamamlamak yolu ile elde edilir."[538]Çekiç ve kepçe polosu olmak üzere iki türü olan bu oyunun oynanış şekli hakkındaki en eski bilgiler İran kaynaklarına dayandırılmaktadır.[539]

Şeyhî'nin *Husrev ü Şirin*'inde Şirin Husrev ile buluştukları günlerden bir gün cariyeleriyle birlikte Husrev'i çevgan oynamaya davet etmek üzere yola çıkar. Şirin'in buradaki giysi tasviri, Fevziye Abdullah'ın av kıyafetlerinde de belirttiği gibi Nizamî'den çok farklı, hatta te'lif gibidir[540]:

Ṭurup şūr ile Şīrīn-i pür-āşūb
Ṣaçını düzdi çevgān ġabġabın ṭūb

Geyindi her libāsı ḫusrevāne
Ṭaḳar kīş ü kemer serv-i revāne

Oḳını ter-keşinüñ ḳana yazmış
Cihānı kīşine ḳurbāna yazmış

Ḳomış başına bir Türkāne börki
Ki yaġma ide görki Rūm u Türki

Cihānı yaḳmamaġa ḥüsni tābı
Büridi āftābına niḳābı

İdüp ḫurşīdi ṭūp u çarḫı meydān
Getürdiler buyurdı ṭūp u çevgān

---

[537] Halıcı, Feyzi, "*Çevgân*", TDVİA, C. 8, s. 294.
[538] Eroğlu, Muammer, "*Çevgân*", İA., C. III, s. 388.
[539] Pakalın, C. I, s. 360-361.
[540] Tansel, Fevziye Abdullah, "*Nizamî-Şeyhî Husrev ü Şirin Mukayesesi*", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, C. I, sayı: 2, 1950, s. 279-281.

Kemer baġlandı ol üç yüz ḳamerveş
Ki ay bunlara ḳul Zühre ḳaravaş
[…]
Göresin her biri bir serv-i ser-keş
Güneşe tīġ ṭutmış aya ter-keş

Ḳılıçlarından ürker şīr-i naḫcīr
Ḳocınur nesr-i ṭāʾir atsalar tīr

Biner her birisi bir bād-pāya
Ki seyri yol keser bād-ı ṣabāya

Bu dil-berlerle ol dildār-ı ferruḫ
Yüridi ṭutdı şeh dergāhına ruḫ (Şeyḫī, HŞ., s. 101)

Husrev'in dergâhına vardıklarında onları Şavur karşılar. Şirin Şavur'a Husrev'e iletmesi için çevgan oynamayı teklif ettiğini söyler:

Biraz seyrān idelüm ḫıdmetinde
Şeref bulsun dil ü cān devletinde

Çü baş ortadadur cān oynayalum
Ki yaʿnī ṭūp u çevgān oynayalum (Şeyḫī, HŞ., s. 102)

Bunun üzerine Husrev de hizmetkârlarıyla birlikte hazırlanarak Şirin'in karşısına çıkar. İki taraf bir araya gelerek çevgan oynamaya başlarlar:

Çü meydān ṣuffesi oldı müşerref
Ṭururlar yüz ṣafā ile iki ṣaf

Bu yaña māh-ruḫ aḫterleriyle
Ṭurur bir yaña şeh çākerleriyle

Girür bir niçe sulṭān ḳullarından
Girü birḳaç gülistān güllerinden

Biraz çevgān ile cevlān iderler
Arada ṭūpı ser-gerdān iderler

Şeh itdürmişdi çevgānlar muraṣṣaʿ
Ser-ā-ser laʿl ü cevherden mülemmaʾ

Ki ṭūp urduḳça ṣaçıla cevāhir
Bula ḥāżırlar andan ḥaẕẕ-ı vāfir

Tılı toplar tolu müşg ile ʿanber
Ki dökdükçe dimāġ ola muʿaṭṭar

Tekellüf ḳıldı şeh Şīrīn'e çevgān
Ki yaʿnī ṭuta meh mihr ile meydān

İnüp yir öpdi yine bindi çālāk
Öpüp aldı ele çevgānı bī-bāk

Biri māde şīr ü biri irkek
Degül atları birbirinden ürkek
[…]
Gehī māh urdı ṭūpı gāh ḫurşīd
Girü geh Cem ururdı gāh Cemşīd

Biraz kim oynadı şāhīn ü şeh-bāz
Ḳoyup luʿbı iderler ṣayda pervāz (Şeyḫī, HŞ., s. 102-103)

Fahrî Husrev ile Şirin'in maiyyetindekilerle karşılıklı çevgan oynamalarını şöyle tasvir eder:

Gerek ḳızlar ʿarż ide kārbārın
Güle meydāna gönüldi nigārīn

Çü meydāna sevinü geçdilerdi
Sevinmekden perīce uçdılardı

Çü Ḫusrev gördi ki ol cümle cānān
Çemende ḳumrīlerdür evde doġan

Didi Şīrīn'e gel atlar çapalum
Bu yazıda biraz ṭopı ḳapalum

Çelik çevgānına bıraḳdılar ṭop
Kirişmeyle cihānı yaḳdılar ṭop

Bu bir yañadan ılduzlarıla māh
Daḫı bir yañadan ḳullarıyla şāh

Geyik aslan ile oyun dutardı
Gehī dürrāc u geh doġan utardı

Gehī ṭopı güneş iltürdi geh māh
Gehī Şīrīn ururdı ucı geh şāh

Çü çevgān ile ṭopdan oldılar ṭoḳ
Ulu meydānda cevlān itdiler çoḳ (Faḫrī, HŞ., s. 324-325)

Şeyhî ve Fahrî'nin *Husrev ü Şirin*'lerinde Şirin ve Husrev'in beraberindekilerle oynadıkları bu çevgan oyunu eğlence olmakla birlikte, iki âşığın biraraya gelme sebebi olarak da görülebilir.

Rıdvan'ın Husrev ü Şirin'inde kısaca Şirin'in bazı zamanlarda çevgan oynadığından söz edilir. Bu oyunu oynadığı bir sahne yoktur.

Geh olur bāzī-yi çevgān iderdi
Felek ṭopını ser-gerdān iderdi (Rıḍvān, HŞ. s. 255)

III. V. DİN

Züleyha gayrimüslim bir babanın kızıdır. Sûlî Fakîh Züleyha'nın babasının puta taptığını, Haliloğlu Ali ise haça taptığını bildirmektedir.

İllā ol kişi puta ṭapar idi
Tañrı diyü ol putı öper idi (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 153)

Eyleyiken ol melʿūn
Ḫāca ṭapar dün ü gün
Ḫaber diñlegil bugün
Zeliḫā'yı diñleyü (Ḫaliloğlu ʿAlī, YZ., s. 184)

Sûlî Fakîh gibi Ali de Züleyha'nın babasının puta taptığını belirtirken, Hamza da Haliloğlu Ali gibi haça taptığını söyler.[541]

Dolayısıyla Züleyha da putperest bir kadındır. Nitekim Ahmedî Züleyha'nın putperest bir kadın olduğunu şöyle ifade ediyor:

Kāfire idi Züleyḫā ol zamān
Büte ṭapardı ṭanımazdı īmān (Aḥmedī, YZ. I, s. 43)

Züleyha Yusuf'la gizlice buluştuğu yedi haneli köşkte bu yasak aşka şahit olmamaları için putlarını bir perde arkasına saklamıştır. Yusuf perde arkasında ne olduğunu sorduğunda Züleyha'nın söyledikleri onun dinî inancı hakkında bilgiler vermektedir:

Didi maʿbūd-ı bī-niyāzumdur
Cümle işlerde kār-sāzumdur

Yüz ururam aña İlāhumdur
Ḥıfẓ ider püştümi penāhumdur

[541] bk. ʿAlī, KY., s. 280; Ḫamza, YZ., s. 225.

Cismi zer çeşmi ṣāfī gevherdür
Sīnesi ṭolu müşg ü ʿanberdür

Raḥmetinden virelü bańa vücūd
İderem ḥażreti öñinde sücūd

Perde ardında itdüm aña maḳar
Tā bu dem itmeye bu ḥāle naẓar

Vāḳıf olmaya tā günāhuma ol
Baḳmaya bu ruḫ-ı siyāhuma ol (Ḥamdī, YZ., s. 140-141)

Didi bir bütdür altundan muṣavver
Ṭaşı cevher içi pür-müşg-i ezfer

Benüm maʿbūdum oldur gice gündüz
Ayaġına sürerem dem-be-dem yüz

Anuñ taʿẓīmini vācib bilürem
Aña her vech ile ʿizzet ḳıluram

Düzetdüm perde ardında yir aña
Ki nāẓır olmaya bu işde bańa

Baḳup görmeye bu bī-dīnligümi
Görüp bilmeye bed-āyīnligümi

Ne ḥāl ise yüzinden utanuram
Bańa ḫışm ide diyü üşenürem (Kemāl, YZ., s. 178)

Züleyha değerlendirilen Yusuf u Züleyha mesnevilerinin hepsinde putperest bir kadındır. Ancak Yahya'nın eserinde aşk yüzünden zincire vurulduğunda, dua edip yalvaran, namaz kılan bir Müslüman kadın gibi karşımıza çıkar. Ancak şair onun kıldığı namazın kendi dinine özgü olduğunu şöyle ifade eder:

Teveccüh itdi dīnince namāza
Niyāz itdi Ḫudā-yı bī-niyāza

Görür ġayrıdan olmaz derde dermān
Didi ey derde dermān ısı Sübḥān

Ṭapuñdur çāresizler çāre-sāzı
İşidürsin münācāt-ı niyāzı

Sever dīvāne göñlüm bir hümāyı
Kebūter gibi olmışdur hevāyī

Hevādan ney gibi artar enīnüm
Hebā oldı bu ʿömr-i nāzenīnüm

Gözüm ol çeşmi şeh-bāza naẓar-bāz
Dilüm ol ġonca-leb ʿaşḳıyla dem-sāz

Namāza ḳāmet olsa anda her bār
Gelür göñlüme ḳadd ü ḳāmet-i yār

ʿİbādetde gözüm dildārı gözler
Rükūʿumda ḳıyām-ı yāri gözler

Sücūda varduġınca cān-ı muʿtād
Ḳılur ayaġına yüz sürmegi yād

Taḥiyyatda selām olur bahāne
Gözüm yāri arar baḳar yābāna
[…]
Namāz üstinde eylerken niyāzı
Uyudı ḳaldı çeşm-i şāh-bāzı (Yaḥyā, YZ., s. 68)

Buna karşılık Züleyha hikâyenin sonuna doğru bütün Yusuf u Züleyha mesnevilerinde olduğu gibi Yahya'da da putlarını kırıp Müslüman olur.

Sûlî Fakîh'de Züleyha Yusuf sanarak evlendiği Aziz'i görünce büyük bir hayal kırıklığı yaşar. Rüyasında Yusuf'un namusuyla kendisini beklemesini istemesinden dolayı gerdeğe girmeden önce son derece kaygılıdır. Çaresizlik içinde kalan Züleyha bekâretini koruması için Allah'a dua ederek yardım diler:

Bunı didi secde ḳıldı Tañrı'ya
Ol semāvātı yaradan Bāriya

Didi ey Çalab ʿaceb oldı işüm
Ṣaḳlaġıl beni yitürmegil başum

Müşkil işe uġradum ey pādişāh
Beni ḳurtar bu kişiden ey İlāh

Bu gice ol er gelürse n'ideyüm
Ġarībem ḳancaru ḳaçup gideyüm

Bunı didi Zelīḫā zār eyledi
Kendü ḥālini Çalab'a söyledi

Eytdi beni bu kişiden ṣaḳlaġıl
Saña ṣıġındum beni sen beklegil (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 168)

Züleyha Yusuf'un aşkının elemleriyle yaşlanıp gözleri kör olduğunda, putlarına gözlerinin tekrar görmesi ve Yusuf'a kavuşabilmesi için dua eder. Fakat bu dileklerinin gerçekleşmediğini gören Züleyha putlarına kızarak onları kırar ve Müslüman olur. (bk. s. 384 Din Değişikliği). Böylece Züleyha hayatının belli bir dönemine kadar putperest iken daha sonra Müslüman olarak iki ayrı dine inanmış bir kadın olarak karşımıza çıkar. Hatta Yusuf ile evlendikten sonra Yusuf'a duyduğu aşkın boyut değiştirmesiyle İlahî aşka yönelmiş ve yaşamını öyle sürdürmüş bir kadındır. (bk. s. 433 Aşkın Boyut Değiştirmesi).

Yusuf u Züleyha mesnevilerinde Züleyha'nın cariyeleri de putperest kadınlardır. Fakat Yusuf'un onlara Allah'a iman etmeleri konusundaki telkinleriyle Müslüman olmuşlardır.(bk. s. 473 Din Değişikliği)

Yine bazı Yusuf u Züleyha mesnevilerinde adı geçen gayrimüslim bir kadın olan Bâzıga da Yusuf'un hayran olduğu güzelliğini ona bahşeden Allah'a iman ederek Müslüman olan kadınlardandır.(bk. s. 509 Âşıklık).

Bir aşk hikâyesi olmasının yanı sıra bir peygamberin yaşamını anlatan Yusuf u Züleyha mesnevilerinde, başta Züleyha olmak üzere diğer kadın kahramanların dinlerini değiştirip Müslüman olmaları hikâyenin dinî karakterini ortaya koyan durumlardandır. Ancak bu mesnevilerin hemen hepsinde din değiştiren kahramanların kadınlardan oluşması da dikkat çekicidir.

Husrev ü Şirin mesnevilerinde ise Şirin'in dininin ne olduğunu açıkça gösteren bir ifadeye rastlanmamaktadır. Ancak ona hem analık hem babalık eden halası/teyzesi Mehin Banu'nun Hıristiyan olması onun da Hıristiyan bir kadın olduğunu gösterir. Şeyhî ve Lamiî Mehin Banu'nun Hıristiyan bir kadın olduğunu şöyle ifade ederler:

Ṣalīb ehlinde key bulmış ṣalābet
Mehīn Bānū adı vü pür-mehābet (Şeyḫī, HŞ., s. 38)

Keremde Ḥātem ü zühd içre Edhem
Ṭutar dīn-i Mesīḥ āyīn-i Meryem (Lāmiʿī, FŞ., s. 282)

Ayrıca Şirin'in kilise ziyaretleri onun dini hakkında bilgi vermektedir. Şirin ve cariyeleri bir gün kır gezintisine çıktıklarında yakında bulunan bir kiliseyi ziyaret edip dua etmek isterler:

Yaḳın bir deyr var adı perī-sūz
Yöresi pür-çemendür cennet-efrūz

Buḫūr idelüm ol deyr-i muġāna
İrürelüm niyāzı āsmāna (Şeyḫī, HŞ., s. 47)

Şeyhî'nin bu beyitlerinde İslam dini dışındaki dinlerde görülen "buhur yakma" geleneği ile ilgili olarak Sargon Erdem'in verdiği şu bilgiler önemlidir: "Tarihte bilinen ilk medeniyetlerden itibaren hemen bütün çok tanrılı ve tek tanrılı dinlerde, dinî ve sihrî törenler sırasında ateşe güzel kokulu madde atmak veya mayi serpmek, yerine getirilmesi gereken önemli şartlardan biri sayılmıştır. Ele geçen arkeolojik buluntu ve yazılı belgelerden Çin, Hint, İran, Mısır, Mezopotamya, Anadolu, Yunan, Roma, Aztek ve İnka gibi eski medeniyetlerin hepsinde tütsü yakmanın manevî temizlenme ve tanrılara yaklaşma aracı olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Genelde birleşen çeşitli inançlara göre güzel kokulu dumanlar tanrıları hoşnut etmekte, eğer kızgınsalar öfkelerini yatıştırmakta, yapılan duaların göğe yükselip tanrılara ulaşmasına ve kabulüne vesile olmaktadır. Aynı zamanda da meleklerle iyi ruhları tütsü çevresinde toplarken güzel şeylerden hoşlanmayan şeytanlarla kötü ruhları da kaçırmaktadır. Dolayısıyla tütsülenen yer ve kişiler kötülüklerden uzak tutulup iyiliklere yaklaştırılmış, böylece mânen temizlenmiş sayılmaktadır.[...] Semavî dinler içinde buhur yakmaya en fazla önem veren din eski Mûsevîlik'tir.[...] Mûsevîlik'te, çok tanrılı dinlerde olduğu gibi, buhur dumanlarının Tanrı'nın öfkesini yatıştırdığına inanıldığı da yine Tevrat'tan anlaşılmaktadır.

Hıristiyanlık'ta buhur duaların Tanrı'ya yükselmesinin sembolü kabul edilmekte ve bu sebeple dinî törenlerde asma buhurdanlar görevli çocuklar tarafından sallanmak suretiyle dumanı kiliseye yayılmaktadır." [542]

Şeyhî'nin yukarıdaki beytinde de Şirin ve cariyelerinin buhur yakarak dualarını gökyüzüne (Tanrı'ya) ulaştırmak istedikleri belirtiliyor. Buna göre onların kilisede buhur yakmalarının Hıristiyan inancının bir gereği olduğu ortaya çıkıyor.

Ayrıca Şirin aşk yüzünden hasta düştüğünde, derdine çare bulmak için yakın çevresi tarafından kiliseye gitmesi tavsiye edilir. Şirin her ne kadar kiliseye gitmek üzere yola çıkmışsa da yolunu değiştirip Medayin'e Husrev'in yanına kaçmıştır.

[542] Erdem, Sargon, "*Buhur*", TDVİA, C. 6, s. 383.

Ancak hastalıktan kurtulmak için kiliseye gitme geleneğinin varlığına işaret eden bu örnek onun dini hakkında bilgi vermesi bakımından da önemlidir. (bk. s. 850 Hastalıktan Kurtulmak İçin Kutsal Yerleri Ziyaret Etme)

Ayrıca sıkıntıya düştüğü zamanlarda kendi dininde namaz kılması ve dua etmesiyle ilgili bilgiler de onun dini hakkındaki diğer bilgilerdir.

Şeyhî[543] ve Celilî Şirin'in Medayin'e Husrev'i görmeye giderken yolda bir süre dinlenmek için konakladığında kendi dininde namaz kılıp Allah'a dua ettiğinden söz ederler:

Ḳılup maʿbūdı emrine iṭāʿat
İder āyīni üzre Ḥaḳḳ'a ṭāʿat

Ḳıyāma geldi çün ol ḳadd ü ḳāmet
Ṣan oldı serv-i cennetdenʿalāmet

İki bükdi rükūʿ ol serv dalın
Ṣan egdi bād-ı cennet gül nihālin

Sücūd itdükde zülf-i ʿanberīni
Döşer seccāde-i Rūḥü'l-emīni

Melek bigi götürüp el duʿāya
Sürer aḫterleri ol bedr aya

Tamām itdi çü erkān-ı namāzı
Gönülden ḳıldı Allāh'a niyāzı (Celīlī, HŞ, s. 155-156)

Şeyhî Şirin'in Husrev'den ayrı kaldığında yaşadığı yalnızlık ve sıkıntılardan kurtulmak amacıyla kendi dininde namaz kılıp Allah'a dua ettiğini söyler:

İder Rabbine resmince namāzı
Yüz urup ṭopraġa ḳıldı niyāzı (Şeyḫī, HŞ., s. 204)

İran hükümdarı Husrev-i Perviz ile evlenen Şirin'in düğününde nikâh Mecusi geleneklerine uygun şekilde kıyılmıştır:

Yirine yitdi çün her resm ü āyīn
Olur mūbedler erkānınca kābīn (Şeyḫī, HŞ., s. 247)

Gelüp gösterdiler mūbedler āyīn
Nigāra ḳıldılar ol demde kābīn (Rıḍvān, HŞ. s. 499)

[543] bk. Şeyḫī, HŞ., s. 60-61

III. VI. EVLİLİK

İnsan neslinin devamlılığı için üreme, üremenin meşru olabilmesi için de evlilik temel şarttır. Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin mesnevilerinde evliliklerin iki amaç için yapıldığı görülmektedir. Birincisi aşk ve üreme, ikincisi siyasi çıkarlardır.

Züleyha'nın Yusuf ile evliliğinde temel amaç aşkta vuslata ermektir. Husrev de âşık olduğu kadınla hayatını birleştirip tacını ve tahtını bırakacağı bir çocuk sahibi olabilmek için evlenmiştir. Dolayısıyla Şirin kendisiyle bir ömür geçirmek ve doğacak çocuklara anne olmak üzere eş olarak seçilmiş bir kadındır. Nitekim Hasan Bahri kadının hayattaki rolünü şöyle tarif etmektedir: "Hayatta kadının vazifesi ve san'atı izdivâc etmek ve netîcesinde vâlide, ev kadını, zevcinin ruh-nevâz refîkası ve çocuklarının müşfik mürebbiyesi olmak ve beşerin teksîr ve tekâmülüne hidmet etmektir."[544]

Yusuf'un Züleyha ile evlenmesi için Allah'ın Yusuf'a gönderdiği emirde de evliliğin temel amacının neslin devamını sağlamak olduğu görülmektedir:

Virdüm ol ʿācize viṣālüñi naḳd
ʿArşum üzre oḳundı ḫuṭbe-i ʿaḳd

Sen daḫi eyle añā ʿaḳd-i nikāḥ
Meclis-i ṣoḥbetüñde ḳıl miṣbāḥ

Tā güherler ṭoġa bu ʿaḳdüñden
Māyeler ḥāṣıl ola naḳdüñden (Ḥamdī, YZ., s. 170)

Husrev Şirin ile evlenmekteki amacının hayatın acı ve tatlı yanlarını eşle paylaşmak, güçlükleri birlikte aşmak ve çocuk sahibi olmak olduğunu şöyle dile getirir:

Ki bana bu nigārīndür eş ü yār
Ne resme ḫoş dutarsam bunı yarar

Anı çift idinürsem gey revādur
Ki zaḫma merhem ü derde devādur

Şehd ḳandayise şekker gelür duş
Yuvada çifti ile dölenür ḳuş

[544] Hasan Bahri, *Kadınlara Mahsûs Penbe Kitab*, Dersaadet, 1919, s. 12.

Boyınduruḳda çift olmazsa öküz
Yiri ṣapan demüri yırtamaz düz (Faḫrī, HŞ., s. 463)

Lamiî'de de Husrev kendisine layık bir eş aramaktadır. Çünkü ondan doğacak çocuk tahtının varisi olacaktır. Daha önce yaptığı evlilikten bir oğlu (Şiruye) vardır ancak onda şahlık istidadı yoktur. Bu nedenle tahtını gönül rahatlığıyla bırakıp gideceği bir oğul verecek kadın aramaktadır. Bu düşüncesini yakın çevresine bildirir. Ona Şirin'i tavsiye ederler. Burada Husrev'in sözlerinden evlenmekteki amacının ne olduğu ve ona göre evlenilecek kadının nasıl olması gerektiği anlaşılmaktadır:

Ki ṣalduḳda ecel ṭoprağa anı
Ḳoya yirinde bir ḫurrem fidanı

Ebed ol cān cihāndan buldı kāmı
Ki oldı bir ḫalef ḳāyim-maḳāmı

Egerçi ʿaḳd-i zevc idüp muḳarrer
Aña olmışdı bir gevher müyesser

Degüldi līkin ol dür lāyıḳ-ı tāc
Ki aña ola bir tāc ehli muḥtāc

Bilürdi aña itdükce nigāhı
Ki yoḳdur anda istiʿdād-ı şāhī

Egerçi her ṭarafdan vehm iderdi
Bu dür naḳṣın ṣadefden fehm iderdi
[…]
Ġam-ı ferzend müşkil ibtilādur
Olursa miḥnet olmazsa belādur

Dilerdi bu sebebden ol nigū-kār
Bulup bir ġayr dürc ola güherdār

Maʿādin gibidür insān mizācı
Kimi zer-ṭıynet ü kimisi zācī

Egerçi ebr-i nīsāndur güher-bār
Velīkin her ṣadef dür virmez ey yār

Bitürmez şūre ṭoprak verd-i nesrīn
Getürmez zehr aġacı mīve şīrīn
[…]
Çü göñlinde bu maʿnī ṭutdı ārām
Fe-lābüd itdi taḫṣīline iḳdām

Ṭaleb ḳıldı bu resme bir güher pāk
Ki ola dürretü't-tāc-ı nüh-eflāk

Bulup silk-i nigāhı birle peyvend
Müyesser ide tā Ḥaḳ vaṣl-ı ferzend

Virüp şāḫ-ı ḥayātı mīve cāndan
Ala anuñla leẕẕet bu cihāndan (Lāmiʿī, FŞ., s. 322)

Ancak Husrev'in Rum kayserinin kızı Meryem ile olan evliliğinde Husrev ne aşk için ne de çocuk sahibi olmak için evlenmiştir. Babasının tahtına oturabilmek için rakipleriyle mücadelesinde üstün gelebilmek amacıyla Rum kayserinin yardımına ihtiyaç duymuş; kayser yardım karşılığı iki ülke arasında eskiden beri süregelen düşmanlığa son vermek ve kendi soyundan bir torun sahibi olabilmek için kızını Husrev'le evlendirmeyi şart koşmuştur. Asıl amacı tahtı ele geçirmek olan Husrev istemeden bu evliliğe razı olmak zorunda kalmıştır. Ancak burada da Kayser'in İran ve Rum'un barışının yanı sıra kendi soyunun devamı için kızını Husrev'e vermek istemesi yine evliliğin amaçlarına uygun bir durumdur:

Benüm perdem içinde bir ḳızum var
Ki devletlü durur bilmek aña yār

Dile benden aru dīnümüz ile
Bizüm yolumuz u īmümüz ile

Ḳi Ḳayṣer uruġu ṭoġa bir oġul
İrec kīninden aru duta göñül

Ṣavaşdan iki ṣu olmaya ʿāciz
Çekişmek ḳalmaya arada hergiz (Faḫrī, HŞ., s. 350)

Pes itdi Ḳayṣer ol resme dügünler
Ki ṭoyındı cihān aylar u günler

İki şeh ḳıldılar çoḳ şarṭ u ʿahdi
Cihān-cūlıḳ işinde cidd ü cehdi

Çü berkindi ḳarār u ʿahd ü peymān
Ḳabūl eyledi ol tezvīci sulṭān (Şeyḫī, HŞ., s. 135)

Tarihte de Husrev ile Meryem'in evliliği gibi siyasi çıkarlar için yapılmış evlilikleri görmek mümkündür. Bütün Ortaçağ ve erken dönem Modern Çağ

devletlerinde, komşu ya da uzak ülkelerle yapılan evlilik anlaşmaları diplomasinin başlıca dayanağı olagelmiştir.[545]

Evliliklerde dikkati çeken bir husus da kadın ve erkeğin sosyal statü olarak uyum içinde olmalarıdır. Kadınlar hükümdar kızı, erkekler de ya şehzade ya da bizzat hükümdardırlar. Bir şehzade ya da hükümdarın evleneceği kadının soylu olması son derece önemlidir. Çünkü doğacak şehzadenin annesi de soylu olmalıdır. Herkes dengiyle evlenmektedir. Zengin erkek yoksul kızla ya da zengin kız yoksul erkekle evlenmez. Nitekim Husrev Şirin ile evlenmeye karar verdiğini ülkenin ileri gelenlerine anlatırken Şirin'in Mehin Banu soyundan bir şehzade olduğunu özellikle belirtir:

Didi şeh-zādedür ʿālemde Şīrīn
Mehīn Bānū ṣoyıdur ol nigārīn (Rıḍvān, HŞ. s. 491)

Evlilikte bir kadınla evlenmeye karar veren erkeğin ülkenin ileri gelenlerine ve yakın çevresine bu kararını bildirip onların onayını alması gelenektendir:

Dirildi ulular u baḫtılular
Felekden ferlü günden yaḫtılular

Medāyin şehrinüñ mūbedleri cemʿ
Olur pervāne bigi şeh yüzi şemʿ

Çü ḳısm itdi ḳamunuñ ḥışṣasını
Ḳodı ortaya Şīrīn ḳışṣasını

Ki Şīrīn'dür baña yār-ı vefādār
Ne eylük eylesem ola sezāvār
[…]
Revā mı ġonca vü gül hem-dem olmaḳ
Baña ol yār u çift ü maḥrem olmaḳ

Yüz urup ḳıldı ḳamu āferīni
Didiler māh olur mihrüñ ḳarīni

Duʿā vü ḥamd ü medḥ itdi tamāmı
Mübārek bād ḳıldı ḫāṣ u ʿāmı (Şeyḫī, HŞ., s. 243)

Muḳarribler ulu begler gelüp heb
Oturdı yirlü yirinde müretteb

[545] Hopwood, Keith, "*Bizans Prensesleri ve Şehvetli Türkler*", Çeviren: Ekin Uşşaklı, Kebikeç, Sayı: 13, 2002, s. 146.; Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılmış bu türlü evlilikler hakkında bilgi için bk. Altınay, Ahmet Refik, *Kadınlar Saltanatı*, 2 C., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

Medāyin mülkinüñ ulularını
Özi ṭoġrı yüzi ṣulularını

Ḳamu ʿālimler ü ʿāḳillerini
Ḥakīm ü fāżıl u kāmillerini

Ḳamusın cemʿ idüp ol gün şehen-şāh
Bularuñla ṭanışdı bu işi şāh

Didi şeh-zādedür ʿālemde Şīrīn
Mehīn Bānū ṣoyıdur ol nigārīn

Eser yilden geçer çālāklükde
Aḳar ṣudan ṭurudur pāklükde
[…]
Anı almaḳ dilerven var mıdur yol
Yaraşur mı baña çift olmaġa ol

Bu dānālar didiler cümle ey şāh
Münāsibdür yaraşur mihr ile māh

Ḳamusı didiler şābāş u taḥsīn
Ḳarīn olsa mülāyim şāha Şīrīn

Mübārek-bād içün mecmūʿ-ı dīvān
Duʿālar ḳıldılar şāha firāvān (Rıḍvān, HŞ. s. 490-491)

Evlenecek erkek evleneceği kadın hakkında herkesin onayını aldıktan sonra düğünün başlaması için en uygun zaman belirlenerek düğün başlar.

Evlilik müessesesi içinde değerlendirilmesi gereken kız isteme, nişan, nikâh, düğün, kıza verilen çeyizler (cihaz) ve boşanma ile ilgili bilgiler sırasıyla aşağıda ele alınmıştır.

III. VI.1. Kız İsteme

Erkeğin evlenmek istediği kızı ailesinden istemesi evlilik için atılan ilk adımdır. Söz konusu mesnevilerde de erkek evlenmek istediği kızı istemek üzere kızın ailesine elçi gönderir. Elçi kıza talip olan erkeğin bu isteğini sözlü olarak ya da mektup vasıtasıyla kızın babasına (baba yoksa veli konumundaki aile büyüğüne) iletir. Bundan sonra baba, kızının kendisini isteyen kişiyle evlenmeye rızası olup olmadığını öğrenmek üzere kızıyla görüşür. Kızın vereceği cevaba göre elçiye karar bildirilir. Kızın kendisini isteyen kişiyle evlenmeyi kabul etmemesi durumunda

elçiye ya doğrudan doğruya gerçek neden bildirilir ya da duruma uygun bir bahane öne sürülerek geri gönderilir. Ancak bütün bu süreç içinde ne erkek kızı ne de kız erkeği görür. Erkek kızın medhini başkalarından duymuş ve âşık olmuştur. Kız ise erkeği yalnızca sosyal konumu itibariyle tanımaktadır.

Züleyha güzelliği ile ün saldığı için yedi iklim padişahları Züleyha'yı istemek üzere Magrib'e elçi göndermişlerdir:

Meger irmişdi zülf-i yāre nesīm
K'oldı ḫoş-būy anuñla heft iḳlīm

Anuñ içün yidi ilüñ şāhı
İlçi ṣalup diledi ol māhı

Ḥüsni meşhūr olup Züleyḫā'nuñ
Maṭlabı olmış idi her ḫānuñ

Ṭolmadın daḫı ḥüsni ayı tamām
Ṭolmış idi cihāna ol ḫoş nām

Cümle server serinde sevdāsı
Cümle bezmüñ ṣafāsı ġavġāsı

Niçe şāh isteyü ṣalardı resūl
Redd olınurdı niçe ehl-i ḳabūl
[…]
Yidi ḫāndan irişdi yidi resūl
Cümlesinüñ murādı ṣadr-ı ḳabūl

Virdi her biri isteyüp duḫter
Māl-i Ḳārūn u milk-i İskender

Olmaġ içün nişān-ı sulṭānī
Virdiler ḫātem-i Süleymān'ı (Ḥamdī, YZ., s. 88-89)

Kemal Paşazade Züleyha'yı istemek üzere on ulu padişahın elçi gönderdiğini söyler:

Cemāl-i mihri çün germ itdi bāzār
İşiden şāhlar oldı ḫarīdār

Cihān sulṭānlarınuñ her birisi
Bu māhuñ olmışıdı müşterīsi

Gelürdi ilçiler her gün ulayu
Dil ü cāndan bu cānānı dileyü

On ulu pādişāhuñ ilçileri
Gelüp oldı bu māhuñ ḫˇāstkārı

Kimüñ mühr-i Süleymānī nişānı
Kiminüñ māl-ı ʿālem armaġanı

Olup cāndan bu cānāna ḫarīdār
Cihānuñ mālını ḳılmışlar īṯār (Kemāl, YZ., s. 80)

Yahya ise Züleyha'yı Horasan, Hindistan, Rum padişahlarının istediğini söyler:

Cemāline işiden ʿāşıḳ oldı
Cihān elṭāf u iḥsāniyle ṭoldı

Ulaḳlar ṣaldı şarḳuñ pādişāhı
Diledi şāh-ı Maġrib'den o māhı

Ḫorāsān şāhı ṣaldı niçe ḳāsıd
Ḥelāli olmaġa gönderdi kāġıd

Şehi Hindūstān'uñ ṣaldı nāme
Ṭalebkār oldı ol bedr-i tamāma

Olup sulṭān-ı Rūm'uñ şevḳı ġālib
Zeliḫā ḥażretine oldı ṭālib (Yaḥyā, YZ., s. 71)

Züleyha'ya bu haber ulaştığında, kendisini isteyenler arasında Mısır azizinin olup olmadığını merak ettiği için endişelenir. Çünkü rüyasında görüp âşık olduğu kişi ona Mısır azizi olduğunu ve kavuşuncaya kadar kendisini beklemesini söylemiştir. Bu nedenle kendisinin her kim isterse istesin Aziz'den başkası ile evlenmeye asla niyeti yoktur. O endişe içinde beklerken babası Züleyha'yı yanına çağırır ve onu isteyen padişahların kimler olduğunu bir bir sayar. Ardından bunlardan hangisiyle evlenmek istediğini sorar. Burada evlenecek kızın evleneceği kişiyi seçerken ailenin söz hakkı tanıdığı dikkati çeker:

Tācdārān-ı dār-ı milk-i cihān
ʿAded ile yidi ulu sulṭān

Cānına dāg idüp temennāñı
Ḥāṣıl itmiş göñülde sevdāñı

Yidisinden de geldi şimdi resūl
Cümlesinüñ daḫı murādı ḳabūl

Birisi pādişāh-ı milk-i Yemen
Baḥr-ı ʿUmmān ḳatında dürr-i ʿAden

Birisi pādişāh-ı milk-i Ḥabeş
Luṭf ile āb u ḳahr ile āteş

Birisi pādişāh-ı milk-i ʿIrāḳ
Ṣāḥib-i taḫt u baḫt u ṭāḳ u revāḳ

Birisi pādişāh-ı kişver-i Şām
Cāmiʿü'l-ceyş ü rāfiʿü'l- aʿlām

Birisi pādişāh-ı kişver-i Rūm
Niçe ḥükkām ḥükmine maḥkūm

Birisi pādişāh-ı baḥr-i Firenk
Rezme Rüstem ṣalābete Hūşeng

Birisi pādişāh-ı Tūbet'dür
Ṣāḥib-i taḫt u baḫt u devletdür

Bunlaruñ çün birine meylüñ ola
Sen şeh ol ḫayliyile ḫaylüñ ola (Ḥamdī, YZ., s. 89)

ʿIrāḳ u Rūm u Şām u Hind şāhı
Ki egmez her biri māha külāhı

Senüñ mihrüñ hevāsına ḳoyup ser
Olupdur ẕerreveş bī-ṭāḳat u fer

Virüp her biri envāʿ-ı ġarāyib
Dil ü cāndan olupdur saña ṭālib

Ne iḳlīme iderse ḫāṭıruñ meyl
Ḳılam ol mülke seni server-i ḫayl (Kemāl, YZ., s. 80-81)

Babası sözlerini tamamladığında Züleyha, kendisini isteyenler arasında Mısır azizinin olmadığını anlayınca üzülerek babasının huzurundan ayrılır. Biricik kızının çok üzüldüğünü gören babası Taymus gelen elçileri ağırlar ve Züleyha'nın Mısır aziziyle evlenmek istediğini bildirerek onları geri gönderir.

İlçileri aġırladı Ṭaymūs
Virdi anı ki götürür nāmūs

Ḫāk-i ʿöẕre sürüp ʿiẕārını
Didi itmen dirīġ varını

İlle bu ḳand-rīz-i Mıṣr oldı
Nām-zādı ʿAzīz-i Mıṣr oldı

Ṭūtī-i Maġrib iken aña ġarīb
Eyledi Ḥaḳ nebāt-ı Mıṣr'ı naṣīb

Dönüp ilçiler ol temennādan
Dilleri fāriġ oldı ġavġādan (Ḥamdī, YZ., s. 90)

Kemal Paşazade'de Taymus elçileri Züleyha'yı daha önceden Mısır azizi istediği için ona söz verdiklerini bildirerek geri gönderir:

Virüp ilçilere şāhāne ḫilʿat
İdüp her birine şāhāne ḫıdmet

Didi yol yoḳ ḳızı virmege size
Ki zīrā nām-zed oldı ʿAzīz'e

ʿAzīz-i Mıṣr sizden evvel anı
Diledi gönderüp çoḳ armaġanı

Anuñ sözi üstine söz ḳonsa olmaz
Hee bes didük ayruḳ dinse olmaz
[…]
Hezārān luṭf u ʿöẕr ile ḫiṭābı
İdüp her birine virdi cevābı (Kemāl, YZ., s. 81)

Züleyha'nın babası, Züleyha'nın çok üzüldüğünü gördüğü için yedi iklim padişahlarının elçilerini geri gönderdikten sonra hemen Mısır azizine bir mektup yazar. Bir elçi ile mektubu Aziz'e gönderir. Mektubunda çok güzel ve namuslu bir kızı olduğunu, pek çok padişah istemesine rağmen onun Aziz'e âşık olduğunu ve ondan başkasıyla asla evlenmeyi kabul etmediğini anlatır ve Aziz'in cevabını beklediğini bildirir:

Pederi raḥm idüp Züleyḫā'ya
Ṭurdı ʿahdine başladı rāya

Mıṣr'a ilçi yaraġın itdi revān
Tuḥfeler ḥāżır itdi bī-pāyān

Devlet erkānınuñ bir ulusını
Rāst-tedbīr ü nīk-ḫūlusını

İtdi teşrīf ṭavḳ u cāme ile
İlçi ṣaldı ʿAzīz'e nāme ile (Ḥamdī, YZ., s. 90-91)

Atası gördi kim ṣabr ile olmaz
Maḥabbet zaḫmı cebr ile oñulmaz

İçinde ḳıldı bu fikri muḳarrer
K'ide ḳızın ʿAzīz-i Mıṣr'a hem-ser

Pes andan buldı bir dānā-yı fāżıl
Ḳavī-tedbīr ü ṣāḥib-rāy-ı kāmil
[…]
Anuñla meşveret ḳıldı bu işi
Didi kim iş bitürmez degme kişi

Gerekdür kim ḳadem-rence ḳılasın
Bu işüñ bitmesi üzre olasın

Firāvān tuḥfeler alup revān ol
Diyār-ı Mıṣr'a çünkim iltesin yol

Degürüp luṭf ile bizden selāmı
ʿAzīz-i Mıṣr'a ʿarż eyle selāmı

Eger ḫıdmete olur ise ḳābil
İki ʿālem murādın ide ḥāṣıl

Yiter ʿizzet cihānda bu kenīze
K'ide ḫıdmet ölince sen ʿAzīz'e

Dilemez k'ola ġayrı ilde bānū
Diler kim işigüñde ola cārū (Kemāl, YZ., s. 82-83)

Taymus'un mektubunu okuyan Aziz çok mutlu olur. Kendisini hazine bulmuş derviş gibi hisseder. Hemen Züleyha ile evlenmeyi kabul ettiğini bildiren bir cevap yazar. Çok sayıda hediye ile mektubu bir elçi vasıtasıyla Magrib'e gönderir:

Gönderüp kendüzi de ṣaldı resūl
Tā vesīle ola murādına ol

Māl-ı ṣāmit o deñlü virdi bile
Nuṭḳa gelmez ki nāṭıḳ ala dile (Ḥamdī, YZ., s. 92)

Ḳılup envāʿ-ı luṭf ile ḫiṭābı
Yazar mektūbına şāhuñ cevābı

Resūle eyleyüp biñ dürlü inʿām
Ne eksügi var ise ḳıldı itmām
[…]
İşi bitürdi elçi şād u ḫandān
Uçuban gitdi çün peyk-i Süleymān (Kemāl, YZ., s. 84)

Yahya'nın eserinde de Züleyha güzelliği ile nam salmış, onun güzelliğini işitenler âşık olmuş ve şark padişahları Züleyha'yı istemek üzere babasına elçiler göndermişlerdir. Ancak diğer eserlerde olduğu gibi burada Taymus kızına karşı hoş görülü değildir. Züleyha'yı bunlardan biriyle evlenmeyi kabul etmesi için zorlamıştır. Fakat Züleyha kabul etmemiştir:

Zelīḫā'ya bu aḥvāl oldı iʿlām
Atası şāh-ı Maġrib itdi ibrām

Birine varmaġa olmadı ḳāyil
Birinüñ olmadı maḳṣūdı ḥāṣıl (Yaḥyā, YZ., s. 71)

Züleyha'nın kendisinden başkasıyla evlenmek istemediği için diğer taliplerini kabul etmediğini öğrenen Mısır azizi bir mektup yazarak Züleyha'yı babasından ister. Oysa diğer eserlerde Züleyha'nın babası kızını alması için Aziz'e mektup göndermiştir. Aziz mektubunda Züleyha ile evlenmek istediğini şöyle bildirmiştir:

Dimiş ey pādişāh-ı ʿālem-ārā
Günüñ günden yig itsün Ḥaḳ Taʿālā

Eger noḳṣānumuz olursa mestūr
Bizi dāmād idinsün şāh-ı manṣūr

Ḳurılsun bizde ikrāmı otaġı
Şeref virsün bize rūşen çerāġı

Yaḳışsun cānumuz nesline anuñ
Ḳarışsun aṣlumuz aṣlına anuñ

Bu dāʿīsin oġul itsün ḳul itsün
Ḳapusı iḫtilāṭına yol itsün

Eger bu iltimās olursa maʿhūd
Ümīd oldur ki bizden ola ḫoşnūd

Ne var bārān-ı ebr-i luṭf u iḥsān
Bu ḫāki eylese ser-sebz ü ḫandān (Yaḥyā, YZ., s. 71)

Aziz'in mektubunu okuyan Taymus onun isteğini makul ve makbul görüp cevap gönderir. Mektubunda öncelikle kızını vermeyi kabul ettiğini bildiren şu sözleri Kemal Paşazade'de olduğu gibi kadının evlendikten sonra eşine hizmet

etmekle yükümlü olduğunu, babanın da kızını eşinin yanında böyle gördüğünü açıkça göstermektedir:

ʿAzīz'e şāh-ı Maġrib yazdı nāme
Selām itdi güher dizdi kelāma
[…]
Cihān ṭurduḳca ẕātuñ var olsun
Ḳızum sen şāha ḫıdmetkār olsun

Senüñ olsun senüñ bu dürr-i şehvār
Sözüñüñ cān u baş üzre yiri var (Yaḥyā, YZ., s. 72)

Sûlî Fakîh ve Nahîfî'de Züleyha'yı çevre memleketlerin beyleri oğullarına istemişlerdir:

Çevre beglerden kişiler geldiler
Her birisi seni oġlına diler (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 158)

Niçe beglerden gelüpdür ilçiler
Her birisi seni oġlına diler (Naḥīfī, YZ., s. 861)

Oysa Züleyha daha önce babasına Mısır sultanından başkasıyla evlenmeyeceğini söylemiştir. Gelen elçilere ne cevap vereceği konusunda çaresiz kalan babası, Züleyha'nın önerisiyle Züleyha'yı haftada bir dev tuttuğu ve bu derde derman bulamadıklarını söyleyerek elçileri geri gönderir. Bundan sonra diğer mesnevilerde olduğu gibi Taymus, kızıyla evlenmesi için Aziz'e mektup yazar. Aziz Züleyha ile evlenmeyi kabul eder.[546]

Gubârî'de de Züleyha'nın güzelliğini duyan yedi iklim padişahları Züleyha'ı babasından istemek üzere elçi gönderirler.[547] Fakat burada Züleyha'nın babası Züleyha'nın bu kişilerden biriyle evlenmek isteyip istemediğini sormadan onu daha önceden Mısır azizi istediği için Aziz'e sözlü olduğunu söyleyerek elçileri geri gönderir. Taymus'un bu sözünü duyan Aziz sevinçle Züleyha'yı istemek üzere elçi gönderir. Diğer mesnevilerde olduğu gibi Aziz Züleyha'ya babası Taymus'un mektubu üzere talip olmamıştır. Aziz'in kendisini nasıl istemeye geldiğini Züleyha şöyle anlatır:

Nāmumı gūş idüp ʿazīz-i Mışr
Cāmumı nūş idüp ʿazīz-i Mışr

[546] bk. Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 159-162; Naḥīfī, YZ., s. 861-863.
[547] bk. Ġubārī, YZ., s. 134.

Bencileyin o daḫi mest olmış
Mest-i cām-ı ġam-ı elest olmış

Hem işitmiş kelām-ı Ṭaymūs'ı
Göge atmış külāh-ı nāmūsı

Yaʿnī ol daḫi elçi göndermiş
Tuḥfelerle dilekçi göndermiş

Elçisi geldi şehre şöhretle
Ġāyet ḥaşmetile şevketle

İtdi ʿarż ol da cevherī ḫātem
Ḫatm ola tā ki ḫuṭbe-i maḥrem (Ġubārī, YZ., s. 135)

Burada örnek gösterilmeyen diğer mesnevilerde de Züleyha'yı sultanlar ister. Fakat Züleyha yalnızca Mısır azizi ile evlenmek istediğinden onları kabul etmez. Bunun üzerine babası Aziz'e mektup gönderir ve Aziz Züleyha ile evlenmeyi kabul eder.[548]

Husrev ü Şirin mesnevilerinde iki evlilik söz konusudur. Önce Husrev ile Meryem'in evliliği, ikincisi de Meryem öldükten sonra yine Husrev'in Şirin ile yaptığı evliliktir. Ferhad u Şirin mesnevilerinde ise evlilik yoktur. Husrev Şirin ile evlenmek üzereyken Husrev'in ölümüyle bu evlilik gerçekleşmez. Ancak öncesinde Husrev Şirin'i Mehin Banu'dan istemiştir.

Bu mesnevilerdeki ilk evlilik olan Husrev ve Meryem'in evliliği zoraki bir evlilik olduğu için Husrev'in Meryem'i babasından istemesi söz konusu değildir. Çünkü bu evlilik Husrev'in isteği dışında, babasının tahtına oturabilmek için askerî ve siyasi yardım talep ettiği Rum kayserinin bu yardım karşılığı kızını Husrev'e vermek istemesiyle gerçekleşmiştir:

Benüm perdem içinde bir ḳızum var
Ki devletlü durur bilmek aña yār

Dile benden aru dīnümüz ile
Bizüm yolumuz u īmümüz ile

Ḳi Ḳayṣer uruġu ṭoġa bir oġul
İrec kīninden aru duta göñül

[548] bk. ʿAlī, KY., s. 284-287; Ḥamza, YZ., s. 226-227; Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 186-187; Ḍarīr, KY., s. 160-164; Aḥmedī, YZ. I, s. 40-41

Ṣavaşdan iki ṣu olmaya ʿāciz
Çekişmek ḳalmaya arada hergiz (Faḫrī, HŞ., s. 350)

Pes itdi Ḳayṣer ol resme dügünler
Ki ṭoyındı cihān aylar u günler

İki şeh ḳıldılar çoḳ şarṭ u ʿahdi
Cihān-cūlıḳ işinde cidd ü cehdi

Çü berkindi ḳarār u ʿahd ü peymān
Ḳabūl eyledi ol tezvīci sulṭān (Şeyḫī, HŞ., s. 135)

Burada da amaç farklı olmakla birlikte Züleyha'nın babasının kızını Mısır azizine vermek için mektup göndermesi arasında bir benzerlik kurmak mümkündür.

Husrev ü Şirin mesnevilerinde Husrev'le Şirin uzun bir aşk serüveninden sonra evlenerek mutlu sona ereler. Ancak onlar evlenecekleri zaman Mehin Banu hayatta olmadığı için Husrev'in Şirin'i ailesinden istemesi mümkün olmamıştır.

Ferhad u Şirin mesnevilerinde ise öncelikle Ferhad'la aşk yaşayan Şirin, Husrev'in Ferhad'a rakip olması ve Ferhad'ın ölümüne sebep olması yüzünden Ferhad'la evlenememiştir. Husrev Şirin'e âşıktır. Onunla evlenmek için Banu'dan Şirin'i iki kez ister. İlk istediğinde red cevabı alan Husrev, Banu'ya ve halkına savaş açar. Ferhad öldükten sonra Şirin'i tekrar ister. Şirin onunla evlenmeyi Husrev'in Ermen halkına yaptığı zulümlere son vermek için kabul etmek zorunda kalır.

Dolayısıyla Şirin'in Husrev'le evliliğinde kız isteme geleneği Ferhad u Şirin mesnevilerinde şöyle karşımıza çıkar.

Husrev evlenmek istediğini ülkenin ileri gelenlerine bildirir. Herkes ittifak hâlinde Şirin'i överek Husrev'e tavsiye ederler. Şirin'in övgüsünü duyan Husrev âşık olur ve Banu'ya Şirin'le evlenmek istediğini bildirmesi için elçi gönderir. Banu Husrev'in bu talebi karşısında çaresiz kalır. Çünkü Şirin Ferhad'a âşıktır. Eğer Husrev'in teklifini geri çevirirse Husrev'in savaş açmasından korkar. Bu düşüncelerle Şirin'e olanları anlatır ve fikrini öğrenmek ister:

Olur göñlüm ḳabūlüñ birle ḫoşnūd
Rıżā-yı ḫāṭıruñdur cāna maḳṣūd

Ṭapuña ẕerrece ibrāmumuz yoḳ
Senüñ kāmuñdan artuḳ kāmumuz yoḳ

Bu sözlerden murādum meşveretdür
Gelen ilçiye ʿarż-ı maʿẕeretdür (Lāmiʿī, FŞ., s. 327)

Fakat Şirin Husrev'in bu isteğini şiddetle reddeder. Aksi hâlde intihar edeceğini söyler. Bu durum karşısında Banu Husrev'in teklifini geri çevirmeye mecbur kalır. Şirin'in üzülmesini istemeyen Banu uygun bir şekilde elçiyi geri göndereceğini söyler:

Ḳılayum ṭañla bir tertīb-i şāhī
Ḳıġırdup cümle erkān u sipāhı

Getürdem ilçiyi tekrīm birle
Żiyāfet eyleyem taʿẓīm birle

Serini sīm ü zerden eyleyüp germ
Dilin sözlerle idem şemʿveş nerm

Hezārān eyleyüp ʿöẕr ü bahāne
Ḳılam iḳlīmine ḫoş-dil revāne

Ḫuẕāvendüm ne kim itdiyse taḳdīr
Anı taġyīre yoḳdur çünki tedbīr

Ḳabūl itdüm eger ṣulḥ u eger ceng
Dilüñ mirʾāt-ı ġamdan ṭutmasun jeng (Lāmiʿī, FŞ., s. 327)

Banu hemen bir bahane düşünür. Elçiye Şirin'in doğuştan bir cinsiyet kusuru olduğunu, bu nedenle erkek gibi davrandığını söyleyerek geri gönderir:

Budur söz ḥāṣılı kim ol ḳamer-çihr
Ki ṣalmış dehr içine pertev-i mihr

Edebden dūrdur gerçi beyānı
N'idelüm ṭurfe yaratmış Ḥaḳ anı

Egerçi ẕikridür anuñ ḫacālet
Żarūrīdür bu ḥāletden maḳālet

Ḫuẕā dürcine bir ḳufl eylemiş derc
Ki feṭḥ olmaz cihānlar eyleseñ ḫarc

Meger kim eyleyen müşkilleri ḥal
Ḳomamış ol perī ḥüsnine medḫal

Egerçi pür-hünerdür māh-rūdur
Ne ʿavretdür ne erdür ʿaybı budur
[…]

Hemīşe zenlik adından ḳaçar ol
Bugün ser-ḥalḳa-i merdān geçer ol

Bu yüzden añlayup fikr-i nihādın
Yanında yād itmez kimse er adın
[…]
Çü şāhı ʿaybımuzdan ḳılduḳ āgāh
Ne kim ḥükm eylese ḥākim durur şāh (Lāmiʿī, FŞ., s. 328-329)

Burada da görülüyor ki Şirin'e evleneceği kişiyi seçme hakkı tanınmıştır. Banu tarafından asla bir zorlama söz konusu değildir. Kızın rızası gözetilmiştir. Ancak burada şunu da hemen belirtmek gerekir ki Yusuf u Züleyha mesnevilerinden Sûlî Fakîh'in eserinde olduğu gibi burada da Şirin'in evlenmeye razı olmadığı Husrev'in elçisine gerçek neden dışında bahane olarak verilen cevap, kadını kusurlu gösteren, talip tarafından ısrara mahal bırakmayacak bir cevaptır. Sûlî Fakîh'te babası kızını haftada bir dev tuttuğu ve bu derde derman bulamadıkları bahanesini öne sürerek hastalıklı biriymiş gibi gösterir. Banu da Şirin'in ne kadın ne erkek olduğunu, cinsiyet kusurunun bulunduğunu söyler ki bir erkek ne hastalıklı bir kadını ne de kadın cinsiyetine sahip olmayan birini eş olarak seçebilir.

Bundan sonra Husrev'in düşmanlığı sonucu Ferhad ölmüş ve Husrev Şirin'i istemek üzere tekrar elçi göndermiştir. Bunun üzerine Banu yine Şirin'e danışır. Ferhad'ı kaybeden Şirin kendisi yüzünden halkın daha fazla zulüm görmemesi için Husrev'le evlenmeyi kabul eder. Banu hemen elçiye cevap verir. Daha önceki verdiği cevabı telafi edercesine Şirin tahtının varisi olduğu için eş seçme hakkını elinde bulundurduğunu, her ne kadar Husrev'in teklifini kabul etmesi için zorladıysa da o zaman asla boyun eğdiremediğini, ancak şimdi onunla evlenmeyi kabul ettiğini iletmesini söyler:

Öpüp mektūbını ber-ser idindük
Anı devlet gibi efser idindük
[…]
Velī-ʿahdı olup milk ü diyāruñ
Elindeydi ʿinānı iḫtiyāruñ

Ne deñlü itdüm ise aña ibrām
Ebed ol tevsen-i ḥüsn olmadı rām

Bu gice irişüp tevfīḳ-i muṭlaḳ
Dil-i sengīnini mūm eylemiş Ḥaḳ

[…]
Çü bu noḳṣān olur maʿẕūr mehde
Küdūret ḳalmasun mirʾāt-ı şehde

Ġubārın refʿ idüp ġam yollarınuñ
Ṣuçın ʿafv eylesün biz ḳullarınuñ (Lāmiʿī, FŞ., s. 400)

Elçinin bu mutlu haberi Husrev'e iletmesiyle evliliğe ilk adımın atılması yanında iki hükümdar arasındaki savaş da sona ermiştir. Husrev'in Şirin'i Banu'dan istemesi ile ilgili olaylar Nevâî'de de aynı şekilde geçmektedir.[549]

III. VI. 2. Nişan

Sözlükte "Bir kıza namzet olan erkeğin buna alamet olmak üzere verdiği yüzük vesaire, namzetlik."[550], "Yavukluluk işareti; bu işareti takmak üzere yapılan tören." olarak tanımlanan nişan, düğün öncesinde yapılan bir merasimdir.

Değerlendirilen Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin mesnevilerindeki evliliklerde nişan merasiminden yalnızca Yahya'nın eserinde söz edilmektedir.

Züleyha'yı babasından isteyen Mısır azizi, Taymus'tan kızını kendisine verdiğini bildiren mektubu aldıktan sonra nişan hazırlıklarına başlar. Bir çok hediye (bk. s. Kıza Verilen Çeyizler 837) hazırlanır ve kadınlı erkekli bir kafile bu hediyelerle birlikte Magrib'e gitmek üzere yola çıkar. Magrib'e varıldıktan sonra Züleyha Aziz ile nişanlanır. Ancak nişan sırasında Aziz ve Züleyha bir arada değildir. Hediyelerin teslim edilmesiyle nişan konmuştur:

Nişān esbābı cümle ḥāżır oldı
Cihān āvāze-i ʿurs ile ṭoldı
[…]
Ata bindi niçe nūrānī ḫātūn
Miṯāl-i Zühre'dür bālā-yı gerdūn

Derildi niçe begler bu nişāna
Bilād-ı ġarba oldılar revāne
[…]
Nişānı ḳondı ol ḳaşı kemānuñ
Yoġ idi ḥadd ü ḥaṣrı armaġanuñ (Yaḥyā, YZ., s. 72)

[549] Nevāʾī, FŞ., s. 341-346
[550] KT., s. 1459; Devellioğlu, s. 841.

III. VI. 3. Nikâh ve Düğün

Nikâh

Züleyha'nın Mısır azizi ile yaptığı ilk evlilikte Gubârî'nin *Yusuf u Züleyha*'sı dışındaki Yusuf u Züleyha mesnevilerinde nikâh hakkında bir bilgi verilmemiştir. Uzun düğün tasvirlerinden sonra ikisinin karı koca oldukları belirtilmektedir.

Gubârî'de Mısır azizi Züleyha'yı babasından istemek üzere elçi gönderir. Babası bu evliliğe rıza gösterir. Hemen nikâh yapılıp düğün başlar:

Cemʿ olup hem ekābir ü aʿyān
Şevketin buldı meclis-i sulṭān

Elçi ʿarż eyledi murādātın
Sürdi meydāna ol murād atın

Virdi sulṭān bu meclis içre rıżā
Didi kim şöyle idi sırr-ı ḳażā

Ḫuṭbenüñ ḫuṭbesi oḳındı tamām
Oldı ʿaḳd-i nikāḥ nīk-encām (Ġubārī, YZ., s. 135-136)

Züleyha ikinci evliliğini Yusuf ile yapar. Putperest Züleyha Yusuf'a âşık olduktan sonra Müslüman olmuştur. Müslüman olduktan sonra da Yusuf ile evlenebilmek için ettiği dualar Allah tarafından kabul edilmiş ve nikâh emri Cebrail vasıtasıyla Yusuf'a bildirilmiştir.

Yūsuf'a çünki Ḥażret-i Fettāḥ
Buyruḳ itdi ki ide ʿaḳd-i nikāḥ (Ḥamdī, YZ., s. 170)

Çü Yūsuf bildi kim emr-i Ḫudāvend
Budur k'ide Zelīḫā'yıla peyvend (Kemāl, YZ., s. 242)

Böylece Yusuf ile Züleyha İslam dininin gereklerine uygun olarak nikâhlanırlar. Nikâhın bazı mesnevilerde düğünden önce bazılarında da düğünden sonra yapıldığı görülür:

Oldı dīn-i Ḫalīl üzre nikāḥ
Şeb-i hecr āḫir oldı ṭoġdı ṣabāḥ (Ḥamdī, YZ., s. 170)

Nikāḥ oldı Ḫalīl'üñ dīni üzre
Benī İsrāʾīl'üñ āyīni üzre (Kemāl, YZ., s. 242)

Yahya'da Cebra'il Yusuf'a Allah'ın gökte onları nikâhladığını, tereddüt etmeden Züleyha ile nikâh kıyıp evlenmesi gerektiğini bildirir:

Didi gökde nikāḥ itdürdi Mevlā
Ḥelālüñ oldı bu günden Zelīḫā

Ḳabūl oldı Zelīḫā'nuñ niyāzı
Bilindi saña ʿarż itdügi rāzı

Felekde oldı viṣāli iftitāḥı
Oḳındı ḫuṭbe-i ʿaḳd-i nikāḥı

Nikāḥ it sen daḫı irsün murāda
Tereddüd eyleme emr-i Ḫudā'da (Yaḥyā, YZ., s. 159-160)

Yusuf kendisine gelen bu ilahî emre çok sevinir ve Züleyha'ya âşık olup evlenmeye karar verir:

Nikāḥından olup ẕevḳ u ṣafāsı
Aña düşdi maḥabbet inʿikāsı

Dügüne oḳudı aʿyān- Mıṣr'ı
Żiyāfet eyledi erkān-ı Mıṣr'ı (Yaḥyā, YZ., s. 160)

Gubârî'de Yusuf ile Züleyha'nın nikâh ve düğününden önce bu durumun gerçekleşmesini sağlayan olayların hiç biri anlatılmamıştır. Yusuf zindanda iken kocasını da kaybeden Züleyha'nın maddî ve manevî sıkıntılar içinde olduğunu gören hükümdar Reyyan Züleyha'ya acıyarak Yusuf ile ikisini nikâhlayarak evlendirir. Dolayısıyla bu eserde nikâh ve düğün olayı aşağıdaki beyitlerle sınırlı olmak üzere kısaca anlatılmıştır:

Ḥāl-i zārına raḥm idüp Reyyān
Yūsuf'a ʿaḳd itdi anı hemān

Ber-murād eyledi Züleyḫā'yı
Ṣanasın aña virdi dünyāyı

On gün on gice oldı sūr-ı sürūr
Ġuṣṣa vü ġam cihāndān oldı dūr

Çünki cemʿ oldı ʿāşıḳ u maʿşūḳ
Şādmān oldı cümle-i maḫlūḳ (Ġubārī, YZ., s. 192-193)

Ali, Hamza, Haliloğlu Ali, Sûlî Fakîh, Darîr ve Ahmedî'nin mesnevilerinde nikâh konusu Hamdî, Kemal Paşazade ve Yahya'da anlatıldığı şekilde geçmektedir.[551]

Husrev ü Şirin mesnevilerinde ise Husrev İran hükümdarı olduğu için Husrev ile Şirin'in nikâhı İran'da inanılan Mecusilik geleneklerine uygun olarak kıyılmıştır:

Şīrīn'üñ elin aldı dutdı Pervīz
Ḳıġırdı mūbedi vü söyledi tīz

Ḳaçan kim var idi mūbedde āyīn
Hemān dem ḳıldı ol Şīrīn'i kābīn (Faḫrī, HŞ., s. 464)

Yirine yitdi çün her resm ü āyīn
Olur mūbedler erkānınca kābīn (Şeyḫī, HŞ., s. 247)

Gelüp gösterdiler mūbedler āyīn
Nigāra ḳıldılar ol demde kābīn (Rıḍvān, HŞ. s. 499)

Dirilüp encüm-i gerdūn-ı temkīn
İderler mihr ü māha ʿaḳd-i kābīn (Celīlī, HŞ, s. 240)

Kutb, nikâhın Husrev ile Şirin'in törelerince kıyıldığını söyler:

Şehinşāh hem tutup Şīrīn iligin
Buyurdı kim ḳılıñ tip imdi kābīn

Rıżā birdiler irse ol iki yār
Törelerinçe kābīn baġladılar (Ḳuṭb, HŞ., s. 422)

Sonuç olarak değerlendirilen tüm mesnevilerde nikâhın, evlenenlerin inandıkları dinin kurallarına uygun olarak yapıldığı görülmektedir.

Düğün

Aşağıda başlıklar altında değerlendirilen düğün merasimleri genel olarak gelinin cihazıyla birlikte baba evinden ayrılışıyla başlayıp gelinin damat ve düğün alayı tarafından karşılanması, gerdeğe hazırlanması, ziyafet ve eğlence ile sona ermektedir. Değerlendirilen bütün mesnevilerde düğüne dair bilgiler her eserde ayrıntılı olarak yer almamaktadır. Kimi mesnevilerde canlı düğün tasvirleri yapılırken, kimilerinde düğün ve nikâhın yapıldığı kısaca bildirilmekle yetinilmiştir. Gerek Züleyha ile Aziz'in gerek Züleyha ile Yusuf'un ve gerekse Şirin ile Husrev'in

[551] bk. ʿAlī, KY., s. 393; Ḥamza, YZ., s. 268-269; Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 229; Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 335; Ḍarīr, KY.,s.313; Aḥmedī, YZ. II, s. 39.

düğününe ilişkin olarak kısaca düğün ve nikâh yapıldığından söz eden ve burada örnek verilmeyen diğer eserler dipnotta gösterilmiştir.[552]

Düğün Zamanının Belirlenmesi:

Damat evlilik kararını ülkenin ileri gelenlerine açıklayıp onların da onayını aldıktan sonra düğün için en uygun, hayırlı, kutlu ve uğurlu bir zaman belirlenir.

Hamdî Züleyha'nın Aziz'le evlenirken düğünün kutlu, uğurlu bir saatte başladığını belirtir:

Gitdi çün cān belāsı cān dügüni
Saʿd sāʿatde başladı dügüni (Ḥamdī, YZ., s. 93)

Şeyhî ve Rıdvan da Şirin ile Husrev evlenirken düğün için uğurlu zamanın nasıl belirlendiğini şöyle anlatırlar:

Pes emr eyledi şāh-ı heft-iḳlīm
Ki ṭuta ṭāliʿ-i vaḳt ehl-i taḳvīm

Bulalar sāʿat-i saʿd u ḫuceste
K'ola baḫt u saʿādet ʿaḳdi beste

Raṣad ehli çü buldı vaḳt-i meymūn
Hem ol sāʿatde sulṭān-ı hümāyūn

Buyurdı k'açdılar mühr-i ḫazāyin
Bezendi genc ile şehr-i Medāyin (Şeyḫī, HŞ., s. 243)

Çü bu ḳavmüñ sözin gūş eyledi şāh
Nücūm ehline buyurdı şehen-şāh

Ki saʿy idüp bulalar ḫayr-sāʿat
Ola ol sāʿat içinde saʿādet

ʿArūsuñ ḳaydına başlana ol dem
Ola ʿurs-ı mübārek sūr-ı ḫurrem

Çün ol didükleri sāʿat bulundı
Bu kār-ı ḫayr içün iḳdām olundı (Rıḍvān, HŞ. s. 491)

[552] bk. ʿAlī, KY., s. 287; 393; Ḥamza, YZ., s. 268-269; Ḫalīloğlu ʿAlī, YZ., s. 187; 229; Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 163-165; 335; Ḍarīr, KY.,s. 164-169; Aḥmedī, YZ. I., s. 42; II, s. 39; Ḳuṭb, HŞ., s. 420-422; Faḫrī, HŞ., s. 464

Gelinin Baba Evinden Ayrılışı:

Düğün kız ve erkek tarafında aynı anda başlar. Kız evinde eğlence ve ziyafet tamamlandıktan sonra gelinin baba evinden ayrılması için hazırlıklara başlanır. Babanın kızı için hazırladığı cihaz at, katır ve develere yüklenir. Gelin için bir "taḫt-ı revān (=ʿamārī)" hazırlanarak gelin tahtırevana biner. Tahtırevan tahtadan, küçük uzunca bir oda şeklinde, üstü örtülü, tekerleksiz bir taşıma aracıdır. Dört kişinin omuzları üstünde ya da yük hayvanları tarafından taşınır.[553] Yusuf u Züleyha mesnevilerinden alınan aşağıdaki örneklerde gelinin taşınması için hazırlanan tahtırevanın son derece kıymetli kumaş ve taşlarla süslendiği ve üstüne kırmızı bir örtü örtüldüğü görülür. Gelin tahtırevana bindikten sonra beraberindeki cariye, kul ve dayelerle birlikte yola çıkar.

Züleyha'nın baba evinden ayrılışının en canlı şekilde anlatıldığı Hamdî, Kemal Paşazade ve Yahya'nın Yusuf u Züleyha mesnevilerinde, cihazıyla birlikte tahtırevanına binerek Mısır'a doğru yola çıkan Züleyha'nın ardından şehir halkının yas tuttuğu bildirilir:

Çün tamām itdi ʿişret esbābın
Düzdi Ṭaymūs rıḫlet esbābın

Himmetini o serve ḳıldı firāz
Virdi bī-ḥadd ü bī-nihāye cihāz
[…]
Düzdiler ol nigāra taḫt-ı revān
Nice taḫt-ı revān baḫt-ı revān

Ṭaşı zer-beft içi füsūs-kārī
Laʿl ü elmās levḥ ü mismārı

Ferşi bāġ-ı İrem gibi gülşen
Ḳubbesi cām-ı Cem gibi rūşen

Oldı taḫt-ı revān baḫt-ı revān
Çün oturdı anuñ içinde bu cān

Bād-pālar götürdiler anı
Yil gibi ṣuffe-i Süleymānī

Çün ṭutuḳ oldı aña al vāle
Yile virdi ḳarārını lāle

[553] Pakalın, C. III, s. 380-381.

[…]
Ġarbdan çünki çıḳdı ol ḫurşīd
Rūz-ı ḥaşruñ nişānı oldı bedīd

At ṣahīli nefīr āvāzı
Ṭoldı cümle mefāze vü yazı

Bir yañadan fiġān u āh-ı vedāʿ
Bir yaña söz ü sāz u kavl ü semāʿ

Şuḳḳasın açdı devlet ile ʿalem
Yürüdi ḥaşmet ile cümle ḥaşem

Aġalar ṣaġ u ṣolda şevket ile
Ḳolları ḳollarında ḳuvvet ile

Ḳalbde taḫt-ı ʿizzet üzre o cān
Şevḳ ile oldı sūy-ı Mışr'a revān (Ḥamdī, YZ., s. 93-94)

Düzerler bir ʿamārī ḫūb u zībā
Ki rāḥat ola içinde Zelīḫā

Ṣadef gibi içi pür-dürr ü gevher
Ṭaşı naḳş-ı ṣadef-kārī ser-ā-ser

Muraṣṣaʿ-saḳf gūyā çetr-i Cemşīd
Zer-efşān ḳubbesi çün gūy-ı ḫurşīd[554]

Muḳaṭṭaʿ ḫāneler pür-ṣandal u ʿūd
Muvaṣṣal levḥalar cümle zer-endūd

İçi vü ṭaşı olmış naḳşıla pür
Ḳamu mismārı zer āvīzesi dür

Görildi çün müretteb yol yaraġı
Müheyyā oldı ḫargāh u otaġı

Otaġı laʿl-peyker lāle gibi
Ṣaçılmış üstine dür jāle gibi

Revān olmaġa ol serv-i semen-ber
Mübārek vaḳt u ḫoş dem gözlediler

Bulup bir saʿd sāʿat rūz-ı pīrūz
Çıḳar ol gün yola mihr-i cihān-sūz

[554] gūy-ı: kūy-ı M.

Şehirden çıḳdı çün ol necm-i lāmiʿ
Güneş ṣan maġribinden oldı ṭāliʿ

Çün āṣār-ı ḳıyāmet ẓāhir oldı
Fiġān u nāle ile şehr ṭoldı

Başına ḳavminüñ ḳopdı ḳıyāmet
Aḳuban gözlerinden eşk-i ḥasret

Dögüp başları ḥasret ṭaşlarıyla
Ṣuladılar yolın göz yaşlarıyla (Kemāl, YZ., s. 86)

Zeliḫā bindi bir taḫt-ı revāna
Müşābih zīneti ḳaṣr-ı cināna

Müẕehheb cümleten eknāfı anuñ
Muṭallā gün gibi eṭrāfı anuñ

Müzeyyen eylemiş anı cevāhir
Ḳıbāb-ı çarḫı gūyā necm-i zāhir

Götürdi anı esb-i bād-pālar
Süleymān taḫtını gūyā ki ṣarṣar

Çaġırur bir yaña aṣḥāb-ı ḥasret
Dögilür bir yañadan kūs-ı rıḥlet

Yola ṭoġruldı çün ol serv-i bālā
Kimi aġlar kimi eyler tesellā (Yaḥyā, YZ., s. 73)

Gelinin Karşılanması:

Gelinin damadın evine gelmekte olduğu haberi ulaşınca damat büyük bir kalabalıkla gelini karşılamaya çıkar. Gelini yolda karşılayan damat saçılar saçarak hediyelerini sunar. Ardından gelinle birlikte eve gelirler. Bu sırada şehir halkı da saçılar saçarak gelini karşılar. Eve geldikten sonra gelin kendisi için hazırlanan bir tahta oturtulur ve başına taç giydirilir.

Züleyha'nın Magrip'ten çıkıp Mısır yakınlarına geldiği haberini alan Aziz, atına binip Züleyha'yı karşılamaya çıkar. Aziz'in beraberinde çok sayıda asker, cariye, gulamla birlikte çengiler de yola çıkar.

Ṭāliʿ in gördi çün murād üzre
Bindi esb-i murād-ı dād üzre

Ṭoldı āvāze kişver-i Mıṣr'a
Ḫaber olındı leşker-i Mıṣr'a

Ol ḳadar cündī çıḳdı pür-zīver
Sāḥil-i Nīl'i ṭutdı ḳulzüm-i zer
[…]
Niçe biñ māh-rū ġulām u kenīz
Her biri fitne-sāz u mihr-engīz
[…]
Çenge çeng urdı Rūmī çengīler
Raḳṣa girdi büt-i Firengīler
[…]
Bunca ferr ü ṣafā ile Ḳıṭfīr
Ḳarşu çıḳdı bir iki fersaḫ yir (Ḥamdī, YZ., s. 95)

Hemān-dem bindi istiḳbāle çıḳdı
Çözüp sancaḳ naḳāre çala çıḳdı

Münādīlerle ṭolup kişver-i Mıṣr
Gelür at arḳasına leşker-i Mıṣr

Çıḳar ne deñlü varsa bay u yoḫsul
Hemīn sulṭān ḳalur u bir niçe ḳul

Ser-ā-ser şehr-i Mıṣr'uñ ḫāṣ u ʿāmı
Bu istiḳbāle çıḳmışdı tamāmı

Ne deñlü varsa taʿẓīm ü tebcīl
İderler cümlesin ber-vech-i tafṣīl

Dögüp fīl üzre Hindistān şehi kūs
Çalardı ṣubḥ u sūr-nā mehter-i Rūs
[…]
Urup ādem deñizi her yaña mevc
Revān olmışdı ʿasker fevc-ber-fevc
[…]
Çıḳuban Mıṣr'dan bu şevket ile
Yüridiler yola cemʿiyyet ile (Kemāl, YZ., s. 87-88)

Gelin alayının konakladığı yere ulaşan Aziz, gelenleri selamlayarak karşılar ve saçı saçar. Getirdiği hediyeleri sunar:

Her birine selām virdi ʿAzīz
Oldı gevher-feşān u şekker-rīz

ʿArż eyledi pīş-keşlerini
Āsmān-ı bahā güneşlerini

Aʿnī bir niçe yüz kenīz ü ġulām
Cümlesi serv-i nāz u gül-endām

Ṭurfe ṭurfe ṭureyfī tāzīler
Ol ḳadar kim pür oldı yazılar

Reng-der-reng zeyn ü zīver ile[555]
Teng-ber-teng Mıṣrī şekker ile[556] (Ḥamdī, YZ., s. 96)

Kemāl Paşazade'de Aziz gelin alayının Nil yakınlarında bir sahrada konaklamış olduklarını görür. Atından inip Züleyha'nın bulunduğu çadıra yaklaşır. Hizmetkârlar Aziz'i karşılarlar. Aziz de onları selamlayıp gelinin hâlini hatrını sorduktan sonra çadırına çekilir. Her iki taraf o gece sahrada sabaha kadar eğlenirler:

Atından inüben ol yek-süvāre
Yüridi ṭoġru ḫargāh-ı nigāre

Gelüp ḫuddāmlar ḳarşuladılar
Yire yüz urdılar çün sebze-i ter
[…]
Bu daḫı gösterüp vech-i ṣafāyı
İderler anlaruñla merḥabāyı
[…]
Ṣorup yāruñ mizāc-ı nāzükini
Tefaḥḥuṣ eyledi şekker yükini
[…]
Ṣoracaḳ ne ise ṣordı tamāmet
Girüp ḫalvetgehinde oldı rāḥat
[…]
Ḳılup ol gice ārām ol arada
Olurlar ṣubḥa dek ẕevḳ u ṣafāda (Kemāl, YZ., s. 89)

Aziz gelin alayını bu şekilde karşıladıktan sonra hep birlikte Mısır sarayına doğru yol alırlar. Şehir halkı da ellerinde saçı tabaklarıyla gelini karşılamak üzere beklemektedir. Züleyha saraya geldiğinde bir tahta oturtulur ve başına taç giydirilir:

Cümle leşker ḫurūş u cūş ile
Her biri bir ṣafā vü nūş ile

Mest āhūlar erġavānī içer
Esb üzere deveṭabanı içer
[…]

[555] zīver ile: zīverler M.
[556] şekker ile: şekkerler M.

Ṭoldı eṭrāfa ṭabl üni gibi ḫayl
Oldı āheng-i sūr-nāya ṣahīl

Sinc çalardı Zencī çākerler
Kūs dögerdi Rūsī mihterler

Hevdec-i nāz içinde bānūlar
Cümle Zühre-cebīn meh-rūlar

Ortaya aldılar Züleyḫā'yı
Ṣanki seyyāre-i felek ayı
[…]
Çün bu ʿīş ü ṣafā vü zīnet ile
İrdi ol māh sāḥil-i Nīl'e

Cümle Mışr ehli anda ḥāżır idi
Ol mehüñ muḳaddemine nāẓır idi

Elde laʿlīn ṭabaḳ ṭutardı her er
Ṭabaḳuñ gül gibi kimi pür-zer

Kimi pür-lüʾlüʾ idi ṣan lāle
Oldı vaḳt-i seḥerde pür-jāle

Kiminüñ feżāsı ṭolu direm
Gūyiyā pür-şükūfe ṣaḥn-ı İrem

Kimi pür-laʿl cām-ı Cem gibi
Pür-güher baʿżı ḳaʿr-ı yem gibi

Kimi pür-şeb-çerāġ ṣanki felek
Geldi çün kerr ü ferr ile o melek

ʿĀlemüñ ʿömri ḥāṣılın ne ki var
Eylediler ʿamārı üzre niṣār
[…]
Bunca ʿizzet ʿazīz-i ʿizzetine
Oldı varınca ḳaṣr-ı devletine

Bir sarāya ilettiler anı
ʿArşı faġfūrī ferşi kāşānī
[…]
Taḫte yirine cemʿ idüp baḫtı
Anda düzmişler idi bir taḫtı

Dārı zer perdedārı laʿl ü güher[557]
Pāyesi māye-i saʿādet-i ser

Çün Züleyḫā'ya menzil oldı o taḫt
Eylediler duʿā-yı devlet ü baḫt[558]
[…]
Ḳodılar farḳına muraṣṣaʿ tāc
Ḳıymeti ʿaşḳ-ı cāndan alduġı bāc
[…]
Dem-be-dem k'üstine direm yaġdı
Aña bārān-ı derd ü ġam yaġdı (Ḥamdī, YZ., s. 98-99)

Süvār oldı atına şāh-ı ḫāver
Çalındı kūs u sūr-nā bindi leşker

Çıḳuban ḫaymesinden māh-ı Maġrib
ʿAmārī menziline oldı ṭālib
[…]
Öñine çekdiler bir bād-ı ṣarṣar
Yüridükce ayaġı yiri ṣarṣar
[…]
Süvār oldı aña ol serv-i āzād
Götürdi ṣanasın gül yapraġın bād

Yaḳın irişdiler çün şehre bir mīl
Çıḳuban Mıṣr ḫalḳı aḳdı çün sīl

Döşediler yola zer-beft ü dībā
Naẓīr oldı semāya ṣaḥn-ı ġabrā

Ḳılup ḫoş dem buḫūr ile hevāsın
Gül-āb ile ter eylediler feżāsın
[…]
Semen-būlar olup yollarda nāẓır
Niṯār esbābın itmişlerdi ḥāżır

Ṭutar laʿlīn ṭabaḳlar tāze güller
Ṭolu şeb-nem yirine dürr ü gevher

Ḳılurlar şol ḳadar gevher-niṯārī
K'olur gevher-nişān yeksān ʿamārı
[…]
İrişdi çün sarāyı ḳapusına
Ulular ṭutdılar ṣaf ṭapusına
[…]

[557] Dārı: Zārı M.
[558] devlet ü: devlet-i M.

Niṣār oldı yine dürr ü cevāhir
Güneş yüzinde seyyāre oldı ẓāhir

Niṣār içinde ol ḫurşīd-i tābān
Güneşdür ṣanki bārān içre raḫşān
[…]
Öküş taʿẓīm-i bī-ḥadd oldı ikrām
İnince atdan ol serv-i gül-endām

Ne deñlü var ise ġılmān u ḥūrī
Gelüp ḳarşuda durmışlardı varı

Görindi çünki ol mihr-i münevver
Yıraḳdan sāye gibi öpdiler yir

ʿAzīz-i Mıṣr çün buldı umusın
Bu māha pīş-keş ḳıldı ḳamusın

Döşediler yola dībā vü eksūn
Yüridi aṭlas üzre māh-ı gerdūn

Düşüp öñine dürlü raġbet ile
Ḳoyarlar ḫalvetine ʿizzet ile
[…]
Ne deñlü var ise taʿẓīm ü iclāl
İderler ḳılmayup bir ḳılca iḥmāl (Kemāl,YZ., s.92, 94-96)

Yahya'da Züleyha'nın Mısır'da Aziz'in sarayına gelinceye kadar karşılanma merasimi şöyle tasvir edilir:

Teveccüh itdi istiḳbāle fi'l-ḥāl
Zeliḫā yolına ḫarc itdi emvāl

Aḳıtdı ṣu gibi Şāmī gül-ābı
Ṣulandı cümleten Mıṣr'uñ türābı
[…]
Ṭonanup gitdiler begler aġalar
Pür oldı cümle ṣaḥrālar ovalar

Yigitler geydi gūn-ā-gūn aṭlas
Şükūfe gibi tezyīn oldı herkes

Mıṣır'dan çıḳdı deryā gibi ādem
Sürūr-ı sūr ile ḫandān u ḫurrem

Zelīḫā keşreti ile bu keşret
Ḳarışdı birbirine itdi vaḥdet
[…]

Gürūḥ-ı dāʿiyān cümle duʿāda
Şükūh-ı ʿārifān medḥ ü şenāda

İki yanında yoluñ ḫalḳ-ı ʿālem
Çiçekler gibi zeyn oldılar ol dem

Niçe yirden çalınur çeng ü şantūr
Cihān ḫandān u ʿālem cümle mesrūr

ʿAcāyib velvele düşdi cihāna
Kimi oḳur kimi ırlar terāne

Bürindi lāle gibi al ṭuvaġı
Niḳāb altında ḳaldı ḥüsni bāġı

Ṭuvaġ altında ol ẕāt-ı muṭahhar
Şafaḳda mihr-i ʿālem-tāba beñzer

Müzeyyen oldı nārencī tutuḳlar
Sipihrüñ dāmenine düşdi āẕer

Şadā-yı *ḫayre maḳdem*[559] oldı peydā
Didiler çaġrışup *ehlen ve sehlā*[560]
[…]
Açup iḥsān elin gül gibi leşker
Şaçardı ḫalḳa laʿlīn kāseden zer

Cevāhir şaçmadan eller yoruldı
Görülmiş olmayan anda görüldi

Deve izine düşen laʿl-pāre
Ṭabaḳda döndi çīn olmış enāra

Temāşā ehli gūyā baḥr-i ʿUmmān
Olurdı ṣāhib-i lūlū vü mercān
[…]
Bahār ile bile geldi Zelīḫā
Bir iken iki oldı ẕevḳ-ı dünyā

Zer-efşān oldı aña bende vü şāh
Nücūm içinde ḳaldı nitekim māh

ʿAzīz'üñ geldi devlet-ḫānesine
Ne devlet-ḫāne miḥnet-ḫānesine (Yaḥyā, YZ., s. 75-76)

[559] Hoş geldin safa geldin!, Gelişin hayırlı olsun!
[560] Hoş geldiniz, safa geldiniz!

Züleyha'nın Aziz tarafından karşılanması Nahîfî ve Gubârî'de de yukarıdaki örneklerde anlatıldığı gibi anlatılmıştır.[561]

Şirin Husrev ile evlenirken onun baba evi olmadığı için Medayin'de yaşamakta olduğu kasrından Husrev'in kasrına gelin gider. Düğün günü Husrev Şirin için hazırladığı cihazla (bk. s. 837 Çeyizler) ve kalabalık bir karşılama alayıyla Şirin'i kasrından alıp kendi kasrına getirir:

Pes iʿzāz eyleyüp ol ehl-i nāza
Cihāzı yüzini şāh itdi tāze
[…]
Var idi ola yüz biñ ulu ḫātūn
Ki gözlrine begler göñli meftūn

Çeri yüz biñden artuḳ idi cūşı
Ṣan itdi Zühre-i gerdūn ḫurūşı

Mülūk-ı Türk ü Şām u Berber
Çi faġfūr u çi ḫaḳan u çi ḳayṣer

Ḳamu atlanup istiḳbāle çıḳdı
Cemāl-i dil-bere iclāle çıḳdı
[…]
İki ḳol ṭolmış idi ʿavret ü er
Ṣanasın anda idi cemʿ-i maḥşer

Bu taʿẓīmāt ile ol nūr-ı lāmiʿ
Ḥiṣārı maşrıḳından oldı ṭāliʿ

Ol ārāyiş yüzi nūrında düpdüz
Hebā görindi günden niteki ılduz

Ne kim adım atardı raḫş-ı Gül-gūn
Niṣār eylerler idi dürr-i meknūn
[…]
Niṣār ol ḥadde ḳılmışlar firāvān
Ki ṭolmış sīm ile zerden beyābān (Şeyḫī, HŞ., s. 246-247)

Şirin'in kendi kasrından Husrev'in kasrına kadar gelişi Rıdvan'da da aynen Şeyhî'deki gibi anlatılır. Şirin Husrev'in kasrına geldikten sonra Husrev de hazinelerini Şirin'in ayağına saçar:

Çü vardı yirine her resm ü āyīn
Medāyin şehrine geldi nigārīn

[561] bk. Naḥīfī, YZ., s. 863; Ġubārī, YZ., s. 137.

Görüp şeh de nişār itdi ḫazāyin
Ṭolu genc oldı eṭrāf-ı Medāyin (Rıḍvān, HŞ. s. 499)

Şirin'in Husrev'in kasrına kadar gelişi Celilî'de kısaca şöyle tasvir edilir:

Buyurdı Ḫusrev-i Cemşīd-āyīn
Ki şehri ḳıldılar envāʿ-ı tezyīn

Sevād-ı şehr bir dībā-yı gül-reng
Olur reşk-i nigāristān-ı Erjeng

Der ü dīvārı pür-eksūn u dībā
Olur gülzār-ı cennet bigi zībā

Güẕergāhı ʿabīr-ālūd iderler
Ġubār-ı rāhı müşg-endūd iderler

Çıḳup ḳarşu ser ü ser-ḫayl-i eyyām
Virürler ḥaşmet ü taʿẓīm ü ikrām

İderler şol ḳadar gevher-nişārı
Ki dürr ü laʿl ṭolar reh-güẕārı (Celīlī, HŞ, s. 241-242)

Gelinin Gerdeğe Hazırlanması:

Züleyha ile Aziz evlendiklerinde Züleyha'nın gerdeğe girmeden önce nasıl hazırlandığının anlatıldığı aşağıdaki beyitlerden anlaşıldığı üzere gelin öncelikle gerdek odasına götürülür. Gelin süsleyici kadınlar gelip gelinin yüzünü süslerler, başına değerli taşlarla süslü taç giydirirler. Altın bir tahta oturturlar. Üstüne çok miktarda mücevher saçarlar:

Düşüp öñine dürlü raġbet ile
Ḳoyarlar ḫalvetine ʿizzet ile

Gelüp meşşāṭalar yüzin düzerler
Yüzine altun ṣuyı birle yazarlar

Güzellik resmini tertīb iderler
Cemāl-i muṣḥafın teẕhīb iderler

Ururlar başına bir cevherī tāc
Ki ay u gün nūrına olur muḥtāc

Ururlar başına tāc-ı Gürcüvānī
Ḫacil eyler şaḳīḳ-i ercüvānī

Geçürüp taḫt-ı zer üzre güherveş
Güherden üstin eylerler münaḳḳaş

Ṣaçarlar üstine gevher firāvān
Sitāre içre ḳalur māh-ı tābān (Kemāl, YZ., s. 96)

Darir Züleyha'nın Yusuf'la evlenirken gerdeğe girmeden önce kadınlar tarafından takılar takılarak süslendiğini ve kına yakıldığını belirtir:

Pādişāhuñ ḳızları ḫātūnları
Geydi ḳamu bizenüp altunları

Ḳamu geldiler Züleyḫā ḳatına
Cümle ḥayrān oldılar ṣoḥbetine
[…]
Ḳıldılar aña yüzük laʿl ü güher
Ḳına yaḳuban ʿarūs eylediler (Ḍarīr, KY., s. 312)

Hamdî ve Kemal Paşazade de Züleyha'nın Yusuf'la gerdeğe girmeden önce gelin süsleyici kadınlar tarafından süslendiğini söylerler:

Geldi meşşāṭalar Züleyḫā'ya
Müşgden toz itdiler yaya

Çekdiler nergisine sürme-i nāz
Zāġ-düm oldı ṣanasın şeh-bāz[562]

Ṭāze-reng itdi ġāze lālelerin
Ġāliye-müşg idüp külālelerin

Nūra nūr oldı reng-i isfīdāc
Sāye ṣaldı o nūra zerrīn tāc

Geydi sīmīn tenine ḥulle-i zer
Bend itdi miyāna Mıṣrī kemer (Ḥamdī, YZ., s. 171)

Cemālin ḳıldılar meşşāṭalar zeyn
Ḳemān ebrūsı oldı "*ḳābe ḳavseyn*"[563]

Zelīḫā perde-i ḫāṣ içre ḥāżır
Göñül gözi cemāl-i yāre nāẓır (Kemāl, YZ., s. 242)

Şirin de Husrev ile evlendiğinde gerdeğe girmeden önce tıpkı Züleyha gibi süslenerek damadı bekler:

Virür meşşāṭa ol gül-çihreye zīb
İder gül-gūn u isfīdāc tertīb

[562] Zāġ-düm: Zāġ-ı düm M.
[563] *ḳābe ḳavseyn*: İki yay aralığı kadar.

Çün oldı şāne anuñ dest-i yārı
Muṭarrā ḳıldı zülf-i tābdārı

Sürüp ebrūlarına reng-i vesme
Çeker ol nergis-i şehlāya sürme

Girih baġladı müşgīn zülfe ol māh
Bahār-ı ḥüsn irüp şeb oldı kūtāh

Urup zerrīn-varaḳ ruḫsār-ı āle
İder māh üstine encüm ḥavāle

Ayaġına o māh-ı ʿanberīn-ḫāl
Meh-i nevden ṭaḳar zerrīne ḫalḫāl (Celīlī, HŞ, s. 242)

Düğüne Davet Edilenler:

Düğünlerde halktan zengin fakir herkes bulunmakla birlikte özel davetliler de vardır. Bunlar ülkenin ve devletin ileri gelen kişileridir.

Aziz Züleyha ile evlenirken düğüne ülkenin ileri gelen kişilerini, sultanları ve şeyhleri davet etmiştir:

Yazıldı ḥükm-i sulṭān-ı vilāyet
Oḳındı cümle aʿyān-ı vilāyet
[…]
Döküldi geldi aʿyān u selāṭīn
Yiri her birisinüñ oldı taʿyīn

Meşāyiḫ bir ṭarafda ḥalḳa ḥalḳa
Ṣafā-baḫş idi seyri cümle ḫalḳa (Yaḥyā, YZ., s. 77)

Züleyha ile Yusuf'un düğününde Mısır'ın ileri gelenleri ile zengin fakir tüm halk düğüne davet edilmiştir:

Dügün eyledi pādişāhāne
Geldi sādāt-ı Mıṣr eyvāne

Oldı çün ḫalḳa ḫāṣ u ʿām inʿām
Ẕevḳ u ʿişret umūrı oldı tamām (Ḥamdī, YZ., s. 170)

Şeh-i Mıṣr'ı vü erkānın tamāmet
Getürüp eyledi ʿālī ẕiyāfet (Kemāl, YZ., s. 242)

Dügüne oḳıdı aʿyān-ı Mıṣr'ı
Żiyāfet eyledi erkān-ı Mıṣr'ı (Yaḥyā, YZ., s. 160)

Husrev ile Şirin'in düğününde Husrev için muazzam bir taht hazırlanmış ve onun tahtının etrafına davetliler için kürsüler kurulmuştur. Bu davetliler Çin, Hint, Bizans, Yemen, Mısır ve Şam hükümdarları ile Husrev'in akıl hocası, bilgin Büzürgümid'dir:

Oturdı birine Çīn şāhı Faġfūr
Birinde rāy-ı Hindī k'aşlıdur nūr

Melik Ḳayṣer de bir kürsīde sālim
Birisinde Büzürg-ümmīd-i ʿālim

Yemen sulṭānı Mıṣr u Şām şāhı
Ḳamu ḳulları idi vü sipāhı

Oturmışlardı kürsīde ıraḫdan
Kimisi ḳolda kimi ḳarşuraḫdan (Şeyḫī, HŞ., s. 244)

Ziyafet:

Düğünlerde zengin fakir herkesin bu mutluluğa iştirak etmesi, yiyip içip eğlenmesi için ziyafet sofraları ayrı bir önem taşır. Çünkü hükümdarların düğünü onların ihtişamının göstergesidir.

Züleyha Aziz ile evlenirken Züleyha'nın babası zengin fakir tüm halka birbirinden güzel yemeklerden oluşan büyük bir ziyafet vermiştir:

Luṭfı ʿām itdi ḫāṣ ile ʿāma
ʿĀmlar ṭoydı ḫāṣ inʿāma

Ḳuzı biryānı ḳaz çevürmeleri
Ḳuş kebābı ṭavuḳ ḳavurmaları

Şīr ḫurmālar u muḫallebiler
Ḳandī ḥalvā nebātī leblebiler

Ḫayme ḳurdı pilāv şaḫrāya
Virdi ḥaẓẓın faḳīre vü baya

Ṣaçdı dāne pirinc yirine dür
Ol ḳadar k'oldı ḫırş kāsesi pür

Ṣaḫn-ı meydāna zerde zer ṣaçdı
Şükre senbūseler dehen açdı

Bir ṭarafda herīseler dökilür
Bir ṭarafda sögülmeler sögilür

Fuḳarānuñ melāli gitmek içün
Aġniyāyı nüvaḫt itmek içün

Çün tamām itdi ʿişret esbābın
Düzdi Ṭaymūs rıḫlet esbābın (Ḥamdī, YZ., s. 93)

Züleyha Mısır'a Aziz'in evine geldikten sonra şehrin ileri gelenleri için ziyafet ve eğlence düzenlenir. Ziyafet sofrası şöyle tasvir edilir:

Bu zībā meclisüñ ehl-i neşāṭı
Uzatdı Nīl gibi bir bisāṭı

Ḳodılar anda tāze ıssı nānı
Virürdi mihr ile mehden nişānı

Kesildi nān bedr iken bozuldı
Bir aydan niçe māh-ı nev düzüldi

Pilāvuñ ḫaymesini ḳurdı erbāb
Ḳaşuḳlar yir yir oldı aña ıṭnāb

Ṭabaḳda zerdeyi itseñ temāşā
Ayuñ on dördine beñzerdi gūyā

Görüp senbūseden luṭf-ı zebānı
Uzatdı ḫalḳa çīnīler dehānı

Börek ṭutmacdan ḥaẓẓ itdi erkān
Olurdı iştihā tīrine ḳalḳan

Ḳodı ortaya başın teng-i şekker
Miṣāl-i ʿāşıḳ-ı şeydā-yı dil-ber

Niḳābı ḳabı anda baḳlavanuñ
Gözini dörd iderdi iştihānuñ

Güler yüzi gibi aġyāruñ ol dem
Çekildi niçe dürlü türşīler hem

Yinür maḥbūba dönmiş idi ḥalvā
Ḳopardı iştihāsına taḳāża

Bu niʿmet anda bir seyl oldı aḳdı
Şeker şerbetleri Nīl oldı aḳdı

Leẕīz idi ḳatı pālūde-i ter
Mürāyīler mesāvīsine beñzer

Yinildi ol ki olmaz aña taḳrīr
Görüldi ol ki ṣıġmaz aña taʿbīr (Yaḥyā, YZ., s. 77)

Eğlence:

Züleyha ile Aziz'in düğününde düğüne gelen davetliler için eğlenceyi izleyecekleri yerler düzenlenmiş, çok sayıda çadır kurulmuş ve çeşitli aletlerle çalınan müzik eşliğinde muganniler şarkıları, çengilerin danslarıyla coşkulu bir eğlence yaşanmıştır:

Ne deñlü var ise seyr ü temāşā
Der-i dildārda oldı müheyyā

Temāşāgāhlar yapıldı yir yir
Yücelikde yidi ḳat göge beñzer

Pür oldı ḫaymelerle ṣaḥn-ı ṣaḥrā
Şükūfeyle bezendi ṣanki dünyā
[…]
Nihāyetsüz iderdi neyler efġān
Ṭabıllar şīr-i ġurrān-ı neyistān

Ezel bedr-i tamām imiş naḳāre
Hilāl-i muʿciz itmiş iki pāre

Cihānı ṭutdı çengīler ṣadāsı
Göge irdi muġannīler nevāsı

Girībānını çāk itmekde ṣantūr
İñiler yatur il içinde ṭanbūr

Gürülder raʿd gibi kūs-ı ḥarbī
Getürür cūşa ḥāl ehlini ḍarbı (Yaḥyā, YZ., s. 77)

Züleyha Yusuf ile evlenirken şehir halkı yiyip içip eğlendikten sonra padişahın kadınları ve kızları tarafından Züleyha'ya takılar takılıp kına yakılmıştır. Bu kına gecesinin ardından halk Yusuf'u aralarına alıp şehri gezdirdikten sonra gerdeğe koymuşlardır:

Düzdiler gerdek içün köşk ü sarāy
Raḳṣa geldiler ḳamu yoḫsul u bay
[…]
Her yañadın düzdiler raḳṣ u semāʿ
Hem Züleyḫā Yūsuf ide ictimāʿ

Yimek içmek şādılıġı ṭoy dügün

Gice gündüz oldılar şād dün ü gün

Şehr ḫalḳı il vilāyet geldiler
Ol dügün içinde bile oldılar

Pādişāhuñ ḳızları ḫātūnları
Geydi ḳamu bizenüp altunları

Ḳamu geldiler Züleyḫā ḳatına
Cümle ḥayrān oldılar ṣoḥbetine
[…]
Ḳıldılar añа yüzük laʿl ü güher
Ḳına yaḳuban ʿarūs eylediler
[…]
Urdılar ṭabl u ʿalem getürdiler
Gerdegine Yūsuf'ı götürdiler

Ḫalḳ-ı ʿālem cümle ḥāżır geldiler
Yūsuf'ı cümle araya aldılar

Yandı mūmlar yir yüzi yılduz gibi
Ol dün için ḳıldılar gündüz gibi

Şehr içinde Yūsuf'ı gezdürdiler
Aldılar hem gerdegine getürdiler (Ḍarīr, KY., s. 311-313)

III. VI. 4. Kıza Verilen Çeyizler (Cihaz)

"Cehâz (cihâz) Arapça'da 'yolcunun, gelinin, ve sefere çıkacak ordunun ihtiyaç duyacağı eşya, gıda maddesi, silah vb. malzemeler' anlamına gelir. Türkçeye cihâz şekliyle geçen kelime ayrıca çehiz ve çeyiz olarak yaygınlık kazanmış ve gelinin baba evinden götürdüğü elbise ve benzeri eşya için kullanılmıştır."[564]

Müslüman toplumlarda köklü bir gelenek hâlini almış olan çeyiz uygulaması günümüzde olduğu gibi Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu da da varlığını sürdürmüştür. Kız ailesinin ekonomik durumunun bir göstergesi olan çeyiz, Osmanlı saray düğünlerinde bambaşka bir görkeme sahiptir. Padişahların kızlarına verdikleri son derece kıymetli eşyalardan oluşan çeyizler için cihaz ziyaretleri ve cihaz alayları düzenlenmiştir.[565]

---

[564] Ed-Dîb, Abdülazim, "*Çeyiz*" TDVİA, C. 8, s. 296.
[565] Nutku, Özdemir, "*Osmanlılarda Çeyiz Âdeti*" TDVİA, C. 8, s. 297-298; Arslan, Mehmet, *Türk Edebiyatında Manzum Surnameler* (*Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri*), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 312-316; Aynur, Hatice, "*Osmanlı Saray Düğünlerinin*

Değerlendirilen mesnevilerde de evlenen kadınlar saray kadını olduğundan çeyizleri de Osmanlı saray düğünlerindeki kadınların çeyizleri gibi ihtişamlıdır. Ancak bu mesnevilerde geline babanın verdiği değerli hediyeler yanında damadın da aynı şekilde hediyeler verdiği görülür. Yusuf u Züleyha mesnevilerinde Züleyha Mısır azizi ile evlenirken babası ve Aziz tarafından verilen hediyeler, Husrev ü Şirin mesnevilerinde Meryem Husrev ile evlenirken babasının verdiği hediyeler, Şirin'in Husrev ile evlenirken Husrev'in Şirin'e verdiği hediyeler aşağıda başlıklar altında ayrı ayrı ele alınmıştır. Bu hediyeler genel olarak binek hayvanları (at, katır, deve), kıza hizmet ve arkadaşlık etmeleri için çok sayıda cariye ve hizmetkâr, çeşitli mücevherler, değerli kumaşlar, müşk, anber, nafe, ud gibi ıtriyat malzemeleri, paralar, giysiler ve döşekler olarak geçmektedir.

Yük ve Binek Hayvanları:

Babasının Züleyha'ya verdiği çeyizler arasında bin tane Arap atı ve bin tane deve vardır:

Virdi biñ esb-i Tāzī zerrīn-zīn
Kimi Gül-gūn kimi daḫı Şīrīn
[…]
Biñ şütür virdi cümle pīl-beden
Şīr-dīdār u ejdehā-gerden (Ḥamdī, YZ., s. 93-94)

Girü biñ esb-i Tāzī ḫūb-reftār
Yürürse ṣanasın uçar perīvār
[…]
Ḳamu esbābı pür-tertīb ü tezyīn
Muraṣṣaʿ zīni vü ālātı zerrīn

Daḫı biñ kūh-peyker üştür-i mest
Öñinde kūh-ı der-hāmūn gibi pest (Kemāl, YZ., s. 85)

Yahya'da babası Züleyha'ya siyah, beyaz, kır ve al renkli iki yüz at vermiştir:

Hem iki yüz semend-i ʿanberīn-mū
Revişde bād şeklā hemçü āhū

Ḳır atlar bir aḳar ırmaġa beñzer
Aḳ atlar ṣanki ḳarlu ṭaġa beñzer

Edebiyata Yansıması", Sözden Yazıya: Edebiyat İncelemeleri, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 1994, s. 25-32.

Al atlar nitekim çarḫ-ı şafaḳ-reng
Ḳarār itmez ider reftāra āheng (Yaḥyā, YZ., s. 73)

Aziz Züleyha'ya nişan hediyeleri arasında kimi Şam'dan kimi Hicaz'dan getirilmiş yüz takım Arap atı da göndermiştir:

Daḫı hem yüz ṭavīle esb-i Tāzī
Kimi Şāmī kimi daḫı Ḥicāzī (Yaḥyā, YZ., s. 72)

Meryem Husrev ile evlenirken babası Meryem'e yolları doldururcasına çok sayıda at ve katırlar vermiştir:

Getürdi araya anca cihāz ol
Ki ṭoldı at u ḳatırdan ulu yol (Faḫrī, HŞ., s. 357)

Husrev Şirin'e on bin at, on bin deve ve on bin katır vermiştir:

Buyurdı on biñ at ser-cümle Tāzī
Muraṣṣaʿ āleti vü ṭabl-bāzı

Deve on biñ siyeh-çeşm ü cüvān-sāl
Cevāhirden ayaḳlarında ḫalḫāl

Girü on biñ ḳatır od gözlü şeb-reng
Yüriyişlerine devr-i ḳamer deng (Şeyḫī, HŞ., s. 246)

Buyurdı deh-hezār esb-i revende
Muraṣṣaʿ Tāzīler çābük-devende

Şütür de deh-hezār ammā cüvān-sāl
Ayaḳları muraṣṣaʿ cümle ḫalḫāl

Daḫı on biñ ḳatır merġūb şeb-reng
Ki dorı yüriyişleri ḳılur leng (Rıḍvān, HŞ. s. 498)

Celilî Husrev'in Şirin'e bin dişi deve ile bin at verdiğini söyler:

Virür biñ māde üştür çarḫ-timṣāl
Ḳamu zerrīn-derāy u sīm-ḫalḫāl
[…]
Virür biñ esb k'ola naʿli zerrīn
Licām u zīni laʿl ü gevher-āgīn (Celīlī, HŞ, s. 240-241)

Cariye ve Köleler:

Saray kadınları evlenenirken babaları ya da kocaları tarafından kendilerine hediye edilen çeyizler arasında saray hizmetinde kullanılan kölelerden genç kadınlar

(cariyeler) ve genç erkekler (gulamlar) de yer alır. Tarihte bir çok cariyenin sultanlar tarafından başkalarına hediye olarak verildiği de bilinen bir gerçektir.[566]

Erkek köleler (gulamlar) koca evine giden kızın, kadın köleler (cariyeler)'in yapamayacağı hizmetlerini yapmak, "cihaz halayığı" da denilen cariyeler ise kızın koca evinde yalnızlık çekmemesi, kıza arkadaşlık etmeleri ve kızın bazı hizmetlerini görmeleri amacıyla verilir. Çünkü kızlar kendi evinden götürdüğü bu cariyeler elinde yetişmiş, ya da onların hizmetine alışmıştır.[567]

Sûlî Fakîh ve Kemal Paşazade'de Züleyha'ya evlenirken babası bin cariye ve bin köle vermiştir:

Biñ ḳaravaş biñ ḳul biñ atıla
Mıṣr'a vardı ġātūn gey heybetile (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 163)

Perī-peyker ḳamerveş biñ kenīzek
Perī gibi her işde cüst ü zīrek
[…]
Nihāl-i serv gibi biñ güzel ḳul
Dili bülbül yüzi gül zülfi sünbül (Kemāl, YZ., s. 85)

Yahya'da yüz cariye, elli köle verilmiştir:

Virildi iki yüz raʿnā perestār
Kulaġı boynı ṭolu dürr-i şehvār
[…]
Müvekkel olmış idi elli ġādim
Ki üstinden ḳuş uçurmazdı dāyim (Yaḥyā, YZ., s. 73)

Hamdî ise babasının Züleyha'ya sınırsız sayıda güzel cariye ve yakışıklı köleler verdiğinden söz eder:

Kenz-i bī-ḥadd ü bī-nihāye kenīz
Cümlesi māh-rūy-ı mihr-engīz
[…]
Kimi aṣnam-ı Rūmī kimi Ḫıṭā
Cümlesinüñ cemāli ḳıble-nümā
[…]

[566] Parlatır, Doç. Dr. İsmail, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s. 9.
[567] Parlatır, Doç. Dr. İsmail, "*Tanzimat Romanında Cariye Kullanma Geleneği ile İlgili Birkaç Motif ile Doğu'daki ve Batı'daki Köleliğin Karşılaştırılması*", III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, C. 4, Ankara, 1987, s. 303.

Virdi biñ ḳul ḳamusı ḫūb-nigār[568]
Cümle ḥāżır-silāḥ u esb-süvār[569]

Her biri bezm içinde dil-keşler
ʿAzm-i rezm olsa tīz āteşler (Ḥamdī, YZ., s. 93)

Aziz'in Züleyha'ya gönderdiği hediyeler arasında da binlerce cariye ve köle vardır:

Virdi hem niçe biñ kenīz ü ġulām
Kimi ḫurşīd ü kimi bedr-i tamām (Ḥamdī, YZ., s. 92)

Yahya ise Aziz'in nişan hediyesi olarak Züleyha'ya iki yüz güzel cariye gönderdiğini belirtir:

Virilmişdi iki yüz cāriye ḫūb
Bir içim şu gibi her biri merġūb (Yaḥyā, YZ., s. 72)

Şirin Husrev ile evlenirken Husrev Şirin'e bin güzel cariye ile Türkî ve Rûmî bin köle göndermiştir:

Ḳız oġlan biñ ḳaravaş nār-ı bustān
Ḳamunuñ nūş-ı laʿli nuḳl-ı mestān

Girü biñ Türkī vü Rūmī ḳabā-pūş
Güzel ḳol zülf çenber ḥalḳa-der-gūş (Şeyḫī, HŞ., s. 246)

Hezār ola ḳız oġlan nār-pistān
Ki her biri çerāġ-ı büt-perestān

Daḫı biñ nāzenīn mihr-i ḳabā-pūş
Ḳamu zerrīn-külāh u ḥalḳa-der-gūş (Rıḍvān, HŞ. s. 498)

Celilî ise Husrev'in Şirin'e on bin ay yüzlü cariye, bin Rûmî köle ve bin küçük cariye verdiğini bildirir:

Ḫıṭāyī-zāde on biñ māh-peyker
Ki ḥüsnin görse ḫurşīd ola çāker

Ġulām-ı Rūmī biñ māh-ı ḳabā-pūş
Ki ḳılmışlar hilāli ḥalḳa-der-gūş

Girü zengī-i ḫādim ʿanberīnfām
Sevād-ı dīdeveş merġūb-ı eyyām

Kenīzek gönderür bīn sīb-pistān

[568] ḫūb-nigār: ḫūb-ı nigār M.
[569] ḥāżır-silāḥ: ḥāżır silāḥ M. ; esb-süvār: esb ü süvār M.

Nice pistān ki nārenc-i gülistān (Celīlī, HŞ, s. 241)

Husrev'in ilk eşi olan Meryem'e babası Çerkes, Rum ve Kıpçak olmak üzere üç yüz cariye ile Rumî kırk köle vermiştir:

Ḳaravaş üç yüz ay mānendi çaḳ
Kimi Çerkes kimi Rūm kimi Ḳıfçaḳ

İki yigirmi Rūmī ḫādimi hem
Perī yüzlü ḳamusı ḫūb u ḫurrem (Faḫrī, HŞ., s. 357)

Mücevherler:

Züleyha'ya babası lal, yakut ve mercan ile dolu iki yüz sandık mücevher vermiştir:

İki yüz dürc virdi cümlesi pür
Laʿl u yāḳūt-ı surḫ u mercāndur (Ḥamdī, YZ., s. 94)

Kemal Paşazade Züleyha'ya babasının verdiği bin deveden kimisinin sandıklar dolusu Aden incisi ve Bedahşan lali ile yüklü olduğunu söyler:

Kimüñ ṣanduḳ içi pür-dürc-i raḫşān
Ṭolu dürr-i ʿAden laʿl-i Bedaḫşān (Kemāl, YZ., s. 86)

Aziz'in Züleyha'ya gönderdiği nişan hediyeleri arasında binlerce yük mücevher, yüz takım bilezik ve binlerce yük değerli inciler de vardır:

Niçe biñ yük ḳumaş ile cevāhir
Zelīḫā içün oldı cümle ḥāżır
[…]
Meh-i nev gibi yüz ṭaḳım sivāre
Virildi ol meh-i zībā-ʿiẕāra

Daḫı hem gökde aḳ yılduz miṣāli
Niçe biñ lūlū-yı ter ḳadri ʿālī (Yaḥyā, YZ., s. 72)

Meryem'e babası çok miktarda lal, altın, bilezik, küpe ve değerli taş ve incilerle süslü taç vermiştir:

Delim laʿl u delim ṭonlar çoḳ altun
Daḫi çoḳ Rūm aṭlası dībā olsun

Daḫi çoḳ bilezük hem küpe vü tāc
Çalap bileydi incüsin ṭaşın ḳaç (Faḫrī, HŞ., s. 357)

Husrev Şirin'e deve ve katırlar yükü altın, inci, lal ve çeşitli mücevherler vermiştir:

Devenüñ ḳatıruñ yükine taḥsīn
Ki cevherden ḳamu ālātı zerrīn (Şeyḫī, HŞ., s. 246)

Ṭavarlaruñ yüki cümle cevāhir
Daḫı misk ile ʿanber ʿūd vāfir (Rıḍvān, HŞ. s. 498)

Şütürler kim yükidür laʿl-i raḫşān
Ṣanasın her biri kūh-ı Bedaḫşān
[…]
ʿAbīr ü müşg ḫırmenden ziyāde
Dür ü laʿl ü güher menden ziyāde (Celīlī, HŞ, s. 241)

Kumaş ve Giysiler:

Züleyha'ya babası mücevherlerle süslü iki yüz harar (büyük çuval) dolusu giysi vermiştir:

Virdi hem cāmeler dü ṣad mefreş
Cevher ile münaḳḳaş u zer-keş

Şemsesi şems-i burc-ı ʿizzet idi
Dügmesi şeb-çerāġ-ı devlet idi (Ḥamdī, YZ., s. 94)

Babası Züleyha'ya bin deve vermiştir. Bu develerin kimisinde Rum, kimisinde Mısır, kimisinde de Şam ipekleri yüklüdür:

Kiminüñ yüki dībā-yı kirāmī
Kimi Rūmī kimi Mıṣrī vü Şāmī (Kemāl, YZ., s. 86)

Babasının Züleyha'ya verdiği çeyizler arasında çeşitli renklerde atlas kumaşlardan hazırlanmış altınlı kaftanlar vardır. Ayrıca sarı renklisi daha fazla olmak üzere çeşitli atlas kumaşlar da verilmiştir.

Hezār altunlu ḳaftān oldı ḥāżır
Çiçekler gibi elvānı muġāyir

Kimi gül-gūnī kimi āsmānī
Kimi nārencī kimi erġavānī

Kimi ṣarı kimi ḳara kimi aḳ
Naẓarda her biri şeffāf u berrāḳ

Gök aṭlasda gümüşden tügme ḳonmış
Ḥabāb-ı baḥr-i bī-pāyāna dönmiş

Ḳızıl aṭlasda olan tügme-i zer
Şafaḳda kevkeb-i Mirrīḫ'e beñzer

Ṭarāvetde miṣāl-i zülf-i cānān
Firengī miskī aṭlaslar firāvān

Ṣarı aṭlas ziyāde bī-nihāyet
Şuʿāʿ-ı şemse beñzer pür-leṭāfet (Yaḥyā, YZ., s. 73)

Aziz Züleyha'ya nişan hediyesi olarak binlerce yük mücevher yanında kumaşlar da göndermiştir:

Niçe biñ yük ḳumaş ile cevāhir
Zeliḫā içün oldı cümle ḥāżır (Yaḥyā, YZ., s. 72)

Fahrî Meryem'e babasının pek çok giysi ile Rum atlası ve diba kumaş verdiğini belirtir:

Delim laʿl u delim ṭonlar çoḳ altun
Daḫi çoḳ Rūm aṭlası dībā olsun (Faḫrī, HŞ., s. 357)

Celilî ise on bin deve yükü eksun ve nakışlı diba kumaş verdiğini bildirir:

Çekerdi on biñ üştür bār-ı mefreş
Ṭolu eksūn u dībā-yı münaḳḳaş (Celīlī, HŞ, s. 241)

Kokular:

Misk, anber, ud, nafe, abir gibi güzel kokulu maddeler de kıza verilen çeyizler arasında önemli bir yer tutar.

Hamdî Züleyha'ya babasının iki yüz tabla nafe verdiğini belirtir:

İki yüz ṭable virdi pür-nāfe
İrişür būyı Ḳāf'dan Ḳāf'a (Ḥamdī, YZ., s. 94)

Züleyha'ya evlenirken babası tarafından verilen develerden kimileri misk, anber, ud, nafe ve abir ile yüklüdür:

Kiminüñ nāfe-i müşg-i Tātārī
Kiminüñ ʿanber ü ʿūd-ı ḳumārī (Kemāl, YZ., s. 86)

Ṭavarlaruñ yüki cümle cevāhir
Daḫı misk ile ʿanber ʿūd vāfir (Rıḍvān, HŞ. s. 498)

ʿAbīr ü müşg ḫırmenden ziyāde
Dür ü laʿl ü güher menden ziyāde (Celīlī, HŞ, s. 241)

Diğer Hediyeler:

Paralar

Babası çeyiz olarak Züleyha'ya iki bin eşek yükü gümüş ve altın paralar verir:

Bunlaruñ bārı iki biñ ḫarvār
Sīm-i sulṭānī Maġribī dīnār[570] (Ḥamdī, YZ., s. 94)

Altın Siniler

Züleyha'nın Aziz tarafından gönderilen nişan hediyeleri arasında değerli altın siniler de vardır:

Niçe altun siniler oldı iḥżār
Bahāsı ʿālī ḫurşīd ü ḳamervār (Yaḥyā, YZ., s. 72)

Döşekler

Meryem evlenirken babasının verdiği çeyizler arasında atlas ve ipek kumaşlardan hazırlanmış, nakışları altın ibrişimlerle yapılmış döşekler de vardır:

Döşekler aṭlas u dībā-yı Rūmī
Ki naḳşı altun ibrüşimdi būmī (Faḫrī, HŞ., s. 357)

Evlilik başlığı altında buraya kadar değerlendirilen konularla ilgili olarak, İslamiyetten önce Araplar'daki ve İslamiyetten sonra İslamiyetin merkezî bölgelerindeki düğün merasimleri, gelenek ve görenekler hakkında geniş bilgi için bk. Heffening, W., "*Nikâh-Düğün Merasimi*", İA., C. IX, s. 261-273.

III. VI. 5. Boşanma

Evliliklerde kadın ve erkeğin evlilik ilişkisinin sona ermesi anlamına gelen boşanma, Arapça'da "boşama, menkûha (nikâhlı kadın)yı bırakma, nikâhın feshi, ref'i"[571] anlamınadaki "ṭalāḳ" kelimesi ile ifade edilir. "Ṭalāḳ" bir fıkıh terimi olarak da "Nikâhı elfaz-ı mahsusadan (belli sözlerden) biriyle hâlen ve mealen ref'etmek (kaldırmak, bozmak) yerinde kullanılır bir tabirdir."[572] Bu tanımlardan anlaşıldığı üzere boşanma, kadın ve erkek arasındaki nikâhın erkek tarafından bozulmasıyla, yani erkeğin kadını boşamasıyla gerçekleşmektedir.

Nitekim değerlendirilen mesnevilerden yalnızca Darîr'in eserinde görülen boşanma da Aziz'in Züleyha'ya "talak verdim" demesiyle gerçekleşmiştir.

Züleyha Mısır şahının önünde, yıllar sonra haksız yere Yusuf'u zindana mahkûm ettirdiğini itiraf ederken, ona duyduğu aşkı da bütün yönleriyle dile getirmiştir. Karısının başka bir erkeğe bu denli âşık olduğunu öğrenen Aziz ise o

[570] Sīm-i: Sīm M.
[571] KT., s, 886.
[572] Pakalın, C. III, s. 389.

anda Züleyha'yı boşadığını söyleyerek evlilik akdini bozmuştur. Böylece Züleyha artık kocasından boşanmış dul bir kadın durumuna düşmüştür:

Çün ʿAzīz-i Mıṣr işitdi boldı teng
Baş aşaġa ṣaldı ḫayrān oldı eñ

Döndi eydür ey Züleyḫā çün bāña
Böyle didüñ ben ṭalāḳ virdüm saña

Ey Züleyḫā benden olġıl sen berī
Ḳanda kim göñlüñ diler anda yöri (Ḍarīr, KY., s. 224)

Diğer mesnevilerde Yusuf zindandan çıkmadan önce Aziz ölmüştür. Bu nedenle Züleyha'nın Yusuf zindandan çıkacağı sırada yaptığı bu aşk itirafını duymaya Aziz'in ömrü yetmemiştir.

III. VII. ÇEŞİTLİ GELENEK VE İNANIŞLAR

III. VII. 1. Doğum ve Doğum Şenlikleri

Padişah çocuklarının doğumunun tarihte büyük bir önem taşıdığı bilinen bir gerçektir. Bu nedenle doğumdan sonra şenlikler düzenlemek bir gelenek hâlini almıştır. Osmanlı tarihinde "Doğumdan önce başlayan ve doğumdan sonra da belli bir süre devam eden bu gösterişli şenlikler, hem Osmanlı hanedanına yeni bir üyenin katıldığını haber vermekte, hem de imparatorluğun gücünü ve ihtişamını yansıtmaktadır. Böyle şenliklerde, doğan çocuğun cinsiyeti kadar, kaçıncı sırada doğduğu da önemlidir. Geleceğin padişah adayı şehzadelerin yeri ayrıdır ama kız da olsa ilk çocuğun doğum şenlikleri her zaman için diğerlerinden daha tantanalı olmuştur."[573]

Padişah çocuklarının doğumu nedeniyle yapılan şenliklere donanma adı da verildiğini belirten Hatice Aynur, şenliklerin süresinin doğan çocuğun kaçıncı çocuk olduğuna, kız veya erkek olmasına ve padişahın çocuğun annesine verdiği öneme göre değişebildiğini bildirir."[574] Divan şiirinde viladetnâme adı altında padişah çocuklarının doğumunu ve doğum şenliklerini anlatan bağımsız eserler yazılmıştır.

---

[573] Öztekin, Dr. Özge, *XVIII. Yüzyıl Divan Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri: Divanlardan Yansıyan Görüntüler*, Ürün Yayınları, Ankara, 2006, s. 383.
[574] Aynur, Hatice, "*Osmanlı Saray Düğünlerinin Edebiyata Yansıması"*, Sözden Yazıya: Edebiyat İncelemeleri, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 1994, s. 25.

Teze konu edilen mesneviler arasında doğum ve doğum şenliklerine ilişkin bilgiler Züleyha'nın doğumu ile ilgili olmak üzere yalnızca Kemal Paşazade'nin eserinde yer almaktadır.

Züleyha'nın babası Taymus son derece nüfuzlu büyük bir hükümdar olmakla birlikte çocuğu yoktur. Ne kadar çok istemişse de bir türlü çocuğu olmamıştır. Bu nedenle Taymus çocuk hasreti çekmektedir. Çocuğunun olması için dualar etmiş, yoksulları doyurmuştur. Sonunda hamile kalan karısı bir seher vakti Züleyha'yı doğurur:

Meger yüklüyidi bānū-yı devrān
Seḥer ṭoġurdı bir gül yüzlü oġlan (Kemāl, YZ., s. 44)

Züleyha'nın babası gibi "çocuğu olmayan padişah"motifi masallarda ve halk hikâyelerinde de sıkça görülür.

Züleyha'nın doğumu ile birlikte şenlik başlar. Annesinin başına mücevherler saçılır. Annesi Züleyha'nın doğumuna çok sevinmiştir:

Niṣār olmışdı başına cevāhir
Hemān sāʿatde yaġma oldı ẓāhir

Ṭabaḳlardan ṣaçılan dürr ü gevher
Ṭaġıldı nā-bedīd oldı ser-ā-ser

Meger nev-rūz oldı seḥergāh
Ki gün gibi açıldı ṭāliʿ-i şāh

Şebistānında şāhuñ ṭoġdı bir māh
Ṭulūʿ itdi şeref burcında nā-gāh

Meh-i nev perdeden keşf itdi dīdār
Ṣadefden çıḳdı gūyā dürr-i şehvār

Ṭoġar çün gün gibi ol māh-pāre
Anası cān göziyle ider neẓāre

Baḳup çün gördi ol gün yüzlü māhı
Sevincinden göge atdı külāhı

Açıldı geldi ṣan ebr-i bahārī
Ki bitürdi gül-i ter lālezārı

Anasınuñ göge irişdi başı
Ki ṭoġdı başına devlet güneşi (Kemāl, YZ., s. 44)

Züleyha'nın doğumu babasına müjdelenir. Bu müjdeyi verene Taymus bahşiş verir. Bir kızı olduğunu öğrenince çok sevinir ve kızının adını Zeliha (Züleyha) koyar:

Şehe gönderdiler peyk-i revānı
Virüp müjde alurlar müjde-gānī

Didiler ey şeh-i devrān-ı ʿālem
Cihān ṭurduḳca ol sulṭān-ı ʿālem

Saña Ḥaḳ virdi bir maḥbūbe duḫter
Ne duḫter devletüñ burcında aḫter

Kirām-ı gevher-i deryā-yı şāhī
Çerāġ-ı rūşen-i nūr-ı İlāhī

Cinān gülzārınuñ zībā tezervi
Saʿādet bāġınuñ āzāde servi

Ḳatı şād oldı sulṭān bu ḫaberden
Nitekim teşne-leb cüllāb-ı terden

Mübārek gördi fālın aḫterinüñ
Zelīḫā ḳodı adın duḫterinüñ (Kemāl, YZ., s. 45)

Bu mutluluktan sonra Taymus her yerin süslenmesi için emir verir. Altın, gümüş ve mücevherler saçılır. Orada bulunanlar bu saçılardan çok mutlu olurlar. Bu şenlik havası bir ay sürer:

Buyurdı kim bezendi taḫt u dergāh
Mübārek-bād ḳıldı mihr ile māh

Niṯār oldı zer ü sīm ü cevāhir
Bulur ḥāżır olanlar ḥaẕẕ-ı vāfir

Bir ay oldı ulayu ʿīş ü şādī
Dolar şādī ile şehrüñ sevādı (Kemāl, YZ., s. 45)

Değerlendirilen Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin mesnevilerinde genellikle erkek kahramanların doğumlarından veya çocukluklarından itibaren bilgiler verilirken, kadın kahramanlar âşık olacak yaşa geldikleri genç kızlık dönemlerinden itibaren tanıtılmaya başlarlar. Kemal Paşazade'nin *Yusuf u Züleyha*'sı Züleyha'nın doğumundan itibaren tanıtılması bakımından sözü edilen diğer mesnevilerden ayrılır.

A. Sırrı Levend "*Divan Edebiyatında Hikâye*" adlı makalesinde, çift kahramanlı aşk mesnevilerinin yapısı ve başlıca motifleri ile ilgili olarak "Çift kahramanlı hikâyelerin yapısı başlangıçta hemen hemen birdir. Çok güçlü ve zengin bir şah vardır. Her bakımdan mutlu olan bu şah, yalnız oğlu olmadığı için dertlidir.[...] Çocukları olmayan bu şahlar Tanrı'ya dualar ederler, adaklar adarlar, nezirlerde bulunurlar. Tanrı dualarını kabul edip onlara çocuk ihsan eder. Bu doğan çocuk çok güzel bir oğlandır."[575] diyor. Kemal Paşazade'nin mesnevisinde ise çocuğu olmayan padişahın Tanrı'ya duaları ve adakları sonucu doğan çocuk kızdır.

III. VII. 2. Adak Adama

"Türkçe 'adak' kelimesinin Arapça karşılığı olan 'neẕr', lugatta 'insanın yerine getirmeyi kendisine borç (vâcip) kıldığı, vaad ettiği şey' manasına gelmektedir. [...] Adak, genellikle herhangi bir hususta Allah'ın yardımını temin gayesiyle başvurulan dinî bir davranış olarak şu veya bu şekilde hemen hemen bütün dinlerde görülmektedir.[...] Yahudilik ve Hıristiyanlıkta adak, normal dinî vazifeler dışında, bir kimsenin ya samimi dindarlığının bir nişanesi olarak veya Allah'ın yardımını temin maksadıyla belli bir şeyi yapma veya terketme hususunda Allah'a söz vermesi şeklinde görülmektedir."[576]

Yukarıda değinildiği gibi masallarda, halk hikâyelerinde ve çift kahramanlı aşk mesnevilerinde yaygın olarak rastlanan "çocuğu olmayan padişah" motifine uygun olarak Ermen diyarının kadın hükümdarı Mehin Banu da çocuk sahibi olmayı çok istemiş, çok dualar etmiş, çok ihsanlarda bulunmuş; bu ihsanlarla bir çok fakiri zengin etmişse de hiç çocuğu olmamıştır:

Çoġ idi egerçi laʿli çün ḫāk
Ammā ki yoġ idi bir dürr-i pāk

Maʿbūdına ʿarż-ı rāz iderdi
Ferzend diyü niyāz iderdi

Şeb-tābe-seḥer ḳılurdı zārī
Tā kim vire bir ḫalef o Bārī

---

[575] DEH, s. 80-81.
[576] Özel, Ahmet, "*Adak*", TDVİA, C. 1, s. 337-338.

Her demde nişār idüp güherler
Şol deñlü virürdi sīm ü zerler

Kim ḥıṣṣa yitüp cüvān u pīre
Gelmişdi ġınā ḳamu faḳīre (Āẕerī, HŞ., yk. 11b)

Banu bu kadar çok istemesine rağmen dileği gerçekleşmemiştir. Fakat halasının kızı Şirin'i evlat edinerek bu isteğini gerçekleştirmiştir. Banu'nun çocuk sahibi olabilmek için sabahlara kadar ağlayarak Tanrı'sına dua ettiği ve fakirlere çok ihsanlarda bulunduğu yukarıdaki beyitlerde görülmekle birlikte şair, Banu'nun bu isteğinin gerçekleşmemiş olmasını Hak dine inanmayışına —Banu Hıristiyan bir kadındır—, malına mülküne güvenmesine bağlamaktadır:

Gerçi niçe māl iderdi iʿṭā
Yoḳ idi ḫulūṣ-ı ḳalbi ammā

Olup mey-i ġaflet ile bī-hūş
Ḥaḳ cānibin eyledi ferāmūş

Mālına iderdi iʿtimādı
Bulmazsa ʿaceb degül murādı (Āẕerī, HŞ., yk. 12a)

Şirin Husrev ile evleneceği güne kavuşmak için adaklar adamıştır. Bu nedenle evlendikten sonra bu adaklarını yerine getirir. Mal varlığının büyük bir kısmını yoksul ve muhtaçlara dağıtır:

Çü var idi yolında cidd ü cehdi
Öküş ḳılmışdı Şīrīn neẕr ü ʿahdi

Üleşdürdi şu deñlü māl u genci
Ki ṭoyurdı gözini her dilenci (Şeyḫī, HŞ., s. 250)

Nigārīnüñ ṭulūʿ itdi çü bedri
Bu vaḳte irmege çoġ idi neẕri

Üleşdürdi dür ü yāḳūt u gevher
Sebīl itdi cihāna sīm ile zer

Ṭoyurdı müflis ü muḥtāc u acı
Cihānı kendüye ḳıldı duʿācı (Rıḍvān, HŞ. s. 505)

III. VII. 3. Hastalıktan Kurtulmak İçin Kutsal Yerleri Ziyaret Etme

Şirin Husrev'in resmini görüp âşık olduğunda, aşkın etkisiyle mizacında bir takım değişiklikler görülmeye başlar. Şirin'i sararıp solmuş bir hâlde gören Mehin

Banu hemen bir hekim çağırır. Fakat Şirin, derdine hekimin çare bulamayacağını, başka bir çare aramalarını söyler. Bunun üzerine Mehin Banu'ya ülkede büyük bir kilise (manastır) olduğunu, oraya giden herkesin dileğinin gerçekleştiğini, hastaların da şifa bulduğunu söylerler. Mehin Banu hemen bu kiliseyi görmek ister. Ancak hasta olan Şirin'in oraya gitmesi gerektiği söylenince Şirin daye ve cariyeleriyle birlikte kiliseye gitmek üzere yola çıkar:

Buyurdı lā-cerem Bānū-yı aʿẓam
Getürdiler ṭabīb-i ḥāẕıḳ ol dem

Kim ide derdine göre ʿilācı
Devāsından bula ṣıḥḥat mizācı

Didi Şīrīn be-nām-ı pāk-i maʿbūd
Ṭabīb itmez benüm bu rencüme sūd

Benüm'çün ġayrı fikr eyleñ bunı ḳoñ
Ṭabībüñ rāyile tedbīrini ḳoñ

Didiler Bānū'ya yā ẕe'l-meʿālī
Senüñ mülküñde var bir deyr-i ʿālī

Ḳamu ḥācet bulur anda revāyı
Marīż olan kişiler hem şifāyı

Deyrüñ vaṣfın işitdi Bānū
Anı görmeklige ḳaṣd itdi Bānū

Didiler sizlere varmaḳ ne ḥācet
Velī Şīrīn'e lāzımdur ziyāret
[…]
Hemān ol demde Şīrīn-i yegāne
Gönüldi gitmege deyr-i muġāne

Bile dāye ḳamu duḫterleriyle
Sefer ḳıldı çü meh aḫterleriyle (Rıḍvān, HŞ. s. 284-285)

Şirin her ne kadar kiliseye şifa bulmaya gitmek üzere yola çıkmışsa da asıl derdinin dermanını Husrev'e kavuşmak olarak gördüğü için Ermen'den biraz uzaklaştıktan sonra Medayin'e kaçmıştır. Banu ise ne onun âşık olduğundan ne de kaçtığından habersizdir. Ancak gayrimüslim olan Banu ve Şirin'in dînî inançları gereği kutsal yerleri ziyaret ederek hastalığa çare bulmaya çalışmaları dikkate

değerdir. Diğer eserlerde bu durumdan söz edilmemiştir. Şirin saraydan ava çıkma bahanesiyle kaçmıştır.

III. VII. 4. Saçı Saçma

Arapça "niṣār" kelimesinin Türkçe karşılığı olan "saçı" sözlükte "1. Gelinin başına serpilmesi mutat olan akçe ve darı vesaire. 2.Taşrada geline verilen hediye"[577] olarak tanımlanmaktadır. Saçı ile ilgili olarak Pakalın " Eskiden damat tarafından koltuk merasiminde gelinin başına serpilen para hakkında kullanılır bir tâbirdir. Davetlilerin getirdikleri düğün hediyesi yerinde de kullanılırdı."[578] diyor. Ahmet Talat Onay ise "Düğünlerde davetlilerin gönderdiği hediyedir. Pek eski zamanlarda para, buğday gibi şeylere münhasır olan bu hediyeler gelinin başından saçılırken, sonraları her türlü düğün hediyesine alem olmuştur." demektedir.[579] Onay ayrıca tahta yeni çıkan hükümdarın halka para ve altın saçtığını, taç giyen padişahların başlarına saçı saçıldığını, hatta bir şehre gelen padişahın atlarının ayaklarına bile saçı saçıldığını söyler.[580]

Abdulkadir İnan, Şamanist ve Müslüman Türkler'in evlenme törenlerinde müşterek olan şamanizm unsurunun, gelinin geldiği gün başına saçı saçmak olduğunu belirttikten sonra, bu saçının her devirde topluluğun ürettiği en önemli mahsulünden oluştuğunu, avcılık devrinde avın kanı, yağı, etinin; çobanlık devrinde süt, kımız ve hayvanların yağının; çiftçilik devrinde darı, buğday ve çeşitli meyvelerin saçı olarak kullanıldığını bildirir.[581]

Değişik bölgelerdeki Türk toplulukları arasında çeşitli sebeplere bağlı olarak uygulanan saçı geleneklerini inceleyen Hasan Köksal, saçı ile ilgili bütün rit ve pratiklerin uğur, bereket ve mutluluk beklentileriyle yapıldığını, hem ilkel hem de medeni topluluklarda görülen evlenme anındaki ritlerin tek amacının ise eşleri kötü ruhlara karşı korumak ve mutluluk temin etmek olduğunu belirtir.[582]

---

[577] KT., s. 801.
[578] Pakalın, C.III, s. 77.
[579] Onay, s. 355.
[580] Onay, s. 355.
[581] İnan, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 167.
[582] Köksal, Dr. Hasan, "*Türk Düğünlerinde Saçı Geleneği, Buna Bağlı Ritler-Pratikler*", III. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi Bildirileri (9-11 Ekim 1995-Konya), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s. 185.

Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin mesnevilerinde saçının, konukları karşılama sırasında, düğünlerde gelinin yoluna ve başına, doğum yapan kadının başına ve iş yapan birine yaptığı işten dolayı teşekkür etmek amacıyla saçıldığına dair örnekler saptanmıştır.

Husrev bir gün Şirin'i içki meclisinde eğlenmeye davet eder. Şirin üç yüz cariyesiyle birlikte bu davete gider. Husrev Şirin'i karşılarken birbirlerinin ayağına saçı saçarlar. Şirin'in üç yüz cariyesi gelirken ellerinde değerli mücevherlerle dolu üç yüz tabakla gelmişlerdir. Bu mücevherleri Husrev'in ayağına saçarlar:

Segirdüp ḳarşuladı dil-beri şāh
Güneşi nitekim bedr olıcaḳ māh
[…]
Niṯār idişdiler dürr ü cevāhir
Ne cevher her biri bir necm-i zāhir

Götürmişdi ol üç yüz verd ü nesrīn
Ele üç yüz ṭabaḳ zerrīn ü sīmīn

Ṭolu dürr-i yetīm ü laʿl-i şeffāf
Daḫı yāḳūt kim nūrı urur lāf

Niṯār eylediler şāh ayaġına
Ṣaçup ılduz gibi māh ayaġına

Melek-manẓarları sulṭān-nişānuñ
Periveş ḳulları şāh-ı cihānuñ

Şu deñlü ṣaçdılar yāḳūt u gevher
Ki ṭaşa ṭopraġa oldı ber-ā-ber (Şeyḫī, HŞ., s. 107)

Aynı şekilde Husrev Şirin'in kasrına Şirin'i ziyaret etmeye geleceği sırada kapıda Husrev'i karşılamak üzere ellerinde saçı tabakları ile bekleyen cariyeler Husrev gelince saçıyı ayağına saçarlar:

Çün irdi ḳaṣra Ḫusrev şād u ḫurrem
Yüridi ferş-i dībā üzre bir dem

Ṭuranlar ḳarşulayup şehr-yārı
İderler dürr ü cevherden niṯārı (Şeyḫī, HŞ., s. 211)

Ferhad henüz Şirin'le tanışmadan önce onun haberi olmadan kasrına su kanalı getirmek için çalışan kişilere yardım etmiş, onların üç yılda yapamadığı bu işi bir günde yapmıştır. Bunu duyan Mehin Banu ve Şirin Ferhad'ı görmeye ve ona

teşekkür etmeye giderler. Şirin teşekkürlerini sunduktan sonra Ferhad'ın başına yedi tabak mücevher saçar:

Götürmişdi meger ol lebleri ḳūt
Yidi zerrīn ṭabaḳ pür-laʿl ü yāḳūt

Getürdüp her birin luṭf ile açdı
El urup cümlesin başına ṣaçdı (Lāmiʿī, FŞ., s. 291)

Tiletti bir ṭabaḳ birle cevāhir
Didi müzdüñ imes ey işte māhir

Ḳolup ʿöẕr ol ṭabaḳ başını açtı
Cevāhirni anıñ başıġa saçtı (Nevāʾī, FŞ., s. 297)

Banu da Ferhad çalışırken her gün onu ziyarete gider başına saçı saçar:

Velī her gün Mehīn Bānū muḳarrer
Niṣār eylerdi varup başına zer (Lāmiʿī, FŞ., s. 297)

Ferhad Şirin'in kasır ve su kanalı yapımını tamamladıktan sonra Banu ona teşekkür için başına mücevherler saçar:

Ḳılup Ferhād'a bī-ḥad āferīni
Cevāhir birle ġarḳ itdi serini (Lāmiʿī, FŞ., s. 300)

Yukarıda da belirtildiği gibi düğünlerde gelini karşılayan damadın ve halkın gelinin başına saçı saçması, söz konusu mesnevilerde de en önemli düğün geleneklerindendir.

Aziz ile Züleyha'nın düğününde Mısır halkının Züleyha'yı karşılarken saçı saçmaları şöyle tasvir edilir:

Cümle Mıṣr ehli anda ḥāżır idi
Ol mehüñ muḳaddemine nāẓır idi

Elde laʿlīn ṭabaḳ ṭutardı her er
Ṭabaḳuñ gül gibi kimi pür-zer

Kimi pür-lüʾlüʾ idi ṣan lāle
Oldı vaḳt-i seḥerde pür-jāle

Kiminüñ feżāsı ṭolu direm
Gūyıyā pür-şükūfe ṣaḥn-ı İrem

Kimi pür-laʿl cām-ı Cem gibi
Pür-güher baʿżı ḳaʿr-ı yem gibi

Kimi pür-şeb-çerāġ ṣanki felek
Geldi çün kerr ü ferr ile o melek

ʿĀlemüñ ʿömri ḥāṣılın ne ki var
Eylediler ʿamārī üzre niṯār (Ḥamdī, YZ., s. 98)

Semen-būlar olup yollarda nāẕır
Niṯār esbābın itmişlerdi ḥāżır

Ṭutar laʿlīn ṭabaḳlar tāze güller
Ṭolu şeb-nem yirine dürr ü gevher

Ḳılurlar şol ḳadar gevher-niṯārī
K'olur gevher-nişān yeksān ʿamārī (Kemāl, YZ., s. 94)

Züleyha'yı karşılama sırasında askerler halka da saçı saçar:

Açup iḥsān elin gül gibi leşker
Ṣaçardı ḫalḳa laʿlīn kāseden zer

Cevāhir ṣaçmadan eller yoruldı
Görülmiş olmayan anda görüldi

Deve izine düşen laʿl-pāre
Ṭabaḳda döndi çīn olmış enāra
[…]
Temāşā ehli gūyā baḥr-i ʿUmmān
Olurdı ṣāhib-i lūlū vü mercān (Yaḥyā, YZ., s. 75)

Kemal Paşazade ve Yahya, Züleyha gelin olarak Aziz'in evine geldiğinde kapıdan girerken başından saçı saçılmasını şöyle tasvir ederler:

Niṯār oldı yine dürr ü cevāhir
Güneş yüzinde seyyāre oldı ẓāhir

Niṯār içinde ol ḫurşīd-i tābān
Güneşdür ṣanki bārān içre raḫşān

Ṣaçılduḳda yüzine dürr ü gevher
Gül üzre ḳaṭre-i bārāna beñzer (Kemāl, YZ., s. 95)

Bahār ile bile geldi Zelīḫā
Bir iken iki oldı ẕevḳ-ı dünyā

Zer-efşān oldı aña bende vü şāh
Nücūm içinde ḳaldı nitekim māh

ʿAzīz'üñ geldi devlet-ḫānesine
Ne devlet-ḫāne miḥnet-ḫānesine (Yaḥyā, YZ., s. 75-76)

Gelin gerdek odasında tahta oturtulduğunda da saçı saçılır:

Geçürüp taḫt-ı zer üzre güherveş
Güherden üstin eylerler münaḳḳaş

Ṣaçarlar üstine gevher firāvān
Sitāre içre ḳalur māh-ı tābān (Kemāl, YZ., s. 96)

Şirin evlenirken Şirin'e saçılan saçı ise şöyle tasvir edilir:

Ne kim adım atardı raḫş-ı Gül-gūn
Niṣār eylerler idi dürr-i meknūn
[…]
Niṣār ol ḥadde ḳılmışlar firāvān
Ki ṭolmış sīm ile zerden beyābān (Şeyḫī, HŞ., s. 247)

İderler şol ḳadar gevher-niṣārı
Ki dürr ü laʿl ṭolar reh-güẕārı (Celīlī, HŞ, s. 241-242)

Şirin Husrev'in kasrına gelin olarak geldiğinde Husrev hazinelerini Şirin'in ayağına saçar:

Çü vardı yirine her resm ü āyīn
Medāyin şehrine geldi nigārīn

Görüp şeh de niṣār itdi ḫazāyin
Ṭolu genc oldı eṭrāf-ı Medāyin (Rıḍvān, HŞ. s. 499)

Doğum yapan kadının başına saçı saçma âdeti Züleyha'nın doğumunda görülür. Annesi Züleyha'yı doğurduğunda orada bulunan kadınlar annenin başına mücevher saçarlar:

Meger yüklüyidi bānū-yı devrān
Seḥer ṭoġurdı bir gül yüzlü oġlan

Niṣār olmışdı başına cevāhir
Hemān sāʿatde yaġma oldı ẓāhir

Ṭabaḳlardan ṣaçılan dürr ü gevher
Ṭaġıldı nā-bedīd oldı ser-ā-ser (Kemāl, YZ., s. 44)

Aynı gün babası Züleyha'nın doğduğunu öğrendiğinde mutluluktan şenlik düzenler. Bu sırada orada bulunanlara mücevherler saçılır:

Niṣār oldı zer ü sīm ü cevāhir
Bulur ḥāżır olanlar ḥaẕẕ-ı vāfir (Kemāl, YZ., s. 45)

III. VII. 5. Karşılama ve Ziyafet

Saray çevresinde önemli konukların karşılanması ve konuklara verilen ziyafetler ayrı bir önem taşır. Dolayısıyla mesnevilerde, bu karşılama ve ziyafetlerin, ne kadar ihtişamlı olduğunu vurgulamak amacıyla abartılı tasvirlerle anlatıldığı görülür.

Değerlendirilen mesnevilerde kadın kahramanların önemli konukları, elçileri, sevgililerini karşılama ve ziyafetleri ile ilgili tespit edilen örneklere aşağıda yer verilmiştir.

Züleyha Yusuf'a duyduğu aşk yüzünden kendisini kınayan Mısırlı kadınları bu aşktaki haklılığını ispatlamak için evine davet edip görkemli bir ziyafet verir. Burada konukların karşılanıp ağırlanması ve ziyafet konusundaki incelikler, Kemal Paşazade'nin eserinden alınan aşağıdaki parçada oldukça ayrıntılı biçimde anlatılmıştır:

Ulu ḫātūnları Mışr'uñ ser-ā-ser
Gelüp oturdılar meclisde yer yer

Yiri her birinüñ bir ṣadr-ı ʿālī
Döşenmiş altına zerrīn nihāli
[…]
Müheyyā oldı bezm-i ḫusrevāne
Niʿam envāʿı bişdi bī-kerāne

Dökildi dürlü niʿmetler müretteb
Müẕehheb kāseler içre müheẕẕeb

Simāṭ-ı çarḫ oldı süfre-i ḫˇān
Ḥamel biryān içinde mihr ü meh nān

Geyüp būzīnden dībā-yı zer-keş
Pilāv olmışdı bir maḥbūb-ı ser-keş

Yüzinde dāne dāne fülfül-i ter
Ruḫ-ı dil-berde müşgīn ḫāle beñzer

Ruḫ-ı ʿāşıḳ gibi rengīn muzaʿfer
Leb-i maʿşūḳveş pür-şehd ü şekker

Pür olmış cūy-ı revġandan miyānı
Ki murġ-ı ābīye dönmiş mākiyānı

Ṣaçılmış zerdenüñ üstine şekker
Şekerle leẕẕeti olmış mükerrer

Degüldi laʿl cām u zer piyāle
Çemende bitdi ṣan nergisle lāle

Ḫıṭāyī ḫūblar çīnī getürür
Elif ḳāmetlüler sīnī getürür

Beyāż-ı ʿārıżın ʿaż itdi çörek
Yazıldı üstine ḫamsü'l-mübārek

Ṭutup barmaḳ çörek şükre elini
Duʿāya aġız açmış ḥalḳa çīnī

Baş indürür ayaġa kelle şekker
El urup sāḳīler baġrın ezerler

Ṭaʿām u ḳūt-ı cism ü ḳuvvet-i cān
Virürdi ḫoş ḳoḫular verd-i rayḥān

Ruḫ-ı ʿāşıḳdan alup zaʿferānı
Leb-i maʿşūḳdan nūşīn revānı

Bişürmişler idi ḥalvā-yı rengīn
Leb-i dil-ber gibi zībā vü şīrīn

Diyeydüñ ḳaṣr idi ol ceyş-i ʿālī
Ki balcıḳ yirineydi yaġ u balı

Şeker ḳālebleriyle örüldi bünyād
Bu şīrīnlikle ol ḳaṣr oldı ābād

Yaparlar ḳubbeler ḥalvā-yı terden
Münaḳḳaş dürlü dürlü naḳşlardan

Leb-i dil-ber gibi senbūse-i ter
Ki olmış içi pisteyle şekker

Şeker şerbetleri şīrīn ü ṣāfī
Şarāb-ı vaṣl gibi cāna şāfī

Meger kim kendüden geçmişdi şekker
Ki eylerler gül-āb ile yüzin ter

Ṭabaḳlar sīm ü zerden içi yeksān
Ṭolu engūr idi sīb-i Ṣıfahān

Ṣorarsañ her biri bir şīşe-i cüllāb
Ṣafāda dürr-i meknūn laʿl-i ḫoş-āb

Degül miṣlini göz görmiş cihānda
Göñülden geçmemişler vardı anda

Yimekler yindi şerbetler içildi
Leṭāyif söylenüp sözler açıldı

Duʿā vü medḥ idüp ḳaldurdılar ḫᵛān
Yirince oldı her tertīb ü erkān

Nevāziş eyleyüp bir bir Zelīḫā
Buları ḳıldı ḫoş-ḫāṭır Zelīḫā

Didi ḫoş geldüñüz zaḥmetler oldı
Dil ü cāndan bize minnetler oldı (Kemāl, YZ., s. 189-190)

Züleyha'nın Mısırlı kadınları konuk etmesi diğer mesnevilerde de yer almaktadır.[583]

Husrev Şirin'in hasretine dayanamayıp Ermen'e geldiğinde Mehin Banu'nun konuğu olur. Husrev Banu tarafından görkemli bir şekilde karşılanır. Husrev alelade bir konuk değil, bir hükümdardır Bu karşılama töreni Banu'nun hükümdar olmasından dolayı bir devlet geleneği olmasının yanı sıra onun konukseverliğini göstermesi bakımından da önemlidir:

Yaḳın olduḳda dārü'l-mülk-i Ermen
Mehīn Bānū işidür bu ḫaberden

Yaraġ u yat u nüzl ü niʿmet ile
Zer ü sīm ü sipāh u şevket ile

Müheyyā olup istiḳbāle çıḳdı
Çözüp sancaḳ naḳāre çala çıḳdı

İrüp Ḫusrev ayaġına ḳodı baş
Öküş ḫıdmetler itdi aldı şābāş

Deve at u ḳatır māl u ḫazīne
Üleşdürdi şehüñ nökerlerine

Şeh içün ḫayme ḳuruldı vü ḫargāh
Bezendi il ü şehr ü taḫt u dergāh

[583] bk. Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 231; Ḥamdī, YZ., s. 146; Yaḥyā, YZ., s. 137; Şerīfī, YZ., s. 23.

Geçüp baḫt ile zerrīn taḫta Ḫusrev
Yüzi nūrı atar Keyvāna pertev

Çü her bir resmi yirine yitürdi
Bir altun kürsīde Bānū oturdı

Mehīn Bānū'ya ʿöẕr idüp şehen-şāh
Didi derd-i ser itdük size ey māh

Ḳonuġuz bir niçe zaḥmet getürdük
Göñül ü cān ile minnet getürdük

Mehīn Bānū yir öpdi didi şāhuñ
Külāhı reşkidür ḫurşīd ü māhuñ

Saʿādetlü ḳonuḳsın ey güzel ḫān
Cihān n'olur yoluña cān ḳurbān (Şeyḫī, HŞ., s. 72)

Banu'nun Husrev'i karşılama ve konuk etmesi Rıdvan'da da şöyle anlatılır:

Çü mülk-i Ermen'e irişdi ol şāh
Mehīn Bānū bu işden oldı āgāh

Hemān ol demde dirdi leşkerini
Ṭonatdurdı ser-ā-ser kişverini

Ḳatında ḫāṣekīden yiglerinden
Sipāhīden muḳarreb beglerinden

Niçe biñ kişiye emr itdi Bānū
Şehi ḳarşulayu gönderdi Bānū

Bile emr eyledi esbāb-ı vāfir
Ḳumāş u sīm ü zer laʿl u cevāhir

Ḳabā-yı şāhī zer tāc u kemerler
Ġulām-ı māh-rūlar sīm-berler

Müretteb ḫayme vü ḫargāh-ı maḥbūb
Mükemmel cümlesi zībā vü merġūb

Ṭavīleyle bile tāzī yedekler
Ḳaṭār ile şütürler niçe ester

Yimek ḳısmından envāʿ-ı ġarāyib
Mey ü nuḳl ile ecnās-ı ʿacāyib

Bularuñla bile gönderdi Bānū
Yolında Ḫusrev'üñ yildi ḳıvanu

Ḳarīb oldı çü taḫta şāh-ı aʿẓam
Mehīn Bānū süvār oldı hemān-dem

Ne kim var ise aʿyān u sipāhī
Ḳamu ḳarşuladı Pervīz şāhı

O şehrüñ ādemi şu bigi aḳdı
Gelüp Pervīz'i istiḳbāle çıḳdı

Şehe buluşdı çün Bānū-yı ḫoş-nām
Biri birine ḳıldı ʿizzet ikrām

Görüşdiler niçe ʿizzetler ile
Söze girişdiler raġbetler ile

Şehi çün kim otaġına getürdi
Geçüp ḳarşusına Bānū oturdı

Didi Bānū'ya Pervīz-i yegāne
Ḫudā eyleye mülküñ cāvidāne

Egerçi bendeye rāḥatlar ola
Velī Bānū'ya çoḳ zaḥmetler ola

Mehīn Bānū görüp bu dil-nüvāzı
Tevāżūʿlar ḳılup itdi niyāzı

Zemīn öpüp duʿā ḳıldı fīrāvān
Ṣenālar eyledi bī-ḥadd ü pāyān

Şeh adına düzüp bir bārgāhı
Anı ḳıldı şehüñ ārāmgāhı

Niçe gün şeh ṭurup ʿişretler itdi
Mehīn Bānū'yile ṣoḥbetler itdi (Rıḍvān, HŞ. s. 303-304)

Husrev Şirin'i Mehin Banu'dan istemek üzere elçiyle mektup gönderir. Mehin Banu gelen elçiyi de büyük bir nezaketle karşılar ve ziyafet verir:

Mehīn Bānū işidüp bu peyāmı
Didi şehr ü diyāruñ ḫāṣ u ʿāmı

Anı ḳarşulasunlar idüp iclāl
Ḫaber alsunlar andan kim nedür ḥāl

Olup sırr ile vāḳıf mā-cerāya
Getürsünler alup mihmān-serāya

Gelüp pes bir yire erkān-ı devlet
Ne kim ol ilde var aʿyān-ı millet

Ḳamusı ilçiyi iclāle çıḳdı
Bir aylıḳ yola istiḳbāle çıḳdı

Żiyāfet eyleyüp menzil-be-menzil
Getürdiler öñine düşüben il

İletdiler felekveş bir sarāya
Ki kāḫı ḫāk oḳur ḳaṣr-ı semāya (Lāmiʿī, FŞ., s. 326)

Banu'nun elçiye verdiği ziyafet şöyle anlatılır:

İşāret itdi āḫir ḫˇān çekildi
Niçe ḫˇān niʿmet-i devrān çekildi

Ṭolup şerbetler faġfūrī çanaḳlar
Ṭonandı niʿmet ile zer ṭabaḳlar

Yıġıldı kāse kāse ol ḳadar lūt
K'olur vaḥş u ṭayra ḥaşre dek ḳūt (Lāmiʿī, FŞ., s. 328)

Ferhad Şapur'la birlikte Ermen'e geldiğinde bir dağ başında büyük bir kalabalık görür. Bu kalabalık, dağın doğusunda bulunan Aynü'l-Hayat suyunu kanallar yaparak Şirin'in kasrına getirmek için çalışmaktadır. Ferhad yaklaşık bin kişinin binbir güçlükle çalıştığını görünce hemen yardıma koyulur. Bu bin kişinin üç yılda yapamadığını Ferhad bir günde yapar. Olanları öğrenen Mehin Banu ve Şirin çok mutlu olurlar. Ferhad yaptığı iş için verilen maddi karşılığı kabul etmeyince Mehin Banu Ferhad'ı sarayına davet eder ve büyük bir ziyafet verir:

Görüp Ferhād'ı Bānū itdi ikrām
Didi itsün bu kürsī üzre ārām

Ṭurup Ferhād daḫı ṭaş işigde
Ḳodı yüz ḥürmet ile baş işigde
[…]
Çü ol gevherle zeyn oldı bu kürsī
Fürūġı ʿarşa ṣaldı nūr-ı ḳudsī
[…]
Oturmaḳ ṭurmaġ işi çünki bitdi
Mehīn Bānū söz açup meclis itdi

Nevāziş gösterüp her bir sözinden
ʿÖzürler ḳıldı merdümlik yüzinden

Urup pāyına ol bī-dil daḫi ser
Öñinde ʿarż idüp şermendelikler

Ṣadef gibi duʿā aġzını açdı
Ṣenā gevherlerin üstine ṣaçdı

Çü merdümlik ḥadīṣi oldı āḫir
Revān ḫˇān çekdiler bī-ḥadd u vāfir
[…]
Semen-ber dil-rübālar nāzük ü ter
Ṣunup pīş-gīrler meh-tāba beñzer

Çekerler keh-keşānveş zer simāṭı
Ki reşk eylerdi gerdūnuñ bisāṭı

Güneş gibi ṭutar meh-çihreler ḫoş
Ṭabaḳlar kāseler zerrīn ü dil-keş

Şeker-ḫandeyle her bir çāşnī-gīr
Naẓardan meclis erbābını ḳılur sīr

Semen-sīmālaruñ başında sīnī
Müzellef ḫūblar dūşında çīnī

Teẕerv ü kebk ü tīhūlar ḳavurma
Dücāc u baṭṭ u āhūlar çevürme

Ḥamelle ṣevr biryān mihr ü meh nān
Felekler sebzesi üstinde tarḫān

Pilāvuñ ṣofra ṣaḥnında ḳılāli
Ḳurılmış ḫayme-i gerdūn miṣāli

Hilālī rişṭelerden tār u pūdı
Kevākib gibi içinde noḫūdı

Ya bir ser-keş perī-rūdur semen-ber
Ruḫında fülfüli ḫāl-i muʿanber

Ṭutan bādāmveş göz zerdesine
Ḥarāretden yaḳar gün gibi sīne

Nice cān olmasun şevḳ ile meftūn
Gümiş tebsilerüñ ṣaḥnı pür-altun

Olan mantularından çāşnī-gīr
Ṭoyar göñli gözi cānı olur sīr

Muḥīṭ-i revġan içre mākiyānı
Ṣalup mürġ-ābveş deryāya cānı

Ġarīḳ-āyīn ururlar dest ü pāyı
Ḳılurlar ehl-i bezme āşnāyī

Noḫūd ābı durur ṣarrāf-ı māhir
Ṭabaḳ ṣaḥnını itmiş pür-cevāhir

Piyāz ol cevher içün rişte olmış
Eritmiş baġrını ser-geşte olmış

Ḳarışmış şīr-i ḫurmā bal ile yaġ
Yoġurd ile būrānīler yüzi aġ

Olup māhīçenüñ pür ṣaḥnı māhī
Ki cān māhiyyetin bilmez kemāhī

Yatur ġarḳ oluban deryā-yı ḳanda
Muzaʿ ferveş ider buġrāya ḫande

ʿAceb mi yaġı baġrınuñ erise
Ki çoḳdan kūfte-dildür herīse

Piyāz içinde māhīler ḫayāli
“Ke-enne’ş-şemse fī-cevfi’l-hilālī”[584]

Leb-i şīrīnini añma gülācuñ
Ki ʿıṭrı sīr ider cānın yüz acuñ

Ḫayālāt-ı ḳaṭāyıf ʿaḳla ṣıġmaz
Dil ile ol leṭāyif naḳle ṣıġmaz
[…]
Dilini ravġan-ı bādām idüp mūm
Şeker pālūdelerdür peyk-i ḥulḳūm

Ṭolup pisteyle ḫoş senbūse-i ter
Leb-i dil-ber gibi pür-şehd ü şekker
[…]
Uran peşmīne ḥalvāsına dişi
Yolarlar dest-i ḥayret birle rīşi
[…]
Nuḳuller ḳālebi işler şekerden
Çörekler ḳurṣalar yāḳūt u zerden

[584] *Ke-enne’ş-şemse fī-cevfi’l-hilālī*: Hilalin ortasındaki güneş gibi.

Elin naḳş eylemiş barmaḳ çörekler
Ṭurur keffin yumup şekker börekler

Eli yufḳā durur gerçi raġīfüñ
Velīkin öte ucıdur ẓarīfüñ

Ḫoş-āb-ı sīb ü bih envāʿ-ı menḳūʿ
Kimi şīrīn kimi turş u maṭbūʿ

Şekerler kelle iken cān eritmiş
ʿAseller bu yolda ʿömrin çüritmiş

Fevākih ṣınfı ḫod olmazdı maʿdūd
Enār u ḫarbüze engūr u emrūd
[…]
Muḥaṣṣal cümle tertīb ile ḳondı
Ṣalā olındı b'ismi'l-lāh oḳındı

Murād olduḳca her biri yinildi
Ṭabaḳlar götrülüp şükri dinildi (Lāmiʿī, FŞ., s. 309-311)

Husrev bir gün ani bir kararla Şirin'i kasrında ziyaret etmek istemiştir. Bu haber Şirin'e ulaştığında Şirin Husrev'i karşılamak için hazırlıklara girişir. Kapıda elinde saçı tabaklarıyla cariyeler beklemeye başlar. Yollara değerli kumaşlar serilir. Kasrın etrafı gül suyu ile yıkanır ve müşg, ud ve anber ile tütsülenir:

Ḳodı ṭaş yüzde yüz zībā ḳaravaş
Ḳamusı Zühre-dīdār u ḳamerveş

Elinde her birinüñ bir ṭabaḳ pür
Zer ü yāḳūt u laʿl u ḳıymeti dür

Bir iki mīl meydān ḫūb u zībā
Döşendi aṭlas u nāsinc ü dībā

Gül-āb ile yöresin eyledi ter
Buḫūr itdürdi müşg ü ʿūd u ʿanber (Şeyḫī, HŞ., s. 210)

III. VII. 6. Yas

Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin mesnevilerinde kadınların hem sevdikleri kişilerin ölümü sebebiyle hem de konunun aşk olmasına bağlı olarak aşk yüzünden çekilen çileler, mutsuzluklar, umutsuzluklar, yalnızlık, gönül kırgınlıkları ve ayrılıklar sonucu yas tuttukları görülür. Bu nedenle yas ile ilgili örnekler "Ölüme

Bağlı Olan Yaslar" ve "Ölüme Bağlı Olmayan Yaslar" olmak üzere iki başlık altında değerlendirilmiştir.

Şairler yas tasvirlerinde yaşanan acının büyüklüğünü ve dayanılmazlığını vurgulamak amacıyla üzüntünün tezahürü biçimindeki davranış biçimlerini oldukça abartılı olarak ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra bu tasvirlerde yas sırasında uygulanan örf ve âdet hâline gelmiş davranış biçimlerinden de söz edilmiştir.

Mesnevilerden tespit ettiğimiz örneklerde yas tutan kadınların, ölüm haberini ilk duyduklarında günlerce baygın yattıkları, kendilerine geldiklerinde gece gündüz feryat edip ağladıkları, acıya katlanamadıkça yakalarını yırttıkları, yumruklarıyla dövündükleri, tırnaklarıyla yüzlerini yırttıkları, saçlarını yoldukları, sevdikleri kişi ölmeden önce son kez yapamadıkları şeyler için pişmanlık duyup ağladıkları, yine ölen kişinin iyiliklerini ve güzelliklerini anıp ağladıkları ve hatta bu acıya dayanamayacaklarını düşünüp intihara kalkıştıkları veya sevdiklerinin kabri başında can verdikleri görülür. Öte yandan yas merasimlerinde görülen siyah veya mavi renkli yas giysisi giyme (bk. s. 126 Yas Giysileri), baş açma, saç kesme, başa toprak saçma gibi âdetleri yerine getirdikleri de görülür.

Ölüme Bağlı Olan Yaslar:

Züleyha Aziz öldüğünde yas tutar. Ancak hem Aziz'in kaybı hem de Yusuf'un ayrılığının acısı birleşmiş derdi büsbütün artmıştır. Bu acılar onun kısa zamanda yaşlanmasına neden olmuştur:

ʿAzīz'üñ māteminden baġrı biryān
Firāḳ-ı Yūsuf ile çeşmi giryān

Ṣadef gibi burışdı rūy-ı zībā
Başında ḫāra döndi mūy-ı raʿnā

Belürdi ṣarṣarı baḥr-i belānuñ
Ruḫı ābını pür-çīn itdi anuñ

Felek farḳına rāh eylerdi āhı
Yaḳardı nār-ı āhı mihr ü māhı

Ġamından pīrlik oldı ḥavāle
Aġardı kāküli döndi hilāle

Ṣaçınuñ ẓulmeti hep nūra döndi
Miṣāl-i misk iken kāfūra döndi

Dönüp aḳ cāmeye ṣaçı ḳarası
Sefīd oldı aña mātem libāsı (Yaḥyā, YZ., s. 154)

Yıḳılmışdı imām üstine miḥrāb
Ḫarāb itmişdi bünyādın meger āb

Bu ṭāḳ-ı kec-nihād altında her dem
Ḳara geymiş ṭutardı çeşmi mātem

Dem-i şādīde ʿ işretde hemīşe
Siyeh-pūş olmaġ idi aña pīşe

Çün oldı mātem-i hicrān-ı dil-ber
Çıḳardı yas ṭonını ser-ā-ser

Görüp mātem günin giderdi yasın
Giyüben aġı çıḳardı ḳarasın (Kemāl, YZ., s. 236)

Züleyha en büyük yası Yusuf'un ölümü üzerine tutar. Hatta o kadar üzülür ki onun yokluğuna dayanamayıp mezarı başında can verir.

Züleyha'nın Yusuf'un ardından söylediklerine bakıldığında onu en çok üzen şeyin Yusuf'un dünyadan ebedi ayrılığının yanı sıra, onun ölümü sırasında yanında olamayışı ve öldüğünü duyduğunda da üç gün üç gece baygın yattığı için son bir kez göremeyişi olduğu görülüyor:

Çün Züleyḫā bu derdi eyledi gūş
Üç gün üç gice düşdi bī-dil ü hūş[585]

Dirdi dördinci gün ögin ṭurdı
Defʿ i ḫuddāma Yūsuf'ı ṣordı

Çoḳ aradı o cān u dil ḳūtın[586]
Bulmadı ne tenin ne tābūtın

Didiler çekme isteyüp anı renc
Ki ḳara ṭoprağa gömüldi o genc

Evvelā āh-ı derdnāk itdi
Yaḳasın ḥasret ile çāk itdi

[585] bī-dil ü hūş: dil ü bī-hūş M.
[586] dil: dil-i M.

Ṣubḥ-ı ṣādıḳ gibi o ʿāṣıḳ-ı pāk
Devr elinden yaḳasın eyledi çāk

Ol odı kim ṭutardı dilde nihān
İtdi ol çākden cihāna ʿıyān

Geh yaḳup ʿālemi o tābıyla
Gāh ġarḳ itdi eşki ābıyla
[…]
İlle yanduḳca cānınuñ düğüni
Depesinden çıḳar idi tütüni

Yāre urup hilāl ile bedre
Müşt ururdı helāk içün ṣadre
[...]
Ḥüsnine nāḫun eyle virdi ḫalel
Ṣanasın cān gözine düşdi sebel

İtdi nīlūferini nīl-i kebūd
Nūr iken virdi aña ẓulmet-i dūd

Güher-i çeşmini ʿaḳīḳ itdi
Çün ciger ḳanına ṭarīḳ itdi

Yaḳdı bu vech ile gülistānı
Yillere virdi sünbülistānı

Ḥüsni bāġında ḳomayup reyḥān
Başladı itmege bu resme fiġān

Ki ḳanı Yūsuf'uñ yüzi nūrı
Şemʿin andan yaḳar ola ḥūrī

Ḳanı ol serv-i nāz u ḫoş-bālā
Sāye oldı ola aña Ṭūbā

Ḳanı anuñ o tāze reyḥānı
Sünbül-i cennet ola ḥayrānı
[…]
Ḳanı ol şehd-i tāze şīrīn-leb
Şimdi kevṣerdür aña hem-meşreb

Ḳandadur ol ġazāl-i Kenʿānī
Cennet āhūsına ṣoruñ anı

Tā ḳıyāmet yiter bu ġuṣṣa baña
Baḳmadum bir naẓar o demde aña
[…]

Ṭolınurken ol āftāb gibi
Ayaġın öpmedim rikāb gibi
[...]
Ḳolumı yaṣduḳ itmedüm serine
Döşemedüm yüzümi pisterine

Ḫuşk olduḳca tāze ʿunnābı
Gözden aña aḳıtmadum ābı

İricek sīnesine zaḫm-ı dürüşt[587]
Āh kim söykemedi sīneme püşt

Taḫte-i sīnem üzre ben anı
Yumadum gözden aḳıdup ḳanı

Derd ile rişte olmış idi bu ten
Bunuñ ile dikerdüm aña kefen

Bile olaydı tā teniyle tenüm
Cānum anuñ ile niteki benüm

Gitdi gülzārına o bülbül-i rāz
İdeyin ben daḫi aña pervāz (Ḥamdī, YZ., s. 192-193)

Kemal Paşazade'de de Züleyha Yusuf'un ölümünü başkalarından duyar. Duyduğu anda kendini kaybeder, üç gün baygın yatar. Kendine geldiğinde yine aynı haberi duyunca daha kötü olur ve üç gün daha baygın yatar. Tekrar kendine gelir yine aynı gerçekle yüzleşince bir üç gün daha baygın yatar. Daha sonra aklını başına toplar ve yas tutar:

Bu sözi çünki gūş itdi Zelīḫā
Ṣanasın zehr nūş itdi Zelīḫā

Bu acı söz idince cānına kār
Ṭurımadı yıḳıldı ol serv-i gül-bār

Bıraġup sāye gibi kendüzini
Yire sebze gibi sürdi yüzini

Yatup ḳaldurmadı başını üç gün
Geçen bilmezdi gün midür yaḫod dün

Üçünci gün gelür çün kendüzine
Ṣorup ḥāli baḳar ḫalḳuñ yüzine

[587] dürüşt: dürüst M.

Yine āgāh olur çün ol ḫaberden
Beter olur bugün ḥāli beterden

Yatur üç günyine bī-ʿaḳl u medhūş
Gelür üç gün geçicek şemme-i hūş

Yine bu ḥāli eyler çünki maʿlūm
Yatur üç gün ne mevcūd u ne maʿdūm

Pes andan ṣoñra ʿaḳlın eyledi cemʿ
Gözi yaşlu vü baġrı başlu çün şemʿ

Ruḫı şemʿini yārüñ yād ḳıldı
Birez ol od ile yandı yaḳıldı

Cemāli gülşenin çün yād eyler
Birez bülbül gibi feryād eyler

Boyı servini egüp ol semen-ber
Birez ḳumrī bigi zārīlıġ eyler (Kemāl, YZ., s. 245)

Yahya Züleyha'nın Yusuf'un ölümü üzerine tuttuğu yas şöyle anlatır:

Aña söylendi bu göynükli aḫbār
Mecāli ḳalmadı kim ide reftār

Bıraḳdı sāyeveş kendüyi nā-gāh
ʿAḳılsuz yatdı yirde üç gün ol māh

Çü dördünci gün oldı ṭurdı yirden
Yaḳasın yırtup āh itdi cigerden

Baḳındı Yūsuf'ın yanında ṣandı
Çerāġ-ı bezm-i cānın zinde ṣandı

Ne gördi gördi ḳalmış ḳalmış ferd ü tenhā
Ne ʿaḳlı var ne ol yār-ı dil-ārā

Beḳāya āḫiret sulṭānı gitmiş
Ḳomış dünyā-yı dūnı rıḫlet itmiş

Eliyle yüzini çāk eyledi ol
Ola tā yaşınuñ ırmaġına yol

Dögündi sīnesine urdı ṭaşı
O ṭaşı laʿl iderdi ḳanlu yaşı (Yaḥyā, YZ., s. 178)

Hamdî, Kemal Paşazade ve Yahya'nın mesnevilerinde Yusuf Züleyha'dan önce öldüğü için onun ölüm acısına dayanamayan Züleyha, bir süre yas tuttuktan sonra Yusuf'un mezarına gider ve orada can verir. (bk. s. 393 Ölüm)

Husrev ü Şirin mesnevilerinde Şirin, kocası Husrev'in ölümü üzerine yas tutar. Şirin Husrev'le evlendikten sonra Husrev önceki eşinden olan oğlu Şiruye tarafından bir gece hançerlenerek öldürülmüştür. Şirin sabah yanında Husrev'i ölmüş görünce büyük bir üzüntüye boğulur. Bir süre yas tuttuktan sonra bu acıya dayanamadığı için Husrev'in mezarı başında canına kıyar.

Celilî'den alınan aşağıdaki parçada Şirin'in nasıl yas tuttuğu anlatılırken, yas âdetlerinden olan saç kesme âdetinden de söz edilmiştir:

Bu ḥāletden olup āgāh Şīrīn
Çeker dilden sürūd-ı āh Şīrīn

Girībān pāre idüp eyledi āh
Didi derdā dirīġā vāy veyl āh

Aḳıtdı nergis-i sīr-āb jāle
Gül-i nesrīn semenden oldı lāle

Olup sünbülleri ġamdan siyeh-pūş
Palās-ı mātemi ṣalmışdı ber-dūş

İdüp bülbül gibi feryād u nāle
Gül üstine aḳıtdı ḫūn-ı lāle
[…]
Ḳabā-yı aṭlas-ı sebzi idüp çāk
Dökerdi sebze gibi üstine ḫāk

Ṣanavber gibi dil ṣad-pāre ḳıldı
Gül-i ter bigi yüzin yāre ḳıldı
[…]
Sirişki sīm oldı çihresi zer
Ṣadef gibi gözi pür-lüʾlüʾ-i ter
[…]
Sürüp ḫurşīd bigi ḫāke çihre
İderdi āhına āheng Zühre

Çü kesdi ʿanberīn-gīsū-yı pür-ḫam
Olur ʿömr-i dırāzı ʿālemüñ kem

Zenaḫdānını nāḫun ḳıldı pür-ḫūn
K'ide tābūta zīnet sīb-i gül-gūn

[…]
Siyeh bādām ile ḳılmaġa tezyīn
Gözin sürerdi geh tābūta Şīrīn

Müzeyyen ḳılmaġa gül-berg-i terden
Yüzin ururdı geh sūz-ı cigerden
[…]
İrişüp ḳabrine ġamgīn ü maḥzūn
İderler genc gibi ḫāke medfūn

Didi Şīrīn idüp feryād u zārī
Gözüm bir daḫı görsün rūy-ı yāri

Kefen açup yüzine oldı ḥayrān
İdüp ol ārzū-yı cānı seyrān

Didi ey dürc-i dürr-i nāb n'olduñ
Ki düşüp ḫākde nā-yāb olduñ
[…]
Seni ey gül-ʿiẕār-ı serv-i bālā
Nice ḳoyam bu zindān içre tenhā

Senüñle ḫoş görürdüm bu cihānı
N'idem ey ʿömr sensüz zindegānī

Birez mātem idüp feryād ḳıldı
Yolup kāküllerin ber-bād ḳıldı

Meger ol āftāb-ı sāye-perver
Götürmişdi kemer-bendinde ḫançer
[…]
Urup pehlūsını çāk itdi Şīrīn
Düşüp cān virdi yāri üzre miskīn
[…]
İdüp derd-i derūndan āh u zārī
İderler bir yire defn iki yāri (Celīlī, HŞ, s. 253-256)

Rıdvan'ın *Husrev ü Şirin*'inde de Husrev'in ölümü Celilî'de anlatıldığı gibi gerçekleşmiştir. Burada da yasa boğulan Şirin hemen Husrev'in cenaze töreni için hazırlıklara başlar. Bu sırada Celilî'de anlatılanlardan farklı olarak kendisi de gelin gibi süslenerek Husrev'in mezarı başında ölmeye hazırlanır. Onu bu hâlde görenler şaşırırlar ve Husrev'in ölümüne üzülmediğini sanırlar. Husrev'in cenazesi görkemli bir törenle mezara götürülür. Şirin Husrev toprağa konduktan sonra türbeye varır, hançeriyle kendini öldürür. İkisi sevgili aynı mezara konulurlar:

Nigārīn-i şeker-leb zār u giryān
Hazīn āvāz ile eylerdi efġān

Dir idi ḳanı Pervīz-i yegāne
Ḳanı bezm ü neşāṭ-ı ḫusrevāne

Ḳanı şāhān-ı ʿālem pādişāhı
Ḳanı ol şehlerüñ püşt ü penāhı

Ḳanı rūy-ı zemīnüñ şehryārı
Ḳanı Cemşīd ü Kisrā yādgārı

Geh olur ḫusrev-i dünyā dinürdi
Gehī Pervīz ü geh Kisrā dinürdi

Eyā devrān-ı merdüm-ḫˇār u ḫūn-rīz
Niçün Pervīz'e ḳıyduñ ḳanı Pervīz

Niçün raḥm itmedüñ āḫir baña sen
Gülünc itdüñ beni düşmenlere sen

Dirīġā ol ḳad-i bālā dirīġā
Dirīġā ol ruḫ-ı zībā dirīġā

Ḳanı şekker-dehān u pür-tebessüm
Niçün bu pisteler itmez tekellüm

Ġulāmān u kenīzān ser-küşāde
Bularuñla gider Şīrīn piyāde
[...]
Çeküp nergislerine şāh sürme
Hilāl ebrūsına urmışdı vesme

ʿArūsāne düzinmiş ol nigārīn
Ḥınāyile eli ayaġı rengīn

Ḳulaġına ṭaḳınmış niçe ḥalḳa
Ser-i zülfin düzetmiş ḥalḳa ḥalḳa

Ḥarīr-i surḫı egninde çü ḫurşīd
Perend-i zer serinde hem çü Nāhīd

Giderdi mehd-i şāh ardınca ser-mest
Özin bilmezdi yoḳ mıydı ya ḫod hest

Giderdi sūr ile Şīrīn şehāne
Düşürmişdi cihān ḫalḳın gümāne

Ḳamu dirlerdi kim yā Rab bu Şīrīn
Şeh-i devrān içün olmadı ġamgīn
[...]
Bu ḥāl ile gidüp ḫalḳ içre Şīrīn
İrişdi günbed-i şāha nigārīn
[...]
Çü girdi günbede yār-i vefādār
Görüp ḫalḳı ḳapusın yapdı nā-çār

Şehüñ yolında virmege serini
Ele aldı yüridi ḫançerini

Şehüñ zaḫmın açup yüzin urdı
Nigārīn de o yire ḫançer urdı
[…]
Şehen-şāhı nigār idüp der-āġūş
Yüzin sürdi yüzine dūş-ber-dūş

Bülend āvāz ile āh itdi bī-dād
Yitişdürdi cihān ḫalḳına feryād

Zihī Şīrīn ki şīrīn virdi cānı
Ḳodı ʿālemde bir nām u nişānı

Çü bu acılara döymedi Şīrīn
Niṯār itdi eliyle cān-ı şīrīn (Rıḍvān, HŞ. s. 528)

Husrev öldüğünde kadın erkek herkes yas tutmuştur. Cenaze töreni sırasında erkek hizmetçilerle birlikte cariyelerin başlarını açıp kara çullar giydikleri ifade ediliyor:

Açupdı baş ḳaravaşlar u ḳullar
Ḳamu geymişler idi ḳara çullar (Faḫrī, HŞ., s. 480)

Şirin'in Husrev'in ani ölümü karşısında yaşadığı acı ve bu acıya dayanamadığı için kendini öldürmesi Kutb, Fahrî ve Âzerî'nin mesnevilerinde de Rıdvan'da olduğu gibi anlatılmıştır.[588]

Ferhad u Şirin mesnevilerinde Şirin'in sevgilisi Ferhad olduğu için Ferhad'ın Husrev'in hilesi ile hazin bir şekilde öldüğünü duyan Şirin yasa boğulur. Hatta onun yokluğuna dayanamaz ve kendini öldürmeye kalkışır. Ancak Mehin Banu etrafına gözcüler koyduğu için başaramaz. Şirin'in Ferhad'ın ölümü üzerine nasıl yas tuttuğunu Nevaî şöyle anlatır:

[588] bk. Ḳuṭb, HŞ., s. 446-449; Faḫrī, HŞ., s. 478-481; Āẕerī, HŞ., yk. 56a-58a.

İtip miñ zaḫm cism-i derdnākin
Tilep elbette ḳılmaḳ öz helākin

Niçe ḳatle tilep zehr-i nihānī
İçe almay çü il fehm eylep anı

Küyerge eylep āteşgeh sarı meyl
Müyesser bolmayın çün añlaban ḫayl

Ḳoyup Bānū kiçe kündüz nigehbān
Anıñ dik kim büt etrāfıda ruhbān

Bolup ʿāciz ol aynı asramaḳdın
Ḫayālin laḥẓa laḥẓa añlamaḳdın

Perī andaḳ bolup dīvāne peyvend
Ki cismidin üzüp tiş birle pür-kend

Dem-ā-dem nāle vü ġavġāsı tınmay
Pey-ā-pey āh u vāveylāsı tınmay

Diben Ferhād u tartıp eyle feryād
Ki tartıp hecridin feryād-ı Ferhād

Gehī ġurbetde ḥāl-i zārın aytıp
Eʿādī mekridin āzārın aytıp

Gehī taʿrīf idüp ḥüsn-i cemālin
Veḳār u hūş u ferheng ü kemālin

Gehī dip zār u nevmīd ölmegidin
Çikip hicrān-ı cāvid ölmegidin

Gehī ḳoşmaḳda maẓlūmum dip anı
Esīr ü zār u maḥrūmum dip anı

Ḫayāli birle tün ü kün maḳāli
Maḳāli birle ay u yıl ḫayāli (Nevāʾī, FŞ., s. 464-465)

Lamiî Şirin'in yasını anlatırken saçlarını kestiğinden söz eder:

Ḫuşūsā ol ruḫı gül ḳaddi şimşād
İdüp bülbül gibi her laḥẓa feryād

Sehī servini çenber eyledi derd
Güli oldı elemden lāle-i zerd

Cemāli bedrine irüp tekeddür
Şeb-i zülfi gibi buldı tekessür

Diyār-ı Rūm'ı çīn itdi ġam ile
Ṣaçı müşgini yoldı mātem ile

Yıḳıldı çeşmi üzre ḳaşı ṭāḳı
Ġam-ābād oldı ḥüsninüñ revāḳı

Lebinüñ rengi oldı keh-rübā reng
Ruḫı āyīnesi mihr-i semā reng

Gülinüñ yile vardı ferr ü ābı
Mukaḥḥal nergisinüñ gitdi ḫˇābı

Kesüp zülfini dirdi ʿömr-i nā-ḫoş
Ḳışalmaḳ yigdür olmaḳdan müşevveş

Mehinde ḍarb-ı ġamdan nīl olup ḫūn
Bulutda yaraşur dirdi ḳara gün

Ṣaçup eşkin ḳılurdı nāle her şeb
Ḳıyāmetdür dökilsün dirdi kevkeb

Añup aġlardı ḥāl-i zārın anuñ
Belā vü miḥnet ü āzārın anuñ

Gehī taʿrīf idüp ḥüsn ü cemālin
Vaḳār u hūş u ferheng ü kemālin

Gehī iderdi maẓlūmum diyüp āh
Esīr ü zār u maḥrūmum diyüp āh (Lāmiʿī, FŞ., s. 399)

Ferhad'ın Husrev'in düşmanlığı yüzünden hile ile öldürüldüğünü öğrenen Banu da Ferhad'ı çok sevdiği için ardından büyük bir yas tutar:

Olup bu iş daḫı Bānū'ya maʿlūm
Ki niçe virdi cān Ferhād-ı maẓlūm

Dili ḳan ṭolmış idi aġlamaḳdan
Nitekim ḥoḳḳa-i gerdūn şafaḳdan

ʿAnālarla añup anuñ cezāsın
Analar gibi ṭutmışdı ʿazāsın (Lāmiʿī, FŞ., s. 399)

Husrev ü Şirin mesnevilerinde Şirin'in sevgilisi Husrev'dir. Ancak Ferhad da Şirin'in âşığıdır. Şirin kendisini seven Ferhad'ı insan olarak sevip değer verdiği için ölümü üzerine yas tutmuştur. Hatta ona duyduğu vefa yüzünden çok paralar harcayarak büyük bir mezar yaptırır:

İşitdüginde Şīrīn oldı ġamgīn
Didi ḥayfā zihī Ferhād-ı miskīn

Bu āzād içün ol serv itdi āhı
Çoġ aġladı niteki ebr-i bahārī

İrürdi güllere zaḫmı semenden
Ki bir bülbül kem oldı bu çemenden

Yoġ idi çünki göñlinde riyāsı
Gelüp ṭopraġı üzre ṭutdı yası

Pes ol ṭopraḳda dökdi genc ü māli
Buyurdı yapdılar bir ḳubbe ʿālī (Şeyḫī, HŞ., s. 186)

Çü Ferhād acısın gūş itdi Şīrīn
Revān itdi gözinden eşk-i Pervīn

Ḳara geydi ṣaçı bigi ṭutup yas
Göñül āyīnesine irdi çoḳ pās
[…]
Ölüsi defn olınmadan irişdi
Şehīd-i ʿaşḳına vardı yitişdi

Gül-āb ile ten-i pākin yudurdı
Hezār iʿzāz ile ḳabre ḳodurdı

Ṣaġu ṣaġup didi ḫayfā ġarībe
ʿAceb ẓulm itdiler bu ʿandelībe

Ne gülzāra ne bāġa girmiş idi
Ne ter mīve ne güller dirmiş idi

Ḥaḳīḳīyidi ʿaşḳı ḳavli ṣādıḳ
Yaraşurdı aña dirlerse ʿāşıḳ

Sözi ṭoġrıyidi işi yolı pāk
Şarāb-ı ʿaşḳ ile mest idi bī-bāk

Severdi göñülden çün ṭoġru yārin
Getürdüp ḳabrini düzdi mezārın

Düzetdürdi maḳāmın bī-çirā çūn
Binā itdürdi bir künbed çü gerdūn (Rıḍvān, HŞ. s. 395-396)

Celilî'de Şirin'in kendisine âşık olan Ferhad'ın ölümüne yas tutup, mezar yaptırmasının yanı sıra onun bu vefalı davranışının mezar taşına yazıldığından söz edilir:

Çü Şīrīn oldı bu mātemden āgāh
Ki Ferhād içdi cām-ı merg nā-gāh

İdüp sünbüllerin gül üzre derhem
Varup ṭopraġı üzre ṭutdı mātem
[…]
Birez mātem ṭutup yād itdi yārın
Buyurdı yapdılar ḫāk-i mezārın

Çü ḫāk itdi hevā-yı ḳadd-i ʿarʿar
Dikerler ḳabri üzre mīl-i mermer

Çü ḥasret gitdi zülf-i müşg-i nāba
Yazarlar levḥ-i ḳabrine kitābe

Çü mātem ṭutdı Şīrīn-i vefā-kīş
İşidüp oldı Ḫusrev zār u dil-rīş (Celīlī, HŞ, s. 231-233)

Şeyhî ve Celilî Şirin'in Mehin Banu öldüğünde yas tutmasını şöyle anlatırlar:

Mehīn Bānū mehine irdi çün selḫ
Cihān Şīrīn'e şūr olmış idi telḫ

Iraḫ yārından u ayru anadan
Buñaldı ḥasret ü derd ü ʿanādan

Döker nergisleri ol resme seyl-āb
Ki nīlūfer bigi ġarḳ eyledi āb

Yaşını ḳıldı ḳanı erġavānī
Gülini itdi āhı zaʿferānī

Birez gün k'itdi zārī eyledi yas
Göñüller gözgüsin ṭutmış idi pās (Şeyḫī, HŞ., s. 149)

Birez müddet ki Şīrīn mātem itdi
Gül üzre sünbülini derhem itdi

Yoġ iken ṣabrı derd-i hecr-i yāre
İrer göñline yāre üzre yāre

İrişdi ġuṣṣadan derd üstine derd
Ġubār-ı hecrden gerd üstine gerd (Celīlī, HŞ., s. 199-200)

Ölüme Bağlı Olmayan Yaslar:

Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin mesnevilerinde yukarıda sözünü ettiğimiz ölüm dışındaki sebeplerle tutulan yaslar Züleyha ile Şirin'in sevgililerinden ayrı düştüklerinde ayrılık acısı ile tuttukları yaslardır. Bir de Mehin Banu'nun Şirin'in gizlice Medayin'e kaçmasından sonra tuttuğu yas ile ilgili örnekler burada değerlendirilmiştir:

Züleyha sevgiliyi ikinci kez rüyasında görmüş ve onun kim olduğunu sormuştur. Sevgili kim olduğunu açıkça söylememiş aşkında sadık ise namusuyla kendisini beklemesini, belki bir gün kavuşabileceklerini söylemiş ve kaybolmuştur. Uyandığında sevgilinin bu cevabıyla üzüntüden hasta düşen Züleyha şöyle yas tutar:

Eyle cūş itdi āh-ı ṣubḥ-efrūz
Āh odından ṭutuşdı ḫırmen-i rūz

Geh urur ruḫlarını kef gibi
Geh döger sīnesini def gibi

Geh bu ḳavli didi ṣadālar ile
Ney gibi perdede nevālar ile

Hem-zebānın ḫayāl-i yār itdi
Dilden aña şeker niṣār itdi

Ṣabrum libāsını yine ṣad-pāre eyledüñ
Tīr-i ġamuñla baġrumı pür-yāre eyledüñ[589]

Ṣalduñ dilüme zülf-i perīşān ḫayālüñi[590]
Kūy-ı ḥużūrdan beni āvāre eyledüñ[591]

Ben çāre bulmaḳ ister idüm ḫaste göñlüme
Derdüñle sen beni daḫi bī-çāre eyledüñ

Dil ḥücresinde yaḳalu şemʿ-i ḫayālüñi
Pervāne göñlümüñ hevesin nāre eyledüñ

Ey gül hevāña düşelü ben bülbül-i ġarīb
Yirümi ḫār u mesnedümi ḫāre eyledüñ

[589] pür-yāre: pür-yara M.
[590] ḫayālüñi: ḫayālini M.
[591] Kūy-ı: Gū-yi M.

Bunı diyüp ḳılurdı nāleleri
Ḳana ġarḳ olmış idi lāleleri

Gül gibi çāk idüp girībānın
Ġarḳ-ı ḫūn itdi pāk dāmānın

Her kişi kim geleydi aña yaḳın[592]
Çāk iderdi anuñ ṭonın da hemīn (Ḥamdī, YZ., s. 84)

Züleyha, Yusuf aşkına karşılık vermediği, vuslat için her ne yaptıysa yüz çevirdiği için derin bir üzüntüye boğulmuş, kendini bırakmış, süslenmeyi bırakmış, saçını başını yolmaya, ağlayıp inlemeye başlamıştır. Hatta bu üzüntüden karalar giymiş matem tutmaktadır:

Çün vefā bulımadı dil-berden
Ḥüsnini yudı zeyn ü zīverden

Şāne yirine mūy-ı ḫoş-būya
Pençe urup yolardı bā-mūya

Zīnet itmek deminde kendüzine
Gözgü yirine ḳordı yüz dizine

Ruḫlarına ḳızılca yirine hem
Gözlerinden aḳardı her dem dem

Reng-i rūyın idelü ġam tārāc
Ḳalmadı iḫtiyāc-ı isfīdāc

ʿĀşıḳuñ sürmesi odur ey yār
Ḫāke sürmekden ola gözleri tār

Ṭoġmadı çün yüzine mihr-i nigār
Ġuṣṣadan ḳara geydi çün şeb-i tār

Vaḳt-i ḥammām olsa ol ġamnāk
Ṣu yirine ḳoyardı başına ḫāk (Ḥamdī, YZ., s. 121)

Züleyha Yusuf'u haksız yere zindana hapsettirdikten sonra onun ayrılığına dayanamaz. Günleri ağlayıp inleyerek, dövünerek ve Yusuf'un eşyalarına bakıp üzülerek geçer. Züleyha onun yokluğunda matem tutmaktadır:

Çün Züleyḫā belā-yı ġayret ile
Yārdan ayru düşdi ġaflet ile

[592] yaḳın: yaḳīn M.

Ḫānesin ḫālī gördi Yūsuf’dan
Ṭoldı ḳalbi ġam-ı teʾessüfden
[…]
Gördi gülzārı gülsüz ol bülbül
Yaḳasın çāk itdi niteki gül

Ne yaḳa sīnesini eyledi çāk[593]
Sünbülin yoldı ḳoydı yirine ḫāk

Gül-i ruḫsārı ġarḳ-ı ḫūn itdi
Sīmi ḍarb ile laʿl-gūn itdi

Geh dizini dögerdi geh yüzini
Geh düşüp yitürürdi kendüzini

Döginür yār ile geçen dem içün
Tā kebūd ola rengi mātem içün
[…]
Her nede bulsa būy-ı dildārı
Ḳoḳup eylerdi āh ile zārī

Yād itdükce Yūsuf’uñ bedenin
Ele alurdı tāze pīrehenin

Būyı ḫoş-būy idüp dimāġın anuñ
Sākin eylerdi şevḳ-ı dāġın anuñ

Geh girībānına sürerdi gözin
Çāk iderdi yaḳası gibi yüzin
[…]
Geh yiñine yüzin sürüp miskīn
Dir idi ḳanı sāʿid-i sīmīn

Dir idi dāmenin öpüp ey vāy
Ḳanı yüz sürdügüñ mübārek pāy

Ḫālī görüp muraṣṣaʿ efserini
Üstine ṣaçdı eşki gevherini
[...]
Getürürdi miyāna geh kemerin
Yād iderdi miyān-ı sīm-berin

Çünki zer-keş ḳabāsın açar idi
Güher-i eşki ṣaçu ṣaçar idi

[593] yaḳa sīnesini: yaḳasına sīni M.

Dir idi ḳanı o serv-i dībā-pūş
Ki iderdüñ sen anı ḫoş-āġūş

Gāh naʿleynine sürüp gözini
Pāyı yirine ḳordı gül yüzini
[…]
Yārın añup bu resme ol pür-ġam
İtdi her nesnesine yüz mātem (Ḥamdī, YZ., s.153-154)

Elinden çıḳdı çün kim ḥüsn-i Yūsuf
Gülistānını ṣoldurdı teʾessüf
[...]
Güneş yüzi ıraġ oldı gözinden
Gicesin seçmez oldı gündüzinden

Yaḳasın çāk iderdi dest-i miḥnet
Gülin nemnāk iderdi eşk-i ḥasret

Ṭaralduġınca ġamdan cānı ġamnāk
Yaḳa n'olur ḳılurdı sīnesin çāk
[...]
Çü gül yüzini yırtardı semenvār
Gözi yaşından olurdı semen-bār

Gehī sünbül gibi ṣaçın yolardı
Ki müşg-i Çīn'le dāmānı ṭolardı

ʿAlemler ḳaldururdı dūd-ı āhı
Görüp heybet olurdı ġam siyāhı
[...]
Ṭutardı hecr-i dil-ber mātemini
Yiñiler dem-be-dem eski ġamını

Şu deñlü kim urup yüzin dögerdi
Benefşe gibi gül yüzi gögerdi
[...]
Elin ḳalduruban urur dizine
Virürdi aġu diller kendüzine

Dir idi sen saña itdüñ ne çāre
Yüregüñ kendü tīġuñ itdi yāre
[...]
Ṭurup gezdügi yirleri gezerdi
Ne yire kim ayaḳ başmış sezerdi

Urup yüzin ḳoḫulardı ṭozını
Seg-i ṣayyādveş āhū izini

Ṣalardı egnine ḥasret pelāsın
Alurdı öñine yāri libāsın

Getürüp ol gül-endāmın ḫayāle
Ḳabāsını ḳucar eylerdi nāle (Kemāl, YZ., s. 211-213)

Yusuf zindanda iken Züleyha'nın ayrılık acısı ile yas tutması Hamdî ve Kemal Paşazade olduğu gibi Yahya'da da anlatılmıştır. [594]

Şirin Husrev'in cinsel tacizine maruz kaldığında ona kızmış ve önce tacını ve tahtını kurtarmasını, kendisi gibi bir güçsüze erkeklik taslamamasını söylemiştir. Bunun üzerine Husrev gücenerek Şirin'e veda edip Rum'a gitmiştir. Husrev'in gitmesine sebep olduğu için yaptığından pişman olan Şirin'in yaşadığı pişmanlık ve ayrılık acısı ile yasa bürünmesi şöyle anlatılmıştır:

Ki çün Ḫusrev'den ayru düşdi Şīrīn
İderdi kendüye şūr ile nefrīn

Gehī gögsin dögerdi geh yüzini
Melāmet eyler idi kendüzini

Ḳoyun bigi ki yiye zaḫm-ı ḳaṣṣāb
El ayaḳ ṭalbınur içi ṭolu tāb

Heves yili tozıtdı ḫırmenini
Hevā odı ṣuya ṣaldı tenini

Ḳılur kirpiklerini rişte-i dür
İder dürden yiñin ü etegin pür

Gehī sūsen bigi olurdı ġamnāk
Ḳılurdı ġonca bigi geh ṭonın çāk

Sögüt yapraġı bigi serv-i lerzān
Yolınup sünbüli müşg olmış erzān

Semenlerle ḳoparur berg-i lāle
Güle funduḳların ḳılmış ḥavāle

Meger cüllāb düzmege şekerden
Aḳıdur gül ṣuyın bādām-ı terden

Anın nergisleri ḳalurdı bī-ḫˇāb
K'ider her dün gülistānını sīr-āb

[594] bk. Yaḥyā, YZ., s. 144-146;

Bahār iken laṭīf ü tāze vü ter
Ḫazān yapraġı mānendinde ditrer

Tenine reşk iderken çeşme-i nūr
Eridi geçdi ṣan kim ṣuda kāfūr

Mükemmel bedr iken döndi hilāle
Şebīh oldı sehī serv ḫilāle

Dir idi göñline kim ey sitemkār
Kim ider kendüye bundan beter kār

Göñül maḳṣūdını çıḳarduñ elden
Yaşuñ dök k'el ayaḳ ḳaldı ʿamelden

Ayaġuñ batmış iken gizlü gence
Çeküp ḳaçduñ yiridür çek şikence

Elüñ irişmiş iken āsmāna
Yire düşdüñ yüzüñ ur āstāna

Çerāġı kim virürdi yüzüñe nūr
Yile virdüñ çek imdi cevr-i deycūr

Ḳarañulıḳda bulduñ āb-ı ḥayvān
Çü içmedüñ gözüñden oldı pinhān

Bu odlardan ḳılursañ dehri pür-dūd
Peşīmānlıḳ ziyāna eylemez sūd

Ḳatı göñlüñ getürdi başuña yas
Döy imdi bu güne baġruña ṭaş bas (Şeyḫī, HŞ., s. 145)

Şirin'in bu acıyla söylediği gazelde ayrılık acısını nasıl yaşadığı şöyle anlatılmış:

Ḫāṣılısın ʿömrümüñ ḳaçma becid ʿömrüm bigi
Sensüz olan ʿömrden bi'llāh ne ḥāṣıl gitme gel

Sen yaşum bigi gidelden gitdi nūrı çeşmümüñ
Vaḳtidür merdümligüñ bir dem kerem ḳıl gitme gel

Göller itdi yolları āb-ı revānından gözüm
Gülsin ey serv-i revān ṣoldurmasun gil gitme gel

Ay yüzüñüñ ayrulıġı günlerüm dün eyledi
Dün ise kim bir demidür baña biñ yıl gitme gel (Şeyḫī, HŞ., s. 145-146)

Şirin'in Husrev'in Rum'a gidişinden sonra ayrılık acısı ile yas tutması Kutb ve Fahrî'de de anlatılmıştır. [595]

Şirin'i çocuğu gibi çok seven Mehin Banu, Şirin'in Husrev'i görebilmek için ava çıkma bahanesiyle evden kaçıp Husrev'in memleketi Medayin'e kaçması sonucu yasa bürünür. Tacını ve tahtı bırakır, ah edip dövünür, yüzünü yırtar, üstünü başını parçalar ve başına toprak koyar. Bu üzüntüyle birlikte bahtına lanet eder, kardeşinin (Şirin'in annesi) yası da tazelenir ve ağıtlar yakmaya başlar:

Mehīn Bānū olıcaḳ bu işden āgāh
Boyandı āhı ile ḳaṣr u dergāh

Bıraḳdı tācın u taḫtından indi
Yüzin yırtup urındı vü dögindi

Döşendi gil oturdı ḫˇār u ġamnāk
Ṭonın çāk itdi ḳoydı başına ḫāk

Ḳara baḫtına ḳarandı ilendi
Girü ḳardaşı yası tāzelendi

Didi ṣaġu ṣaġup ey māh-ı pür-nūr
Yavuz göz mi ırdı sen günden beni dūr

Gül idüñ göñlüm idi bāġ u rāġuñ
Ne bilem ḳanḳı dikendür ṭuraġuñ

Cüvān bir serv idüñ cānum çemengāh
Ne yil aldı vü ḳandadur vaṭangāh

Dür idüñ şevḳuñ ile dürc-i cān pür
Yavı ḳıldum ʿaceb kim bulısardur

Meh idüñ mihrüñ ile göñlüm aydın
Kime olduñ ʿaceb çeşm-i cihān-bīn

Bu otlaḳdan yayınduñ ey ġazāle
Ne bilem ḳanḳı şīr oldı ḥavāle

Bizi ḳan yaş bigi gözden bıraḳduñ
ʿAceb zülfüñ kimüñ boynına ṭaḳduñ

Ṭurur ılduzlaruñ ey meh müheyyā
Güneş misin gönildüñ böyle tenhā

[595] bk. Ḳuṭb, HŞ., s. 289-292; Faḫrī, HŞ., s. 372-373

Tenüñi incidürdi şerb ü dībā
Döye mi bunca rence ol cism-i zībā

Giceden ṣubḥ olınca ḳıldı zārī
Deñizler dökdi gözinüñ bıñarı (Şeyḫī, HŞ., s. 58-59)

Banu'nun Şirin'in kayboluşu üzerine tuttuğu yas Kutb, Fahrî ve Celilî'nin *Husrev ü Şirin*'lerinde de anlatılmıştır.[596]

III. VII. 7. Olağanüstü Güçler (Peri, Dev, Cin)e İnanma

Züleyha'daki aşkın etkisiyle görülen değişiklikleri cariyeleri dev ve peri gibi olağanüstü güçlerin etkisine bağlarlar. Hamdî'de Züleyha'nın eşsiz güzelliğine âşık olan bir devin, Kemal Paşazade'de bir perinin ona bir hile yapmış olabileceğini düşünürler:

Didi baʿżı perī cemāline dīv
ʿĀşıḳ olup ʿaceb mi eylese rīv (Ḥamdī, YZ., s. 80)

Kimi eydür ki bu fiʿl-i perīdür
Dimezven ben bu kār-ı serserīdür

Perī gördi bunı dīvāne oldı
Ḫayāli gencine vīrāne oldı

Çü gördi olmadı kendüye hem-reng
Bunı bu resme ḳıldı vālih ü deng (Kemāl, YZ., s. 60)

Züleyha'nın aşkın etkisiyle sararıp solduğunu gören dayesi, onun derdine derman olmak ister. Ancak Züleyha'nın rüyasında gördüğü bir hayale âşık olduğunu ve derdinin bu hayalin aşkından kaynaklandığını öğrendiğinde, ona bu aşktan vazgeçmesi için öğütler verir. Dayenin söylediği sözler arasında Züleyha'nın âşık olmasının dev işi olduğu, devin işinin hile olduğu, insanlara insan gibi görünüp aldattığı yolundaki düşünceleri olağanüstü varlıklara duyulan inançlara örnek teşkil etmektedir:

Didi evvel bu dīv kārıdur
Dīve uyma ki rīv kārıdur

Görinür ādeme cemāl ile
Ṣayd ider anı sekr ü āl ile[597] (Ḥamdī, YZ., s. 81-82)

[596] bk. Ḳuṭb, HŞ., s. 226-227; Faḫrī, HŞ., s. ; Celīlī, HŞ, s. 153-154
[597] āl: al M.

Şirin Husrev'in resmini ilk gördüğünde hayranlıktan aklı başından gitmiştir. Onun bu şaşkınlığını gören cariyeler resmi yırtıp Şirin'den saklarlar ve bunun cin ve dev işi olduğunu söyleyerek oradan uzaklaşırlar:

Didiler istedükde cinnī vü dīv
Anı gösterdi gizledi ḳılup rīv

Perī yurdı imiş bundan ḳaçalum
Göçelüm öte ṣaḥrāya geçelüm (Şeyḫī, HŞ., s. 45)

Perī aldı didiler biz irince
Naẓardan ġāyib oldı göz irince (Celīlī, HŞ., s. 140)

Bu ḳızlar gördiler k'iş başdan aşdı
Bu ṣūret ʿaşḳınuñ deryāsı ṭaşdı

Giderdiler hemān ol demde anı
Daḫı fāş itmediler ol nihānı

Uyanup istedükde didiler dīv
Bize siḥr eyleyüp ḳılmış imiş rīv

Bize ġālib bu kim efsūn iderdi
Getürüp gösterüp gine giderdi

Didiler cinnī yurdıymış bu gülzār
Maḳām-ı dīv imiş bu cāy-ı pür-kār

Bu yurtdan bārumuz cümle irelüm
Geçüp bir gülşene daḫı varalum (Rıḍvān, HŞ. s. 262)

Şirin Medayin'e giderken pınarda yıkandığı sırada Husrev'in kendisini izlediğini fark edince hemen oradan kaçar. Kaçarken kötü gözlerden devlerden korktuğu, hatta devin gizlice önüne çıkacağını düşündüğü için atını hızla sürerek kaçıp kurtulmak ister:

Öñinden yuvınur yiter diyü dīv
Ḳaçup ḳurtulmaġa ider idi rīv (Şeyḫī, HŞ., s. 66-67)

III. VII. 8. Nazara ve Dil Değmesine İnanma

"Sözlükte bakmak, görmek; düşünmek anlamındaki nazar kelimesi Türkçe'de 'beğenilen bir şeye kıskançlıkla bakmak ve zarar verecek şekilde onu etkilemek' mânasında nazar etmek (göz değmek), Arapça'da ise nazra (isâbetü'l-ayn) şeklinde

kullanılır.[598]Boratav'a göre nazar, "Kimi insanların bakışlarındaki zararlı güç ve bu nitelikleriyle bir kişiye, bir hayvana ya da bir nesneye bakmakla canlı üzerinde hastalık, sakatlık, ölüm; nesne üzerinde sakatlanma, kırılma gibi olumsuz bir etkinin meydana gelmesi"dir.[599] "Âfet-i aynü'l-kemâl, nazra-i aynü'l-kemâl, isabet-i ayn, isabet-i nazar, çeşm-zahm"[600] tabirleri de nazar değmek (göz değmek) anlamındadır.

"Zihnin ve ruhun dünyaya açılan penceresi olarak görülen gözün salt kötü etkiye sahip bulunduğu şeklindeki kadîm inanıştan hareketle eski toplumlarda kıskançlığın zarar verici etkisinin göz vasıtasıyla gerçekleştiği kabul edilmiştir. Buna göre güzel bir şeyi görünce oluşan haset duygusu gözden yayılan ışınlar vasıtasıyla atmosferi kötülükle doldurmakta ve yakında bulunan canlılara ve eşyaya geçmektedir. Bu sebeple eski kültürlerde her türlü hastalık, talihsizlik ve kötü durum, bilhassa âni ölümler bilinçli veya bilinçsizce yapılmış nazarla ilişkilendirilmiştir."[601]

Nazar kavramı daha çok kıskançlık duygusunun eşlik ettiği zarar verici etkiye sahip göz ve bakışla ilişkilendirilse de herhangi bir canlı veya objeye yönelik hayranlık ve övgü sözleri de etkisi açısından nazar kapsamında görülmüştür.[602]Bu nedenle "Birinin saadetini veya bir şeyi çekemeyen kimselerin hasûdâne sözlerini müteakip bir âfete dûçar olmak"[603] şeklinde tanımlanan "nefes değmek (nefes uğramak", dil değmek (isabetü'l-lisân) tabirleri de nazarla ilişkilidir. Burada kötü etki gözle değil, dille yani sözle gerçekleşmektedir.

Nazar ve dil değmesi ile ilgili inançlara dair örneklere teze konu edilen mesnevilerden yalnızca Yusuf u Züleyha mesnevilerinde rastlanmıştır.

Züleyha'da aşkın etkisiyle görülmeye başlayan değişiklikler cariyelerinin dikkatini çeker ve kendi aralarında bu değişikliğin nedenlerini konuşurlarken Züleyha'nın güzelliğine nazar değmiş ya da dil değmiş olabileceğini düşünürler:

Didi baʿżı ki yoḳ yüzi gibi yüz
ʿAceb olmaz degerse ḥüsnine göz

---

[598] Gürkan, Salime Leyla, "*Nazar*", TDVİA, C. 32, s. 443.
[599] Boratav, Pertev, Naili, Türk Halk Bilimi-100 Soruda Türk Folkloru, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1973, s. 125.
[600] Onay, s. 18-19.
[601] Gürkan, Salime Leyla, "*Nazar*", TDVİA, C. 32, s. 444.
[602] Gürkan, Salime Leyla, "*Nazar*", TDVİA, C. 32, s. 443.
[603] Onay, s. 314.

Didi baʿżı lebi deger yüz cān
Ṭañ degüldür ziyān degerse zebān (Ḥamdī, YZ., s. 80)

Kimi eydür irişmişdür yavuz göz
Anuñ'çün şemʿveş oldı ciger-sūz
[…]
Kimi eydür nāzenīn ü ġonca-lebdür
Eger dil degmediyise ʿacebdür (Kemāl, YZ., s. 60)

Züleyha'nın, rüyasında âşık olduğunu öğrenen dayesi onu bu aşktan vazgeçirmek için uzun uzun öğütler vermiş fakat fayda etmemiştir. Züleyha aşkında kararlıdır. Bu aşk yüzünden yüzü sapsarı olmuş, güzelliği bozulmaya başlamıştır. Bu yüzden dayesi Züleyha'nın bu hâllerinin dil değmesinden kaynaklanabileceğini düşünmeye başlar:

Meger dil degdi sen şīrin-dehāna
Ki döndi reng-i rūyuñ zaʿferāna (Yaḥyā, YZ., s. 61)

III. VII. 9. Büyüye İnanma

İnsanoğlunun tarih boyunca temel ilgi alanlarından biri büyü ve büyücülük olmuştur. İnsanın doğayı kendi iradesi altına alma isteği ve çabasının sonucu olan büyü, "Tabiat üstü gizli güçlerle ilişki kurularak yahut kendilerinde gizli güçler bulunduğuna inanılan bazı tabii nesneler kullanılarak zararlı, faydalı veya koruma gayeli bazı sonuçlar elde etmek için yapılan işler"[604] için kullanılan bir tabirdir. Sözlüklerde Arapça "sihr" kelimesi büyü ile aynı anlamda gösterilmekle birlikte, Hikmet Tanyu sihrin büyüden daha geniş kapsamlı ve büyü ile sihrin bazı şekilleri arasında farklar olduğunu belirtir.[605]

Büyü, olağanüstü etkileyici bir güç veya bilgiye sahip olduğuna inanılan bazı insanlara yaptırılır. Bunlar büyücü, şaman, sihirbaz, hekim gibi toplumlara göre adları değişen kimselerdir.[606]

Züleyha'nın âşık olduğundan habersiz olan cariyeleri, ondaki aşk belirtilerini ve etkilerini görüp bunun nedenleri hakkında kendi aralarında konuşurlarken içlerinden bazıları Züleyha'ya büyü yapılmış olabileceğini düşünürler:

---

[604] Tanyu, Hikmet, "*Büyü*", TDVİA, C. 6, s. 501.
[605] Tanyu, Hikmet, "*Büyü*", TDVİA, C. 6, s. 501. "Sihir" hakkında daha geniş bilgi için bk. Macdonald, D.B., "*Siḥr*", İA., C. X, s. 599-611.
[606] Tanyu, Hikmet, "*Büyü*", TDVİA, C. 6, s. 501.

Didi baʿżı ki bu hümāya meger
Ṣayd içün siḥr ile urıldı seḥer (Ḥamdī, YZ., s. 80)

Kimi eydür ki mekr ü siḥr olupdur
Buña beñzer ki sāḥir yol bulupdur (Kemāl, YZ., s. 60)

Züleyha'nın aşk yüzünden sararıp solmasını onun âşık olduğundan habersiz olan dayesi de büyü yapılmış olmasına bağlar:

Ya tesḫīr eyledi bir ehl-i tesḫīr
Ki ḥüsn ü behcetüñe irdi taġyīr (Yaḥyā, YZ., s. 61)

III. VII. 10. Nazar, Dil Değmesi, Büyü ve Olağanüstü Güçlerin Etkisinden Korunmaya Yönelik Uygulamalar

III. VII. 10.1. Sipend ve Ud Yakma

Dinsel bir gelenek olan "buhur yakma" hakkında önemli bilgiler veren Sargon Erdem'in bildirdiğine göre "Tarihte bilinen ilk medeniyetlerden itibaren hemen bütün çok tanrılı ve tek tanrılı dinlerde, dinî ve sihrî törenler sırasında ateşe güzel kokulu madde atmak veya mayi serpmek, yerine getirilmesi gereken önemli şartlardan biri sayılmıştır.[...]

Genelde birleşen çeşitli inançlara göre güzel kokulu dumanlar tanrıları hoşnut etmekte, eğer kızgınsalar öfkelerini yatıştırmakta, yapılan dualaların göğe yükselip tanrılara ulaşmasına ve kabulüne vesile olmaktadır. Aynı zamanda da meleklerle iyi ruhları tütsü çevresinde toplarken güzel şeylerden hoşlanmayan şeytanlarla kötü ruhları da kaçırmaktadır. Dolayısıyla tütsülenen yer ve kişiler kötülüklerden uzak tutulup iyiliklere yaklaştırılmış, böylece mânen temizlenmiş sayılmaktadır."[607]

Dayesi Züleyha'yı ne kadar sevdiğini ve onu her türlü tehlikeden gözü gibi koruduğunu anlatırken ateşe sipend (üzerlik) atma uygulamasından şöyle söz eder:

Yavuz göz ḳılmasun diyü gezendi
Yaḳardı ḳarşuña cānum sipendi (Kemāl, YZ., s. 61)

Dayesi Züleyha'nın rüyasında âşık olduğunu öğrenince, ona bu aşktan vazgeçmesi için uzun uzun dil dökmüş, nasihat etmişse de fayda etmemiştir. Züleyha'nın bu hâle dil değmesi ya da büyü ile gelmiş olabileceğini düşünen daye

[607] Erdem, Sargon, "*Buhur*", TDVİA, C. 6, s. 383.

sürekli onun derdine derman arar. Kötü gözlerin tehlikesinden korumak için sabaha kadar sipend yakar:

Seḥer vaḳtine dek yaḳdı sipendi
Gide yaʿnī yavuz gözler gezendi (Yaḥyā, YZ., s. 61)

Kemal Paşazade'nin, Züleyha'nın güzelliğine nazar değmesinden korkan cariyelerin üzerliğe (sipend) benzeyen benlerini yakıp can damarlarından muska hazırladıklarından söz ettiği aşağıdaki beytinde, kadınlar arasında nazardan korunmaya yönelik uygulamaların neler olduğu görülmektedir:

Perī-rūlar yaḳup ḫāl-i sipendin
Reg-i cāndan düzer taʿvīẕ bendin (Kemāl, YZ., s. 47)

Husrev'in resmini görüp şaşkına dönen Şirin'i bu hâle perilerin getirmiş olabileceğine inanan cariyeler, Şirin'i bu türlü tehlikelerden korumak için ud (öd) ve sipend yakarlar:

Pes andan yaḳdılar ʿūd u sipendi
Ki irürmeye yavuz göz gezendi (Şeyḫī, HŞ., s. 45)

Hemān-dem micmere od eylediler
Buḫūr-ı ʿanber ü ʿūd eylediler (Celīlī, HŞ, s. 140)

Senediyle yaḳup ol demde nārı
Buḫūr eylediler ʿūd u ḳumārī[608]

Ki şaḳlaya Ḫudā māhı ḫaṭardan
Yavuz gözlerden irişen żarardan (Rıḍvān, HŞ. s. 262)

Orhan Acıpayamlı Anadolu'da bugün de özellikle çocukların nazardan korunmasına yönelik uygulamalar arasında ateşe üzerlik, çörekotu gibi maddeler atılarak nazar değdiğine inanılan çocuğun tütsülenme âdetinin olduğunu belirtir.[609]

Ferhad aşktan hasta düştüğünde, orada bulunanlar onu perilerin bu hâle getirdiğini düşünüp ud (öd) ve anber tütsüsünün iyi geleceğine söylerler:

Kimi didi perī rīvine beñzer
Dütüzsünler buḫūr-ı ʿūd u ʿanber (Lāmiʿī, FŞ., s. 262)

---

[608] ḳumārī: Hindistan'ın güneyinde kumar (Comorin) burnundan çıkarılan en güzel öd.
[609] Acıpayamlı, Orhan, "*Anadolu'da Nazarla İlgili Bazı Âdet ve İnanmalar*", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. XX, Sayı: 1-2, Ocak-Haziran 1962, s. 7.

III. VII. 10. 2. Boyna Zeban-bend Asma

Zeban-bend (dilbağı) ile ta'vizin aynı anlama geldiği Hikmet İlaydın'ın verdiği şu bilgiden anlaşılıyor: "Ta'viz halk arasında *dilbağı* denilen ve bir kimsenin ağız açmasına, itiraz etmesine mâni olma maksadıyla yapılan muskadır"[610]Ta'viz veya zeban-bend (dilbağı) adı verilen bu muska türü için *Kamus-ı Türkî*'de ise "Nazara vesaire âfâta karşı muhafaza zann u i'tikadıyla asılan nüsha ve hamail gibi şeyler, hırz" şeklinde bir tanım yapılmıştır.

Dayesi Züleyha'yı ne kadar sevdiğini ve onu her türlü tehlikeden gözü gibi koruduğunu anlatırken bu uygulamalardan şöyle söz eder:

İdüp cān riştesin zülfüñe peyvend
Aşardum boynuña dürlü zebān-bend (Kemāl, YZ., s. 61)

Yavuz göz bulmasun diyü aña yol
İdinmiş zülfini boynına meftūl (Kemāl, YZ., s. 47)

Aşağıdaki beyitte de Züleyha'nın güzelliğine nazar değmesinden korkan cariyelerin üzerliğe benzeyen benlerini yakıp can damarlarından muska hazırlarladıklarından söz edilerek nazara karşı korunmaya yönelik uygulamalara işaret edilmiştir:

Perī-rūlar yaḳup ḫāl-i sipendin
Reg-i cāndan düzer taʿvīẕ bendin (Kemāl, YZ., s. 47)

Aşağıdaki beyitlerde taviz, hamail ve hırz gibi bir tür muska çeşidi olan heykelin hastalıklardan ve nazardan korunmak amacıyla takıldığı açıkça ifade edilmektedir.

Züleyha Yusuf'a aşkına karşılık vermesi için yalvarırken, Yusuf'un kolunu hasta canının boynuna muska (heykel) yapmasını söyleyerek, sarılma isteğini dile getirir. Muska nasıl hastalıktan korursa, Yusuf'un kolunu Züleyha'nın boynuna dolaması da onun aşk hastası gönlüne iyi gelecektir:

Yigitsin alma ḳanum boynuña gel
Ḳoluñ ḳıl ḫaste cān boynına *heykel* (Kemāl, YZ., s. 138)

---

[610] Sadi, *Bostan*, Çeviren: Hikmet İlaydın, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 384.

Şavur Husrev'in resmini Şirin'in görmesi için bir servi dalına astığında, servi sonbaharın hilesinden korunmak için boynuna heykel asılmış bir insana benzetilmiştir. Burada heykelin kötülüklerden korunmak için kullanıldığı anlatılmaktadır:

Şan aşdı boynına bir *heykel*-i nūr
K'ola diyü ḫazān mekrinden ol dūr (Celīlī, HŞ, s. 141)

Ferhad Şirin'in aşkıyla hasta düştüğünde onu bu hâlde görenler nazar değdiğini düşünürler. Bunun için heykel takılması gerektiğini söylerler:

Kimi dir zaḫm-ı çeşm itdi gezendi
Gerekdür *heykel*-i zer-mühre bendi (Lāmiʿī, FŞ., s. 262)

Daha önce heykelin kadınlar tarafından bir süs malzemesi olarak kullanıldığından da söz edilmişti. (bk. s. 159 Heykel / Hamail / Hırz)

III. VII. 10. 3. Yüze Nil (Çivit) Çekme

Daha önce değinildiği üzere (bk. s.136 Nîl) yanmış üzerlik tohumuna da nîl (çivit) denildiği bildirilen sözlüklerde, bunun nazar değmesinden korumak amacıyla çocukların kulağı tozuna ve alınlarına çekildiğinden söz ediliyor.[611] Benzer şekilde *Burhan-ı Katı*'da "lâm" maddesinde "Çeşmârû [nazardan koruyucu madde] manasınadır ki amber, misk, üzerlik, çivit ve laceverdi agişte edip def'-i çeşm-zahm için çocukların vechelerine çekerler."[612] deniyor. Nitekim Şeyhî'nin *Husrev ü Şirin* mesnevisinden alınan aşağıdaki beyitte de çividin nazardan korunmak için yüze çekildiği açıkça ifade ediliyor:

Çividi kim yüz ayına çekerler
Naẓar jenginden eylerler ḫaẓerler (Şeyḫī, HŞ., s. 64)

Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin mesnevilerinden tespit edilen aşağıdaki örneklerde kadınların nîli tıpkı rastık ve sürme gibi süslenirken yüzlerine çektikleri, amaçlarının ise güzel yüzlerini nazardan korumak olduğu anlaşılıyor.

Hamdî ve Kemal Paşazade Züleyha'nın vuslat amacıyla Yusuf'la gizli buluşması öncesinde nasıl süslendiğini anlattıkları bölümde, onun yüzüne nilden bir çizgi çekişini ve nedenini benzer ifadelerle şöyle anlatıyorlar:

---

[611] Burhan, s. 562; Şükun, C. III, s. 1940.
[612] Burhan, s. 481.

Māha ḫaṭ çekdi nīlden çün mīl
Ḥüsn-i Mıṣr'ın ʿimāret itdi o Nīl

Çekdügi ḫaṭṭ-ı nīli ol māha
Tā ki mīl ola çeşm-i bed-ḫˇāha

Ya görüp çeşmin oldı māşıṭa mest
Sürme mīlin düşürdi ditredi dest (Ḥamdī, YZ., s. 134)

Çekindi ay yüzine nīlden mīl
Cemāl-i Mıṣr'ın ābād itdi ol Nīl

Degüldi ḳaṣdı aya nīl sürme
Elinden düşmiş idi mīl-i sürme

Ne çeksün ḫaṭṭ-ı nīl ol ay yüzine
Meger mīl idi bed-ḫˇāhuñ gözine (Kemāl, YZ., s. 160)

III. VII. 10. 4. Rüyaya İnanma

Değerlendirilen Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin mesnevilerinde kadınların gördükleri rüyanın gerçek olacağına dair inançlarına dair örnekler de tespit edilmiştir. Bu örnekler arasında en önemlisi şüphesiz Züleyha'nın kim olduğunu bile bilmediği bir gencin hayaline âşık olduğu ve bir gün gerçek olacağına kesin olarak inandığı rüyalardır. Züleyha'nın aşkının başlangıcında önemli rol oynayan rüya motifi, rüyaların türü ve rüyaya inanma ile ilgili bilgilere daha önce yer verildiği için burada değinilmeyecektir. Bu bilgiler için (bk. s. 176 Aşkın Başlangıcı)

Aşağıdaki örnekler Husrev ü Şirin mesnevilerinde Mehin Banu'nun gördüğü bir rüyaya inanması ile ilgili örneklerdir.

Şirin Husrev'in özlemiyle Medayin'e habersiz kaçınca Mehin Banu çok üzülür. Ertesi gün saraydaki askerler Şirin'i aramaya çıkmak isteyince buna izin vermez. Rüyasında elinden bir doğanın kaçtığını, ardından üzülürken bir süre sonra geri döndüğünü görür. Bunu Şirin'in geri döneceğine işaret sayar ve beklemeye başlar:

Meger görmişdi düşinde bu rāzı
Ki elinden uçar bir şāh-bāzı

Ḳalur ol ḥasret ile zār ü nā-sāz
Ḳılur pervāz bir müddet gelür bāz (Şeyḫī, HŞ., s. 59)

Celilî'de Mehin Banu'nun gördüğü bu rüyanın içeriğinden söz edilmez. Sadece Şirin'in geri döneceğine dair işaretin ona rüyada gösterildiğinden söz edilmiştir:

Hem itmişlerdi rüʾyāda işāret
K'irür bir ġuṣṣadan ṣoñra beşāret

Duʿā hem-rāh idüp ol dil-rübāya
Tevekkül eyledi cāndan Ḫudā'ya (Celīlī, HŞ, s. 154)

III. VIII. KADIN AHLAKINA İLİŞKİN DEĞERLER: İFFET VE NAMUS

Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin mesnevilerinde kadın ahlakına ilişkin en önemli değerler iffet ve namus olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerek ana kahramanlar gerekse yardımcı kadın kahramanların abartılı güzellik tasvirlerinin yanı sıra en dikkati çeken özellikleri onların son derece iffetli, namuslu, el değmemiş olmalarıdır. Söz konusu kadın kahramanların iffet ve namusuna düşkünlükleri ile ilgili örnekler daha önce kişilik özelliklerinin değerlendirildiği bölümlerde ele alınmıştır. (bk. Züleyha/iffetlilik s. ; Şirin/iffetlilik s. ; Cariyeler/iffetlilik s.448, 673., Şeker s.)

Söz konusu mesnevilerde namus ve iffet gibi ahlakî değerler kadının sosyal yaşamdan büyük ölçüde soyutlanmasına yol açmıştır. Kadınların sosyal yaşamları yerleşmiş kurallarla, âdet ve geleneklerle düzenlenmiş durumdadır. Dolayısıyla onlar için sosyal yaşam çoğu kez kadın meclisleriyle sınırlanmıştır.

Züleyha yedi yaşını doldurup genç bir kız görüntüsüne kavuşunca gözlerden saklanmak için örtünmeye başlar. Çünkü o genç ve güzel bir kızdır. Başkalarının onu görmesinden korunmalıdır:

Yidi yaşın çün tamām sürdi
Yüzi ayınuñ oldı on dördi

Oldı mestūr ġonca-i ter iken
Gün yüzin görmez oldı çāker iken (Ḥamdī, YZ., s. 75)

Osmanlı toplumunda da on iki yaşına geldiğinde büyümüş kabul edilen kızlar, sokağa örtüsüz çıkamaz, ferace ve yaşmak kullanmaya başlarlarmış. On dört yaşına geldiklerinde ise evlenme çağına geldikleri kabul edilirmiş.[613]

[613] Altındal, Meral, *Osmanlıda Kadın*, İstanbul, 1994, s. 76.

Züleyha cariyeleri ile birlikte gül bahçesinde eğlenirken onun bulunduğu yer son derece korunaklı, yabancı birinin girmesinin mümkün olmadığı bir yerdir:

Ṣoḳardı servveş dāmen miyāna
Gülistānına olurdı revāne

Viṣāli kaʿbesi maḥṣūn u mestūr
Müsellem her cihātı cümle maʿmūr (Yaḥyā, YZ., s. 53)

Züleyha gibi Şirin de cariyeleriyle kır gezintisinde eğlenirken aralarında erkek şöyle dursun, erkek sinek bile bulunmaz. Onlar yabancı gözlerden uzak kız kıza eğlenirler:

Oturanlar ḳamu pākīze duḫter
Bulınmazdı o meclisde meges-i ner
[…]
Çü yoġ idi çemende çeşm-i aġyār
Bu dil-berlerle seyr eylerdi dildār (Rıḍvān, HŞ. s. 261)

Niçe ḳızlar Benātu'n-naʿş-āyīn
O meh yanına cemʿ olmış çü Pervīn

Ne ḳızlar her biri bir ġayret-i ḥūr
Perīveş dāmeninden ins eli dūr

Ḳaçan şeh-bāz-ı zerrīn-bāl-i ḫāver
Ḳılup pervāz-ı eflāk açsa şeh-per

Uçup ḫoş ol hümā-yı ʿizz ü iḳbāl
Bu ṭūṭiveşler ile fāriġu'l-bāl

Gehī seyrān-ı kūh u deşt eyler
Nesīmāsā gehī gül-geşt eyler

Girü ṭāvūs-ı şeb gösterse cevlān
Düminden ḳılsa çarḫı reşk-i bustān

Ol aḫterlerle idüp ʿazm-i ḫāne
Ḳılur tā ṣubḥa dek ʿīş-i şebāne

Ricāl aḳsāmına göstermeyüp yüz
Budur ol māhuñ işi gice gündüz (Lāmiʿī, FŞ., s. 323)

Aşağıdaki beyitlerde Şirin'in cariyelerinin Şirin'le birlikte eğlenirken yüzlerinin açık olduğu belirtiliyor. Çünkü onlar tehlikeli gözlerden uzak, kız kıza eğlenmektedirler. Bu nedenle yüzlerini örtmeye gerek duymazlar. Çünkü örtünme

kadınların erkeklerin bulunduğu alanlarda görünmeden hareket etmelerini sağlayan bir unsurdur. (Kadınların peçe kullanımı ile ilgili örnekler için bk. s. 119 Nikâb/ Burka):

Yüzinde yoḫ ḳamunuñ bend ü burḳaʿ
Ne perde aña k'ola nūra maṭlaʿ

Çün itmez çeşm-i zaḫm anda güzendi
Niçün burḳaʿ ṭuta bī-vech bendi (Şeyḫī, HŞ., s. 40)

Osmanlı saray hayatında da saray kadınlarının bir mesireye gidişlerinde yanlarında bulunan harem ağaları ve baltacılar derhal o mesireyi halvet ilan ederek kapatır, insanlar varsa boşaltır, böylece kadınlar orada rahat bir şekilde eğlenirlermiş.[614] Aynı şekilde kadın hamama gitmek veya alışveriş yapmak için sokağa çıkmak istese, mutlaka evin diğer kadınları, cariye ve hâdimler ona refakat eder. Kadınların tek başına sokağa çıkmaları mümkün değildir.[615]

İffet ve namus kadın ahlakının en önemli değerleri olduğundan bu değerlerin korunması da kadınlar için son derece önemlidir. Çünkü değer yargıları iffetini koruma görevi ni tamamen kadınlara yüklemiştir ve onlar da sorumluluklarının farkındadır. Bu nedenle kadınlar erkeklerin görüş alanından uzak, kadın kadına bir sosyal yaşam sürerler. Onların erkeklerle ilişkileri son derece sınırlıdır.

Bu mesnevilerde kadınlar dış dünyaya o kadar kapalı yaşarlar ki bir erkeği ya düşlerinde görerek, ya erkeğin resmini görerek ya da methini başkalarından duyarak âşık olurlar. Genç bir erkeği gerçek yaşamda görüp âşık olmaları mümkün değildir.

Züleyha rüyasında gördüğü gence âşık olduğunda, yakın çevresi onun renginin sararıp solmasına, aşk yüzünden hasta düşmesinin nedenleri üzerine çeşitli yorumlar yaparlar. Bazıları Züleyha'ya nazar değdiğini, bazıları peri, cin ve devlerin etkisinde kaldığını düşünürken bazıları da aşka düşmüş olabileceğini düşünürler. Fakat onun gerçek yaşamda erkeklerden uzak bir yaşam sürdüğü için olsa olsa düşünde gördüğü birine âşık olabileceğini söylerler. Bu durum Züleyha'nın insan ilişkilerinde erkeklerle olan münasebetini göstermesi bakımından önemlidir:

---

[614] Ali Rıza Bey (Balıkhane Nazırı), "*Osmanlı Saray Hayatında Kadınlar*", Tarih ve Edebiyat Mecmuası, S. 7, Temmuz 1981, s. 69.
[615] Altındal, Meral, *Osmanlıda Kadın*, İstanbul, 1994, s. 70.

Başında od yaḳupdur ʿaşḳ derdi
Anuñ'çün şemʿveş beñzi ṣarardı

Velī ḳanda görür kimi sever bu
Meger uyḫuda gördi bir perī-rū (Kemāl, YZ., s. 60)

Züleyha'nın babası Mısır azizine kızının kendisiyle evlenmek istediğini bildiren mektubunda, Züleyha'nın güzelliğinden, iffetinden, el değmemişliğinden övgüyle söz eder. İffet ve namus bir erkeğin bir kadını eş olarak seçiminde son derece önemlidir. Züleyha'nın ne kadar temiz bir kız olduğunu anlatan bu sözler, evlenilecek bir kadının nasıl olması gerektiği konusunda da bilgi vermektedir:

Cismi ṣāfī ṣadefde gevherden
Ẕātı eşref şerefde aḫterden
[…]
Ḳoḳmadı sünbülin meger ʿanber
Öpmedi leblerin meger sāġar

Pīş-dest olalı melāḥate ol
Heykeli ṣaldı daḫı boynına ḳol

Serv olalı cemāl bāġına
Dāmen irdi meger ayaġına

Setr ider ḥüsni ġoncasın gülden
Gül yaşınmadı diyü bülbülden

Ṣaḳlanur serv çeşm-i nergisden
Ṣaḳlamaz diyü çeşmi herkesden

Hem-demi bir ʿafīfe dāyesidür
Gicede şemʿi günde sāyesidür

Böyle mestūre iken ol ġonca
Ṭoldı āfāḳa şöhreti günce (Ḥamdī, YZ., s. 91)

Şirin'in aşkıyla Ermen'e gelen Ferhad dağ başında çalışan işçileri görür. Ne yapmakta olduklarını sorduğunda, Ermen hükümdarı Mehin Banu'nun yeğeni Şirin'in kasrına su kanalı yapmaya çalıştıklarını söylerler. Bu sırada Şirin'in iffetli, cariyeleri dışında hiç kimsenin görmediği son derece güzel bir kız olduğundan söz ederler:

Ḥarīm-i ʿiffet içre şāh-ı devrān
Sipihr-i ʿişmet üzre māh-ı devrān

Ḫamīri nūrdan olmış sirişte
Meger ḥūrīdür ol cān yā firişte

Yüzini görmemişdür ādemī-zād
Meger bir niçe gül-ruḫ serv-i āzād

Anuñ vaṣfı deminden behremüz yoḳ
Adın añmaġa daḫi zehremüz yoḳ (Lāmiʿī, FŞ., s. 282)

Şapur Husrev'in isteği üzerine Ermen'e doğru yola çıkar. Ermen'e vardığında bir dağ başında gördüğü kiliseye misafir olur. Oradaki rahiplerden birini dost edinerek Şirin'i aradığını söyler. Rahip Şirin'in feleklerden yüce bir sarayda oturduğunu ancak sarayın penceresinden çevreyi seyrettiğini, kimseye görünmediğini, onu gören yabancıların hemen gözlerinin çıkarıldığını söyler:

Anı görmek degüldür serserī kār
Ki gözden ṣaḳlanur ol meh perīvār

Yil olsañ ayaġına iremeyesin
Ayaġı tozını göremeyesin

Anuñ bir ḳaṣrı var zībā vü zerrīn
Feleklerden yüce pür-naḳş-ı sīmīn
[…]
Velī bir revzeni vardur muʿayyen
Ḳılur andan naẓar ol māh-ı rūşen

Velīkin görse nā-maḥrem yüzini
Çıḳarurlar hemān ol dem gözini

Görenler anı bulmışdı güzelden
Niçe gözler çıḳup gitmişdi elden (Rıḍvān, HŞ. s. 258-259)

Yalnızca Hamdî'nin *Yusuf u Züleyha*'sında rastlanan aşağıdaki beyitte Aziz'le evli olan Züleyha'nın, kocasından izinsiz evden dışarı çıkmaya korktuğundan söz ediliyor. Bu da evli bir kadının dışa kapalı yaşamına örnek olması bakımından önemlidir:

Ḫānesinden o dil-ber-i mestūr
Çıḳmaġa ḳorḳar idi bī-destūr (Ḥamdī, YZ., s. 73)

Gerek aşkın başlangıcında gerekse bir erkeğin bir kadını eş olarak seçiminde kadının güzelliği kadar iffetli, el değmemiş, namusuna düşkün yani bâkire olması

erkek için çok önemlidir. Hatta erkeğin eş seçiminde güzellik ve iffet en belirleyici iki unsurdur denebilir. İffet ve namus kavramı da bekârete eşitlenmiş durumdadır.

Züleyha rüyasında Yusuf'u görüp âşık olduğunda Yusuf ona eğer aşkında sadık ise bekâretini koruyarak beklemesini ve bir gün gelip kavuştuklarında ilk önce kendisiyle birlikte olmasını söyler. Bekâretin korunması erkek tarafından kadının erkeğe duyduğu aşkta sadakatin göstergesi kabul edilmektedir:

Cān ile ṣūretüme ʿāşıḳ iseñ
Daʿvī-i ʿaşḳ içinde ṣādıḳ iseñ

Gencüñe mihrüm ile mühr urasın
Ḥaḳ gözetmekde er gibi ṭurasın

Dehenüñ būseden muḳaffel ola
Bu iki ḳufla keşfüm evvel ola
[…]
Belki āḫir kemāle irse bu kār
Bir olur derd-i ʿaşḳ u ʿāşıḳ u yār (Ḥamdī, YZ., s. 84)

Züleyha, rüyasında Yusuf iffetiyle kendisini beklemesini söylediği için Yusuf sanarak evlendiği Aziz'le gerdeğe gireceği zaman kendisini çok çaresiz hisseder. Feleğe bu çaresizlikten kurtulmak için şöyle seslenir:

Tañruñ içün beni esirge felek
Cevr-i devrüñden it dilümi dilek

Virmesün ḫāra gül gibi etegüm
Olmasun ḫar naṣībi sīb eñegüm

Elüme virmedi çün ol yāri
Elüm aġyāra virmesün bārī

Mühr-i ʿahd urdı ḳufl-i gencüme yār
Mār itme kilīdini zinhār (Ḥamdī, YZ., s. 97)

Müslüman toplumlarda aralarında aile bağı olmayan bir kadın ile bir erkeğin yalnız kalmaları hâlinde gayrimeşru bir cinsel ilişki yaşayabileceklerine inanılır. İki farklı cins insanın bir arada bulunması hâlinde dizginlenemeyeceği düşünülen cinsellik, ahlak ve toplumsal düzen için tehlikelidir. Bu nedenle kadınların erkekleri cinsel açıdan kışkırtmamaları için örtünmeleri veya erkeklerden uzak yaşamaları gerekir. Her toplumsal olgunun, var olduğu toplumun edebî eserlerine yansımasının kaçınılmaz olduğu düşünüldüğünde, İslam kültürünün hâkim olduğu Arap, Fars ve

Türk edebiyatlarının edebî ürünlerinden olan mesnevilerde de bu anlayışın izleri sıkça görülür.

Şirin ile Husrev arasındaki aşkı sezen Mehin Banu aşka karşı anlayışlı bir aile büyüğü olarak onların zaman zaman görüşmelerine izin vermekle birlikte, genç bir erkekle genç bir kızın bir arada bulunmalarının ateşle pamuk gibi tehlikeli olacağı, Şirin'in iffetine zarar gelebileceği düşüncesiyle kaygılanmaktadır. Bu nedenle onların görüşmelerinin uzun sürmesine izin vermez:

Mehīn Bānū ki ṭutardı güher pāk
Dilemezdi ki ḳona ḫār u ḫāşāk

Sizerdi Ḫusrev ü Şīrīn işinden
Ḫaberdār idi ʿaşḳuñ cünbişinden

Açıḳlıġ ile ʿaşḳa perde birdür
Hemīşe ʿaşḳ derdi perde-dirdür

Üşenür kim bu iki serv-i ser-keş
Bir arada olur penbeyle āteş

Ayırmaz idi Şīrīn'i özinden
Gözini ırmaz idi ay yüzinden

İledür idi geh geh şeh ḳatına
Nitekim āftābı meh ḳatına

Velī tīz ider idi iftirāḳı
Ki olmaya ictimāʿuñ iḥtirāḳı (Şeyḫī, HŞ., s. 99)

Çü Bānū gevher-i pāk idi kānda
Żarūrī gevherin ṣaḳlardı cānda

Bilürdi şāh u Şīrīn ʿālemini
Çekerdi ʿālem-i ʿaşḳuñ ġamını

Ḫaẕer ḳılurdı kim ol iki dil-keş
Ola birbirine ḫāşāk u āteş

Nigārīnden cüdā olmadı Bānū
Ṣanurdı ḫayrını Şīrīn'e ṣanu (Rıḍvān, HŞ. s. 348)

Mehin Banu bu kaygılarla bir gün Şirin'i yanına çağırır ve ona iffetini koruması ve dikkatli olması konusunda öğütler verir. Şirin'in duygularıyla hareket edip namusuna zarar vermemesini, erkeklerin bir tek güzelle yetinmeyeceğini, bu

nedenle onlara güven olmayacağını söyler. Şeyhî ve Rıdvan'ın *Husrev ü Şirin*'lerinden alınan aşağıdaki parçalarda Mehin Banu'nun Şirin'in namus ve iffetini koruması yolunda verdiği bu öğütler kadınların namus ve iffet konusundaki duyarlılıklarını göstermesi bakımından dikkate değerdir:

Ḳızġırdı ḫalvet ol dildārı Bānū
Bu deñlü nuṣḥ u pend itdi utanu

Ki ey sulṭān oġul devletlü Şīrīn
Şeker ḳanda ki cāndan tatlu Şīrīn

Bugün ḥüsn ü melāḥat kānısın sen
Ḳamu görk ehlinüñ sulṭānısın sen

Senüñ bir tırnaġuñ yüz milket-i Cem
Ṣaçuñuñ bir ḳılı biñ genc-i ʿālem

Cemālüñ gerçi cān ser-māyesidür
Ṣalāḥ u zühd anuñ pīrāyesidür

Yüzüñ kim ṭoldı nūr-ı rūşenālıḳ
Hezār ol deñlü eyler pārsālıḳ

Anuñ'çündür güneş dāʾim münevver
Ki itmez dāmenin kimse eli ter
[…]
Ṭapuñ bir gencdür mühr ile dürci
Felekden yücedür rifʿatde bürci

Bozarsuñ mihr eliyle mühr-i dürcüñ
Ayaḳda ḳaldı bil bünyād-ı bürcüñ

Sizer göñlüm ki bu şīr-i cihān-gīr
Diler kim ide sen āhūyı naḫcīr

Senüñ ḫod çeşm-i āhūñuñ ḫadengi
Urur bir zaḫme biñ şīr ü pelengi

Ḥaḳīḳat bilürem k'ol nev-cüvāna
Murād özüñdür ayruġı bahāne

Ṣaçuñ zencīrinüñ dīvānesidür
Cemālüñ şemʿinüñ pervānesidür

Ḳoyalum ilde olan ḳov u çavı
Ne diyelüm ḫoş avladuñ bu avı

Velī ḳorḫum bu çerb idüp zebānı
Yiye ḥalvā-yı şīrīn rāygānī

Maḥabbet zāʾil olur çün ʿarażdur
Ḥakīm eydür ki şehvānī marażdur

Çü göñli ḳuşı dire dāne senden
Ḳona ayruḳ budaġa usana senden

Çürütme dāneñi bitmekden öñdin
Tenūre düşmegil etmekden öñdin

İşitdüm on biñ artuḳ var durur ḫūb
Sarāyında ḳamu merġūb u maḥbūb

Ḳoḫarken biñ benefşe sünbül ile
Nite ḳıla ḳanāʿat bir gül ile

Velī bulmazsa gevher dürcine dest
Ḳalur ol şevḳ ile ḥayrān u ser-mest

Dilekler ide benden raġbet ile
Belekler vire ʿizz ü ḥürmet ile

İresin olasın maḳṣūda vāṣıl
İki ʿālemde yüz aḳlığı ḥāṣıl

Eger ol māh ise biz āftābuz
V'eger Keyḫusrev ise Efrāsiyābuz

Yegāne nefs atını er dimişler
Sarāyın ṣaḳlayan server dimişler

Nice gül kim görüp ḫoş geldi cāna
Çü ḳoḫdılar bıraḫdılar yābāna

Nice şerbet ki cānlar ḫarc iderler
Ṣaçarlar cürʿa bigi çün ṭadarlar

Bitürmez şāḫ-ı gül ḫāk olmayanlar
Götürmez ʿaşḳ işin pāk olmayanlar

Çü serv-i nāzenīnsin ser-firāz ol
Severseñ ʿaşḳ-bāzı pāk-bāz ol (Şeyḫī, HŞ., s. 99-100)

Daḫı nev-zādesisin bu zamānuñ
Ṣınamaduñ bed ü nīkin cihānuñ

Sen ol gencīne-i pürsin muḳaffel
Ṣaḳın düzd-i ḥarāmī urmasun el

Virür ḳalbüm şehādet şimdi bu şīr
Senüñ ṣayduñ'çün eyler rāy-ı tedbīr
[…]
Anuñ maḳṣūdı vaṣluñdur cihānda
Senüñ ʿaşḳuñ getürdi anı bunda

Viṣālüñdür ġaraż ol nev-cüvāna
Ḳalanını idinmişdür bahāne

Budur ḫavfum döküp şīrīn zebānı
Yiye şehd-i viṣālüñ rāygānī

Süre ẕevḳuñ çü senden bula vāye
Düşüre gönlini ġayrı hevāya

Seni gül gibi bir kez ḳoḫulaya
Gene elden bıraġa ṭutamaya

Sarāyında işitdüm var imiş çoḳ
Perī-peyker güzeller onbiñ artuḳ

Bu dil-berlerden eyleyen ferāġat
Senüñle niçesi ide ḳanāʿat

Velī irürmeyicek vaṣluña el
Oḳur ʿaşḳuñ kitābını muṭavvel

Seni āyīn ile isteye benden
Viṣālüñ iltimās eyleye benden

Ara yirde ḳılına ʿaḳd-i şerʿī
Ḳamu erkān ola aṣlıyla merʿī
[…]
Er oldur kim ḳoya nefsi hevāsın
Ḳabūl eyleye maʿbūduñ rıżāsın

Şol er kim nefsi yolına giderdür
Erenler didiler zenden beterdür

Gül ü reyḥān ile ḫoş bū ṭamarlar
Ḳoḫulayup beyābāna atarlar

Niçe meyler ki ẕevḳ ile içerler
Velīkin curʿasın yire ṣaçarlar

Seni menʿ itmezem şeh ḳapusından
Ayırmazam ġulāmı ṭapusından

Eger bulmaḳ dilerseñ ser-firāzī
İdin pīşe hemīşe pāk-bāzī

Ki ʿaşḳ işi cihānda pāklükdür
Ferāġ-ı ḳalb ile bī-bāklükdür (Rıḍvān, HŞ. s. 349-350)

Bu kaygılarla Şirin'e öğütler veren Banu Şirin'in iffetini koruyacağına dair yemin etmesi üzerine Şirin'e güvenir ve yalnız olmamak şartıyla Husrev ile görüşmelerine izin verir:

Çü Bānū gördi ol ʿahdi vü andı
Gözin öpdi vü sözine inandı

Ki zīrā bilür idi ʿiffetini
Ki erlerden daḫı yig ġayretini

Rıżā virdi ki bu şāh ile ol māh
Bulışa ḳanda olsa gāh u bī-gāh

Eger bezm-i ṣafā ger ʿazm-i meydān
Ola şāh ile ol sulṭān-ı ḫūbān

Bu şarṭ ile ki olmaya yaluñuz
Cemāʿat bile ola gice gündüz

Çü tenhā ḳala bir ʿavret bir oġlan
Üçüncisi olur elbette şeyṭān (Şeyḫī, HŞ., s. 101)

Mehin Banu'nun evlilik öncesi erkeklerle yakınlaşmanın sakıncaları, bekâretin korunmasının önemi konusunda Şirin'e verdiği öğütler Fahrî ve Celilî'de de yer almaktadır.[616]

Bu mesnevilerde F. Sabiha Kutlar'ın da belirttiği gibi ne yaşadığı ilişkiye dair erkeğe yönelik bir sınırlama, ne de sonuçları konusunda bir yaptırım söz konusudur. Üstelik erkeğin evlilik öncesi cinsel ilişki yaşadığı kadınla evlenmeme, onu hevesini alınca sadece cariyelerinden biri yaparak aşağılama hakkı bile vardır.[617] Bu nedenle iffetine düşkün, namuslu bir kadın olan Şirin Husrev'in evlilik öncesi cinsel

[616] Faḫrī, HŞ., s. 323-324; Celīlī, HŞ, s.179-180.
[617] Kutlar, s. 94.

yakınlaşmalarına daima karşı çıkmış ve onunla nikâhsız birlikte olmayacağını kesin bir dille ifade etmiştir:

Ḥelāli yigil ṭoġan gibi murdār
Yime kerkesleyin ü olmaġıl ḫ̆ār

Degül Ḫusrev Keyḫusrev'se aduñ
Kābīnsüz ḥāṣıl olmaya murāduñ (Faḫrī, HŞ., s. 451)

Şavur'un, Şirin'in hayatını namusuna kötü söz söyletmeden yaşadığı ve bundan böyle de laf gelmemesi için Husrev'e nikâh yapması gerektiğini söylemesi, namus ve iffetine düşkün kadına erkeğin saygı duyduğunu ve böyle bir kadına meşruiyete riayet ederek davranıldığını göstermesi bakımından önemlidir:

Ki tā şimdiye dek bu yār-i cānī
Eyü ad ile ḳıldı zindegānī

Bugün kim buldı sulṭān dest-i muṭlaḳ
Üşenür kim ḳona ḥarfine barmaḳ (Şeyḫī, HŞ., s. 240)

Şavur'un Şirin hakkında söylediği bu sözler Husrev'in çok hoşuna gider. Nikâh olmadan asla Şirin'e yaklaşmayacağını söyleyerek nikâh kararını da açıklamış olur:

Begendi cān ile ol şīveyi şāh
Ki ʿiffet dost olur cān āgāh

Pes itdi ʿahdi çoḳ ḳıldı yemīni
Ki dil-ber cāndan ırsun dil ġamını

Ki tā ben ḳılmayınca ʿörs ü āyīn
Hezārān ʿizzet ile ʿaḳd ü kābīn

Olursa mihr ile cān uḳdesi ḥal
Ḳomazven dürc-i gevher mührine el (Şeyḫī, HŞ., s. 240-241)

Kızı Meryem'i Husrev ile evlendiren Rum kayseri kızı gelin olup baba evinden ayrılırken Husrev'in memleketi İran'a varıncaya kadar Husrev'e kendini göstermemesini, iffetini korumasını öğütler:

Didi kim varmadın Īrān zemīne
Ḳuşaġuñ şeşme vü hem açma sīne

Yalıncaḳ görmesün Ḫusrev tenüñ hīç
Yüzüñden gitmesün örtü senüñ hīç (Faḫrī, HŞ., s. 358)

Züleyha'nın Yusuf'u sürekli olarak vuslata davet etmesi, hatta cinsel tacizlere varan davranışlar sergilemesi üzerine Yusuf Züleyha'ya namuslu olması konusunda öğütler verir. Burada Yusuf peygamberliğinin gereği olarak doğru yolu göstermekle yükümlü ise de bir erkek olarak kadın ahlakında namusun önemi hakkındaki görüşlerini dile getirmesi bakımından söyledikleri önemlidir:

Hevā yiliyle açma gül yüzüñi
Hevā odına yaḳma kendüzüñi

Gel itme ʿ işmetüñüñ perdesin çāk
Ṣaḳın kim gül gibi yüzüñ olur ḫāk

Ḥaẕer ḳıl tünd-bād-ı maʿ şıyetden
Ki tā söyinmesün ol şemʿ -i rūşen

Ṭapuñ tīz āteş ü ben penbe-i ḫuşk
Hevā-yı tündsin ben nāfe-i müşg

Yaraşmaz penbe-i ḫuşk ile āteş
Degül müşgüñ hevāyile başı ḫoş

Eger pendümi ṭutup olasın rām
Dil-ārāmuñla cānuñ bula ārām

Diresin gülşen-i vaṣlum gülini
Ḳoḫasın deste deste sünbülini (Kemāl, YZ., s. 173)

Bir erkeğin evleneceği kadının anasından doğduğu gibi temiz, iffetli, el değmemiş olması gerekir. Nitekim Husrev Şirin'le evlenmeye karar verdiğinde bu kararını Medayin'in ileri gelenlerine açıklarken Şirin'in ne kadar iffetli olduğunu şöyle ifade eder:

Eser yilden geçer çālāklükde
Aḳar ṣudan ṭurudur pāklükde

Anasından nice ṭoġdısa ol nūr
Gene ol ḥāl iledür bikr ü mestūr

Kimesne izine irmiş degüldür
Anuñ mührine dest urmış degüldür (Rıḍvān, HŞ. s. 491)

Lamiî'de de Husrev soylu, iyi ahlaklı, iffetli ve iyi bir evlat doğuracak bir kadınla evlenmek istediğini çevresindeki ileri gelenlere bildirir. Şehrin ileri gelenleri Husrev'e Şirin'i tavsiye edereler ve onun iffeti hakkında şunları söylerler:

Kemerdür var ise ḳocmış belini
Yeñinden ġayri yoḳ öpmiş elini

Lebinüñ hem-demi var ise müldür
Ruḫın görmiş durur gün yā degüldür

Ne gülzārına başmış pāy-i ḫāyin
Ne ḫod dürcine irmiş dest-i ḫāzin (Lāmiʿī, FŞ., s. 323)

Bütün bu bilgilerden sonra Fatma Sabiha Kutlar'ın Şeyhî'nin *Husrev ü Şirin*'i, Cemalî'nin *Hümâ vü Hümâyûn*'u ve Cem Sultan'ın *Cemşid ü Hurşid*'inde cinselliğin anlatımını değerlendirdiği makalesinde iffet, namus ve cinselliğe ilişkin olarak vardığı sonuçların teze konu edilen Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin mesnevileri için de bütünüyle geçerli olduğunu belirtmek gerekir. Kutlar'ın bu konuda vardığı sonuçlar şöyledir: "Her üç mesnevide de Doğu kültürünün hâlâ birçoğu geçerli değer yargıları ve davranış biçimleriyle karşılaşılmaktadır. Erkek, doğası gereği cinselliği yaşar ve bunun sonucunda ona yönelik bir aşağılama söz konusu değildir. Bedenini korumak ve cinsel dürtülerini bastırmak zorunda olan daima kadındır. Namusu kadının bakireliği ile eşdeğer gören ve namusunu kaybetmesindense ölmesini tercih eden anlayışın hâkim olduğunu, beyitlerde her vesileyle bakireliğin önemine değinilmesi ortaya koymaktadır. Evlilik ise, bastırılmış dürtüleri yaşamanın kadına sunulmuş tek yolu olarak gösterilmektedir. Bu nedenle kadının her davranışının erkeği nikâha razı etmeye yönelmesi tavsiye edilmekte ve kadına evlenmeden önce kendini teslim ettiği taktirde erkeğin onu eş olarak seçmeyeceği de hatırlatılmaktadır. Aslında bütün bunlar –şairlerin de erkek olduğu göz ardı edilmeden değerlendirilirse- erkeğin, kadını görmek istediği konumu (namuslu ve güzel) sergilemekte ve dolayısıyla kadının cinsel kimliğinin de erkekler tarafından belirlendiğini vurgulamaktadır."[618]

Kadının namus ve iffeti söz konusu olduğunda, bu değerlerle ilişkili görülen diğer bir durum da aşktır. Aşk toplumsal değer yargılarına göre insanı dile düşüren, ayıplatan bir duygudur. Bu nedenle toplumun âşığa bakışı çoğu kez delilik olarak görülür. Özellikle âşık olan kişi bir kadınsa namusuna zarar vermiş biri olarak görülür. Bu nedenle aşkın başlangıcında âşık, duygularını herkesten gizler:

[618] Kutlar, s. 107.

El urup istedi ol serv-i çālāk
Yaḳasın ġonca gibi eyleye çāk

Velīkin şerm eli ṭutdı yükini
Utandı ḫalḳdan dirdi ögini

Egerçi ġoncaveş ṭoldı içi baş
Velī gül gibi zārın ḳılmadı fāş

Ṭutar idi bu gül çün dāmenin pāk
Ṣaḳındı perdesin kim olmaya çāk (Kemāl, YZ., s. 56)

Gönülde yāre eylerdi niyāzı
Dehānı gibi ṣaḳlardı bu rāzı

Ṣaḳındı il dilinden laʿl-i nābın
Gözi yaşına sedd itdi ḥicābın (Yaḥyā, YZ., s. 56)

Züleyha âşık olduğunda annesi ona bu aşktan vazgeçmesi için öğüt verirken aşkın onu dile düşüreceği ve düşmanların bu duruma sevineceğini söyler:

Ṣaḳın ey dost düşmen-kām olursın
Düşer aduñ dile bed-nām olursın (Kemāl, YZ., s. 67)

Babası ise namusuna zarar geleceğinden (perdesini yırtmasından) korkar:

Didi gül gibi ḳılma perdeñi çāk
Eyitdi perde-derdür ʿaşḳ-ı bī-bāk

Didi ṣaḳın ḳonar dāmenüñe gerd
Eyitdi göz yaşı yur anı ne derd (Kemāl, YZ., s. 71)

Yusuf Züleyha'nın kocası tarafından oğul olarak satın alındıktan sonra Yusuf'la birlikte vakit geçiren Züleyha aşkını Yusuf'tan bile gizler. Aksi hâlde Züleyha'nın ar perdesi yırtılmış olacaktır:

Ṭuyurmaz idi bu düzdāne rāzı
Ḥabībinden var idi iḫtirāzı

Ṭururdı ʿālem-i ḫavf u recāda
Niḳāb-ı ʿaşḳın itmezdi güşāde

Ḥabībi ʿaşḳını bilmiş degüldi
Ḥicāb-ı ʿārı yırtılmış degüldi (Yaḥyā, YZ., s. 88)

Şirin Husrev'in resmini görür görmez âşık olur. Şair Şirin'in aşkın etkisiyle sergilediği davranışları anun ar ve namus duygusunu yitirmiş olması olarak nitelendirir:

Ol ṣūreti gördi çünki Şīrīn
Fi'l-ḥāl aḳıtdı eşk-i ḫūnīn

Rūyı müteġayyir oldı ol dem
Ḳalbini pür itdi miḥnet ü ġam

Nuṭḳı ṭutılup ḳarārı gitdi
Terk itdi vaḳārı ʿārı gitdi

Rengīn yüzi oldı ḫāk mānend
ʿAşḳ eyledi dest ü pāyını bend

Ḳalmadı cevāba iḳtidārı
Terk eyledi ʿırż u vaḳārı (Āẕerī, HŞ., yk.17a-18a)

Mehin Banu Şirin ile Ferhad arasında bir aşk doğduğunu hissedince hem Ferhad'ı hem Şirin'i gözlemeye başlar. Gözlemleri sonucunda bu aşkın büyüklüğünü anlar. Ancak aşkın toplum içinde ayıplanan bir durum olduğunu bildiği için, iki sevgili arasında bu aşkın devam etmesine izin verip vermemek konusunda tereddüt yaşar. Sonunda Ferhad ile Şirin'in duygularındaki samimiyeti gördüğü için aşka engel olmaz. Ancak onun aşka genel olarak bakışı şöyledir:

Bilürdi ʿaşḳ işi ḫod-kāmlıḳdur
Öñi şūr u şoñı bed-nāmlıḳdur

Ne vaṣl eyler buña dermān ne hicrān
Muḳarrerdür melāmet āḫir ey cān (Lāmiʿī, FŞ., s. 321)

Banu'nun sözleriyle aşk şehvetten uzak, temiz duygularla, kalp huzuruyla ve vakur bir şekilde yaşanırsa gerçek aşktır. Evlilik aşkta vuslatı meşru kılan ve kadınla erkek arasındaki bağlılığı güvence altına alan bir kurumdur. Hatta evlilikte çocuk sahibi olmak evlilik bağını daha da güçlendirir, erkeğin kadına bağlılığını güvence altına alan diğer bir unsurdur:

Bitürmez şāḫ-ı gül ḫāk olmayanlar
Götürmez ʿaşḳ işin pāk olmayanlar

Çü serv-i nāzenīnsin ser-firāz ol
Severseñ ʿaşḳ-bāzı pāk-bāz ol (Şeyḫī, HŞ., s. 99-100)

Eger bulmaḳ dilerseñ ser-firāzī
İdin pīşe hemīşe pāk-bāzī

Ki ʿaşḳ işi cihānda pāklükdür
Ferāġ-ı ḳalbile bī-bāklükdür (Rıḍvān, HŞ. s. 348-350)

Dilerseñ kim saña yār ola Pervīz
Cüdā olmaya Şīrīn'den şeker-rīz

Ayaġın eyle ferzīn-bend-i kābīn
Ki ruḫ döndürmeye şāh-ı Cem-āyīn

Ki ḫaṭṭ-ı mihrbānī oldı kābīn
Sicill-i cāvidānī oldı kābīn

Dilerseñ kim daḫı muḥkem ola bend
Ḳıl ol ferzāneyi pā-bend-i ferzend (Celīlī, HŞ, s.180

III. IX. KADINA DAİR BAKIŞ AÇILARI

Burada her ne kadar şairlerin, erkek kahramanların ve kadın kahramanların bakış açılarına yer verilmişse de tüm bu bakış açıları temelde şairlerin bakış açısını yansıtmaktadır. Bu eserleri yazan şairlerin hepsi erkektir. Mesnevilerin pek çoğu tercüme ve adaptasyondur. Ancak bunda tercümenin etkisi yanında şairlerin kendi toplumlarındaki kadına bakış açılarını yansıtmaları da kaçınılmazdır. Bu mesnevilerin yazıldığı gerek Arap gerek İran ve gerekse Türk toplumlarının ataerkil yapısına bakılırsa şairlerin kadına bakış açılarındaki aynılık ya da benzerliklerin nedeni anlaşılacaktır.

III. IX. 1. Mesnevi Şairlerinin Kadına Bakış Açıları

Kadın yalancıdır, hilekârdır, kadına inanılmaz:

Hz. İshak'ın Yakub ve İs adlı iki oğlu vardır. Fakat İshak İs'i daha çok sever. Yakub'un annesi bu durumu farketmektedir. Bir gün İshak'ın canı kebap çeker. İs babasına kebap yedirmek için ava çıkar. O avdayken Yakub'un annesi bir kuzu kebabı hazırlar ve bunu oğlu Yakub'un getirdiğini söyler. Bunun üzerine İshak oğlunun peygamber olması için Allah'a dua eder. Daha sonra İs bir kebap getirince İshak karısının hile yaptığını anlar. Bu hikâyenin ardından Hamdî kadınların peygamberlere bile hile yaptığını, bu nedenle kadına inanmamak gerektiğini söyler:

Er iseñ ʿavrete inanma aḫı
ʿAvret āl itdi enbiyāya daḫı[619] (Ḥamdī, YZ., s. 15)

Yusuf bir gün gezintiye çıktığında memleketinden gelen birine rastlar. Bu kişiden babasının hasta olduğunu öğrenir ve çok üzülür. Yusuf'un bu üzüntüyle herşeyden vazgeçtiğini gören Züleyha, Yusuf'u babasından kıskanır. Ancak Yusuf'a iyilik yapıyormuş görünerek Ken'an'a haberci göndereceğini ve babasını Mısır'a davet edeceğini söyler. Daha sonra dayesi ile işbirliği yaparak Yusuf'a babasının öldüğünü söylerler. Bu yalanla Yusuf'un babasıyla ilgisini kesip Züleyha'ya yönelmesini sağlamak isterler. Yahya, Züleyha ve dayesinin bu davranışı üzerine kadınların yalancılığı ve hilekârlığı hakkındaki düşüncelerini şöyle sıralar:

Zenānuñ çarḫa beñzer fikr ü rāyı
Döner bir dürlü eyler mā-cerāyı

Zenüñ ʿahdi ṣınuḳ ḳavli yalandur
Denī dünyā gibi nā-mihrbāndur

Olur ʿavretlerüñ mekri ziyāde
Mübāşir olsalar ḳaṣd-ı fesāda

Girer bir vech ile göñline İblīs
İder bir ādeme yüz dürlü telbīs

Anı kim egriden ḫalḳ itdi Mevlā
Ḳomaz egriligin aṣlā vü ḳaṭʿā

Hevāsına uyan keştīye beñzer
Olur egrisi ṭoġrusından ekṣer (Yaḥyā, YZ., s. 94)

Züleyha Yusuf'la gizlice buluşmak ve onu baştan çıkararak vuslata ermek amacıyla yaptırdığı yedi haneli köşkte aşkını kabul etmesi için Yusuf'a sürekli yalvarır. Bir ara Yusuf Züleyha'ya yakınlaşacağı sırada Allah'ın hikmetiyle Yusuf'un Züleyha'ya yakınlaşması engellenir. Bunun üzerine Hamdî, Peygamber'in kadınların şeytanın ipleri olduğunu söylediğini öne sürerek, bu ipler(kadınlar)in bela ve fitne olduğunu, erkekleri hilekârlıkları ile bağladıklarını söyler:

Ḥażret-i tābdār-ı ḥabl-i Raḥīm
Didi zenler durur ḥibāl-i racīm[620]

---

[619] āl: al M.
[620] ḥibāl-i: ḥibāl M.

Ne belādur ne fitnedür bu ḥibāl
Bend iderler ricāli olsa cibāl (Ḥamdī, YZ., s. 137)

Züleyha Yusuf'la gizlice işret yapmak amacıyla yaptırdığı köşkte vuslat için Yusuf'u zorlar, Yusuf kaçarken Züleyha'nın kocası Aziz Kutayfer'e yakalanır. Bu sırada Züleyha kocasına karşı masum görünmek için Yusuf'u namusuna göz dikmekle suçlar. Yusuf Aziz'e karşı kendini savunurken Züleyha Aziz'in Yusuf'a inanmamasını söyler ve kendi söylediklerinin doğru olduğuna dair yeminler eder, ağlar. Züleyha'nın yalan söyleyerek yeminler edip ağlaması ile ilgili olarak Hamdî kadınların yalan söylediklerinde yalanlarını gizlemek için gözyaşı döktüklerini şöyle ifade eder:

Zen çerāġ-ı dürūġa virse fürūġ
Revġanı olur anuñ eşk-i dürūġ[621]

Virse bu revġan ol çerāġına dem[622]
Yaḳa bir demde bir niçe ʿālem (Ḥamdī, YZ., s. 143)

Aynı durum üzerine Kemal Paşazade Hamdî ile aynı görüşleri ifade etmekle birlikte, kadınların hilekârlıkları ile pek çok erkeğin canını yaktıklarını da söyler:

Çerāġ-ı kiẕbi çün rūşen ḳıla zen
Virür gözi yaşından aña revġan

Bu revġanla çü cerb ide çerāġın
Ḳarār u ṣabruñ od eyler ṭuraġın

Çü ʿavret mekr odın ide fürūzān
Ḳılur biñ şīr-i ner baġrın biryān (Kemāl, YZ., s. 182)

Bu konu ile ilgili olarak Yahya da kadınların çok hilekâr olduklarını, onlarla dost olunmayacağını şöyle ifade eder:

Çoġ olur ʿavretüñ mekr ile āli
Yemīne çekme aṣḥābü'ş-şimāli
[...]
Yürür her ḳarnapā maʿyūb u maḥcūb
Zen-i mekrūh ider mekr ile maġlūb

Enīs idinme her āhū-mizācı
Ki olmaz derdinüñ aṣlā ʿilācı (Yaḥyā, YZ., s. 136)

---

[621] Revġanı: Rūġanı M.
[622] revġan: rūġan M.

Yusuf'u baştan çıkararak vuslata zorlayan Züleyha'nın, kocasına yalan söylemesine rağmen kocasının onu affetmesi üzerine bu davranışın erkekliğe sığmadığını vurgulayan Kemal Paşazade, kadınların yalancılığının, hilekârlığının sabır ve hoşgörü sınırlarını aşacağını ve asla kadınlara inanmamak gerektiğini, onların aklının ve dininin eksik olduğunu, onlardan uzak olanın Hakk'a yakın olacağını, yeryüzünde ilk kan dökme olayının kadınlar yüzünden olduğunu, Kabil'in Habil'i onlar yüzünden öldürdüğünü, düşünmeden, acele iş yaptıklarını, şeytana hileyi kadınların öğrettiğini, Adem'in cennetten kovulmasına kadının neden olduğunu söyler:

Egerçi kişi ḫoşdur ṣabr ḳıla
Degül ol ḥadde kim bu sed yıḳıla

Zen-i mekkāredür bu seddi bozan
Niçe sedd-i Sikender bozdı bu zen

Dilidür bunlaruñ bu sed külüngi
Ne ḫoşdur bunlarun lāli vü güngi

Çü bildüñ aṣlını bu dāstānuñ
Ṣaḳın olma emīn mekrinden anuñ

Ki mekri muḥkem ü keydi metīndür
Bulardan dūr olan Ḥaḳḳ'a yaḳındur

Çekerler ġamzelerden tīġ-ı nīreng
Ciger ḳanın iderler yüzlere reng

Yirüñ yüzinde evvel ḳan dökilmek
Bu ʿavretler ucından oldı bī-şek

Bulardan ötrü ḳātil oldı Ḳābil
Bulardan ötrü maḳtūl oldı Hābil

Bulardur "*nāḳıṣatü'l-ʿaḳl ve'd-dīn*"[623]
Ṭaşı ṣıdḳ u ṣafā içi ṭolu kīn

İşin fikr itmez işler ive ive
Süleymān'uñ virür mührini dīve

[623] *nāḳıṣatü'l-ʿaḳl ve'd-dīn* : Aklı ve dini noksan.

Çi ger dīve ögredürler rīvi bunlar
Süleymān'dan seçemez dīvi bunlar

Cinānı Ādem'e ṭar eylediler
Siyāvuş'uñ yirin nār eylediler

Ṭaşı nūr oldı bunlaruñ içi nār
Elinde tāze gül dāmānı pür-ḫār

Bular çün depredeler siḥr ile dil
Ṣalar baş aşaġa Hārūt-ı Bābil

Bulara uyanuñ başı ḳayudur
Ki mekri bunlaruñ dipsüz ḳuyudur

Niçe bī-ʿaybı pür-āhū iderler
Niçe arslanları āhū iderler (Kemāl, YZ., s. 185-186)

Kemal Paşazade kadınlar hakkında bunca olumsuz düşüncelerini sıraladıktan sonra az da olsa iyimser bir yaklaşımla, kötüleri çok olmakla birlikte kadınların da iyisi olabileceğini ancak "iyi kadın işte budur" demenin mümkün olmadığını dile getirir:

Eyüsin dimezin içinde yoḳdur
Velīkin yavuzı ġāyetde çoḳdur

Eyüsi bunlaruñ daḫı eyüdür
Velī dinmez k'eyüsi uşda budur (Kemāl, YZ., s. 186)

Züleyha Yusuf'a âşık olduğu için kendisi hakkında dedikodu yapan Mısırlı kadınlara Yusuf'a âşık olmaktaki haklılığını kanıtlamak için bir ziyafet düzenler. Yusuf'u kadınların huzuruna çıkarıp onun güzelliği karşısında düştükleri durumu görmek ister. Fakat Yusuf razı olmaz. Züleyha bu isteğini gerçekleştirmek için Yusuf'a uzun süre yalvarır ve sonunda Yusuf'u razı eder. Kemal Paşazade Züleyha'nın bu davranışı karşısında kadınların bildiği kötülüğü, hileyi şeytanın bile bilmediğini söyleyerek, hilekârlıkları ile dünyayı parmaklarında oynattıklarını, katı yürekleri yumuşatıp, buz gibi gönülleri ısıttıklarını, sahte gözyaşları ile erkekleri kandırdıklarını söyler:

Füsūn u siḥr kim söylerler el-ḥaḳ
Bu ʿavretler sözidür ancaḳ

Bular bildügini İblīs bilmez
O bunlar deñlü telbīs ḳılmaz

Füsūn u siḥr dīgin ḳaynadurlar
Cihānı barmaḳ üzre oynadurlar

Niçe ṭaşdan yürekler nerm iderler
Niçe yaḫdan göñüller germ iderler

Bu āhūlar ki çeşmin ide giryān
Ḳılur biñ şīr-i ner bağrını biryān (Kemāl, YZ., s. 195)

Mısırlı kadınların yalan sözlerle Züleyha'yı Yusuf'a karşı kışkırtarak Yusuf'un zindana hapsedilmesine neden olmaları üzerine şair kadınların hilekârlığından koruması için Allah'a dua eder:

Yā İlāhī ol ḥabībiñ ḥürmeti
Bizlere gösterme mekr-i ʿavreti

Sen bizi ḳayd eyle ḥıfẓıñ bāğına
Girmeyelim zenleriñ ṭuzaġına (Aḥmedī, YZ. I, s. 81)

Ahmedî, Züleyha'nın Mısırlı kadınların yalan sözlerine inanıp sevdiğini zindana göndermesi üzerine her kim kadına danışarak iş yaparsa o işten hayır gelmeyeceğini söyleyerek kadına uymamak gerektiğini vurgular:

ʿAvret ile kim ḳılursa meşveret
Olmaz ol anıñ işinde meymenet (Aḥmedī, YZ. I, s. 82)

Yusuf Züleyha'nın iftirasıyla Aziz tarafından zindana hapsedilmiştir. Aradan yıllar geçmiş, Yusuf zindandayken hükümdarın rüyasını yorumladığı için zindandan kurtulmuştur. Bu sırada Aziz öldüğü için yerine Yusuf aziz olmuştur. Züleyha'nın iftirasına uyup Yusuf'a cevr eden Aziz'in yerine Yusuf'un aziz olması üzerine Hamdî, bunun ilahi adalet olduğunu vurgular ve kadına inanmamak gerektiği yolundaki düşüncesini şöyle ifade eder:

Zene uydı çün itdi Yūsuf'a cevr
Manṣıbın aldı virdi Yūsuf'a devr (Ḥamdī, YZ., s. 163)

Yusuf mezada çıkarıldığında Züleyha her ne pahasına olursa olsun onu satın almak ister. Bunun için mücevherlerini çıkarıp kocasına verir. Sonunda kocası onun bu isteğini yerine getirir. Ahmedî Züleyha'nın kocasının bu tavrını yadırgayarak, kibar kişilerin kadına mahkûm olduklarını, kadının sözünden çıkmadıklarını söyler. Şairin bu düşüncesinden kadının isteklerine kulak veren ve yerine getiren erkeklere

eleştirinin yanı sıra, kadının sözünün tutulmaması gerektiğini savunduğu anlaşılmaktadır:

Böyledür ʿādetleri nesl-i kibār
ʿAvretiñ maḫkūmıdır sözin ṭutar (Aḥmedī, YZ. I, s. 49)

Namussuzluk eden kadın affedilmez:

Züleyha'nın Yusuf'la köşkte yasak aşk yaşadığını öğrenen Aziz, Züleyha'nın Yusuf'a zor kullandığını öğrenince Züleyha'ya kızar ve işlediği günahın affı için dua etmesini söyler. Aziz bu olayda suçsuz olduğunu anladığı Yusuf'u affetmiş ve bu olayın gizli kalmasını istemiştir. Aziz'in kendisine ihanet eden karısını affetmesi üzerine kadının namussuzluğunu affetmenin erkek için utanılacak bir durum olduğunu dile getirerek hem kadına hem de bu şekilde davranan erkeklere karşı düşüncelerini şöyle ortaya koymuştur:

Ṣulḥ ḫoşdur velī yirinde gerek
Ṣabr eyüdür velī yirinde gerek

Zen-i ter-dāmene çü ṣabr ide merd
İrişür ġayreti cemāline gerd

Çünki ġayret deminde ṣabr ide bu
Ne ḳadar şīr ise olur āhū

Ödi ṣıdsun ol ādemüñ ṣad-bār[624]
Bir seg içün geyik ola bī-ʿār (Ḥamdī, YZ., s. 145)

Aziz'in Züleyha'yı affetmesi üzerine Hamdî gibi Kemal Paşazade de kendisini başka bir erkekle ihanet eden kadını affetmenin, bu durumu bir haysiyet meselesi olarak görmemenin, kadınını başka bir erkekten kıskanmamanın erkeklere yakışmayacağını şöyle dile getirir:

Yaraşmaz erlere bī-ġayret olmaḳ
Çü ġayret olmaya yig ʿavret olmaḳ

Ḥiṣārıdur kişinüñ sedd-i ġayret
Erüñ taʿrīfi olur ḥadd-i ġayret

Egerçi kişi ḫoşdur ṣabr ḳıla
Degül ol ḥadde kim bu sed yıḳıla

[624] Ödi: Odı M.

Zen-i mekkāredür bu seddi bozan
Niçe sedd-i Sikender bozdı bu zen (Kemāl, YZ., s. 185)

Kadının güzel davranışları erkeğe yakışan davranışlardır:

Züleyha Yusuf'un aşkıyla delilik (cünun) belirtileri sergilemeye başlar. Onun bu hâli ünlü aşk kahramanlarından Mecnun ve Ferhad'la karşılaştırılırken, şair tarafından aşkta kadın ve erkeğin eşit konumda olduğu, önemli olanın sadık âşık olmak gerektiği vurgulanır. Züleyha da sadık bir âşıktır. Onun aşkında bu denli kararlı oluşu şair tarafından erlik olarak nitelendirilir. Çünkü erkek bakış açısına göre kadın ve erkek cinsi arasında üstün olan erkektir. Bütün güzel ve iyi davranışlar erkeğe yakışır. Aynı davranışlar bir kadında görülse de bu kadın er olarak nitelendirilir:

Hevā yolında birdür māde vü ner
Ṣadāḳat kimde ise ol durur er

Niçe ṣūretde zen maʿnāda erdür
Niçe er var ki ʿavretden beterdür (Kemāl, YZ., s. 70-71)

Bâzıga'nın Yusuf'un güzelliği karşısında ona âşık olup daha sonra ona bu güzelliği veren Allah aşkına yönelmesi üzerine, şair onun bu davranışını erkekçe, erkeğe yakışır (merdane) bir davranış olarak değerlendirir. Gönlüne seslenerek bu kadından erlik öğrenmesini, erkekse içindeki kadına özgü özellikleri yok etmesini, süs ve bezekle övünen kişinin erkekten sayılmamasına şaşılmaması gerektiğini söyleyerek bir kadını övmeye çalışırken, kadınlığı aşağılar:

Ey göñül erlik ögren ol zenden
Er iseñ zenligi gider senden

Faḫr iden kimse zeyn ü zīverden
ʿAdd olınmasa ṭañ degül erden (Ḥamdī, YZ., s. 111-112)

Aynı şekilde Bâzıga'nın önce Müslüman olup daha sonra Allah aşkına yönelmesi ile ilgili olarak Yahya şöyle der:

Zihī zen kim olup merdāne kārı
Ḳodı maḫlūḳı sevdi Kirdgārı (Yaḥyā, YZ., s. 83)

Husrev öldükten sonra onun ayrılığına dayanamayan Şirin Husrev'in mezarı başında intihar ederek can vermiştir. Aşk uğruna ölmeyi göze alan Şirin'in bu davranışını şairler mertlik olarak değerlendirirler:

Āḫır barça tişi mü bilmez irlik
Tişi oldur kim andın kilmez irlik

Telim ḫātūn kim irdin artuḳı bar
Yirin tapsa yüz irniñ işin işler (Ḳuṭb, HŞ., s. 449)

Egerçi ʿādetā bir serdlük itdi
Velī ʿuşşāḳ içinde merdlük itdi

Reg-i cāndan çü ḳaṣd itdi o dem zen
Aña ser-bāz-ı ʿālemdür dimeñ zen

Fidā-yı cān idüp meydāna geldi
Maḥabbet yolına merdāne geldi
[…]
Dimeñ Şīrīn'e zen k'oldur cüvān-merd
Zen ol nā-merde dirler k'ola bī-derd (Rıḍvān, HŞ. s. 529)

Kadının aklı eksiktir, düşünmeden iş yapar, iyiyi kötüden ayıramaz:

Kemal Paşazade kadınların aklının ve dininin eksik olduğunu, dışarıdan doğruymuş gibi görünseler de içlerinin kinle dolu olduğunu, işlerini düşünüp taşınmadan, acele bir şekilde yaptıkları için iyiyi kötüyü ayıramadıklarını, bu yüzden Süleyman'ın mührünü cine verenin de kadın olduğunu söyler:

Bulardur "*nāḳıṣatü'l-ʿaḳl ve'd-dīn*"[625]
Ṭaşı ṣıdḳ u ṣafā içi ṭolu kīn

İşin fikr itmez işler ive ive
Süleymān'uñ virür mührini dīve

Çi ger dīve ögredürler rīvi bunlar
Süleymān'dan seçemez dīvi bunlar (Kemāl, YZ., s. 185)

Züleyha Mısırlı kadınların söylediklerine uyup Yusuf'u zindana hapsetmeye kalkışır. Çünkü aşkın etkisiyle aklı başında değildir. Kim ne derse onu yapar. Şair Züleyha'nın bu durumu hakkında (kadın olduğu için) Allah zaten onun aklını eksik yaratmışken var olan aklının da aşk yüzünden gittiğini söyler. Kadının saçının uzun

[625] *nāḳıṣatü'l-ʿaḳl ve'd-dīn* : Aklı ve dini noksan.

aklının kısa olduğu yolundaki yaygın bakış açısı belki de kadını en çok aşağılayan erkek bakış açısıdır:

Ḫudā ʿaḳlını nāḳıṣ itmiş idi
Olanca ʿaḳlı daḫı gitmiş idi (Kemāl, YZ., s. 205)

Kadın acımasızdır, taş kalplidir:

Züleyha vuslat için tüm yalvarışlarını geri çeviren Yusuf'u büyük bir öfkeyle zindana hapsettirir. Şair Züleyha'nın bu tavrı karşısında, kadınların ne kadar acımasız, taş kalpli olduklarına dair düşüncelerini şöyle ortaya koyar:

Bu sīmīn-berler āhen-ḳalbdür hep
Ṭaşı sīm içi āhen ḳalbdür hep (Kemāl, YZ., s. 209)

Kadın evde oturmalıdır:

Züleyha'nın isteği üzerine kocası Aziz, onun Yusuf'a duyduğu aşktan habersiz bir şekilde Yusuf'u oğul olarak satın alır ve Züleyha'ya teslim eder. Oysa Yusuf Züleyha için yabancı bir erkektir. Şair burada öncelikle Aziz'in, karısının yabancı bir erkekle bir arada olmasına izin vermesini eleştirirken, kadının koca evinde başka erkeklerin görmeyeceği şekilde yaşaması gerektiği konusundaki düşüncesini dile getirir. Ayrıca bunun sünnet olduğunu belirtir. Şairin bu düşüncesinden kadının sosyal yaşamda erkeklerle olan ilişkilerinin hangi boyutta olduğu da anlaşılmaktadır:

Ḫelālin gösteren bir nev-cüvāna
Döner Hindūstān'da gergedāna

Ṭoḳınur boynuzınuñ üstüḫ̆ānı
Meh-i nev gibi yırtar āsmānı

Resūlüñ sünnetini iden icrā
Ḫelālin ḳıldı beytinde muʿammā (Yaḥyā, YZ., s. 85)

Gayrimüslim kadına bakış:

Züleyha putperest bir kadındır. Yusuf'la evlenmeden önce Müslüman olur. Mısır azizi ile evlendiğinde Züleyha bekâretini Yusuf'a saklamak istediğinden Allah onu korur. Aziz gerdeğe bir peri kızı ile girer. Böylece Züleyha Yusuf'la evleninceye kadar bakire kalır. Şair kafire bir kadını Allah'ın korumuş olmasını hayretle karşılamakla birlikte, Allah'ın bunu Yusuf'un hatırı için yapmış olacağını söyler:

Aḥmedī sen ḳudret-i Yezdān'a baḳ
ʿAḳlıñ irmez ḥikmet-i Raḥmān'a baḳ

Yūsuf'ıñ ol ḫāṭırıyçün ol Ġanī
Dostına ṣaḳlar kāfir zeni (Aḥmedī, YZ. I, s. 43)

Mehin Banu çocuk sahibi olabilmek için kendi tanrısına dualar etmiş ve yoksullara çok ihsanlarda bulunup onları zengin etmişse de dileği gerçekleşmemiştir. Şair Hıristiyan bir kadın olan Banu'nun dileğinin gerçekleşmemesini Müslüman olmamasına ve yalnızca malına mülküne güvenmiş olmasına bağlamaktadır. Burada şairin Müslüman olmayan kadına nasıl baktığı açıkça görülmektedir:

Gerçi niçe māl iderdi iʿṭā
Yoḳ idi ḫulūṣ-ı ḳalbi ammā

Olup mey-i ġaflet ile bī-hūş
Ḥaḳ cānibin eyledi ferāmūş

Mālına iderdi iʿtimādı
Bulmazsa ʿaceb degül murādı (Āẕerī, HŞ., yk. 12a)

Bu örneklere bakıldığında şairler genel olarak kadınlarla ilgili son derece olumsuz düşüncelere sahipken, Müslüman olmayan bir kadın söz konusu olduğunda bakış açılarındaki olumsuzluğun derecesinin bir kat daha arttığı görülüyor.

III. IX. 2. Mesnevilerdeki Erkek Kahramanların Kadına Bakış Açıları

Kadına uyulmaz:

Züleyha Mısır azizi ile evlendiği gün onun rüyasında görüp âşık olduğu genç olmadığını anlayınca büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Bu ruh hâli ile Aziz'i gerdekten kovar. Bunun üzerine Aziz'i üzgün gören beyler kadına uymamak gerektiği konusunda ona öğüt verirler:

Her biri sulṭāna ögüt virür[626]
ʿAvrete uyma diyüben yalvarur (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 170)

Kadına mal satılmaz:

Züleyha Yusuf'u her ne pahasına olursa olsun satın almak istediğinde, Yusuf'un sahibi kadına mal satmayacağını söyler:

[626] Bu mısra'ın vezni bozuk.

Ḫoca eydür ben ḫātūna ṣatmazam
Gevherümi yābāna ben atmazam

Nesi var kim ḫātūnuñ vire baña[627]
Sulṭānumuz var iken ṣatam aña (Ṣūlī Faḳīh, YZ., s. 174)

Kadın yalancıdır, hilekârdır, haindir, kadına inanılmaz:

Dayesi, Züleyha'nın isteği üzerine bir türlü aşkına karşılık vermeyen Yusuf'a gidip Züleyha'ya teveccüh etmesi için yalvarır. Dayenin sözleri karşısında öfkelenen Yusuf, onun kendisini doğruluktan saptırma çabalarını bırakmasını isterken uğursuz kadın diye hitap eder ve kadınların insanların şeytanları olduğunu söyler. Ardından kadınların hilesine uyup hanedana ihanet etmeyeceğini bildirir. Çünkü Züleyha efendisinin karısıdır:

Didi iḍlāli ḳo ey naḥs-ı nisvān
Ki nisvān oldı şeyṭānān-ı insān
[…]
Bu olmaz kim uyam mekr-i zenāna
İhānet ḳaṣd idem bu ḫānedāna (Yaḥyā, YZ., s. 112)

Züleyha kendisine daima yüz çeviren Yusuf'a vuslat için tacize varan davranışlar sergilemektedir. Bunun üzerine Yusuf Allah'ın kadınların hilelerinden koruması için dua eder. Burada da kadınların hilekâr olduğu vurgulanmaktadır:

Yā İlāhī ḳılma ʿavret mekrini
Bizlere ġālib fenānuñ fikrini (Aḥmedī, YZ. I, s. 56)

Züleyha Yusuf'la gizlice işret yaparken Yusuf onun tacizlerine dayanamaz ve kaçarken Züleyha'nın kocasına yakalanırlar. Züleyha kocasının yanında Yusuf'a iftira eder. Yusuf Aziz'e karşı kendisini savunurken, Allah'ın kadınları erkeğin kaburga kemiğinden yarattığından ve bu kemik eğri olduğundan kadınların da yaradılış gereği eğri (doğruluktan uzak) olduklarını, bu nedenle onlardan doğruluk beklememek gerektiğini söyleyerek kadınlar hakkındaki düşüncelerini ortaya koyar:

Zeni pehlū-yı çepden eyledi Ḥaḳ
Egrinüñ ḥāli egridür muṭlaḳ

Sen eger ṭoġrıyı bilürseñ [i] yār[628]
Ṭoġrılıḳ umma egriden zinhār (Ḥamdī, YZ., s. 143)

---

[627] var (nüsha): vardur M.
[628] Sen eger ṭoġrıyı bilürseñ [i] yār (nüsha): Egriyi ṭoġrı bilürseñ ey yār M. ; [i]: ey M.

Bu konuda Yusuf'un kadınlara dair düşünceleri Kemal Paşazade'de ise kadınların aklına ve sözüne itibar edilemeyeceği için er kişinin kadın sözüne uymaması gerektiği, kaburga kemiğinden yaratıldığı için yaradılışında doğruluk bulunmadığı şeklinde ifade edilmiştir:

Ne ola ʿavretüñ ʿaḳlı sözi ne
Er oldur k'uymaya ʿavret sözine

Degüldür ḥaḳ bularuñ sözi muṭlaḳ
Meger Ḥaḳ bir diyeler yā yoġurt aḳ

Yaradılmış durur pehlū-yı çebden
Bulara rāstlıḳ yoḳ ol sebebden

Bular egrü durur ṭoġru olmaḳ olmaz
Eyegü uvanur ṭoġrılmaḳ olmaz (Kemāl, YZ., s. 181)

Yusuf Züleyha ve Mısırlı kadınların ağız birliği edip kendisini vuslata zorlamaları karşısında, onlara boyun eğmez ve yardım etmesi için Allah'a dua eder. Yusuf dua ederken bu kadınların yolunu bağladığını, Allah'ın kendisini onların hilelerinden korumasını, onlara da insaf vermesini, bu kadınların yüzlerini bir daha göstermemesini ve yalan yanlış sözlerini işittirmemesini diler:

Bu ʿavretler yolumı baġladılar
İçüme od bıraġup ṭaġladılar

Beni mekrinden anlaruñ emīn it
Dilüme ẕikr ü fikrüñ hem-nişīn it
[…]
Dilerler kim idem ḳaṣd-ı menāhī
Bulara sen vir inṣāfı İlāhī

Beni ḳurtarıvir miḥnetlerinden
Ḫalāṣ it cānumı zaḥmetlerinden

Daḫı gösterme bunlaruñ yüzini
İşitdürme yalan yañlış sözini (Kemāl, YZ., s. 203)

Züleyha'nın Yusuf'a iftira ettiğini, üç aylık bir bebeğin dile gelip tanıklık etmesiyle öğrenen kocası, Züleyha'ya kızarken kadınların hilekârlığı, hainliği hakkındaki düşüncelerini şöyle dile getirir:

Keyd ile zen ʿazīz'i ḫ̆ār eyler
Mekr ile fikrini figār eyler

Merdi zen mekri ḳılmasun ʿāciz
Zen-i mekkāre ḳalmasun hergiz

Dillere ḳaydıñuz delim sizüñ
İllere keydiñüz ʿaẕīm sizüñ (Ḥamdī, YZ., s. 145)

Husrev'in babası Hürmüz, kumandanı Behram'ın kendisine ihanet ettiği gerekçesiyle onu hain ilan eder ve Behram'a bir mektup gönderir. Mektupta hain bir kimsenin kadından daha aşağı olduğunu söyleyerek bir çıkrıkla bir kadın elbisesi gönderir. Burada hainlik eden bir erkek kadına benzetilerek aşağılanır. Buradan hainliğin kadına özgü bir davranış olarak görüldüğü anlaşılıyor:

Viribir bile bir ʿavret ṭonını
Ki geysün çıḳarup ḥürmet ṭonını

Daḫı bir çıḳrıḳ egirsün otursun
Özinden erlik adını götürsün

Çü ḫāʾindür ilümde ḫāʿin ādem
Olur ʿālemde ʿavretden daḫı kem (Şeyḫī, HŞ., s. 88-89)

Bile gönderdi bir ʿavret libāsın
Didi geysün ḳosun erlik hevāsın

Daḫı gönderdi bir çıḳrıḳ o nā-dān
Didi egirsün otursun çü nisvān

Çü ḫāyindür anuñ budur cezāsı
Budur ḳatumda ḫāyinler sezāsı (Rıḍvān, HŞ. s. 333)

Husrev siyasi çıkarları uğruna Rum kayserinin kızı Meryem'le evlendiği hâlde gönlünde daima Şirin'in aşkı vardır. Husrev Meryem'le evli iken nedimi Şavur'u kendisine Şirin hakkında bilgi vermesi için Şirin'in yanında bırakmıştır. Çünkü Husrev kadına güven olmayacağına inanmaktadır:

Çü ʿavret geh elif olur gehī lām
İde her ḥālden sulṭāna iʿlām (Şeyḫī, HŞ., s. 143)

Kadın nefis düşkünüdür:

Aziz Züleyha ile Yusuf'u yedi haneli köşkte birlikte yakalayınca Yusuf'a kendine hıyanet ettiği için kızar. Yusuf Aziz'e Züleyha'nın kendisine iftira ettiğini, nefsine uyup onu vuslata zorladığını anlatmaya çalışırken kadınların nefsine

düşkünlüğü, onların nefsinin isteklerine uymamak konusundaki başarısızlıkları hakkında şunları söyler:

Sen bilürsin ki nefs ejderdür
Ejder-i nefsi ḳatl iden erdür

Gelmez erlük cihānda ʿavretden
Ki ide ḳatl-i nefs o ġayretden (Ġubārī, YZ., s. 166)

Erkek kadından üstündür, kadına boyun eğilmez:

Aziz Züleyha ile Yusuf'u gizlice buluştukları yedi haneli köşkte yakaladığında Züleyha'nın Yusuf'u baştan çıkarmaya çalıştığını öğrenince Yusuf'a kadınların eli altında namert olmamasını öğütlerken erkeğin kadından üstün olduğuna dair inancını da vurgulamış olur:

Ḫoş durur merde ġayret-i merdān
Olma nā-merd zīr-i dest-i zenān (Ġubārī, YZ., s. 169)

Şirin'in bitmeyen nazlanmalarından usanan Husrev, bir kadın karşısında aciz duruma düşmeyi kendine yakıştırmaz. Şirin'in bu davranışını vefasızlık olarak görür. Vefanın erkeklere özgü olduğunu, kadınlarda vefa olmadığını, kadın karşısında yenilmenin, aşağılanmanın erkek onuruna yakışmayacağını düşündüğü için Şirin'in cefalarına daha fazla katlanamayacağını söyler:

Begenmezken cihān-ı ẕū-füñūnı
Nice bir ʿavretüñ olam zebūnı

Vefā erlikdedür ide mi ʿavret
Basılmaḳ ʿavrete olmaya ġayret

Olurken şīr-i ner pençemde tīhū
Revā mıdur beni avlaya āhū

Çü görmedüm anuñ şerm ü ḥayāsın
Niçe bir tartayın cevr ü cefāsın (Şeyḫī, HŞ., s. 200)

Husrev tüm yalvarışlarına rağmen nikâh olmaksızın Şirin'i kendisine dönmeye ikna edemez. Şirin'in kararlı tavrı onu çok üzer. Böylece Şirin'e karşı yenildiğini, düştüğü durumun ölmekten beter olduğunu düşünür. Çünkü ona göre erkek kadından üstündür. Kadın karşısında erkeğin yenilgisi düşünülemez:

Olacaġ iş kişiye olsa yigdür
Zene maġlūb olınca ölse yigdür

Ḳabūl itmez dil-i ʿāḳil cünūnı
Er olan ʿavretüñ olmaz zebūnı (Rıḍvān, HŞ. s. 463-464)

Lamiî'de Banu Husrev'in evlenmek üzere Şirin'i istemesine karşılık, Şirin'in doğuştan bir özrü olduğunu, onun asla erkek adını anmadığını söyleyerek bu teklifi geri çevirir. Çünkü Şirin Ferhad'ı sevmektedir. Husrev de bu teklifinin yalan bir bahane ile geri çevrildiğini düşünerek kendisini aşağılanmış hisseder. Ona göre kadın karşısında zebun olmak bir erkeği ömür boyu zebun kılar. Husrev'in kadın erkek eşitliği konusundaki bu düşünceleri dikkate değerdir.

Ne zenden kim çeke bir er zebūnlıḳ
Cihānda gitmez andan ser-nigūnlıḳ

Ḳazınsun nāmı şeh-bāzuñ cihāndan
Ki ḫavf u ḫaşyet ide mākiyāndan (Lāmiʿī, FŞ., s. 329)

Kadın vefasızdır, utanmazdır:

Husrev Şirin'le birlikte oldukları zamanlarda sürekli olarak bir fırsatını bulup onunla öpüşmek, sarılmak istemektedir. Şirin Husrev'in bu davranışları yüzünden bir gün Husrev'e çok kızar ve önce gidip tacını ve tahtını kurtarmasını söyler. Husrev Şirin'e gücenmiş ve sitemler ederek oradan ayrılmıştır. Giderken kadınların vefasızlığı ile ilgili şu düşüncelerini dile getirir:

Belī maḥbūblardan ṣafāyı
Sürenler dimiş az bulduḳ vefāyı

Yazan ʿavretlerüñ vaṣfında nāme
Dimiş şındı vefā lafẓında ḫāme (Şeyḫī, HŞ., s. 130)

Yine Şirin'in nazından usanan Husrev Şirin'i bırakıp Şeker'le birlikte olmadan önce şu sözleri söyler:

Vefā erlikdedür ide mi ʿavret
Basılmaḳ ʿavrete olmaya ġayret (Şeyḫī, HŞ., s. 200)

Şirin Husrev'in evlilik öncesi (nikâh olmadan) sergilediği cinsel yaklaşımlara kesinlikle karşı koyar. Husrev de Şirin'in bu tutumuna çok kızmış ve kadınların vefasız ve utanmaz olduklarına dair şu düşüncelerini dile getirmiştir:

Ne utanmazlıġ itdi ol vefāsuz
Çü ʿavretdür ḳanı ud u ḳanı yüz (Faḫrī, HŞ., s. 452)

Kadın kapıdan kovulsa bacadan girer:

Şirin'in nazlanmalarından bıkan Husrev Şavur'la dertleşir. Şavur Husrev'e sabırlı olmasını söyleyerek, nazlandığı için sevgiliden vazgeçilmeyeceği ve Şirin'in de yaptığından pişman olup yumuşayacağına dair nasihatlerde bulunur. Kadınların verdikleri kararda sebatkar olmadıklarını düşünen Şavur, onların ay gibi kapıdan kovulsalar bacadan gireceklerini söyleyerek Şirin'in yaptığından pişman olup Husrev'e geri döneceğini ima eder:

Belī ʿavret durur eyleme iştāb
Geliser manẓara niteki meh-tāb

Olur ay ile ʿavret bir yapudan
Ki iner bacadan ḳovsañ ḳapudan (Şeyḫī, HŞ., s. 227)

Çü ʿavretdür ḳapuñı baġladuñ dur
Ki bacañdan gire ayça vire nūr (Faḫrī, HŞ., s. 453)

Evli kadın kocasının hizmetkârıdır

Züleyha'nın babasının kızını Aziz'e eş olması için vermek istediğini bildiren mektubundaki sözlerinden, kadının evlilik yaşamında kocasına karşı en önemli yükümlülüğünün ona hizmet etmek olduğu anlaşılıyor. Hem kız babasının hem de evlenen erkeğin kadını hizmetçi olarak görmesi ataerkil toplum yapısında kadına bakışın bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Evli kadın kocaya hizmet eden, ölünceye kadar kocasına hizmet etmeyi yücelik sayan ve kocasının kapısında süpürge olan biri olarak görülür:

Eger ḫıdmete olur ise ḳābil
İki ʿālem murādın ide ḥāṣıl

Yiter ʿizzet cihānda bu kenīze
K'ide ḫıdmet ölince sen ʿAzīz'e

Dilemez k'ola ġayrı ilde bānū
Diler kim işigüñde ola cārū (Kemāl, YZ., s. 83)

Cihān ṭurduḳca ẕātuñ var olsun
Ḳızum sen şāha ḫıdmetkār olsun (Yaḥyā, YZ., s. 72)

III. IX. 3. Mesnevilerdeki Kadın Kahramanların Kadına Bakış Açıları

Kadının aklı eksiktir:

Züleyha Mısırlı kadınların kendisini yalan sözlerle kışkırtmaları sonucu öfkelenerek Yusuf'u zindana hapsettirmiştir. Daha sonra Yusuf'un ayrılığına dayanamayan Züleyha, yaptığından pişmanlık duyar ve bu kadınlara uyduğu için kendine kızar. Çünkü toplumsal değer yargılarının etkisiyle bir kadın olarak Züleyha da kadınların akıllarının eksik olduğuna inanır:

Nāḳış-ı ʿaḳla uyuban yāriñi
Viresin zindāna ol dildāriñi
[…]
Nāḳış-ı ʿaḳla uyup yañılmışam
Ben anıñ ḥabsine bāʿiṣ olmışam (Aḥmedī, YZ. II, s. 3,6)

Kadın hilekârdır, kadında vefa olmaz:

Husrev Rum kayserinin kızı Meryem'le evlenmiştir. Ancak gönlünde hep Şirin'in aşkı yatmaktadır. Şirin'in Banu öldükten sonra her şeyi bırakıp Medayin'deki kasrına yerleştiğini öğrenen Husrev, bir gün karısı Meryem'e Şirin'i evinde ağırlamak istediğini söyleyince Şirin'i kendisine rakip gören Meryem buna razı olmayacağını söyleyerek Şirin'i kötüler. Meryem Şirin'i kötülerken kadınlar hakkındaki düşüncelerini de sıralar. Meryem'e göre kadınlar elli ile yüzü, beş ile onu ayırt edemezler; onların hilelerinden aslanlar bile kurtulamaz; kadınların dışı güzel, içi kötülük doludur; kadın, at ve kılıçta vefa olmaz; erkekler kadınlardan hiçbir zaman vefa görmediği için Husrev de vefasız Şirin'e gönül bağlamaktan vazgeçmelidir:

Telim ʿavret kim andın bişni bilmez
Anıñ mekrindin arslanlar ḳutulmaz

Ḫātūnlar köpreki bil bed-faʿāl ol
İçi toluġ ḫabiṣlıḳ taş cemāl ol

Ḳılıçda atda ḫātūnda vefā yoḳ
Cefā ol pīşeleri sen sözüm uḳ

Vefā irlik nişānı ol bil ey yār
Telim irde me çıḳmaz bir vefādār

Tişide kilgey irlik tise bolmaz
Kim irmen tigüçilerdin tapulmaz

Yaratmış sol yanıdın baḳ tişini
Bitürmez sol hergiz oñ işini[629]

Köñül baġlap vefāsızġa ni ḫāṣıl
Eger ʿaḳlıñ bar irse terkini ḳıl (Ḳuṭb, HŞ., s. 305)

Çoḳ ʿavret var bilimez elliden yüz
ʿUṭārid ḳor anuñ işigine yüz

Delim ʿavret şu reyḥān saḳsısıdur
Ki ṭaşı görk ü içi çirk ile pür

Vefā ḳılmaz didi ol söz bilen Tat
Ne ʿavret ne ḳılıç ne bindügüñ at

Erenler istediler çāreyi çoḳ
Vefā ʿavretde gördiler mi hīç yoḳ

Vefā erlikdür ʿavretde ne ister
Çü ʿavret didüñ anda mihr göster

Göñül baġlamaġıl bu bī-vefāya
Ki andan uġramışvan çoḳ cefāya (Faḫrī, HŞ., s. 391-392)

Husrev'in para karşılığı tuttuğu hilekâr kocakarı, Ferhad'a Şirin'in Husrev'e âşık olduğunu söyleyerek Ferhad'ın Şirin'in aşkından vazgeçip memleketine geri dönmesini sağlamakla görevlendirilmiştir. Oysa şeytana benzeyen bu hilekâr, sözü değiştirip Şirin'in Husrev'le evlendiğini ve Ferhad'ı unuttuğunu söyler. Bu sırada bütün kadınlar gibi Şirin'in de vefasız olduğundan söz eder. Aşağıdaki beyitlerde bu kocakarının kadınların yalancılığı, güvenilmezliği, vefasızlığı, hilekârlığı, acımasızlığına dair söyledikleri ayrı ayrı görülecektir:

Kadının sözüne inanılmaz, yalancıdır:

Anuñ biri ben isem ey oġul ger
İnanma istemezem dise şehver

Geçerse ṣavm-ı Meryem birle bī-kām
Ḳılam dir bir Mesīḥā-demle bayram
[…]

[629] Mısra'ın vezni bozuk.

Ṣaçı gibi uzun fikr eyleyici
Ḳaşı mānendi egri söyleyici (Lāmiʿī, FŞ., s. 386)

Kadın vefasızdır:

Vefā merd işidür zenden gelür mi
Mürüvvet hīç reh-zenden gelür mi
[…]
Ḳaçarken çeng-i şāhīnden çün tīhū
İderken şīrden nefret ol āhū

Virüp varduġı şeb dizdāra burcın
Açup ṣarrāf öñinde ḳodı dürcin

Lebi ḳandıyla aġzın şekker itdi
Ṣadefveş dürcini pür-gevher itdi

Unutdı bir dem içre ol ġarībi
Nişāb-ı vuṣlatından bī-naṣībi

Olup māh-ı nevüñ cāndan nedīmi
Ferāmūş eyledi mihr-i ḳadīmi (Lāmiʿī, FŞ., s. 386-387)

Kadın hilekâdır, fettandır:

Gör āḫir eyler iken nāz u şīve
Niçe gitdi o fettān ive ive

Siyeh zülfi gibi çoḳ başlu ṭarrār
Ḫarāmī çeşmi gibi tünd ü ḫūn-ḫˇār
[…]
Viren aṣlanlara ṭavşan yuḫusın
Ṣıyan Bābil'de Hārūt'uñ sebūsın

Firīb ü işveger fettān-ı ʿālem
Füsūn ehli vü pür-destān-ı ʿālem (Lāmiʿī, FŞ., s. 386)

Kadın acımasızdır, taş kalplidir, zalimdir, sebatsızdır:

Dil-i bī-raḥmı āhen baġrı mermer
Ṣebāt u mihri yoḳ çarḫ-ı bed-aḫter

Ṣu gibi her yaña aḳıcı ẓālim
Cihānı odlayın yaḳıcı ẓālim (Lāmiʿī, FŞ., s. 386)

Nefsine uyan erkek kadından beterdir:

Mehin Banu Şirin'e Husrev'le aşk ilişkilerinde iffetini koruması yolunda öğütler verirken erkeklerin zevk düşkünlüğü ve güvenilmezlikleri hakkında bazı

sözler söyler. Banu'nun bu sözleri arasında, erenlerin nefsinin isteklerine uyan bir erkeği kadından daha kötü gördüklerini söylemesi, kadının kötülüğünün herkesçe kabul edilmiş bir gerçek olduğunu göstermektedir:

Şol er kim nefsi yolına giderdür
Erenler didiler zenden beterdür (Rıḍvān, HŞ. s. 350)

Bütün bu örnekler bu eserlerin yazıldıkları dönemlerde kadına dair toplumsal bakış açılarının da neler olabileceği yolunda fikir vermesi bakımından önemlidir. Divan edebiyatında kadın söz konusu olduğunda pek çok eserde rastlanabilecek yaygın görüşlerin bu örneklerde de yer aldığı görülmektedir. Şairlerinin tamamı erkek olan bu mesnevilerden tespit edilen bu örnekler temelde erkeğin kadına bakış açısını yansıtmaktadır. Bu örnekler arasında hiçbir olumlu bakış açısının yer almayışı, kadının erkeğin gözündeki değeri hakkında da bilgi vericidir.

SONUÇ

Türk edebiyatında şairi bilinen ve elde bulunan çift kahramanlı aşk mesnevilerinden Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin (Ferhad u Şirin) mesnevilerinde kadın konulu bu tez çalışması sonunda, aynı adı taşıyan mesnevilerde kadın kahramanların özelliklerine ilişkin bilgilerin çok büyük farklılıklar göstermediği ortaya çıkmıştır. Temelde aynı özelliklerle karşımıza çıkan kadın kahramanların söz konusu özellikleri, mesnevi şairlerinin söyleyişlerindeki farklılıklardan dolayı kimi zaman daha ayrıntılı, zengin tasvirlerle anlatılırken, kimi zaman da daha sınırlı olarak anlatılmıştır. Şairlerin bu tutumu mesnevilerin hacmini de belirleyen bir unsur olarak karşımıza çıkar.

Mesnevilerde yapılan bilgi taraması sonucu kadın kahramanların fiziksel özellikleri ile ilgili elde edilen malzemeye bakıldığında, başta hikâyelerin asıl kadın kahramanları olmak üzere kocakarılar dışındaki diğer kadın kahramanların son derece güzel olarak tasvir edildikleri görülmüştür. Özellikle sevgili rolündeki asıl kahramanların beyitlerce süren güzellik tasvirleri, onların idealleştirilmiş, soyut bir güzelliğe sahip olduklarını göstermektedir. Sevgilinin bütün uzuvları divan şiirinin diğer nazım şekilleriyle yazılmış örneklerinde görüldüğü gibi kalıplaşmış benzetmeliklerle en güzel olarak tasvir edilmiştir. Ancak kadın güzelliği ile erkek güzelliğinin tasvirinde hiçbir fark görülmemektedir. Tasvir edilen kişinin adından söz edilmemiş olsa bu kişinin erkek mi kadın mı olduğunu anlamak güçtür. Yusuf ve Husrev'in fizik tasvirlerinin anlatıldığı bölümlere bakıldığında bu durum açıkça göze çarpar.

Bu eserlerde yalnızca güzel kadınlar değil, zaman zaman çirkin kadınlar da tasvir edilmiştir. Çirkin kadınlar genellikle hikâyede kötü role sahip kocakarılardır. Tüm bu tasvirlerde dikkati çeken husus, güzelin çok güzel, çirkinin çok çirkin anlatılmış olmasıdır.

Divan şiirinde sevgili rolündeki kadının mübalağalı biçimde tasvir edilen güzelliğinin en önemli işlevi, erkeğin aşka düşmesine sebep olmasıdır. Dolayısıyla bu hikâyelerde de bir erkeğin bir kadına âşık olmasında ve eş seçiminde kadının

güzel olması son derece önemlidir. Bu nedenle asıl kadın kahramanların genellikle erkek kahramanlarda olduğu gibi çocukluklarından itibaren değil, genç kızlık dönemlerinden itibaren tasvir edildikleri görülmüştür. Hamdî ve Kemal Paşazade'nin *Yusuf u Züleyha*'sındaki Züleyha'nın tasviri bu genellemenin dışındadır. Kemal Paşazade'de doğduğu andan itibaren tasvir edilen Züleyha'nın Hamdî'nin eserinde çocukluktan itibaren tasvir edilmeye başlandığı belirlenmiştir.

Kadın kahramanların giyim-kuşamları çok genel çizgilerle tasvir edilmiştir. Kimi zaman bu giysilerin adlarından söz edilirken, kimi zaman da kumaş ve renginden söz edilerek bilgi verilmiştir. Kadın giysileri ile ilgili bilgileri içeren örnekler de azdır.

Süslenme konusundaki malzemeye bakıldığında, eskiden kadınların kullandığı hemen her türlü süs malzemesinin bu hikâyelerdeki kadın kahramanlar tarafından kullanıldığını gösteren örneklere bolca rastlanmıştır. Aynı şekilde mücevher ve aksesuarlara dair örnekler de az değildir.

Kadın kahramanların psikolojik özelliklerine ilişkin bilgilerin, onların genel kişilik özellikleri ile aşkı nasıl yaşadıklarını ortaya koyan bilgiler olduğu görülmektedir. Kişilik özelliklerine dair bilgiler kimi zaman şair tarafından, kimi zaman kahramanların kendi ağzından, kimi zaman da diğer kahramanların ağzından anlatılan sınırlı bilgilerdir.

Aşk mesnevilerinde konular esas karakterini muhafaza etmekle birlikte farklılıklar şairlerin konuyu işleyiş biçimlerinden kaynaklanır. Nitekim Yusuf u Züleyha mesnevilerinde bu hikâyenin hem bir aşk hikâyesi hem de bir peygamberin hayat hikâyesi olmasından dolayı, özellikle bu konuda mesnevi yazan XIII ve XIV. yüzyıl şairlerinin, eserlerinde hikâyenin daha çok dinî yönüne ağırlık verdikleri dikkati çeker. Öte yandan XV. ve XVI. yüzyıllarda yazılmış Yusuf u Züleyha mesnevilerinde ise aşkın etraflıca işlendiği görülmüştür.

Söz konusu mesnevilerde işlenen konu aşk olduğundan, kadın psikolojisinin yoğun olarak aşk ve aşkın etken olduğu duygu ve davranış biçimleri etrafında şekillendiği görülmüştür. Dolayısıyla kadın kahramanların psikolojik özelliklerinin

ele alındığı ikinci bölümde aşk psikolojisi geniş yer tutmuştur. Bu da Züleyha ve Şirin'in temsil ettiği âşık ve maşuka kadın tiplerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Bu mesnevilerde kadınlar dış dünyaya o kadar kapalı yaşarlar ki bir erkeği ya Züleyha gibi rüyasında görerek, ya Şirin gibi erkeğin resmini görerek veya başka birinden övgüsünü duyarak âşık olurlar. Genç bir erkeği gerçek yaşamda görüp âşık olmaları mümkün değildir. Değerlendirilen Yusuf u Züleyha mesnevilerinin hepsinde Züleyha Yusuf'u rüyasında görerek âşık olur. Yalnızca Gubârî'nin eserinde Züleyha önce kilisede gördüğü bir surete âşık olur daha sonra o sureti diğer mesnevilerde olduğu gibi rüyasında görür. Gubârî Züleyha ile Yusuf arasındaki aşkın başlangıcını anlatırken, hem sevgilinin resmini görerek, hem de rüyada âşık olma motiflerini bir arada kullanarak diğer mesnevilerden biraz olsun farklı bir anlatım tarzı benimsediğini göstermek istemiştir. Şairin bu tutumu, eserinin sebeb-i telif bölümünde Hamdî'nin eserine yönelik eleştirilerinden sonra kendisinin daha güzel bir Yusuf u Züleyha mesnevisi yazma iddiasının bir sonucu olarak da değerlendirilebilir.

Husrev ü Şirin mesnevilerinde ise Azerî'nin eseri hariç Şirin Husrev'in resmini görerek âşık olmuştur. Bu mesnevide Şirin, önce Şavur'dan Husrev'in methini duymuş daha sonra resmini görüp âşık olmuştur. Dolayısıyla ilk âşık olan Şirin'dir. Husrev de aynı şekilde Şavur'dan Şirin'in methini duyduktan sonra resmini görüp âşık olmuştur.

Ferhad u Şirin mesnevilerinde ise Husrev ü Şirin mesnevilerinden farklı olarak hikâyenin erkek kahramanı Ferhad'dır. Bir başka deyişle aşk hikâyesi Ferhad'la Şirin arasında geçer. Burada önce Ferhad tılsımlı aynada Şirin'in timsalini görerek âşık olur. Şirin ise onu bizzat gördükten sonra âşık olmuştur.

Hiç beklenmedik bir zamanda başlayan aşkın âşık üzerindeki etkileri son derece sarsıcıdır. Âşığın ruhunda oluşan bu sarsıntının izleri ruhsal ve fiziksel birtakım belirtilerle kendini gösterir. Bu belirtiler âşığın nasıl büyük bir derde düştüğünün, ne türlü ıstıraplar yaşadığının birer göstergesidir. Çünkü aşk bir beladır, gam yüküdür. Mutlu bir aşk değildir. Aşkın kadın kahramanlar üzerindeki etki ve belirtileri ile ilgili elde edilen malzemeye bakıldığında, bu etki ve belirtilerin vuslata

kadar aşkına bir türlü karşılık bulamayan âşık Züleyha'da maşuka Şirin'e göre daha etkin ve yoğun olduğu görülmüştür. Çünkü aşkın başlangıcı itibariyle −önce Husrev Şirin'in methini duyup âşık olmuş, daha sonra Şirin onun resmini görüp âşık olmuştur− Şirin hem seven hem sevilen bir kadındır.

Birbirlerini görmeden âşık olan kahramanların ilk karşılaşmaları da ani ve tesadüfîdir. Mesnevilerde erkek kahramanlarla görüşmeden, konuşmadan ya rüyada görerek ya resmini görerek ya da methini duyarak âşık olan kadın kahramanların ilk kez karşı karşıya geldikleri zaman yaşadıkları duygular ve bu duyguların etkisiyle gösterdikleri davranışlar bu hikâyelerin en romantik sahnelerini oluşturmuştur.

Başlangıçtan vuslata kadar aşkın kahramanları sürekli olarak aşkın mihnetleriyle, kavuşmayı engelleyen durumlarla mücadele içinde görülürler. Kahramanların ince ruh tahlillerinin yapılmadığı bu mesnevilerde aşk, keder, şaşkınlık, hayal kırıklığı, üzüntü, sevinç, yas vb. gibi ruhî durumların tasvirinde şairler, tahlilî ruh hâllerini yansıtmak yerine dışarı vurulan davranışları abartılı ifadelerle anlatma yoluna gitmişlerdir. Bu doğallıktan uzak ve abartılı tasvirler kimi mesnevilerde beyitlerce sürmüştür. Değerlendirilen mesneviler içinde bunun en güzel örneğinin Kemal Paşazade'nin *Yusuf u Züleyha*'sı olduğu gözlenmiştir.

Hikâyelerin kurgusu içinde görevi bir yerde başlayıp biten ya da yer yer devam eden yardımcı kadın kahramanların psikolojik özellikleri büyük ölçüde asıl kadın kahramanlarla ilişkileri esnasında görülen özelliklerdir. Nitekim bu kadınlar hikâyenin seyri içinde sahip oldukları sınırlı roller ölçüsünde varlık gösterdikleri için psikolojilerine dair bilgiler de rolleri ölçüsündedir.

Yusuf u Züleyha mesnevilerinde yardımcı kadın kahramanların psikolojik özelliklerine ilişkin en dikkati çeken husus, pek çoğunun (Züleyha'nın cariyeleri, Mısırlı Kadınlar, Bâzıga, Yusuf'u satın almaya talip olan yaşlı kadın) Yusuf'un eşsiz güzelliği karşısında aşka düşmüş olmaları ve bazılarının bu aşkın sonunda ona bu güzelliği veren Allah'a iman ederek Müslüman oluşlarıdır.

Aşkta yaşanan cinsellik, şairlerin mecazlarla örtülü usta anlatımıyla müstehcenliğe düşmeden, son derece estetik biçimde anlatılmıştır.

Değerlendirdiğimiz Yusuf u Züleyha mesnevilerinde konunun kutsal kitaplardan alınmış olması nedeniyle, kimilerinde hikâyenin dinî yönünün kimilerinde de romantik yönünün ağır basmasına bağlı olarak erotikaya dair sahnelerin anlatım yoğunluğu ve biçimi farklılık gösterir. Züleyha Yusuf'la evlenmeden önce gayrimüslim bir kadın olduğu için şairler onun yasak ilişkisini ve ahlaka aykırı davranışlarını apaçık ortaya koymaktan çekinmezken, Müslüman olduktan sonra Yusuf'la evlenen aynı Züleyha'nın gerdek gecesinde yaşadıklarını ayrıntılı bir vuslat sahnesi olarak tasvirden kaçınmışlardır. Öyle ki Sûlî Fakîh, Darîr, Hamdî ve Yahya, eserlerinde gerdek gecesi sahnesine yer verirlerken Ali, Hamza, Haliloğlu Ali, Kemal Paşazade, Şerifî, Nahifî ve Ahmedî bu sahneye yer vermemiş, sadece iki sevgilinin vuslata erdiğinden söz etmişlerdir. Husrev ü Şirin mesnevilerinde ise erotikaya dair malzeme şairden şaire çok büyük farklar göstermemektedir. Hemen her şair hem evlilik öncesi hem evlilik sonrası yaşanan cinsel yakınlaşmaları anlatmaktan kaçınmamışlardır.

Cinsellik söz konusu olduğunda özellikle Yusuf'la vuslata kadarki süreçte Züleyha, bedensel hazzın peşinde koşan, şehvet düşkünü bir kadın sembolüdür. Buna karşılık Şirin, iffetine son derece düşkün, şehvete boyun eğmeyen, cinselliği meşruiyet çerçevesinde yaşamak isteyen bir kadın olarak karşımıza çıkar.

Ayrıca aşkta cinselliğin divan şiirinin diğer türlerinden farklı olarak çift kahramanlı aşk mesnevilerinde evlilik öncesi meşru görülmeyen ancak kaçamak şekilde yaşanan ilişkiler ve evlilik sonrasında düğün gecesi yaşanan cinsel ilişkiler olmak üzere daha gerçekçi, daha ayrıntılı olarak tasvir edildiği görülmüştür. Bu da bir kadınla bir erkek arasında yaşanan ve insan doğasına özgü olan mahrem ilişkilerin divan şiirinde de dile getirilebildiğini, divan şiirinde sadece platonik, ilahî veya eşcinsel bir aşkın anlatılmadığını ortaya koyması bakımından önemlidir.

Vuslat iki sevgilinin inandıkları dinin usullerine uygun şekilde yapılan nikâh ve görkemli düğün törenleri ile gerçekleşir. Yusuf u Züleyha mesnevilerinde vuslat Züleyha'ya aşktaki sadakatinin karşılığı olarak Allah tarafından verilmiş bir ödüldür. Züleyha'nın Yusuf'a duyduğu aşkın vuslattan sonra İlahî aşka dönüşmesi, hikâyedeki aşkın tasavvufî bir boyut kazandığını göstermektedir. Husrev ü Şirin mesnevilerinde Husrev ile Şirin arasındaki aşk ise bütünüyle beşerî (mecazî) aşktır.

Ferhad u Şirin mesnevilerinde vuslat yoktur. İster ilahî ister mecazi, ister vuslatlı ister vuslatsız olsun, çift kahramanlı aşk mesnevilerinde kadın aşkı vardır. Burada anlatılan aşk, cinsiyeti belirsiz sevgilinin anlatıldığı gazellerden bu bakımdan ayrılır.

Değerlendirilen mesnevilerde evliliklerin iki amaç için yapıldığı görülmüştür. Birincisi aşk ve neslin devamlılığını sağlama, ikincisi siyasî çıkarlardır. Yusuf u Züleyha mesnevilerinde evliliklerde aşk esastır. Ancak Züleyha ile Yusuf'un evliliklerinde çocuk sahibi olduklarından söz eden mesneviler dikkate alındığında bu evliliğin neslin devamını sağlama amacına da hizmet ettiği görülür. Husrev ü Şirin mesnevilerinde Husrev ile Şirin'in evliliklerinde de amaç aşk ve neslin devamını sağlamak ise de onların çocuk sahibi olduklarından söz edilmemiştir. Siyasi evliliğe örnek ise Husrev'in Rum kayserinin kızı Meryem'le yaptığı evliliktir. Evliliklerde dikkati çeken bir diğer husus kadın kahramanların şehzade veya hükümdar gibi saray çevresine mensup erkeklerle evlendikleridir. Dolayısıyla evlilikte kadın ve erkek arasında sosyal, kültürel ve ekonomik uyumsuzluk görülmez.

Bu eserlerde kadın ahlakına ilişkin en önemli değerler iffet ve namustur. Gerek asıl kadın kahramanlar gerekse yardımcı kadın kahramanların abartılı güzellik tasvirlerinin yanı sıra en dikkati çeken özellikleri son derece iffetli, namuslu, eline erkek eli değmemiş olmalarıdır. Dolayısıyla en çok vurgu yapılan konu kadının bekâretidir. Kadınlar evleninceye kadar onu korumakla yükümlüdürler. Bu nedenle kadınlar erkeklerin görüş alanından uzak, kadın kadına, dış dünyaya kapalı bir sosyal yaşam sürerler. Erkeklerle ilişkileri oldukça sınırlıdır. Gerek aşkın başlangıcında gerekse bir erkeğin bir kadını eş olarak seçiminde kadının güzelliği kadar iffetli ve namuslu olması erkek için çok önemlidir. Bu nedenle kadın kahramanların vazgeçilmez yaşam prensipleri neredeyse yalnızca iffet ve namusa, bu iki değeri korumaya dayanmaktadır.

Mesnevilerdeki asıl kadın kahramanlar saray çevresinde yetişmiş ve orada yaşayan kızlardır. Dolayısıyla refah ve bolluk içinde bir yaşam sürerler. Sosyal yaşama dair yaptıkları faaliyetler kır gezintileri, işret meclislerinde sazlı sözlü eğlenceler, av partileri ve çeşitli oyunlarla sınırlıdır. Yusuf u Züleyha mesnevilerinde Husrev ü Şirin mesnevilerinde görülen avlanma ve çevgan oyunu gibi faaliyetlerden söz edilmemiştir.

Kadın kahramanların aile içi ilişkilerine bakıldığında en çok dayeleri ve cariye kızlarla ilişki içinde oldukları görülür. Baba ile ilişkiler kısmen Yusuf u Züleyha'larda görülürken anne ile ilişkiler yok denecek kadar azdır. Bu hikâyelerde annenin yerini dayeler almaktadır. Zaten Şirin'in kendi anne ve babası olmadığı için ona anne ve baba rolünü halası veya teyzesi konumundaki Mehin Banu üstlenmiştir. Mehin Banu Husrev ü Şirin mesnevilerinde ikinci derecedeki kahramanlardan olmasına karşılık, hikâyedeki işlevi bakımından diğer yardımcı kadın kahramanlardan daha etkin bir kişiliğe sahiptir. Özellikle Şirin'le ilişkilerine bakıldığında onun tecrübeleriyle yol gösterici, koruyup kollayıcı, en önemlisi gençlerin aşkına saygılı bir büyük hanım tipini temsil ettiği görülmüştür.

Kadın kahramanların sosyal kimlik ve rollerinin doğrudan kendi kişiliklerinden kaynaklanan özellikleriyle değil, genellikle erkeğin hayatı içinde veya yanında oynadığı role veya erkeğin onlara verdiği değere göre tanımlandığı görülmüştür. Onlar ya bir hükümdarın kızı ya da karısı veya bir hükümdar ya da şehzadenin sevgilisi olarak varlık gösterirler. Bunların yanı sıra Züleyha'nın anne, Şirin'in hükümdar rollerinde kadınlar olduğunu da belirtmek gerekir. Konularında müstesna bir yere sahip oldukları kaynaklarda her fırsatta dile getirilen Hamdî, Kemal Paşazade ve Yahya'nın eserlerinde Züleyha'nın anne olduğundan söz edilmemiştir. Züleyha'nın çocuk sahibi olduğundan söz eden mesnevilerde de anne çocuk ilişkilerine değinilmemiştir.

Gerek Yusuf u Züleyha gerekse Husrev ü Şirin mesnevilerinde kadınların çeşitli gelenek ve inançlarıyla ilgili bilgilere de rastlanmıştır. Bunların örnekleri çok olmamakla birlikte pek çoğunun bugün de kadınlar arasında görülen gelenek ve inançlar olduğu görülmüştür.

Kadına dair bakış açılarına bakıldığında, bu bakış açılarının bazen doğrudan şairlerin dilinden, bazen de hikâyedeki kadın ve erkek kahramanların dilinden yansıtıldığı görülür. Dile getirilişi farklı ağızlardan da olsa bütünüyle olumsuz olan tüm bu bakış açıları temelde şairlerin bakış açısını yansıtmaktadır. Bu olumsuz bakış açıları hemen her şairin divanında da rastlanan yaygın görüşlerden oluşur. Buna göre kadın yalancı, hilekâr, şeytan, güvenilmez, inanılmaz, aklı ve dini eksik, acımasız, taş kalpli, hain, vefasız, utanmaz gibi sıfatlarla nitelendirilir. Aynı zamanda kadının

evde oturması gerektiği, namussuzluk eden kadının hiçbir şekilde affedilmemesi gerektiği, kadına mal satılmayacağı, erkek kadından üstün olduğu için kadına boyun eğilmeyeceği, kadının kapıdan kovulsa bacadan gireceği, nefsine uyan erkeğin kadından beter olduğu, evli kadının kocasının hizmetkârı olduğu yolundaki düşüncelere yer verilmiştir. Ayrıca kadınların güzel davranışlarından söz edilirken bu kadınların er, mert olarak nitelendirilmeleri güzel davranışın yalnızca erkeğe özgü olduğu inancını yansıtmaktadır. Bu eserlerde gayrimüslim kadınlara şairlerin bakışı bir kat daha olumsuzdur.

Kadına dair bakış açıları ile ilgili malzemeye bakıldığında, Yusuf u Züleyha şairlerinden Hamdî, Kemal Paşazade ve Ahmed Mürşidî (Ahmedî)'nin; Husrev ü Şirin ve Ferhad u Şirin şairlerinden de Şeyhî ve Lamiî'nin bu görüşleri en çok dile getiren şairler oldukları görülür.

Bütün bu değerlendirmeler sonucunda Yusuf u Züleyha mesnevilerinin asıl kadın kahramanı olan Züleyha'nın, rüyasında görüp âşık olduğu güzel Yusuf'un aşkından divane olmuş, ömrü bu aşkın elem ve kederiyle geçmiş sadık bir âşık kadın tipi olduğu belirlenmiştir. O Yusuf'a kavuşabilmek için her türlü engele karşı koymuş kararlı bir kişiliğe sahiptir. Yusuf'a kavuştuğunda aşkına karşılık bulamayan Züleyha, onu bu aşka razı edebilmek için oyunlar oynamaktan, tuzaklar kurmaktan geri kalmayacak kadar bencil ve hilekâr, hiçbir ahlakî kaygı taşımaksızın nefsinin isteklerine uyarak hareket edecek kadar muhteris bir kadındır. Ancak tüm hırslarına, bencilliklerine, hilekârlıklarına rağmen sonuna kadar aşkına sadık kalmış ve aşkındaki sadakati Allah tarafından Yusuf'un vuslatı ile ödüllendirilmiştir. Züleyha evlenerek Yusuf ile vuslata erdikten sonra Allah aşkına yönelerek aşkta en yüce noktaya erişmiş gerçek bir âşıktır. O bu hikâyenin asıl kaynakları olan Tevrat ve Kur'an'da ikinci plânda yer alırken, mesnevîlerde kutsal kitaplardaki bazı sahnelerin ayrıca ele alınıp geliştirilmesiyle Yusuf'la birlikte hikâyenin esas kahramanı noktasına taşınmış bir karakterdir.

Şirin'in ise, görmeden âşık olduğu Husrev'i bulmak için evinden kaçıp tek başına at üzerinde Medayin'e gidebilecek kadar kararlı ve cesur, bu aşkın her türlü mihnetine katlanabilecek kadar güçlü, sevgilisinin tüm sadakatsizliklerine rağmen aşkına daima sadık, ancak bu sadakatsizlikleri hoş görmeyecek kadar gururlu, aşk

ilişkisi içinde tüm sevgisine rağmen duygularının esiri olmayıp ahlakî değerlerine sımsıkı bağlı kalacak kadar namuslu bir kadın tipi olduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

ʿAbdu'r-raḥmān b. ʿAbdu'llāh Akşehrī, *Ḳıṣṣa-i Yūsuf*, Manisa Genel Kütüphanesi (Muradiye), Nu. 1215/6.

Acıpayamlı, Orhan, "*Anadolu'da Nazarla İlgili Bazı Âdet ve İnanmalar*", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. XX, Sayı: 1-2, Ocak-Haziran 1962, s. 1-35.

Aksoy, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 2 C., İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1988

Aksoyak, İ. Hakkı, "*Mahzenü'l-Esrar Geleneğine Bağlı Mesnevilerde Ortak Hikâyeler*", Bilig-3/Güz-1996, s. 182-189.

Aktan, Bilâl, *Şeyyad Hamza'nın Yusuf u Zeliha'sı*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili Kürsüsü Bitirme Tezi, Ankara, 1977.

Aktaş, Hasan, *Abdurrahman Gubârî-Yûsuf u Züleyhâ (İnceleme- Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2006.

Aktaş, Doç. Dr. Şerif, "*Roman Olarak Hüsn ü Aşk*", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, sayı: 27, Aralık 1983, s. 94-108.

Akün, Ömer Faruk, *"Divan Edebiyatı"*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 9, İstanbul, 1994, s. 389-427.

Ali Rıza Bey (Balıkhane Nazırı), "*Osmanlı Saray Hayatında Kadınlar*", Tarih ve Edebiyat Mecmuası, S. 7, Temmuz 1981, s. 69-77.

Alpay, Gönül, "*Ali Şir Nevaî'nin Ferhad ü Şirin Mesnevîsi Üzerindeki Etkiler*", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1970'den Ayrı Basım, Ankara, 1971.

Alpay-Tekin, Doç. Dr. Gönül, *Ali Şir Nevâyî Ferhâd ü Şîrîn (İnceleme-Metin)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

Altınay, Ahmet Refik, *Kadınlar Saltanatı*, 2 C., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

Altındal, Meral, *Osmanlıda Kadın*, İstanbul, 1994.

Aren, Munise, *Türk Toplumunda Kadın Bibliyografyası*, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1980.

Arslan, Mehmet, *Türk Edebiyatında Manzum Surnameler* (*Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri*), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

Asım, Salahaddin, *Osmanlıda Kadınlığın Durumu*, Hazırlayan: Metin Martı, Arba Yayınları, İstanbul, 1989.

Atasoy, Nurhan, *Deviş Çeyizi (Türkiye'de Tarikat Giyim Kuşam Tarihi*), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2005.

Ayan, Hüseyin, "*Mesneviler Manzum Romanlarımız Olabilir mi?",* Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Uluslararası Kongresi 7-9 Nisan 1999-Bildiriler, Konya, 2000, s. 69-71.

Ayan Birol, İnci, "*Altın Varak*", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 2, s. 541.

Aynur, Hatice, "*Osmanlı Saray Düğünlerinin Edebiyata Yansıması"*, Sözden Yazıya: Edebiyat İncelemeleri, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 1994, s. 25-32.

Āẕerī İbrāhīm Çelebī, *Ḫusrev ü Şīrīn*, Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, Török, O.427.

Banarlı, Nihad Sâmi, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, II C., 2.baskı, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997.

Baykaldı Remzi, *Âzerî İbrâhim Çelebi ve Nakş-ı Hayâl Mesnevisi (İnceleme-Metin)*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 1994.

Bekiroğlu, Nazan, "*Osmanlıda Kadın Şairler* ", Osmanlı, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 802-812.

Berkaltay, Emine, *Ahmed Mürşidî'nin Yûsuf u Züleyhâ Mesnevîsi II. Bölüm*, Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Konya, 1993.

Bertels, Evgeniy E., "*Ali Şîr Nevaî'nin Ferhâd u Şirin'i*", Çeviren: Rasime Uygun, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1957, 2. bs., Ankara, 1988 s. 115-130.

Boratav, Pertev, Naili, *Türk Halk Bilimi-100 Soruda Türk Folkloru*, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1973, s. 125.

Boratav, Pertev Naili, *"Türk Ağıtlarının İşlevleri, Konuları ve Biçimleri"*, Folklor ve Edebiyat II, Adam Yayınları, İstanbul, 1982.

Boratav, Pertev Naili, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Adam Yayınları, İstanbul, 1988.

Büyük Türk Sözlüğü, Hayat Yayınları, İstanbul, tarihsiz.

Câhız, "*Aşk ve Kadınlar Hakkında Risale*", İbn Sînâ vd., *Aşk Risaleleri*, Tercüme: M. Fatih Birgül, Sır Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Chmielowska, Danuta, "*Nâbî, Vehbî ve Vâsıf'ın Eserlerinde Türk Kadını*", Çeviren: Mübahat Türker Küyel, Erdem Dergisi, C. 9, Aydın Sayılı Özel Sayısı II (Sayı: 26), Eylül 1996, s. 505-583.

Cin, Ali, *Ali Kıssa-i Yusuf (İnceleme-Metin-Dizin)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2005.

Cunbur, Müjgan, "*Dede Korkut Oğuznamelerinde Kadın*", Türk Yurdu, 50 (11) Şubat 1960, s. 53-54.

Cunbur, Dr. Müjgan, "*Mevlâna ve Kadınlık*", Türk Kadını, 1 (7), Aralık 1966, s. 6-8.

Cunbur, Müjgan, "*Fuzûlî'nin Eserlerinde Kadın*", Türk Kadını, 2 (16) Eylül 1967, s. 6-9.

Çandarlıoğlu, Gülçin, "*Türk Toplumunda Kadın*", Hayat Tarih Mecmuası, C. I, sayı: 4, Mayıs 1966, s. 21-28

Çavuşoğlu, Dr. Mehmed, *Yahyâ Bey Yûsuf ve Zelîhâ (Tenkidli Basım),* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979.

Çavuşoğlu, Prof. Dr. Mehmed, *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*, İstanbul, 1971.

Çelebioğlu Amil, *Türk Edebiyatında Mesnevi (XV.yy.'a kadar),* Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1999.

Çetin, Doç. Dr. Nurullah, "*Yeni Türk Şairinin Yusuf u Züleyha Hikâyesi Duyarlığı*", Türkoloji Dergisi, C. XIII, sayı: 1, 2000, s. 109-143.

Çetin, Nurullah, *Roman Çözümleme Yöntemi*, Ankara, 2003.

Dankoff, Robert, "*The Lyric in the Romance: The Use of Ghazals in Persian and Turkish Masnavis*", Journal of Near Eastern Studies, Volume 43, Number. 1, January 1984, s. 9-25.

Demirel, Mustafa, *Kemāl Paşa-zāde (Şemse'd-dīn Aḥmed bin Süleymān) Yūsuf u Zelīḫā,* Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Harvard, 2004.

Deniz, Rasim, *Haliloğlu Ali'nin Yusuf ve Zeliha Kıssası*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 1998.

Derman, Çiçek, "*Altın Ezme*", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 2, s. 537.

De Vaux, B. Carra, "*Hamâ'il*", İslam Ansiklopedisi, C. V, s. 172-173.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* 11. bs., Ankara, 1993.

Dilçin, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

Dilçin, Dr. Cem, "*Divan Şiirinde Gazel*" Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, s. 78-247.

Dilçin, Dehri, *Şeyyad Hamza Yûsuf ve Zelihâ*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1946.

Dizdaroğlu, Hikmet, "*Eski Edebiyatımızın Bir Aşk Hikâyesi ",* Türk Dili, C. XIII, Sayı: 148, Ocak 1964, s. 209-212.

Doğan, Muhammet Nur, "*Divan Şiirinde Aşk* ", Doğu Batı, yıl:7, sayı: 26 (Şubat, Mart, Nisan 2004), s. 31-53.

Doğramacı, Prof. Dr. Emel, *Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1989.

Dolu, Halide Cemil, "*Yûsuf Hikâyesi Hakkında Birkaç Söz ve Bazı Türkçe Nüshalar",* TDED, C. IV, S. 4, Mayıs 1952, s. 419- 445.

Dolu, Halide Cemil, *Menşeinden Beri Yusuf Hikâyesi ve Türk Edebiyatındaki Versiyonları,* Türkiyat Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi nr. 402, İstanbul, 1953.

Dolu, Halide Cemil, "*Yûsuf Hikâyesinde Aşk Temi*", Türk Düşüncesi, S. 1, 1954, s. 105- 109.

Dönmez, İbrahim Kâfi, "*Cünûn*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 8, s. 125-129.

Ed-Dîb, Abdülazim, "*Çeyiz* " Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 8, s. 296.

Erdem, Sargon, "*Amâlika* ", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 2, s. 556-558.

Erdem, Sargon, "*Av* ", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.4, s. 100-101.

Erdem, Sargon, "*Buhur*", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 6, s. 383-384.

Erkal, Mustafa, "*Hüsrev ve Şirin*", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 19, s. 53-55.

Eroğlu, Muammer, "*Çevgân*", İslâm Ansiklopedisi, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, C. III, s. 388-389.

Ertaylan, İ. Hikmet, "*Türk Dilinde Yazılan İlk Yusuf ve Zeliha*", TDED, C. 3, sayı:1-2, İstanbul, 1948, s. 211-230.

Ertop, Konur, *Türk Edebiyatında Seks*, İstanbul, 1977.

Erünsal, İsmail E., "*Mu'îdî'nin Miftâhu't-Teşbîh'i*", Osmanlı Araştırmaları, C. VII-VIII, 1988, s. 215-272.

Esiner Özen, Mine, *Türk Cilt Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.

Esir, Hasan Ali, *Lâmi'î Ferhâd ile Şîrîn (İnceleme-Metin-İndeks)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1998.

Flemming, Barbara, *Fahris Husrev u Şirin*, *Eine Türkische Dichtung von 1367*, Wiesbaden, 1974.

Furat, Ahmet Suphi, "*Yûsuf*", İslam Ansiklopedisi, C. 13, s. 441-443.

Gazzâlî, Ahmed, *Aşkın Halleri (Sevânihu'l-Uşşâk)*, Türkçesi: Turan Koç, M. Çetinkaya, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Günay, Prof. Dr. Umay, *Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993.

Günay, Prof. Dr. Umay, "*İslâmî Dönemde Türk Toplumunda Kadının Yeri ve Önemi*", Millî Folklor, Yıl: 12 (Yaz 2000), Sayı: 46, s. 4-9.

Gündüz, Filiz-Çileroğlu, Birsen, "*Osmanlı Sarayı Kadın Giyimine Genel Bir Bakış(16.-19. Yüzyıl)*", Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi (7-9 Nisan 1999), Bildiriler, Konya, 2000, s. 153-156.

Gürer, Dr. Abdulkadir, "*Dîvân Edebiyatında Sürme ve Nâ'ilî'nin Bir Gazeli*", Türkoloji Dergisi C. 12 sayı: 1'den Ayrı Basım, Ankara, 1997.

Gürkan, Salime Leyla, "*Nazar*", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 32, s. 443-444.

Gürtuna, Sevgi, *Osmanlı Kadın Giysisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

Hacıeminoğlu, Prof. Dr. M. Necmettin, *Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Hacıeminoğlu, Necmettin, "*Bizim Romanlarımız ve Husrev ü Şirin*", Hisar, Sayı: 1, Ocak 1964, s. 21-22.

Halıcı, Feyzi, "*Çevgân*", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 8, s. 294-295.

Hasan Bahri, *Kadınlara Mahsûs Penbe Kitab*, Dersaadet, 1919.

Heffening, W., "*Nikâh-Düğün Merasimi*", İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C. IX, s. 261-273.

Hopwood, Keith, "*Bizans Prensesleri ve Şehvetli Türkler*", Çeviren: Ekin Uşşaklı, Kebikeç, Sayı: 13, 2002, s. 145-155.

Hüseyin Remzî (Altınbilek), *Luġat-i Remzî*, II C., İstanbul, 1305.

İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı,* Çeviren: Mahmut Kanık, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.

İbn Sînâ vd., *Aşk Risaleleri*, Tercüme: M. Fatih Birgül, Sır Yayıncılık, İstanbul, 2000.

İlbars, Zafer, "*Türkiye'de Geleneksel Kadın Rolü*", III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, C.4, Ankara, 1987, s. 179-183.

İnan, Abdulkadir, *Kutb'un Husrev ü Şirin'inden Örnekler*, Ankara, 1951.

İnan, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

İpekten, Doç. Dr. Haluk, "*Gazel Şerhi Örnekleri II*", Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, s. 260-290.

İzgi, Özkan, "*İslamiyetten Önceki Türklerde Kadın*", Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi, yıl: XI, XII, XIII, XIV, Ankara, 1973-1975, s. 145-160.

Kaplan, Mehmet, *"Destan, Mesnevi, Roman*", Hisar, Temmuz 1975, s. 3-6.

Kaplan, Mehmet, *"Dede Korkut Kitabında Kadın",* Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I, İstanbul, 1976, s. 41-54.

Kaplan, Mehmet, "*Divan Şiirinde Kadın Aşkı Yok mudur?*", Osmanlı-Divan Şiiri Üzerine Metinler, Hazırlayan: Mehmet Kalpaklı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 263-264.

Kara, Mustafa, "*Sinan Paşa ve Aşk*", Doğu Batı, yıl:7, sayı: 26 (Şubat, Mart, Nisan 2004), s. 259-277.

Karahan, Leyla, *Erzurumlu Darîr- Kıssa-i Yûsuf,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

Kartal, Ahmet, "*Câmî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı ile Hamdullah Hamdî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sının Mukayesesi*", Diriözler Armağanı: Prof. Dr. Meserret Diriöz ve Haydar Ali Diriöz Hatıra Kitabı, Ankara, 2003, s. 93-139.

Kavcar, Cahit, "*Hamdullah Hamdî'nin Yusuf u Züleyha'sı*", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1968, 2. baskı., Ankara, 1989, s. 157-172.

Kavcar, Cahit, "*Kemalpaşa-zade'nin Şairliği ve Yusuf u Züleyha'sı*", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1969, 2. baskı, Ankara, 1989, s. 227-249.

Kaya, İ. Güven, "*Dukakinzâde Taşlıcalı Yahya Beğ'in Şiirlerinde Cinsellik*", Journal of Turkish Studies, Fahir İz Armağanı I, Volume 14, 1990, s. 273-281.

Kazan, Şevkiye, *Hamidîzâde Celilî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Husrev ü Şirin Mesnevisi (İnceleme-Tenkitli Metin),* Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 1997.

Kortantamer, Tunca, "*Eroticism in the Ghazal Poetry: Bâkî and Fuzûlî- The Two Most Famous Ottoman Poets of the 16th Century*", Eski Türk Edebiyatı Makaleler, Yayına Hazırlayanlar: Şerife Yağcı- Fatih Ülken, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2004, s. 79-98.

Koçu, Reşat Ekrem, *Türk Giyim-Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,* Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara, 1967.

Köksal, M. Fatih, "*Ahî'nin Husrev ü Şirin Mesnevisi*", Türklük Bilimi Araştırmaları, Sayı: 6, Sivas, 1998, s. 209-253.

Köksal, Doç. Dr. M. Fatih, "*Türk Edebiyatında Nizâmî'nin Ţakipçileri ve Hamse'sine Nazire Yazanlar*", Klâsik Türk Şiiri Araştırmaları, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, s. 211-241.

Köksal, Dr. Hasan, "*Türk Düğünlerinde Saçı Geleneği, Buna Bağlı Ritler-Pratikler*", III. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi Bildirileri (9-11 Ekim 1995-Konya), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997.

Köktekin, Kazım, *Süle Fakih'in Yusuf ve Zeliha'sı İnceleme-Metin-Dizin*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1994.

Köktürk, Şahin, "*Haliloğlu Ali'nin Yusuf ile Zeliha Hikâyesi*", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,Volume 2/4 Fall 2007, s. 555-617.

Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1928.

Köprülü, M. Fuad, "*Ḥamdī* ", İslam Ansiklopedisi, C. V/1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 183-186.

Kuloğlu, Nazan, "*XVI. Yüzyıl Divan Şiirinde Kadın Giyimleri*", Tarih ve Toplum, sayı: 149, Mayıs 1996, s. 27-34.

Kurnaz, Prof. Dr. Cemal, *Hayalî Bey Divanı'nın Tahlili*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1996.

Kut, Prof. Dr. Günay, "*Divan Edebiyatında Bezm, Âlât-ı Bezm ve Âdâb-ı Sohbet* ", Osmanlı, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 616-629.

Kutlar, Yard.Doç.Dr. Fatma S., "*Mesnevî Nazım Şekline Genel Bir Bakış ve Türk Edebiyatında Mesnevî Araştırmalarıyla İlgili Bir Kaynakça Denemesi*", Türkbilig-Türkoloji Araştırmaları, sayı:1, yıl: 2000, s. 102-157.

Kutlar, Yard.Doç.Dr. Fatma S., "*Cinselliğin Estetik Anlatımı (Husrev ü Şirin, Hümâ vü Hümâyûn, Cemşîd ü Hurşîd)* ", Kebikeç, Sayı: 13, 2002, s. 89-109.

Kültüral, Dr. Zuhal, *Şerîfî, Yûsuf u Zelîhâ*, İstanbul, 1999.

Levend, Agâh Sırrı, "*Lâmi'î'nin Ferhâd ü Şirin'i",* Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1964, 2. baskı, Ankara, 1989, s. 85-111.

Levend, Agâh Sırrı, "*Celilî'nin Hüsrev ü Şirin'i",* Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1965, Ankara, 2. baskı, Ankara, 1989, s. 103-127.

Levend, Agâh Sırrı, "*Ahmed Rızvan'ın Hüsrev ü Şirin'i",* Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1966, 2. baskı, Ankara, 1989, s. 215-258.

Levend, Agâh Sırrı, *Ali Şîr Nevâî, Hamse*, C. III, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1967.

Levend, Agâh Sırrı, "*Divan Edebiyatında Hikâye*", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1967, Ankara,1968, s.71-117.

Levend, Agâh Sırrı, "*Hamdî'nin Yusuf u Züleyha'sı",* Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1968, 2. baskı, Ankara, 1989, s. 173-211.

Levend, Agâh Sırrı, "*Kemalpaşa-zâde'nin Yusuf u Züleyha'sı",* Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1969, 2. baskı, Ankara,1989, s. 251-281.

Levend, Agâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. I, 4. baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

Levend, Agâh Sırrı, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar,* 4. baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1984.

Macdonald, D.B., "*Siḥr*", İslâm Ansiklopedisi, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, C. X, s. 599-611.

Maslow, A.H., "*A Theory of Human Motivation*", Psychological Review, 50, 1943, 370-396.

Moran, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Muʿīn, Muḥammed, *Ferheng-i Fārsī*, 6 C. , Tahran, 1364.

Muş, Züleyha, *Arap ve Türk Edebiyatlarında Yusuf u Züleyha Hikâyelerinin Mukayesesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2000.

(Mütercim) Aḥmed ʿĀṣım, *El-Oḳyānūsü'l- Basīṭ fī-Tercemeti'l- Ḳāmūsi'l-Muḥīṭ*, III C., İstanbul, 1268.

Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı*, Hazırlayanlar: Prof. Dr. Mürsel Öztürk, Dr. Derya Örs, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Nutku, Özdemir, "*Osmanlılarda Çeyiz Âdeti* " Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 8, s. 297-298.

Onan, Necmettin Halil, *Fuzulî- Leylâ ile Mecnun*, İstanbul, 1956.

Onay, Ahmet Talât, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Hazırlayan: Doç. Dr. Cemâl Kurnaz, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.

Onur, M. Naci, "*Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî'nin Yûsuf u Züleyhâ Mesnevisindeki Önemli Motifler*", Türk Kültürü, C. XXII, S. 258, 1984, s. 47-54.

Onur, M. Naci, *Hamdullah Hamdî Yusuf u Züleyha*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991.

Öbek, Ali İhsan, " *Bir Tür Muska Olarak Heykel Üzerine* " Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, C. 7, İstanbul, 2002, s. 163-184.

Öz, Tahsin, *Türk Kumaş ve Kadifeleri*, C.II, İstanbul, 1951.

Özaydın, Abdülkerim, "*Av-İslâm Tarihi*", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.4, s. 101-104.

Özçam, Çimen, *Şeyyad Hamza'nın Yusuf u Züleyha Adlı Eserinin Dil Özellikleri*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 1993.

Özkan, Mustafa, "*Şeyhî'nin Husrev ü Şirin'i ve Rûmî'nin Şîrîn ü Pervîz'i* ", İlmi Araştırmalar, C.9, İstanbul, 2000, s.179-192.

Özmen, Murat, "*Dede Korkut Hikayelerinde Kadın ve Aile İçi İlişkileri*", Ilgaz, Yıl: 6, Sayı: 67, Nisan 1967, s. 17-18.

Öztekin, Dr. Özge, *XVIII. Yüzyıl Divan Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri: Divanlardan Yansıyan Görüntüler*, Ürün Yayınları, Ankara, 2006.

Öztürk, Zehra, *Ḥamdu'llāh Ḥamdī'nin Yūsuf ve Zelīḫā Mesnevisi,* 2C., Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Harvard, 2001.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3C., Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993.

Parlatır, Doç. Dr. İsmail, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

Parlatır, Doç. Dr. İsmail, "*Tanzimat Romanında Cariye Kullanma Geleneği ile İlgili Birkaç Motif ile Doğu'daki ve Batı'daki Köleliğin Karşılaştırılması*", III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, C. 4, Ankara, 1987, s. 301-305.

Piroğlu, Zehra, *Ahmed Mürşidî'nin Yûsuf u Züleyhâ Mesnevîsi I. Bölüm*, Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Konya, 1993.

Pürcevadî, Nasrullah, *Can Esintisi (İslâmda Şiir Metafiziği)*, Çeviren: Hicabi Kırlangıç, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998.

Rami, Şerafeddin, *Enisü'l-Uşşak (Klasik Doğu Edebiyatlarında Sevgiliyle İlgili Mazmunlar)*, Çevirenler: Yrd. Doç. Dr. Turgut Karabey, Yrd. Doç. Dr. Numan Külekçi, Dr. Habib İdris, Ankara, 1994.

Redhouse, Sir James W., *Turkish and English Lexicon*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Sadi, *Bostan*, Çeviren: Hikmet İlaydın, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1992.

Schimmel, Annemarie, *Ruhum Bir Kadındır (İslâm'da Müennes)*, Çeviren: Ömer Enis Akbulut, 2. baskı, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Sefercioğlu, Yrd. Doç. Dr. M. Nejat, *Nev'î Divanı'nın Tahlili*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

Settârî, Celâl, *Züleyha'nın Aşk Derdi*, Çeviren: Mehmet Kanar, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998.

Sevsevil, Sabri, *Nizamî, Husrev ve Şirin*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1986.

Sevüktekin Apak, Melek- Gündüz, Filiz- Eray, Fatma, *Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1997.

Surūrī, *Baḥrü'l-Maʿārif*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 1857.

Sümer, Faruk, "*Osmanlılarda Kadın ve Aile Hayatı*", Resimli Tarih Mecmuası, C. 6, sayı: 67, Temmuz 1955, s. 3936.

Sılay, Kemal, "*Erkeğin Ağzından Söylenen Gazel: Osmanlı Kadın Şairleri ve Ataerkilliğin Gücü*", Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları, Çeviren: Necmiye Alpay, Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 188-203.

Şemse'd-dīn Sāmī, *Ḳāmūs-ı Türkī*, Der-saʿādet, 1317.

Şentürk, Ahmet Atillâ, XVI. Asra *Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler,* Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2002.

Şentürk, Ahmet Atillâ, "*Osmanlı Şiirinde "Aşk"a Dair*", Doğu Batı, yıl:7, sayı: 26 (Şubat, Mart, Nisan 2004), s. 55-68.

Şirazî, *Hafiz Divanı*, Çeviren: Abdülbaki Gölpınarlı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1992.

Şuʿūrī Ḥasan, *Ferheng-i Şuʿūrī (Lisānü'l-ʿAcem)*, II C., İstanbul, 1155.

Şükûn, Ziya, *Farsça-Türkçe Lûgat Gencinei Güftar (Ferhengi Ziya)*, III C., Millî Eğitim Basımevi İstanbul, 1984.

Tahbaszâde (Hayyampur), Abdürresul, *Türk ve İran Edebiyatlarında Yusuf ve Züleyha Mesnevisi*, Doktora Tezi, T. 209, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1945.

Tansel, Fevziye Abdullah, "*Nizamî-Şeyhî Husrev ü Şirin Mukayesesi*", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, C. I, sayı: 2, 1950, s. 263-282.

Tansel, Fevziye Abdullah, "*Ferhad ile Şirin*", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C. 4, s. 565-566.

Tanyu, Hikmet, "*Büyü*", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 6, s. 501-506.

Tarlan, Prof. Dr. Ali Nihat, *Şeyhî Dîvanı'nı Tetkik*, 4. bs., Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.

Taşçıoğlu, Muhaddere, "*Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri,* Akın Matbaası, Ankara, 1958.

Tavukçu, Orhan Kemal *Ahmed Rıdvan Husrev ü Şirin (İnceleme-Metin),* Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2000.

Tezcan, Nuran, "*Lâmi'î'nin Bazı Eserlerinde Kadın Tipleri ve Kadınla İlgili Düşünceler*", Journal of Turkish Studies, Barbara Flemming Armağanı II, Volume 26, s. 281-310.

Timurtaş, Faruk Kadri, "*Husrev ü Şîrin ve Ferhâd u Şîrin Yazan Şairlerimiz*", Türk Dili, sayı: 10, 1952, s. 15-21.

Timurtaş, Faruk Kadri, "*Türk Edebiyatında Husrev ü Şirin ve Ferhâd u Şirin Hikâyesi*", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. IX, 1959, s. 65-88.

Timurtaş, Faruk Kadri, "*Şeyhî ve Nizâmî'nin Husrev ü Şîrîn'lerinin Konu Bakımından Mukayesesi",* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. X, 1960, s. 25-34.

Timurtaş, Prof. Dr., Faruk K., *İran Edebiyatında Husrev ü Şirin ve Ferhad u Şirin Yazan Şairler,* Şarkiyat Mecmuası IV, İstanbul, 1961, s. 73-86.

Timurtaş, Prof. Dr., Faruk K., *Şeyhî'nin Husrev ü Şîrin'i-İnceleme-Metin*, İstanbul, 1963.

Tolasa, Harun, "*15. YY. Türk Edebiyatı Anadolu Sahası Mesnevîleri*", Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, sayı:1, 1982, s. 1-13.

Tolasa, Dr. Harun, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, 2. baskı., Akçağ Yayınları, Ankara, 2001.

Toska, Zehra, "*Divan Şiirinde Kadın Şairlerin Sesi*", Türk Edebiyatı Tarihi, C. 2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 670-680.

Toska, Zehra, "*Kadın Edebiyatına Dair*", Sanat Dünyamız, 63, 1996, s. 45-59.

Tulum, A. Mertol, Tazarru'nâme, 2. baskı, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2001.

Tuğlacı, Pars, *Türkiye'de Kadın 1: Osmanlı Döneminde İstanbul Kadınları*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1984.

Tuman, Nail, *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Hamseler Kataloğu*, İstanbul, 1961.

Türinay, Necmettin, "*Klasik Hikâyenin Merhalesi: Hüsn ü Aşk*", Şeyh Galib Kitabı, İstanbul, 1995, s. 87-122.

Türinay, Necmettin, "*Klasik Hikaye, Lirik Aşk Romanları ve Şeyh Galib*", Türk Edebiyatı, S. 273, 1996, s. 22-24.

Türkçe Sözlük, 10. baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, "*Aşk*" maddesi, C. 4, s. 11-21.

Usluer, Fatih, "*Aşk Mesnevilerinde Cinsellik Mazmunları*", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,Volume 2/4 Fall 2007, s. 795-822.

Üçok, Bahriye, "*İslâmiyette Kadın*", Türk Kadını, 4(40), Eylül 1969, s. 8-10.

Ülken, Hilmi Ziya, "*Türkiye'de Kadın Hayatının Tekâmülü*", Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Aylık Konferanslar 1953-1964, Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Yayınları, Ankara, 1967, s. 119-128.

Ülkütaşır, M. Şakir, "*Türk Toplumunda Kadının Yeri*", Hayat Tarih Mecmuası, Yıl: 3, C. I, Sayı: 4, 1 Mayıs 1967, s. 46-49.

Ünver, İsmail, *Ahmed-i Rıdvan Hayatı, Eserleri ve Edebî Şahsiyeti,* Doçentlik Tezi (yayımlanmamış), Ankara Üniversitesi, Ankara, 1982.

Ünver, Doç.Dr. İsmail, "*Ahmed-i Rıdvân*", Türk Tarih Kurumu Belleten, C. 50, sayı: 196 (Nisan 1986), s. 73-125.

Ünver, Doç.Dr. İsmail, *"Mesnevî",* Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, s. 430-463.

Ünver, İsmail, "*Ṣulı, Ṣuli, Ṣula, Ṣule, Süle ve Süli Fakih Rivayetleri Üzerine"*, Türkoloji Dergisi, C. XIV, sayı: 1, Ankara, 2001, s.15-20.

Üst, Sibel, "*Nahîfî'nin Yusuf u Zeliha Mesnevisi*", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,Volume 2/4 Fall 2007, s. 823-957.

Yener, Cemil, "*Fuzuli'de Kadın*", Türk Dili, C. 31, Sayı: 285, Haziran 1975, s. 417-422.

Yeni Tarama Sözlüğü, Düzenleyen: Cem Dilçin, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

Yıldız, Doç.Dr. Osman, *Şeyyād Ḥamza-Yūsuf u Zelīḫā (Destān-ı Yūsuf)*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2008.

Yılmaz, Mehmet, *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük)*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1992.

Zajaczkowski, A., *Najstarsza wersja turecka Husrav u Şirin Qutba*, Varşova, 1958.

Zajaczkowski, A., *Poemat Iranskı Husrev u Şırın*, Varşova, 1963.

ÖZET

Eski Türk Edebiyatında şairi bilinen ve elde bulunan çift kahramanlı aşk mesnevilerinden Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin (Ferhad u Şirin) mesnevilerinde kadın konulu bu tez çalışması "Giriş" ile "Kadınların Fiziksel Özellikleri", "Kadınların Psikolojik Özellikleri" ve "Kadınların Sosyal Özellikleri" olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.

Tezin "Giriş" başlığı altında "Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin Mesnevilerine Genel Bakış" ve "Divan Edebiyatında Kadına Genel Bakış" konuları değerlendirilmiştir.

"Kadınların Fiziksel Özellikleri" başlıklı birinci bölümde söz konusu mesnevilerde adı geçen kadınların güzel ve çirkin oluşları bakımından dış görünüş tasvirlerine ve giyim kuşamları, süslenmede kullandıkları makyaj malzemeleri ile takı ve aksesuarlarına ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

"Kadınların Psikolojik Özellikleri" başlıklı ikinci bölümde Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin (Ferhad u Şirin) mesnevilerindeki esas ve yardımcı kadın kahramanların psikolojik özellikleri ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Burada "Yusuf u Züleyha Mesnevilerindeki Kadınların Psikolojik Özellikleri" başlığı altında öncelikle hikâyenin esas kadın kahramanı olan Züleyha'nın genel kişilik özellikleri ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Ardından "Aşk Psikolojisi" başlığı altında da Züleyha'nın Yusuf ile yaşadığı aşkın başlangıcı, etkileri ve belirtileri, Yusuf'la ilk görüşmeleri, aşk için çektiği mihnetler, erotika, vuslat ve aşkın boyut değiştirmesine ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Daha sonra da yardımcı kadın kahramanların psikolojik özellikleri üzerinde durulmuştur. "Husrev ü Şirin (Ferhad u Şirin) Mesnevilerindeki Kadınların Psikolojik Özellikleri" başlığı altında da aynı şekilde önce hikâyenin esas kadın kahramanı olan Şirin'in genel kişilik özellikleri, aşk psikolojisi değerlendirildikten sonra yardımcı kadın kahramanların psikolojik özellikleri hakkında bilgiler verilmiştir.

"Kadınların Sosyal Özellikleri" başlıklı üçüncü bölümde ise her iki grup mesnevide adı geçen kadın kahramanların sosyal kimlik ve rolleri, aile içi ilişkileri, sosyo-ekonomik durumları, sosyal yaşamları, dinleri, evlilikleri, çeşitli gelenek ve inanışları, kadın ahlakına ilişkin değerler olan iffet ve namus ile mesnevi şairlerinin,

mesnevilerdeki erkek ve kadın kahramanların kadına dair bakış açılarına yer verilmiştir.

"Sonuç" başlığı altında da bu tez çalışması sonunda elde edilen sonuçlara yer verilmiştir.

SUMMARY

This thesis study which is under the topic of women in Yusuf u Züleyha and Husrev ü Şirin (Ferhad u Şirin) Mesnevileri from two-characters-love poems of which poet is known and which is obtained in Old Turkish Literature is constituted of three parts as "Introduction" with "Physical Characteristics of Women", "Psychological Characteristics of Women" and "Social Characteristics of Women".

Under the topic of "Introduction" of the thesis, some subjects are evaluated such as "General Survey on Yusuf u Züleyha and Husrev ü Şirin Mesnevis and General Survey on Woman in Divan Literature.

Information related to the description of phsical appearance in terms of beauty and ugliness and clothing style, cosmetics they use and the jewellery and accessories is included in the first part of the study that is referred to as "Physical Characteristics of Women". Psychological characteristics of main women character and other women characters in Yusuf u Züleyha and Husrev ü Şirin (Ferhad u Şirin) poems are considered separately in the second part, titled as "Psychological Characteristics of Women". Initially, information about the general traits of Züleyha, the main women character of the story is involved under the title of Psychological Characteristics of Women in Yusuf u Züleyha Poems. Afterwards, under the title of "Love Psychology", the beginning of Züleyha's love with Yusuf, its effects and signs, their first conversation, the trouble seh experienced for love, eroticism, reunion and change in dimensions of love are estimated. Subsequently, psychological characteristics of other women characters are interpreted. In the same order, firstly the general traits and love psychology of the main woman character of the story, Şirin, are considered and then information related to the psychological features of the other women characters is introduced under the title of "Psychological Characteristics of Women in Husrev u Şirin (Ferhad u Şirin) Poems".

In the third part, titled as "Social Characteristics of Women", social roles, family relationship, socio-economic circumstances, social life, religions, marriages, different customs and beliefs, purity and chastity, which are the values related to women morals, of the women characters mentioned in both poems and the

viewpoints, regarding women, of the mesnevi poets and men and women in the poems are discussed.

The results reached by this thesis study is introduced in “Conclusion” part.